UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Sancti Hieronymi Stridoniensis Opervm, Tomi ...

Continens Commentaria In Matthaevm, Et Epistolas Pavli Ad Galatas, Ad Ephesios, ad Titum & Philemonem, & librum Didymi de spiritu sancto a Hieronymo versum ... Ad Fidem Vetvstissimorvm Exemplarivm, Dvcentis Circiter Svblatis Erroribvs Emendata

Hieronymus, Sophronius Eusebius

Coloniae Agrippinae, 1616

urn:nbn:de:hbz:466:1-75102

Visual Library

IHS

N. 484a.

B. VIII. 24.

HIERON
M.7.8.

SANCTI

HIERONYMI STRIDONIENSIS OPERVM, TOMVS VI.

CONTINENS COMMENTARIA IN MATTHAEVM, ET EPISTOLAS PAVLI AD GALATAS, AD EPHESios, ad Titum & Philemonem, & librum Didymi de spiritu sancto à Hieronymo versum.

OMNIA OPERA AC STVDIO

MARIANI VICTORII REATINI, EPISCOPI AMERINI, AD FIDEM VETVSTISSIMORVM EXEMPLARIVM, DVCENTIS CIRCITER SVBLATIS ERRORIBVS EMENDATA.

Collegij Societatis JESV Paderbornæ anno 1684.

COLONIÆ AGRIPPINÆ,

Sumptibus Antonij Hierat, Bibliopolæ sub signo Gryphi.

ANNO M. DC. XVI.

HIERON
VI. 7. 8.

HIERONYMI IN QVATVOR EVANGELIA AD DAMASVM PRÆFATIO.

NOVVM opus me facere cogis ex veteri: vt post exemplaria scripturarum toto orbe dispersa, quasi quidam arbiter sedeam, & quia inter se variant, quæ sint illa quæ cum Græca consentiant veritate, decernam. Pius labor, sed periculosa præsumptio, iudicare de cæteris, ipsum ab omnibus iudicandum: senis mutare linguam, & canescentem iam mundum ad initia retrahere paruulorum. Quis enim doctus pariter vel indoctus, cùm in manus volumen assumpserit, & à saliua quam semel imbibit, viderit discrepare quod lectitat, non statim erumpat in vocem, me falsarium, me clamitans esse sacrilegum, qui audeam aliquid in veteribus libris addere, mutare, corrigere? Aduersus quam inuidiam duplex causa me consolatur, quod & tu, qui summus sacerdos es, fieri iubes, & verum non esse quod variat, etiam maledicorum testimonio comprobatur. Si enim Latinis exemplaribus fides est adhibenda, respondeant quibus: tot enim sunt exemplaria pæne quot codices. Si autem veritas est quærenda de pluribus: cur non ad Græcam originem reuertentes, ea quæ vel à vitiosis interpretibus malè reddita, vel à præsumptoribus imperitis emendata peruersius, vel à librarijs dormitantibus aut addita sunt, aut mutata, corrigimus? Neque verò ego de veteri disputo instrumento, quod à Septuaginta senioribus in Græcam linguam versum, tertio gradu ad nos vsque peruenit. Non quæro quid Aquila, quid Symmachus sapiant, quare Theodotio inter nouos & veteres medius incedat. Sit illa vera interpretatio quam Apostoli probauerunt. De nouo nunc loquor testamento, quod Græcum esse non dubium est, excepto Apostolo Matthæo, qui primus in Iudæa Euangelium Christi Hebraicis litteris edidit. Hoc certè cùm in nostro sermone discordat, & in diuersos riuulorum tramites ducit, vno de fonte quærendum est. Prætermitto eos codices quos à Luciano & Hesychio nuncupatos, paucorum hominum asserit peruersa contentio: quibus vtique nec in toto veteri instrumento post Septuaginta interpretes emendare quid licuit, nec in nouo profuit emendasse, cùm multarum gentium linguis scriptura antè translata doceat falsa esse quæ addita sunt. Igitur hæc præsens præfatiuncula pollicetur quatuor tantùm Euangelia, quorum ordo est iste, Matthæus, Marcus, Lucas, Ioannes, codicum Græcorum emẽdata collatione, sed veterum: quæ ne multum à lectionis Latinæ consuetudine discreparent, ita calamo temperauimus, vt his tantùm quæ sensum videbantur mutare correctis, reliqua manere pateremur vt fuerant. Canones quoque, quos Eusebius Cæsariensis Episcopus, Alexandrinum secutus Ammonium, in decem numeros ordinauit, sicut in Græco habentur, expressimus. Quòd si quis de curiosis voluerit nosse quæ in Euangelijs, vel eadem, vel vicina, vel sola sint, eorum distinctione cognoscet. Magnus siquidem hic in nostris codicibus error inoleuit, dum quod in eadem re alius Euangelista plus dixit, in alio quia minus putauerint, addiderunt. Vel dum eundem sensum alius aliter expressit, ille qui vnum è quatuor primum legerat, ad eius exemplum cæteros quoque existimauerit emendandos. Vnde accidit, vt apud nos mixta sint omnia, & in Marco plura Lucæ atque Matthæi, rursus in Matthæo plura Ioannis & Marci, & in cæteris reliquorum, quæ alijs propria sunt, inueniantur. Cùm itaque canones legeris qui subiecti sunt, confusionis errore sublato, & similia omnium scies, & singulis sua quæque restitues. In canone primo concordant quatuor, Matthæus, Marcus, Lucas, Ioannes. In secundo tres, Matthæus, Marcus, Lucas. In tertio tres, Matthæus, Lucas, Ioannes. In quarto tres, Matthæus, Marcus, Ioannes. In quinto duo, Matthæus, Lucas. In sexto duo, Matthæus, Marcus. In septimo duo, Matthæus, Ioannes. In octauo duo, Lucas, Marcus. In nono duo, Lucas, Ioannes. In decimo, propria quique quæ non habentur in alijs, ediderunt. Singulis verò Euangelijs, ab vno incipiens vsque ad finem librorum, dispar numerus accrescit. Hic nigro colore præscriptus, sub se habet alium ex minio discolorem numerum: qui ad decem vsq; procedens, indicat, prior numerus in quo sit canone requirendus. Cùm ergo aperto codice (verbi gratia) illud siue illud capitulum scire volueris, cuius canonis sit, statim ex subiecto numero doceberis, & recurrens ad principia, in quibus canonum est distincta congeries, eodemque statim canone ex titulo frontis inuento, illum quem quærebas numerum, eiusdem Euangelistæ, qui & ipse ex inscriptione signatur, inuenies: atque è vicino cæterorum tramitibus inspectis, quos numeros è regione habeant, annotabis: Et cùm scieris, recurres ad volumina singulorum, & sine mora repertis numeris, quos antè signaueras, repe-

ries & loca in quibus vel eadem vel vicina dixerunt. Sciendum tamen (ne quis ignarum ex similitudine numerorum error inuoluat) quòd ſicubi in ſubnotatione canonum diſtinctorum, in canone quolibet tres Euangeliſtæ bis, ter, vel quater, aut etiam amplius eundem numerum per ordinem habuerint annotatum, & quartus econtrario, diſcrepantes, quòd id tres illi in eo loco ſemel dixerint, quartus toties in corpore voluminis ſui ponat, quoties diuerſi numeri in eius canone poſiti ſtant, contra prædictorum numerorum continuatas ſimilitudines. Item ſi in vno quolibet eorum, aut etiam duobus, idem in canone numerus, bis, ter, & quater, aut eo amplius reperiatur in ordine collocatus, & diſpares inueniantur in cæteris: dubium non erit, quin id quod illis illorumve canonis numerus bis, terque repetitum ab his in volumine ſemel dictum eſſe oſtendit, alter alterive eorum toties vno atque eodem ſenſu loquantur, quoties prætulerint in numerorum annotatione diſtantiam. Et hoc in omnium nouem canonum collatione ſeruabitur. Cæterùm in decimo (quoniam propria ſingulorum tantummodo continentur) non poteſt contra id comparatio eſſe, quod ſolum eſt. Opto in Chriſto valeas, & memineris mei Papa beatiſſime.

Canon Matthæus	primus Marcus	in quo Lucas	quatuor Ioannes
8	2	7	10
11	4	10	6
11	4	10	12
11	4	10	14
11	4	10	28
14	5	13	15
23	27	17	46
23	27	34	46
23	27	45	46
70	20	37	38
87	139	250	141
98	96	116	120
98	96	116	111
98	96	116	40
98	96	116	144
98	96	116	129
98	96	116	131
133	37	77	109
141	50	19	59
142	51	21	35
147	64	93	49
166	82	94	74
209	119	234	100
211	121	238	21
220	122	239	85
220	129	242	88
220	122	261	77
244	139	250	141
244	139	250	146
274	156	260	20
274	156	260	48
274	156	260	96
276	158	74	98
280	162	269	122
284	165	266	55
274	165	266	63
284	165	266	65

Canon Matthæus	primus Marcus	in quo Lucas	quatuor Ioannes
284	165	266	67
289	170	275	126
291	172	279	156
294	175	281	161
295	176	282	57
295	176	282	42
300	181	285	158
300	181	285	79
302	183	287	160
304	184	289	170
306	187	290	162
306	187	290	174
310	191	297	69
313	194	294	172
314	195	291	166
314	195	291	168
315	196	292	175
318	199	300	176
320	200	302	178
325	204	310	184
326	205	311	188
326	205	313	194
328	206	314	196
331	209	315	197
332	210	318	197
334	212	321	201
335	214	324	199
336	215	317	198
336	215	319	198
343	223	329	204
348	227	332	206
349	228	333	208
352	231	336	109
352	231	336	211
	Finis	canonis	primi.

DHERON
T.VI.7.8.

Canonse- Matthæus	cundus Marcus	in quo tres Lucas
15	6	15
21	10	32
31	102	185
32	39	133
32	39	79
50	41	56
62	13	4
62	13	24
63	18	33
67	15	26
69	47	83
71	21	58
72	22	39
72	22	186
73	23	40
74	49	85
76	52	169
79	29	86
80	30	44
82	53	87
82	53	110
83	54	88
83	54	112
85	55	114
85	55	88
88	41	148
88	141	251
92	40	80
94	86	97
94	86	146
103	1	70
114	24	41
116	25	42
116	25	165
116	25	177
121	32	127
122	33	129
123	34	147
130	35	82
131	36	76
135	38	78
137	44	167
143	57	90
144	59	12
149	66	43
149	66	53
153	69	63
164	79	144
168	83	95
168	83	206
170	85	96
172	87	98
174	91	99
176	93	101
178	95	102
178	95	217

Canonse- Matthæus	cundus Marcus	in quo tres Lucas
179	99	197
190	105	195
192	106	216
193	107	121
193	107	218
194	108	152
194	108	219
195	109	220
198	110	221
199	111	173
201	112	222
203	114	270
205	116	224
206	117	232
208	118	233
217	127	240
219	128	241
223	130	243
225	134	245
226	133	244
229	135	137
229	135	246
242	137	237
242	137	248
243	138	249
248	143	209
248	143	253
249	144	254
251	146	255
253	148	204
258	150	257
259	151	258
264	155	156
269	154	228
271	42	230
278	160	263
281	163	268
285	166	265
285	166	267
296	177	280
296	177	284
301	182	286
308	189	305
312	193	299
316	197	293
317	198	295
322	202	309
338	218	322
339	219	325
340	220	327
342	222	323
344	224	328
346	225	330
353	232	337
354	233	338
Finis	canonis	secūdi.

CANON III.

Canon Matthæus	tertius Lucas	in quo tres Ioannes
1	14	1
1	14	3
1	14	5
7	6	2
7	6	25
59	63	116
64	65	37
90	58	118
90	58	139
97	211	105
111	119	30
111	119	148
111	119	114
112	119	44
112	119	8
112	119	61
112	119	76
112	119	87
112	119	90
112	119	154
112	119	142
146	92	47
Finis	canonis	tertij.

CANON IIII.

Canon Matthæus	quartus Marcus	in quo tres Ioannes
18	8	26
117	26	93
117	26	95
150	67	51
161	77	23
161	77	53
204	115	91
204	115	135
216	125	128
216	125	133
216	125	137
216	125	150
277	159	98
279	161	72
279	161	121
287	168	152
293	174	107
297	178	70
299	180	103
307	188	164
321	201	180
321	201	192
323	203	183
329	207	185
329	207	187
333	211	203
Finis	canonis	quarti.

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

CANON V.

Canon V. Matthæus	in quo duo Lucas
3	2
10	8
12	11
16	16
25	46
26	47
28	48
30	49
34	194
36	162
38	53
40	52
41	55
43	123
46	153
47	134
48	191
49	150
51	59
53	125
54	54
55	170
57	61
58	60
60	171
61	64
65	172
66	66
68	105
78	108
84	111
86	109
93	145
95	160
96	182
96	184
102	69
104	71
105	193
107	73
108	115
110	118
119	126
125	62

Canon V. Matthæus	in quo duo Lucas
127	128
128	132
129	130
132	81
134	120
138	168
156	57
158	226
162	161
175	200
182	187
182	189
183	198
187	199
197	272
213	235
221	181
228	139
211	179
231	215
232	142
234	136
236	135
237	138
238	140
240	141
241	175
255	202
256	205
257	213
261	207
262	212
265	257
266	155
267	158
270	229
272	231

Finis.

CANON VI.

Canon VI. Matthæus	in quo duo Marcus
9	3
17	7
20	9
22	11
44	126
77	63
100	98
139	45
145	60
148	65
152	68
154	71
157	72
159	73
160	76
163	78
165	80
169	84
173	89
180	100
189	103
202	115
214	120
215	124
224	131
246	140
247	142
250	145
252	147
254	149
260	152
263	153
275	157
282	164
286	167
288	169
290	171
292	173
298	179
305	185
309	190
311	192
330	208
337	217
341	221
347	226
350	229

Finis.

Canon VII. Matthæus	in quo duo Ioannes	Can. VIII. Lucas	in quo duo Marcus	Canon IX. Lucas	in quo duo Ioannes
5	83	23	12	30	219
19	19	25	14	30	222
19	32	27	16	262	113
19	34	27	28	262	124
120	82	28	17	274	227
185	215	84	48	274	229
207	101	89	56	274	231
		91	61	303	182
		100	75	303	186
		103	97	303	190
		247	136	307	182
	Finis.	277	215	307	186
		335	230	307	190
		340	234	312	186
				312	190
				312	182
				340	213
				341	217
			Finis.	341	221
				342	223
				342	225
					Finis.

Canon Matthæus	decimus Matthæus	in quo Marcus	singuli Lucas	propriè Lucas	scri- Ioannes	pse- Ioannes	runt Ioannes
2	196	19	1	214	4	81	157
4	200	31	3	223	7	84	159
6	210	43	5	225	9	86	163
13	212	46	9	227	11	89	165
24	218	58	18	236	13	92	167
27	222	62	20	252	16	94	169
29	227	70	22	256	18	97	171
33	230	74	29	259	22	99	173
35	233	81	31	264	24	102	177
37	235	88	50	271	27	104	179
39	239	90	51	273	29	106	181
42	245	92	67	276	31	108	189
45	268	94	68	278	33	110	191
52	273	101	72	283	36	112	193
56	283	104	75	288	39	115	195
75	303	123	104	296	41	117	200
81	319	132	106	298	43	119	202
89	324	186	107	301	45	123	205
91	327	213	113	304	50	125	207
99	345	235	117	306	52	127	210
101	351		122	308	54	130	212
106	555		124	316	56	132	214
109		Finis.	131	320	58	134	216
113			143	326	60	136	218
115	Finis.		149	331	62	138	220
118			151	334	64	140	224
124			154	339	66	143	226
126			159	343	68	145	228
136			163		71	147	230
140			164		73	149	232
151			166	Finis.	75	151	
155			174		78	153	
167			176		80	155	Finis.
171			178				
177			180				
181			183				
184			188				
186			190				
188			192				
191			196				
			201				
			203				
			208				
			210				

D. HIERONYMI PRESBYTERI IN COMMENTARIOS SVPER MATTHÆVM AD EVSEBIVM CREMONENSEM,

PROOEMIVM.

DLVRES fuisse qui Euangelia scripserunt, & Lucas Euangelista testatur, dicens: Quoniam quidem multi conati sunt ordinare narrationem rerum, quæ in nobis completæ sunt, sicut tradiderunt nobis, qui ab initio ipsi viderunt sermonem, & ministrauerunt ei: & perseuerantia vsq; in præsens tempus monimenta declarant, quæ à diuersis auctoribus edita, diuersarum hæreseon fuere principia: vt est illud iuxta Ægyptios, & Thomã, & Mathiam, & Bartholomæum, duodecimq; Apostolorum, & Basilidis atq; Apellis, ac reliquorum, quos enumerare longissimum est: cum tantum in præsentiarum hæc necesse sit dicere, extitisse quosdam, qui sine spiritu & gratia Dei conati sunt magis ordinare narrationem, quam historiæ texere veritatem. Quibus iure potest illud propheticum coaptari: Væ qui prophetant de corde suo: qui ambulant post spiritum suum: qui dicunt, dicit Dominus: & Dominus non misit eos. De quibus & saluator in Euangelio Ioannis loquitur: Omnes qui ante me venerunt, fures & latrones fuerunt. Qui venerunt, non qui missi sunt. Ipse enim ait: Veniebant, & ego non mittebam eos. In venientib. enim præsumptio temeritatis: in missis obsequium seruitutis est. Ecclesia autem, quæ supra petram, Domini voce fundata est, quam introduxit rex in cubiculum suum: & ad quam per foramen descensionis occultæ misit manum suam, similis damulę hinnuloque ceruorum, quatuor flumina paradisi instar eructans, quatuor angulos & anulos habet, per quos quasi arca testamenti & custos legis Domini, lignis immobilibus vehitur. Primus omnium Matthæus est publicanus, cognomento Leui, qui Euangelium in Iudæa Hebræo sermone edidit, ob eorum vel maxime causam, qui in Iesum crediderant ex Iudæis, & nequaquam legis vmbram, succedente Euangelij veritate, seruabant. Secundus Marcus, interpres apostoli Petri, & Alexandrinæ Ecclesiæ primus Episcopus: qui Dominum quidem saluatorem ipse non vidit, sed ea quæ magistrum audierat prædicantem, iuxta fidem magis gestorum narrauit quam ordinem. Tertius Lucas medicus, natione Syrus Antiochensis, cuius laus in Euangelio, qui & ipse discipulus apostoli Pauli, in Achaiæ Bœotiæq; partibus volumen condidit, quædam altius repetens: & vt ipse in proœmio confitetur, audita magis quam visa describens. Vltimus Ioannes Apostolus & Euangelista, quem Iesus amauit plurimum: qui supra pectus Domini recumbens, purissima doctrinarum fluenta potauit, & qui solus de cruce meruit audire: Ecce mater tua. Is cum esset in Asia, & iam tunc hæreticorum semina pullularent Cerinthi, Ebionis, & cæterorum, qui negant Christum in carne venisse: quos & ipse in Epistola sua antichristos vocat, & apostolus Paulus frequenter percutit, coactus est ab omnibus pæne tunc Asiæ Episcopis, & multarum Ecclesiarum legationibus, de diuinitate saluatoris altius scribere: & ad ipsum (vt ita dicam) Dei verbum non tam audaci quam felici temeritate prorumpere. Vnde & Ecclesiastica narrat historia, cum à fratribus cogeretur vt scriberet: ita facturum se respondisse, si indicto ieiunio in commune omnes Deum deprecarentur: quo expleto, reuelatione saturatus, illud proœmium è cœlo veniens eructauit: In principio erat verbum: & verbum erat apud Deum: & Deus erat verbum: hoc erat in principio apud Deum. Hæc igitur quatuor Euangelia multo ante prædicta, Ezechielis quoq; volumen probat, in quo prima visio ita contexitur. Et in medio sicut similitudo quatuor animalium: & vultus eorum, facies hominis, & facies leonis, & facies vituli, & facies aquilæ. Prima hominis facies Matthæum significat, qui quasi de homine exorsus est scribere: Liber generationis Iesu Christi, filii Dauid, filii Abraham. Secunda Marcum, in qua vox leonis in eremo rugientis auditur: Vox clamantis in deserto, parate viam Domini, rectas facite semitas eius. Tertia vituli, quæ Euangelistam Lucam à Zacharia sacerdote sumpsisse initium præfigurat. Quarta Ioannem Euangelistam, qui assumptis pennis aquilæ, & ad altiora festinans, de verbo Dei disputat. Cætera quæ sequuntur, in eundem sensum proficiunt. Crura eorum recta, & pennati pedes, & quocumque ibat spiritus, ibant & non reuertebantur, & dorsa eorum plena oculis, & scintillæ ac lampades in medio discurrentes, & rota in rota, & in singulis quatuor facies. Vnde & Apocalypsis Ioannis post expositionem viginti quatuor seniorum, qui tenentes citharas & phialas, adorant agnum Dei, introducit fulgura & tonitrua & septem spiritus discurrentes, & mare vitreum, & quatuor animalia plena oculis, dicens: Animal primum simile leoni, & secundum simile vitulo, & tertium simile homini, & quartum simile aquilæ volanti. Et post paululum: Plena erant, inquit, oculis, & requiem non habebant die ac nocte, dicentia: Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus omnipotens, qui erat, & qui est, & qui venturus est. Quibus cunctis perspicue ostenditur, quatuor tantum debere Euangelia suscipi, & omnes apocryphorum nenias mortuis magis hæreticis, quam Ecclesiasticis viuis canendas. Satisq; miror, Eusebi dilectissime, cur Romam subito nauigaturus, hanc tibi à me quasi συπάρχειαν dari volueris: vt Matthæum breuiter exponens, verbis stringerem, sensibus dilatarem. Si meminisses responsionis meæ, numquam in paucis diebus rem annorũ peteres. Primum enim difficile est omnes legere qui Euangelia scripserunt. Deinde multo difficilius adhibito iudicio, quæ optima sunt excerpere.

Luc. 1. a
Ezech. 13. a
Ioan. 10 a
Hier. 23. c
Mat. 16. c
Cant. 1. c & 5. 6. & 2. 6.
Gen 2. b
Exod. 25. b
2. Cor. 8. f
Ioan. 21. f
Ibid. 19. e
1 Ioan 2. c
Rom 3. a
2. Cor. 5. c
Ioan. 1. a
Ezech. 1.
Matt. 1. a
Marc. 1. a
Luc. 1. a
Ezech. 1. a
Apoc. 4. b

pere. Legisse me fateor ante annos plurimos, in Matthæũ Origenis vigintiquinq; volumina, & totidẽ eius Homilias, commaticumque interpretationis genus: & Theophili Antiochenæ vrbis Episcopi Commentarios: Hippolyti quoque martyris, & Theodori Heracleotæ, Apollinariiq; Laodiceni, ac Didymi Alexandrini: & Latinorum Hilarii, Victorini, Fortunatiani opuscula: è quibus etiam si parua carperem, dignum aliquid memoria scriberetur. At tu in duabus hebdomadibus, imminente iam Pascha, & spirantibus ventis dictare me cogis, vt quando notarii excipiant, quando scribantur schedulæ, quando emendentur, quo spatio digerantur ad purum, maxime cum scias me ita tribus mensibus languisse, vt vix nunc ingredi incipiam, nec possim laboris magnitudinem breuitate temporis compensare. Igitur omissa auctoritate veterum, quos nec legendi, nec sequendi mihi facultas data est, historicam interpretationem, quam præcipue postulasti, digessi breuiter, & interdum spiritualis intelligentiæ flores miscui, perfectum opus reseruans in posterum. Si autem mihi vita largior fuerit, aut tu in redeundo tua promissa compleueris, tunc nitar implere quod reliquum est: imo iactis fundamentis, & ex parte constructis parietibus, pulcherrimum culmen imponam, vt scias quid interfit inter subitã dictandi audaciã, & elucubratã scribendi diligentiam. Certe nosti (& mendacii mei erubescerem te testem vocare) quod præsens opusculum tanta celeritate dictauerim, vt aliena magis legere, quam mea condere me putares. Nec hoc de arrogantia & fiducia ingenii dictum putes, sed quod ostendere tibi cupiam quantum apud me valeas, qui periclitari magis apud doctos voluerim, quam tibi sedule postulanti quidquam negare. Vnde obsecro, vt si incomptior sermo est, & non solito lapsu fertur oratio, festinationi hoc tribuas, non imperitiæ, & des exemplaria, cum Romam veneris, virgini Christi Principiæ, quæ me rogauit vt in Canticum canticorum scriberem: à quo opere excluſus ægrotatione diuturna, spem in futurum distuli, hac te lege constringens, vt si tu ei ad te scripta subtraxeris, illa quoque armariolo sibi postea scribenda concludat.

A

COMMENTARIORVM HIERONYMI in Matthæum Euangelistam.

LIBER PRIMVS.

Esai.53.c. LIber *generationis Iesu Christi.*] In Esaia legimus: *Generationem eius quis enarrabit?* Non ergo putemus Euãgelistam Prophetę esse contrarium: vt quod ille impossibile dixit effatu, hic narrare incipiat: quia ibi de generatione diuinitatis, hic de incarnatione est dictũ. A carnalibus autẽ cœpit, vt per hominẽ Deum discere incipiamus.

b ¶ *Filij Dauid, filij Abrahã,* &c.] Ordo præposterus, sed necessariò commutatus. Si enim primum posuisset Abraham, & postea Dauid: rursus ei repetendus fuerat Abraham, vt generationis series texeretur. Ideo autem cæteris prætermissis, horum filium nuncupauit: quia ad hos tãtùm est facta de Christo repromissio. Ad Abraham: *In semine, inquit, tuo benedicentur omnes gentes,* quod est Christus. Ad Dauid: *De fructu ventris tui ponam super sedem tuam.*

B

c ¶ *Iudas autem genuit Phares,* &c.] Notandum in genealogia Saluatoris nullam sanctarum assumi mulierum, sed eas quas scriptura reprehendit: vt qui propter peccatores venerat, de peccatoribus nascens omnium peccata deleret. Vnde & in consequentibus, Ruth Moabitis ponitur, & Bethsabee vxor Vriæ.

d ¶ *Naason autem genuit Salmon,* &c.] Iste est Naason princeps tribus Iudæ: sicut in Numeris legimus.

e ¶ *Ioram autem genuit Oziam,* &c.] In quarto Regum volumine legimus de Ioram Ochoziam fuisse generatum: quo mortuo, Iosabee filia regis Ioram, soror Ochoziæ, tulit Ioas filium fratris sui, & eum internecioni quæ exercebatur ab Athalia, subtraxit. Cui successit in regnum filius eius Amasias: post quem regnauit filius eius Azarias, qui appellatur & Ozias, cui successit Ioathã filius eius. Cernis ergo quòd secundum fidem historiæ tres reges in medio fuerint, quos hic Euangelista prætermisit: Ioram quippe non genuit Oziam, sed Ochoziam, & reliquos quos enumerauimus. Verùm quia Euangelistæ propositum erat tres tessaradecades in diuerso temporum statu ponere, & Ioram generi se miscuerat impiissima Iezabel, iccirco vsque ad tertiam generationem eius memoria tollitur, ne in sanctæ natiuitatis ordine poneretur.

f ¶ *Et post transmigrationem Babylonis, Iechonias,* &c.] Si voluerimus Iechoniam in fine primæ tessaradecadis ponere, in sequenti non erunt quatuordecim, sed tredecim. Sciamus igitur Iechoniam priorem ipsum esse quem & Ioakim: secundum autem, filium, non patrem: quorum prior per K & m, sequens per ch & n scribitur: quod scriptorum vitio & longitudine temporum apud Græcos Latinosque confusum est.

g ¶ *Iacob autem genuit Ioseph.*] Hunc locum obiecit nobis Iulianus Augustus de dissonantia Euangelistarum: cur Euangelista Matthæus Ioseph dixerit filium Iacob, & Lucas eum filium appellarit Heli: non intelligens consuetudinem scripturarum, quòd alter secundum naturam, alter secundum legem ei pater sit. Scimus enim hoc per Mosen Deo iubente præceptum: vt si frater aut propinquus absque liberis mortuus fuerit, alius accipiat vxorem ad suscitandum semen fratris vel propinqui sui. Super hoc & Africanus temporum scriptor, & Eusebius Cæsariensis in libris διαφωνίας ἐυαγγελίων plenius disputarunt.

h ¶ *Virum Mariæ,* &c.] Cum virum audieris, suspicio tibi non subeat nuptiarum, sed recordare consuetudinis scripturarum, quòd sponsi viri, & sponsæ vocentur vxores.

i ¶ *Et à transmigratione Babylonis vsq; ad Christum generationes quatuordecim.*] Numera à Iechonia vsque ad Ioseph, & inuenies generationes tredecim. Quartadecima ergo generatio in ipsum Christum reputabitur.

k ¶ *Christi autem generatio sic erat.*] Quærat diligens lector & dicat: Cum Ioseph non sit pater Domini Saluatoris, quid pertinet ad Dominum generationis ordo deductus vsque ad Ioseph? Cui respondebimus primum, non esse consuetudinis scripturarum, vt mulierum in generationibus ordo texatur. Deinde ex vna tribu fuisse Ioseph & Mariam: vnde ex lege eam accipere cogebatur vt propinquam, & quòd simul censentur in Bethlehem, vt de vna videlicet stirpe generati.

l ¶ *Cum esset desponsata mater eius Maria Ioseph.*] Quare non de simplici virgine, sed de desponsata concipitur? Primum vt per generationem Ioseph, origo Mariæ monstraretur. Secundò ne lapidaretur à Iudæis vt adultera. Tertio vt in Ægyptum fugiens haberet solatiũ. Martyr Ignatius etiam quartam addidit causam, curà desponsata cõceptus sit: vt partus, inquiens, eius celaretur diabolo: dum eum putat non de virgine, sed de vxore generatum.

m ¶ *Antequam conuenirent, inuẽta est in vtero habens de spiritu sancto.*] Non ab alio inuenta est nisi à Ioseph, qui pene licentia maritali futuræ vxoris omnia nouerat. Quòd autem dicitur, antequam conuenirent: non sequitur vt postea cõuenerint: sed scriptura quod factum non sit, ostendit.

n ¶ *Ioseph autem vir eius, cum esset iustus,* &c.] Si quis fornicariæ cõiungitur, vnum corpus efficitur, & in lege præceptum est, nõ solum reos, sed & conscios criminum obnoxios esse peccati: quo modo Ioseph cum crimẽ celaret vxoris, iustus scribitur? Sed hoc testimonium Mariæ est, quòd Ioseph sciens illius castitatem, & admirans quod euenerat: celat silentio: cuius mysterium nesciebat.

o ¶ *Ioseph fili Dauid, noli timere accipere Mariam vxorem tuam,* &c.] Iam & supra diximus sponsas vxores appellari:

CANON C

Luc.3.c.

Deut.25.b. a 1 III.

Deut.22.d

D

b 2 X

c 3 V

d 4 X

Leuit.5.a.

CANON E

quod plenius liber aduersus Heluidium docet. Et blandientis affectu ei per somnium angelus loquitur: vt iustitiam silentij comprobaret. Simulque notandum quòd Ioseph filius esse dicatur Dauid, vt Maria quoque de stirpe Dauid monstraretur.

a ¶ *Et vocabis nomen eius Iesus*, &c.] Iesus Hebræo sermone saluator dicitur. Etymologiam ergo nominis eius Euangelista signauit, dicens: Vocabis nomen eius Iesum: quia ipse saluum faciet populum suum.

ישוע יהושע

b ¶ *Hoc autem totum factum est, vt impleretur quod dictum est à Domino per prophetam dicentem: Ecce virgo in vtero habebit, & pariet.*] Pro eo quod Euangelista Matthæus dicit, in vtero habebit: In Propheta scriptum est: in vtero accipiet: Sed propheta quia futura prædicit, significat quid futurum sit, & scribit, accipiet: Euangelista quia non de futuro, sed de præterito narrat historiam, mutauit: accipiet: & posuit, habebit. Qui enim habet, nequaquam accepturus est. Tale quid & in psalmis legimus: *Ascendens in excelsum, captiuam duxit captiuitatem: accipiet dona in hominibus.* Hoc testimonium Apostolus ponens, non dixit, accipiet, sed dedit: quia ibi de futuro significatum est, quòd accepturus esset: hic de eo narrat historia, qui iam dederat quod acceperat.

Esai. 7. c.

συλλήψεται

Psal. 67. d.

a 5 VII.

Eph. 4. b.

b 6 X

c ¶ *Et accepit coniugem suam, & non cognouit eam donec peperit filium suum primogenitum.*] Ex hoc loco quidam peruersissimè suspicantur, & alios filios habuisse Mariam, dicentes: primogenitum non dici nisi qui habeat & fratres: cum hic mos sit diuinarum scripturarum, vt primogenitum non eum vocent quem fratres sequantur, sed eum qui primus natus sit. Lege supradictum libellum aduersum Heluidium.

F

CAPVT II.

C*d Vm ergo natus esset*, &c.] Vidimus enim stellam eius in Oriente. Ad confusionem Iudæorum, vt natiuitatem Christi à gentibus disceret, oritur in oriente stella: quam futuram Balaam, cuius successores erant, vaticinio nouerant. Lege Numerorum librum. Deferuntur autem Magi stellæ indicio in Iudæam, vt sacerdotes à Magis interrogati, vbi Christus nasceretur, inexcusabiles fierent de aduentu eius.

Num. 24. e

e ¶ *At illi dixerunt ei: In Bethlehem Iudæa*, &c.] Librariorum hic error est, putamus enim ab euangelista primum editum, sicut in ipso Hebraico legimus, Iudæ, non Iudææ. Quæ est enim aliarum gentium Bethlehem, vt ad distinctionem eius hic Iudææ poneretur? Iudæ autem iccirco scribitur: quia est & alia Bethlehem in Galilæa. Lege librum Iesu filij Naue.

Iosue. 19. b.

Denique & in ipso testimonio quod de Micheæ prophetia sumptum est, ita habetur: *Et tu Bethlehem terra Iuda.*

f ¶ *Et apertis thesauris suis obtulerunt ei munera: aurũ thus & myrrham.*] Pulcherrimè munerum sacramenta Iuuencus presbyter vno versiculo comprehendit: Thus, aurum, myrrham, regique, hominique Deoque, Dona ferunt.

G

Mich. 5. a.

g ¶ *Et responso accepto in somnis ne redirent ad Herodem*, &c.] Qui munera obtulerant Domino, consequenter responsum accipiunt. Responsum autem (quod Græcè dicitur χρηματισθέντες) nõ per angelum fit, sed per ipsum Dominum: vt meritorum Ioseph priuilegium demonstraretur: Reuertuntur autem per aliam viam, quia infidelitati miscendi non erant Iudæorum.

h ¶ *Ecce angelus Domini apparuit in somnis Ioseph, dicens: Surge & accipe puerum, & matrem eius, & fuge in Aegyptum*, &c.] Quando tulit puerum & matrem eius, vt in Ægyptum transeat, nocte tulit & in tenebris: quando verò reuertitur in Iudæam, nec nox nec tenebræ ponuntur in Euangelio.

i ¶ *Vt adimpleretur quod dictum est à Domino per Prophetam dicentem: Ex Aegypto vocaui filium meum. Tunc Herodes videns quoniam illusus esset à Magis*, &c.] Respondeant qui Hebræorum voluminum denegant veritatem: vbi hoc in LXX. legatur interpretibus. Quod cum non inuenerit, nos eis dicemus in Osee Propheta scriptum: sicut & exemplaria probare possunt, quæ nuper edidimus. Possumus autem locum istum & aliter consolari, propter contentiosos: quorum consuetudinem Paulus Apostolus habere se denegat, & ecclesiam Christi: & testimonium proferimus ex Numeris, dicente Balaam: Deus ex Ægypto vocauit eum: gloria eius sicut vnicornis.

H

Osee. 11. a.

1. Cor. 11. c

Num. 23. d

ὁ θεὸς ὁ ἐξαγαγὼν αὐτὸν ἐξ Αἰγύπτου

Hiere. 31.

k ¶ *Tunc adimpletum est quod dictum est per Hieremiam Prophetam dicentem: Vox in Rama audita est: ploratus & vlulatus multus: Rachel plorans filios suos, & noluit consolari, quia non sunt. Defuncto autem*, &c.] De Rachel natus est Beniamin, in cuius tribu non est Bethlehem. Quæritur ergo quomodo Rachel filios Iudæ, id est, Bethlehem quasi suos ploret: Respondebimus breuiter: quia sepulta sit iuxta Bethlehem in Ephrata, & ex materno corpusculi hospitio matris nomen acceperit. Siue quoniam Iuda & Beniamin duæ tribus iunctæ erant, & Herodes præceperat non solum in Bethlehem interfici pueros, sed & in omnibus finibus eius. Per occisionem Bethlehem intelligimus multos etiam de Beniamin

Gen 35. c.

fuisse

fuisse cæsos. Plorat autem filios suos, & non recipit consolationem, secundum duplicem intelligẽtiam. Siue quod eos in æternum mortuos æstimaret: siue quòd consolari senollet de his, quos sciret esse victuros. Quod autem dicitur, in Rama, non putemus loci nomen esse iuxta Gabaa: sed Rama excelsum interpretatur, vt sit sensus: Vox in excelso audita est, id est, longè lateque dispersa.

a ¶ *Defuncti sunt enim qui quærebant animam pueri.*] Ex hoc loco intelligimus non solum Herodem, sed & sacerdotes & scribas eodem tempore necem Domini fuisse meditatos.

b ¶ *Qui surgens accepit puerum & matrem eius.*] Non dixit, accepit filium suum & vxorem suam: sed puerum & matrem eius: quasi nutritius, non maritus.

c ¶ *Audiens autem quòd Archelaus regnaret in Iudæa pro Herode,* &c.] Multi labuntur errore propter ignorantiam historiæ; putantes eundem esse Herodem, à quo in passione sua Dominus irridetur, & qui nunc mortuus referatur. Ergo Herodes ille, qui cum Pilato postea amicitias fecit, huius Herodis filius est: frater Archelai: quem & ipsum Tyberius Cæsar Lugdunum, quæ Galliarum est ciuitas, relegauit, fratremque eius Herodem successorem regni fecit. Lege Iosephi historiam.

d ¶ *Et veniens habitauit in ciuitate, quæ vocatur Nazareth,* &c.] Si fixum de scripturis posuisset exemplum, nunquam diceret, quod dictum est per Prophetas, sed simpliciter quod dictum est per Prophetam: nunc autem pluraliter prophetas vocans, ostendit se non verba de scripturis sumpsisse, sed sensum. Nazaræus sanctus interpretatur. Sanctum autem Dominum futurum, omnis scriptura commemorat. Possumus & aliter dicere, quòd etiam eisdem verbis iuxta Hebraicam veritatem in Esaia scriptum sit: *Exiet virga de radice Iesse, & Nazaræus de radice eius conscendet.*

CAPVT III.

IN diebus autem illis venit Ioannes Baptista prædicans in deserto Iudææ, & dicens: Pœnitentiam agite: appropinquabit enim regnum cœlorum.] Primus Baptista Ioannes regnum cælorum prædicat: vt præcursor Domini hoc priuilegio honoretur.

f ¶ *Hic est enim qui dictus est per Esaiam Prophetam dicentem: Vox clamantis in deserto,* & cætera.] Animas credentium præparabat, in quibus ambulaturus erat Dominus, vt purus in vijs purissimis ambularet dicens: *Habitabo in eis & inambulabo, & ero Deus ipsorum, & ipsi erunt mihi populus.* Porphyrius istum locum Marci Euangelistæ principio comparat, in quo scriptum est: Initium Euangelij Iesu Christi filij Dei, sicut scriptum est in Esaia Propheta: *Ecce mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te. Vox clamantis in deserto, parate viam Domini, rectas facite semitas eius.* Cum enim testimonium de Malachia Esaiaque contextum sit: quærit quo modo velut ab vno Esaia exemplum putemus assumptum. Cui ecclesiastici viri plenissime responderunt. Nos autem nomen Esaiæ putamus additum scriptorum vitio, quod & in alijs locis probare possumus: aut certè de diuersis testimonijs scripturarum vnum corpus effectum. Lege tertium decimum psalmum. & hoc idẽ reperies.

g ¶ *Ipse autem Ioannes habebat vestimentum de pilis camelorum,* &c.] De pilis habebat, non de lana. Aliud austeræ vestis indicium est, aliud luxuriæ mollioris. Zona autem pellicea, qua accinctus fuit & Elias, mortificationis symbolum est. Porrò quod sequitur.

h ¶ *Esca autem eius erat,* &c.] Habitatori solitudinis congruum est, non delicias ciborum, sed necessitatem humanæ carnis explere.

i ¶ *Potens est Deus de lapidibus,* &c.] Lapides, ethnicos vocat, propter cordis duritiam. Lege Ezechielem: *Auferam,* inquit, *à vobis cor lapideum, & dabo cor carneum.* In lapide duritia, in carne, mollitia monstratur. Siue simpliciter Dei indicat potentiam: quod qui de nihilo cuncta fecerit, possit & de saxis durissimis populum procreare.

k ¶ *Iam enim securis ad radicem arborum,* &c.] Prædicatio sermonis euangelici, qui ex vtraque parte acutus est gladius securis appellatur: iuxta Hieremiam Prophetam, qui verbum Domini securi comparat cædenti petram.

l ¶ *Cuius non sum dignus calciamenta portare,* &c.] In alio Euangelio: *Cuius,* ait, *non sum dignus soluere corrigiam calciamenti:* hic humilitas, ibi mysterium demonstratur: quòd Christus sponsus sit, & Ioannes non mereatur sponsi corrigiam soluere: ne vocetur domus eius iuxta legem Moysi & exemplum Ruth, domus discalciati.

m ¶ *Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto & igne,* &c.] Siue quia ignis est Spiritus sanctus, vt Acta Apostolorum docent: quo descendente sedit quasi ignis super singulos credentium, & impletus est sermo Domini dicentis: *Ignem veni mittere super terram, & quàm volo vt ardeat.* Siue quia in præsenti, spiritu baptizamur, & in futuro igne: Apostolo quoque huic sensui congruente: *Vniuscuiusque opus quale sit ignis probabit.*

n ¶ *Tunc venit Iesus à Galilæa in Iordanem ad Ioannem, vt baptizaretur ab eo,* &c.] Triplicem ob causam Saluator à Ioanne accepit baptismum. Primum, vt quia homo natus erat. omnem iustitiam & humilitatem legis impleret. Secundò, vt baptismate suo, Ioannis baptisma comprobaret. Tertiò, vt Iordanis aquas sanctificans, per descensionem

CANON
C
Esai. 40. a
a 7 III *4. Reg. 1. b.*
b 8 I *Ezech. 36.*
D
c 9 VI
d 10 Ý *Hiere. 46 f*
e 11 I
f 12 V
g 13 X *Deut. 25. c. Ruth. 4. b.*
Act 2. a.
Luc. 12. f.
1 Cor. 3. c.

A
רמה
B
Iosephi 17. antiquit. Cap. 10.
בוזר *Num. 6. a.*
Esai. 11. a. נצר
Leui. 26. b.
Malac. 3. a

columbæ, Spiritus sancti in lauacro credentium monstraret aduentum.

a ¶ *Sine modò.*] Pulchrè dixit, sine modò, vt ostenderet Christum in aqua. Ioannem à Christo in spiritu baptizandum. Siue aliter: Sine modò, vt qui serui formam assumpsi, expleam & humilitatem eius: alioquin scito in die iudicij, meo te esse baptismate baptizandum. Sine modò, dicit Dominus Iesus: habeo & aliud baptisma quo baptizandus sum. Tu me baptizas in aqua, vt ego te baptizem pro me in sanguine tuo.

b ¶ *Sic enim decet nos implere omnem iustitiam,* &c.] Non addidit, iustitiam legis siue naturæ, vt nos vtrumque intelligamus: vt si Deus ab homine accepit baptisma, nullus à conseruo dedignetur accipere.

c ¶ *Et ecce aperti sunt ei cœli, & vidit spiritum Dei descendentem sicut columbam, & venientem super se,* &c.] Mysterium Trinitatis in baptismate demonstratur: Dominus baptizatur, spiritus descendit in specie columbæ: patris vox testimonium filio perhibentis, auditur. Aperiuntur autem cæli non reseratione elementorum, sed spiritualibus oculis: quibus & Ezechiel in principio voluminis sui apertos eos esse commemorat. Sedit quoque columba super caput Iesu: ne quis putaret vocē patris ad Ioannem factam, non ad Dominum.

h 14 I

a 15 II b 16 V

F c 17 VI d 18 IIII e 19 VII

CAPVT IIII.

T *Vnc Iesus ductus est in desertum à spiritu.*] Haud dubiū quin à sancto Spiritu. Sequitur enim.

e ¶ *Vt tentaretur à diabolo.*] Ducitur autem nō inuitus aut captus, sed voluntate pugnandi.

f ¶ *Et cum ieiunasset quadraginta diebus,* &c.] In isto numero, quadragesimæ nobis ostenditur sacramentum, in quo & Moyses ieiunauit in monte Sina, & Elias iuxta montem Oreb permittitur autem esurire corpus, vt diabolo tentandi tribuatur occasio.

Exod. 24. d *3. Reg. 19. b*

g ¶ *Dic vt lapides isti panes fiant.*] Esurienti congruè dicitur: dic vt lapides isti panes fiant: sed duobus contrarijs teneris diabole. Si ad imperium eius possunt lapides panes fieri: ergo frustra tentas eum, qui tantæ potentiæ est. Sin autem non potest facere, frustra filium Dei suspicaris, dicens: *Si filius Dei es, dic vt lapides isti panes fiant.*

h ¶ *Qui respondens ait: Scriptum est, Non in solo pane,* &c.] Testimonium de Deuteronomio sumptum est. Ideo autem sic respondit Dominus: quia propositum erat ei, humilitate diabolum vincere, non potentia. Simulque animaduertendum, quòd nisi ieiunare cœpisset dominus, tentandi occasio non fuisset diabolo, secundum illud: *Fili accedens ad seruitutem Dei, sta in iustitia & timore, & præpara animam tuam ad tentationem.* Sed & ipsa responsio saluatoris hominem fuisse indicat, qui tentatus est. Non in solo pane viuit homo, sed in omni verbo, quod procedit de ore Dei. Si quis ergo non vescitur verbo Dei, iste non viuit.

Deut. 8. a.

Eccle. 2. a.

i ¶ *Tunc assumpsit eum diabolus in sanctam ciuitatem.*] Assumptio ista quæ dicitur, non ex imbecillitate Domini venit, sed de inimici superbia, qui voluntatem Saluatoris, necessitatem putat. Ex hoc autē loco intelligitur quid sit illud quod in alio scribitur loco: *Abierunt in sanctam ciuitatem, & multis apparuerunt.*

k ¶ *Et statuit eum supra pinnaculum templi.*] Vt quem fame tentauerat, tentaret eum & vana gloria.

l ¶ *Si filius Dei es.*] In omnibus tentationibus hoc agit diabolus, vt intelligat si filius Dei sit: sed Dominus sic responsionem temperat, vt eū relinquat ambiguum.

m ¶ *Mitte te deorsum.*] Vox diaboli, quæ semper omnes cadere deorsum desiderat. Mitte te, inquit, deorsum: persuadere potest, præcipitare non potest.

n ¶ *Angelis suis mandauit de te,* &c.] Hoc in nonagesimo psalmo legimus: verùm ibi non de Christo, sed de viro sancto prophetia est. Malè ergo interpretatur scripturas diabolus. Certè si verè de Saluatore scriptum nouerat, debuerat & illud dicere, quod in eodem psalmo contra se sequitur. Super aspidem & basiliscum ambulabis, & conculcabis leonem & draconem. De angelorum auxilio quasi ad infirmum loquitur: de sua conculcatione quasi tergiuersator tacet.

o ¶ *Ait illi Iesus rursum: Scriptum est, Non tentabis Dominum Deum tuum.*] Falsas de scripturis diaboli sagittas veris scripturarum frangit clypeis. Et notandum quòd testimonia necessaria de Deuteronomio tantùm protulerit, vt secundæ legis sacramenta monstraret.

Deut. 6. c.

H

p ¶ *Iterum assumpsit eum diabolus in montem excelsum valde, & ostendit ei omnia regna mundi, & gloriam eorum, & dixit ei,* &c.] Gloria mundi, quæ cum mundo præteritura est, in monte & in supercilio demonstratur: Dominus autem ad humilia descendit & campestria, vt diabolum humilitate superaret. Porrò diabolus ducere eum festinat ad montes, vt per quos ipse corruerat, etiam cæteri corruant, iuxta illud Apostoli: *Ne inflatus incidat in iudicium diaboli.*

1. Tim. 3. b.

q ¶ *Hæc omnia tibi dabo, si cadens adoraueris me,* &c.] Arrogans & superbus etiam hoc de iactantia loquitur: non quod in toto mundo habeat potestatem, aut possit omnia regna dare diabolus: cum sciamus plerosque sanctos viros à Deo reges factos. Si cadens, inquit, adoraueris me. Ergo qui adoraturus est diabolum, ante corruit.

r ¶ *Tunc dixit ei Iesus: vade satana,* &c.] Non vt plerique putant, eadem satanas & Apostolus Petrus sententia condemnantur. Petro enim dicitur: *Vade retro me satana,* id est, sequere me, qui contrarius es voluntati meæ: hic verò audit, *Vade satana,* & non ei dicitur retro me, vt subaudiatur: vade in ignem æternum, qui præparatus est tibi, & angelis tuis.

Matt. 16. d

f ¶ *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies.*] Dicens diabolus Saluatori: si cadens adoraueris me: econtrario audit, quòd ipse magis adorare eum debeat Dominum & Deū suum.

Deut. 6. c.

t ¶ *Tunc reliquit eum diabolus,* &c.] Præcedit tentatio, vt sequatur victoria. Angeli ministrant, vt victoris dignitas comprobetur.

v ¶ *Terra Zabulon, & terra Nephtali,* &c.] Hi primum audiere

Esai. 9. a.

Domi-

G *Matt. 27. f*

Dominum prędicantem: vt vbi Israëlis fuerat ab Assyrijs prima captiuitas, ibi redemptoris præconium nasceretur.

a ¶ *Exinde cœpit Iesus prædicare, & dicere: pœnitentiam agite*, &c.] Ioanne tradito, rectè ipse incipit prædicare desinente lege, consequenter oritur euangelium. Si autem eadem prædicat Saluator, quę Ioannes Baptista ante prædixerat, ostendit se eiusdem Dei esse filium, cuius ille propheta sit.

b ¶ *Venite post me, & faciam vos fieri piscatores hominum*, &c.] Isti primi vocati sunt vt Dominum sequerentur. Piscatores & illiterati mittuntur ad prædicandum, ne fides credentium non virtute Dei, sed eloquentia atque doctrina fieri putaretur.

c ¶ *Et lunaticos*, &c.] Non verè lunaticos, sed qui putabantur lunatici, ob dæmonum fallaciam, qui obseruantes lunaria tempora, creaturā infamare cupiebant, vt in creatorem blasphemiæ redundarent.

CAPVT V.

Videns autē turbas, &c.] Dominus ad montana conscendit, vt turbas ad altiora secum trahat. Sed turbæ ascendere non valent. Et sequuntur discipuli: quibus & ipsis non stans, sed sedens & contractus loquitur. Non enim intelligere poterant in sua maiestate fulgentem. Secundum literam, nonnulli simplicium fratrum putant eum beatitudines, & cætera quæ sequuntur, in Olireti monte docuisse: quod nequaquam ita est. Ex præcedentibus enim & sequētibus in Galilæa monstratur fuisse locus, quem putamus esse vel Thabor, vel quemlibet alium excelsum montem. Denique postquam finiuit sermones suos, statim sequitur: Cum autem introisset Capharnaum.

e ¶ *Beati pauperes spiritu*, &c.] Hoc est quod alibi legimus: Et humiles spiritu saluabit. Ne quis autem putaret paupertatem, quæ nonnunquam necessitate portatur, à Domino prædicari: adiunxit, spiritu, vt humilitatem intelligeres, non penuriam. Beati pauperes spiritu: qui propter Spiritum sanctum voluntate sunt pauperes. Vnde super huiusce modi pauperibus & Saluator per Esaiam loquitur: *Dominus vnxit me, propter quod euangelizare pauperibus misit me.*

f ¶ *Beati mites: quoniam ipsi possidebunt terram.*] Non terram Iudæ, nec terram istius mundi: non terram maledictam, spinas & tribulos afferentem: quam crudelissimus quisque & bellator magis possidet: sed terram quam psalmista desiderat, dicens: *Credo videre bona Domini in terra viuentiū.* Huiusce modi possessor, & post victoriam triumphator, etiam in quadragesimo quarto psalmo describitur: Et intende prospere, procede & regna: propter veritatem & mansuetudiuem & iustitiam. Nemo enim terram istam per mansuetudinem, sed per superbiam possidet.

g ¶ *Beati qui lugent: quoniam ipsi consolabuntur.*] Luctus hic non mortuorum ponitur communi lege naturæ, sed peccatis & vitijs mortuorum. Sic fleuit & Samuel Saulem: quia pœnituerat Deum quòd vnxisset eum regem super Israël. Sic & Paulus Apostolus flere ac lugere se dicit eos, qui post fornicationem, & immunditiam non egerunt pœnitentiam.

CANON G

1. Reg. 15. c.

2. Co. 12. g.

sedebat in tenebris, vidit lucem magnam, & sedentibus in regione vmbræ mortis, lux orta est eis. [f] Exinde [a] cœpit Iesus prædicare, & dicere: Pœnitentiam agite, appropinquabit enim regnū cælorum. Ambulans autem Iesus iuxta mare Galilææ, vidit duos fratres. Simonem qui vocatur Petrus, & Andream fratrem eius, mittentes rete in mare (erant enim piscatores) & ait illis: [g] Venite [b] post me, & faciam vos fieri piscatores hominum. At illi continuo relictis retibus sequuti sunt eum. [h] Et procedens inde vidit alios duos fratres, Iacobum Zebedæi, & Ioannem fratrem eius in naui cum Zebedæo patre eorum, reficiētes retia sua, & vocauit eos. Illi autem statim relictis retibus & patre, sequuti sunt eum. [i] Et circumibat Iesus totam Galilæam, docens in synagogis eorum, & prædicans Euangelium regni, & sanans omnem languorem, & omnem infirmitatem in populo. Et abijt opinio eius in totam Syriam, & obtulerunt ei omnes male habentes, varijs languoribus & tormentis comprehensos, & qui dæmonia habebant, & lunaticos, [c] & paralyticos, & curauit eos. Et secutæ sunt eum turbæ multæ de Galilæa & Decapoli, & de Hierosolymis, & de Iudæa, & de trans Iordanem.

CAPVT V.

[a] Idens [d] autem Iesus turbas ascendit in montem, & cum sedisset, accesserunt ad eum Discipuli eius, [b] & aperiens os suum docebat eos, dicens: [c] Beati [e] pauperes spiritu: quoniam ipsorum est regnum cælorum. [d] Beati [f] mites: quoniam ipsi possidebunt terram. [e] Beati [g] qui lugent: quoniam ipsi consolabuntur. Beati [h] qui esuriunt, & sitiunt iustitiam: quoniam ipsi saturabuntur. [f] Beati [i] misericordes: quoniam ipsi misericordiam consequentur. [k] Beati mundo corde: quoniam ipsi Deum videbunt. Beati [l] pacifici: quoniam filij Dei vocabuntur. Beati [m] qui persecutionem patiuntur propter iustitiam: quoniam ipsorum est regnum cælorum. [g] Beati [n] estis cum maledixerint vobis homines, & persecuti vos fuerint, & dixerint omne malum aduersum vos, mentientes, propter me. Gaudete [o] & exultate, quoniam merces vestra copiosa est in cælis. Sic enim persecuti sunt Prophetas, qui fuerunt ante vos. [h] Vos [p] estis sal terræ. Quòd [q] si sal euanuerit, in quo salietur? Ad [r] nihilum valet vltra, nisi vt mittatur foras, & conculcetur ab homi-

h ¶ *Beati qui esuriunt & sitiunt iustitiam*, &c.] Non nobis sufficit velle iustitiam, nisi iustitiæ patiamur famem: vt sub hoc exemplo nūquam nos satis iustos, sed semper esurire iustitiæ opera intelligamus. f 20 VI

i ¶ *Beati misericordes*, &c.] Misericordia non solum in eleemosynis intelligitur, sed in omni peccato fratris, si alter alterius onera portemus. g 21 II

k ¶ *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt.*] Quos non arguit conscientia vlla peccati, Mundus mundo corde conspicitur: templum Dei non potest esse pollutum. h 22 VI, i 23 I

l ¶ *Beati pacifici*, &c.] Qui primum in corde suo, deinde & inter fratres dissidentes pacem faciunt. Quid enim prodest alios per te pacari, cum in tuo animo sint bella vitiorum?

m ¶ *Beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam*, &c.] Signāter dicit, propter iustitiam. Multi enim persecutionē propter sua peccata patiuntur, & non sunt iusti. Simulque considera, quòd octaua verę circuncisionis beatitudo martyrio terminatur.

n ¶ *Beati estis cum maledixerint vobis homines, & persecuti vos fuerint, & dixerint omne malum aduersum vos, mentientes, propter me.*] Illud maledictum contemnendum est, quod beatitudinem creat, quod falso maledicentis ore profertur. Vnde & specialiter definiuit quæ sit beata maledictio: omne dicens maledictum aduersum vos, mentientes propter me. Vbi ergo Christus in causa est, ibi & optanda maledictio est. H a 24 X, b 25 V, c 26 V, d 27 X, e 28 V, f 29 X, g 30 V

o ¶ *Gaudete & exultate*, &c.] Nescio quis hoc nostrum possit implere, vt laceretur opprobrijs fama nostra, & nos exultemus in Domino. Hoc qui vanam sectatur gloriam implere non potest. Gaudere igitur & exultare debemus, vt merces nobis in cælestibus præparetur. Eleganter in quodam volumine scriptum legimus: Ne quæras gloriam, & non dolebis cū inglorius fueris. h 31 II

p ¶ *Vos estis sal terræ.*] Sal appellantur Apostoli, quia per illos vniuersum hominum conditur genus.

q ¶ *Quòd si sal euanuerit, in quo salietur?*] Si doctor errauerit, à quo alio doctore emendabitur.

r ¶ *Ad nihilum valet vltra, nisi vt mittatur foras, & conculcetur ab hominibus.*] Exemplum de agricultura sumptum est. Sal etenim sicut in ciborum condimentum & ad siccandas carnes necessarium est: ita alium vsum non habet. Certe legimus in scripturis, vrbes quasdam ita victorum sale seminatas, vt nullum in ipsis germen oriretur. Caueant ergo doctores & episcopi, & videant, Potentes potēter tormenta sustinere

Iud. 9. f.

Sap. 6. a.

Sup. 4. b.

Infr. 8. a.

Psal. 33. b.

Esai. 61. a.

Genes. 3. a.

Psalm. 26

CANON E

sustinere: nihilque esse remedij, sed maiorum ruinam ad tartarum ducere.

a ¶ *Vos estis lux mundi: non potest ciuitas abscondi supra montem posita: neque accendunt lucernam, & ponunt eam sub modio, sed super candelabrum, vt luceat omnibus qui in domo sunt. Sic luceat lux vestra coram hominibus, vt videant,* &c.] Docet fiduciam prædicandi, ne Apostoli abscondantur ob metum, & sint similes lucernę sub modio: sed tota libertate se prodant, vt quod audierunt in cubiculis, prædicent in tectis.

i 32 II

b ¶ *Nolite putare quoniam veni soluere legem, aut prophetas: non veni soluere, sed adimplere.*] Siue quod de se per alios prophetata cōpleuerit: siue quòd ea quę ante propter infirmitatem audientium rudia & imperfecta fuerant, sua prędicatione compleuerit, iram tollens, & vicem talionis excludens, & occultam in mente cōcupiscentiam damnans.

k 33 X

l 34 V

m 35 X

Apoc. 21. a.

c ¶ *Donec transeat cælum & terra.*] Promittuntur nobis cæli noui & terra noua, quæ facturus est Dominus Deus. Si ergo noua creanda sunt, consequenter vetera transitura. Quod autem sequitur.

d ¶ *Iota vnum, aut vnus apex non præteribit à lege, donec omnia fiant.*] Ex figura litteræ ostenditur, quòd etiam quæ minima putantur in lege, sacramentis spiritualibus plena sint, & omnia recapitulentur in Euangelio. Cuius ergo eruditionis est, cuiusque doctrinæ, etiam diuersa sacrificia, & quæ superstitiosa videntur in victimis, quotidie demonstrare compleri.

a 36 V

F

o 37 X

e ¶ *Qui ergo soluerit vnum de mandatis istis minimis, & docuerit sic homines, minimus vocabitur in regno cælorum. Qui autem fecerit & docuerit, magnus vocabitur in regno cælorum.*] Hoc capitulum cum superiori hæret testimonio, in quo dixerat: Iota vnum aut vnus apex non præteribit à lege, donec omnia fiant. Sugillat ergo pharisæos, qui contemptis mandatis Dei, statuebant proprias traditiones: quòd non eis profit doctrina in populis, si vel paruum, quod in lege præceptum est, destruant. Possumus autem & aliter intelligere, quòd magistri eruditio, etiam si paruo peccato obnoxius sit, deducat eum de gradu maximo: nec prosit docere iustitiam, quam minima culpa destruit. Et beatitudo perfecta sit, quę sermone docueris, opere complere.

f ¶ *Omnis qui irascitur fratri suo,* &c.] In quibusdam codicibus additur, sine causa: cæterùm in veris definita sententia est, & ira penitus tollitur, dicente scriptura: qui irascitur fratri suo. Si enim iubemur verberanti alteram præbere maxillam, & inimicos nostros amare, & orare pro persequentibus, omnis iræ occasio tollitur. Radendum est ergo, sine causa: quia ira viri iustitiam Dei non operatur.

Iacob. 1. e. רקה

g ¶ *Qui autem dixerit fratri suo raka,* &c.] Hoc verbum proprie Hebræorum est. רקה enim dicitur κενὸς, id est, inanis aut vacuus: quem nos possumus vulgata iniuria absque cerebro nuncupare. Si pro otioso sermone reddituri sumus rationem, quanto magis de contumelia? sed & signanter additur.

Infr. 12. c.

Qui dixerit fratri suo raka. Frater enim noster nullus est, nisi qui eundem nobiscum habet patrem. Cum ergo similiter credat in Deum, & Christum Dei nouerit sapientiam, qua ratione stultitiæ elogio denotari potest?

h ¶ *Qui autem dixerit, fatue, reus erit gehennæ.*] Ἀνὸ κρίνεσ ex superioribus subauditur: Qui dixerit fratri suo, fatue, reus erit gehennæ: qui enim æquè in Deum credenti dicit fatue, impius est in religione.

G

i ¶ *Si ergo offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid aduersum te,* &c.] Non dixit si tu habes aliquid aduersus fratrem tuum: sed si frater tuus habet aliquid aduersum te, vt durior reconciliationis tibi imponatur necessitas. Quamdiu illum placare non possumus, nescio an consequenter munera nostra offeramus Deo.

k ¶ *Esto consentiens aduersario tuo cito,* &c.] Pro eo quòd nos habemus in Latinis codicibus, consentiens, in Græcis scriptum est ἴνοεῶν, quod interpretatur beneuolus aut benignus. Ex præcedentibus autem & consequentibus manifestus est sensus: quod nos Dominus atque Saluator noster dum in istius sæculi via currimus, ad pacem & ad concordiam cohortetur, iuxta Apostolum dicentem: *Si fieri potest, quantum ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes.* Nam in præcedenti capitulo dixerat: *Si offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid aduersum te,* & hoc finito, statim infert: *Esto consentiens* aut *benignus aduersario tuo,* & reliqua. Et in consequentibus iubet: *Diligite inimicos vestros, benefacite his qui oderunt vos, & orate pro persequentibus & calumniantibus vos.* Cum hæc manifesta sit & consequens intelligentia, pleriq́ue arbitrantur de carne dictum & anima, vel de anima & spiritu, quod penitus non stat. Quo modo enim aut caro mittenda erit in carcerem, si anima non consenserit, cum & anima & caro pariter recludenda sint: nec quidquam possit caro facere, nisi quod animus imperarit: aut Spiritus sanctus habitans in nobis vel carnem vel animam repugnantes iudici tradere, cum ipse sit iudex? Alij iuxta epistolā Petri dicentis: *Aduersarius vester diabolus quasi leo rugiens circuit,* & reliqua, aduersarium diabolum interpretantur: & volunt à Saluatore præcipi, vt dum in potestate nostra est, simus beneuoli erga diabolum, qui est inimicus & vltor: nec faciamus eum pœnas sustinere pro nobis. Cum enim ipse vitiorum incentiua suppeditet, & nobis etiam voluntate peccantibus, si consenserimus ei vitia suggerenti, pro nobis quoque esse torquendum. Et dicunt beneuolum esse vnumquemq́ue sanctorum aduersario suo, si eum non faciat pro se sustinere tormenta. Quidam coactius disserunt, in baptismate singulos pactum inire cū diabolo, & dicere: Renuncio tibi diabole & pompę tuæ, & vitijs tuis, & mundo tuo, qui in maligno positus est. Si ergo seruauerimus pactum, beneuoli & consentientes sumus aduersario nostro, & nequaquam in carcere recludendi. Sin verò quidquam transgressi fuerimus, eorum quæ diabolo spoponderamus, trademur iudici ac ministro, & mittemur in carcerem, & non exibimus ex eo, donec reddamus nouissimum quadrantem. Quadrans genus est nummi, qui habet duo minuta. Vnde & in alio euāgelio, mulier illa pauper & vidua dicitur misisse quadrantem in carbonam, & in alio duo minuta. Non quod dissonent euangelia, sed quòd vnus quadrans duos minutos nummos habeat. Hoc est ergo quod dicit: Non egredieris de carcere, donec etiam minima peccata persoluas.

H

Rom. 12. d.

1. Pet. 5. c.

1 Ioan. 3. d.

Mar. 12. d
Luc. 21. a.

A 2

a ¶ *Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, iam mœchatus est eam in corde suo.*]Inter πρὸς & πρὸς τὸ, id est, inter passionem & propassionem, hoc interest, quòd passio reputatur in vitium : propassio, licet initij culpam habeat, tamen non tenetur in crimine. Ergo qui viderit mulierem, & anima eius fuerit titillata, hic propassione percussus est. Si verò consenserit, & de cogitatione affectum fecerit : sicut scriptum est in Dauid : *Transierunt in affectum cordis* : de propassione transiuit ad passionem, & huic non voluntas peccandi deest, sed occasio. Quicumque igitur viderit mulierem ad concupiscendum, id est, si aspexerit vt concupiscat, vt facere disponat : iste recte dicitur eam mœchari in corde suo.

Psal.72.a.

b ¶ *Quòd si oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum, & proijce abs te, Expedit enim tibi vt pereat vnum membrorum tuorum, quàm totum corpus tuum mittatur in gehennam,* &c.] Quia supra de concupiscentia mulieris dixerat, rectè nunc cogitationem & sensum in diuersa volitantem, oculum nuncupauit. Per dexteram autem & cæteras corporis partes, voluntatis & affectus initia demonstrantur : vt quod mente concipimus, opere compleamus. Cauendum est igitur, ne quod in nobis optimum est, cito labatur in vitium. Si enim dexter oculus & dextera manus scandalizat, quanto magis ea quæ in nobis sinistra sunt? Si enim anima labitur, quanto plus corpus, quod ad peccata procliuius est? Aliter : In dextero oculo & dextera manu, fratrum, vxorum, & liberorum atque affinium & propinquorum monstratur affectus : quos si ad contemplandam veram lucem nobis impedimento esse cernimus, debemus truncare istiusmodi portiones : ne dum volumus lucri cæteros facere, ipsi in æternum pereamus. Vnde dicitur & de sacerdote magno, cuius anima Dei cultui dedicata est : super patre & matre & filijs non polluetur, id est, nullum affectum sciet, nisi eius cuius cultui dedicatus est.

B

Leui.21.a.

c ¶ *Dictum est : Quicunq; dimiserit vxorem suam, det illi libellum repudij. Ego autem dico vobis : quia omnis qui dimiserit vxorem,* &c.] In posteriori parte locum istum plenius saluator exponit : quòd Moyses libellum repudij dari iusserit propter duritiam cordis maritorum : non dissidium concedens, sed auferens homicidium. Multo enim melius est, licet lugubrem, euenire discordiam, quàm per odium sanguinem fundi.

Deut.24.

d ¶ *Ego autem dico vobis, non iurare omnino : neque per cœlum, quia thronus Dei est : neque per terram, quia scabellum,* &c.] Hanc per elementa iurandi pessimam consuetudinem semper habuêre Iudæi : sicut prophetalis eos frequenter arguit sermo. Qui iurat, aut veneratur, aut diligit eum per quem iurat. In lege præceptum est vt non iuremus, nisi per dominum Deum nostrum. Iudæi per angelos & vrbem Hierusalem, & templum & elementa iurantes, creaturas reliquas carnales venerabantur honore & obsequio Dei. Denique considera, quod hic saluator non per Deum iurare prohibuerit, sed per cœlum & terram & Hierosolymam, & per caput tuum. Et hoc quasi paruulis fuerat lege concessum : vt quo modo victimas immolabant Deo, ne eas idolis immolarent : sic & iurare permitterentur in Deum : non quod rectè hoc facerent, sed quòd melius esset Deo id exhibere quàm dæmonibus. Euangelica autem veritas non recipit iuramentum, cum omnis sermo fidelis pro iureiurando sit.

Esa.65.c.

Deu.6.c.7.d.

Nõ mœchaberis. Ego aũt dico vobis : quia omnis [a] qui viderit mulierẽ ad concupiscendũ eã, iam mœchatus est eã in corde suo. Quòd [b] si oculus tuus dexter scandalizat te, erue eũ, & proijce abs te. Expedit. n. tibi vt pereat vnũ mẽbrorum tuorũ, quã totũ corpus tuum mittatur in gehennã. Et si dextera manus tua scandalizat te, abscinde eã, & proijce abs te. Expedit. n. tibi vt pereat vnũ mẽbrorum tuorũ, quã totum corpus tuũ mittatur in gehennã. Dictum [c] est autẽ : Quicunq; dimiserit vxorẽ suam, det ei libellum repudij. Ego autẽ dico vobis, quia omnis, qui dimiserit vxorẽ suã, excepta fornicationis causa, facit eã mœchari : & qui dimissam duxerit, adulterat. Iterũ audistis, quia dictũ est antiquis : Nõ periurabis : reddes autẽ domino iuramenta tua. Ego [d] autẽ dico vobis : non iurare omnino, neq; per cœlũ, quia thronus Dei est : neq; per terrã, quia scabellũ est pedum eius : neq; per Hierosolymã, quia ciuitas est magni regis. Neq; per caput tuum iuraueris : quia non potes vnũ capillum album facere, aut nigrũ. Sit autem sermo vester, est est, non non : quod autem his abundantius est, à malo est. Audistis [e] quia dictum est : Oculum pro oculo, dentem pro dente. Ego autem dico vobis, nõ resistere malo : [P] sed [f] si quis te percusserit in dexteram maxillam tuam, præbe illi & alteram. Et ei qui vult tecum in iudicio contendere, & tunicam tuã tollere, dimitte ei & pallium. [g] Et quicumq; te angariauerit mille passus, vade cũ illo & alia duo. Qui [g] petit à te, da ei, & volẽti mutuari à te, ne auertaris. Audistis quia dictum est : Diliges proximũ tuum, & odio habebis inimicũ tuum. [r] Ego [h] autẽ dico vobis : diligite inimicos vestros : benefacite his qui oderunt vos, & orate pro persequentibus & calumniantibus vos : [i] vt sitis filij patris

Leui.24.d

e ¶ *Audistis quia dictum est : Oculum pro oculo : dentem pro dente,* &c.] Qui dicit oculum pro oculo : non alterum vult auferre, sed vtrumque seruare. Dominus noster vicissitudinem tollens, truncat initia peccatorum. Et in lege retributio est : in euangelio gratia. Ibi culpa emendatur, hic peccatorum auferuntur exordia.

Infra.11.d.

f ¶ *Sed si quis te percusserit in dexteram maxillam tuam, præbe illi & alteram,* &c.] Ecclesiasticus vir describitur, imitator eius qui dicit : *Discite à me : quia mitis sum & humilis corde.* Et pollicitationem suam percussus alapa comprobat : *Si malè locutus sum, argue de malo : sin autem benè, quid me cædis?* Tale quid & Dauid loquebatur in psalmo : Si reddidi retribuentibus mihi mala. Et Hieremias in lamentationibus : *Bonum est homini, cum portauerit iugum ab adolescentia sua.* Dabit percutienti se maxillam : saturabitur opprobrijs. Hoc aduersum eos qui putant alterum Deum legis, alterum euangelij : quòd & ibi & hic mansuetudo doceatur. Secundum mysticos intellectus percussa dextera nostra, non iubemur sinistram præbere, sed alteram, hoc est, alteram dextram. Iustus enim sinistram non habet. Si nos hæreticus in disputatione percusserit, & dextrum dogma voluerit vulnerare : opponatur ei aliud de scripturis testimonium, & tamdiu verberanti, succedentes sibi dexteras præbeamus, donec inimici ira lassescat.

Ioan.18.d

Psal.7.b

Tren.3.d.

P 38 V D q 39 X

r 40 V

g ¶ *Qui petit à te, da ei,* &c.] Si de eleemosyna tantùm dictum intelligimus, in plerisque pauperibus hoc stare non potest. Sed & diuites si semper dederint, semper dare non poterunt. Post bonum ergo eleemosynæ, apostolis, id est, doctoribus præcepta tribuuntur : vt qui gratis acceperunt, gratis tribuant. Istiusmodi pecunia nunquam deficit : sed quanto plus data fuerit, tanto amplius duplicatur. Et cum subiecta sibi arua riget, nunquam fontis vnda siccatur.

h ¶ *Ego autem dico vobis : Diligite inimicos vestros : benefacite his qui oderunt vos,* &c.] Multi præcepta Dei imbecillitate sua non sanctorum viribus æstimantes, putant esse impossibilia quæ præcepta sunt, & dicunt sufficere virtutibus non odisse inimicos : cæterùm diligere plus præcipi, quàm humana natura patiatur. Sciendum est ergo Christum non impossibilia præcipere, sed perfecta, quæ fecit Dauid in Saul & in Absalon. Stephanus quoque martyr pro inimicis lapidantibus deprecatus est. Et Paulus anathema cupit esse pro persecutoribus suis. Hæc autem Iesus & docuit & fecit, dicens : *Pater ignosce illis : quod enim faciunt, nesciunt.*

Act.7.g.

Rom.9.a.

Luc 23.a.

i ¶ *Vt sitis filij patris vestri, qui in cœlis est,* &c.] Si Dei præcepta custodiens, filius quis efficitur Dei : ergo non est natura filius, sed arbitrio suo.

CANON C

CANON E

CAPVT VI.

ATtendite,&c.] Cum ergo facis eleemosynam, noli tuba canere ante te,&c.) Qui tuba canit eleemosynam faciens, hypocrita est. Qui ieiunans demolitur faciem suam, vt ventris inanitatem monstret in vultu,& hic hypocrita est. Qui in synagogis & in angulis platearum orat, vt videatur ab hominibus, hypocrita est. Ex quibus omnibus colligitur hypocritas esse,qui quodlibet faciunt, vt ab hominibus glorificentur. Mihi videtur & ille qui dicit fratri suo : *Dimitte, vt tollam festucam de oculo tuo*: nam propter gloriam hoc facere videtur, vt ipse iustus esse videatur. Vnde dicitur ei à domino : *Hypocrita, eyce primum trabem de oculo tuo.* Non itaque virtus,sed causa virtutis apud Deum mercedem habet. Et si à recta via paululum declinaueris, non interest vtrum ad dextram vadas, an ad sinistram : cum verum iter amiseris.

f 41 V

Luc.6 f.

a 42 X

b ¶ *Te autem faciente eleemosynam, nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua,*&c.] Non solum eleemosynam, sed quodcumq; feceritis boni operis, debet sinistra nescire : si enim illa scierit, statim dextera opera commaculantur.

c ¶ *Amen dico vobis, receperunt mercedem suam.*]Non Dei mercedem, sed suam. Laudati sunt enim ab hominibus, quorum causa exercuere virtutes.

F

d ¶ *Tu autem cum oraueris, intra in cubiculum tuum, & clauso ostio tuo, ora patrem tuum in abscondito,* &c.] Hoc simpliciter intellectum erudit auditorem, vt vanam orandi gloriam fugiat. Sed mihi videtur hoc magis esse præceptum, vt inclusa pectoris cogitatione, labijsque compressis, oremus dominum : quod & Annam in Regum volumine fecisse legimus : *Labia,* inquit, *eius tantùm mouebantur, & vox illius non audiebatur.*

c 44 VI. d 45 X

1.Reg. 1. b.

e ¶ *Orantes autem nolite multum loqui, sicut ethnici faciunt. Putant enim,* &c.] Si ethnicus in oratione multum loquitur: ergo qui Christianus est,debet parum loqui.Deus enim non verborum,sed cordis auditor est.

Sap.1.b.

f ¶ *Scit enim pater vester quid opus sit vobis,* &c.] Consurgit in hoc loco quædam hæresis : philosophorum quoque peruersum dogma dicentium: Si nouit Deus quid oremus,& antequam petamus,scit quibus indigeamus, frustra scienti loquimur. Quibus breuiter respondendum est: nos non narratores esse, sed rogatores. Aliud est enim narrare ignoranti, aliud scientem petere.In illo indicium est, hic obsequium.Ibi fideliter indicamus, hic miserabiliter obsecramus.

g ¶ *Pater noster qui es in cœlis.*] Patrem dicendo, se filios confitentur.

Rom.2.d.

h ¶ *Sanctificetur nomen tuum.*]Non in te,sed in nobis. Si enim propter peccatores nomen Dei blasphematur in gentibus,e contrario propter iustos sanctificatur.

i ¶ *Adueniat regnum tuum.*] Vel generaliter pro totius mundi petit regno,vt diabolus in mundo regnare desistat : vel vt in vnoquoque regnet Deus, & non regnet peccatum in mortali hominum corpore.Simulque & hoc attendendum, quòd grandis audaciæ sit,& puræ conscientiæ, regnum Dei postulare,& iudicium non timere.

Rom.6.b.

k ¶ *Fiat voluntas tua sicut in cœlo & in terra.*] Vt quo modo angeli tibi inculpatè seruiunt in cœlis , ita in terra seruiant homines. Erubescant ex hac sententia , qui quotidie in cœlo ruinas fieri mentiuntur. Nã quid nobis prodest cœlorum similitudo, si & in cœlo peccatum est?

l ¶ *Panem nostrum supersub. da nobis hodie,*&c.] Quod nos supersubstantialem expressimus, in Græco habetur ἐπιούσιον: quod verbũ Lxx. interpretes ἐφήσιον frequentissimè transferunt. Consideraumus ergo in Hebræo,& vbicumque illi ἐφήσιον expresserunt , nos inuenimus מחר quod Symmachus ἐξαίρετον, id est, præcipuum, vel egregium, transtulit: licet in quodam loco peculiare interpretatus sit. Quando ergo petimus vt peculiarem, vel præcipuum nobis Deus tribuat panem, illum petimus qui dicit : *Ego sum panis viuus, qui de cœlo descendi.* In euangelio quod appellatur secundum Hebræos, pro supersubstantiali pane reperi מחר quod dicitur crastinum, vt sit sensus : panem nostrum crastinum, id est, futurum da nobis hodie. Possumus supersubstantialem panem & aliter intelligere:qui super omnes substantias sit, & vniuersas superet creaturas. Alij simpliciter putant (secundum Apostoli sermonem dicentis : *Habentes victum & vestitum, his contenti sumus*) de præsenti tantùm cibo sanctos curam agere. Vnde & in posterioribus sit præceptum: *Nolite cogitare de crastino.*

Ioan.6.c

H

1.Tim. 6 b

m ¶ *Amen.*] Signaculum orationis dominicæ est : quod Aquila interpretatur , fideliter: nos, verè, possumus dicere.

n ¶ *Si enim dimiseritis hominibus peccata eorum* , &c.] Hoc quod scriptum est: *Ego dixi, dij estis,& filij excelsi omnes: vos verò vt homines moriemini, & tamquam vnus de principibus cadetis* : ad eos dicitur qui propter peccata homines ex dijs esse meruerunt.Recte ergo & hi quibus peccata dimittuntur, homines appellati sunt.

Psal. 81.b

o ¶ *Exterminant enim facies suas,*&c.] Verbum exterminant quod in ecclesiasticis scripturis vitio interpretum tritum est, aliud multò significat, quàm vulgo intelligitur. Exterminantur quippe exules, qui mittuntur extra terminos. Pro hoc ergo sermone,demoliuntur semper accipere debemus : quod Græcè dicitur ἀφανίζουσι. Demolitur autem hypocrita faciem suam,vt tristitiam simulet,& animo fortè lætante, luctum gestet in vultu.

p ¶ *Tu autem cum ie.*&c.]Iuxta ritum prouinciæ Palæsthinæ loquitur , vbi diebus festis solent vngere capita. Præcepit igitur , vt quando ieiunamus , lætos & festiuos nos esse monstremus. Multi legentes illud psalmistæ : *Oleum peccatoris non impinguet caput meum* , econtrario esse volunt bonum oleum:

Psal.140.c.

A

Psal. 44. b.

oleum: de quo alibi dicitur: *Vnxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ participibus tuis.* Et id præcipi, vt exercentes virtutes, spirituali oleo principale cordis nostri vngere debeamus.

a ¶ *Vbi enim est thesaurus tuus, ibi est & cor tuum.*] Hoc non solum de pecunia, sed & de cunctis passionibus sentiendum est. Gulosi Deus, venter est: ibi ergo habet cor, vbi est thesaurus. Luxuriosi thesaurus, epulæ sunt: lasciui, ludicra: amatoris, libido. Huic seruit vnusquisque quo vincitur.

b ¶ *Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit,* &c.] Lippientes oculi solent lucernas videre numerosas: simplex oculus & purus simplicia intuetur & pura. Hoc totum transfert ad sensum. Quo modo enim corpus, si oculus non fuerit, totum in tenebris est: ita anima si principalem fulgorem suum perdiderit, vniuersus sensus in caligine commorabitur. Si ergo lumen quod in te est, tenebræ sunt, ipsæ tenebræ quantæ erunt? Si sensus, qui lumen est, animæ vitio caligatur: ipsa putas caligo quibus tenebris obuoluetur?

c ¶ *Non potestis Deo seruire, & mammonæ.*] Mammona sermone Syriaco, diuitiæ nuncupantur. Non potestis Deo seruire & mammonæ. Audiat hoc auarus: audiat qui censetur vocabulo Christiano, non posse se simul diuitijs Christoque seruire. Et tamen non dixit: qui habet diuitias, sed qui seruit diuitijs. Qui enim diuitiarum seruus est, diuitias custodit vt seruus: qui autem seruitutis excussit iugum, distribuit eas vt dominus.

מַמּוֹנָא

B

d ¶ *Ideo dico vobis: ne soliciti sitis animæ vestræ, quid manducetis: neq; corpori vestro,* &c.] In nonnullis codicibus additum est: neque quid bibatis. Ergo quod omnibus natura tribuit, & iumentis ac bestijs, hominibusque commune est, huius cura non penitus liberamur. Sed præcipitur nobis ne soliciti simus quid comedamus: quia in sudore vultus præparamus nobis panem. Labor exercendus est: solicitudo tollenda. Hoc quod dicitur: *Ne soliciti sitis animæ vestræ quid comedatis: neq; corpori vestro quid induamini*, de carnali cibo & vestimento accipiamus. Cæterùm de spiritualibus cibis, & vestimentis semper debemus esse soliciti.

e ¶ *Nonne anima plus est quàm esca,* &c.] Quod dicit istiusmodi est: Qui maiora præstitit, vtique & minora præstabit.

Rom. 11. c.

f ¶ *Respicite volatilia cœli,* &c.] Apostolus præcipit, ne plus sapiamus, quàm oportet sapere. Istud testimonium & in præsenti capitulo conseruandum est. Sunt enim quidam, qui volũt terminos patrum excedere, & ad alta volitare, in imamergũtur: volatilia dicentes cęli angelos esse, cęteraſque in Dei ministerio fortitudines, quę absque cura sui, Dei aluntur prouidentia. Si hoc ita est, vt intelligi volunt, quo modo sequitur dictum ad homines: Nonne vos magis pluris estis illis? Simpliciter ergo accipiendum: quòd si volatilia absque cura & ærumnis, Dei aluntur prouidentia: quæ hodie sunt, & cras non erunt: quorum anima mortalis est, & cum esse cessauerint, semper non erunt: quanto magis homines quibus æternitas promittitur, Dei reguntur arbitrio?

e 46 V

g ¶ *Quis autem vestrum cogitans potest adijcere ad statutam suam cubitum vnum,* &c.] Sicut animam plus esse quàm cibum, comparatione auium demonstrauit: sic corpus plus esse quàm vestem, ex consequentibus rebus ostendit dicens:

f 47 V

h ¶ *Considerate lilia agri, quo modo crescunt,* &c.] Et reuera quod sericum, quæ regum purpura, quæ pictura textricum potest floribus cõparari? Quid ita rubet vt rosa? Quid ita candet vt lilium? Violæ verò purpuram, nullo superari murice, oculorum magis quàm sermonis iudicium est.

g 48 V

h 49 V

i ¶ *Nolite ergo soliciti esse,* &c.] De præsentibus ergo concessit debere esse solicitos qui futura prohibet cogitare. Vnde & Apostolus: *Nocte & die* inquit, *manibus nostris operantes: ne quem vestrum grauaremus.* Cras in scripturis futurum tempus intelligitur dicente Iacob: *Et exaudiet me cras iustitia mea.* Et in Samuelis phantasmate, Phytonissa loquitur ad Saulem: *Cras eris mecum.*

1. Thes. 2. b

D

Gen. 30. c.

1. Reg. 28. d

k ¶ *Sufficit diei malitia sua.*] Hic & malitiam non contrariam virtuti posuit, sed laborem & afflictionem, & angustias sæculi: quo modo & Sara afflictixit Agar ancillam suam: quod significanter Græcè dicitur ἐκάκωσεν αὐτήν. Sufficit ergo nobis præsentis temporis cogitatio: futurorum curam, quæ incerta est, relinquamus.

Gen. 16. c.

a 50 II

CAPVT VII.

b 51 V

NOlite iudicare, & non iudicabi. &c.] Si iudicare prohibet, qua consequentia Paulus in Corintho iudicat fornicantem, & Petrus Ananiam & Sapphiram mendacij coarguit? Sed ex consequentibus quid prohibuerit ostendit dicens: Quo modo enim iudicaueritis, sic iudicabitur de vobis. Hic non prohibuit iudicare, sed docuit.

1. Cor. 5. Act. 5. a.

m ¶ *Quid autem vides festucam in oculo fratris tui, & trabem in oculo tuo non vides,* &c.] De his loquitur, qui cum ipsi mortali crimine teneantur obnoxij, minora peccata fratribus non concedunt: culicem liquantes, & camelum glutientes. Rectè ergo & isti simulatione iustitiæ, vt supra diximus, appellantur hypocritæ: qui per trabem oculi sui, festucam in oculo fratris sui aspiciunt.

Infr. 23. c.

a ¶ *Nolite*

CANON E *Infr. 15. c.*

a ¶ *Nolite sanctum dare canibus.*] Sanctum, panis est filiorum. Non debemus ergo tollere panem filiorum, & dare eum canibus.

2. Pet. 2. d c 12 X *Prou. 11. c.*

b ¶ *Neq; mittatis margaritas vestras ante porcos, ne fortè conculcent eas pedibus suis, & canis conuersi dir.* &c.] Porcus non recipit ornatum, qui versatur in volutabris luti. Et iuxta Prouerbia Salomonis: Si habuerit circulum aureum, fœdior inuenitur. Quidam canes eos intelligi volunt, qui post fidem Christi reuertuntur ad vomitum peccatorum suorum. Porcos autem eos qui necdum euangelio crediderunt, & in luto incredulitatis vitijsque versantur. Non conuenit igitur istiusmodi hominibus cito euangelicum credere margaritum: ne conculcent illud, & conuersi nos incipiant dissipare.

d 13 V

c ¶ *Petite & dabitur vobis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis*, &c.] Qui carnalia supra vetuerat postulari, quid quærere debeamus, ostendit. Si petenti datur, & quærens inuenit, & pulsanti aperitur: ergo cui non datur, & qui non inuenit, & cui non aperitur, apparet quòd non bene petierit, quæsierit, pulsauerit. Pulsemus itaque ianuam Christi, de qua dictum est: *Hæc porta domini, iusti intrabunt per eam*: vt cum intrauerimus, aperiantur nobis thesauri absconditi & tenebrosi, in Christo Iesu, in quo est omnis scientia.

e 54 V

f 55 V

g 56 X

h 57 V

i 58 V

Psal. 117. c.

F k 59 III.

l 60 V

d ¶ *Si ergo vos cum sitis mali, nostis bona data dare filijs*, &c.] Notandum quòd apostolos malos dixerit: nisi fortè sub apostolorum persona, omne hominum damnetur genus: cuius ad comparationem diuinæ clementiæ ab infantia cor ad malum positum est. Lege Genesim. Nec mirum si homines huius sæculi dicit malos, cum & Paulus Apostolus memoret: *Redimentes tempus, quoniam dies mali sunt.*

Gen. 8. d. Eph. 5. d.

e ¶ *Intrate per angustam portam: quia lata porta & spacioſa via est quæ ducit ad perditionem*, &c.] Lata via, est sæculi voluptas, quã appetunt homines. Angusta, quæ per labores & ieiunia panditur. Quam & Apostolus ingressus est: & vt Timothæus per eam ingrediatur, hortatur. Simulque considera quàm signanter de vtraque via locutus sit. Per latam multi ambulant: angustam pauci inueniunt. Latam non quærimus, nec inuentione opus est: sponte se offert, & errantium via est: Angustam verò, nec omnes inueniunt: nec qui inuenerint, statim ingrediuntur per eam. Siquidem multi inuenta veritatis via, capti sæculi voluptatibus, de medio itinere reuertuntur.

2. Cor. 6. & 11. 1. Tim. 5. c.

f ¶ *Attendite à falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ouium*, &c.] Et de omnibus quidem intelligi potest: qui aliud habitu, ac sermone promittunt, aliud opere demonstrant. Sed specialiter de hæreticis intelligendum est: qui videntur continentia, castitate, ieiunio, quasi quadam pietatis se veste circundare: intrinsecus verò habentes animum venenatum, simpliciorum fratrum corda decipiunt. Ex fructibus ergo animæ, quibus innocentiam ad ruinam trahunt, lupis rapacibus comparantur.

g ¶ *Non potest arbor bona, fructus malos facere: neque arbor mala, fructus bonos facere*, &c.] Quæramus ab hæreticis, qui duas inter se contrarias dicunt esse naturas: si iuxta intelligentiam eorum, arbor bona malos fructus facere nunquam potest: quomodo Moyses arbor bona peccauerit ad aquam contradictionis, & Dauid Vria interfecto, cum Bethsabeæ concubuerit: Petrus quoque in passione domini negauerit: dicẽs: *Nescio hominem*: aut qua consequentia Ietro socer Moysi arbor mala, qui vtique in Deum Israel non credebat, dederit consilium Moysi bonum: & Achior ad Holofernem aliquid vtile sit locutus: & Comicus dixerit (quod benè dictum Apostolus comprobauit.) *Corrumpunt mores bonos, colloquia mala.* Et cum non inuenerint quid respondeant, nos inferemus, & Iudam arborem quondam bonam, fecisse fructus malos, post quàm tradiderit Saluatorem, & Saulum arborem malam, & eo tempore quo persequebatur ecclesiam Christi, fecisse postea fructus bonos, quando in vas electionis de persecutore translatus est. Tamdiu ergo bona arbor, fructus non facit malos, quandiu in bonitatis studio perseuerat, & mala arbor tamdiu manet in fructibus peccatorum, quamdiu ad pœnitentiam non conuertitur. Nemo enim permanens in eo quod fuit, incipit id esse quod necdum cœperit.

Matt. 26 g Exod. 18 c. Iudit. 5. a. 1. Cor 4. d. Ioan. 13. a. Phil 3. b. Act 9. d.

h ¶ *Non omnis qui dicit mihi, domine, domine, intrabit in regnum cœlorum: sed qui facit voluntatem patris mei qui in cœlis est*, &c.] Sicut supra dixerat, eos qui haberent vestem vitæ bonæ, non recipiendos propter dogmatum nequitiam: ita nunc e contrario asserit, ne his quidem accommodandam fidem, qui cum polleant integritate fidei, turpiter viuunt, & doctrinæ integritatem malis operibus destruunt. Vtrumque enim Dei seruis necessarium est: vt & opus sermone, & sermo operibus comprobetur. Huic sententiæ potest illud videri contrarium: *Nemo potest dicere, dominus Iesus, nisi in Spiritu sancto.* Sed moris est scripturarum, dicta pro factis accipere: vt statim in consequentibus approbatur refutari eos qui iactant sine operibus habere scientiam domini, & audiunt à saluatore: *Discedite à me operarij iniquitatis, nescio vos.* Et Apostolus in hunc sensum loquitur: *Confitentur se nosse Deum: factis autem negant.*

H

1. Cor. 12. a. Luc 13. f. Titum 1. d

i ¶ *Multi dicent mihi in illa die: domine, domine, nónne in nomine tuo prophetauimus: & in nomine tuo dæmonia eiecimus: & in nomine tuo virtutes multas fecimus?*] Prophetare, & virtutes facere, & dæmonia eijcere, interdum non eius meriti est qui operatur: sed vel inuocatione nominis Christi hoc agit, vel ob condemnationem eorum, qui inuocant, & vtilitatem eorum qui vident & audiunt conceditur: vt licet homines despiciant signa facientes, tamen Deum honorent, ad cuius inuocationem fiunt tanta miracula. Nam & Saul & Balaam, & Caiphas prophetauerunt, nescientes quid dicerent: & Pharao & Nabuchodonosor somnijs futura cognouerunt. Et in Actibus Apostolorum filij Scæuæ videbantur eijcere dæmonia. Sed & Iudas Apostolus cum animo proditoris multa signa inter cæteros Apostolos fecisse narratur.

1. Reg. 10 c. Num. 23 b. Ioan 11. f. Gen. 41. Dan. 2 a Act. 19. c.

k ¶ *Et tunc confitebor illis.*] Signanter dixit, confitebor: quia multò ante tempore dicere dissimulauerat: non noui vos. Non nouit dominus eos qui pereunt. Obserua autem

quare

G *Deut. 32. g 2. Reg. 11. d*

A

quare addiderit, numquam noui vos, si iuxta quosdam, omnes homines inter rationabiles semper versati sunt creaturas.

a ¶ *Discedite à me, qui operamini iniquitatem*, &c.] Non dixit, qui operati estis iniquitatem: ne videretur tollere pœnitentiam: sed qui operamini, hoc est, qui vsque in præsentem horam, cum iudicij tempus aduenerit, licet non habeatis facultatem peccandi, tamen adhuc habetis affectum.

b ¶ *Et descendit pluuia, & venerunt flumina*, &c.] Pluuia ista, quæ domum subuertere nititur, diabolus est: Flumina, omnes antichristi, qui contra Christum sapiunt. Venti, spirituales nequitiæ in cœlestibus.

Infr. 16. c. c ¶ *Fundata enim erat supra petram*, &c.] Super petram hanc dominus fundauit ecclesiam: ab hac petra apostolus Petrus sortitus est nomen. Super huiusmodi petram non inueniuntur serpentis vestigia. De hac & propheta loquitur confidenter: *Statuit supra petram pedes meos.* Et in alio loco: *Petra refugium leporibus, siue erinacijs.* Timidum enim animal in petræ cauernas se recipit: & cutis aspera & tota armata iaculis tali se protectione tutatur. Vnde & Moysi dicitur, eo tempore quo de Ægypto fugerat, & lepusculus domini erat: Sta in foramine petræ, & posteriora mea videbis.

Prou. 30. c. *Psal. 39. a.* *Ibid. 103. c.* *Exod. 33. g*

B

d ¶ *Qui ædificauit domum suam super arenam*, &c.] Fundamentum quod apostolus architectus posuit, vnus est dominus noster Iesus Christus: Super hoc fundamentum stabile & firmum, & per se robusta mole fundatum, ædificatur Christi ecclesia. Super arenam verò, quæ fluida est, & coagmentari non potest, nec in vnam copulam redigi, omnis hæreticorum sermo ad hoc ædificatur, vt corruat.

1. Cor. 3. b.

e ¶ *Erat enim docens eos, sicut potestatem habens, & non vt scribæ*, &c.] Illi enim ea docebãt populos, quæ scripta sunt in Moyse & prophetis. Iesus verò quasi Deus & dominus ipsius Moysi, pro libertate voluntatis suæ, vel ea quæ minus videbantur addebat in lege: vel commutans prædicabat in populos, vt supra quoque legimus: *Dictum est antiquis: Ego autem dico vobis.*

Supra 5. c.

Caput VIII.

Cvm autem descendisset Iesus de monte, secutæ sunt eum turbæ multæ, &c.] De monte domino descendente, occurrunt turbæ: quia ad altiora ascendere non valuerunt. Et primus ei occurrit leprosus. Necdum enim poterat cum lepra tam multiplicem in monte saluatoris audire sermonem. Et notandum, quòd hic primus specialiter curatus sit: secundo, puer Centurionis: tertio socrus Petri febriens in Capharnaum: quarto loco qui oblati sunt ei à dæmonio vexati: quorum spiritus verbo eijciebat: quando omnes malè habentes curauit. Et ecce leprosus veniens, adorabat eum dicens: Rectè post prædicationem atque doctrinam, signi offertur occasio: vt per virtutem miraculi, præteritus apud audientes sermo firmetur.

g ¶ *Domine si vis, potes me mundare.*] Qui voluntatem rogat, de virtute non dubitat.

h ¶ *Et extendens Iesus manum, tetigit eum*, &c.] Extendente manum domino, statim lepra fugit. Simulque considera quã humilis & sine iactantia responsio. Ille dixerat, si vis: dominus respondit, volo. Ille præmiserat, potes me mundare. Dominus iungit & dicit, mundare. Non ergo vt plerique Latinorum putant, iungendum est, & legendum, volo mundare: sed separatim: vt primum dicat: volo, deinde imperet, mundare.

i ¶ *Et ait illi Iesus: Vide nemini dixeris.*] Et reuera quid erat necesse, vt sermone iactaret, quod corpore præferebat?

k ¶ *Sed vade, ostende te sacerdoti*, &c.] Varias ob causas mittit eum ad sacerdotem. Primum propter humilitatem, vt sacerdotibus deferre honorem videatur. Erat enim lege præceptum: vt qui mundati fuerant à lepra, offerrent munera sacerdotibus. Deinde vt mundatum videntes leprosum, aut crederent saluatori, aut non crederent. Si crederent, saluarentur, si non crederent, inexcusabiles forent. Et simul ne, quod in eo sæpissimè criminabantur, legem videretur infringere.

Leui. 14. d.

l ¶ *Accessit ad eum Centurio*, &c.] Non debemus iactantiæ arguere dominum, qui statim se iturum & sanaturum esse promittit, videns Centurionis fidem, humilitatem, & prudentiam. Fidem, in eo quod credidit ex gentibus paralyticum à saluatore posse sanari. Humilitatem, quòd se iudicauit indignum, cuius tectum dominus intraret. Prudentiam, quòd intra corporis tegmen, diuinitatem latentem videret: sciens non id sibi profuturum, quod etiam ab incredulis videbatur, sed id quod latebat intrinsecus. De qua prudentia hoc etiam ait.

m ¶ *Nam & ego homo sum sub potestate constitutus, habens sub me milites*, &c.] Volens ostendere, dominum quoque non per aduentum tantùm corporis, sed per angelorum ministeria posse implere quod vellet.

n ¶ *Audiens autem Iesus miratus est.*] Miratus est, quòd vidit Centurionem suam intelligere maiestatem. Pellendæ enim erant vel infirmitates corporum, vel fortitudines contrariæ (quibus homo ad debilitatem sæpè conceditur) & verbo domini, & ministerijs angelorum.

o ¶ *Amen dico vobis: non inueni tantam fidem in Israel.*] De præsentibus loquitur, non de omnibus retro patriarchis & prophetis: nisi fortè in Centurione, fides gentium præponitur Israeli.

p ¶ *Dico autem vobis, quòd multi ab oriente & occidente venient*, &c.] Quia Deus Abraham, cœli conditor, pater Christi est, iccirco in regno cœlorum est & Abraham: cum quo accubituræ sunt nationes, quæ crediderint in Christum filium creatoris. Et ille pariter sensus impletur, de quo supra diximus Centurionis fide gentium fieri prærogatiuam: dum ad illius credulitatem de oriente & occidente, crediturí populi commemorantur.

q ¶ *Filij autem regni eijcientur in tenebras exteriores.*] Filios regni, Iudæos significat, in quos ante regnauit Deus. Tenebræ semper interiores sunt, non exteriores. Sed quoniam

Canon C

m 61 V

n 62 II

a 63 II

b 64 III

D

c 65 V

CANON E

quiâ domino foras expellitur, lumen relinquit: iccirco exteriores tenebræ nominatæ sunt.

a ¶ *Ibi erit fletus & stridor dentium*, &c.] Si fletus oculorũ est, & stridor dentium ossa demonstrat: vera est ergo corporum & eorundem membrorum, quæ ceciderant resurrectio.

d 66 V

b ¶ *Et cum venisset Iesus in domum Petri, & c. tetigit manum eius*, &c.] Tangitur manus mulieris, & sanatis operibus eius, peccatorum infirmitas fugit. Natura hominum istiusmodi est, vt post febrem magis lassescant corpora, & incipiente sanitate, ægrotationis mala sentiant. Verùm sanitas, quæ confertur à domino, totum simul reddit: nec sufficit esse sanatam, sed vt ἐπίτασις fortitudinis indicetur, additum est.

e 67 II

c ¶ *Et surrexit, & ministrabat eis.*] Illa manus ministrabat, quæ & tacta fuerat & sanata.

f 68 V

d ¶ *Vespere autem facto, obtulerunt ei multos dæmo. hab.* &c.] Omnes non mane, non meridie, sed ad vesperam curantur: quando sol occubiturus est: quando granum tritici in terra moritur, vt multos fructus ferat.

e ¶ *Et accedens vnus scriba ait illi: Magister, sequar te*, &c.] Scriba iste legis, qui tantum literam nouerat occidentem, si dixisset: Domine sequar te quocũque ieris, non fuisset repulsus à domino. Sed quia magistrum vnum de pluribus æstimabat, & litterator erat (quod significantius Græcè dicitur γραμματεὺς) & non spiritualis auditor: ideo non habet locum, in quo possit Iesus reclinare caput suum. Ostenditur autem nobis & ob hoc scribam repudiatum, quòd signorum videns magnitudinem, sequi voluerit saluatorem, vt lucra ex operum miraculis quæreret: hoc idem desiderans, quod & Simon Magus à Petro emere voluerat. Talis ergo fides iuxta sententiam domini condemnatur, & dicitur ei: Quid me propter diuitias & sæculi lucra cupis sequi: cum tantæ sim paupertatis, vt ne hospitiolum quidem habeam, & non meo vtar tecto?

g 69 II

F

Act 8. d.

f ¶ *Alius autem de discipulis eius ait illi: Domine, permitte me primum ire, & sepelire patrem meum.*] Quid simile est inter scribam & discipulum? Ille magistrum vocat, hic dominum confitetur. Ille propter pietatis occasionem ad sepeliendum patrem ire desiderat: Iste secuturum se quolibet esse promittit, non magistrum quærens, sed ex magistro lucrum.

g ¶ *Iesus autem ait illi: Sequere me, & dimitte mortuos sepelire mortuos suos.*] Mortuus est quicumque non credit. Si autem mortuum sepelit mortuus, non debemus curam habere mortuorum, sed viuentium: ne dum soliciti fumus de mortuis, nos quoque mortui appellemur.

h ¶ *Et ascendente eo in nauiculam, secuti sunt eum discipuli eius*, &c.] Quintum signum fecit: quando ascendens nauem de Capharnaum, ventis imperauit & mari. Sextum, quando in regione Gerasenorum dedit potestatem dæmonibus in porcos. Septimum, quando ingrediens ciuitatem suam, paralyticum secundum curauit in lectulo. Primus enim paralyticus est puer Centurionis.

i ¶ *Ipse verò dormiebat, & accesserunt ad eum, & suscitauerunt eum dicentes: Domine, salua nos*, &c.] Huius signi typum in Iona legimus: quando cæteris periclitantibus, ipse securus est, & dormit, & suscitatur, & imperio ac sacramento passionis suæ liberat suscitantes.

Iona 1. b.

k ¶ *Tunc surgens imperauit ventis & mari, & facta est tranquillitas magna.*] Et ex hoc loco intelligimus quòd omnes creaturæ sentiant creatorem. Quas enim increpauit, & quibus imperauit, sentiunt imperantem, non errore hæreticorum, qui omnia putant animantia, sed maiestate conditoris, quę apud nos insensibilia, illis sensibilia sunt.

l ¶ *Porrò homines mirati sunt, dicentes: Qualis est hic, quia venti & mare obed.* &c.] Non discipuli, sed nautæ, & cæteri qui in naui erant mirabantur. Sin autem quis contentioſe voluerit eos qui mirabantur fuisse discipulos: respondebimus, rectè homines appellatos, quia necdum nouerant potentiam saluatoris.

m ¶ *Quid nobis & tibi Iesu fili Dei? venisti ante tempus torquere nos. Erat autem non longè ab illis grex porcorum multorum pascens*, &c.] Non voluntatis ista confessio est, quam præmium sequitur confitentis: sed necessitatis extorsio, quæ cogit inuitos: velut si serui fugitiui, post multum temporis dominum suum videant, nihil aliud nisi de verberibus deprecantur. Sic & dæmones cernentes dominum in terris repente versari, ad iudicandos se venisse credebant. Præsentia saluatoris, tormenta sunt dæmonum. Ridiculeque putant quidam, dæmones scire filium Dei, & diabolum ignorare: eo quod minoris malitiæ sint isti, quàm ille cuius satellites sunt, cum omnis scientia discipulorum ad magistrum referenda sit, & tam dæmones, quàm diabolus sciri magis filium Dei, quàm nosse intelligendi sunt. *Nemo enim patrem nouit nisi filius, & cui voluerit filius reuelare.*

H

Matt. 11. d.

n ¶ *Si eijcis nos, mitte nos in gregem porcorum. Et ait illis: Ite. At illi exeuntes, abierunt in porcos: Et ecce magno impetu abijt totus grex per præceps in mare*, &c.] Non quod concesserit saluator dæmonibus quod petebant, dixit, ite: sed vt per interfectionem porcorum, hominibus salutis occasio præberetur. Pastores enim ista cernentes, statim nunciant ciuitati. Erubescat Manichæus: si de eadem substantia, & ex eodem auctore hominum bestiarumque sunt animæ: quomodo ob vnius hominis salutem, duo millia porcorum suffocantur?

o ¶ *Ecce tota ciuitas exijt obuiam Iesu, & viso eo, rogabant eum vt transiret à finibus eorum.*] Quod rogant vt transeat à finibus eorum, non de superbia hoc faciunt, vt nonnulli

arbitrantur,

arbitrantur, sed de humilitate, qua se præsentia domini indignos iudicabant: sicut & Petrus in captura piscium cadens ad genua Saluatoris, ait: *Exi à me domine, quia vir peccator sum.* Luc.5.b.

CAPVT IX.

ET *ascendens Iesus in nauiculam, transfretauit, & ve.* &c.] Ciuitatem eius non aliam intelligimus quàm Nazareth: vnde & Nazaræus appellatus est. Obtulerunt autem ei, vt supra diximus, secundum paralyticum iacentem in lectulo: quia ipse ingredi non valebat. Videns autem Iesus, non eius fidem qui offerebatur, sed eorum qui offerebant, dixit paralytico: Confide fili, remittuntur tibi peccata tua. O mira humilitas; despectum & debilem, totisque membrorum compagibus dissolutum, filium vocat: quem sacerdotes non dignabantur attingere. Aut certè ideo filium: quia dimittuntur ei peccata sua. Iuxta tropologiã, interdum anima iacens in corpore suo, totis membrorum virtutibus dissolutis à perfecto doctore offertur curanda domino: quæ si misericordia eius sanata fuerit: tantum roboris accipit, vt portet statim lectulum suum.

b ¶ *Et ecce quidam de scribis dixerunt intra se: Hic blasphemat,* &c.] Legimus in propheta dicẽtem Deum: *Ego sum qui deleo iniquitates tuas.* Consequenter ergo scribæ, quia hominem putabant, & verba Dei non intelligebant, arguũt eum blasphemiæ. Sed dominus videns cogitationes eorum, ostendit se Deum, qui possit cordis occulta cognoscere, & quodammodo tacens loquitur: Eadem maiestate & potentia, qua cogitationes vestras intueor, possum & hominibus peccata dimittere. Ex vobis intelligite quid paralyticus consequatur. B Esa 43.d.

c ¶ *Quid est facilius dicere: dimittuntur tibi peccata tua, an dicere: surge & ambu.* &c.] Inter dicere, & facere multa distantia est. Vtrum sint paralytico peccata dimissa, solus nouerat qui dimittebat. Surge autem & ambula: tam ille qui consurgebat, quàm hi qui consurgentem videbant, approbare poterant. Fit igitur carnale signum, vt probetur spirituale: quamquam eiusdem virtutis sit, & corporis & animæ vitia dimittere. Et datur nobis intelligentia, propter peccata plerasque euenire corporum debilitates. Et iccirco forsan dimittuntur prius peccata: vt causis debilitatis ablatis, sanitas restituatur.

d ¶ *Surge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam,* &c.] Et anima paralytica si surrexerit, si pristinum robur recuperauerit, portat lectum suum, in quo iacebat antea dissoluta, & portat illum in domum virtutum suarum.

c ¶ *Et cum transiret inde Iesus, vidit hominem sedentem in teloneo,* &c.] Cæteri euangelistæ propter verecundiam & honorem Matthæi, noluerunt eum nomine appellare vulgato, sed dixerunt Leui. Duplici quippe vocabulo fuit. Ipse autem Matthæus (secundum illud quod dicitur à Salomone: *Iustus accusator est sui in principio sermonis.* Et in alio loco: *Dic tu peccata tua vt iustificeris*) Matthæum se & publicanum nominat: vt ostendat legentibus nullum debere salutem desperare, si ad meliora conuersus sit: cum ipse de publicano in apostolum sit repente mutatus. Arguit in hoc loco Porphyrius & Iulianus Augustus, vel imperitiam historici mentientis, vel stultitiam eorum qui statim secuti sint Saluatorem: quasi irrationabiliter quemlibet vocantem hominem sint secuti: cum tantæ virtutes, tantaque signa præcesserint, quæ apostolos antequam crederẽt vidisse, non dubium est. Certè fulgor ipse, & maiestas diuinitatis occultæ, quæ etiam in humana facie relucebat, ex primo ad se videntes trahere poterat aspectu. Si enim in magnete lapide & succinis hæc esse vis dicitur, vt anulos, & stipulam, & festucas sibi copulent: quanto magis dominus omnium creaturarum ad se trahere poterat, quos volebat. Matt.2.b. Luc.5.c. Prou.18.c. Esa.43.d.

f ¶ *Et factum est discumbente eo in domo, ecce multi publicani & peccatores venientes disc.* &c.] Videbant publicanum à peccatis ad meliora conuersum, locum inuenisse pœnitentiæ, & ob id etiam ipsi non desperant salutem: neque verò in pristinis vitijs permanentes, veniunt ad Iesum, vt pharisæi & scribæ murmurant: sed pœnitentiam agentes, vt sequens domini sermo significat, dicens.

g ¶ *Misericordiam volo, & non sacrificium; non enim veni vocare iustos, sed peccatores.*] Ibat autem dominus ad conuiuia peccatorum, vt occasionem haberet docendi, & spirituales inuitatoribus suis præberet cibos. Denique cum frequenter pergere ad conuiuia describatur, nihil refertur aliud, nisi quid ibi fecerit, quid docuerit: vt & humilitas domini eundo ad peccatores, & potentia doctrinæ eius in conuersione pœnitentium demõstraretur. Quod autem sequitur: Misericordiã volo, & non sacrificium: Et: *Non veni vocare iustos, sed peccatores:* de propheta proferens testimonium, sugillat scribas & pharisæos: qui iustos se æstimantes, peccatorum & publicanorum consortia declinabant. Osee 6.b.

h ¶ *Tunc accesserunt ad eum discipuli Ioannis, dicentes: Quare nos & pharisæi ieiunamus frequenter,* &c.] Superba interrogatio, & plena supercilio pharisæorum. Certè vt aliud non dicamus, reprehendenda ieiunij iactantia. Nec poterant discipuli Ioannis non esse sub vitio, qui calumniabantur eum, quem sciebant magistri vocibus prædicatum, & iungebantur pharisæis, quos à Ioanne nouerant condemnatos, cum ait. *Generatio viperarum, quis ostendit vobis fugere ab ira ventura?* Supra 3. b.

i ¶ *Et ait illis Iesus: Numquid possunt filij sponsi lugere quamdiu cum illis est sponsus,* &c.] Sponsus, Christus: sponsa, ecclesia est. De hoc sancto spirituali connubio, apostoli sunt procreati: qui lugere non possunt, quamdiu sponsam in thalamo vident, & sciunt sponsum esse cum sponsa. Quando verò transierint nuptiæ, & passionis ac resurrectionis tempus aduenerit, tunc sponsi filij ieiunabunt. Nonnulli putant iccirco post dies quadraginta passionis, ieiunia debere committi: licet statim dies pentecostes & Spiritus sanctus aduenientes, indicent nobis festiuitatem. Et ex huius occasione testimonij, Montanus, Prisca & Maximilla, etiam post Pentecosten faciunt quadragesimam: quòd ablato sponso, filij sponsi debeant ieiunare. Ecclesiæ autem consuetudo ad passionẽ domini, & resurrectionem per humilitatẽ carnis venit: vt spirituali sagina, ieiunio corporis præparemur. Iuxta tropologiam autem sciendum, quòd quamdiu sponsus nobiscum est, & in lætitia sumus, nec ieiunare possumus, nec lugere. Cum autem ille propter peccata à nobis recesserit, tunc indicendum ieiunium esse, tunc luctus recipiendus.

CANON C

à 70 I

b 71 II.

c 72 II

d 73 II

D

E

a ¶ *Nemo autem immittit commissuram pānirudis in vestim.* &c.] Quod dicit, hoc est: Donec renatus quis fuerit, & veteri homine depositò per passionem meam, nouum hominem induerit: non potest seueriora ieiunij & continentiæ sustinere præcepta: ne per austeritatem nimiam, etiam credulitatem,

c 74 II.

quam nunc habere videtur, amittat. Duo autem exempla posuit, & vtrium veterum & nouorum, & vestimenti. Veteres vtres debemus intelligere scribas & pharisæos: Plagula vestimenti noui, & vinum nouum, præcepta euangelica sentienda: quæ non possunt sustinere Iudæi, ne maior scissura fiat. Tale quid & Galatæ facere cupiebant: vt cum euangelio legis præcepta miscerent, & in vtres veteres mitterent vinum nouum: sed Apostolus

Gal.3.4.

ad eos loquitur: *O insensati Galatæ, quis vos fascinauit veritati non obedire?* Sermo igitur euangelicus apostolis porius quàm scribis & pharisæis est infundendus: qui maiorum traditionibus deprauati, sinceritatem præceptorum Christi non poterant custodire. Alia est enim puritas virginalis animæ, & nulla prioris vitij contagione pollutæ: alia eius quæ multarum sordium libidini subiacuerit.

f 75 X

F

b ¶ *Ecce princeps vnus accessit, & adorabat eum, dicens: Filia mea modò defuncta est: sed veni impone manum tuam,* &c.] Octauum signum est, in quo princeps suscitari postulat filiam suam, nolens de mysterio veræ circumcisionis excludi: sed subintrat mulier sanguine fluens, & octauo sanatur loco; vt principis filia de hoc exclusa numero veniat ad nonum: iuxta illud quod in psalmis dicitur: Æthiopia præueniat manus eius

Psal. 67.g. Rom. 11.c.

Deo: Et, *Cum intrauerit plenitudo gentium, tunc omnis Israel saluus fiet.*

c ¶ *Et ecce mulier, quæ sanguinis fluxum patiebatur duodecim annis, accessit,* &c.] In euangelio secundum Lucam scribitur, quòd principis filia duodecim annos haberet ætatis. Nota ergo quod eo tempore hæc mulier, id est, gentium populus cœperit ægrotare, quo genus Iudæorum crediderat. Nisi enim ex comparatione virtutum, vitium non ostenditur. Hæc autem mulier sanguine fluens, non in domo, non in vrbe accedit ad dominum: quia iuxta legem vrbibus excludebatur: sed in itinere ambulante domino: vt dum pergit ad aliam, alia curaretur. Vnde dicunt & apostoli: *Vobis quidem oportebat prædicari verbum Dei: sed quoniam vos iudicastis indignos salute, transgredimur ad gentes.*

Luc.8.f.

Leui.15.c.

Act.13.g.

d ¶ *Dicebat enim intra se: Si tetigero tantùm vestimentum eius, salua ero,* &c.] Iuxta legem, qui mulierem menstruatam, aut fluentem sanguine tetigerit, immundus est. Ista ideo tangit dominum, vt sanguinis vitio etiam ipsa curaretur.

Leui.15.c.

e ¶ *Confide filia, fides tua saluam te,* &c.] Ideo filia, quia fides tua te saluam fecit. Nec dixit: fides tua te saluam factura est: sed saluam te fecit. In eo enim quod credidisti, iam salua facta es.

f ¶ *Et cum venisset Iesus in domum principis, & vidisset tibicines, & turbam tumultuantem,* &c.] Vsque hodie puella iacet in domo principis mortua, & qui videntur magistri, nient autem dies cùm auferetur ab eis sponsus, & tunc ieiunabunt. Nemo [a] autem immittit commissuram panni rudis in vestimētum vetus: tollit enim plenitudinem eius à vestimēto, & peior scissura fit. Neq; mittunt vinum nouum in vtres veteres: alioquin rumpuntur vtres, & vinum effunditur, & vtres pereunt. Sed vinum nouum in vtres nouos mittunt, & ambo conseruantur. [e] Hæc illo loquente ad eos: ecce [b] princeps vnus accessit, & adorabat eum, dicens: Domine filia mea modò defuncta est: sed veni impone manū tuā super eam, & viuet. Et surgens Iesus, sequebatur eū, & discipuli eius. Et ecce [c] mulier quæ sanguinis fluxū patiebatur duodecim annis, accessit retrò, & tetigit fimbriam vestimenti eius. Dicebat [d] enim intra se: Si tetigero tantū vestimentum eius, salua ero. At Iesus conuersus & videns eā, dixit: Confide [e] filia, fides tua saluam te fecit: & salua facta est mulier ex illa hora. Et cū [f] venisset Iesus in domū principis, & vidisset tibicines & turbā tumultuantē, dicebat: Recedite, non [g] est enim mortua puella, sed dormit. Et deridebant eū. Et cum [h] eiecta esset turba, intrauit, & tenuit manū [i] eius. Et surrexit puella: & exijt fama hæc in vniuersam terrā illā. [k] Et transeunte [k] inde Iesu, secuti sunt eum duo cæci clamantes & dicentes: Miserere [l] nostri fili Dauid. Cum autē venissent in domum, accesserūt ad eum cæci, & dicit eis Iesus: Creditis, quia hoc possūm facere vobis? Dicunt ei: Vtique domine. Tunc tetigit oculos eorum, dicens: Secundum fidem vestram fiat vobis. Et aperti sunt oculi eorum. Et cōminatus [m] est illis Iesus, dicens: Videte ne quis sciat. Illi autem exeuntes diffamauerunt eum in tota terra illa. Egressis [n] autem illis, ecce obtulerunt ei hominem mutum dæmonium habentem: & eiecto dæmonio, locutus est mutus: & mirabant autem omnes turbæ, dicentes: Nunquam apparuit sic in Israel. Pharisæi autem dicebant: In principe dæmoniorum eijcit dæmonia. Et circuibat Iesus ciuitates omnes & castella docens in synagogis eorum, & prædicans euangelium regni, & curans omnem languorem & omnem infirmitatem. Videns autem turbas misertus est eis: quia erant vexati & iacentes sicut oues non habentes pastorem. Tunc ait discipulis suis: Messis quidem multa, operarij autem pauci. Rogate ergo dominum messis, vt mittat operarios in messem suam. Et conuocatis duodecim discipulis suis, dedit illis potestatem spiritibus immundis, vt eijcerent eos, & curarent omnem languorem & omnem infirmitatem. Nomina autem duodecim apostolorum sunt hæc. Primus Simon, qui dicitur Petrus, & Andreas frater eius, Iacobus Zebedæi, & Ioannes frater eius, Philippus & Bartholomæus, Thomas & Matthæus publicanus, Iacobus Alphæi, & Thaddæus, Simon Chananæus & Iudas Iscariotes, qui & prodidit eum. Hos duodecim misit Iesus, præcipiens eis dicens: In viam gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne introieritis: sed potius ite ad oues quæ perierunt domus Israel. Euntes autem prædicate, dicentes quia appropinquauit regnum cœlorum. Infirmos curate, leprosos mundate, mortuos suscitate, dæmonia eijcite. Gratis accepistis, gratis date. Nolite possidere aurum neque argentum neque pecuniam in zonis vestris, non peram in via, neque duas tunicas, neque calceamenta, neque virgam. Dignus enim est operarius cibo suo. In quamcunque autem ciuitatem aut castellum intraueritis, requirite quis in ea dignus sit, & ibi manete donec exeatis. Intrantes autem in domum salutate eam, dicentes: Pax huic domui. Et si fuerit domus illa digna, veniat pax vestra super eam: si autem non fuerit digna, pax vestra ad vos reuertatur. Et quicunque non receperit vos, neque audierit sermones vestros, exeuntes foras domum aut ciuitatem illam, excutite pulueres pedum vestrorum. Amen dico vobis, tolerabilius erit terræ Sodomorum & Gomorrhæorum in die iudicij, quàm ciuitati illi. Ecce ego mitto vos sicut oues in medio luporum. Estote ergo prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ. Cauete autem ab hominibus. Tradent enim vos in consilijs suis, & in synagogis suis flagellabunt vos. Et ante præsides & reges ducemini propter me, in testimonium illis & gentibus. Cum autem tradiderint vos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini. Dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis. Tradet autem frater fratrem in mortem, & pater filium, & insurgent filij in parentes, & morte afficient eos. Et eritis odio omnibus propter nomen meum. Qui autem perseuerauerit in finem, hic saluus erit. Cum autem persecuti vos fuerint in ciuitate hac, fugite in aliam. Amen dico vobis, non consummabitis ciuitates Israel, donec veniat filius hominis. Non est discipulus super magistrum, neque seruus super dominum suum. Sufficit discipulo vt sit sicut magister eius, & seruus sicut dominus eius. Si patremfamilias Beelzebub vocauerunt, quanto magis domesticos eius? Ergo ne timueritis eos. Nihil enim est opertum quod non reuelabitur, & occultum quod non sciatur. Quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine: & quod in aure auditis, prædicate super tecta. Et nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere: sed magis timete eum qui potest & animam & corpus perdere in gehenna. Nonne duo passeres asse veneunt? & vnus ex illis non cadet super terram sine patre vestro. Vestri autem capitis omnes capilli numerati sunt. Nolite ergo timere: multis passeribus pluris estis vos. Omnis ergo qui confitebitur me coram hominibus, confitebor & ego eum coram patre meo qui in cœlis est. Qui autem negauerit me coram hominibus, negabo & ego eum coram patre meo qui in cœlis est. Nolite arbitrari quia venerim pacem mittere in terram: non veni pacem mittere, sed gladium. Veni enim separare hominem aduersus patrem suum, & filiam aduersus matrem suam, & nurum aduersus socrum suam. Et inimici hominis domestici eius. Qui amat patrem aut matrem plus quàm me, non est me dignus. Et qui amat filium aut filiam plus quàm me, non est me dignus. Et qui non accipit crucem suam & sequitur me, non est me dignus. Qui inuenit animam suam perdet eam, & qui perdiderit animam suam propter me, inueniet eam. Qui recipit vos, me recipit. Et qui me recipit, recipit eum qui misit me. Qui recipit prophetam in nomine prophetæ, mercedem prophetæ accipiet. Et qui recipit iustum in nomine iusti, mercedem iusti accipiet. Et quicunque potum dederit vni ex minimis istis calicem aquæ frigidæ tantùm in nomine discipuli, amen dico vobis, non perdet mercedem suam. Et factum est cum consummasset Iesus præcipiens duodecim discipulis suis, transijt inde vt doceret & prædicaret in ciuitatibus eorum. Iohannes autem audiens in vinculis opera Christi, mittens duos de discipulis suis ait illi: Tu es qui venturus es, an alium exspectamus? Respondens Iesus dixit eis: Euntes renuntiate Iohanni quæ audistis & vidistis. Cæci vident, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgunt, pauperes euangelizantur. Et beatus est qui non fuerit scandalizatus in me. Illis autem abeuntibus cœpit Iesus dicere ad turbas de Iohanne: Quid existis in desertum videre? arundinem vento agitatam? Sed quid existis videre? hominem mollibus vestimentis indutum? Ecce qui mollibus vestimentis vestiuntur, in domibus regum sunt. Sed quid existis videre? prophetam? Etiam dico vobis, & plus quàm prophetam. Hic est enim de quo scriptum est: Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te. Amen dico vobis, non surrexit inter natos mulierum maior Iohanne Baptista. Qui autem minor est in regno cœlorum, maior est illo. A diebus autem Iohannis Baptistæ vsque nunc regnum cœlorum vim patitur, & violenti rapiunt illud. Omnes enim prophetæ & lex vsque ad Iohannem prophetauerunt. Et si vultis recipere, ipse est Helias qui venturus est. Qui habet aures audiendi, audiat. Cui autem similem æstimabo generationem istam? Similis est pueris sedentibus in foro, qui clamantes coæqualibus suis dicunt: Cantauimus vobis tibia, & non saltastis: lamentauimus, & non planxistis. Venit enim Iohannes neque manducans neque bibens, & dicunt: Dæmonium habet. Venit filius hominis manducans & bibens, & dicunt: Ecce homo vorax & potator vini, publicanorum & peccatorum amicus. Et iustificata est sapientia à filijs suis. Tunc cœpit exprobrare ciuitatibus in quibus factæ sunt plurimæ virtutes eius, quia non pœnitentiam egerunt: Væ tibi Corozaim, væ tibi Bethsaida, quia si in Tyro & Sidone factæ fuissent virtutes quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio & cinere pœnitentiam egissent. Verumtamen dico vobis, Tyro & Sidoni remissius erit in die iudicij quàm vobis. Et tu Capharnaum, nunquid vsque in cœlum exaltaberis? vsque in infernum descendes. Quia si in Sodomis factæ fuissent virtutes quæ factæ sunt in te, forsitan remansissent vsque in hodiernum diem. Verumtamen dico vobis, quia terræ Sodomorum remissius erit in die iudicij quàm tibi. In illo tempore respondens Iesus dixit: Confiteor tibi pater domine cœli & terræ, quia abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis. Etiam pater, quoniam sic fuit placitum ante te. Omnia mihi tradita sunt à patre meo. Et nemo nouit filium nisi pater, neque patrem quis nouit nisi filius, & cui voluerit filius reuelare. Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos. Tollite iugum meum super vos, & discite à me quia mitis sum & humilis corde, & inuenietis requiem animabus vestris. Iugum enim meum suaue est, & onus meum leue. In illo tempore abijt Iesus sabbatis per sata, discipuli autem eius esurientes cœperunt vellere spicas & manducare. Pharisæi autem videntes dixerunt ei: Ecce discipuli tui faciunt quod non licet facere sabbatis. Ipse autem dixit eis: Nonne legistis quid fecerit Dauid quando esuriit ipse & qui cum illo erant? quomodo intrauit in domum Dei, & panes propositionis manducauerunt, quos non licebat ei manducare neque his qui cum illo erant, sed solis sacerdotibus? Aut non legistis in lege quia sabbatis sacerdotes in templo sabbatum violant & sine crimine sunt? Dico autem vobis quia templo maior hic est. Si autem scissetis quid est: Misericordiam volo & non sacrificium, nunquam condemnassetis innocentes. Dominus enim est filius hominis etiam sabbati. Et cum inde transisset, venit in synagogam eorum. Et ecce homo manum habens aridam, & interrogauerunt eum dicentes: Si licet sabbatis curare? vt accusarent eum. Qui ait illis: Quis erit ex vobis homo qui habeat ouem vnam, & si hæc cadat sabbatis in foueam, nonne tenebit & leuabit eam? Quanto ergo melior est homo ouibus? Itaque licet sabbatis benefacere. Tunc ait homini: Extende manum tuam. Et extendit, & restituta est sanitati sicut altera. Exeuntes autem pharisæi consilium faciebant aduersus eum quemadmodum illum perderent. Iesus autem sciens secessit inde, & secuti sunt eum multi, & curauit eos omnes. Et comminatus est eis ne manifestum eum facerent: vt adimpleretur quod dictum est per Isaiam prophetam dicentem: Ecce puer meus quem elegi, dilectus meus in quo bene complacuit sibi anima mea. Ponam spiritum meum super eum, & iudicium gentibus annunciabit. Non contendet neque clamabit, neque audiet quisquam in plateis vocem eius. Arundinem quassatam non confringet, & linum fumigans non extinguet, donec eijciat ad victoriam iudicium. Et in nomine eius gentes sperabunt. Tunc oblatus est ei dæmonium habens cæcus & mutus, & curauit eum, ita vt cæcus loqueretur & videret. Et stupebant omnes turbæ, & dicebant: Numquid hic est filius Dauid? Pharisæi autem audientes dixerunt: Hic non eijcit dæmonia nisi in Beelzebub principe dæmoniorum. Et cum vidisset Iesus cogitationes eorum, dixit eis: Omne regnum diuisum contra se desolabitur, & omnis ciuitas vel domus diuisa contra se non stabit. Et si Satanas Satanam eijcit, contra se diuisus est: quomodo ergo stabit regnum eius? Et si ego in Beelzebub eijcio dæmonia, filij vestri in quo eijciunt? Ideo ipsi iudices vestri erunt. Si autem in spiritu Dei eijcio dæmonia, profectò peruenit in vos regnum Dei. Aut quomodo potest quis intrare in domum fortis & vasa eius diripere, nisi prius fortem alligauerit? & tunc domum eius diripiet. Qui non est mecum contra me est, & qui non colligit mecum spargit. Ideo dico vobis: Omne peccatum & blasphemia remittetur hominibus, spiritus autem blasphemia non remittetur. Et quicunque dixerit verbum contra filium hominis, remittetur ei: qui autem dixerit contra spiritum sanctum, non remittetur ei neque in hoc seculo neque in futuro. Aut facite arborem bonam & fructum eius bonum, aut facite arborem malam & fructum eius malum. De fructu enim arbor cognoscitur. Progenies viperarum, quomodo potestis bona loqui cum sitis mali? De abundantia enim cordis os loquitur. Bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bona, & malus homo de malo thesauro profert mala. Dico autem vobis quoniam omne verbum otiosum quod locuti fuerint homines, reddent rationem de eo in die iudicij. Ex verbis enim tuis iustificaberis, & ex verbis tuis condemnaberis. Tunc responderunt quidam de scribis & pharisæis dicentes: Magister volumus à te signum videre. At ille respondens ait illis: Generatio prava & adultera signum quærit, & signum non dabitur ei nisi signum Ionæ prophetæ. Sicut enim fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus, sic erit filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus. Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione hac, & condemnabunt eam, quia pœnitentiam egerunt in prædicatione Ionæ, & ecce plus quàm Ionas hic. Regina austri surget in iudicio cum viris generationis huius, & condemnabit eos, quia venit à finibus terræ audire sapientiam Salomonis, & ecce plus quàm Salomon hic. Cum autem immundus spiritus exierit de homine, ambulat per loca inaquosa quærens requiem, & non inuenit. Tunc dicit: Reuertar in domum meam unde exiui. Et cum venerit, inuenit eam vacantem, scopis mundatam & ornatam. Tunc vadit & assumit septem alios spiritus secum nequiores se, & ingressi habitant ibi. Et fiunt nouissima hominis illius peiora prioribus. Sic erit & generationi huic pessimæ. Adhuc illo loquente ad turbas, ecce mater & fratres eius stabant foris quærentes loqui ei. Dixit autem quidam ei: Ecce mater tua & fratres tui foris stant quærentes te. At ille respondens dicenti sibi ait: Quæ est mater mea & qui sunt fratres mei? Et extendens manum in discipulos suos dixit: Ecce mater mea & fratres mei. Quicunque enim fecerit voluntatem patris mei qui in cœlis est, ipse meus frater & soror & mater est. In illo die exiens Iesus de domo sedebat secus mare, & congregatæ sunt ad eum turbæ multæ, ita vt in nauem ascendens sederet, & omnis turba stabat in littore. Et locutus est eis multa in parabolis, dicens: Ecce exijt qui seminat seminare. Et dum seminat, quædam cecidit secus viam, & venerunt volucres & comederunt illud. Aliud autem cecidit in petrosa, vbi non habebat terram multam, & statim exortum est quia non habebat altitudinem terræ. Sole autem orto æstuauit, & quia non habebat radicem aruit. Et aliud cecidit inter spinas, & ascenderunt spinæ & suffocauerunt illud. Aliud autem cecidit in terram bonam, & dabat fructum aliud centesimum, aliud sexagesimum, aliud tricesimum. Qui habet aures audiendi, audiat. Et accedentes discipuli dixerunt ei: Quare in parabolis loqueris eis? Ille respondens ait illis: Quia vobis datum est nosse mysteria regni cœlorum, illis autem non est datum. Qui enim habet, dabitur ei & abundabit: qui autem non habet, & quod habet auferetur ab eo. Propterea in parabolis loquor eis, quia videntes non videant, & audientes non audiant neque intelligant. Et implebitur in eis prophetia Isaiæ dicentis: Auditu audietis & non intelligetis, & videntes videbitis & non videbitis. Incrassatum est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculos suos compresserunt, ne forte videant oculis & auribus audiant & corde intelligant & conuertantur, & sanem eos. Vestri autem beati oculi quia vident, & aures quia audiunt. Amen dico vobis, quia multi prophetæ & iusti desiderauerunt videre quæ vos videtis, & non viderunt, & audire quæ audistis, & non audierunt. Vos ergo audite parabolam seminantis. Omnis audiens verbum regni & non intelligens, venit malus & rapit quod seminatum est in corde eius. Hic est qui in via seminatus est. Qui autem super petrosa seminatus est, hic est qui verbum audit & statim cum gaudio accipit illud, non habet autem radicem in se, sed temporalis est: factaque tribulatione & persecutione propter verbum, statim scandalizatur. Qui autem in spinas seminatus est, hic est qui audit verbum, & sollicitudo huius seculi & fallacia diuitiarum suffocat verbum, & sine fructu efficitur. Qui autem super terram bonam seminatus est, hic est qui audit verbum & intelligit, & fructum affert, & facit alius centesimum, alius sexagesimum, alius tricesimum. Aliam parabolam proposuit illis dicens: Simile factum est regnum cœlorum homini qui seminauit bonum semen in agro suo. Cum autem dormirent homines, venit inimicus eius & superseminauit zizania in medio tritici & abijt. Cum autem creuisset herba & fructum fecisset, tunc apparuerunt & zizania. Accedentes autem serui patrisfamilias dixerunt ei: Domine, nonne bonum semen seminasti in agro tuo? unde ergo habet zizania? Et ait illis: Inimicus homo hoc fecit. Serui autem dixerunt ei: Vis imus & colligamus ea? Et ait: Non, ne forte colligentes zizania eradicetis simul cum eis triticum. Sinite vtraque crescere usque ad messem, & in tempore messis dicam messoribus: Colligite primum zizania & alligate ea fasciculos ad comburendum, triticum autem congregate in horreum meum. Aliam parabolam proposuit eis: Simile est regnum cœlorum grano sinapis quod accipiens homo seminauit in agro suo. Quod minimum quidem est omnibus seminibus, cum autem creuerit maius est inter olera & fit arbor, ita vt volucres cœli habitent in ramis eius. Aliam parabolam locutus est eis: Simile est regnum cœlorum fermento quod acceptum mulier abscondit in farinæ satis tribus donec fermentatum est totum. Hæc omnia locutus est Iesus in parabolis ad turbas, & sine parabola non loquebatur eis: vt adimpleretur quod dictum est per prophetam dicentem: Aperiam in parabolis os meum, eructabo abscondita à constitutione mundi. Tunc dimissis turbis venit in domum. Et accesserunt discipuli eius dicentes: Edissere nobis parabolam zizaniorum agri. Qui respondens ait illis: Qui seminat bonum semen est filius hominis, ager autem est mundus, bonum autem semen hi sunt filij regni, zizania autem sunt filij nequam, inimicus autem qui seminauit ea est diabolus, messis autem consummatio seculi est, messores autem angeli sunt. Sicut ergo colligitur zizania & igni comburuntur, sic erit in consummatione seculi. Mittet filius hominis angelos suos, & colligent de regno eius omnia scandala & eos qui facit iniquitatem, & mittent eos in caminum ignis, ibi erit fletus & stridor dentium. Tunc iusti fulgebunt sicut sol in regno patris eorum. Qui habet aures audiendi, audiat. Simile est regnum cœlorum thesauro abscondito in agro, quem qui inuenit homo abscondit, & præ gaudio illius vadit & vendit vniuersa quæ habet & emit agrum illum. Iterum simile est regnum cœlorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas. Inuenta autem vna pretiosa margarita abijt & vendidit omnia quæ habuit & emit eam. Iterum simile est regnum cœlorum sagenæ missæ in mare & ex omni genere congreganti. Quam cum impleta traxissent & secus littus sedissent, elegerunt bonos in vasa, malos autem foras miserunt. Sic erit in consummatione seculi. Exibunt angeli & separabunt malos de medio iustorum, & mittent eos in caminum ignis, ibi erit fletus & stridor dentium. Intellexistis hæc omnia? Dicunt ei: Etiam. Ait illis: Ideo omnis scriba doctus in regno cœlorum similis est homini patrifamilias qui profert de thesauro suo noua & vetera. Et factum est cum consummasset Iesus parabolas istas, transijt inde. Et cum venisset in patriam suam docebat eos in synagoga eorum, ita vt mirarentur & dicerent: Vnde huic sapientia hæc & virtutes? Nonne hic est fabri filius? Nonne mater eius dicitur Maria, & fratres eius Iacobus & Ioseph & Simon & Iudas? Et sorores eius nonne omnes apud nos sunt? Vnde ergo huic omnia hæc? Et scandalizabantur in eo. Iesus autem dixit eis: Quia non est propheta sine honore nisi in patria sua & in domo sua. Et non fecit ibi virtutes multas propter incredulitatem eorum. In illo tempore audiit Herodes tetrarcha famam Iesu, & ait pueris suis: Hic est Iohannes Baptista, ipse surrexit à mortuis, & propterea virtutes operantur in eo. Herodes enim tenuit Iohannem & vinctum posuit in carcere propter Herodiadem uxorem Philippi fratris sui. Dicebat enim ei Iohannes: Non licet tibi habere eam. Et volens eum occidere timuit populum, quia sicut prophetam eum habebant. Natalibus autem Herodis saltauit filia Herodiadis in medio, & placuit Herodi. Vnde cum iuramento pollicitus est ei dare quodcunque petisset. Illa autem priusquam peteret à matre sua: Da mihi, inquit, hic in disco caput Iohannis Baptistæ. Et rex petitione eius contristatus est, propter iusiurandum & eos qui simul recumbebant iussit dari, & misit decollauit Iohannem in carcere. Et allatum est caput eius in disco & datum puellæ, & puella tulit matri suæ. Et accesserunt discipuli eius & tulerunt corpus & sepelierunt illud, & venientes nunciauerunt Iesu. Audiens autem Iesus secessit inde in nauicula in locum desertum seorsum. Et cum audissent turbæ secutæ sunt eum pedestres de ciuitatibus. Et exijt Iesus & vidit turbam multam, & misertus est eis & curauit infirmos eorum. Cum autem sero factum esset, accesserunt ad eum discipuli eius dicentes: Desertus est locus & hora iam præterijt, dimitte turbas vt euntes in castella emant sibi cibos. Iesus autem dixit eis: Non habent necesse ire, date illis vos manducare. Respondentes autem dixerunt ei: Non habemus hic nisi quinque panes & duos pisces. Qui ait illis: Afferte mihi illos hic. Et cum iussisset turbas discumbere super fœnum, accepit quinque panes & duos pisces, & respexit in cœlum & benedixit & fregit & dedit discipulis panes, discipuli autem turbis. Et manducauerunt omnes & saturati sunt, & quod superauit de fragmentis tulerunt duodecim cophinos plenos. Manducantium autem fuit numerus quinque millia virorum exceptis mulieribus & paruulis. Et statim compulit Iesus discipulos suos ascendere nauem & præcedere eum trans fretum, donec dimitteret turbas. Et cum dimisisset turbas, ascendit in montem seorsum orare. Vespere autem facto solus erat ibi. Nauis autem in medio mari iactabatur fluctibus, erat enim contraria ventus. Quarta autem vigilia noctis venit ad eos Iesus ambulans super mare. Et videntes eum discipuli ambulantem super mare turbati sunt dicentes quia phantasma est, & præ timore clamauerunt. Et statim Iesus locutus est eis dicens: Confidite, ego sum, nolite timere. Respondens autem Petrus dixit ei: Domine si tu es, iube me ad te venire super aquas. Qui ait: Veni. Et descendens Petrus de nauicula ambulauit super aquas vt veniret ad Iesum. Videns autem vehementem ventum timuit, & cum cœpisset mergi clamauit dicens: Domine saluum me fac. Et confestim Iesus extendens manum apprehendit eum & dixit ei: Modicæ fidei, quare dubitasti? Et ascendentibus eis in nauem cessauit ventus. Et venientes in terram Genesar circumierunt omnem regionem illam & obtulerunt ei omnes male habentes, & deprecabantur eum vt vel fimbriam vestimenti eius tangerent. Et quicunque tetigerunt, salui facti sunt. Tunc accesserunt ad Iesum à Hierosolymis scribæ & pharisæi dicentes: Quare discipuli tui transgrediuntur traditionem seniorum? non enim lauant manus suas cum panem manducant. Ipse autem respondens ait illis: Quare & vos transgredimini mandatum Dei propter traditionem vestram? Deus enim dixit: Honora patrem & matrem, & qui maledixerit patri aut matri morte moriatur. Vos autem dicitis: Quicunque dixerit patri aut matri: Munus quodcunque fit ex me tibi proderit, & non honorificabit patrem suum aut matrem suam. Et irritum fecistis mandatum Dei propter traditionem vestram. Hypocritæ, bene prophetauit de vobis Isaias dicens: Populus hic labijs me honorat, cor autem eorum longe est à me. Vanè autem colunt me docentes doctrinas & mandata hominum. Et conuocata turba dixit eis: Audite & intelligite. Non quod intrat in os coinquinat hominem, sed quod procedit de ore hoc coinquinat hominem. Tunc accedentes discipuli dixerunt ei: Scis quia pharisæi audito hoc verbo scandalizati sunt? Ipse autem respondens ait: Omnis plantatio quam non plantauit pater meus cœlestis eradicabitur. Sinite illos, cæci sunt & duces cæcorum. Cæcus autem si cæco ducatum præstet, ambo in foueam cadunt. Respondens autem Petrus dixit ei: Edissere nobis parabolam istam. Ait illis: Adhuc & vos sine intellectu estis? Non intelligitis quia omne quod in os intrat in ventrem vadit & in secessum emittitur? Quæ autem procedunt de ore de corde exeunt, & ea coinquinant hominem. De corde enim exeunt cogitationes malæ, homicidia, adulteria, fornicationes, furta, falsa testimonia, blasphemiæ. Hæc sunt quæ coinquinant hominem. Manducare autem non coinquinat hominem. Et egressus inde Iesus secessit in partes Tyri & Sidonis. Et ecce mulier Chananæa à finibus illis egressa clamauit dicens: Miserere mei domine fili Dauid, filia mea male à dæmonio vexatur. Qui non respondit ei verbum. Et accedentes discipuli eius rogabant eum dicentes: Dimitte eam, quia clamat post nos. Ipse autem respondens ait: Non sum missus nisi ad oues quæ perierunt domus Israel. Illa autem venit & adorabat eum dicens: Domine adiuua me. Qui respondens ait: Non est bonum sumere panem filiorum & mittere canibus. At illa dixit: Etiam domine, nam & catelli edunt de micis quæ cadunt de mensa dominorum suorum. Tunc respondens Iesus ait illi: O mulier magna est fides tua, fiat tibi sicut vis. Et sanata est filia eius ex illa hora. Et transijt Iesus inde & venit secus mare Galilææ, ascendensque in montem sedebat ibi. Et accesserunt ad eum turbæ multæ habentes secum mutos, claudos, cæcos, debiles, & alios multos, & proiecerunt eos ad pedes eius, & curauit eos, ita vt turbæ mirarentur videntes mutos loquentes, claudos ambulantes, cæcos videntes, & magnificabant deum Israel. Iesus autem conuocatis discipulis suis ait: Misereor super turbam, quia ecce triduo sustinent me nec habent quod manducent, & dimittere eos ieiunos nolo, ne forte deficiant in via. Et discipuli dicunt ei: Vnde nobis in deserto tanta turba vt saturemus? Et ait illis Iesus: Quot panes habetis? Qui dixerunt: Septem, & pauci pisciculi. Et præcepit turbæ vt discumberent super terram. Et accepit septem panes & pisces, & gratias agens fregit & dedit discipulis suis, & discipuli turbis. Et manducauerunt omnes & saturati sunt, & quod superauit de fragmentis eorum tulerunt septem sportas plenas. Erant autem manducantes quatuor millia hominum exceptis paruulis & mulieribus. Et dimissis turbis ascendit in nauem & venit in fines Magedan. Et accesserunt pharisæi & sadducæi tentantes & rogauerunt eum vt ostenderet eis de cœlo signum. At ille respondens ait illis: Facta serena rubicundum est enim cœlum, & mane hodie tempestas rubicundum & triste cœlum. Faciem ergo cœli dijudicare nostis, signa autem temporum non potestis? Generatio prava & adultera signum quærit, & signum non dabitur ei nisi signum Ionæ prophetæ. Et dimissis illis abijt. Et cum venissent discipuli eius trans fretum, obliti sunt panes accipere. Et dixit illis Iesus: Videte & cauete à fermento pharisæorum & sadducæorum. At illi cogitabant intra se dicentes: Panes non habemus. Quod cum sensisset Iesus, ait illis: Quid cogitatis intra vos modicæ fidei, quia panes non habetis? Nondum intelligitis neque recordamini quinque panum in quinque millia hominum, & quot cophinos sumpsistis? neque septem panum in quatuor millia hominum, & quot sportas sumpsistis? Quomodo non intelligitis quia non de pane dixerim vobis cauere à fermento pharisæorum & sadducæorum? Tunc intellexerunt quod non dixisset cauendum à fermento panum, sed à doctrina pharisæorum & sadducæorum. Venit autem Iesus in partes Cæsareæ Philippi, & interrogabat discipulos suos dicens: Quem dicunt homines esse filium hominis? At illi dixerunt: Alij Iohannem Baptistam, alij autem Heliam, alij vero Hieremiam aut vnum ex prophetis. Dicit illis Iesus: Vos autem quem me esse dicitis? Respondens autem Simon Petrus dixit: Tu es Christus filius dei viui. Respondens autem Iesus dixit ei: Beatus es Simon Bariona, quia caro & sanguis non reuelauit tibi sed pater meus qui in cœlis est. Et ego dico tibi quia tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo ecclesiam meam, & portæ inferi non præualebunt aduersus eam. Et tibi dabo claues regni cœlorum, & quodcunque ligaueris super terram erit ligatum & in cœlis, & quodcunque solueris super terram erit solutum & in cœlis. Tunc præcepit discipulis suis ne cui dicerent quia ipse esset Iesus Christus. Exinde cœpit Iesus ostendere discipulis suis quia oportet eum ire Hierosolymam & multa pati à senioribus & scribis & principibus sacerdotum & occidi & tertia die resurgere. Et assumens eum Petrus cœpit increpare illum dicens: Absit à te domine, non erit tibi hoc. Qui conuersus dixit Petro: Vade retro me Satana, scandalum mihi es, quia non sapis ea quæ dei sunt sed quæ hominum. Tunc Iesus dixit discipulis suis: Si quis vult post me venire, abneget semetipsum & tollat crucem suam & sequatur me. Qui enim voluerit animam suam saluam facere perdet eam, qui autem perdiderit animam suam propter me inueniet eam. Quid enim prodest homini si mundum vniuersum lucretur, animæ autem suæ detrimentum patiatur? aut quam dabit homo commutationem pro anima sua? Filius enim hominis venturus est in gloria patris sui cum angelis suis, & tunc reddet vnicuique secundum opera eius. Amen dico vobis, sunt quidam de hic stantibus qui non gustabunt mortem donec videant filium hominis venientem in regno suo. Et post dies sex assumit Iesus Petrum & Iacobum & Ioannem fratrem eius, & ducit illos in montem excelsum seorsum. Et transfiguratus est ante eos. Et resplenduit facies eius sicut sol, vestimenta autem eius facta sunt alba sicut nix. Et ecce apparuerunt illis Moyses & Helias cum eo loquentes. Respondens autem Petrus dixit Iesu: Domine bonum est nos hic esse, si vis faciamus hic tria tabernacula, tibi vnum & Moysi vnum & Heliæ vnum. Adhuc eo loquente ecce nubes lucida obumbrauit eos. Et ecce vox de nube dicens: Hic est filius meus dilectus in quo mihi bene complacui, ipsum audite. Et audientes discipuli ceciderunt in facies suas & timuerunt valde. Et accessit Iesus & tetigit eos & ait illis: Surgite & nolite timere. Levantes autem oculos suos neminem viderunt nisi solum Iesum. Et descendentibus illis de monte præcepit eis Iesus dicens: Nemini dixeritis visionem hanc donec filius hominis à mortuis resurgat. Et interrogauerunt eum discipuli dicentes: Quid ergo scribæ dicunt quod Heliam oporteat primum venire? At ille respondens ait: Helias quidem venturus est & restituet omnia. Dico autem vobis quia Helias iam venit, & non cognouerunt eum sed fecerunt in eo quæcunque voluerunt. Sic & filius hominis passurus est ab eis. Tunc intellexerunt discipuli quia de Iohanne Baptista dixisset eis. Et cum venissent ad turbam accessit ad eum homo procidens genua eius & dicens: Domine miserere filio meo quia lunaticus est & male patitur, nam sæpe cadit in ignem & sæpe in aquam. Et obtuli eum discipulis tuis & non potuerunt curare eum. Respondens autem Iesus dixit: O generatio incredula & peruersa, quousque ero vobiscum? quousque patiar vos? Afferte illum huc mihi. Et increpauit illum Iesus & exijt ab eo dæmonium, & curatus est puer ex illa hora. Tunc accedentes discipuli secreto dixerunt: Quare nos non potuimus eijcere eum? Dicit illis Iesus: Propter incredulitatem vestram. Amen enim dico vobis, si habueritis fidem sicut granum sinapis dicetis monti huic: Transi hinc illuc & transibit, & nihil impossibile erit vobis. Hoc autem genus non eijcitur nisi per orationem & ieiunium. Conuersantibus autem eis in Gal

A

a ¶ *Et miratæ sunt turbæ, dicentes: Numquam apparuit sic in Israel. Pharisæi autem,* &c.] Turba Dei opera confitetur & dicit: Numquam sic apparuit in Israel. In turba confessio nationum est. Pharisæi autem, quia virtutem Dei negare non poterant, opera calumniantur, & dicunt: In principe dæmoniorum eijcit dæmones: Per suam calumniam vsque hodie Iudæorum infidelitatem demonstrantes.

g 76 I I

b ¶ *Et circumibat Iesus omnes ciuitates & castella,* &c.] Cernis quòd æqualiter & villis, & vrbibus, & castellis, id est, & mãgnis & paruis euangelium prædicauerit: vt non consideraret nobilium potentiam, sed salutem credentium. Circumibat ciuitates: hoc habens operis quod mandauerat pater, & hãc esuriem, vt doctrina sua saluos faceret infideles. Docebat autem in synagogis & villis euangelium regni, & post prædicationem atque doctrinam curabat omnem languorem, & omnem infirmitatem: vt quibus sermo non suaserat, opera persuaderent. De domino propriè dicitur: *Curans omnem languorem & omnem infirmitatem*: nihil quippe ei impossibile est.

h 77 VI

i 78 V

a 79 II

b 80 II

c 81 X

c ¶ *Videns autem turbas misertus est eis:* quia, &c.] Vexatio gregis & ouium atque turbarum, pastorum culpa, & vitium magistrorum est. Vnde sequitur:

d 82 II B

d ¶ *Messis quidem multa, operarij autem pauci,* &c.] Messis multa, populorum significat multitudinem: operarij pauci, penuriam magistrorum. Et imperat vt rogent dominum messis, vt mittat operarios in messem suam. Isti sunt operarij, de quibus loquitur Psalmista, dicens: *Qui seminant in lacrymis, in gaudio metent.* Euntes ibant & flebant mittentes semina sua. *Venientes autem venient cum exultatione portantes manipulos suos.* Et vt apertius loquar, messis multa, omnis turba credentium est. *Operarij autem pauci,* & apostoli, & imitatores eorum qui mittuntur ad messem.

Psal. 125. a.

CAPVT X.

ET *conuocatis duodecim discipulis suis, dedit illis potestatem spirituum immundorum,* &c.] Benignus & clemens dominus ac magister, non inuidet seruis atque discipulis virtutes suas. Et sicut ipse curauerat omnem languorem & omnem infirmitatem: apostolis quoque suis tribuit potestatem, vt curarent omnem languorem & omnem infirmitatem in plebe. Sed multa distantia est inter habere & tribuere, donare & accipere. Iste quodcumque agit, potestate domini agit: Illi si quid faciunt, imbecillitatem suam & virtutem domini confitentur, dicentes: *In nomine Iesu surge & ambula.* Notandum autem quòd in duodecimo loco potestas signorum apostolis concedatur.

Act. 3. a.

f ¶ *Duodecim autem,* &c.] Catalogus apostolorum ponitur: vt extra hos, qui pseudoapostoli futuri sunt, excludantur.

g ¶ *Primus Simon,* &c.] Ordinem apostolorum & meritum vniuscuiusque, illius fuit distribuere, qui cordis arcana rimatur. Primus scribitur Simon, cognomento Petrus, ad distinctionem alterius Simonis, qui appellatur Chananæus de vico Chana Galilææ, vbi aquam dominus vertit in vinũ. Iacobum quoque appellat Zebedæi: quia & alius sequitur Iacobus Alphæi. Et apostolorum paria, iugaque consociat. Iungit Petrum & Andream, fratres non tam carne, quàm spiritu. Iacobum & Ioannẽ, qui patrem corporis relinquentes, verum patrem secuti sunt. Philippum & Bartholomæũ, Thomam quoque & Matthæum publicanum. Cæteri euangelistæ in coniunctione nominum, primum ponunt Matthæum, & postea Thomam: nec publicani nomen ascribunt, ne antiquę conuersationis recordantes fugillare euangelistam viderentur. Iste verò (vt supra diximus) & post Thomam se ponit, & publicanum appellat: vt vbi abundauit iniquitas, superabundet & gratia.

Ioan. 2. b.

h ¶ *Simon Chan.* &c.] Ipse est qui in alio euangelista scribitur Zelotes. Chana quippe zelus interpretatur. Thaddæum apostolum, ecclesiastica tradit historia missum Edessãn ad Abagarum regem Chosidenæ, qui ab euangelista Luca Iudas Iacobi dicitur, & alibi appellatur Lebæus, quod interpretatur corculum, credendumque est eum fuisse trinomium: sicut Simon Petrus, & filij Zebedæi, Banerges ex firmitate, & magnitudine fidei nominati sunt.

Sup. 9. b. Rom. 5. d.

Luc. 6. d.

Euseb. li. 1. c. 15.

Act. 1. b. Luc. 6 b.

בני רגש

i ¶ *Et Iudas Iscar.* &c.] Vel à vico aut vrbe in quo ortus est, vel ex tribu Isachar vocabulum sumpsit: vt quodam vaticinio in condemnationem sui natus sit. Isachar enim interpretatur merces, vt significetur precium proditoris.

יששכר

k ¶ *In viam gentium ne abieritis,* &c.] Non est contrarius locus iste ei præcepto quod postea dicitur: *Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris & Filij & Spiritus sancti.* Quia hoc ante resurrectionem illud post resurrectionem præceptum est. Et oportebat primum aduentum Christi nunciare Iudæis, ne iustam haberent excusationem, dicentes ideo se dominum reiecisse, quia ad gentes & ad Samaritanos apostolos miserit. Iuxta tropologiam verò præcipitur nobis, qui Christi censemur nomine, ne in viam gentium, & hæreticorum ambulemus errorem: vt quorum religio separata est, separetur & vita.

D

Infr. 28. d.

l ¶ *Euntes autem prædicate, dicentes:* &c.] Ne hominibus rusticanis, & absque eloquij venustate indoctis & illiteratis nemo crederet pollicentibus regna cœlorum, dat potestatem infirmos curare, leprosos mundare, dæmones eijcere: vt magnitudinem promissorum, probet magnitudo signorum. Et quia semper dona spiritualia (si merces media sit) viliora fiunt, adiungitur auaritiæ condemnatio.

m ¶ *Gratis accep.* &c.] Ego magister & dominus absque pretio hoc vobis tribui, & vos sine pretio date: ne euangelij gratia corrumpatur.

n ¶ *Nolite possidere aurum, neque argentum, neque pecuniam,* &c.] Consequenter hæc dat præcepta euangelizatoribus veritatis, quibus ante dixerat: *Gratis accepistis, gratis date.* Si enim sic prædicant vt pretium non accipiant, superflua est auri argentique & nummorum possessio. Nam si habuissent aurum & argentum, videbantur non causa salutis hominum, sed causa lucri prædicare. Neque æs in sacculis. Qui diuitias detruncarat, propemodum & necessaria vitæ amputat: vt apostoli doctores veræ religionis qui instruebant omnia prouidentia Dei gubernari, seipsos ostenderent nihil cogitare de crastino. Non peram in via. Ex hoc præcepto arguit philosophos, qui vulgo appellantur Bactroperatæ, quòd contemptores sæculi, & omnia pro nihilo ducentes, cellarium secum vehebant.

CANON C

Βακτροπερατας

CANON E

Neq; duas tunicas. In duabus tunicis videtur mihi duplex ostendere vestimentum: non quoin locis Scythiæ & glaciali niue rigentibus vna quis tunica debeat esse contentus: sed quod in tunica vestimentum intelligamus: ne alio vestiti, aliud nobis futurorum timore seruemus. *Neq; calciamenta.* Et Plato præcepit duas corporis

e 83 II summitates non esse velandas: nec assuefieri debere molliciei capitis & pedum. Cum hæc enim habuerint firmitatem, cætera robustiora sunt. Neque virgam. Qui domini habemus

f 84 V auxilium, baculi præsidium cur quæramus? Et quia quodammodo nudos & expeditos

g 85 II ad prædicandum apostolos miserat, & dura videbatur esse conditio magistrorum, seueritatem præcepti sequenti sententia temperauit, dicens: Dignus

h 86 V est operarius cibo suo. Tantum (inquit) accipite, quātum in victu & vestitu vobis

i 87 I necessarium est. Vnde & Apostolus replicat: *Habentes victum & vestitum, his contenti simus.* Et

1. Tim. 6. c in alio loco: *Communicet autem is qui catechizatur verbo, ei qui se catechizat in omni bono:* vt quorum discipuli metunt spiritualia, consortes eos faciant

k 88 II carnalium suorum non in auaritia, sed in necessitate. Hæc

Gal. 6. d historicè diximus. Cæterùm secundum anagogen, non licet

F l 89 X magistris aurum & argentum & pecuniam, quæ in zonis est, possidere. Aurum sæpè legimus pro sensu, argentum pro

m 90 III sermone, æs pro voce: hæc nobis non licet ab alijs accipere, sed data à domino possidere.

n 91 X Neque hæreticorum & philosophorum peruersaque doctrinæ susc ipere disciplinas: non sæculi pondere premi, neque duplici esse animo, neque pedes nostros mortiferis vinculis alligari, sed sanctam terram ingredientes esse nudos: neque habere virgam, quæ vertatur in colubrum: neque in

Esa. 36. b. aliquo præsidio carnis inniti: quia istiusmodi virga & baculus arundineus est, quem si paululum presseris, frangitur, & manum transforat incumbentis.

a ¶ *In quamcumq; autem ciuitatem, aut castellum intraueritis, interrogate quis in ea dignus sit, & ibi manete donec:* &c.] Super ordi-

1. Tim 3. natione episcopi & diaconi Paulus loquitur: *Oportet autem eos & testimonium habere bonum ab his qui foris sunt.* Apostoli nouam introeuntes vrbem, scire non poterant quis qualis esset. Ergo hospes fama eligendus est populi, & iudicio vicinorum: ne prædicationis dignitas susc ipientis infamia deturpetur. Cum vniuersis debeant prædicare, hospes vnus eligitur, non tribuens beneficium ei qui apud se mansurus est, sed accipiens: hoc enim dicitur: quis in ea dignus est: vt magis se nouerit accipere gratiam quàm dare.

b ¶ *Intrantes autem in domum, salutate eam. Et siquidem fuerit domus illa digna, veniet pax vestra super eam: si autem non fuerit digna pax vestra,* &c.] Occultè salutationem Hebræi ac Syri sermonis expressit. Quod enim Græcè dicitur χαίρε: & Latine, aue: hoc Hebraico Syroque sermone appellatur, שלום לך salom lach: siue שלום עמך, id est, pax tecum. Quod autem præcipit, tale est: Introeuntes domum, pacem imprecamini hospiti, & quantum in vobis est, discordiæ bella sedate. Sin autem orta fuerit contradictio, vos mercedem habebitis de oblata pace: illi bellum quod habere voluerint, possidebunt.

Dignus est enim operarius cibo suo. e In quamcunq; a autē ciuitatē, aut castellū intraueritis, interrogate quis in ea dignus sit, & ibi manete donec exeatis. f Intrātes b aūt in domum, salutate eā. Et siquidē fuerit domus illa digna, veniet pax vestrā super eā: si aūt non fuerit digna, pax vestra reuertetur ad vos. g Et quicumq; c non receperit vos, neq; audierit sermones vestros, exeuntes foras de domo vel ciuitate, excutite puluerem de pedibus vestris. Amen dico d vobis, tolerabilius erit terrę Sodomorū & Gomorræorū in die iudicij, quā illi ciuitati. h Ecce ego mitto e vos sicut oues in medio luporū. Estote ergo f prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ. i Cauete aūt ab hominibus: tradent. n. vos in concilijs, & in synagogis suis flagellabunt vos, & ad præsides & ad reges ducemini propter me in testimoniū illis & gentibus. k Cum autem g tradent vos, nolite cogitare quo modo aut quid loquamini. Dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non. n. estis vos, qui loquimini, sed spiritus patris vestri, qui loqūtur in vobis. Tradet h aūt frater fratrem in mortem, & pater filiū, & insurgent filij in parentes, & morte eos afficient. Et eritis odio omnib. propter nomen meum. Qui autem i perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit. l Cū k autem persequentur vos in ciuitate ista, fugite in aliam. Amen dico vobis, nō consummabitis ciuitates Israel, donec veniat filius hominis. m Non est discipulus super magistrum, nec seruus super dominū suum. Sufficit discipulo, vt sit sicut magister eius, & seruo sicut dominus eius. n Si patremfamilias l Beelzebub vocauerunt, quanto magis domesticos eius? Ne ergo ergo propter Christum ducamur ad iudices, voluntatem tantùm nostram pro Christo debemus offerre. Cæterùm ipse Christus, qui in nobis habitat, loquetur pro se, & Spiritus sancti gratia in respondendo ministrabitur.

c ¶ *Et quicumq; non receperit vos,* &c. *excutite puluerem de pedibus vestris.*] Puluis excutitur de pedibus in testimonium laboris sui, quòd ingressi sint ciuitatem, & prædicatio apostolica ad illos vsque peruenerit. Siue excutitur puluis, vt nihil ab eis recipiant, ne ad victum quidem necessarium, qui euangelium spreuerint.

d ¶ *Amen dico vobis, tolerabilius erit terræ Sodomorum,* &c.] Si tolerabilius erit terræ Sodomorum & Gomorræorum, quàm illi ciuitati, quæ non receperit euangelium, & iccirco tolerabilius: quia Sodomis & Gomorris non fuit prædicatum, huic autem prædicatum sit, & tamen non receperit euangelium: ergo & inter peccatores diuersa supplicia sunt.

e ¶ *Ecce ego mitto vos sicut oues in medio luporum.*] Lupos, scribas & pharisæos vocat, qui sunt clerici Iudæorum.

f ¶ *Estote ergo prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ,* &c.] Vt per prudentiam deuitent insidias, per simplicitatem non faciant malum. Serpentis astutia ponitur in exemplum: quia toto corpore occultat caput, & illud in quo vita est, protegit. Ita & nos toto periculo corporis caput nostrum, qui Christus est, custodiamus. Simplicitas columbarum ex Spiritus sancti specie demonstratur. Vnde dicit & Apostolus: *Malitia paruuli estote.* H 1. Cor. 14. d

g ¶ *Cum autem tradent vos, nolite cogitare quo modo, aut quid loquamini,* &c.] Supra dixerat: Tradent enim vos in concilijs, & in synagogis suis flagellabunt vos, & ad præsides & reges ducemini propter me. Cū

Sup. eo d. a Act. 8. a. h ¶ *Tradet autem frater,* &c.] Hoc in persecutionibus fieri crebro videmus: nec vllus est inter eos fidus affectus, quorum diuersa fides est.

i ¶ *Qui autem perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit*] Non enim cœpisse, sed perfecisse virtutis est.

k ¶ *Cum autem persequentur vos in ciuitate ista, fugite in aliam,* &c.] Hoc ad illud tempus referendum est, cum ad prædicationem apostoli mittebantur, quibus & propriè dicitur: In viam gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis: quod persecutionem timere non debeant, & debeant declinare. Quod quidem videmus in principio fecisse credentes: quando orta Hierosolymis persecutione, dispersi sunt in vniuersam Iudæam: vt tribulationis occasio fieret euangelij seminarium. Spiritualiter autem possumus dicere: Cum persecuti nos fuerint in vna ciuitate, hoc est, in vno scripturarum libro vel testimonio: nos fugiamus ad alias ciuitates, id est, ad alia volumina. Quamuis contentiosus fuerit persecutor, ante præsidium Saluatoris aduenier, quàm aduersarijs victoria concedatur.

l ¶ *Si patremfamilias Beelzebub,* &c.] Beelzebub idolum est Accaron, quod vocatur in Regum volumine, idolum muscæ. Beel, ipse est Bel siue Baal, Zebub autem musca dicitur. Principem ergo dæmoniorum ex spurcissimi idoli appellabant vocabulo: qui musca dicitur propter immunditiam quæ exterminat suauitatem olei.

בעל זבוב 4. Reg. 1. d. Sec. 70. Eccl. 10. a.

a ¶ *Nihil*

A

a ¶ *Nihil enim opertum est quod,*&c.] Et quo modo in præsenti sæculo multorum vitia nesciuntur? Sed de futuro sæculo scribitur: quando iudicabit Deus abscondita hominum, & illuminabit latebras tenebrarum, & manifestabit consilia cordium. Et est sensus: Nolite timere persecutorum sæuitiam, & blasphemantium rabiem: quia veniet dies iudicij, in quo vestra virtus, & eorum nequitia demonstrabitur.

1.Cor.4.a.

b ¶ *Quod dico vobis,*&c.] Quod auditis in mysterio, apertius prædicate: quod discitis abscondite, publicè loquimini: quod vos erudiui in paruulo Iudææ loco, in vniuersis vrbibus, & in toto mundo audacter dicite.

c ¶ *Et nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere.*] Si qui corpus occidunt, animam non possunt occidere: ergo anima inuisibilis & incorporalis est: secundum crassiorem dico nostri corporis substantiam. Vel eo certè tempore punietur,& supplicia sentiet, quando pristinum corpus receperit: vt cum quo peccauit, cum ipso & puniatur.

d ¶ *Sed potius tim.*&c.] Nomẽ gehennæ, in veteribus libris non inuenitur: sed primum â saluatore ponitur. Quæramus ergo quæ sit sermonis huius occasio. Idolum Baal fuisse iuxta Hierusalem ad radices montis Moria, in quibus Siloa fluit, nõ

2. Par.24. b.

B

semel legimus. Hæc vallis & parua campi planities, irrigua erat & numerosa, plenaque delitijs, iucuque in ea idolo consecratus erat. In tantam autem dementiam populus Israel venerat: vt deserta templi vicinia, ibi hostias immolaret,& rigorem religionis delitiæ vincerent: filiosque suos dæmonijs incenderent vel initiarent. Et appellabatur locus ille gehennom,id est,vallis filij Hennom. Hoc Regum volumen & Paralipomenon, & Hieremias scribunt plenissimè. Et comminatur Deus se locum ipsum impleturum cadaueribus mortuorum: vt nequaquam vocetur Topheth & Baal, sed vocetur Polyandrium,id est,tumulus mortuorum. Futura ergo supplicia & pœnæ perpetuæ, quibus peccatores cruciandi sunt, huius loci vocabulo denotantur. Duplicem autem esse gehennam, nimij ignis & frigoris, in Iob plenissimè legimus.

Iosue 15 b. 4.Re.23.c. 2.Par.28.a Hier.7.g & 19.a & 32.f.

Iob.24.c.

e ¶ *Nonne duo passeres asse.* &c.] Hæret sibi sermo dominicus, & sequentia pendent ex superioribus. Prudens lector caue semper superstitiosam intelligentiam: vt non tuo sensui attemperes scripturas: sed scripturis iungas sensum tuum, & intelligas quid sequatur: Supra dixerat: Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere: nunc loquitur consequenter: Nónne duo passeres asse veneunt, & vnus ex illis non cadet super terram sine patre vestro? Et est sensus: Si parua animalia & vilia absque Deo auctore non decidunt, & in omnibus est prouidentia, & quæ in his peritura sunt, sine Dei voluntate non pereunt: vos qui æterni estis, non debetis timere quòd absque Dei viuatis prouidentia. Iste sensus & supra dictus est: *Respicite volatilia cœli: quoniam non serunt, neq; metunt, neq; congregant in horrea, & pater vester cœlestis pascit illa: Nónne vos pluris estis illis?* Ac deinceps: *Considerate lilia agri: quo modo crescunt,* & reliqua. Si autem fœnum agri, quod hodie est, & cras in clibanum mittitur, Deus sic vestit: quanto magis vos modicæ fidei? Quidam coactè duos passeres, animam & corpus interpretantur. Quinque quoque passeres secundum Lucam, qui duobus assibus veneunt,ad sensus referunt. Sed quo modo illa intelligentia toto euangelici sermonis corpori coaptetur, non paruæ difficultatis est. *Vestri autem & capilli capitis omnes numerati sunt.* Nolite ergo timere,multis passeribus meliores estis vos. Manifestius superior nostræ expositionis sensus expressus est: quòd timere non debeant eos qui possunt occidere

Sup.6.d.

Luc.12.a.

Ne ergo timueritis eos. [o] Nihil [a] enim opertum est quod non reuelabitur, & occultum quod nõ scietur. [p] Quod [b] dico vobis in tenebris,dicite in lumine,& quod in aure auditis, prædicate super tecta. Et nolite [c] timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere: sed potius [d] timete eum, qui potest & animam & corpus perdere in gehennam. Nonne [e] duo passeres asse veneunt, & vnus ex illis non cadet super terram sine patre vestro? Vestri autem & capilli capitis omnes numerati sunt. Nolite ergo timere,multis passeribus meliores estis vos. Omnis ergo, qui confitebitur me coram hominibus,confitebor & ego eum corã patre meo, qui in cœlis est. [q] Qui autem negauerit me corã hominibus, negabo & ego eum coram patre meo, qui in cœlis est. [r] Nolite [f] arbitrari,quia veni pacem mittere in terram: non veni pacem mittere,sed gladium. Veni [g] enim separare hominem aduersus patrem suum, & filiam aduersus matrem suam,& nurum aduersus socrum suam, & inimici hominis domestici eius. [s] Qui [h] amat patrem aut matrem plus quàm me, non est me dignus. Et qui amat filium aut filiam super me, nõ est me dignus. Et qui [i] non accipit crucẽ suam,& sequitur me,nõ est me dignus. [t] Qui inuenit animam suã, perdet illam: & qui perdiderit animã suã propter me,inueniet eã. [u] Qui [k] recipit vos, me

o 92 II

p 93 V

q 94 II

r 95 V

Sup. eod.

s 96 V

t 97 III

u 98 I D

Gen.11.a.

Psal.67.g.

Mich.7.h.

Cant.2.e.

Luc.9.a.

CANON C

f ¶ *Nolite arbitrari,quia veni pacem,*&c.] Supra dixerat: Quod dico vobis in tenebris,dicite in lumine: & quod in aure auditis,prædicate super tecta: Nunc infert quid post prædicationem sequatur. Ad fidem Christi,totus orbis contra se diuisus est: vnaquæque domus & infideles & credentes habuit: & propterea bellum missum est bonum,vt rumperetur pax mala. Tale quid & in Genesi aduersus rebelles homines,qui moti fuerant de oriente,& turrem extruere festinabant (per quam cœli alta penetrarent) fecisse scribitur Deus,vt diuideret linguas eorum. Vnde & in psalmo Dauid precatur: *Dissipa domine gentes quæ bella volunt.*

g ¶ *Veni enim separare hominem,* &c.] Hic locus propè eisdem verbis in Michæa propheta scribitur. Et notandum vbicumq; de veteri testamento testimonium ponitur, vtrum sensus tantùm,an sermo consentiat.

h ¶ *Qui amat patrem aut matrem,*&c.] Qui ante præmiserat: Non veni pacem mittere,sed gladium,& diuidere homines aduersum patrem & matrem,nurum & socrum, ne quis pietatem religioni anteferret,subiecit dicens: *Qui amat patrem aut matrem plus quàm me.* Et in Cantico legimus canticorum: *Ordinate in me charitatem.* Hic ordo in omni affectu necessarius est. Ama post Deum, patrem, ama matrem, ama filios. Si autem necessitas venerit, vt amor parentum ac filiorum Dei amori comparetur, & non possit vtrumque seruari: odium in suos,pietas in Deum sit. Non ergo prohibuit amare patrem aut matrem: sed signanter addidit: Qui amat patrem aut matrem plus quàm me.

i ¶ *Et qui non accipit crucem suam,*&c.] In alio euangelio scribitur: Qui non accipit crucem suam quotidie. Ne semel putemus ardorem fidei posse sufficere, semper crux portanda est,vt semper nos Christum amare doceamus.

k ¶ *Qui recipit vos,me recipit,*&c.] Ordo pulcherrimus: Ad prædicationem mittit: doceat pericula non timenda: affectum subijcit religioni. Aurum supra tulerat, æs de zona excusserat. Dura euangelistarum cõditio. Vnde ergo sumptus, vnde victus necessaria? Austeritatem mandatorum,spe temperat promissorum. Qui recipit(inquiens)vos,me recipit,& qui me recipit, recipit eum qui me misit: vt in suscipiendis apostolis, vnusquisque credentium Christum se suscepisse arbitretur.

CANON E

x 99 X

y 100 VI

a 101 X

b 102 V

c 103 II F

a ¶ *Qui recipit prophetam in nomine prophetæ*, &c.] Qui prophetam recipit vt prophetam, & intelligit eum de futuris loquētem, hic mercedem prophetæ accipiet. Igitur Iudæi carnaliter prophetas intelligentes, mercedem prophetarum non accipient. Aliter: In omni professione zizanium mixtum est tritico. Præmiserat: Qui recipit vos, me recipit, & qui me recipit, recipit eum qui me misit. Ad susceptionem magistrorum discipulos prouocauerat. Poterat occulta esse credentium responsio: ergo & pseudoprophetas & Iudam proditorem debemus recipere, & illis alimoniam ministrare. Hoc dominus ante procurans dicit, non personas suscipiendas esse, sed nomina, & mercedem non perdere suscipientes, licet indignus fuerit qui susceptus sit.

b ¶ *Et quicumq; potum*, &c.] Legimus in propheta Dauid: *Ad excusandas excusationes in peccatis*: quòd multi peccatorum suorum quasi iustas prætendant occasiones, vt quod voluntate delinquunt, videantur necessitate peccare: Dominus scrutator cordis & renum, futuras cogitationes in singulis contuetur. Dixerat. Qui recipit vos, me recipit. Sed hoc præceptum multi pseudoprophetæ, & falsi prædicatores poterant impedire: medicatus est huic quoque scandalo dicens: *Qui recipit iustum in nomine iusti, mercedem iusti accipiet*. Rursus poterat alius causari & dicere: Paupertate prohibeor: tenuitas me retinet, vt hospitalis esse non possim. Et hanc excusationem leuissimo præcepto diluit, vt calicem aquæ frigidæ, toto animo porrigamus. Frigidæ, inquit, aquæ, non calidæ: ne & in calida paupertatis ex penuria lignorum occasio quæreretur. Tale quid & apostolus (vt ante iam diximus) ad Galatas præcepit: *Communicet autem is qui catechizatur verbo ei qui se catechizat in omnibus bonis*. Et discipulos ad magistrorum refrigeria cohortatur. Quia poterat quilibet obtendere paupertatem, & præceptum eludere: priusquam ille præponat, imminentem soluit quæstionem, dicens: *Nolite errare, Deus non irridetur. Quæ enim seminauerit homo, hæc & metet*. Et est sensus: frustra causaris inopiam, cum aliud habeat conscientia tua: me potes fallere cohortantem: sed scito quòd quantumcumque seminaueris, tantum & messurus sis.

Pſa. 140 a.

Gal 6. b.

Gal 6. b.

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN MATTHÆVM,

LIBER II.

CAPVT XI.

Ioan. 1. d. Sup. 3. d.

ET *factum est*, &c. *Ioannes autem cum audisset in vinculis opera Christi*, &c.] Non quasi ignorans interrogat: ipse enim cæteris ignorantibus demonstrauerat, dicens: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi*: & patris vocem audierat intonantis: *Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui*: Sed quomodo saluator interrogat, vbi sit positus Lazarus, vt qui locum sepulcri indicabant, saltem sic pararentur ad fidem, & viderent mortuum resurgētem: sic & Ioannes interficiēdus ab Herode, discipulos suos mittit ad Christum, vt per hanc occasionem videntes signa atq; virtutes, crederent in eum, & magistro interrogante sibi discerent. Quòd autem superbirent discipuli Ioannis aduersus dominum: & haberet aliquid mordacitatis ex liuore & inuidia, superior quoque interrogatio demonstrauit, euangelista referente: *Tunc accesserunt ad eum discipuli Ioannis dicentes: Quare nos & pharisæi ieiunamus frequenter, discipuli autem tui non ieiunant*? Et alibi: *Magister, cui tu præbuisti testimonium ad Iordanem, ecce discipuli eius baptizant, & plures veniunt ad eum*: quasi dixerint: Nos deserimur; hic raritas est, ad illum turba concurrit.

Ioan. 11. d.

Malac 2. b.

d ¶ *Tu es qui venturus es*, &c.] Non ait, tu es qui venisti, sed tu es qui venturus es. Et est sensus: manda mihi quia ad infernum descensurus sum, vtrum te & inferis debeam nunciare, qui nunciaui superis? An non conueniat filio Dei, vt gustet mortem, & alium ad hæc sacramenta missurus es?

e ¶ *Et respondens Iesus ait illis: Euntes renunciate Ioanni, quæ audistis & vidistis*, &c.] Ioannes interrogauerat per discipulos: Tu es qui venturus es, an alium expectamus? Christus signa demonstrat; non ad ea respondens quæ interrogatus fuerat, sed ad scandalum nunciorum: Ite, inquit, & dicite Ioanni signa quæ cernitis: cæcos videntes, claudos ambulantes, & reliqua. Et quod his non minus est.

f ¶ *Pauperes euangelizantur*.] Vel pauperes spiritu, vel certè opibus pauperes: vt nulla inter nobiles & ignobiles, inter diuites & egenos, in prædicatione distantia sit. Hæc magistri

H

rigorem, hæc præceptoris comprobant veritatem: quando omnis apud eum, qui saluari potest, æqualis est. Quod autem ait.

g ¶ *Et beatus est qui non fuerit scandalizatus in me*.] Internuncios percutit, sicut in sequentibus demonstrabitur.

h ¶ *Illis autem abeuntibus, cœpit Iesus dicere ad turbas de Ioanne*, &c.] Si superior sententia contra Ioannem prolata fuerat, vt plerique arbitrantur: in eo quod ait: Beatus est qui non fuerit scandalizatus in me: quomodo nunc Ioannes tantis laudibus prædicatur? Sed quia turba circumstans interrogationis mysterium nesciebat, & putabat Ioannem dubitare de Christo, quem ipse monstrauerat digito: vt intelligerent Ioannem non sibi interrogasse, sed discipulis suis: Quid, inquit, existis in desertum? Numquid ob hoc, vt hominem videretis calamo similem, qui omni vento circumfertur, & leuitate mentis de eo ambigeret, quem antea prædicarat? An forsitan stimulis contra me inuidiæ cogitur, & prædicatio eius vanam sectatur gloriam, vt ex ea quærat lucra? Cur diuitias cupiat, vt affluat dapibus? Locusti vescitur, & melle siluestri. An vt mollibus vestiatur? Pili camelorum tegmen eius sunt. Istiusmodi cibus & vestis, carceris hospitio recipiuntur, & prædicatio veritatis tale habet habitaculum. Qui autem adulatores sunt, & sectantur lucra, & quærunt diuitias, & delitijs affluunt, & mollibus vestiuntur, isti in domibus regum sunt. Ex quo ostenditur rigidam vitam & austeram prædicationem vitare debere aulas regum, & mollium hominum palatia declinare.

i ¶ *Sed quid existis videre, prophetam*, &c.] In eo Ioannes prophetis cæteris maior est: quòd quem illi prædicauerant esse venturum, hic venisse digito demonstrauit, dicens: Ecce agnus Dei: ecce qui tollit peccata mundi. Et quia ad priuilegium prophetale etiam Baptistæ accessit præmium, vt dominum suum baptizaret: inde infert meritorum ἀυξησιν, faciens de Malachia testimonium, in quo etiam angelus prædicatur. Angelum autem hic dici Ioannem non putemus naturæ societate, sed officij dignitate, id est, nuncium, quòd venturum dominum nunciarit.

Ecce ego mitto angelum meũ ante faciẽ tuam, qui præparabit viam tuã ante te. [d] Amen [a] dico vobis, non surrexit inter natos mulierum maior Ioanne Baptista. Qui [b] autem minor est in regno cœlorum, maior est illo. [e] A diebus [e] autem Ioãnis Baptistæ vsque nunc regnum cœlorum vim patitur, & violenti rapiunt illud. [f] Omnes [d] enim prophetæ & lex vsque ad Ioannem prophetauerunt. Et [e] si vultis recipere, ipse est Elias, qui venturus est. Qui habet aures audiendi, audiat. [g] Cui [f] autem similem æstimabo generationem istam? Similis est pueris sedentibus in foro, qui clamantes coæqualibus suis, dicunt: Cecinimus vobis, & non saltastis: lamentauimus, & non planxistis. Venit enim Ioannes, neq; manducãs, neque bibens, & dicunt: dæmonium habet. Venit filius hominis, manducans & bibens, & dicunt: Ecce homo vorax, & potator vini, publicanorum & peccatorum amicus: & iustificata est sapiẽtia à filijs suis. [h] Tũc [g] cœpit exprobrare ciuitatibus in quibus sunt factæ plurimæ virtutes eius, quia non egissent pœnitentiam. Væ [h] tibi Chorozain, væ tibi Bethsaida: quia si in Tyro & Sidone factæ essent virtutes, quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio & cinere pœnitentiam egissent. Veruntamen dico vobis: Tyro & Sidoni remissius erit in die iudicij quàm vobis. Et tu [i] Capharnaum, numquid vsque in cœlum exaltaberis? Vsque in infernum descendes.

[i] Quia

a ¶ *Amen dico vobis, non surrexit inter natos mulierum maior Ioanne Baptista.*] Inter natos, inquit, mulierum. His ergo præfertur hominibus, qui de mulieribus nati sunt, & de concubitu viri, & non ei qui est natus ex virgine & Spiritu sancto: quamquam in eo quod dixit: Non surrexit maior inter natos mulierum Ioanne Baptista: non cæteris prophetis & patriarchis cunctisque hominibus Ioannem prætulit, sed Ioannem cæteris exæquauit. Non enim statim sequitur: vt si alij maiores eo non sunt, ille maior aliorum sit: verùm vt æqualitatem cum cæteris sanctis habeat.

b ¶ *Qui autem minor est in regno cœlorum, maior est illo.*] Multi de saluatore hoc intelligi volunt: quòd qui minor est tempore, maior sit dignitate. Nos autem simpliciter intelligamus, quòd omnis sanctus, qui iam cum Deo est, maior sit illo qui adhuc consistit in prælio. Aliud est enim coronam victoriæ possidere: aliud adhuc in acie pugnare. Quidam nouissimum angelum in cœlis domino ministrantem, meliorem volunt accipere quolibet primo homine, qui versetur in terris.

c ¶ *A diebus Ioannis Baptistæ vsque nunc regnum cœlorum vim patitur.*] Si primus Ioannes; vt supra diximus, pœnitentiam populis nunciauit, dicens: *Pœnitentiam agite, appropinquabit enim regnum cœlorum*: consequenter à diebus illius regnum cœlorum vim patitur, & violenti rapiunt illud. Grandis enim est violentia, in terra nos esse generatos, & cœlorum sedem quærere: possidere per virtutem, quod non tenuimus per naturam.

d ¶ *Omnes enim prophetæ, & lex vsque ad Ioannem prophetauerunt.*] Non quòd post Ioannem excludat prophetas: Legimus enim in Actibus apostolorum, & Agabum prophetasse, & quatuor virgines filias Philippi: sed quòd lex & prophetæ, quos scriptos legimus, quicquid prophetauerunt, de domino vaticinati sunt. Quando ergo dicitur: omnes prophetæ & lex vsque ad Ioannem prophetauerunt, Christi tempus ostenditur, vt quem illi dixerunt esse venturum, Ioannes venisse ostenderet.

e ¶ *Et si vultis recipere, ipse est Elias qui venturus est. Qui habet aures audiendi audiat.*] Hoc quod dictum est: si vultis recipere, ipse est Elias: mysticum esse & egere intelligentia, sequens sermo domini demonstrat, dicens: Qui habet aures audiendi audiat. Si enim planus esset sensus, & manifesta sententia, quid necesse fuit nos ad illius intelligentiam præparari? Elias ergo Ioannes dicitur, non secundum stultos philosophos, & quosdam hæreticos: qui μετεμψύχωσιν introducunt: sed quod iuxta aliud testimonium euangelij, venerit in spiritu & virtute Eliæ, & eandem sancti spiritus vel gratiam habuerit vel mensuram. Sed & vitæ austeritas, rigorque mentis Eliæ & Ioannis pares sunt. Ille enim in eremo, iste in eremo. Ille zona pellicea cingebatur, & iste simile habuit cingulum. Ille quoniam Regem Achab & Iezabel impietatis arguit, fugere compulsus est. Iste quia Herodis & Herodiadis illicitas arguit nuptias, capite truncatur. Sunt qui propterea Ioannem Eliam vocari putant: quòd quomodo in secundo saluatoris aduentu iuxta Malachiam præcessurus est Elias, & venturum iudicem nunciaturus: sic Ioannes in primo aduentu fecerit, & vterque sit nuncius, vel primi aduentus domini, vel secundi.

f ¶ *Cui autem assimilabo generationem istam? Similis est pueris sedentibus in foro, qui clamant.*] Pueris in foro sedentibus, & clamantibus, atque dicentibus ad coæquales suos: *Cecinimus vobis, & non saltastis: lamentati sumus, & non planxistis*, comparatur generatio Iudæorum, scriptura dicente: *Cui similem æstimabo generationem istam? similis est pueris sedentibus in foro*, & reliqua. Non ergo nobis tribuitur libera intelligentia, & allegoriæ interpretatio passiua: sed quidquid dicturi sumus de pueris, ad similitudinem generationis est referendum. Pueri isti qui sedent in foro, hi sunt, de quibus Esaias loquitur: *Ecce ego, & pueri mei, quos dedit mihi Deus.* Et in decimo octauo psalmo: *Testimonium domini fidele, sapientiam præstans paruulis.* Et alibi: *Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem.* Isti ergo pueri sederunt in foro, siue ἐν ἀγορᾷ, quod significantius græcè dicitur, vbi multa venalia sunt. Et quia populus Iudæorum audire nolebat, non ei tantùm locuti sunt, sed plenis faucibus inclamarunt: *Cecinimus vobis, & non saltastis*: prouocauimus vt ad nostrum canticum bona opera faceretis, & saltaretis ad nostram tibiam: sicut saltauit & Dauid ante arcam domini, & noluistis. Lamentati sumus, & vos ad pœnitentiam prouocauimus: & ne hoc quidem facere voluistis, spernentes vtramque prædicationem, tam exhortationis ad virtutes, quã pœnitentiæ post peccata. Nec mirum si duplicem viam contempseritis salutis: cum & ieiunium & saturitatem pariter spreueritis. Si ieiunium vobis placet: cur Ioannes displicuit? Si saturitas: cur filius hominis displicuit? Quorum alterum, dæmonium habentem, alterum, voratorem & ebrium nuncupastis. Ergo quia vos noluistis vtramque recipere disciplinam, iustificata est sapientia à filijs suis: id est Dei dispensatio atque doctrina. Et ego qui sum Dei virtus, & sapientia Dei, iustè feciſſe ab apostolis meis filijs comprobatus sum: quibus reuelauit pater, quæ à sapientibus absconderat, & prudentibus apud semetipsos. In quibusdam euangelijs legitur: *Iustificata est sapientia ab operibus suis.* Sapientia quippe non quærit vocis testimonium, sed operum.

g ¶ *Tunc cæpit exprobrare ciuitatibus, in quibus factæ sunt plurimæ virtutes eius: quia non egissent pœnitentiam*] Exprobratio ciuitatum Chorozain & Bethsaida & Capharnaum, capituli huius titulo panditur: Quod ideo exprobrauerit eis: quia post factas virtutes & signa quàm plurima, non egerint pœnitentiam.

h ¶ *Væ tibi Chorozain: Væ tibi Bethsaida: quia si in Tyro & Sidone factæ essent virtutes, quæ factæ sunt in vobis*, &c.] Chorozain & Bethsaida vrbes Galilææ à saluatore planguntur: quòd post tanta signa atque virtutes non egerint pœnitentiam, & præferuntur eis Tyrus & Sidon, vrbes idololatriæ, & vitijs deditæ. Præferuntur autem ideo: quod Tyrus & Sidon naturalem tantùm legem calcauerint: istæ verò post transgressionem naturalis legis & scriptæ, etiam signa, quæ apud eas facta sunt, parui duxerint. Quærimus vbi scriptum sit: quòd in Chorozain & Bethsaida dominus signa fecerit. Supra legimus: Et circumibat ciuitates omnes & vicos, curans omnem infirmitatem, & reliqua. Inter cæteras ergo ciuitates & viculos æstimandum est in Chorozain quoque, & Bethsaida dominum signa feciſſe.

i ¶ *Et tu Capharnaum, numquid vsque in cœlum exaltaberis? vsque ad infernum descendes.*] In altero exemplari

CANON C

d 104 V

e 105 V

f 106 X

Esa. 8. d.

g 107 V

Psal. 8. a.

h 108 V

2. Reg. 6. c.

Luc. 7. c.

Sup. 4. c.

Sup. 3. a.

Act. 21. d.

Agab. 21. d

Luc. 1. b.

3. Reg. 19. a.

Malac. 3. b

CANON E

reperimus. Et tu Capharnaum, quæ vsq; in cœlum exaltata es, vsque ad inferna descendes. Et est duplex intelligentia. Vel ideo ad inferna descendes, quia contra prædicationem meam superbissimè restitisti. Vel ideo, quia exaltata vsque ad cœlum, meo hospitio, & meis signis atque virtutibus tantum habens priuilegium, maioribus plecteris supplicijs, quod his quoque credere noluisti.

i 109 X

a ¶ *Quia si in Sodomis factæ fuissent,* &c.] Quærat prudens lector & dicat: si Tyrus & Sydon & Sodoma potuerunt agere pœnitentiam ad prædicationem saluatoris, signorumque miracula, non sunt in culpa quòd non crediderunt: sed vitium silentij in eo est, qui acturis pœnitentiam noluit prædicare. Ad quod facilis & aperta responsio est: ignorare nos iudicia Dei, & singularũ dispensationum eius sacramenta nescire. Propositum fuerat domino Iudææ fines non excedere, ne iustam pharisæis & sacerdotibus occasionem persecutionis daret. Vnde & apostolis ante passionem præcepit: *In viam gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis.* Chorozain igitur & Bethsaida damnantur, quòd præsenti domino credere noluerunt. Tyrus & Sidon iustificantur, quòd apostolis illius crediderunt: Non quæras tempora, cum credentium intueris salutem.

k 110 V

l 111 III

m 112 III

n 113 X

a 114 II

Sup.10.c.

b 115 X

F

In Capharnaum autem, quæ interpretatur villa pulcherrima, condemnatur incredula Hierusalem, cui dicitur per Ezechielem: *Iustificata est Sodoma ex te.*

Exec. 16.f.

b ¶ *In illo tempore respondens Iesus dixit: Confiteor tibi pater,* &c.] Confessio non semper pœnitentiam, sed & gratiarum actionem significat, vt in psalmis sæpissimè legimus. Audiant qui saluatorem non natum, sed creatum calumniantur: quòd patrem suum vocet cœli & terræ dominum. Si enim & ipse creatura est, & creatura conditorem suum patrem appellare potest: stultum fuit non & sui & cœli ac terræ dominum vel patrem similiter appellare.

c ¶ *Quia abscondisti hæc à.* &c.] Gratias agit, & exultat in patre, quòd apostolis sui aduentus aperuerit sacramenta, quæ ignorauerint scribæ & pharisæi, qui sibi sapientes videntur, & in conspectu suo prudentes. Iustificata est enim sapientia à filijs suis.

d ¶ *Ita pater, quoniam sic fuit placitum ante te.*] Blandientis affectu loquitur ad patrem: vt cœptum in apostolis beneficium compleatur.

e ¶ *Omnia mihi tradita sunt à patre meo.*] Et tradentem patrem, & accipientem filium mysticè intellige. Alioquin si iuxta fragilitatem nostram sentire volumus: cum cœperit habere qui accipit, incipiet non habere qui dederit. Tradita autem sibi omnia, non cœlum & terra & elementa intelligenda sunt, & cætera quæ ipse fecit & condidit: sed hi qui per filium accessum habent ad patrem, & ante rebelles Deum postea sentire cœperunt.

f ¶ *Et nemo nouit filium nisi pater: neq;,* &c.] Erubescat Eunomius tantam sibi notitiam patris & filij, quantam alteruter inter se habeant iactitans. Quòd si inde contendit, & suam insaniam consolatur, quia sequitur: Et cui voluerit filius reuelare. Aliud est naturæ æqualitate nosse quod noueris, aliud reuelantis dignatione.

g ¶ *Venite ad me omnes,* &c.] Grauia onera esse peccati, & Zacharias propheta testatur, dicens iniquitatem sedere super talentum plumbi. Et psalmista complorat: *Iniquitates meæ aggrauatæ sunt super me.* Vel certè eos qui grauissimo legis iugo premebantur ad euangelij inuitat gratiam.

Zach.5.c.
Psal 37.a.

h ¶ *Iugum enim,* &c.] Quomodo leuius lege euangelium cum in lege homicidium, in euangelio ira damnetur? Quatione euangelij gratia facilior: cum in lege adulterium, in euangelio concupiscentia puniatur? In lege multa præcepta sunt, quæ apostolus non posse complere, plenissimè docet. In lege opera requirũtur, quæ qui fecerit, viuet in eis. In euangelio voluntas quæritur: quæ etiam, si effectum non habuerit, tamen præmium non amittit. Euangelium ea præcipit quæ possumus: ne scilicet concupiscamus: hoc in arbitrio nostro est. Lex cum voluntatem non puniat, punit effectum, ne adulterium facias. Finge in persecutione aliquã virginem prostitutam. Hæc apud euangelium, quia voluntate non peccat, virgo suscipitur: in lege quasi corrupta repudiatur.

Sup.5.c.

Act.15.c.

Deut. 4.c.

CAP. XII.

In illo tempore abijt Iesus sabb. &c.] In alio quoque euangelista legimus, quòd propter nimiam importunitatem, nec vescendi quidem habebant locum, & ideo quasi homines esuriebant. Quòd autem spicas segetum manibus confricant, & inediam consolantur: vitæ austerioris indicium est, non præparatas epulas, sed cibos simplices quærentium.

Mar.2.d.

k ¶ *Pharisæi autem videntes dixerunt,* &c.] Nota quòd primi apostoli saluatoris, litteram sabbathi destruunt, aduersum Hebionitas: qui cum cæteros recipiant apostolos, Paulum quasi transgressorem legis repudiant.

H

l ¶ *At ille dixit eis: Non legistis quid fecerit Dauid,* &c.] Ad confutandam calumniam pharisæorum, veteris recordatur historiæ: quando Dauid fugiens Saulem venit in Nobe, & ab Achimelech sacerdote susceptus, postulauerit cibos: qui cum panes laicos non haberet, dedit ei consecratos: quibus non licebat vesci nisi solis sacerdotibus & leuitis. Et hoc tantùm interrogauit, si essent mundi pueri à mulieribus, & illo respondente, ab heri & nudiustertius, non dubitauit panes dare: melius arbitratus (propheta dicente: *Misericordiam volo & non sacrificium*) de famis periculo homines liberare, quàm Deo offerre sacrificium: Hostia enim placabilis Deo hominum salus est. Opponit ergo dominus, & dicit: Si & Dauid sanctus est, & Achimelech pontifex à vobis non reprehenditur, sed legis vterque mandatum probabili excusatione transgressi sunt, & fames in causa est: cur eandem famem non probatis in apostolis, quam probatis in cæteris? Quanquam & in hoc magna distantia sit. Isti spicas in sabbatho manu confricant: illi panes comederunt leuiticos, & ad sabbathi solemnitatem accedebant Neomeniarum dies, quibus in conuiuio requisitus fugit ex aula regia. Obserua quòd panes propositionis nec Dauid nec pueri eius acceperint, antequam se à mulieribus mundos esse responderent.

1.Re.21.b.

Osee 6.c.

1.Re. 20.a.

m ¶ *Aut non legistis in lege, quia sabbathis sacerdotes in templo sabbathum violant, & sine crimine sunt?*] Calumniamini, inquit, discipulos meos, cur per segetes transeuntes spicas triuerint, & hoc fecerint famis necessitate cogente: cum ipsi sabbathum violetis in templo, immolantes victimas, cædentes tauros, holocausta super lignorum struem incendio concremantes, & iuxta alterius euangelij fidem: Circuncidentes paruulos in sabbatho: vt dum aliam legem seruare cupitis, sabbathum destruatis. Numquam autem leges Dei sibi contrariæ sunt: & prudenter vbi transgressionis

Ioan.7.c.

discipuli

discipuli sui argui poterant, Dauid & Achimelech dicit exempla sectatos: veram autem & absque necessitatis obtentu sabbathi præuaricationem in ipsos refert, qui calumniam fecerant.

a ¶ *Dico autem vobis, quia templo maior est hic.*] Hic non pronomen, sed aduerbium loci est, quòd maior templo sit locus qui Dominum templi teneat.

b ¶ *Si autem sciretis quid est, misericordiam,* &c.] Quid sit, volo misericordiam & non sacrificium: supra diximus. Quod autem sequitur: Numquam condemnassetis innocentes, de apostolis intelligendum est. Et est sensus. Si misericordiam comprobastis Achimelech, eo quòd fame periclitantem refocillauerit Dauid & pueros eius: quare discipulos meos condemnatis, qui nihil tale fecerunt?

c ¶ *Et cum transisset inde, venit in synagogam eorum, & ecce homo manum,* &c.] Tertiusdecimus iste est qui curatur in synagoga. Et notandum quòd non in itinere & foris, sed in conciliabulo Iudæorum manus arida fuerit sanata.

d ¶ *Et interrogabant eum dicentes: Si licet sabbathis curare,* &c.] Quia destructionem sabbathi, quam pharisæi in discipulis arguebant, probabili exemplo excusauerat, ipsum calumniari volunt, & interrogant vtrum liceat curare in sabbathis: vt si non curauerit, crudelitatis aut imbecillitatis: si curauerit, trãsgressionis accusent.

e ¶ *Ipse autem dixit eis: Quis,* &c.] Sic soluit propositam quæstionem, vt interrogantes auaritiæ condemnaret. Si vos, inquit, in sabbatho ouem & aliud quodlibet animal in foueam decidens eripere festinatis, non animali sed vestræ auaritiæ consulentes: quanto magis ego hominem, qui multo melior est oue, debeo liberare?

in lege quia sabbathis sacerdotes in tẽplo sabbathum violant, & sine crimine sunt? Dico [a] autem vobis, quia templo maior est hic. Si autem [b] scire tis quid est. Misericordiam volo, & non sacrificiũ, nunquam condemnassetis innocentes. [c] Dominus enim est filius hominis, etiam sabbathi. Et cũ [c] inde transisset, venit in synagogam eorum. Et ecce homo manũ habens aridã, & interrogabant [d] eum, dicentes: Si licet sabbathis curare, vt accusarent eum. Ipse autẽ [e] dixit illis: Quis erit ex vobis homo, qui habeat ouem vnam, & si ceciderit hæc sabbathis in foueam, nonne tenebit, & leuabit eam? Quanto magis melior est homo oue? Itaque licet sabbathis benefacere. Tunc ait [f] homini: Extende manum tuam. Et extẽdit, & restituta est sanitati sicut altera. [d] Exeuntes [g] autem pharisæi cõsilium faciebant aduersus eum, quomodo perderent eum. [e] Iesus autem [h] sciens, recessit inde, & secuti sunt eum multi, & curauit eos omnes. Et præcepit eis ne manifestum eum facerent: vt adimpleretur quod dictum est per Esaiam Prophetam, dicentem: Ecce [i] puer meus, quem elegi: dilectus meus, in quo benè cõplacuit animæ meæ. Ponam spiritum meum super eum, & iudicium gentibus nunciabit. Non contendet, neq; clamabit: Neque [k] audiet aliquis in plateis vocem eius. Arundinẽ [l] quassatam non confringet, & linum fumigans non extinguet: donec eijciat ad victoriam iudiciũ, & in nomine eius gentes sperabunt. [f] Tunc [m] oblatus est ei dæmonium habens, cæcus & mutus, & curauit eum, ita vt loqueretur, & videret. [g] Et stupebant omnes turbæ, & dicebant: Nunquid hic est filius Dauid? [h] Pharisæi autẽ audientes, dixerunt: Hic non eijcit dæmones, nisi in Beelzebub principe dæmoniorum. [i] Iesus autem [n] sciens cogitationes eorum, dixit eis: Omne regnum in se diuisum desolabitur, & omnis ciuitas vel domus diuisa cõtra se non stabit. Et si Satanas [o] Satanam eijcit, aduersus se diuisus est: quomodo ergo stabit regnũ eius? Et si ergo [p] in Beelzebub eijcio dæmones, filij vestri in quo eijciũt? Ideo ipsi iudices

h ¶ *Iesus autem sciens recessit inde,* &c.] Sciens insidias eorum quòd vellent perdere Saluatorem suũ: recessit inde, vt pharisæis contra se occasionem impietatis auferret.

i ¶ *Ecce puer meus, quem elegi: dilectus meus,* &c.] Per Esaiam Prophetam ex persona patris hoc dicitur: *Ponam spiritum meum super eum.* Spiritus ponitur non super Dei verbum, & super vnigenitum, qui de sinu processit patris: sed super eum, de quo dictum est: Ecce puer meus. *Esai. 42. a.*

k ¶ *Neq; audiet quis in plateis vocem eius.*] *Lata* enim *est & spatiosa via, quæ ducit ad perditionem, & multi ingrediuntur per eam:* Qui multi vocem non audiunt Saluatoris: quia non sunt in arcta via, sed in spatiosa. c 116 II *Supr. 7. b.*

l ¶ *Arũdinẽ quassatam non confr.* &c.] Qui peccatori non porrigit manum, nec portat onus fratris sui, iste calamum quassatum cõfringit. Et qui modicam scintillam fidei contemnit in paruulis, hic linum extinguit fumigans. Quorum Christus vtrumque non fecit: ad hoc enim venerat, vt saluum faceret quod perierat. d 117 IIII e 118 X

m ¶ *Tunc oblatus est ei dæmonium ha.* &c.] Tria signa simul in vno homine perpetrata sunt: Cæcus videt, mutus loquitur, possessus à dæmone, liberatur. Quod & tunc quidem carnaliter factum est, sed & quotidie completur in conuersione credentium: vt expulso dæmone, primum fidei lumen aspiciant, deinde in laudes Dei tacentia prius ora laxentur. D f 119 V g 120 VII

n ¶ *Iesus autem sciens cogit.* &c.] Turbæ stupebant, & confitebantur eum, qui tanta signa faciebat, esse filium Dauid: pharisæi verò opera Dei, principi dæmoniorũ deputabant. Quibus Dominus non ad dicta, sed ad cogitata respondit: vt vel sic compellerentur credere potentiæ eius, qui cordis videbat occulta. h 121 II i 122 II

f ¶ *Tunc ait homini, extende manum tuam,* &c.] In Euangelio, quo vtuntur Nazareni & Ebionitæ (quod nuper in Græcum de Hebræo sermone transtulimus, & quod vocatur à plerisque Matthæi autenticum) homo iste qui aridam habet manum, cœmentarius scribitur, istiusmodi vocibus auxilium precans: Cœmentarius eram, manibus victum quæritans: precor te Iesu, vt mihi restituas sanitatem, ne turpiter mendicem cibos. Vsque ad aduentum Saluatoris arida manus in synagoga fuit Iudæorum, & Dei opera non fiebant in ea: postquam ille venit in terras, reddita est in apostolis credentibus dextera, & operi pristino restituta.

g ¶ *Exeuntes autem pharisæi consilium fec.* &c.] Quòd Domino moliuntur insidias, liuor in causa est: Quid enim fecerat, vt pharisæos ad interfectionem sui prouocaret? nempe quòd homo extenderat manum. Quis enim pharisæorum in die sabbathi non extendit manum, portans cibos, calicemque porrigens, & cætera quæ victui necessaria sunt? Si ergo manum extendere, & alimenta subleuare vel potum, in sabbatho non est criminis: cur hoc in alio arguunt quod ipsi facere coarguuntur: præsertim cum iste cœmentarius nihil tale portauerit, sed ad præceptum Domini solam extenderit manũ?

o ¶ *Si Satanas Satanam eijcit, aduersus se diuisus est,* &c.] Non potest regnum & ciuitas contra se diuisa persistare. Sed quomodo concordia paruæ res crescunt, ita discordia maximæ dilabuntur. Si ergo Satanas pugnat contra se, & dæmon inimicus est dæmonis, deberet iam mundi venisse consummatio, vt non haberent in eo locum aduersarię potestates: quarum inter se bellum, pax hominum est. Si autem putatis ò scribæ & pharisæi, quòd recessio dæmonum obedientia sit in principem suum, vt homines ignorantes fraudulenta simulatione deludant: quid potestis dicere de corporum sanitatibus, quas Dominus perpetrauit? Aliud est si membrorum quoque debilitates, & spiritualium virtutum insignia dæmonibus assignatis.

p ¶ *Si ego in Beelzebub eijcio dæmonia, filij vestri in quo eijciunt? Ideo ipsi iudices vestri erunt.*] Filios Iudæorum, vel exorcistas gentis illius ex more significat, vel apostolos ex eorum stirpe generatos. Si exorcistas, qui ad inuocationem Dei eijciebant dæmones, coarctat interrogatione prudenti, vt confiteantur Spiritus sancti esse opus. Quòd si expulsio dæmonum, inquit, in filijs vestris, Deo, non dæmonibus deputatur: quare in me idem opus non eandem habeat causam?

CANON A

Ergo ipsi iudices vestri erunt, non potestate sed comparatione: dum illi expulsionem dæmonum Deo assignant, vos Beelzebub principi dæmoniorum. Sin autem de Apostolis dictum est (quod & magis intelligere debemus) ipsi erunt iudices eorum: quia sedebunt in duodecim solijs, *iudicantes duodecim tribus Israel.*

Infr. 19. d.

Luc. 11. c.

a ¶ *Si autem ego in spiritu Dei eijcio dæmones.*] In Luca istum locum ita scriptum legimus: Si autem ego in digito Dei eijcio dæmones. Iste est digitus, quem confitentur & Magi, qui contra Moysen & Aaron signa faciebant, dicentes: *Digitus Dei est iste*, quo tabulæ lapideæ scriptæ sunt in monte Sina. Si igitur manus & brachium Dei, filius est, & digitus eius Spiritus sanctus: Patris & Filij & Spiritus sancti vna substantia est: non te scandalizet membrorum inæqualitas, cum ædificet vnitas corporis.

Exod. 8. c.
Deut. 9. b
k 123 II

b ¶ *Igitur peruenit in vos regnum Dei.*] Vel seipsum significat, de quo in alio loco scriptum est: *Regnum Dei intra vos est*, Et: *Medius stat inter vos, quem nescitis*: Vel certè illud regnum quod & Ioannes & ipse Dominus prædicauerant: *Pœnitentiam agite, appropinquabit enim regnum cælorum.* Est & tertium regnum Scripturæ sanctæ, quod auferetur à Iudæis, & tradetur genti facienti fructus eius.

l 124 X

m 125 V

n 126 X

Luc. 17. c.
Ioan 1. d.
Supr. 3. a.

o 127 V

Infr. 21. d.

P 128 V B

c ¶ *Aut quomodo potest quisquam intrare in domum fortis & vasa eius diripere, nisi prius alligauerit fortem, & tunc domum illius diripiet?*] Non debemus esse securi: Aduersarius noster fortis, victoris quoque vocibus comprobatur. Dominus illius mundus, qui in maligno positus est: non creatoris dignitate, sed magnitudine delinquentis: Vasa eius nos quondam fuimus. Alligatus est fortis, & religatus in tartarum, & Domini contritus pede, & direptis sedibus tyranni, captiua ducta est captiuitas.

d ¶ *Qui non est mecum, contra me est: & qui non congregat mecum, spargit*, &c.] Non putet hoc quisquam de hæreticis dictum & schismaticis (quanquam & ita ex superfluo possit intelligi) sed ex consequentibus textuque sermonis, ad diabolum refertur, eo quòd non possint opera Saluatoris Beelzebub operibus comparari. Ille cupit animas hominum tenere captiuas: Dominus liberare. Ille prædicat idola: hic vnius Dei notitiã. Ille trahit ad vitia: hic ad virtutes reuocat. Quomodo ergo possunt inter se habere concordiam, quorum opera diuersa sunt?

e ¶ *Et quicumq; dixerit verbum contra filium hominis, remittetur ei: qui autem dixerit contra Spiritum sanctum*, &c.] Et quomodo quidam nostrorum episcopos atque presbyteros post blasphemiam Spiritus sancti in suum recipiunt gradum: cum Saluator dicat omne peccatum, & blasphemiam dimitti hominibus: qui autem in Spiritum sanctum blasphemauerit, non dimitti ei, neque in præsenti tempore, neque in futuro? Nisi fortè illud de Marco Euangelista sumamus exemplum: qui causas tantæ iræ manifestius expressit, dicens: *Quia dicebant, spiritum immundum habet.* Ergo quicumque opera Saluatoris Beelzebub principi dæmoniorum deputarit, & dixerit filium Dei habere spiritum immundum, huic nullo tempore blasphemia remittetur. Vel ita locus iste intelligendus est. Qui verbum dixerit contra filium hominis, scandalizatus carne mea, & me hominem tantùm arbitrans: quòd filius sim fabri, & fratres habeam Iacobum & Ioseph & Iudam, & homo vorator & vini potator sim: talis opinio absque blasphemia, quamquam culpa non careat erroris, tamen habet veniam propter corporis vilitatem. Qui autem manifestè intelligens opera Dei, eum de virtute negare non possit, eadem stimulatus inuidia calumniatur, & Christum deniq; verbum & opera Spiritus sancti dicit esse Beelzebub: isti non dimittetur neque in præsenti sæculo neque in futuro.

Marc. 3. d.

f ¶ *Aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum: aut facite arborem malam, & fructum*, &c.] Constringit eos syllogismo, quem Græci vocant ἀφύκτον: nos ineuitabilem possumus appellare: qui interrogatos hinc inde concludit, & vtroque cornu premit. Si, inquit, diabolus malus est, bona opera facere non potest. Si autem bona sunt quæ facta cernitis: sequitur, vt non sit diabolus qui ea facit. Neque enim fieri potest, vt ex malo bonum, aut ex bono oriatur malum. Quod autem sequitur.

g ¶ *Progenies viperarum, quomodo pot.* &c.] Ostendit illos arborem malam, & tales afferre fructus blasphemiæ redundantes, qualia habeant semina diaboli.

h ¶ *Bonus homo de bono thesaur.* &c.] Vel ipsos Iudæos Dominum blasphemantes ostendit de quali thesauro blasphemias proferant: vel cum superiori quæstione hæret sententia; quod quomodo nõ possit bonus homo proferre mala, nec malus bona, sicnõ possit Christus mala, & diabolus bona opera facere.

i ¶ *Dico autem vobis, quoniam omne verbum otiosum*, &c.] Hoc quoque hæret cum superioribus. Et est sensus. Si otiosum verbum, quod nequaquam ædificat audientes, non est absq; periculo eius qui loquitur, & in die iudicij redditurus est vnusquisq; rationem sermonum suorum: quanto magis vos, qui opera Spiritus sancti calumniamini, & dicitis me in Beelzebub principe dæmoniorum eijcere dæmonia, reddituri estis rationem calumniæ vestræ? Otiosum verbum est quod sine vtilitate & loquentis dicitur, & audientis: si omissis serijs, de rebus friuolis loquamur, & fabulas narremus antiquas. Cæterùm qui scurrilia replicat, & cachinnis ora dissoluit, & aliquid profert turpitudinis: hic non otiosi verbi, sed criminosi tenebitur reus.

k ¶ *Tunc responderunt ei*, &c. *Magister volumus*, &c.] Sic signum postulant, quasi quæ viderant signa non fuerint. Sed in alio Euangelista quid petant plenius explicatur. *Volumus à te signum videre de cælo.* Vel in morem Eliæ ignem de sublimi venire cupiebant: vel in similitudinem Samuelis tempore æstiuo contra naturam loci mugire tonitrua, coruscare fulgura, imbres ruere: quasi non possint & illa calumniari & dicere, ex occultis & varijs aëris passionibus accidisse. Nam qui calumniaris ea quæ oculis vides, manu tenes, vtilitate sentis: quid facturus es de his quæ de cælo venerint? Vtique respondebis & Magos in Ægypto multa signa fecisse de cælo.

Marc. 8. b.
4. Reg. 1. c.

Exo. 7. & 8

l ¶ *Ait illis: generatio mala & adultera.*] Egregiè dixit adultera: quia dimiserat virum, & iuxta Ezechielem, multis se amatoribus copulauerat.

Ezec. 16. b

m ¶ *Signum quærit, & signum non dabitur illi, nisi signum Ionæ Prophetæ. Sicut enim fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus: sic erit filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus*, &c.] De hoc loco plenius in

Iona. 2. b.

commenta-

A commentarijs Ionæ Prophetæ disputauimus: ad illum ergo locum lectoris diligentiam remittimus. Hoc breuiter nunc dixisse contenti, quòd synedochicè totum intelligatur ex parte: non quòd omnes tres dies & tres noctes in inferno Dominus steterit: sed quòd in parte parasceues, & dominicæ, & tota die sabbati, tres dies & totidem noctes intelligãtur.

a ¶ *Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione ista, & condemnabunt eam,* &c.] Non sententiæ potestate, sed comparationis exemplo.

b ¶ *Et ecce plus quàm Iona hic.*] Hic, aduerbium loci, non pronomen intelligas. Ionas secundum L x x. interpretes triduo prædicauit: ego tanto tempore. Ille Assyrijs genti incredulę: ego Iudæis populo Dei. Ille peregrinis: ego ciuibus. Ille voce locut⁹ est simplici, nihil signorum faciens: ego tanta faciens signa, Beelzebub calumniam sustineo. Plus ergo est Iona, hic: id est, in præsentiarum inter vos.

c ¶ *Regina Austri surget in iudicio cum generatione ista, & condemnabit eam: quia venit à finibus terræ audire sapientiam Salomonis,* &c.] Eodem modo condemnabit regina Austri populum Iudæorum, quo condemnabunt viri Niniuitæ Israëlem incredulum. Ista est autem regina Saba, de qua in regum volumine & in Paralipomenon legimus quæ per tantas difficultates, gente sua & imperio derelictis, venit in Iudæam audire sapientiam Salomonis, & ei multa munera detulit. In Niniue autem & in regina Saba occulta fides nationum præfertur Israeli.

B *3. Reg. 7. 2. Par. 9.*

d ¶ *Cùm autem immundus spiritus exierit ab homine, ambulat per loca arida, quærens requiem,* &c.] Quidam istum locum de hæreticis dictum putant: quòd immundus spiritus qui in eis antea habitauerat, quando gentiles erant, ad confessionem veræ fidei, eijciatur: postea verò cum se ad hæresim transtulerint, & simulatis virtutibus ornauerint domum suam: tunc alijs septem nequam spiritibus adiunctis, reuertatur ad eos diabolus & habitet in illis: fiantque nouissima eorum peiora prioribus. Multo quippe peiori conditione sunt hæretici quàm gentiles: quia in illis spes fidei est: in istis pugna discordiæ. Cum hæc intelligentia plausum quendam & colorem doctrinæ præferat, nescio an habeat veritatem. Ex eo enim quod finita vel parabola vel exemplo sequitur: *Sic erit & generationi huic pessimæ:* compellimur non ad hæreticos & quoslibet homines, sed ad Iudæorum populum referre parabolam: vt contextus loci non passim & vagus in diuersum fluctuet, atque insipientium more turbetur: sed hærens sibi vel ad priora vel ad posteriora respondeat. Immundus spiritus exiuit à Iudæis, quando acceperunt legem, & ambulauit per loca arida quærens sibi requiem. Expulsus videlicet à Iudæis ambulauit per gentium solitudines: quæ cum postea Domino credidissent, ille non inuento loco in nationibus, dixit.

e ¶ *Reuertar in domum meam,* &c.] Hoc est à abibo ad Iudęos quos ante dimiseram.

f ¶ *Et veniens inuenit eam vacantem, scopis mundatam,* &c.] Vacabat enim templum Iudæorum, & Christum hospitem non habebat dicentem: *Surgite, eamus hinc.* Et in alio loco: *Dimittetur vobis domus vestra deserta.* Quia igitur & Dei & Angelorum præsidia non habebant, & ornati erant superfluis obseruationibus legis, & traditionibus pharisæorum: reuertitur diabolus ad sedem suam pristinam, & septenario sibi numero dęmonum addito, habitat pristinam domum, & fiunt illius populi nouissima peiora prioribus. Multò enim nunc maiori dæmonum numero possidentur blasphemantes in synagogis suis Christum Iesum, quàm in Ægypto possessi fuerant ante legis notitiam: quia aliud est venturum non credere: aliud eum non suscepisse qui venerit. Septenarium autem numerum adiunctum diabolo, vel propter sabbatum intellige, vel propter numerum Spiritus sancti: vt quomodo in Esaia super virgam de radice Iesse, & florem qui de radice conscendit, septẽ spiritus virtutum descendisse narrantur, ita econtrariò vitiorum numerus in diabolo consecratus sit.

Ioan. 14. d. Luc. 13. a.

Esa. 11. a.

q 129 II

g ¶ *Adhuc eo loquente ad turbas: ecce mater eius & fratres,* &c.] Occupatus erat Dominus in opere sermonis, in doctrina populorum, in officio prædicandi: mater & fratres veniunt foris, stant, & ei desiderant loqui: Tunc quidam nunciat Saluatori, quòd mater sua & fratres stent foris, quærentes eum. Videtur mihi iste qui nũciat non fortuitò & simpliciter nunciare, sed insidias tendere Saluatori: vtrùm spirituali operi carnem & sanguinem præferat. Vnde & Dominus, non quòd negaret matrem & fratres exire contempsit, sed quòd responderet insidianti, extendens manum in discipulos, ait.

r 130 II

h ¶ *Ecce mater mea & fratres mei,* &c.] Isti sunt mater mea, qui me quotidie in credentium animis generant. Isti sunt fratres mei, qui faciunt opera patris mei. Non ergo iuxta Marcionem & Manichæum matrem negauit, vt natus de phantasmate putaretur, sed Apostolos cognationi prætulit, vt & nos in comparatione dilectionis carni spiritum præferamus. Ecce mater tua, & fratres tui foris stant, quærentes te. Quidam fratres Domini de alia vxore Ioseph filios suspicantur, sequentes delyramẽta apocryphorum, & quandam Escham mulierculam confingentes. Nos autem, sicut in libro quem contra Heluidium scripsimus continetur, fratres Domini, non filios Ioseph, sed consobrinos Saluatoris, Mariæ liberos intelligimus materteræ Domini, quæ esse dicitur mater Iacobi minoris & Ioseph & Iudæ: quos in alio Euangelij loco fratres Domini legimus appellatos. Fratres autem consobrinos dici, omnis scriptura demonstrat. Dicamus & aliter Saluator loquitur ad turbas: intrinsecus erudit nationes. Mater eius & fratres, hoc est, synagoga & populus Iudæorum, foris stant, & intrare desiderant, & sermone eius indigni fiunt. Cumque rogauerint & quæsierint & nuncium miserint, responsum accipiunt liberi eos esse arbitrij, & intrare posse si velint & ipsi credere: qui tamen intrare non potuerunt nisi alios rogauerint.

D a 131 II

Infr. 27. f. Marc 6. a. & 16. a. Infr. ca 13. in fine.

Caput XIII.

In illo die exiens Iesus de domo, sedebat secus mare. Et congregatæ sunt ad eum turbæ multæ, ita vt in nauiculam ascendens sederet, & terræ

In illo die exiens Iesus de domo sedebat secus mare; & congregatæ sunt ad eum turbæ multæ: ita vt in nauiculam ascend. &c.] Populus domum Iesu non poterat intrare, nec esse ibi vbi Apostoli audiebant mysteria. Iccirco miserator & misericors Dominus egreditur de domo sua, & sedit iuxta huius sæculi mare: vt turbæ congregentur ad eum, & audiant in littore, quæ intus non merebantur audire: ita vt in nauiculam ascendens sederet, & omnis turba staret in littore. Iesus in medijs fluctibus, hinc inde mari tunditur, & in sua maiestate securus, appropinquare facit

UNIVERSITÄTS-BIBLIOTHEK PADERBORN

CANON E

terræ nauiculam suam. At populus nequaquam periculum sustinens, nec tentationibus circundatus, quas ferre non poterat, stat in littore fixo gradu, vt audiat quæ dicuntur.

a ¶ *Et locutus est eis multa in parabolis dicens.*] Turba non vnius sententiæ est, sed diuersarum in singulis voluntatum. Vnde loquitur ad eam in multis parabolis, vt iuxta varias voluntates, diuersas reciperent disciplinas. Et notandum, quòd nō omnia locutus sit eis in parabolis, sed multa. Si enim dixisset omnia in parabolis, absque emolumento populi recessissent. Perspicua miscet obscuris, vt per ea quæ intelligunt, prouocentur ad eorum notitiam quæ non intelligunt.

b ¶ *Ecce exijt qui seminat seminare.*] Intus erat, domi versabatur, loquebatur discipulis sacramenta. Exiuit ergo de domo sua, qui seminat verbum Dei, vt seminaret in turbis. Significatur autem sator iste qui seminat, esse filius Dei, & patris in populis seminare sermonem. Et simul obserua hanc esse primam parabolam, quæ cum interpretatione sua posita sit. Et cauendum est vbicumque Dominus exponit sermones suos, & rogatus à discipulis intrinsecus disserit: ne vel aliud, nec plus quid velimus intelligere, quàm ab eo expositum est.

b 132 V
c 133 I

c ¶ *Quædam ceciderunt secus viam, & venerunt volucres, & comederunt.*&c.] Hanc parabolam ad comprobandam hęresim suam Valentinus assumit: tres introducens naturas: spiritualem, animalem, atque terrenam, cum hic quatuor sint: vna iuxta viam, alia petrosa, tertia plena spinis, quarta terræ bonæ. Differimus parumper interpretationem eius cum discipulis volētes secretè audire quod dicitur.

d 134 V
F
e 135 II

d ¶ *Qui habet aures audiendi*, &c.] Prouocamur ad dictorū intelligentiam, quoties his sermonibus commouemur.

e ¶ *Et accedentes discipuli dixer.*&c.] Quærendum est quomodo accedant ad eum discipuli, cum Iesus in naui sedeat: nisi fortè intelligi datur, quòd dudum cum ipso nauem cōscenderint, & ibi stantes super interpretatione parabolæ scisciti sunt.

f ¶ *Qui enim habet dabitur ei*, &c.] Non in æqualitate iudicij habentibus additur, & non habentibus, id quod habere videntur aufertur, sed quòd Apostolis in Christo habentibus fidem, etiam si quid minus virtutum habeant, conceditur. Iudæis autem, qui non crediderunt in filium Dei, etiam si quid per naturæ bonum possident, tollitur. Neque enim possunt aliquid sapienter intelligere, qui caput non habent sapientiæ.

g ¶ *Ideò in parabolis loquor eis: quia videntes non vident*, &c.] Hæc de his loquitur qui stant in littore, & diuiduntur ab Iesu, & sonitu fluctuum perstrepente, non audiunt ad liquidum quæ dicuntur: Impleturque in eis prophetia Esaiæ: *Auditu audietis, & non intelligetis, & videntes videbitis, & non videbitis.* Hæc de turbis prophetata sunt, quæ stant in littore, & Dei non merentur audire sermonem. Accedamus ergo & nos cum discipulis ad Iesum, & rogemus eum dissertionem parabolæ: ne cum turbis frustra aures & oculos habere videamur.

Esai. 6. e.

h ¶ *Incrassatum est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt.*] Reddit causas quare videntes non videant, & audientes non audiant: Quia incrassatum est, inquit, cor populi huius, & auribus suis grauiter audierunt. Ac ne fortè arbitremur crassitudinem cordis, & grauitatem aurium naturæ esse non voluntatis, subiungit culpam arbitrij & dicit.

i ¶ *Et oculos suos clauserunt: ne quando oculis videant, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertant*, &c.] In parabolis ergo audiunt & in ænigmate, qui clausis oculis nolunt cernere veritatem.

k ¶ *Vestri autem beati oculi, quia vident, & aures vestræ, quia audiunt.*] Nisi supra legissemus auditores ad intelligentiā prouocatos, Saluatore dicente: qui habet aures audiendi audiat, putaremus nunc oculos & aures, quæ beatitudinē accipiunt, carnis intelligi. Sed mihi videntur illi beati oculi, qui possunt Christi cognoscere sacramenta, & quos leuari Iesus in sublime præcepit, vt candentes segetes aspiciant, & illæ aures beatæ, de quibus Esaias loquitur: *Dominus apposuit mihi auriculam.*

Ioan. 4. a.
Esai. 50 b.

l ¶ *Amen quippe dico vobis, quia multi prophetæ, & iusti cupierunt videre quæ videtis, & non viderunt, & audire quæ auditis*, &c.] Videtur huic loco illud esse contrarium quod alibi dicitur: *Abraham cupiuit diem meum videre, & vidit & lætatus est.* Non autem dixit omnes prophetæ & iusti cupierunt videre quæ videtis: sed, multi. Inter multos potest fieri, vt alij viderint, alij non viderint: licet & in hoc periculosa sit interpretatio, vt inter sanctorum merita, discretionem quamlibet facere videamur. Ergo Abraham vidit in ænigmate, vidit in specie: vos autem in præsentiarum tenetis, & habetis Dominum vestrum, & ad voluntatem interrogatis, & conuescimini ei.

Ioan. 7 g.

m ¶ *Omnis qui audit verbum regni, & non intelligit.*] Hoc præmittens hortatur nos, vt quæ dicuntur diligentius audiamus.

n ¶ *Venit malus, & rapit quod seminatum est in corde eius.*] Malus bonum semen rapit: Et simul intellige quod in corde fuerit seminatum: & diuersitas terræ, animæ sint credentium.

o ¶ *Facta autem tribulatione, & persecutione propter verbum continuò scandalizatur.*] Attende quod dictum sit: continuò scandalizatur. Est ergo aliqua distantia inter eum qui multis tribulationibus pœnisque compellitur Christum negare, & eum qui ad primam persecutionem statim scandalizatur & corruit.

p ¶ *Qui autem seminatus est in spinis, hic est qui verbum audit, & solicitudo sæculi istius*, &c.] Mihi videtur & illud quod iuxta literam ad Adam dicitur: *Inter spinas & tribulos panem tuum manducabis*: hoc significare mysticè: quod quicumque se sæculi voluptatibus dederit curisque istius

Genes. 3. e.

mundi,

A mundi, panem cælestem, & cibum verum inter spinas comedat. Et eleganter adiunxit: fallacia diuitiarum suffocat verbum. Blandæ enim sunt diuitiæ, & aliud agentes & aliud pollicentes. Lubrica est earum possessio, dum huc illucque circunferuntur, & instabili gradu vel habentes deserunt, vel non habentes referciunt. Vnde & Dominus diuites asserit difficulter intrare in regnum cælorum, suffocantibus diuitijs verbum Dei, & rigorem virtutum emollientibus.

a ¶ *Qui verò in terram bonam seminatus est: hic est qui audit verbum, & intelligit, & fructum facit.*] Sicut in terra mala tres fuêre diuersitates, secus viam, & petrosa, & spinosa loca: sic in terra bona trina diuersitas est: centesimi, sexagesimi, & tricesimi fructus. Et in illa autem & in ista non mutatur substantia, sed voluntas, & tam incredulorum quàm credentium corda sunt quæ semen recipiunt. Venit, inquit, malus, & rapit quod seminatum est in corde eius, & secundò ac tertiò: hic est, ait, qui verbum audit. In expositione quoque terræ bonæ, iste est qui audit verbum. Primum ergo debemus audire: deinde intelligere, & post intelligentiam fructus reddere doctrinarum: & facere vel centesimum fructum, vel sexagesimum, vel tricesimum, de quibus plenius in libro contra Iouinianum diximus, & nunc breuiter perstringimus: Centesimum fructum

B virginibus: sexagesimum viduis & continentibus: tricesimum casto matrimonio deputantes. *Honorabiles enim nuptiæ, & cubile immaculatum.* Quidam nostrorum, cētesimum fructum ad martyres referunt: quod si ita est, sancta consortia nuptiarum excluduntur à fructu bono.

Hebr. 13. a.

b ¶ *Aliam parabolam proposuit, dicens: Simile est regnum*, &c.] Hæc secunda parabola est, cum interpretatione sua non statim posita, sed interiectis alijs parabolis edisserta. Hic enim proponitur, & postea dimissis turbis venitur domum, & accedunt ad eum discipuli eius rogantes: Dissere nobis parabolam zizaniorum agri, & reliqua. Non ergo debemus præpropero intelligendi desiderio ante eius notitiam quærere quàm à Domino disseratur.

c ¶ *Aliam parabolam proposuit eis, dicens:*] Sedebat Dominus in naui, & turba stabat in littore: illi procul, discipuli vicinius audiebant. Proponit eis & aliam parabolam, quasi diues paterfamilias inuitatos diuersis reficiens cibis: vt vnusquisq; secundum naturam stomachi sui varia alimenta susciperet. Vnde & in priori parabola non dixit alteram, sed aliam. Si enim præmisisset alteram, expectare tertiam non poteramus: præmisit aliam, vt plures sequantur.

d ¶ *Simile est regnum cælorum grano sinapis, quod accip.* &c.] Nō sit molestum lectori si totas parabolas proponimus. Quæ enim obscura sunt, plenius differenda sunt: ne breuitate nimia inuoluantur magis sensus quàm exponantur. Regnum cælorum prædicatio euangelij est, & notitia scripturarum, quæ ducit ad vitam, & de qua dicitur ad Iudæos: *Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius.* Simile est ergo huiusce modi regnum grano sinapis, quod accipiens homo seminauit in agro suo. Homo qui seminat in agro suo, à plerisque Saluator intelligitur, quòd in animis credentium seminet: Ab alijs, ipse homo seminans in agro suo: hoc est in semetipso & in corde suo. Quis est iste qui seminat, nisi sensus noster & animus: qui suscipiens grauum prædicationis, & fouens sementem humore fidei, facit in agro sui pectoris pullulare? Prædicatio euangelij minimā est omnibus disciplinis. Ad primam quippe doctrinam fidem non habet veritatis, hominem Deum, Christum mortuum, & scandalum crucis prædicans. Confer huiusce modi doctrinam dogmatibus philosophorum, & libris eorum, & splendore eloquentiæ, & compositioni sermonum, & videbis quanto minor sit cæteris seminibus sementis euangelij. Sed illa cum creuerit, nihil mordax, nihil viuidum, nihil vitale demonstrat, sed totum flaccidum marcidumque & mollitum ebullit in holera, & in herbas, quæ citò arescunt & corruunt. Hæc autem prædicatio, quæ parua videbatur in principio, cum vel in anima credentis, vel in toto mundo fata fuerit: non exurgit in holera, sed crescit in arborem: ita vt volucres cæli (quas vel animas credentium, vel fortitudines Dei seruitio mancipatas sentire debemus) veniant, & habitent in ramis eius. Ramos puto euangelicæ arboris, quæ de grano sinapis creuerit, dogmatum esse diuersitates: in

g 137 II

quibus supradictarum volucrum vnaquæque requiescit. Assumamus & nos pennas columbæ: vt volitantes ad altiora, possimus habitare in ramis huius arboris, & nidulos nobis facere doctrinarum: terrenaque fugientes ad cælestia festinare. Multi legentes granum sinapis minimum omnibus se-

h 138 V D

minibus, & illud quod in euangelio à discipulis dicitur: Domine adauge nobis fidem, & respondetur eis à Saluatore: *Amen dico vobis: si habueritis fidem quasi granum sinapis, & dixeritis monti huic, migra de loco isto, migrabit:* putant Apostolos vel paruam fidem petere, vel Dominum de parua fide dubitare, cum Apostolus Paulus fidem grano sinapis comparatam maximam iudicet. Quid enim dicit? *Si habuero totam fidem, ita vt montes transferam: charitatem autem non habeam, nihil mihi prodest.* Ergo quod Dominus dixit fide fieri quæ grano sinapis comparatur: hoc Apostolus docet tota fide posse fieri.

Luc. 17. b.

1. Cor. 13. a

e ¶ *Aliam parabolam locutus est eis: Simile est regnum cælorum fermento, quod acceptum*, &c.] Diuersus est hominum stomachus: alij amaris, alij dulcibus: alij austerioribus, alij lenibus delectantur cibis. Proponit itaque Dominus, vt iam supra diximus, diuersas parabolas: vt iuxta vulnerum varietates, & medicina diuersa sit. Mulier ista, quæ fermentum accepit, & abscondit illud in farinæ satis tribus, donec fermentaretur totum: vel prædicatio mihi videtur apostolica: vel ecclesia quæ de diuersis gentibus congregata est. Hæc tollit fermentum, notitiam scilicet & intelligentiam scripturarum, & abscondit illud in farinæ satis tribus: vt spiritus, anima, & corpus in vnum redacta, non discrepent inter se: sed cum duobus & tribus conuenerint, impetrent à patre quod cumque postulauerint. Differitur locus iste & aliter. Legimus in Platone, & philosophorum dogma vulgatum est: tres esse in humana anima passiones, τὸ λογικὸν, quod nos possumus interpretari rationabile, τὸ τυμικὸν, quod dicimus plenum iræ vel irascibile, τὸ ἐπιθυμητικὸν, quod appellamus concupiscibile: & putat ille philosophus, rationabile nostrum in cerebro: iram in felle: desiderium in iecore commorari. Et nos ergo si acceperimus fermentum euangelicum sanctarum scripturarum (de quo supra dictum est) tres humanæ animæ passiones in vnum redigentur: vt in

Infr. 21. d.

ratione

CANON E

ratione possideamus prudentiam: in ira, odium contra vitia: in desiderio, cupiditatem virtutum: & hoc totum fiet per doctrinam euãgelicam, quam nobis mater ecclesia præstitit. Dicam & tertiam quorundam intelligentiam, vt curiosus lector è pluribus quod placuerit eligat: Mulierem

i 139 VI

donec fermentatum est totum. [i] Hæc omnia locutus [a] est Iesus in parabolis ad turbas, & sine parabolis non loquebatur eis: Vt impleretur [b] quod dictum est per prophetam, dicẽtem: Aperiam in parabolis os meum: eructabo abscondita à constitutione mundi. [k] Tunc [c] dimissis turbis venit in domum, & accesserunt ad eum discipuli eius, dicentes: Edissere nobis parabolam zizaniorum agri. Qui [d] respondens ait: Qui seminat bonum semen, est filius hominis. Ager autem est mundus. Bonum verò semen, hi sunt filij regni: zizania autem filij sunt nequam. Inimicus autem qui seminauit ea, est diabolus. Messis verò consummatio sæculi est. Messores autem angeli sunt. Sicut ergo colliguntur zizania, & igni comburuntur: sic erit in consummatione sæculi. Mittet filius hominis angelos suos, & colligent de regno eius omnia scandala, & eos qui faciunt iniquitatem, & mittent eos in caminum ignis: ibi erit fletus & stridor dentium. Tunc iusti [e] fulgebunt sicut sol in regno patris eorum. Qui habet aures audiendi, audiat. Simile est [f] regnum cælorum thesauro abscondito in agro: quem qui inuenit homo, abscondit, & præ gaudio illius vadit & vẽdit vniuersa quæ habet, & emit agrum illum. Iterum [g] simile est regnum cælorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas, &c.] Alijs verbis idipsum quod supra dicitur. Bonæ margaritæ, quas quærit institor, lex & prophetæ sunt. Audi Marcion, audi Manichee: Bonæ margaritæ sunt lex & prophetæ, & notitia veteris testamenti. Vnum autem est pretiosissimum margaritum, scientia Saluatoris & sacramentum passionis illius, & resurrectionis

arcanum.

k 140 X

zania: Iusti reputantur in filios regni. Ergo vt supra dixi: quæ exposita sunt à Domino, his debemus accommodare fidem. Quæ autem tacita & nostræ intelligentiæ derelicta, perstringenda sunt breuiter. Homines qui dormiunt, magistros ecclesiarum intellige. Seruos patrisfamilias, ne alios accipias quàm angelos, qui quotidie vident faciem patris. Diabolus autem propterea inimicus homo appellatur, quia Deus esse desiuit. Et in nono psalmo scriptum est de eo: *Exurge Domine, non confortetur homo.* Quamobrem nõ dormiat qui ecclesiæ præpositus est: ne per illius negligentiam inimicus homo superseminet zizania: hoc est, hæreticorum dogmata. Quod autem dicitur: *Ne forte colligentes zizania, eradicetis simul & frumentum:* datur locus pœnitentiæ, & monemur ne cito amputemus fratrem: quia fieri potest, vt ille qui hodie noxio deprauatus est dogmate, cras resipiscat, & defendere incipiat veritatem. Illud quoque quod sequitur: *Sinite vtraque crescere vsque ad messem:* videtur illi præcepto esse contrarium: *Auferte malum de medio vestrum:* & nequaquam societatem habendam cum his qui fratres nominentur, & sunt adulteri & fornicatores. Si enim prohibetur eradicatio, & vsque ad messem tenenda est patientia: quomodo eiiciendi sunt quidam de medio nostrum? Inter triticum & zizania, quod nos appellamus lolium, quandiu herba est, & nondum culmus venit ad spicam, grandis similitudo est, & in discernendo aut nulla aut perdifficilis distantia. Præmonet ergo dominus, ne vbi quid ambiguum est, cito sententiam proferamus: sed Deo iudici terminum reseruemus: vt cum dies iudicij venerit, ille non suspicionem criminis, sed manifestum reatum de sanctorum cætu eiiciat. Quod autem dixit, zizaniorum fasciculos ignibus tradi, & triticum congregari in horrea: manifestum est hæreticos quosque & hypocritas fidei, gehennæ ignibus concremandos: sanctos verò qui appellantur triticum, horreis, id est, mansionibus cœlestibus suscipi.

1. Cor. 5. d

Coloss. 2. a

a ¶ *Hæc omnia locutus est Iesus in parabolis ad turbas, & sine parabolis non loquebatur eis.*] Non discipulis, sed turbis per parabolas loquitur, & vsque hodie turbæ in parabolis audiunt, discipuli Domini interrogãt Saluatorem.

b ¶ *Vt impleretur quod dictum est per Prophetam dicentem: Aperiam in parabolis os meum,* &c.] Hoc testimonium de septuagesimo septimo psalmo sumptum est. Legi in nonnullis codicibus, & studiosus lector fortè reperiet idipsum: in eo loco vbi nos posuimus & vulgata habet editio: vt impleretur quod dictum est per Prophetam dicentẽ: ibi scriptum, per Esaiam Prophetam dicentem. Quod quia minimè inueniebatur in Esaia, arbitror postea à prudentibus viris esse sublatum. Sed mihi videtur in principio ita editum: Quod scriptum est per Asaph prophetam, dicentem. Septuagesimus enim septimus psalmus, de quo hoc sumptum est testimonium, Asaph prophetæ titulo inscribitur: Et primum scriptorem non intellexisse Asaph, & putasse scriptoris vitium, atque emendasse nomen Esaiæ: cuius vocabulum manifestius erat. Sciendum est itaque, quòd in psalmis & hymnis & canticis Dei, non solum Dauid, sed & cæteri, quorum præscripta sunt nomina, prophetæ sint appellandi: Asaph videlicet & Idithum & Heman Ezraites, & Æthan & filij Chore, & reliqui quos scriptura commemorat. Quodque ex persona Domini dicitur: Aperiam in parabolis os meum: eructabo abscondita à constitutione mundi: considerandum attentius, & inueniendum, describi egressum Israëlis ex Ægypto, & omnia signa narrari quæ in Exodi continentur historia. Ex quo intelligimus vniuersa illa quæ scripta sunt parabolicè sentienda: nec manifestam tantùm sonare litteram, sed abscondita sacramenta: hoc enim se Saluator dicturum esse promittit: Aperiens os suum in parabolis, & eructans abscondita à constitutione mundi.

F

c ¶ *Tunc dimissis turbis venit in domum, & accesserunt ad eum discipuli eius, dicentes: edissere nobis parabolam zizaniorum.*] Dimittit turbas Iesus & domum reuertitur: vt accedant ad eum discipuli, & secreto interrogent quæ populus nec merebatur audire, nec poterat. Edissere nobis parabolam zizaniorum.

d ¶ *Qui respondens ait: Qui seminat bonum semen, est filius hominis.*] Perspicuè exposuit quòd ager mundus sit: sator, filius hominis: bonum semen, filij regni: zizania, filij pessimi: zizaniorum sator, diabolus: messis consummatio mundi: messores, angeli. Omnia scandala referuntur ad zi-

e ¶ *Tunc iusti fulgebunt sicut sol in regno patris sui.*] In præsenti sæculo fulget lux sanctorum coram hominibus: post consummationem autem mundi, ipsi iusti fulgebunt sicut sol in regno patris sui.

f ¶ *Simile est regnum cælorum thesauro abscondito in agro: quem qui inuenit homo abscondit,* &c.] Crebris parabolarum obscuritatibus retardati, commaticam interpretationem excedimus: vt propè de alio interpretationis genere ad aliud transisse videamur. Thesaurus iste, *in quo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ abscondti,* aut Deus verbũ est, qui in carne Christi videtur absconditus: aut sanctæ Scripturæ, in quibus reposita est notitia Saluatoris: quem cum quis in eis inuenerit, debet omnia istius mundi emolumenta contemnere, vt illum possit habere quem reperit. Quod autem sequitur: Quem cum inuenerit homo, abscondit: iccirco dicitur, non quòd hoc de inuidia faciat, sed quòd timore seruantis & nolentis perdere, abscondat in corde suo, quem præstinis prætulit facultatibus.

H

g ¶ *Iterum simile est regnum cælorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas,* &c.] Alijs verbis idipsum quod supra dicitur. Bonæ margaritæ, quas quærit institor, lex & prophetæ sunt. Audi Marcion, audi Manichee: Bonæ margaritæ sunt lex & prophetæ, & notitia veteris testamenti. Vnum autem est pretiosissimum margaritum, scientia Saluatoris & sacramentum passionis illius, & resurrectionis

arcanum. Quod cum inuenerit homo negotiator, similis Pauli Apostoli, omnia legis prophetarum que mysteria & observationes pristinas, in quibus inculpatè vixerat, quasi purgamenta contemnit, & quisquilias, vt Christum lucrifaciat.

Philip 3 b. Non quo inuentio nouæ margaritæ condemnatio sit veterum margaritarum: sed quo comparatione eius omnis alia gemma vilior sit.

a ¶ *Iterum simile est regnum cælorum sagenæ missæ in mare*, &c.] Impleto Hieremiæ vaticinio dicentis: *Ecce ego mittam ad vos piscatores multos:* postquam audierunt Petrus & Andreas, & & Iacobus, & Ioannes filij Zebedæi: Sequimini me, & faciam vos piscatores hominum: contexuerunt sibi ex veteri & nouo testamento sagenam euangelicorum dogmatum, & miserunt eam in mare huius sæculi: quæ vsque hodie in medijs fluctibus tenditur, capiens de salsis & amaris gurgitibus quidquid inciderit, id est, & bonos homines & malos, & optimos pisces & pessimos. Cum autem venerit consummatio & finis mundi (vt ipse infra manifestius disserit) tunc sagena extrahetur ad littus: tunc verum secernendorum piscium signum demonstrabitur, & quasi in quodam quietissimo portu, boni mittentur in vasa cælestium mansionum. malos autem torrendos & exiccandos gehennæ flamma susci-

Hiere. 6. c. Sup. 4 c. piet.

B b ¶ *Intellexistis hæc omnia? Dicunt ei: Etiam.*] Ad Apostolos propriè sermo est, & illis dicitur: Intellexistis hæc omnia? Quos non vult audire tantùm vt populum, sed intelligere vt magistros futuros.

c ¶ *Ideo omnis scriba doctus*, &c.] Instructi erant Apostoli, scribæ, & notarij Saluatoris, qui verba illius & præcepta signabant in tabulis cordis carnalibus, regnorum cælestium sacramentis, & pollebant opibus patrisfamiliæ, eijcientes de thesauro doctrinarum suarum noua & vetera: vt quidquid in euangelio prædicabant, legis & prophetarum vocibus cõprobarent. vnde & sponsa dicit in Cantico canticorum: *Noua & vetera fratruelis meus seruauit tibi.*

Cant. 7. d.

d ¶ *Et factum est, cum consummasset Iesus parabolas istas, transiit inde, & veniens in patriam suam, docebat eos in synagoga eorum.*] Post parabolas, quas locutus est ad populum, & quas soli Apostoli intelligunt, transit in patriam suam, vt ibi apertius doceat.

e ¶ *Vnde huic sapientia hæc & virtutes?*] Mira stultitia Nazarenorum: mirantur vnde habeat sapientiam sapientia, & virtutes virtus: sed error in promptu est, quòd fabri filium suspicantur.

f ¶ *Nonne hic est fabri filius? Nõne mater eius dicitur Maria? & fratres eius Iacobus & Ioseph, Simon & Iudas*, &c.] Error Iudæorum salus nostra est, & hæreticorum condemnatio. Intantum enim cernebant hominem Iesum Christum, vt fabri putarent filium. Nõne hic est fabri filius? Miraris si errent in fratribus, cum errent in patre. Locus iste plenius in supradicto contra Heluidium libello expositus est.

g ¶ *Iesus autem dixit eis: Non est propheta sine honore nisi in patria sua, & in domo sua.*] Propemodum naturale est, negotiatori, quærenti bonas margaritas. Inuenta autem vna pretiosa margarita, abijt & vendidit omnia quæ habuit, & emit eam. Iterum [a] simile est regnum cælorum sagenæ missæ in mare, & ex omni genere piscium congreganti. Quam, cum impleta esset educentes, & secus littus sedentes: elegerunt bonos in vasa, malos autem foras miserunt. Sic erit in cõsummatione sæculi. Exibunt angeli, & separabunt malos de medio iustorum, & mittent eos in caminum ignis, ibi erit fletus & stridor dentium. Intellexistis [b] hæc omnia? Dicunt ei: Etiam. Ait illis: Ideo omnis [c] scriba doctus in regno cælorum, similis est homini patrifamilias, qui profert de thesauro suo noua & vetera. Et factum [d] est cum consummasset Iesus parabolas istas, transijt inde. [l] Et veniens in patriam suam, docebat eos in synagoga eorum, ita vt mirarentur & dicerent, Vnde huic [e] sapientia hæc & virtutes? Nonne hic [f] est fabri filius? Nonne mater eius dicitur Maria, & fratres eius Iacobus, & Ioseph, & Simon, & Iudas? & sorores eius nonne omnes apud nos sunt? Vnde ergo huic omnia ista? & scandalizabantur in eo. [m] Iesus [g] autem dixit eis: Nõ est propheta sine honore, nisi in patria sua, & in domo sua. Et nõ [h] fecit ibi virtutes multas propter incredulitatem eorum.

Caput XIV.

In [a] illo [i] tempore audiuit Herodes tetrarcha famam Iesu, & ait pueris suis: Hic est Ioannes Baptista, ipse surrexit à mortuis: & ideo virtutes operantur in eo. [b] Herodes [k] enim tenuit Ioannem, & alligauit eum, & posuit in carcerem propter Herodiadem vxorem Philippi fratris sui. Dicebat enim illi Ioannes: Non licet tibi habere eam. Et volens [l] illum occidere, timuit populum: quia sicut prophetam eum habebant. [c] Die [m] autem natalis Herodis, saltauit filia Herodiadis in medio, & placuit Herodi. Vnde cum [n] iuramento pollicitus est ei dare quodcumque postulasset ab eo:

h ¶ *Et non fecit ibi virtutes multas propter incredulitatem illorum.*] Non quòd etiam illis incredulis facere non potuerit virtutes multas: sed quòd ne multas faciens virtutes, ciues incredulos condemnaret. Potest autem & aliter intelligi: quòd Iesus despiciatur in domo & in patria sua: hoc est, in populo Iudæorum. Et ideo ibi pauca signa fecerit: ne penitus inexcusabiles fierent. Maiora autem signa quotidie in gentibus per Apostolos facit: non tam in sanatione corporum, quàm in animarum salute.

Caput XIV.

In illo tempore, audiuit Herodes tetrarcha famam Iesu, & ait pueris suis: Hic est Ioannes Baptista: ipse surrexit à mortuis, &c.] Quidam ecclesiasticorum interpretum causas quærit: quare Herodes ista sit suspicatus, vt putet à mortuis Ioannem resurrexisse, & ideo virtutes operari in eo: quasi erroris alieni nobis reddenda sit ratio: aut μετεμψυχώσεως secta ex his verbis habeat occasionem: cum vtique eo tempore quo Ioannes decollatus est, Dominus triginta esset annorum: μετεμψύχωσις autem post multos annorum circulos, in diuersa corpora dicat animas insinuari.

k ¶ *Herodes autem tenuit Ioannem, & alligauit eum, & posuit in carcerem, propter Herodiadem vxorem Philippi fratris sui*, &c.] Vetus narrat historia Philippum Herodis maioris filium (sub quo Dominus fugit in Ægyptum) fratrem huius Herodis, sub quo passus est Christus, duxisse vxorem Herodiadem filiam regis Aretæ: postea verò socerum eius, exortis quibusdam contra generum simultatibus, tulisse filiam suam, & in dolore prioris mariti, Herodis inimici eius nuptijs copulasse. Quis sit autem hic Philippus, euangelista Lucas plenius docet: *Anno quintodecimo imperij Tiberij Cæsaris, procurante Pontio Pilato Iudæam: Tetrarcha autem Galilææ Herode: Philippo verò fratre eius tetrarcha Iturææ & Traconitidis regionis.* Ergo Ioannes Baptista, qui venerat in spiritu & virtute Eliæ, eadem auctoritate, qua ille Achab corripuerat & Iezabel, arguit Herodem & Herodiadem, quòd illicitas nuptias fecerint, & non liceat fratre viuente germano vxorem illius ducere: malens periclitari apud regem, quàm propter adulationem esse immemor præceptorum Dei.

l ¶ *Et volens illum occidere timuit populum: quia sicut prophetam eum habebant.*] Seditionem quippe populi verebatur propter Ioannem, à quo sciebat turbas in Iordane plurimas baptizatas. Sed amore vincebatur vxoris, ob cuius ardorem etiam Dei præcepta neglexerat.

m ¶ *Die autem Natalis Herodis, saltauit filia Herodiadis in medio, & placuit Herodi.*] Nullum alium inuenimus obseruasse diem natalis sui, nisi Herodem & Pharaonem: vt quorum erat par impietas, esset & vna solemnitas.

n ¶ *Cum iuramento pollicitus est ei dare quodcumque postulasset*

Canon C

I 141 I

m 142 I

a 143 II

D

b 144 II

c 45 VI

Luc. 3. a.

3. Reg. 21. f

Gen. 41. a.

CANON E

postulasset ab eo.] Ego non excuso Herodem, quòd inuitus & nolens propter iuramentum homicidium fecerit: qui ad hoc fortè iurauit, vt futuræ occisioni machinas præpararet. Alioquin si ob iusiurandum fecisse se dicit: si patris, si matris postulasset interitum, facturus fuerat, an non? Quod in se ergo repudiaturus fuit, contemnere debuit & in propheta.

a ¶ *Da mihi, inquit, hic in disco caput Ioannis Baptistæ.*] Herodias timens ne Herodes aliquando resipisceret, vel Philippo fratri amicus fieret: atque illicitæ nuptiæ repudio soluerentur, monet filiam, vt in ipso statim conuiuio caput Ioannis postulet: digno operi saltationis, digno sanguinis præmium.

d 146 III

b ¶ *Et contristatus est rex.*] Consuetudinis scripturarum est, vt opinionem multorum sic narret historicus, quomodo eo tempore ab omnibus credebatur. Sicut Ioseph ab ipsa quoque Maria appellabatur pater Iesu, ita & nunc Herodes dicitur contristatus: quia hoc discumbentes putabant. Dissimulat enim mentis suæ malitiam artifex homicida, cum tristitiam in facie, & lætitiam haberet in mente.

c 147 I

c ¶ *Propter iusiurandum autem, & propter eos qui pariter discumbebant, iussit dari,* &c.] Scelus excusat iuramento, vt sub occasione pietatis impius fieret. Quod autè subiecit: Et propter eos qui pariter discumbebant, vult omnes sceleris sui esse consortes, vt in luxurioso impuroque conuiuio cruentæ epulæ deferrentur.

F

d ¶ *Et allatum est caput eius in disco, & datum est puellæ, & attulit matri suæ.*] Legimus in Romana historia, Flaminium ducem Romanum, quòd accumbenti iuxta meretriculæ latus, quæ numquam se vidisse diceret hominem decollatum, assensus sit, vt reus quidam capitalis criminis in cõuiuio truncaretur, à censoribus pulsum curia: quod epulas sanguini miscuerit, & mortem quamuis noxij hominis, in alterius delicias præstiterit, vt libido & homicidium pariter miscerentur. Quanto sceleratior Herodes & Herodias, ac puella quæ saltauit, in pretium sanguinis caput postulat prophetæ: vt habeat in potestate linguam, quæ illicitas nuptias arguebat. Hoc iuxta litteram factum sit: nos autem vsque hodie cernimus in capite Ioannis Prophetæ, Iudæos, Christum, qui caput est prophetarum, perdidisse.

e ¶ *Et accedentes discipuli eius, tulerunt corpus eius, & sepelierunt illud.*] Refert Iosephus in quodam Arabiæ oppido Ioannem capite truncatum. Et quod sequitur: Accedentes discipuli eius tulerunt corpus, & ipsius Ioannis & Saluatoris discipulos possumus intelligere.

f ¶ *Et venientes nunciauerunt Iesu. Quod cum audisset Iesus, secessit inde in nauiculam in locum desertum seorsum.*] Necem Baptistæ nunciant Saluatori: qua audita, secessit in locum desertum seorsum. Non vt quidam arbitrantur timore mortis: sed parcens inimicis suis, ne homicidio homicidium iungerent. Vel in diem paschæ suum interitum differens: in quo propter sacramentum immolandus est agnus, & postes credentium sanguine respergendi. Siue ideo recessit, vt nobis præberet exemplum vitandæ vltrò tradentium se temeritatis: quia non omnes eadem constantia perseuerant in tormentis, qua se torquendos offerunt. Ob hanc causam & in alio loco præcipit: *Cum vos persecuti fuerint in ista ciuitate, fugite in aliam.* Eleganter quoque euangelista non ait: fugit in locum desertum, sed secessit, vt persecutores vitauerit magis quàm timuerit. Aliter: postquam à Iudæis & rege Iudæorum prophetæ truncatum est caput, & linguam ac vocem apud eos perdidit prophetia: Iesus transijt ad desertum ecclesiæ locum, quæ virum ante non habuerat.

Exod. 12.

Sup. 10. e.

g ¶ *Et cum audissent turbæ, sequutæ sunt eum pedestres de ciuitatibus.*] Potest & aliam ob causam audito Ioannis interitu secessisse in desertum locum, vt credentiũ probaret fidem. Denique turbæ sequutæ sunt eum pedestres, non in iumentis, non in diuersis vehiculis: sed proprio labore pedum, vt ardorem mentis ostenderent. Si volumus singulorum verborum aperire rationes, propositi operis breuitatem excedimus. Attamen dicendum est transitoriè: quòd postquam Dominus venerit in desertum, sequutæ sunt eum turbæ plurimæ. Nam antequam veniret in solitudines gentium, ab vno tantùm populo colebatur.

G

h ¶ *Et exiens vidit turbam multam,* &c.] In euangelicis sermonibus semper litterę iunctus est spiritus, & quidquid primo frigere videtur aspectu, si tetigeris, calet. In loco deserto erat Dominus: sequutæ sunt eum turbæ relinquentes ciuitates suas, hoc est pristinas conuersationes, & varietates dogmatũ, Egressus autem Iesus significat quòd turbę habuerint quidem eundi volũtatem, sed vires peruenienti non habuerint: Ideo Saluator egreditur de loco suo, & pergit obuiam: sicut & in alia parabola filio pœnitenti occurrerat. Visaque turba misereretur, & curat languores eorum, vt fides plena statim præmium consequatur.

Luc. 15. c.

H

i ¶ *Vespere autem facto, accesserunt ad eum discipuli eius, dicentes: Desertus est locus, & hora iam præterijt: dimitte turbas,* &c.] Omnia plena mysterijs sunt. Recedit de Iudæa, venit in desertum locum: sequuntur eum turbæ relictis ciuitatibus suis: egreditur ad eos Iesus: miseretur turbis, curat languidos eorum, & hoc facit non mane, non crescente die, non meridie, sed vespere, quando sol iustitiæ occubuit.

k ¶ *Iesus autem dixit eis: Non habent necesse ire.*] Non habent necesse diuersos cibos quærere: & emere sibi ignotos panes, cũ secum habeant cœlestem panem.

l ¶ *Date illis vos manducare.*] Prouocat Apostolos ad fractionem panis, vt illis se non habere testantibus, magnitudo signi notior fiat.

m ¶ *Respondunt ei: Non habemus hic nisi quinque panes, & duos pisces.*] In alio euangelista legimus: *Est hic quidam puer, qui habet quinque panes,* qui mihi videtur significare Mosen. Duos autem pisces, vel vtrumque intelligimus testamentum: vel, quia par numerus, refertur ad legem. Igitur Apostoli ante passionem Saluatoris, & coruscationem euangelij fulgurantis, non habebant nisi quinque panes & duos pisciculos, qui in salsis aquis & in amaris fluctibus versabantur.

Ioan. 6. a.

n ¶ *Qui ait eis: Afferte mihi illos huc.*] Audi Marcion: audi Manichæe: quinque panes & duos pisciculos ad se afferri iubet Iesus: vt eos sanctificet atque multiplicet.

o ¶ *Et cum iussisset turbam discumbere super fœnum.*] Iuxta litteram manifestus est sensus: spiritualis interpretationis sacramenta pandamus. Discumbere iubentur supra fœnum, & secundum alium euangelistam, supra terram, per quinquagenos aut centenos: vt postquam calcauerint carnem suam, & omnes flores illius, & sæculi voluptates quasi arens fœnum sibi subiecerint: tunc per quinquagenarij numeri pœnitentiam, ad perfectum centesimi numeri culmen ascendant.

Luc. 9. b.

p ¶ *Acceptis quinque panibus & duobus piscibus, aspiciens in cælum, benedixit & fregit, & dedit discipulis panes.*] Aspicit in cælum, vt illuc oculos dirigendos doceat. Quinque panes & duos pisciculos sumpsit in manus, & fregit eos, tradiditque discipulis. Frangente Domino, seminarium fit ciborum. Si enim fuissent integri, & non in frusta discerpti, nec

diuisi

diuisi in multiplicem segetem: turbas, & pueros, & feminas & tantam multitudinē alere nō poterant. Frangitur ergo lex cum Prophetis, & in frustra discerpitur, & eius in mediū mysteria proferuntur: vt ꝙ integrum & permanens in statu pristino non alebat, diuisum in partes alat gentiū multitudinē.

a ¶ *Discipuli autem dederunt turbis, & manducauerunt omnes*, &c.] Turbæ à Domino per Apostolos alimenta suscipiunt.

b ¶ *Et tulerunt reliquias duodecim cophinos fragmentorum plenos.*] Vnusquisque Apostolorum de reliquiis Saluatoris implet cophinum suum: vt vel habeat, vnde postea gentibus cibos præbeat: vel ex reliquiis doceat veros fuisse panes, qui postea multiplicati sunt. Et simul quære, quomodo in eremo & in tam vasta solitudine panes non inueniantur, nisi quinque tantùm, & duo pisciculi: & tam facilè duodecim cophini repleantur.

c ¶ *Manducantium autem fuit numerus quinque millia virorum: exceptis mulieribus & paruulis*, &c.] Iuxta numerum quinque panum, & comedentium virorum, quinq; millium multitudo est. Nec dum enim secundùm alterius loci narrationem, ad septenarium numerum venerat, quē qui comedunt, quatuor millia sunt, vicina Euangeliorum numero. Comedunt autem quinque millia virorum, qui in perfectum virum creuerant, & sequebantur eum, de quo dicit Zacharias: *Ecce vir, oriens nomen eius.* Mulieres autem & paruuli sexus fragilis & ætas minor, numero indigni sunt. Vnde & in Numerorum libro, quotiens Sacerdotes atq; Leuitæ & exercitus vel turbæ pugnantium describuntur: serui & mulieres & paruuli, & vulgus ignobile absq; numero prætermittitur.

d ¶ *Et statim compulit discipulos suos ascendere in nauiculam, & præcedere eum trans fretum, donec dimitteret turbas*, &c.] Discipulis præcepit transfretare, & compulit, vt ascenderent nauiculam: quo sermone ostenditur inuitos eos à Domino recessisse: dum amore præceptoris, ne punctum quidem temporis ab eo volunt separari.

e ¶ *Et dimissa turba, ascendit in montem solus orare*, &c.] Si fuissent cum eo discipuli, Petrus, & Iacobus, & Ioannes, qui viderant gloriam transformati: forsitan ascendissent in montem cum eo: sed turba ad sublimia sequi non potest, nisi docuerit eam iuxta mare in littore, & aluerit in deserto. Quòd autem ascenderit solus orare: non ad eum referas, qui de quinque panibus, quinque millia saturauit hominum, exceptis paruulis & mulieribus: sed ad eum qui audita morte Ioannis secessit in solitudinem: non quòd personam Domini separemus: sed quòd opera eius inter Deum hominemq; diuisa sint.

f ¶ *Nauicula autem in medio mari iactabatur fluctibus: erat enim contrarius ventus.*] Rectè quasi inuiti & retractantes Apostoli à Domino recesserant, ne illo absente, naufragia sustinerent. Denique Domino in montis cacumine commorante, statim ventus contrarius oritur, & turbat mare, & periclitantur Apostoli: & tamdiu imminens naufragium perseuerat, quamdiu Iesus veniat.

g ¶ *Quarta autem vigilia noctis venit ad eos ambulans supra mare*, &c.] Stationes & vigiliæ militares in terna horarum spatia diuiduntur. Quando ergo dicit: quarta vigilia noctis venisse ad eos Dominum: ostendit tota nocte periclitatos, & extremo noctis, atque in consummatione mundi eis auxilium præbiturum.

h ¶ *Et videntes eum supra mare ambulantem, turbati sunt, dicentes: quia phantasma est.*] Si iuxta Marcionem & Manichæum, Dominus noster non est natus ex virgine, sed visus in phantasmate: quomodo nunc Apostoli timent, ne phantasma videant?

i ¶ *Et præ timore clamauerunt.*] Confusus clamor, & incerta vox, magni timoris indicium est.

k ¶ *Statimq; Iesus locutus est eis, dicens: Habete fiduciam: ego sum, nolite timere.*] Quod primùm versabatur in causa, hoc curat, & timentibus præcipit, dicens: *Habete fiduciam, nolite timere.* Et quod sequitur: *Ego sum*, nec subiungit quis sit, vel ex voce sibi nota poterant eum intelligere, qui per obscuræ noctis tenebras loquebatur: vel ipsum esse repetebant, quem loquutum ad Moysen nouerant: *Hæc dices filiis Israel: Qui est, misit me ad vos.*

l ¶ *Respondens autem Petrus, dixit: Domine, si tu es, iube me venire ad te super aquas*, &c.] In omnibus locis ardentissimæ fidei inuenitur Petrus. Interrogatis discipulis, quem homines dicerent Iesum, Dei filium confitetur. Volentem ad passionem pergere, prohibet: & licet erret in sensu, tamen non errat in affectu, nolens eum mori, quem filium Dei fuerat paulò antè confessus. In montem cum Saluatore inter primos primus ascendit, & in passione solus sequitur. Peccatum negationis, quod ex repentino timore descenderat, amaris statim abluit lacrymis. Post passionem cùm essent in lacu Genezareth, & piscarentur, & Dominus staret in littore, aliis paulatim nauigantibus, ille non patitur moras, sed accinctus ependyte suo, statim præcipitatur in fluctus. Eodem igitur fidei ardore quo semper, nunc quoque cæteris tacentibus credit se posse facere per voluntatem magistri, quod ille poterat per naturam. Iube me venire ad te super aquas. Tu præcipe, & ilicò solidabuntur vndæ: leue fiet corpus, quod per se graue est.

m ¶ *Et descendens Petrus de nauicula, ambulabat super aquam, vt veniret ad Iesum.*] Qui putant Domini corpus ideo non esse verum, quia super molles aquas, molle & aëreum incesserit: respondeant, quomodo ambulauerit Petrus: quem vtique verum hominem non negabunt.

n ¶ *Videns verò ventum validum, timuit. Et cùm cœpisset mergi, clamauit, dicens: Domine saluum me fac.*] Ardebat animi fides, sed humana fragilitas in profundum trahebat. Paululum ergo relinquitur tentationi, vt augeatur fides, & intelligat se non facilitate postulationis, sed potentia Domini conseruatum.

o ¶ *Et continuò Iesus extendens manum, apprehendit eum, & ait illi: Modicæ fidei, quare dubitasti*, &c.] Si Apostolo Petro, de cuius fide & ardore mentis supra diximus, qui confidenter rogauerat Saluatorem, dicens: Domine, si tu es, iube me venire ad te super aquas: quia paululum timuit, dicitur: Modicæ fidei, quare dubitasti? quid nobis dicendum est, qui huius modicæ fidei, ne minimam quidem habemus portiunculam?

p ¶ *Qui autem in nauicula erant, venerunt, & adorauerunt eum, dicentes: Vere filius Dei es.*] Ad vnum signum tranquillitate maris reddita, quæ post nimias procellas interdum & casu fieri solet, nautæ atque vectores verè filium Dei confitentur, & Arius in Ecclesia prædicat creaturam.

q ¶ *Et cùm transfretassent, venerunt in terram Genezareth.*] Si sciremus, quid in nostra lingua resonaret Genezareth, intelligeremus, quomodo Iesus per typum Apostolorū, & nauis Ecclesiam de persecutione & naufragio liberatam transducat ad littus, & in tranquillissimo portu faciat requiescere.

CANON C

f 148 V I.

g 149 II.

h 150 I V.

i 151 X.

k 152 V I.

l 153 II. D

CANON E

2 ¶ *Et cùm cognouissent eum viri loci illius, miserunt in vniuersam regionem illam,* &c.] Cognouerunt eum rumore, non facie: vel certè pro signorum magnitudine, quæ patrabat in populis, etiam vultu plurimis notus erat. Et vide, quanta sit fides hominum terræ Genezareth, vt non præsentium tantùm salute contenti sint, sed mittant ad alias per circuitum ciuitates, quò omnes currant ad medicum.

b ¶ *Et obtulerunt ei omnes malè habentes, & rogabant eum, vt vel fimbriam vestimenti eius tangerent. Et quicunque tetigerunt, salui facti sunt,* &c.] Qui malè se habent, non tangant corpus Iesu, neque totum vestimentum eius, sed extremam fimbriam: & quicunque tetigerint, sanabuntur. Fimbriam vestimenti eius, vel minimum mandatum intellige: quod qui transgressus fuerit, minimus vocabitur in regno cœlorum. Vel assumptionem corporis, per quam venimus ad verbum Dei, & illius postea fruimur maiestate.

2 154 VI.

CAPVT XV.

TVnc accesserunt ad eum ab Hierosolymis Scribæ & Pharisæi, dicentes: Quare discipuli tui transgrediuntur traditiones seniorum? &c.] Mira Pharisæorum Scribarumque stultitia, DEI filium arguunt, quare hominum traditiones & præcepta non seruet.

b 155 X.

d ¶ *Non enim lauant manus suas, cùm panem manducant,* &c.] Manus, id est, opera: non corporis vtique, sed animæ lauandæ sunt, vt fiat in illis verbum Dei.

F

c 156 V.

e ¶ *Ipse autem respondens, ait illis: Quare & vos transgredimini mandatum Dei propter traditionem vestram,* &c.] Falsam calumniam vera responsione confutat: Cùm, inquit, vos propter traditionem hominum præcepta Domini negligatis, quare discipulos meos arguendos putatis, quòd seniorum iussa paruipendant, vt Dei scita custodiant?

1 ¶ *Nam Deus dixit: Honora patrem & matrem: & qui maledixerit patri vel matri, morte moriatur. Vos autem dicitis: Quicunque dixerit patri vel matri: munus quodcunque est ex me, tibi proderit, & non,* &c.] Honor in scripturis non tantùm in salutationibus & officiis deferendis, quantum in Eleemosynis ac munerum oblatione sentitur. *Honora,* inquit Apostolus, *viduas, quæ verè viduæ sunt*: hic honor donum intelligitur. Et in alio loco: *Presbyteri duplici honore honorandi sunt: maximè qui laborant in verbo & doctrina Dei.* Et per hoc mandatum iubemur boui trituranti os non claudere. Et *dignus sit operarius mercede sua.* Præceperat Dominus, vel imbecillitates, vel ætates, vel penurias parentum considerans, vt filii honorarent, etiam in vitæ necessariis ministrandis, parentes suos. Hanc prouidentissimā Dei legem volētes Scribæ & Pharisæi subuertere (vt impietatem sub nomine pietatis inducerēt) docuerunt pessimos filios: vt si quis ea quæ parentibus offerenda sunt, Deo vouere voluerit, qui verus est pater: oblatio Domini præponatur parentū muneribus: vel certè ipsi parentes quæ Deo consecrata cernebant, ne sacrilegii crimen incurrerent, declinantes, egestate conficiebantur. Atque ita fiebat, vt oblatio liberorum sub occasione templi & Dei, in sacerdotum lucra cederet. Hæc pessima Pharisæorum traditio, de alia veniebat occasione. Multi habentes obligatos ære alieno, & nolentes sibi creditum reddere, delegabant sacerdotibus, vt exacta pecunia, ministeriis templi & eorum vsibus deseruiret. Potest autem & hunc breuiter habere sensum: Munus, quod ex me est, tibi proderit. Compellitis, inquit, filios, vt dicant parentibus suis: quodcumq; donum oblaturus eram Deo, in tuos consumo cibos: tibique prodest ò pater & mater: vt illi timentes accipere, quod Deo mancipatum videant, inopem magis velint vitam ducere, quàm comedere de consecratis.

1. Tim. 5. a

Deut. 25. a

Et cùm [a] cognouissent eum viri loci illius, miserunt in vniuersam regionem illam, & obtulerunt [b] ei omnes malè habentes, & rogabant eum, vt vel fimbriam vestimenti eius tangerent. Et quicunq; tetigerunt, salui facti sunt.

CAPVT XV.

TVnc [a] accesserūt [c] ad eum ab Hierosolymis Scribæ & Pharisæi, dicentes: Quare discipuli tui transgrediuntur traditiones seniorum? Non [d] enim lauant manus suas, cùm panem manducant. Ipse autem [e] respondens, ait illis: Quare & vos transgredimini mandatum Dei propter traditionem vestrā? Hypocritæ, benè prophetauit de vobis Esaias, dicens: Populus hic labiis me honorat: cor autem eorum longè est à me. Sine causa autē colunt me, docentes doctrinas & mandata hominum. Et conuocatis ad se turbis, dixit eis. Audite & intelligite. Non [g] quod intrat in os, coinquinat hominē: sed quod procedit ex ore, hoc communicat hominē. [b] Tunc [h] accedentes discipuli eius, dixerunt ei: Scis, quia Pharisæi audito verbo hoc scandalizati sunt? At ille [i] respōdens, ait: Omnis plantatio quam non plantauit pater meus cœlestis, eradicabitur. [c] Sinite [k] illos, cæci sunt, & duces cæcorum. Cæcus autem, si cæco ducatū præstet, ambo in foueā cadunt. [d] Re-

g ¶ *Non quod intrat in os, coinquinat hominem: sed quod procedit ex ore, hoc communicat hominem.*] Verbum communicat, propriè scripturarum est, & publico sermone non teritur. Populus Iudæorum partem Dei esse se iactitans, communes cibos vocat, quibus omnes vtuntur homines. Verbi gratia, suillam carnem, lepores, & istiusmodi animantia, quæ vngulam non findunt, nec ruminant, nec squamosa in piscibus sunt. Vnde & in Actibus Apostolorum scriptum est: *Quod Deus sanctificauit, tu ne commune dixeris.* Commune ergo quod cæteris hominibus patet, & quasi non est de parte DEI, pro immundo appellatur. Non quod intrat in os, coinquinat hominem, sed quod procedit ex ore hoc coinquinat hominem. Opponat prudens lector, & dicat: *Si quod intrat in os, non coinquinat hominem*: quare idolothytis non vescimur? Et Apostolus scribit: *Non potestis calicem Domini bibere, & calicem dæmoniorum?* Sciendum igitur, quod ipsi quidem cibi & Dei creatura, per se omnis munda sit: sed idolorum ac dæmonum inuocatio ea faciat immunda.

κοινεῖ.

Leuit. 11.

Actor. 10. a

κοινὸν.

1. Cor. 10. c

H

h ¶ *Tunc accedentes discipuli eius, dixerunt ei: Scis, quia Pharisæi audito verbo hoc, scandalizati sunt.*] Ex vno sermone omnis superstitio obseruationum Iudaicarum fuerat elisa: qui in cibis sumendis abominandisque, religionem suam sitam arbitrantur. Et quia crebrò teritur in Ecclesiasticis scripturis, scandalum, breuiter dicamus, quid significet, σκάνδαλον & σκανδαλίζεσθαι, nos offendiculum, vel ruinam, vel impactionem pedis possumus dicere. Quando ergo legimus: Quicunque de minimis istis scandalizauerit quempiam, hoc intelligimus, qui dicto factoue occasionem ruinæ cuiquam dederit.

i ¶ *At ille respondens, ait: Omnis plantatio quam non plantauit pater meus cœlestis, eradicabitur,* &c.] Etiam quæ plana videntur in scripturis, plena sunt quæstionibus. *Omnis,* inquit, *plantatio, quam non plantauit pater meus cœlestis, eradicabitur.* Ergo eradicabitur & illa plantatio, de qua Apostolus ait: *Ego plantaui, Apollo rigauit.* Sed soluitur quæstio ex eo, quod sequitur: Deus autem incrementum dedit. Dicit & ipse: *Dei agricultura, Dei ædificatio estis.* Et in eodem loco: Cooperatores Dei sumus. Si autem cooperatores, igitur plantante Paulo, & rigante Apollo, Deus cum operatoribus suis plantat & rigat. Abuntur hoc loco, qui diuersas naturas introducunt, dicentes: Si plantatio, quam non plantauit pater, eradicabitur: ergo quam plantauit ille, non potest eradicari. Sed audiant illud Hieremiæ: *Ego vos plantaui vineam veram, quomodo versi estis in amaritudinem vitis alienæ?* Plantauit quidem Deus, & nemo potest eradicare plantationem eius. Sed quoniam ista plantatio in voluntate proprii arbitrii est, nullus alius eam eradicare poterit, nisi ipsa præbuerit assensum.

1. Cor. 3. b

k ¶ *Sinite illos, cæci sunt, & duces cæcorum,* &c.] Hoc est, quod Apostolus præceperat: *Hæreticum hominem post vnam & alteram correptionem deuita: sciens quòd peruersus sit huiusce modi, & à semet-*

Tit. 3. c

ipso da-

ipso damnatus. In hunc sensum & Saluator præcipit doctores pessimos dimittendos arbitrio suo: sciens eos difficulter ad veritatem posse trahi, & cæcos esse, & cæcum populum in errorem trahere.

a ¶ *Respondens autem Petrus, dixit ei: Edissere nobis parabolam istam. At ille dixit: Adhuc & vos sine intellectu estis?*] Quod apertè dictum fuerat, & patebat auditui, Apostolus Petrus per parabolam dictum putat, & in re manifesta mysticam quærit intelligentiam. Corripiturque à Domino, quare parabolicè dictum putet, quod perspicuè locutus est. Ex quo animaduertimus vitiosum esse auditorem: qui aut obscura manifestè, aut manifestè dicta obscurè velit intelligere.

b ¶ *Non intelligitis, quia omne, quod in os intrat, in ventrem vadit, & in secessum emittitur*, &c.] Omnia Euangeliorum loca apud hæreticos & peruersos plena sunt scandalis. Et ex hac sententiola quidam calumniantur, quòd Dominus Physicæ disputationis ignarus, putet omnes cibos in ventrem ire, & in secessum dirigi: cùm statim infusæ escæ per artus & venas ac medullas, neruosq; fundantur. Vnde & multos qui vitio stomachi perpetem sustineant vomitum, post cœnas & prædia, statim euomere quod ingesserint, & tamen corpulentos esse: quia ad primum tactum liquidior cibus & potus per membra fundatur. Sed istiusmodi homines, dum voluntalterius imperitiam reprehendere, ostendunt suam. Quamuis enim tenuis humor & liquens esca in corpus fundatur, tamen cũ in venis & artubus concocta fuerit & digesta, per occultos meatus corporis, quos Græci πόρους vocant, ad inferiora dilabitur, & in secessum vadit.

c ¶ *De corde enim exeunt cogitationes malæ, homicidia, adulteria, fornicationes, furta, falsa testimonia, blasphemiæ*, &c.] De corde, inquit, exeunt cogitationes malæ. Ergo animæ principale non secundùm Platonem in cerebro, sed iuxta Christum in corde est: & arguendi ex hac sententia sunt, qui cogitationes à diabolo immitti putant, & non ex propria nasci voluntate. Diabolus adiutor & incensor malarum cogitationum potest esse, auctor esse non potest. Sin autem semper in insidiis positus, leuem cogitationum nostrarum scintillam suis fomitibus inflammarit, non debemus opinari eum cordis quoque occulta rimari: sed ex corporis, habitu & gestibus æstimare quid versemus intrinsecus. Verbi gratia, si pulchram mulierem nos crebrò viderit inspicere, intelligit cor amoris iaculo vulneratum.

d ¶ *Et egressus inde Iesus secessit in partes Tyri & Sidonis.*] Scribis & Pharisæis calumniatoribus derelictis, transgreditur in partes Tyri & Sidonis, vt Tyrios Sidoniosq; curaret. Mulier autem Chananæa egreditur de finibus pristinis, vt clamans filiæ impetret sanitatem. Obserua, quòd in quinto decimo loco filia Chananææ sanetur.

e ¶ *Miserere mei, Domine fili Dauid, filia*, &c.] Inde nouit vocare filium Dauid: quia egressa iam fuerat de finibus suis, & errorem Tyriorum ac Sidoniorum loci ac fidei commutatione dimiserat.

f ¶ *Filia mea malè à dæmonio vexatur.*] Ego filiam Cananææ, puto animas esse credentium, quæ malè à dæmonio vexabantur, ignorantes creatorem, & adorantes lapidem.

g ¶ *Qui non respondit ei verbum*, &c.] Non de superbia Pharisaica, nec de Scribarum supercilio: sed ne ipse sententiæ suæ videretur esse contrarius, per quam iusserat: In viam gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis. Nolebat enim occasionem calumniatoribus dare, perfectamq; salutem gentium, passionis & resurrectionis tempori seruabat.

h ¶ *Et accedentes discipuli eius rogabant eum, dicentes: Dimitte eam, quia clamat post nos.*] Discipuli illo adhuc tempore mysteria Domini nescientes, vel misericordia commoti, rogabant pro Chananæa muliere, quam alter Euangelista Syrophœnissam appellat, vel importunitate eius carere cupientes: quia non vt clementem, sed vt durum medicum crebrius inclamaret.

i ¶ *Ipse autem respondens ait: Non sum missus nisi ad oues, quæ perierunt domus Israel.*] Nõ quo & ad gẽtes non missus sit, sed quo primùm missus sit ad Israel: vt illis non recipientibus Euangelium, iusta fieret ad gentes transmigratio. Et significanter dixit: ad oues perditas domus Israel, vt ex hoc loco etiam vnam erroneam ouem de alia parabola intelligamus.

k ¶ *At illa venit & adorauit eum, dicens: Domine, adiuua me. Qui respondens ait: Non est bonum sumere panem filiorum, & mittere canibus.*] Mira sub persona mulieris Chananitidis Ecclesiæ fides, patientia & humilitas prædicatur. Fides, qua credidit sanari posse filiam suam. Patientia, qua totiens contempta, in precibus perseuerat. Humilitas, qua se non canibus, sed catulis comparat. Canes autem Ethnici propter idololatriam dicuntur, qui esui sanguinis dediti, & cadaueribus mortuorum feruntur in rabiem. Nota quòd ista Cananitidis perseueranter primum filium Dauid, deinde Dominum vocet, & ad extremum adoret vt Deum.

l ¶ *At illa dixit: Etiam Domine. Nam & catelli edunt de micis, quæ cadunt de mensa dominorum suorum. Tunc respondens Iesus, ait illi: O mulier, magna est fides tua: fiat tibi sicut vis. Et sanata est filia eius ex illa hora.*] Scio me, inquit, filiorum panem non mereri, nec integros posse capere cibos, nec sedere ad mensam cum patre: sed contenta cum reliquiis catulorum, vt per humilitatem micarum, ad panis integri veniam magnitudinem. O mira rerum conuersio, Israel quondam filius, nos canes. Pro diuersitate fidei, ordo nominum commutatur. De illis postea dicitur: *Circumdederunt me canes multi.* Et *videte canes, videte malos operarios, videte concisionem.* Nos audiuimus cum Syrophœnissa, & muliere, quæ sanguine fluxerat: *Magna est fides tua: fiat tibi sicut vis.* Et: *Filia, fides tua te saluam fecit.*

m ¶ *Et cùm transisset inde Iesus, venit secus mare Galilææ: & ascendens in montem, sedebat ibi. Et accesserunt ad eum turbæ multæ, habentes secum mutos, cæcos, claudos, debiles, & alios multos*, &c.] In eo loco vbi Latinus interpres transtulit, debiles, in Græco scriptum est, κυλλοὺς: quod non generale debilitatis, sed vnius infirmitatis est nomen, vt quomodo claudus dicitur, qui vno claudicat pede: sic κυλλὸς appelletur, qui vnam manum debilem habet. Nos proprietatem huius verbi non habemus. Vnde & in consequentibus Euangelista cæterorum debilium exposuit sanitates, horum tacuit. Quid enim sequitur?

n ¶ *Et curauit eos, ita vt turba mirarentur*, &c.] De κυλλοῖς tacuit: quia quid e contrario diceret, non habebat. Hoc de vno verbo. Intueamur autem, quod sanata Cananæa filia,

CANON C
Sup. 10. a
d 157 VI.
Marc. 7. c
e 158 V.
f 159 VI.
g 160 VI. D
Pſal 21. d
Philip 3 a
Sup. 9. e

CANON E

reuertatur ad Iudæam, & ad mare Galilææ, & ascendat in montem, & quasi auis teneros fœtus prouocet ad volandum ibiq́ue sedeat, & turbæ concurrant ad eum, deducentes siue portantes secum variis oppressos infirmitatibus: quos postquam curauit, dedit eis cibos, & hoc opere completo, ascendit in nauiculã, & venit in fines Magedan. Et ascendens in montem, sedebat ibi, & accesserunt ad eum turbæ: Obserua, quòd muti, claudi, & cæci, ducuntur ad montem, vt ibi curentur à Domino.

a ¶ *Iesus autem conuocatis discipulis suis, dixit: Misereor turbæ: quia triduo iam perseuerant mecum, & non habent, quod manducent*, &c.] Vult pascere, quos curauit: prius aufert debilitates, vt postea sanis offerat cibos. Conuocat quoq; discipulos suos, & quod facturus est, loquitur: Vt magistris exemplum tribuat, cum minoribus atque discipulis communicanda esse consilia: vel ex confabulatione intelligant signi magnitudinem, respondentes se panes in eremo non habere. *Misereor*, inquit, *turbæ*: quia triduò iam perseuerant mecum. Miseretur turbæ, quia in trium dierum numero, patri, filio, spirituiq́; sancto credebant. *Et non habent, quod manducent.* Turba semper esurit, & cibis indiget, nisi saturetur à Domino. *Et dimittere eos ieiunos nolo, ne deficiant in via.* Esuriebant post magnas debilitates, & per patientiam futuros expectabant cibos. Non vult eos Iesus dimittere ieiunos, ne deficiant in via. Periclitatur ergo, qui sine cœlesti pane ad optatam mansionem peruenire festinat. Vnde & angelus loquitur ad Eliam: Surge, & manduca: quia grandem viam ambulaturus es.

1.Reg.19.b

b ¶ *Et dicunt ei discipuli: Vnde ergo nobis in deserto panes tantos, vt saturemus turbam tantam? Et ait illis Iesus: Quot habetis panes? At illi dixerunt: Septem, & paucos piscículos*, &c.] De hoc signo iam supra diximus, & eadem repetere, ociosi est: tantum in his, quæ discrepãt, immoremur. Supra legimus: *Vespere autem facto, accesserunt ad eum discipuli, dicentes: Desertus est locus, & reliqua.* Hic discipulis conuocatis, ipse Dominus loquitur: Misereor turbæ, quia triduò iam perseuerant mecum. Ibi quinque panes erant & duo pisces: hic septem panes & pauci pisciculi. Ibi super fœnum discumbunt: hic super terram. Ibi qui comedunt, quinque millia sunt, iuxta panum numerum quos comedunt, hic quatuor millia. Ibi duodecim cophini replentur de reliquiis fragmentorum: hic septem sportæ. In superiori ergo signo, quia propinqui erant & vicini quinque sensuum, non ipse Dominus eorum recordatur, sed discipuli, & recordantur vespere vicina nocte, & inclinante iam Sole. Hic autem ipse Dominus recordatur, & misereri se dicit, & causam miserationis exponit: quia triduo iam perseuerant secum, & dimittere eos ieiunos non vult, ne deficiant in via. Isti qui de septem panibus, hoc est, in sacrato aluntur numero atque perfecto, non sunt quinque millia, sed quatuor millia: qui numerus semper in laude ponitur, & quadrangulus lapis non fluctuat, & non est instabilis, & ob hanc causam etiam Euangelia in eo numero consecrata sunt.

Sup.14.

CAPVT XVI.

ET *accesserunt ad eum Pharisæi & Sadducæi, &c. At ille respondens, ait illis: Facto vespere dicitis, serenum erit: rubicundum est enim cœlum, & manè, hodie tempestas: rutilat enim triste cœlum. Faciem ergo cœli dijudicare nostis: signa autem temporum non potestis scire.*] Hoc in plerisque codicibus non habetur: sensusq́ue manifestus est, quòd ex elementorum ordine atque constantia, possint & sereni & pluuiæ dies prænosci. Scribæ autem & Pharisæi, qui videbantur legis esse doctores, ex Prophetarum vaticinio non potuerunt intelligere Saluatoris aduentum.

d ¶ *Et relictis illis abiit. Et cùm venissent discipuli eius trans fretum, obliti sunt panes accipere.*] Relictis Scribis & Pharisæis, quibus dixerat: Generatio mala & adultera signum quærit, & signum non dabitur ei, nisi signum Ionæ Prophetæ: rectè abiit trans fretum, & gentium sequutus est populus. Quid autem sibi velit signum Ionæ, iam supra dictum est.

e ¶ *Qui dixit illis: Intuemini & cauete à fermento Pharisæorum & Sadducæorum*, &c.] Qui cauet à fermento Pharisæorum & Sadducæorum, legis ac litteræ præcepta nõ seruat: traditiones hominum negligit, vt faciat mandatum Dei.

f ¶ *Sciens autem Iesus, dixit: Quid cogitatis inter vos modicæ fidei: quia panes non habetis*, &c.] Per occasionem præcepti quod Saluator iusserat, dicens: cauete à fermento Pharisæorum & Sadducæorum, docet eos, quid significent quinque panes, & septem: quinque millia hominum, & quatuor millia, quæ pasta sunt in eremo: quòd licet signorum magnitudo perspicua sit, tamen & aliud in spirituali intelligentia demonstretur. Si enim fermentum Pharisæorum & Sadducæorum non corporalem panem, sed traditiones peruersas, & hæretica significat dogmata: quare & cibi quibus nutritus est populus Dei, non veram doctrinam integramq́ue significent? Quærat aliquis & dicat: Quomodo panes non habebant, qui statim impletis septem sportis, ascenderunt in nauiculam, & venerunt in fines Magedan: ibiq́; audiunt nauigantes, quòd cauere debeant à fermento Phatisæorum & Sadducæorum? Sed scriptura testatur, quòd obliti sint eos secum tollere. Hoc est fermentum, de quo & Apostolus loquitur: *Modicum fermentum totam massam corrumpit.* Istiusmodi fermentum (quod omni ratione vitandum est) habuit Marcion & Valentinus, & omnes hæretici. Fermentum hanc vim habet, vt si farinæ mixtum fuerit, quod paruum videbatur, crescat in maius, & ad saporem suum vniuersam conuersionem trahat: ita & doctrina hæretica, si vel modicam scintillam in tuum pectus iecerit, in breui ingens flamma crescit, & totam hominis possessionem ad se trahit. Denique sequitur: Tunc intellexerunt, quia non dixisset cauendum à fermento panum, sed à doctrina Pharisæorum & Sadducæorum.

1.Cor.5.b

VENIT

Commentarii secundi in Matthæum Finis.

COM-

A

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN MATTHÆVM, LIBER III.

Va *Enit Iesus in partes Cæsareæ Philippi*, &c.] Philippus iste est frater Herodis, de quo supra diximus tetracha Iturææ & Trachonitidis regionum: qui in honorem Tyberii Cæsaris, Cæsaream Philippi, quæ nunc Paneas dicitur, appellauit, & est in Prouincia Phœnicis: imitatus Herodem patrem, qui in honorem Augusti Cæsaris appellauit Cæsaream, quæ prius turris Stratonis vocabatur, & ex nomine filiæ eius, Iuliadem trans Iordanem extruxit. Ille locus est Cæsareæ Philippi, vbi Iordanis oritur ad radices Libani, & habet duos fontes, vnum nomine Ior, & alterum Dan: qui simul mixti, Iordanis nomen efficiunt.

VENIT[f] autem [a] Iesus in partes Cæsareæ Philippi, & interrogabat [b] discipulos suos, dicēs: Quē dicunt homines esse filium hominis? At illi dixerunt: [c] Alii Ioannem Baptistam, alii autem Eliam: alii verò Hieremiā, aut vnum ex Prophetis. Dicit illis Iesus: Vos[d] autē quem me esse dicitis? Respondens Simon Petrus, dixit: Tu es Christus filius Dei viui. [g] Respōdens[e] autē Iesus, dixit ei: Beatus es Simon Bariona: quia caro & sanguis nō reuelauit tibi, sed pater meus qui in cœlis est. Et ego[f] dico tibi: quia[g] tu es Petrus, & super hanc petrā ædificabo ecclesiam meam, & portæ [h] inferi non præualebunt aduersus eam. Et tibi [i] dabo claues regni cœlorum. Et quodcunque ligaueris super terram, erit ligatum & in cœlis: & quodcunque solueris super terram, erit solutum & in cœlis. [h] Tunc[k] præcepit discipulis suis, vt nemini dicerent, quia ipse esset Iesus Christus. Exinde [l] cœpit Iesus ostendere discipulis suis, quia oporteret eum ire Hierosolymam, & multa pati à Senioribus & Scribis, & Principibus sacerdotum, & occidi, & tertia die resurgere. [i] Et assumēs[m] eum Petrus, cœpit increpare illum, dicens: Propitius esto tibi Domine, non erit tibi hoc. Qui conuersus dixit Petro: Vade post me Satana, scandalum es mihi, quia non sapis ea quæ Dei sunt, sed quæ hominum.

Tunc Iesus dixit discipulis suis: Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me. Qui enim voluerit animam suam saluam facere, perdet eam: qui autem perdiderit animam suam propter me, inueniet eam. Quid enim prodest homini si mundum totum lucretur, animæ verò suæ detrimentum patiatur? aut quam dabit homo commutationem pro anima sua? Filius enim hominis venturus est in gloria Patris sui cum Angelis suis, & tunc reddet vnicuique secundum opera eius. Amen dico vobis, sunt quidam de hic stantibus, qui non gustabunt mortem donec videant Filium hominis venientem in regno suo.

Et post dies sex assumit Iesus Petrum, & Iacobum, & Ioannem fratrem eius, & ducit illos in montem excelsum seorsum, & transfiguratus est ante eos. Et resplenduit facies eius sicut sol, vestimenta autem eius facta sunt alba sicut nix. Et ecce apparuerunt illis Moyses & Helias cum eo loquentes. Respondens autem Petrus dixit Iesu: Domine bonum est nos hic esse, si vis faciamus hic tria tabernacula, tibi vnum, Moysi vnum, & Heliæ vnum. Adhuc eo loquente, ecce nubes lucida obumbrauit eos. Et ecce vox de nube dicens: Hic est Filius meus dilectus in quo mihi bene complacui, ipsum audite. Et audientes discipuli ceciderunt in facies suas, & timuerunt valde. Et accessit Iesus, & tetigit eos, & dixit eis: Surgite, & nolite timere. Leuantes autem oculos suos neminem viderunt nisi solum Iesum. Et descendentibus illis de monte præcepit eis Iesus dicens: Nemini dixeritis visionem hanc donec Filius hominis à mortuis resurgat. Et interrogauerunt eum discipuli eius dicentes: Quid ergo Scribæ dicunt quod Eliam oporteat primum venire? At ille respondens ait eis: Elias quidem venturus est & restituet omnia. Dico autem vobis quia Elias iam venit, & non cognouerunt eum, sed fecerunt in eo quæcunque voluerunt. Sic & Filius hominis passurus est ab eis. Tunc intellexerunt discipuli quia de Ioanne Baptista dixerat eis.

Et cum venissent ad turbam accessit ad eum homo procidens in genua ante eum & dicens: Domine miserere filio meo quia lunaticus est & male patitur: nam sæpe cadit in ignem & sæpe in aquam. Et obtuli eum discipulis tuis & non potuerunt curare eum. Respondens autem Iesus dixit: O generatio incredula & prauersa, quousque ero apud vos? quousque patiar vos? Afferte illum huc mihi. Et increpauit illum Iesus, & exiit ab eo dæmonium, & curatus est puer ex illa hora. Tunc accesserunt discipuli ad Iesum secretò & dixerunt: Quare nos non potuimus eiicere illum? Dixit autem eis Iesus propter incredulitatem vestram. Amen quippe dico vobis si habueritis fidem sicut granum sinapis dicetis monti huic, transi hinc illuc, & transibit, & nihil impossibile erit vobis. Hoc autem genus non eiicitur nisi per orationem & ieiunium.

Conuersantibus autem eis in Galilæa dixit eis Iesus: Futurum est vt Filius hominis tradatur in manus hominum, & occident eum, & die tertia resurget. Et contristati sunt vehementer. Et cum venissent Capharnaum accesserunt qui didrachma accipiebant ad Petrum, & dixerunt ei: Magister vester non dat didrachma? Ait illis: Etiam. Et cum intrasset domum præuenit eum Iesus dicens: Quid tibi videtur Simon? Reges terræ à quibus accipiunt tributum aut censum? à filiis suis an ab alienis? Et ille dixit: Ab alienis. Ait illi Iesus: Ergo liberi sunt filii. Vt autem non scandalizemus eos, vade ad mare & mitte hamum, & eum piscem qui primus ascenderit tolle, & aperto ore eius inuenies staterem, illum sumens da eis pro me & te.

In illa hora accesserunt discipuli ad Iesum dicentes: Quis putas maior est in regno cœlorum? Et aduocans Iesus paruulum vnum statuit eum in medio eorum & dixit: Amen dico vobis nisi conuersi fueritis & efficiamini sicut paruuli non intrabitis in regnum cœlorum. Quicunque ergo humiliauerit se sicut paruulus iste, hic est maior in regno cœlorum. Et qui susceperit vnum paruulum talem in nomine meo me suscipit. Qui autem scandalizauerit vnum de pusillis istis qui in me credunt expedit ei vt suspendatur mola asinaria in collo eius & demergatur in profundum maris. Væ mundo à scandalis. Necesse est enim vt veniant scandala, verumtamen væ homini illi per quem scandalum venit. Si autem manus tua vel pes tuus scandalizat te abscide eum & proice abs te. Bonum tibi est ad vitam ingredi debilem vel claudum, quam duas manus habentem vel duos pedes mitti in ignem æternum. Et si oculus tuus dexter scandalizat te eruе eum & proice abs te. Bonum tibi est vnoculum in vitam introire, quam duos oculos habentem mitti in gehennam ignis. Videte ne contemnatis vnum ex his pusillis. Dico enim vobis quia Angeli eorum in cœlis semper vident faciem Patris mei qui in cœlis est. Quid vobis videtur? si fuerint alicui homini centum oues & vna ex illis erret, nonne relictis nonaginta nouem in montibus abiens quærit errantem? Et si contigerit inuenire eam, amen dico vobis quia gaudet super eam magis quam super nonaginta nouem quæ non erraverunt. Sic non est voluntas ante Patrem vestrum qui in cœlis est vt pereat vnus de pusillis istis.

Si autem peccauerit in te frater tuus vade & corripe eum inter te & ipsum solum. Si te audierit lucratus eris fratrem tuum. Si autem non audierit te adhibe tecum adhuc vnum vel duos vt in ore duorum vel trium testium stet omne verbum. Quod si non audierit eos dic ecclesiæ. Si autem ecclesiam non audierit sit tibi sicut ethnicus & publicanus. Amen dico vobis quæcunque alligaueritis super terram erunt ligata & in cœlo, & quæcunque solueritis super terram erunt soluta & in cœlo. Iterum dico vobis quia si duo ex vobis consenserint super terram de omni re quamcunque petierint fiet illis à Patre meo qui in cœlis est. Vbi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo ibi sum in medio eorum.

Tunc accedens ad eum Petrus dixit ei: Domine quoties peccabit in me frater meus & dimittam ei? Numquid usque septies? Dicit illi Iesus: Non dico tibi usque septies sed usque septuagies septies. Propterea assimilatum est regnum cœlorum homini regi qui voluit rationem ponere cum seruis suis. Et cum cœpisset rationem ponere oblatus est ei vnus qui debebat decem millia talenta. Cum autem non haberet vnde redderet dominus eius iussit eum venundari & vxorem eius & filios & omnia quæ habebat & reddi. Procidens autem seruus ille rogabat eum dicens: Patientiam habe in me & omnia reddam tibi. Misertus autem dominus serui illius dimisit eum & debitum dimisit ei. Egressus autem seruus ille inuenit vnum de conseruis suis qui debebat ei centum denarios & tenens suffocabat eum dicens: Redde quod debes. Et procidens conseruus eius rogabat eum dicens: Patientiam habe in me & reddam tibi omnia. Ille autem noluit sed abiit & misit eum in carcerem donec reddat debitum. Videntes autem conserui eius quæ fiebant contristati sunt valde & venerunt & narrauerunt domino suo omnia quæ facta fuerant. Tunc vocauit illum dominus suus & ait illi: Serue nequam omne debitum dimisi tibi quoniam rogasti me. Nonne ergo oportuit & te misereri conseruo tuo sicut & ego tui misertus sum? Et iratus dominus eius tradidit eum tortoribus quoadusque reddat vniuersum debitum. Sic & Pater meus cœlestis faciet vobis nisi remiseritis vnusquisque fratri suo de cordibus vestris.

Et factum est cum consummasset Iesus sermones hos transtulit se à Galilæa & venit in fines Iudææ trans Iordanem. Et secutæ sunt eum turbæ multæ & curauit eos ibi. Et accesserunt ad eum Pharisæi tentantes eum & dicentes: Si licet homini dimittere vxorem suam quacunque ex causa? Qui respondens ait: Non legistis quia qui fecit hominem ab initio masculum & fœminam fecit eos? Et dixit: Propter hoc dimittet homo patrem & matrem & adhærebit vxori suæ & erunt duo in carne vna. Itaque iam non sunt duo sed vna caro. Quod ergo Deus coniunxit homo non separet. Dicunt illi: Quid ergo Moyses mandauit dare libellum repudii & dimittere? Ait illis Iesus: Moyses ad duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere vxores vestras, ab initio autem non fuit sic. Dico autem vobis quia quicunque dimiserit vxorem suam nisi ob fornicationem & aliam duxerit mœchatur. Et qui dimissam duxerit mœchatur. Dicunt ei discipuli eius: Si sic est causa hominis cum vxore non expedit nubere. Qui ait illis: Non omnes capiunt verbum istud sed quibus datum est. Sunt enim eunuchi qui de vtero matris suæ sic nati sunt & sunt eunuchi qui facti sunt ab hominibus & sunt eunuchi qui castrauerunt semetipsos propter regnum cœlorum. Qui potest capere capiat.

Tunc oblati sunt ei parvuli vt manus eis imponeret & oraret. Discipuli autem increpabant eos. Iesus autem ait: Sinite parvulos & nolite eos prohibere ad me venire. Talium enim est regnum cœlorum. Et cum imposuisset eis manus abiit inde.

Et ecce vnus ex principibus synagogæ accedens adorauit eum dicens: Domine filia mea modo defuncta est sed veni & impone manum tuam super eam & viuet. Et surgens Iesus sequebatur eum & discipuli eius. Et ecce mulier quæ sanguinis fluxum patiebatur duodecim annis accessit retro & tetigit fimbriam vestimenti eius. Dicebat enim intra se: Si tetigero tantum vestimentum eius saluabor. Iesus autem conuersus & videns eam dixit: Confide filia fides tua te saluam fecit. Et saluata est mulier ex illa hora. Et cum venisset Iesus in domum principis & vidisset tibicines & turbam tumultuantem dicebat: Recedite non enim mortua est puella sed dormit. Et deridebant eum. Et cum eiecta fuisset turba introiuit & tenuit manum eius & surrexit puella. Et exiit fama hæc in vniuersam terram illam.

Et transeunti Iesu inde secuti sunt duo cæci clamantes & dicentes: Miserere nostri fili Dauid. Cum autem venisset domum accesserunt ad eum cæci & dicit eis Iesus: Creditis quia possum hoc facere vobis? Dicunt ei: Etiam Domine. Tunc tetigit oculos eorum dicens: Secundum fidem vestram fiat vobis. Et aperti sunt oculi eorum & comminatus est illis Iesus dicens: Videte ne quis sciat. At illi exeuntes diffamauerunt eum in vniuersa terra illa.

Egressis autem illis ecce obtulerunt ei hominem mutum dæmonium habentem. Et cum eiecto dæmonio locutus est mutus & admirati sunt turbæ dicentes: Numquam apparuit sic in Israel. Pharisæi autem dicebant: In principe dæmoniorum eiicit dæmonia.

Et circuibat Iesus ciuitates omnes & castella docens in synagogis eorum & prædicans euangelium regni & curans omnem languorem & omnem infirmitatem. Videns autem turbas misertus est eis quia erant vexati & iacentes sicut oues non habentes pastorem. Tunc dicit discipulis suis: Messis quidem multa operarii autem pauci. Rogate ergo dominum messis vt mittat operarios in messem suam.

Et conuocatis duodecim discipulis suis dedit illis potestatem spiritibus immundis vt eiicerent eos & curarent omnem languorem & omnem infirmitatem. Nomina autem duodecim Apostolorum hæc sunt. Primus Simon qui dicitur Petrus & Andreas frater eius. Iacobus Zebedæi & Ioannes frater eius. Philippus & Bartholomæus. Thomas & Matthæus publicanus. Iacobus Alphæi & Lebbæus qui cognominatus est Thaddæus. Simon Chananæus & Iudas Iscariotes qui & prodidit eum. Hos duodecim misit Iesus præcipiens eis dicens: In viam gentium ne abieritis & in ciuitates Samaritanorum ne introieritis. Sed ite potius ad oues quæ perierunt domus Israel. Euntes autem prædicate dicentes quia appropinquauit regnum cœlorum. Infirmos curate mundate leprosos mortuos suscitate dæmonia eiicite. Gratis accepistis gratis date. Nolite possidere aurum neque argentum neque pecuniam in zonis vestris non peram in via neque duas tunicas neque calceamenta neque virgam. Dignus enim est operarius cibo suo. In quamcunque autem ciuitatem aut castellum intraueritis requirite quis in ea dignus sit & ibi manete donec exeatis. Intrantes autem domum salutate eam dicentes: Pax huic domui. Et si quidem fuerit domus illa digna veniat pax vestra super eam. Si autem non fuerit digna pax vestra ad vos reuertatur. Et quicunque non receperit vos neque audierit sermones vestros exeuntes foras de domo vel ciuitate illa excutite pulueres pedum vestrorum. Amen dico vobis tolerabilius erit terræ Sodomorum & Gomorræ in die iudicii quam ciuitati illi. Ecce ego mitto vos sicut oues in medio luporum. Estote ergo prudentes sicut serpentes & simplices sicut columbæ. Cauete autem ab hominibus. Tradent enim vos in consiliis suis & in synagogis suis flagellabunt vos. Et ante præsides & reges ducemini propter me in testimonium illis & gentibus. Cum autem tradiderint vos nolite cogitare quomodo aut quid loquamini. Dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis. Tradet autem frater fratrem in mortem & pater filium & insurgent filii in parentes & morte afficient eos. Et eritis odio omnibus propter nomen meum. Qui autem perseuerauerit in finem hic saluus erit. Cum autem persecuti vos fuerint in ciuitate hac fugite in aliam. Amen enim dico vobis non consummabitis ciuitates Israel donec veniat Filius hominis. Non est discipulus super magistrum nec seruus super dominum suum. Sufficit discipulo vt sit sicut magister eius & seruus sicut dominus eius. Si patremfamilias Beelzebub vocauerunt quanto magis domesticos eius? Ergo ne timueritis eos. Nihil enim est opertum quod non reuelabitur & occultum quod non sciatur. Quod dico vobis in tenebris dicite in lumine & quod in aure auditis prædicate super tecta. Et nolite timere eos qui occidunt corpus animam autem non possunt occidere. Sed timete magis eum qui potest & animam & corpus perdere in gehenna. Nonne duo passeres asse veneunt & vnus ex illis non cadet super terram sine Patre vestro? Vestri autem capitis omnes capilli numerati sunt. Nolite ergo timere multis passeribus pluris estis vos. Omnis ergo qui confitebitur me coram hominibus confitebor & ego eum coram Patre meo qui in cœlis est. Qui autem negauerit me coram hominibus negabo & ego eum coram Patre meo qui in cœlis est. Nolite arbitrari quia pacem venerim mittere in terram non veni pacem mittere sed gladium. Veni enim separare hominem aduersus patrem suum & filiam aduersus matrem suam & nurum aduersus socrum suam & inimici hominis domestici eius. Qui amat patrem aut matrem plus quam me non est me dignus. Et qui amat filium aut filiam plus quam me non est me dignus. Et qui non accipit crucem suam & sequitur me non est me dignus. Qui inuenit animam suam perdet eam & qui perdiderit animam suam propter me inueniet eam. Qui vos recipit me recipit & qui me recipit recipit eum qui misit me. Qui recipit prophetam in nomine prophetæ mercedem prophetæ accipiet & qui recipit iustum in nomine iusti mercedem iusti accipiet. Et quicunque potum dederit vni ex minimis istis calicem aquæ frigidæ tantum in nomine discipuli amen dico vobis non perdet mercedem suam.

Et factum est cum consummasset Iesus præcipiens duodecim discipulis suis transiit inde vt doceret & prædicaret in ciuitatibus eorum. Iohannes autem audiens in vinculis opera Christi misit duos de discipulis suis ait illi: Tu es qui venturus es an alium exspectamus? Et respondens Iesus dixit eis: Euntes renuntiate Iohanni quæ audistis & vidistis. Cæci vident claudi ambulant leprosi mundantur surdi audiunt mortui resurgunt pauperes euangelizantur & beatus est qui non fuerit scandalizatus in me. Illis autem abeuntibus cœpit Iesus dicere ad turbas de Iohanne: Quid existis in desertum videre? arundinem vento agitatam? Sed quid existis videre? hominem mollibus vestimentis indutum? Ecce qui mollibus vestimentis vestiuntur in domibus regum sunt. Sed quid existis videre? prophetam? Etiam dico vobis & plus quam prophetam. Hic est enim de quo scriptum est: Ecce ego mitto Angelum meum ante faciem tuam qui præparabit viam tuam ante te. Amen dico vobis non surrexit inter natos mulierum maior Iohanne Baptista. Qui autem minor est in regno cœlorum maior est illo. A diebus autem Iohannis Baptistæ vsque nunc regnum cœlorum vim patitur & violenti rapiunt illud. Omnes enim prophetæ & lex vsque ad Iohannem prophetauerunt. Et si vultis recipere ipse est Helias qui venturus est. Qui habet aures audiendi audiat. Cui autem similem æstimabo generationem hanc? Similis est pueris sedentibus in foro quæ clamantibus coæqualibus suis dicunt: Cecinimus vobis tibia & non saltastis lamentauimus & non planxistis. Venit enim Iohannes neque manducans neque bibens & dicunt: Dæmonium habet. Venit Filius hominis manducans & bibens & dicunt: Ecce homo vorax & potator vini publicanorum & peccatorum amicus. Et iustificata est sapientia à filiis suis. Tunc cœpit exprobrare ciuitatibus in quibus factæ sunt plurimæ virtutes eius quia non pœnitentiam egissent. Væ tibi Corozaim væ tibi Bethsaida quia si in Tyro & Sidone factæ essent virtutes quæ factæ sunt in vobis olim in cilicio & cinere pœnitentiam egissent. Verumtamen dico vobis Tyro & Sidoni remissius erit in die iudicii quam vobis. Et tu Capharnaum nunquid vsque in cœlum exaltaberis? usque in infernum descendes. Quia si in Sodomis factæ essent virtutes quæ factæ sunt in te forsitan remansissent vsque in hodiernum diem. Verumtamen dico vobis quia terræ Sodomorum remissius erit in die iudicii quam tibi.

In illo tempore respondens Iesus dixit: Confiteor tibi Pater Domine cœli & terræ quia abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus & reuelasti ea paruulis. Etiam Pater quoniam sic fuit placitum ante te. Omnia mihi tradita sunt à Patre meo & nemo nouit Filium nisi Pater neque Patrem quis nouit nisi Filius & cui voluerit Filius reuelare. Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis & ego reficiam vos. Tollite iugum meum super vos & discite à me quia mitis sum & humilis corde & inuenietis requiem animabus vestris. Iugum enim meum suaue est & onus meum leue.

In illo tempore ambulauit Iesus sabbatis per sata discipuli autem eius esurientes cœperunt vellere spicas & manducare. Pharisæi autem videntes dixerunt ei: Ecce discipuli tui faciunt quod non licet facere sabbatis. Qui ait illis: Nonne legistis quid fecerit David quando esuriit ipse & qui cum illo erant quomodo intrauit domum Dei & panes propositionis manducauerunt quos non licebat ei manducare neque his qui cum eo erant sed solis sacerdotibus? Aut non legistis in lege quia sacerdotes in templo sabbatum violant & sine crimine sunt? Dico autem vobis quia templo maior hic est. Si autem scissetis quid est: Misericordiam volo & non sacrificium non utique condemnassetis innocentes. Dominus enim est Filius hominis etiam sabbati.

Et cum inde abisset venit in synagogam eorum & ecce homo manum habens aridam & interrogauerunt eum dicentes: Si licet sabbatis curare? vt accusarent eum. Qui ait illis: Quis erit ex vobis homo qui habet ouem vnam & si hæc cadat sabbatis in foueam nonne tenebit & leuabit eam? Quanto igitur melior est homo ouis? Itaque licet sabbatis benefacere. Tunc ait homini: Extende manum tuam & extendit & restituta est sanitati sicut altera. Exeuntes autem Pharisæi consilium faciebant aduersus eum quemadmodum illum perderent. Iesus autem sciens secessit inde & secuti sunt eum multi & curauit eos omnes & præcepit eis ne manifestum eum facerent vt adimpleretur quod dictum est per Isaiam prophetam dicentem: Ecce puer meus quem elegi dilectus meus in quo bene complacuit sibi anima mea ponam spiritum meum super eum & iudicium gentibus annuntiabit. Non contendet neque clamabit neque audiet quisquam in plateis vocem eius. Arundinem quassatam non confringet & linum fumigans non extinguet donec eiciat ad victoriam iudicium & in nomine eius gentes sperabunt.

Tunc oblatus est ei dæmonium habens cæcus & mutus & curauit eum ita vt cæcus loqueretur & videret. Et stupebant vniuersæ turbæ & dicebant: Numquid hic est filius David? Pharisæi autem audientes dixerunt: Hic non eiicit dæmonia nisi in Beelzebub principe dæmoniorum. Et cum vidisset Iesus cogitationes eorum dixit eis: Omne regnum diuisum contra se desolabitur & omnis ciuitas vel domus diuisa contra se non stabit. Et si Satanas Satanam eiicit contra se diuisus est quomodo ergo stabit regnum eius? Et si ego in Beelzebub eiicio filii vestri in quo eiiciunt? Ideo ipsi iudices vestri erunt. Si autem in Spiritu Dei eiicio dæmonia profectò peruenit in vos regnum Dei. Aut quomodo potest quisquam intrare in domum fortis & vasa eius diripere nisi prius fortem alligauerit & tunc domum eius diripiet? Qui non est mecum contra me est & qui non colligit mecum spargit. Ideo dico vobis omne peccatum & blasphemia remittetur hominibus spiritus autem blasphemia non remittetur. Et quicunque dixerit verbum contra Filium hominis remittetur ei qui autem dixerit contra Spiritum sanctum non remittetur ei neque in hoc sæculo neque in futuro. Aut facite arborem bonam & fructum eius bonum aut facite arborem malam & fructum eius malum. Ex fructu enim arbor cognoscitur. Progenies viperarum quomodo potestis bona loqui cum sitis mali? Ex abundantia enim cordis os loquitur. Bonus homo de bono thesauro profert bona & malus homo de malo thesauro profert mala. Dico autem vobis quod omne verbum otiosum quod locuti fuerint homines reddent rationem de eo in die iudicii. Ex verbis enim tuis iustificaberis & ex verbis tuis condemnaberis.

Tunc responderunt quidam de Scribis & Pharisæis dicentes: Magister volumus à te signum videre. Qui respondens ait illis: Generatio mala & adultera signum quærit & signum non dabitur ei nisi signum Ionæ prophetæ. Sicut enim fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus sic erit Filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus. Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione ista & condemnabunt eam quia pœnitentiam egerunt in prædicatione Ionæ & ecce plus quam Ionas hic. Regina austri surget in iudicio cum viris generationis istius & condemnabit eos quia venit à finibus terræ audire sapientiam Salomonis & ecce plus quam Salomon hic. Cum autem immundus spiritus exierit de homine ambulat per loca inaquosa quærens requiem & non inuenit. Tunc dicit: Reuertar in domum meam unde exiui. Et cum venerit inuenit eam vacantem scopis mundatam & ornatam. Tunc vadit & assumit septem alios spiritus secum nequiores se & ingressi habitant ibi. Et fiunt nouissima hominis illius peiora prioribus. Sic erit & generationi huic nequissimæ.

Adhuc eo loquente ad turbas ecce mater & fratres eius stabant foris quærentes loqui ei. Dixit autem quidam ei: Ecce mater tua & fratres tui foris stant quærentes te. At ille respondens dicenti sibi ait: Quæ est mater mea & qui sunt fratres mei? Et extendens manum in discipulos suos dixit: Ecce mater mea & fratres mei. Quicunque enim fecerit voluntatem Patris mei qui in cœlis est ipse meus frater & soror & mater est.

In illo die exiens Iesus de domo sedebat secus mare & congregatæ sunt ad eum turbæ multæ ita vt in nauem ascendens sederet & omnis turba stabat in littore. Et locutus est eis multa in parabolis dicens: Ecce exiit qui seminat seminare. Et dum seminat quædam cecidit secus viam & venerunt volucres & deuorauerunt illud. Aliud autem cecidit in petrosa vbi non habebat terram multam & continuò exortum est quia non habebat altitudinem terræ. Sole autem orto æstuauit & quia radicem non habebat aruit. Et aliud cecidit inter spinas & ascenderunt spinæ & suffocauerunt illud. Aliud autem cecidit in terram bonam & dabat fructum aliud centesimum aliud sexagesimum aliud tricesimum. Qui habet aures audiendi audiat.

Et accedentes discipuli dixerunt ei: Quare in parabolis loqueris eis? Ille autem respondens ait illis: Quia vobis datum est nosse mysteria regni cœlorum illis autem non est datum. Qui enim habet dabitur ei & abundabit qui autem non habet & quod videtur habere auferetur ab eo. Propterea in parabolis loquor eis quia videntes non videant & audientes non audiant neque intelligant. Et implebitur in eis prophetia Isaiæ dicentis: Auditu audietis & non intelligetis & videntes videbitis & non videbitis. Incrassatum est enim cor populi huius & auribus grauiter audierunt & oculos suos clauserunt nequando videant oculis & auribus audiant & corde intelligant & conuertantur & sanem eos. Vestri autem beati oculi quia vident & aures quia audiunt. Amen dico vobis quia multi prophetæ & iusti desiderauerunt videre quæ vos videtis & non viderunt & audire quæ audistis & non audierunt. Vos ergo audite parabolam seminantis. Omnis audiens verbum regni & non intelligens venit malus & rapit quod seminatum est in corde eius. Hic est qui secus viam seminatus est. Qui autem super petrosa seminatus est hic est qui verbum audit & continuò cum gaudio accipit illud. Non habet autem radicem in se sed temporalis est. Facta autem tribulatione & persecutione propter verbum continuò scandalizatur. Qui autem in spinas seminatus est hic est qui audit verbum & sollicitudo sæculi huius & fallacia diuitiarum suffocat verbum & sine fructu efficitur. Qui autem super terram bonam seminatus est hic est qui audit verbum & intelligit & fructum affert & facit alius centesimum alius sexagesimum alius tricesimum.

Aliam parabolam proposuit illis dicens: Simile factum est regnum cœlorum homini qui seminauit bonum semen in agro suo. Cum autem dormirent homines venit inimicus eius & superseminauit zizania in medio tritici & abiit. Cum autem creuisset herba & fructum fecisset tunc apparuerunt & zizania. Accedentes autem serui patrisfamilias dixerunt ei: Domine nonne bonum semen seminasti in agro tuo? Vnde ergo habet zizania? Et ait illis: Inimicus homo hoc fecit. Serui autem dixerunt ei: Vis imus & colligamus ea? Et ait: Non. Ne forte colligentes zizania eradicetis simul cum eis triticum. Sinite vtraque crescere usque ad messem & in tempore messis dicam messoribus: Colligite primum zizania & alligate ea in fasciculos ad comburendum triticum autem congregate in horreum meum.

Aliam parabolam proposuit eis: Simile est regnum cœlorum grano sinapis quod accipiens homo seminauit in agro suo. Quod minimum quidem est omnibus seminibus cum autem creuerit maius est inter olera & fit arbor vt volucres cœli veniant & habitent in ramis eius.

Aliam parabolam locutus est eis: Simile est regnum cœlorum fermento quod acceptum mulier abscondit in farinæ satis tribus donec fermentatum est totum.

Hæc omnia locutus est Iesus in parabolis ad turbas & sine parabolis non loquebatur eis vt adimpleretur quod dictum est per prophetam dicentem: Aperiam in parabolis os meum eructabo abscondita à constitutione mundi.

Tunc dimissis turbis venit in domum & accesserunt ad eum discipuli eius dicentes: Edissere nobis parabolam zizaniorum agri. Qui respondens ait illis: Qui seminat bonum semen est Filius hominis ager autem est mundus bonum autem semen hi sunt filii regni zizania autem sunt filii nequam inimicus autem qui seminauit ea est diabolus messis consummatio sæculi est messores autem Angeli sunt. Sicut ergo colligentur zizania & igni comburentur sic erit in consummatione sæculi. Mittet Filius hominis Angelos suos & colligent de regno eius omnia scandala & eos qui facit iniquitatem & mittent eos in caminum ignis ibi erit fletus & stridor dentium. Tunc iusti fulgebunt sicut sol in regno Patris eorum. Qui habet aures audiendi audiat.

Simile est regnum cœlorum thesauro abscondito in agro quem qui inuenit homo abscondit & præ gaudio illius vadit & vendit vniuersa quæ habet & emit agrum illum. Iterum simile est regnum cœlorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas inuento autem vno pretioso margarita abiit & vendidit omnia quæ habuit & emit eam. Iterum simile est regnum cœlorum sagenæ missæ in mare & ex omni genere congreganti quam cum impleta esset educentes & secus littus sedentes elegerunt bona in vasa sua malos autem foras miserunt. Sic erit in consummatione sæculi exibunt Angeli & separabunt malos de medio iustorum & mittent eos in caminum ignis ibi erit fletus & stridor dentium. Intellexistis hæc omnia? Dicunt ei: Etiam. Ait illis: Ideo omnis scriba doctus in regno cœlorum similis est homini patrifamilias qui profert de thesauro suo noua & vetera.

Et factum est cum consummasset Iesus parabolas has transtulit se inde & venit in patriam suam & docebat eos in synagogis eorum ita vt mirarentur & dicerent: Vnde huic sapientia hæc & virtutes? Nonne hic est fabri filius? Nonne mater eius dicitur Maria & fratres eius Iacobus & Ioseph & Simon & Iudas? Et sorores eius nonne omnes apud nos sunt? Vnde ergo huic omnia hæc? Et scandalizabantur in eo. Iesus autem dixit eis: Quia non est propheta sine honore nisi in patria sua & in domo sua. Et non fecit ibi virtutes multas propter incredulitatem eorum.

In illo tempore audiit Herodes tetrarcha famam Iesu & ait pueris suis: Hic est Iohannes Baptista ipse surrexit à mortuis & propterea virtutes operantur in eo. Herodes enim tenuit Iohannem & alligauit eum & posuit in carcere propter Herodiadem uxorem Philippi fratris sui quia dixerat ei Iohannes: Non licet tibi habere eam. Et volens eum occidere timuit populum quia sicut prophetam eum habebant. Natalitia autem agentibus Herodi saltauit filia Herodiadis in medio & placuit Herodi unde cum iuramento confessus est ei dare quodcunque petisset. Illa autem priusquam peteret à matre sua ait: Da mihi hic in disco caput Iohannis Baptistæ. Et contristatus rex propter iusiurandum & eos qui simul recumbebant iussit dari & misit decollauit Iohannem in carcere. Et allatum est caput eius in disco & datum puellæ & attulit matri suæ. Et accesserunt discipuli eius & tulerunt corpus & sepelierunt illud & venerunt nuntiare Iesu.

Audiens autem Iesus secessit inde in nauicula in locum desertum seorsum & non ambulauit post eum de ciuitatibus pedestris multitudo. Et egressus vidit turbam multam & misertus est eis & curauit infirmos eorum. Cum autem sero factum esset accesserunt ad eum discipuli eius dicentes: Desertus est locus & hora iam præterit dimitte turbas vt euntes in castella emant sibi cibaria. Iesus autem dixit eis: Non habent necesse ire date illis vos manducare. Respondentes autem dixerunt ei: Non habemus hic nisi quinque panes & duos pisces. Qui ait illis: Afferte mihi illos huc. Et præcepit turbæ discumbere super fœnum & accepit quinque panes & duos pisces & respiciens in cœlum benedixit & fregit & dedit discipulis panes discipuli autem turbis. Et manducauerunt omnes & saturati sunt & quod superauit de fragmentis tulerunt duodecim cophinos plenos. Manducantium autem fuit numerus quinque millia virorum exceptis mulieribus & paruulis.

Et statim compulit Iesus discipulos suos ascendere nauem & præcedere eum trans fretum donec dimitteret turbas. Et dimissis turbis ascendit in montem solus orare. Vespere autem facto solus erat ibi. Nauis autem in medio mari iactabatur fluctibus erat enim contraria ventus. Quarta autem vigilia noctis venit ad eos ambulans super mare. Et videntes eum discipuli ambulantem super mare turbati sunt dicentes quia phantasma est & præ timore clamauerunt. Et statim Iesus locutus est eis dicens: Confidite ego sum nolite timere. Respondens autem ei Petrus ait: Domine si tu es iube me ad te venire super aquas. Qui ait illi: Veni. Et descendens Petrus de nauicula ambulauit super aquas vt veniret ad Iesum. Videns autem vehementem ventum timuit & cum cœpisset mergi clamauit dicens: Domine saluum me fac. Et continuò Iesus extendens manum apprehendit eum & dixit illi: Modicæ fidei quare dubitasti? Et ascendentibus eis in nauem cessauit ventus. Venientes autem qui in nauicula erant adorauerunt eum dicentes: Vere Filius Dei es.

Et cum transfretassent venerunt in terram Genesar & cognouerunt eum viri loci illius & miserunt in vniuersam regionem illam & obtulerunt ei omnes male habentes & deprecabantur eum vt vel fimbriam vestimenti eius tangerent & quicunque tetigerunt salui facti sunt.

Tunc accedunt ad Iesum à Hierosolymis Scribæ & Pharisæi dicentes: Quare discipuli tui transgrediuntur traditionem seniorum non enim lauant manus suas cum panem manducant? Qui respondens ait illis: Quare & vos transgredimini mandatum Dei propter traditionem vestram? Deus enim dixit: Honora patrem & matrem & qui maledixerit patri aut matri morte moriatur. Vos autem dicitis: Quicunque dixerit patri aut matri munus quodcunque est ex me tibi proderit & non honorificabit patrem suum aut matrem suam. Et irritum fecistis mandatum Dei propter traditionem vestram. Hypocritæ bene prophetauit de vobis Isaias dicens: Populus hic labiis me honorat cor autem eorum longe est à me. Sine causa autem colunt me docentes doctrinas & mandata hominum. Et conuocata turba dixit eis: Audite & intelligite. Non quod intrat in os coinquinat hominem sed quod procedit de ore hoc coinquinat hominem. Tunc accedentes discipuli dixerunt ei: Scis quia Pharisæi audito verbo scandalizati sunt? Qui respondens ait: Omnis plantatio quam non plantauit Pater meus cœlestis eradicabitur. Sinite illos cæci sunt & duces cæcorum. Cæcus autem si cæco ducatum præstet ambo in foueam cadunt. Respondens autem Petrus dixit ei: Edissere nobis parabolam istam. Ait illis: Adhuc & vos sine intellectu estis? Non intelligitis quia omne quod in os intrat in ventrem vadit & in secessum emittitur? Quæ autem procedunt de ore de corde exeunt & ea coinquinant hominem. De corde enim exeunt cogitationes malæ homicidia adulteria fornicationes furta falsa testimonia blasphemiæ. Hæc sunt quæ coinquinant hominem. Non lotis autem manibus manducare non coinquinat hominem.

Et egressus inde Iesus secessit in partes Tyri & Sidonis & ecce mulier Chananæa à finibus illis quæ exierat clamauit dicens: Miserere mei Domine fili David filia mea male à dæmonio vexatur. Qui non respondit ei verbum. Et accedentes discipuli eius rogabant eum

CANON E

ris amorisque quàm maximi fuisse Petrum in Dominum Saluatorem. Quia ergo post confessionem suam, qua dixerat: *Tu es Christus filius Dei viui*, & præmium Saluatoris quod audierat: *Beatus es Simon Bariona, quia caro & sanguis non reuelauit tibi, sed pater meus qui in cœlis est*: repentè audit à Domino, oportere se ire Hierosolymam, ibique multa pati à Senioribus & Scribis, & Principibus sacerdotum, & occidi, & tertia die resurgere: vult destrui confessionem suam: nec putat fieri posse, vt filius Dei occidatur: assumitque eum in affectum suum, vel separatim ducit, ne præsentibus cæteris condiscipulis magistrum videatur arguere: & cœpit increpare illum amantis affectu, & optantis dicere: *Absit à te Domine*. Vel vt melius habetur in Græco: ἵλεώς σοι κύριε, οὐ μὴ ἔσται σοι τοῦτο, hoc est, propitius sis tibi Domine, non erit tibi hoc: Non potest fieri, nec recipiunt aures meæ, vt Dei filius occidendus sit. Ad quem Dominus conuersus ait: Vade retrò me Satana, scandalum mihi es. Satanas interpretatur aduersarius, siue contrarius. Quia contraria, inquit, loqueris voluntati meæ, debes aduersarius appellari. Multi putant, quòd non Petrus correptus sit, sed aduersarius spiritus, qui hæc dicere Apostolum suggerebat. Sed mihi error Apostolicus, & de pietatis affectu veniens, nunquam incentiuum diaboli videbitur. *Vade retrò me Satana*. Diabolo dicitur: *Vade retrò*. Petrus audit: *Vade retrò me*, hoc est, sequere sententiam meam: quia non sapis ea, quæ Dei sunt, sed quæ hominum. Meæ voluntatis est & patris (cuius veni facere voluntatem) vt pro hominum salute moriar: tu tuam tantùm considerans voluntatem, non vis granum tritici in terram cadere, vt multos fructus afferat. Prudens lector inquirat, quomodo post tantam beatitudinem: *Beatus es Simon Bariona*. Et, *Tu es Petrus, & super hanc Petram ædificabo Ecclesiam meam: & portæ inferi non præualebunt aduersus eam. Et tibi dabo claues regni cœlorum. Et quod ligaueris vel solueris super terram, erit ligatum vel solutum in cœlo*: nunc audiat: *Vade retrò me Satana, scandalum mihi es*. Aut quæ sit tam repentina conuersio, vt post tanta præmia, Satanas appelletur. Sed si consideret, qui hoc quærit, Petro illam benedictionem & beatitudinem ac potestatem, & ædificationem super eum Ecclesiæ, in futuro promissam, non in præsenti datam, intelliget: *AEdificabo*, inquit, *super te Ecclesiam meam, & portæ inferi non præualebunt aduersus eam, & dabo tibi claues regni cœlorum*: omnia de futuro. Quæ si statim dedisset ei, nunquam in eo prauæ confessionis error inuenisset locum.

k 170 II.

l 171 II.

m 172 II.

Sup. 4. b F

Col. 3. b Galat. 2. d

Psal. 115. a

a ¶ *Tunc Iesus dixit discipulis suis: Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucem suam*, &c.] Qui deponit veterem hominem cum operibus suis, denegat semetipsum, dicens: *Viuo autem non ego, viuit verò in me Christus*: tollit crucem suam, & mundo crucifigitur. Cui autem mundus crucifixus est, sequitur Dominum crucifixum.

b ¶ *Aut quam dabit homo commutationem pro anima sua?* &c.] Pro Israel datur commutatio Ægyptus & Æthiopia, & Syene: pro anima humana illa sola est retributio, quàm Psalmista canit: *Quid retribuam Domino pro omnibus, quæ retribuit mihi? Calicem salutaris accipiam, & nomen Domini inuocabo.*

c ¶ *Filius enim hominis venturus est in gloria patris sui cum angelis suis.*] Petrus ad prædicationem Dominicæ mortis scandalizatus, sententia Domini fuerat increpatus, prouocati sunt discipuli, vt abnegarent se & tollerent crucem suam, & morientium animo sequerentur magistrum. Grandis terror audientium, & qui possit principe Apostolorum perterrito, etiam aliis metum injicere: iccircò tristibus læta succedunt, & dicit: *Filius hominis venturus est in gloria patris sui cum angelis suis.* Times mortem, audi gloriam triumphantis. Vereris crucem, auscultа angelorum ministeria. Et tunc, inquit, reddet vnicuique secundùm opera eius. Non est distinctio Iudæi & Ethnici, viri & mulieris, pauperum & diuitum, vbi non personæ, sed opera considerantur.

Rom. 10. c

d ¶ *Amen dico vobis: sunt quidam de hic stantibus, qui non gustabunt mortem, donec videant filium hominis venientem in regno suo.*] Terrorem Apostolorum spe medicari voluerat promissorum, dicens: Filius hominis venturus est in gloria patris sui cum angelis suis. Insuper auctoritate iudicis addita, & reddet vnicuique secundùm opera sua. Poterat Apostolorum tacita cogitatio, istiusmodi scandalum sustinere. Occisionem & mortem nunc dicis esse venturam: Quòd autem promittis te affuturum in gloria patris cum angelorum ministeriis, & iudicis potestate, hoc in dies erit, & in tempora longa differetur. Præuidens ergo occultorum cognitor, quid possent obijcere, præsentem timorem, præsenti compensat præmio. Quid enim dicit: Sunt quidam de hic stantibus, qui non gustabunt mortem, donec videant filium hominis venientem in regno suo: vt qualis est postea venturus, ob incredulitatem vestram præsenti tempore demonstretur.

H

CAPVT XVI.

ET[e] dies sex assumens Iesus Petrum & Iacobum & Ioannem fratrem eius, ducit illos[f] in montem excelsum seorsum, & transfiguratus[g] est ante eos. Et resplenduit[h] facies eius sicut Sol: vestimenta autem eius facta sunt

CAPVT XVII.

ET post dies sex assumens Iesus Petrum & Iacobum, & Ioannem fratrem eius.] Quare Petrus & Iacobus & Ioannes in quibusdam Euangeliorum locis separentur à cæteris: aut quid priuilegii habeant extra alios Apostolos, crebrò diximus. Nunc quæritur, quomodo post dies sex assumpserit eos, & duxerit in montem excelsum seorsum: cùm Lucas Euangelista octonarium numerum ponat. Sed facilis responsio est: quia hic medii ponuntur dies, ibi primus additur & extremus. Non enim dicitur: Post dies octo assumpsit Iesus Petrum & Iacobum & Ioannem, sed die octauo.

Infr. 27. d Marc. 13. a Luc. 8. g

Luc. 9. d

f ¶ *Ducit illos in montem excelsum seorsum.*] Ducere ad montana discipulos pars regni est. Ducuntur seorsum: quia *multi vocati, pauci verò electi.*

Infr. 20. b

g ¶ *Et transfiguratus est ante eos.*] Qualis futurus est tempore iudicandi, talis apparuit Apostolis. Quod autem dicit: transfiguratus est ante eos: nemo putet pristinam eum formam & faciem perdidisse, vel amisisse corporis veritatem, & assumsisse corpus vel spirituale, vel aereum, sed quomodo transformatus sit, Euangelista demonstrat, dicens.

h ¶ *Et resplenduit facies eius sicut Sol: vestimenta autem eius facta sunt alba sicut nix.*] Vbi splendor faciei ostenditur, & candor describitur vestium, non substantia tollitur, sed gloria commutatur. Resplenduit facies eius sicut Sol. Certè transformatus est Dominus in eam gloriam, qua venturus est postea in regno suo. Transformatio splendorem addidit, faciem non subtraxit. Esto, corpus spirituale fuerit, num & vestimenta mutata sunt, quæ intantum fuêre candida (vt alius Euangelista dixerit) *qualia fullo super terram non potest facere?* Quod autem fullo super terram potest facere, corporale est, & tactui subiacet: non spirituale & aereum, quod illudat oculis, & tantùm in phantasmate conspiciatur.

Marc. 9. a

a ¶ Et

A

a ¶ *Et ecce apparuerunt illis Moyses & Elias cum eo loquentes,* &c.] Scribis & Phariſæis tentantibus ſe, & de cœlo ſigna poſcentibus, dare noluit: ſed prauam poſtulationem confutauit reſponſione prudenti. Hic verò, vt Apoſtolorum augeat fidem, dat ſignum de cœlo, Eliain de deſcendente, quo conſcenderat, & Moyſe ab inferis reſurgente: quod & Achaz per Eſaiam præcipitur, vt petat ſibi ſignum de excelſo, aut de inferno. Nam quod dictum eſt: *Apparuerunt illis Moyſes & Elias cum eo loquentes*, & in alio refertur Euangelio nunciaſſe ei, quæ Hieroſolymis paſſurus eſſet, lex oſtenditur & Prophetæ, qui & paſſionem Domini & reſurrectionem crebris vocibus nunciarunt.

Eſa 7. b

Luc. 9. d

b ¶ *Reſpondens autem Petrus, dixit ad Ieſum: Domine, bonum eſt nos hic eſſe.*] Qui ad montana conſcenderat, non vult ad terrena deſcendere, ſed ſemper in ſublimibus perſeuerare.

c ¶ *Si vis, faciamus hic tria tabernacula, tibi vnum, Moyſi vnum, & Eliæ vnum,* &c.] Erras, Petre, & (ſicut alius Euangeliſta teſtatur) neſcis, quid dicas. Noli tria tabernacula quærere, cùm vnum ſit tabernaculum Euangelii, in quo lex & Prophetæ recapitulanda ſunt. Si autem quæris tria tabernacula, nequaquam ſeruos cum domino conferas, ſed fac tria tabernacula: imò vnum Patri, & Filio, & Spiritui ſancto, vt quorum eſt vna diuinitas, vnum ſit & in pectore tuo tabernaculum.

Luc. 9 d

B

d ¶ *Adhuc eo loquente, ecce nubes lucida obumbrauit eos. Et ecce vox,* &c.] Quia imprudenter interrogauerat, propterea reſponſione Domini non meretur: ſed pater reſponder pro filio, vt verbum Domini compleretur: *Ego teſtimonium non dico pro me, ſed pater qui me miſit, ipſe pro me dicit teſtimonium.* Nubes autem videtur lucida, & obumbrat eos: vt qui carnale è frondibus aut tentoriis quærebant tabernaculum, nubis lucidæ operirentur vmbraculo. Vox quoque de cœlo patris loquentis auditur, quæ & teſtimonium perhibeat filio, & Petrum, errore ſublato, doceat veritatem: imò per Petrum cæteros Apoſtolos. Hic eſt, ait, filius meus dilectus: huic figendum eſt tabernaculum, huic obtemperandum. Hic eſt filius, illi ſerui ſunt. Moyſes & Elias debent & ipſi vobiſcum in penetralibus cordis ſui Domino tabernaculum præparare.

Ioan. 5. f & 8. c.

e ¶ *Et audientes diſcipuli, ceciderunt in faciem ſuam, & timuerunt valde,* &c.] Triplicem ob cauſam pauore terrentur: vel quia ſe erraſſe cognouerant: vel quia nubes lucida operuerat eos: aut quia Dei patris vocem loquentis audierant: Quia humana fragilitas conſpectum maioris gloriæ ferre non ſuſtinet: ac toto animo & corpore contremiſcens, ad terram cadit. Quantò quis ampliora quæſierit, tantò magis ad inferiora collabitur, ſi ignorauerit menſuram ſuam.

f ¶ *Et acceſſit Ieſus, & tetigit eos.*] Quia illi iacebant, & ſurgere non poterant, ipſe clementer accedit, & tangit eos: vt tactu timorem fuget, & debilitata membra ſolidentur.

g ¶ *Dixitq; eis: Surgite, & nolite timere,* &c.] Quos manu ſanauerat, ſanat imperio. Nolite timere. Primùm timor expellitur, vt poſtea doctrina tribuatur.

h ¶ *Leuantes autem oculos ſuos, neminem viderunt, niſi ſolum Ieſum.*] Rationabiliter, poſtquam ſurrexerunt, non viderunt niſi ſolum Ieſum: ne ſi Moyſes & Elias perſeuerаſſent cum Domino, patris vox videretur incerta, cui potiſſimum daret teſtimonium. Vident ergo Ieſum ſtantem ablata nube, & Moyſen & Eliam euanuiſſe: quia poſtquam legis & Prophetarum vmbra diſceſſerit (quæ velamento ſuo Apoſtolos texerat) vtrumque in Euangelio reperitur.

i ¶ *Et deſcendentibus illis de monte, præcepit eis Ieſus, dicens: Nemini dixeritis viſionem, donec filius hominis à mortuis reſurgat,* &c.] Futuri regni præmeditatio, & gloria triumphantis demonſtrata fuerat in monte. Non ergo vult hoc in populos prædicari: ne & incredibile eſſet pro rei magnitudine, & poſt tantam gloriam apud rudes animos, ſequens crux ſcandalum faceret.

CANON C

k ¶ *Et interrogauerunt eum diſcipuli, dicentes: Quid ergo Scribæ dicunt, quòd Eliam oportet primùm venire,* &c.] Niſi cauſas noueri mus, quare interrogauerint diſcipuli ſuper Eliæ nomine, ſtulta videtur & extraordinaria eorum interrogatio. Quid enim pertinet ad ea, quæ ſupra ſcripta ſunt, de Eliæ aduentu quærere? Traditio Phariſæorum eſt, iuxta Malachiam Prophetam, qui eſt nouiſſimus in duodecim, quòd Elias veniat antè aduentum Saluatoris, & reducat cor patrum ad filios, & filiorum ad patres, & reſtituat omnia in antiquum ſtatum. Æſtimant ergo diſcipuli transformationē gloriæ hanc eſſe, quam in monte viderant, & dicunt. Si iam veniſti in gloria, quomodo præcurſor tuus non apparet: maximè quia Eliam viderant receſſiſſe. Quando autem adijciunt: Scribæ dicunt, quòd Eliam oporteat primùm venire: Primùm dicendo, oſtendunt, quòd niſi Elias venerit, non ſit ſecundùm ſcripturas Saluatoris aduentus.

a 173 VI.

Malac. 4. b

b 174 II.

D

l ¶ *At ille reſpondens, ait illis: Elias quidem venturus eſt, & reſtituet omnia,* &c.] Ipſe qui venturus eſt in ſecundo Saluatoris aduentu iuxta corporis fidem, nunc per Ioannem venit in virtute & ſpiritu.

m ¶ *Et non cognouerunt eum: ſed fecerunt in eo, quæcunque voluerunt,* &c.] Hoc eſt, ſpreuerunt & decollauerunt eum.

n ¶ *Sic & filius hominis paſſurus eſt ab eis,* &c.] Quæritur autem, cùm Herodes & Herodias Ioannem interfecerint, quomodo ipſi Ieſum quoque crucifixiſſe dicantur: cùm legamus eum à Scribis & Phariſæis interfectum. Et breuiter reſpondendum, quòd & in Ioannis nece Phariſæorum factio conſenſerit, & in occiſione Domini Herodes iunxerit voluntatem ſuam: qui illuſum atque deſpectum remiſerit ad Pilatum, vt crucifigeret eum.

Luc. 23. b

o ¶ *Domine, miſerere filio meo: quia lunaticus eſt, & malè patitur: nam ſæpè cadit in ignem, & crebrò in aquam,* &c.] Quam ob cauſam dæmon obſeruans lunæ curſum, corripiat homines, & per creaturas infamare ſtudeat creatorem, ſupra diximus. Mihi autem videtur, iuxta Tropologiam, lunaticus eſſe, qui per horarum momenta mutatur ad vitia: nec perſiſtit in incepto, ſed creſcit atque decreſcit: & nunc in ignem fertur, quo adulterantium corda ſuccenſa ſunt: nunc in aquas, quæ non valent extinguere charitatem. Quod autem dicit: *Obtuli eum diſcipulis tuis, & non potuerunt curare eum*: latenter accuſat Apoſtolos: cùm impoſſibilitas curandi, interdum non ad imbecillitatem curantium, ſed ad eorum qui curandi ſunt fidem referatur: dicente Domino: *Fiat tibi ſecundum fidem tuam.*

Oſee 7. a

Cantic. 8. c

Sup 9.

p ¶ *Reſpondens autem Ieſus, ait: O generatio incredula, & peruerſa, quouſque ero vobiſcum? Vſque-*

CANON E

sa. quousque ero vobiscum, &c.] Non quòd tædio superatus sit, & mansuetus ac mitis: qui non aperuit, sicut agnus coram tondente, os suum: nec in verba furoris eruperit: sed quod in similitudinem medici, si ægrotum videat contra sua præcepta se gerere, dicat: Vsquequo accedam ad domum tuam: quousque artis perdam industriam: me aliud iubente, & te aliud perpetrante? Intantùm autem non est iratus homini, sed vitio, & per vnum hominem Iudæos arguit infidelitatis, vt statim intulerit: Afferte eum huc ad me.

c 175 V.

a ¶ *Et increpauit illum Iesus, & exiit ab eo dæmonium*, &c.] Non ille qui patiebatur, sed dæmon debuerat increpari. Siue increpauit puerum, & exiuit ab eo dæmon: quia propter peccata sua, à dæmone fuerat oppressus.

d 176 II.

b ¶ *Et dixerunt: quare nos non potuimus eijcere illum? Dicit illis Iesus: Propter incredulitatem vestram*, &c.] Hoc est, quod in alio loco dicit: *Quæcunque in nomine meo petieritis, credentes accipietis.* Ergo quotiens non accipimus, non præstantis est impossibilitas, sed culpa deprecantium.

e 177 X.

Ioan. 15. e

c ¶ *Si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis monti huic*, &c.] Putant aliqui fidem grano sinapis comparatam paruam dici, quòd regnum cœlorum grano sinapis conferatur: cùm Apostolus dicat: *Et si totam fidem habuero, ita vt montes transferam.* Ergo magna est fides, quæ grano sinapis coæquatur. Montis translatio non eius significatur, quem oculis carnis aspicimus, sed illius quia à Domino translatus fuerat ex lunatico. Quod enim ait: Dicetis monti huic: transi hinc, & transibit: de dæmone intelligitur. Ex quo stultitiæ coarguendi sunt, qui contendunt Apostolos omnesque credentes, ne paruam quidem habuisse fidem: quia nullus eorum montes transtulerit. Neque enim tantum prodest montis de alio in alium locum translatio, & vana signorum quærenda ostentatio, quantum in vtilitatem omnium iste mons transferendus est, qui per Prophetam dicitur corrumpere omnem terram.

a 178 II. 1. Cor 13. a F

Hier. 31. c

d ¶ *Hoc autem genus non eijcitur, nisi per orationem & ieiunium*, &c.] Dum docet, quomodo nequissimus dæmon possit expelli, omnes instituit ad vitam.

e ¶ *Conuersantibus autem eis in Galilæa, dixit illis Iesus: Filius hominis tradendus est in manus hominum*, &c.] Semper prosperis miscet tristia: vt cùm repentè venerint, non terreant Apostolos, sed à præmeditatis ferantur animis. Si enim contristat eos, quòd occidendus est, debet lætificare, quòd die tertio dicitur resurrecturus. Porrò quòd contristantur, & contristantur vehementer, non de infidelitate venit (alioquin scierant & Petrum esse correptum, quare nō saperet ea, quæ Dei sunt, sed quæ hominum) verùm quia pro dilectione magistri nihil de eo siniſtrum & humile patiuntur audire.

Sup. 16. c

f ¶ *Et cùm venissent Capharnaum, accesserunt, qui didrachma accipiebant ad Petrum, & dixerunt: Magister vester non soluit didrachma? Ait: Etiam*, &c.] Post Augustum Cæsarem, Iudæa facta est tributaria, & omnes censi capite ferebantur. Vnde & Ioseph cum Maria cognata sua profectus est in Bethlehem. Rursum quoniam nutritus erat in Nazareth (quod est oppidum Galilææ Capharnaum vrbi subiacens) ex more poscunt tributa, & pro signorū magnitudine hi qui exigebant, non audent ipsum repetere, sed discipulum conueniunt: Siue malitiosè interrogant, vtrum reddat tributa, an contradicat Cæsaris voluntati: iuxta quod in alio loco legimus: *Licet tributa Cæsari soluere, an non?*

G

g ¶ *Et cùm intrasset in domum, præuenit eum Iesus dicens*, &c.] Qui didrachma exigebant, seorsum conuenerant Petrum. Cumque intrasset domum, antequam Petrus suggereret, interrogat Dominus, ne scandalizentur discipuli ad postulationem tributi: cùm videant eum nosse, quæ absente se gesta sunt.

Matt. 12. b

h ¶ *Quid tibi videtur Simon? Reges terræ à quibus accipiunt tributum vel censum, à filiis suis, an ab alienis? Et ille dixit: Ab alienis. Dixit illi Iesus: Ergo liberi sunt filii*, &c.] Dominus noster, & secundùm carnem, & secundùm spiritum filius regis erat, vel ex Dauid stirpe generatus, vel omnipotentis verbum patris. Ergo tributa quasi regum filius non debebat: sed qui humilitatem carnis assumpserat, debuit adimplere omnem iustitiam. Nosque infelices, qui Christi censemur nomine, & nihil dignum tanta facimus maiestate. Ille pro nobis & crucem sustinuit, & tributa reddidit: nos pro illius honore tributa non reddimus, & quasi filii regis à vectigalibus immunes sumus.

i ¶ *Vt autem non scandalizemus eos, vade ad mare, & mitte hamum, eum piscem qui primus ascenderit, tolle. Et aperto ore eius, inuenies statherem: illum sumens, da eis pro me.*] Quid primùm mirer in hoc loco, nescio: vtrum præscientiam, H

CAPVT XVIII.

IN[a] illa[k] hora accesserunt discipuli ad Iesum, dicentes: Quis putas maior est in regno cœlorum?

In illa hora accesserunt discipuli ad Iesum dicentes: Quis putas maior est in regno cœlorum, &c.] Quod sæpè monui, etiam nunc obseruandum est. Causæ quærendæ sunt singulorum Domini dictorum atque factorum. Post inuentum statherem, post tributa reddita, quid sibi vult Apostolorum repentina interrogatio? In illa hora accesserunt discipuli ad Iesum dicentes: Quis putas maior est in regno cœlorum? Quia viderant pro Petro & Domino idem tributum redditum: ex æqualitate pretii arbitrati sunt. Petrum omnibus Apostolis esse prælatum, qui in redditione tributi Domino fuerat comparatus: ideo interrogant, quis maior sit in regno cœlorum. Videnſque Iesus cogitationes eorum, & causas erroris

intelli-

A

intelligens, vult desiderium gloriæ, humilitatis contentione sanare.

Infr. 20. d.

a ¶ *Et aduocans Iesus paruulum, statuit eum in medio eorum*, &c.] Vel simpliciter quemlibet paruulum, vt ætatem quæreret, & similitudinem innocentiæ demonstraret. Vel certè paruulum statuit in medio eorum seipsum, qui non ministrari, sed ministrare venerat, vt eius humilitatis tribueret exemplum. Alij paruulum interpretantur Spiritum sanctum, quem posuerit in cordibus discipulorum, vt superbiam in humilitatem mutaret.

b ¶ *Amen dico vobis, nisi conuersi fueritis, & efficiamini sicut paruuli, non intrabitis in regnum cœlorum.*] Non præcipitur Apostolis, vt ætatem habeant paruulorum, sed vt innocentiam, & quod illi per annos possident, hi possideant per industriam, vt malitia, non sapientia paruuli sint.

c ¶ *Quicunque ergo humiliauerit se, sicut paruulus iste, hic est maior in regno cœlorum.*] Sicut iste paruulus (cuius vobis exemplum tribuo) non perseuerat in iracundia, non lætus meminit, non videns pulchram mulierem delectatur, nō aliud cogitat, & aliud loquitur: sic & vos nisi talem habueritis innocentiam, & animi puritatem, non poteritis regna cœlorum intrare. Siue aliter: *Quicunque humiliauerit se sicut paruulus iste, hic est maior in regno cœlorum.* Qui imitatus fuerit me, & se in exemplum mei humiliauerit, vt tantum se deijciat, quantum ego deieci formam serui accipiens, hic intrabit in regnum cœlorum.

B

d ¶ *Et qui susceperit vnum paruulum talem in nomine meo, me suscipit.*] Qui talis fuerit, vt Christi imitetur humilitatem & innocentiam, in eo Christus suscipitur. Et prudenter, ne cum delatum fuerit apostolis, se putent honoratos, adiecit: non illos sui merito, sed magistri honore suscipiendos.

e ¶ *Qui autem scandalizauerit vnum de pusillis istis*, &c.] Nota quòd qui scandalizatur, paruulus est: maiores enim scandala non recipiunt.

f ¶ *Expedit ei vt suspendatur mola asinaria in collo eius, & demergatur in profundum maris.*] Quamquam hæc generalis possit esse sententia aduersus omnes, qui aliquem scandalizant, tamen iuxta consequentiam sermonis, etiam contra apostolos dictum intelligi potest, qui interrogando quis maior esset in regno cœlorum, videbantur inter se de dignitate contendere: & si in hoc vitio permansissent, poterant eos, quos ad fidem vocabant, per suum scandalum perdere, dum apostolos viderent inter se de honore pugnare. Quod autem dixit: Expedit ei, vt suspendatur mola asinaria in collo eius, secūdum ritum prouinciæ loquitur, quo maiorum criminum ista apud veteres Iudæos pœna fuerit, vt in profundum ligato saxo demergerentur. Expedit autem ei, quia multò melius est pro culpa breuem recipere pœnam, quàm æternis seruari cruciatibus. *Non enim vindicabit bis Dominus in idipsum.*

Naum. 1. c

g ¶ *Væ mundo à scandalis. Necesse est enim vt veniant scandala. Veruntamen væ homini, per quem scandalum venit.*] Non quòd necesse sit venire scandala, alioquin sine culpa essent qui scandalum faciunt: sed cum necesse sit in isto mundo fieri scandala, vnusquisq; suo vitio scandalis patet. Simulque per generalem sententiam percutitur Iudas, qui proditioni animum præparauerat.

h ¶ *Si autem manus tua, vel pes tuus scandalizat te, abscinde eum, & proijce abs te. Bonum est tibi ad vitam ingredi*, &c.] Necesse est quidem venire scandala: Vætamen ei est homini, qui quod necesse est vt fiat in mundo, vitio suo facit vt per se fiat. Igitur omnis truncatur affectus, & vniuersa propinquitas amputatur, ne per occasionem pietatis vnusquisque credentium scandalis pateat. Si, inquit, ita est, quis tibi coniunctus, vt manus, pes, oculus, & est vtilis atque sollicitus, & acutus ad perspiciendum: scandalum autem tibi facit, & propter dissonantiam morum te pertrahit in gehennam, melius est, vt & propinquitate eius, & emolumentis carnalibus careas, ne dum vis lucrifacere cognatos & necessarios, causam habeas ruinarum. Itaque non frater, non vxor, non filij, non amici, non omnis affectus, qui nos excludere potest à regno cœlorum, amori Domini præponatur. Nouit vnusquisque credentium, quid sibi noceat, vel in quo sollicitetur animus, ac sæpe tentetur. Melius est vitam solitariam ducere, quàm ob vitæ præsentis necessaria, æternam vitam perdere.

l ¶ *Videte ne contemnatis vnum ex his pusillis. Dico enim vobis, quia angeli eorum*, &c.] Suprà dixerat per manum, & pedem, & oculum, omnes propinquitates & necessitudines, quæ scandalum facere poterant, amputandas: austeritatem itaque sententiæ, subiecto præcepto temperat, dicens: Videte ne contemnatis vnum ex pusillis istis. Sic, inquit, præcipio seueritatem, vt commisceri clementiam doceā. Quantum in vobis est, nolite contemnere: sed per vestram salutem etiam illorum quærite sanitatem. Sin autem perseuerantes in peccatis videritis, & vitijs seruientes, melius est vos solos saluos fieri, quàm perire cum pluribus. Quia angeli eorum in cœlis vident semper faciem patris. Magna dignitas animarum, vt vnaquæque habeat ab ortu natiuitatis in custodiam sui angelum delegatum. Vnde legimus in Apocalypsi Ioannis: Angelo Ephesi, Thyatiræ, & angelo Philadelphiæ, & angelis quatuor reliquarum ecclesiarum scribe hæc. Apostolus quoque præcipit velari capita in ecclesijs feminarum propter angelos.

Apoc. 1. 2. 3

1. Cor. 11. b.

k ¶ *Quid vobis videtur? Si fuerint alicui centum oues, & errauerit vna ex eis: nonne relinquit nonaginta nouem in montibus*, &c.] Cōsequenter ad clementiam prouocat, qui præmiserat dicens: Videte, ne contemnatis vnum ex pusillis istis, & subiungit parabolam nonagintanouem ouium in montibus relictarum, & vnius errantis, quam pastor bonus, quia propter nimiam infirmitatem ambulare non poterat, humeris suis ad reliquum gregem reportauit. Quidam putant istum esse pastorem: qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est se esse æqualem Deo: sed exinaniuit se, formam serui accipiens, factus obediens patri vsq; ad mortem, mortem autē crucis: & ob id ad terrena descenderit, vt saluam faceret vnam ouiculam, quæ perierat, hoc est, humanum genus. Alij verò in nonagintanouem ouibus, iustorum putant numerū intelligi, & in vna ouicula, peccatorum: secundum quòd in alio loco dixerat: *Non veni iustos vocare, sed peccatores: non enim opus habent sani medico, sed hi qui se malè habent.* Ista parabola in euangelio secundum Lucam cum alijs duabus parabolis decem drachmarum & duorum filiorum scripta est.

Philip. 2. a

Luc. 5. f.

Luc. 15.

l ¶ *Sic non est voluntas ante patrem vestrum, qui in cœlis est, vt pereat*

CANON C

b 179 II

c 180 VI

d 181 X

e 182 V

D

CANON E

reat vnus de pusillis istis.] Refert ad superius propositum, de quo dixerat: Videte ne contemnatis vnum ex pusillis istis, & docet iccirco parabolam positam, vt pusilli non contemnantur. In eo autem quod dicit: Non est voluntas ante patrem vestrum, vt pereat vnus de pusillis istis, quotiens aliquis perierit de pusillis istis, ostenditur, quòd non voluntate patris perierit.

f 183 V

a ¶ *Si autem peccauerit in te frater tuus, vade & corripe eum*, &c.] Si peccauerit in nos frater noster, & in qualibet causa nos læserit, dimittendi habemus potestatem, imò necessitatem: quia præcipitur, vt debitoribus nostris debita dimittamus. Si autem in Deum quis peccauerit, non est nostri arbitrij. Dicit enim scriptura diuina: *Si peccauerit homo in hominem, rogabit pro ea sacerdos. Si autem in Deum peccauerit, quis rogabit pro eo?* Nos è contrario in Dei iniuria benigni sumus, in nostris contumelijs exercemus odia. Corripiendus est autem frater seorsum, ne si semel pudorem ac verecundiam amiserit, remaneat in peccato. Et si quidem audierit, lucrifaciamus animam eius, & per alterius salutem, nobis quoq; acquiritur salus. Sin autem audire noluerit, adhibeatur frater. Quòd si nec illum audierit, adhibeatur & tertius: vel corrigendi studio, vel conueniendi sub testibus. Porrò si nec illos audire voluerit, tunc multis dicendum est, vt detestationi eũ habeant, & qui non potuit pudore saluari, saluetur opprobris. Quando autem dicitur: Sit tibi sicut ethnicus & publicanus, ostenditur maioris esse detestationis, qui sub nomine fidelis agit opera infidelium, quã hi qui apertè gentiles sunt. Publicani enim vocantur secundum tropologiam, qui sæculi sectantur lucra, & exigunt vectigalia per negotiationes & fraudes, ac furta, sceleratáque periuria.

g 184 X

h 185 VII

i 186 X

Reg. 2. c.

k 187 V

l 188 X

F

b ¶ *Amen dico vobis: quæcunque alligaueritis super terram, erunt ligata & in cœlo: & quæcunque solueritis super terram, erunt soluta & in cœlo.*] Quia dixerat: si autem ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus & publicanus: & poterat contemptoris fratris hæc occulta esse responsio, vel tacita cogitatio: Si me despicis, & ego te despicio: si tu me condemnas, & mea sententia condemnaberis: Potestatem tribuit apostolis, vt sciant qui à talibus condemnantur, humanam sententiam diuina sententia roborari, & quodcunque ligatum fuerit in terra, ligari pariter & in cœlo.

c ¶ *Iterum dico vobis: quia si duo ex vobis consenserint super terram, de omni re quamcunque petierint, fiet illis à patre meo qui in cœlis est*, &c.] Omnis suprà sermo nos ad concordiam prouocarat. Igitur & præmium pollicetur, vt sollicitiùs festinemus ad pacem, cum se dicat inter duos & tres medium fore: Iuxta illud exemplum tyranni, qui duos amicos captos (cum vnus ad visendam matrem reuertisset, & amicum pro se vadem dedisset) sic probare voluit, vt vno tento alterum dimitteret. Cumque reuertisset ad dictam diem, admirans amborum fidem, rogauit vt se haberent tertium. Possumus & hoc spiritualiter intelligere: quòd vbi spiritus & anima corpusque consenserint, & non inter se bellum diuersarum habuerint voluntatum, carne concupiscente aduersus spiritum, & spiritu aduersus carnem: de omni re, quam petierint, impetrent à patre. Nullique dubium, quin bonarum rerum postulatio sit, vbi corpus ea vult habere quæ spiritus.

[a] Si autem [a] peccauerit in te frater tuus, vade & corripe eum inter te & ipsum solũ. Si te audierit, lucratus eris fratrẽ tuum. [g] Si autem te non audierit, adhibe tecum adhuc vnũ vel duos, vt in ore duorũ vel trium testium stet omne verbum. Quòd si non audierit eos, dic ecclesiæ. Si autẽ ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus & publicanus. [h] Amẽ dico [b] vobis: quęcunque alligaueritis super terram, erũt ligata & in cœlo: & quæcunque solueritis super terrã, erunt soluta & in cœlo. [i] Iterũ [c] dico vobis: quia si duo ex vobis cõsenserint super terrã, de omni re quamcũq; petierint, fiet illis à patre meo qui in cœlis est. Vbi enim sunt duo vel tres cõgregati in nomine meo, ibi sũ in medio eorũ. [k] Tunc [d] accedens Petrus ad eũ, dixit: Domine, quotiens peccabit in me frater meus, & dimittam ei? vsq; septies? Dicit illi Iesus: Non dico tibi vsq; septies, sed vsq; septuagies septies. [l] Ideo [e] assimilatum est regnum cœlorũ homini regi, qui voluit rationẽ ponere cum seruis suis. Et cum [f] cœpisset rationẽ ponere, oblatus est ei vnus, qui debebat decẽ millia talenta. Cum autẽ nõ haberet vnde redderet, iussit eum dominus venundari, & vxorẽ eius & filios, & omnia quæ habebat, & reddi. Procidens autẽ seruus ille rogabat eum, dicens: Patientiã habe in me, & omnia reddam tibi. Misertus autẽ dominus serui illius, dimisit eum, & debitum dimisit ei. Egressus autẽ seruus ille, inuenit vnum de cõseruis suis, qui debebat ei centũ denarios, & tenens suffocabat eũ, dicens: Redde quod debes. Et procidens conseruus eius, rogabat eum, dicens: Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi. Ille autẽ noluit: sed abijt & misit eum in carcerẽ, donec redderet debitum. Vidẽtes autem conserui eius quæ fiebant, contristati sunt valde, & venerunt & narrauerunt domino suo omnia quæ facta fuerant. Tunc vocauit illum dominus suus, & ait illi: Serue nequam, omne debitum dimisi tibi, quoniã rogasti me. Nõne ergo oportuit & te misereri cõserui tui, sicut & ego tui misertus sum? Et iratus dominus eius, tradidit eum tortoribus, quoadusq; redderet vniuer-

d ¶ *Tunc accedens Petrus ad eum, dixit: Domine, quotiens peccabit in me frater meus, & dimittam ei*, &c.] Hæret tibi sermo dominicus, & in modum funiculi triplicis, rũpi non potest. Suprà dixerat: *Videte ne contemnatis vnum ex pusillis istis*, & adiecerat: *Si peccauerit in te frater tuus, vade & corripe eum inter te & ipsum solum*, & præmium repromiserat, dicens: *Si duo ex vobis consenserint super terram, de omni re impetrabunt quam petierint, & ego ero in medio eorum.* Prouocatus Apostolus Petrus interrogat quotiens fratri in se peccanti dimittere debeat, & cũ interrogatione profert sententiam, vsque septies. Cui respondit Iesus: *Non vsque septies, sed vsque septuagies septies*, id est, quadringentis nonaginta vicibus: vt totiens peccanti fratri dimitteret in die, quotiens ille peccare non posset.

Eccle. 4. d.

e ¶ *Ideo assimilatum est regnum cœlorum homini regi, qui voluit rationem ponere cum seruis suis.*] Familiare est Syris & maximè Palæstinis ad omnem sermonem suum parabolas iungere: vt quod per simplex præceptum teneri ab auditoribus non potest, per similitudinem exemplaque teneatur. Præcepit itaq; Petro sub comparatione regis & domini, & serui, qui debitor decem millium talentorum, à domino rogans, veniam impetrauerat, vt ipse quoque dimittat conseruis suis minora peccantibus. Si enim ille rex & dominus seruo debitori decem millium talentorum tam facilè dimisit, quantò magis serui conseruis suis debent minora dimittere? Quod vt manifestiùs fiat, dicamus sub exemplo: Si quis nostrûm commiserit adulterium, homicidium, sacrilegium, maiora crimina decem millium talentorum, rogantibus dimittuntur, si & ipsi dimittant minora peccantibus. Sin autem ob factam contumeliam simus implacabiles, & propter amarum verbum perpetes habeamus discordias: nónne nobis videmur rectè redigendi in carcerem, & sub exemplo operis nostri hoc agere, vt maiorum nobis delictorum venia non relaxetur?

H

f ¶ *Et cum cœpisset rationem ponere, oblatus est ei vnus, qui debebat decem millia talenta. Cum autem non haberet vnde redderet, iussit eum dominus venundari, & vxorem eius, & filios, & omnia quæ habebat*, &c.] Scio quosdam istum, qui debebat decem millia talenta, diabolum interpretari, cuius vxorem & filios venundandos perseuerante illo in malitia, insipientiam & malas cogitationes intelligi volunt. Sicut enim iusti vxor dicitur sapientia: sic vxorem iniusti & peccatoris, appellari stultitiam. Sed quomodo ei dimittat dominus decẽ millia talẽta, & ille nobis conseruis suis centum denarios non dimiserit:

nec

nec ecclesiasticæ interpretationis est, nec à prudentibus viris recipiendæ.

a ¶ *Sic & pater meus cœlestis faciet vobis, si non remiseritis vnusquisque fratri suo de cordibus vestris.*] Formidolosa sententia, si iuxta nostram mentem sententia Dei flectitur atque mutatur. Si parua fratrib. non dimittimus, magna nobis à Deo non dimittentur. Et quia potest vnusquisque dicere: Nihil habeo contra eum, ipse nouit, habet Deũ iudicem, nõ mihi curæ est quid velit agere, ego ignoui ei: confirmat sententiam suam, & omnem simulationem fictæ pacis euertit, dicens: Si non remiseritis vnusquisque fratri suo de cordibus vestris.

Caput XIX.

ET *factum est cum consummasset Iesus sermones istos, migrauit à Galilæa, &c. Et accesserunt ad eum Pharisæi tentantes eum, & dicentes: Si licet homini dimittere vxorem suam quacunq; ex causa?*] De Galilæa venerat ad Iudæam: iccirco pharisæorum scribarumque factio interrogat eum: vtrum licet homini dimittere vxorem suam qualibet causa: vt quasi cornuto teneant eum syllogismo, & quodcunq; responderit, captioni pateat. Si dixerit dimittendas esse vxores qualibet ex causa, & ducendas alias: pudicitiæ prædicator sibi videbitur docere contraria. Si autem responderit, non omnem ob causam debere dimitti, quasi sacrilegij reus tenebitur, & aduersus doctrinam Moysi, ac per Moysen, Dei, facere iudicabitur. Igitur Dominus sic responsionem temperat, vt decipulam eorum transeat, scripturam sanctam adducens in testimonium, & naturalem legem, primamque Dei sententiam secundæ opponens, quæ non voluntate Dei, sed peccantium necessitate concessa est.

c ¶ *Qui respondens, ait eis: Non legistis: quia qui fecit ab initio, masculum & feminam fecit eos?*] Hoc in exordio Geneseos scriptum est. Dicendo autem masculum & feminam, ostendit secunda vitanda coniugia. Non enim ait, masculum & feminas, quod ex priorum repudio quærebatur: sed masculum & feminam, vt vnius coniugis consortia necterentur.

d ¶ *Et dixit: Propter hoc dimittet homo patrem & matrem, & adhærebit vxori suæ.*] Similiter adhærebit vxori suæ, non vxoribus. *Et erunt duo in carne vna.* Præmium nuptiarum, è duabus vnam carnem fieri. Castitas iuncta spiritui, vnus efficitur spiritus.

e ¶ *Quod ergo Deus coniunxit, homo non separet.*] Deus coniunxit, vnam faciendo carnem viri & feminæ: hanc homo non potest separare, nisi forsitan solus Deus. Homo separat, quãdo propter desiderium secundæ vxoris primam dimittit. Deus separat, qui & coniunxerat, quando ex consensu propter seruitutem Dei (eò quòd tempus in arcto sit) sic habemus vxores, quasi non habentes. *1. Cor. 7. c.*

f ¶ *Dicunt illi: Quid ergo Moyses mandauit dari libellum repudij, & dimittere?*] Aperiunt calumniam quam parauerant. Et certè Dominus non propriam sententiam protulerat, sed veteris historiæ, & mandatorum Dei fuerat recordatus.

g ¶ *Ait illis: Quoniam Moyses ad duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere vxores vestras: ab initio autem non fuit sic.*] Quod dicit, istiusmodi est: Numquid potest Deus sibi esse contrari[9], vt aliud antè iusserit, & sententiã sua nouo frangat imperio: vniuersum debitum. Sic & pater [a] meus cœlestis faciet vobis, si non remiseritis vnusquisq; fratri suo de cordibus vestris.

ET [a] factum [b] est cùm consummasset Iesus sermones istos, migrauit à Galilæa, & venit in fines Iudææ trans Iordanem, & secutæ sunt eum turbæ multæ, & curauit eos ibi. Et accesserunt ad eum Pharisæi tentantes eum, & dicẽtes: Si licet homini dimittere vxorem suã quacunq; ex causa? Qui [c] respondens, ait eis: Non legistis: quia qui fecit ab initio, masculum & feminam fecit eos? Et dixit: Propter [d] hoc dimittet homo patrem & matrem, & adhærebit vxori suæ, & erunt duo in carne vna. Itaq; iam non sunt duo, sed vna caro. Quod ergo [e] Deus cõiunxit, homo nõ separet. Dicunt illi: Quid [f] ergo Moyses mandauit dari libellũ repudij, & dimittere? Ait illis: Quoniam [g] Moyses ad duritiã cordis vestri permisit vobis dimittere vxores vestras: ab initio autẽ nõ fuit sic. [b] Dico [h] autem vobis, quia quicunq; dimiserit vxorem suã nisi ob fornicationẽ, & aliam duxerit, mœchatur: & qui dimissã duxerit, mœchatur. [c] Dicũt [i] ei discipuli eius: Si ita est causa homini cũ vxore, nõ expedit nubere. Qui [k] dixit illis: Nõ omnes capiunt verbum istud, sed quibus datũ est. Sunt [l] enim eunuchi, qui de matris vtero sic nati sunt: & sunt eunuchi qui facti sunt ab hominibus. Et qui potest capere, capiat.

Non ita sentiendum est: sed Moyses cùm videret, propter desiderium secundarum coniugum (quæ vel ditiores, vel iuniores, vel pulchriores essent) primas vxores interfici, aut malam vitam ducere, maluit indulgere discordiam, quàm odia & homicidia perseuerare. Simulque considera, quòd non dixit: Propter duritiam cordis vestri permisit vobis De[9], sed Moyses, vt iuxta apostolum, consilium sit hominis, non imperium Dei. *1. Cor. 7. b.*

h ¶ *Dico autem vobis: quia quicunque dimiserit vxorem suam, nisi ob fornicationem, &c.*] Sola fornicatio est, quæ vxoris vincat affectum: imò cùm illa vnam carnem in aliam diuiserit, & se fornicatione separauerit à marito, nõ debet teneri, ne virum quoque sub maledicto faciat, dicente scriptura: *Qui adulteram tenet, stultus & impius est.* Vbicunque est igitur fornicatio, & fornicationis suspicio, liberè vxor dimittitur. Et quia poterat accidere, vt aliquis calumniam faceret innocenti, & ob secundam copulam nuptiarum veteri crimen impingeret: sic priorem dimittere iubetur vxorem, vt secundam prima viuente non habeat. Quod enim dicit, tale est: Si non propter libidinem, sed propter iniuriam dimittis vxorem: quare expertus infelices priores nuptias, nouarum te immittis periculo? Necnon quia poterat euenire, vt iuxta eandem legem, vxor quoque marito daret repudium, eadem cautela præcipitur, ne secũdum accipiat virum. Et quia meretrix, & quæ semel fuerat adultera, opprobrium non timebat: secundo præcipitur viro, quòd si talem duxerit, sub adulterij sit crimine.

i ¶ *Dicunt ei discipuli: Si ita est causa homini, &c.*] Graue pondus vxorum est, si excepta causa fornicationis, eas dimittere non licet. Quid enim si temulenta fuerit, si iracunda, si malis moribus, si luxuriosa, si gulosa, si vaga, si iurgatrix, si maledica, tenenda erit istiusmodi? Volumus, nolumus, sustinenda est. Cum enim essemus liberi, voluntariè nos subiecimus seruituti. Videntes ergo apostoli graue vxorum iugum, proferunt motum animi sui, & dicunt: *Si ita est causa homini cum vxore, non expedit nubere.*

k ¶ *Qui dixit illis: Non omnes capiunt, &c.*] Nemo putet sub hoc verbo vel fatum, vel fortunam introduci: quòd hi sint virgines, quibus à Deo datum sit: aut quos quidam ad hos casus adduxerit: sed his datum est, qui petierunt, qui voluerunt, qui vt acciperent, laborauerunt. Omni enim petenti dabitur, & quærens inueniet, & pulsanti aperietur. *Sup. 7. a.*

l ¶ *Sunt enim eunuchi, qui de matris vtero sic nati sunt: & sunt eunuchi, qui facti sunt ab, &c.*] Triplex genus est eunuchorum, duorum carnalium, & tertij spiritualis. Alij sunt qui de matris vtero sic nascuntur. Alij quos vel captiuitas facit, vel delitiæ matronales. Tertij sunt qui seipsos castrauerunt propter regnum cœlorum, & qui cùm possint esse viri, propter Christum eunuchi fiunt: istis promittitur præmium: superioribus autem, quibus castimoniæ necessitas non voluntas est, nihil omnino debetur. Possumus & aliter dicere. Eunuchi sunt ex matris vtero, qui frigidioris naturæ sunt, nec libidines appetentes. Et alij, qui ab hominibus fiunt, quos aut philosophi faciunt, aut propter idolorum cultum emolliuntur in feminas: vel persuasione hæretica simulant castitatem, vt mentiantur religionis veritatem. Sed nullus eorum consequitur regna cœlorum, nisi qui se castrauerit propter Christum. Vnde & infert: *Qui potest capere, capiat:* vt vnusquisque consideret vires suas, vtrum possit

virgina-

CANON C *Deut. 24. a*

a 189 VI *Prou. 18. d.*

b 190 II

c 191 X

D

CANON E

virginalia & pudicitiæ implere præcepta. Per se enim castitas blanda est, & quemlibet ad se alliciens. Sed considerandæ sunt vires, vt qui potest capere, capiat. Quasi hortantis vox Domini est, & milites suos ad pudicitiæ præmium concitantis. Qui potest capere, capiat: qui potest pugnare, pugnet, superet ac triumphet.

d 192 II

a ¶ *Tunc oblati sunt ei paruuli, vt manus eis imponeret, & oraret: discipuli autem increpabant eos.*] Non quo nollent eis Saluatoris & manu & voce benedici: sed quo necdum habentes plenissimam fidem, putarent eum in similitudinem hominum, offerentium importunitate lassari.

e 193 II

b ¶ *Sinite paruulos, & nolite eos prohibere ad me venire: talium est enim regnum cœlorum.*] Significanter dixit talium, non istorũ, vt ostenderet non ætatem regnare, sed mores, & his qui similem haberent innocentiam & simplicitatem, præmium repromitti. Apostolo quoque in eandem sententiam congruente: *Fratres, nolite pueri effici sensibus, sed malitia paruuli estote: sensu autem vt perfecti sitis.*

f 194 II 1.Co.14.f.

g 195 II

c ¶ *Et ecce vnus accedens, ait illi: Magister bone, quid boni faciam, vt habeam vitam æternam*, &c.] Iste qui interrogat, quomodo vitam consequatur æternam, & adolescens & dives est & superbus, & iuxta alium euangelistam, non voto discentis, sed tentantis interrogat.

Mat.10.c.

F Luc.10.c.

h 196 X

d ¶ *Quid me interrogas de bono? Vnus est bonus Deus.*] Qui magistrũ vocauerat bonum, & non Deũ, vel Dei filium confessus erat, discit, quamuis sanctum hominem comparatione Dei non esse bonum, de quo dicitur: *Confiteamini Domino quoniam bonus.* Ne quis autem putet in eo quod bonus Deus dicitur, excludi à bonitate filium Dei, legimus in alio loco: *Pastor bonus ponit animam suam pro ouibus suis.* Et in propheta: Spiritum bonum, terramque bonam. Igitur & Saluator non bonitatis testimonium renuit, sed magistri absque Deo excluſit errorem.

i 197 V

Psal.117.d.

Ioan.10.b. Psal.142.c

e ¶ *Si autem vis ad vitam ingredi, serua mandata. Dicit illi: Quæ? Iesus autem dixit: Non homicidium facies. Non adulterabis. Non furtum facies. Non falsum testimonium*, &c.] Adolescentem istum tentatorem esse, ex eo probare possumus, quòd dicente sibi Domino: Si vis ad vitam ingredi, serua mandata: rursum fraudulenter interrogat, quæ sint illa mandata: quasi non ipse legerit, aut Dominus possit Deo iubere contraria.

f ¶ *Dicit illi adolescens: Omnia hæc custodiui à iuuentute mea. Quid adhuc mihi deest?*] Mentitur adolescens. Si enim hoc quod positum est in mandatis: Diliges proximum tuum sicut teipsum, opere complesset: quomodo postea audiens: Vade & vende quæ habes, & da pauperibus, tristis recessit, quia habebat possessiones multas?

g ¶ *Si vis perfectus esse, vade, vende quæ habes, & da pauperibus*, &c.] In potestate nostra est, vtrum velimus esse perfecti. Tamen quicunque perfectus esse voluerit, debet vendere quæ habet, & non ex parte vendere, sicut Ananias fecit & Saphyra: sed totum vendere, & cùm vendiderit, dare omne pauperibus, & sic sibi præparare thesaurum in regno cœlorum. Et hoc ad perfectionem non sufficit, nisi post contemptas diuitias, Saluatorem sequatur, id est, relictis malis faciat bona. Faciliùs enim sacculus contemnitur, quàm voluptas. Multi diuitias relinquentes, dominum non sequuntur. Sequitur autem dominum, qui imitator eius est, & per vestigia illius graditur. *Qui enim dicit se in Christo credere, debet quomodo ille ambulauit, & ipse ambulare.*

Actor.5.a.

1.Ioan.2.a

h ¶ *Abijt tristis: erat enim habens multas possessiones.*] Hæc est tristitia, quæ ducit ad mortem. Causaque tristitiæ redditur: quòd habuerit multas possessiones, id est, spinas & tribulos, quæ sementem dominicam suffocauerint.

1.Cor.7.c.

i ¶ *Iesus autem dixit discipulis suis: Amen dico vobis, quia dives difficilè intrabit in regnum cœlorum.*] Et quomodo Abraham, Isaac & Iacob diuites intrarunt in regnum cœlorum, & in euangelio Matthæus & Zacchæus diuitijs derelictis, Domini testimonio prædicantur? Sed considerandum, quòd eo tempore, quo intrauerunt, diuites esse desierunt. Tam diu ergo non intrabunt, quamdiu diuites fuerint. Et tamen quia difficulter diuitiæ contemnuntur, non dixit: Impossibile est diuites intrare in regnum cœlorum, sed difficile. Vbi difficile ponitur, non impossibilitas prætenditur, sed raritas demonstratur.

Gene.13.b. & 36.a.

Luc. 19. a.

k ¶ *Et iterum dico vobis: Facilius est camelum per foramen acus transire, quàm diuitem intrare in regnum cœlorum. Auditis autem his discipuli mirabantur valde*, &c.] Hoc dicto ostenditur non difficile esse, sed impossibile. Si enim quomodo camelus non potest intrare per foramen acus: sic dives intrare non potest in regna cœlorum, nullus diuitum salvus erit. Sed si legamus Esaiam, quomodo cameli Madian & Epha veniant Hierusalem cum donis atque muneribus, & qui prius curui erant, & vitiorum prauitate distorti, ingrediantur portas Hierusalem, videbimus quomodo & isti cameli, quibus diuites comparantur, cum deposuerint grauem sarcinam peccatorum, & totius corporis prauitatẽ, intrare possint per angustam portã, & arctam viam, quæ ducit ad vitam. Interrogantibus autem discipulis, & admirantibus austeritatem dicti, quis ergo salvus fiet? clementia sua seueritatem sententiæ temperauit, dicens: Quæ apud homines impossibilia, apud Deum possibilia sunt.

Esa.60.a.

l ¶ *Tunc respondens Petrus dixit ei: Ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te: quid ergo erit nobis?*] Grandis fiducia: Petrus piscator erat, dies non erat, cibos manu & arte quærebat: & tamen loquitur confidenter, reliquimus omnia. Et quia non sufficit tantùm relinquere, iungit quod perfectum est: & secuti sumus te. Fecimus quod iussisti: quid igitur nobis dabis præmij?

m ¶ *Iesus autem dixit illis: Amen dico vobis, quòd vos qui secuti estis me*, &c.] Non dixit, qui reliquistis omnia: hoc enim & Crates fecit philosophus, & multi alij diuitias contempserunt, sed qui secuti estis me: quod propriè Apostolorum est atque credentium. In regeneratione cùm sederit filius hominis in sede maiestatis suæ (quando & mortui de corruptione resurgent incorrupti) sedebitis & vos in solijs iudicantium, condemnantes duodecim tribus Israel: quia

vobis

G

H

vobis credentibus illi credere noluerunt.

a ¶ *Et omnis qui reliquerit domum, vel fratres, aut sorores,* &c.] Locus iste cum illa sententia congruit, in qua Saluator loquitur: *Non veni pacem mittere, sed gladium.* Veni enim separare hominem à patre suo, & matrem à filia, & nurum à socru: *Sup. 10. d. Mar. 10 d.* & inimici hominis domestici eius. Qui ergo propter fidem Christi, & prædicationem euangelij, omnes affectus contempserint, atque diuitias, & sæculi voluptates: isti centuplum recipient, & vitam æternam possidebunt. Ex occasione hui⁹ sententiæ quidam introducunt mille annos post resurrectionem, dicentes tunc nobis centuplum omnium rerum, quas dimisimus, & vitam æternam esse reddendam, non intelligentes, quòd si in cæteris digna sit repromissio, in vxoribus appareat turpitudo: vt qui vnam pro domino dimiserit, centum recipiat in futuro. Sensus ergo iste est: Qui carnalia pro Saluatore dimiserit, spiritualia recipiet, quæ comparatione & merito sui ita erunt, quasi si paruo numero centenarius numerus comparetur: Vnde dicit & *1. Cor 6. b.* Apostolus, qui vnam tantũ domũ, & vnius prouinciæ paruos agros dimiserat. Quasi nihil habentes, & omnia possidentes.

Caput XX.

Simile est regnum cœlorum homini patrisfamilias, qui exijt primo mane conducere operarios in vineam suam, &c.] Parabola ista vel similitudo regni cœlorum, ex his quæ præmissa sunt, intelligitur. Scriptum est enim ante eam: *Multi erunt primi nouissimi, & nouissimi primi.* Non tempore differente Domino, sed fide: Dicitque patremfamilias primo mane exisse, vt conduceret operarios in vineam suam, & pretium operis constituisse denarium. Deinde egressum circa horam tertiam, vidisse alios stantes in platea otiosos, & illis nequaquam denarium, sed quod iustum est fuisse pollicitum. Sexta quoque hora, & nona fecisse similiter. Vndecima autem inuenisse alios stantes, qui tota die otiosi fuerant, & misisse eos in vineam. Cùm autem serò factum esset, præcepisse procuratori suo, vt à nouissimis inciperet reddere, hoc est, ab operarijs horæ vndecimæ, vsq; ad operarios horæ primæ, omnesque pariter contra nouissimos inuidia concitatos, iniquitatem arguisse patrisfamilias: Non quòd minus acceperint, quàm fuerat cõstitutũ, sed quòd plus accipere voluerint his, in quos se clementia conductoris effuderat. Mihi videntur primæ horæ esse operarii, Samuel & Hieremias, & Baptista Ioannes, qui *Psal. 21. b* possunt cum Psalmista dicere: Ex vtero matris meæ Deus meus es tu. Tertiæ verò horæ operarij sunt, qui à pubertate seruire Deo cœperunt. Sextæ horæ, qui matura ætate susceperunt iugum Christi. Nonæ, qui iam declinant ad senium. Porro vndecimæ, qui vltima senectute, & tamen omnes pariter accipiunt præmium, licet diuersus labor sit. Sunt qui hanc parabolam aliter differant. Prima hora volunt missum esse in vineam, Adam, & reliquos patriarchas vsq; ad Noe. Tertia, ipsum Noe vsq; ad Abraham, & circumcisionem ei datam. Sexta ad Abraham vsq; ad Mosen, quando lex data est. Nona, ipsum Moysen & prophetas. Vndecima, apostolos & gentium populum, quibus omnes inuident. Vnde hoc ipsum intelligens post horam iam vndecimam, cùm esset prope Solis occasum & ad vesperam, Ioannes euangelista loquitur: *Filioli mei, nouissima hora est.* Et simul considera, quòd iniustitiam patrisfamilias, quam in vndecimæ horæ operarijs omnes pariter accusant, in seipsis non intelligunt. Si enim iniqu⁹ est paterfamilias, non in vno iniquus est, sed in omnibus: quia non sic laborauit tertiæ horæ operatius, quomodo ille, qui prima hora est missus in vineam. Similiter & sextæ horæ operarius, minus laborauit tertiæ horæ operario: & nonæ, sextæ horæ operario. Omnis itaque retrò vocatio gentibus inuidet, & in euangelij torquetur gratia. Vnde & Saluator concludens parabolam: Erunt, inquit, primi nouissimi, & nouissimi primi: Quòd Iudæi de capite vertantur in caudam, & nos de cauda mutemur in caput.

[k] Et omnis [a] qui reliquerit domum, vel fratres, aut sorores, aut patrẽ, aut matrem, aut vxorẽ, aut filios, aut agros, propter nomẽ meum: centuplũ accipiet, & vitã æternã possidebit. [l] Multi autẽ erunt primi nouissimi, & nouissimi primi.

Caput XX.

Simile [a] est [b] regnum cœlorum homini patrifamilias, qui exijt primo mane conducere operarios in vineam suam. Conuentione autẽ facta cũ operarijs ex denario diurno, misit eos in vineã suam. Et egressus circa horam tertiã, vidit alios stantes in foro otiosos, & dixit illis: Ite & vos in vineam meã, & quod iustum fuerit, dabo vobis: Illi autem abierunt. Iterum autem exijt circa sextã & nonam horam, & fecit similiter. Circa vndecimam verò exijt, & inuenit alios stantes, & dicit illis: Quid hic statis tota die otiosi? Dicunt ei: Quia nemo nos cõduxit. Dicit illis: Ite & vos in vineam. Cũ serò autẽ factum esset, dicit dominus vineæ procuratori suo: Voca operarios, & redde illis mercedẽ, incipiens à nouissimis vsq; ad primos. Cùm venissent ergo, qui circa vndecimã horam venerãt, acceperunt singulos denarios. Veniẽtes autem & primi, arbitrati sunt quòd plus essent accepturi: acceperunt autẽ & ipsi singulos denarios. Et accipiẽtes murmurabãt aduersus patrẽfamilias, dicẽtes: Hi nouissimi vna hora fecerũt, & pares illos nobis fecisti, qui portauim⁹ pondus diei & æstus? At ille respondens vni eorũ, dixit: Amice, nõ [c] facio tibi iniuriam. Nonne [d] ex denario conueniſti mecũ? Tolle [e] quod tuũ est, & vade. Volo autem & huic nouissimo dare, sicut & tibi. Aut nõ licet mihi quod volo facere? An oculus [f] tuus nequam est, quia ego bonus sum? Sic erunt nouissimi primi, & primi nouissimi. Multi enim sunt vocati, pauci verò electi. [b] Et [g] ascendens Iesus Hierosolymam, assũpsit duodecim discipulos suos secretò, & ait illis: Ecce ascendimus Hierosolymam, & filius hominis tradetur principib. sacerdotũ & scribis, & condẽnabunt eũ morte, & tradent eum gentibus ad illudendũ, & flagellandum, & crucifigendũ, & tertia die resurget. [c] Tũc accessit [h] ad eum mater filiorũ Zebedæi cum filijs suis: adorans pœnitentem, & patrem accusat iniustitiæ. Et vt sciamus, hunc esse sensum, quem diximus, titulus parabolæ huius finisque consentiunt. *Sic erunt*, inquit, *nouissimi primi, & primi nouissimi. Multi enim sunt vocati, pauci verò electi.*

g ¶ *Et ascendens Iesus Hierosolymam,* &c.] Crebrò hoc ipsum discipulis dixerat: sed quia multis in medio disputatis poterat labi de memoria quod audierant: iturus Hierosolymam, & secum ducturus Apostolos, ad tentationem eos parat, ne cùm venerit persecutio & crucis ignominia, scandalizentur.

h ¶ *Tunc accessit,* &c.] Vnde opinionem regni habet mater filiorum Zebedæi: vt cùm Dominus dixerit, filius hominis tradetur principibus sacerdotum & scribis, & condemnabunt eum morte, & tradent gentibus ad illudendum, flagellandum & crucifigendum, & ignominiam passionis timentibus discipulis nunciaret: illa gloriã postulet triumphantis;

a ¶ *Et omnis qui reliquerit domum, vel fratres, aut sorores,* &c.] Locus iste cum illa sententia congruit, in qua Saluator loquitur: *Non veni pacem mittere, sed gladium.* Veni enim separare hominem à patre suo, & matrem à filia, & nurum à socru: *Sup. 10. d. Mar. 10 d.* & inimici hominis domestici eius. Qui ergo propter fidem Christi, & prædicationem euangelij, omnes affectus contempserint, atque diuitias, & sæculi voluptates: isti centuplum recipient, & vitam æternam possidebunt. Ex occasione hui⁹ sententiæ quidam introducunt mille annos post resurrectionem, dicentes tunc nobis centuplum omnium rerum, quas dimisimus, & vitam æternam esse reddendam, non intelligentes, quòd si in cæteris digna sit repromissio, in vxoribus appareat turpitudo: vt qui vnam pro domino dimiserit, centum recipiat in futuro. Sensus ergo iste est: Qui carnalia pro Saluatore dimiserit, spiritualia recipiet, quæ comparatione & merito sui ita erunt, quasi si paruo numero centenarius numerus comparetur: Vnde dicit & *1. Cor 6. b.* Apostolus, qui vnam tantũ domũ, & vnius prouinciæ paruos agros dimiserat. Quasi nihil habentes, & omnia possidentes.

Caput XX.

Simile est regnum cœlorum homini patrisfamilias, qui exijt primo mane conducere operarios in vineam suam, &c.] Parabola ista vel similitudo regni cœlorum, ex his quæ præmissa sunt, intelligitur. Scriptum est enim ante eam: *Multi erunt primi nouissimi, & nouissimi primi.* Non tempore differente Domino, sed fide: Dicitque patremfamilias primo mane exisse, vt conduceret operarios in vineam suam, & pretium operis constituisse denarium. Deinde egressum circa horam tertiam, vidisse alios stantes in platea otiosos, & illis nequaquam denarium, sed quod iustum est fuisse pollicitum. Sexta quoque hora, & nona fecisse similiter. Vndecima autem inuenisse alios stantes, qui tota die otiosi fuerant, & misisse eos in vineam. Cùm autem serò factum esset, præcepisse procuratori suo, vt à nouissimis inciperet reddere, hoc est, ab operarijs horæ vndecimæ, vsq; ad operarios horæ primæ, omnesque pariter contra nouissimos inuidia concitatos, iniquitatem arguisse patrisfamilias: Non quòd minus acceperint, quàm fuerat cõstitutũ, sed quòd plus accipere voluerint his, in quos se clementia conductoris effuderat. Mihi videntur primæ horæ esse operarii, Samuel & Hieremias, & Baptista Ioannes, qui *Psal. 21. b* possunt cum Psalmista dicere: Ex vtero matris meæ Deus meus es tu. Tertiæ verò horæ operarij sunt, qui à pubertate seruire Deo cœperunt. Sextæ horæ, qui matura ætate susceperunt iugum Christi. Nonæ, qui iam declinant ad senium. Porro vndecimæ, qui vltima senectute, & tamen omnes pariter accipiunt præmium, licet diuersus labor sit. Sunt qui hanc parabolam aliter differant. Prima hora volunt missum esse in vineam, Adam, & reliquos patriarchas vsq; ad Noe. Tertia, ipsum Noe vsq; ad Abraham, & circumcisionem ei datam. Sexta ad Abraham vsq; ad Mosen, quando lex data est. Nona, ipsum Moysen & prophetas. Vndecima, apostolos & gentium populum, quibus omnes inuident. Vnde hoc ipsum intelligens post horam iam vndecimam, cùm esset prope Solis occasum & ad vesperam, Ioannes euangelista loquitur: *Filioli mei, nouissima hora est.* Et simul considera, quòd iniustitiam patrisfamilias, quam in vndecimæ horæ operarijs omnes pariter accusant, in seipsis non intelligunt. Si enim iniqu⁹ est paterfamilias, non in vno iniquus est, sed in omnibus: quia non sic laborauit tertiæ horæ operatius, quomodo ille, qui prima hora est missus in vineam. Similiter & sextæ horæ operarius, minus laborauit tertiæ horæ operario: & nonæ, sextæ horæ operario. Omnis itaque retrò vocatio gentibus inuidet, & in euangelij torquetur gratia. Vnde & Saluator concludens parabolam: Erunt, inquit, primi nouissimi, & nouissimi primi: Quòd Iudæi de capite vertantur in caudam, & nos de cauda mutemur in caput.

c ¶ *Amice, non facio tibi iniuriam.*] Legi in cuiusdam libro: amicum istum, qui increpatur à patrefamilias, primæ horæ operarium, protoplastum intelligi, & eos qui illo tempore crediderunt.

d ¶ *Nonne ex denario,* &c.] Denarius figuram regis habet. Recepisti ergo mercedem, quam tibi promiseram, hoc est, imaginem & similitudinem meam. Quid quæris amplius, & non tam ipse plus accipere, quàm alium nihil accipere desideras, quasi alterius consortio minuatur præmij meritum?

e ¶ *Tolle quod tuum,* &c.] Iudæus in lege, non gratia, sed opere saluatur. *Qui enim fecerit eam, viuet in ea.* Vnde dicitur ad eum.

f ¶ *An oculus tuus nequam,* &c.] Idipsum sonat & illa Lucæ parabola: vbi maior filius minori inuidet, & non vult eum recipi *Luc. 15. d.*

g ¶ *Et ascendens Iesus Hierosolymam,* &c.] Crebrò hoc ipsum discipulis dixerat: sed quia multis in medio disputatis poterat labi de memoria quod audierant: iturus Hierosolymam, & secum ducturus Apostolos, ad tentationem eos parat, ne cùm venerit persecutio & crucis ignominia, scandalizentur.

h ¶ *Tunc accessit,* &c.] Vnde opinionem regni habet mater filiorum Zebedæi: vt cùm Dominus dixerit, filius hominis tradetur principibus sacerdotum & scribis, & condemnabunt eum morte, & tradent gentibus ad illudendum, flagellandum & crucifigendum, & ignominiam passionis timentibus discipulis nunciaret: illa gloriã postulet triumphantis;

CANON E

Hac vt reor ex causa, quia post omnia dixerat Dominus, & tertia die resurget: putauit eum mulier post resurrectionem illico regnaturum, & hoc quod in secundo aduentu promittitur, in primo esse complendum, & auiditate fœminea, præsentia cupit immemor futurorum. Quod autem interrogat Dominus, & illa petente respondit? quid vis? non venit de ignorantia, sed ex eius persona dicitur, qui flagellandus & crucifigendus erat, quomodo & in

Luc. 8. f. Ioan. 11. d. hæmorrhousa: *Quis me tetigit?* Et de Lazaro: *Vbi posuistis eum?* In

Gen 3 b. Ibid. 18. c. veteri quoque testamento: Adam vbi es? *Et descendens videbo si iuxta clamorem, qui venit ad me, perficiant: sin autem non est, vt sciã.*

d 203 II Postulat autem mater filiorum Zebedæi errore muliebri, & pietatis affectu, nesciens quid peteret. Nec mirum, si ista arguatur imperitiæ, cùm de Petro dicatur, quando tria vult facere tabernacula: *Nesciens quid diceret.*

e 204 IV *Matt. 9. a.* f 205 II a ¶ *Respondens autem Iesus dixit: Nescitis quid petatis.*] Mater postulat, & Dominus discipulis loquitur: intelligens preces eius ex filiorum descendere voluntate.

b ¶ *Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum?*] Calicem in scripturis diuinis, passionem intelligimus, iuxta illud: *Pater, si possibile est, transeat à me calix iste.*

Psal. 115. a. F Et in psalmo: Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi? *Calicem salutaris accipiam, & nomen Domini inuocabo.* Statimque infert quis iste sit calix. *Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum eius.*

Act. 12. a. c ¶ *Ait illis: calicem quidem meum bibetis,* &c.] Quæritur quomodo calicem martyrij filij Zebedæi, Iacobus videlicet & Ioannes biberint: cùm scriptura narret, Iacobum tantùm apostolum ab Herode capite truncatum: Ioannes autem propria morte vitam finierit. Sed si legamus ecclesiasticas historias, in quibus fertur, quòd & ipse propter martyrium sit missus in feruentis olei dolium, & inde ad suscipiendam coronam Christi athleta processerit: statimque relegatus in

Tertul. de præscript. hæret. Pathmos insulam sit: videbimus martyrio animum non defuisse, & bibisse Ioannem calicem confessionis, quem & tres pueri in camino ignis biberunt, licet persecutor non fuderit sanguinem. Quod autem dicit: sedere ad dexteram meam & sinistram, non est meum dare vobis, sed quibus paratum est à patre meo: sic intelligendum est: Regnum cœlorum non est dantis, sed accipientis. Non est enim acceptio personarum apud Deum, sed quicunque talem se præbuerit, vt regno cœlorum dignus fiat, hic accipiet, quod non personæ, sed vitæ paratum est. Si itaque tales estis, qui consequamini regnum cœlorum, quod pater meus triumphantibus & victoribus præparauit, vos quoque accipietis illud. Alij de

Supr. 17. a Moyse & Elia dictum volunt, quos paulò antè in monte cum eo viderant loquentes: sed mihi nequaquam videtur. Ideo enim sedentium in regno cœlorum vocabula non dicuntur, ne paucis nominatis, cæteri putarentur exclusi.

d ¶ *Et audientes decem indignati sunt de duobus fratribus.*] Decem apostoli non indignantur matri filiorum Zebedæi, nec ad mulieris audaciam referunt postulantis, sed ad filios: quòd ignorantes mensuram suam immodica cupiditate exarserint, quibus & Dominus dixerat: Nescitis quid petatis. Subintelligitur autem vel ex responsione Domini, vel ex indignatione Apostolorum, quòd filij matrem immiserint ad grandia postulanda.

e ¶ *Iesus autem vocauit eos ad se, & ait: Scitis quia principes gentium dominantur eorum,* &c.] Humilis magister & mitis, nec cupiditatis immodicæ suos arguit postulantes, nec decem reliquos indignationis increpat & liuoris: sed tale ponit exemplum, quo doceat eum maiorem esse qui minor fuerit, & illum Dominum fieri, qui omnium seruus sit. Frustra igitur aut illi immoderata quæsierant: aut isti dolent super maiorum desiderio: cùm ad summitatem virtutum non potentia, sed humilitate veniatur. Denique sui proponit exemplum, vt si dicta parui penderent, erubescerent ad opera, & dicit.

f ¶ *Sicut filius hominis non venit ministrari, sed ministrare.*] Nota, quod crebrò diximus, eum qui ministrat, appellari filium hominis.

g ¶ *Et dare animam suam redemptionem pro multis.*] Quando formam serui accepit, vt pro mundo sanguinem funderet. Non dixit animam suam redemptionem dare pro omnibus, sed pro multis, id est, pro his qui credere voluerint.

h ¶ *Et egredientibus illis ab Hiericho, sequuta est eum turba multa,* &c.] Multi latrones erant in Hiericho, qui egredientes & descendentes de Hierusalem, interficere & vulnerare consueuerant: idcirco Dominus venit Hiericho cum discipulis suis, vt liberet vulneratos, & multam turbam secum trahat. Deniq; postquam egredi voluit ab Hierico, sequuta est eum turba multa. Si mansisset Hierosolymis, & nunquam ad humilia descendisset, turba vsque hodie sederet in tenebris & vmbra mortis. Sed & duo cæci erant iuxta viam. Cæcos appellat, qui necdum dicere poterant: *In lumine tuo videbimus lumen.* Secus viam, quia videbantur quidem legis habere notitiam, sed viam, quæ Christus est, ignorabant: quos plerique Pharisæos intelligunt & Sadducæos: alij verò vtrumque populum, & veteris testamenti & noui, quòd alter scriptam legem, alter naturalem sequens sine Christo cæcus erat. Hi quia per se videre non poterant, audierunt præconia Saluatoris, & confessi sunt filium Dauid. Sin autem vterque cæcus refertur ad populum Iudæorum, hoc quod sequitur: Increpabat eos turba: super ethnicis intelligendum est, quos Apostolus monet, ne glorientur & superbiant contra radicem suam, sed cùm ipsi errore priorum inserti fuerint ex oleastro in bonam oliuam, nequaquam debeant inuidere priorum saluti. *Miserere nostri fili Dauid.* Increpantur à turbis, & nihilominus non tacent, sed crebrius idipsum ingeminant, vt desiderium plenum veræ lucis ostendant.

Psal. 35. c.

Rom. 11. c.

i ¶ *Et stetit Iesus, & vocauit eos, & ait.*] Cæci erant, quò pergerent, ignorabant, & sequi non poterant Saluatorem. Multæ foueæ in Hiericho, multæ rupes & prærupta in profundum vergentia: idcirco Dominus stat, vt venire possint, & vocari iubet ne turbæ prohibeant, & interrogat quasi ignorans quid velint, vt ex responsione cæcorum manifesta debilitas pateat, & virtus ex remedio cognoscatur.

k ¶ *Misertus autem eorum Iesus, tetigit oculos eorum: & confestim viderunt, & secuti sunt eum.* Tangit oculos, & præstat artifex quod natura non dederat. Aut certè debilitas tulerat, donat misericordia. Statimque viderunt, & secuti sunt eum. Qui antè in Hiericho contracti sedebant, & clamare tantùm nouerant, postea sequuntur Iesum, non tam pedibus quàm virtutibus.

CAP.

A

CAPVT XXI.

ET *cùm appropinquasset Hierosolymis, & venisset Bethphage ad mõtem Olivueti, tunc Iesus misit duos discipulos suos, dicens eis: Ite in castellum, quod contra vos est*, &c.] Egreditur de Hiericho, turbis eductis inde quàm plurimis, & cæcis reddita sanitate appropinquat Hierosolymis, magnis ditatus mercibus, salute credentium reddita, ingredi cupit vrbem pacis, & locum visionis Dei, & arcem speculatorij. Cumque appropinquaret Hierosolymis, & venisset Bethphage ad domum maxillarum (qui sacerdotum viculus erat, & confessionis portabat typum, & erat situs in monte Olivueti, vbi lumen scientiæ, vbi laborum & dolorum requies) misit duos discipulos suos προφήλειλω τῷ πεχείλειλω, id est, scientiam & operam, vt ingrederentur castellum, quod contra vos est. Contra Apostolos enim erat, nec iugum doctrinarum volebat accipere. Et statim, inquit, inuenietis asinam alligatam, & pullum cum ea: soluite & adducite mihi. Alligata erat asina multis vinculis peccatorum. Pullus quoque lasciuus, & frenorum impatiens cum matre (secundum euangelium Lucæ) multos habebat dominos, non vni errori & dogmati subditus: & tamen multi domini, qui sibi potestatem illicitam vendicabant, videntes verum Dominum & seruos eius venisse, qui ad soluendum missi fuerant, non audent resistere. Quæ sit autem asina, & pullus asinæ, dicemus in subditis.

בית-פגי

Luc. 19.c.

B

b ¶ *Hoc autem factum est, vt adimpleretur quod dictum est per prophetam dicentem: Dicite filiæ Sion: ecce rex tuus venit tibi mansuetus, sedens super asinam & pullum filium subiugalis.*] Hoc in propheta Zacharia scriptum est: de quo plenius, si vitæ spatium fuerit, in suo dicetur loco. Nunc stringendum breuiter, quòd secũdum literam in paruo itineris spatio super vtrumque animal sedere non quiuerit. Aut enim sedit asinæ, & pullus absque sessore fuit: aut si pullo, quod magis competit, vsus est ad sedendum, asina ducta est libera. Ergo cum historia vel impossibilitatem habeat, vel turpitudinem, ad altiora transmittimur, vt asina ista, quæ subiugalis fuit, & edomita iugum legis traxerat, synagoga intelligatur. Pullus asinæ lasciuus & liber, gentium populus, quib. sederit Iesus, missis ad eos duobus discipulis suis, vno in circumcisionem, & altero in gentes.

Zach. 6 b.

c ¶ *Euntes autem discipuli, fecerunt sicut præcepit eis Iesus: & adduxerunt asinam & pullum, & imposuerunt super eos vestimenta sua, & eum desuper sedere fecerunt.*] Pullus iste & asina, quibus Apostoli sternunt vestimenta sua, vt Iesus molliùs sedeat, ante aduentum Saluatoris nudi erant: multisque sibi in eos dominatum vendicantibus, absq; operimento frigebant. Postquam verò susceperẽt apostolicas vestes, pulchriores effecti, Dominum habuẽre sessorem. Vestis autem apostolica, vel doctrina virtutum, vel edissertio scripturarum intelligi potest: siue ecclesiasticorum dogmatum varietates, quibus nisi anima instructa fuerit & ornata, sessorem habere Dominum non meretur.

d ¶ *Plurima autem turba strauerunt vestimenta sua in via.*] Videte differentiam vniuscuiusque personæ. Apostoli vestimenta sua super asinum ponunt: turba quæ vilior est, substernit pedibus asini, ne cubi offendat in lapidem, ne calcet spinam, ne labatur in foueam.

e ¶ *Alij autem cædebant ramos de arboribus, & sternebant in via.*] De arboribus frugiferis, quibus mons olivueti consitus est, cædebant ramos, sternebantque in via, vt praua recta faCANON C

CAPVT XXI.

ET[a] cùm[a] appropinquasset Hierosolymis, & venisset Bethphage ad montem Olivueti, tũc Iesus misit duos discipulos, dicens eis: Ite in castellum, quod contra vos est, & statim inuenietis asinam alligatam, & pullum cum eo: soluite & adducite mihi. Et si quis vobis aliquid dixerit, dicite: quia Dominus his opus habet, & confestim dimittet eos. [b] Hoc[b] autem factũ est, vt adimpleretur quod dictum est per prophetam, dicentem: Dicite filiæ Sion: ecce rex tuus venit tibi mansuetus, sedens super asinam & pullum filium subiugalis. [c] Eũtes[c] autem discipuli fecerũt sicut præcepit illis Iesus. Et adduxerunt asinam & pullũ, & imposuerunt super eos vestimẽta sua, & eum desuper sedere fecerunt. Plurima[d] autẽ turba strauerunt vestimenta sua in via. Alij[e] autẽ cædebant ramos de arboribus, & sternebant in via. [d] Turbæ[f] autẽ, quę præcedebant, & q̃ sequebantur, clamabant dicentes: Osanna filio Dauid: benedict[9] qui venit in nomine Domini, Osanna in excelsis. [e] Et cùm[g] intrasset Hierosolymam, cõmota est vniuersa ciuitas, dicens: Quis est hic? Populi autem dicebant: Hic est[h] Iesus propheta à Nazareth Galilææ.

a 206 II

b 207 VII

c 208 II

d 209 I

e 210 X

Porro quod sequitur: *Osanna filio Dauid*, quid significet, & ante annos plurimos in breui epistola ad Damasum tunc Romanæ vrbis episcopum dixisse me memini: & nunc perstringam breuiter. In centesimo decimoseptimo psalmo: qui manifestè de aduentu Saluatoris scriptus est: inter cætera hoc quoque legimus: Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. *A Domino factum est illud, & est mirabile in oculis nostris.* Hæc est dies, quam fecit Dominus, exultemus & lætemur in ea. Statimque iungitur: *O Domine saluum me fac: O Domine benè prosperare. Benedictus qui venit in nomine Domini: benediximus vobis de domo Domini*, & cætera. Pro eo quod habetur in Lxx. interpretibus, ὦ κύριε σῶσον δή, id est: *O Domine saluum fac.* In Hebræo legimus: אנא יהוה הושיעה-נא quod manifestiùs interpretatus est Symmachus, dicens: *Obsecro Domine saluum fac*, obsecro. Nemo ergo putet ex duobus verbis, Græco videlicet & Hebræo sermone esse compositum, sed totum Hebraicum, & significare, quòd aduentus Christi salus mundi sit. Vnde & sequitur: Benedictus qui venit in nomine Domini. Saluatore quoque idipsum in euangelio comprobante: *Ego veni in nomine patris mei, & non me recepistis.* Alius veniet in nomine suo, & recipietis eum. Nec non quod iungitur: Osanna, id est, salus, in excelsis, perspicuè ostenditur, quòd aduentus Christi non tantùm hominum salus, sed totius mundi sit, terrena iungens cœlestibus: *Vt omne genu ei flectatur, cœlestium, terrestrium & infernorum.*

Tom. 3. epist. 145. D

Ioan. 5. g.

Phil. 2. b

g ¶ *Et cùm intrasset Hierosolymam, commota est vniuersa ciuitas, dicens: Quis est hic?*] Introeunte Iesu cum turba, tota Hierosolymorum ciuitas commouetur, mirans frequentiam, nesciens veritatem, & dicens: Quis est hic? Quod quidem in alio loco dicentes angelos legimus: *Quis est iste rex gloriæ?* Alijs autem vel ambigentibus vel interrogantibus, vilis plebecula confitetur, à minoribus incipiens, vt ad maiora perueniat, & dicit.

Psal. 23. b.

h ¶ *Hic est Iesus propheta à Nazareth Galilææ.*] Propheta, quem & Moses similem sui dixerat esse venturum, & qui propriè apud Græcos scribitur cum τῷ ἀρθρῳ προφητεύω, id est, cum articuli testimonio. A Nazareth autem Galilææ, quia ibi educatus fuerat.

Deut. 18. c.

a ¶ *Et im-*

CANON E

a ¶ *Et intrauit Iesus in templum Dei, & eijciebat omnes vendentes & ementes in templo, & mensas nummulariorum, & cathedras vendentium columbas euertit,* &c.] Comitatus Iesus turba credentium (quæ vestimenta sua, vt illæso pede pullus incederet, strauerat) ingreditur templum, & eijcit omnes qui vendebant & emebant in templo: mẽsasque nummulariorum subuertit, & cathedras vendentium columbas dissipauit, dixitque eis, de scripturis sanctis testimonium proferens, quòd domus patris eius, orationis domus esse deberet, non spelunca latronum, vel domus negotiationis, sicut in euangelio scriptum est. Et hoc primùm sciendum, quòd iuxta mandata legis, augustissimo in toto orbe templo Domini: & de cunctis penè regionibus Iudæorum illuc populo confluente, innumerabiles immolabantur hostiæ: maximè festis diebus: taurorum, arietum, hircorum: pauperibus ne absque sacrificio essent, pullos columbarum & turtures offerentibus: accedebat plerumque, vt qui de longè venerant, non haberent victimas. Excogitauerunt igitur sacerdotes, quomodo prædam de populo facerent, & omnia animalia, quibus opus erat ad sacrificia, vendebant, vt & venderent non habentibus, & ipsi rursum empta susciperent. Hanc strophamcorum crebra venientium inopia dissipabat, qui indigebant sumptibus, & non solùm hostias non habebant, sed ne vnde emerent quidem aues & vilia munuscula. Posuerunt itaque & nummularios, qui mutuam sub cautione darent pecuniam. Sed quia erat lege præceptum, vt nemo vsuras acciperet: & prodesse non poterat pecunia fœnerata, quæ commodi nihil haberet, & interdum sortem perderet: excogitauerunt & aliam technam, vt pro nummularijs collybistas facerent, cuius verbi proprietatem Latina lingua non exprimit. Collyba dicuntur apud eos, quæ nos appellamus tragemata, vel vilia munuscula: Verbi gratia, frixi ciceris, vuarumq; passarum, & poma diuersi generis. Igitur quia vsuras accipere non poterant collybistæ, qui pecuniam fœnerati erant, pro vsuris accipiebant varias species: vt quod in nummo non licebat, in his rebus exigerent quæ nummis coëmuntur, quasi non hoc ipsum Ezechiel prædicauerit, dicens: *Vsuram & superabundantiam non accipietis.* Istiusmodi Dominus cernens in domo patris negotiationem seu latrocinium, ardore spiritus concitatus (iuxta quod scriptum est in sexagesimo octauo psalmo: Zelus domus tuæ comedit me) fecit sibi flagellum de funiculis, & tantam hominum multitudinem eiecit de templo, dicens: Scriptum est: domus mea, domus orationis vocabitur: vos autem fecistis eam speluncam latronum. Latro enim est, & templum Dei in latronum conuertit specum, qui lucra de religione sectatur, cultusque eius non tam cultus Dei, quàm negotiationis occasio est. Hoc iuxta historiam, cæterùm secundùm mysticos intellectus: quotidie Iesus ingreditur templum patris, & eijcit omnes tam episcopos & presbyteros & diaconos, quàm laicos, & vniuersam turbam de ecclesia sua: & vnius criminis habet vendentes pariter & ementes. Scriptũ est enim: *Gratis accepistis, gratis date.* Mensas quoque nummulariorum subuertit. Obserua propter auaritiam sacerdotum, altaria Dei, nummulariorum mensas appellari. Cathedrasque vendentium columbas euertit, qui vendunt gratiam spiritus sancti, & omnia faciunt vt subiectos populos deuorent, de quibus dicit: *Qui deuorant populum meum sicut escam panis.* Iuxta simplicem intelligentiam columbæ non erant in cathedris, sed in caueis, nisi fortè columbarum institutores sedebant in cathedris, quod penitus absurdum est: quia in cathedris magistrorum magis dignitas indicatur, quæ ad nihilum redigitur, cùm mixta fuerit lucris. Quod de ecclesijs diximus, vnusquisq; de se intelligat. Dicit enim Apostolus: *Vos estis templum Dei, & spiritus sanctus habitat in vobis.* Non sit in domo pectoris nostri negotiatio, non ementium vendentiumque commercia, non donorum cupiditas: ne ingrediatur Iesus iratus & rigidus, & non aliter mundet templum suum, nisi flagello adhibito, vt de spelunca latronum & de domo negotiationis, domum faciat orationis.

f 211. I

g 212. X

h 213 V

Esa 56. c. Hiere 7. b. Ioan. 2. c.

i 214 VI

F

Leuit. 25. Deut. 23. d

τραγήματα

Exe. 22. c.

Sup 10. a.

Psal. 13. b.

Galilææ. [f] Et intrauit [a] Iesus in templum Dei: & eijciebat omnes vẽdẽtes & emẽtes in templo: & mensas nummulariorum, & cathedras vẽdẽtium columbas euertit. Et dicit eis: Scriptũ est: Domus mea, domus orationis vocabitur: vos autem fecistis illam speluncam latronum. [g] Et [b] accesserunt ad eum cæci & claudi in templo, & sanauit eos. [h] Vidẽtes [c] autẽ principes sacerdotũ & scribæ, mirabilia quæ fecit, & pueros clamantes in tẽplo, & dicẽtes, Osanna filio Dauid, indignati sunt. Et dixerũt ei. Audis quid isti dicunt? Iesus [d] autem dicit eis. Vtiq;: Nunquam legistis, quia ex ore infantium & lactentiũ perfecisti laudem? [i] Et [e] relictis illis abiit foras extra ciuitatem in Bethaniam, ibiq; mansit. Mane [f] autem reuertens in ciuitatem, esurijt. Et vidẽs fici arborem vnã secus viam, venit ad eam: & nihil inuenit in ea nisi folia tantùm. Et ait illi: Nunquam ex te fructũ [g] nascatur in sempiternũ: & arefacta est cõtinuò ficulnea. Et vidẽtes discipuli mirati sunt, dicentes: Quomodo cõtinuò aruit?

2. Cor. 6. d
1. Cor. 3. d

b ¶ *Et accesserunt ad eum cæci & claudi in templo, & sanauit eos.*] Nisi mensas nummulariorum euertisset, cathedrasq; columbas vendentium, cæci & claudi lucem pristinam & concitum gradum non meruissent recipere.

c ¶ *Videntes autem principes sacerdotum & scribæ mirabilia quæ fecit,* &c.] Plerique arbitrantur maximum esse signorum, quòd Lazarus suscitatus est, quòd cæcus ex vtero lumen acceperit, quòd ad Iordanem vox audita sit patris, quòd transfiguratus in monte gloriam ostenderit triumphantis. Mihi inter omnia signa quæ fecit, hoc videtur mirabilius esse, quòd vnus homo & illo tempore contemptibilis, & in tantum vilis vt postea crucifigeretur, scribis & pharisæis contra se sæuientibus & videntibus lucra destrui sua, potuerit ad vnius flagelli verbera tantam ejicere multitudinem, mensasque subuertere, & cathedras confringere, & alia facere, quæ infinitus non fecisset exercitus. Igneum enim quiddam atque sydereum radiabat ex oculis eius, & diuinitatis maiestas lucebat in facie. Cumque manum non audeant injcere sacerdotes, tamen opera calumniantur, & testimonium populi atque puerorum, qui clamabant: Osanna filio Dauid, vertunt in calumniam, quòd videlicet hoc non dicatur, nisi soli filio Dei. Videant ergo episcopi, & quantumlibet sancti homines, cum quanto periculo dici ista sibi patiantur: si Domino, cui verè hoc dicebatur (quia necdum erat solida credentium fides) pro crimine impingitur.

Ioa. 11. c. 9. a. & 3 d. Marc. 9. a.

H

d ¶ *Iesus autem dicit illis, vtique. Numquam legistis, quia ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem?*] Quàm moderatè sententiam temperat, & responsio vtrinque vergens, & calumniæ non patens. Non dixit quod scribæ audire cupiebant: benè faciunt pueri, vt mihi testimonium perhibeant, nec rursum errant, pueri sunt, debetis ætati ignoscere: sed profert exemplum de octauo psalmo, vt tacente Domino, scripturarum testimonium puerorum dicta firmaret.

e ¶ *Et relictis illis abijt foras extra ciuitatem in Bethaniam, ibiq; mansit.*] Reliquit incredulos, & vrbem egressus contradicentium, iuit Bethaniam, quod interpretatur domus obedientiæ, iam tunc vocationem gentium præfigurans: ibique mansit, quia in Israel permanere non potuit. Hoc quoq; intelligendum est, quòd tantæ fuerit paupertatis, & ita nulli adulatus sit, vt in vrbe maxima nullum hospitem, nullam inuenerit mansionem: sed in agro paruulo apud Lazarum sororesque eius habitaret, eorum quippe vnicus Bethania est.

f ¶ *Manè autem reuertens in ciuitatem esurijt,* &c.] Discussis noctis tenebris matutina luce radiante, & vicina meridie, in qua Dominus passione sua illustraturus erat orbem, cùm in ciuitatem reuerteretur, esurijt: vel veritatem humanæ carnis ostendens, vel esuriens salutem credentium, & æstuans ad incredulitatem Israelis. Cumque vidisset arborem vnam, quam intelligimus synagogam, & conciliabulum Iudæorum, iuxta viam (habebat enim legem, & ideo iuxta viam erat) quia non credebant in viam: venit ad eum (stantem scilicet & immobilem, & non habentem euangelij pedes)

nihilque

A

nihilque inuenit in ea, nisi folia tantùm, promissionum strepitum, traditiones pharisaicas, & iactationem legis, & ornamenta verborum absque vllis fructibus veritatis. Vnde & alius Euangelista dicit: *Nondum enim erat tempus ficorum:* siue quòd tempus nondum venerat saluationis Israel, eò quòd nondum gentilium populꝰ subintrasset: siue quòd præterisset tempus fidei: quia ad illum primum veniens, & spretus transisset ad nationes. Et ait illi: *Nunquam ex te fructus nascatur:* vel *in sempiternum*, vel *in sæculum*: vtrumque enim αἰῶνα græcus sermo significat. *Et arefacta est ficulnea*, quæ esuriente Domino cibos, quos ille cupierat, non habebat. Sic autem aruerunt folia, vt truncus ipse remaneret, & fractis ramis vireret radix, quæ in nouissimo tempore, si credere voluerit, virgulta fidei pullulet, impleaturque scriptura, dicens: *Est arbori spes.* Iuxta literam autem Dominus passurus in populis, & baiulaturus scandalum crucis, debuit discipulorum animos signi anticipatione firmare. Vnde & discipuli mirantur, dicentes: Quomodo continuò aruit? Potuit ergo Saluator eadem virtute etiam inimicos siccare suos, nisi eorum per pœnitentiam expectasset salutem.

Mar. 11. b.

Iob. 14. a.

B

a ¶ *Respondens autem Iesus, ait eis: Amen dico vobis, si habueritis fidem, & non hæsitaueritis, non solùm de ficulnea facietis, sed & si monti huic dixeritis: tolle, & iacta te in mare, fiet.*] Latrant contra nos gentilium canes in suis voluminibus, quæ in impietatis propriæ memoriam reliquerunt, asserentes apostolos non habuisse fidem, quia montes transferre non potuerint. Quibus nos respondebimus, multa facta esse signa à Domino, iuxta Ioannis Euangelistæ testimonium, quæ si scripta essent, mundus capere non posset. Non quo mundus volumina capere non potuerit, quæ potest, (quamuis multiplicia sint) vnum armariolum, vel vnum capere scrinium: sed quod magnitudinem signorum, præ miraculis & incredulitate ferre non possit. Igitur & hæc credimus fecisse Apostolos, sed ideo scripta non esse, ne infidelibus contradicendi maior daretur occasio. Alioquin interrogemus eos, vtrum credant his signis, quæ scripta narrantur, an non. Et cum incredulos viderimus, consequenter probabimus, nec maioribus eos credituros fuisse, qui minoribus non crediderint. Hocaduersum illos. Cæterùm nos, vt antè iam diximus, montem diabolum intelligamus superbientem, & iactantem se contra creatorem suum, qui à propheta mons corruptus appellatur. Et cum animam hominis possederit, & in ea fuerit radicatus, ab apostolis, & his qui similes apostolorum sunt, transferri potest in mare, hoc est, in loca salsa & fluctuantia, & amara, quæ nullam habent dulcedinem Dei: & apud incredulorum mentem, vt porcorum duo millia, suffocari. Idipsum & in psalmis legitur: *Non timebimus, dum turbabitur terra & transferentur montes in cor maris.*

Ioan. 20. g.

Hiere. 51. c Sec. 70.

Psal. 45. c.

b ¶ *Et cùm venisset in templum, accesserunt ad eum docentem principes sacerdotum & seniores populi, dicentes: In qua potestate hæc facis?* &c.] Diuersis verbis eandem, quam supra, calumniam struunt, quando dixerunt: *In Beelzebub principe dæmoniorum eijcit hic dæmonia.* Quando enim dicunt: In qua potestate hæc facis? De Dei dubitant potestate, & subintelligi volunt diaboli esse quod faciat. Addentes quoque: *Quis dedit tibi hanc potestatem?* Manifestissimè Dei filium negant, quem putant non suis viribus, sed alienis signa facere.

Supr. 12. b.

c ¶ *Respondens Iesus, dixit eis: Interrogabo vos & ego vnum sermonem,* &c.] Hoc est quod vulgò dicitur: Malo arboris nodo, malus clauus, aut cuneus infigendus est. Poterat Dominus aperta responsione tentatorum calumniam confutare, sed prudenter interrogat, vt suo ipsi vel silentio, vel sententia condemnentur. Si enim respondissent, baptisma Ioannis esse de cœlo, vt ipsi sapientes in malitia pertractarunt, consequens erat responsio: Quare ergo non estis baptizati à Ioanne? Si dicere voluissent, humana deceptione esse compositum, & nihil habuisse diuinum: seditionem populi formidabant. Omnes enim gregatim multitudines Ioannis receperant baptisma: & sic eum habebant vt prophetam. Respondit itaque impijssima factio: & humilitatis verbo, quo nescire se diceret, vsa est ad insidias coaptandas.

Canon C

k 215 V I

l 216 IV m 217 II

d ¶ *Ait illis & ipse: Nec ego dico vobis, in quâ potestate hæc facio.*] Illi in eo quòd nescire se responderant, mentiti sunt: consequens ergo erat iuxta responsionem eorum Dominum quoque dicere, nec ego scio: sed mentiri veritas non potest, & ait: Nec ego dico vobis. Ex quo ostendit & illos scire, sed respondere nolle, & se nosse, & ideo non dicere, quia illi quod sciunt, taceant: & statim infert parabolam, quæ & illos impietatis arguat, & ad gentes regnum Dei doceat transferendum.

n 218 X

D

e ¶ *Quid autem vobis videtur? Homo habebat duos filios,* &c.] Hi sunt duo filij, qui & in Lucæ parabola describuntur, frugi & luxuriosus: & de quibus Zacharias propheta loquitur: *Assumpsi mihi duas virgas, vnam vocaui decorem, & alteram vocaui funiculum, & paui gregem.* Primò dicitur gentilium populo per naturalis legis notitiam. Vade & operare in vinea mea, hoc est, quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris. Qui superbè respondit: Nolo. Postea verò in aduentu Saluatoris acta pœnitentia, operatus est in vinea Dei, & sermonis contumaciam labore correxit. Secundus autem filius, populus Iudæorum est, qui respondit Mosi: *Omnia quæcunque dixerit Dominus, faciemus,* & non iuit in vineam: quia interfecto patris familias filio, se putauit hæredem. Alij verò non putant gentilium & Iudæorum esse parabolam, sed simpliciter peccatorum & iustorum, ipso quoque Domino propositionem suam postea disserente.

Luc. 15. Zach. 11. b.

Luc. 6. d. Tob. 6. c.

Exod. 24. a

f ¶ *Amen dico vobis, quia publicani & meretrices præcedunt vos in regnum Dei.*] Eò quòd illi, qui per mala opera Deo seruire negauerant, postea pœnitentiæ baptismum acceperint à Ioanne. Pharisæi autem, qui iustitiam præferebant, & legem Dei se facere iactabant, Ioannis contempto baptismate, Dei præcepta non fecerunt. Vnde dicit:

g ¶ *Venit enim ad vos Ioannes in via iustitiæ, & non credidistis ei,* &c.] Porrò quod dicitur: *Quis ex duobus fecit voluntatem patris?* Et illi dicunt: Nouissimus. Sciendum est, in veris exemplaribus non haberi, nouissimum, sed primum, vt proprio iudicio condemnentur. Si autem nouissimum voluerimus legere, manifesta est interpretatio, vt dicamus intelligere quidem veritatem Iudæos, sed tergiuersati, & nolle dicere quod

CANON E

re quod sentiunt: sicut & baptismum Ioannis, scientes esse de cœlo, dicere noluerunt.

a ¶ *Aliam parabolam audite: Homo erat paterfamilias, qui plantauit vineam, & sepem circumdedit ei, & fodit in ea torcular, & ædificauit turrim, & locauit eam agri.* &c.] Hoc est, quod Dominus sumptum de prouerbio significauit: *Durum est aduersus stimulum calcitrare.* Principes sacerdotum & seniores populi, qui interrogauerant Dominum: In qua potestate hæc facis, & quis tibi dedit hanc potestatem? & voluerant in verbo capere sapientiã, sua arte superantur, & audiunt in parabolis, quod aperta facie non merebantur audire: Homo iste paterfamilias, ipse est qui habebat duos filios, & qui in alia parabola conduxit operarios in vineam suam, qui plãtauit vineam: de qua & Esaias plenissimè per canticum loquitur, ad extremum inferens: *Vinea Domini sabaoth domus Israel est.* Et in psalmo: *Vineam de Aegypto,* inquit, *transtulisti: eiecisti gentes, & plantasti eam. Et sepem circumdedit ei:* vel murum vrbis, vel angelorum auxilia, & fodit in ea torcular aut altare, aut illa torcularia, quorum & tres psalmi titulo prænotantur, octauus, & octogesimus, & octogesimus tertius. *Et ædificauit turrim:* haud dubium quin templum, de quo dicitur per Micheam: *Et tu turris nebulosa filia Sion. Et locauit eam agricolis,* quos alibi vineæ operarios appellauit, qui conducti fuerant hora prima, tertia, sexta, nona & vndecima. *Et peregrè profectus* est, non loci mutatione. Nam Deus vnde abesse potest, quo complentur omnia? & qui dicit per Hieremiam: *Ego Deus appropinquans, & non de longinquo, dicit Dominus.* Sed abire videtur à vinea, vt vinitoribus liberum operandi arbitrium derelinquat.

b ¶ *Cum autem tempus fructuum appropinquasset, misit seruos suos ad agricolas, vt acciperent fructus eius,* &c.] Dederat eis legem, & in hac eos vinea operari iusserat, vt fructum legis in operib. exhiberent. Postea misit ad eos seruos, quos illi apprehensos vel cæciderunt, vt Hieremiam, vel occiderunt, vt Esaiam; vel lapidauerunt, vt Naboth, & Zachariam, quem interfecerunt inter templum & altare. Legamus epistolam Pauli ad Hebræos, & ex ea plenissimè discemus, qui seruorum domini quanta perpessi sint.

c ¶ *Nouissimè autem misit ad eos filium suum, dicens: Verebuntur forte filium meum.*] In eo quod suprà legimus: Iterum misit alios seruos plures prioribus, & fecerunt illis similiter: patientiam ostendit patrisfamilias, quòd frequentius miserit, vt malos colonos ad pœnitentiam prouocaret: illi autem thesaurizauerunt sibi iram in die iræ. Porrò quòd iungitur: *Verebuntur forte filium meum:* non de ignorantia venit. Quid enim nesciat paterfamilias, qui hoc loco Deus pater intelligitur? Sed semper ambigere dicitur Deus, vt libera voluntas homini reseruetur. Interrogemus Arium & Eunomium: Ecce pater dicitur ignorare, & sententiam temperat, & quantum in vobis est, probatur esse mentitus. Quidquid pro patre responderint, hoc intelligant pro filio, qui se dicit ignorare consummationis diem.

d ¶ *Et apprehensum eum eiecerunt extra vineam, & occiderunt.*] Et Apostolus loquitur, quòd extra portam Iesus crucifixus sit. Possumus & aliter intelligere, quòd eiectus sit extra vineam, & ibi occisus, vt suscipientibus se gentibus, alijs vinea locaretur.

e ¶ *Cum ergo venerit dominus vineæ, quid faciet agricolis illis,* &c.] Interrogat eos dominus, non quòd ignoret quid responsuri sint: sed vt propria responsione damnentur. Locata est autem nobis vinea, & locata ea conditione, vt reddamus domino fructum temporibus suis, & sciamus vnoquoque tempore quid oporteat vel nos loqui vel facere.

f ¶ *Dicit illis Iesus: Nunquam legistis in scripturis: Lapidem quem reprobauerunt ædificantes,* &c.] Varijs parabolis, diuersisq; sermonibus res eædem contexuntur. Quos enim suprà operarios, & vinitores, & agricolas appellarat, nunc ædificatores, id est, cementarios vocat. Vnde dicit apostolus: *Dei agricultura, Dei ædificatio estis.* Hi ergo cementarij quomodo & vinitores accipiũt vineam, sic acceperunt lapidẽ, quem vel in fundamentis ponant, iuxta architectum Paulum, vel in angulo: vt duos parietes, id est, populum vtrumq; consocient, qui reprobatus ab eis, factus est in caput anguli. Et hoc à Domino factum est, non humanis viribus, sed Dei potentia. De hoc lapide adiutorij Petrus quoque loquitur confidenter: Iste *lapis qui reprobatus est à vobis ædificantibus, hic factus est in caput anguli.* Et Esaias: *Ecce,* ait, *immittam in fundamenta Sion lapidem electum, pretiosum, angularem: & qui crediderit in eum, non confundetur.*

g ¶ *Ideo dico vobis, quia auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius.*] Aliquotiens dixi, regnum Dei, scripturas sanctas intelligi, quas Dominꝰ abstulit à Iudæis, & nobis tradidit, vt faciamus fructus earum. Ista est vinea, quæ traditur agricolis & vinitoribus, in qua qui operati non fuerint, nomen tantùm habentes scripturarum, fructus vineæ perdituri sunt.

h ¶ *Et qui ceciderit super lapidem istum, confringetur: super quem verò ceciderit, conteret eum.*] Aliud est offendere Christum per mala opera, aliud negare. Qui peccator est, & tamen in illum credit, cadit quidem super lapidem, & confringitur, sed non omnino conteritur: reseruatur enim per pœnitentiam ad salutem. Super quem verò ille ceciderit, hoc est, cui lapis ipse inruerit, & qui Christum penitus negauerit: sic conteret eum, vt nec testa quidem remaneat, in qua hauriatur aquæ pusillum.

i ¶ *Et cum audissent principes sacerdotum & pharisæi parabolas eius, cognouerunt quòd de ipsis diceret, & quærentes eum tenere, timuerunt turbas: quoniam sicut prophetam eum habebant.*] Quamuis duro corde essent, & propter incredulitatem & impietatem in filium Dei hebetes, tamen apertas propositiones negare non poterant, & intelligebant contra se omnes Domini sententias dirigi. Vnde volebant eum quidem interficere, sed timebant turbas: quia sicut prophetam eum habebant. Semper turba mobilis est, nec in proposita voluntate persistens, atque in motem fluctuum diuersorumque ventorum huc illucque trahitur. Quem nunc quasi prophetam venerantur & colunt, postea contra eum clamant: Crucifige, crucifige talem.

CAP.

Act. 9. a. o 219 I

Sup. 20. c.

Esa. 5. a. Psal. 79. b.

Mich. 4. c. F p 220 I

Hier. 23. c.

3. Reg. 21. d. Infr. 23. d. Heb. 11.

Mar. 12. a. Luc. 20. b

Mar. 13. d.

Hebr. 13. b.

Psal. 117. a.

1. Cor. 3. b.

Ibidem.

1. Pet. 2. a. H

Esa. 28. d.

CAPVT XXII.

ET respondens Iesus dixit iterum in parabolis eis, dicens: Simile factum est regnum cœlorum homini regi, qui fecit nuptias filio suo. Et misit seruum suum vocare inuitatos ad nuptias, & nolebant venire. Iterum misit alios seruos, dicens: Dicite inuitatis: Ecce prandium meum paraui, tauri mei & altilia occisa sunt, & omnia parata: venite ad nuptias. Illi autem neglexerunt. Et abierunt, alius in villam suam, alius verò ad negotiationem suam. Reliqui verò tenuerunt seruos eius, & contumelijs affectos occiderunt. Rex autē cum audisset, irat⁹ est, & missis exercitib. suis, perdidit homicidas illos, & ciuitatem illorum succendit. Tunc ait seruis suis: Nuptiæ quidem paratę sunt, sed qui inuitati erant, nō fuerūt digni. Ite ergo ad exitus viarum, & quoscunq; inueneritis, vocate ad nuptias. Et egressi serui ei⁹ in vias, congregauerūt omnes quos inuenerūt, malos & bonos, & impletæ sunt nuptiæ discumbentiū. Intrauit autē rex, vt videret discumbentes, & vidit ibi hominem nō vestitum veste nuptiali, & ait illi: Amice, quomodo huc intrasti, nō habens vestem nuptialem? At ille obmutuit. Tūc dixit rex ministris: Ligatis pedibus & manibus ei⁹, mittitē eum in tenebras exteriores: ibi erit fletus & stridor dentiū. Multi autem sunt vocati, pauci verò electi. Tunc abeuntes pharisæi, consilium inierunt vt caperent eum in sermone: Et mittunt ei discipulos suos cum Herodianis, dicentes: Magister scimus quia verax es, & viam Dei in veritate doces: & non est tibi cura de aliquo. Non enim respicis personam hominum: Dic ergo nobis quid tibi videtur: Licet censum dari Cæsari, an non? Cognici verò electi.] Omnes parabolas breui sententia comprehendit: quod & in opere vineæ, & in ædificatione domus, & in conuiuio nuptiali, non initia, sed finis quæratur.

CAPVT XXI.

ET respondens Iesus dixit in parabolis eis, dicens: Simile factum est regnum cœlorum homini regi, qui fecit nuptias filio suo.] Pharisæi intelligentes de se dici parabolas, quærebant eum tenere & occidere. Hanc eorum sciens Dominus voluntatem, nihilominus increpat sæuientes: nec timore superatur, quo minus arguat peccatores. Rex iste qui fecit nuptias filio suo, Deus omnipotens est. Fecit autem nuptias Domino nostro Iesu Christo & ecclesiæ, quæ tam ex Iudæis quàm ex gentibus congregata est.

b ¶ *Et misit seruum suum vocare inuitatos ad nuptias, & nolebant venire*] Haud dubium quin Mosen, per quem legem inuitatis dedit. Si autem seruos legerimus, vt pleraque habent exemplaria, ad prophetas referendum est, quòd inuitati per eos venire contempserint.

c ¶ *Iterum misit alios seruos, dicens: Dicite inuitatis, ecce prandium meum paraui, &c.*] Serui qui secūdò missi sunt, meli⁹ est vt prophetæ intelligantur quàm apostoli: ita tamen si supra, seruū, scriptum fuerit. Sin autem seruos, ibidem legas: hic secundi serui apostoli intelligendi sunt. Prandium paratum, & tauri & altilia occisa, vel per metaphoram opes regiæ describuntur (vt ex carnalibus intelligantur spiritualia) vel certè dogmatum magnitudo, & doctrina Dei legi pleniſſima sentiri potest.

d ¶ *Et abierunt, alius in villam suam, alius verò ad negotiationem suam. Reliqui verò tenuerunt seruos eius, &c.*] Inter eos qui non recipiunt euangelij veritatem, multa diuersitas est. Minoris enim criminis sunt, qui occupati alijs rebus venire noluerunt, his qui contempto inuitantis affectu, verterunt humanitatem in crudelitatem, & tentos seruos regis vel contumelijs affecerunt, vel occiderunt. In hac parabola sponsi siletur occisio, & per seruorum mortes contemptus ostenditur nuptiarum.

e ¶ *Rex autem cum audisset, iratus est.*] De quo dictum suprà fuerat: Simile factum est regnum cœlorum homini regi, quando inuitabat ad nuptias, & agebat opera clementiæ, hominis nomen appositum est: nunc quando ad vltionem venit, homo siletur, & rex tantùm dicitur.

f ¶ *Et missis exercitibus suis, perdidit homicidas illos, &c.*] Exercitus seu vltores, angelos, de quibus in psalmis scribitur: *Immissiones per angelos pessimos*, seu Romanos, intelligamus sub duce Vespasiano & Tito, qui occisis Iudææ populis, præuaricatricem succenderint ciuitatem. *Psal. 77. c.*

g ¶ *Tunc ait seruis suis: Nuptiæ quidem paratæ sunt, sed qui inuitati erant, non fuerunt digni. Ite ergo ad exitus viarum, &c.*] Gentilium populus non erat in vijs, sed in exitib. viarum. Quæritur autem quomodo in his qui foris erant inter malos, & boni aliqui sint reperti. Hunc locum plenius tractat Apostolus ad Romanos, quòd gentes naturaliter facientes ea quæ legis sunt, condemnent Iudæos, qui scriptam legem non fecerint. Inter ipsos quoque ethnicos est diuersitas infinita, cum sciamus alios esse procliues ad vitia & ruentes ad mala, alios ob honestatem morum virtutibus deditos. *Rom. 2. c.*

h ¶ *Intrauit autem rex, vt videret discumbentes, & vidit ibi hominem non vestitū veste nuptiali, &c.*] Hi qui inuitati fuerāt ad nuptias, de sepibus & angulis & plateis & diuersis locis, cœnam regis impleuerant. Sed postea cùm venisset rex vt videret discumbentes in conuiuio suo, hoc est, in sua quasi fide requiescentes, vt in die iudicij visitaret conuiuas, & discerneret merita singulorum, inuenit vnum, qui veste indutus non erat nuptiali. Vnus iste, omnes qui sociati sunt malitia intelliguntur. Vestis autem nuptialis, præcepta sunt Domini, & opera quæ complentur ex lege & euangelio, nouique hominis efficiunt vestimentum. Si quis igitur in tempore iudicij inuentus fuerit sub nomine Christiano, non habere vestem nuptialem, hoc est, vestem supercœlestis hominis, sed vestem pollutam, id est, veteris hominis exuuias, hic statim corripitur, & dicitur ei: Amice, quomodo huc intrasti? Amicum vocat, quòd inuitatus ad nuptias est: arguit impudentiæ, quòd veste sordida mundicias polluerit nuptiales. At ille obmutuit. In tempore enim illo non erit locus pœnitentiæ, nec negandi facultas, cum omnes angeli & mundus ipse testis sit peccatorum.

i ¶ *Tunc dixit rex ministris: Ligatis pedibus & manibus eius, mittite eum in tenebras exteriores: ibi erit fletus & stridor dentium.*] Manus ligatas & pedes, fletumque oculorum & stridorem dentium, vel ad comprobandam resurrectionis intellige veritatem. Vel certè ideo ligantur manus & pedes, vt malè operari & currere desistant ad effundendum sanguinem. In fletu quoque oculorum & stridore dentium, per metaphoram membrorum corporalium magnitudo ostenditur tormentorum.

k ¶ *Multi autem sunt vocati, pauci verò electi.*] Omnes parabolas breui sententia comprehendit: quod & in opere vineæ, & in ædificatione domus, & in conuiuio nuptiali, non initia, sed finis quæratur.

l ¶ *Tunc abeuntes pharisæi, consilium inierunt, vt caperent eum in sermone. Et mittunt ei discipulos suos cum Herodianis, dicentes.*] Nuper sub Cæsare Augusto Iudæa subiecta Romanis, quando in toto orbe est celebrata descriptio, stipendiaria facta fuerat: & erat in populo magna seditio, dicentibus alijs pro securitate & quiete, qua Romani pro omnibus militarent, debere tributa persolui: Pharisæis verò qui sibi applaudebant de iustitia è contrario dicentibus: non debere populum Dei, qui decimas solueret, & primitiua daret, & cætera, quæ in lege scripta sunt, faceret, humanis legibus subiacere: Cæsar Augustus Herodem filium Antipatris alienigenam, & proselytum regem Iudæis constituerat, qui tributis præsset, & Romano pareret imperio. Mittunt igitur pharisæi discipulos suos cum Herodianis, id est, militibus Herodis: seu quos illudentes pharisæi, quia Romanos tributa soluebant, Herodianos vocabant, & non diuino cultui deditos. Quidam Latinorum ridiculè Herodianos putant, qui Herodem Christum esse credebant, quod nusquam omnino legimus.

m ¶ *Magister, scimus quia verax es, & viam Dei in veritate doces, & non est tibi cura de aliquo, non enim respicis personam hominum. Dic ergo nobis, quid tibi videtur: Licet censum dari Cæsari, an non?*] Blanda & fraudulenta interrogatio, illuc prouocat respon-

CANON E

dentem, vt magis Deum vel Cæsarem timeat, & dicat non debere tributa solui, vt statim audientes Herodiani, seditionis contra Romanos principem teneant.

a ¶ *Cognita autem Iesus nequitia eorum, ait: Quid me tentatis hypocritæ?*] Prima virtus est respondentis, interrogantium mẽtem cognoscere, & non discipulos, sed tentatores vocare. Hypocrita ergo appellatur, quia aliud est, & aliud simulat, id est, aliud opere agit, & aliud voce prætendit.

b ¶ *Ostendite mihi numisma census. At illi obtulerunt ei denarium.*] Sapientia semper sapienter agit, vt suis potissimùm tentatores sermonibus confutentur. Ostẽdite, inquit, mihi denarium: hoc est, genus nummi, quod pro decem nummis imputabatur, & habebat imaginem Cæsaris.

c ¶ *Et ait illis Iesus: Cuius est imago hæc & superscriptio?*] Qui putãt interrogationem Saluatoris ignorantiam esse, & non dispensationem, discant ex præsenti loco, quòd vtique potuerit scire Iesus, cuius imago esset in nummo: sed interrogat, vt ad sermonem eorum competenter respondeat.

d ¶ *Dicunt ei: Cæsaris. Tunc ait illis: Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari, & quæ sunt Dei, Deo.*] Cæsarem non putemus Augustum, sed Tyberium significari priuignum eius, qui in locum successit ipsius, sub quo passus est Dominus. Omnes autem reges Romani, à primo Caio Cæsare, qui imperium arripuerat, Cæsares appellati sunt. Porrò quod ait: *Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari*, id est, nummum, tributum & pecuniam: & quæ sunt Dei, Deo, decimas, primitias, & oblationes ac victimas sentiamus: quomodo & ipse reddit tributa pro se & Petro: & Deo reddidit quæ Dei sunt, patris faciens voluntatem.

e ¶ *Et audientes, mirati sunt.*] Qui credere debuerant ad tantam sapientiam, mirati sunt, quòd calliditas eorum insidiandi non inuenisset locum.

f ¶ *Et relicto eo abierunt.*] Infidelitatem cum miraculo pariter reportantes.

g ¶ *In illo die accesserunt ad eum Sadducæi, qui dicunt non esse resurrectionem.*] Duæ hæreses erant in Iudæis: vna Pharisæorum, altera Sadducæorum. Pharisæi traditionum & obseruationum, quas illi δευτερώσεις vocant, iustitiam præferebant: vnde & diuisi vocabantur à populo. Sadducæi autem qui interpretantur iusti, & ipsi vendicabant sibi quod non erant: prioribus, & corporis & animæ resurrectionem credentibus, confitentibusque & angelos & spiritum: sequentes iuxta acta Apostolorum) omnia denegabant. Istæ sunt duæ domus, de quibus Esaias manifestius docet, quòd offensuræ sint in lapidem scandali.

h ¶ *Et interrogauerunt eum, dicentes: Magister, Moses dixit: si quis mortuus fuerit non habens filium, vt ducat frater eius vxorem illius, & suscitet semen fratri suo,* &c.] Qui resurrectionem corporum non credebant, & animam putabant interire cum corporibus, rectè istiusmodi fingunt fabulam, qui deliramenti arguat eos, qui resurrectionem asserant mortuorum. Potest autem fieri vt verè in gente eorum aliquando hoc acciderit.

l ¶ *In resurrectione ergo cuius erit de septem vxor? Omnes enim habuerunt eam.*] Turpitudinem fabulæ opponunt, vt resurrectionis denegent veritatem.

k ¶ *Respondens autem Iesus, ait illis: Erratis, nescientes scripturas, neq; virtutem Dei.*] Propterea errant, quia scripturas nesciunt: & quia scripturas ignorant, cõsequenter nesciunt virtutem Dei, hoc est, Christum, qui est Dei virtus & Dei sapientia.

l ¶ *In resurrectione enim neque nubent neque nubentur,* &c.] Latina consuetudo græco idiomati nõ respondet. Nubere enim propriè dicuntur mulieres, & viri vxores ducere: sed nos simpliciter dictum intelligamus, quòd nubere de viris, & nubi de vxoribus scriptum sit. Si in resurrectione non nubent, neque nubentur: resurgent ergo corpora, quæ possunt nubere & nubi. Nemo quippe dicit de lapide & arbore, & de his rebus, quæ non habent membra genitalia, quòd non nubant neque nubantur, sed de his, qui cùm possunt nubere, tamen alia ratione non nubunt. Quod autem infertur: *Sed sunt sicut angeli Dei in cælo:* spiritualis repromittitur conuersatio.

m ¶ *De resurrectione autem mortuorum non legistis, quod dictum est à Deo dicente vobis: Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob? Non est Deus mortuorum, sed viuentium.*] Ad comprobandam resurrectionis veritatem multò alijs manifestioribus exemplis vti potuit, è quibus est illud: *Suscitabuntur mortui, & resurgent qui in sepulchris sunt.* Et in alio loco: *Multi dormientium de terræ puluere consurgent: alij in vitam, & alij in opprobrium, & confusionem æternã.* Quæritur itaque quid sibi voluerit Dominus hoc præferre testimoniũ, quod videtur ambiguum, vel non satis ad resurrectionis pertinens veritatem: *Ego sum Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob*: & quasi hoc prolato probauerit quod volebat, statim intulerit: *Non est Deus mortuorum, sed viuentium.* Cuius rei turbæ quoque circumstantes mysterium cognoscentes, admiratæ sunt de doctrina, & responsis illius. Suprà diximus Sadducæos nec angelum, nec spiritum, nec resurrectionem corporum confitentes, animarum quoque interitum prædicasse. Hi quinque tantùm libros Mosi recipiebant, prophetarum vaticinia respuentes. Stultum ergo erat inde proferre testimonia, cuius auctoritatem nõ sequebantur. Porrò ad æternitatem animarum probandam de Mose ponit exemplum: *Ego sum Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob*: statimque infert: *Non est mortuorum Deus, sed viuentium*: vt cum probauerit animas permanere post mortem (neque enim poterat fieri, vt eorum esset Deus, qui nequaquam subsisterent) consequenter introduceretur & corporum resurrectio, quæ cum animabus bona malave gesserunt. Hunc locum plenius in extrema parte primæ epistolæ ad Corinthios Paulus Apostolus exequitur.

n ¶ *Pharisæi audito quòd silentium imposuisset Sadducæis, conuenerunt in vnum: & interrogauit eum vnus ex eis legis doctor, tentans eum: Magister, quod est mandatum magnum in lege? Ait illi Iesus: Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua,* &c.] Quod de Herode & Pontio Pilato legimus in Domini nece eos fecisse concordiam: hoc etiam nunc de pharisæis cernimus & Sadducæis, qui inter se contrarij

Cognita a autẽ Iesus nequitia eorum, ait: Quid me tentatis hypocritæ? Ostẽdite mihi b numisma census. At illi obtulerunt ei denarium. Et c ait illis Iesus: cuius est imago hæc & superscriptio? Dicunt d ei: Cæsaris. Tunc ait illis: Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari, & quæ sunt Dei, Deo. Et e audiẽtes mirati sunt. Et f relicto eo, abierunt. In illo g die accesserunt ad eũ Sadducæi, qui dicunt non esse resurrectionẽ. Et interrogauerunt h eũ, dicentes: Magister, Moses dixit: si quis mortuus fuerit nõ habens filium, vt ducat frater eius vxorem illi i, & suscitet semen fratri suo. Erant autem apud nos septem fratres, & primus vxore ducta defunctus est, & non habens semen, reliquit vxorem suã fratri suo. Similiter secundus & tertius, vsq; ad septimum. Nouissimè autem omniũ & mulier defuncta est. In i resurrectione ergo cui i erit de septem vxor? Omnes enim habuerunt eam. Respondens k autem Iesus, ait illis: Erratis, nescientes scripturas, neq; virtutẽ Dei. In l resurrectione enim neq; nubent neq; nubentur, sed sunt sicut angeli dei in cælo. m De resurrectione autẽ mortuorum non legistis quod dictũ est à Deo, dicente vobis: Ego sum Deus Abrahã, & Deus Isaac, & Deus Iacob? Non est Deus mortuorũ, sed viuentiũ. Et audientes turbæ, mirabãtur in doctrina eius. d Pharisæi a autẽ audientes quòd silentium impositum esset Sadducæis, conuenerũt in vnũ, & interrogauit eum vn i ex eis legis doctor, tentans eum: Magister, quod est mandatũ magnũ in lege? Ait illi Iesus: Diliges Dominũ Deum tuũ ex toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua: hoc est maximum & primum mandatũ. Secundum autem simile est huic: Diliges proximũ tuũ sicut teipsum. In his duob. mãdatis vniuersa lex pẽdet & prophetę. CON-

F d 224 VI

H Esa. 26. d. Dan. 12. a.

G

הריעים צריקים Act. 24. f. Esa. 8. c.

1. Cor. 15.

Luc. 13. b.

trarij sunt, sed ad tentandum Iesum pari mente consentiunt. Qui ergo iam supra in ostensione denarij fuerant confutati, & aduersæ partis factionem viderant subrutam, debuerant exemplo moneri ne vltra molirentur insidias, sed maliuolentia & liuor nutrit impudentiam. Interrogat vnus exlegis doctoribus, non scire desiderans, sed tentans, an interrogatus nosset quod interrogabatur, quod sit maius mandatum: non de mandatis interrogans, sed quod sit primum magnumque mandatum: vt cum omnia quæ Deus mandauerit, magna sint, quidquid ille responderit, occasionem habeat calumniandi: aliud asserens magnum esse de pluribus. Quicunque igitur nouit & interrogat non voto discendi, sed studio cognoscendi, an nouerit ille qui responsurus est, in similitudinem pharisæorum, non quasi discipulus, sed quasi tentator accedit.

Commentarij tertij in Matthæum finis.

COMMENTARIORVM HIERONYMI in Matthæum

LIBER IV.

CAPVT XXIII.

TVnc [a] Iesus [c] locutus est ad turbas, & ad discipulos suos, dicens: Super cathedram Moysi sederunt scribæ & pharisæi: omnia ergo quæcunque dixerint vobis, seruate & facite: secundum opera verò eorum nolite facere. Dicunt enim, & non faciunt. [b] Alligant [d] .n. onera grauia & importabilia, & imponunt in humeros hominũ: digito autẽ suo nolunt ea mouere. [e] Omnia [e] verò opera sua faciunt vt videantur ab hominib[9]. Dilatant [f] .n. phylacteria sua, & magnificãt fimbrias. Amãt autẽ primos recubit[9] in cœnis, & primas cathedras in synagogis, & salutationes in foro, & vocari ab hominibus rabbi.

[c] Ongregatis [a] autem pharisæis, interrogauit eos Iesus, dicens: Quid vobis videtur de Christo, cuius filius est? Dicunt ei: Dauid. Ait illis: Quomodo ergo Dauid in spiritu vocat eum dominum, dicens: Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis: donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum? [f] Si ergo Dauid vocat eum Dominum, quomodo filius eius est? Et nemo [b] poterat ei respondere verbum: neque ausus fuit quisquam ex illa die eum amplius interrogare.

CAPVT XXIII.

TVnc [a] Iesus [c] locutus est ad turbas, & ad discipulos suos, dicens: Super cathedram Moysi sederunt scribæ & pharisæi: omnia ergo quæcunque dixerint vobis, seruate & facite: secundum opera verò eorum nolite facere. Dicunt enim, & non faciunt. [b] Alligant [d] .n. onera grauia & importabilia, & imponunt in humeros hominũ: digito autẽ suo nolunt ea mouere. [e] Omnia [e] verò opera sua faciunt vt videantur ab hominib[9]. Dilatant [f] .n. phylacteria sua, & magnificãt fimbrias. Amãt autẽ primos recubit[9] in cœnis, & primas cathedras in synagogis, & salutationes in foro, & vocari ab hominibus rabbi.

[c] Ongregatis autem pharisæis, interrogauit eos Iesus dicens: Quid vobis videtur de Christo, cuius filius est? &c.] Qui ad tentandum Iesum fuerant congregati, & veritatem fraudulenta interrogatione carpere nitebantur, occasionem præbuerunt confutationis suæ. Interroganturque de Christo, cuius filius sit. Interrogatio Iesu nobis proficit vsque hodie contra Iudæos. Et hi enim qui confitentur Christum esse venturum, hominem simplicem & sanctum virũ asserunt de genere Dauid. Interrogem[9] ergo eos docti à Domino. Si simplex homo est, & filius tantùm Dauid, quomodo Dauid vocat eum Dominum suum, non erroris incerto, nec propria voluntate, sed spiritu sancto. Testimonium autem quod posuit, de centesimo nono psalmo sumptum est. Dominus igitur Dauid vocatur, non secundum id quòd de eo natus est, sed iuxta id quod natus ex patre semper fuit, præueniens ipsum carnis suæ patrem. Iudæi ad deludendam interrogationis veritatem, friuola multa confingunt: vernaculum Abrahæ asserentes, cuius fuerit filius Damascus Eliezer, & ex ipsius persona scriptum psalmum, quod post cædem quinq; regum, Dominus Deus Domino suo dixerit Abrahæ, sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Quos interrogemus, quomodo Deus dixerit Abrahæ ea quæ sequuntur: Tecum principium in die virtutis tuæ, in splendoribus sanctorum, ex vtero ante luciferum genui te. Et: Iurauit Dominus, & non pœnitebit eum, tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech. Et respondere cogamus, quomodo Deus dixerit Abrahæ ea quæ sequuntur: Tecum principium in die virtutis tuæ, in splendoribus sanctorum, ex vtero ante luciferum genuite. Et: Iurauit Dominus, & non pœnitebit eum, tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech. Et respondere cogamus, quomodo Abraham ante luciferum genitus sit, & sacerdos fuerit secundum ordinem Melchisedech: pro quo Melchisedech obtulerit panem & vinum, & à quo decimas prædæ acceperit.

Gen. 14. c & 15. a

Gen. 14. d

b ¶ *Et nemo poterat ei respondere verbum, neque ausus fuit quisquam ex illa die eum amplius interrogare.*] Pharisæi & Sadducæi quærentes occasionem calumniæ, & verbum aliquod inuenire, quod pateret insidijs, quia in sermonibus confutati sunt: vltrò non interrogant, sed apertissimè comprehensum, Romanæ tradunt potestati. Ex quo intelligimus venena inuidiæ posse quidem superari, sed difficilè conquiescere.

CANON C

Psal. 63. b. c 225 II

f 226 II

Psalm. 1. a. Supr. 21. b.

d ¶ *Alligant enim onera grauia & importabilia, & imponunt in humeros hominum,* &c.] Hoc generaliter aduersus omnes magistros, qui grauia iubent, & minora nõ faciunt. Notandum autem quòd & humeri, & digitus, & onera, & vincula, quibus alligantur onera, spiritualiter intelligenda sunt.

a 227 I

b 228 V

c 229 II

e ¶ *Omnia verò opera sua faciunt, vt videantur ab hominibus.*] Quicunque igitur ita facit quodlibet, vt videatur ab hominibus, scriba & pharisæus est.

f ¶ *Dilatant enim phylacteria sua, & magnificant fimbrias. Amant quoque primos recubitus in cœnis,* &c.] Væ nobis miseris, ad quos pharisæorum vitia transierunt. Dominus cum dedisset mandata legis per Mosen, ad extremum intulit: *Ligabis ea in manu tua, & erunt immota ante oculos tuos.* Et est sensus: Præcepta mea sint in manu tua, vt opere compleantur: sint ante oculos tuos, vt die ac nocte mediteris in eis. Hoc pharisæi malè interpretantes, scribebant in membranis decalogum Mosi, id est, decem verba legis: complicantes ea & ligantes in fronte, & quasi coronam capiti facientes: vt semper ante oculos mouerentur: quod vsque hodie Indi & Persæ & Babylonij faciunt, & qui hoc habuerit, quasi religiosus in populis iudicatur. Iusserat quoque aliud Moyses, vt in quatuor angulis palliorum hyacinthinas fimbrias facerent, ad Israelis populum dinoscendum, vt quomodo in corporibus circumcisio signum Iudaicæ gentis daret: ita & vestis haberet aliquam differentiam. Superstitiosi magistri captantes auram popularem, atque ex mulierculis sectantes lucra, faciebant grãdes fimbrias, & acutissimas in eis spinas ligabant: vt videlicet ambulantes & sedentes interdum pungerentur, & quasi hac admonitione retraherentur ad officia Domini, & ministeria eius. Quia ergo dixerat dominus: omnia opera sua faciunt, vt videantur ab hominibus. Quod generaliter accusarat, nunc per partes diuidit: Pictariola illa decalogi, phylacteria vocabant, quòd quicunque habuisset ea, quasi ob custodiam & monimentum sui haberet, non intelligentibus pharisæis, quòd hæc in corde portanda sint, non in corpore: alioquin & armaria & arcæ habent libros, & notitiam Dei non habent. Hoc apud nos superstitiosæ mulierculæ, in paruulis euangelijs, & in crucis ligno, & istiusmodi rebus (qui habent quidẽ zelũ Dei, sed non iuxta scientiã) vsq; hodie factitant, culicem liquantes, & camelum glutientes. Istiusmodi erat fimbria parua & breuis ex lege præcepta: quam & mulier illa, quæ sanguine fluebat, tetigit in pallio Domini: sed non est compuncta superstitiosis sentibus pharisæorum, magisque sanata ad tactum eius. Cumque superfluè dilatent phylacteria, & magnas faciant fimbrias, gloriam captantes ab hominibus, arguuntur in reliquis, cur quæran

D

Deut. 6. b.

Num. 15. a

Infr. 23. c.

Supr. 9. c.

CANON E

primos accubitus in cænis, & primas cathedras in synagogis, & in publico gulam sectentur & gloriam, & vocentur ab hominibus Rabbi, quod Latino sermone magister dicitur. Denique sequitur.

רבי d 230 X

a ¶ *Vos autem nolite vocari*, &c.] Nec magister, nec pater vocandus est alius, nisi Deus pater, & Dominus noster Iesus Christus. Pater, quia ex ipso sunt omnia. Magister, quia per ipsum omnia: vel quoniam per dispensationem carnis eius omnes reconciliati sumus Deo. Quæritur, quare aduersum hoc præceptum, doctorem gentium Apostolus se esse dixerit: aut quomodo vulgato sermone, maximè in Palæstina & Ægypti monasterijs se inuicem patres vocent. Quod sic soluitur: Aliud esse natura patrem vel magistrū: aliud indulgentia. Nos si hominem patrem vocamus, honorem ætati deferimus: non auctorem nostræ ostendimus vitæ. Magister quoque dicitur ex consortio veri magistri. Et ne infinita replicem: quomodo vnus per naturam Deus, & vnus filius, non præiudicat cæteris, ne per adoptionem Dei vocentur & filij: ita & vnus pater & magister non præiudicat alijs, vt abusiuè appellentur patres & magistri.

e 231 V
f 232 V
2. Cor. 5. d. Col. 1. e.
d 233 X

b ¶ *Væ vobis scrib. & pha. hyp. qui claud.* &c.] Habentes scribæ & pharisæi legis prophetarumque notitiam, sciunt Christum esse filium Dei: non ignorant natū esse de Virgine: sed dum prædam de subiecta sibi plebe appetunt, nec ipsi introeunt in regna cœlorum, nec eos qui poterant, intrare permittunt. Hoc est quod in Osee propheta arguit: *Absconderunt sacerdotes viam, interfecerunt Sicimam.* Et rursum: *Sacerdotes non dixerunt, vbi est Dominus?* Vel certè omnis magister, qui scandalizat malis operibus discipulos suos, claudit ante eos regnum cœlorum.

F h 234 V

i 235 X
k 236 V
Osee 6. d. Sec. 7o. Ibid. 4. c.

l 237 V

c ¶ *Væ vobis scri. & pha. hyp. quia cir.* &c.] Non eo studio seruamus quæsita quo quærimus. Scribæ & pharisæi totum lustrantes orbem, propter negotiationes vel diuersa lucra à discipulis captanda, quasi per imaginem sanctitatis, studium habebant de gentib. facere proselytum, id est, aduenam, & incircumcisum miscere populo Dei. Sed qui antè, dum esset ethnicus, simpliciter errabat, & erat semel filius gehennæ, videns magistrorum vitia, & intelligens destruere eos opere, quod verbis docebant, reuertitur ad vomitum suum: & gentilis factus, quasi præuaricator pœna maiori dignus erit. Filius autem vocatur gehennæ, quomodo filius perditionis, & filius huius sæculi. Vnusquisque enim cuius opera agit, eius filius appellatur.

d ¶ *Væ vo. duces*, &c.] Supra, vt nobis visum est, exposuimus, quid significaret traditio pharisæorum, dicentium: Donum quodcunque est ex me, tibi proderit: nunc duplex, & ad vnam auaritiæ occasionem trahens, pharisæorum traditio condemnatur, vt arguantur cuncta pro lucro facere, & non pro timore Dei. Sicut enim in phylacterijs & fimbrijs dilatatis opinio sanctitatis, captabat gloriam, & per occasionem gloriæ quærebat lucra: sic alia traditionis inuenta stropha, impietatis arguit præceptores. Si quis in contentione seu in aliquo iurgio, vel in causæ ambiguo iurasset in templo, & postea conuictus esset mendacij, non tenebatur criminis reus. Sin autem iurasset in auro & pecunia, quæ in templo sacerdotibus offerebatur, statim id, in quo iurauerat, cogebatur exoluere. Rursum: si quis iurasset in altari, periurij reum nemo tenebat. Sin autem periurasset in domo, vel in oblationibus, hoc est, in hostijs, in victimis, & in similā, & cæteris quæ offerūtur Deo super altare: hæc studiosissimè repetebantur. Arguit ergo eos Dominus, & stultitiæ & fraudulentiæ: quòd multò maius sit templum quàm aurum, quod sanctificatur à templo: & altare quàm hostiæ, quę sanctificantur ab altari. Totum autem faciebant, non ob Dei timorem, sed ob diuitiarum cupiditatem.

Sup. 15 a.

e ¶ *Væ vobis scribæ & pharisæi hypocritæ, quia decimatis mentham & anethum, & cyminum, & reliquistis quæ grauiora sunt*, &c. Multa in lege præcepta sunt, quæ typos præferant futurorum. Alia verò aperta sunt iuxta psalmistam dicentem: *Mandatum Domini lucidum, illuminans oculos*: quæ statim opera desiderant. Verbi gratia: *Non adulterabis: non furtum facies: non testimonium falsum dices*, &c. Pharisæi autem, quia præceperat Dominus (interim vt intellectus mysticos dimittamus) propter alimoniam sacerdotū, & leuitarum, quorum pars erat dominus, omnium rerum offerri in templo decimas: hoc vnum habebant studij: vt, quæ iussa fuerant, comportarentur: cætera quę erant maiora, vtrum quis faceret, an non, præuidebant. Et ex hoc itaque capitulo arguit eos auaritiæ, quòd studiosè etiam vilium holerum decimas exigant: & iudicium in disceptatione negotiorum, misericordiamque in pauperes, pupillos & viduas, & fidem in Deum, quæ magna sunt, prætermittant.

Psal. 18. b.

f ¶ *Duces cæci, excolantes culicem, camelum autem glutientes.*] Camelum puto esse secundum præsentis loci, & magnitudinem præceptorum, iudicium, & misericordiam, & fidem. Culicem autem, decimas menthæ, anethi, & cymini, & reliquorum vilium holerum. Hæc contra præceptum Dei, quæ magna sunt, deuoramus, atque negligimus, & opinionem religionis in paruis, quæ lucrum habent, diligentiam demonstramus.

g ¶ *Væ vobis scribæ & pharisæi hypocritæ, quia mundatis quod de foris est calicis & paropsidis, intus autem pleni estis rapina & immunditia*, &c.] Diuersis verbis, eodem sensu quo supra, arguit pharisæos simulationis atque mendacij, quòd aliud ostendant hominibus foris, aliud domi agant. Non quòd in calice & paropside eorum superstitio moraretur, sed quòd foris hominibus ostenderent sanctitatem, in habitu, in sermone, in phylacterijs, in fimbrijs, in orationum longitudine, & cæteris huiusmodi: intrinsecus autem essent vitiorum sordibus pleni.

h ¶ *Væ vobis scribæ & pharisæi hypocritæ: quia similes estis sepulcris dealbatis, quæ a foris parent hominibus speciosa*, &c.] Quod in calice & paropside demonstrarat, eò quòd foris loti essent, & intrinsecus sordidi: hoc nunc per exemplum sepulcrorum

G

H

replicat:

A

replicat: quod quomodo ſepulcra forinſecus lita ſunt calce, & ornata marmoribus, & auro coloribusque diſtincta, intus autem plena ſunt oſſibus mortuorum: ſic & peruerſi magiſtri, qui alia docent, & alia faciunt, munditiam habitu veſtis, & verborum humilitate demonſtrant: intus autem pleni ſunt omni ſpurcitia, auaritia, & libidine. Denique manifeſtius hoc ipſum exprimit, inferens: *Sic & vos à foris quidem paretis hominibus iuſti: intus autem pleni eſtis hypocriſi & iniquitate.*

a ¶ *Væ vobis ſcribæ & phariſæi hypocritæ, quia ædificatis ſepulchra prophetarum, & ornatis monumenta iuſtorum, & dicitis: Si fuiſſemus in diebus patrum noſt.* &c.] Prudentiſſimo ſyllogiſmo coarguit eos filios eſſe homicidarum, dum ipſi opinione bonitatis & gloriæ in populos, ſepulchra ædificant prophetarum, quos maiores eorum interfecerunt, & dicunt: Si fuiſſemus tempore illo, non feciſſemus ea, quæ fecerunt patres noſtri. Hoc autem etiam ſi ſermone non dicant, opere loquuntur ex eo, quòd ambitioſè & magnificè ædificent memorias occiſorum, quos à patribus ſuis eſſe iugulatos non negant.

b ¶ *Et vos implete menſuram patrum veſtrorum.*] Probato ſuperioribus dictis, quòd filij eſſent homicidarum, & eorum, qui prophetas occidiſſent: nunc concludit quod voluerat, & quaſi extremam ſyllogiſmi partem ponit. *Et vos implete menſuram patrum veſtrorum.* Quod illis defuit, vos adimplete. Illi interfecerunt ſeruos, vos Dominum crucifigite. Illi prophetas, vos eum, qui à prophetis prædicatus eſt.

Luc.3.b. c ¶ *Serpentes, geniminа viperarum, quomodo fugietis à iudicio gehennæ?*] Hoc ipſum & Ioannes Baptiſta dixerat. Sicut ergo de viperis naſcuntur viperæ, ſic de homicidis patribus, vos, inquit, nati eſtis homicidæ.

d ¶ *Ideo ecce ego mitto ad vos prophetas, & ſapientes, & ſcribas,* &c.] Hoc quod antea dixeramus: implete menſuram patrum veſtrorum, ad perſonam Domini pertinere, eò quòd occidendus eſſet ab eis: poteſt & ad diſcipulos eius referri, de quib. nunc dicit: Ecce ego mitto ad vos prophetas, & ſapientes, & ſcribas, & ex illis occidetis & crucifigetis, & flagellabitis in ſynagogis veſtris, & perſequemini de ciuitate in ciuitatē: vt impleatis menſuram patrum veſtrorum. Simulque obſerua iuxta apoſtolum ſcribentem ad Corinthios, varia eſſe dona diſcipulorum Chriſti. Alios prophetas, qui uentura prædicent. Alios ſapientes, qui nouerunt, quando debeant proferre ſermonem. Alios ſcribas in lege doctiſſimos: ex quib. lapidatus eſt Stephanus, Paulus occiſus, crucifixus Petrus, flagellati in actibus Apoſtolorum diſcipuli, & perſecuti eos ſunt de ciuitate in ciuitatem, expellentes de Iudæa, vt ad gentium populum transmigrarent.

1.Cor.7.b.

Act.5.g.

d ¶ *Vt veniat ſuper vos omnis ſanguis iuſtus, qui effuſus eſt ſuper terram, à ſanguine Abel iuſti vsque ad ſanguinem Zachariæ filij Barachiæ, quem occidiſtis inter templum & altare,* &c.] De Abel nulla eſt ambiguitas, quin is ſit, quem Cain frater eius occiderit. Iuſtus autem non ſolùm ex Domini nunc ſententia, ſed ex Geneſis teſtimonio comprobatur, vbi accepta eius à Deo narrantur munera. Quærimus quis iſte ſit Zacharias filius Barachiæ: quia multos legimus Zacharias. Et ne libera nobis tribueretur erroris facultas, additum eſt: quem occidiſtis inter templum & altare. In diuerſis diuerſa legi, & debeo ſingulorum opiniones ponere. Alij Zachariam filium Barachiæ dicunt, qui in duodecim prophetis vndecimus eſt: patriſque in eo nomen conſentit: ſed vbi occiſus ſit inter templum & altare, ſcriptura non loquitur, maximè cum temporibus eius vix ruinæ templi fuerint. Alij Zachariam, patrem Ioannis intelligi volunt, ex quibusdam apocryphorum ſomnijs approbantes, quòd propterea occiſus ſit, quia Saluatoris prædicauerit aduentum. Hoc quia de ſcripturis nō habet auctoritatem, eadem facilitate contemnitur, qua probatur. Alij iſtum volunt eſſe Zachariam, qui occiſus eſt à Ioas rege Iudæ inter templum & altare, ſicut Regum narrat hiſtoria. Sed obſeruandum, quòd ille Zacharias non ſit filius Barachiæ, ſed filius Ioiadæ ſacerdotis. Vnde & ſcriptura refert: *Non fuit recordatus Ioas patris eius Ioiadæ, quia ſibi feciſſet bona.* Cum ergo & Zachariam teneamus, & occiſionis conſentiat locus: quærimus quare Barachiæ dicatur filius, & non Ioiadæ? Barachia lingua noſtra, benedictus Domini dicitur: & ſacerdotis Ioiadæ iuſtitia, Hebræo nomine demonſtratur. In euangelio quo vtuntur Nazareni, pro filio Barachiæ, filium Ioiadæ reperimus ſcriptum. Simpliciores fratres inter ruinas templi & altaris, ſiue in portarum exitibus, quæ Siloam ducunt, rubra ſaxa monſtrantes, Zachariæ ſanguine putant eſſe polluta. Non condemnamus errorem, qui de odio Iudæorum, & fidei pietate deſcendit. Dicamus breuiter, quare ſanguis Abel iuſti, vsque ad Zachariam filium Barachiæ ab illa generatione requiratur, cum neutrum eorum occiderit. Regula ſcripturarum eſt, duas generationes bonorum & malorum noſſe, hoc eſt, ſingulorum ſingulas. De bonis ſumamus exempla: *Quis aſcendet in montem Domini? aut quis requieſcet in mōte ſancto eius?* Cumque plures qui aſcenſuri ſunt in montem Domini deſcripſiſſet, qui diuerſis fuēre ætatibus, poſtea infert: Hæc eſt generatio quærentium Dominum, quærentium faciem Dei Iacob. Et in alio loco de omnibus ſanctis: *Generatio iuſtorum benedicetur.* De malis verò, vt in præſenti loco: Generatio viperarum. Et: Requirentur omnia à generatione iſta. Et in Ezechiele, cum peccata terræ deſcripſiſſet, ſermo propheticus adiecit: *Si Noë, & Iob & Daniel ibi fuerint inuenti, non dimittam peccata terræ illi*: Omnes iuſtos, qui ſimiles forent virtutibus eorum, per Noe, & Iob, & Daniel, volens intelligi. Ergo & iſti, qui ſimilia Cain & Ioas contra apoſtolos geſſerint, de vna generatione eſſe referuntur.

Gen.4.2.

m 238 V

2.Par.24.

n 239 X

o 240 V

ברכיה

יהוידע

P 241 V

D

Pſal.23.a.

Pſal.111.a.

Eze.14.c.

Luc.19.f.

Deut.32.b. Sec 70.

Hier.12.b.

f ¶ *Hieruſalem, Hieruſalem, quæ occidis prophetas, & lapidas eos qui ad te miſſi ſunt: quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum gallina,* &c.] Hieruſalem, non ſaxa & ædificia ciuitatis, ſed habitatores, quam plangit patris affectu, ſicut & in alio loco legimus, quòd videns eam fleuerit. In eo autem quod dicit: *quoties volui congregare filios tuos*: omnes retrò prophetas à ſe miſſos eſſe teſtatur. Gallinæ quoque ſimilitudinem congregantis ſub alas pullos ſuos, in cantico Deuteronomij legimus: *Sicut aquila protegit nidum ſuum, & ſuper pullos ſuos deſiderauit, expandens alas ſuas ſuſcepit eos, & tulit ſuper pennas ſuas.*

g ¶ *Ecce relinquetur vobis domus veſtra deſerta.*] Hoc ipſum ex perſona Hieremiæ iam antè dixerat: *Reliqui domum meam: dimiſi hæreditatem meam: facta eſt mihi hæreditas mea quaſi ſpelunca hyenæ.* Deſertam Iudæorum domum, id eſt, templum illud, quod fulgebat auguſtius, oculis comprobamus: quia habitatorem Chriſtum perdidit, & hæreditatem præripere geſtiens, occidit hæredem.

CANON E

a 242 II

b 243 II

c 244 I

d 245 X

F

e 246 VI

f 247 VI

g 248 II

a ¶ *Dico enim vobis: non me videbitis àmodo, donec dicatis: Benedictus qui venit in nomine Domini.*] Ad Hierusalem loquitur, & ad populum Iudæorum: Versiculum autem istum, quo & paruuli atque lactentes in ingressu Hierusalem Domini Saluatoris vsi sunt, quando dixerunt: *Benedictus qui venit in nomine Domini: Osanna in excelsis*: sumpsit de centesimo decimo septimo psalmo, qui manifestè de aduentu Domini script⁹ est. Et quod dicit, hoc vult intelligi: Nisi pœnitentiam egeritis, & confessi fueritis ipsum me esse, de quo prophetæ cecinerunt, filium omnipotentis patris, meã faciem non videbitis. Habent Iudæi datum sibi tempus pœnitentiæ, confiteantur benedictũ, qui venit in nomine Domini, & Christi ora conspicient.

CAPVT XXIV.

ET egressus Iesus de templo, ibat, & accesserunt discipuli eius, vt ostenderent ei ædificationes templi. Ipse autem respondens, dixit illis: Videtis hæc, &c.] Iuxta historiam manifestus est sensus. Recedente autem Domino de templo, omnia legis ædificia, & compositio mandatorum ita destructa est, vt nihil à Iudæis possit impleri: & capite sublato, vniuersa inter se membra compugnent.

c ¶ Sedente autem eo super montem Oliueti, accesserunt ad eum discipuli secretò, dicentes: Dic nobis quando hæc erunt: & quod signum aduentus tui, & consummationis sæculi? Et respondens Iesus dixit eis: *Videte ne quis vos seducat.*] Sedit in mõte Oliueti, vbi verum lumen scientiæ nascebatur: & accedunt ad eum discipuli secretò: qui mysteria, & futurorum reuelationem nosse cupiebant, & interrogant tria. Quo tempore Hierusalem destruenda sit, quo venturus Christus, quo consummatio sæculi futura sit.

d *Multi enim venient in nomine meo, dicentes: Ego sum Christus, & multos seducent.*] Quorum vnus est Simon Samaritanus, quem in actibus apostolorum legimus, qui se magnam dicebat esse Dei virtutem: hæc quoque inter cætera in suis voluminibus scripta dimittens: Ego sum sermo Dei, ego sum speciosus, ego paracletus, ego omnipotens, ego omnia Dei. Sed & Ioannes apostolus in epistola sua loquitur: *Audistis, quia Antichristus venturus est*: nunc autem Antichristi multi sunt. Ego reor omnes hæresiarchas Antichristos esse, & sub nomine Christi ea docere, quæ contraria sunt Christo. Nec mirum, si aliquos ab his videamus seduci, cum Dominus dixerit: *Et multos seducent.*

Act. 8. b.

1. Ioan. 2. c

e ¶ *Audituri enim estis prælia, & opiniones prœliorum, videte ne turbemini. Oportet enim hæc fieri, sed nondum est finis.*] Cum hæc igitur fieri viderimus, non putemus diem instare iudicij, sed in tempus aliud reseruari, cuius signum perspicuè in consequentibus ponitur.

f ¶ *Consurget enim gens contra gentem, & regnum in regnum, & erunt pestilentiæ, & fames, & terræmotus per loca. Hæc autem omnia initia sunt dolorum.*] Non ambigo, & hæc quidem iuxta literam futura quæ scripta sunt: sed mihi videtur regnum contra regnum: & pestilentia eorum, quorum sermo serpit vt cãcer, & fames audiendi verbum Dei, & commotio vniuersæ terræ, & à vera fide separatio, in hæreticis magis intelligi: qui contra se inuicem dimicantes, ecclesiæ victoriam faciunt. Quod autem dixit: Hæc autem omnia initia sunt dolorum: melius transfertur, parturitionum, vt quasi conceptus quidam aduentus Christi, non partus intelligatur.

stra deserta. Dico [a] enim vobis, non me videbitis àmodo, donec dicatis: Benedictus qui venit in nomine Domini.

CAPVT XXIV.

ET [a] egressus Iesus [b] de templo, ibat: Et accesserunt discipuli eius, vt ostenderent ei ædificationes templi. Ipse autẽ respondens, dixit illis: Videtis hæc omnia? Amen dico vobis, nõ relinquetur hic lapis super lapidem, qui nõ destruatur. [b] Sedente [c] autẽ eo super monte Oliueti, accesserunt ad eum discipuli secretò, dicentes: Dic nobis quando hæc erunt: & quod signum aduẽtus tui, & cõsummationis sæculi? Et respõdẽs Iesus, dixit eis: Videte ne quis vos seducat. Multi.n. [d] venient in nomine meo, dicentes: Ego sum Christus, & multos seducent. Audituri [e] .n. estis prælia, & opiniones prœliorum, videte ne turbemini. Oportet enim hæc fieri, sed nondũ est finis. Consurget [f] enim gens contra gentem, & regnum contra regnum: & erũt pestilentiæ, & fames, & terræmot⁹ per loca. Hæc autẽ omnia initia sunt dolorũ. [e] Tunc [g] tradent vos in tribulationẽ, & occident vos, & eritis odio omnibus gentib. propter nomen meũ. [d] Et tunc scandalizabuntur multi, & inuicẽ tradent, & odio habebunt inuice. Et multi pseudoprophetæ surgent, & seducent multos: & [h] quoniam abundabit iniquitas, refrigescet charitas multorũ. Qui autem perseuerauerit vsq; in finem, hic saluus erit. [e] Et [i] prædicabitur hoc euangeliũ regni in vniuerso orbe in testimoniũ omnib. gentibus, & tunc veniet consummatio. [f] Cũ ergo [k] videritis abominationẽ desolationis, quæ dicta est à Daniele propheta, stãtẽ in loco sancto: qui legit, intelligat. [g] Tũc [l] qui in Iudæa sunt, fugiant ad mõtes, & qui in tecto, nõ descendat tollere aliquid de domo sua: & qui in agro, nõ reuertatur tollere tunicã suã.

h Væ *desolationum erit vsque ad consummationem temporis: & consummatio dabitur super solitudinem.* De hoc & Apostolus loquitur, quòd homo iniquitatis & aduersarius, eleuandus sit contra omne quod dicitur Deus, & colitur: ita vt audeat stare in templo Dei, & ostendere quòd ipse sit Deus, cuius aduentus secundum operationem destruat eos, & ad Dei solitudinem redigat, qui se susceperint. Potest autem simpliciter aut de Antichristo accipi, aut de imagine Cæsaris, quam Pilatus posuit in templo, aut de Hadriani equestri statua, quæ in ipso sancto sanctorum loco vsque in præsentem diem stetit. Abominatio quoque secundum veterem scripturam, idolum nuncupatur: & idcirco additur desolationis, quòd in desolato templo atque destructo idolum positum sit.

g ¶ *Tunc tradent vos in tribulationem, & occident vos, & eritis odio omnibus gentibus propter nomen meũ*, &c.] Per apostolos omnium credentium persona signatur: non quòd eo tempore apostoli in corpore reperiendi sint.

h ¶ *Et quoniam abundabit iniquitas, refrigescet charitas multorum*, &c.] Non omnium negauit fidem, sed multorum. *Multi enim vocati, pauci verò electi.* Nam in apostolis & similibus eorũ permãsura est charitas, de qua scriptum est: *Aquæ multæ non poterunt extinguere charitatem.* Et ipse Paulus: *Quis nos separabit à charitate Christi? tribulatio, an angustia? an fames? & reliqua.*

Supr. 20. b.

Cant. 8. c.

Rom. 8. g.

i ¶ *Et prædicabitur hoc euangelium regni in vniuerso orbe*, &c.] Signũ Dominici aduentus est euangelium in toto orbe prædicari, vt nullus sit excusabilis: quod aut iam completum, aut in breui cernimus esse complendum. Non enim puto aliquam remãsisse gentem, quæ Christi nomen ignoret. Et quamquam non habuerit prædicatorem, tamen ex vicinis nationibus, opinionem fidei non potest ignorare.

k ¶ *Cum ergo videritis abominationem desolationis, quæ dicta est à Daniele propheta*, &c.] Quando ad intelligentiam prouocamur, mysticum monstratur esse quod dictum est. Legimus autem in Daniele hoc modo: *Et in dimidio hebdomadis auferetur sacrificium & libamina, & in templo abominatio*

Dan. 9. g. Sec. 70.

2. Thess. 2.

l ¶ *Tunc hi, qui in Iudæa sunt, fugiant ad montes: & qui in tecto, non descendat tollere aliquid de domo sua: & qui in agro*, &c.] Abominatio desolationis intelligi potest, & omne dogma peruersum: quod cum viderimus stare in loco sancto, hoc est, in ecclesia, & se ostendere Deum, debemus fugere de Iudæa ad montes, hoc est, dimissa occidente litera & Iudaica prauitate, appropinquare montibus æternis, & de quibus illuminat mirabiliter Deus, & esse in tecto & in domate, quo non possint ignita diaboli iacula peruenire, nec descendere & tollere aliquid de domo cõuersationis pristinæ, nec quærere

Mich. 2. c. Sec. 70. Psal. 75. a.

quæ

quæ retrorsum sunt, sed magis serere in agro spiritualium scripturarum, vt fructus capiamus ex eo. Nec tollere alteram tunicam, quam Apostoli habere prohibentur. De hoc loco, id est, de abominatione desolationis, quæ dicta est à Daniele Propheta, stante in loco sancto, multa Porphyrius tertio decimo operis sui volumine contra nos blasphemauit: cui Eusebius Cæsariensis Episcopus, tribus respondit voluminibus, decimo octauo, decimo nono, & vigesimo. Apollinarius quoque scripsit plenissimè: superflueque conatus est vno capitulo velle disserere, de quo tantis versuum milibus disputatum est.

A *Marc. 6. b*

a ¶ *Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus*, &c.] Væ illis animabus, quæ non in perfectum virum sua genimina perduxerunt: sed initia habent fidei, vt enutritione indigeant magistrorum. Hoc quoque dici potest, quòd in persecutione Antichristi, seu Romanæ captiuitatis, prægnantes & nutrientes vteri, & filiorum sarcina prægrauati, expeditam fugam habere non quiuerint.

b ¶ *Orate autem, vt non fiat fuga vestra hyeme vel sabbatho*, &c.] Si de captiuitate Hierusalem voluerimus accipere, quando à Tito & Vespasiano capta est, orare debent, ne fuga eorum hyeme vel sabbatho fiat: quia in altero duritia frigoris prohibet ad solitudines pergere, & in montibus desertisque latitare. In altero, aut transgressio legis est, si fugere voluerint: aut mors imminens, si remanserint. Si autem de consummatione mundi intelligitur: hoc præcipit, vt non refrigescat fides nostra, & in Christum charitas: neque vt otiosi in opere DEI torpeamus virtutum sabbatho.

B

c ¶ *Et nisi breuiati fuissent dies illi, non fieret salua omnis caro: sed propter electos breuiabuntur dies illi*, &c.] Abbreuiatos dies non secundùm deliramenta quorundam (qui putant temporum momenta mutari, nec recordantur illius scripti: *Ordinatione tua permanet dies*) sed iuxta temporum qualitatem sentire debemus, id est, abbreuiatos non mensura, sed numero, vt quomodo in benedictione dicitur: *Longitudine dierum replebo eum*: sic & nunc abbreuiati dies intelligantur: ne temporum mora, fides concutiatur credentium.

Psal. 118. m

Psal. 90. e

d ¶ *Tunc si quis vobis dixerit: ecce hic est Christus, aut illic, nolite credere*, &c.] Multi captiuitatis Iudaicæ tempore principes extitêre, qui Christos esse se dicerent, in tantum vt obsidentibus Romanis tres intus fuerint factiones. Sed melius de consummatione mundi intelligitur.

e ¶ *Surgent enim Pseudochristi & Pseudoprophetæ, & dabunt signa magna & prodigia: ita vt in errorem inducantur*, &c.] Tripliciter, vt ante iam dixi, locus hic differendus est, aut de tempore obsidionis Romanæ, aut de consummatione mundi, aut de hæreticorum contra Ecclesiam pugna, & istiusmodi Antichristis, qui sub opinione falsæ scientiæ contra Christum dimicant.

f ¶ *Si ergo dixerint vobis: ecce in deserto est, nolite exire: ecce in penetralibus, nolite credere*, &c.] Si quis promiserit vobis, quòd in deserto gentilium, & Philosophorum dogmate Christus moretur: aut in hæreticorum penetralibus, qui Dei pollicentur arcana, nolite exire, nolite credere: siue (quia persecutionis & angustiarum tempore semper Pseudoprophetæ decipiendi inueniunt locum) si quis sub nomine Christi se iactare voluerit, non statim accommodetis fidem.

g ¶ *Sicut enim fulgur exit ab Oriente, & paret vsque in Occidentem: ita erit & aduentus filii hominis.*] Nolite exire, nolite credere, quòd filius hominis vel in deserto gentium sit, vel in penetralibus hæreticorum: sed quòd ab Oriente vsque in Occidentem fides eius in Catholicis Ecclesiis fulgeat. Hoc quoque dicendum, quòd secundus Saluatoris aduentus non in humilitate vt prius, sed in gloria demonstrandus sit. Stultum est itaque eum in paruo loco, vel abscondito quærere, qui totius mundi lumen sit.

CANON C

h 249 II.

i 250 VI.

k 251 II.

l 252 VI.

m 253 II.

n 254 VI.

o 255 V.

p 256 V.

q 257 V.

r 258 II.

s 259 II.

h ¶ *Vbicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ*, &c.] De exemplo naturali, quod quotidie cernimus, Christi instruimur sacramento. Aquilæ & vultures etiam trans maria dicuntur sentire cadauera, & ad escam huiuscemodi congregari. Si ergo irrationabiles volucres naturali sensu tantis terrarum spaciis & maris fluctibus separatæ, parvum cadauer sentiunt, vbi iaceat: quantò magis nos, & omnis multitudo credêtium debet festinare ad eum, cuius fulgur exit ab Oriente, & paret vsque ad Occidentem? Possumus autem corpus, id est, σῶμα. quod significantius Latinè dicitur, cadauer, ab eo quod per mortem cadat, passionem Christi intelligere ad quam prouocamur, vt vbicunque in scripturis legitur, congregemur, & per illam venire possimus ad verbum Dei, vt est illud: *Foderunt manus meas & pedes meos.* Et in Esaia: *Sicut ouis ad victimam ductus*, & cætera his similia. Aquilæ autem appellantur sancti, quibus innouata est iuuentus vt aquilæ: & qui iuxta Esaiam plumescunt, & assumunt alas, vt ad Christi veniant passionem.

Psal. 21. d *Esa. 53. c* *Psal. 102. k* *Esa. 40. g*

D

i ¶ *Statim autem post tribulationem dierum illorum, Sol obscurabitur, & luna non dabit lumen suum: & stellæ cadent de cœlo, & virtutes cœlorum commouebuntur*, &c.] Sol & luna obscurabuntur, & non dabunt lumen suum: & cætera astra cadent de cœlo, virtutesque cœlorum commouebuntur, non diminutione luminis (alioquin legimus Solem septuplum habiturum luminis) sed quod ad comparationem veræ lucis omnia visui tenebrosa sint. Si itaque iste Sol, qui nunc per totum orbem rutilat, & luna quæ secundum est luminare: & stellæ, quæ ad solatium noctis accensæ sunt, omnesque virtutes, quas angelorum multitudines intelligimus, in aduentu Christi in tenebras reputabuntur, decutiatur supercilium eorum, qui se sanctos arbitrantes, præsentiam iudicis non formidant.

Esa. 30. f

k ¶ *Et tunc parebit signum filii hominis in cœlo*, &c.] Signum hic, aut crucis intelligamus, vt videant (iuxta Zachariam & Ioannem) Iudæi quem compunxerunt: aut vexillum victoriæ triumphantis.

Zach 12. e *Ioan. 19. g*

l ¶ *Et tunc plangent omnes tribus terræ, & videbunt filium hominis*, &c.] Plangent hi qui municipatum non habuêre in cœlis, sed scripti sunt in terra.

m ¶ *Et mittet angelos suos cum tuba & voce magna, & congregabunt electos eius*, &c.] De hac tuba & Apostolus loquitur, & in Apocalypsi Ioannis legimus: & in veteri Testamento, tubæ ductiles ex auro, & ære, argentoque fieri præcipiuntur, vt sublimia doctrinarum resonent sacramenta.

1. Cor. 15. g *1. Thess. 4. d* *Apocal. 8.* *Num. 10. a*

n ¶ *Ab arbore autem fici discite parabolam: cùm iam ramus eius tener fuerit, & folia nata, scitis, quia propè est æstas*, &c.] Sub exemplo arboris, docuit consummationis aduentum. Quomodo, inquit, quando teneri fuerint in arbore ficus cauliculi, & gemma erumpit in florem, cortexque folia parturit, intelligitis æstatis aduentum, & Fauonii ac veris introitum. Ita cum hæc omnia, quæ scripta sunt, videritis, nolite putare

CANON E

iam adesse consummationem mundi, sed quasi procœmia & præcursores quosdam venire, vt ostendant, quòd propè sit & in ianuis.

a ¶ *Amen dico vobis, quia non præteribit generatio hæc, donec omnia ista fiant,* &c.] Supra diximus generationes bonorum & econtrariò malorum esse singulas. Igitur aut omne genus hominum significat, aut specialiter Iudæorum.

b ¶ *Cœlum & terra transibunt,* &c.] Cœlum & terra transibunt immutatione, non abolitione sui: alioquin quomodo Sol obscurabitur, & luna non dabit lumen suum, & stellæ cadent: si cœlum, in quo ista sunt, terraq; non fuerit.

t 260 VI.
u 261 V.

c ¶ *De die autem illa, & hora nemo scit: neque angeli cœlorum, nisi solus pater,* &c.] In quibusdam Latinis codicibus additum est, neque filius: cum in Græcis, & maximè Adamantii & Pierii exemplaribus hoc non habeatur ascriptum: sed quia in nonnullis legitur, differendum videtur. Guepta Arius & Eunomius: quasi ignorantia magistri, gloria discipulorum sit, & dicunt. Non potest æqualis esse qui nouit, & qui ignorat. Contra quos breuiter ista dicenda sunt, cùm omnia tempora fecerit Iesus, hoc est, verbum DEI: *Omnia* enim *per ipsum facta sunt: & sine ipso factum est nihil*: In omnibus autem temporibus, etiam dies iudicii sit: qua consequentia potest eius ignorare partem, cuius totum nouerit? Hoc quoque dicendum est: Quid est maius, notitia patris, an iudicii? Si maius nouit, quomodo ignorat, quod maius est? Scriptum legimus: *Omnia, quæ patris sunt, mihi tradita sunt.* Si omnia patris filii sunt, qua ratione vnius sibi diei notitiam reseruauit, & noluit eam communicare cum filio? Sed & hoc inferendum: Si nouissimum diem temporum ignorat, ignorat & penultimum, & retrorsum omnes. Non enim potest fieri, vt qui primum ignorat, sciat, quid secundùm sit. Igitur quia probauimus non ignorare filium consummationis diem, causa reddenda est, cur ignorare dicatur. Apostolus super Saluatore scribit: *In quo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi.* Sunt ergo omnes thesauri in Christo sapientiæ & scientiæ: sed absconditi sunt. Quare absconditi sunt? Post resurrectionem interrogatus ab Apostolis, de die, manifestius respondit. *Non est vestrum scire tempora vel momenta, quæ pater posuit in sua potestate.* Quando dicit, non est vestrum scire, ostendit, quòd ipse sciat, sed non expediat nosse Apostolis: vt semper incerti de aduentu iudicis, sic quotidie viuant, quasi die alia iudicandi sint. Denique & consquens Euangelii sermo idipsum cogit intelligi: dicens quoque patrem solum nosse, in patre comprehendit & filium. Omnis enim pater filii nomen est.

x 262 V.
y 263 VI.
z 264 II.
a 265 V.
b 266 V.
Ioan. 1. a F
c 267 V.
Luc. 10. e
Col. 2. a
Actor. 1. a

d ¶ *Sicut autem in diebus Noe, ita erit & aduentus filii hominis. Sicut enim erant in diebus ante diluuium comedentes & bibentes,* &c.] Quæritur, quomodo supra scriptum sit. Surget enim gens contra gentem, & regnum contra regnum, & erunt pestilentiæ & fames, & terræmotus, & nunc ea futura memorentur, quæ pacis indicia sunt. Sed existimandum iuxta Apostolum, quòd post pugnas, & dissensiones, pestilentias, & fames, & terræmotus, & cætera quibus genus vastatur humanum, breui subsecutura sit pax: quæ quieta omnia repromittat, vt fides credentium comprobetur, vtrum transactis malis sperent iudicem esse venturum. Hoc est enim, quod in Paulo legimus: *Quando dixerint, pax & securitas, tunc repentinus eis superueniet interitus*: sicut dolor parturientis, & non effugient.

G
1. Thess. 5. a

iam ramus eius tener fuerit, & folia nata, scitis, quia propè est æstas. Ita & vos, cũ videritis hæc omnia, scitote, quia propè est in ianuis. Amen[a] dico vobis, quia non præteribit generatio hæc, donec omnia ista fiant. Cœlum[b] & terra transibunt: verba autem mea non præteribunt. [t] De[c] die autem illa, & hora, nemo scit: neque angeli cœlorum, nisi solus pater. [u] Sicut[d] autem in diebus Noe, ita erit & aduentus filii hominis. Sicut enim erant in diebus ante diluuium comedentes, & bibentes, nubentes, & nuptui tradentes, vsq; ad eum diem, quo intrauit Noe in arcam, & non cognouerunt, donec venit diluuium, & tulit omnes: ita erit & aduentus filii hominis. [x] Tunc[e] duo erunt in agro: vnus assumetur, & vnus relinquetur. Duæ molentes in mola: vna assumetur, & vna relinquetur. [y] Vigilate[f] ergo: quia nescitis, qua hora Domin[g] vester ventur[g] sit. [z] Illud autẽ scitote: quoniã si sciret paterfamiliâs, qua hora fur vẽturus esset: vigilaret vtique, & non sineret perfodi domum suã. Ideo & vos[g] estote parati: quia nescitis qua hora filius hominis vẽturus est. [a] Quis putas est fidelis seruus, & prudens, quem constituit Dominus eius super familiam suam, vt det illis cibum in tem- super familiam suam, vt det illis cibum in tempore? [b] Beatus ille seruus, quẽ cùm venerit Dominus eius, inuenerit sic faciẽtem. Amen dico vobis, quoniã super omnia bona sua constituet eum. [c] Si autẽ[h] dixerit malus seruus ille in corde suo, moram facit Dominus meus venire, & cœperit percutere conseruos suos: manducet autem & bibat cum ebriis: veniet[i] Dominus serui illius, in die qua non sperat, & hora qua ignorat: & diuidet eum, partemque eius ponet cum hypocritis: Illic erit fletus & stridor dentium.

e ¶ *Tunc duo erunt in agro: vnus assumetur, & vnus relinquetur. Duæ molentes in mola: vna assumetur, & vna relinquetur,* &c.] Tunc, inquit, duo erunt in agro, quando tempore videlicet consummationis atque iudicii, duo in agro pariter inuenientur eundem habentes laborem, & quasi parem sementem, sed fructus laboris nõ æquè recipientes. Duæ quoque molentes simul erunt: vna assumetur, & vna relinquetur. In duobus qui in agro commorantur, & in duabus quæ pariter molunt: vel Synagogam intellige, vel Ecclesiam: quòd simul molere videantur in lege, & de eisdem scripturis farinam terere præceptorum Dei: vel cæteras hæreses, quæ de vtroque Testamento, aut de altero videntur molere farinam doctrinarum suarum: & cum vnum nominis Christiani propositum habeant, non eandem mercedem recipient, aliis assumptis & aliis derelictis.

f ¶ *Vigilate ergo: quia nescitis, qua hora Dominus vester venturus sit,* &c.] Perspicuè ostendit, quare supra dixerit: De die autem illa & hora nemo scit, neque filius hominis, neque angeli, nisi pater solus: quòd non expediat scire Apostolis, vt pendulæ expectationis incerto, semper eum credant esse venturum, quẽ ignorant, quando venturus sit. Et non dixit: quia nescimus, qua hora venturus sit Dominus, sed nescitis. Præmissoque patrisfamiliâs exemplo, cur reticeat consummationis diem, manifestius docet, dicens.

H

CAPVT

g ¶ *Ideo & vos estote parati: quia nescitis, qua hora filius hominis venturus est. Quis putas est fidelis seruus & prudens, quem constituit,* &c.] Plenius inculcat & replicat: quare de die consummationis & hora, nec angelos cœlorum scire prædixerit, sed solum patrem, quod non expediat scire Apostolis: & exemplum patrisfamiliâs, hoc est, sui & fidelium seruorum, id est, Apostolorum ad cohortationem sollicitæ mentis interserit: vt spe præmiorum ministrent conseruis in tempore suo cibaria doctrinarum.

h ¶ *Si autem dixerit malus seruus ille in corde suo: moram facit Dominus meus venire, & cœperit percutere conseruos suos: manducet autem, & bibat cum ebriis,* &c.] Ex superioribus pendet: quòd sicut sollicitus seruus & semper aduentum Domini præstolans, tradit conseruis cibaria in tempore suo, & postea super omnia bona patrisfamilias constituitur: ita è contrario, qui iuxta Ezechielem dixit: In tempora longa fiet istud, & non putat Dominum citò esse venturum, factus securior, vacat epulis atque luxuriæ, & non lenem patremfamilias, sed seuerissimum sentiet iudicem.

Ezec. 12. f

i ¶ *Veniet Dominus serui illius, in die qua non sperat, & hora qua ignorat, & diuidet eum, partemque eius ponet cum hypocritis. Illic erit fletus & stridor dentium.*] Hoc ipsum docet, vt sciant, quando non putatur Dominus, tunc eum esse venturum, & vigilantiæ ac sollicitudinis dispensatores admonet. Porrò quòd dicit, diuidet eum: non quo gladio eum dissecet, sed

quo

quo à sanctorum consortio cum separet: & partem eius ponat cum hypocritis: cum his videlicet, qui erant in agro, & qui molebant: & nihilominus derelicti sunt. Sæpè diximus hypocritam aliud esse, aliud ostendere: sicut & in agro & in mola idem videbatur facere, quod Ecclesiasticus vir, sed exitus diuersæ voluntatis apparuit.

Caput XXV.

Tunc simile erit regnum cœlorum decem virginibus, quæ accipientes, &c.] Hanc parabolam, id est, similitudinem decem virginum fatuarum atque prudentium, quidam simpliciter in virginibus interpretantur: quarum aliæ iuxta Apostolum, & corpore & mente sunt virgines: aliæ *1.Cor.7.* virginitatem tantùm corporum reseruantes, vel cæteræ opera non habent proposito suo similia: vel parentum custodia reseruatæ, nihilominus mente nupserunt. Sed mihi videtur ex superioribus alius sensus esse, qui dicitur: & non ad virginalia corpora, sed ad omne hominum genus comparatio pertinere. Sicut enim duo in agro, & duæ molentes, duos significant populos, Christianorum & Iudæorum, siue sanctorum & peccatorum, qui in Ecclesia constituti, videntur quidem & ipsi arare & molere, sed cuncta in hypocrisi faciunt: sic & nunc decem virgines omnes homines complectuntur, qui videntur Deo credere, & applaudunt sibi in scripturis sanctis, tam Ecclesiasticos quàm Iudæos atque hæreticos. Qui iccirco omnes virtutes appellantur: quia gloriantur in vnius Dei notitia, & mens eorum idololatriæ turba non constupratur. Oleum habent virgines, quæ iuxta fidem & operibus adornantur. Non habent oleum, quæ videntur similiquidem fide Dominum confiteri, sed virtutum opera negligunt. Possumus quinq; virgines sapientes & stultas, quinq; sensus interpretari: quorum alii festinant ad cœlestia, & superna desiderant: alii terrenis fecibus inhiantes, fomenta non habent veritatis, quibus sua corda illuminent. *1.Ioan.1.a* De visu & auditu & tactu spiritualiter dictum est: *Quod vidimus, quod audiuimus, quod oculis nostris perspeximus: & manus nostræ palpauêre.* De gustu: *Gustate, & videte, quoniam suauis est Dominus.* De odoratu: *In odorem vnguentorum tuorum currimus.* Et, *Christi bonus odor sumus.*

b ¶ *Moram autem faciente sponso, dormitauerunt omnes, & dormierunt,* &c.] Non enim parùm temporis inter priorem & secundum aduentum Domini prætergreditur. Omnes dormitauerunt, id est, mortuæ sunt, quia sanctorum mors, somnus appellatur. Consequenter autem dicitur, dormierunt: qui postea suscitandæ sunt.

c ¶ *Media autem nocte clamor factus est: ecce sponsus venit, exite obuiam ei,* &c.] Subitò enim quasi intempesta nocte & securis omnibus, quando grauissimus sopor est, per angelorum clamorem, & tubas præcedentium fortitudinum, Christi renabit aduentus. Dicamus aliquid quod forsitan lectori vtile sit. Traditio Iudæorum est, Christum media nocte venturum in similitudinem Ægyptii temporis, quando pascha celebratum est, & exterminator venit, & Dominus super tabernacula transiit, & sanguine agni postes nostrarum frontium consecrati sunt: Vnde reor & traditionem Apostolicam permansisse, vt in die vigiliarum paschæ ante noctis dimidium, populos dimittere non liceat, expectantes aduentum Christi. Et postquam illud tempus transierit, securitate præsumpta, festum cunctos agere diem. Vnde & Psalmista *Psal.118.h* dicebat: *Media nocte surgebam ad confitendum tibi super iudicia iustificationis tuæ.*

d ¶ *Tunc surrexerunt omnes virgines illæ: & ornauerunt lampades suas,* &c.] Omnes virgines surrexerunt, & ornauerunt vnaquæque lampades suas, id est, sensus, in quibus oleum scientiæ recipiebant: vt alerent opera virtutum, quæ ante verum iudicem refulgerent.

Caput XXV.

Tunc[d] simile[a] erit regnum cœlorum decem virginibus: quæ accipientes lampades suas exierunt obuiam sponso & sponsæ. Quinque autem ex eis erant fatuæ, & quinq; prudentes. Sed quinque fatuæ acceptis lampadibus, non sumpserunt oleum secum. Prudentes verò acceperunt oleum in vasis suis, cum lampadibus. Moram[b] autē faciente sponso, dormitauerunt omnes, & dormierunt. Media[c] autē nocte clamor factus est: ecce sponsus venit, exite obuiā ei. Tunc surrexerūt[d] omnes virgines illæ, & ornauerunt lampades suas. Fatuæ[e] autē sapientibus dixerūt: Date nobis de oleo vestro, quia lāpades nostræ extinguūtur. Respōderunt[f] prudentes, dicētes. Ne fortè non sufficiat nobis & vobis: ite potius[g] ad vendentes, & emite vobis. Dum[h] autē irent emere, venit sponsus, & quæ paratæ[i] erant, intrauerunt cū eo ad nuptias, & clausa est ianua. Nouissimē[k] verò veniunt & reliquæ virgines, dicētes: Domine, domine, aperi nobis. At ille respōdens[l] ait: Amen dico vobis, nescio vos. Vigilate[m] itaq;, quia nescitis diem, neq; horam. Sicut[n] enim homo peregrè proficiscēs, vocauit seruos suos, & tradidit illis bona sua. Et vni dedit quinque talenta, alii autem duo, alii vnum, vnicuique secundum propriam virtutem: & profectus est statim. Abiit autem qui quinque talenta acceperat, & operatus est in eis, & lucratus est alia quinque talenta. Similiter & qui duo lucratus est alia duo. Qui autem vnum acceperat, abiit, fodit in terra, & abscondit pecuniam domini sui. Post multum autem temporis venit dominus seruorum illorum, & posuit rationem cum eis. Et accedens qui quinque talenta acceperat, obtulit alia quinque talenta, dicens: Domine, quinque talenta tradidisti mihi, ecce alia quinque talenta lucratus sum. Ait illi dominus eius: Euge serue bone & fidelis, quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam: intra in gaudium domini tui. Accessit autem & qui duo talenta acceperat, & ait: Domine, duo talenta tradidisti mihi, ecce alia duo talenta lucratus sum. Ait illi dominus eius: Euge serue bone & fidelis, quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam: intra in gaudium domini tui. Accedens autem & qui vnum talentum acceperat, ait: Domine, scio quia homo durus es, metis vbi non seminasti, & congregas vbi non sparsisti: & timens abscondi talentum tuum in terra: ecce habes quod tuum est. Respondens autem dominus eius, dixit ei: Serue male & piger, sciebas quia meto vbi non seminaui, & congrego vbi non sparsi: oportuit ergo te mittere pecuniam meam nummulariis, & veniens ego recepissem vtique quod meum est cum vsura. Tollite ergo ab eo talentum, & date illi qui habet decem talenta. Omni enim habenti dabitur, & abundabit: ei autem qui non habet, & quod videtur habere, auferetur ab eo. Et inutilem seruum eiicite in tenebras exteriores: ibi erit fletus & stridor dentium.

c ¶ *Fatuæ autem sapientibus dixerunt: Date nobis de oleo vestro: quia lampades nostræ extinguuntur,* &c.] Quæ lampades suas queruntur extingui, ostendunt eas ex parte lucere: & tamen non habent lumen indeficiens, nec opera perpetua. Si quis igitur habet animam virginalem, & amator est pudicitiæ, non debet mediocribus esse contentus, quæ citò exolescunt, & exorto caumate arefiunt, sed perfectas virtutes sequatur, vt lumen habeat sempiternum.

f ¶ *Responderunt prudentes, dicentes: Ne forte non sufficiat nobis & vobis,* &c.] Hoc non de auaritia, sed de timore respondent. Vnusquisque enim pro operibus suis mercedem recipiet: neque possunt in die iudicii aliorum virtutes, aliorum vitia subleuare. Et quomodo tempore Babyloniæ captiuitatis, Hieremias peccatores iuuare non potuit, & dicitur ad eum: Ne oraueris pro populo isto: sic formidolosa erit illa dies, cùm vnusquisque pro semetipso solicitus erit.

g ¶ *Ite potius ad vendentes, & emite vobis,* &c.] Venditur hoc oleum, & multo emitur pretio, ac difficili labore conquiritur: quod in eleemosynis cunctisque virtutibus & consiliis intelligimus magistrorum.

h ¶ *Dum autem irent emere, venit sponsus,* &c.] Dant quidem quasi prudentes consilium, quod non debeant sine oleo lampadarum sponso occurrere: verùm quia iam emendi tempus excesserat, & aduenientе iudicii die, locus non erat pœnitentiæ, Psalmista dicente: *In inferno autem quis confitebitur tibi?* non noua opera patrare, sed præteritorum coguntur rationem exoluere. *Psal.6.b*

i ¶ *Et quæ paratæ erant, intrauerunt cum eo ad nuptias, & clausa est ianua,* &c.] Post iudicii diem, bonorum operum, & iustitiæ occasio non relinquitur.

k ¶ *Nouissimè verò veniunt & reliquæ virgines, dicentes: Domine, Domine aperi nobis,* &c.] Egregia quidem in Domini appellatione confessio, idemque repetitum, indicium fidei est. Sed quid prodest voce inuocare, quem operibus neges?

l ¶ *At ille respondens, ait: Amen dico vobis, nescio vos,* &c.] *Nouit Dominus eos, qui eius sunt*: & *qui ignorat, ignorabitur*: Nescit Dominus operarios iniquitatis, & licet virgines sint, & secundùm duplicem intelligentiam de corporis puritate, & de confessione veræ glorientur fidei: tamen quia oleum non habent scientiæ, sufficit eis pro pœna, quòd ignorantur à sponso. *2.Tim.2.c* *1 Cor.14.g*

m ¶ *Vigilate itaque, quia nescitis diem neque horam,* &c.] Prudentem semper admoneo lectorem, vt non superstitiosis acquiescat interpretationibus, & quæ commaticè pro fingentium dicuntur arbitrio: sed consideret priora, media, & sequentia: & nectat sibi vniuersa, quæ scripta sunt. Ex hoc ergo quod infert: *Vigilate, quia nescitis diem neque horam*, intelligunturvniuersa, quæ dixit, id est, de duobus qui in agro sunt, & de duabus molentibus, & de patre familias qui seruo suo credidit substantiam, & de decem virginibus, ideo parabolas esse præmissas: vt quia ignoramus omnes iudicii diem, solicitè nobis lumen bonorum operum præparemus: ne dum ignoramus, iudex veniat.

n ¶ *Sicut enim homo peregrè proficiscens, vocauit seruos suos, & tradidit illis bona sua. Et vni dedit quinque talenta, alii autem duo, alii*

CANON E

verò vnum, &c.] Homo iste paterfamiliâs, haud dubium quin Christus sit, qui ad patrem post resurrectionem victor ascendens, vocatis Apostolis, doctrinam Euangelicam tradidit, non pro largitate & parcitate alteri plus, & alteri minus tribuens, sed pro accipientium viribus: quomodo & Apostolus eos qui solidum cibum capere non poterant, lacte potasse se dicit. Denique & illum qui de quinque talentis, decem fecerat, & qui de duobus quatuor, simili recepit gaudio: non considerans lucri magnitudinem, sed studii voluntatem. In quinque & duobus & vno talento, vel diuersas gratias intelligamus (quæ vnicuique traditæ sunt.) Vel in primo, omnes sensus examinatos: In secundò, intelligentiam & opera: In tertiò, rationem, qua homines à bestiis separamur.

1.Cor. 3.a c 270 V.

a ¶ *Abiit autem, qui quinque talenta acceperat, & operatus est in eis, & lucratus est alia quinque*, &c.] Acceptis terrenis sensibus cœlestium sibi notitiam duplicauit: ex creaturis intelligens creatorem, ex corporalibus incorporalia, ex visibilibus inuisibilia, ex breuibus æterna.

b ¶ *Similiter, qui duo acceperat, lucratus est alia duo*, &c.] Et iste pro viribus quidquid in lege didicerat, in Euangelio duplicauit: Siue scientiam & opera præsentis vitæ, futuræ beatitudinis typos intellexit.

F

c ¶ *Qui autem vnum acceperat, abiens fodit in terram, & abscondit pecuniam Domini sui*, &c.] Nequam seruus terrenis operibus & seculi voluptate, Dei præcepta neglexit & polluit: quanquam in alio Euangelista scriptum sit, quòd in sudario ligauerit, id est, doctrinam patrisfamiliâs molliter & delicatè viuendo eneruarit.

d 271 II.

c 272 V.

f 273 X.

Luc.19.d

d ¶ *Post multum verò temporis venit Dominus seruorum illorum, & posuit rationem cum eis. Et accedens qui quinque talenta acceperat*, &c.] Grande tempus est inter ascensionem Saluatoris, & secundum eius aduentum. Si autem Apostoli reddituri sunt rationem, quid nos oportet facere?

e ¶ *Ait illi Dominus eius: Euge serue bone & fidelis: quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam: intra in gaudium Domini tui*, &c.] Vtrique seruo (vt ante iam dixi) & qui de quinque talentis, decem fecerat, & qui de duobus quatuor, idem patrisfamiliâs sermo blanditur. Et notandum quòd omnia, quæ in præsenti habemus, licet magna videantur & plurima, tamen comparatione futurorum, parua & pauca sunt. *Intra*, inquit, *in gaudium Domini tui*: & suscipe, quæ nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt. Quid autem potest maius dari fideli seruo, quàm esse cum Domino, & videre gaudium Domini sui?

1.Cor. 2.c

f ¶ *Accedens autem & qui vnum talentum acceperat, ait: Domine, scio, quia homo durus es: metis, vbi non seminasti*, &c.] Verè quòd scriptum est: *Ad excusandas excusationes in peccatis*, etiam huic seruo contigit, vt ad pigritiam & negligentiam, superbiæ quoque crimen accederet. Qui enim simpliciter debuit incertiam confiteri & orare patremfamiliâs: econtrariò calumniatur, & dicit se prudenti fecisse consilio, ne dum lucra pecuniæ quæreret, etiam de sorte periclitaretur.

Psal.140.a

g ¶ *Respondens autem Dominus eius, dixit ei: Serue male & piger, sciebas, quia meto, vbi non semino, & congrego, vbi non sparsi*, &c.] Quod putauerat se pro excusatione dixisse, in culpam propriam vertitur. Seruus autem malus appellatur, quia calumniam Domino facit. Piger, quia noluit talentum duplicare, vt in altero superbiæ, in altero negligentiæ condemnetur. Si, inquit, durum & crudelem esse me noueras, & aliena sectari, ibique metere vbi non seueram: quare non tibi istiusmodi cogitatio incussit timorem, vt scires me mea diligentius quæsiturum, & dares pecuniam meam siue argentum nummulariis? Vtrumq; enim ἀργύριον. Græcus sermo significat. *Eloquia*, inquit, *Domini, eloquia casta, argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum.* Pecunia ergo & argentum, prædicatio Euangelii est, & sermo diuinus: qui dari debuit nummulariis & trapezitis, id est, vel cæteris doctoribus (quod fecerunt & Apostoli, per singulas prouincias, Presbyteros, & Episcopos ordinantes) vel cunctis credentibus, qui possunt pecuniam duplicare, & cum vsuris reddere, vt quidquid sermone didicerant, opere explerent. Tollitur autem talentum, & datur ei, qui decem talenta fecerat, vt intelligamus, licet in vtriusque labore æquale sit gaudium Domini (hoc est, & eius qui quinque in decem duplicauerat, & eius qui duo in quatuor) tamen maius deberi præmium ei qui plus in Domini pecunia laborarit. Vnde dicit & Apostolus: *Presbyteros honora, qui verè presbyteri sunt: maximè qui laborant in verbo Dei.* Ex eo quòd malus seruus ausus est dicere: Metis, vbi non seminasti, & congregas, vbi non sparsisti: intelligimus etiam gentilium & Philosophorum bonam vitam recipere Dominum, & aliter habere eos qui iustè, aliter qui iniustè agant, & ad comparationem eius qui naturali legi seruiat, condemnari eos qui scriptam legem negligant.

Psal.11.b

G

H

1.Tim.5.c

h ¶ *Omni enim habenti dabitur, & abundabit ei*, &c.] Multi cùm sapientes sint naturaliter, & habeant acumen ingenii: si fuerint negligentes, & desidia bonum naturæ corruperint, ad comparationem eius qui paululum tardior, labore & industria compensauit, quòd minus habuit, perdunt bonum naturæ, & præmium quod eis fuerat repromissum, vident transire ad alios. Potest & sic intelligi: ei qui fidem habet, & bonam in Domino voluntatem, etiam si quid minus in opere vt homo habuerit, dabitur à bono iudice. Qui autem fidem non habuerit, etiam cæteras virtutes, quas videbatur naturaliter possidere, perdet. Et eleganter etiam quod videtur, inquit, habere, auferetur ab eo. Quidquid enim sine fide Christi est, non ei debet imputari, qui malè eo abusus est: sed illi qui malo etiam seruo naturæ bonum tribuit.

i ¶ *Et inutilem seruum eijcite in tenebras exteriores: illic erit fletus & stridor dentium.*] Dominus lumen est, qui ab eo foras mittitur, caret vero lumine. Quid sit autem fletus & stridor dentium, supra diximus.

k ¶ *Cùm autem venerit filius hominis in maiestate sua, & omnes angeli cum eo: tunc sedebit super sedem maiestatis suæ, & congregabuntur*, &c.] Post biduum pascha facturus, & tradendus cruci &

illuden-

illudendus ab hominibus, & aceto ac felle potandus, rectè præmittit gloriam triumphantis, vt secutura scandala pollicitationis præmio compensaret. Et notandum, quòd qui in maiestate cernendus est, filius hominis sit. Quodque sequitur: *Statuet oues quidem à dextris suis, hœdos autem à sinistris*: iuxta illud intellige, quòd alibi legis: *Cor sapientis in dextra eius, & cor stulti in sinistra illius*, &c.] Et supra in hoc eodem Euangelio: *Nesciat sinistra tua, quid faciat dextera tua.* Oues in parte iustorum stare iubentur ad dexteram: hœdi, hoc est, peccatores ad sinistram: qui semper pro peccato offeruntur in lege. Nec dixit, capras, quæ possunt habere fœtus, & tonsæ egrediuntur de lauacro, omnes gemellis fœtibus, & sterilis nulla inter eas: sed hœdos, lasciuum animal, & petulcum, & feruens semper ad coitum.

a ¶ *Venite benedicti patris mei.*] Hoc iuxta præscientiam Dei accipiendum, apud quem futura iam facta sunt.

b ¶ *Amen dico vobis, quamdiu fecistis vni de his, &c.*] Libera nobis erat intelligentia, quòd in omni paupere, Christus esuriens pasceretur: sitiens potaretur: hospes induceretur in tectum: nudus vestiretur: infirmus visitaretur: clausus carcere haberet solatium colloquentis. Sed ex hoc quod sequitur: Quamdiu fecistis vni de his fratribus meis minimis, mihi fecistis: non mihi videtur dixisse generaliter de pauperibus, sed de his qui pauperes spiritu sunt, ad quos tendens manum dixerat: *Fratres mei & mater mea hi sunt, qui faciunt voluntatem patris mei.*

c ¶ *Et ibunt hi in supplicium æternum: Iusti autem in vitam æternam, &c.*] Prudens lector attende, quòd & supplicia æterna sint: & vita perpetua, metum deinceps non habeat ruinarum.

Caput XXVI.

Et *factum est, cùm consummasset Iesus, &c.*] Erubescant, qui putant Saluatorē timuisse mortem, & passionis pauore dixisse: Pater, si fieri potest, transeat à me calix iste. Post biduum pascha facturus, tradendum se, vt crucifigatur, nouit, & tamen non declinat insidias, non territus fugit: intantùm vt etiam cæteris ire nolentibus, pergat intrepidus: quando dicit Thomas: *Eamus & nos, & moriamur cum eo.* Et finem carnali festiuitati volens imponere, vmbraq; transeunte, paschæ reddere veritatem, dixerit: *Desiderio desideraui hoc pascha manducare vobiscum, antequam patiar. Etenim pascha nostrum immolatus est Christus*: si tamen commendamus illud in azymis synceritatis & veritatis. Porrò quod ait: *Post biduum pascha fiet*: simplici intelligentia prætermissa, id quod sacratum est, requiramus. Post duos dies clarissimi luminis, veteris ac noui Testamentum, verùm pro mundo pascha celebratur. Pascha, quod Hebraicè dicitur, i. מעבר non à passione, vt plerisq; arbitrantur, sed à transitu nominatur: eo quòd exterminator videns sanguinem in foribus Israelitarum, pertransierit, nec percusserit eos. Vel ipse Dominus præbens auxilium populo suo desuper ambulauerit. Lege Exodi librum: de quo plenius, si vita comes fuerit, disputabimus. Transitus autem noster, id est, phase, ita celebratur, si terrena & Ægyptum dimittentes, ad cœlestia festinemus.

e ¶ *Tunc congregati sunt principes sacerdotum, & seniores populi in atrium principis sacerdotum, qui dicebatur Caiphas, & consilium fecerunt, vt Iesum dolo tenerent, &c.*] Qui debuerant paschate vicino præparare victimas, leuigare templi parietes, pauimenta verrere, vasa mundare, & secundùm ritum legis purificari, vt esu agni digni fierent: congregantur ineuntes consilium, quomodo occidant Dominum: non timentes seditionem, vt simplex sermo demonstrat: sed cauentes ne auxilio populi de suis manibus tolleretur.

f ¶ *Cùm autem Iesus esset in Bethania in domo Simonis leprosi, &c.*] Passurus pro omni mundo, & vniuersas nationes suo sanguine redempturus, moratur in Bethania, domo obedientiæ, quæ quondam fuit Simonis leprosi. Non quòd leprosus & illo tempore permaneret: sed quia antea leprosus, postea à Saluatore mūdatus est: nomine pristino pmanente, vt virtus curantis appareat. Nam in Catalogo Apostorum cum pristino vitio & officio, Matthæus Publicanus appellatur: qui certè publicanus esse desierat. Quidam Simonis leprosi domum, eam voluntelligi partem populi, quæ crediderit Domino, & ab eo curata sit. Simon quoque ipse obediens dicitur: qui iuxta aliam intelligentiam, mundus interpretari potest, in cuius domo curata est Ecclesia.

g ¶ *Accessit ad eum mulier habens Alabastrum vnguenti pretiosi, & effudit super caput ipsius recumbentis, &c.*] Nemo putet eandem esse, quæ super caput effudit vnguētum, & quæ super pedes. Illa enim & lachrymis lauat, & crine tergit, & manifestè meretrix appellatur. De hac autem nihil tale scriptum est. Nec enim poterat statim capite Domini meretrix digna fieri. Alius Euangelista pro alabastro vnguenti pretiosi (quod genus est marmoris) nardum pisticam posuit: hoc est veram, & absq; dolo: vt fidem Ecclesiæ & gentium demonstraret.

h ¶ *Videntes autem discipuli, indignati sunt, dicentes: Vt quid perditio hæc? Potuit enim istud venundari multo, & dari pauperibus.*] Scio quosdam hunc locum calumniari: quare alius Euangelista Iudam solum dixerit contristatum, eo quòd loculos tenuerit, & fur ab initio fuerit, & Matthæus scribat omnes Apostolos indignatos: nescientes tropum qui vocatur συνεκδοχικὸν: quo & pro vno omnes, & p multis, vnus appellari so-

leat.

Ecclesi. 10. a

Sup. 6.

Exod. 12. c Leuit. 4. 9. 16.

Cant. 4. a

Sup. 12. d

Ioan. 11. b

Luc. 22. b 1. Cor. 5. c

1. Pesah. Exod. 12. d

Canon C

ביתעבר

D

Luc. 5. f

a 274 I.

b 275 VI. שמעון

c 276 I.

Ioan. 11. a & 12. a

Ioan. 12. a

Ioan. 12. a

CANON E

leat. Nam & Paulus in Epistola sua, quæ scribitur ad Hebræos, licet de ea multi Latinorum dubitent, cùm sanctorum passiones & merita descripsisset, intulit: *Lapidati sunt: tentati sunt: serrati sunt: in occisione gladii mortui sunt:* cùm vnum tantummodo Esaiam Prophetam sectum Iudæi autument. Possumus & aliter dicere, quòd Apostoli verè propter pauperes indignati sint: Iudas autem propter lucra sua. Vnde & mussitatio eius cum crimine ponitur: quòd non curam pauperum habuerit, sed suo furto voluerit prouidere.

Hebr.11.g

d 277 IV.

a ¶ *Sciens autem Iesus, ait illis: Quid molesti estis huic mulieri? Opus enim bonum operata est in me. Nam semper pauperes habetis vobiscum: me autem non semper habetis,* &c.] Alia oboritur, quæstio: quare Dominus post resurrectionem dixerit ad discipulos: *Ecce ego vobiscum sum vsque ad consummationem mundi,* & nunc loquatur: me autem non semper habetis. Sed mihi videtur in hoc loco de præsentia dicere corporali, quòd nequaquam cum eis ita futurus sit post resurrectionem, quomodo nunc in omni conuictu & familiaritate. Cuius rei memor Apostolus ait: *Et si nouerамus Iesum Christum secundùm carnem, sed nunc iam non nouimus eum.*

e 278 II.

Infr. 28. in fine.

f 279 IV.

g 280 I.

2. Cor. 5. e

b ¶ *Mittens enim hæc vnguentum hoc in corpus meum, ad sepeliendum me feci,* &c.] Quod vos putatis perditionem esse vnguenti, officium sepulturæ est. Nec mirum si mihi bonum odorem fidei suæ dederit, cum ego pro ea fusurus sim sanguinem meum.

h 281 II.

i 282 VI.

k 283 X.

F

c ¶ *Amen dico vobis, vbicunq; prædicatum fuerit hoc Euangelium in toto mundo, dicetur, & quod hæc fecit in memoriam eius,* &c.] In toto mundo non tam mulier ista, quàm Ecclesia prædicatur, quòd sepelierit Saluatorem, quòd vnxerit caput eius. Et attende notitiam futurorum, quòd passurus post biduum, & moriturus, sciat Euangelium suum toto orbe celebrandum.

d ¶ *Et ait illis: Quid vultis mihi dare, & ego vobis eum tradam?*] Infelix Iudas damnum, quod ex effusione vnguenti se fecisse credebat, vult magistri pretio compensare. Nec certam tamen postulat summam, vt saltem lucrosa videretur proditio: sed quasi vile tradens mancipium, in potestate ementium posuit, quantum vellent dare.

e ¶ *At illi constituerunt ei triginta argenteos. Et exinde quærebat opportunitatem, vt eum traderet.*] Ioseph non, vt multi putant iuxta LXX. interpretes, viginti aureis venditus est, sed iuxta Hebraicam veritatem, viginti argenteis: neque enim pretiosior poterat esse seruus, quàm Dominus.

Gen.37.f

f ¶ *Prima autem die azymorum accesserunt discipuli ad Iesum, dicentes: Vbi vis paremus tibi comedere Pascha?* &c.] Prima azymorum, quarta decima dies mensis primi est, quando agnus immolatur, & luna plenissima est, & fermentum abijcitur. Inter eos autem discipulos, qui accesserunt ad Iesum interrogantes: *Vbi vis, paremus tibi comedere Pascha?* & Iudam æstimo fuisse proditorem.

Exod. 12.a

g ¶ *At Iesus dixit: Ite in ciuitatem ad quendam, & dicite ei: Magister dicit: Tempus meum propè est, apud te facio pascha cum discipulis meis.*] Morem veteris Testamenti noua scriptura conseruat. Frequenter legimus: Dixit ille illi, & in loco illo & illo: quod Hebraicè dicitur 2. אלמודי & 3. פלדני, & tamen personarumque non ponitur nomen. *Et inuenietis ibi quendam portantem lagenam aquæ.* Quorum iccirco vocabula prætermissa sunt, vt omnibus, qui pascha facturi sunt, libera festiuitatis occasio panderetur.

2. Almoni
3. Peloni

h ¶ *Et fecerunt discipuli sicut constituit illis Iesus, & parauerunt Pascha,* &c.] In alio Euangelista scriptum est: quòd inuenerunt cœnaculum magnum, stratum atque mundatum, & ibi parauerunt ei. Videtur autem mihi cœnaculum, lex spiritualis intelligi, quæ de angustiis literæ egrediens, in sublimi loco recipit Saluatorem, Paulo idipsum loquente: quòd ea, quæ ante pro lucro reputabat, quasi purgamenta quisquiliasque contempserit, vt dignum Domino hospitium præpararet.

G *Marc 14.g*

Luc 22.b

Philip.3.b

i ¶ *Vespere autem facto discumbebat cum duodecim discipulis,* &c.] Omnia sic agit Iudas, vt tollatur suspicio proditoris.

k ¶ *Et edentibus illis, dixit: Amen dico vobis: quia vnus vestrum me traditurus est,* &c.] Qui de passione prædixerat, & de proditore prædixit, dans locum pœnitentiæ: vt cùm intellexissent sciri cogitationes suas & occulta consilia, pœniteret eum facti sui, & tamen non designat specialiter, ne manifestè coargutus, impudentior fieret. Mittit crimen in numero, vt agat conscius pœnitentiam.

l ¶ *Et contristati valde cœperunt singuli dicere: Nunquid ego sum, Domine,* &c.] Et certè nouerant vndecim Apostoli, quòd nihil tale contra Dominum cogitarent: sed plus credunt magistro, quàm sibi, pertimescentes fragilitatem suam, tristes interrogant de peccato, cuius conscientiam non habebant.

H

m ¶ *At ipse respondens, ait: Qui intingit mecum manum in paropside, hic me tradet,* &c.] O mira Domini patientia. Primùm dixerat: Vnus vestrum me traditurus est. Perseuerat proditor in malo: manifestius arguit, & tamen nomen propriè non designat. Iudas cæteris contristatis, & retrahentibus manum, & interdicentibus cibos ori suo, temeritate & impudentia, qua proditurus erat, etiam manum cum magistro mittit in paropsidem, vt audacia bonam conscientiam mentiretur.

n ¶ *Filius quidem hominis vadit, sicut scriptum est de illo. Væ autem homini illi per quem filius hominis tradetur,* &c.] Nec primò, nec secundò correptus à proditione retrahit pedem: sed patientia Domini nutrit impudentiam suam, & thesaurizat sibi iram in die iræ. Pœna prædicitur, vt quem pudor non vicerat, corrigant denunciata supplicia. Quod autem sequitur.

o ¶ *Bonum erat ei, si natus non fuisset homo ille.*] Non ideo putandus est ante fuisse quàm nasceretur: quia nulli possit benè esse, nisi ei qui fuerit. Sed simpliciter dictum est: multò melius esse non subsistere, quàm malè subsistere.

p ¶ *Respondens autem Iudas, qui tradidit eum, dixit,* &c.] Nunquid ego sum Rabbi? Ait illi: Tu dixisti. Quia cæteri tristes, & valde tristes interrogauerant: Nunquid ego sum, Domine? Ne tacendo se prodere videretur: & ipse similiter interrogat, quem conscientia remordebat, qui manum audacter miserat in paropside.

q ¶ *Nunquid ego sum Rabbi.*] Et blandientis iungit affectum, siue incredulitatis signũ. Cæteri enim, qui non erant prodituri, dicunt: Nunquid ego sum Domine? Iste qui proditurus

erat,

A

erat, non Dominum, sed magistrum vocat: quasi excusationem habeat, si Domino denegato, saltem magistrum prodiderit. Et ait illi: Tu dixisti. Eadem responsione confutatus est proditor, qua Pilato postea responsurus est.

a ¶ *Cœnantibus autem eis, accepit Iesus panem, & benedixit ac fregit, deditque discipulis suis, & ait: Accipite, & comedite, hoc est corpus meum,* &c.] Postquam typicum pascha fuerat impletum, & agni carnes cum Apostolis comederat: assumit panem, qui confortat cor hominis, & ad verum paschæ transgreditur Sacramentum, vt quomodo in præfiguratione eius Melchisedech summi Dei sacerdos, panem & vinum offerens fecerat, ipse quoq; veritatem sui corporis & sanguinis repræsentaret. In Luca legimus duos calices, quibus discipulis propinarit. Vnum primi mensis, & alterum secundi, vt qui inter sanctos primo mense agnum comedere non potuerit, secundo mense inter pœnitentes hædum comedat.

Gen.14.d

Luc.22.b

b ¶ *Dico autem vobis: non bibam amodò de hoc genimine vitis, vsque in diem illum, cùm illud bibam vobiscum nouum in regno patris mei.*] De carnalibus transit ad spiritualia: quòd vinea de Ægypto transplantata sit populus Israel, cui per Hieremiam Dominus loquitur: *Ego te plantaui vineam veram*: quomodo mutata es in amaritudinem vitis aliena? Et Esaias Propheta in cãtico, quod dilecto canit: & omnis sparsim scriptura testatur. Dicit ergo se Dominus de hac vinea nequaquam esse bibiturum, nisi in regno patris sui. Regnum patris, fidem puto esse credentium, Apostolo quoque idipsum confirmante: *Regnum Dei intra vos est.* Ergo cùm Iudæi receperint regnum patris: attende, quòd dicat, patris, non Dei. Omnis pater nomen est filii. Cùm, inquam, crediderint in Deo patre, & adduxerit eos pater ad filium, tunc de vino eorum bibet Dominus, & in similitudinem Ioseph regnans in Ægypto, inebriabitur cum fratribus suis.

Hier 2.d Sec. 70.

Esa.5.a

B

Luc.17.c

Gen.43.g

c ¶ *Et hymno dicto, exierunt in montem Olueti,* &c.] Hoc est, quòd in quodam Psalmo legimus: *Manducauerunt, & adorauerunt omnes pingues terræ.* Iuxta hoc exemplum: qui Saluatoris pane saturatus, & calice inebriatus fuerit, potest laudare Dominum, & conscendere montem Olueti: vbi laborum refectio, doloris q; solatium, & veri luminis notitia.

Psal.21.g

d ¶ *Tunc dicit illis Iesus: Omnes vos scandalum patiemini in me in ista nocte,* &c.] Prædicit, quòd passuri sunt: vt cùm passi fuerint, non desperent salutem, sed agentes pœnitentiam, liberentur. Et signanter addidit, in ista nocte scandalum patiemini: quia quomodo, qui inebriantur, nocte inebriantur: sic & qui scandalum patiuntur, in nocte & in tenebris sustinent. Nos verò dicamus: *Nox præterit: dies autem appropinquauit.*

Rom.13.d

e ¶ *Scriptum est enim: Percutiam pastorem, & dispergentur oues gregis. Postquam autem resurrexero præcedam vos in Galilæam,* &c.] Hoc aliis verbis in Zacharia Propheta scriptum est, & (ni fallor) ex persona Prophetæ ad Deum dicitur: *Percute pastorem, & dispergentur oues gregis.* Sexagesimo quoque & octauo Psalmo, qui totus à Domino canitur, huic sensui congruente. Quoniam, quem tu percussisti, ipsi persequuti sunt. Percutitur autem pastor bonus, vt ponat animam suam pro ouibus suis, & de multis gregibus errorum fiat vnus grex, & vnus pastor. De hoc testimonio in libello, quem de optimo genere interpretandi scripsimus, plenius dictum est.

Zach.13.c

Ioan.10.c

[1] Cœnantibus[a] autem eis, accepit Iesus panem, & benedixit ac fregit, deditq; discipulis suis, & ait: Accipite & comedite: Hoc est corpus meũ. [m] Et accipiens calicẽ, gratias egit, & dedit illis, dicens. Bibite ex hoc omnes. Hic est. n. sanguis meus noui Testamenti, qui pro multis effundetur in remissionẽ peccatorũ. [n] Dico[b] autem vobis: non bibã amodò de hoc genimine vitis, vsque in diẽ illum, cùm illud bibã vobiscum nouum in regno patris mei. Et hymno[c] dicto exierunt in montẽ Oliueti. [o] Tunc[d] dicit illis Iesus: Omnes vos scandalum patiemini in me in ista nocte. [p] Scriptum[e] est enim: Percutiam pastorẽ, & dispergentur oues gregis. Postquam autẽ resurrexero, præcedã vos in Galilæam. [q] Respondens[f] autem Petrus, ait illi: Et si omnes scandalizati fuerint in te, ego nunquã scandalizabor. Ait illi[g] Iesus: Amen dico tibi, quia in hac nocte antequã gallus cantet, ter me negabis. [r] Ait illi Petrus: Etiam si oportuerit me mori tecũ, non te negabo. Similiter & omnes discipuli dixerũt. [s] Tunc[h] venit Iesus cum illis in villam, quæ dicitur Gethsemani, & dixit discipulis suis. [t] Sedete hic, donec vadã illuc & orem. Et assumpto[i] Petro & duobus filiis Zebedei, cœpit contristari & mœstus esse. [u] Tunc[k] ait illis: Tristis est anima mea vsque ad mortem. Sustinete hic, & vigilate mecum. [x] Et[l] progressus pusillum, procidit in faciẽ suam, orans & dicens: Pater mi, si possibile est, transeat à me calix iste. [y] Veruntamẽ non sicut

f ¶ *Respondens autem Petrus, ait illi: Et si omnes scandalizati fuerint in te, ego nunquam scandalizabor,* &c.] Non est temeritas, nec mendacium, sed fides est Apostoli Petri, & ardens affectus erga Dominum Saluatorem, de quo supra diximus.

g ¶ *Ait illi Iesus: Amen dico tibi, quia in hac nocte antequam gallus cantet, ter me negabis,* &c.] Et Petrus de ardore fidei promittebat, & Saluator quasi Deus futura nouerat. Et nota, quòd Petrus in nocte neget, & neget tertiò. Postquam autem gallus cecinit, & decrescentibus tenebris vicina lux nunciata est, conuersus fleuit amarè, ternæ negationis sordes lacrymis lauans.

h ¶ *Tunc venit Iesus cum illis in villam, quæ dicitur Gethsemani, & dixit discipulis suis. Sedete hic, donec vadam illuc & orem,* &c.] Gethsemani, interpretatur vallis pinguissima, in qua iussit discipulos sedere paulisper, & expectare redeuntem, donec pro cunctis solus Dominus oraret.

i ¶ *Et assumpto Petro & duobus filiis Zebedei, cœpit contristari & mœstus esse,* &c.] Illud quod supra diximus de passione & propassione, etiam in præsenti capitulo ostenditur: quòd Dominus vt veritatẽ probaret assumpti hominis, verè quidem contristatus sit, sed ne passio in animo illius dominaretur, per propassionem cœperit contristari. Aliud est enim contristari, & aliud incipere contristari. Contristabantur autem, non timore patiendi (qui ad hoc venerat, vt pateretur, & Petrum timiditatis arguerat) sed propter infelicissimum Iudam, & scandalum omnium Apostolorum, & reiectionem populi Iudæorum, & euersionem miseræ Hierusalem. Vnde & Ionas super aridite cucurbitæ vel hæderæ contristatus est, nolens perire quondam tabernaculum suum. Si autem tristitiam animi, non affectum Saluatoris erga perituros, sed passionem hæretici interpretantur, respondeant, quomodo exponunt illud, quod ex persona Dei per Ezechielem dicitur: *Et in omnibus istis contristabas me.*

k ¶ *Tunc ait illis: Tristis est anima mea vsque ad mortem: Sustinete hic, & vigilate mecum.*] Quæ contristatur, anima est: sed non propter mortem, sed vsque ad mortem contristatur: donec Apostolos sua liberet passione. Quod autem præcepit: Sustinete hic, & vigilate mecum: non à somno prohibet, cuius tempus non erat imminente discrimine, sed à somno infidelitatis, & torpore mentis. Dicant ergo, qui irrationabilem Iesum sumpsisse animam suspicantur, quomodo contristetur, & nouerit tempus tristitiæ. Quanquam enim & bruta animalia mœreant, tamen non nouerunt, nec causas, nec tempus ad quod debeant contristari.

l ¶ *Et progressus pusillum, procidit in faciem suam, orans & dicens: Pater mi, si possibile est, transeat à me calix iste. Veruntamen non sicut ego volo, sed sicut tu,* &c.] Dato Apostolis præcepto vt sustinerent, vigilarentq; cum Domino, paululum procedens ruit in faciem suam: & humilitatem mentis habitu carnis ostendit, dicitq; blandiens: Mi pater, & postulat, vt, si possibile est, transeat ab eo passionis calix: de quo supra diximus. Postulat autem non timore patiendi, sed misericordia prioris populi, ne ab illis bibat calicem propinatum. Vnde & signanter non dixit: transeat à me calix, sed

CANON C

l 284 I.

m 285 II.

n 286 VI.

o 287 IV.

p 288 VI.

q 289 I. בראשית

r 290 VII.

s 291 I.

t 292 VI.

u 293 IV.

Sup.c.8.

x 294 I. D

y 295 I.

Ione 4.c קיקיון

Ezech.16.c Sec. 70. ἐλύπησε.

CANON E

calix iste: hoc est, populi Iudæorum, qui excusationem ignorantiæ habere non potest, si me occiderit: habens Legem & Prophetas, qui me quotidie vaticinantur. Attamen reuertens in semetipsum, quod ex hominis persona trepidanter renuerat, ex Dei filiique confirmat. *Veruntamen non sicut ego*

z 296 II. *volo, sed sicut tu.* Non, inquit, hoc fiat, quod humano affectu loquor, sed propter quod ad terras tua voluntate descendi.

a 297 IV. b 298 VI. a ¶ *Et venit ad discipulos suos, & inuenit eos dormientes, & dicit Petro: Sic non potuistis vna hora vigilare mecum?* &c.] Ille qui supra dixerat. Etiam si omnes scandalizati fuerint in te, ego nunquam scandalizabor: nunc tristitiæ magnitudine somnum vincere non potest.

c 299 IV. b ¶ *Vigilate, & orate, vt non intretis in tentationem,* &c.] Impossibile est humanam animam non tentari. Vnde & in oratione Dominica dicimus: *Ne nos inducas in tentationem*: quam ferre non possimus. Non tentationem penitus refutantes, sed vires sustinendi in tentationibus deprecantes. Ergo & in præsentiarum, non ait: *Vigilate, & orate*, ne tentemini, sed *ne intretis in tentationem*: hoc est, ne tentatio vos superet & vincat, & vos intra casses teneat. Verbi gratia: Martyr, qui pro confessione Domini sanguinem fundit, tentatus quidem est: sed tentationum retibus non ligatur. Qui autem negat, in plagas tentationis incurrit.

d 300 I. e 301 II. f 302 I. g 303 X. F

c ¶ *Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma,* &c.] Hoc aduersum temerarios, quicquid crediderint, putant se posse consequi. Itaque quantum de ardore mentis confidimus, tantum de carnis fragilitate timeamus. Sed tamen iuxta Apostolum, in spiritu carnis opera mortificantur.

h 304 I. 1. Petr. 3. a

d ¶ *Iterum secundò abiit, & orauit, dicens: Pater mi, si non potest hic calix transire, nisi bibam illum, fiat voluntas tua,* &c.] Secundò orat, vt si Niniue aliter saluari non potest, nisi aruerit cucurbita, fiat voluntas patris: quæ non est contraria filii voluntati, dicente ipso per Prophetam: *Vt facerem voluntatem tuam, Deus meus volui.* Psal. 39. b

e ¶ *Et venit iterum, & inuenit eos dormientes. Erant enim oculi eorum grauati.*] Solus orat pro omnibus, sicut & solus patitur pro vniuersis. Langueſcebant autem, & opprimebantur Apostolorum oculi negatione vicina.

f ¶ *Tunc venit ad discipulos suos, & dicit illis: Dormite iam & requiescite: ecce appropinquabit hora, & filius hominis tradetur in manus peccatorum.*] Postquam tertiò orauerat, (vt in ore duorum vel trium staret omne verbum) & Apostolorum timorem sequenti pœnitentia impetrauerat corrigendum: securus de passione suæ pergit ad persecutores, & vltrò se interficiendum præbet, dicitque discipulis suis. Deut. 17. b

g ¶ *Surgite, eamus: ecce appropinquauit, qui me tradet,* &c.] Ne nos inueniant quasi timentes & retractantes, vltrò pergamus ad mortem: vt confidentiam & gaudium passuri videant.

h ¶ *Qui autem tradidit eum, dedit illis signum, dicens: Quemcunque osculatus fuero, ipse est, tenete eum,* &c.] Miser Iudas, & tamen non miserabilis, eadem infidelitate, qua magistrum & Dominum tradidit, putabat signa, quæ Saluatorem viderat facientem, non maiestate diuina, sed magicis artibus facta. Et quia eum fortè audierat in monte transfiguratum, timebat, ne simili transformatione elaberetur è manibus ministrorum. Dat ergo signum, vt sciant ipsum esse, quem osculo demonstraret. G

sicut ego volo, sed sicut tu.[z] Et[a] venit ad discipulos suos: & inuenit eos dormientes, & dicit Petro: Sic non potuistis vna hora vigilare mecū? Vigilate[b] & orate, vt nō intretis in tentationē. [a] Spiritus [c] quidem promptus est, caro autē infirma. [b] Iterum[d] secundò abiit, & orauit, dicens: Pater mi, si non potest hic calix transire, nisi bibā illum, fiat voluntas tua. Et [e] venit iterum, & inuenit eos dormientes. Erant. n. oculi eorum grauati. Et relictis illis, iterū abiit, & orauit tertiò eundem sermonem dicēs. [c] Tunc[f] venit ad discipulos suos, & dicit illis: Dormite iam, & requiescite: ecce appropinquabit hora, & filius hominis tradetur in manus peccatorū. Surgite, [g] eamus: ecce appropinquauit, qui me tradet. [d] Adhuc eo loquente, ecce Iudas vnus de duodecim venit, & cum eo turba multa cū gladiis & fustibus, missi à principib. sacerdotum, & senioribus populi. [e] Qui[h] autē tradidit eum, dedit illis signum, dicens: Quemcunque osculatus fuero, ipse est, tenete eum. Et[i] confestim accedens ad Iesum, dixit: Aut Rabbi. Et osculatus est eum, Dixitq; [k] illi Iesus. Amice, ad quid venisti? Tunc accesserunt, & manus iniecerunt in Iesum, & tenuerunt eum. [f] Et[l] ecce vnus ex his qui erant cum Iesu, extendens manum, exemit gladium suum: & percutiens seruum principis sacerdotum, amputauit auriculam eius. [g] Tunc[m] ait illi Iesus: Conuerte gladium tuum in locum suum. Omnes enim, qui acceperint gladium, gladio peribunt. An putas, [n] quia non possum rogare patrem meum, & exhibebit mihi modò plus quàm duodecim legiones angelorū? Quo modo ergo implebūtur scripturæ, quia sic oportet fieri? [h] In illa[o] hora dixit Iesus turbis: Tanquam ad latronē existis cum gladiis & fustib. comprehendere me: quotidie apud vos sedebá, docens in tem-

i ¶ *Et confestim accedens ad Iesum, dixit: Aue Rabbi. Et osculatus est eum,* &c.] Impudens quidem & scelerata confidētia, magistrum vocare, & osculum ei ingerere, quem tradebat. Tamen adhuc aliquid habet de verecundia discipuli: cùm non eum palam tradit persecutoribus, sed per signum osculi. Hoc est signum, quod posuit Deus in Cain, ne quicunque inuenisset, interficeret eum. Gen. 4. c

k ¶ *Dixitque illi Iesus: Amice, ad quid venisti,* &c.] Verbum: amice, vel καὶ ἀντίφρασιν intelligendum. Vel certè iuxta illud quod supra legimus: *Amice, quomodo huc intrasti, non habens vestem nuptialem.* Sup. 22. b

l ¶ *Et ecce vnus ex his, qui erant cum Iesu, extendens manum, exemit gladium suum, & percutiens seruum principis sacerdotum, amputauit auriculam eius,* &c.] In alio Euangelista scriptum est, quòd Petrus hoc fecerit, eodem mentis ardore, quo cætera. Seruus quoque principis sacerdotum, Malchus appellatur, auricula, quæ amputatur, dextra est. Transitoriè dicendum quòd Malchus, id est, rex quondam populus Iudæorum, seruus factus sit impietatis, & deuorationis sacerdotum: Dexteramque perdiderit auriculam: vt totam litteræ vilitatem audiat in sinistra: sed Dominus in his, qui ex Iudæis credere voluerunt, reddidit aurem dexteram, & fecit seruum genus regale & sacerdotale. Ioan. 13. b H

m ¶ *Tunc ait illi Iesus: Conuerte gladium tuum in locum suum. Omnes enim, qui acceperint gladium, gladio peribunt,* &c.] Et si non frustrà portat gladium, qui vltor Dominicæ iræ positus est in eum, qui malum operatur: attamen quicunq; gladium sumpserit, gladio peribit. Quo gladio? Illo nempe qui igneus vertitur ante paradisum: & gladio spiritus, qui in Dei describitur armatura. Rom. 13. a Gen. 3. d Eph. 6. d

n ¶ *An putas, quia non possum rogare patrem meum, & exhibebit mihi modò plus quàm duodecim legiones angelorum? Quomodo ergo implebuntur scripturæ: quia sic oportet fieri,* &c.] Non indigeo duodecim Apostolorum auxilio, etiam si omnes me defenderent, qui possum habere duodecim legiones angelici exercitus. Vna legio apud veteres, sex millibus complebatur hominum. Pro breuitate temporis numerum non occurrimus explicare: typum tantùm dixisse sufficiat, septuaginta duo angelorum, in quot gentes hominum lingua diuisa est, de duodecim legionibus fieri. Sequens sententia promptum ad patiendum demonstrat animum: quòd frustra Prophetæ cecinerint, nisi Dominus eos verè dixisse, passione sua asseruerit.

o ¶ *In illa hora dixit Iesus turbis: Tanquam ad latronem existis cum gladiis & fustibus comprehendere me: quotidie apud vos sedebam docens in templo, & non me tenuistis,* &c.] Stultum est, inquit, eum cum gladiis & fustibus quærere, qui vltrò se tradit vestris manibus: & in nocte quasi latitantem, & à vestris oculis declinantem per proditorem inuestigare,

qui

A

qui quotidie in templo doceat. Sed ideo aduersum me in tenebris congregamini, quia potestas vestra in tenebris est.

a ¶ *Hoc autem totum factum est, vt adimplerentur scripturæ prophetarum. Tunc discipuli omnes relicto eo fugerunt.*] Quæ sunt scripturæ prophetarum? Foderunt manus meas, & pedes meos. Et alibi: *Sicut ouis ad victimam ductus est.* Et in eodem loco: *Ab iniquitatibus populi mei ductus est ad mortem.*

Psal. 21. d. Esa. 53. c.

Ibidem. Sec. 70.

b ¶ *At illi tenentes Iesum, duxerunt ad Caipham principem sacerdotum, vbi scribæ & seniores conuenerant.*] Moyses Deo iubente præceperat, vt pontifices patribus succederent, & generationis in sacerdotibus series texeretur. Refert Iosephus istum Caipham vnius tantùm anni pontificatum ab Herode pretio redemisse. Non ergo mirum est, si nequam pontifex iniquius iudicet.

Exod. 29. c

c ¶ *Petrus autem sequebatur eum à longe, vsque in atrium principis sacerdotum.*] A longe sequebatur, qui erat dominum negaturus.

d ¶ *Et ingressus intro, sedebat cum ministris vt videret finem. Principes autem sacerdotum, & omne concilium quærebant,* &c.] Vel amore discipuli, vel humana curiositate scire cupiebat, quid iudicaret de domino pontifex: vtrum eum neci addiceret, an flagellis cæsum dimitteret. Et in hoc diuersitas decem apostolorum & Petri. Illi fugiunt, iste quanquam procul, sequitur tamen Saluatorem.

B

e ¶ *Nouissimè autem venerunt duo falsi testes,* &c.] Quo modo falsi testes sunt, si ea dicunt quę dominum supra dixisse legimus? Sed falsus testis est, qui non eodem sensu dicta intelligit quo dicuntur. Dominus enim dixerat de templo corporis sui. Sed & in ipsis verbis calumniantur: & paucis additis vel mutatis, quasi iustam calumniam faciunt. Saluator dixerat: Soluite templum hoc: isti commutant & aiunt: Possum destruere templum Dei. Vos, inquit, soluite, non ego: quia illicitum est vt ipsi nobis inferamus manus. Deinde illi vertunt, & post triduum reędificare illud: vt propriè de templo Iudaico dixisse videatur. Dominus autem vt ostenderet animale & spirans templum, dixerat: & ego in triduo suscitabo illud. Aliud est ædificare, aliud suscitare.

f ¶ *Et surgens princeps sacerdotum, ait illi:* Nihil respondes ad ea quæ isti aduersum te testificantur, &c.] Ita præceps & impatiens, non inueniens calumniæ locum, excutit de solio pontificem, vt vesaniam mentis motu corporis demonstraret. Quanto Iesus tacebat ad indignos responsione sua falsos testes, & sacerdotes impios: tanto magis pontifex furore superatus eum ad respondendum prouocat: vt ex qualibet occasione sermonis, locum inueniat accusandi. Nihilominus Iesus tacebat. Sciebat enim quasi Deus quidquid respondisset, torquendum ad calumniam.

g ¶ *Et princeps sacerdotum ait illi: Adiuro te per Deum viuum,* &c.] Quid adiuras impijssime sacerdotum: vt accuses, an vt credas? Si vt accuses, arguunt alij, voluntque condemnare tacentem. Si vt credas, quare confitenti credere noluisti?

h ¶ *Dicit illi Iesus: Tu dixisti.*] Et aduersum Pilatum, & aduersum Caiphã similis responsio, vt propria sententia cõdemnetur.

i ¶ *Tunc princeps sacerdotum scidit vestimenta sua, dicens: Blasphemauit: quid adhuc egemus testibus?*] Quem de solio sacerdotali furor excusserat, eadem rabies ad scindendas vestes prouocat. Scidit autem vestimenta sua, vt ostendat Iudæos sacerdotij gloriam perdidisse, & vacuam sedem habere pontifices. Sed & consuetudinis Iudaicæ est, cum aliquid blasphemiæ, & quasi contra Deum audierint, scindere vestimenta sua. Quod Paulum quoque & Barnabam, quando in Lycaonia deorum cultu honorabantur, fecisse legimus. Herodes autem, quia non dedit honorem Deo, sed acquieuit immoderato fauori populi, statim ab angelo percussus est.

Act. 14. b.

Ibi. 12. d.

k ¶ *Tunc expuerunt in faciem eius, & colaphis eum cæciderunt.*] Vt adimpleretur quod dictũ est: Dedi maxillas meas alapis, & faciem meam non auerti à confusione sputorum.

Esa. 5. c. Sec. 70.

l ¶ *Alij autem palmas in faciem eius dederunt, dicentes: Prophetiza nobis Christe, quis est qui te percussit?*] Stultum erat verberantibus respondere, & prophetizare cædentibus, cum palam percutientis videretur insania. Sed sicut hoc vobis non prophetauit, sic illud manifestissimè vaticinatus est: quod circundaretur Hierusalem ab exercitu, & non relinqueretur lapis super lapidem in templo.

m ¶ *Petrus verò sedebat foris in atrio.*] Foris sedebat vt videret exitum rei. Et non appropinquabat Iesu, ne ministris aliqua suspicio nasceretur.

n ¶ *Et iterum negauit cum iuramento, quia non noui hominem.*] Scio quosdam pio affectu erga apostolum Petrum, locum hũc ita interpretatos, vt dicerent, Petrum non Deum negasse, sed hominem: & esse sensum. Nescio hominem: quia scio Deũ. Hoc quàm friuolum sit, prudens lector intelligit: si defendunt apostolum, vt Deum mẽdacij reum faciant. Si enim iste non negauit, ergo mentitus est dominus, qui dixerat: Amen dico tibi, quia hac nocte antequam gallus cantet, ter me negabis. Cerne quid dicat: me negabis, non hominem.

o ¶ *Verè tu ex illis es: nam,* &c.] Non quod alterius sermonis esset Petrus aut gentis exteræ. Omnes quippe Hebræi erant, & qui arguebant, & qui arguebantur: sed quòd vnaquæque prouincia & regio habeat proprietates suas, & vernaculum loquendi sonum vitare non possit. Vnde & Ephratæi in Iudicum libro non possunt συνθημα dicere.

Iudic. 12. c. Sec. 70.

p ¶ *Tunc cœpit detestari, & iurare, quia non nouisset hominem, & continuò gallus cantauit.*] In alio euangelio legimus: quia post negationem Petri, & cantum galli respexerit Saluator Petrum: & intuitu suo eum ad amaras lacrymas prouocarit. Nec fieri poterat, vt in negationis tenebris permaneret, quem lux respexerat mundi.

Luc. 22. g.

q ¶ *Et egressus foras fleuit amarè.*] In atrio Caiphæ sedens non poterat agere pœnitentiã. Egreditur foras de impiorum concilio, vt pauidæ negationis sordes, amaris fletibus lauet.

CAPVT

CANON C

i 305 VI

k 306 I

l 307 IV

m 308 II

n 309 VI

o 310 I

p 311 VI

q 312 II D

r 313 I

s 314 I

t 315 I

u 316 II

CANON E

CAPVT XXVII.

MANè autem facto, consilium inierunt omnes principes sacerdotum, & seniores populi aduersus Iesum, vt eum morti traderẽt, & vinctum adduxerunt, & tradiderunt Pontio Pilato præsidi.] Non solum ad Pilatum, sed etiam ad Herodem ductus est: vt vterque domino illuderet. Et cerne solicitudinem sacerdotum in malum. Tota nocte vigilauerunt, vt homicidium facerent. Et vinctum tradiderunt Pilato. Habebant enim hunc morem, vt quem adiudicassent morti, ligatum iudici traderent.

a 317 II

b 318 I

c 319 X

b ¶ *Tunc videns Iudas, qui tradidit eum quòd damnatus*, &c.] Auaritiæ magnitudine impietatis pondus excluſit. Videns Iudas dominum adiudicatum morti, pretium retulit ſacerdotibus: quaſi in poteſtate ſua eſſet, perſecutorum mutare ſententiam. Itaque licet mutauerit voluntatem ſuam, tamen voluntatis primæ exitum non mutauit. Si autem peccauit ille qui tradidit ſanguinem iuſtum: quanto magis Iudæi peccauerunt, qui emerunt ſanguinem iuſtum, & offerendo pretium ad proditionem diſcipulum prouocarunt? Qui diuerſas naturas conantur introducere, & dicunt Iudam proditorem malæ fuiſſe naturæ, nec electionem apoſtolatus potuiſſe ſeruare: reſpondeant quo modo natura mala egerit pœnitentiam.

c 321 IV

F

c ¶ *At illi dixerunt: Quid ad nos?* &c.] Nihil profuit ei ſera pœnitentia, per quam ſcelus corrigere non potuit. Si quando ſic frater peccat in fratrem, vt emendare valeat quod peccauit, poteſt ei dimitti. Sin autem permanent opera, fruſtra voce aſſumitur pœnitentia. Hoc eſt quod in pſalmo de eodem infeliciſſimo Iuda dicitur: *Et oratio eius fiat in peccatum*: vt non ſolum emendare nequiuerit proditionis nefas: ſed ad prius ſcelus etiam proprij homicidij crimen addiderit. Tale quid & Apoſtolus in ſecunda ad Corinthios epiſtola loquitur: *Ne abundantiori triſtitia abſorbeatur frater.*

f 322 II

g 323 IV

h 324 X

Pſal. 108.a

i 325 I

d ¶ *Principes autem ſacerdotum acceptis argenteis dixerunt: Non licet mittere eos in corbonam: quia pretium ſanguinis eſt.*] Verè culicem liquantes, & camelum glutientes. Si enim ideo non mittunt pecuniam in corbonam, hoc eſt, in gazophylacium, & dona Dei, quia pretium ſanguinis eſt: cur ipſum ſanguinem effundunt?

k 326 I

2.Cor.2.b.

חקל דמא

e ¶ *Conſilio autem inito, emerunt ex illis agrum figuli in ſepulturam peregrinorum.*] Illi quidem fecerunt alia voluntate: vt æternum impietatis ſuæ relinquerent ex agri emptione monimentum. Cæterùm nos qui peregrini eramus à lege & prophetis, praua eorum ſtudia ſuſcepimus in ſalutem: & in pretio ſanguinis eius requieſcimus. Figuli autem ager appellatur: quia figulus noſter eſt Chriſtus.

f ¶ *Tunc impletum eſt quod dictum eſt per Hieremiam prophetam dicentem. Et acceperunt triginta argenteos*, &c.] Hoc teſtimonium in Hieremia non inuenitur. In Zacharia verò qui penè vltimus eſt duodecim prophetarum, quædam ſimilitudo fertur, & quamquam ſenſus non multum diſcrepet, tamen & ordo, & verba diuerſa ſunt. Legi nuper in quodam Hebraico volumine, quòd Nazarenæ ſectæ mihi Hebræus obtulit, Hieremię apocryphum: in quo hoc ad verbum ſcripta reperi. Sed tamen mihi videtur magis de Zacharia ſumptum teſtimonium: euangeliſtarum & apoſtolorum more vulgato: qui verborum ordine prætermiſſo, ſenſus tantùm de veteri teſtamento proferunt in exemplum.

G

Zach.11.c.

CAPVT XXVII.

MAne autem facto, conſilium inierunt omnes principes ſacerdotum, & ſeniores populi aduerſus Ieſum, vt eum morti traderent. Et vinctum adduxerunt eum, & tradiderunt Pontio Pilato præſidi. Tunc videns Iudas, qui eum tradidit, quòd damnatus eſſet: pœnitentia ductus, retulit triginta argẽteos principibus ſacerdotum, & ſenioribus, dicens: Peccaui, tradẽs ſanguinem iuſtum. At illi dixerunt: Quid ad nos? Tu videris. Et proiectis argenteis in tẽplo, receſſit, & abiens, laqueo ſe ſuſpendit. Principes autem ſacerdotum acceptis argenteis, dixerunt: Non licet eos mittere in corbonam: quia pretium ſanguinis eſt. Conſilio autem inito, emerunt ex illis agrum figuli in ſepulturã peregrinorũ: propter hoc vocatus eſt ager ille Chakeldema, hoc eſt, ager ſanguinis, vſq; in hodiernũ diem. Tunc impletum eſt quod dictum eſt per Hieremiam prophetam, dicentem: Et acceperunt triginta argenteos, pretium appretiati, q̃ appretiauerunt à filijs Iſrael, & dederunt eos in agrum figuli, ſicut conſtituit mihi dominus. Ieſus autem ſtetit ante præſidem, & interrogauit eum præſes, dicens: Tu es rex Iudæorum? Dicit illi Ieſus: Tu dicis. Et cum accuſaretur à principibus ſacerdotũ & ſenioribus, nihil reſpondit. Tunc dicit illi Pilatus: Non audis quanta aduerſum te dicunt teſtimonia? Et non reſpondit ei ad vllũ verbum: ita vt miraretur præſes vehementer. Per diem aũt ſolemnem conſueuerat præſes populo dimittere vnũ vinctũ, quem voluiſſent. Habebat aũt tunc vinctum inſignẽ, qui dicebatur Barrabbam. Congregatis ergo illis, dixit Pilatus: Quem vultis dimittam vobis: Barrabbam, an Ieſum, qui dicitur Chriſtus? Sciebat. n. quòd per inuidiam tradidiſſent eum. Sedente autem illo pro tribunali, miſit ad eũ vxor eius, dicens: Nihil tibi & iuſto illi: multa. n. paſſa ſum hodie per viſum propter eum. Principes autem ſacerdotũ & ſeniores perſuaſerunt populis vt peterent Barrabbam, Ieſum verò perderẽt. Reſpondens aũt præſes, ait illis: Quẽ vultis vobis de duobus dimitti? At illi dixerunt: Barrabbam. Dicit illis Pilatus: Quid igitur faciam de Ieſu, qui dicitur Chriſtus? Dicunt omnes: Crucifigatur. Ait illis præſes: Quid enim mali fecit? At illi magis clamabant, dicentes: *Crucifigatur.* Vt impleretur quod in vigeſimoprimo pſalmo dixerat: *Circundederunt me canes multi, & congregatio malignantium obſedit me.* Et illud Hieremiæ: *Facta eſt mihi hæreditas mea ſicut leo*

H

ברבם

Hier.12.b.

g ¶ *Ieſus autem ſtetit ante præſidem: & interrogauit eum præſes, dicens: Tu es rex Iudæorum?*] Pilato nihil aliud interrogante criminis, niſi vtrum rex Iudæorum ſit, arguuntur impietatis Iudei, quod ne falſo quidem inuenire potuerint quod objcerent Saluatori.

h ¶ *Dicit illi Ieſus: Tu dicis.*] Sic reſpondit vt & verum diceret, & ſermo eius calumniæ nõ pateret. Et attende quòd Pilato, qui inuitus promebat ſententiam, aliqua ex parte reſponderit: ſacerdotibus autem & principibus reſpõdere noluerit, indignos ſuo ſermone iudicans.

i ¶ *Tunc dicit illi Pilatus: Non audis quanta aduerſum te dicunt teſtimonia?*] Ethnicus quidem eſt, qui condemnat Ieſum: ſed cauſam refert in populum Iudæorum. Non audis quanta aduerſum te dicunt teſtimonia? Ieſus autem nihil reſpondere voluit, ne crimen diluens à præſide dimitteretur, & crucis vtilitas differretur.

k ¶ *Habebat autem tunc vinctum inſignem, qui dicebatur Barrabbã.*] Iſte in euangelio quod ſcribitur iuxta Hebræos, filius magiſtri eorum interpretatur, qui propter ſeditionem & homicidium fuerat condemnatus. Offert autem eis optionem Pilatus dimittendi quem velint: Iatronem, an Ieſum: non dubitans Ieſum potius eligendum: ſciens eum propter inuidiam traditum. Igitur cauſa crucis manifeſtè inuidia eſt.

l ¶ *Sedente autem illo pro tribunali, miſit ad eum vxor eius, dicens: Nihil tibi & iuſto illi*, &c.] Nota quòd gentibus ſæpè à Deo ſomnia reuelentur: & quòd in Pilato & vxore eius iuſtum dominum confitentibus gentilis populi teſtimonium ſit.

m ¶ *Dicit illis Pilatus: Quid igitur faciam de Ieſu, qui dicitur Chriſtus*, &c.] Multas liberandi Saluatoris Pilatus occaſiones dedit. Primum Iatronem iuſto conferens. Deinde inferens: Quid igitur faciam de Ieſu qui dicitur Chriſtus: hoc eſt, qui rex veſter eſt. Cumque reſponderent: Crucifigatur, non ſtatim acquieuit: ſed iuxta ſuggeſtionem vxoris, quæ mandauerat: Nihil tibi & iuſto illi: ipſe quoque reſpondit: Quid enim mali fecit? Hoc dicendo Pilatus abſoluit Ieſum. At illi magis clamabant, dicentes: *Crucifigatur.* Vt impleretur quod in vigeſimoprimo pſalmo dixerat: *Circundederunt me canes multi, & congregatio malignantium obſedit me.* Et illud Hieremiæ: *Facta eſt mihi hæreditas mea ſicut*

leo in silua: dederunt super me vocem suam. Esaia quoque in hac sententia congruente: Expectaui vt facerent iudicium: fecerunt autem iniquitatem, & non iustitiam, sed clamorem.

a ¶ *Videns autem Pilatus, quia nihil proficeret, sed magis tumultus fieret: accepta aqua, lauit manus coram populo, dicens: Innocens ego sum à sanguine iusti huius,* &c.] Pilatus accepit aquam, iuxta illud propheticum: *Lauabo inter innocentes manus meas:* vt in lauacro manuum eius, gentilium opera purgarentur: & ab impietate Iudæorum, qui clamauerunt, crucifige eum, nos alienos faceret: quodammodo hoc contestans & dicens: Ego quidem innocentem volui liberare: sed etiam seditio oritur, & perduellionis mihi contra Cæsarem crimen impingitur, Innocens ego sum à sanguine iusti huius. Iudex qui cogitur contra Christum sententiam ferre, non damnat oblatum, sed arguit offerentes, iustum esse pronuncians qui crucifigendus est. Vos, inquit, videritis. Ego minister sum legum: vestra vox sanguinem fundit.

b ¶ *Et respondens vniuersus populus dixit: Sanguis eius super nos, & super filios nostros.*] Perseuerat vsque in præsentem diem hæc imprecatio super Iudæos, & sanguis domini non aufertur ab eis. Vnde per Esaiam loquitur: Si leuaueritis ad me manus, non exaudiam vos. Manus enim vestræ plenæ sunt sanguine. Optimam hæreditatem Iudæi filijs reliquerunt, dicentes: *Sanguis eius super nos, & super filios nostros.*

c ¶ *Tunc dimisit illis Barrabbam, Iesum autem flagellatum tradidit eis vt crucifigeretur.*] Barrabbam latro, qui seditiones faciebat in turbis, qui homicidiorum auctor erat, dimissus est populo Iudæorum, id est, diabolus: qui vsque hodie regnat in eis: & iccirco pacem habere non possunt. Iesus autem à Iudæis traditus, absoluitur ab vxore Pilati, & ab ipso præside iustus appellatur. Et Centurio confitetur quòd verè Dei filius sit. Quærat eruditus lector, quo modo sibi conueniat Pilatum lauisse manus suas & dixisse: Innocens ego sum à sanguine iusti huius: & postea flagellatum tradidisse Iesum, vt crucifigeretur. Sed sciendum est Romanis eum legibus ministrasse, quibus sancitum est, vt qui crucifigitur, prius flagellis verberetur. Traditus est itaque Iesus militibus verberandus, & illud sacratissimum corpus pectusque Dei capax, flagella secuerunt. Hoc autem factum est, vt quia scriptum erat. *Multa flagella peccatorum*, illo flagellato nos à verberibus liberaremur: dicente scriptura ad virum iustum: *Flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo.*

d ¶ *Tunc milites præsidis suscipientes Iesum in prætorium, congregauerunt ad eum vniuersam cohortem, & exuentes eum, chlamydem coccineam circundederunt ei. Et plectentes coronam de spinis, posuerunt super caput eius,* &c.] Milites quidem, quia rex Iudæorum fuerat appellatus, & hoc ei scribæ & sacerdotes crimen obiecerant, quòd sibi in populo Israël vsurparet imperium: illudentes hoc faciunt, vt nudatum pristinis vestibus induant chlamydem coccineam pro rufo limbo, quo reges veteres vtebantur: & pro diademate ponunt ei coronam spineam: pro sceptro regali dant calamum, & adorant quasi regem. Nos autem omnia hæc intelligamus mysticè. Quo modo enim Caiphas dixit: Oportet vnum hominem mori pro omnibus, nesciens quid diceret: sic & isti quæcumq; fecerunt, licet alia mente fecerint, tamen nobis qui credimus, sacramenta tribuerunt. In chlamyde coccinea, opera gentium cruenta sustentat: in corona spinea, maledictum soluit antiquum: in calamo, venenata occidit animalia. Siue calamum tenebat in manu, vt sacrilegium scriberet Iudæorum.

e ¶ *Et expuentes in eum, acceperunt arundinem, & percutiebant caput eius.*] Eo tempore completum est: *Non auerti faciem meam à confusione sputorum:* & tamen cum caput eius percutiant arundine, sustinet cuncta patiēter, vt Esaiæ verum ostendat vaticinium, dicentis, Arundinem quassatam non confringet.

f ¶ *Et postquam illuserunt ei, exuerunt eum chlamyde,* &c.] Quando flagellatur Iesus, & conspuitur, & irridetur, non habet propria vestimenta: sed ea quæ propter nostra peccata sumpserat. Cum autem crucifigitur, & illusionis atque irrisionis pompa præterierit, tunc pristinas vestes recipit, & proprium assumit ornatum, statimque elementa turbantur, & creatori testimonium dat creatura.

g ¶ *Exeuntes autem inuenerunt hominem Cyreneum nomine Simonem: hunc angariauerunt vt tolleret crucem eius.*] Nec quis putet huic loco Ioannis euangelistæ historiam esse contrariam. Ille enim dixit, exeuntem dominum de prætorio portasse crucem suam: Matthæus autem refert, quòd inuenerunt hominem Cyreneum nomine Simonem, quem angariantes imposuerunt ei crucem Iesu. Sed hoc intelligendum est, quòd egrediens de prætorio Iesus, ipse portauerit crucem suam, postea obuium habuerint Simonem, cui portandam crucem imposuerint. Iuxta Anagogen verò, crucem Iesu suscipiunt nationes, & peregrinus obediens portat ignominiam Saluatoris.

h ¶ *Et venerunt in locum, qui dicitur Golgoltha, quod est Caluariæ locus.*] Audiui quendam exposuisse Caluariæ locum, in quo sepultus est Adam: & ideo sic appellatum esse, quia ibi antiqui hominis sit conditum caput, & hoc esse quod Apostolus dicat: *Surge qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Christus.* Fauorabilis interpretatio, & mulcens aurem populi, nec tamen vera. Extra vrbem enim & foras portā, loca sunt in quibus truncantur capita damnatorum, & Caluariæ, id est, decollatorum sumpsere nomen. Propterea autem ibi crucifixus est dominus: vt vbi prius erat area damnatorum, ibi erigerentur vexilla martyrij. Et quomodo pro nobis maledictum crucis factus est, & flagellatus est, & crucifixus: sic pro omnium salute quasi noxius inter noxios crucifigeretur. Sin autem quispiam contendere voluerit, ideo ibi dominum crucifixum, vt sanguis ipsius super Adæ tumulum distillaret: interrogemus eum, quare & alij latrones in eodem loco crucifixi sint? Ex quo apparet Caluariam non sepulcrū primi hominis, sed locum significare decollatorum: vt vbi abundauit peccatum, superabundaret gratia. Adam verò sepultum iuxta Hebron & Arbee, in Iesu filij Naue volumine legimus.

i ¶ *Et dederunt ei acetum bibere cum felle mixtum,* &c.] Deus loquitur ad Hierusalem: *Ego te plantaui vineam veram: quo modo facta es in amaritudinem vitis alienæ?* Amara vitis, amarum vinum facit: quod propinat domino Iesu, vt impleatur quod scriptum est: *Dederunt in escam meam fel, & in siti mea potauerunt me aceto.* Quod autem dicitur: *Et cum gustasset noluit bibere:* hoc indicat, quòd gustauerit quidem pro nobis mortis amaritudinem, sed tertia die resurrexerit.

k ¶ *Postquam autem crucifixerunt eum, diuiserunt vestimenta eius,*

CANON C

Esa. 50. c. l. 327 X

Ibi. 42. a. m 328 I n 329 IV

o 330 VI

p 331 I q 332 I r 333 IV s 334 I

Ioan. 19. c. D

Ephes. 5. a.

Iosue 14. d.

Hiere. 2. d. Sec. 70.

Psal. 38. c.

CANON E *Psal. 21.*

eius sortem mittentes.] Et hoc in eodem psalmo fuerat prophetatũ: *Diuiserunt sibi vestimenta mea, & super vestem meam miserunt sortem.*

a ¶ *Et sedentes seruabant eum.*] Diligentia militum & sacerdotum nobis proficit, vt maior & apertior resurgentis virtus appareat.

b ¶ *Et imposuerunt super caput eius causam ipsius scriptam: Hic est Iesus rex Iudæorum.*] Non possum digne admirari pro rei magnitudine, quòd redemptis pretio falsis testibus, & ad seditionem clamoremque infelici populo concitato, nullam aliam inuenerint causam interfectionis eius, nisi quòd rex Iudæorum esset: & illi forsitan illudentes tidentesque hoc fecerint. Cæterùm Pilatus etiam nolentibus respondit: Quod scripsi scripsi. Velitis, nolitis Iudæi, omnis vobis gentium turba respondet: Iesus rex Iudæorum est: hoc est, imperator credentium & confitentium.

c ¶ *Tunc crucifixi sunt cũ eo duo latrones,* &c.] Si Golgoltha tumulus est Adam, & non damnatorum locus, & ideo dominus ibi crucifigitur, vt suscitet Adam, duo latrones quare in loco isto eodem crucifigũtur?

d ¶ *Prætereuntes autem blasphemabant,* &c.] Blasphemabant, quia prætergrediebantur viã, & in vero itinere scripturarum ambulare nolebant. Mouebant capita sua, quia iam antea mouerant pedes, & non stabãt super petram. Idipsum autem insultans dicit fatuus populus, quod falsi testes conuinxerant.

e ¶ *Alios saluos fecit, seipsum non potest saluum facere.*] Etiam nolentes confitentur scribæ & phariſæi, quòd alios saluos fecerit. Itaque vos vestra condemnat sententia. Qui enim alios saluos fecit, vtique si vellet, seipsum saluare poterat.

f ¶ *Descendat nunc de cruce, & credemus ei.*] Fraudulenta promissio. Quid est plus: de cruce adhuc descendere viuentem, an de sepulcro mortuum resurgere? Resurrexit & non credidistis: ergo si etiam de cruce descenderet, similiter non credideretis. Sed mihi hoc videntur dæmones immittere. Statim enim vt crucifixus est dominus, senserunt virtutem crucis, & intellexerunt fractas esse vires suas: & hoc agunt vt de cruce descendat: sed dominus sciens aduersariorum insidias, permanet in patibulo vt diabolum destruat.

g ¶ *Idipsum autem & latrones qui crucifixi erant cum eo, improperabant ei.*] Hic per tropum, qui appellatur συνεκδοχη, pro vno latrone vterque inducitur blasphemasse. Lucas verò asserit, quod altero blasphemante, alter confessus sit, & econtrario increpauerit blasphemantem. Non quòd discrepent euangelia, sed quod primum vterque blasphemauerit: dehinc sole fugiente, terra commota, laxisque disruptis, & ingruentibus tenebris, vnus crediderit in Iesum, & priorem negationem sequenti confessione emendauerit. In duobus latronibus, vterque populus, & gentilium & Iudæorum primum dominum blasphemauit. Postea signorum magnitudine alter exterritus egit pœnitentiam, & vsque hodie Iudæos increpat blasphemantes. *Luc. 23. f.*

h ¶ *A sexta autem hora tenebræ factæ sunt super vniuersam terram, vsque ad horam nonam.*] Qui scripserunt contra euangelia, suspicantur deliquium solis, quod certis statutisque temporibus accidere solet, discipulos Christi ob imperitiam super resurrectione domini interpretatos: cum defectus solis nunquam nisi ortu lunæ fieri soleat. Nulli autem dubium est paschæ tempore lunam fuisse plenissimam. Et ne forsitan videretur vmbra terræ, vel orbis lunæ soli oppositus breues & ferrugineas fecisse tenebras: trium horarum spacium ponitur, vt omnis causantium occasio tolleretur. Et hoc factum reor vt compleatur prophetia, dicens: *Occumbet sol meridie, & contenebrabitur super terram in die lux.* Et in alio loco: *Occubuit sol cum adhuc media esset dies.* Videturque mihi clarissimum lumen mundi, hoc est, luminare maius retraxisse radios suos, ne aut pendentem videret dominum, aut impij blasphemantes sua luce fruerentur. *Amos 8. 6. Sec. 70.* *Hier. 15. b. Sec. 70.*

i ¶ *Et circa horam nonam clamauit Iesus voce magna, dicens:* a *Eli, Eli, lamma sabacthani: Hoc est, Deus meus, Deus meus, vt quid dereliquisti me.*] Principio vicesimi primi psalmi abusus est, illudque quod in medio versiculo legitur: Respice in me, superfluum est. Legitur enim in Hebræo: Deus meus, Deus meus, quare me dereliquisti? Ergo impij sunt qui psalmum istum ex persona Dauid siue Hester & Mardochæi dictum putant: cum etiam euangelistæ testimonia ex eo sumpta super Saluatore intelligant. Vt est illud: Diuiserunt sibi vestimenta mea, & super vestem meam miserunt sortem. Et aliud: Foderunt manus meas, & pedes meos. Ne mireris verborum humilitatem, & querimonias derelicti, cum formam serui sciens, scandalum crucis videas.

k ¶ *Quidam autem illic stantes,* &c.] Non omnes, sed quidam, quos arbitror milites fuisse Romanos, non intelligentes sermonis Hebraici proprietatem: sed ex eo quod dixit: Eli, Eli, putantes Eliam ab eo inuocatum. Sin autem Iudæos, qui hoc dixerint, intelligere voluerimus, & hoc more sibi solito faciunt, vt dominum imbecillitatis infament, qui Eliæ auxilium deprecetur.

l ¶ *Et continuo currens vnus ex eis, acceptam spongiam impleuit aceto, & imposuit arundini, & dabat ei bibere.*] Et hæc facta sunt vt compleretur prophetia: *In siti mea potauerunt me aceto.* Vsque hodie Iudæi & omnes increduli dominicæ resurrectionis, aceto & felle potant Iesum: & dant ei vinum myrrhatum: vt eum consopiant, & mala eorum non videat. *Psal. 68. c.*

m ¶ *Iesus autem iterum clamans voce magna emisit spiritum.*] Diuinæ potestatis indicium est emittere spiritum, vt ipse quoq; dixerat: *Nemo potest tollere animam meam à me, sed ego pono eam à me ipso, & rursum accipiam eam.* *Ioan. 10. d.*

n ¶ *Et velum templi scissum est in duas partes, à summo vsque deorsum.*] Velum templi scissum est, & omnia legis sacramenta quæ prius tegebantur prodita sunt, atque ad gentium populum transierunt. In euangelio, cuius sæpè facimus mentionem, superliminare templi infinitæ magnitudinis fractum esse atque diuisum legimus. Iosephus quoque refert virtutes angelicas præsides quondam templi tunc pariter conclamasse: Transeamus ex his sedibus.

o ¶ *Et terra mota est, & petræ scissæ sunt, & monumenta aperta sunt.*] Nulli dubium est quid significet iuxta litteram magnitudo signorum, vt crucifixum dominum suum & cœlum & terra & omnia demonstrarent. Sed mihi videtur terræmotus & reliqua typum ferre credentium: quòd pristinis errorum vitijs derelictis & cordis emollita duritia: qui prius similes erant tumulis mortuorum, postea agnouerint creatorem.

Et

a ¶ *Et*

t 335 I
u 336 I
x 337 VI
y 338 II
z 339 II
a 340 II
b 341 VI
c 342 II
d 343 I
F
e 344 II
f 345 X

G

Cal. a אלי אלי למא שבקתני Heb. אלי אלי למה עזבתני

H

a ¶ *Et multa corpora sanctorum, qui dormierant surrexerunt: & exeuntes de monumentis post resurrectionem,* &c.] Quo modo Lazarus mortuus resurrexerit, sic & multa corpora sanctorum resurrexerunt, vt dominum ostenderent resurgentem. Et tamen cum monumenta aperta sint, non antea resurrexerunt quàm dominus resurgeret, vt esset primo genus resurrectionis ex mortuis. Sanctam autem ciuitatem, in qua visi sunt resurgentes, aut Hierosolymam cœlestem, intelligamus, aut hanc terrenam, quæ ante sancta fuerat. Sicut & Matthæus appellatur Publicanus, non quòd & apostolus adhuc permaneat publicanus, sed quòd pristinum vocabulum teneat. Sancta appellabatur ciuitas Hierusalem propter templum & sancta sanctorum, & ob distinctionem aliarum vrbium, in quibus idola colebantur. Quando verò dicitur, apparuerunt multis, ostenditur non generalis fuisse resurrectio, quæ omnibus appareret: sed specialis ad plurimos, vt hi viderent qui cernere merebantur.

b ¶ *Centurio autem, & qui cum eo erant, custodientes Iesum, viso terræmotu, & his quæ fiebant, timuerunt valde, dicentes: Verè filius Dei erat iste.*] In alio euangelio post terræmotum manifestior causa miraculi Centurionis exponitur, quod cum vidisset eum spiritum dimisisse, dixerit: *Verè filius Dei erat iste.* Nullus enim habet potestatem dimittendi spiritum, nisi ille qui animarum conditor est. Spiritum autem in hoc loco pro anima intelligamus, seu quòd spirituale & vitale corpus faciat: seu quòd animæ ipsius substantia spiritus sit, iuxta illud quod scriptum est: *Auferes spiritum eorum, & deficient.* Et hoc considerandum, quòd Centurio ante crucem in ipso scandalo passionis verè Dei filium confiteatur, & Arius in ecclesia prædicet creaturam.

c ¶ *Erant autem ibi mulieres multæ à longe, quæ secutæ fuerant Iesum à Galilæa, ministrantes ei.*] Consuetudinis Iudaicæ fuit (nec ducebatur in culpam, more gentis antiquo) vt mulieres de substantia sua victum atque vestitum præceptoribus ministrarent. Hoc quia scandalum facere poterat in nationibus, Paulus abiecisse se memorat. Dicit enim ipse: *Nunquid non habemus potestatem sorores mulieres circumducendi, sicut & cæteri apostoli faciunt?* Ministrabant autem domino de substantia sua, vt meteret earum carnalia, cuius illæ metebant spiritualia. Non quòd indigeret cibis dominus creaturarum, sed vt typum ostenderet magistrorum: quod victu atq; vestitu ex discipulis deberent esse contenti. Sed videamus quales comites habuerit: Mariam Magdalenam, à qua septem dæmonia eiecerat, & Mariam Iacobi, & Ioseph matrem, materteram suam, sororem Mariæ matris domini: & matrem filiorum Zebedæi, quæ paulò ante regnum liberis postulauerat, & alias, quas in cæteris euangelijs legimus.

d ¶ *Cum sero factum esset, venit quidam homo dives ab Arimathia, nomine Ioseph, qui & ipse discipulus erat Iesu,* &c.] Dives refertur, non de iactantia scriptoris, quo virum nobilem atque ditissimum referat Iesu fuisse discipulum: sed vt ostendat causam quare à Pilato corpus Iesu potuerit impetrare. Pauperis enim & ignoti non erat ad Pilatum præsidem Romanæ potestatis accedere, & crucifixi corpus impetrare. In alio euangelista Ioseph iste βουλευτὴς appellatur, id est, consiliarius: & de ipso quidam putant primum psalmum esse compositum: *Beatus vir, qui non abijt in consilio impiorum,* & reliqua.

Et [a] multa corpora sanctorum qui dormierant, surrexerunt: Et exeuntes de monumentis post resurrectionem eius, venerũt in sanctam ciuitatem, & apparuerunt multis. [g] Céturio [b] autem, & qui cũ eo erant, custodientes Iesum, viso terræmotu, & his quæ fiebant, timuerunt valde, dicẽtes: Verè filius Dei erat iste. [h] Erant [c] aũt ibi mulieres multæ à longe, quæ sequutæ fuerãt Iesum à Galilæa, ministrantes ei: inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi, & Ioseph mater, & mater filiorum Zebedæi. [i] Cũ [d] autẽ sero factum esset, venit quidã homo dives ab Arimathia, nomine Ioseph: qui & ipse discipulus erat Iesu. Hic accessit ad Pilatũ, & petijt corpus Iesu. Tunc Pilatus iussit reddi corpus. [k] Et [e] accepto corpore, Ioseph inuoluit illud in sindone munda. Et [f] posuit illud in monumento suo nouo, quod exciderat in petra, & aduoluit saxũ magnum ad ostiũ monumenti, & abijt. [l] Erat [g] autem ibi Maria Magdalene, & altera Maria, sedentes contra sepulcrum. [m] Altera autem die, quæ est post parasceuen, conuenerunt principes sacerdotum, & pharisæi ad Pilatũ, dicentes: Domine, recordati sumus, quia seductor ille dixit adhuc viuẽs, post tres dies resurgã. Iube [h] ergo custodiri sepulcrũ vsque in diem tertiũ, ne forte veniant discipuli eius, & furentur eum, & dicant plebi, surrexit à mortuis, & erit nouissimus error peior priore. Ait illis Pilatus: Habetis custodiam: Ite, custodite sicut scitis. Illi autem abeuntes munierunt sepulcrum, signantes lapidem cum custodibus.

Caput XXVIII.

Va Espere [i] autem sabbathi, quæ luxescit in prima sabbathi, venit Maria Magdalene, & altera Maria videre sepulcrum. Et [k] ecce terræmotus factus est magnus. Angelus enim domini descendit de cœlo: & accedens, reuoluit lapidem, & sedebat super eum. Erat autem aspectus eius sicut fulgur, & vestimentum eius sicut nix. Præ autem timore eius exterriti sunt custodientes, & facti sunt tanquam mortui. Respondens autem angelus dixit mulieribus: Vos nolite timere: scio enim quòd Iesum qui crucifixus est quæritis. Non est hic, surrexit enim sicut dixit. Venite & videte locum vbi positus erat dominus. Et cito euntes dicite discipulis eius quia surrexit à mortuis, & ecce præcedet vos in Galilæam, ibi eum videbitis. Ecce prædixi vobis. Et exeuntes cito de monumento cum timore magno & gaudio, currebant nunciare discipulis eius. Et ecce Iesus occurrit illis dicens: Auete. At illæ accesserunt & tenuerunt pedes eius, & adorauerunt eum. Tunc ait illis Iesus: Nolite timere: ite nunciate fratribus meis vt eant in Galilæam, ibi me videbunt. Illis autem euntibus, ecce quidam de custodia venerunt in ciuitatem, & nunciauerunt principibus sacerdotum omnia quæ facta fuerant. Et congregati cum senioribus consilio accepto, pecunias copiosas dederunt militibus dicentes: Dicite vos discipuli eius nocte venerunt & furati sunt eum nobis dormientibus. Et si auditum fuerit hoc ante præsidem, nos suadebimus ei & vos securos faciemus. Illi autem accepta pecunia fecerunt sicut docti sunt. Et diuulgatum est apud Iudæos verbum istud vsque in hodiernum diem.

Caput XXVIII.

Vespere autem sabbathi, quæ luxescit in prima sabbathi, venit Maria Magdalene, &c.] Quòd diuersa tempora istarum mulierum in euangelijs describuntur, non mendacij signum est (vt impij obijciunt) sed sedulæ visitationis officium: dum crebrò abeunt ac recurrunt, & non patiuntur à sepulcro domini diu abesse vel longius.

k ¶ *Et ecce terræmotus factus est magnus: Angelus enim domini descendit de cœlo, & accedens reuoluit lapidem, & sedebat super eum. Erat autem aspectus eius sicut fulgur, & vestimentum eius sicut nix.*] Dominus noster vnus atq; idẽ filius Dei & filius hominis, iuxta vtramq; naturã, diuinitatis & carnis, nunc magnitudinis suę, nunc humilitatis signa demonstrat. Vnde & in præsenti loco, quamquam homo sit qui crucifixus est, qui sepultus est, qui

e ¶ *Et accepto corpore, Ioseph inuoluit illud in sindone munda.*] Ex simplici sepultura domini, ambitio diuitum condemnatur: qui nec in tumulis quidem possunt carere diuitijs. Possumus autem iuxta intelligentiam spiritualem & hoc sentire, quòd corpus domini non auro, non gemmis & serico, sed linteamine puro obuoluẽdum sit: quamquam & hoc significet, quòd ille in sindone munda inuoluit Iesum, qui pura mente eum susceperit.

f ¶ *Et posuit illud in monumento suo nouo, quod exciderat in petra: & aduoluit saxum magnum ad ostium monumenti, & abijt.*] In nouo ponitur monumento, ne post resurrectionem cæteris corporibus remanentibus resurrexisse alius fingeretur. Potest autem & nouum sepulchrum, Mariæ virginalem vterum demonstrare, saxumque ostio appositum, & saxum magnum, ostendere absque auxilio plurimorum sepulchrum non potuisse reserari.

g ¶ *Erat autem ibi Maria Magdalene, & altera Maria sedentes contra sepulcrum,* &c.] Cæteris relinquẽtibus dominum, mulieres in officio perseuerant, expectantes quod promiserat Iesus: & ideo meruerunt primæ videre resurgentem, quia *qui perseuerauerit vsq; in finem, hic saluus erit.*

h ¶ *Iube ergo custodiri sepulcrum vsq; in diem tertium,* &c.] Non sufficerat principibus sacerdotum & scribis ac pharisæis crucifixisse dominum Saluatorem: nisi sepulcrum custodirent, cohortem acciperent, signarent lapidem, & quantum in illis est, manum opponerent resurgenti, vt diligentia eorum nostræ fidei proficeret. Quanto enim amplius reseruatur, tanto magis resurrectionis virtus ostenditur. Vnde & in monumẽto nouo, quod excisum fuerat in petra, conditus est: ne si ex multis lapidibus ædificatum esset, suffossis tumuli fundamentis, ablatus furto diceretur. Quòd autem in sepulcro ponendus esset, prophetæ testimonium est, dicentis: *Hic habitabit in excisa spelunca petræ fortissimæ.* Statimque post duos versiculos sequitur: *Regem cum gloria videbitis.*

CANON E

qui clausus tumulo, quem lapis oppositus cohibet: tamen, quæ foris aguntur, ostendunt filium Dei: sol fugiens, tenebræ ingruentes, terra commota, velum scissum, saxa dirupta, mortui suscitati, angelorum ministeria, quæ ab initio natiuitatis eius Deum probabant. Ad Mariam Gabriel venit: cum Ioseph angelus loquitur: idem pastoribus nunciat: angelorum postea auditur chorus, dicentium: *Gloria in excelsis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis.* Tentatur in solitudine, & post victoriam statim seruiunt angeli. Nunc quoque angelus venit custos sepulcri dominici, & in vestitu candido signat gloriam triumphantis. Necnon ascendente ad cœlos domino, duo angeli in Oliueti monte cernuntur, pollicentes apostolis secundum Saluatoris aduentum.

Luc. 1. c. Sup. 1. d.

b 353 II *Luc. 2. Sup. 4. b.*

Act. 1. b. c 354 II

d 355 X

a ¶ *Præ timore autem eius exterriti sunt custodes, & facti sunt velut mortui,* &c.] Custodes timore perterriti, instar mortuorum stupefacti iacent, & tamen angelus non illos, sed mulieres consolatur: Nolite timere vos. Illi, inquit, timeant, in his perseueret pauor, in quibus permanet incredulitas. Cæterùm vos, quia Iesum quæritis crucifixum, audite quòd resurrexerit, & promissa perfecerit.

b ¶ *Venite, & videte locum vbi positus erat.*] Vt si meis verbis non creditis, vacuo credatis sepulcro: & gradu concito pergite, ac nunciate discipulis eius.

F

c ¶ *Quia surrexit, & ecce præcedit vos in Galilæam.*] Hoc est, in volutabrum gentium, vbi ante error erat & lubricum, & firmo ac stabili pede vestigium non ponebat.

d ¶ *Et exierunt cito de monumento cum timore & gaudio magno currentes nunciare discipulis eius.*] Duplex mentes mulierum tenebat affectus, timoris & gaudij, alter de miraculi magnitudine, alter ex desiderio resurgentis: & tamen vterque fœmineum concitabat gradum. Pergebant ad Apostolos, vt per illos fidei seminarium spargeretur.

e ¶ *Et ecce Iesus occurrit illis, dicens: Auete.*] Quæ sic quærebant, quæ ita currebant, merebantur omnium habere dominum resurgentem, & primum audire: Auete, vt maledictum Euæ mulieris, in mulieribus subuerteretur.

f ¶ *Illæ autem accesserunt, & tenuerunt pedes eius,* &c.] Istæ accedunt, & tenent pedes eius, quia adorauerunt eum. Cæterùm illa, quæ quærebat viuentem cum mortuis, & nesciebat adhuc filium Dei surrexisse, meritò audit: *Ne tangas me: nondum enim ascendi ad patrem meum.*

Ioan. 20. d

g ¶ *Tunc ait illis Iesus: Nolite timere.*] Et in veteri & in nouo testamento hoc semper obseruandum est, quòd quando augustior aliqua apparuerit visio, primum timor pellitur, vt sic mente placata possint quæ dicunt audiri.

h ¶ *Ite, nunciate fratribus meis, vt eant in Galilæam: ibi me videbunt. Quæ cum abijssent, ecce quidam de custodibus venerunt in ciuitatem,* &c.] His fratribus, de quibus in alio loco dixit: *Annunciabo nomen tuum fratribus meis,* qui Saluatorem nequaquam in Iudæa conspiciunt, sed in gentium multitudine.

G *Psal. 22. c.*

i ¶ *Et congregati cum senioribus, consilio accepto, pecuniam copiosam dederunt militibus,* &c.] Custodes miraculum confitentur: ad vrbem conciti redeunt, nũciant principibus sacerdotum, quæ viderint, quæ facta conspexerint. Illi qui debuerant conuerti ad pœnitentiam, & Iesum quærere resurgentem, perseuerant in malitia, & pecuniam, quæ ad vsus templi data fuerat, vertunt in redemptionem mendacij: sicut antea triginta argenteos dederant Iudæ proditori. Omnes igitur qui stipe templi, & his quæ conferuntur ad vsus ecclesiæ, abutũtur in alijs rebus, quibus suam expleant voluntatem: similes sunt scribarum & sacerdotum, redimentium mendacium, & Saluatoris sanguinem.

Sup. 26. b.

k ¶ *Vndecim autem discipuli abierunt in Galilæam, in montem vbi constituerat illis Iesus.*] Post resurrectionem Iesus in monte Galilææ conspicitur, ibique adoratur, licet quidam dubitent, & dubitatio eorum nostram augeat fidem. Tunc manifestius ostenditur Thomæ, & latus lancea vulneratum, & manus fixas demonstrat clauis.

Ioan. 20. f

H

l ¶ *Accedens Iesus loquutus est eis dicens: Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra.*] Illi potestas data est, qui paulò ante crucifixus, qui sepultus in tumulo, qui mortuus iacuerat: qui postea resurrexit. In cœlo autem & in terra potestas data est, vt qui ante regnabat in cœlo, per fidem credentium regnet in terris.

m ¶ *Euntes autem docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine patris & filij & spiritus sancti.*] Primum docent omnes gentes, deinde doctas intingunt aqua. Non enim potest fieri, vt corpus baptismi recipiat sacramentum, nisi ante anima fidei susceperit veritatem. Baptizantur autem in nomine patris & filij & spiritus sancti, vt quorum vna est diuinitas, vna sit largitio: nomenque trinitatis, vnus Deus est.

n ¶ *Docentes eos seruare omnia quæcumq; mandaui vobis.*] Ordo præcipuus: Iussit apostolis vt primum docerent vniuersas gentes: deinde fidei intingerent sacramento, & post fidem ac baptismа quæ essent obseruanda præciperent. Ac ne putemus leuia esse quæ iussa sunt & pauca, addidit: Omnia quæcunque mandaui vobis. Vt quicumque crediderint, qui in trinitate fuerint baptizati, omnia faciant quæ præcepta sunt.

o ¶ *Et ecce ego vobiscum sum vsque ad consummationem sæculi.*] Qui vsque ad consummationem sæculi cum discipulis se futurum esse promittit, & illos ostendit semper esse victuros, & se nunquam à credentibus recessurum. Qui autem vsque ad consummationem mundi sui præsentiam pollicetur, non ignorat eam diem, in qua se scit futurum cum apostolis.

Commentariorum Hieronymi in Matthæum finis.

DIVO

DIVO HIERONYMO PRESBYTERO INSCRIPTA, FALSO TAMEN, IN EVANGELIVM SECVNDVM MARCVM

PRAEFATIO.

Matt.13 g. Mar. 12.d. *Omnis scriba doctus in regno cælorum, similis est homini patrifamiliàs, qui profert de thesauro suo noua & vetera.* Ego verò similis pauperculæ viduæ, duo minuta in gazophylacium mittenti, discentibus meis pauperculis, ac de paupere pera sperantibus alimenta, has de mensa diuitum mitto micas, quas catuli mei auidè cum Syrophœnissa flagitant. Porrò anxiatus, aurum & argentum, lapides pretiosos minimè habens, pelles scilicet hyacinthinas de cœlestibus, non de terrestribus offeram: si potuero, de naturis, id est, de Marci Euangelistæ historia, vel mystico intellectu (vt maiores mei tradiderunt) Deo adiuuante intimare curabo. Quem ideo Euangelia tractantes, intactum (vt puto) præterierunt: quia eadem penè quæ Matthæus narrat, licet in proprijs quibusdam sint distincti testimonijs: vt *Ezech.1.* ala alterius, alam alterius tangat animalis: & rota rotam eadem sequatur via, & vt versis inuicem vultibus sese sancta contueantur animalia. In primo canone Marcus cum Matthæo Lucaque comitatur & Ioanne. In secundo cum Matthæo & Luca. In quarto cum Matthæo & Ioanne. In sexto canone, velut in vno vecte duo annuli, Matthæus semper coniungitur & Marcus, id est, in quadraginta & septem capitulis. In octauo canone cum Luca comitatur, id est, in tredecim capitulis. In proprijs verò, quæ maximè vtcunque explanare dispono, decem & octo incedit speciatim capitulis: quæ simul omnia ducenta & trigintaquinque sunt capitula.

Marcus Euangelista Dei, Petri discipulus, Leuiticus genere, & sacerdos, in Italia hoc scripsit Euangelium. Qui initium Euangelij sui de vocibus prophetarum præsumens, præcursorem Christi Ioannem, Malachiæ, id est, angeli testimonio cõprobans, verbum carnem factum voce Esaiæ designans, principium euangelicæ prædicationis instituit, & inuenit in verbo vocis, quod in consonantibus, id est, in genealogijs Dei & hominis præuiderat. Vnde totus in primis à perfectione Christi ætatis prædicare inchoat: nec laborat in natiuitate infantuli, qui loquitur de perfectione filij Dei. Sed & ieiunium numeri legalis, repulsam diaboli, ministerium angelorum proferens, magna in breui comprehendit. Qui primus Alexandriæ fuit episcopus: cuius per singula opus fuit scire, & Euangelij in se dicta disponere, & disciplinam in se legis cognoscere, & diuinam in carne domini intelligere naturã. Qui seminat post Matthæum, qui fremit vt leo, qui volat vt aquila, qui discit vt homo, qui immolat vt sacerdos, qui irrigat vt flumen, qui floresçit vt ager, qui feruet vt vinum. Christus etenim, de quo loquitur, homo nascendo, vitulus moriendo, leo surgendo, aquila est ascendendo. Quatuor sunt qualitates, de quibus sancta euangelia contexuntur, præcepta, mandata, testimonia, exempla. In præceptis iustitia: in mandatis charitas: in testimonijs fides: in exemplis perfectio cõsistit. Vt sunt hæc præcepta. Tunc Iesus præcepit discipulis suis duodecim: In viam gentium ne abieritis: & reliqua: hoc est diuertere à malo. Mandata autem hæc sunt, quibus dicitur: Mandatum nouum do vobis, vt diligatis inuicem: hoc est facere bonum, & charitatem implere. Testimonia sunt, quæ *Matt.10 a* in ore duorum vel trium testium stant, vt est illud: *Ioannes testimonium perhibet de me:* sed habeo testi- *Ioan.13. d. Ibid.5.f.* monium maius Ioanne. *Pater ipse qui in me manet, testimonium perhibet de me.* Et ipsa opera quæ ego facio, testimonium perhibent de me: & ego testimonium perhibeo veritati. Exempla verò sunt, quibus Iesum imitantur dicentem: *Discite à me, quia mitis sum,* & reliqua. &: *Estote perfecti,* id est, misericordes, *Matt.11.d & 5.g.* *sicut & pater vester cælestis perfectus est:* Et alibi: *Exemplum enim dedi vobis, vt & vos ita faciatis.* Has quatuor qualitates psalmographi versus concinunt, dicentes: *Præceptum domini lucidum illuminans oculos.* *Ioan.13.b.* D *Psal.18.c.* Historiam maximè præcepta continent. Et alibi: *Psal 118 m* *Latum mandatum tuum nimis,* quia *qui diligit proximum,* totam *legem impleuit.* Item; *testimonia tua intellexi:* non est enim omnium testimonia intelligere. *Rom 13.c.* *Psal 118 m & 18.b.* Vnde aliàs dicit: *Testimonium domini fidele.* Quia potius fide animi, quàm oculis carnis testimonium indiget. Quartò: *Iudicia Dei vera, iustificata in semetipsa,* *Psal.118.p.* id est, vt sic sint iudiciorũ exempla nostrorũ iustificata, sicut in iudicijs Dei comperta habemus. Vnde idem videns alio loco ait: *A iudicijs enim tuis timui.* *Matt.7 a.* In quo enim iudicio iudicauerimus, iudicabitur de nobis. In his quatuor qualitatibus sunt, timor, fides, spes, charitas. Timore namque incipimus, fide seruamus quod incœpimus, spe erigimur, charitate cõsummamur. *Finis enim præcepti est charitas.* *1. Tim.1.b* Hi sunt quatuor menses, quos Christus ante messem prædixit, dicens: *Nónne quatuor menses sunt vsq; ad messem?* *Ioan.4.c.* Vt & nos per præcepta Dei, & mandata, ac testimonia, atque exempla, maturos post iudicium metamus cum gaudio fructus: qui in lacrymis timoris semina pœnitentię iactauimus in terra, nostros portantes charitatis manipulos cum gaudio, metamus in cœlo. *Psal.125.*

CANON E

HI COMMENTARII NON SVNT HIERONYMI, TAMETSI NON INDIGNI QVI LEgantur. Relicti sunt autem hic, ne ab ipso euangelio, quod cæteris euangelijs Canonum ratione adiungebatur, separarentur.

INITIVM *euangelij Iesu Christi filij Dei, sicut scriptum est in Esaia propheta: Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam, &c.*] τὸ κήρυγμα euangelium, per quod venit redemptio fidelium & beatitudo sanctorum: quia quatuor vnum sunt, & vnum quatuor: quatuor Euangelia multarum constat esse virtutum. Quid enim fortius quàm animas saluare, quæ errorum suorum vitijs poterant interire? Secundum quod in sexagesimo septimo psalmo iam dudum propheta spiritusancto instigante denudauit: Dominus dabit verbum euangelizantibus virtutes multas. Versus istius ordo talis est, qui huic operi congruenter inseritur: Dominus dabit virtutes multas euãgelizantibus verbum. Dedit enim virtutes multas apostolis, qui verbum eius veneranda confessione prædicabant: quando eis languentium turbas sanare concessum est. Εὐαγγέλιον græcè, latinè bona annunciatio prædicatur, quod propriè ad regnum Dei & remissionẽ pertinet peccatorum. Vnde dicitur: *Pœnitemini, & credite Euangelio*, & appropinquabit regnum cœlorum. Iesu Christi, id est, Saluatoris vncti. In Hebræo ישוע. In græco σωτὴρ: In latino Saluator, ישוע Hebraicè, χριστὸς Græcè: vnctus Latinè. Idem rex & sacerdos dicitur, dum de genere Dauid regis Christus nascitur, & vocibus vatum Leuitici generis prophetatur. Vnde sequitur: *Vox clamantis in deserto*, & reliqua. Vox est Ioãnes: de qua voce clamabat dominus Iesus ad Iudæos, quòd inter natos mulierum maior illo esset nemo. Clamor autem ad surdos longè positos, siue cum indignatione fieri solet, quæ Iudaico certum est euenisse populo: dum longè est à peccatoribus salus, & aures suas grauiter obturauerunt, sicut aspides surdæ, & indignationem & iram & tribulationem à Christo audire meruerunt. In deserto autem fit vox & clamor, quia deserti à spiritu Dei, sicut domus vacans & scopata, deserti à propheta, à rege atque sacerdote: vnde Ioannes & Iesus quærunt quod in deserto amissum est. Vbi vicit diabolus, ibi vincitur: vbi cecidit homo, ibi exurgit. *Ecce ego mitto angelum meum.* Vox πνεύματος ἁγίου per Malachiam ad patrem sonat de filio, qui est facies patris, vnde agnitus est. Angelus autem nuncius interpretatur, qui prænunciat de Christo. *Post me venit qui ante me factus est*: qui præparauit viam tuam. Via domini qua ad homines ingreditur, pœnitentia est, per quam Deus ad nos descendit, & nos ad illum ascendimus. Vnde angeli ascendentes descendentesque memorantur ad filium hominis. *Parate viam domini*, hoc est, pœnitentiam agite & prædicate. Vnde παρασκευὴ antè sabbathum dicitur, id est, pœnitentia ante requiem futuram. Hinc namque initium prædicationis Ioannis & Christi oritur. *Pœnitentiam agite, appropinquabit regnum cœlorum*: quia in die septima quieuit Deus ab omnib. operibus suis. Septem etenim nobis necesse est delere vitia per pœnitentiam, velut mala germina, vt requiescentes postea possideamus desiderabilem terram. Rectas facite semitas eius: quas semitas incuruauimus declinantes in dexteram atque sinistram. Nunc Deus præcipit nobis vt via regia incedentes, proximos nostros vt nos, & nosmetipsos vt proximos diligamus. Nam *qui diligit iniquitatem, odit animam suam.* Qui enim semetipsum diligit, & non diligit proximum, ad dexteram declinat. Et qui semetipsum odiens proximum diligit, ad sinistram diuertit. Nam multi benè agunt, sed non benè corrigunt, vt fuit Heli. Et multi benè corrigunt, sed non benè agunt, vt fuerunt scribæ & pharisæi, qui sedebant super cathedram Moysi. Vnde os turturis in lege ad ascellas eius retorqueri iubetur, ne separetur os ab opere, & opus nostrum non diuidatur ab ore. Semitæ autem post viam sequuntur, quia mandata moralia post pœnitentiam secundum Marcum explanantur. Paratur via per fidem, & baptismum & pœnitentiam. Rectæ semitæ fiunt per austera iudicia vestis cilicinæ, & zonæ pelliceæ, & cibi locustini, & potus mellis siluestris & humillimæ vocis. Vnde sequitur.

a 1 I

b 2 I

c 3 VI

d 4 I

Infr. eod.

iehoshuah a masiah F

Matt. 11. b.

Ioan. 1. d.

Gen. 2. a.

ITitium [a] Euangelij Iesu Christi filij Dei, sicut scriptũ est in Esaia propheta. [a] Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuã, qui præparabit viam tuam ante te. [b] Vox clamãtis in deserto: Parate viã domini: rectas facite semitas eius. [c] Fuit in deserto [b] Ioannes baptizans, & prædicans baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum. Et egrediebatur ad eum omnis Iudææ regio, & Hierosolymitæ vniuersi, & baptizabãtur ab illo in Iordanis flumine, confitentes peccata sua. Et [c] erat Ioãnes vestitus pilis cameli, & zona pellicea circa lumbos eius: & locustas & mel siluestre edebat: & prædicabat, dicens: [d] Venit [d] fortior me post me. cuius [e] nõ sum dignus procumbens soluere corrigiã calciamentorũ eius: ego

b ¶ *Fuit in deserto Ioannes baptizans*, &c.] Ioannes gratia Dei interpretatur. A gratia narratio incipitur. Vnde sequitur, baptizans: per baptismum enim gratia datur, qua peccata gratis dimittuntur. Vnde dicitur: *Gratis accepisti, gratis date.* Et Apostolus ait: *Gratia salui facti estis per fidem, & hoc non ex vobis: Dei enim donum est, ne quis glorietur.* Et prædicans baptismũ pœnitentiæ in remissionem peccatorum. Quod consummatur per sponsum, initiatur per paranymphum. Vnde catechumeni, hoc est instructi, incipiunt per sacerdotem, & chrismantur per episcopum. Nunc autem per amicum spõsi inducitur sponsa, ac si per Isaac puerum Rebecca pallio velata albo, cum dicitur. Et egrediebatur ad illum omnis Iudææ regio, & Hierosolymitæ vniuersi: & baptizabantur ab illo in Iordane flumine, confitentes peccata sua. *Confessio & pulchritudo in conspectu eius*, id est sponsi. Vnde desilit sponsa de camelo, cum humiliat se nunc ecclesia viso vero Isaac Iesu Christo, in cuius natiuitate risum fecit Deus Saræ: sicut ad Mariam dicitur, quæ est princeps cum Deo. *Benedicta tu inter mulieres.* Iordanis autem, descensio aliena interpretatur: vbi peccata abluuntur. Arca enim Iordane transuadato per marmora peregrina in terram transiuit alienam: & media parte in mare defluente, altera pars turgida montis erigitur forma. Sic nos olim alienati à Deo per superbiam, per baptismi symbolum humiliati, erigimur in alta. Quia *qui se humiliauerit exaltabitur.* Pars autem, quæ fluit in mare, amaricatur: cum arca Dei, hoc est corpus Christi, non mundatis non profuit, sed in deterius illa mutauit. Sequitur.

Matth. 23. Leuit. 1. d.

Eph. 2. b. Matt. 10. c.

Gen. 18. b.

H

Luc. 14. c.

c ¶ *Et erat Ioannes vestitus de pilis cameli*, &c.] Vestis prophetæ & cibus & potus, totam austeram vitam prædicantium significant, & futuras gentes ad gratiam Dei, quæ est Ioannes, intus & foris esse coniungendas. Pilis verò cameli, diuites gentium, & zona pellicea, pauperes mundo mortui, & locustis serratis, sapientes huius mundi (qui stipulas Iudæis aridas relinquentes, frumenta mystica cruribus trahunt, & in calore fidei saltus inhabitant) & melle syluestri, fideles inspiratis de inculta sylua ignibus præparati ac mergentes significantur. Quæ omnia à gratia euangelij sumuntur: In qua non est distinctio Iudæi & Græci.

d ¶ *Et prædicabat, dicens: Venit fortior me post me.*] Quis fortior est gratia, qua peccata abluuntur? Ille nimirum qui septies & septuagies septies remittit peccata. Gratia prior quidem est, sed semel remittit per baptismum. Misericordia verò in miseros ab Adam vsque ad Christum, per septuaginta septem generationes: & vsque ad centum quadraginta quatuor millia peruenit.

e ¶ *Cuius non sum dignus procumbens soluere corrigiam calciamentorum eius.*] Non est digna sola gratia procumbens in baptismo soluere corrigiam calciamentorum eius, id est, mysterium incarnationis Dei. Calx enim extrema pars est corporis. In fine enim ad iustitiam adest Saluator incarnatus. Vnde bene per prophetam dicitur: *In Idumæam extendam calciamentum meum*: quia nisi iungatur scientia spiritus: nemo per gratiam remissionis inuestigat incarnationis

Psal. 59. b.

Psal. 59. b.

Christi

A

Christi mysterium, quomodo verbum caro factum est, vnde caro Christi, vnde anima, vnde spiritus sumit exordium: vt homo verus fiat per omnia absque peccato, & Deus verus in Deo vero sine principio, idem filius hominis qui est in cælo, & quomodo tanquam sponsus procedens de thalamo suo, id est, virginali vtero, clausum relinquens. Vnde adueniente vero sponso, domus discalciati dicitur domus Ioannis, qui dicit, qui habet sponsam sponsus est. Vnde in specie columbæ Spiritus sanctus descendit: cui in Cantico canticorum canitur: *Sponsa mea, amica mea, proxima mea: dilecta mea, columba mea.* Spōsa in Patriarchis: amica in Prophetis: proxima in Ioseph & Maria: dilecta in Ioanne Baptista: columba in Christo & Apostolis, quibus dicitur: *Estote prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ.* Sequitur.

Cant. 3. c.

Matt. 10. b

a ¶ *Ego baptizaui vos in aqua: ille verò,* &c.] Dei verò fluuius semper plenus, semper est æqualis: de quo dictum est: *Fluminis impetus lætificat ciuitatem Dei.* Quid interest inter aquam & Spiritum sanctum, qui ferebatur super aquas? Aqua ministerium est hominis: Spiritus verò ministerium est Dei. Vnde scriptum est: *Spiritus Dei ferebatur super aquas:* Super, inquit, non subter. Sicut excellentior est anima quàm corpus quod regit: ita eminentior est spiritus quàm anima. Sed manifestior est super eum spiritus: hæc est vnctio Christi secundum carnem, de qua dicitur: *Propterea vnxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis.* Oleum non potest esse sub aqua, sic Creator non potest esse sub creatura. Oleum de magnitudine surgit radicis, & in pabulum luminis, & in medicamina vulnerum, & in refectionem esurientium, in cacumine crescit. Vnde fit vnctio corporis Christi: de amaritudine passionis, & peruenit ad gloriam resurrectionis: vnde nos Apostolus admonet, dicens: *Hoc enim sentite in vobis, quod & in Christo Iesu,* & reliqua vsque ad mortem, mortem autem crucis: Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, quod est super omne nomen: quia Dominus Iesus in gloria est Dei patris.

Pfal. 45. a.

Geneſ. 1. a.

B

Pfal. 44. b.

Phil. 2. a.

b ¶ *Et factum est in diebus illis venit Iesus à Nazareth,* &c.] Marcus Euangelista sicut seruus ad fontes aquarum desiderans, saltus in planis & arduis dat, & culmina tantùm pratorum carpit, & palmas in vertice portat, & velut apis melliflua, flores agri, cui odor veri Isaac simulatur, summatim gustat: Vnde à Nazareth Galilææ venientem Iesum ad baptismum in Iordane à Ioanne acceptum enarrat, & statim de aqua ascendisse, & apertos cælos vidisse, & spiritum vt columbam descendisse, & in ipso mansisse, & voce de cælis facta patris, in dilecto filio complacuisse, & spiritum eum in desertum expulisse, & tentatum à Satana quadraginta diebus & noctibus fuisse cum bestijs, & angelis ministrantibus commoratum esse. Qui ordo moraliter nobis secundum Christi exemplum sequendus est, festinantibus ad consortia angelica, quem Iesus prius opere ostendit quàm voce doceret. Sic nos de volubilitate mundi, pendulæ voluntatis odore floris mundicia tracti, cum adolescentibus post sponsum currimus, & per baptismi sacramenta de duobus fontibus dilectionis Dei & proximi à gratia remissionis abluimur, & ascendentes spe, cœlestia secreta mundis cordis oculis intuemur. De hinc Spiritum sanctum spiritu contrito & humiliato cum simplici corde descendentem ad mansuetos, & cum charitate nunquam cadente manentem suscipimus, & vox de cælis Domini ad nos à Deo dilectos dirigitur. *Beati pacifici, quoniam filij Dei vocabuntur.* Et tunc in nobis complacet pater cum filio & Spiritu sancto, quando efficimur vnus spiritus cum Deo. Vnde filius patrem interpellat pro nobis dicens: *Pater sancte, conserua eos in nomine tuo, quos dedisti mihi, vt sint vnum sicut & nos vnum sumus.* Tunc spiritus nos expellit in desertum quadragenario numero tentandos à Satana: vt patientia nobis probationem, probatio autem spem, spes verò charitatem generet: Cum *non sit nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus principatus* & reliqua. Et tunc bestiæ pacatæ erunt nobiscum, cum in arca animæ nostræ, munda cum immundis animalibus mansuescimus, & cum leonibus sicut Daniel cubamus: cum spiritus non sit aduersus carnem & sanguinem, nec caro concupiscit aduersus spiritum. Post hæc angeli ministri, qui vident faciem patris nostri in cælis, semper mittuntur nobis, vt responsa & solatia cordibus vigilantibus dent, dicentes: *Exaudita est oratio tua:* Et, *nolite timere, Iesum quærentes Nazarenum.* Et, ego quos amo arguo & castigo: Et, *vincenti dabo edere de ligno, quod est in paradiso Dei mei.* Sequitur.

Ioan. 17. b.

Epheſ. 6. b. c 5 I

f 6 II

Dani. 6. c. *Gal. 5. c.* g 7 VI h 8 IIII i 9 VI

k 10 II *Apoc. 3. c* *Infr. 16. b.* *Apoc. 3. d.* l 11 VI

c ¶ *Postquam autem traditus est Ioannes, venit Iesus in Galilæam,* &c.] Postquam accepimus gratiam pro gratia, carnalia decollantur, spiritualia viuificantur, cessante vmbra adest veritas. Ioannes in carcere: lex in Iudæo: Iesus in Galilæa: salus in gentibus, prædicans Euangelium regni: *Beati pauperes spiritu: quoniam ipsorum est regnum cælorum.* Regno terreno succedit paupertas: paupertati Christianorum tribuitur regnum sempiternum. Vnde Dominus dicit: *Regnum meum non est de hoc mundo.* Omnis enim honor terrenus spumæ aquæ gracili, vel fumo, vel somnio comparatur. Sequitur.

D

Matth. 5. a

Ioan. 18. g.

d ¶ *Pœnitemini, & credite Euangelio,* &c.] Nam nisi credideritis, non intelligetis. Amaritudinem radicis, dulcedo pomi compensat: pericula maris, spes lucri delectat: dolorem medicinæ, spes salutis mitigat. Qui desiderat nucleum, frangit nucem. Pœnitentiam agit qui vult æterno bono adhærere. Præconia Christi narrare dignè possunt, qui ad palmam indulgentiæ meruerunt peruenire. Post hæc vocantur missi quatuor piscatores, Simon & Andreas, Iacobus & Ioannes: relictis retibus, patre & naue cum mercenarijs. Hac quadriga vehimur ad æthera, vt Elias: his quatuor angulis construitur prima ecclesia, his quatuor literis Hebraicis, id est, tetragrammaton nomen Domini agnoscitur à nobis. Quibus simili exemplo præcipitur, vt audiamus vocem Domini vocantis, & obliuiscamur populum vitiorum, & domum paternæ traditionis, quæ est stultitia Deo: & rete aranearum, in quo nos velut calices pene lapsos tenebat aër inanis, nauem ptistinæ conuersationis abominantes: pellibus enim mortuis tegitur Adam, qui genitor est noster secundum carnem. Et nunc deposito vetere homine cum actibus suis, nouum sequentes hominem, pellibus tegimur Salomonis, quibus sponsa gloriatur se factam esse formosam. Simon, obediens: Andreas, virilis: Iacob, supplantans: Ioannes gratia, in Latino sonat. Quibus quatuor nominibus in agmen domini coniungimur, obedientia, vt audiamus: virilitate, vt pugnemus, supplantatione, vt perseueremus, gratia, vt conseruemur. *Nisi* enim *Dominus ædificauerit domum, in vanum laborant qui ædificant eam.* Quæ quatuor virtutes Cardinales dicuntur, quia per prudentiam obedimus, per iustitiam viriliter agimus, per temperantiam serpentem calcamus, per fortitudinem gratiam Dei meremur. Curis fratrum occupatus, Marcum Euangelistam explanare, vt volui, non valui:

Cant. 1. b.

Pſal. 126. a

CANON C

CANON E
m 12 VIII
n 13 II
o 14 VIII
Ruth.2.4.

sed illum imitatus summatim eius propria tãgo,& sicut Ruth cognata Christi spicas & racemos de post metentes, Noëmi orbatæ colligo. Sed vtinam ad Booz per hãc penuriam meam conuiuia peruenirem, furtum laudabile faciens. Marcus dicta Euangelij in semetipso non in semetipsis disponens, ordinem historiæ non secutus, mysteriorum ordinem seruat. Vnde in sabbathis primam virtutem narrat,dicens.

p 15 II

a ¶ *Et ingrediuntur Capharnaũ, & statim*,&c.] Capharnaum vila consolationis interpretatur: sabbathũ autẽ requies. Homo in spiritu immundo,genus humanum est, in quo immũdicia regnauit ab Adã vsq; ad Moysen.Nam *qui sine lege peccauerunt, sine lege perierunt*: qui sciens sanctũ Dei, obmutescere iubetur: dũ scientes quidem Deum,non sicut Deum glorificauerũt, sed seruierunt potius creaturæ quã creatori.Spiritus discerpens hominem exijt ab eo. Appropinquante salute, appropinquat tentatio. Pharao dimissus ab Israël persequitur Israël:diabolus contemptus surgit in scandala. Socrus Petri febricitans,

Rom.2. b.

q 16 VIII
r 17 VIII

F

secunda virtute leuatur, & apprehẽsa manu eius sanatur. Febris intemperantiam significat, de qua nos filij synagogæ per manum disciplinę,& eleuationem desiderij sanamur, & huius qui sanat nos ad vesperum declinantis à nobis ministramus voluntati.

s 18 II

b ¶ *Et erat omnis ciuitas congregata ad ianuã*, &c.] Ianua regni moraliter pœnitentia est cum fide,quę operatur salutem languoribus variis. Varia etenim sunt vitia,quibus languescit ciuitas mũdi. Vnde leprosus tertia virtute mũdatur, deprecans genu flexo Domini voluntatẽ, qui non vult mortem peccatoris,sed vt conuertatur & viuat. Lepra nostra, peccatum primi hominis est,quę à capite cœpit, quando regna mũdi desiderauit. *Radix enim omnium malorum est cupiditas.* Vnde Giezi auaritiã secutus lepra suffunditur, quæ sacerdoti vero secundum ordinem Melchisedech ostensa oblatione mundatur dicenti: *Date eleemosynam, & ecce omnia munda sunt vobis.* Sequitur de proprijs Marci.

t 19 X
a 20 I
2.Tim. 6.b
4.Reg. 6 f.
b 21 II
Luc. 11 f.
c 22 II

c ¶ Quòd *non poterat Iesus manifeste in ciuitatem introire*, &c.] Certè nõ omnibus manifestatus est Iesus, qui latis atq; planis seruiunt laudibus, & proprijs voluptatibus : sed his qui foris cũ Petro exeunt, & in desertis locis,quę elegit Dominus ad orandum & reficiendũ post

d 23 II

m Et [a] ingrediuntur Capharnaũ,& statim sabbathis ingressus in synagogã docebat eos. n Et stupebãt super doctrina eius. Erat.n.docẽs eos,quasi potestatẽ habens,& nõ sicut scribę. o Et erat in synagoga eorũ homo in spiritu immundo,& exclamauit,dicens:Quid nobis & tibi Iesu Nazarene: venisti perdere nos? Scio qui sis,Sanctus Dei. Et cõminatus est ei Iesus,dicens : Obmutesce, & exi de homine. Et discerpens eũ spiritus immundus,& exclamans voce magna,exijt ab eo.Et mirati sunt omnes, ita vt conquirerent inter se,dicẽtes:Quid nam est hoc? Quæ nam doctrina hæc noua ? Quia in potestate spiritibus immũdis imperat,& obediunt ei. Et processit rumor eius statim in omnẽ regionem Galilææ: p Et protinus egredientes de synagoga venerunt in domũ Simonis & Andreę cũ Iacobo & Ioanne. Recumbebat aũt socrus Simonis frebricitans,& statim dicunt ei de illa. Et accedens eleuauit eã apprehensa manu eius:& continuò dimisit eam febris, & ministrabat eis. Vespere autem facto cum occidisset sol,afferebant ad eum oẽs malè habentes, & dæmonia habentes. Et[b] erat omnis ciuitas congregata ad ianuã , & curauit multos qui vexabantur varijs lãguoribus. q Et dæmonia multa eijciebat, & nõ sinebat eos loqui,quoniam sciebant eũ. r Et diluculo valde surgens egressus abijt in desertũ locum,ibiq; orabat : & prosecutus est eũ Simon, & qui cum illo erant. Et cum inuenissent eum, dixerunt ei,quia omnes quærunt te. Et ait illis : Eamus in proximos vicos & ciuitates, vt & ibi prædicem: Ad hoc enim veni.Et erat prædicans in synagogis eorum,& in omni Galilęa, & dæmonia eijciens. [f] Et venit ad eum leprosus deprecans eum , & genu flexo dixit : Si vis,potes me mundare. Iesus autem misertus eius, extendit manum suam,& tangens eum,ait illi: Volo,mundare.Et cum dixisset,statim discessit ab eo lepra,& mundatus est: & comminatus est ei,statimq; eiecit illum, & dicit ei : Vide nemini dixeris : sed vade ostende te principi sacerdotum,& offer pro emundatione tua quæ præcepit Moyses in testimonium illis. [t] At ille egressus cœpit prædicare & diffamare sermonem:ita vt iam [c] non posset manifestè introire in ciuitatem,sed foris in desertis locis esse,& cõueniebant ad eum vndique.

m [a] iterum [d] intrauit Capharnaum post dies : & auditum est quòd in domo esset,& conuenerunt multi,ita vt non caperet neque ad ianuam , & loquebatur eis verbum.Et venerunt ad eum ferentes paralyticum,qui à quatuor portabatur : & cum non possent offerre eum illi præ turba, nudauerunt tectum vbi erat, & patefacientes submiserunt grabatum in quo paralyticus iacebat.Cum autem vidisset Iesus fidem illorum,ait paralytico: Fili dimittuntur tibi peccata tua.Erant autem illic quidam de scribis , sedentes & cogitantes in cordibus suis:Quid hic sic loquitur? Blasphemat. Quis potest dimittere peccata,nisi solus Deus ? Quo statim cognito Iesus spiritu suo,quia sic cogitarent intra se,dicit illis : Quid ista cogitatis in cordibus vestris : Quid est facilius dicere paralytico,dimittuntur tibi peccata, an dicere : Surge,tolle grabatum tuum,& ambula ? Vt autem sciatis quia filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata,ait paralytico : Tibi dico,Surge,tolle grabatum tuum,& vade in domum tuam. Et statim surrexit ille : & sublato grabbato abijt inde coram omnibus:ita vt mirarẽtur omnes,& honorificarent Deum, dicentes:quia nunquam sic vidimus. [b] Et regressus est rursus ad mare,omnisq; turba veniebat ad eum: & docebat eos.Et cum præteriret, vidit Leui Alphei sedentem ad telonium,& ait illi:Sequere me.Et surgens secutus est eum. [e] Et factum est cum accumberet in domo illius : multi publicani & peccatores simul discumbebant cum Iesu & discipulis eius. Erant enim multi , qui sequebantur eum.Et scribæ & pharisæi videntes quia manducaret cum peccatoribus & publicanis,dicebant discipulis eius. Quare cum publicanis & peccatoribus manducat & bibit magister vester? [d] Hoc audito,Iesus ait illis : Non necesse habent sani medico,sed qui malè habent. Non enim veni vocare iustos, sed peccatores.Et erant discipuli Ioannis & pharisæi ieiunantes,& veniunt &

CAPVT II.

ET *iterum intrauit Capharnaũ, &c. Et venerunt ad eum ferentes paralyticum, qui à quatuor portabatur*, &c.] Deinde quarta virtute, veniunt quatuor viri portantes paralyticum in grabato , qui turba offensi nudant tectum.Quorum per fidem dimittuntur paralytico peccata: qui portat lectum , quo portatus est,& vadit in domum suam coram omnibus. Paralysis autem typus est torporis, quo piger iacet in mollicia carnis,habens desiderium salutis,& torporis ignauia & duplis cogitationibus: ac si eneruatus membris offendit quẽ portant quatuor quas supra diximus virtutes, ad regulas diuinitatis & sapientiæ in domo carnis Christi patefactas. Cui vice dicitur

G

Psal 118.a.

muneris,

H

CAPVT II.

ET [a] iterum [d] intrauit Capharnaum post dies : & auditum est quòd in domo esset,& conuenerunt multi,ita vt non caperet neque ad ianuam , & loquebatur eis verbum.Et venerunt ad eum ferentes paralyticum,qui à quatuor portabatur : & cum non possent offerre eum illi præ turba, nudauerunt tectum vbi erat, & patefacientes submiserunt grabatum in quo paralyticus iacebat.Cum autem vidisset Iesus fidem illorum,ait paralytico: Fili dimittuntur tibi peccata tua.Erant autem illic quidam de scribis , sedentes & cogitantes in cordibus suis:Quid hic sic loquitur? Blasphemat. Quis potest dimittere peccata,nisi solus Deus ? Quo statim cognito Iesus spiritu suo,quia sic cogitarent intra se,dicit illis : Quid ista cogitatis in cordibus vestris : Quid est facilius dicere paralytico,dimittuntur tibi peccata, an dicere : Surge,tolle grabatum tuum,& ambula ? Vt autem sciatis quia filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata,ait paralytico : Tibi dico,Surge,tolle grabatum tuum,& vade in domum tuam. Et statim surrexit ille : & sublato grabbato abijt inde coram omnibus:ita vt mirarẽtur omnes,& honorificarent Deum, dicentes:quia nunquam sic vidimus. [b] Et regressus est rursus ad mare,omnisq; turba veniebat ad eum: & docebat eos.Et cum præteriret, vidit Leui Alphei sedentem ad telonium,& ait illi:Sequere me.Et surgens secutus est eum. [e] Et factum est cum accumberet in domo illius : multi publicani & peccatores simul discumbebant cum Iesu & discipulis eius. Erant enim multi , qui sequebantur eum.Et scribæ & pharisæi videntes quia manducaret cum peccatoribus & publicanis,dicebant discipulis eius. Quare cum publicanis & peccatoribus manducat & bibit magister vester? [d] Hoc audito,Iesus ait illis : Non necesse habent sani medico,sed qui malè habent. Non enim veni vocare iustos, sed peccatores.Et erant discipuli Ioannis & pharisæi ieiunantes,& veniunt &

muneris, portare carnem quæ se portabat, vt per aliam viam cum Magis in suam redeat regionem. Post hæc vocatur Leui Alphei. Leui appositus interpretatur, qui relicto telonio negotiorum secularium, solum sequitur verbum, quod dicit: Qui non renunciauit omnibus quę possidet, nō potest meus esse discipulus.

Caput III.

Et *introiuit iterum in synagogam, & erat ibi homo habens manum aridam*, &c.] Quinta virtute, erat homo manum habens aridam, cui dicitur: Extende manum tuam: qui significat auaros: qui nolentes dare, volunt accipere, prædari & non largiri. Quibus dicitur, vt extendant manus suas, id est, *qui furabatur iam non furetur, magis autem laboret operando manu sua quod bonum est, vt habeat vnde communicet indigentibus.* *Ephes. 4 f.*

b ¶ *Et ascendens in montem vocauit ad se quos voluit*, &c] Est consuetudo scripturæ diuinæ allegoricè loqui, & cum aliud dicat, aliud velit intelligi. Quod in Euangelijs positum frequenter inuenies: sed nobis necesse est, vt sic excelsiora sensibus nostris applicemus, vt tamen cuncta secundum historiæ veritatem cernamus: Christus enim solus spiritualiter mons est: mons quidem breuiter à nobis laudatus, sed cœlestium rerum qualitate copiosus: ex quo aquæ viuæ decurrunt, lac in paruulorum salutem præparatur, pinguedo spiritualis agnoscitur, & quidquid summè bonum creditur, in montis istius est gratia constitutum: qui est mons montium, & sanctus sanctorum, quos quotidie ad se de præsentibus ærumnis inuitat. In montem vocantur excelsi merito & verbo, vt locus meritis congruat altis, vt essent duodecim cum illo. Speciem Iacob dilexit Dominus, & *cum diuideret altissimus gentes & separaret filios Adæ, statuit terminos populorum iuxta numerum filiorum Israel*: vt sint ipsi super thronos duodecim iudicantes duodecim tribus Israel: quibus data est potestas, quam filius à patre accepit secundum carnem, vt opera quæ ipse fecit & ipsi faciant, & maiora horum faciant. *Et imposuit Simoni nomen Petrus.* De obedientia ascendit ad agnitionem. Qui enim habet, dabitur ei & abundabit: & Iacobum, qui supplantata habet tota desideria carnis: & Ioannem qui gratia accepit quod alij per laborem tenent: & imposuit eis nomina Boanerges, quod est filij tonitrui: quorum trium sublime meritum, in mōte meretur audire tonitruum patris per nubem de filio tonantis: Hic est filius meus dilectus: vt per nubem carnis, & ipsi ignem verbi ac si fulgura in pluuiam, spargerent in terris: quoniam Deus fulgura in pluuiam fecit, vt extinguat misericordia quod iudicium inurit: vnde Propheta dicit: *Misericordiam & iudicium cantabo tibi Domine.* Et Andream qui virili forma vim facit peditioni suæ, vt responsum mortis in se semper habeat, & anima eius sit semper in manibus suis. Et Philippum, qui est os lampadis, qui illuminare potest ore quod corde concepit. Cui dedit Dominus apertionem oris illuminati. Scimus hunc modum locutionis proprium scripturarum esse diuinarum, quando Hebræa nomina ad aliquod mysterium significationis sunt posita, quod nunc Euangelista ex Dei persona vehementer affectans interserit. Et Bartholomæum qui filius est suspendentis aquas. Et quis est filius suspendentis aquas, nisi qui dixit: *Et mandabo nubibus meis ne pluant super eam imbrem?* Nomen verò filij Dei, per pacem & dilectionem acquiritur inimici. *Beati* enim *pacifici, quoniam filij Dei sunt*: &, Diligite inimicos vestros, vt sitis filij Dei, & reliqua. Et Matthęum, qui est donatus, cui donatur à Domino vt non solum remissionem peccatorum adipiscatur: sed in numero ascribatur Apostolorum, vt leo & bos simul comedant, & lupus cum agno pascatur. Et Thomam, qui est abyssus. Multi enim profunda scientes Dei, minimè proferunt, vt Paulus ait: *Scio hominem*, & reliqua, vsque quæ non licet homini loqui. Et Iacobum Alphei, id est, docti vel millesimi. Cuius à latere cadunt mille, & decem millia à dextris eius. Iacobus alter, cui colluctatio non est aduersus carnem & sanguinem: sed aduersus spiritualia nequitias. Et Thaddæum, qui est cordis cultor, qui conseruat cor suum omni custodia. Munditia namque cordis Deus videtur, vt per vitrum mundum forma ostenditur expressa. Et Simonem Cananæum, qui & zelotes. Simon ponens tristitiam interpretatur. *Beati* namque *qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur.* Trinum luctum implet, qui consolationem futuram quærit. Deflet peccata propria, cum Dauid & Maria: flet cum flentibus cum Paulo, & flet multum cum Ioanne qui dicebat: *Et ego flebam multum: quia nemo dignus inuentus est, qui aperiret librum & solueret signacula eius.* Zelotes autem dicitur, quem zelus domus Dei comedit, vt Phinees sacerdos, vt cessaret quassatio. *Et Iudam Iscariotem qui tradidit illum*: qui non delet peccatum suum per pœnitentiam, nec illud deletur per memoriam. vnde de eo dicitur: *Et peccatum matris eius non deleatur. Fiant contra dominum semper.* Iudas, confidens vel

Canon C

Psal. 134 b *Psal. 100. a*

c 24 II *Esai 5. b.*

Matth. 5. a

f 25 II *Esai 65. d.*

a 26 IIII D *2. Co. 12. a*

Psal. 90. b.

Ephes. 6 b.

b 27 I

Rom. 12. d.

c 28 VIII

d 29 II *Apoc. 5. a.*

Psal. 68. b. *Ibid. 105. a.*

Psal. 108. b.

dicunt illi: Quare discipuli Ioannis & pharisæorū ieiunant: tui aūt discipuli nō ieiunant? Et ait illis Iesus: Nunquid possunt filij nuptiarū quamdiu cum illis sponsus est ieiunare? Quanto tempore habent secum sponsum, non possunt ieiunare. Venient aūt dies cum auferetur ab eis spōsus, & tunc ieiunabunt in illis diebus. Nemo assumentū panni rudis assuit vestimento veteri: alioquin aufert supplementum nouum à veteri, & maior scissura fit. Et nemo mittit vinum nouū in vtres veteres: alioquin disrumpet vinum vtres, & vinum effundetur, & vtres peribunt. Sed vinū nouum in vtres nouos mitti debet. [e] Et factum est iterū cum Dominus sabbathis ambularet per sata, & discipuli eius cœperunt prægredi, & vellere spicas. Pharisęi autē dicebant ei: ecce quid faciūt discipuli tui sabbathis, quod non licet. Et ait illis: Nunquam legistis quid fecerit Dauid, quādo necessitatem habuit, & esurijt ipse & qui cum eo erant: quomodo introiuit in domū Dei sub Abiathar principe sacerdotum, & panes propositionis manducauit, quos nō licebat manducare nisi sacerdotibus, & dedit eis & qui cum eo erant. Et dicebat eis. [f] Sabbathum propter hominem factum est, & non homo propter sabbathum. Itaq; Dominus est filius hominis etiam sabbathi.

Caput III.

Et [a] introiuit [a] iterum in synagogam, & erat ibi homo habens manum aridam, & obseruabant eū si sabbathis curaret, vt accusarent illū. Et ait homini habenti manum aridam: Surge in medium. Et dicit eis: Licet sabbathis benè facere, an malè? animam saluā facere, an perdere? At illi tacebant. Et circunspiciens eos in ira, contristatus super cæcitate cordis eorū, dicit homini: Extende manū tuam Et extendit, & restituta est manus illius. [a] Exeuntes autem pharisæi, statim cū Herodianis consilium faciebant aduersus eū, quomodo eum perderent. [b] Iesus autem cum discipulis suis secessit ad mare, & multa turba à Galilæa & Iudæa secuta est eum, & ab Hierosolymis & ab Idumæa, & trans Iordanem, & qui circa Tyrum & Sidonē, multitudo magna, audientes quę faciebat, venerūt ad eum. Et dixit discipulis suis, vt in nauicula sibi deseruirent propter turbā, ne comprimerent eum. Multos enim sanabat, ita vt irruerent in eum, vt illū tangerent quotquot habebant plagas. [c] Et spiritus immundi cum illum videbant, procidebant ei. Et clamabant, dicētes: Tu es filius Dei: & vehementer comminabatur eis, ne manifestarent illum. [d] Et ascendens [b] in montem vocauit ad se quos voluit ipse, & venerunt ad eum. Et fecit vt essent duodecim cum illo, & vt mitteret eos prædicare. Et dedit illis potestatē curandi infirmitates, & eijciēdi dęmonia.

[e] Et im-

Deut. 32. f.

Ioan. 14. b.

CANON E

e 30 II glorioſus interpretatur. Iſcariotis autem, memoria mortis. Confeſſores ſunt multi in eccleſia ſuperbi & glorioſi, quorum primus Simon Magus & Arius, & cæteri hæretici: quorum memoria mortalis ideo in eccleſia celebratur, vt deuitentur. Hæ ſunt duodecim differentiæ Apoſtolorum & Prædicatorum: qui terni, quaterni circa tabernaculum Domini excubant, & ſancta Domini verba humeris operum proprijs portant, vt tabernaculum vnum manſionibus multis ad terram repromiſſionis portēt: quos vnius exemplum ad timorem humiliat, vt angelos luciferi illius caſus conſeruat: vt *non glorietur ſapiens in ſapientia ſua, ſed qui gloriatur, in Domino glorietur.*

2.Cor.10.d Hiere.9.f.

f 31 X

g 32 II

h 33 II

a ¶ *Et veniunt ad domum, & cōuenit iterum turba, ita vt non poſſent neq; panem māducare, & cum.* &c.] Hic propriè Marcus conuenire Ieſum cum diſcipulis ſuis ad domum narrat: Et iterum turbas, vt non poſſent panem manducare, conueniſſe commemorat: Et diſcipulos putaſſe quòd in furorem verteretur: quia ſcribæ, qui ab Hieroſolymis venerant, dicebant: Beelzebub habet. *Sicut exaltantur cæli à terra, ſic exaltatæ ſunt viæ Domini à vijs noſtris.* Ad hoc namque venit quod audiuit & patitur, qui nobis dicit: *Beati eritis cum maledixerint vobis homines,* & reliqua vſq; merces veſtra in cęlis. Domus ad quam veniunt primitiua eſt eccleſia. Turbæ quæ impediunt panem manducare, peccata & vitia ſunt, quia qui manducat indignè, iudicium ſibi manducat & bibit, non dijudicans corpus Domini. Vnde Dominus in furorem vertitur, cum dicit: *Niſi manducaueritis carnem filij hominis,* & reliqua, vſque, *non habebitis vitam in vobis.*

i 34 II

II

k 35 F

Matth 5.a

a 36 I

1.Cor.11.f

Ioan.6.f.

b ¶ *Et qui blaſphemauerit in Spiritum ſanctum, non habet remiſſionem in æternum, ſed reus erit æterni delicti,* &c.] Quia non meretur pœnitentiam agere vt recipiatur, qui Chriſtum intelligens, principem dæmoniorum eſſe dicebat: quia nunquam ſoluitur à carcere, qui quadrantem verbi nouiſſimum non ſoluerit ante finem vitæ. Quatuor namque partibus denarius vitæ fundatur æternæ, vt quod corde credis, ore confitearis, & quod cōfiteris, opere impleas, & quod impleueris, docere nō ceſſes. *Qui* enim *fecerit & docuerit, hic magnus vocabitur in regno cælorum.*

b 37 I

c 38 II

Matth. 5.c

c ¶ *Et veniunt mater eius & fratres, & foris ſtantes miſerunt ad eum vocantes eum,* &c.] Vt ſciamus nos eſſe fratres eius & matrem, ſi volūtatem patris eius impleuerimus, vt cohæredes ſimus eius qui non in ſexibus, ſed in factis diſcernit.

G

CAPVT IIII.

ET iterum cœpit docere ad mare, & congregata eſt ad eum turba multa, ita vt in nauim aſcendens, ſederet in mari, & omnis turba circa mare ſuper terram erat, & docebat eos in parabolis multa, & dicebat illis in doctrina ſua, &c.] Vt locus docendi indicet, auditores amaros fuiſſe, ac inſtabiles. Et ideo in parabolis loquitur eis, vt requirerent quod non intelligerent, & per apoſtolos quos contemptos habebant, diſcerent myſterium regni quod ipſi non habebant. Mare, mūdum iſtum debere ſuſcipi, frequenti lectione iam notum eſt, quod & guſtu amarum eſt, & vitiorum fluctibus inquietum eſt. Sed ab ipſo Domino eripi potuiſſent, qui amara mutat in dulcedinem, triſtitia vertit in gaudium, & ægritudines deteſtabiles in ſalutem. Parabola eſt natura diſcrepantium rerū, ſub aliqua ſimilitudine facta comparatio, more prouidentię ſuæ: vt qui cæleſtia capere non poterant, per ſimilitudines terrenas, audita percipere potuiſſent. παραβολὴ Græco vocabulo dicitur ſimilitudo, quando illud quod intelligi volumus, per comparationes aliquas indicamus: Sic enim ferreum quempiam dicimus, quando durum ac fortem deſideramus intelligi, cum velocem ventis aut auibus cōparamus: Quod in trigeſimo, & ſexageſimo, & centeſimo fructu continetur, hoc eſt lege, & prophetia, & euāgelio, quod in ore trium teſtium myſteriū regni in monte oſtenſum, id eſt Moyſi, & Eliæ, & Ieſu conſiſtat.

H

Matt.17.a

a ¶ *Et*

A

a ¶ *Et dicebat illis: Nunquid venit lucerna*, &c.] Lucerna, verbum est de tribus seminibus. Modius autem tegens, auditus est inobedientium. Candelabrum Apostoli sunt, quos illuminauit verbum Domini absconditum & occultum. Parabola vtriusque seminis est. In palam verò venit, dum à Domino tractatur. Et dicebat: In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis. Etenim secundum mensuram fidei, vnicuique diuiditur intelligentia mysteriorum, & adijcietur, dum scientiæ etiam adijcientur virtutes. Qui enim habet, dabitur ei, id est, qui habet fidem, habebit virtutem: Et qui habet opus verbi, habebit intelligentiam mysterij. Et qui non habet econtra fidem, deficit virtute. Et qui non habet opus verbi, eius intelligentia caret. Et qui non intelligit, iam auditum perdidit, ac si non audisset.

B

b ¶ *Et dicebat: Sic est regnum Dei, quemadmodum si homo iactet semen in terram*, &c.] Et hanc parabolam prædictis consequentem propriè sumpsit Marcus. Scripturas nouimus diuinas, per similitudines terrenas, plerumque cœlestia sacramenta monstrare, sicut totum corpus constat Euangeliorum. Regnum Dei, ecclesia est, quæ regitur à Deo, & ipsa regit homines, & contraria virtutibus vitia calcat, vt est centurio habens sub se milites. Homo iactans semen, filius hominis est: semen, verbum vitæ: terra, corda humana. Dormitatio hominis mors est Saluatoris. Exurgit semen nocte & die. Post somnum Christi, numerus credentium per aduersa & prospera magis magisque germinabat in fide, & creuit in opere, dum nescit ille. Tropica est ista locutio, & in scripturis diuinis creberrima consuetudine seminatur, id est, nescire nos fecit, quis fructum in fine afferat, dum dicit, qui perseuerauerit vsque in finem, ipse saluabitur. Vltrò enim terra fructificat, dum voluntatem nostram Deus expectat, dicens: *Si vis peruenire ad vitam, serua mandata.* Primum, herbam, id est, timorem. *Initium* enim *sapientiæ timor Domini.* Deinde spicam, id est, pœnitentiam lacrymosam. Deinde plenum fructum in spica, id est, charitatem. *Plenitudo enim legis, charitas est.*

Matt. 19 c

Eccl. 1. b.

Rom. 13. c.

c ¶ *Et cum exse produxerit fructus, statim mittit falcē*, &c.] Falx, est mors vel iudicium, quod secat omnia: quoniam adest citur. Et hi sunt qui super terrā bonam seminati sunt, qui audiunt verbū & suscipiunt, & fructificant, vnum tricesimū, vnum sexagesimū, & vnū centesimum. [d] Et [a] dicebat illis, Nunquid venit lucerna vt sub modio ponatur, aut sub lecto: Nōne vt super candelabrū ponatur? [e] Non est enim aliquid absconditū quod nō manifestetur, nec factum est occultū q, non veniat in palā. Si quis habet aures audiēdi audiat. [f] Et dicebat illis: Videte quid audiatis. In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis, & adijcietur vobis. [g] Qui.n habet dabitur illi, & qui nō habet, etiā quod habet, auferetur ab eo. [h] Et [b] dicebat: Sic est regnū Dei, quēadmodum si homo iaciat sementē in terrā, & dormiat & exurgat nocte & die, & semen germinet & increscat dum nescit ille. Vltrò.n. terra fructificat. primum herbā, deinde spicā, deinde plenum frumentū in spica. Et [c] cum ex se produxerit fructus, statim mittit falcē, quoniam adest messis. [i] Et dicebat: Cui assimilabim⁹ regnū Dei, aut cui parabolæ cōparabimus illud? Sicut granū sinapis, quod cum seminatū fuerit in terra, min⁹ est omnibus seminibus quæ sunt in terra, & cum seminatum fuerit, ascendit & fit maius omnibus holeribus, & facit ramos magnos, ita vt possint sub vmbra eius aues cęli habitare. [k] Et talib. multis parabolis loquebatur eis verbū, prout poterāt audire, sine parabola autem nō loquebatur eis. [l] Seorsum [d] aūt discipulis suis disserebat omnia. [m] Et ait illis in die illa eū sero esset factum. Transeamus cōtra. Et dimittentes turbā, assumunt eū ita vt erat in naui, & alię naues erant cum illo. Et facta est procella magna venti, & fluctus mittebat in nauim, ita vt impleretur nauis. Et [e] erat ipse in puppi super ceruical dormiens, & excitāt eum, & dicunt illi: Magister, non ad te pertinet quia perimus? Et exurgens cōminatus est vento, & dixit mari: Tace, obmutesce. Et cessauit vētus, & facta est tranquillitas magna. Et ait illis: Quid timidi estis? Necdū habetis fidem. Et timuerunt timore magno, & dicebant ad alterutrum: Quis putas est iste, quia ventus & mare obediunt ei?

Caput V.

Et [f] venerunt trans fretum maris in regionē Gerasenorum. Et exeunti ei de naui, statim occurrit de monumētis homo in spiritu immūdo, qui domicilium habebat in monumentis. Et neq; catenis iam quisquā poterat eū ligare: quoniā sæpe cōpedibus & catenis vinctus, dirupisset catenas, & compedes cōminuisset, & nemo poterat eū domare. Et semper die ac nocte in monumentis & in montibus erat, clamans & cōcidens se lapidibus. Videns autem Iesum à longe, cucurrit & adorauit eū, & clamans voce magna dixit. Quid mihi & tibi Iesu fili Dei altissimi? Adiuro te per Deū, ne me torqueas. Dicebat enim illi: Exi spiritus immunde ab homine. Et interrogabat eum: Quod tibi nomen est? Et dicit ei: Legio [g] mihi nomē est: quia multi sumus. Et deprecabatur eum multū ne se expelleret extra regionem. Erat autem ibi circa montem grex porcorum magnus pascens. Et deprecabantur eum spiritus, dicentes: Mitte nos in porcos, vt in eos introeamus. Et cōcessit eis statim Iesus. Et exeuntes spiritus immundi, introierunt in porcos, & magno impetu grex præcipitatus est in mare ad messis, id est, consummatio sæculi: in qua iusti gaudebunt, qui in lacrymis seminauerunt. Quod semen iterum simile grano sinapis, quod minimum in timore est, magnum autem in charitate, quæ est maior omnibus holeribus: quia Deus charitas est. Et, *omnis caro fœnum.* Et, *qui infirmus est, holera manducat*: & fert ramos misericordię & compassionis. Cuius sub vmbra pauperes Christi, qui sunt cœli animalia, delectantur habitare.

d ¶ *Seorsum autem discipulis suis*, &c.] Illi enim digni erant audire mysteria in penetrali intimo sapientiæ, qui remotis cogitationum malarum tumultibus in solicitudine virtutum permanebant. Sapientia enim est in tempore otij. De hinc ad mare veniunt, & fluctibus turbantur.

e ¶ *Et erat ipse in puppi super ceruical dormiens, & excitant eum, & dicunt illi*, &c.] Pupis, mortuis pellibus viuos continet & fluctus arcet, & ligno solidatur, id est, cruce, & morte Domini ecclesia saluatur. Ceruical, corpus Domini est, cui diuinitas sicut caput inclinata est. Puppis, initium ecclesiæ est, in qua dominus dormit morte corporali: *Quia nunquam dormiet. qui custodit Israel.* Comminatur vento & mari, vt taceat, de quo dicitur: *Tu dominaris potestati maris*, & reliqua. Ventus & mare, dæmones & persecutores sunt: quibus dicit, tace, quando compescit edicta regum iniquorum vt voluerit: quia *non est hominis, vt dirigat gressus suos.* Tranquillitas magna, pax ecclesiæ est post pressuram, siue theoria, post actualem vitam.

Pſal. 120. a

Pſal. 88. b.

Prou. 16. b.

Caput V.

Et *venerunt trans fretum maris in regionem*, &c. *Et exeūti ei de naui*, &c.] Sexta virtute sanatur, qui in monumentis domicilium habebat, nec catenis ligatus, nec compedibus. Nemo enim domare eum poterat. In montibus & in monumentis erat, clamans & concidens se lapidibus. Hic est desperatissimus gentium populus, quem enumerat Apostolus: Superbus, elatus, immundus, sanguinarius, idololatra, ignominiosus, nec in lege naturæ, nec Dei, nec humano timore alligatus.

2 Tim 2. a.

g ¶ *Cui legio nomen est, quia multi sumus. Et deprecabatur eum multum ne se expelleret extra regionem*, &c.] Id est, decem millia, quæ cadunt ad dexterā

Pſal. 90. b.

Canon C

d 39 II

c 40 II

1. Ioan. 4. c

Eſai. 30. b.

Rom. 14. a.

f 41 II

g 42 II

h 43 X

i 44 II

k 45 VI

l 46 X

m 47 II D

CANON

E patris quæ est Christus. Cui dæmonio grex porcorum creditur: cui nihil est vtile, nisi vt simul in abyssо, id est, in inferno, sine respectu misericordiæ suffocetur, per impetum immaturæ mortis, à quibus fugiunt multi qui pascebant eos.

Prou.19.d. a 48 VIII Flagellato etenim stulto, sapiens prudentior fit. Et rogant Iesum, vt exeat à finibus eorum, vt ait Petrus: *Exi à me domine, quoniam immundus sum:*

2.Reg.6.b. Ne tangant arcam Dei vt Oza. Homo sanatus mittitur in domum suam, & prædicat in de-

b 49 II capoli: dum à Romano nunc regno, Iudæi conuertuntur, qui in littera tantùm pendent decalogi. Posthæc venit Iairus archisynagogus: quia *cum intrauerit plenitudo gentium, tunc omnis Israel saluus fiet.* Iairus,

Rom 11.c. siue illuminans siue illuminatus interpretatur, id est, Iudaicus populus vmbra litteræ depositа, spiritu illustratus & illuminatus, procidens ad pedes verbi, id est, ad incarnationem Iesu se humilians, rogat pro filia. Qui sibi viuit, alios viuere facit. Abra-

F ham & Moyses & Samuel rogant pro plebe mortua, & sequitur Iesus preces eorum. Septima virtute suscitatur mortua: Sed intra viam tangit fimbriam retrò mulier sanguinaria: quæ profligatam cum salute perdidit in medicos nihil proficientes substantiam. Septimo die requieuit Deus ab

Genes 2.a. omnibus operibus suis. Quãdo suscitatur mortua intus, & semiuiua foris cum turbis, fluxus sanguinis sterilitatem facit. Vnde dicitur ad ecclesiam gentium: *Lætare sterilis, quæ non paris.*

Esai 54.a.

a ¶ *Venit in turba retro, & tetigit vestimentum eius*, &c.] Id est post resurrectionem. Fimbriam tangit, ac si cymbala & mala punica, quæ pendent de extremis oris tunicæ

Exod.28. a 50 I summi sacerdotis. Cymbalum, confessionem: malum Punicum, martyrij voluntatem, & virtutum candorem, siue vnitatem significat. Ad puellam dicitur: Talita cumi,

b 51 I id est puella surge. Archisynagogo dicitur: Filia tua mortua est. Iesus autem dixit: Nõ est mortua, sed dormit. Vtrumque est, mortua est vobis, mihi dormit. Annorum duode-

c 52 II cim erat puella, & annis duodecim erat mulier perpessa. Peccata non credentium, apparent in initio fidei credentium. Vnde dicitur: *Credidit Abraham Deo, & reputatum est ei ad*

d 53 II

e 54 II

f 55 II

Gal.3.a. g 56 VIII

h 57 I *iustitiam.*

duo millia, & suffocati sunt in mari. Qui aũt pascebant eos, fugerunt, & nũciauerunt in ciuitatẽ, & in agros. Et egressi sunt videre quid esset factũ: & veniunt ad Iesum, & vidẽt illũ qui à dæmonio vexabatur sedentẽ vestitũ & sanæ mentis, & timuerunt. Et narrauerunt illis qui viderant, qualiter factũ esset ei qui dæmonium habuerat, & de porcis. Et rogare cœperũt eũ, vt discederet de finibus eorũ. [a] Cumq; ascenderet nauim, cœpit illũ deprecari qui à dæmonio vexat[9] fuerat, vt esset cũ illo. Iesus aũt non admisit eum, sed ait illi: Vade in domum tuam ad tuos, & annuncia illis quãta tibi Dominus fecerit, & misertus sit tui. Et abijt, & cœpit prædicare in decapoli, quanta sibi fecisset Iesus, & oẽs mirabantur. [b] Et cũ transcẽdisset Iesus in naui rursus trans fretum, conuenit turba multa ad eum, & erat circa mare. Et venit quidã de archisynagogis nomine Iairus, & videns eũ, procidit ad pedes eius, & deprecabatur eum multũ, dicens. Quoniã filia mea in extremis est, veni, impone man[9] super eã, vt salua sit, & viuat. Et abijt cũ illo, & sequebatur eũ turba multa, & cõprimebant eum. Et mulier quæ erat in profluuio sanguinis annis duodecim, & fuerat multa perpessa à cõplurib[9] medicis, & erogauerat omnia sua, nec quicquã profecerat, sed magis deterius habebat, cum audisset de Iesu, venit [a] in turba retro, & tetigit vestimẽtũ eius. Dicebat enim, quia si vel vestimentum eius tetigero, salua ero. Et confestim siccatus est fons sanguinis eius, & sensit corpore, quia sanata esset à plaga. Et statim Iesus in semetipso cognoscens virtutem quæ exierat de illo, cõuersus ad turbam aiebat: Quis tetigit vestimenta mea? Et dicebant ei discipuli sui: Vides turbam comprimentem te, & dicis, quis me tetigit? Et circumspiciebat videre eã quæ hoc fecerat. Mulier verò timens & tremens, sciens quod factum esset in se, venit & procidit ante eum, & dixit ei omnem veritatẽ. Ille autem dixit ei: Filia, fides tua te saluam fecit, vade in pace, & esto sana à plaga tua. Adhuc eo loquente, veniunt ad archisynagogum, dicentes: quia filia tua mortua est, quid vltra vexas magistrum? Iesus autẽ audito verbo quod dicebatur, ait archisynagogo: Noli timere, tantummodo crede. Et non admisit quemquam se sequi, nisi Petrum, & Iacobum, & Ioannem fratrem Iacobi. Et veniunt in domum archisynagogi, & vidit tumultum & flentes & eiulantes multũ, & ingressus ait illis. Quid turbamini & ploratis? puella nõ est mortua, sed dormit. Et irridebant eum. Ipse verò eiectis omnibus, assumit patrem & matrem puellæ, & qui secum erant, & ingrediuntur vbi puella erat iacens, & tenens manum puellæ, ait illi: Talita cumi, quod est interpretatum: Puella tibi dico, surge. Et confestim surrexit puella, & ambulabat. Erat autem annorũ duodecim, & obstupuerunt stupore magno. Et præcepit illis vehementer, vt nemo id sciret, & dixit dari illi manducare.

CAPVT VI.

G ET [a] egressus [b] inde abijt in patriam suam, & sequebantur eum discipuli sui. Et facto sabbatho cœpit in synagoga docere, & multi audientes admirabantur in doctrina eius, dicentes: Vnde huic hæc omnia? Et quæ est sapientia quæ data est illi, & virtutes tales quæ per manus eius efficiuntur? Nónne hic est faber filius Mariæ, frater Iacobi, & Ioseph, & Iudæ, & Simonis? Nónne & sorores eius hic nobiscum sunt? Et scandalizabantur in illo. [b] Et dicebat illis Iesus: Quia [c] non est propheta sine honore nisi in patria sua, & in domo sua, & in cognatione sua. Et non poterat ibi virtutem vllam facere, nisi paucos infirmos impositis manibus curauit. Et mirabatur propter incredulitatẽ eorum, & [c] circuibat castella in circuitu docens. [d] Et conuocauit duodecim, & cœpit eos mittere binos, & dabat illis potestatem spirituum immundorum. Et præcepit illis ne quid tollerent in via, nisi virgam tantùm, non peram, non panem, neque in zona æs, sed calciatos sandalijs, & ne induerentur duabus tunicis. Et dicebat eis. [e] Et quocunq; introieritis in domum, illic manete donec exeatis inde. [f] Et quicunq; nõ receperint vos, neq; audierint vos, exeũtes inde, excutite puluerem de pedibus vestris in testimoniũ illis. [g] Et exeuntes prædicabant vt pœnitentiã agerent, & dæmonia multa eijciebãt, & vngebãt oleo multos ægros, & sanabãtur. [h] Et [d] audiuit rex Herodes (manifestũ enim

CAPVT VI.

G ET egressus inde abijt in patriam suam: & sequebantur eum discipuli sui. Et facto, &c.] Deinde iens in patriam suam, filius fabri Iesus vocatur. Et hoc mysticè: sed fabri, qui fabricatus est auroram & solem, id est, ecclesiam primã & sequentem, in quarum figura mulier & puella sanantur.

c ¶ *Quia non est propheta sine honore nisi in patria sua, & in domo sua, & in cognatione sua. Et non poterat.* &c.] Comitatur sæpè vtilitas originem, id est, quis est filius Isai? *Sed humilia dominus respicit, & alta à longe cognoscit.* Mittuntur deinde duodecim apostoli, & datur eis potestas præcepta docendi, vt comitetur verbum simul & factum, & cũ promissis inuisibilibus, visibiles virtutes micent, & cum vngebant oleo ægros, infirmitatem fidei virtute corroborant. *1.Reg.25.a*

d ¶ *Et audiuit rex Herodes, manifestũ enim factũ est nomẽ eius & dicebat. Quia Ioannes Baptista resurrexit à mortuis,*

H

A *mortuis, & propterea virtutes operantur,&c.*] Lucernam sub modio abscondi fas non est.

a ¶ *Quo audito, Herodes ait: Quem ego decollaui Ioannem hic à mortuis resurrexit. Ipse enim Herodes misit ac tenuit Ioannem, & vinxit,* &c.] Per ironiam expresse pronunciat Herodes pelliceus. Caput legis quod est Christus de corpore abscinditur proprio, id est Iudaico populo, & datur gentili puellæ, id est, Romanæ ecclesiæ, & puella dat matri suę adulteræ, id est, synagogæ creditoræ in fine. Corpus Ioannis sepelitur, caput in disco collocatur, littera humo tegitur: spiritus in altari honoratur ac sumitur.

b ¶ *Et conuenientes Apostoli ad Iesum, renunciauerunt ei omnia quæ egerant & docuerant.*] *Ad locum vnde exeunt flumina reuertuntur.* Deo semper gratias referunt missi quod acceperant.

c ¶ *Et ait illis: Venite seorsum in desertum locum.*] Et hoc propriè Marcus. Seorsum ducit quos elegit, vt inter malos viuentes, mala non intendant, vt Lot in Sodomis, & Iob in terra Hus, & Abdias in domo Achab.

d ¶ *Et ait illis: requiescite pusillum. Erant enim qui veniebant & redibant, multi. Et nec spatium manducandi habebant. Et ascendentes in nauim, abierunt in desertum locum seorsum. Et viderunt eos,* &c.] Vt aues in ramis sinapis. Pusilla hic sanctis requies, longus labor. Sed postea dicitur illis, vt requiescant à laboribus suis. Erant enim qui veniebant & redibant multi, nec manducandi spatium habebant in arca Noë, & animalia quæ intus erant foris nitebantur, & quæ foris erant, intro erumpebant. Sic nimirum agitur in ecclesiam: Iudas recessit: latro accessit. Quàm diu receditur à fide, nec ecclesiæ requies est sine mœrore. Rachel plorans filios suos, noluit consolari. Non est hic conuiuium, in quo bibitur vinum nouum. Quando cantabitur canticum nouum, in cælo nouo, & in terra noua, ab hominibus nouis? *Cum mortale hoc induerit immortalitatem*, cum quinq; panibus & duobus piscibus, quinque millia hominum vespera vitæ pascentur, & duodecim cophini octaua virtute pleni fragmentis colliguntur, cum sedent super thronos duodecim, iudicantes duodecim tribus Israel. Qui sunt fragmenta? Abraham, Isaac, & Iacob, quando reliquiæ saluæ fient ex Israel, quando facie ad faciem videbimus, quod in lege Moysi, & Prophetis, & psalmis scriptum legimus de Christo. Vnde post quartam vigiliã noctis, compescit Iesus tumorẽ maris, ambulans super illud, & dicit: *Confidite, ego sum*, quia *videbimus eum sicuti est*. Tunc cessauit ventus, & procella Iesu sedente, id est, regnante in naui, quæ est, vniuersalis ecclesia. Sequitur.

c ¶ *Et quotquot tangebant eum, salui fiebant.*] Quãdo fugiet dolor & gemitus.

Ecclesia.b.

Genes.18. Iob 1. 3.Reg 18.

B

CAPVT VII.

ET *conueniunt ad eum pharisæi, & quidam de scribis venientes ab Hierosolymis,* &c.] Pharisæorum factum est nomen eius) & dicebat: Quia Ioannes Baptista resurrexit à mortuis, & propterea virtutes operantur in illo. Alij aũt dicebant, quia Elias est: alij verò dicebant: quia Propheta est, quasi vnus ex Prophetis. [i] Quo [a] audito, Herodes ait: Quẽ ego decollaui Ioannẽ, hic à mortuis resurrexit. [k] Ipse enim Herodes misit ac tenuit Ioannẽ, & vinxit in carcerem propter Herodiadẽ vxorẽ Philippi fratris sui; quia duxerat eam. Dicebat enim Ioannes Herodi: Non licet tibi habere vxorẽ fratris tui. Herodias aũt insidiabatur illi, & volebat occidere eum, nec poterat. Herodes enim metuebat Ioannem, sciens eum virum iustum & sanctum, & custodiebat eum, & audito eo multa faciebat, & libenter eum audiebat. [l] Et cum dies opportunus accidisset, Herodes natalis sui cœnã fecit principibus, & tribunis, & primis Galilææ. Cumq́ue introisset filia ipsius Herodiadis, & saltasset, & placuisset Herodi, simulq́; recumbentibus, rex ait puellæ: Pete à me quod vis, & dabo tibi. Et iurauit illi: quia quidquid petieris, dabo tibi: licet dimidium regni mei. Quæ cum exisset dixit matri suæ: Quid petam? At illa dixit: Caput Ioannis Baptistæ. Cumq́; introisset statim cum festinatione ad regem, petiuit, dicens: Volo, vt protinus des mihi in disco caput Ioannis Baptistæ. Et contristatus est rex, propter iusiurandum, & propter simul recumbentes noluit eam contristare, sed misso speculatore, præcepit afferri caput eius in disco, & decollauit eum in carcere. Et attulit caput eius in disco, & dedit illud puellę, & puella dedit matri suæ. Quo audito, discipuli eius venerunt, & tulerunt corpus eius, & posuerunt illud in monumẽto. [m] Et conuenientes [b] Apostoli ad Iesum, renunciauerunt ei omnia quæ egerant & docuerant. Et ait illis. [n] Venite [c] seorsum in desertũ locum, & requiescite pusillum. Erant enim [d] qui veniebant & redibant multi. Et nec spatiũ manducandi habebant. [o] Et ascẽdentes in nauim, abierunt in desertum locum seorsum. Et viderunt eos abeuntes, & cognouerunt multi, & pedestres de omnibus ciuitatibus concurrerunt illuc, & præuenerunt eos. Et exiens vidit turbã multam Iesus, & misertus est super eos, quia erant sicut oues non habentes pastorem. Et cœpit illos docere multa. [p] Et cum iam hora multa fieret, accesserunt discipuli eius, dicentes: Desertus est locus hic, & iam hora præterijt: dimitte illos, vt euntes in proximas villas & vicos emant sibi cibos quos manducent. Et respondens ait illis: Date illis vos manducare. Et dixerunt ei: Euntes emamus ducentis denarijs panes, & dabimus illis manducare. Et dixit eis: Quot panes habetis? Ite & videte. Et cum cognouissent, dicunt: Quinque, & duos pisces. Et præcepit illis, vt accumbere facerent omnes secundũ contubernia super viride fœnũ. Et discubuerunt in partes per centenos & quinquagenos. Et acceptis quinq́; panibus & duobus piscibus, intuens in cælum benedixit, & fregit panes, & dedit discipulis suis, vt ponerent ante eos. Et duos pisces diuisit omnibus, & mãducauerunt omnes, & saturati sunt. Et sustulerũt reliquias fragmentorum duodecim cophinos plenos, & de piscibus. Erant autem qui manducauerunt, quinq́ue millia virorum. [q] Et statim coegit discipulos suos ascẽdere nauim, vt præcederent eum trans fretum ad Bethsaidam, dum ipse dimitteret populum. [r] Et cum dimisisset eos, abijt in mõtem orare. [s] Et cum sero esset, erat nauis in medio mari, & ipse solus in terra, & videns eos laborãtes in remigando, erat enim ventus contrarius eis. Et circa quartam vigiliam noctis venit ad eos, ambulans super mare, & volebat præterire eos. At illi vt viderunt eum ambulantem super mare, putauerunt phantasma esse, & exclamauerunt: Omnes enim viderunt eum, & conturbati sunt. Et statim locutus est cum eis, & dixit eis: Confidite: ego sum, nolite timere. [t] Et ascendit ad illos in nauim, & cessauit ventus Et plus magis intra se stupebãt. Non enim intellexerunt de panibus, erat enim cor eorum obcæcatum. Et cũ transfretassent, venerunt in terram Genesareth, & applicuerunt. [u] Cumq́ue egressi essent de naui, continuo cognouerunt eum: & percurrentes vniuersam regionem illam, cœperunt in grabbatis eos qui se malè habebant circumferre, vbi audiebant eũ esse, & quocumq́; introibat in vicos, vel in villas, aut ciuitates, in plateis ponebant infirmos, & deprecabantur eum, vt vel fimbriam vestimenti eius tangerent. Et [e] quotquot tangebant eum, salui fiebant.

CAPVT VII.

ET [f] conueniunt [a] ad eum pharisæi, & quidam de scribis venientes ab Hierosolymis. Et cum vidissent quosdam ex discipulis eius communibus

CANON
C
i 58
X
k 59
II
t.Ioan.4.a
l 60
VI
m 61
VIII
n 62
V
D
o 63
VI
P 64
I
q 65
VI
r 66
II
f 67
IIII
t 68
VI
u 69
II
a 70
X

manibus,

rum superfluum latratum, furca rationis obtundit, id est, Moysi & Esaiæ increpatione, vt nos aduersantes hæreses verbis scripturæ vincamus. Videntes discipulos non lotis manibus manducare: quod futuram gentium communionem significat. Mundicia & baptismum pharisaicum sterile est. Communicatio non lota Apostolica, extendit palmites suos vsque ad mare, quod culpa maius est. Traditio autem pharisaica in mensis & puris vasis non est tractanda, sed abscindenda & radenda. Sæpè enim traditionibus hominum, mandata Dei cedunt. Post hoc signum, mulier Syrophœnissa, cuius filia spiritum immundum habebat, intrans procidit ad pedes eius. Erat enim gentilis mulier: rogat pro filia, quæ est mater nostra Romana ecclesia, & nata dæmoniaca, barbarica, est occidentalis natio, cuius fides fecit de cane ouem: micas spiritualis intellectus, non panem fractum litteræ sumere cupit. Fidelis, prudens, & humilis meretur quod poscit.

a ¶ *Et iterum exiens de finibus Tyri,*&c.] Et hic propriè narrat Marcus decimam virtutem. Tyrus interpretatur angustia, significans Iudæam, cui Dominus dicit: Coangustatum est stratum: breue est pallium, vtrumque operire non potest, vt transferat se ad gentes alias. Sidon verò venatio interpretatur, quæ fera indomitaque nostra natio est, & venit ad mare Galilææ, quod fluctuosa volubilitas est: inter medios fines decapoleos, quod interpretatur decalogi mandata. Saluator ad saluandas gentes ab Apostolis ducitur: qui interroganti se adolescenti quid faceret, respondit: Nosti mandata?

b ¶ *Et addu.* &c.] Genus humanum per multa membra, ac si vnus homo varia peste absumptus enumeratur: in protoplasto cęcatur, dū videt. Surdus fit, cum audit: dum odoratur, emungitur. Obmutescit, dum loquitur. Mācus fit, dum manum extendit. Incuruatur, dum erigitur. Hydropicus fit, dum concupiscit. Claudus fit, dum progreditur. Lepra suffunditur, dum nudatur. Dæmone impletur, dum diuinitatem appetit. Morte moritur, dū audacter excusat quod inobedienter commisit.

c ¶ *Et deprecabantur eum*, &c.] Incarnatum fore Dominum, multi iusti & patriarchæ cupiebant & optabant.

manibus, id est, nō lotis māducare panes, vituperauerint. Pharisæi aūt & oēs Iudæi nisi crebrò lauerint manus, nō manducant: tenentes traditionē seniorū. Et à foro venientes nisi baptizentur nō comedūt. Et alia multa sunt, quæ tradita sunt illis seruare: baptismata calicū & vrceorū, & æramentorū, & lectorum. [b] Et interrogabant eum pharisęi & scribę: Quare discipuli tui non ambulant iuxta traditionē seniorum: sed cōmunibus manibus manducant panē? At ille respondens, dixit eis: Benè prophetauit Esaias de vobis hypocritis, sicut scriptū est: Populus hic labijs me honorat, cor autē eorum longè est à me. In vanum autē me colunt, docentes doctrinas & præcepta hominū. Relinquentes enim mādatū Dei, tenetis traditionē hominum: baptismata vrceorū & calicū, & alia similia his facitis multa. Et dicebat illis: Benè irritum facitis præceptū Dei, vt traditionem vestrā seruetis. Moyses enim dixit: Honora patrem tuum & matrem tuā: & qui maledixerit patri vel matri, morte moriatur. Vos aūt dicitis: Si dixerit homo patri vel matri corban, q. est donum, quodcunq; ex me tibi proderit, & vltra nō dimittitis eū quicquā facere patri suo aut matri, rescindētes verbum dei per traditionem vestrā, quā tradidistis. Et similia huiusmodi multa facitis. Et aduocans iterum turbā, dicebat illis: Audite me oēs & intelligite: Nihil est extra hominē introiens in eum, quod possit coinquinare: sed quæ de homine procedunt, illa sunt quæ coinquināt hominē. Si quis habet aures audiedi, audiat. [c] Et cum introisset in domum à turba, interrogabant eum discipuli eius parabolā. Et ait illis: Sic & vos imprudentes estis. Nō intelligitis, quia omne extrinsecus introiens in hominē, nō potest eum coinquinare: quia non intrat in cor eius, sed in ventrem & in secessum exit, purgans omnes escas. Dicebat autē: quoniā quę de homine exeunt, illa coinquinant hominē. Ab intus enim de corde hominum malę cogitationes procedūt: adulteria, fornicatiōes, homicidia, furta, auaritiæ, nequitiæ, dolus, impudicitiæ, ocul[g] malus, blasphemia, superbia, stultitia. Omnia hæc mala ab intus procedunt, & coinquinant hominē. Et inde surgens, abijt in fines Tyri & Sidonis, & ingressus domum, neminē voluit scire, & non potuit latere. Mulier enim statim vt audiuit de eo, cuius filia habebat spiritū immundum, intrauit & procidit ad pedes eius. Erat enim mulier gentilis Syrophœnissa genere: [d] Et rogabat eum, vt dęmonium eijceret de filia eius. Qui dixit illi: Sine prius saturari filios. Nō est enim bonum sumere panem filiorū, & mittere canibus. At illa respōdit, & dicit illi: Vtiq; Domine: nam & catelli comedūt sub mēsa de micis puerorū. Et ait illi: Propter hunc sermonē vade, exijt dæmonium à filia tua. Et cum abijsset domum suam, inuenit puellā iacētem supra lectum, & dæmonium exijsse. [e] Et [a] iterum exiens de finibus Tyri, venit per Sidonem ad mare Galilææ inter medios fines decapoleos: & adducunt [b] ei surdum & mutum, & deprecabātur [c] eum, vt imponat illi manū, & apprehendens [d] eum de turba seorsum, misit digitos suos in auriculas eius, & expuens [e] tetigit linguā ei[g], & suspiciens [f] in cælum, ingemuit: & ait illi: Epheta, [g] quod est adaperire. Et statim apertæ [h] sunt aures eius, & solutum est vinculū linguæ eius, & loquebatur rectè, & præcepit [i] illis, ne cui dicerent. [f] Quāto autem [k] eis præcipiebat, tāto magis plus prædicabant, & eo amplius admirabantur, dicentes: [g] Bene omnia fecit, & surdos fecit audire, & mutos loqui.

CAPVT VIII.

IN diebus illis, iterum cum turba multa esset: nec haberent quod manducarent, conuocatis discipulis, ait illis: Misereor super turbam: quia ecce iam triduò sustinent me, nec habent quod manducent, & si dimisero eos ieiunos

d ¶ *Apprehendens eum.*] Seorsum semper à turpulentis cogitationibus, & actibus inordinatis, sermonibusque incompositis ducitur, qui sanari meretur. Digiti qui in aures eius mittuntur, verba spiritus sunt, de quo dicitur: *Digitus Dei hic est.* Et: *Opera digitorū tuorum sunt cæli.* *Exod. 8. c* *Psalm. 8. d.*

e ¶ *Et expuens*, &c.] Spuma de carne Domini, est diuina sapiētia, quæ soluit vinculum labiorum humani generis, vt dicat: *Credo in Deum patrem omnipotentem*, &c.

f ¶ *Et suspiciens in cælum ingemuit.*] Id est, nos gemere docuit, & in cælum thesaurū cordis nostri erigere: quod per gemitum compunctionis intimę, friuola lætitia carnis purgatur, vt dicitur: *Rugiebam à gemitu cordis mei.* *Psal 37. b.*

g ¶ *Et ait illi: Epheta, quod*, &c.] Corde enim creditur ad iustitiam: ore autem confessio fit ad salutem.

h ¶ *Et statim apertæ sunt au.* &c.] Apertæ sunt aures eius ad hymnos, & cantica, & psalmos: soluitur lingua, vt eructet verbum bonum, quod non possunt minæ nec verbera cohibere, vt ait Apostolus Paulus: Ego vinctus: sed non est alligatum in me verbum Dei.

i ¶ *Et præcepit illis, ne cui dicerent.*] Non in virtutibus gloriandum esse docuit: sed in cruce & in humiliatione.

k ¶ *Quanto autem eis præcipiebat, tanto magis prædicabant.*] Ciuitas in monte posita vndique circunspecta abscondi non potest: humilitas semper præcedit gloriam.

CAPVT VIII.

IN diebus illis: *iterum cum turba multa esset, nec haberēt quod mādu-carēt, cōuocatis discipulis, ait illis: Mise-*

A

Misereor super turbam: quia ecce iam triduo sustinent me, nec habent quod manducent. &c. Et interrogauit eos: quot panes habetis? qui dixerunt: Septem.) Vndecima virtute septē panes, quatuor ieiunis millib. frangūtur, & pauci piſciculi benedicūtur: & de fragmētis septē ſportæ plenæ ſuſtollūtur. Septē panes, dona ſunt ſeptē ſpiritus S. Quatuor millia, annus eſt noui teſtamēti, cū quatuor tēporibus. Septē ſportæ, primę ſeptē eccleſię. Fragmenta panū, myſtici intellectus primæ ſeptimanæ sūt. Piſciculi benedicti libri ſunt noui teſtamēti: quoniā piſcis aſſi partē, dominus reſurgens poſtulat, & piſcē ſuperpoſitū prunis, diſcipulis in captura piſciū porrigit. Poſt hæc veniūt Bethſaida, quæ domus vallis interpretatur: quæ eſt alia niſi mūdus, qui eſt vallis lacrymarū? Adducunt duodecima virtute, cæcum qui non videt nec ante, nec retro: id eſt, qui fuit, qui eſt, qui erit.

Luc. 24. f
Ioan. 21. c

a ¶ *Et rogabāt eum vt illum tangeret: & apprehenſa manu cæci.*] Quis eſt qui tangitur, niſi qui cōpungitur? Et apprehendit manum cæci, vt lamentationem de cæcitate cordis ſui agat, deflens vt Hieremias euerſionem ciuitatis Dei, hoc eſt, animæ ſuæ.

b ¶ *Et duxit eum extra vicum.*] Id eſt, vicinitatem malorum. *Corrumpūt* enim *mores bonos colloquia mala.* Et expuens in oculos eius, vt videat voluntatem domini per flatum ſpiritus Sancti: impoſitis manibus, interrogat eū ſi aliquid videret. Per opera domini videt maieſtatem eius. A magnitudine enim creaturæ, creator agnoſcitur.

1. Cor. 15. d
B

c ¶ *Et aſpiciens ait: Video homines velut arbores ambulantes. Deinde iterum impoſuit manus, &c.*] Id eſt, oēs homines exiſtimans ſuperiores ſibi: indignū ſe iudicans, vt Dauid, vocari hominē, & canem mortuū, & pulicē vnū. Iterum manus poſuit ſuper oculos eius: vt videret clarè omnia .i. per opera viſibilia, inuiſibilia intelligeret, & quæ oculus non vidit, & clarè animæ ſuæ ſtatū, poſt rubiginem peccati mundi cordis oculo contueretur. *Beati enim mūdo corde: quoniam ipſi Deū videbunt.* Et miſit eū in domum ſuam, vt videret in ſe quod ante non vidit. Non .n. putat homo deſperās de ſalute omnino poſſe, quod facilè illuminatus per ſpē poteſt perficere. Et dicit ei:

1. Reg. 26. d
2. Reg. 16. b

Matt. 5. b

d ¶ *Si in vicum introieris, nemini dixeris.*] Id eſt, vicinis cæcitatem tuā ſemper enarra, non virtutē, vt ait Paulus: *Qui fui blaſphemus, & perſecutus ſum eccleſiam Dei.*

1. Tim. 1. c

e ¶ *Poſt hæc cœpit docere illos: quia oportet filium hominis multa pati, & tertia die reſurgere.*] Sicut gubernator peritus tēpeſtatem in trāquillitate prēcauens, nautas paratos vult eſſe ſuos. Vnde dominus: *Si quis vult poſt me ſequi, deneget ſemetipſum*, id eſt, alter ex altero efficiatur. Poſt confirmationem crucis, gloria reſurrectionis oſtenditur. Vnde & ſequitur tertiadecima virtute.

in domum ſuā, deficient in via. Quidā enim ex eis de longe venerūt. Et reſpōderunt ei diſcipuli ſui: Vnde iſtos quis poterit hic ſatiare panib⁹ in ſolitudine? Et interrogauit eos: Quot panes habetis? Qui dixerūt: Septem. Et prēcepit turbæ diſcūbere ſuper terrā. Et accipiens ſeptē panes, gratias agēs, fregit, & dabat diſcipulis ſuis, vt apponerent. Et apposuerunt turbæ, & habebant piſciculos paucos, & ipſos benedixit, & iuſſit apponi. Et manducauerunt, & ſaturati ſunt. Et ſuſtulerunt q̄ ſuperauerat de fragmentis ſeptē ſportas. Erant aūt qui manducauerant, quaſi quatuor millia, & dimiſit eos. Et ſtatim aſcendens nauim cū diſcipulis ſuis, venit in partes Dalmanutha: [a] & exierūt Phariſæi, & cœperūt cōquirere cū eo, quærentes ab illo ſignū de cælo, tentantes eū. Et ingemiſcens ſpiritu ait: Quid generatio iſta ſignū quærit? [b] Amen dico vobis, ſi dabitur generationi iſti ſignū. Et dimittēs eos aſcēdens iterum nauim, abijt trans fretū. Et obliti ſunt panes ſumere: & niſi vnū panem nō habebant ſecum in naui. [c] Et præcipiebat eis, dicēs: Videte & cauete à fermento phariſæorum, & fermento Herodis. [d] Et cogitabāt ad alterutrū dicentes: quia panes nō habemus. Quo cognito, ait illis Ieſus: Quid cogitatis, quia panes nō habetis? Nondū cognoſcitis nec intelligitis? Adhuc cæcatū habetis cor veſtrū: oculos habētes, nō videtis: & aures habētes, nō auditis. Nec recordamini, quādo quinq; panes fregi in quinq; millia, & quot cophinos fragmētorum plenos ſuſtuliſtis? Dicunt ei: Duodecim. Quando & ſeptē panes in quatuor millia, quot ſportas fragmentorū tuliſtis? Et dicūt ei: Septē. Et dicebat eis: Quo modo nondū intelligitis? [e] Et veniūt Bethſaida, & adducūt ei cæcū: & rogabant [a] eū vt illū tangeret. Et apprehēſa manu cæci, eduxit [b] eū extra vicū, & expuens in oculos eius, impoſitis manib⁹ ſuis interrogauit eū, ſi quid videret. Et [c] aſpiciens ait: Video homines velut arbores ambulātes. Deinde iterū impoſuit manus ſup oculos ei⁹, & cœpit videre: & reſtitutus eſt, ita vt clarè videret omnia: & miſit illū in domū ſuā, dicens: Vade in domū tuā, & ſi in vicū [d] introieris, nemini dixeris. [f] Et egreſſus eſt Ieſus & diſcipuli ei⁹ in caſtella Cæſareæ Philippi, & in via interrogabat diſcipulos ſuos, dicēs eis: Quē me dicūt eſſe homines? Qui reſpōderūt illi, dicētes: Ioannē Baptiſtā, alij Eliam, alij verò quaſi vnū de prophetis. Tūc dicit illis: Vos verò quē me eſſe dicitis? Reſpōdēs Petrus, ait ei: Tu es Chriſtus. [g] Et comminatus eſt eis, ne cui dicerent de illo: Et cœpit docere [c] eos, quoniā oportet filiū hominis multa pati: & reprobari à ſeniorib⁹, & à sūmis ſacerdotibus & ſcribis, & occidi, & poſt tres dies reſurgere: & palā verbū loquebatur. [h] Et apprehēdens eū Petrus, cœpit increpare eū. Qui cōuerſus, & videns diſcipulos ſuos, cōminatus eſt Petro, dicēs: Vade retro me ſatana: quoniā nō ſapis q̄ Dei ſunt, ſed q̄ ſunt hominum. [i] Et cōuocata turba cū diſcipulis ſuis, dixit eis: Si quis vult me ſeq̄, deneget ſemetipſū: & tollat crucem ſuā, & ſequatur me. Qui .n. voluerit animam ſuā ſaluam facere, perdet eā, qui aūt perdiderit animā ſuā propter me & euangeliū, ſaluam faciet eā. Quid .n. proderit homini, ſi lucretur mundū totū, & detrimentū animæ ſuæ faciat? Aut q̄d homo cōmutationis dabit p̄ anima ſua? Qui [k] .n. me cōfuſus fuerit, & verba mea in generatione iſta adultera & peccatrice, & filius hominis cōfundet eū cum venerit in gloria patris ſui cū angelis ſanctis. CAP. IX.

CANON C

Luc. 9. c

a 77 IIII

b 78 VI

1. Cor. 15. d

c 79 II

d 80 VI

Eſai. 4. b

e 81 X

D

f 82 I

g 83 II

h 84 II

i 85 VI

k 86 II

a 87 II

b 88 X

c 89 VI

CAPVT IX.

ET [f] *dicebat illis: Amen dico vobis*, &c. Poſt dies ſex in monte excelſo trāsfiguratus eſt coram diſcipulis ſuis: ne timerent opprobria crucis, qui viderāt oculis ſuis gloriam futuræ reſurrectionis.

g ¶ *Et verbum continuerunt apud ſe, conquirētes quid eſſet, cum à mortuis reſurrexit.*] Hoc ꝑpriè Marci .i. cum abſorpta fuerit mors in victoria, nō erūt in memoria priora, & nō aſcēdent ſuper cor: cum abſtulerit dominus ſordes filię Sion, auferens omnē lacrymam ab omni facie ſanctorūm.

a ¶ *Et*

CANON

E

d 90 X

Iob 5.a

3.Ioan 4.d

e 91 II

f 92 X

Esai.43.d

g 93 II

F

h 94 X

i 95 II

k 96 I

l 97 VIII

m 98 VI

n 99 II

o 100 VI

p 101 X

Psal.30.d

a ¶ *Et veniens ad discipulos suos, vidit turbam magnã circa eos, & scribas cõquirentes cum illis.*] Non est homini requies sub sole. Semper paruulos occidit inuidia, magnos percutiũt fulgura mõtes. Alij discentes cũ fide: alij inuidentes cum fastu, ad ecclesiã cõueniunt. *Et populus videns eum, stupefactus est, & expauerunt.* Non est timor in charitate. Timor .n. est seruorũ, stupescere stultorũ.

b ¶ *Et interrogauit eos: Quid inter vos conquiritis?*] Quid scit dominus, interrogat: vt confessio pariat salutem, & murmur cordis nostri, sermonib. soluatur pijs, vt est istud: *Dic tu iniquitates tuas prius, vt iustificeris.* Postea quartadecima virtute vnus de turba affert filiũ spiritũ habẽtem, immundũ, & reliqua. Quem non poterãt discipuli curare, Saluator curauit. Infidelitas vtrorũque impediuit salutẽ. Spiritus discerpit spumantẽ, & stridentẽ & arescentẽ. Peccator spumat inuidia, stultitia: stridet iracundia, arescit ignauia: Discerpit eũ spiritus appropinquantẽ ad salutem, q̃ est esca dilecta: quos in ventre suũ trahere desiderat, per terrores & damna, vt fecit in Iob. Interrogat Iesus tempus.

c ¶ *Et ait pater eius: Ab infantia.*] Hic significatur gentilis populus: cui à natiuitate increuit cultus inutilis idolorum, vt stultè immolaret filios suos dæmonijs. Vnde sequitur.

d ¶ *Et frequenter eum in ignem & aquã misit.*] Alij enim de gentib. ignẽ venerabantur, alij aquam.

e ¶ *Et ait illi Iesus: Si potes credere.*] Libertatem hic arbitrij indicat.

f ¶ *Omnia possibilia sunt credenti.*] Quę sunt omnia, nisi quę in nomine Iesu, id est, salutis, postulãtur cum lacrymis? Pater pueri aiebat: Credo domine, adiuua incredulitatem meã. Credulitas nostra vt rostrata lingua infirma est, nisi innixa subsistat robori adiutorij Dei. Fides cum lacrymis, optata vota capit, vt est: *Fiat tibi secundum fidem tuam.*

g ¶ *Et cum videret Iesus concurrentem turbã, cõminatus est spiritui immundo,* &c.] Dehinc Marcus propriè narrat. Mina domini, potentia eius est.

h ¶ *Surde & mute spiritus,* &c.] Spiritui imputat Deus, quod homini diabolus præstat, dum ille nunquam audiret nec loqueretur: quod peccator penitus audiuit & loquitur.

i ¶ *Exi ab eo, & amplius ne introeas in eum,* &c.] Exiẽs ab homine, nũquã reuertitur, si cor suũ clauis seruauerit humilitatis & charitatis, & ostium obtinuerit homo munitatis. Vnde propheta dicit: *Esto mihi in Deũ protectorẽ, & in locum munitum, vt saluũ me facias.* filium hominis, vt multa patiatur & cõtemnatur. Sed dico vobis, quia & Elias venit, & fecerunt illi quæcunq; voluerunt, sicut scriptũ est de eo. [d] Et veniens [a] ad discipulos suos vidit turbã magnã circa eos, & scribas conquirẽtes cũ illis. Et confestim oĩs populus videns Iesum, stupefact[9] est, & expauerũt, & accurrẽtes salutabãt eũ, & [b] interrogauit eos: Quid inter vos cõquiritis[c]? Et respõdens vn[9] de turba, dixit: Magister, attuli filiũ meũ ad te, habentẽ spiritũ mutũ, qui vbicunq; eũ apprehẽderit, allidit illũ, & spumat, & stridet dentib[9], & arescit. Et dixi discipulis tuis, vt eijcerẽt illũ, & nõ potuerũt. Qui respõdẽs eis, dicit: O generatio incredula, q̃diu apud vos ero, q̃diu vos patiar? Afferte illũ ad me. Et attulerũt eũ. Et cùm vidisset eũ, statim spiritus conturbauit illũ: & elisus in terrã, volutabatur spumãs, & interrogauit patrẽ eius: Quantũ tẽporis est ex quo ei hoc accidit? At ille ait: [f] Ab [e] infantia: & frequenter [d] eum in ignẽ & aquas misit, vt eũ perderet. Sed si qd potes, adiuua nos, misertus nostri. [g] Iesus aũt ait [e] illi: Si potes credere: oĩa [f] possibilia sunt credenti. Et cõtinuò exclamãs pater pueri, cũ lacrymis aiebat: Credo domine, adiuua incredulitatẽ meã. Et [g] cùm vidisset Iesus cõcurrentem turbã, comminatus est spiritui immundo, dicens illi. Surde [h] & mute spiritus, ego præcipio tibi: exi [i] ab eo, & amplius ne introeas in eũ. Et exclamans & multũ discerpens eũ, exijt ab eo. Et [k] factus est sicut mortuus: ita vt multi dicerent, quia mortuus est. Iesus aũt tenẽs manum eius eleuauit eũ & surrexit. [f] Et cum introijsset domum discipuli eius secretò interrogabant eũ: Quare nos nõ potuimus eijcere eum? Et [l] dixit illis: Hoc genus in nullo potest exire, nisi in oratione & ieiunio. [g] Et inde profecti prætergrediebantur Galilæã: nec volebat quemq̃ scire. Docebat aũt discipulos suos, & dicebat illis: quoniam filius hominis tradetur in manus hominũ, & occident eum, & occisus, tertia die resurget. At illi ignorabãt verbũ, & timebant eum interrogare. [h] Et [m] venerunt Capharnaũ. Qui [n] cum domi esset, interrogabat eos: Quid in via tractabaris? [i] Ait illi tacebant. Siquidem in via inter se disputauerant, quis eorũ maior esset. Et residens vocauit duodecim, & ait illis: Si quis vult primus esse, erit oĩm nouissim[9], & oĩm minister. Et accipiẽs puerũ statuit eũ in medio eorũ. Quẽ cum cõplexus esset, ait illis: [k] Quisquis vnũ ex huiusmodi pueris receperit in nomine meo, me recipit: & quicumq; me susceperit, nõ me suscipit, sed eũ qui me misit. [l] Respondit illi Ioannes, dicẽs. Magister, vidimus quendam in nomine tuo eijcientem dæmonia: qui non sequitur nos, & prohibuimus eum. [m] Iesus autem ait: Nolite prohibere eum. Nemo est enim qui facit virtutem in nomine meo, & possit cito malè loqui de me. Qui enim non est aduersum vos, pro vobis est. Quisquis enim potum dederit vobis calicem aquæ in nomine meo, quia Christi estis: amen dico vobis, non perdet mercedem suam. [n] Et quisquis scandalizauerit vnum ex his pusillis credentibus in me: bonum est ei magis si circundaretur mola asinaria collo eius, & in mare mitteretur. [o] Et si scandalizauerit te manus tua, abscinde illam: Bonum [o] est tibi debilem introire in vitam, quàm duas [p] manus habentem ire in gehennam, in ignem inextinguibilem: vbi vermis [q] eorum non moritur, & ignis non extinguitur. Et si pes tuus te scandalizat, amputa illum. Bonum est tibi claudum introire in vitam æternam, quam duos pedes habentem mitti in gehennam ignis inextinguibilis: [p] vbi vermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur. Quòd si oculus tuus scandalizat te, eijce eum. Bonum est tibi luscum introire in regnum Dei, quam duos oculos habentem mitti in gehennam ignis: vbi vermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur. Omnis [r] enim igne salietur,

G

k ¶ *Et factus est velut mortuus, vt multi dicerent,* &c.] Sanatis etenim dicitur: Mortui estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Vnde infirmitas Christianorum non est mors, sed mortis similitudo.

l ¶ *Et dixit illis: Hoc genus non eijcitur, nisi in oratione & ieiunio,* &c.] Stultitia ad luxuriã carnis pertinet: & ieiunio sanatur & oratione. Ira & ignauia, oratione depellitur. Medicina cuiusque vulneris adhibenda est ei. Non sanat oculum, quod calcaneo adhibetur. Ieiunio, passiones corporis, & oratione pestes sanandæ sunt mentis.

m ¶ *Et venerũt Capharnaum.*] Capharnaũ, villa cõsolationis. Cõgruit interpretatio p̃dictæ sententiæ, qua dicit: *Et occisus, tertia die resurget.* Granũ frumenti moritur, vt multiplicius colligatur: si non moritur, solũ manet.

n ¶ *Qui cum domi essent, interrogabat eos: Quid in via tractabatis? At illi tacebant,* &c.] In via .n. tractabant de principatu: similis tractatio loco. Principatus nãque vt ingreditur, sic deseritur: & quamdiu tenetur, labitur, & incertum est in qua mansione, id est, in qua die finiatur. Vnde dicit: Qui vult esse primus, vt puer sit minister.

H

o ¶ *Bonum est tibi debilem ingredi in vitam.*] Id est, sine cupito principatu.

p ¶ *Quàm duas manus habentem ire in ignem inextinguibilem.*] Duæ manus, principatus sunt & superbia. Abscinde superbiam, tenens humilem principatum.

q ¶ *Vermis non moritur, & ignis nõ extinguitur.*] Vermis, est conscientia sera. Ignis, pœna inconsũmata. Vnde p prophetã dicitur: *Ambulate in lumine ignis vestri, & in flammis quas succendistis vobis.* Esai.50.d

r ¶ *Omnis enim igne salietur.*] Mirè dictum est: Quod enim sale conditur, vermis putredinem arcet. Quod verò igne, & aspersò sale, carnem quoq; cõsumit: hoc secundum legem in hostijs fiebat, q̃ in altari cremabantur. Vnde in omni victima & sacrificio, Leui.2.d

cio, sal offerri præceptum est. Sal, dulcedo sapientiæ, & ignis spiritus sancti gratia. Omnis igni salietur: quia omnis electus, sapientia conditur vt digna victima Dei altaribus efficiatur. Vnde benè addit:

a ¶ *Et omnis victima sale salietur.*] Ille enim verè victima domini est, qui corpus & animam à vitijs emũdando Deo per amorem spiritus sancti consecrat: nec sale aspergitur, sed igne consumitur: quando non peccati tantùm contagio pellitur, sed & præsentis vitæ delectatio tollitur, & futuræ conuersationi tota mente suspiratur. Vnde, *nostra conuersatio in cælis est.* Et, obsecro per misericordiam Dei, vt exhibeatis corpora vestra, &c. Altare Dei est cor bonorum: hostiæ & sacrificia, bona opera fidelium. In omnibus sacrificijs sal: quia nullum opus bonum sine sapientia. Ignis sacrificia in altare cõsumit: de quo ipse nos baptizauit spiritu S. & igne. Ignis, tribulationes respicit: hoc ad superiora, vbi scandalizantia membra euelli præcepta sunt: quia & hoc est igne salire, tentationibus exerceri, ob Christi amorẽ dilectos & proximos nobis abnegare. Omnis enim victima salietur. Victima domini, est genus humanum, quod hic ratione sapientiæ salitur: dum corruptio sanguinis custodia putredinis, id est, mater vermiũ consumitur, & illic purgatorio igne examinatur.

b ¶ *Bonum est sal. Quòd si sal insulsum fuerit, &c.*] Sal insulsum, qui amat principatum: qui increpare non audet & confiteri, ne de synagoga eijciatur, diligens gloriam hominum magis quàm Dei.

c ¶ *Habete in vobis sal, & pacem habete inter vos.*] Salsitudinem correctionis, amor proximi tẽperet, & dilectionẽ proximi sal iustitiæ cõdiat. Et in domo iterum discipuli eius interrogabant eum de eodem. Et hoc propriè: iterata scientia verbi, non fastidium, sed esuriem & sitim præstat: vt est illud Sapientiæ: *Qui me comedunt, adhuc esurient, & qui me bibunt, adhuc sitient.* Melliflua sapientiæ eloquia gustata diligentius, multimodũ saporẽ reddunt. Quãdo pluit dominus manna ad manducãdum sub sole liquescens vt cera, reddens mollita dicta, vt est illud: *Fulgebunt iusti sicut sol in regno patris eorum.* Ad ignem duratur: vt, *Panis cor hominis confirmans.* Ad aspera, vt est: *Si quis vult post me venire, abneget semetipsum sibi, & tollat crucem suam, & sequatur me.*

& omnis [a] victima sale salietur. [q] Bonum [b] est sal. Quòd si sal insulsum fuerit, in quo illud condietis? [e] Habete in vobis sal, & pacem habete inter vos.

Caput X.

Et [d] T[a] inde exurgens venit in fines Iudææ vltra Iordanem, & conueniunt iterũ turbæ ad eum, & sicut consueuerat, iterum docebat illos. Et accedentes pharisæi interrogabant eũ: si licet viro vxorẽ dimittere, tentantes eũ. At ille respondens, dixit eis: Quid vobis præcepit Moses? Qui dixerunt: Moses permisit libellum repudij scribere, & dimittere. Quibus respondens Iesus ait: Ad duritiã cordis vestri scripsit vobis præceptum istud: Ab initio aũt creaturæ masculum & feminam fecit eos Deus. Propter hoc relinquet homo patrem suũ & matrem, & adhærebit ad vxorem suam, & erunt duo in carne vna. Itaque iam non sunt duo, sed vna caro. Quod ergo Deus coniunxit, homo non separet. [b] Et in domo [c] iterum discipuli eius de eodem interrogauerunt eum. [c] Et ait illis: Quicunq; dimiserit vxorem suam & aliã duxerit, adulterium committit super eum. Et si vxor dimiserit virum suum & alij nupserit, mœchatur. [d] Et offerebant illi paruulos vt tangeret eos. Discipuli aũt comminabantur offerentibus. Quos cùm videret Iesus, indignè tulit, & ait illis: Sinite paruulos venire ad me, & ne prohibueritis eos: talium est enim regnũ cẽlorũ. Amen dico vobis: quisquis non receperit regnum Dei velut paruulus, nõ intrabit in illud. Et complexans eos, & imponens manus super illos, benedicebat eos. [e] Et cùm egressus esset in viã, procurrens quidã genu flexo ante eum, rogabat eũ, dicens: Magister bone, quid faciam vt vitã æternam percipiã? Iesus aũt dixit ei: Quid me dicis bonũ? Nemo bonus, nisi vnus Deus. Præcepta nosti: Ne adultereris, ne occidas, ne furaris, ne falsum testimoniũ dixeris, ne fraudẽ feceris, honora patrem tuum & matrẽ. At ille respondens, ait illi: Magister, hæc omnia obseruaui à iuuentute mea. [f] Iesus aũt intuitus eum dilexit eũ, & dixit ei: Vnum tibi deest: vade, quæcunq; habes vende, & da pauperibus, & habebis thesaurũ in cælo, & veni sequere me. [g] Qui contristatus in verbo, abijt mœrens. Erat enim habẽs multas possessiones. Et circunspiciens Iesus, ait discipulis suis: Quàm difficile qui pecunias habent in regnum Dei introibunt. Discipuli autem obstupescebant in verbis eius. At Iesus rursus respondens, ait illis: Filioli, quàm difficile est confidentes in pecunijs in regnum Dei introire. Facilius est camelum per foramen acus trãsire, quàm diuitem intrare in regnũ Dei. Qui magis admirabantur, dicentes ad semetipsos: Et quis potest saluus fieri? Et intuẽs illos Iesus, ait: Apud homines impossibile est, sed non apud Deum, omnia enim possibilia sunt apud Deũ. Et cœpit ei Petrus dicere: Ecce nos dimisimus omnia, & sequuti sumus te. [h] Respondens Iesus ait: Amen dico vobis: nemo est qui reliquerit domum, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrẽ, aut filios, aut agros, propter me & propter euangeliũ: qui non accipiet centies tantũ nunc in tẽpore hoc, domos, & fratres, & sorores, & matres, & filios, & agros cum persecutionibus, & in sæculo futuro vitã æternã. [i] Multi aũt erunt primi nouissimi, & nouissimi primi. [k] Erant aũt in via ascẽdentes Hierosolymam, & præcedebat illos Iesus: & stupebant, & sequentes timebant. Et assumens iterũ duodecim, cœpit illis dicere quæ essent ei ventura. Quia ecce ascẽdimus Hierosolymã, & filius hominis tradetur principibus sacerdotũ & scribis & senioribus: & damnabunt eum morte, & tradent eũ gentibus, & illudẽt ei, & cõspuent eũ, & flagellabunt eũ, & interficient eũ, & tertia die resurget. [l] Et accedunt ad eum Iacobus & Ioãnes filij Zebedei, dicentes: Magister, volumus vt quodcunq; petierimus, facias nobis. At ille dixit eis: Quid vultis vt faciã vobis? Et dixerũt: Da nobis vt vnus ad dexterã tuã, & alius ad siniſtrã tuã sedeamus in gloria tua. Iesus aũt ait eis: Nescitis quid petatis: potestis bibere calicẽ quẽ ego bibo? aut baptismo quo ego baptizor, baptizari? At illi dixerũt ei: Possumus. Iesus aũt ait eis: Calicem quidẽ quem ego bibo, bibetis, & baptismo quo ego baptizor, baptizabimini: sedere autem ad dexterã meã vel ad siniſtrã, non est meũ dare vobis, sed quibus paratum est. [m] Et audientes decem, cœperunt indignari de Iacobo & Ioanne. Iesus aũt vocans eos, ait illis: Scitis quia hi qui videntur principari gentibus, dominantur eis, & principes eorum potestatem habent ipsorum. Non ita est autem in vobis: sed quicunque voluerit fieri maior, erit vester minister, & quicunque voluerit in vobis primus esse, erit omnium seruus. [n] Nam & filius hominis non venit vt ministretur ei, sed vt ministraret, & daret animam suam redemptionem pro multis.

Caput X.

Et d *inde exurgẽs venit in fines Iudææ vltra Iordanem, & conueniunt iterum turbæ ad eum, & sicut consueuerat, &c.*] Pharisæi interrogabant eum: si licet viro dimittere vxorẽ suã, tentãtes eum. Item post aliquanta.

e ¶ *In domo iterum discipuli eius interrogabant eum de eodem.*] Id est, de coniugij statu: sicut sequens capitulum indicat. Et dicit illis: Quicumque dimiserit vxorem suã, & reliqua. Sed quod dicit Marcus: Iterum discipuli eius interrogauerunt eum: Non discipuli interrogauerunt prius, sed pharisæi. Sed secunda interrogatio ab alijs, id est, ab Apostolis, iterũ dicta est de eadem re, de qua pharisæi eum interrogauerunt.

a ¶ *Post*

Canon
C
q 102 II
a 103 VI
b 104 X
c 105 II
d 106 II
e 107 II
f 108 II D
g 109 II
h 100 II
i 111 II
k 112 II
l 113 VI
m 114 II
n 115 IIII

Ecclesiast. 24. c
Matt. 13. f
Psal. 103. c
Luc. 9. e
Phil. 3. d
Rom. 12. d

CANON E

a ¶ *Post hæc venerunt in Hiericho.*] Hiericho, luna, siue anathema interpretatur: quod congruit passioni appropinquanti. Defectus namq; carnis Christi, neomenia est cælestis Hierusalem. Vnde Hiericho deserentes, Hierosolymæ, id est, visioni pacis appropinquant.

b ¶ *Et proficiscente eo de Hiericho, &c. sequebatur eum in via filius Timei Bartimæus, qui cæcus sedebat iuxta viam mendicans.*] Quintadecima virtute illuminatur cęcus. Cæcitas ex parte facta Iudæis illustrabitur in fine, quando eis mittet Eliam prophetam. Iuxta viam mendicans. Qui scripturam cõseruat, nec complet, iuxta viam mendicans esurit.

c ¶ *Et cùm audiuit Iesum Nazarenum transire clamauit: Fili Dauid, miserere mei.*] Per merita patriarcharum, Iudaicus illuminatur populus. Cui misericors & miserator dominus adest: illuminans cæcos: erigens elisos: diligens pauperes: custodiens aduenas.

d ¶ *Et comminabantur ei multi vt taceret.*] Peccata & dęmonia cõpescunt clamorem pauperis, quem exaudiuit dominus: At ille magis clamabat: Ingrauescente bello, manus ad lapidem adiutorij, hoc est, Iesum Nazarenum cum clamore leuandæ sunt.

e ¶ *Et præcepit Iesus eum vocari, & dicunt ei: Animæquior esto, surge, vocat te.*] Quàm conueniens est ordo salutis, audimus primò: deinde clamamus: postea vocamur: postremò surgimus. Audimus per prophetas, clamamus per fidem: vocamur per Apostolos, surgimus per pœnitentiam: exuimur per baptismum, interrogamur per voluntatem. Vnde sequitur:

f ¶ *Qui proiecto vestimento, exiliens venit,* &c.] Exilire nudus veteri homine dicitur, vt hinnulus saliens super montes, segnitiem deponens: patriarchas, prophetas, & apostolos in altis considerans ad superna se extendit.

g ¶ *Dixit illi Iesus: Quid tibi vis faciam?*] Considerans Iesus prõptam voluntatem, completione desiderij remunerat. Vnde & aliàs dicit: *Omne quodcunque petieritis in oratione, credentes accipietis.*

h ¶ *Cæcus autem dixit ei: Rabboni vt videam.*] Vnam petijt à domino, hanc requirit, vt videat voluntatem domini & inde vidẽs visitet templum eius. Vnde sequitur.

i ¶ *Iesus autem dixit illi: Fides tua te saluum fecit. Et confestim vidit, & sequebatur eum.*] In via cæcus mendicabat, quæ dicit: *Ego sum via, veritas, & vita.* Hæc est via angusta quæ ducit ad ardua Hierosolymæ & Bethaniæ ad montem Oliuarum, qui est mons luminis, & consolationis.

o 116 II

a 117 II

b 118 II

F

c 119 I

d 120 VI

Cant 2.b

e 121 I

Ioan.15.a

Psal.26.b

f 122 I

Ioan.14.a

CAPVT XI.

ET k *cum appropinquarent Hierosolymæ,* &c.] Quæ est visio, pacis, in qua manet fixa immobilisque felicitas: quæ secundum Apostolum, mater est omnium credentium, & benè viuentium in Christo.

Et [a] veniunt Hiericho: & [o] proficiscẽte [b] eo de Hiericho & discipulis eius, & plurima multitudine: filius Timei Bartimæus cæcus sedebat iuxta viam mendicans. Qui [c] cùm audisset quia Iesus Nazarenus esset, cœpit clamare & dicere: Fili Dauid Iesu miserere mei. [d] Et comminabantur illi multi vt taceret. At ille multo magis clamabat: Fili miserere mei. Et stans Ieses [e] præcepit illum vocari. Et vocãt cæcum, dicentes ei: Animæquior esto: surge, vocat te. Qui [f] proiecto vestimento suo, exiliens venit ad eum. Et respondens Iesus, dixit illi: Quid [g] tibi vis faciam? Cæcus [h] autẽ dixit ei: Rabboni, vt videam. Iesus autem ait illi: Vade, [i] fides tua te saluũ fecit. Et confestim vidit, & sequebatur eum in via.

CAPVT XI.

ET [a] T [k] cum appropinquarent Hierosolymæ & Bethaniæ ad montem oliuarum, mittit [l] duos ex discipulis suis, & ait illis: Ite in castellum quod contra vos est: & statim introeuntes illuc, inuenietis pullum ligatum, super quem nemo adhuc hominum sedit: soluite illum, & adducite. Et si quis vobis dixerit, quid facitis: dicite, quia domino necessarius est, & continuò illum dimittet huc. [b] Et abeuntes, inuenerunt pullum ligatum ante ianuã foris in biuio. & soluunt eum. Et [m] quidam de illic stantibus dicebant illis: Quid facitis soluentes pullum? Qui dixerunt eis sicut præceperat eis Iesus, & dimiserunt eis: Et duxerunt pullum ad Iesum: Et [n] imponunt illi vestimenta sua, & sedit [o] super eum. Multi [p] autem vestimenta sua strauerunt in via. Alij [q] autem frondes cedebant de arboribus, & sternebant in via: [c] Et qui præibant & qui sequebantur, clamabant dicẽtes: Osanna, benedictus qui venit in nomine domini: benedictum quod venit regnum patris nostri Dauid, Osanna in excelsis. [d] Et [r] introiuit Hierosolymam in templum, & circunspectis omnibus, cum iam vespera esset hora, exijt in Bethaniam cum duodecim, & alia die cum exirent à Bethania, esurijt. Cumq; vidisset à longè ficum habẽtem folia, venit si quid fortè inueniret in ea. Et cùm venisset ad eam, nihil inuenit nisi folia. Non enim erat tempus ficorum. Et respondens, dixit ei: Iam non amplius in æternum ex te fructum quisquam manducet. Et audiebant discipuli eius, [e] & veniunt Hierosolymam. Et cùm introisset in templum, cœpit eijcere vendentes & emẽtes in tẽplo, & mẽsas nummulariorum, & cathedras vendẽtium columbas euertit. Et non sinebat vt quisquam transferret vas per tẽplum, & docebat, dicens eis: Nonne scriptum est, quia domus mea, domus orationis vocabitur omnibus gentibus? Vos autem fecistis eam speluncam latronum. [f] Quo audito, principes sacerdotum & scribæ quærebant quomodo eum perderent. Timebant enim eum, quoniam vniuersa turba admirabatur vincente & veniẽte in nomine domini, id est, patris sui: quoniam filius de patre susceptit nomen, & pater de filio.

l ¶ *Misit duos ex discipulis suis, & & ait illis: Ite in castellum,* &c.] Bini vocantur, & bini mittuntur discipuli Christi, quoniam charitas non consistit cum vno, vt dicitur: Væ soli, & reliqua. Duo educunt Hebræos de Ægypto. Duo deportãt botrum de terra sancta, vt semper præpositi cõiungant opus & scientiam, & duo mandata de duabus tabulis proferant, & duobus fontibus abluantur, & abluant, & duobus vectibus arcam domini portent, & inter duos cherubim Deum cognoscant, spiritu & mente psallentes. Pullum ligatum ducunt & indomitum, quem soluunt & domant, qui est populus gentilis ligatus ante ianuam fidei cum vinculis peccatorum suorum, in biuio stantem, in libertate arbitrij dubitantem, inter vitam & mortem.

m ¶ *Quidam dicebant: Quid facitis?*] Ac si dicerent, quis potest dimittere peccata?

n ¶ *Et imponunt vestimenta sua.*] Id est, stolam primam immortalitatis per baptismi sacramenta afferunt.

o ¶ *Et sedit Iesus super eum.*] Id est, in eo regnare cœpit: vt non regnet peccatum in lasciua carne, sed iustitia & pax & gaudium in spiritu sancto.

p ¶ *Multi autem strauerunt vestimẽta sua in via sub pedibus pulli asinæ.*] Qui sunt pedes, nisi qui portant, & extremi quos ad iudicandum constituit Apostolus: Qui & in si & si non sunt dorsum in quo sedit dominus, tamen cum militibus à Ioanne instruuntur.

q ¶ *Alij autem frondes cedebant de arboribus, & sternebant in via: & qui præibant, & qui sequebantur, clamabant, dicentes, Osanna,* &c.] Magis hoc ad orandum & sacramentum pertinet, quàm ad necessitatem: Iusti vt palma florebunt, anguſti in radicibus, lati in floribus & fructibus, quoniam bonus odor Christi sunt, & sternunt viam mandatorum Dei bona fama. Qui præibant, prophetæ sunt: & qui sequebantur, apostoli: Vt abyssus abyssum inuocat, id est, lex legem alteram. Osanna, id est, saluifica: dicẽtes in excelsis & imis: vt iusti ædificentur in ruinam angelorum, & terreni & subterranei saluẽtur ab eo benedicto

r ¶ *Et intrauit Hierosolymam.*] Et reliqua, vsq; ad speluncam latronum. Iesus intrat in tẽplum, vespera exijt in Bethaniam

cum

G

Gal.4.d

Eccl.4.c

H

Rom.5.d

Psal.91.c

cum duodecim, mane ad Iudæam venit, atque nos in vespera mundi visitat. Esuriens dominus salutem hominum, vidit à longe ficum, foliis non fructibus ornatum id est, synagogam vestitam mandatis hominum, & superstitionibus scopatã, cui denegat fructum in æuum. Inde templum ingressus, eiecit vendentes, & ementes, & mensas & cathedras euertit, id est, qui vendunt honorem, & gradus emunt. *Scriptum est enim: Domus mea, domus orationis vocabitur iuxta Esaiam. Vos autem fecistis eam spelunca latronum*, iuxta Hieremiam.

Esa. 56. c

Hier. 7. b

a ¶ *Et cum vespera facta esset*, &c.] Et hoc propriè. Post se relinquens tenebras vt sol Iudæorum cordibus: egrediebatur de ciuitate ad aliam, quæ est beneuola & obediens. Mane reuertentes viderunt ficum aridam. Occidit sol, oritur sol, lux ablata à scribis, lucet in apostolis. Ficus arida à radicibus, synagoga est à Cain & à cæteris, à quibus omnis sanguis ab Abel vsque ad Zachariam requiritur.

b ¶ *Et dixit Petrus: Ecce ficus*, &c. Petrus agnoscit aridam & absciſſam radicem: cui succedit oliua pulchra, fructifera vocata à domino. Vnde sequitur.

F

c ¶ *Amen dico vobis Quicunque ex vobis dixerit huic monti.*] Id est, Christo, qui est mons crescens de lapide absciſſo sine manibus

d ¶ *Tollere & mittere in mare, & non hæsitauerit*, &c.] Hoc est factum, quando dixerunt apostoli: Digne transferimur ad gentes, quia vos indignos iudicastis audiendi verbum Dei. Sequitur:

Act. 13. g

e ¶ *Et cum stetis ad orationem*, &c.] Septem versus orationis dominicæ, Marcus suo more, in vna oratione cõprehendit. Is namque cui dimissa sunt omnia, quid amplius rogabit, nisi quod perseueret, in eo quod obtinuit?

f ¶ *Et veniunt*, &c.] Et dicunt illi seniores: In qua potestate hæc facis? Respondit illis Iesus: Baptisma Ioannis de cælo erat, an ex hominibus? Et cogitantes, dixerunt: Nescimus. De lucerna inuidi obscurantur, vt dicitur: *Parauit lucernam Christo meo: inimicos eius induam confusione.*

Psal. 131. e

g ¶ *Et Iesus ait, nec ego dico vobis, in qua potestate hæc facio.*] Hic cum peruerso subuertitur Deus.

CAP. XII.

ET cæpit illis in parabolis loqui: Homo plantauit vineam, &c] batur super doctrina eius. g Et[a] cum vespera facta esset, egrediebatur de ciuitate. Et cũ mane transirẽt, viderunt ficum aridã factã radicib. & recordatus[b] Petr[9] dixit ei: Rabbi, ecce ficus cui maledixisti, aruit. [h] Et respõdens Iesus ait illis: Habete fidẽ Dei: amẽ[c] dico vobis, quia quicumq; dixerit huic monti tollere[d] & mittere in mare, & nõ hæsitauerit in corde suo, sed crediderit, quia quodcunq; dixerit, fiat, fiet ei. [i] Propterea dico vobis, omnia quæcunque orantes petitis, credite, quia accipietis, & eueniẽt vobis. [k] Et cũ [e] stabitis ad orãdum, dimittite si quid habetis adv̄sus aliquẽ, vt & pater vester qui in cælis est, dimittat vobis peccata vestra. Quod si vos nõ dimiseritis, nec pater vester qui in cælis est dimittet vobis peccata vestra [l] Et [f] veniunt rurs[9] Hierosolymã. Et cũ ambularet in tẽplo, accedunt ad eũ summi sacerdotes, & scribæ, & seniores, & dicunt ei: In qua potestate hæc facis, & quis dedit tibi hãc potestatẽ vt ista facias? Ies[9] a. respõdens ait illis: Interrogabo vos & ego vnũ verbũ, & respõdete mihi, & dicã vobis in qua potestate hæc faciã. Baptisma Ioannis de cælo erat, an ex hominib. Respondete mihi. At illi cogitabant secum, dicentes, si dixerimus de cælo, dicet, quare ergo non credidistis ei: Si dixerimus ex hominib. timemus populũ. Omnes enim habebant Ioannem quia vera propheta esset. Et respondentes dicunt Iesu: Nescimus. Et [g] respondens Iesus ait illis: Neque ego dico vobis, in qua potestate hæc faciam.

CAPVT XII.

ET[a] cœpit [h] illis in parabolis loqui: Vineã plantauit homo, & circumdedit sepẽ, & fodit lacũ, & ædificauit turrim, & locauit eã agricolis, & peregrè profect[9] est. Et misit ad agricolas in tẽpore seruũ, vt ab agricolis acciperet de fructu vineæ. Qui apprehensum eũ cæciderunt & dimiserunt vacuũ. Et iterũ misit ad illos aliũ seruũ, & illum in capite vulnerauerunt, & cõtumelijs affecerunt. Et rursũ aliũ misit, & illũ occiderũt, & plures alios, quosdã cædentes, alios v. occidentes. Adhuc ergo vnũ habẽs filiũ charissimũ, & illũ misit ad eos nouissimũ, dicens: quia reuerebuntur filiũ meũ. Coloni a. dixerunt ad inuicẽ: Hic est hæres, venite occidam[9] eũ, & nostra erit hæreditas. Et apprehendentes eum occiderunt, & eiecerunt extra vineã. Quid ergo faciet dominus vineæ? Veniet & pdet colonos, & dabit vineã alijs. Nec scripturã hanc legistis: Lapidẽ quẽ reprobauerunt ædificãtes, hic fact[9] est in caput anguli, à dño factum est istud, & est mirabile in oculis nostris. [b] Et quærebãt eũ tenere, & timuerũt turbã. Cognouerũt n. quoniã ad eos parabolã hãc dixerit. Et relicto illo abierũt. [c] Et mittũt ad eũ quosdã ex pharisæis & Herodianis, vt eum caperent in v̄bo. Qui veniẽtes dicũt ei: Magister, [i] scim[9] quia verax es, & nõ curas quenquã: Nec n. vides in faciẽ hominũ, sed in v̄itate viam Dei doces: Licet dare tributũ Cæsari, an nõ dabim[9]? Qui sciens v̄sutiã illorũ, ait illis: Quid me tentatis? Afferte mihi denariũ vt videã. At illi obtulerunt ei, & ait illis: Cuius est imago hæc & inscriptio? Dicunt ei: Cæsaris. Respondens a. Iesus, dixit illis: Reddite igit quæ sunt Cæsaris, Cæsari, & quæ sunt Dei, Deo. Et mirabant̃ super eo. Et venerunt ad eum Sadducæi, qui dicunt resurrectionẽ non esse, & Homo Deus dicitur pater humano affectu. Vinea, domus Israel est. Sepis, est custodia angelorum. Lacus, est lex, turris, templum: Agricolæ, sacerdotes. Peregrinatio Dei, libertas est nostrij arbitrij. Serui missi, prophetæ. Fructus vineæ, obedientia. De prophetis alij cæsi, alij vulnerati, alij occisi sunt. Filius charissimus & nouissimus, vnigenitus est. Verebuntur filium meum. Per ironiam hoc dicitur. *Et eiecerunt eum extra vineam*, id est extra plebem, dicentes: *Quia Samaritanus es, & dæmonium habes.* Datur vinea alijs, id est, ab oriente & occidente & austro, & ab aquilone venientibus, & recũbentibus cum Abraham, Isaac, & Iacob, in regno Dei. Hic est lapis reprobus, quem gestat angulus, conungens in cœna pura agnum cum pane, finiens vetus, nouum inchoans testamentum. Hic præstat mira in oculis nostris, vt topazion. Tunc interrogant eum mellitis verbis, & circundant eum sicut apes, mel portantes in ore, aculeum in tergo dicentes.

Ioan. 8. f
Matt. 8. b
l. 127

Psal. 127. c

i ¶ *Magister, scimus quia verax es, &c. Licet dare tributum Cæsari*, &c.] Malæ siquidem cogitationes in ima terræ merguntur, quia de ipsis exeunt, & in eadem iterum cœnositate voluuntur. Quod Iudæis euidenter accidit, cum blasphemi, in innocentis Christi cruore versati sunt. Respondit illis imaginem Cæsaris habentibus, nummum coactum Cæsari, vos ipsos libẽter Deo reddite. *Signatum est super nos lumen vultus Dei*, non Cæsaris. Et veniunt ad eum Sadducæi, & reliqua. De hac quæstione aliàs disputabimus, hic nobis non est cura erroris alieni. Sed quod erunt homines sicut angeli Dei, id est, nemo ibi moritur, nemo ibi nascitur, nec infans nec senex. Mulier sterilis non relinquens semen ex septem fratribus nouissime moriens, quid aliud significat, quã Iudaicam synagogam relictam quasi mortuam à spiritu sepiformi, qui septem patriarchas impleuit? Qui non reliquerunt semen ei Abrahæ, quod est Iesus Christus. Licet enim puer natus est illis, nobis tamen gentibus datus est. Quæ mulier mortua erat Christo, nec cuiquam patriarchæ de septem in resurrectione coniungetur. Septeno namque numero vniuersitas perfectorum signatur, vt versa vice per Esaiam dicitur: *Apprehendent septem mulieres virum vnum*, id est, septem ecclesiæ, quas dominus vnus amat, arguit & castigat, adorant

Psal. 4. b

Esa. 4. a

CANON
G
Esa. 5. a
g 123
X
h 124
VI

i 215
VI
k 126
VI

a 128
II

H

b 129
I
c 130
II

E

Sup. 8. a

Gen. 1.

eum vna fide. He sunt septē sportæ fragmentis panū plenæ. Panes verba sunt Spiritus sancti. Sportæ v. ecclesiæ. Quos panes Iesus benedicens fregit, & discipuli eius diuiserunt turbę, dum die septimo benedixit omnia opera sua, requiescens in eis. Vnde luce facta primo die qui est sapientiæ: & firmamento in secūdo, qui est intellect⁹: & arida tertio, qui est cōsilii: & luminarib. accēsis quarto, quę sunt virtutes: & volatilibus piscibusq; factis quinto, quæ sūt scientiæ: & anima viuente sexto, i.e. homine ad imaginē Dei facto, quod est pietatis: septimo die spiritu timoris domini

Psal. 18. c

qui permanet sanctus in sæculū sæculi, & replet orbē terrārū, sancta repletur ecclesia, nō habens maculā, neq; rugam. Cur autē ecclesia septiformis, i. e. perfecta timore replebitur? Quia

1. Pet. 4. d

iustus vix saluabitur, qui rogat: *Et non intres in iudicium cum seruo tuo domine, quia nō iustificabitur in conspectu tuo omnis viuens.*

Psa. 242. a

Vnde his septē qualitatib. spiritus psalterium cantauit, commemorans in eo, quid neglegētia nostra pepererit, quid diligentia quæsierit, quid diuina prouidētia contulerit, quid inimici instigatio fraudauerit, quid obliuio lubrica subtraxerit: quid humana fragilitas intulerit, quid ignorātia improuida sefellerit. Omnes hos septē affectus in psalmis inuenimus expressos, vt est illud. Primus:

d 131 VI

e 132 X

Psalm. 7. d

Psal. 118. c

Ibid. 50. b

Concepit dolorē & peperit iniquitatē. Secundus: *Præuenit in maturitate & clamauit.* Tertius: *Incerta & occulta sapientiæ tuæ manifestasti mihi.* Quartus: *Inimici mei animam meā circundederunt.* Quintus: *Obliuioni datus sum tanquā mortuus à corde.* Sextus: *Quoniam lumbi mei impleti sunt illusionib.* Septimus: *Delicta iuuentutis meæ, & ignorantias meas ne memineris domine.* Quos septem affectus spiritus septiformis emundat & illuminat: vt septem lucernæ ab austro ardētes, aquilonares tenebras expellāt in tabernaculo domini. Spiritus sapientiæ in pigro negligentiam repellit. Spiritus intellectus diligentiam rationabiliter quærit. Spiritus consilii, diuinam prouidentiam prudenter inuenit. Spiritus virtutis, instigationes fortiter retundit. Spiritus scientiæ, obliuionē lubricam diu esse integre non sinit. Spiritus pietatis, humanam fragilitatem elementer indulget. Spiritus timoris, Dei improuidam ignorantiam ardenter decoquit ac plene replet. Sapientia domū ædificat, intellectus gubernacula inuenit, consiliū bona discreta facit: virtus in patientia animam possidet: scientia diuitiæ fidei & salutis acquirūtur. Pietate prosperitas præsentis vitæ & futuræ consistit. Timore humilitas conseruatur. & omne peccatū expellitur. Quia *initium sapientiæ timor domini est.*

F

Psal. 16. e

f 133 II

Psal. 30. d

g 134 II

Psal. 37. b

Psal. 24. b

Exod. 25. c

h 135 II

Esa. 11. a

i 136 VI II

Eccl. 1. b

a ¶ *De mortuis autem quod resurgant, non legistis in libro Moysi super rubum.*] In quo est similitudo vestra, in quo ignis ardebat, sed non eius spinas consumebat? Sic vos inflammat eloquium meum, nec spinas vestras sub maledicto germinatas absumpsit: Inquiens, Deus Abraham & Deus Isaac & Deus Iacob, ter Deū nominando trinitatem intimauit. Non est Deus mortuorū, sed viuorū. Vnū Deū iterans, vnam substantiam significat. Viuunt a. qui vendicabant portionem quam elegerant, mortui vero sunt, qui quod vendicauerūt perdiderunt.

b ¶ *Et interrogauit eum vnus de scri. &c.*] Quæ est hæc quæstio problematis, quod est commune omnibus peritis in lege nisi quod diuersa in Exodo & Leuitico & Deuteronomio ordinantur mandata? Vnde non vnum, sed duo intulit mandata de his etenim duob. vberibus super pectora sponsæ eleuatis, nostra alitur infantia.

c ¶ *Et ait illi scriba: Bene magister in veritate dixisti. Et dixit illi Iesus: Non longe es à regno Dei.*] Quare non est longe qui venit callide? Longior namq; est ignorantia à regno Dei quàm scientia. Vnde supra Sadducæis: *Erratis*, inquit, *nescientes scripturas neq; virtutē Dei.* Et docebat eos Iesus in templo, id est, palam eis de se loquitur, vt inexcusabiles sint, & vt ignis incendat aridas scribarum & pharisæorum exemplaria, qui volunt in stolis ambulare.

Supr. eod. b

D

d ¶ *Hi accipient prolixius iudiciū. Et sedens Iesus contra gazophylacium.*] Id est, diuitiarum custodiam.

e ¶ *Aspiciebat quomodo diuites iactabant multa. Et veniens vna vidua paupercula, &c.*] Diuites qui sunt, nisi qui proferunt de thesauro cordis sui noua & vetera, quæ sunt incerta & occulta sapientiæ vtriusq; testamenti? Paupercula vero quæ est, nisi & ego similes mei, qui mitto, quod possum, & desidero quod non possum vobis exaplanare? Non quantum vos audistis, sed ex quanto considerat Deus. Vnusquisque quadrantem potest offerre. Hæc est torta panis in Exodo, quæ est voluntas prompta. Quę cur quadrans dicitur? Quia ex tribus consistit, cogitatu, verbo, ac facto. Quod dicit, totum victum suum misit. Tota enim voluptas corporis in victu cōsistit. Vnde dicitur: *Totus labor hominis in ore suo est.*

Exod. 29. d

Eccl. 6. c

CAP. XIII.

CAPVT XIII.

A

Et cum egrederetur de templo ait, &c.] Enumerat discipulis cladem nouissimi temporis, i.e. destructionē templi cū plebe & littera sua. De qua lapis super lapidē nō relinquetur, i.e. testimonia prophetarū super eos in quos ludæ retorquebāt ea, vt est in Apostolū, in Esdrā, in Zorobabel, in Machabæos. Quæ enumerat, omnia spernēda sūt potiꝰ quā tractāda. Pseudochristi & pseudoprophetæ, gēs super gentē, regnū super regnū, terræ motus, vapulatio prædicantiū, prædicatio euāgelij vsq; ad fines terræ, vt ante iudicū clamet ecclesia: *Psal. 60. a* *A finib. terræ ad te clamauī domine.* Domestici in domesti cos surgētes, abominatio in tē plo, fuga in mōtes: vt nō descē dat ad ima, qui ascēdit ad alta. Orate vt hyeme non fiat fuga vestra vel sabbatho, i.e. ne fini antur fructus vestri operis cū fine tēporis. Hyeme n. finitur fructꝰ, sabbatho v. tēpus. Tribulatio ingens, & dies breues propter electos, ne malitia huius tēporis mutet intellectum eorum. Sicut ad Noe dicitur. *Genes. 6. b* Post hæc sol cōtenebrabitur ad gel da corda vt hyeme: & luna nō splēdebit serena à tēpestate dissensionum, & stellæ

B

erūt decidētes lumine, quādo p̄ne deerit semē Abrahæ, cui assimilatę sūt stellæ: & virtutes quæ sūt in cęlis mouebūtur ad iā vindictæ, quādo mittētur à filio hominis veniēte in nubib⁹ cæli cū virtute, qui priꝰ sicut pluuia in vellus Gedeō descendit cū humilitate. Et cōgregabit electos à quatuor vētis, vt triticū ventilatū de area totius terræ. Fici parabola hæc est prophetia. Folia nata verba sunt præsentia: æstas v. proxima, dies est iudicij, in quo vnaquæq; arbor manifestabit quæ intus habuit, an aridū ad comburendū, an viride ad plātandū in eden cū ligno vitæ: cuiꝰ sunt folia in salutē gētium *Mat. 11. d* i.e. verba, quib. dicetur: *Venite benedicti patris mei*, & reliqua. Sequitur.

b ¶ *Cælū & terra transibūt, verba a. mea non transibunt. De die a. illa & hora nemo scit, neq; angeli in cælo, neq; filiꝰ, nisi pater.*] Quid est quod dicit, neq; filiꝰ nisi pater *Ioan. 14. d* Quid est quod dicit, neq; filiꝰ de quo dicitur: *Pater in me: & ego in patre*? id est corpus eius in terra positū, quod est ecclesia.

c ¶ *Vigilate & orate, nescitis n. quando tempus sit.*] Vigilia opus est mentis ante mortē corporis. Homo peregre proficiscēs corpus est Christi in cælū eleuatū: relinquens domū suam, quæ est ecclesia. Dās seruis suis potestatē vniuscuiusq; operis, i.e. octo talēta, iuxta Matthæū vel decē minas, iuxta Lucā. Et ianitori præcepit vt vigilet, i.e. ei qui p̄dicat, cui dicitur: Si nō annunciaueris iniquo iniquitatē suā, sanguinē suū de manu tua requiram. *Vigilate ergo* & reliqua. Serò an media nocte, quādo sūt occisa Ægyptiorū primogenita, ne inueniat vos dormientes. Nā qui dormit, nō corpora vera, sed phātasmata intendit & vacuꝰ vigilat de his quæ viderat. Sic nimirū sunt quos mundi amor rapit in vita, deserit post vitā quod somniabant pro certo. Sequitur.

d ¶ *Quod vobis dico, omnib. dico: Vigilate.*] Hoc fine concludit sermonem, vt commune omnium præceptum nouissimi per primos audiant.

CAP. XIV.

Erat a. pascha, & azyma post biduū.] Nūc aspergam⁹ libru nostrū sanguine & limina domorū: & funē coccineū circūdemus domui orationis nostræ, & coccū in manu nostra vt Zare ligemus, vt vaccā rufā in valle occisā enarrare possimus. Phase transitus interpretatur. Pascha v. immolatio. In immolatiōe agni & trāsitu populi p mare vel per Ægyptū, p̄figuratur passio Christi, & redēptio populi de inferno: quādo nos post biduū visitat, i.e. plenissima luna ætate Christi ptecta, vt nec cū alia parte tenebrosa carnes agni immaculati, qui tollit peccata mūdi, in vna domo, quæ est vna electa matris suæ ecclesia catholica, calciati charitate & armati virtute comedamus, dicentes: *E-tenim pascha nostrum immolatus est Christus.*

f ¶ *Et quærebant summi sacerdotes, & scribæ, &c.*] A principib. egressa est iniquitas in Babylone. Occiso etenim capite totū corpus enerue efficitur. Vnde miseri faciūt q̄ capita moliuntur. Vitant die festū q̄ conuenit illis. Nō est n. festiuitas his qui vitā & misericordiā p̄dederūt. Venit Iesus Bethaniā. Hinnulus ceruorū sēper ad lectū suum redit, i.e. filius obediēs patri vsq; ad mortem, obedientiam à nobis petit. Simon lepro-

CANON C

Matt. 25. b *Luc. 19. b* a 137 II

Ezech. 3. d b 138 II

c 139 I

d 140 VI

e 141 II

Exod. 12. d *Iosue 2* *Gen. 38.* f 142 VI

g 143 II

h 144 II

i 145 VI

k 146 II

l 147 VI

m 148 II

n 149 VI

1. Cor. 5. c

o 150 II

Dan. 13 a

p 151 II

q 152 VI

r 153 VI

s 154 II

t 155 II

a 156 I

b 157 VI

c 158

Cant. 1.d

le, pfus, mundū infidelē primo, & postea fidelem significat. Mulier cū alabastro, ecclesiasticam fidē, q̄ dicit: *Nardus mea dedit odorē suū*. Pistica nardus dicitur, id est mystica & pretiosa: Domus impleta odore, cœlū & terra est. Fractū alabastrū, carnale est desiderium, q̄ frangitur ad caput ex quo omne corpus compaginatum est. Recumbente ipso, id est, humiliante, vt eum tangeret fides peccatricis, quæ de pedib. ascendit ad caput, & ad pedes à capite descendit per fidem: i.e. ad Christū & ad membra eius.

d 159 V

a ¶ *Quidam indigne ferentes.*] Per synecdochen dicitur vnus pro multis, & multi pro vno: Dicentes intra se: *Vt quid perditio hæc vnguenti?* Perditus de salute perditionem inuenit, & in ficu fructifera mortis laqueum nanciscitur. *Trecentis denariis poterat venundari vnguentum, & dari pauperibus.* Sub prætextu auaritiæ mysterium loquitur fidei. Etenim nostra fides trecentis emitur denariis, id est, decem sensibus per corpus & animam & spiritum triplicitatis: vt & nos sicut Gedeon trecentorū vtrorū numerū assumentes, allophylorum castra pauperes spiritu fractis lagūculis nostris cum turbis & lucernis destruamus, & vt Abraham cum trecentis viris, spolia ad vesperum diuidamus. Sequitur.

e 160 II

Iud. 7.b

Gen. 14.c

F

b ¶ *Bonum opus operata est in me.*] Qui credit in Deum, reputatur ei in opus iustitiæ. Aliud est n. credere ei, aliud credere in eum id est, totum eijcere te in illum. *Quod habuit, hæc fecit.* Non aliunde speremus quod in nobis habemus.

f 161 IV

g 162 I

h 163 II

i 164 VI

k 165 I

c ¶ *Præuenit vngere corpus meum.*] Id est antequam veniret is qui excluderet. Iudas Iscariotis vnus de duodecim. Vnus numero, non vnus merito, vnus nomine non vnus numine, vnus corpore, non vnus animo. Vnde spōsus ad sponsam canit: *Vulnerasti cor meum soror mea sponsa, in vno oculorum tuorum, & in vno crine colli tui.* Oculus & crinis, sapientiæ est virtus, quoniam Iudæ cum cæteris dicitur: *Vobis datum est nosse mysterium regni*, & dedi vobis potestatem & reliqua. Abiit ad principes. Postquam exiit, Satanas in eum intrauit. Hic nox nocti indicat scientiā Vnumquodque animal ad simile sibi iungitur. Maria currit ad apostolos, vt dies diei eructet verbum. Et Iudas ad Iudæos, vt nox nocti indicet scientiā. Promittunt pecuniā, amittunt vitā, quam ipse recepit cum vitā amisit. *Quærebat opportunitatem.* Opportunitas doli nunquam inuenitur, vt non vindicetur hic aut illic. Promittit se tradere, vt magister eius diabolus ante docebat. Tibi dabo potestatem hanc vniuersam. Et primo die azymorum, q̄ cum amaritudine manducantur: azyma nobis est redemptio nostra. Amaritudo vero passio domini. Dicunt discipuli: *Quo vis eamus?* Vt cum voluntate Dei dirigamus gressus nostros. Dominus indicat cum quo manducat pascha, & more suo mittit duos, quod supra exposuimus. Et dicit: Ite in ciuitatem, & reliqua. Ciuitas est ecclesia quæ muro fidei cingitur: Homo occurrens, populus primitiuus est. Amphora aquæ, lex litteræ est. Sequimini eum, qui ducit in alrū vbi est refectio Christi: Vnde Raab exploratorib. mandat vt nō irent per ima sed per excelsa pgerēt. Cænaculum grande, ecclesia magna est qua narratur nomen domini, strata varietate virtutum, & linguarum, vt est illud: *Circumamicta varietate*, in qua paratur domino pascha. Dominus domus, Petrus apostolus est. Cui dominus domum suam credidit, vt sit vna fides sub vno pastore.

Cant. 1.d

Psal. 44.a

d ¶ *Vespero autem facto, &c.*] Vespera diei, vesperā indicat mundi. Circa vndecimā namq; horā veniunt nouissimi qui primi denariū vitæ accipiūt æternæ, quia ante crucem Abraham erat in inferno, & post crucem latro in paradiso. Manducantib. a. eis ait: Vnus ex vobis me tradet, qui manducat mecum panē. Quia dum falsitas arguitur, nihilominus veritas comprobatur, vt impleretur quod dicitur: *Qui edebat panes meos, magnificabat super me supplantationē.* Omnes tangūtur vt fiat harmonia in cithara: omnes nerui bene suspensi, consona voce respōdent: Nunquid ego sum domine? Vnus remissus & pecuniæ amore affectus dixit: Nunquid ego sum rabbi? Et dicit illis: Vnus de duodecim. Separat lupus seorsum ouē quam capit. Ouis quæ de ouili egreditur, lupi patet morbb. Filius hominis vadit: sed væ homini per quem tradetur. Multi bonum vt Iudas faciunt, sed omnino illis non proficit. *Bonum erat ei si non esset natus*: Intimo latens vtero materno, melius est non esse quàm ad tormenta esse. *Accepit Iesus panem, & benedicens fregit*, transfigurās corpus suum in panem, quod est ecclesia præsens, quæ accipitur in fide: bene dicitur in numero: frangitur in passionibus: datur in exemplis: sumitur in doctrinis: formans sanguinem suum in calicem, vino & aqua mixtum: vt alio purgemur à culpis, alio redimamur à pœnis. Sanguine namq; agni seruantur domus à percussione angeli, & aqua maris rubri extinguuntur inimici, quæ sunt mysteria ecclesiæ Christi.

Psal. 40.c

H

Exo. 12.14

e ¶ *Gratias agens dedit illis.*] Gratia, non meritis saluati sumus, à Deo.

f ¶ *Et biberunt ex eo omnes.*] Ebrietas felix, satietas salutaris, quæ quanto copiosius sumitur, tanto maiorem sobrietatem mentibus donare dignatur. Et Iudas bibit, sed non saturatur: nec sitim extinguit ignis æterni, quia indigne sumit myster a Christi. Hic macula in luna ostenditur, quæ nunquam deletur. Luna ecclesiæ merito comparatur, quæ non habet splendorem, sed à sole certis modis susc ipit lumen, id est à Christo, qui permanet in æternum. Sunt enim in ecclesia quos sacrificium nullum emundat, sed eos cogitatio insipiens perducit ad culpas, qui se cœnosæ crudelitatis fœtoribus miscuerunt. Sanguis enim noui testamenti, qui pro multis effundetur, non omnes emundat.

Cant. 4.c

I 166 II

Matt. 13.b

m 176 VI

Psal. 18.a

n 168 IV

o 169 VI

p 170 I

Luc. 4.

Iosue. 2.

g ¶ *Non bibam de genimine vitis vsque in diem illum, &c.*] Hic mutat tantum sacrificium, sed non mutat tempus, vt nos nunquā cænam Domini ante quartamdecimam lunam faciamus. Qui facit in quartadecima resurrectionem, in vndecima luna cænam domini facit, quod nunquam inuentum est, nec in veteri testamento, nec in nouo.

h ¶ *Et hymno dicto.*] Id est laude domini, vt est in psalmo: *Et laudabunt dominum qui requirunt eum*: &, *manducauerunt eum, & adorauerunt omnes pingues terræ.*

Psal. 12.f

A

a ¶ *Et exierunt*, &c.] In monte olíueti Iesus tenetur, & inde ad cœlos ascendit: vt nos sciamus, quia inde ascendimus ad cœlos, vnde vigilamus & oramus & ligamur, nec repugnamus in terra. Omnes vos scandalum patiemini. Omnes cadunt, sed non omnes iacent. Numquid qui dormit non adijciet vt resurgat? Carnale est cadere, sed diabolicum iacere. Scriptum est, *percute pastorẽ*. Propheta Zacharias postulat passionẽ domini. Pater respondet, percutiã pastorẽ, precib. sanctorum infernaliũ. Filius à patre mittitur & percutitur, i.e. incarnatur & patitur. *Dispergũtur oues* pastore capto, resurrectio promittitur, vt spes nõ extinguatur.

Psal. 40. b
Zach. 13. c

b ¶ *Petrus ait: Et si omnes*, &c.] Et auis sine pennis in altum volare nititur: Sed corpus aggrauat animã, vt timore humanæ mortis, timor dõi superetur vel vincatur.

c ¶ *Priusquam gallus*, &c.] Gallus cantat, Petrus negat ter. Gallus lucis nuncius quis est, nisi Spiritus sanctus? cuius voce in prophetis & apostolis nos de terna abnegatione qua Deum negauimus nosse, voce ancillarum exteriti, excitamur ad amarissimos post lapsum fletus: qui male cogitauimus de Deo, & male locuti sumus ad proximos, & male fecimus ad nosmetipsos. *Et venit in prædium Gethsemani*, i.e, vallis pinguedinũ, vbi tauri pingues obsederunt eum, & vituli multi circumdederunt eum.

גת-שמני
Psal. 21. c

B

d ¶ *Sedete hic donec orem.*] Separatur in oratione qui separatur in passione, quia ille orat, illi dormiũt pinguedine cordis oppressi

e ¶ *Cœpit pauere, & ait: Tristis est anima*, &c.] Pauere & tristificari docemur ante iudicium mortis: quia non possumus per nos dicere nisi per illum: *Venit princeps mundi huius, & in me non habet quicquam.* Et dixit, *Abba pater.* Hebraice, & Græce loquitur, quia non est distinctio Iudæi & Græci.

Ioan. 14. b

f ¶ *Si possibile est, transfer calicẽ hunc à me: sed non quod ego volo.*] Vsq; ad finẽ non cessat nos docere, patribus obedire, & voluntatem eorum voluntati nostrę præponere. Inuenit eos dormientes. Sicut dormiunt mente, sic & corpore.

g ¶ *Vigilate & orate ne intretis in tentationem.*] In tentationem intrat, qui orare negligit. Ter discipuli dormiunt, & ter dominus orans suscitat. Terna dormitatio, tres mortuos quos dominus suscitauit significat. Primum in domo: secundum ad sepulcrum: tertium de sepulcro. Terna vigilia domini, tres personas habere nos in orando docet: & de præteritis & futuris & de præsentib. veniam rogare. Venit Iudas cum gladijs & lignis. Incumbit virtuti sæculi qui desperat de adiutorio Dei. Dat signum oculi cumvenes Christus filius Dei benedicti?

Matth. 1. e
Esa 7. e
Ioan. 11. f

m Iesus autem dixit illi: Ego sum. n Et videbitis n filium hominis a sedentem à dextris virtutis, & venientem b cum nubibus cœli. o Summus c autem sacerdos scindens vestimenno doli: Sicut Cain obtulit sacrificiũ subdolũ & reprobatum. Vnde vinũ cũ aceto in cruce ponunt. Et tenuerunt Iesum. Hic adest Ioseph vinctus, venditus à fratrib. & ferrũ pertransiuit aniã eius. Vnus educens gladiũ eius amputauit auriculam serui. Prædicatio Petri, auditum à Iudæis abscidit regni Dei.

h ¶ *Tunc discipuli eius omnes relinquentes eum fugierunt.*] Tunc adimpletum est quod dicitur: Elõgasti à me amicum & proximũ, & notos meos à miseria.

Psal. 87. d

i ¶ *Adolescens quidam sequebatur eum amictus sindone super nudo*, vtique corpore, *& tenuerunt eum. At ille, relicta sindone, nudus profugit ab eis. Et adduxerunt Iesum ad summum*, &c.] Hoc proprie Marcus. Sicut & Ioseph relicto pallio nudus de manib. impudicæ dominæ effugit. Qui autem vult effugere manus iniquorum relinquens mente quæ mũdi sunt, fugiat post Iesum. Et conuenerunt sacerdotes & scribæ. Tunc fit cõgregatio taurorum in vaccis populorũ. Petrus âlõge sequebatur. Vir duplex animo, inconstans est in omnib. viis suis. Timor retrahit, charitas trahit. In atrio cũ ministris calefacit se ad ignẽ. Atriũ sacerdotis, est secularis circuitus: ministri, dæmonia sunt: ignis, desiderium carnale, cũ quib. qui manet, flere peccata nõ potest. *Summi sacerdotes quærebant falsum testimonium aduersus Iesum. Mentita est iniquitas sibi:* vt regina aduersus Ioseph, & sacerdotes aduersus Susannam: sed ignis sine materia deficit. *Et conuenientia testimonia non erant.* Quod variatur, incertum habetur.

Gen. 39. e
Psal. 16. c
Gene. 39.
Dan. 13.

k ¶ *Quidam dicebant: Audiuimus hunc dicentem. Ego dissoluam templũ hoc*, &c.] Moris est hæreticorum vmbrã de veritate trahere. Non ille dixit quod illi dicunt: sed simile verbum de tẽplo corporis sui, quod post triduum resuscitauit. Exurgẽs summus sacerdos interrogat Iesum: Ille autem tacebat. Ipse Deus & Saluator noster qui mundo salutem contulit, & humano generi sua pietate subuenit: sicut ouis ad occisionem sine voce ducitur, & obmutuit & siluit à bonis. Taciturnitas Christi apologiam Adæ absoluit.

l ¶ *Et dixit ei: tues Christus filius Dei benedicti?*] Quẽ expectabãt de longe, in prope nõ vident. Sicut Isaac caligantib. oculis, Iacob subm manib. non agnoscit, sed longe de eo futura canit.

n ¶ *Et videbitis filiũ hominis.*] Sacerdos interrogat filiũ Dei: Iesus aũt respondit filiũ hominis: vt hic intelligamus Dei filiũ eundẽ esse & filiũ hominis, & ne quaternitatẽ faciamus in trinitate: sed homo in Deo, & Deus in hõe necesse sit.

m ¶ *Iesus autem dixit illi. Ego sum.*] Vt inexcusabiles sint.

CANON C

Psal. 104. b

Psal. 87. d
q 171 VI
r 172 I
s 173 VI
t 174 IIII
u 175 I
x 176 I
y 177 II
Psal. 67. f
z 178 IV
a 179 VI
b 180 IV
c 181 I
d 182 II
e 183 I
f 184 I
g 185 VI
h 186 X
i 187 I
k 188 IV
l 189 II
m 190 VI
n 191 I
o 192 VI

E

a ¶ *A dextris virtutis*, &c.] Id est in vita regnantem sempiterna, & virtute diuina.

b ¶ *Et venientem in nubibus cœli*, &c.] In nube ascendit, cum nube veniet: id est in corpore suo solo, quod sumpsit à Virgine ascendit: & cum multi formi ecclesia quæ est corpus ipsius & plenitudo eius ad iudicium venturus est: sicut dicit secundum Matthæum: *Cum autem venerit filius hominis, & omnes angeli cum eo*, & reliqua.

Matt. 25. c
p 193
I
q 194
I

c ¶ *Summus sacerdos scidit vestimẽta sua.*] Hoc est Ephod, in quo habebat honorem, Iudæi amisere.

1. Reg. 15. f
r 195
I

Hic adest Samuel scisso pallio de manib. Saul: id est regno. Milites gentiles non scindunt tunicam Christi. Sacerdotes vero scindũt dignitatem sacerdotii sui. Et cõdẽnant eum reũesse mortis. Quo reatu suo, reatum nostrum solueret, & velamine faciei suæ, velamen cordiũ nostrorũ auferret, & sputaminib. susceptis, faciem animæ nostræ lauaret: Et colaphis, quib. incaput percussus est, caput humani generis, quod est Adam, sanaret. Et alapis, quib. expalmatus est, maxima laus eius, nostris manib. & labijs plauderet, vnde:

f 196
I

t 197
II

Psal. 46. a

Omnes gentes plaudite manib. Et cruce sua, cruciatum nostrum solueret, & morte sua, mortem nostrã necaret: cum formam serpentis serpentem necat: quia serpente de virga facto alij absorbentur serpentes. Vnde per prophetam ipse dicit: *Ero mors tua ô mors, & morsus tuus ô inferne.* Opprobria eius, nostrum abstulere opprobrium. Vincula eius nos liberos fecerunt. Corona spinea capitis eius, diadema regni adepti sumus. Vulnerib. eius sumus sanati. Sepultura eius resurgimus: Descensione eius ad inferos, nos ascendimus ad cœlos. Hic inuenitur mel in ore leonis mortui Hæc omnia præuidẽs propheta ait: *Quid retribuam domino pro omnib. quæ retribuit mihi?*

a 198
II
b 199
I
Exod. 4.
c 200
I
F
Osee. 13. d
d 201
IV
Esa. 53. b
e 202
II
f 203
IV
Iudic. 14. b

Psal. 115. a
g 204
I
h 205
I

d ¶ *Et cum esset*, &c.] Petrus sine spiritu, voci ancillæ cessit: cum spiritu, nec principibus, nec regibus cedit. Prima ancilla titubatio est. Secunda cõsensio. Tertius vir, actus est. Hæc est trina negatio, quam abluit per fletus verbi Christi recordatio. Tunc nobis gallus cantat, quando prædicator quisq; per pœnitentiam corda nostra ad cõpunctionem excitat. Tũc incipimus flere, quando ignimur intus per scintillam scientiæ, & foras eximus extra quod fuimus.

i 206
I

k 107
IIII

CAPVT XV.

l 208
VI

m 209
I

Iudic. 15. e

ET *confestim mane consilium facientes summi sacerdotes cum senioribus & scribis & vniuerso consilio: Vinctum Iesum tradunt Pilato.*] Hic adest Samson vinctus à Dalila. Sãson, id est sol eorum quib. occubuit sol in meridie. Dalila situla interpretatur, quæ est synagoga: quæ situlæ more limpidum liquorem nõ tenet, & quisquilia immũda colligit Sãson noster maxilla verbi sui innumeras cateruas Iudæorũ & dæmonũ hic sternit, & fontem perennis vitæ sitientib. nobis, id est corpori suo aperit. Pontifices concitauerunt turbas vt peterent Barrabam, & crucifigerent Iesum. Hic duo hirci adsunt: vnus ἀποπομπαῖος, id est, emissarius, cum peccato populi in desertum immittitur: alter pro peccatis absolutorum, vt agnus occiditur. Pars domini semper mactatur, pars diaboli qui est magister eorum effrenata in tartarũ præcipitatur. Subditur.

Iudic. 16. c

f ¶ *Vultis dimittam vobis regem Iudæorum*, &c.] Multas occasiones dedit Pilatus liberandi Saluatorem. Primo confessus latronẽ: deinde inferens. Quid ergo vultis faciam regi Iudæorum? Cumque respondissent: crucifigatur, non statim acquieuit: sed secundum suggestionem vxoris, quæ mandauerat ei, vt Matthæus dixit: *Nihil tibi & iusto illi*, respondens: Quid enim mali fecit? quod dicendo Iesum absoluit. Milites induunt eum purpura, &c. Vestimẽtis suis nudatur, id est Iudæis. Purpura induitur, id est gẽtili ecclesia, quæ de scopulis maris est collecta. Item ea scandalizante exutus in fine, Iudaica rursum induitur plebe. *Cum enim intrauerit plenitudo gentium, tunc omnis Israel saluus erit.* Et adducunt illũ vt crucifigerent eum. Hic educitur Abel in agrum à fratre, vt perimatur: Hic adest Isaac cum lignis, & Abraham cum ariete in Sabech hærẽte. Hic adest Ioseph cũ fasce gremij somniato, & tunica talari sanguine lita. Hic adest Moyses cum virga, & serpente suspẽso in ligno. Hic adest bortus in ligno pottatus. Hic adest Eliseus cum ligno ad quærendam securim quæ in ima demersa est, & natauit ad lignum: id est genus humanum, quod à ligno vetito in infernum ceciderit, per lignum crucis Christi, & per baptismum aquæ ad paradisum natauit. Hic adest Ionas de ligno sortis in mare in ventrẽq; ceti triduo missus.

Matt. 27. b
Rom. 11. c
Gen. 4.
Gen. 22.
Num. 21. b
H
Num 3. c
4. Reg. 6. b
Ion. 1. d

g ¶ *Et angariauerunt prætereuntẽ quendam Simonem venientem de villa, patrem Alexandri & Rufi.* &c.] Alij per merita patrum suorum commemorantur: alij per merita filiorum suorum. Hic autem Simon qui crucem in angaria portat, meritis filiorũ suorũ, qui erãt discipuli, cõmemoratur. Per hoc nos in præsenti vita admonemur, parentes adiuuari per natorũ suorũ sapientiam: vt populus Iudaicus, propter patriarcharũ & prophetarũ & apostolorũ merita, semper cõmemoratur. De amaritudine. n. radicis surgit dulcedo oliuæ: vnde per Hieremiam ad Iudã dicitur: *Oliuam vberẽ, pulchram fructiferam, speciosam vocauit dominus nomen tuũ.* Vt tolleret crucẽ eius. Dũ legerent. *Maledictus omnis qui pẽdet in ligno*, factus est maledictꝰ, vt tolleret maledictũ. Simõ qui portat crucẽ in angaria, ipse est qui laborat, p laude humana. Cogũt eũ homines huic labori, quem nõ cogit timor & dilectio Dei. Ipsa species crucis, quid est nisi forma quadrata mundi? Oriens de vertice fulgens: Arctõ dextra tenet, auster in læua cõsistit, occidens sub plãtis firmatur. Vñ Apost. dicit: Vt

Hier. 11. e
Deut. 21. d

A

Eph.3.d

sciamus quæ sit altitudo & latitudo & longitudo & profundum. Aues quando volãt ad æthera, formam crucis assumunt: homo natans per aquas vel orans, forma crucis vehitur. Nauis per maria, antenna cruci similata sufflatur, Thau littera, signum salutis & crucis describitur. Et perducunt eum in Golgotha, quod interpretatur caluaria. Tradunt Iudæi quod in hoc montis loco immolatus est aries pro Isaac: vt vbi decolletur, id est, Christus à carne sua, carnali videlicet Iudæa separetur.

a ¶ *Et dabant ei bibere myrrhatũ vinum.*] Hoc aceto, succus lætalis pomi abstergitur. Et nõ accepit, id pro quo patitur. Vnde de eo dicitur: *Quæ non rapui, tunc exoluebã.* Et crucifigũt eũ. Hic figitur salus in ligno: ligno primo infixa est mors. Lignum primum, lignũ scientiæ boni & mali est. Et secundum lignum, boni tantum, nobis & vitæ lignum est. Extentio manus primæ ad lignum, mortẽ apprehendit: extentio autem secundæ, vitam quæ perierat inuenit. Ligno hoc vehimur per mare vndosum ad terram viuentiũ.

Psal 68.a

b ¶ *Diuiserunt vestimenta.* &c.] Vestimenta domini, eius mandata sunt, quibus regitur corpus eius, quod est ecclesia: quæ diuiduntur inter milites gentium, vt sint quatuor ordines cum vna fide: id est cõiugati & viduati, præpositi & separati sortiti tunicam indiuisam: quæ est pax & vnitas, inconsutilis in modum anuli regalis.

c ¶ *Erat autem hora tertia, & crucifixerunt eum.*] Hoc vere & proprie Marcus intulit: Nam sexta hora tenebræ suffuderũt terram, vt non quis potuisset mouere caput. A tricesimo namque fructu Marcus ascendit ad centesimũ: id est, à tertia hora crucis vsque ad tertiam resurrectionis, post tres dies. Tricesimus fructus est in cruce, sexagesimus in inferno, centesimus in paradiso.

B

d ¶ *Et erat titulus causæ eius inscriptus: Rex Iudæorum.*] Quod in titulis prænotatur psalmorum, in finem ne corrumpas. Et hoc tribus linguis מלך יהודים βασιλεὺς ἐξομολογητῶν: Rex confitentium. Hæc tres linguæ in crucis titulo coniunctæ sunt, vt omnis lingua commemoret perfidiam Iudæorum.

melech iehudim.

e ¶ *Et cum eo duos latrones*, &c.] Cũ iniquis veritas deputata: vnũ reliquit sinistrum, alterum assumit dexterum: sicut in die iudicij faciet, ex simili crimine, dissimiles sortiuntur fines. Alter antecedit Petrum in paradisum: alter Iudam in infernum, Confessio breuis, vitam acquisiuit longam: & blasphemia finita, pœna plectitur æterna. Hic pullus Iudæ ligatur ad vitem: hic ἀναβλαστον: id est, pallium tingitur in sanguine vuæ: hic lacerant hœdi vineam. Blasphemantes eum, & mouentes capita sua. Emittitur in capita iniquorũ mors, quando excitantur vincula inferni vsq; ad ceruicẽ, qui est ceruix generis humani. Descẽde de cruce, ne faceret salutẽ quam inchoarat. Et viderunt postea resurgentẽ de sepulcro, quẽ de crucis descẽdere nõ credebant posse patibulo. Vbi est Iudæi infidelitas vestra? Adhuc de viuo dicebatis, si rex Israel est, descendat de cruce. Vos ipsos consulo, vos ipsos iudicium peto: quando mirabilius est mortuum posse resurgere: quam adhuc viuum de cruce velle descendere? Parua petistis, dum maiora prouenerint. Sed infidelitas vestra non potuit sanari signis multo fortioribus quam petistis. *Hic omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt.* Facta hora sexta, tenebræ factæ sunt per totam terram. Hic adest Noe inebriatus ac nudatus: cœlo & terra pallio tenebroso tectus, & homine irrisus. Hic stillauit sanguis de ligno.

Gen. 49. b

Psal 13. a
n 210 I
o 211 IIII
Gen. 9. c
p 212 I
q 213 X
r 214 I
s 215 I
t 216 VIII
u 217 VI
x 218 II
y 219 II
z 220 II
a 221 VI
Hiero a. d

f ¶ *Hora nona clamauit Iesus voce magna: Eli, eli, lamma sabacthani, hoc est, Deus meus, Deus meus, quare me dereliquisti?*] Inde scribitur psalmus iste pro assumptione matutina, qua Christus ad crucẽ ducitur. Verba propria sunt filij hominis: Vnde sequitur iuxta Lucam: In manus tuas commendo spiritum meum. Nona hora inuenitur euersa domo decima drachma quæ perierat. Currens autem vnus ex eis: inuenit similitudinem eorum spongiam cauam, infirmam, aridam, ignibus aptam, implet aceto, hoc est malitia & dolo, de quo dicitur: *Plantaui te vineam sorech*, & quo modo conuersa es in amaritudinem vitis aliena? *Et expectaui vt faceret vuas, & fecit spinas.*

g ¶ *Iesus emissa voce expirauit.*] Infirmata enim carne, vox inualuit diuina quæ dicit: *Aperite mihi portas iustitiæ, & ingressus in eas confitebor domino*: cum ima voce vel sine voce morimur, qui de terra sumus. Ille vero cum exaltata voce expirauit, qui de cœlo descendit. Velum templi scinditur, id est, cœlum aperitur. Centurio ait: *Vere Dei filius erat.* Nouissimi primi nunc efficiuntur. Gentilis confitetur populus: Iudæa cæcata negat, vt fiat eis error peior priore.

b 222 II
c 223 I
d 224 II
Psal. 117. e
e 225 I
f 226 VI
D
g 227 I

h ¶ *Erant autem & mulieres de longe aspicientes, inter quas.* &c.] Sicut non excluditur muliebris sexus à salute per Mariam Virginem: ita non repellitur à mysterio crucis scientiæ & resurrectionis per viduam Mariam Magdalenam, & cæteras matres. Ioseph venit sero parasceue ab Arimathia, quæ interpretatur deponẽs, ad deponendum corpus in monumentum: nobilis decurio, expectans & ipse regnum Dei. Intrat ad Pilatum, petit corpus Iesu. Ioseph mercatur sindonem: inuolutum corpus in sindone ponit in monumentum, quod erat excisum de petra: aduoluit lapidem ad ostium monumenti: Mariæ aspiciunt vbi ponerentur. Hæc omnia congruunt ad populum Iudaicum in fine credente: qui nobilitatur fide, vt Abrahæ sit filius. Deponit desperationem, expectat regnum Dei: intrat ad Christianos vt baptizetur. Quod significat nomen Pilati, id est, malicatoris, id est, qui domat ferreas gentes, vt regat eas in virga ferrea: & petit sacrificiũ, quod donatur pœnitentib. in fine viaticum, & corde mundo & peccatis mortuo, inuoluit in munimine fidei stabilitũ operculo spei per opera charitatis concludit. *Finis enim præcepti est charitas.* Aspicientib. à longe electis, qui sunt stellę maris: quando fi fieri potest, scandalizabuntur electi.

h 228 I
i 229 VI
2 Tim. 1 b

E

CAPVT XVI.

ETa *cum transisset sabbathum*, &c.] Nunc aromatibus redolentibus cum sponsa, & adolescentibus quæ currunt post eam conspergimus librum & cubiculum mentis nostræ. Nunc introducit nos rex in cellaria sua.

Can. 1. a 230 VIII *hyems abiit, pluuia recessit, flores visi sunt in terra. Vox turturis audita est in terra nostra. Vineæ florentes dederunt odorem.* Redit sponsus de vmbra sub qua dormit in meridie. Post sabbatha tristia felix irradiat dies: quæ primatum in dieb. tenet: luce prima in eo lucente & domino meo cum trium phoresurgente & dicente: *Hæc est dies quam fecit dominus: exultemus, & lætemur in ea.*

b 231 I b ¶ *Et valde mane vna sabbathorum veniunt ad monumentum orto iam sole.*] Valde mane, quod alius Euangelista diluculo dicit. Diluculū est inter tenebras noctis & diei claritatem: In qua salus humano generi pouenit, fœlici vicinitate declaranda: more solis, qui proxima luce consurgens, roseam præmittit auroram: vt gratia præclari splendoris, præparatis oculis possit intueri, quādo tēpus dominicæ resurrectionis eluxit: Vt tunc laudes Christi tota caneret secundum exemplum harum feminarum ecclesia: quando genus humanum exemplo suæ resurrectionis animauit, quando vitā præstitit, & lumen credulitatis infudit. Sol vero post occasum corporis oritur. Hic aquilæ ad corpus congregantur, matres & apostoli vident reuolutum lapidem, qui est lex mortis, ac si diceret: *Vbi mors aculeus tuus*, & reliqua.

Psal. 117. d c 232 II

Luc. 4 a d 233 I

F

1. Cor. 15. g

c ¶ *Erat quippe magnus valde.*] Qui etiam infantes in vtero tāgit: gemitus omnium & omnib. grauis. Et introeuntes in monumentum viderunt iuuenem: nō senem, non infantem, sed iocundum ætate, vt dicitur: *Lætare iuuenis in adolescentia tua*: quæ non est hic vera, dum cum senio est commixta. Sedentem in dextris virtutis, id est, regnantem in prosperis. Hic iuuenis formam resurrectionis, timentibus mortem ostendit. Coopertum stola candida: quæ vera lætitia est hoste depulso, regnoque adepto, rege pacis quæsito, inuento & nunquam dimisso. *Et obstupuerunt*, id est, *quod oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparauit Deus diligentibus se.*

Eccl. 11. d

Esa. 64. b

d ¶ *Qui dicit illis. Nolite expauescere.*] *Deus charitas* est. *Non* est ergo *timor in charitate.* Quid expauescerent, quæ inuenerunt quem quæsierunt? *Iesum quæritis Nazarenum.* Radix amara crucis euanuit: flos enim vitæ cum fructibus erupit, id est, qui iacuit in morte, surrexit in gloria. *Ecce locus.* Ostenditur mortalitas immortalibus ad gratiarum actionem dedita: vt intelligamus quid fuerimus, & sciamus quid futuri erimus. *Sed ite dicite.* Mulieribus dicitur vt annuncient apostolis: quia per mulierē mors annunciata est: per mulieres vita resurgens. *Et Petro:* Qui se indignum iudicat discipulatu dum ter me negauit magistrum. Peccata præterita non nocent quando non placent.

1. Ioan. 4. c

c ¶ *Præcedit in Galilæam.*] Breuis sententia in syllabis, sed ingens in quantitate promissio. Ibi est gaudij nostri fons, & salutis æternæ origo præparata. Ibi congregantur dispersiones, & sanantur contriti corde. Ibi eum videbitis, non sicut vidistis. At illi exeuntes fugerunt. Dicitur de futura vita. Et fugiet dolor ac gemitus. Imitantur mulieres ante resurrectionem omnium, quod faciunt post resurrectionem, fugiunt mortem & pauorem. Et nemini quidquam dixerunt: quia ipsi soli mysteriū resurrectionis vident, qui videre ipsi illud meruerunt. Vnde sequitur iuxta Ioannem: Petrus autem cucurrit ad monumentum vt videret ipse quod audiuit. Surgens autem Iesus mane sabbathi, Mariæ Magdalenæ primo ostenditur, de qua eiecerat septem dæmonia: quia meretrices & publicani præcedunt synagogam in regnū Dei: vt latro præcesserit apostolos. Flēt & lugent qui necdum viderunt: sed non post multum consolabuntur. Beati enim qui lugent nunc, quoniam ipsi consolabuntur. Et illi audientes non crediderunt. Fides autem hic laborat, agens actiuam vitam: illic contemplatiua secura visione regnat. Hic per speculum contuemur imaginem: illic facie ad faciem videbimus veritatem. Vnde sequitur: Post hæc duobus ex illis ambulantibus, id est, laborantibus, ostensus est in alia effigie. Et illis annunciantibus non est creditum: dum sicut Moyses viderunt, quod non sufficiebat eis. Vnde Moyses dicit: *Ostē de mihi temetipsum.* Oblitus carnis suæ, postulat in via ista, quod post illam speramus in futura.

G

Exo 33. a

H

f ¶ *Nouissime recumbentibus, illis vndecim apparuit.*] Vt omnes testes enarrarent omnib. quod cōmuniter viderunt & audierunt: exprobrat incredulitatem, vt succedat credulitas: exprobrat duritiam cordis lapidei, vt succedat cor carneum charitate plenum. Hinc est quod martyrum cateruæ mortem huius sæculi libenter affectant: quia nouerunt pro isto temporali interitu perpetuo se esse victuros.

g ¶ *Et dixit eis: Euntes in mundum vniuersum prædicate.*] Nunc primum post acceptum spiritum (ac si vasa limosa per ignem confirmata) omni creaturæ, id est, omni generi humano quod in se commune aliquid habet ab omni creatura, iubetur, id est, angelis, pecoribus, lignis, lapidibus, igni & aqua, calido & frigido, humido & arido: quia mundus minor homo dicitur. Dominus vtique Iesus, qui de cœlo descendit ad liberandam infirmitatis nostræ naturam: ipse etiam super cœlorum cœlos ascendit, qui sedet ad dexteram patris. Considerandum est autem, quod frequenter in scripturis diuinis plurali numero cælos dictos inuenies, dum legitur: In principio fecit Deus cœlū & terram: cum tamen pluraliter dicti cœli legantur & terræ, Modus enim iste locutionis latius patet, vt abusiue singularia plurali numero dicamus, & pluralia singulari. Ad orientem vero (quod psalmista dicit: euangelistæ tacent) Hierosolymā significat quæ est in orientis partib. collocata. Vnde dominus apostolis videntib. ascendit ad cœlos: Terra multis plena miraculis: vbi fideliū credulitas plus actib. quā lectionib. eruditur.

Psal. 67. a

h ¶ *Qui crediderit vero*, &c.] Ducentesimo tricesimoquinto capitulo Marcus signa credentium cum Matthæo & Luca concordans enarrat.

Expositionis euangelij secundum Marcum finis.

EVAN-

A

EVANGELII SECVNDVM LVCAM
CAPVT PRIMVM.

C CANON

QVoniam quidem multi conati sunt ordinare narrationem, quæ in nobis completæ sunt rerum, sicut tradiderunt nobis qui ab initio ipsi viderunt, & ministri fuerunt sermonis: visum est & mihi assecuto omnia à principio diligenter, ex ordine tibi scribere optime Theophile, vt cognoscas eorum verborum, de quibus eruditus es, veritatem.

a 1 X

EFVit in diebus Herodis regis Iudææ sacerdos quidam nomine Zacharias de vice Abia, & vxor illius de filiabus Aaron, & nomen eius Elisabet. Erant autem ambo iusti ante Deum, incedentes in omnibus mandatis & iustificationibus domini sine querela. Et non erat illis filius, eo quòd esset Elisabet sterilis, & ambo processissent in diebus suis. Factum est autem cum sacerdotio fungeretur Zacharias in ordine vicis suæ ante deum: secundum consuetudinem sacerdotij, sorte exijt vt incensum poneret ingressus in templum domini: & omnis multitudo populi erat orãs foris hora incensi. Apparuit autem illi angelus domini stans à dextris altaris incensi. Et Zacharias turbatus est videns, & timor irruit super eum. Ait autem ad illum angelus: Ne timeas Zacharia: quoniam exaudita est deprecatio tua. Et vxor tua Elisabet pariet tibi filium, & vocabis nomen eius Ioannem. Et erit gaudium tibi & exultatio, & multi in natiuitate eius gaudebunt. Erit enim magnus coram domino: vinum & siceram non bibet, & spiritu sancto replebitur adhuc ex vtero matris suæ, & multos filiorum Israël conuertet ad dominum deum ipsorum. Et ipse præcedet ante illũ in spiritu & virtute Eliæ: vt conuertat corda patrum in filios, & incredulos ad prudẽtiam iustorum parare domino plebem perfectam. Et dixit Zacharias ad angelum: Vnde hoc sciam? Ego enim sum senex, & vxor mea processit in diebus suis. Et respondens angelus dixit ei: Ego sum Gabriel, qui asto ante deũ, & missus sum loqui ad te, & hæc tibi euangelizare. Et ecce eris tacens, & non poteris loqui vsq; in diem quo hęc fiãt, pro eo quòd non credidisti verbis meis, quæ implebuntur in tempore suo. Et erat plebs expectãs Zachariam, & mirabantur quòd tardaret ipse in templo. Egressus autem non poterat loqui ad illos, & cognouerũt quòd visionem vidisset in templo. Et ipse erat innuens illis, & permansit mutus. Et factum est vt impleti sunt dies officij eius, abijt in domum suam. Post hos autẽ dies cõcepit Elisabet vxor eius, & occultabat se mensibus quinque, dicẽs: Quia sic fecit mihi dominus in diebus, quibus respexit auferre opprobrium meum inter homines. In mense autem sexto missus est angelus Gabriel à Deo in ciuitatẽ Galilææ, cui nomen Nazareth, ad virginem desponsatam viro, cui nomen erat Ioseph, de domo Dauid, & nomen virginis Maria. Et ingressus angelus ad eã, dixit: Aue gratia plena, dominus tecum: benedicta tu in mulieribꝰ. Quæ cum audisset, turbata est in sermone eius, & cogitabat qualis esset ista salutatio. Et ait angelus: Ne timeas Maria: inuenisti enim gratiam apud Deum. Ecce concipies in vtero, & paries filium, & vocabis nomẽ eius Iesum. Hic erit magnus & filius altissimi vocabitur. Et dabit illi dominus Deus sedem Dauid patris eius, & regnabit in domo Iacob in ęternum, & regni eius nõ erit finis. Dixit autem Maria ad angelum: Quo modo fiet istud, quoniam virum non cognosco? Et respondens angelus dixit ei: Spiritus sanctus superueniet in te, & virtus altissimi obumbrabit tibi. Ideoque & quod nascetur ex te sanctum, vocabitur filius Dei. Et ecce Elisabet cognata tua & ipsa concepit filium in senectute sua. Et hic mensis est sextus illi quæ vocatur sterilis: quia non erit impossibile apud deum omne verbum. Dixit autem Maria: Ecce ancilla domini, fiat mihi secundum verbum tuum. Et discessit ab illa angelus. Exurgens autem Maria in diebus illis, abijt in mõtana cum festinatione in ciuitatem Iuda, & intrauit in domum Zacharię, & salutauit Elisabet. Et factum est vt audiuit salutationẽ Mariæ Elisabet, exultauit infans in vtero eius. Et repleta est spiritu S. Elisabet, & exclamauit voce magna, & dixit: Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus vẽtris tui. Et vnde hoc mihi, vt veniat mater domini mei ad me? Ecce.n. vt facta est vox salutationis tuæ in auribus meis, exultauit in gaudio infans in vtero meo: & beata quę credidisti, quoniam perficientur ea quę dicta sunt tibi à domino. Et ait Maria: Magnificat anima mea dominũ. Et exultauit spiritꝰ meus in Deo salutari meo. Quia respexit humilitatẽ ancillæ suæ: ecce.n. ex hoc beatam me dicent omnes generationes. Quia fecit mihi magna qui potens est & sanctum nomen eius. Et misericordia eius à progenie in progenies, timentibus eum. Fecit potẽtiam in brachio suo: dispersit superbos mente cordis sui. Deposuit potẽtes de sede, & exaltauit humiles. Esurientes implcuit bonis, & diuites dimisit inanes. Suscepit Israël puerum suũ: memorari misericordiæ suæ. Sicut locutus est ad patres nostros: Abrahã, & semini eius in sæcula. Mãsit autem Maria cum illa quasi mensibus tribus, & reuersa est in domũ suam. Elisabet autem impletum est tempus pariendi, & peperit filium. Et audierũt vicini & cognati eius, quia magnificauit dominꝰ misericordiã suam cum illa, & congratulabantur ei. Et factũ est in die octauo, venerunt circuncidere puerum, & vocabant eum nomine patris sui Zachariam. Et respõdens mater eius, dixit: Nequaquã, sed vocabitur Ioannes. Et dixerũt ad illam: quia nemo est in cognatione tua qui vocetur hoc nomine. Innuebant autem patri eius quem vellet vocari eum. Et postulans pugillarẽ, scripsit dicens: Ioannes est nomẽ eius. Et mirati sunt vniuersi. Apertum est autem illico os eius & lingua eius, & loquebatur benedicẽs deũ. Et factus est timor super oẽs vicinos eorum, & super omnia mõtana Iudææ diuulgabantur omnia verba hæc. Et posuerũt omnes qui audierãt in corde suo, dicentes: Quis putas puer iste erit? Etenim manus domini erat cũ illo. Et Zacharias pater eiꝰ repletus est spiritu sancto, & prophetauit, dicẽs: Benedictus dominus Deus Israël: quia visitauit, & fecit redẽptionẽ plebis suæ. Et erexit cornu salutis nobis: in domo Dauid pueri sui. Sicut locutus est per os sanctorũ, qui à sęculo sunt prophetarum eius. Salutem ex inimicis nostris, & de manu omniũ qui oderunt nos. Ad faciendam misericordiam cum patribus nostris, & memorari testamenti sui sancti. Iusiurandum quod iurauit ad Abraham patrem nostrum, daturũ se nobis: Vt sine timore de manu inimicorũ nostrorũ liberati, seruiamus illi: In sanctitate & iustitia coram ipso, omnibus diebus nostris. Et tu puer propheta altissimi vocaberis: præibis enim ante faciem domini parare vias eius: Ad dandam scientiã

B

D

salutis

E CANON

salutis plebi eius in remissionē peccatorum eorū: Per viscera misericordiæ Dei nostri, in quibus visitauit nos oriēs ex alto. Illuminare his qui in tenebris, & in vmbra mortis sedēt: ad dirigēdos pedes nostros in viā pacis. Puer autem crescebat & confortabatur spiritu, & erat in desertis vsq; in diē ostensionis suæ ad Israël.

CAPVT II.

FActum est autē in diebus illis: Exijt edictum à Cæsare Augusto, vt describeretur vniuersus orbis. Hæc descriptio prima facta est à præside Syriæ Cyrino. Et ibant oēs vt profiterentur singuli in suam ciuitatem. Ascendit autē & Ioseph à Galilæa de ciuitate Nazareth in Iudæam, in ciuitatem Dauid, quæ vocatur Bethlehem: eo quòd esset de domo & familia Dauid, vt profiteretur cum Maria desponsata sibi vxore prægnante. [a] Factum est autem cum essent ibi, impleti sunt dies vt pareret. Et peperit filium suum primogenitum, & pannis eū inuoluit: [b] Et reclinauit eū in præsepio: quia non erat ei locus in diuersorio. Et pastores erant in regione eadem, vigilantes & custodientes vigilias noctis super gregem suū. Et ecce angelus domini stetit iuxta illos, & claritas Dei circumfulsit illos, & timuerūt timore magno. Et dixit illis angelus: Nolite timere: Ecce enim euāgelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo, quia natus est nobis hodie Saluator, qui est Christus Dominus in ciuitate Dauid. Et hoc vobis signum: Inuenietis infantem pānis inuolutum, & positum in præsepio. Et subitò facta est cum angelo multitudo militiæ cœlestis, laudātium Deum & dicentium: Gloria in altissimis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis. Et factū est vt discesserūt ab eis angeli in cœlum: pastores loquebantur ad inuicem: Transeamus vsque Bethlehem, & videamus hoc vērbum quod factū est, quod dominus ostendit nobis. Et venerūt festinantes, & inuenerunt Mariā & Ioseph, & infantem positū in præsepio. Videntes autem cognouerunt de verbo quod dictum erat illis de puero hoc. Et omnes qui audierunt mirati sunt, & de his quæ dicta erant à pastoribus ad ipsos. Maria autem conseruabat omnia verba hæc, conferens in corde suo. Et reuersi sunt pastores glorificātes & laudantes Deū in omnibus quæ audierant & viderant, sicut dictum est ad illos. Et postquam cōsummati sunt dies octo vt circumcideretur puer: vocatum est nomē eius Iesus: quod vocatum est ab angelo priusquā in vtero conciperetur. Et postquā impleti sunt dies purgationis eius secundū legem Moysi, tulerunt illum in Hierusalem, vt sisterēt eū domino, sicut scriptum est in lege domini: Quia omne masculinū adaperiens vuluam, sanctum domino vocabitur: Et vt darent hostiam secūdum quod dictum est in lege domini, par turturum, aut duos pullos columbarum. Et ecce homo erat in Hierusalem, cui nomen Symeō. Et homo iste iustus & timoratus, expectās consolationē Israël, & Spiritus S. erat in eo. Et responsum acceperat Symeon à spiritu sancto, non visurum se mortem nisi prius videret Christum domini. Et venit in spiritu in templum. Et cum inducerent puerum Iesum parētes eius, vt facerent secūdum consuetudinē legis pro eo, & ipse accepit eum in vlnas suas, & benedixit Deū, & dixit: Nunc dimittis seruum tuum domine, secundum verbum tuum in pace: quia viderunt oculi mei salutare tuum: Quod parasti ante faciem omnium populorum: Lumen ad reuelationem gentiū, & gloriam plebis tuę Israel. Et erant pater eius & mater mirātes super his quæ dicebātur de illo. Et benedixit illis Symeon, & dixit ad Mariā matrem eius: Ecce positus est hic in ruinam, & resurrectionē multorū in Israël, & in signū cui contradicetur. Et tuā ipsius animā pertransibit gladius, vt reuelētur ex multis cordibus cogitationes. Et erat Anna prophetissa filia Phanuel de tribu Aser. Hæc processerat in diebus multis, & vixerat cum viro suo annis septē à virginitate sua. Et hæc vidua vsq; ad annos octoginta quatuor, quæ nō discedebat de templo, ieiunijs & obsecrationibus seruiens nocte ac die. Et hæc ipsa hora superueniēs confitebatur domino: & loquebatur de illo omnibus qui expectabant redemptionem Hierusalem. Et vt perfecerūt omnia secundum legem domini, reuersi sunt in Galilæam in ciuitatem suam Nazareth. Puer autem crescebat, & confortabatur plenus sapiētia: & gratia Dei erat in illo. Et ibant parentes eius per omnes annos in Hierusalem in die solēni paschæ. Et cum factus esset annorum duodecim, ascendentib. illis Hierosolymam secundum consuetudinē diei festi, consummatisq; diebus, cum redirent, remansit puer Iesus in Hierusalē, & non cognouerunt parentes eius. Existimantes autem illum esse in comitatu, venerunt iter diei, & requirebant eum inter cognatos & notos, & non inuenientes, regressi sunt in Hierusalem requirentes eum. Et factum est post triduum, inuenerunt illum in templo sedentē in medio doctorum, audiētem illos, & interrogātem eos. [c] Stupebant autem oēs qui eum audiebant super prudentia & responsis eius. Et videntes admirati sunt. [d] Et dixit mater eius ad illum: Fili, quid fecisti nobis sic? Ecce pater tuus & ego dolentes quærebamus te. Et ait ad illos: Quid est quod me quærebatis? Nesciebatis, quia in his quę patris mei sunt, oportet me esse? Et ipsi non intellexerunt verbū quod locutus est ad eos. Et descēdit cum eis, & venit Nazareth, & erat subditus illis. Et mater eius conseruabat omnia verba hęc in corde suo. Et Iesus proficiebat sapientia, & ætate, & gratia apud Deum & homines.

CAPVT III.

[a] ANNO autem quintodecimo imperij Tyberij Cæsaris, procurante Pontio Pilato Iudæam, tetrarcha autem Galilææ Herode, Philippo autē fratre eius tetrarcha Iturææ & Trachonitidis regionis, & Lysania Abilenæ tetrarcha, sub principibus sacerdotum Anna & Caipha, factum est verbū domini super Ioannem Zachariæ filium in deserto. [b] Et venit in omnem regionem Iordanis prædicās baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum, sicut scriptum est in libro sermonum Esaiæ prophetæ: Vox clamātis in deserto, parate viam domini, rectas facite semitas eius. Omnis vallis implebitur, & omnis mons & collis humiliabitur. Et erūt praua in directa, & aspera in vias planas: & videbit omnis caro salutare Dei. [c] Dicebat ergo ad turbas, quę exibant vt baptizarentur ab ipso: Genimina viperarum, quis ostendit vobis fugere à ventura ira? Facite ergo fructus dignos pœnitentię: & ne cœperitis dicere: Patrem habemus Abraham. Dico enim vobis, quia potest Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ. Iam enim securis ad radicem arborum posita est. Omnis ergo arbor non faciēs fructum bonum, excidetur, & in ignem mittetur. [d] Et interrogabant eū turbæ, dicentes: Quid ergo faciemus? Respondens autem dicebat illis: Qui habet duas tunicas, det non habenti, & qui habet escas, similiter faciat. Venerunt autem & publicani vt baptizarētur, & dixerunt ad illū: Magister, quid faciemus? At ille dixit ad eos: Nihil amplius, quam quod constitutum est

A

vobis faciatis. Interrogabant autem eum & milites, dicentes: Quid faciemus & nos? Et ait illis: Neminem concutiatis, neque calumniam faciatis, & contenti estote stipendijs vestris. Existimante autem populo, & cogitantibus omnibus in cordibus suis de Ioanne, ne forte ipse esset Christus, respondit Ioannes, dicēs omnibus: e Ego quidem aqua baptizo vos: veniet autem fortior me: cuius non sum dignus soluere corrigiam calciamentorum eius: ipse vos baptizabit in spiritu sancto, & igni. f Cuius ventilabrum in manu eius, & purgabit aream suam, & cōgregabit triticum in horreum suū: paleas autē comburet igni inextinguibili. Multa quidem & alia exhortans euāgelizabat populo. g Herodes autem tetrarcha cum corriperetur ab illo de Herodiade vxore fratris sui, & de omnibus malis quæ fecit Herodes, adiecit & super hæc omnia, & inclusit Ioannem in carcerem. h Factum est autē cum baptizaretur omnis populus, & Iesu baptizato & orāte, apertum est cœlum: & descendit spiritus sanctus corporali specie, sicut colūba in ipsum, & vox de cœlo facta est: Tu es filius meus dilectus, in te complacui mihi. i Et ipse Iesus erat incipiens quasi annorum triginta, vt putabatur filius Ioseph: qui fuit Eli: qui fuit Mathat: qui fuit Leui: qui fuit Melchi: qui fuit Iamne: qui fuit Ioseph: qui fuit Matathiæ: qui fuit Amos: qui fuit Nahum: qui fuit Hesli: qui fuit Nagge: qui fuit Maath: qui fuit Matathiæ: qui fuit Semei: qui fuit Ioseph: qui fuit Iuda: qui fuit Ioanna: qui fuit Resa: qui fuit Zerobabel: qui fuit Salathiel: qui fuit Neri: qui fuit Melchi: qui fuit Addi: qui fuit Cosan: qui fuit Elmodam: qui fuit Her: qui fuit Iesu: qui fuit Eliezer: qui fuit Iorim: qui fuit Mathat: qui fuit Leui: qui fuit Simeon: qui fuit Iuda: qui fuit Ioseph: qui fuit Iona: qui fuit Eliakim: qui fuit Melea: qui fuit Menna: qui fuit Matatha: qui fuit Nathan: qui fuit Dauid: qui fuit Iesse: qui fuit Obeth: qui fuit Booz: qui fuit Salomō: qui fuit Naasson: qui fuit Aminadab: qui fuit Aram: qui fuit Esrom: qui fuit Phares: qui fuit Iuda: qui fuit Iacob: qui fuit Isaac: qui fuit Abraham: qui fuit Thare: qui fuit Nachor: qui fuit Seruch: qui fuit Ragau: qui fuit Phalech: qui fuit Eber: qui fuit Sale: qui fuit Cainā: qui fuit Arphaxat: qui fuit Sem: qui fuit Noë: qui fuit Lamech: qui fuit Mathusale: qui fuit Enoch: qui fuit Iared: qui fuit Malaleel: qui fuit Cainan: qui fuit Enos: qui fuit Seth: qui fuit Adam: qui fuit Dei.

B

Caput IV.

a Iesus autem plenus spiritu sancto, regressus est à Iordane, & agebatur in spiritu in desertum diebus quadraginta, & tentabatur à diabolo. b Et nihil manducauit in diebus illis, & consummatis illis, esurijt. Dixit autem illi diabolus: Si filius Dei es, dic lapidi huic vt panis fiat. Et respondit ad illum Iesus: Scriptū est, quia non in pane solo viuet homo, sed in omni verbo Dei. Et duxit illum diabolus in montem excelsum, & ostēdit illi omnia regna orbis terræ in momento temporis, & ait illi: Tibi dabo potestatem hāc vniuersam, & gloriam illorum: quia mihi tradita sunt, & cui volo, do illa. Tu ergo si procidens adoraueris coram me, erunt tua omnia. Et respondens Iesus, dixit illi: Scriptum est: Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies. Et duxit illum in Hierusalem, & statuit eum super pinnaculum templi, & dixit illi: Si filius Dei es, mitte te hinc deorsum. Scriptum est enim, quòd angelis suis mandauit de te, vt conseruent te, & quia in manibus tollent te, ne fortè offendas ad lapidem pedem tuum. Et respondens Iesus, ait illi: Dictum est: Nō tentabis Dominum Deum tuum. Et consummata omni tentatione, diabolus recessit ab illo vsque ad tempus. e Et regressus est Iesus in virtute spiritus in Galilæam, & fama exijt per vniuersam regionem de illo: & ipse docebat in synagogis eorum, & magnificabatur ab omnibus. d Et venit Nazareth vbi erat nutritus, & intrauit secundum cōsuetudinem suam die sabbathi in synagogam, & surrexit legere, & traditus est illi liber Esaiæ prophetæ: & vt reuoluit librum, inuenit locum vbi scriptum erat: Spiritus domini super me, eo quòd vnxit me, euangelizare pauperibus misit me: sanare contritos corde, prædicare captiuis remissionem, & cæcis visum, dimittere confractos in remissionem, prædicare annum domini acceptum, & diem retributionis. Et cum plicuisset librum, reddidit ministro & sedit, & omnium in synagoga oculi erant intendentes in eum. Cœpit autem dicere ad illos, quia hodie impleta est hæc scriptura in auribus vestris. e Et omnes testimonium illi dabant, & mirabantur in verbis gratiæ quæ procedebant de ore ipsius, & dicebant. Nonne hic est filius Ioseph? Et ait illis: Vtiq; dicetis mihi hanc similitudinem: Medice, cura teipsum. Quanta audiuimus facta in Capharnaum: fac & hic in patria tua. g Ait aūt: Amen dico vobis: quia nemo propheta acceptus est in patria sua. h In veritate dico vobis: multæ viduæ erant in diebus Eliæ in Israël, quando clausum est cœlum annis tribus, & mensibus sex: cū facta esset fames magna in omni terra, & ad nullā illarum missus est Elias, nisi in Sarepta Sidoniæ ad mulierem viduam. Et multi leprosi erant in Israël sub Elisæo propheta, & nemo eorū mundatus est, nisi Naaman Syrus. Et repleti sunt omnes in synagoga ira, hæc audientes. Et surrexerunt, & eiecerūt illum extra ciuitatem, & duxerunt illum vsq; ad supercilium mōtis, supra quem ciuitas illorum erat ædificata, vt præcipitarent eum. Ipse autem transiens, per medium illorum ibat. i Et descendit in Capharnaum ciuitatem Galilææ, ibique docebat illos sabbathis. k Et stupebant in doctrina eius: quia in potestate erat sermo ipsius. l Et in synagoga erat homo habens dæmonium immundum, & exclamauit voce magna, dicens: Sine, quid nobis & tibi Iesu Nazarene? venisti perdere nos? Scio te qui sis, sanctus Dei. Et increpauit illum Iesus, dicens: Obmutesce, & exi ab eo. Et cum proiecisset illum dæmoniū in medium, exijt ab illo, nihilq; eum nocuit. Et factus est pauor in omnibus, & colloquebātur ad inuicem, dicentes: Quod est hoc verbum: quia in potestate & virtute imperat immundis spiritibus, & exeunt? Et diuulgabatur fama de illo in omnem locum regionis. m Surgens autem Iesus de synagoga, introiuit in domum Simonis. Socrus autem Simonis tenebatur magnis febribus, & rogauerūt illum pro ea: & stans super illam, imperauit febri. Et dimisit illam, & continuò surgens ministrabat illis. Cum autem sol occidisset, omnes qui habebant infirmos varijs languoribus, ducebant illos ad eum. At ille singulis manum imponens, curabat eos. n Exibant autem dæmonia à multis clamantia & dicētia: quia tu es filius Dei. Et increpans non sinebat ea loqui: quia sciebant ipsum esse Christum. o Facta autem die egressus ibat in desertum locum, & turbæ requirebant eum, & venerunt vsque ad ipsum, & detinebant illum ne discederet ab eis. Quibus ille ait: quia & alijs ciuitatibus oportet me euangelizare regnum Dei: quia ideo missus sum, & erat prædicans in synagogis Galilææ.

C Canon

e 10 I
f 11 V
g 12 II
h 13 I
i 14 III
a 15 II
b 16 V
c 17 I
d 18 X
e 19 I
f 20 X
g 21 I
h 22 X
D
i 23 VII
k 24 II
l 25 VIII
m 26 II
n 27 VIII
o 28 VIII

E Canon. a 29 X

Caput V.

F a Actum est autē cum turbæ irruerēt in eum vt audirēt verbum Dei, & ipse stabat secus stagnum Genesareth. Et vidit duas naues stantes secus stagnū: piscatores autem descenderant & lauabant retia. Ascēdens autē in vnam nauim quæ erat Simonis, rogauit eum à terra reducere pusillū & sedens docebat de nauicula turbas. b Vt cessauit autē loqui, dixit ad Simonem: Duc in altum, & laxate retia vestra in capturam. Et respondens Simon dixit illi: Præceptor: per totam noctem laborantes, nihil cępimus: in verbo autē tuo laxabo rete. Et cum hoc fecissent, cōclusérunt piscīū multitudinē copiosam. Rumpebatur. n. rete eorum. Et annuerunt socijs qui erant in alia naui, vt venirēt & adiuuarent eos. Et venerūt, & impleuerunt ambas nauiculas, ita vt mergerentur. c Quod cum videret Simon Petrus procidit ad genua Iesu, dicens: Exi à me domine, quia homo peccator sum. Stupor. n. circundederat eum, & oēs qui cum illo erant, in captura piscium quam cœperant. Similiter autem Iacobum & Ioannem filios Zebedæi, qui erant socij Simonis. d Et ait ad Simonem Iesus: Noli timere: ex hoc iam hoēs eris capiens. Et subductis ad terram nauibus, relictis omnibus secuti sunt eum. e Et factum est cum esset in vna ciuitatū, & ecce vir plenus lepra, & videns Iesum, & procidens in faciē rogauit eum, dicens: Domine si vis, potes me mundare. Et extendens manum, tetigit eum Iesus, dicens: Volo, mundare. Et confestim lepra discessit ab illo. Et ipse præcepit illi vt nemini diceret: sed vade, ostēde te sacerdoti, & offer pro emūdatione tua, sicut præcepit Moses in testimoniū illis. f Perambulabat autem magis sermo de illo, & conuenichant turbę multę vt audirent, & curarentur ab infirmitatibus suis. g Ipse autem secedebat in desertum, & orabat. h Et factum est in vna dierum, & ipse sedebat docens. Et erant pharisæi sedentes & legis doctores, qui venerant ex omni castello Galilææ, & Iudææ, & Hierusalem, & virtus domini erat ad sanandum eos. i Et ecce viri portātes in lecto hominem qui erat paralyticus, & quærebant eum inferre & ponere ante eum. Et non inuenientes qua parte illum inferrent præ turba, ascenderunt supra tectum, & per tegulas submiserunt eum cum lecto in medium ante Iesum. Quorum fidem vt vidit, dixit? Homo remittūtur tibi peccata tua. Et cœperunt cogitare scribæ & pharisæi, dicentes: Quis est hic qui loquitur blasphemias? Quis potest dimittere peccata nisi solus Deus? Vt cognouit autē Iesus cogitationes eorum, respondens dixit ad illos: Quid cogitatis in cordibus vestris? Quid est facilius dicere, dimittuntur tibi peccata, an dicere, surge & ambula? Vt aūt sciatis quia filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, ait paralytico, Tibi dico, surge: tolle lectum tuum, & vade in domum tuam. Et confestim surgens coram illis, tulit lectum in quo iacebat: & abijt in domū suam magnificans Deum. Et stupor apprehendit oēs, & magnificabant Deū. Et repleti sunt timore, dicentes: quia vidimus mirabilia hodie. k Et post hęc exijt, & vidit publicanū nomine Leui, sedentem ad telonium, & ait illi: Sequere me. Et relictis omnibus, surgens sequutus est eum. l Et fecit ei conuiuium magnum Leui in domo sua, & erat turba multa publicanorū, & aliorum qui cū illis erant discumbentes. Et murmurabāt pharisæi & scribæ eorū, dicētes ad discipulos eius: Quare cum publicanis & peccatoribus māducatis & bibitis? m Et respondens Iesus dixit ad illos: Non egent qui sani sunt medico, sed qui malè habent. Nō enim veni vocare iustos, sed peccatores in pœnitentiam. At illi dixerunt ad eum: Quare discipuli Ioannis ieiunant frequenter, & obsecrationes faciunt, similiter & pharisæorum: tui autem edunt & bibunt? Quibus ipse ait: Nunquid potestis filios sponsi, dum cum illis est spōsus, facere ieiunare? Venient autem dies, cùm ablatus fuerit ab illis sponsus, tunc ieiunabunt in illis diebus. Dicebat autem & similitudinem ad illos: Quia nemo commissuram à vestimento nouo immittit in vestimentum vetus: alioquin & nouum rumpit, & veteri nō conuenit commissura à nouo. Et nemo mittit vinum nouum in vtres veteres: alioquin rumpit vinū nouum vtres, & ipsum effundetur, & vtres peribunt. Sed vinum nouum in vtres nouos mittendum est, & vtraque conseruantur. Et nemo bibens vetus, statim vult nouum: dicit enim, Vetus melius est.

G

b 30 IX

c 31 X

d 32 II

e 33 II

F f 34 I g 35 II h 36 II i 37 I k 38 II l 39 II m 40 II

Caput VI.

F a Actum est autē in sabbatho secundo primo cum transiret per sata, vellebant discipuli eius spicas, & manducabant confricātes manibus. Quidam autem pharisæorum dicebant illis: Quid facitis quod non licet in sabbatis? Et respondens Iesus, ad eos dixit: Nec hoc legistis quod fecit Dauid, cum esuriret ipse & qui cum eo erant, quomodo intrauit in domum Dei, & panes propositionis sumpsit & manducauit, & dedit his qui cum ipso erant, quos non licebat manducare, nisi tantùm sacerdotibus? Et dicebat illis: quia dominus est filius hominis etiā sabbathi. b Factum est autē & in alio sabbatho, vt intraret in synagogam, & doceret. Et erat ibi homo, & manꝰ eius dextera erat arida. Obseruabant aūt scribæ & pharisæi si in sabbatho curaret: vt inuenirent vnde accusarent eum. Ipse verò sciebat cogitationes eorū, & ait homini qui habebat manum aridā: Surge, & sta in medium. Et surgens stetit. Ait aūt ad illos Iesus: Interrogo vos, si licet sabbathis bene facere, an male? animam saluam facere, an perdere? Et circumspectis omnibus, dixit homini: Extende manum tuam. Et extendit, & restituta est manus eius. Ipsi autem repleti sunt insipientia, & colloquebantur adinuicem, quidnam facerēt de Iesu. c Factum est autem in illis diebus, exijt in montem orare, & erat pernoctans in oratione Dei. d Et cū dies factus esset, vocauit discipulos suos, & elegit duodecim ex ipsis, quos & apostolos nominauit, Simonem quē cognominauit Petrum, & Andreā fratrē eius: Iacobum & Ioannem: Philippum & Bartholomæum: Matthęū & Thomam. Iacobum Alphæi & Simonē qui vocatur Zelotes: Iudam Iacobi & Iudam Iscariotē qui fuit proditor. e Et descendens cum illis stetit in loco campestri, & turba discipulorū eius, & multitudo copiosa plebis ab omni Iudæa, & Hierusalem, & maritima, & Tyri & Sidonis, qui venerant vt audirent eum, & sanarentur à languoribus suis. Et qui vexabantur à spiritibus immundis, curabātur. Et omnis turba quærebat eum tangere: quia virtus de illo exibat, & sanabat omnes. f Et ipse eleuatis oculis in discipulos suos, dicebat: g Beati pauperes: quia vestrum est regnum Dei. Beati qui nunc esuritis: quia saturabimini. h Beati qui nunc fletis: quia ridebitis. i Beati eritis cū vos oderint hoēs, & cum separauerint vos, & exprobrauerint, & eiecerint nomen vestrum tamquam malum propter filium hominis. Gaudete in illa die & exultate: ecce enim merces vestra multa est in cœlo. Secūdum hæc autem faciebant prophetis patres eorum. Verumtamen væ vobis diuitibus, qui habetis consolationem

a 41 II

b 42 II H

c 43 II d 44 II

e 49 I

f 46 V g 47 V h 48 V i 49 V

vestram

A
k 50 X
l 51 X
m 52 V
n 53 V
o 54 V
p 55 V
q 56 II
r 57 V
f 58 III
t 59 V
B
u 60 V
x 61 V
y 62 V
z 63 III
a 64 V
a 65 I

C CANON
b 66 V
c 67 X
d 68 X
e 69 V
D
f 70 II
g 71 V
h 72 X
i 73 V
k 74 I

vestram. [k] Væ vobis qui saturati estis: quia esurietis. Væ vobis qui ridetis nunc: quia lugebitis & flebitis. [l] Væ vobis cum benedixerint vobis omnes homines. Secundum hęc faciebant pseudoprophetis patres eorum. [m] Sed vobis dico qui auditis: Diligite inimicos vestros: benefacite his qui vos oderunt: benedicite maledicentibus vobis: & orate pro calumniantibus vos. [n] Et qui te percusserit in maxillam vnam, præbe illi & alteram. Et ab eo qui aufert tibi vestimentum, etiam tunicam noli prohibere. Omni autem petenti te tribue, & qui aufert quæ tua sunt, ne repetas. [o] Et prout vultis vt faciant vobis homines, & vos facite illis similiter. [p] Et si diligitis eos qui vos diligunt, quæ vobis est gratia? Nam & peccatores diligentes se diligunt. Et si benè feceritis his qui vos diligunt, quæ vobis est gratia? Siquidem & peccatores hoc faciunt. Et si mutuũ dederitis his à quibus speratis recipere, quæ gratia est vobis? Nam & peccatores peccatoribus fœnerantur vt recipiant æqualia. Verumtamen diligite inimicos vestros: benefacite & mutuum date, nihil inde sperantes, & erit merces vestra multa. Et eritis filij altissimi: quia ipse benignus est super ingratos & malos. Estote ergo misericordes, sicut & pater vester misericors est. [q] Nolite iudicare, & non iudicabimini. Nolite condemnare, & non condemnabimini. Dimittite, & dimittetur vobis. Date, & dabitur vobis. Mensurã bonam, & confertam, & coagitatã, & supereffluentem dabunt in sinum vestrum. Eadem quippe mensura qua mensi fueritis, remetietur vobis. [r] Dicebat autem illis & similitudinem: Nunquid potest cæcus cæcum ducere: nónne ambo in foueam cadunt? [f] Nõ est discipulus super magistrum: perfectus autem omnis erit, si sit sicut magister eius. [t] Quid autem vides festucam in oculo fratris tui: trabem autem quæ in oculo tuo est, non cõsideras? Aut quomodo potes dicere fratri tuo: frater sine, eiciam festucam de oculo tuo, ipse in oculo tuo trabem non vides? Hypocrita, eijce primũ trabem de oculo tuo, & tunc perspicies vt educas festucam de oculo fratris tui. [u] Non enim est arbor bona quæ facit fructus malos: neque arbor mala faciens fructum bonum. Vnaquæque enim arbor de fructu suo cognoscitur. [x] Neq; enim de spinis colligunt ficus: neque de rubo vindemiant vuam. [y] Bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bonum, & malus homo de malo thesauro profert malum. Ex abundantia enim cordis os loquitur. [z] Quid autem vocatis me domine domine, & non facitis quæ dico? [a] Omnis qui venit ad me, & audit sermones meos, & facit eos, ostendam vobis cui similis sit: Similis est homini ædificanti domum, qui fodit in altum, & posuit fundamentum supra petram. Inundatione autem facta, illisum est flumen domui illi, & non potuit eam mouere: fundata enim erat supra petram. Qui autem audiuit & non fecit, similis est homini ædificanti domum suam supra terram sine fundamento: in quam illisus est fluuius, & continuò cecidit, & facta est ruina illius domus magna.

CAPVT VII.

CVm [a] autem implesset omnia verba sua in aures plebis, intrauit Capharnaum. Centurionis autem cuiusdam seruus malè habens, erat moriturus: qui illi erat pretiosus. Et cum audisset de Iesu, misit ad eum seniores Iudæorum, rogans eum vt veniret & sanaret seruum eius. At illi cum venissent ad Iesum, rogabant eum sollicitè, dicentes ei: Quia dignus est vt hoc illi præstes: diligit enim gentem nostram, & synagogam ipse ædificauit nobis. Iesus autem ibat cum illis, & cum iam nõ longè esset à domo, misit ad eum centurio amicos, dicens: Domine, noli vexari. Non enim sum dignus vt sub tectum meum intres: propter quod & meipsum non sum dignum arbitratus vt venirem ad te, sed dic verbo & sanabitur puer meus. Nã & ego homo sum sub potestate constitutus, habens sub me milites: & dico huic vade, & vadit, & alio veni, & venit, & seruo meo fac hoc, & facit. Quo audito Iesus miratus est, & conuersus sequentibus se turbis, dixit: Amen dico vobis, nec in Israël tantam fidem inueni. [b] Et reuersi qui missi fuerant domum, inuenerunt seruum qui languerat sanum. [c] Et factum est deinceps, ibat Iesus in ciuitatem quæ vocatur Naim: & ibant cum eo discipuli eius & turba copiosa. Cum autem appropinquaret portæ ciuitatis, ecce defunctus efferebatur filius vnicus matris suæ: & hęc vidua erat, & turba ciuitatis multa cum illa. Quam cum vidisset dominus, misericordia motus super eam, dixit illi: Noli flere. Et accessit, & tetigit loculum. Hi autẽ qui portabant, steterunt. Et ait: Adolescens, tibi dico, surge. Et resedit qui erat mortuus, & cœpit loqui: & dedit illum matri suæ. Accepit autem omnes timor, & magnificabant Deum, dicentes: Quia propheta magnus surrexit in nobis, & quia Deus visitauit plebem suam. [d] Et exijt hic sermo in vniuersam Iudæã de eo, & omnem circa regionem. [e] Et nunciauerunt Ioanni discipuli eius de omnibus his, & conuocauit duos de discipulis suis Ioannes, & misit ad Iesum, dicens. Tu es qui venturus es, an alium expectamus? Cùm autem venissent ad eum viri, dixerunt: Ioannes Baptista misit nos ad te, dicens: Tu es qui venturus es, an alium expectamus? In ipsa autem hora multos curauit à lãguoribus, & plagis, & spiritibus malis, & cœcis multis donauit visũ. Et respondens dixit illis: Euntes, renunciate Ioanni quæ vidistis & audistis: quia cæci vident: claudi ambulant: leprosi mundantur: surdi audiunt: mortui resurgunt: pauperes euangelizãtur: & beatus est quicumq; non fuerit scandalizatus in me. Et cum discessissent nuncij Ioannis, cœpit de Ioanne dicere ad turbas: Quid existis in desertum videre? arũdinem vento agitatam? Sed quid existis videre? hominem mollibus vestimentis indutum? Ecce qui in veste pretiosa sunt & delicijs, in domibus regũ sunt. Sed quid existis videre? Propheram? Vtique dico vobis, & plus quam prophetam. [f] Hic est de quo scriptum est: Ecce mitto angelum meum ante faciem tuam: qui præparabit viam tuam ante te. [g] Dico enim vobis. Maior inter natos mulierum propheta Ioanne baptista nemo est. Qui autem minor est in regno Dei, maior est illo. [h] Et omnis populus audiens & publicani, iustificauerunt Deum, baptizati baptismo Ioannis: Pharisæi autem & legisperiti consilium Dei spreuerunt in semetipsos, non baptizati ab eo. [i] Cui ergo similes dicam homines generationis huius, & cui similes sunt? Similes sunt pueris sedentibus in foro, & loquentibus ad inuicem, & dicentibus: Cantauimus vobis tibijs, & non saltastis. lamentauimus, & non ploraſtis. Venit autem Ioannes Baptista, neq; manducans panem, neq; bibens vinum, & dicitis, dæmonium habet. Venit filius hominis manducans & bibens, & dicitis: Ecce homo deuorator & bibẽs vinum, amicus publicanorum & peccatorum. Et iustificata est sapiẽtia ab omnibus filijs suis. [k] Rogabat aũt illum quidã de pharisæis, vt manducaret cum illo. Et ingressus domum

E CANON

pharisæi discubuit. Et ecce mulier quæ erat in ciuitate peccatrix, vt cognouit quòd Iesus accubuisset in domo pharisæi, attulit alabastrum vnguenti: & stans retrò secus pedes eius, lacrymis cœpit rigare pedes eius, & capillis capitis sui tergebat, & osculabatur pedes eius, & vnguẽto vngebat. Videns autem pharisæus qui vocauerat eum, ait intra se, dicẽs: Hic si esset propheta, sciret vtique quæ & qualis est mulier quæ tangit eum, quia peccatrix est. Et respondens Iesus, dixit ad illum: Simõ, habeo tibi aliquid dicere. At ille ait: Magister, dic. Duo debitores erant cuidam fœneratori, vnus debebat denarios quingentos, & alius quinquaginta. Non habentibus illis vnde redderent, donauit vtrisque. Quis ergo eum plus diligit? Respondens Simon dixit: Æstimo quia is cui plus donauit. At ille dixit ei: Rectè iudicasti. Et cõuersus ad mulierem, dixit Simoni: Vides hãc mulierem? Intraui in domum tuam, aquam pedibus meis non dedisti: hæc autem lacrymis rigauit pedes meos, & capillis suis tersit. Osculum mihi non dedisti: hæc autem ex quo intrauit, non cessauit osculari pedes meos. Oleo caput meum non vnxisti: hæc autem vnguento vnxit pedes meos. Propter quod dico tibi, remittuntur ei peccata multa: quoniam dilexit multum. Cui autem minus dimittitur, minus diligit. Dixit autem ad illam: Remittuntur tibi peccata. Et cœperunt qui simul accumbebant dicere intra se: Quis est hic qui etiam peccata dimittit? Dixit autem ad mulierem: Fides tua te saluam fecit, vade in pace.

CAPVT VIII.

a 75 X F

[a]T factum est deinceps, & ipse iter faciebat per ciuitates & castella, prædicans & euangelizans regnum Dei, & duodecim cum illo: & mulieres aliquæ quæ erant curatæ à spiritibus malignis & infirmitatibus: Maria quæ vocatur Magdalenæ, de qua septem dæmonia exierant: & Ioanna vxor Chuza procuratoris Herodis, & Susanna: & aliæ multę, quę ministrabant ei de facultatibus suis. b 76 II [b]Cum autem turba plurima conueniret, & de ciuitatibus properarẽt ad eum, dixit per similitudinem: Exijt qui seminat seminare semen suum. Et dum seminat, aliud cecidit secus viã, & conculcatum est, & volucres cœli comederunt illud. Et aliud cecidit supra petram, & natũ aruit: quia non habebat humorem. Et aliud cecidit inter spinas, & simul exortę spinę suffocauerunt illud. Et aliud cecidit in terram bonam, & ortum fecit fructum centuplum. Hæc dicens clamabat: Qui habet aures audiendi, audiat. Interrogabant autem eum discipuli eius, quæ esset hæc parabola. Quibus ipse dixit: Vobis datum est nosse mysterium regni Dei: c 77 I [c]ceteris autem in parabolis, vt videntes non videãt, & audientes nõ intelligant. d 78 II [d]Est autem hæc parabola: Semen est verbum Dei. Qui autem secus viam, hi sunt qui audiunt: deinde venit diabolus & tollit verbum de corde eorum, ne credentes salui fiat. Qui autem supra petram, hi sunt qui cum audierint, cum gaudio suscipiũt verbum, & radices non habent: quia ad tempus credunt, & in tempore tentationis recedunt. Quod autem inter spinas cecidit, hi sunt qui audierunt, & à solicitudinibus, & diuitijs, & voluptatibus vitæ euntes suffocantur, & non referunt fructum. Quod autem in bonam terram, hi sunt qui in corde bono & optimo audientes verbum, retinent, & fructum afferunt in patientia. e 79 II [e]Nemo autem lucernam accendens operit eam vase, aut subtus lectum ponit, sed supra candelabrum ponit, vt intrantes videant lumen. f 80 II [f]Non est enim occultum, quod non manifestetur: nec absconditum, quod non cognoscatur, & in palam veniat. G g 81 V [g]Videte ergo quid audiatis. Qui enim habet, dabitur illi: & quicumque non habet, etiam quod putat se habere, auferetur ab illo. h 82 II [h]Venerunt autẽ ad illum mater & fratres eius, & non poterant adire eum præ turba, & nunciatum est illi: Mater tua, & fratres tui stant foris volentes te videre. Qui respondens dixit ad eos: Mater mea, & fratres mei hi sunt, qui verbum Dei audiunt & faciunt. i 83 II [i]Factum est autem in vna dierum, & ipse ascendit in nauiculam & discipuli eius, & ait ad illos: Transfretemus trans stagnum. Et ascenderunt. Nauigantibus autem illis, obdormiuit, & descẽdit procella venti in stagnum, & complebantur & periclitabantur. Accedentes autem suscitauerunt eum, dicentes: Præceptor, perimus. At ille surgens increpauit ventum & tempestatem aquæ, & cessauit: & facta est tranquillitas. Dixit autẽ illis: Vbi est fides vestra? Qui timentes mirati sunt, adinuicem dicentes: Quis putas hic est: quia & ventis & mari imperat, & obediunt ei? Et nauigauerũt ad regionem Gerasenorum, quæ est contra Galilæam. Et cum egressus esset ad terrã, occurrit illi vir quidam qui habebat dæmonium iam temporibus multis, & vestimento non induebatur: neq; in domo manebat, sed in monumẽtis. Is vt vidit Iesum, procidit ante illũ, & exclamans voce magna, dixit: Quid mihi & tibi est Iesu fili Dei altissimi? Obsecro te ne me torqueas. Præcipiebat enim spiritui immundo, vt exiret ab homine. Multis enim temporibus arripiebat illum, & vinciebatur catenis, & cõpedibus custoditus, & ruptis vinculis agebatur à dęmonio in deserta. Interrogauit autem illum Iesus, dicens: Quod tibi nomẽ est? At ille dixit: Legio: quia H intrauerunt dæmonia multa in eum. Et rogauerũt illum, ne imperaret illis vt in abyssum irẽt. Erat autem ibi grex porcorum multorum pascentium in monte: & rogabant eum vt permitteret eis in illos ingredi. Et permisit illis. Exierunt ergo dæmonia ab homine, & intrauerũt in porcos: & impetu abijt grex per præceps in stagnum, & suffocatus est. Quod vt viderũt factum qui pascebant, fugierunt, & nunciauerunt in ciuitatem & invillas. Exierunt aũt videre quod factum est, & venerunt ad Iesum, & inuenerũt hominem sedentem, à quo dæmonia exierant, vestitum, ac sana mente ad pedes eius, & timuerũt. Nunciauerunt autẽ illis & qui viderant quo modo sanus factus esset à legione. Et rogauerũt eum omnis multitudo regionis Gerasenorum, vt discederet ab ipsis: quia magno timore tenebantur. k 84 II [k]Ipse autem ascendens nauim, reuersus est: & rogabat illum vir à quo dæmonia exierant, vt cum eo esset. Dimisit aũt eum Iesus, dicẽs: Redi in domum tua, & narra quanta tibi fecerit Deus. Et abijt per vniuersam ciuitatem, prædicans quanta illi fecisset Iesus. l 85 II [l]Factum est autẽ cum rediisset Iesus, excepit illum turba. Erant. n. omnes expectantes eum. Et ecce venit vir cui nomẽ Iairus, & ipse princeps synagogæ erat, & cecidit ad pedes Iesu, rogãs eum vt intraret in domum eius: quia vnica filia erat ei ferè annorum duodecim, & hæc moriebatur. Et contigit dũ iret, à turbis comprimebatur. Et mulier quædam erat in fluxu sanguinis ab annis duodecim, quæ in medicos erogauerat omnem substãtiam suam: nec ab vllo potuit curari: accessit retrò & tetigit fimbriam vestimenti eius, & confestim stetit fluxus sanguinis eius. Et ait Iesus: Quis est qui me tetigit? Negãtibus autem omnibus, dixit Petrus & qui cũ illo erant: Præceptor,

turbæ

turbæ te comprimunt & affligunt, & dicis, Quis me tetigit? Et dixit Iesus: Tetigit me aliquis: nam & ego noui virtutem de me exijsse. Videns autem mulier, quia non latuit: tremens venit, & procidit ante pedes eius, & ob quam causam tetigerit eum, indicauit coram omni populo, & quemadmodũ confestim sanata sit. At ipse dixit ei: Filia, fides tua te saluam fecit: vade in pace. Adhuc illo loquente, venit quidã ad principem synagogæ, dicens ei: Quia mortua est filia tua, noli vexare illum. Iesus autem audito hoc verbo, respondit patri puellæ. Noli timere: crede tantùm, & salua erit. Et cum veniſſet ad domum, non permisit intrare secum quemquam, nisi Petrum, & Ioãnem, & Iacobum, & patrem & matrem puellæ. Flebãt autem omnes, & plangebãt illam. At ille dixit: Nolite flere. Non est. n. mortua puella, sed dormit. Et deridebant eum, scientes quia mortua esset. Ipse autem tenens manum eius, clamauit dicens: Puella surge. Et reuersus est spiritus eius, & surrexit continuò. Et iussit illi dari manducare, & stupuerunt parentes eius: quibus præcepit, ne alicui dicerent quod factum erat.

CAPVT IX.

[a] Onuocatis autem Iesus duodecim apostolis, dedit illis virtutem & potestatem super omnia dæmonia, & vt languores curarent, & misit illos prædicare regnum Dei, & sanare infirmos. Et ait illis. [b] Nihil tuleritis in via, neque virgam, neque peram, neq; panem, neque pecuniam: neque duas tunicas habeatis. Et in quamcumq; domum intraueritis, ibi manete, & inde ne exeatis. [c] Et quicumq; non receperint vos, exeuntes de ciuitate illa, etiam puluerem pedum vestrorum excutite in testimoniũ supra illos. [d] Egressi autem circumibant per castella euangelizãtes, & curantes vbique. [e] Audiuit autẽ Herodes tetrarcha omnia quæ fiebant ab eo, & hęsitabat: eo quòd diceretur à quibusdam: quia Ioannes surrexit à mortuis: à quibusdam verò, quia Elias apparuit: ab alijs autem, quia propheta vnus de antiquis surrexit. Et ait Herodes: Ioannem ego decollaui. Quis est autem iste de quo ego talia audio? Et quærebat videre eum. [f] Et reuersi apostoli narrauerunt illi quæcumque fecerunt: [g] Et assumptis illis secessit seorsum in locum desertum, qui est Bethsaida. Quod cum cognouissent turbæ, sequutæ sunt illum: & excepit eos, & loquebatur illis de regno Dei, & eos qui cura indigebãt, sanabat. [h] Dies autem cœperat declinare, & accedentes duodecim dixerunt illi: Dimitte turbam, vt euntes in castella, villasq; quę circa sunt, diuertant & inueniant escas: quia hic in loco deserto sumus. Ait autẽ ad illos: Vos date illis manducare. At illi dixerunt: Nõ sunt nobis plus quàm quinque panes, & duo pisces: nisi fortè nos eamus, & emamus in omnem hanc turbam escas. Erant autem ferè viri quinq; millia. Ait autẽ ad discipulos suos: Facite illos discũbere per conuiuia quinquagenos. Et ita fecerunt, & discubuerunt omnes. Acceptis autem quinq; panibus, & duobus piscibus, respexit in cœlum, & benedixit illis, & fregit & distribuit discipulis suis, vt ponerent ante turbas. Et manducauerunt omnes, & saturati sunt. Et sublatum est quod superfuit illis fragmentorum cophini duodecim. [i] Et factum est cum solus esset orans, erant cum illo & discipuli, & interrogauit illos, dicens: Quem me dicunt esse turbæ? At illi respondentes, & dixerũt: Ioannem Baptistam: alij autem Eliam: alij quia vnus propheta de prioribus surrexit. Dixit autem illis: Vos autem quem me esse dicitis? Respondens aũt Simon Petrus, dixit: Christum Dei. [k] At ille increpans illos, præcepit ne cui dicerẽt hoc, dicẽs: Quia oportet filium hominis multa pati, & reprobari à senioribus, & principibus sacerdotum, & scribis, & occidi, & tertia die resurgere. [l] Dicebat autem ad omnes: Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucẽ suã quotidie, & sequatur me. Qui enim voluerit animam suã saluam facere, perdet illam. Nam qui perdiderit animam suam propter me, saluam faciet illam. Quid. n. proficit homo si lucretur vniuersum mundum, seipsum autẽ perdat, & detrimentum sui faciat? [m] Nam qui me erubuerit & meos sermones, hunc filius hominis erubescet cum venerit in maiestate sua, & patris, & sanctorum angelorum. [n] Dico autẽ vobis: verè sunt aliqui hic stantes, qui non gustabunt mortẽ donec videant regnum Dei. Factum est autem post hæc verba ferè dies octo, & assumpsit Petrum, & Ioannẽ, & Iacobum, & ascẽdit in montem vt oraret. Et facta est, dum oraret, species vultus eius altera, & vestitus eius albus refulgens. Et ecce duo viri loquebãtur cum illo: erant autem Moyses & Elias visi in maiestate, & dicebant excessum eius quẽ completurus erat in Hierusalem. Petrus verò & qui cum illo erant, grauati erant somno: & euigilantes viderũt maiestatem eius, & duos viros qui stabant cum illo. Et factum est cum discederẽt ab illo, ait Petrus ad Iesum: Præceptor bonum est nos hic esse, & faciamus tria tabernacula, vnum tibi, & vnum Mosi, & vnum Eliæ, nesciens quid diceret. Hæc autem illo loquente facta est nubes, & obumbrauit eos, & timuerunt intrantibus illis in nubem. Et vox facta est de nube, dicẽs: Hic est filius meus dilectus, ipsum audite. Et dum fieret vox, inuentus est Iesus solus. Et ipsi tacuerunt, & nemini dixerunt in illis diebus quidquam ex his quę viderant. [o] Factum est autem in sequenti die descendentibus illis de monte, occurrit illi turba multa. Et ecce vir de turba exclamauit, dicẽs: Magister obsecro te, respice in filium meum: quia vnicus est mihi. Et ecce spiritus apprehendit eum, & subito clamat, & elidit, & dissipat eum cum spuma, & vix discedit dilanians eum. Et rogaui discipulos tuos vt eijcerent illum, & non potuerunt. Respondens autem Iesus, dixit: O generatio infidelis & peruersa, vsquequo ero apud vos, & patiar vos? Adduc huc filium tuum. Et cũ accederet, elisit illum dæmonium, & dissipauit. Et increpauit Iesus spiritum immundum: & sanauit puerum, & reddidit illum patri eius. [p] Stupebant autem omnes in magnitudine Dei. [q] Omnibusq; mirantibus in omnibus quæ faciebat, dixit ad discipulos suos: Ponite vos in cordibus vestris sermones istos: Filius enim hominis, futurum est vt tradatur in manus hominum. At illi ignorabãt verbum istud, & erat velatum ante eos, vt non sentirent illud, & timebant eum interrogare de hoc verbo. [r] Intrauit autem cogitatio in eos, quis eorum maior esset. At Iesus videns cogitationes cordis illorum, apprehendens puerum, statuit illum secus se, & ait illis: Quicunque susceperit puerum istum in nomine meo, me recipit: & quicumq; me recipit, recipit eum qui me misit. Nam qui minor est inter vos omnes, hic maior est. [s] Respondens autem Ioannes, dixit: Præceptor, vidimus quendam in nomine tuo eijcientem dæmonia, & prohibuimus eum: quia non sequitur nobiscum. Et ait ad illos Iesus: Nolite prohibere. Qui enim non est aduersum vos, pro vobis est. [t] Factum est autem dum complerẽtur dies assumptionis eius, & ipse

E Canon

& ipse faciem suam firmauit vt iret in Hierusalem, & misit nuncios ante conspectum suum: & eũtes intrauerunt in ciuitatem Samaritanorum, vt pararẽt illi. Et non receperunt eum: quia facies eius erat euntis in Hierusalem. Cùm vidissent aũt discipuli eius Iacobus & Ioannes: dixerũt: Domine, vis dicimus vt ignis descendat de cœlo, & consumat illos? Et cõuersus increpauit illos, dicẽs: Nescitis cuius spiritus estis? Filius hominis nõ venit animas perdere, sed saluare. Et abierunt in aliud castellum. [u] Factum est autẽ ambulantibus illis in via, dixit quidam ad illũ: Sequar te quocumq; ieris. Et dixit illi Iesus: Vulpes foueas habẽt, & volucres cœli nidos: filius autem hominis non habet vbi caput suum reclinet. Ait autẽ ad alterum: Sequere me. Ille autem dixit: Domine, permitte mihi primum ire, & sepelire patrem meum. Dixitque ei Iesus: Sine vt mortui sepeliant mortuos suos: tu autem vade, & annuncia regnũ Dei. [x] Et ait alter: Sequar te domine, sed permitte mihi primum renunciare his qui domi sunt. Ait ad illum Iesus: Nemo mittẽs manum suam ad aratrũ & aspiciẽs retro, aptus est regno Dei.

v 105 V

x 106 V

Caput X.

a 107 X

Post [a] hæc autem designauit dominus & alios septuagintaduos, & misit illos binos ante faciẽ suã in omnem ciuitatem & locum quo erat ipse vẽturus.

b 108 V

[b] Et dicebat illis: Messis quidem multa, operarij autẽ pauci. Rogate autem dominum messis, vt mittat operarios in messem suam.

c 109 V

[c] Ite, ecce ego mitto vos sicut agnos inter lupos.

d 100 II

[d] Nolite ergo portare sacculum, neq; peram, neq; calciamenta, & neminem per viam salutaueritis.

e 111 V F

[e] In quamcumque domum intraueritis, primum dicite: pax huic domui. Et si ibi fuerit filius pacis, requiescet super illum pax vestra: sin autem, ad vos reuertetur.

f 112 II

[f] In eadem autem domo manete, edẽtes & bibentes quæ apud illos sunt. Dignus est enim operarius mercede sua.

g 113 X

[g] Nolite transire de domo in domum. Et in quamcumq; ciuitatem intraueritis, & susceperint vos, manducate quæ apponuntur vobis, & curate infirmos qui in illa sunt, & dicite illis: Appropinquauit in vos regnũ Dei.

h 114 II

[h] In quamcumq; autem ciuitatem intraueritis & non susceperint vos, exeuntes in plateas eius, dicite: Etiam puluerem qui adhæsit nobis de ciuitate vestra, extergimus in vos. Tamen hoc scitote, quia appropinquauit regnũ Dei. Dico vobis, quia Sodomis in die illa remissius erit, quã illi ciuitati.

i 115 V II

[i] Væ tibi Chorozain, væ tibi Bethsaida, quia si in Tyro & Sidone factæ fuissent virtutes quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio & cinere sedentes pœniterent. Verumtamen Tyro & Sidoni remissius erit in iudicio, quàm vobis. Et tu Capharnaum vsque ad cœlum exaltata, vsque ad infernum demergeris.

k 116 I

[k] Qui vos audit, me audit, & qui vos spernit, me spernit: qui autem me spernit, spernit eum qui misit me.

l 117 X

[l] Reuersi sunt autem septuagintaduo cum gaudio, dicentes: Domine, etiam dæmonia subijciuntur nobis in nomine tuo. Et ait illis: Videbam sathanam sicut fulgur de cælo cadentem: Ecce dedi vobis potestatem calcandi supra serpentes & scorpiones, & super omnem virtutem inimici, & nihil vobis nocebit. Veruntamen in hoc nolite gaudere, quia spiritus vobis subijciuntur: Gaudete autem quòd nomina vestra scripta sunt in cœlis.

m 118 V

[m] In ipsa hora exultauit in spiritu sancto, & dixit: Confiteor tibi pater, domine cœli & terræ: quòd abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis: Etiam pater, quoniam sic placuit ante te.

n 119 III

[n] Omnia mihi tradita sunt à patre meo. Et nemo scit quis sit filius nisi pater, & quis sit pater nisi filius, & cui voluerit filius reuelare.

o 120 V

[o] Et cõuersus ad discipulos suos, dixit: Beati oculi qui vident quæ vos videtis. Dico.n. vobis, quòd multi prophetæ & reges voluerunt videre quæ vos videtis & non viderunt, & audire quæ auditis, & non audierunt.

p 121 II

[p] Et ecce quidam legisperitus surrexit, tentans illum, & dicens: Magister, quid faciendo vitam æternam possi debo? At ille dixit ad eum: In lege quid scriptum est? Quo modo legis? Ille respondens dixit: diliges dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex omnibus viribus tuis, & ex omni mente tua, & proximum tuum sicut teipsum. Dixitque illi: Rectè respõdisti: hoc fac & viues.

q 122 X

[q] Ille autem volens iustificare se ipsum, dixit ad Iesum: Et quis est meus proximus? Suscipiens autem Iesus, dixit: Homo quidam descendebat ab Hierusalem in Hiericho, & incidit in latrones: qui etiam despoliauerũt eum, & plagis impositis abierunt, semiuiuo relicto. Accidit autem vt sacerdos quidam descenderet eadem via, & viso illo præteriuit. Similiter & leuita cum esset secus locum & videret eum, pertransijt. Samaritanus autem quidam iter faciens, venit secus eum, & videns eum, misericordia motus est. Et appropians alligauit vulnera eius, infundens oleum & vinum. Et imponẽs illum in iumentum suum, duxit in stabulum, & curam eius egit. Et altera die protulit duos denarios, & dedit stabulario, & ait: Curam illius habe, & quodcũque supererogaueris, ego cum rediero, reddam tibi. Quis horum triũ tibi videtur proximus fuisse illi qui incidit in latrones? At ille dixit: Qui fecit misericordiam in illum. Et ait illi Iesus: Vade, & tu fac similiter. Factum est autem dum irent, & ipse intrauit in quoddam castellum, & mulier quædam Martha nomine excepit illum in domum suam. Et huic soror erat nomine Maria, quæ etiam sedens secus pedes domini, audiebat verbum illius. Martha autem satagebat circa frequens ministerium, quæ stetit & ait: Domine, non est tibi curæ, quòd soror mea reliquit me solam ministrare? Dic ergo illi vt me adiuuet. Et respondens dixit illi dominus: Martha, Martha solicita es, & turbaris erga plurima. Porrò vnum est necessarium: Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea.

G

H

Caput XI.

a 123 V

Et [a] factum est cum esset in quodam loco orans: vt cessauit, dixit vnus ex discipulis eius ad eum: Domine, doce nos orare, sicut docuit Ioannes discipulos suos. Et ait illis: Cum oratis, dicite: Pater, sanctificetur nomen tuũ: adueniat regnum tuum: panẽ nostrum quotidianum da nobis hodie, & dimitte nobis peccata nostra, siquidem & ipsi dimittimus omni debenti nobis: & ne nos inducas in tentationem.

b 124 X

[b] Et ait ad illos: Quis vestrum habebit amicum, & ibit ad illũ media nocte, & dicet illi: Amice commoda mihi tres panes: quoniam amicus meus venit de via ad me, & nõ habeo quod ponam ante illum. Et ille de intus respondens dicat: Noli mihi molestus esse: iam ostium clausum est, & pueri mei mecum sunt in cubili, non possum surgere, & dare tibi. Et si ille perseuerauerit pulsans: dico vobis, & si non dabit illi surgẽs, eo quòd amicus eius sit, propter improbitatem tamẽ eius surget, & dabit illi quotquot habet necessarios. Et ego dico vobis.

c 125 V

[c] Petite, & dabitur vobis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis. Omnis.n. qui petit, accipit: & qui quærit, inuenit: & pulsanti aperietur.

Quis autem ex vobis patrem petit panem, nunquid lapidem dabit illi? aut piscem: nunquid pro pisce serpentem dabit illi? aut si petierit ouum: numquid porriget illi scorpionem? Si ergo vos cum sitis mali, nostis bona data dare filijs vestris, quãto magis pater vester de cœlo dabit spiritum bonum petentibus se? [d] Et erat eijciẽs dæmonium, & illud erat mutum. Et cum eiecisset dæmonium, loquutus est mutus, & admiratæ sunt turbæ. [e] Quidam autẽ ex eis dixerunt, in Beelzebub principe dæmoniorum eijcit dæmonia. [f] Et alij tentantes, signum de cœlo quærebant ab eo. [g] Ipse autem vt vidit cogitationes eorum, dixit eis: Omne regnum in seipsum diuisum desolabitur, & domus supra domum cadet. Si autem & satanas in seipsum diuisus est, quo modo stabit regnum eius: quia dicitis, in Beelzebub me eijcere dæmonia? Si autẽ ego in Beelzebub eijcio dæmonia, filij vestri in quo eijciũt? Ideò ipsi iudices vestri erunt. Porrò si in digito Dei eijcio dæmonia, profectò peruenit in vos regnum Dei. Cũ fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea quæ possidet. Si autem fortior eo superueniens vicerit eum, vniuersa arma eius auferet, in quibus cõfidebat, & spolia eius distribuet. Qui non est mecum, contra me est, & qui nõ colligit mecum, dispergit. [h] Cùm immundus spiritus exierit de homine, ambulat per loca inaquosa quærens requiem, & non inueniens dicit: Reuertar in domum meam vnde exiui. Et cum venerit, inuenit eam scopis mundatam & ornatam.

Et tunc vadit, & assumit septem alios spiritus nequiores se, & ingressi habitant ibi. Et fiũt nouissima hominis illius peiora prioribus. [i] Factum est autem cum hæc diceret: extollens vocem quædam mulier de turba, dixit illi: Beatus venter qui te portauit, & vbera quæ suxisti. At ille dixit: Quinimo, beati qui audiunt verbum Dei, & custodiunt illud. [k] Turbis autem concurrentib. cœpit dicere: Generatio hęc, generatio nequam est: signum quærit, & signum nõ dabitur ei, nisi signum Ionæ prophetæ. Nam sicut fuit Ionas signum Niniuitis: ita erit & filius hominis generationi isti. Regina Austri surget in iudicio cum viris generationis huius, & condemnabit illos: quia venit à finibus terræ audire sapiẽtiam Salomonis. Et ecce plus quàm Salomon hic. Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione hac, & condemnabunt illam: quia pœnitentiam egerũt ad prædicationem Ionæ. Et ecce plus quàm Iona hic. [l] Nemo lucernam accendit, & in abscondito ponit, neque sub modio, sed supra candelabrum, vt qui ingrediuntur, lumẽ videant. [m] Lucerna corporis tui, est oculus tuus. Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus lucidum erit: sin autem nequam fuerit, etiam corpus tuum tenebrosum erit. Vide ergo ne lumen quod in te est, tenebræ sint. Si ergo corpus tuũ lucidum fuerit, non habens aliquam partem tenebrarum, erit lucidum totum. Et sicut lucerna fulgoris illuminabit te. [n] Et cum loqueretur, rogauit illum quidam pharisæus, vt prãderet apud se. Et ingressus recubuit. Pharisęus autem cœpit intra se reputans dicere: quare non baptizatus esset ante prandium. Et ait dominus ad illum: Nunc vos pharisæi quod de foris est calicis & catini mundatis: quod autem intus est vestrum, plenum est rapina & iniquitate. Stulti, nonne qui fecit quod de foris est: etiã id quod de intus est fecit? Verumtamen, quod superest, date eleemosynã, & ecce omnia munda sunt vobis. [o] Sed væ vobis pharisæis, quia decimatis mentham & rutam, & omne holus, & præteritis iudicium & charitatem Dei. Hæc autem oportuit facere, & illa nõ omittere. [p] Vę vobis pharisæis, quia diligitis primas cathedras in synagogis, & salutationes in foro. [q] Væ vobis, quia estis vt monumẽta quæ non parent, & homines ambulantes supra, nesciunt. [r] Respondens autem quidam ex legisperitis, ait illi: Magister, hæc dicens etiam nobis contumeliã facis. At ille ait: Et vobis legisperitis væ, quia oneratis homines oneribus quæ portare nõ possunt, & ipsi vno digito vestro nõ tangitis sarcinas. [s] Vę vobis, quia ædificatis monumenta prophetarum: patres autem vestri occiderunt illos. Profectò testificamini quòd consentitis operibus patrum vestrorum: quoniam quidẽ ipsi eos occiderunt: vos autem ædificatis eorũ sepulcra. [t] Propterea & sapientia Dei dixit: Mittã ad illos prophetas & apostolos, & ex illis occident, & persequẽtur: vt inquiratur sanguis omniũ prophetarum, qui effusus est à cõstitutione mũdi, à generatione ista: à sanguine Abel vsq; ad sanguinem Zacharię, qui perijt inter altare & ædem. Ità dico vobis, requiretur ab hac generatione. [u] Væ vobis legisperitis, quia tulistis clauẽ scientię: ipsi non introistis, & eos qui introibant, prohibuistis. [x] Cùm autem hæc ad illos diceret, cœperũt pharisęi & legisperiti grauiter insistere, & os eius opprimere, de multis insidiantes ei, & quærentes aliquid capere de ore eius, vt accusarent eum.

Caput XII.

MVltis autem turbis concurrẽtibus, ita vt seinuicem conculcarent, cœpit dicere ad discipulos suos: [a] Attendite à fermento pharisæorum, quod est hypocrisis. [b] Nihil n. opertum est quod nõ reueletur: neq; absconditum quod non sciatur. Quoniam quæ in tenebris dixistis, in lumine dicentur, & quod in aure loquuti estis in cubiculis, prędicabitur in tectis. Dico autem vobis amicis meis, ne terreamini ab his qui occidunt corpus, & post hoc non habẽt amplius quid faciant. Ostẽdam autem vobis quem timeatis. Timete eum qui postquam occiderit, habet potestatẽ mittere in gehennã. Ita dico vobis, hunc timete. Nonne quinq; passeres veneunt dipondio, & vnus ex illis nõ est in obliuione coram Deo? Sed & capilli capitis vestri omnes numerati sunt. Nolite ergo timere, multis passeribus pluris estis vos. Dico autem vobis. Omnis quicumq; confessus fuerit me coram hominibus, & filius hominis cõfitebitur illum coram angelis Dei. [c] Qui autem negauerit me coram hominibus, denegabitur coram angelis Dei. [d] Et omnis qui dicit verbum in filium hominis, remittetur illi: ei autem qui in spiritum sanctum blasphemauerit, nõ remittetur. [e] Cum autem inducent vos in synagogas, & ad magistratus, & potestates, nolite soliciti esse qualiter, aut quid respondeatis, aut quid dicatis: Spiritus enim sanctus docebit vos in ipsa hora, quæ oporteat vos dicere. [f] Ait autẽ ei quidã de turba: Magister, dic fratri meo vt diuidat mecum hæreditatẽ. At ille dixit ei: Homo, quis me constituit iudicem, aut diuisorem supra vos? Dixitque ad illos: Videte & cauete ab omni auaritia: quia nõ in abundantia cuiusquam vita eius est ex his quæ possidet. Dixit autem similitudinem ad illos, dicens: Hominis cuiusdam diuitis, vberes fructus ager attulit, & cogitabat intra se, dicens: Quid faciã quòd non habeo quo congregem fructus meos? Et dixit: Hoc faciã: Destruam horrea mea, & maiora faciam, & illuc congregabo omnia quę nata sunt mihi, & bona mea, & dicam animæ meæ: Anima, habes multa bona posita in annos plurimos: requiesce, comede, bibe,

E CANON

bibe,epulare. Dixit aũt illi Deus: Stulte,hac nocte animam tuam repetũt à te:quæ aũt parasti,cuius erũt? Sic est qui sibi thesaurizat, & non est in Deum dives.

g 150 V

Dixitq; ad discipulos suos:[g] Ideo dico vobis: Nolite soliciti esse animæ vestræ quid manducetis: neq; corpori quid induamini. Anima plus est quàm esca, & corpus plusquam vestimentum. Considerate coruos, quia non seminant neq; metunt: quibus non est cellarium, neq; horreũ, & Deus pascit illos. Quanto magis vos pluris estis illis? Quis autẽ vestrum cogitando potest adijcere ad staturam suam cubitum vnum? Si ergo neq; quod minimum est potestis, quid de cęteris soliciti estis? Considerate lilia quo modo crescunt: nõ laborant, neq; nent. Dico autem vobis: quia nec Salomon in omni gloria sua vestiebatur, sicut vnum ex istis. Si aũt fœnum agri quod hodie est in agro, & cras in clibanũ mittitur, Deus sic vestit: quanto magis vos pusillæ fidei? Et vos nolite quærere quid manducetis, aut quid bibatis, & nolite in sublime tolli. Hęc. n. omnia gentes mundi quærunt. Pater aũt vester scit, quoniam his indigetis. Veruntamen primum quęrite regnũ Dei, & iustitiã eius, & hæc omnia adijcientur vobis.

h 151 X

[h] Nolite timere pusillus grex: quia cõplacuit patri vestro dare vobis regnum.

i 152 II

[i] Vendite quę possidetis, & date eleëmosynã.

k 153 V

[k] Facite vobis sacculos qui non veterascunt: thesaurum non deficientem in cœlis: quo fur non appropiat, neq; tinea corrumpit. Vbi. n. thesaurus vester est, ibi & cor vestrũ erit.

l 154 X

[l] Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes in manibus vestris: & vos similes hominibus expectãtib. dominum suũ, quando reuertatur à nuptijs: vt cum venerit & pulsauerit, confestim aperiãt ei.

F m 155 V

[m] Beati serui illi, quos cum venerit dominus, inuenerit vigilantes. Amẽ dico vobis quòd præcinget se, & faciet illos discũbere, & transiens ministrabit illis. Et si venerit in secunda vigilia, & si in tertia vigilia venerit, & ita inuenerit, beati sũt serui illi.

n 156 II

[n] Hoc autẽ scitote: quoniam si sciret paterfamilias qua hora fur veniret, vigilaret vtiq; ac non sineret perfodi domum suã. Et vos estote parati: quia qua hora non putatis, filius hominis venit.

o 157 V

[o] Ait autem ei Petrus: Domine, ad nos dicis hanc parabolam, an & ad oẽs? Dixit autem dominus: Quis putas est fidelis dispensator & prudens: quẽ constituit dominus super familiã suam, vt det illis in tempore tritici mẽsuràm? Beatus ille seruus, quẽ cum venerit dominus, inuenerit ita facientem. Verè dico vobis: quia super

p 158 V

omnia quæ possidet, constituet illum.[p] Quòd si dixerit seruus ille in corde suo: Morã facit dominus meus venire, & cœperit percutere seruos & ancillas, & edere, & bibere, & inebriari: veniet dominus serui illius in die qua non sperat, & hora qua nescit: & diuidet

q 159 X

eum, partemq; eius cum infidelibus ponet.[q] Ille autem seruus qui cognouit voluntatem domini sui, & non se præparauit, & non fecit secundum voluntatẽ eius, vapulabit multis. Qui aũt non cognouit, & fecit digna plagis, vapulabit paucis. Omni autem cui multum datum est, multum quæretur ab eo, & cui commendauerunt multum, plus petẽt ab eo.

r 160 V

[r] Ignem veni mittere in terram, & quid volo nisi vt accẽdatur? Baptismo autem habeo baptizari, & quo modo coartor vsque dum perficiatur? Putatis, quia pacem veni dare in terram? Non, dico vobis, sed separationem. Erunt enim ex hoc quinq; in domo vna diuisi, tres in duo, & duo in tres: diuidetur pater in filium, & filius in patrem suum: mater in filiam, & filia in matrem: socrus in nurum suam, & nurus in socrum suam.

s 161 V

[s] Dicebat autem & ad turbas: Cum videritis nubem orientem ab occasu, statim dicitis: nimbus venit, & ita fit: & cum austrum flantem, dicitis: quia æstus erit, & fit. Hypocritæ, faciem cœli & terræ nostis probare: hoc autem tempus quo modo nõ probatis? Quid autem & à vobisipsis non iudicatis quod iustum est? [t] Cum autem

t 162 V

vadis cum aduersario tuo ad principem in via, da operam liberari ab illo: ne fortè trahat te ad iudicem, & iudex tradat te exactori, & exactor mittat te in carcerem. Dico tibi: non exies inde, donec etiam nouissimum minutum reddas.

G

CAPVT XIII.

[a] Aderant autem quidam ipso tempore nunciantes illi de Galilæis: quorum sanguinem Pilatus miscuit cum sacrificijs eorum. Et respondens dixit illis: Putatis quòd hi Galilæi præ omnibus Galilæis peccatores fuerint, quia talia passi sunt? Nõ, dico vobis: sed nisi pœnitentiam habueritis omnes, similiter peribitis sicut illi decem & octo, supra quos cecidit turris in Siloë, & occidit eos. Putatis quia & ipsi debitores fuerint præter omnes homines habitantes in Hierusalem? Non dico vobis: sed si pœnitentiam nõ habueritis omnes, similiter peribitis.

a 163 X

b 164 X

[b] Dicebat autem & hanc similitudinem: Arborẽ fici habebat quidam plantatam in vinea sua, & venit quęrẽs fructum in illa, & non inuenit. Dixit autem ad cultorem vineæ. Ecce anni tres sunt, ex quo venio, quærens fructum in ficulnea hac, & non inuenio: succide ergo illam, vt quid etiam terrã occupat? At ille respondens, dixit illi: Domine, dimitte illam & hoc anno, vsque dum fodiam circa illam & mittam stercora. Et si quidem fecerit fructum: sin autem, in futurum succides eam. Erat autem docens in synagoga eorum sabbathis. Et ecce mulier quæ habebat spiritum infirmitatis annis decem & octo: & erat inclinata, nec omnino poterat sursum respicere: quam cum vidisset Iesus, vocauit eam ad se, & ait illi: Mulier, dimissa es ab infirmitate tua. Et imposuit illi manus, & confestim erecta est, & glorificabat Deum. Respondens autem archisynagogus (indignans, quia sabbatho curasset Iesus) dicebat turbæ: Sex dies sunt in quibus oportet operari. In his ergo venite, & curamini, & non in die sabbathi.

H

[c] Respondit autem ad illum dominus, & dixit: Hypocritæ, vnusquisque vestrum sabbatho non soluit bouem suum aut asinum à præsepio, & ducit adaquare? Hanc autem filiam Abrahæ, quam alligauit satanas ecce decem & octo annis, non oportuit solui à vinculo isto die sabbathi?

c 165 II

d 166 X

[d] Et cum hæc diceret, erubescebant omnes aduersarij eius, & omnis populus gaudebat in vniuersis quæ gloriosè fiebant ab eo.

e 167 II

[e] Dicebat ergo: Cui simile est regnum Dei, & cui simile æstimabo illud? Simile est grano sinapis, quod acceptum homo misit in hortum suum, & creuit & factum est in arborem magnam, & volucres cœli requieuerunt in ramis eius.

f 168 V

[f] Et iterum dixit: Cui simile æstimabo regnum Dei? Simile est fermento, quod acceptum mulier abscondit in farinæ sata tria: donec fermentaretur totum.

g 169 II

[g] Et ibat per ciuitates & castella docens, & iter faciens in Hierusalem.

h 170 V

[h] Ait autem illi quidam: Domine, si pauci sunt qui saluantur? Ipse autem dixit ad illos: Contẽdite intrare per angustam portam: quia multi (dico vobis) quærunt intrare, & non potuerunt.

i 171 V

[i] Cum autem intrauerit paterfamilias, & clauserit ostium, & incipietis foris stare, & pulsare ad ostium dicentes: Domine, aperi nobis: & respondens, dicet vobis: Nescio vos vnde sitis: tũc inci-

pietis

A pietis dicere: Manducauimus coram te, & bibimus, & in plateis nostris docuisti. Et dicet vobis: Nescio vos vnde sitis. Discedite à me omnes operarij iniquitatis:
k 172 V ibi erit fletus & stridor dētium: [k] cum videritis Abraham & Isaac & Iacob & omnes prophetas in regno Dei: vos autem expelli foras. Et venient ab oriente & occidente & aquilone, & austro, & accumbent in regno Dei. [l] Et ecce sunt nouissimi qui erant primi, & sunt primi qui erant nouissimi. [m] In ipsa die accesserunt quidam pharisæorum, dicentes illi: Exi & vade hinc: quia Herodes vult te occidere. Et ait illis: Ite, & dicite vulpi illi: Ecce eijcio dæmonia, & sanitates perficio hodie & cras, & tertia die consummor. Verumtamen oportet me hodie & cras & sequenti die ambulare: quia non capit prophetam perire extra Hierusalem. [n] Hierusalem Hierusalem, quæ occidis prophetas, & lapidas eos qui mittuntur ad te: quotiēs volui congregare filios tuos, quemadmodum auis nidum suum sub pennis, & noluisti? Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta. Dico autem vobis: quia non videbitis me, donec veniat cum dicetis: benedictus qui venit in nomine domini.

l 173 II
m 174 X
n 175 V

Caput XIV.

[a] Et factum est cum introisset Iesus in domum cuiusdam principis pharisæorum sabbatho manducare panem, & ipsi obseruabant eum, & ecce homo quidam hydropicus erat ante illum. [b] Et respondens Iesus dixit ad legisperitos & pharisæos, dicens: Si licet sabbatho curare? At illi tacuerūt. Ipse verò apprehensum sanauit eum, ac dimisit. Et respondēs ad illos dixit: Cuius vestrum asinus aut bos in puteum cadet, & non continuò extrahet illum die sabbathi? Et non poterāt ad hęc respondere illi. [c] Dicebat autē & ad inuitatos parabolā, intendens quo modo primos accubitus eligerent, dicens ad illos: Cū inuitatus fueris ad nuptias, nō discūbas in primo loco, ne fortè honoratior te sit inuitatus ab illo: & veniens is qui te & illum vocauit, dicat tibi: da huic locum; & tūc incipias cum rubore nouissimum locum tenere. Sed cum vocatus fueris, vade recumbe in nouissimo loco: vt cū venerit qui te inuitauit, dicat tibi: Amice, ascende superius. Tunc erit tibi gloria coram simul discumbentibus. [d] Quia omnis qui se exaltat, humiliabitur: & qui se humiliat, exaltabitur. [e] Dicebat autē & ei qui se inuitauerat: Cùm facis prandium aut cœnam, noli vocare amicos tuos, neq; fratres tuos, neq; cognatos, neque vicinos, neq; diuites: ne fortè & ipsi te reinuitent, & fiat tibi retributio. Sed cum facis conuiuiū, voca pauperes, debiles, claudos, cæcos, & beatus eris: quia non habent retribuere tibi. Retribuetur. n. tibi in resurrectione iustorum. Hæc cum audisset quidam de simul discumbentibus, dixit illi: Beatus qui manducabit panem in regno Dei. [f] At ipse dixit ei: Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocauit multos: & misit seruum suum hora cœnæ dicere inuitatis vt venirent: quia iam parata sunt omnia. Et cœperunt simul omnes excusare. Primus dixit ei. Villam emi, & necesse habeo exire & videre illam: rogo te habe me excusatū; Et alter dixit: Iuga boum emi quinq; & eo probare illa: rogo te habe me excusatū. Et alius dixit: Vxorem duxi, & ideo non possum venire. Et reuersus seruus, nunciauit hæc domino suo. Tunc iratus paterfamilias, dixit seruo suo: Exi citò in plateas & vicos ciuitatis: & pauperes ac debiles & cęcos & claudos introduc huc. Et ait seruus; Domine, factum est vt imperasti: & adhuc locus est. Et ait dominus seruo: Exi in vias & sepes, & cōpelle intrare, vt impleatur domus mea. Dico autem vobis, quòd nemo virorum illorū qui vocati sunt, gustabit cęnam meam. [g] Ibant autem turbæ multæ cum eo, & conuersus dixit ad illos: Si quis venit ad me, & non odit patrem suum, & matrē, & vxorem, & filios, & fratres, & sorores, adhuc autem & animam suam, non potest meus esse discipulus. Et qui non baiulat crucem suam, & venit post me, non potest meus esse discipulus. [h] Quis enim ex vobis volens turrim ædificare, nonne prius sedens computat sumptus qui necessarij sunt, si habeat ad perficiēdum: ne postea quàm posuerit fundamentum, & non potuerit perficere, omnes qui vident, incipiant illudere ei, dicentes: quia hic homo cœpit ædificare, & non potuit consummare. Aut quis rex iturus committere bellum aduersus alium regem, nō sedens prius cogitat, si possit cum decem millibus occurrere ei, qui cum viginti millibus venit ad se. Alioquin adhuc illo longè agente, legationem mittēs rogat ea quæ pacis sunt. [i] Sic ergo omnis ex vobis qui non renunciat omnibus quæ possidet, non potest meus esse discipulus. [k] Bonum est sal. Si autem sal quoq; euanuerit, in quo condietur? Neq; in terram, neq; in sterquilinium vtile est: sed foras mittetur. Qui habet aures audiendi, audiat.

a 176 X
b 177 V
B
c 178 X
d 179 V
e 180 X
f 181 V
g 182 V
h 183 X
i 184 V
k 185 II

Caput XV.

[a] Erant autē appropinquantes ei publicani & peccatores, vt audirent illum: & murmurabant scribæ & pharisæi, dicentes: Quia hic peccatores recipit, & manducat cum illis. [b] Et ait ad illos parabolam istam, dicens: Quis ex vobis homo qui habet centum oues, & si perdiderit vnam ex illis, nonne dimittit nonaginta nouē in deserto, & vadit ad illam quæ perierat, donec inueniat eā? Et cum inuenerit eam, imponit in humeros suos gaudens: & veniens domū, conuocat amicos & vicinos, dicens illis: Congratulamini mihi, quia inueni ouem meam quæ perierat. Dico vobis, quòd ita gaudium erit in cęlo super vno peccatore pœnitentiam agente: quàm super nonagintanouē iustis, qui non indigent pœnitentia. [c] Aut quę mulier habens drachmas decem: si perdiderit drachmam vnam: nonne accendit lucernam & euertit domum: & quærit diligenter, donec inueniat? Et cum inuenerit, conuocat amicas & vicinas, dicēs: Congratulamini mihi: quia inueni drachmam quam perdideram. [d] Ita dico vobis: gaudium erit corā angelis Dei super vno peccatore pœnitentiam agente. [e] Ait autem: Homo quidam habuit duos filios: & dixit adolescentior ex illis patri: Pater, da mihi portionem substātiæ quæ me contingit. Et diuisit illis substantiam. Et non post multos dies, congregatis omnibus, adolescentior filius peregrè profectus est in regionem longinquam: & ibi dissipauit substantiam suam, viuendo luxuriosè. Et postquam omnia consummasset, facta est fames valida in regione illa, & ipse cœpit egere. Et abijt & adhæsit vni ciuium regionis illius: & misit illum in villam suam, vt pasceret porcos. Et cupiebat implere ventrem suum de siliquis quas porci manducabant, & nemo illi dabat. In se autem reuersus, dixit: Quanti mercenarij patris mei abundant panibus: ego autē hic fame pereo? Surgam & ibo ad patrem meum, & dicam ei: Pater, peccaui in cœlum & coram te: & iam non sum dignus vocari filius tuus: fac me sicut vnum de mercenarijs tuis. Et surgens venit ad patrem suum. Cum autē adhuc longè esset: vidit illum pater ipsius, & misericordia motus est: & accurrens cecidit super collum

a 186 II
b 187 V D
c 188 X
d 189 V
e 190 X

C Canon

E. Canon

collum eius,& oſculatus eſt eum. Dixitq; ei filius:Pater,peccaui in cœlum & coram te: iam non ſum dignus vocari filius tuus. Dixit autem pater ad ſeruos ſuos:Cito proferte ſtolam primam, & induite illum: & date annulum in manu eius, & calciamenta in pedes:&adducite vitulum ſaginatũ,& occidite:& manducemus & epulemur: quia hic filius meus mortuus erat,& reuixit:perierat,& inuentus eſt. Et cœperunt epulari.Erat autem filius eius ſenior in agro. Et cum veniret,& appropinquaret domui, audiuit ſymphoniam & chorum: & vocauit vnum de ſeruis, & interrogauit quæ hæc eſſent. Iſq; dixit illi: Frater tuus venit:& occidit pater tuus vitulum ſaginatum:quia ſaluum illum recepit. Indignatus eſt autem, & nolebat introire. Pater ergo illius egreſſus,cœpit rogare illũ. At ille reſpondens,dixit patri ſuo:Ecce tot annis ſeruio tibi:& numquam mandatum tuum præteriui:& numquam dediſti mihi hœdum, vt cum amicis meis epularer. Sed poſtquam hic filius tuus,qui deuorauit ſubſtantiam ſuam cum meretricibus venit, occidiſti illi vitulum ſaginatum.At ipſe dixit illi: Fili, tu ſemper mecum es,& omnia mea,tua ſunt:epulari autem & gaudere oportebat:quia frater tuus hic mortuus erat,& reuixit:perierat,& inuentus eſt.

Caput XVI.

Dicebat autem ad diſcipulos ſuos:Homo quidam erat diues,qui habebat villicum: & hic diffamatus eſt apud illum,quaſi diſſipaſſet bona illius. Et vocauit illum,& ait illi: Quid hoc audio de te? Redde rationem villicationis tuæ: iam enim nõ poteris villicare. Ait autem villicus intra ſe: Quid faciam: quia dominus meus aufert à me villicationem? Fodere non valeo:mendicare erubeſco: Scio quid faciam,vt cum amotus fuero à villicatione,recipiant me in domos ſuas. Conuocatis itaque ſingulis debitoribus domini ſui, dicebat primo: Quantum debes domino meo?At ille dixit: Centum cados olei. Dixitque illi: Accipe cautionem tuam:&ſede cito,ſcribe quinquaginta. Deinde alij dixit: Tu verò quantum debes? Qui ait:Centum coros tritici. Ait illi: Accipe litteras tuas,& ſcribe octoginta. Et laudauit dominus villicum iniquitatis:quia prudenter feciſſet: quia filij huius ſæculi prudentiores filijs lucis in generatione ſua ſunt.Et ego dico vobis: Facite vobis amicos de mammona iniquitatis;vt cum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula. Qui fidelis eſt in minimo, & in maiori fidelis eſt: & qui in modico iniquus eſt, & in maiori iniquus eſt.Si ergo in iniquo mammona fideles non fuiſtis,quod verum eſt, quis credet vobis? Et ſi in alieno fideles nõ fuiſtis, quod veſtrum eſt, quis dabit vobis? [a] Nemo ſeruus poteſt duobus dominis ſeruire:aut enim vnum odiet:& alterum diliget:aut vni adhærebit,& alterum contemnet. Non poteſtis Deo ſeruire,& mammonę. [b] Audiebant autem omnia hęc phariſæi,qui erant auari, & deridebant illum. Et ait illis: Vos eſtis qui iuſtificaſtis vos coram hominibus: Deus autẽ nouit corda veſtra. Quia quod hominibus altum eſt,abominatio eſt ante Deũ. [c] Lex & prophetæ vſque ad Ioannem: ex eo regnum Dei euangelizatur: & omnis in illud vim facit. [d] Facilius eſt autem cœlum & terram præterire, quàm de lege vnum apicem cadere. [e] Omnis qui dimittit vxorem ſuam,& alteram ducit,mœchatur:& qui dimiſſam à viro ducit, mœchatur. [f] Homo quidam erat diues,& induebatur purpura & byſſo: & epulabatur quotidie ſplendide. Et erat quidam mendicus nomine Lazarus: qui iacebat ad ianuam eius vlceribus plenus: cupiens ſaturari de micis,quæ cadebant de menſa diuitis, & nemo illi dabat.Sed & canes veniebant, & lingebant vlcera eius.Factum eſt autẽ vt moreretur mendicus,& portaretur ab angelis in ſinum Abrahę.Mortuus eſt autem & diues,& ſepultus eſt in inferno.Eleuans aũt oculos ſuos cum eſſet in tormentis, vidit Abraham à longè, & Lazarum in ſinu eius, & ipſe clamans dixit: Pater Abraham,miſereri mei, & mitte Lazarum,vt intingat extremum digiti ſui in aquam, vt refrigeret linguam meam:quia crucior in hac flamma.Et dixit illi Abraham:Fili,recordare, quia recepiſti bona in vita tua,& Lazarus ſimiliter mala. Nunc aũt hic conſolatur: tu verò cruciaris. Et in hĩs omnibus inter nos & vos chaos magnum firmatũ eſt:vt hi qui volunt hinc tranſire ad vos,non poſſint:neq; inde huc tranſmeare.Et ait: Rogo ergo te pater,vt mittas eum in domũ patris mei. Habeo enim quinque fratres: vt teſtetur illis,ne & ipſi veniant in hunc locum tormentorum. Et ait illi Abraham: Habent Moyſen & prophetas: audiant illos. At ille dixit: Non pater Abraham:ſed ſi quis ex mortuis ierit ad eos, pœnitentiam agent. Ait autem illi:Si Moyſen & prophetas non audiunt: neq; ſi quis ex mortuis reſurrexerit,credent.

Caput XVII.

Et [a] ait ad diſcipulos ſuos: Impoſſibile eſt vt non veniant ſcandala: væ autem illi per quem veniũt. Vtilius eſt illi ſi lapis molaris imponatur circa collum eius,& proijciatur in mare; quàm vt ſcandalizet vnum de puſillis iſtis. [b] Attendite vobis: Si peccauerit in te frater tuus,increpa illum:& ſi pœnitentiam egerit,dimitte illi. [c] Et ſi ſepties in die peccauerit in te,& ſepties in die conuerſus fuerit ad te,dicens: Pœnitet me,dimitte illi. [d] Et dixerunt apoſtoli domino: Adauge nobis fidem. Dixit autem dominus: Si haberetis fidem ſicut granum ſinapis,diceretis huic arbori moro,eradicare, & tranſplantare in mare, & obediret vobis. [e] Quis autem veſtrum habens ſeruum arantem aut paſcentem,qui regreſſo de agro, dicit illi ſtatim: tranſi & recumbe,& non dicit ei,Para quod cœnem, & præcinge te & miniſtra mihi donec manducem & bibam, & poſt hæc tu manducabis & bibes: Numquid gratiam habet ſeruo illi,quia fecit quæ ei imperauerat? Non puto.Sic & vos cum feceritis omnia quæ præcepta ſunt vobis,dicite, Serui inutiles ſumus: quod debuimus facere, fecimus. Et factum eſt dum iret in Hieruſalem, tranſibat per mediam Samariam & Galilæam, & cum ingrederetur quoddam caſtellum,occurrerunt ei decem viri leproſi: qui ſteterunt à longe,& leuauerunt vocem, dicentes: Ieſu præceptor miſerere noſtri. Quos vt vidit, dixit:Ite,oſtendite vos ſacerdotibus. Et factum eſt dum irent,mundati ſunt. Vnus autem ex illis,vt vidit quia mundatus eſt, regreſſus eſt cum magna voce magnificans Deum.Et cecidit in faciem ante pedes eius, gratias agens:Et hic erat Samaritanus. Reſpondens autem Ieſus,dixit:Nonne decem mundati ſunt, & nouem vbi ſunt? Non eſt inuentus qui rediret, & daret gloriam Deo,niſi hic alienigena. Et ait illi:Surge,vade:quia fides tua te ſaluum fecit. [f] Interrogatus autem à phariſæis,quando venit regnum Dei? Reſpondit eis, & dixit: Non veniet regnum Dei cum obſeruatione:neque dicent,ecce hic,aut ecce illic. Ecce enim regnum Dei intra vos eſt. [g] Et ait ad diſcipulos ſuos. Venient dies quãdo deſideretis videre vnũ diẽ filij hominis,& non videbitis. [h] Et dicent vobis:Ecce hic,& ecce illic:

nolite

F

a 191 V
b 192 X
c 193 V
d 194 V
e 195 II 196 X
f 202 V
g 203 X
h 204 II
a 197 II
H
b 198 V
c 199 V
d 200 V
c 201 X
G

nolite ire neq; sectemini. [i] Nam sicut fulgur coruscãs de sub cælo in ea quæ sub cælo sunt, fulget: ita erit filius hominis in die sua. [k] Primum autem oportet illum multa pati, & reprobari à generatione hac. [l] Et sicut factum est in diebus Noë: ita erit & in diebus filij hominis. Edebant & bibebant, vxores ducebant, & dabantur ad nuptias, vsque in diem qua intrauit Noë in arcam, & venit diluuium & perdidit omnes. [m] Similiter sicut factum est in diebus Lot: edebant & bibebant, emebant & vendebant, plantabant & ædificabant: qua autem die exijt Lot à Sodomis, pluit ignẽ & sulphur de cælo & omnes perdidit. Secundum hæc erit qua die filius hominis reuelabitur. [n] In illa hora qui fuerit in tecto & vasa eius in domo, ne descendat tollere illa: & qui in agro, similiter non redeat retro. [o] Memores estote vxoris Lot. [p] Quicunq; quæsierit animam suam saluam facere, perdet illã: & quicunq; perdiderit illam, viuificabit eam. [q] Dico vobis: in illa nocte erunt duo in lecto vno: vnus assumetur, & alter relinquetur. Duæ erunt molentes in vnum: vna assumetur, & altera relinquetur. Duo in agro: vnus assumetur, & alter relinquetur. [r] Respondentes dicunt illi: Vbi domine? Qui dixit illis: Vbicunq; fuerit corpus, illic congregabuntur & aquilæ.

Caput XVIII.

Dicebat [a] autem & parabolam ad illos: quoniam oportet semper orare, & nõ deficere, dicens: Iudex quidã erat in quadam ciuitate, qui Deum non timebat, & hominem nõ reuerebatur. Vidua aũt quædam erat in ciuitate illa, & veniebat ad eum, dicens. Vindica me de aduersario meo. Et nolebat per multum tẽpus. Post hæc autem dixit intra se: Et si Deum non timeo, nec hominem reuereor: tamen quia molesta est mihi hæc vidua, vindicabo illã: ne in nouissimo veniens sugillet me. Ait aũt dominus: Audite qd iudex iniquitatis dicit: Deus autem non faciet vindictam electorum suorum clamantium ad se die ac nocte, & patientiam habebit in illis? Dico autem vobis, quia cito faciet vindictam illorũ. Veruntamen filius hominis veniens, putas inueniet fidem in terra? Dixit autem & ad quosdã, qui in se confidebant tanquã iusti, & aspernabantur cæteros, parabolam istã. Duo homines ascẽderunt in templũ vt orarent: vnus Pharisæus, & alter Publicanus. Pharisæus stans hæc apud se orabat: Deus, gratias ago tibi: quia non sum sicut cæteri hominum, raptores, iniusti, adulteri: velut etiam hic publicanus. Ieiuno bis in sabbatho: decimas do omniũ quæ possideo. Et publicanus à longè stans, nolebat nec oculos ad cælum leuare: sed percutiebat pectus suum, dicẽs: Deus propitius esto mihi peccatori. Amen dico vobis, descendit hic iustificatus in domũ suã ab illo: [b] quia omnis qui se exaltat, humiliabitur, & qui se humiliat, exaltabitur. [c] Afferebant autem ad illũ infantes, vt eos tangeret. Quod cum viderent discipuli, increpabant illos. Iesus autem conuocans illos, dixit: Sinite pueros venire ad me, & nolite prohibere eos: Talium est enim regnum Dei. [d] Amen dico vobis: Quicunq; non acceperit regnũ Dei sicut puer, nõ intrabit in illud. [e] Et interrogauit eum quidã princeps, dicens: Magister bone, quid faciens vitam æternam possidebo? Dixit aũt ei Iesus: Quid me dicis bonum? Nemo bonus nisi solus Deus. Mandata nosti: Non occides: non mœchaberis: non furtum facies: non falsum testimoniũ dices: honora patrem tuũ & matrem. Qui ait: Hæc omnia custodiui à iuuentute mea. [f] Quo audito Iesus, ait ei: Adhuc tibi vnũ deest. Omnia quæcunq; habes, vende & da pauperibus: & habebis thesaurum in cælo: & veni sequere me. [g] His ille auditis contristatus est, quia diues erat valde. Videns autẽ Iesus illum tristẽ factum, dixit: Quàm difficile qui pecunias habent in regnũ Dei intrabunt. Facilius est enim camelum per foramen acus transire, quàm diuitem intrare in regnũ Dei. Et dixerunt qui audiebant: Et quis potest saluus fieri? Ait illis: Quæ impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud Deum. Ait autem Petrus. Ecce nos dimisimus omnia, & secuti sumus te. [h] Qui dixit eis. Amen dico vobis, nemo est qui reliquit domum, aut parentes, aut fratres, aut vxorẽ, aut filios propter regnũ Dei: & nõ recipiat multo plura in hoc tempore, & in sæculo futuro vitam æternam. [i] Assumpsit autẽ Iesus duodecim, & ait illis. Ecce ascendimus Hierosolymam: & consummabuntur omnia quæ scripta sunt per prophetas de filio hominis. Tradetur enim gentibus, & illudetur, & flagellabitur, & conspuetur: & postquam flagellauerint, occident eum: & die tertia resurget. [k] Et ipsi nihil horum intellexerunt. Erat autem verbũ istud absconditum ab eis: & non intelligebant quæ dicebantur. [l] Factum est autem cum appropinquaret Hiericho, cæcus quidam sedebat secus viam mendicans. Et cum audiret turbam prætereuntem, interrogabat quid hoc esset. Dixerunt autem ei, quòd Iesus Nazarenus transiret. Et clamauit dicens: Iesu fili Dauid miserere mei. Et qui præibant increpabant eum, vt taceret. Ipse verò multò magis clamabat: fili Dauid miserere mei. Stans autem Iesus, iussit illum adduci ad se. Et cùm appropinquasset, interrogauit illũ, dicens: Quid tibi vis faciam? At ille dixit: Domine vt videam. Et Iesus dixit: Respice: fides tua te saluum fecit. Et confestim vidit: & sequebatur illum, magnificans Deum. Et omnis plebs vt vidit, dedit laudem Deo.

Caput XIX.

Et [a] ingressus perambulabat Hiericho: Et ecce vir nomine Zacchæus, & hic princeps erat publicanorum, & ipse diues. Et quærebat videre Iesum quis esset: & non poterat præ turba: quia statura pusillus erat. Et præcurrens ascẽdit in arborem sycomorum. vt videret eum: quia inde erat transiturus. Et cùm venisset ad locum: suspiciens Iesus vidit illum, & dixit ad eum. Zacchæe festinans descẽde: quia hodie in domo tua oportet me manere. Et festinans descẽdit: & excepit illum gaudens. Et cum viderent omnes murmurabant, dicentes quòd ad hominem peccatorẽ diuertisset: Stans autem Zacchæus, dixit ad dominum. Ecce dimidium bonorum meorũ do pauperibus: & si quid aliquem defraudaui, reddo quadruplum. Ait Iesus ad eum: Quia hodie salus domui huic facta est, eo quòd & ipse filius sit Abrahæ. [b] Venit enim filius hominis quærere & saluũ facere quod perierat. [c] Hæc illis audientibus, adijciens dixit parabolam: eo quòd esset propè Hierusalem, & quia existimarent, quod confestim regnum Dei manifestaretur. Dixit ergo: [d] Homo quidam nobilis abijt in regionem longinquã accipere sibi regnum, & reuerti. [e] Vocatis autẽ decem seruis suis, dedit eis decem mnas, & ait ad illos: Negotiamini dum venio. Cines aũt eius oderãt eum: & miserunt legationẽ post illũ, dicentes: Nolumus hũc regnare super nos. Et factum est vt rediret accepto regno: & iussit vocari seruos, quibus dedit pecuniam: vt sciret quantum quisq; negotiatus esset. Venit autem

CANON E

primus, dicens: Domine mna tua decem mnas acquisiuit. Et ait illi: Euge bone serue: quia in modico fuisti fidelis, eris potestatem habēs supra decem ciuitates. Et alter venit, dicens: Domine, mna tua fecit quinq; mnas. Et huic ait: Et tu esto super quinq; ciuitates. Et alter venit, dicēs: Domine, ecce mna tua quā habui repositam in sudario. Timui enim te: quia homo austerus es: tollis quod nō posuisti: & metis quod non seminasti. Dicit ei: De ore tuo te iudico serue nequam. Sciebas quòd ego homo austerus sum, tollens quod non posui; & metens ꝙ non seminaui: Et quare non dedisti pecuniam meam ad mensam: & ego veniēs, cum vsuris vtiq; exegissem illā? Et astantibus dixit: Auferte ab illo mnam, & date illi qui decē mnas
f 230 II habet. Et dixerunt ei: Domine, habet decē mnas. [f] Dico aūt vobis: quia omni habenti dabitur: ab eo autē
g 231 V qui non habet, & ꝙ habet, auferetur ab eo. [g] Veruntamen inimicos meos illos qui noluerunt me regnare
h 232 II super se, adducite huc, & interficite ante me. [h] Et his dictis præcedebat ascēdens Hierosolymā. Et factum est cùm appropinquasset ad Betphage & Bethaniā, ad montem qui vocatur Oliueti: misit duos discipulos suos, dicens: Ite in castellum quod contra vos est: in quod introeuntes inuenietis pullū asinæ alligatū, cui nemo vnquā hominum sedit: soluite illū, & adducite. Et si quis vos interrogauerit, quare soluitis, sic dicetis ei: quia dominus operam eius desiderat.
i 233 II [i] Abierunt aūt qui missi erant, & inuenerūt sicut dixit illis, stantem pullū. Soluentibus autē illis pullum, dixerūt domini eius ad illos: Quid soluitis pullum? At illi dixerunt: Quia dominus eum necessariū habet. Et duxerunt illū ad Iesum. Et iactantes vestimenta sua supra pullū, imposuerunt Iesum. Eunte aūt illo, substernebant vestimenta sua in via. [k] Et cùm appropinquaret iam ad descensum montis oliueti, cœperunt oēs
k 234 I turbæ discipulorum gaudentes laudare Deum voce
F magna super omnibus quas viderant virtutibus, dicentes: Benedictus qui venit rex in nomine domini: pax in cælo, & gloria in excelsis. [l] Et quidā pharisæorum de turbis dixerunt ad illum: Magister, increpa
l 235 V discipulos tuos. Quibus ipse ait: Dico vobis: quia si hi tacuerint, lapides clamabunt. [m] Et vt appropinquauit
m 236 X videns ciuitatem, fleuit super illam, dicēs: Quia si cognouisses & tu. Et quidē in hac die tua quæ ad pacem tibi, nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis. Quia venient dies in te: & circumdabūt te inimici tui vallo, & circumdabunt te, & coangustabunt te vndique: & ad terrā prosternent te, & filios tuos qui in te sunt.
n 237 II [n] Et non relinquent in te lapidem super lapidem: eo quòd non cognoueris tempus visitationis tuæ. [o] Et
o 238 I ingressus in templum: cœpit eijcere vendentes in illo & ementes, dicēs illis: Scriptum est: quia domus mea, domus orationis est: vos autem fecistis illam spelunca latronum. [p] Et erat docens quotidie in templo.
p 239 I Principes autē Sacerdotum & Scribę, & principes plebis quęrebāt illū perdere, & non inueniebant quid facerent illi. Omnis. n. populus suspensus erat audiens illum.

CAPVT XX.

a 240 II ET [a] factum est in vna dierum, docente illo populum in tēplo & euangelizante: conuenerunt principes Sacerdotū & Scribæ cum senioribus, & aiūt dicentes ad illum. Dic nobis: in qua potestate hæc facis: aut quis est qui dedit tibi hanc potestatē? Respōdens autē, dixit ad illos, Interrogabo. vos & ego vnū verbū: respondete mihi. Baptismus Ioannis de cœlo erat, an ex hominibus? At illi cogitabant intra se dicentes: Quia si dixerimus de cælo, dicet: quare ergo nō credidistis illi? Si autē dixerimus, ex hominibus: plebs vniuersa lapidabit nos. Certi sunt enim Ioannē prophetam esse. respōderunt se nescire vnde esset. Et Iesus ait illis: Neq; ego dico vobis in qua potestate hoc facio. [b] Cœpit autē dicere ad plebem parabolam hanc: b 241 II Homo quidā plantauit vineam, & locauit eam colonis, & ipse peregrè fuit multis tēporibus, & in tēpore illo misit ad cultores seruū, vt de fructu vineæ darent illi. Qui cæsum dimiserunt eum inanē. Et addidit alterum seruū mittere. Illi autē hunc quoq; cædentes & afficientes contumelia, dimiserunt inanem. Et addidit tertium mittere. Qui & illum vulnerantes eiecerunt. Dixit autē dominus vineæ: Quid faciam? Mittam filium meum dilectum: forsitan cum hunc viderint verebuntur. Quem cùm vidissent coloni: cogitauerunt intra se dicentes: Hic est hæres: occidamus illum, vt nostra fiat hæreditas. Et eiectum illum extra vineam, occiderunt. Quid ergo faciet illis dominus vineæ? Veniet & perdet colonos istos, & dabit vineā alijs. Quo audito dixerunt illi: Absit. Ille autem aspiciēs eos ait: Quid est ergo hoc quod scriptum est: Lapidem quem reprobrauerunt ædificantes: hic factus est in caput anguli. Omnis qui ceciderit supra illum lapidem conquassabitur: supra quem autē ceciderit, comminuet illum. [c] Et quærebāt principes Sacerdo- c 242 I tum & Scribæ mittere in illum manus hora illa, & timuerunt populū. Cognouerunt enim quòd ad ipsos dixerit similitudinē hanc. [d] Et obseruantes miserunt d 243 II insidiatores, qui se iustos simularent, vt caperēt eum in sermone, & traderent illū principatui & potestati præsidis. Et interrogauerunt eum dicentes: Magister, scimus quia rectè dicis & doces, & non accipis personam, sed viam Dei in veritate doces: Licet nobis tributum dare Cæsari, an non? Considerans autem dolum illorum, dixit ad eos: Quid me tentatis? Ostēdite mihi denarium: cuius habet imaginē & inscriptionē? Respondentes dixerunt ei: Cæsaris. Et ait illis: Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari, & quæ sunt Dei, Deo. Et non potuerunt verbū eius reprehēdere corā plebe, & mirati in responsione eius tacuerūt. Accesserunt aūt quidam Sadducæorū, qui negant esse resurrectionē, & interrogauerunt eū, dicentes: Magister, Moyses scripsit nobis: Si frater alicuius mortuus fuerit habens vxorē, & hic sine liberis fuerit, vt accipiat eam frater eius vxorē, & suscitet semen fratri suo. Septem ergo fratres erant, & primus accepit vxorē, & mortuus est sine filijs. Et sequens accipit illam, & ipse mortuus est sine filijs. Et tertius accepit illā: similiter & omnes septē, & non reliquerunt semen, & mortui sunt. Nouissimè omniū mortua est mulier: In resurrectione ergo cuius eorū erit vxor? siquidem septem habuerunt eam vxorem. Et ait illis Iesus: Filij huius sæculi nubūt & traduntur ad nuptias: illi verò qui digni habebuntur sæculo illo & resurrectione ex mortuis, neq; nubunt, neque ducūt vxores. neq; enim vltra mori poterunt. Æquales enim angelis sunt, & filij sunt Dei, cum sint filij resurrectionis. Quia verò resurgent mortui, & Moyses, ostēdit secus rubū: sicut dicit dominū Deum Abraham & Deū Isaac & Deum Iacob. Deus autē non est mortuorū, sed viuorū: omnes enim viuunt ei. Respondentes aūt quidam scribarū, c 244 II dixerunt ei: Magister, benè dixisti. [e] Et amplius nō au- f 245 II debant eū quidq̄ interrogare. [f] Dixit aūt ad illos: Quo modo dicunt Christum filium esse Dauid, & ipse Dauid dicit in libro psalmorū: Dixit dominus domino

meo,

meo, sede à dextris meis: donec ponã inimicos tuos, scabellum pedum tuorum? Dauid ergo dominum illum vocat, & quo modo filius eius est? [g] Audiente autem omni populo, dixit discipulis suis: Attendite à Scribis, qui volunt ambulare in stolis, & amant salutationes in foro, & primas cathedras in synagogis, & primos discubitus in cœnis. [h] Qui deuorant domos viduarum simulantes longam orationem. Hi accipient damnationem maiorem.

CAPVT XXI.

RESpiciens autem vidit eos qui mittebant munera sua in gazophylacium diuites. Vidit autem & quandam viduam pauperculam, mittentem æra minuta duo. Et dixit: Verè dico vobis: quia vidua hæc paupercula plusquã omnes misit. Nam omnes hi ex abundanti sibi miserunt in munera Dei: hæc autem ex eo quod deest illi, omnẽ victum suũ quem habuit misit. [a] Et quibusdam dicentibus de templo, quòd bonis lapidibus & donis ornatũ esset, dixit: Hæc quæ videtis, venient dies in quibus nõ relinquetur lapis supra lapidem, qui non destruatur. [b] Interrogauerunt autem illũ, dicentes: Præceptor quando hæc erunt, & quod signũ cum fieri incipient? Qui dixit: Videte ne seducamini. Multi enim venient in nomine meo dicentes: quia ego sum, & tempus appropinquauit. Nolite ergo ire post eos. Cùm autem audieritis prælia & seditiones, nolite terreri. Oportet enim hæc fieri, sed nondum statim finis. Tunc dicebat illis: Surget gens contra gentem, & regnũ aduersus regnũ, & terræmotus magni erunt per loca, & pestilentiæ & fames: terroresq; de cælo & signa magna erunt. [c] Sed ante hæc omnia inijcient vobis manus suas, & persequentur, tradentes in synagogas & custodias: trahentes ad reges & præsides propter nomen meũ. Continget autem vobis in testimonium. [d] Ponite ergo in cordibus vestris non præmeditari quemadmodũ respondeatis. Ego enim dabo vobis os & sapientiam: cui nõ poterunt resistere & contradicere omnes aduersarij vestri. Trademini autem à parentibus & fratribus, & cognatis & amicis, & morte afficient ex vobis. Et eritis odio omnibus propter nomen meum. Et capillus de capite vestro non peribit. In patientia vestra possidebitis animas vestras. [e] Cùm autem videritis circundari ab exercitu Hierusalem, tũc scitote quia appropinquauit desolatio eius. [f] Tunc qui in Iudæa sunt, fugiant ad montes, & qui in medio eius, discedant, & qui in regionibus, non intrent in eam: quia dies vltionis hi sunt, vt impleantur omnia quæ scripta sunt. [g] Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus. [h] Erit enim pressura magna super terram, & ira populo huic. [i] Et cadent in ore gladij, & captiui ducẽtur in omnes gentes. Et Hierusalem calcabitur à gentibus, donec impleantur tempora nationũ. [k] Et erunt signa in sole & luna & stellis, & in terris pressura gentium, præ confusione sonitus maris & fluctuũ: arescentibus hominibus præ timore & expectatione, quę superueniunt vniuerso orbi. Nam virtutes cælorum mouebuntur. [l] Et tunc videbunt filiũ hominis venientem in nube, cum potestate magna & maiestate. His autem fieri incipientibus, respicite & leuate capita vestra: quoniam appropinquat redemptio vestra. Et dixit illis similitudinem: Videte ficulneam, & omnes arbores, cum producunt iam ex se fructum, scitis quoniam propè est æstas. Ita & vos cum videritis hæc fieri, scitote quoniam propè est regnũ Dei. Amen dico vobis: quia non præteribit generatio hæc, donec omnia fiant. Cælum & terra transibunt, verba autem mea non transibunt. [m] Attendite aũt vobis, ne fortè grauentur corda vestra in crapula, & ebrietate, & curis huius vitæ, & superueniat in vos repentina dies illa. Tanquam laqueus enim superueniet in omnes, qui sedent super faciem omnis terræ. Vigilate itaque omni tempore orantes: vt digni habeamini fugere omnia ista quæ ventura sunt, & stare ante filium hominis. Erat autem diebus docens in templo: noctibus verò exiens morabatur in monte, qui vocatur oliueti, & omnis populus manicabat ad eum in templo audire eum.

CAPVT XXII.

A [a] Ppropinquabat autem dies festus azymorum qui dicitur pascha. [b] Et quærebant principes Sacerdotum & Scribæ quo modo eum interficerent: timebant verò plebem. [c] Intrauit autem satanas in Iudam, qui cognominabatur Iscariotis, vnus de duodecim. [d] Et abijt, & locutus est cum principibus sacerdotum & magistratibus, quemadmodum illum traderet eis. Et gauisi sunt, & pacti sunt pecuniam illi dare: & spopondit, & quærebat opportunitatem vt traderet illum sine turbis. Venit autem dies azymorum, in qua necesse erat occidi pascha. Et misit Petrũ & Ioannem dicens: Euntes parate nobis pascha vt manducemus. At illi dixerunt: Vbi vis paremus? Et dixit ad eos: Ecce introeuntibus vobis in ciuitatem, occurret vobis homo amphoram aquæ portans: sequimini eum in domũ in quam intrat, & dicetis patrifamilias domus: Dicit tibi magister: vbi est diuersoriũ, vbi pascha cum discipulis meis manducẽ? Et ipse ostendet vobis cœnaculum magnum stratum: & ibi parate. Euntes aũt inuenerunt sicut dixit illis, & parauerunt pascha. Et cùm facta esset hora discubuit, & duodecim Apostoli cum eo. [e] Et ait illis: Desiderio desideraui hoc pascha manducare vobiscum, antequam patiar. [f] Dico enim vobis: quia ex hoc non manducabo illud, donec impleatur in regno Dei. Et accepto calice, gratias egit & dixit: Accipite, & diuidite inter vos. Dico enim vobis quòd non bibam de generatione vitis, donec regnum Dei veniat. [g] Et accepto pane, gratias egit & fregit & dedit eis, dicens: Hoc est corpus meum, quod pro vobis datur: hoc facite in meam commemorationem. [h] Similiter & calicem postquam cœnauit, dicens: Hic est calix nouum testamentum in sanguine meo, qui pro vobis fundetur. [i] Veruntamen ecce manus tradentis me, mecum est in mensa. Et quidem filius hominis secundùm quod definitum est vadit. Veruntamen væ homini illi per quem tradetur. [k] Et ipsi cœperunt quærere inter se, quis esset ex eis qui hoc facturus esset. [l] Facta est autem & contentio inter eos, quis eorũ videretur maior. Dixit autem eis: Reges gentium dominantur eorũ, & qui potestatẽ habent super eos, benefici vocantur. Vos autem non sic. Sed qui maior est in vobis, fiat sicut iunior: & qui præcessor est, sicut ministrator. [m] Nam quis maior est, qui recumbit, an qui ministrat? Nonne qui recumbit? Ego autem in medio vestrum sum, sicut qui ministrat. Vos autem estis qui permansistis mecum in tentationibus meis: & ego dispono vobis sicut disposuit mihi pater meus regnum: vt edatis & bibatis super mensam meã in regno meo. [n] Et sedatis super thronos iudicantes duodecim tribꝰ Israël. [o] Ait aũt dominus Simoni: Simon, Simon, ecce satanas expetiuit vos, vt cribraret sicut triticũ. Ego aũt rogaui pro te, vt nõ deficiat fides tua.

CANON E p 274 IX q 27 I r 276 X f 277 VIII t 278 X u 279 I x 280 II y 281 I z 282 I a 283 X b 284 II c 285 I d 286 II e 287 I F f 288 X g 289 I h 290 I i 291 I k 292 I l 293 II m 294 I n 295 II o 296 X p 297 I q 298 X

[p]Et tu aliquando conuersus, confirma fratres tuos. [q] Qui dixit ei: Domine, tecum paratus sum & in carcerem, & in mortē ire. At ille dixit: Dico tibi Petre: nō cantabit hodie gallus, donec ter abneges nosse me. [r] Et dixit eis: Quando misi vos sine sacculo & pera & calciamētis, nunquid aliquid defuit vobis? At illi dixerunt: Nihil. Dixit ergo eis: Sed nunc qui habet sacculū, tollat similiter & peram. Et qui non habet, vendat tunicam suā, & emat gladiū. [f] Dico enim vobis: quoniam adhuc hoc quod scriptū est, oportet impleri in me: Et cum iniquis deputatus est. Etenim ea quæ sunt de me, finē habent. [t] Ait illi dixerunt: Domine, ecce duo gladij hic. At ille dixit eis: Satis est. [u] Et egressus ibat secundū consuetudinem in montem oliuarum. Secuti sunt autē illum & discipuli. [x] Et cùm peruenisset ad locum, dixit illis: Orate ne intretis in tentationē. [y] Et ipse auulsus est ab eis quantum iactus est lapidis: & positis genibus orabat, dicens: [z] Pater, si vis, transfer calicē istum à me. Veruntamen non mea voluntas, sed tua fiat. [a] Apparuit aūt illi angelus de cælo confortans eum. Et factus in agonia prolixius orabat. Et factus est sudor eius sicut guttæ sanguinis decurrentis in terrā. [b] Et cùm surrexisset ab oratione, & venisset ad discipulos suos, inuenit eos dormiētes præ tristitia. Et ait illis: Quid dormitis? Surgite, orate, ne intretis in tentationē. [c] Adhuc eo loquente: ecce turba, & qui vocabatur Iudas, vnus de duodecim antecedebat eos, & appropinquauit Iesu vt oscularetur eum. [d] Iesus autem dixit illi: Iuda, osculo filiū hominis tradis? [e] Videntes aūt hi qui circa ipsū erant quod futurum erat, dixerūt ei: Domine, si percutimus gladio? Et percussit vnus ex illis seruum principis sacerdotum, & amputauit auriculam eius dexteram. Respondens autem Iesus ait: Sinite vsque huc. [f] Et cùm tetigisset auriculam eius, sanauit eum. [g] Dixit aūtem Iesus ad eos qui venerant ad se principes sacerdotū, & magistratus templi, & seniores: Quasi ad latronem existis cum gladijs & fustibus? Cum quotidie vobiscū fuerim in templo, non extendistis manus in me. Sed hæc est hora vestra, & potestas tenebrarū. [h] Comprehendentes autem eū, duxerunt ad domum principis sacerdotum. [i] Petrus verò sequebatur eum à longe. Accenso autem igne in medio atrij, & circumsedentibus illis, erat Petrus in medio eorum, quem cùm vidisset ancilla quædā sedentem ad lumen, & eum fuisset intuita, dixit: Et hic cum illo erat. At ille negauit eum, dicens: Mulier, non noui illū. [k] Et post pusillum alius videns eum, dixit: Et tu de illis es. Petrus verò ait: O homo non sum. Et interuallo facto quasi horæ vnius, alius quidam affirmabat, dicens: Verè hic cum illo erat, nam & Galilęus est. Et ait Petrus: Homo, nescio quid dicis. Et continuò adhuc illo loquente cantauit gallus. Et cōuersus dominus respexit Petrū. [l] Et recordatus est Petrus verbi domini sicut dixerat: quia priusquā gallus cantet, ter me negabis. Et egressus foras Petrus fleuit amare. [m] Et viri qui tenebant illum, illudebant ei cædentes. Et velauerunt eū, & percutiebant faciē eius, & interrogauerunt eū, dicentes: Prophetiza, quis est q te percussit? Et alia multa blasphemantes dicebant in eum. [n] Et vt factus est dies, conuenerunt seniores plebis & principes sacerdotū & scribę, & duxerūt illum in concilium suū, dicentes: Si tu es Christus dic nobis. [o] Et ait illis: Si vobis dixero, non credetis mihi: si autē & interrogauero, non respondebitis mihi, neque dimittetis. [p] Ex hoc aūt erit filius hominis sedens à dextris virtutis Dei. [q] Dixerunt aūt omnes: Tu ergo es filius Dei? Qui ait: Vos dicitis, quia ego sum. At illi dixerunt: [r] Quid adhuc desideramus testimonium? Ipsi enim audiuimus de ore eius.

G x 299 I

CAPVT XXIII.

ET surgens omnis multitudo eorum, duxerunt illum ad Pilatū. [b] Cœperunt aūt illum accusare dicentes: Hunc inuenimus subuertentē gentē nostram, & prohibentē tributa dari Cæsari, & dicentē se Christum regē esse. [c] Pilatus aūt interrogauit eum, dicens: Tu es rex Iudæorū? At ille respondens ait: Tu dicis. [d] Ait autem Pilatus ad principes sacerdotū & turbas: Nihil inuenio causæ in hoc homine. At illi inualescebant, dicētes: Commouit populum docēs per vniuersam Iudæam, incipiens à Galilæa vsque huc. Pilatus aūt audiens Galilæam, interrogauit si homo Galilæus esset? Et vt cognouit quòd de Herodis potestate esset, remisit eum ad Herodem, qui & ipse Hierosolymis erat illis diebus. Herodes aūt viso Iesu, gauisus est valde. [e] Erat enim cupiens ex multo tēpore videre eū, eo quòd audierat multa de eo, & sperabat signū aliquod videre ab eo fieri. Interrogabat aūt eum multis sermonibus. At ipse nihil illi respondebat. [f] Stabant aūt principes Sacerdotum & Scribæ constanter accusantes eum. [g] Spreuit aūt illum Herodes cum exercitu suo, & illusit indutum veste alba, & remisit ad Pilatum. Et facti sunt amici Herodes & Pilatus in ipso die: nam antea inimici erant adinuicē. [h] Pilatus aūt conuocatis principibus sacerdotū & magistratibus, & plebe, dixit ad illos: Obtulistis mihi hunc hominē, quasi auertentem populum: & ecce ego coram vobis interrogans, nullam causam inuenio in homine isto ex his, in quibus eum accusatis: [i] Sed neque Herodes. Nam remisi vos ad illum, & ecce nihil dignum morte actum est ei. [k] Emēdatum ergo illū dimittam: Necesse enim habebat dimittere eis per diē festum vnū. [l] Exclamauit autē simul vniuersa turba, dicens: Tolle hunc, & dimitte nobis Barrabam: qui erat propter seditionē quandam factam in ciuitate & homicidium missus in carcerem. [m] Iterum autē Pilatus locutus est ad eos, volēs dimittere Iesum. At illi succlamabant, dicētes: Crucifige, crucifige eum. [n] Ille aūt tertiò dixit ad eos: Quid enim mali fecit iste? Nullam causam mortis inuenio in eo. Corripiam ergo illū, & dimittam. [o] At illi instabant vocibus magnis postulantes vt crucifigeretur, & inualescebant voces eorum. [p] Et Pilatus adiudicauit fieri petitionem eorum. Dimisit autē illis eum qui propter homicidium & seditionē missus fuerat in carcerem, quem petebant: Iesum verò tradidit voluntati eorū. [q] Et cum ducerent eū, apprehenderunt Simonem quendam Cyrenensem venientem de villa, & imposuerunt illi crucem portare post Iesum. [r] Sequebatur aūt illum multa turba populi & mulierum, quæ plangebant & lamentabantur eum. Conuersus autem ad illas Iesus, dixit: Filiæ Hierusalem, nolite flere super me, sed super vosipsas flete, & super filios vestros. Quoniam ecce venient dies, in quibus dicent: Beatæ steriles & ventres quæ non genuerunt, & vbera quæ non lactauerunt. [s] Tunc incipient dicere montibus, cadite super nos, & collibus, operite nos: quia si in viridi ligno hæc faciunt, in arido quid fiet? [t] Ducebantur autem & alij duo nequam cum eo, vt interficerentur. [u] Et postquam venerunt in locum qui vocatur Caluariæ, ibi crucifixerūt eum, & latrones, vnum à dextris, & alterum à sinistris. [x] Iesus autē dicebat: Pater dimitte illis: non enim sciunt quid faciunt. [y] Diuidentes verò vestimenta eius mise-

a 300 I b 301 X c 302 I d 303 IX e 304 X f 305 II g 306 X h 307 IX i 308 X H k 309 II l 310 I m 311 I n 312 IX o 313 I p 314 I q 315 I r 316 X s 317 I t 318 I u 319 I x 320 X y 321 I

runt

runt sortes. Et stabat populus expectans: [z] Et deridebant eum principes cum eis, dicentes: Alios saluos fecit: se saluum faciat, si hic est Christus Dei electus. [a] Illudebant autē ei & milites accedentes, & acetum offerentes illi, dicentes: Si tu es rex Iudæorum, saluum te fac. [b] Erat autem & superscriptio scripta super eū, literis Græcis & Hebraicis & Latinis: Hic est rex Iudæorum. [c] Vnus aūt de his qui pendebant latronibus blasphemabat eum, dicens: Si tu es Christus, saluū fac te ipsum & nos. [d] Respondens autem alter increpabat eum, dicens: Neque tu times Deum, quòd in eadē damnatione es. Et nos quidē iustè: nam digna factis recipimus: hic verò nihil mali gessit. Et dicebat ad Iesum: Domine, memento mei cum veneris in regnum tuum. Et dixit illi Iesus: Amen dico tibi, hodie mecū eris in paradiso. [e] Erat autem ferè hora sexta, & tenebræ factæ sunt in vniuersam terram vsq; in horā nonam, & obscuratus est sol: [f] Et velum templi scissum est medium. [g] Et clamans voce magna Iesus, ait: Pater in manus tuas commendo spiritum meum. Et hæc dicens, expirauit. [h] Videns autem Centurio quod factum fuerat, glorificauit Deum, dicens: Verè hic homo iustus erat. [i] Et omnis turba eorum qui simul aderant ad spectaculum istud, & videbant quæ fiebant, percutientes pectora sua reuertebantur. Stabant autē omnes noti eius à longè, & mulieres quæ secutæ eum erant à Galilæa, hæc vidētes. [k] Et ecce vir nomine Ioseph qui erat decurio, vir bonus & iustus: hic nō consenserat consilio & actibus eorum, ab Arimathia ciuitate Iudææ: qui expectabat & ipse regnum Dei. Hic accessit ad Pilatum & petijt corpus Iesu: [l] Et depositū inuoluit sindone, & posuit illud in monumento exciso, in quo nondum quisquam positus fuerat. [m] Et dies erat parasceue, & sabbatum illucescebat. Subsecutæ autem mulieres quæ cum eo venerant de Galilæa, viderunt monumentum, & quemadmodum positū erat corpus eius. [n] Et reuertentes parauerunt aromata & vnguenta, & sabbatho quidem siluerunt secundùm mandatum.

A
z 322 II
a 323 II
b 324 I
c 325 II
d 326 X
e 327 II
f 328 II
g 329 I
h 330 II
i 331 X
k 332 I
l 333 I
B
m 334 X
n 335 VIII

Caput XXIV.

VNa [a] autem sabbathi valde diluculo, venerunt ad monumentū, portantes, quæ parauerant aromata, & inuenerunt lapidē reuolutum à monumento, & ingressi non inuenerunt corpus domini Iesu. Et factum est dum mente consternatæ essent de isto: ecce duo viri steterunt secus illas in veste fulgēti. [b] Cùm timerent autem & declinarent vultum in terram, dixerunt ad illas: Quid quæritis viuētem cum mortuis? Non est hic, sed surrexit. Recordamini qualiter locutus est vobis cum adhuc in Galilæa esset, dicens. Quia oportet filiū hominis tradi in manus hominū peccatorum & crucifigi, & die tertia resurgere. Et recordatæ sunt verborū eius: [c] Et regressæ à monumento nunciauerunt hæc omnia illis vndecim, & cæteris omnibus. [d] Erant autē Maria Magdalene & Ioanna, & Maria Iacobi, & cæteræ quæ cum eis erant, quæ dicebant ad Apostolos hæc. Et visa sunt ante illos sicut deliramentū verba ista, & non crediderunt illis. Petrus aūt surgens cucurrit ad monumētum: & procūbens vidit linteamina sola posita, & abijt secum mirans quod factū fuerat. [e] Et ecce duo ex illis ibant ipsa die in castellū quod erat in spacio stadiorū sexaginta ab Hierusalem, nomine Emmaus: & ipsi loquebātur ab inuicem de his omnibus quæ acciderāt. Et factum est dum fabularentur & secū quærerent, & ipse Iesus appropinquans ibat cum illis. Oculi autem illorū tenebantur ne eum agnoscerēt. Et ait ad illos: Qui sunt hi sermones quos confertis ad inuicem ambulantes & estis tristes? Et respondens vnus cui nomen Cleophas dixit ei: Tu solus peregrinus es in Hierusalem, & non cognouisti quæ facta sunt in illa his diebus? Quibus ille dixit: Quæ? Et dixerunt: de Iesu Nazareno qui fuit vir propheta, potens in opere & sermone coram Deo & omni populo: & quomodo eum tradiderunt summi sacerdotes & principes nostri in damnationē mortis, & crucifixerunt eū. Nos aūt sperabamus, quia ipse esset redempturus Israel. Et nunc super hæc omnia tertia dies est hodie quòd hæc facta sunt. Sed & mulieres quædam ex nostris terruerunt nos, quę ante lucem fuerunt ad monumentū, & non inuento corpore eius, venerunt dicētes, se etiam visionē angelorum vidisse: qui dicunt eum viuere. Et abierunt quidā ex nostris ad monumentum, & inuenerunt sicut mulieres dixerunt: ipsum verò non viderūt. Et ipse dixit ad eos: O stulti & tardi corde ad credendum in omnibus quæ locuti sunt prophetæ. Nonne hęc oportuit pati Christum, & ita intrare in gloriam suam? Et incipiens à Moyse & omnibus prophetis, interpretabatur illis in omnibus scripturis quæ de ipso erant. Et appropinquauerunt castello quo ibant, & ipse se finxit longius ire. Et coëgerunt illū, dicentes: Mane nobiscum domine, quoniam aduesperascit, & inclinata est iam dies. Et intrauit cum illis. Et factum est dum recumberet cum eis: accepit panem, & benedixit ac fregit, & porrigebat illis. Et aperti sunt oculi eorū, & cognouerunt eum, & ipse euanuit ex oculis eorū. Et dixerunt adinuicē: Nonne cor nostrum ardēs erat in nobis dum loqueretur in via, & aperiret nobis scripturas? Et surgentes eadem hora, regressi sunt in Hierusalem, & inuenerunt congregatos vndecim, & eos qui cum illis erant, dicentes quòd surrexit dominus verè, & apparuit Simoni. Et ipsi narrabant quæ gesta erant in via, & quomodo cognouerunt eum in fractione panis. [f] Dum aūt hæc loquuntur, stetit Iesus in medio eorum, & dicit eis: Pax vobis, ego sum: nolite timere. Conturbati verò & conterriti existimabant se spiritum videre. Et dicit eis: Quid turbati estis, & cogitationes ascendunt in corda vestra? Videte manus meas & pedes: quia ego ipse sum. Palpate & videte: quia spiritus carnem & ossa non habet, sicut me videtis habere. Et cùm hoc dixisset, ostēdit eis manus & pedes. [g] Adhuc autem illis non credentibus, & mirantibus præ gaudio, dixit: Habetis aliquid quod māducetur? At illi obtulerunt ei partem piscis assi, & fauum mellis. Et cùm manducasset coram eis, sumens reliquias dedit eis. [h] Et dicit ad eos: Hæc sūt verba quę locutus sum ad vos, cum adhuc essem vobiscū: quoniā necesse est impleri omnia quę scripta sunt in lege Moysi & prophetis & psalmis de me. Tunc aperuit illis sensum vt intelligerēt scripturas, & dixit eis: Quoniam sic scriptū est, & sic oportebat Christum pati, & resurgere à mortuis tertia die, & prædicari in nomine eius pœnitentiā & remissionē peccatorum in omnes gentes incipientibus ab Hierosolyma. Vos autem estis testes horum, & ego mittam promissum patris mei in vos: vos autem sedete in ciuitate quoadusque induamini virtute ex alto. Eduxit autem eos foras in Bethaniam, & eleuatis manibus suis benedixit eis. Et factum est dum benediceret illis, recessit ab eis, & ferebatur in cælum: & ipsi adorantes regressi sunt in Hierusalem cum gaudio magno: & erant semper in templo laudantes & benedicentes Deum.

Canon C
D
f 341 IX
g 342 IX
h 343 IX

EVAN-

CANON E

EVANGELIVM SECVNDVM IOANNEM.

CAPVT I.

a 1 III

IN [a] principio erat Verbum: & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factū est nihil. Quod factū est in ipso vita erat, & vita erat lux hominū, & lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non cōprehenderunt. b 2 III [b] Fuit homo missus à Deo, cui nomen erat Ioānes. Hic venit in testimoniū, vt testimonium perhiberet de lumine, vt omnes crederent per illum. Non erat ille lux, sed vt testimonium perhiberet de lumine. c 3 III [c] Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientē in hunc mundum. In mundo erat, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum nō cognouit. d 4 X [d] In propria venit, & sui eum non receperunt. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri his qui credunt in nomine eius. Qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt. e 5 III [e] Et verbum caro factū est, & habitauit in nobis, (Et vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti à patre) plenum gratiæ & veritatis. f 6 I [f] Ioannes testimonium perhibet de ipso, & clamat dicens: Hic erat quem dixi: qui post me venturus est, ante me factus est: quia prior me erat. g 7 X [g] Et de plenitudine eius nos omnes accepimus, & gratiam pro gratia: quia lex per Moysen data est, gratia & veritas per Iesum Christum facta est. h 8 III [h] Deum nemo vidit vnquam. Vnigenitus filius qui est in sinu patris ipse enarrauit. i 9 X [i] Et hoc est testimoniū Ioannis, quando miserūt Iudæi ab Hierosolymis Sacerdotes & Leuitas ad eum, vt interrogarent eum: Tu quis es? F Et confessus est, & nō negauit. Et confessus est: quia non sum ego Christus. Et interrogauerunt eum: Quid ergo? Helias es tu? Et dicit: Non sum. Propheta es tu? Et respondit: Non. Dixerunt ergo ei: Quis es, vt responsum demus his qui miserūt nos: Quid dicis de teipso? k 10 I Ait: [k] Ego vox clamātis in deserto: dirigite viā domini, sicut dixit Esaias propheta. l 11 X [l] Et q̄ missi fuerāt, erant ex Pharisæis. Et interrogauerunt eum, & dixerunt ei: Quid ergo baptizas, si tu non es Christus, neq; Elias, neq; Propheta? m 12 I [m] Respondit eis Ioannes, dicens: Ego baptizo in aqua: medius autem vestrum stetit, quem vos nescitis. Ipse est qui post me venturus est, qui ante me factus est: cuius ego non sum dignus vt soluā eius corrigiam calciamenti. n 13 X [n] Hæc in Bethania facta sunt trans Iordanē, vbi erat Ioannes baptizans. Altera die vidit Ioannes Iesum venientem ad se, & ait: Ecce agnus Dei, qui tollit peccata mundi. o 14 I [o] Hic est de quo dixi: Post me venit vir, qui ante me factus est: quia prior me erat, & ego nesciebam eum. Sed vt manifestetur in Israel: propterea veni ego in aqua baptizās. p 15 I [p] Et testimoniū perhibuit Ioannes, dicens: Quia vidi spiritum descendentem quasi columbam de cælo, & mansit super eum, & ego nesciebam eum: sed qui misit me baptizare in aqua, ille mihi dixit: Super quē videris spiritum descendentē, & manētem super eum, hic est qui baptizat in spiritu Sancto. Et ego vidi, & testimoniū perhibui: qui hic est filius Dei. q 16 X [q] Altera die iterum stabat Ioannes, & ex discipulis eius duo. Et respiciens Iesum ambulantem, dixit: Ecce agnus Dei. Et audierunt eum duo discipuli loquentē, & secuti sunt Iesum. Conuersus aūt Iesus, & videns eos sequētes se, dicit eis: Quid quæritis? Qui dixerunt ei: Rabbi (quod dicitur interpretatum magister) vbi habitas? Dicit eis: Venite, & videte. Venerunt, & viderunt vbi maneret, & apud eum manserunt die illo. Hora aūt erat quasi decima. Erat autē Andreas frater Simonis Petri vnus ex duobus, qui audierant à Ioanne, & secuti fuerant eum. r 17 I [r] Inuenit hic primum fratrē suum Simonem, & dicit ei: Inuenimus Messiam, quod est interpretatum Christus. Et adduxit eum ad Iesum. Intuitus autē eum Iesus, dixit: Tu es Simon filius Iona: Tu vocaberis Cephas, quod interpretatur Petrus. f 18 X [f] In crastinū voluit exire in Galilæam, & inuenit Philippum, & dicit ei Iesus: Sequere me. Erat autē Philippus à Bethsaida ciuitate Andreæ & Petri. Inuenit Philippus Nathanael, & dicit ei: Quem scripsit Moyses in lege, & prophetæ, inuenimus Iesum filium Ioseph à Nazareth. Et dixit ei Nathanael: A Nazareth potest aliquid boni esse? Dicit ei Philippus: Veni, & vide. Vidit Iesus Nathanael venientē ad se, & dicit de eo: Ecce verè Israëlita, in quo dolus nō est. Dixit ei Nathanael: Vnde me nosti? Respondit Iesus, & dixit ei, Priusquā te Philippus vocaret cum esses sub ficu, vidi te. Respōdit ei Nathanael, & ait: Rabbi, tu es filius Dei, tu es rex Israel. Respondit Iesus, & dixit ei: Quia dixi tibi: Vidi te sub ficu, credis: maius his videbis. Et dicit ei: Amen amē dico vobis: videbitis cælum apertum, & angelos Dei ascendentes & descendentes super filium hominis.

CAPVT II.

ET die tertia, nuptiæ factæ sunt in Cana Galilææ, & erat mater Iesu ibi. Vocatus est autem & Iesus, & discipuli eius ad nuptias. Et deficiente vino, dicit mater Iesu ad eum: Vinum non habent. Et dicit ei Iesus: Quid mihi & tibi est mulier? Nondum venit hora mea. Dicit mater eius ministris: Quodcunque dixerit vobis facite. Erant autem ibi lapideæ hydriæ sex, positæ secundum purificationem Iudæorum, capientes singulæ metretas binas vel ternas. Dicit eis Iesus: Implete hydrias aqua. Et impleuerunt eas vsq; ad summum: & dicit eis Iesus: Haurite nunc, & ferte architriclino: & tulerunt. Vt autem gustauit architriclinus aquam vinum factam, & non sciebat vnde esset: ministri autē sciebant qui hauserant aquā: vocat sponsum architriclinus, & dicit ei: Omnis homo primum bonum vinum ponit, & cum inebriati fuerint, tunc id quod deterius est. Tu autem seruasti bonum vinum vsq; adhuc. Hoc fecit initium signorum Iesus in Cana Galilææ: & manifestauit gloriam suam, & crediderunt in eum discipuli eius. a 19 VII [a] Post hæc descendit Capharnaum ipse & mater eius, & fratres eius, & discipuli eius: & ibi manserunt non multis diebus. b 20 I [b] Et propè erat pascha Iudæorum: & ascendit Iesus Hierosolymam, c 21 I [c] & inuenit in tēplo vendentes oues & boues, & columbas, & nummularios sedentes. Et cùm fecisset quasi flagellum de funiculis, omnes eiecit de templo: oues quoque & boues, & nummulariorum effudit æs, & mensas subuertit. Et his qui columbas vendebant, dixit: Auferte ista hinc, & nolite facere domum patris mei, domum negotiationis. d 22 X [d] Recordati sunt verò discipuli eius, quia scriptum est: Zelus domus tuæ comedit me. e 23 IIII [e] Responderunt ergo Iudæi, & dixerūt ei: Quod signū ostēdis nobis, quia hæc facis? f 24 X [f] Respondit Iesus, & dixit eis: Soluite tēplum hoc, & in tribus diebus excitabo illud. Dixerunt ergo Iudæi: Quadraginta & sex annis ædificatum est tēplum hoc, & tu in tribus diebus excitabis illud? Ille aūt dicebat de tēplo corporis sui. Cùm ergo resurrexisset à mortuis, recordati sunt discipuli eius,

quia

quia hoc dicebat: & crediderũt scripturæ & sermoni quem dixit Iesus. Cùm autem esset Hierosolymis in pascha in die festo: multi crediderũt in nomine eius, videntes signa eius quæ faciebat. Ipse autẽ Iesus non credebat semetipsum eis, eo quòd ipse nosset oẽs, & quia opus ei non erat, vt quis testimoniũ perhiberet de homine. Ipse enim sciebat quid esset in homine.

Caput III.

ERat autem homo ex pharisæis Nicodemus nomine, princeps Iudæorum. Hic venit ad Iesum nocte, & dixit ei: Rabbi, scimus quia à Deo venisti magister. Nemo enim potest hæc signa facere quæ tu facis, nisi fuerit Deus cum eo. Respondit Iesus, & dixit ei: Amen amen dico tibi: Nisi quis natus fuerit denuò, non potest videre regnum Dei. Dicit ad eum Nicodemus: Quomodo potest homo renasci cum sit senex? Nunquid potest in ventrẽ matris suæ iterato introire, & nasci? Respondit Iesus: Amen amen dico tibi: nisi quis renatus fuerit ex aqua, & spiritu, nõ potest introire in regnum Dei. Quod natum est ex carne, caro est: & quod natum est ex spiritu, spiritus est. Non mireris quia dixi tibi, oportet vos nasci denuò. Spiritus vbi vult, spirat, & vocem eius audis: sed nescis vnde veniat, aut quo vadat. Sic est omnis qui natus est ex spiritu. Respondit Nicodemus, & dixit ei: Quomodo possunt hæc fieri? Respondit Iesus, & dixit ei: Tu es magister in Israel, & hæc ignoras? Amen dico tibi: quia quod scimus, loquimur: & quod vidimus, testamur: & testimonium nostrum non accipitis. Si terrena dixi vobis, & non creditis: quomodo si dixero vobis cælestia, credetis? Et nemo ascendit in cælũ, nisi qui descendit de cælo, filius hominis qui est in cęlo. Et sicut Moyses exaltauit serpentẽ in deserto, ita exaltari oportet filiũ hominis: vt omnis qui credit in ipso non pereat, sed habeat vitam æternam. Sic enim Deus dilexit mundũ vt filiũ suum vnigenitum daret: vt omnis qui credit in eum non pereat, sed habeat vitã æternam. Non enim misit Deus filium suũ in mundũ, vt iudicet mundũ, sed vt saluetur mundus per ipsum. Qui credit in eum, non iudicatur. Qui autem non credit, iam iudicatus est: quia nõ credidit in nomine vnigeniti filij Dei. Hoc est autem iudicium: quia lux venit in mundũ, & dilexerunt homines magis tenebras, quam lucem. Erant enim eorum mala opera. Omnis enim qui malè agit, odit lucem: & non venit ad lucem, vt non arguantur opera eius. Qui aũt facit veritatem, venit ad lucẽ, vt manifestentur opera eius, quia in Deo facta sunt. Post hæc venit Iesus & discipuli eius in terram Iudæam: & illic demorabatur cum eis, & baptizabat. [a] Erat autem & Ioannes baptizans in Ænon iuxta Salim: quia aquæ multæ erant illic, & veniebant, & baptizabantur. [b] Nondum enim missus fuerat Ioannes in carcerem. [c] Facta est autem quæstio ex discipulis Ioannis cum Iudæis de purificatione. Et venerunt ad Ioannem, & dixerunt ei: Rabbi, qui erat tecum trans Iordanem, cui tu testimoniũ perhibuisti: ecce hic baptizat, & omnes veniunt ad eum. Respondit Ioannes, & dixit: Non potest homo accipere quicquam, nisi fuerit ei datum de cælo. [d] Ipsi vos mihi testimoniũ perhibetis quòd dixerim: non sum ego Christus, sed quia missus sum ante illum. [e] Qui habet sponsam, sponsus est: amicus autem sponsi qui stat & audit eum, gaudio gaudet propter vocem sponsi. Hoc ergo gaudium meum impletum est. Illum oportet crescere: me autem minui. Qui desursum venit, super omnes est. Qui est de terra, de terra est, & de terra loquitur. Qui de cælo venit, super omnes est. Et quod vidit & audiuit, hoc testatur: & testimonium eius nemo accipit. Qui autem acceperit eius testimonium, signauit quia Deus verax est. Quem enim misit Deus, verba Dei loquitur. Non enim ad mensuram dat Deus spiritum. [f] Pater diligit filiũ: & omnia dedit in manu eius. [g] Qui credit in filiũ, habet vitam æternam: qui autem incredulus est filio, non videbit vitam: sed ira Dei manet super eum.

Caput IV.

VT ergo cognouit Iesus quia audierunt pharisæi quòd Iesus plures discipulos facit & baptizat quã Ioannes: quamquam Iesus non baptizaret, sed discipuli eius: [a] reliquit Iudæam, & abijt iterum in Galilæam. [b] Oportebat autem eum transire per Samariam. Venit ergo in ciuitatem Samariæ, quæ dicitur Sychar: iuxta prædium quod dedit Iacob Ioseph filio suo. Erat autem ibi fons Iacob. Iesus ergo fatigatus ex itinere, sedebat sic supra fontem. Hora autem erat quasi sexta: venit mulier de Samaria haurire aquam. Dicit ei Iesus: Da mihi bibere: Discipuli enim eius abierant in ciuitatem, vt cibos emerent. Dicit ergo ei mulier illa Samaritana: Quomodo tu cum Iudæus sis, bibere à me poscis, quæ sum mulier Samaritana? Non enim coutuntur Iudæi Samaritanis. Respondit Iesus, & dixit ei: Si scires donum Dei, & quis est qui dicit tibi: Da mihi bibere: tu forsitan petisses ab eo, & dedisset tibi aquam viuam. Dicit ei mulier: Domine, neque in quo haurias, habes: & puteus altus est. Vnde ergo habes aquam viuam? Nunquid tu maior es patre nostro Iacob, qui dedit nobis puteum, & ipse ex eo bibit, & filij eius, & pecora eius? Respondit Iesus, & dixit ei: Omnis qui bibit ex aqua hac, sitiet iterum. Qui autem biberit ex aqua quam ego dabo ei, non sitiet in æternum: sed aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam. Dicit ad eum mulier: Domine, da mihi hanc aquam: vt non sitiam, neque veniam huc haurire. Dicit ei Iesus: Vade voca virum tuum, & veni huc: Respondit ei mulier, & dixit: Non habeo virum. Dicit ei Iesus: Benè dixisti, quia non habeo virum. Quinque enim viros habuisti, & nunc quem habes, non est tuus vir, Hoc verè dixisti. Dicit ei mulier: Domine, video quia prophęta es tu. Patres nostri in monte hoc adorauerunt, & vos dicitis, quia Hierosolymis est locus vbi adorare oportet. Dicit ei Iesus: Mulier crede mihi: quia veniet hora, quando neque in monte hoc, neque in Hierosolymis adorabitis patrem. Vos adoratis quod nescitis: nos adoramus quod scimus: quia salus ex Iudæis est. Sed veniet hora, & nunc est, quando veri adoratores adorabũt patrẽ in spiritu & veritate. Nam & pater tales quærit, qui adorẽt eum. Spiritus est Deus, & eos qui adorant eum, in spiritu & veritate oportet adorare. Dicit ei mulier: Scio quia Messias venit, qui dicitur Christus. Cùm ergo venerit ille, annunciabit nobis omnia. Dicit ei Iesus: Ego sum qui loquor tecũ. Et continuò venerunt discipuli eius, & mirabãtur, quia cum muliere loquebatur. Nemo tamen dixit: quid quæris, aut qnid loqueris cum ea? Reliquit ergo hydriam suam mulier, & abijt in ciuitatẽ, & dixit illis hominibus: Venite, & videte hominẽ, qui dixit mihi omnia quæcunq; feci. Nunquid ipse est Christus? Exierũt ergo de ciuitate, & veniebãt ad eum. Interea rogabant eũ discipuli, dicentes: Rabbi, manduca. Ille autem dixit eis:

CANON E

Ego cibum habeo manducare, quem vos nescitis. Dicebant ergo discipuli ad inuicē: Nunquid aliquis attulit ei manducare? Dicit eis Iesus: Meus cibus est, vt faciā voluntatē eius qui misit me, vt perficiam opus eius. Nonne vos dicitis, quòd adhuc quatuor menses sunt, & messis venit? Ecce dico vobis: leuate oculos vestros, & videte regiones: quia albæ sūt iam ad messem. Et qui metit, mercedē accipit, & congregat fructum in vitam æternā: vt & qui seminat, simul gaudeat, & qui metit. In hoc enim est verbū verum: quia alius est qui seminat, & alius est qui metit. Ego misi vos metere quod vos non laborastis. Alij laborauerunt, & vos in labores eorū introistis. Ex ciuitate autem illa multi crediderunt in eum Samaritanorum, propter verbū mulieris testimoniū perhibentis: quia dixit mihi omnia quæcunque feci. Cùm venissent ergo ad illū Samaritani, rogauerunt eum vt ibi maneret. Et mansit ibi duos dies. Et multò plures crediderunt in eum propter sermonē eius. Et mulieri dicebant: quia iam non propter tuā loquelam credimus: ipsi enim audiuimus, & scimus, quia hic est verè Saluator mundi. [c] Post duos aūt dies exijt inde, & abijt in Galilæam. [d] Ipse enim Iesus testimonium perhibuit: quia propheta in sua patria honorem non habet. [e] Cùm ergo venisset in Galilæam, exceperunt eū Galilæi: cum omnia vidissent quæ fecerat Hierosolymis in die festo, & ipsi enim venerāt ad diem festū. Venit ergo iterū in Cana Galilææ, vbi fecit aquam vinum. [f] Et erat quidā Regulus, cuius filius infirmabatur Capharnaum. Hic cùm audisset quia Iesus aduenisset à Iudæa in Galilæam, abijt ad eum, & rogabat eum vt descenderet, & sanaret filium eius: incipiebat enim mori. Dixit ergo Iesus ad eū: Nisi signa & prodigia videritis, non creditis. Dicit ad eum Regulus: Domine, descēde priusquā moriatur filius meus. Dicit ei Iesus: Vade, filius tuus viuit. Credidit homo sermoni quē dixit ei Iesus, & ibat. Iam autem eo descendente, serui occurrerunt ei, & nunciauerunt, dicentes, quia filius eius viueret. Interrogabat ergo horam ab eis in qua melius habuerat. Et dixerunt ei: quia heri hora septima reliquit eū febris. Cognouit ergo pater, quia illa hora erat, in quā dixit Iesus: Filius tuus viuit. Et credidit ipse & domus eius tota. Hoc iterū secundum signum fecit Iesus cum venisset à Iudæa in Galilæam.

c 34 VII
d 35 I
e 36 X
f 37 III
F

CAPVT V.

[a] Post hæc erat dies festus Iudæorum, & ascēdit Iesus Hierosolymam. Est autē Hierosolymis super Probatica piscina: quæ cognominatur Hebraicè Bethsaida, quinque porticus habens. In his iacebat multitudo magna languentiū, cæcorum, claudorum, aridorum, expectantium aquæ motū. Angelus autem domini descendebat secundum tempus in piscinam, & mouebatur aqua. Et qui prior descendisset in piscinam post motionem aquæ, sanus fiebat à quacunque detinebatur infirmitate. Erat autem quidam homo ibi, triginta & octo annos habens in infirmitate sua. Hunc cùm vidisset Iesus iacentem, & cognouisset quia iam multū tempus haberet, dicit ei: Vis sanus fieri? Respondit ei languidus: Domine, hominē non habeo: vt cum turbata fuerit aqua, mittat me in piscinam. Dum venio enim ego, alius ante me descendit. Dicit ei Iesus: Surge, tolle grabatum tuum & ambula. Et statim sanus factus est homo ille, & sustulit grabatum suū, & ambulabat. Erat autem sabbatum in die illo. Dicebant ergo Iudæi illi qui sanatus fuerat: Sabbatum est, nō licet tibi tollere grabatum tuū. [b] Respondit eis: Qui me sanum fecit, ille mihi dixit: Tolle grabatum tuū, & ambula. Interrogauerūt ergo eum: quis est ille homo qui dixit tibi: tolle grabatum tuum & ambula? Is autem qui sanus fuerat effectus, nesciebat quis esset: Iesus enim declinauit à turba cōstituta in loco. Postea inuenit eum Iesus in templo, & dixit illi: Ecce sanus factus es, iam noli peccare: ne deterius tibi aliquid contingat. Abijt ille homo, & nunciauit Iudæis: quia Iesus esset qui fecit eum sanū. Propterea persequebantur Iudæi Iesum: quia hæc faciebat in sabbatho. Iesus autem respondit eis: Pater meus vsque modò operatur, & ego operor. Propterea ergo magis quærebant eum Iudæi interficere: quia non solum soluebat sabbathum, sed & patrem suum dicebat Deum, æqualem se faciens Deo. Respondit itaq; Iesus, & dixit eis: Amen amen dico vobis: non potest filius à se facere quicquā, nisi quod viderit patrem facientem. Quæcunque enim ille fecerit, hæc & filius similiter facit. Pater enim diligit filium, & omnia demonstrat ei, quæ ipse facit, & maiora his demonstrabit ei opera, vt vos miremini. Sicut enim pater suscitat mortuos & viuificat: sic & filius quos vult viuificat. Neq; enim pater iudicat quemquā, sed omne iudicium dedit filio: vt omnes honorificent filiū, sicut honorificant patrem. [c] Qui non honorificat filium, nō honorificat patrem qui misit illum. [d] Amen amen dico vobis: quia qui verbum meū audit, & credit ei qui me misit: habet vitam æternam, & in iudicium nō venit, sed transiet à morte in vitam. Amen amen dico vobis: quia venit hora & nunc est, quando mortui audient vocem filij Dei, & qui audierint, viuent. Sicut enim pater habet vitam in semetipso, sic dedit & filio habere vitam in semetipso. Et potestatem dedit ei & iudicium facere: quia filius hominis est. Nolite mirari hoc: quia veniet hora, in qua oēs qui in monumētis sunt, audient vocē eius: & procedent qui bona fecerunt in resurrectionē vitæ: qui verò mala egerunt, in resurrectionem iudicij. Non possum ego à meipso facere quicquā. Sicut audio, iudico: & iudicium meum iustum est: [e] quia non quæro voluntatem meā, sed voluntatem eius qui misit me. [f] Si ego testimonium perhibeo de meipso, testimoniū meum non est verum. Alius est qui testimoniū perhibet de me: & scio quia verū est testimoniū quod perhibet de me. Vos misistis ad Ioannē, & testimonium perhibuit veritati. Ego aūt non ab homine testimoniū accipio; sed hæc dico, vt vos salui sitis. Ille erat lucerna ardens & lucens, vos aūt voluistis ad horā exultare in luce eius. Ego autem habeo testimoniū maius Ioāne. [g] Opera enim, quæ dedit mihi pater vt perficiā, ea ipsa opera quæ ego facio testimonium perhibent de me, quia pater misit me. Neq; vocem eius vnquam audistis, neque speciem eius vidistis. [h] Et verbū eius habetis in vobis manens, quia quem misit ille, huic vos nō creditis. Scrutamini scripturas, quia vos putatis in ipsis vitam æternā habere. Et illæ sunt quæ testimonium perhibent de me, & non vultis venire ad me vt vitam habeatis. Claritatem ab hominibus non accipio, sed cognoui vos, quia dilectionem Dei non habetis in vobis. Ego veni in nomine patris mei, & non accepistis me. Si alius venerit nomine suo, illū accipietis. Quomodo vos potestis credere qui gloriā ab inuicem accipitis, & gloriam, quæ à solo Deo est, nō quæritis? Nolite putare, quia ego accusaturus sim vos apud patrē, est qui accusat vos Moses, in quo vos

a 38 I
G
b 39 X
c 40 I
d 41 X
H
e 42 I
f 43 X
g 44 III
h 45 X

sperati. Si enim crederetis Moysi, crederetis forsitan & mihi. De me enim ille scripsit. Si autem illius litteris nō creditis, quomodo verbis meis credetis?

CAPVT VI.

POst [a] hæc abijt Iesus trans mare Galilææ, quod est Tiberiadis, & sequebatur eum multitudo magna, quia videbant signa quæ faciebat super his qui infirmabantur. [b] Subijt ergo in montem Iesus, & ibi sedebat cum discipulis suis. [c] Erat autem proximum pascha dies festus Iudæorum. [d] Cùm subleuasset ergo oculos Iesus, & vidisset, quia multitudo maxima venit ad eum, dicit ad Philippum. Vnde ememus panes, vt manducent hi? Hoc autem dicebat tentans eum. ipse enim sciebat quid esset facturus. Respondit ei Philippus: Ducentorum denariorū panes non sufficiunt eis, vt vnusquisque modicum quid accipiat. Dicit ei vnus ex discipulis eius, Andreas frater Simonis Petri. Est puer vnus hic, qui habet quinque panes hordeaceos, & duos pisces. Sed hæc quid sunt inter tantos? Dixit ergo Iesus. Facite homines discumbere. Erat autem fœnum multum in loco. Discubuerunt ergo viri numero quasi quinque millia. Accepit ergo Iesus panes, & cum gratias egisset, distribuit discumbentibus. Similiter & ex piscibus quantū volebāt. Vt autē impleti sunt, dixit discipulis suis. Colligite quæ superauerunt fragmēta, ne pereant. Collegerunt ergo & impleuerunt duodecim cophinos fragmentorum, ex quinq; panibus hordeaceis, quæ superfuerūt his qui manducauerant. [e] Illi ergo homines cùm vidissent q̄ Iesus fecerat signum, dicebant: Quia hic est verè propheta, qui venturus est in mundū. Iesus ergo cùm cognouisset quia venturi essent vt raperent eū, & facerent eum regē, [f] fugit iterum in montē ipse solus. Vt aūt sero factum est, descēderunt discipuli eius ad mare. Et cùm ascendissent nauim, venerunt trans mare in Capharnaum, & tenebræ iam factæ erant: & nō venerat ad eos Iesus. Mare aūt vento magno flāte exurgebat. Cùm remigassent ergo quasi stadia viginti quinq; aut triginta: vident Iesum ambulantē supra mare, & proximū naui fieri, & timuerunt. Ille autem dicit eis: Ego sum, nolite timere. Voluerūt ergo accipere eum in nauim, & statim nauis fuit ad terrā quam ibant. [g] Altera die turba quę stabat trans mare, vidit quia nauicula alia non erat ibi nisi vna, & quia non introisset cum discipulis suis Iesus in nauim, sed soli discipuli eius abijssent. Aliæ verò superuenerunt naues à Tiberiade iuxta locum vbi manducauerant panem, gratias agentes domino. Cùm ergo vidisset turba, quia Iesus non esset ibi, neq; discipuli eius: ascenderunt in nauiculas, & venerūt Capharnaū, quærentes Iesum. Et cùm inuenissent eum trans mare, dixerunt ei: Rabbi, quando huc venisti? Respondit eis Iesus, & dixit: Amen amen dico vobis, quæritis me, nō quia vidistis signa, sed quia manducastis ex panibus, & saturati estis. Operamini non cibum qui perit, sed qui permanet in vitam æternam: quem filius hominis dabit vobis: Hunc enim pater signauit Deus. Dixerunt ergo ad eum: Quid faciemus vt operemur opera Dei? Respondit Iesus, & dixit eis: Hoc est opus Dei, vt credatis in eum quē misit ille. [h] Dixerunt ergo ei: Quod ergo tu facis signū vt videamus & credamus tibi? Quid operaris? [i] Patres nostri manducauerunt manna in deserto, sicut scriptum est: Panem de cælo dedit eis manducare. Dixit ergo eis Iesus: Amen amē dico vobis: non Moyses dedit vobis panem de cælo verum. Panis enim Dei est qui de cælo descendit, & dat vitam mundo. Dixerunt ergo ad eum. Domine, semper da nobis panē hunc. [k] Dixit aūt eis Iesus: Ego sum panis vitæ. Qui venit ad me, non esuriet, & qui credit in me, non sitiet vnquā. Sed dixi vobis, quia & vidistis me, & non creditis. [l] Omne quod dat mihi pater ad me veniet, & eum qui venit ad me, non ejiciam foras: [m] Quia descendi de cælo, non vt faciā voluntatem meā, sed voluntatē eius qui misi me. [n] Hæc est. n. voluntas eius qui misit me patris: vt omne q̄ dedit mihi, nō perdam ex eo: sed resuscitem illud in nouissimo die. Hæc est autē voluntas patris mei qui misit me: vt omnis qui videt filiū & credit in eū, habeat vitam æternā, & ego resuscitabo eum in nouissimo die. [o] Murmurabant ergo Iudæi de illo, quia dixisset: Ego sum panis, qui de cęlo descendi, & dicebāt: Nonne hic est Iesus filius Ioseph, cuius nos nouimus patrem & matrem? Quomodo ergo dicit hic: quia de cælo descēdi? [p] Respondit ergo Iesus, & dixit eis: Nolite murmurare in inuicem. Nemo potest venire ad me, nisi pater qui misit me traxerit eū, & ego resuscitabo eum in nouissimo die. Est scriptum in prophetis: Et erunt oēs docibiles Dei. Omnis qui audiuit à patre, & didicit, venit ad me. [q] Non quia patrem vidit quisquā, nisi is qui est à Deo, hic vidit patrē. [r] Amen amen dico vobis: qui credit in me, habet vitam æternam. [s] Ego sum panis vitæ. [t] Patres vestri māducauerunt manna in deserto, & mortui sunt. Hic est panis de cælo descendens: vt si quis ex ipso manducauerit, non moriatur. [u] Ego sum panis viuus, qui de cęlo descendi. Si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternū. Et panis quē ego dabo, caro mea est pro mundi vita. [x] Litigabant ergo Iudæi ad inuicem, dicentes: Quomodo potest hic nobis carnem suā dare ad māducandum? Dixit ergo eis Iesus: Amen amen dico vobis: Nisi manducaueritis carnē filij hominis, & biberitis eius sanguinē, nō habebitis vitā in vobis. Qui manducat meā carnē, & bibit meū sanguinem, habet vitā æternā: & ego resuscitabo eū in nouissimo die. [y] Caro. n. mea verè est cib⁹, & sanguis meus verè est potus. [z] Qui māducat meā carnē, & bibit meū sanguinē, in me manet & ego in illo. Sicut misit me viuens pater, & ego viuo propter patrē: & qui māducat me, & ipse viuet propter me. Hic est panis qui de cælo descēdit. Non sicut manducauerūt patres vestri manna, & mortui sunt. Qui manducat hunc panem, viuet in æternum. Hæc dixit in synagoga, docens in Capharnaū. Multi ergo audientes ex discipulis eius, dixerūt: Durus est hic sermo: quis potest eū audire? Sciens aūt Iesus apud semetipsū, quia murmurarent de hoc discipuli ei⁹, dixit eis: Hoc vos scādalizat? [a] Si ergo videritis filiū hominis ascēdentē vbi erat prius. [b] Spiritus est qui viuificat: caro nō prodest quicquā. [c] Verba quę ego locutus sum vobis, spiritus & vita sunt. Sed sunt quidā ex vobis qui non credunt. [d] Sciebat. n. ab initio Iesus qui essent credentes, & quis traditurus esset eū. [e] Et dicebat: Propterea dixi vobis: quia nemo potest venire ad me, nisi fuerit ei datū à patre meo. Ex hoc multi discipulorū eius abierunt retro, & iam nō cum illo ambulabāt. Dixit ergo Iesus ad duodecim: Nunquid & vos vultis abire? [f] Respondit ergo ei Simon Petrus: Domine, ad quem ibimus? Verba vitæ æternæ habes. Et nos credimus, & cognouimus, quia tu es Christus filius Dei. [g] Respondit eis Iesus: Nonne ego vos duodecim elegi, & ex vobis vnus diabolus est? Dicebat autem de Iuda Simonis Iscariotis. Hic enim erat traditurus eum, cùm esset vnus ex duodecim.

CANON
a 46 I
b 47 III
c 48 I
d 49 I
e 50 X
f 51 IIII B
g 52 X
h 53 IIII
i 54 X
k 55 I
l 56 X
m 57 I
n 58 X
o 59 I
p 60 X
q 61 III
r 62 X
s 63 I
t 64 X
u 65 I
x 66 X
D
y 67 I
z 68
a 69 I
b 70 IIII
c 71 X
d 72 IIII
e 73 X
f 74 I
g 75 X

CANON E

CAPVT VII.

POst hæc autem ambulabat Iesus in Galilęam: non enim volebat in Iudæam ambulare: quia quærebant eum Iudæi interficere. Erat autem in proximo dies festus Iudæorum scenophegia. Dixerunt aũt ad eum fratres eius: Transi hinc, & vade in Iudæã: vt & discipuli tui videant opera tua quę facis. Nemo quippè in occulto quid facit, & quærit ipse in palam esse. Si hæc facis, manifesta teipsum mundo. Neque enim fratres eius credebant in eum. Dicit ergo eis Iesus: Tempus meum nondum aduenit: tempus aũt vestrũ semper est paratum. Non potest mundus odisse vos, me autem odit: quia ego testimonium perhibeo de illo: quia opera eius mala sunt. Vos ascẽdite ad diem festum hunc: Ego enim non ascendam ad diem festum istum: quia meum tẽpus nondum impletũ est. Hæc cùm dixisset, ipse mansit in Galilæa. Vt autem ascenderunt fratres eius, tunc & ipse ascẽdit ad diem festum: non manifestè, sed quasi in occulto. Iudæi ergo quærebant eum in die festo, & dicebant: Vbi est ille? Et murmur multus erat in turba de eo. Quidam enim dicebant, quia bonus est: alij autem dicebant, non: sed seducit turbas. Nemo tamen palam loquebatur de illo propter metum Iudæorum. Iam autem die festo mediante, ascendit Iesus in templum & docebat. Et mirabantur Iudæi, dicentes: Quomodo hic litteras scit, cum non didicerit? Respondit eis Iesus & dixit: Mea doctrina nõ est mea, sed eius qui misit me. Si quis voluerit voluntatem eius facere, cognoscet de doctrina, vtrum ex Deo sit, an ego à meipso loquar. Qui à semetipso loquitur, gloriam propriam quærit. Qui autem quærit gloriã eius qui misit eum, hic verax est, & iniustitia in illo non est. Nonne Moses dedit vobis legem, & nemo ex vobis facit legem? F Quid me quæritis interficere? Respondit turba, & dixit: Dæmonium habes: quis te quærit interficere? Respondit Iesus, & dixit eis: Vnum opus feci, & omnes miramini: propterea Moses dedit vobis circuncisionem: non quia ex Mose est, sed ex patribus, & in sabbatho circunciditis hominem. Si circuncisionem accipit homo in sabbatho, vt non soluatur lex Moysi: mihi cur indignamini: quia totum hominẽ sanum feci in sabbatho? Nolite iudicare secundum faciem, sed iustum iudicium iudicate. Dicebant ergo quidam ex Hierosolymis: Nonne hic est quem quærunt interficere? Ecce palam loquitur, & nihil ei dicunt. Nunquid verè cognouerunt principes, quia hic est Christus? Sed hũc scimus vnde sit: Christus autem
a 76 III cum venerit, nemo scit vnde sit. [a] Clamabat ergo Iesus in templo docens, & dicens: Et me scitis, & vnde sim scitis, & à meipso non veni: sed est verus qui misit me, quem vos nescitis. Ego scio eũ: quia ab ipso sum,
b 77 I & ipse me misit. [b] Quærebant ergo eum apprehendere, & nemo misit in illum manus: quia nondũ venerat hora eius. [c] De turba autem multi crediderunt in
c 78 X eum, & dicebant: Christus cum venerit, nunquid plura signa faciet quàm quæ hic facit? Audierunt Pharisæi turbam murmurantem de illo hæc: [d] Et misd 79 I erunt Principes & Pharisæi ministros vt apprehenderent eum. [e] Dixit ergo eis Iesus: Adhuc modicũ tempus vobiscũ sum, & vado ad eum qui me misit. [f] Quęe 80 X retis me, & non inuenietis. Et vbi ego sum, vos non
f 81 X potestis venire. Dixerunt ergo Iudæi ad semetipsos: Quo hic iturus est, quia non inueniemus eum? Nunquid in dispersionem gentium iturus est, & docturus gentes? Quis est hic sermo quem dixit: quæretis me, & non inuenietis, & vbi ego sum, vos nõ potestis venire? G In nouissimo autem die magno festiuitatis, stabat Iesus, & clamabat, dicens: Si quis sitit, veniat ad me & bibat. Qui credit in me (sicut dicit scriptura) flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ. Hoc autem dixit de spiritu, quem accepturi erant credentes in eum. Nondum enim erat spiritus datus, quia Iesus nondum erat glorificatus. [g] Ex illa ergo turba g 82 VII cum audissent hos sermones eius, dicebant: Hic est verè propheta. Alij dicebant: Hic est Christus. [h] Quih 83 VII dam autem dicebant: Nunquid à Galilęa venit Christus? Nonne scriptura dicit: Quia ex semine Dauid, & de Bethlehem castello vbi erat Dauid, venit Christus? [i] Dissensio itaq; facta est in turba propter eum. i 84 X [k] Quidam aũt ex ipsis volebant apprehendere eum, k 85 I sed nemo misit super illum manus. [l] Venerunt ergo l 86 X ministri ad pontifices & Pharisæos, & dixerũt eis illi: Quare non adduxistis eum? Responderunt ministri: Numquam sic locutus est homo sicut hic homo. Responderunt ergo eis pharisæi: Nunquid & vos seducti estis? Nunquid ex principibus aliquis credidit in eũ, aut ex Pharisæis? Sed turba hæc quæ non nouit legem, maledicti sunt. Dicit Nicodemus ad eos, ille qui venit ad eum nocte, qui vnus erat ex ipsis: Nunquid lex nostra iudicat hominem, nisi prius audierit ab ipso, & cognouerit quid faciat? Responderunt, & dixerunt ei: Nunquid & tu Galilæus es? Scrutare scripturas, & vide: quia à Galilæa propheta non surrexit. Et reuersi sunt vnusquisque in domum suam.

CAPVT VIII.

IEsus autem perrexit in montem oliueti, & diluculo iterum venit in templum, & omnis populus venit ad eum, & sedens docebat eos. Adducunt autem H Scribæ & Pharisæi mulierem in adulterio deprehensam, & statuerunt eam in medio, & dixerunt ei: Magister, hæc mulier modò deprehensa est in adulterio. In lege autem Moyses mandauit nobis huiusmodi lapidare: Tu ergo quid dicis? Hoc autẽ dicebant tentantes eum: vt possent accusare eum. Iesus aũt inclinans se deorsum, digito scribebat in terra. Cùm ergo perseuerarent interrogãtes, erexit se, & dixit eis: Qui sine peccato est vestrum, primus in illam lapidẽ mittat. Et iterum se inclinans scribebat in terra. Audientes autem hæc, vnus post vnum exibant, incipientes à senioribus: & remansit solus Iesus, & mulier in medio stans. Erigens autem se Iesus, dixit ei: Mulier, vbi sunt qui te accusabãt: nemo te cõdemnauit? Quæ dixit: Nemo domine. Dixit aũt ei Iesus: Nec ego te condemnabo. Vade, & amplius noli peccare. Iterum ergo locutus est eis Iesus, dicens: Ego sum lux mundi: qui sequitur me, non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Dixerunt ergo ei Pharisæi: Tu de te ipso testimonium perhibes: testimonium tuum non est verum. Respondit Iesus, & dixit eis: Et si ego testimoniũ perhibeo de meipso, verum est testimonium meũ: quia scio vnde veni, & quo vado. Vos aũt nescitis vnde venio, aut quo vado. Vos secundũ carnem iudicatis: ego non iudico quemquam. Et si iudico ego, iudicium meum verum est: quia solus non sum, sed ego & qui misit me pater: & in lege vestra scriptum est: Quia duorum hominũ testimoniũ verum est. Ego sum qui testimoniũ perhibeo de meipso, & testimoniũ perhibet de me qui misit me pater. Dicebant ergo ei: Vbi est pater tuus? Respondit Iesus:
a 87 III [a] Neq; me scitis, neque patrem meum. Si me sciretis,

forsi-

forsitan & patrem meum sciretis. [b] Hæc verba locutus est Iesus in gazophylacio, docens in tẽplo. Et nemo apprehendit eum: quia necdũ venerat hora eius. [c] Dixit ergo iterum eis Iesus: Ego vado, & quæretis me, & in peccato vestro moriemini. Quo ego vado, vos non potestis venire. Dicebant ergo Iudæi: Nunquid interficiet semetipsum, quia dicit: Quo ego vado, vos non potestis venire? Et dicebat eis: Vos deorsum estis, ego de supernis sum. Vos de mundo hoc estis: ego nõ sum de hoc mundo. Dixi ergo vobis, quia moriemini in peccatis vestris. Si enim non credideritis quia ego sum, moriemini in peccato vestro. Dicebant ergo ei: Tu quis es? Dicit eis Iesus: Principium, qui & loquor vobis. Multa habeo de vobis loqui, & iudicare. Sed qui me misit, verax est, & ego quæ audiui ab eo, hæc loquor in mundo. Et non cognouerunt quia patrẽ eius dicebat Deũ. Dixit ergo eis Iesus: Cùm exaltaueritis filium hominis, tunc cognoscetis quia ego sum, & à meipso facio nihil: sed sicut docuit me pater, hæc loquor. Et qui me misit, mecum est, & non reliquit me solum: quia ego quæ placita sunt ei facio semper. Hæc illo loquente, multi crediderũt in eum. Dicebat ergo Iesus ad eos qui crediderunt ei Iudæos: Si vos manseritis in sermone meo, verè discipuli mei eritis, & cognoscetis veritatẽ, & veritas liberabit vos. Responderunt ei: Semen Abrahæ sumus, & nemini seruiuimus vnquam, quomodo tu dicis, liberi eritis? Respõdit eis Iesus, Amen amen dico vobis, quia omnis qui facit peccatum, seruus est peccati. Seruus autẽ non manet in domo in æternũ, filius autẽ manet in æternum. Si ergo vos filius liberauerit, verè liberi eritis. Scio quia filij Abrahæ estis, sed quæritis me interficere: quia sermo meus nõ capit in vobis. Ego quod
B vidi apud patrẽ, loquor: & vos quæ vidistis apud patrem vestrũ facitis. Responderunt, & dixerunt ei: Pater noster Abraham est. Dicit eis Iesus: Si filij Abrahæ estis, opera Abrahæ facite. Nunc autẽ quæritis me interficere, hominẽ, qui veritatem vobis locutus sum, quam audiui à Deo. Hoc Abraham nõ fecit. Vos facitis opera patris vestri. Dixerunt itaq; ei: Nos ex fornicatione non sumus nati: vnum patrem habemus Deum. Dixit ergo eis Iesus: Si Deus pater vester esset, diligeretis vtiq; me. Ego enim ex Deo processi & veni: neq; enim à meipso veni, sed ille me misit. Quare loquelam meam non cognoscitis? Quia non potestis audire sermonem meum. Vos ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis facere. Ille homicida erat ab initio, & in veritate nõ stetit, quia nõ est veritas in eo. Cum loquitur mendacium, ex proprijs loquitur: quia mẽdax est & pater eius. Ego autẽ quia veritatem dico, non creditis mihi. Quis ex vobis arguet me de peccato? Si veritatem dico, quare vos non creditis mihi? Qui ex Deo est, verba Dei audit: propterea vos non auditis, quia ex Deo nõ estis. Respõderunt ergo Iudæi, & dixerunt ei: Nonne benè dicimus nos, quia Samaritanus es tu, & dæmoniũ habes? Respondit Iesus: Ego dæmoniũ non habeo, sed honorifico patrẽ meũ, & vos inhonorastis me. Ego aũt non quæro gloriam meam: est qui quærat & iudicet. Amen amen dico vobis: si quis sermonẽ meum seruauerit, mortẽ non videbit in æternum. Dixerunt ergo ei Iudæi: Nunc cognouimus quia dæmonium habes: Abraham mortuus est & prophetæ: & tu dicis, si quis sermonẽ meum seruauerit, non gustabit mortẽ in æternũ? Nunquid tu maior es patre nostro Abraham, qui mortu⁹ est, & prophetæ mortui sunt? Quem te ipsum facis? Respondit Iesus: Si ego glorifico meipsum, gloria mea nihil est: est pater me⁹ qui glorificat me: quẽ vos dicitis quia Deus vester est, & non cognouistis eum: ego autem noui eum. Et si dixero, quia nõ scio eum, ero similis vobis mendax, sed scio eum, & sermonẽ eius seruo. Abraham pater vester exultauit vt videret diem meum: & vidit, & gauisus est. Dixerunt ergo Iudæi ad eum: Quinquaginta annos nondum habes, & Abrahã vidisti? Dixit eis Iesus: Amen amen dico vobis: antequam Abrahã fieret, ego sum. Tulerunt ergo lapides vt iacerent in eum: Iesus autem abscondit se, & exiuit de templo.

CANON C

CAPVT IX.

ET præteriens Iesus, vidit hominem cæcum à natiuitate, & interrogauerunt eum discipuli eius: Rabbi, quis peccauit, hic, aut parentes eius vt cæcus nasceretur? Respondit Iesus: Neq; hic peccauit, neque parentes eius: sed vt manifestentur opera Dei in illo. Me oportet operari opera eius qui misit me, donec dies est. Venit nox, quando nemo potest operari. Quamdiu sum in mundo, lux sum mundi. Hæc cùm dixisset, expuit in terrã, & fecit lutum ex sputo, & liniuit lutũ super oculos eius, & dixit ei: Vade, & laua in natatoria Siloe, quod interpretatur, missus. Abijt ergo & lauit, & venit videns. Itaque vicini & qui viderant eũ prius (quia mendicus erat) dicebant: Nonne hic est qui sedebat & mendicabat? Alij dicebant, quia hic est: alij autẽ, nequaquam: sed similis est eius. Ille verò dicebat: quia ego sum. Dicebãt ergo ei: Quomodo aperti sunt tibi oculi? Respondit: Ille homo qui dicitur Iesus, lutum fecit, & vnxit oculos meos, & dixit mihi: vade ad natatoriam Siloe, & laua: & abij, & laui, & vidi. Dixerunt ei: Vbi est ille? Ait: Nescio. D
Adducunt eum ad Pharisæos, qui cæcus fuerat. Erat autẽ sabbathum, quando lutum fecit Iesus, & aperuit oculos eius. Iterum ergo interrogabant eum Pharisæi quomodo vidisset. Ille autẽ dixit eis: Lutum posuit mihi super oculos, & laui, & video. Dicebant ergo ex Pharisæis quidam: Non est hic homo à Deo, qui sabbathum non custodit. Alij aũt dicebant: Quomodo potest homo peccator hæc signa facere? Et schisma erat inter eos. Dicunt ergo cæco iterum: Tu quid dicis de illo, qui aperuit oculos tuos? Ille autem dixit: quia propheta est. Non crediderunt ergo Iudæi de illo, quia cæcus fuisset & vidisset, donec vocauerunt parentes eius qui viderat, & interrogauerũt eos, dicentes, Hic est filius vester quem vos dicitis, quia cæcus natus est, quomodo ergo nunc videt? Responderunt eis parentes eius, & dixerunt. Scimus quia hic est filius noster, & quia cæcus natus est: quomodo aũt nunc videat, nescimus, aut quis eius aperuit oculos, nos nescimus, ipsum interrogate: ætatẽ habet, ipse de se loquatur. Hæc dixerunt parentes eius, quoniam timebant Iudæos. Iam enim conspirauerant Iudæi, vt vt si quis eum confiteretur esse Christum, extra synagogam fieret. Propterea parentes eius dixerunt: quia ætatem habet, ipsum interrogate. Vocauerunt ergo rursum hominẽ qui fuerat cæcus, & dixerunt ei: Da gloriam Deo, nos scimus quia hic homo peccator est. Dixit ergo eis ille. Si peccator est, nescio: vnũ scio, quia cæcus cum essem, modò video. Dixerunt ergo illi: Quid fecit tibi? quomodo aperuit tibi oculos? Respondit eis: Dixi vobis iam, & audistis: quid iterũ vultis audire? Nunquid & vos vultis discipuli eius fieri? Maledixerunt ergo ei, & dixerũt: Tu discipulus illius

CANON E

sis:nos autem Mosi discipuli sumus.Nos scimus quia Mosi locutus est Deus : hunc autem nescimus vnde sit.Respondit ille homo,& dixit eis:In hoc enim mirabile est, quia vos nescitis vnde sit, & aperuit meos oculos.Scimus autem, quia peccatores Deus non audit:sed si quis Dei cultor est,& voluntatem eius facit, hunc exaudit.A sæculo non est auditum:quia quis aperuit oculos cęci nati.Nisi esset hic à Deo,non poterat facere quicquam Responderunt & dixerunt ei:In peccatis natus es totus , & tu doces nos ? Et eiecerunt eum foras. Audiuit IESVS quia eiecerunt eum foras,& cum inuenisset eum, dicit ei:Tu credis in filium Dei? Respōdit ille & dixit:Quis est domine, vt credam in eum.Et dixit ei Iesus:Et vidisti eum : & qui loquitur tecum ipse est. At ille ait : Credo domine.Et procidens, adorauit eum. Et dixit ei : Iesus:In iudicium ego in hunc mundum veni : vt qui non vident, videant : & qui vident,cœci fiant.Et audierunt quidam ex Pharisæis qui cum ipso erant, & dixerunt ei:Nunquid & nos cæci sumus?Dixit eis Iesus:Si cæci essetis, non haberetis peccatum. Nunc verò dicitis, quia videmus,peccatum vestrum manet.

CAPVT X

AMen amen dico vobis : qui non intrat per ostiū in ouile ouium,sed ascendit aliunde, ille fur est & latro. Qui autem intrat per ostium, pastor est ouium huic ostiarius aperit,& oues vocem eius audiūt. Et proprias oues vocat nominatim, & educit eas. Et cum proprias oues emiserit,ante eas vadit:& oues illum sequuntur,quia sciūt vocem eius. Alienum aūt non sequuntur, sed effugiunt ab eo, quia non nouerunt vocem alienorū. Hoc prouerbium dixit eis Iesus : illi aūt non cognouerūt quid loqueretur eis. Dixit ergo eis iterum Iesus : Amen amen dico vobis: quia ego sum ostium ouium. Omnes quotquot venerunt, fures sunt & latrones : & non audierunt eos oues.Ego sum ostium:per me si quis introierit,saluabitur,& ingredietur & egredietur,&pascua inueniet. Fur nō venit nisi vt furetur, & mactet, & perdat:Ego veni vt vitam habeant,& abundantius habeant. Ego sum pastor bonus. Bonus pastor animam suam ponit pro ouibus suis.Mercenarius autem,& qui nō est pastor,cuius non sunt oues propriæ, videt lupum venientē,& dimittit oues & fugit : & lupus rapit,& dispergit oues. Mercenarius aūt fugit:quia mercenarius est,& non pertinet ad eum de ouibus.Ego sum pastor bonus, & cognosco oues meas, & cognoscunt me meæ.[a] Sicut nouit me pater,& ego agnosco patrem:[b] & animam meam pono pro ouibus meis.[c] Et alias oues habeo,quæ non sunt ex hoc ouili:& illas oportet me adducere:& vocem meam audient:& fiet vnū ouile & vnus pastor. Propterea me diligit pater:quia ego pono animam meā,& iterum sumā eam. Nemo tollit eā à me : sed ego pono eam à meipso. Potestatem habeo ponendi eā:& potestatē habeo iterum sumendi eā.Hoc mandatū accepi à patre meo.Dissensio iterū facta est inter Iudæos ꝓpter sermones hos. Dicebant autem multi ex ipsis: Dæmonium habet & insanit:quid eum auditis ? Alij dicebant: Hæc verba non sunt dæmonium habentis:nunquid dęmonium potest cæcorum oculos aperire? Facta sunt aūt encænia in Hierosolymis,& hyems erat:& ambulabat Iesus in tēplo in porticu Salomonis. Circundederunt ergo eum Iudæi, & dicebant ei : Quousque animam nostram tollis?si tu es Christus, dic nobis palam. Respondit eis Iesus: Loquor vobis, & nō creditis.Opera quæ ego facio in nomine patris mei, hæc testimonium perhibent de me:sed vos nō creditis: quia non estis ex ouibus meis.Oues meæ vocem meā audiunt: & ego cognosco eas, & sequuntur me. Et ego vitam æternam do eis:& non peribunt in æternum: & non rapiet eas quisquam de manu mea. Pater meus quod dedit mihi,maius omnibus est : & nemo potest rapere de manu patris mei.Ego & pater vnum sumus. Sustulerunt ergo lapides Iudæi,vt lapidarent eum. Respondit eis Iesus : Multa bona opera ostendi vobis ex patre meo : propter quod eorum opus me lapidatis? Responderunt ei Iudæi : De bono opere non lapidamus te, sed de blasphemia : & quia tu homo cum sis, facis teipsum Deum. Respondit eis Iesus:Nonne scriptum est in lege vestra: Quia ego dixi,dij estis: Si illos dixit Deos,ad quos sermo Dei factus est : & nō potest solui scriptura : quem pater sanctificauit , & misit in mundū:vos dicitis,quia blasphemas : quia dixi,filius Dei sum.Si non facio opera patris mei, nolite credere mihi.Si aūt facio:& si mihi nō vultis credere,operibus credite: vt cognoscatis & credatis,quia pater in me est,& ego in patre. [d] Quærebant ergo eum apprehendere:& exiuit de manibus eorum. Et abijt iterum trans Iordanem in eum locum, vbi erat Ioannes baptizans primum:& mansit illic. [e] Et multi venerunt ad eum,& dicebant:quia Ioannes quidē signum fecit nullum. Omnia autem quæcunque dixit Ioannes de hoc,vera erant: & multi crediderunt in eum.

CAPVT XI.

ERat autem quidam languēs Lazarus à Bethania, de castello Mariæ & Marthæ sororum eius.Maria aūt erat, quæ vnxit dominum vnguento , & extersit pedes eius capillis suis : cuius frater Lazarus infirmabatur. Miserunt ergo sorores eius ad eum,dicentes: Domine, ecce quem amas infirmatur. Audiens autē Iesus dixit eis: Infirmitas hæc non est ad mortem,sed pro gloria Dei:vt glorificetur filius Dei per eam. Diligebat aūt Iesus Martham,& sororē eius Mariam,& Lazarum . Vt ergo audiuit quia infirmabatur,tunc quidē mansit in eodem loco duobus diebus. Deinde post hæc dicit discipulis suis: Eamus in Iudæam iterū. Dicunt ei discipuli : Rabbi,nunc quærebant te Iudæi lapidare,& iterum vadis illuc ? Respōdit Iesus:Nonne duodecim sunt horæ diei ? Si quis ambulauerit in die,nō offendit:quia lucem huius mundi videt.Si autem ambulauerit in nocte,offendit : quia lux non est in eo. Hæc ait, & post hæc dicit eis : Lazarus amicus noster dormit:sed vado vt à somno excitem eū. Dixerunt ergo discipuli eius : Domine si dormit, saluus erit.Dixerat autem Iesus de morte eius : illi aūt putauerunt, quia de dormitione somni diceret. Tunc ergo Iesus dixit eis manifestè : Lazarus mortuus est:& gaudeo propter vos,vt credatis , quoniam non eram ibi:sed eamus ad eum. Dixit ergo Thomas, qui dicitur Didymus ad condiscipulos:Eamus & nos,& moriamur cum eo. Venit itaq; Iesus,&inuenit eum quatuor dies iam in monumento habentē. Erat aūt Bethania iuxta Hierosolymā quasi stadijs quindecim. Multi autem ex Iudæis venerant ad Martham & Mariam:vt cōsolarentur eas de fratre suo. Martha ergo vt audiuit quia Iesus venit,occurrit illi:Maria autem domi sedebat. Dixit ergo Martha ad Iesum : Domine,si fuisses hic,frater meus non fuisset mortuus. Sed & nunc scio:quia quæcumq; poposcceris à Deo,dabit tibi Deus . Dixit illi Iesus:Resurget frater tuus.Dixit

ei Mar-

F

G

H

a 90 III
b 91 IIII
c 92 X
d 73 IIII
e 94 X

E ei Martha: Scio quia resurget in resurrectione in nouissimo die. Dixit ei Iesus: Ego sum resurrectio & vita: qui credit in me, etiam si mortuus fuerit, viuet. Et omnis qui viuit & credit in me, nō morietur in æternum. Credis hoc? Ait illi: Vtiq; domine: Ego credidi quia tu es Christus filius Dei, qui in hunc mundū venisti. Et cùm hæc dixisset, abijt, & vocauit Mariam sororem suam, silentio dicens: Magister adest, & vocat te. Illa vt audiuit, surrexit cito, & venit ad eum. Nondum enim venerat Iesus in castellum: sed erat adhuc in illo loco vbi occurrerat ei Martha. Iudæi ergo qui erant cum ea in domo, & consolabantur eam: cùm vidissent Mariā, quia cito surrexit & exijt, secuti sunt eam, dicentes: Quia vadit ad monumētum vt ploret ibi. Maria ergo cùm venisset vbi erat Iesus, videns eū cecidit ad pedes eius, & dixit ei: Domine, si fuisses hic, non esset mortuus frater meus. Iesus ergo vt vidit eā plorantem, & Iudæos qui venerant cum ea plorātes, infremuit spiritu, & turbauit seipsū, & dixit: Vbi posuistis eum? Dicunt ei: Domine, veni & vide. Et lacrymatus est Iesus. Dixerunt ergo Iudæi: Ecce quomodo amabat eum. Quidam aūt ex ipsis dixerunt: Non poterat hic qui aperuit oculos cæci, facere vt hic non moreretur? Iesus ergo rursum fremens in semetipso, venit ad monumētum. Erat autem spelunca, & lapis superpositus erat ei. Ait Iesus: Tollite lapidem. Dixit ei Martha soror eius qui mortuus fuerat: Domine, iā fœtet: quatriduanus est enim. Dixit ei Iesus: Nonne dixi tibi: quoniam si credideris, videbis gloriam Dei? Tulerunt ergo lapidem. Iesus autem eleuatis sursum oculis dixit: Pater, gratias ago tibi, quoniam audisti me. Ego aūt sciebam quia semper me audis: sed propter populum qui circunstat, dixi, vt credant, quia tu me misisti. Hæc cùm dixisset, voce magna clamauit: Lazare, veni foras. Et statim prodijt qui fuerat mortuus, ligatus manus & pedes institis, & facies illius sudario erat ligata. Dicit eis Iesus: Soluite eum, & sinite abire. Multi ergo ex Iudæis qui venerant ad Mariam, & viderant quæ fecit Iesus, crediderunt in eum. Quidam autem ex ipsis abierunt ad Pharisæos, & dixerūt eis quæ fecit Iesus. Collegerunt ergo pontifices & Pharisæi conciliū & dicebāt: Quid faciemus, quia hic homo multa signa facit? si dimittimus eum sic, omnes credent in eū, & venient Romani & tollent nostrū locum & gentem. Vnus autē ex ipsis Caiphas nomine, cùm esset pontifex anni illius, dixit eis: Vos nescitis quidq̄ nec cogitatis: quia expedit vobis, vt vnus moriatur homo pro populo, & nō tota gens pereat. Hæc aūt à semetipso nō dixit: sed cùm esset pontifex anni illi[9] prophetauit, quia Iesus moriturus erat pro gente, & nō tantū pro gente, sed vt filios Dei qui erāt dispersi, congregaret in vnum. [a] Ab illo ergo die cogitauerunt vt interficerent eum. Iesus ergo iam non in palam ambulabat apud Iudæos: sed abijt in regionem iuxta desertū, in ciuitatē, quæ dicitur Ephrem, & ibi morabatur cum discipulis suis. [b] Proximum autem erat Pascha Iudæorum: [c] & ascenderunt multi Hierosolymam de regione ante pascha vt sanctificarent seipsos. Quærebant ergo Iesum & colloquebantur adinuicem in templo stantes: Quid putatis quia non venit ad diem festum? Dederant autem Pontifices & Pharisæi mandatum: vt si quis cognouerit vbi sit, indicet vt apprehendant eum.

a 95 IIII

b 96 I

c 97 I

CAPVT XII.

IESVS ergo ante sex dies paschæ venit Bethaniam, vbi Lazarus fuerat mortuus: quem suscitauit Iesus. [a] Fecerunt autem ei cœnam ibi, & Martha ministrabat: Lazarus verò vnus erat ex discumbentibus cum eo. Maria ergo accepit libram vnguenti nardi pistici prætiosi, & vnxit pedes Iesu, & extersit pedes eius capillis suis, & domus impleta est ex odore vnguenti. Dixit ergo vnus ex discipulis eius Iudas Iscariotis, qui erat eum traditurus: Quare hoc vnguentum non venit trecentis denarijs, & datum est egenis? Dixit autē hoc, non quia de egenis pertinebat ad eum, sed quia fur erat, & loculos habens, ea quæ mittebantur portabat. Dixit ergo Iesus: Sine illam vt in diem sepulturæ meæ seruet illud: Pauperes enim semper habebitis vobiscum, me autem non habebitis. [b] Cognouit ergo turba multa ex Iudæis, quia illic est. & venerunt, non propter Iesum tantum, sed vt Lazarum viderent, quē suscitauit à mortuis. Cogitauerunt aūt principes sacerdotū, vt & Lazarum interficerēt: quia multi propter illū abibant ex Iudæis, & credebant in Iesum. [c] In crastinum aūt turba multa quæ venerat ad diē festum, cùm audissent quia venit Iesus Hierosolymā, acceperunt ramos palmarū, & processerunt obuiā ei, & clamabant: Osanna benedictus qui venit in nomine domini rex Israel. [d] Et inuenit Iesus asellum, & sedit super eum: sicut scriptum est: Noli timere filia Sion: ecce rex tuus venit sedens super pullum asinæ. [e] Hæc nō cognouerunt discipuli eius primum: sed quādo glorificatus est Iesus: tunc recordati sunt, quia hæc erant scripta de eo: & hæc fecerunt ei. Testimoniū ergo perhibebat turba, quæ erat cum eo quando Lazarum vocauit de monumento, & suscitauit eum à mortuis. Propterea & obuiā venit ei turba: quia audierunt eum fecisse hoc signū. Pharisæi ergo dixerunt ad semetipsos. Videtis quia nihil proficimus? ecce mundus totus post eum abijt. Erant autē quidā gentiles ex his qui ascēderant, vt adorēt in die festo. Hi ergo accesserūt ad Philippū, qui erat à Bethsaida Galilææ, & rogabant eū, dicentes: Domine, volumus Iesum videre. Venit Philippus, & dicit Andreæ. Andreas rursum & Philippus dixerunt Iesu. [f] Iesus autē respondit eis, dicēs: Venit hora vt clarificetur filius hominis. [g] Amen amē dico vobis: nisi granum frumenti cadens in terrā mortuū fuerit, ipsum solum manet. Si autē mortuū fuerit, multum fructū affert. [h] Qui amat animā suam, perdet eā, & qui odit animam suā in hoc mundo, in vitam æternā custodit eam. [i] Si quis mihi ministrat, me sequatur. Et vbi ego sum, illic & minister meus erit. Si quis mihi ministrauerit, honorificabit eum pater meus. [k] Nunc anima mea turbata est, & quid dicā? Pater saluifica me ex hac hora. [l] Propterea veni in hanc horā. Pater clarifica nomen tuum. Venit ergo vox de cælo, dicens: Et clarificaui, & iterum clarificabo. Turba aūt quæ stabat & audierat, dicebat tonitruum esse factū. Alij autem dicebāt: Angelus ei locutus est. Respondit Iesus & dixit: Non propter me hæc vox venit, sed propter vos. Nunc iudicium est mundi: nunc princeps huius mundi eijcietur foras. Et ego si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum. Hoc autē dicebat significans qua morte esset moriturus. Respondit ei turba: Nos audiuimus ex lege: quia Christus manet in æternum: & quo mōdo tu dicis: Oportet exaltari filiū hominis? Et quis est iste filius hominis? Dixit ergo eis Iesus: Adhuc modicum lumē in vobis est: Ambulate dum lucem habetis, vt non vos tenebræ comprehendant. Et qui ambulat in tenebris, nescit quo vadat. Dum lucem habetis, credite in lucem, vt filij lucis sitis. Hæc

f 103 IIII

g 104 X

h 105 III

i 106 X

k 107 IIII.

l 108 X

CANON G

E

locutus est Iesus, & abijt & abscondit se ab eis. Cùm autem tanta signa fecisset corã eis, non credebant in eum, vt sermo Esaiæ prophetæ impleretur, quẽ dixit. Domine, quis credidit auditui nostro, & brachiũ domini cui reuelatũ est? [m 109 I] [m] Propterea nõ poterant credere: quia iterũ dixit Esaias: Excæcauit oculos eorum, & indurauit cor eorũ, vt non videant oculis, intelligãt corde, & cõuertantur, & sanẽ eos. [n 110 X] [n] Hæc dixit Esaias, quando vidit gloriã eius, & locutus est de eo. Verumtamen & ex principibus multi crediderunt in eũ: sed propter pharisæos non cõfitebantur, vt de synagoga non eijcerẽtur. Dilexerunt enim gloriã hominũ magis quàm gloriã Dei. Iesus autẽ clamauit & dixit: Qui credit in me, nõ credit in me, sed in eũ qui misit me. [o 111 I] [o] Et qui videt me, videt eum qui me misit. [p 112 X] [p] Ego lux in mundũ veni: vt omnis qui credit in me, in tenebris non maneat. Et si quis audierit verba mea, & nõ custodierit, ego non iudico eum. Non enim veni vt iudicem mundũ, sed vt saluificem mundũ. Qui spernit me & nõ accipit verba mea, habet qui iudicet eũ. Sermo quẽ locutus sum, ille iudicabit eum in nouissimo die. Quia ego ex meipso non sum locutus, sed qui misit me pater, ipse mihi mandatum dedit, quid dicam, & quid loquar. Et scio quia mandatum eius vita æterna est. Quæ ergo ego loquor, sicut dixit mihi pater, sic loquor.

Caput XIII.

Ante diem festum paschæ, sciens Iesus quia venit hora eius, vt transeat ex hoc mundo ad patrem, cum dilexisset suos qui erãt in mundo, in finem dilexit eos. [a 113 IX] [a] Et cæna facta, cum diabolus iam misisset in cor, vt tradetet eum Iudas Simonis Iscariotis: [b 114 III] [b] sciens quia omnia dedit ei Pater in manus, & quia à Deo exiuit, & ad Deum vadit: [c 115 X F] [c] surgit à cæna, & ponit vestimenta sua. Et cum accepisset linteum præcinxit se. Deinde misit aquam in peluim, & cepit lauare pedes discipulorũ, & extergere linteo quo erat præcinctus. Venit ergo ad Simonem Petrum, & dixit ei Petrus: Domine, tu mihi lauas pedes? Respondit Iesus, & dixit ei: Quod ego facio, tu nescis modò, scies autẽ postea. Dicit ei Petrus: Non lauabis mihi pedes in æternum. Respondit ei Iesus: Si non lauero te, non habebis partem mecũ. Dicit ei Simon Petrus: Domine, nõ tantùm pedes meos, sed & manus, & caput. Dicit ei Iesus; Qui lotus est, nõ indiget nisi vt pedes lauet: sed est mundus totus. Et vos mundi estis, sed non omnes. Sciebat enim quisnam esset qui traderet eum: propterea dixit, non estis mundi omnes. Postquam ergo lauit pedes eorum, accepit vestimenta sua, & cùm recubuisset, iterum dixit eis: Scitis qd fecerim vobis: [d 116 III] [d] Vos aũt vocatis me magister & domine, & benè dicitis, sum etenim. [e 117 X] [e] Si ergo ego laui pedes vestros dominus & magister, & vos debetis alter alterius lauare pedes. Exemplum enim dedi vobis, vt quemadmodũ ego feci vobis, ita & vos faciatis. Amen amẽ dico vobis, non est seruꝰ maior domino suo, neq; Apostolus maior est eo, qui misit illum. Si hæc scitis, beati eritis si feceritis ea: [f 118 III] [f] Non de omnibus vobis dico: Ego scio quos elegerim, sed vt adimpleatur scriptura: [g 119 X] [g] Qui manducat mecum panẽ, leuabit contra me calcaneũ suũ. Amodo dico vobis priusquã fiat, vt credatis cum factum fuerit, quia ego sum. [h 120 I] [h] Amen amen dico vobis, qui accipit si quem misero, me accipit: qui autem me accipit, accipit eum qui me misit. [i 121 IIII] [i] Et cùm hæc dixisset Iesus, turbatus est spiritu, & protestatus est, & dixit: Amen amẽ dico vobis, quia vnus ex vobis tradet me. [k] Aspiciebant ergo adinuicem discipuli hæsitantes de quo diceret. [l] Erat autẽ recumbens vnus ex discipulis eius in sinu Iesu, quem diligebat Iesus. Innuit ergo huic Simon Petrus, & dixit ei: Quis est de quo dicit? Itaque cùm recubuisset ille supra pectus Iesu, dicit ei: Domine, quis est? Respondit Iesus, ille est cui ego intinctũ panem porrexero. [m] Et cùm intinxisset panem, dedit Iudæ Simonis Iscariotis. Et post buccellam tunc introiuit in eum Satanas. [n] Et dicit ei Iesus: Quod facis, fac citius. Hoc aũt nemo sciuit discumbentium, ad quid dixerit ei. Quidam enim putabant, quia loculos habebat Iudas, quòd dixisset ei Iesus: Eme ea quæ opus sunt nobis ad diem festum, aut egenis vt aliquid daret. Cùm ergo accepisset ille buccellam, exiuit continuò, erat autem nox: Cùm ergo exisset, dixit Iesus: Nunc clarificatus est filius hominis, & Deus clarificatus est in eo, Si Deus clarificatus est in eo, & Deus clarificabit eum in semetipso, & cõtinuò clarificabit eum. Filioli, adhuc modicũ vobiscum sum. Quæretis me, & sicut dixi Iudæis: quo ego vado, vos non potestis venire. Et vobis dico modò: Mandatum nouũ do vobis, vt diligatis inuicem, sicut dilexi vos: vt & vos diligatis inuicem. In hoc cognoscent omnes quia discipuli mei estis: si dilectionem habueritis adinuicem. [o] Dicit ei Simon Petrus: Domine quo vadis? Respondit Iesus: Quo ego vado, non potes me modò sequi: sequeris autem postea. Dicit ei Petrus: Quare non possum te sequi modo? Animã meam pro te ponam. Respondit ei Iesus: Animam tuam pro me pones? Amen amen dico tibi, non cantabit gallus, donec ter me neges.

G k 122 I l 123 X — m 124 IX — n 125 X — o 126 I

Caput XIV.

Et [a 127 X] [a] ait discipulis suis: Non turbetur cor vestrum. Creditis in Deum, & in me credite. In domo patris mei mansiones multæ sunt. Si quo minus, dixissem vobis: quia vado parare vobis locum. Et si abiero & præparauero vobis locum, iterum venio & accipiã vos ad meipsum: vt vbi sum ego, & vos sitis. Et quo ego vado, scitis, & viam scitis. Dicit ei Thomas: Domine, nescimus quo vadis, & quomodo possumus viam scire? Dicit ei Iesus: Ego sum via, veritas, & vita. Nemo venit ad patrem, nisi per me. Si cognouissetis me, & patrem meũ vtique cognouissetis. Et amodo cognoscitis eum, & vidistis eum. Dicit ei Philippus: Domine, ostẽde nobis patrem, & sufficit nobis. Dicit ei Iesus: Tanto tempore vobiscũ sum, & non cognouistis me? Philippe qui videt me, videt & patrẽ: quomodo tu dicis, ostende nobis patrẽ? Non credis, quia ego in patre, & pater in me est? Verba quę ego loquor vobis, à meipso non loquor. Pater autem in me manens, ipse facit opera. Non creditis, quia ego in patre, & pater in me est? Alioqui propter opera ipsa credite. Amen amen dico vobis: q credit in me, opera quæ ego facio, & ipse faciet, & maiora horum faciet: quia ego ad patrẽ vado. [b 128 IIII] [b] Et quodcumq; petieritis patrem in nomine meo, hoc faciam, vt glorificetur pater in filio. Si quid petieritis me in nomine meo, hoc faciã. Si diligitis me, mandata mea seruate. Et ego rogabo patrẽ, & alium paraclitum dabit vobis, vt maneat vobiscum in æternũ, spiritum veritatis, quem mundus non potest accipere: quia non videt eũ, nec scit eum. Vos autẽ cognoscetis eum: quia apud vos manebit & in vobis erit. Non relinquam vos orphanos: veniam ad vos. Adhuc modicum, & mundus iam me non videt. Vos aũt videbitis me: quia ego viuo, & vos viuetis. In illo die vos cognoscetis, quia ego sum in patre

meo,& vos in me,& ego in vobis. Qui habet mãdata mea,& seruat ea,iste est qui diligit me. [c] Qui autem diligit me, diligetur à patre meo, & ego diligam eũ, & manifestabo ei meipsum. [d] Dicit ei Iudas,non ille Iscariotis:Domine, quid factum est, quia manifestaturus es nobis te ipsum,& nõ mundo? Respondit Iesus & dixit ei: Si quis diligit me, sermonem meũ seruabit, & pater meus diliget eum, & ad eum veniemus,& mansionem apud eum faciemus. Qui non diligit me,sermones meos non seruat, [e] Et sermonem quem audistis non est meus,sed eius qui misit me,patris. Hæc loquutus sum vobis apud vos manens. [f] Paraclitus autem spiritus Sanctus quem mittet pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & suggeret vobis omnia quæcunque dixero vobis. Pacem reliquo vobis: pacem meam do vobis. Non quomodo mundus dat, ego do vobis. Non turbetur cor vestrum,neq; formidet. Audistis quia ego dixi vobis, vado & venio ad vos. Si diligeretis me, gauderetis vtique, quia vado ad patrem: quia pater maior me est. Et nunc dixi vobis priusquam fiat: vt cum factum fuerit,credatis. Iam non multa loquar vobiscum. Venit enim princeps mundi huius,& in me non habet quicquam. Sed vt cognoscat mundus quia diligo patrem, & sicut mandatum dedit mihi pater, sic facio. Surge eamus hinc.

Caput XV.

Ego sum vitis vera,& pater meus agricola est.Omnem palmitem in me non ferentem fructum tollet eum, & omnem qui fert fructũ, purgabit eum vt fructũ plus afferat. Iam vos mundi estis propter sermonem quem locutus sum vobis. Manete in me,& ego in vobis. Sicut palmes non potest ferre fructũ à semetipso,nisi manserit in vite: sic nec vos nisi in me manseritis. Ego sum vitis, vos palmites. Qui manet in me,& ego in eo,hic fert fructũ multum: quia sine me nihil potestis facere. Si quis in me non manserit, mittetur foras sicut palmes,& arescet,& colligent eũ, & in ignem mittent,& ardet. [a] Si manseritis in me, & verba mea in vobis manserint, quodcunq; volueritis petetis,& fiet vobis. [b] In hoc clarificatus est pater meus,vt fructum plurimum afferatis,& efficiamini mei discipuli. Sicut dilexit me pater, & ego dilexi vos.Manet: in dilectione mea. Si præcepta mea seruaueritis, manebitis in dilectione mea: sicut & ego præcepta patris mei seruaui, & maneo in eius dilectione.Hæc locutus sum vobis,vt gaudium meum in vobis sit,& gaudium vestrũ impleatur. Hoc est præceptum meum vt diligatis inuicem sicut dilexi vos. [c] Maiorem hac dilectionem nemo habet, quàm vt animam suã ponat quis pro amicis suis. [d] Vos amici mei estis,si feceritis quę ego præcipio vobis.Iam non dico vos seruos: quia seruus nescit quid faciat dominus eius. Vos autẽ dixi amicos:quia omnia quæcunque audiui à patre meo,nota feci vobis.Non vos me elegistis,sed ego elegi vos,& posui vos vt eatis, & fructum afferatis,& fructus vester maneat: [e] vt quodcunque petieritis patrem in nomine meo, det vobis. [f] Hæc mando vobis,vt diligatis inuicem. Si mundus vos odit,scitote quia me priorem vobis odio habuit. Si de mundo fuissetis, mundus quod suum erat diligeret. Quia verò de mundo non estis, sed ego elegi vos de mundo: propterea odit vos mũdus. [g] Memento sermonis mei,quem ego dixi vobis: Non est seruus maior domino suo. [h] Si me persequuti sunt, & vos persequentur. Si sermonem meum seruauerunt, & vestrum seruabunt. [i] Sed hæc omnia facient vobis propter nomen meum: [k] quia nesciunt eum qui misit me. [l] Si non venissem, & locutus fuissem eis,peccatum non haberent. Nunc autem excũsationẽ non habẽt de peccato suo. [m] Qui me odit, & patrem meũ odit. [n] Si opera non fecissem in eis, quæ nemo alius fecit,peccatum non haberent. Nunc autem & viderunt,& oderunt me,& patrem meum. Sed vt adimpleatur sermo qui in lege eorum scriptus est: Quia odio habuerunt me gratis.Cùm autem venerit paracletus, quem ego mittam vobis à patre, spiritum veritatis, qui à patre procedit, ille testimonium perhibebit de me, & vos testimonium perhibebitis, quia ab initio mecum estis.

Caput XVI.

Hæc [a] loquutus sum vobis,vt non scandalizemini. Absque synagogis facient vos. Sed venit hora vt omnis qui interficit vos, arbitretur obsequium se præstare Deo.Et hæc facient vobis: quia non nouerunt patrem neq; me. Sed hæc locutus sum vobis, vt cum venerit hora,eorum reminiscamini,quia ego dixi vobis. [b] Hæc autem vobis ab initio non dixi: quia vobiscum eram. Et nunc vado ad eum qui misit me, & nemo ex vobis interrogat me,quo vadis. Sed quia hæc locutus sum vobis, tristitia impleuit cor vestrũ. Sed ego veritatem dico vobis, expedit vobis vt ego vadam.Si enim non abiero paracletus non veniet ad vos.Si autem abiero, mittam eum ad vos. Et cum venerit ille, arguet mundum de peccato, & de iustitia, & de iudicio. De peccato quidem: quia non crediderunt in me. De iustitia verò: quia ad patrem vado,& & iam non videbitis me. De iudicio autem: quia princeps mundi huius iam iudicatus est. Adhuc multa habeo vobis dicere: sed non potestis portare modò.Cùm autem venerit ille spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem. Non enim loquetur à semetipso: sed quæcunque audiet, loquetur,& quæ ventura sunt,annunciabit vobis. Ille me clarificabit: quia de meo accipiet,& annunciabit vobis. [c] Omnia quæcũque habet pater,mea sunt. [d] Propterea dixi: quia de meo accipiet;& annunciabit vobis.Modicum & iam non videbitis me, & iterum modicũ & videbitis me: quia vado ad patrem. Dixerunt ergo ex discipulis eius ad inuicem: Quid est hoc quod dicit nobis,Modicum & non videbitis me,& iterum modicum & videbitis me,& quia vado ad patrem. Dicebant ergo: Quid est hoc quod dicit,modicum? Nescimus quid loquitur. Cognouit autem Iesus:quia volebant eum interrogare, & dixit eis: De hoc quæritis inter vos, quia dixi: Modicum & non videbitis me,& iterum modicum & videbitis me. Amen amen dico vobis: quia plorabitis & flebitis vos: mundus autem gaudebit. Vos autem cõtristabimini: sed tristitia vestra vertetur in gaudium.Mulier cum parit, tristitiam habet, quia venit hora eius. Cùm autem pepererit puerum,iam non meminit pressuræ, propter gaudium: quia natus est homo in mundum.Et vos igitur nunc quidem tristitiam habetis. Iterum autẽ videbo vos, & gaudebit cor vestrum, & gaudium vestrum nemo tollet à vobis. Et in illo die me non interrogabitis quicquam. [e] Amen amen dico vobis: si quid petieritis patrem in nomine meo dabit vobis. Vsque modò non petijstis quicquam in nomine meo: petite & accipietis, vt gaudiũ vestrum sit plenum. [f] Hæc in prouerbijs locutus sum vobis. Venit hora cum iam non

CANON E

in prouerbijs loquar vobis: sed palam de patre meo annunciabo vobis. In illo die in nomine meo petetis. Et non dico vobis: quia ego rogabo patrem de vobis. Ipse enim pater amat vos: quia vos me amastis, & credidistis, quia à Deo exiui. Exiui à patre & veni in mundum: iterum relinquo mundum, & vado ad patrem. Dicunt ei discipuli eius: Ecce nunc palam loqueris, & prouerbium nullum dicis. Nunc scimus, quia scis omnia, & non opus est tibi vt quis te interroget. In hoc credimus, quia à Deo existi. g Respondit eis Iesus: Modo creditis? Ecce venit hora, & iam venit, vt dispergamini vnusquisque in propria, & me solum relinquatis: & non sum solus, quia pater mecum est. h Hæc locutus sum vobis: vt in me pacem habeatis. In mundo pressuram habebitis: sed confidite, ego vici mundum.

g 152 IIII

h 153 X

CAPVT XVII.

HÆc locutus est Iesus, & subleuatis oculis in cælum, dixit: Pater, venit hora, clarifica filium tuũ: vt filius tuus clarificet te. Sicut dedisti ei potestatem omnis carnis: vt omne quod dedisti ei det eis vitam æternam. Hæc est autem vita æterna, vt cognoscant te solum Deum verũ, & quem misisti Iesum Christũ. Ego te clarificaui super terram, opus consummaui quod dedisti mihi vt faciam. Et nunc clarifica me tu pater apud temetipsum, claritate quam habui priusquam mundus fieret apud te. Manifestaui nomen tuum hominibus, quos dedisti mihi de mundo. Tui erant, & mihi eos dedisti, & sermonem meum seruauerunt. Nunc cognouerunt, quia omnia quæ dedisti mihi, abs te sunt. Quia verba quæ dedisti mihi, dedi eis. Et ipsi acceperunt, & cognouerunt verè, quia à te exiui: & crediderunt, quia tu me misisti. Ego pro eis rogo: Non pro mundo rogo: sed pro his quos dedisti mihi: quia tui sunt, & mea omnia tua sunt, & tua mea sunt, & clarificatus sum in eis. Et iam non sum in mundo, & hi in mundo sunt, & ego ad te venio. Pater sancte, serua eos in nomine tuo quos dedisti mihi: vt sint vnum sicut & nos. Cùm essem cum eis, ego seruabam eos in nomine tuo. Quos dedisti mihi custodiui, & nemo ex eis perijt nisi filius perditionis: vt scriptura impleatur. Nunc autem ad te venio, & hæc loquor in mundo: vt habeant gaudium meũ impletum in semetipsis. Ego dedi eis sermonem tuum, & mundus eos odio habuit: quia non sunt de mundo: sicut & ego non sum de mundo. Non rogo vt tollas eos de mundo, sed vt serues eos à malo. De mundo non sunt: sicut & ego non sum de mundo. Sanctifica eos in veritate: sermo tuus veritas est. Sicut tu me misisti in mundum: ita & ego misi eos in mundum. Et pro eis ego sanctifico meipsum, vt sint & ipsi sanctificati in veritate. Non pro eis autem rogo tantùm: sed & pro eis qui crediturí sunt per verbũ eorum in me: vt omnes vnum sint: sicut tu pater in me, & ego in te, & vt ipsi in nobis vnum sint: vt credat mundus quia tu misisti. Et ego claritatem quam dedisti mihi, dedi eis, vt sint vnum sicut & nos vnum sumus. Ego in eis, & tu in me: vt sint consummati in vnum, & cognoscat mundus, quia tu me misisti, & dilexisti eos, sicut & me dilexisti. Pater, quos dedisti mihi volo vt vbi ego sum, & illi sint mecum: vt videant claritatem meam quam dedisti mihi: quia dilexisti me ante constitutionem mundi. a Pater iuste mundus te non cognouit: ego autem te cognoui.

F

a 154 III

b Et hi cognouerunt, quia tu me misisti. Et notum feci eis nomen tuum, & notum faciam: vt dilectio qua dilexisti me, in eis sit, & ego in ipsis.

G b 155 X

CAPVT XVIII.

HÆc a cùm dixisset Iesus, egressus est cum discipulis suis trans torrentem Cedron, vbi erat hortus: in quem introiuit ipse & discipuli eius. b Sciebat autem & Iudas qui tradebat eum, locum: quia frequenter Iesus cõuenerat illuc cum discipulis suis. c Iudas ergo cùm accepisset cohortem, à pontificibus & Pharisæis ministros: venit illuc cum laternis & facibus & armis. d Iesus itaque sciens omnia quæ ventura erant super eum, processit & dixit eis: Quem quæritis? Responderunt ei: Iesum Nazarenum. Dixit eis Iesus: Ego sum. Stabat autem & Iudas qui tradebat eum cum ipsis. Vt ergo dixit eis, ego sum: abierunt retrorsum, & ceciderunt in terram. Iterum ergo interrogauit eos: Quem quæritis? Illi autem dixerunt: Iesum Nazarenum. Respondit Iesus: Dixi vobis, quia ego sum: Si ergo me quæritis, sinite hos abire: vt impleretur sermo quẽ dixit: Quia quos dedisti mihi, non perdidi ex eis quemquam. e Simon ergo Petrus habens gladium eduxit eum, & percussit pontificis seruum, & abscidit auriculam eius dexteram. Erat autẽ nomen seruo Malchus. f Dixit ergo Iesus Petro: Mitte gladium in vaginam: calicẽ quem dedit mihi pater, non bibam illum? g Cohors autem & tribunus & ministri Iudæorũ comprehenderunt Iesum, & ligauerunt eum, h & adduxerunt eum ad Annam primũ. Erat enim socer Caiphæ, qui erat pontifex anni illius. Erat autẽ Caiphas qui consiliũ dederat Iudæis: quia expedit vnum hominem mori pro populo. i Sequebatur autẽ Iesum Simon Petrus, & alius discipulus. k Discipulus autem ille erat notus pontifici, & introiuit cum Iesu in atrium pontificis. l Petrus aũt stabat ad ostiũ foris. m Exiuit ergo discipulus alius, qui erat notus pontifici, & dixit ostiariæ, & introduxit Petrũ. n Dixit ergo Petro ancilla ostiaria: Nunquid & tu ex discipulis es hominis istius? Dicit ille: Non sum. o Stabant autẽ serui & ministri ad prunas, quia frigus erat, & calefaciebat se. Erat autẽ cum eis & Petrus stans calefaciens se. Pontifex ergo interrogauit Iesum de discipulis suis, & de doctrina eius. p Respondit ei Iesus. Ego palam locutus sum mũdo: ego semper docui in synagoga & in templo: quo omnes Iudæi conueniunt, & in occulto locutus sum nihil: q Quid me interrogas? Interroga eos qui audierũt quid locutus sum ipsis: ecce hi sciunt quæ dixerim ego. r Hæc aũt cùm dixisset, vnus assistens ministrorũ, dedit alapam Iesu, dicens: Sic respondes pontifici? f Respondit ei Iesus. Si malè locutus sum, testimoniũ perhibe de malo: si autẽ benè, quid me cædis? t Et misit eum Annas ligatũ ad Caipham pontificem. u Erat autem Simon Petrus stans, & calefaciens se. Dixerunt ergo ei: Nunquid & tu ex discipulis eius es? Negauit ille, & dixit. Non sum. Dicit vnus ex seruis pontificis, cognatus eius, cuius abscidit Petrus auriculam: Nonne ego te vidi in horto cũ illo? Iterum ergo negauit Petrus, & statim gallus cantauit. x Adducunt ergo Iesum ad Caipham in prætoriũ. Erat autem manè, y & ipsi non introierunt in prætorium, vt non contaminarentur, sed vt manducarent pascha. Exiuit ergo Pilatus ad eos foras, & dixit: Quam accusationem affertis aduersus hominẽ hunc? Responderunt, & dixe-

a 156 I
b 157 X
c 158 I
d 159 X
e 160 I
f 161 I
g 162 I
h 163 X
H i 164 IIII
k 165 X
l 166 I
m 167 X
n 168 I
o 169 X
p 170 I
q 171 X
r 172 I
s 173 X
t 174 I
u 175 I
x 176 I
y 177 X

runt

runt ei: Si non esset hic malefactor, non tibi tradidissemus eum. Dixit ergo eis Pilatus: Accipite eum vos, & secundum legem vestram iudicate eum. Dixerunt ergo ei Iudæi: Nobis nō licet interficere quemquam: vt sermo Iesu impleretur, quem dixit, significans qua morte esset moriturus. [z] Introiuit ergo iterū in prætorium Pilatus, & vocauit Iesum, & dixit ei: Tu es rex Iudæorum? Respondit Iesus: A temetipso hoc dicis: an alij tibi dixerunt de me? [a] Respondit Pilatus: Nunquid ego Iudæus sum? Gens tua & pontifices tradiderunt te mihi: quid fecisti? Respondit Iesus: Regnum meum non est de hoc mundo. Si ex hoc mundo esset regnum meum, ministri mei vtique decertarent vt non traderer Iudæis: nunc autem regnum meum nō est hinc. [b] Dixit itaq; ei Pilatus: Ergo rex es tu? Respōdit Iesus: tu dicis, quia rex sum ego. [c] Ego in hoc natus sum, & ad hoc veni in mundum, vt testimonium perhibeam veritati. Omnis qui est ex veritate, audit vocem meam. Dicit ei Pilatus: Quid est veritas? Et cum hoc dixisset, iterum exiuit ad Iudæos, [d] & dicit eis: Ego nullam inuenio in eo causam. [e] Est autem cōsuetudo vobis, vt vnum dimittam vobis in pascha: vultis ergo dimittam vobis regem Iudæorum? [f] Clamauerunt ergo omnes, dicentes: Non hunc, sed Barrabam. Erat autem Barrabas latro.

Caput XIX.

[a] Tunc ergo apprehendit Pilatus Iesum, & flagellauit. Et milites plectentes coronam de spinis, imposuerunt capiti eius, & veste purpurea circumdederunt eum, & veniebant ad eum, & dicebant. Aue rex Iudæorum, & dabant ei alapas. [b] Exiuit iterum Pilatus foras, & dicit eis: Ecce adduco eum vobis foras, vt cognoscatis, quia nullam inuenio in eo causam. [c] Exiuit ergo Iesus portans coronam spineam & purpureum vestimentum. Et dicit eis: Ecce homo. [d] Cùm ergo vidissent eum pontifices & ministri, clamabant, dicentes: Crucifige, crucifige eum. [e] Dicit eis Pilatus: Accipite eum vos, & crucifigite: [f] Ego enim non inuenio in eo causam. [g] Respondérunt ei Iudæi: Nos legem habemus, & secundum legem debet mori: quia filium Dei se fecit. [h] Cum ergo audisset Pilatus hunc sermonem, magis timuit, & ingressus est prætorium iterum, & dicit ad Iesum: Vnde es tu? Iesus autem responsum non dedit ei. [i] Dicit ergo ei Pilatus: Mihi non loqueris? Nescis quia potestatem habeo crucifigere te, & potestatem habeo dimittere te? Respondit Iesus: Non haberes potestatem aduersum me vllam, nisi tibi datum esset desuper: propterea qui me tradidit tibi, maius peccatum habet: & exinde quærebat Pilatus dimittere eum. Iudæi autem clamabant, dicentes: Si hunc dimittis, non es amicus Cæsaris: Omnis enim qui se regem facit, contradicit Cæsari. Pilatus autem cum audisset hos sermones, adduxit foras Iesum, & sedit pro tribunali, in loco qui dicitur Lithostratos, Hebraicè autem Gabatha (erat autem parasceve paschæ hora quasi sexta) & dicit Iudæis: Ecce rex vester. [k] Illi autem clamabāt: Tolle, tolle, crucifige eum. [l] Dicit eis Pilatus: Regem vestrum crucifigam? Respónderunt pontifices: Nō habemus regem nisi Cæsarem. [m] Tunc ergo tradidit eis illum, vt crucifigeretur. [n] Susceperunt autem Iesum, & eduxerunt, & bajulans sibi crucem, exiuit in eum qui dicitur Caluariæ locum, Hebraicè autem Golgotha: vbi crucifixerūt eum, [o] & cum eo alios duos hinc & hinc, medium autem Iesum. [p] Scripsit autem & titulum Pilatus, & posuit super crucem. Erat autem scriptum: Iesus Nazarenus rex Iudæorum. [q] Hunc ergo titulum multi Iudæorum legerunt: quia prope ciuitatem erat locus vbi crucifixus est Iesus, & erat scriptum Hebraicè, Græcè, & Latinè. Dicebant ergo Pilato pontifices Iudæorū: Noli scribere, rex Iudæorum: sed quia ipse dixit, rex sum Iudæorum. Respondit Pilatus: Quod scripsi, scripsi. [r] Milites ergo cum crucifixissent eum, acceperunt vestimenta eius (& fecerunt quattuòr partes: vnicuique militi partem) & tunicam. Erat autem tunica inconsutilis, desuper contexta per totum. Dixerunt ergo adinuicem: Non scindamus eā: sed sortiamur de illa cuius sit, vt scriptura impleretur, dicens: Partiti sunt vestimenta mea sibi, & in vestem meam miserunt sortem. Et milites quidem hæc fecerunt. [s] Stabant autem iuxta crucem Iesu mater eius, & soror matris eius, Maria Cleophæ, & Maria Magdalene. Cum vidisset ergo Iesus matrem & discipulum stātem, quem diligebat, dicit matri suæ: Mulier: ecce filius tuus. Deinde dicit discipulo: Ecce mater tua. Et ex illa hora accepit eam discipulus in suam. [t] Postea sciens Iesus quia iam omnia consummata sunt: vt consummaretur scriptura, dicit: Sitio. Vas autem erat positum aceto plenum. Illi autem spongiam plenam aceto hyssopo circumponentes, obtulerunt ori eius. [u] Cum ergo accepisset Iesus acetum, dixit: Consummatum est, & inclinato capite, tradidit spiritum. [x] Iudęi ergo quoniam parasceve erat, vt non remanerent in cruce corpora sabbatho: erat enim magnus dies ille sabbathi: rogauerunt Pilatum, vt frangerentur eorum crura, & tollerentur. Venerunt ergo milites, & primi quidem fregerunt crura, & alterius qui crucifixus est cum eo. Ad Iesum autem cum venissent, vt viderūt eum iam mortuum, non fregerunt eius crura: sed vnus militum lancea latus eius aperuit, & continuo exiuit sanguis & aqua. Et qui vidit, testimonium perhibuit, & verum est testimonium eius. Et ille scit quia vera dicit: vt & vos credatis. Facta sunt enim hæc vt scriptura impleretur: Os non comminuetis ex eo. Et iterum alia scriptura dicit: Videbunt in quem transfixerunt. [y] Post hæc autem rogauit Pilatum Ioseph ab Arimathia: eo quòd esset discipulus Iesu: occultus autem propter metum Iudæorum, vt tolleret corpus Iesu. Et permisit Pilatus. Venit ergo, & tulit corpus Iesu. [z] Venit autem & Nicodemus qui venerat ad Iesum nocte primum, ferens mixturam myrrhæ & aloes quasi libras centum. [a] Acceperunt ergo corpus Iesu, & ligauerunt eum linteis cum aromatibus: sicut mos est Iudæis sepelire. Erat autem in loco vbi crucifixus est, hortus, & in horto monumētum nouum, in quo nondum quisquam positus fuerat. Ibi ergo propter parasceuen Iudæorum, quia iuxta erat monumentum, posuerunt Iesum.

Caput XX.

[a] Vna autem sabbathi Maria Magdalene venit mane cum adhuc tenebræ essent ad monumentum, & vidit lapidem sublatum à monumento. [b] Cucurrit ergo & venit ad Simonem Petrum, & ad alium discipulum, quem amabat Iesus, & dicit illis: Tulerunt dominum de monumento, & nescimus vbi posuerunt eum. Exijt ergo Petrus & ille alius discipulus, & venerunt ad monumentum. Currebant autem duo simul, & ille alius discipulus præcucurrit citius Petro, & venit primus ad monumentum.

E

Et cum se inclinasset, vidit posita linteamina, non tamen introiuit. Venit ergo Simon Petrus sequens eum, & introiuit in monumentū, & vidit linteamina posita, & sudarium, quod fuerat super caput eius, nō cum linteaminibus positum, sed separatim inuolutum in vnum locum. Tunc ergo introiuit & ille discipulus, qui venerat primus ad monumentum, & vidit & credidit: nondum enim sciebant scripturam: quia oportebat eum à mortuis resurgere. Abierunt ergo discipuli iterum ad semetipsos. c 211 I [c] Maria autem stabat ad monumentum foris, plorans. Dum ergo fleret, inclinauit se, & prospexit in monumentum. Et vidit duos angelos in albis sedentes, vnum ad caput, & vnum ad pedes, vbi positum fuerat corpus Iesu. d 212 X [d] Dicunt ei illi: Mulier quid ploras? Dicit eis: Quia tulerunt dominum meum, & nescio vbi posuerunt eum. Hæc cum dixisset, conuersa est retrorsum, & vidit Iesum stantem, & non sciebat quia Iesus est. Dicit ei Iesus: Mulier quid ploras? quem quæris? Illa existimans quia hortulanus esset, dicit ei: Domine, si tu sustulisti eum, dicito mihi vbi posuisti eum, & ego eum tollam. Dicit ei Iesus: Maria. Conuersa illa dicit ei: Rabboni, quod dicitur magister. Dicit ei Iesus: Noli me tangere: nondum enim ascēdi ad patrem meum. Vade autem ad fratres meos, & dic eis: Ascendo ad patrem meum & patrem vestrum, & Deum meum & Deum vestrum. Venit Maria Magdalenæ annuncians discipulis: quia vidi dominum, & hæc dixit mihi. e 213 IX [e] Cum ergo sero esset die illo vna sabbathorum, & fores essent clausæ, vbi erant discipuli cōgregati propter metum Iudæorum: venit Iesus & stetit in medio, & dixit eis: Pax vobis. Et cum hoc dixisset, ostendit eis manus & latus. F f 214 X [f] Gauisi sunt ergo discipuli viso domino. Dixit ergo eis iterū: Pax vobis. Sicut misit me pater, & ego mitto vos. Hoc cum dixisset, insufflauit & dixit eis: Accipite Spiritum sanctum. g 215 VII [g] Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis: & quorum retinueritis, retenta sunt. h 216 X [h] Thomas autem vnus de duodecim, qui dicitur Didymus, non erat cum eis quando venit Iesus. Dixerunt ergo ei alij discipuli: Vidimus dominum. Ille autem dixit eis: Nisi videro in manibus eius fixuram clauorum, & mittam digitum meum in locum clauorum, & mittam manum meam in latus eius, non credam: i 217 IX [i] Et post dies octo iterum erant discipuli eius intus, & Thomas cum eis. Venit Iesus ianuis clausis, & stetit in medio, & dixit eis: Pax vobis. Deinde dicit Thomæ: Infer digitum tuum huc, & vide manus meas, & affer manum tuā, & mitte in latus meum, & noli esse incredulus, sed fidelis. k 218 X [k] Respondit Thomas & dixit ei: Dominus meus & Deus meus. Dicit ei Iesus: Quia vidisti me credidisti; Beati qui non viderunt, & crediderunt. Multa quidem & alia signa fecit Iesus in conspectu discipulorum suorū, quę nō sunt scripta in libro hoc. Hæc aūt scripta sunt vt credatis, quia Iesus est Christus filius Dei: & vt credentes vitam habeatis in nomine eius.

CAPVT XXI.

a 219 IX [a] Postea manifestauit se iterum Iesus ad mare Tiberiadis. Manifestauit autem sic: Erant simul Simon Petrus & Thomas, qui dicitur Didymus, & Nathanaël, qui erat à Cana Galilææ, & filij Zebedæi, & alij ex discipulis eius duo. Dicit eis Simon Petrus: Vado piscari. Dicunt ei: Venimus & nos tecum. Et exierunt & ascenderunt in nauim, & illa nocte nihil prendiderunt. Mane autem iam facto, stetit Iesus in littore: non tamen cognouerunt discipuli quia Iesus est. Dicit ergo eis Iesus: Pueri, nūquid pulmentarium habetis? Responderunt ei: Non. Dicit eis: Mittite in dexteram nauigij rete, & inuenietis. Miserunt ergo retia, & iam non valebant illud trahere præ multitudine piscium. b 220 X [b] Dicit ergo discipulus ille quem diligebat Iesus Petro: Dominus est. Simon Petrus cum audisset quia dominus est, tunica succinxit se (erat enim nudus) & misit se in mare. Alij autem discipuli nauigio venerunt. Non enim longè erant à terra, sed quasi cubitis ducentis, trahentes rete piscium. c 221 IX [c] Vt ergo descenderunt in terram, viderunt prunas positas, & piscem superpositum, & panem. Dicit eis Iesus: Afferte de piscibus quos prendidistis nunc. d 222 IX [d] Ascendit Simon Petrus, & traxit rete in terram plenum magnis piscibus, cētumquinquaginta tribus. Et cum tanti essent, non est scissum rete. e 223 IX [e] Dicit eis Iesus: venite, prandete. f 224 X [f] Et nemo audebat discumbentium interrogare eum, tu quis es: scientes quia dominus est. g 225 IX [g] Et venit Iesus & accepit panem & dabat eis, & piscem similiter. h 226 X [h] Hoc iam tertiò manifestatus est Iesus discipulis suis cum surrexisset à mortuis. Cùm ergo prandissent, dicit Simoni Petro Iesus: Simon Ioannis diligis me plus his? Dicit ei: Etiam domine, tu scis quia amo te. Dicit ei: Pasce agnos meos. Dicit ei iterum: i 227 IX [i] Simon Ioannis diligis me? At ille: Etiam domine, tu scis quia amo te. Dicit ei iterum. H k 228 X [k] Pasce agnos meos. Dicit ei tertiò: l 229 IX [l] Simon Ioannis amas me? Contristatus est Petrus quia dixit ei tertio, amas me, & dicit ei: Domine tu omnia nosti: tu scis quia amo te. Dicit ei: m 230 X [m] Pasce oues meas. n 231 IX [n] Amen amen dico tibi: cum esses iunior cingebas te, & ambulabas vbi volebas. Cum autem senueris, extendes manus tuas & alius te cinget, & ducet quo tu non vis. o 232 X [o] Hoc autem dixit significans, qua morte clarificaturus esset Deū. Et cum hoc dixisset, dicit ei: Sequere me. Conuersus Petrus, vidit illum discipulum quem diligebat Iesus sequentem: qui & recubuit in cœna super pectus eius & dixit: Domine quis est qui tradet te? Hunc ergo cum vidisset Petrus, dixit Iesu: Domine, hic autem quid? Dicit ei Iesus: Si sic eum volo manere donec veniam, quid ad te? Tu me sequere. Exijt ergo sermo inter fratres: quia discipulus ille non moritur: & non dixit ei Iesus, non moritur, sed sic eum volo manere donec veniam, quid ad te? Hic est discipulus qui testimonium perhibet de his, & scripsit hæc, & scimus quia verum est testimonium eius. Sunt autem & alia multa quæ fecit Iesus: quæ si scribantur per singula: nec ipsum arbitror mundum capere posse eos qui scribendi sunt libros.

(·.·)

Euangelij secundum Ioannem finis.

A

C CANON

D. HIERONYM. IN EPISTOLAM AD GALATAS AD PAVLAM ET EVSTOCHIVM.

PROOEMIVM.

DAVCI admodum dies sunt, ex quo epistolam Pauli ad Philemonem interpretatus, ad Galatas transcenderam: multis retrorsum in medio prætermissis, & ecce subitò literæ mihi de vrbe allatæ sunt: nunciantes & Albinam venerabilem anum præsentiæ domini redditam, & sanctam Marcellam matris cõtubernio destitutam, magis nunc vestrum ô Paula & Eustochium flagitare solatium. Et quia hoc interim fieri non potest propter grandia maris in medio spacia atque terrarum: repentè vulnus impressum saltem scripturarum vellem curare medicamine. Scio equidem ardorem eius, scio fidem (quam flammam semper habeat in pectore) superare sexum, obliuisci hominis, & diuinorum voluminum tympano concrepante, rubrum huius sęculi pelagus transfretare. Certè cum Romæ essem, nunquam tam festina me vidit, vt non de scripturis aliquid interrogaret. Neque verò more Pythagorico quidquid responderam rectum putabat: nec sine ratione pręiudicata apud eam valebat auctoritas: sed examinabat omnia, & sagaci mente vniuersa pensabat, vt me sentirem non tam discipulam habere quàm iudicem. Itaque quod & illi absenti pergratum fore, & vobis, quæ in præsentiarum estis, vtile existimo, aggrediar opus intentatum ante me linguæ nostræ scriptoribus, & à Græcis quoque ipsis vix paucis, vt rei poscebat dignitas, vsurpatum. Non quia ignorem Caium Marium Victorinum, qui Romæ pueros rhetoricam docuit, edidisse commentarios in Apostolum: sed quòd occupatus ille eruditione sæcularium litterarũ, scripturas omnino sanctas ignorauerit, & nemo possit, quamuis eloquens, de eo benè disputare quod nesciat. Quid igitur, ego stultus aut temerarius qui id pollicear quod ille non potuit? Minimè. Quin potius in eo, vt mihi videor, cautior atque timidior, quòd imbecillitatem virium mearum sentiens, Origenis commentarios sum secutus. Scripsit enim ille vir in epistolam Pauli ad Galatas quinque propria volumina, & decimum Stromatum suorum librum commatico super explanatione eius sermone compleuit: tractatus quoque varios & excerpta, quę vel sola possint sufficere, composuit. Prætermitto Didymum videntem meum, & Laodicenum de ecclesia nuper egressum, & Alexandrum veterem hęreticum: Eusebium quoque Emesenum, & Theodorum Heracleoten: qui & ipsi nonnullos super hac re commentariolos reliquerunt. E quibus, si vel pauca decerpere, fieret aliquid quod non penitus contemneretur. Itaq; vt simpliciter fatear, legi hæc omnia, & in mente mea plurima coaceruans, accito notario vel mea, vel aliena dictaui: nec ordinis, nec verborum interdum, nec sensuum memoriam retentans. Iam domini tantùm misericordiæ est, ne per imperitiam nostram ab alijs benedicta dispereant, & non placeant inter extraneos, quæ placent inter suos. Argumentum itaque epistolę huius breuiter comprehẽdens, hac præfatione commoneo: vt sciatis eandem esse materiam & epistolæ Pauli ad Galatas, & quæ ad Romanos scripta est. Sed hoc differre inter vtranque: quòd in illa altiori sensu & profundiorib. vsus est argumentis: hic quasi ad eos scribens, de quibus in consequentibus ait: O insensati Galatæ, & sic insipientes estis: tali se sermone moderatus est, quòd increparet potius quàm doceret, & quem possent stulti intelligere: vt cõmunes sententias, communi oratione vestiret, & quos ratio suadere non poterat, reuocaret auctoritas. Nullus quidem Apostoli sermo est, vel per epistolã, vel præsentis, in quo non laboret docere antiquæ legis onera deposita, & omnia illa quæ in typis & imaginibus præcesserunt, id est, otium sabbathi, circumcisionis iniuriam, calendarum, & trium per annum solennitatum recursus, scrupulositatem ciborum, & per dies singulos lauacra iterum sordidanda, gratia euangelij subrepente cessasse: quam non sanguis victimarum, sed fides animæ credentes impleret. Verum alibi pro parte, & vt se aliud agenti hæc quæstio obtulerat, ex latere disputatum est, & pene perstrictum. In his autem duabus, vt dixi, epistolis, specialiter antiquæ legis cessatio, & nouæ introductio continetur. Sed ad Galatas hoc proprium habet: quòd non scribit ad eos, qui ex Iudæis in Christum crediderant, & paternas putabant ceremonias obseruandas: sed ad eos, qui ex gentibus fidem euangelij receperant, & rursum retro lapsi, quorundam fuerant auctoritate deterriti: asserentium Petrum quoque & Iacobum, & totas Iudææ ecclesias, euangelium Christi cum lege veteri miscuisse. Ipsum etiam Paulum aliud in Iudęa facere, aliud nationibus prædicare, & frustra eos in crucifixum credere, si id negligendum putarēt, quòd apostolorum principes obseruarent. Quamobrem ita cautè inter vtrumque & medius incedit, vt nec euangelij prodat gratiam, pressus pondere, & auctoritate maiorum: nec præcessoribus faciat iniuriam, dum assertor est gratiæ: obliquè verò, & quasi per cuniculos latenter incedẽs, vt Petrum doceat pro commissa sibi circumcisionis plebe facere, ne ab antiquo repente viuendi more desciscens, in crucem scandalizata nõ crederet, & sibi prædicatione gentium credita, æquum esse id pro veritate defendere, quod alius pro dispensatione simularet. Quod nequaquam intelligens Bataneotes, & sceleratus ille Porphyrius, in primo operis sui aduersum nos libro, Petrum à Paulo obiecit esse reprehensum: quòd non recto pede incederet ad euangelizandum, volens & illi maculam erroris inurere, & huic procacitatis, & in commune ficti dogmatis accusare mendacium, dum inter se ecclesiarum principes discrepent. Quæ quidem & nunc, orantibus vobis, leuiter quo sensu sint dicta, contingimus, & in suis locis plenius exequemur. Sed iam tempus est, vt ipsius apostoli verba ponentes, singula quæque pandamus.

B

D

COM-

E CANON

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN EPISTOLAM AD GALATAS.

LIBER I.

PAVLVS *Apostolus, non ab hominibus, neque per hominem,* &c.] Non superbè, vt quidam putant, sed necessariè, neque ab hominibus, neq; per hominem se Apostolum esse proponit, sed per Iesum Christum & Deum patrem: vt eos qui Paulum extra duodecim Apostolos ventilabant, & nescio vnde subito prorupisse, vel à maioribus ordinatum astruebant, hac auctoritate confunderet. Potest autem & obliquè in Petrum & in cæteros dictum accipi, quòd non ab Apostolis ei sit traditum euangelium, sed ab ipso Iesu Christo, qui & illos Apostolos elegerat. Hoc autem totum ideo præparatur, vt nemo sibi contra legis onera pro Euangelij gratia disputanti, possit opponere: sed Petrus hoc dixit, sed Apostoli hoc statuerunt, sed præcessores tui aliud decreuerunt. Quod quidem in sequentibus nunc quasi occulto sermone præludens manifestius facit, dum ab eis, qui videntur esse aliquid, nihil in se collatum refert, & ipsi Petro in faciem restitisse se scribit, nulla se dicens necessitate compulsum, vt hypocrisi cederet Iudæorum. Quòd si temerarium quibusdam videtur eum contra Apostolos quamuis occultè locutum, qui Hierosolymam iccirco perrexerit, vt cum eis conferret Euangelium, ne fortè in vacuum curreret, aut cucurrisset, illo intelligentiam transferamus: Vsque hodie à patriarchis Iudæorum Apostolos mitti, à quibus etiam tunc reor Galatas deprauatos legem obseruare cœpisse: vel certè alios de Iudæis credentibus in Christum perrexisse Galatiam, qui assererent Petrum quoque Apostolorum principem & Iacobum fratrem domini, legis cæremonias custodire. Ad distinctionem itaque eòrum qui mittuntur ab hominibus, & sui, qui sit missus à Christo, tale sumpsit exordium. Paulus Apostolus, non ab hominibus, neque per hominem. Ἀπόστολος autem, hoc est, missus, Hebræorum propriè vocabulum est: quod Silas quoque sonat, cui à mittendo Missio nomen impositum est. Aiunt Hebræi inter ipsos quoque prophetas & sanctos viros esse quosdam, qui & prophetæ & apostoli sint: alios verò qui tantùm prophetæ. Denique Moysen, cui dicitur: Et ego mittam te ad Pharaonem, & ipse respondeat: prouide alium quem mittas: Et Esaiam, cui loquitur Deus: *Quem mittam, & quis ibit ad populum istum?* esse & apostolos & prophetas. Vnde & nos possumus intelligere Ioannem quoque Baptistam, & prophetam & apostolum appellandum, siquidem ait scriptura: Fuit homo missus à Deo, cui nomen erat Ioannes. Et in epistola ad Hebræos, propterea Paulum solita consuetudine nec nomen suum, nec apostoli vocabulum præposuisse, quia de Christo erat dicturus: Habentes ergo principem sacerdotum, & apostolum confessionis nostræ Iesum: nec fuisse congruum, vt ibi Christus apostolus dicèdus erat, ibi etiam Paulus Apostolus poneretur. Quatuor autem genera apostolorum sunt. Vnum, quod neque ab hominibus est, neque per hominem, sed per Iesum Christum & Deum patrem. Aliud quod à Deo quidem est, sed per hominem. Tertium, quod ab homine non à Deo. Quartum, quod neque à Deo neque per hominem, neque ab homine, sed à semetipso. De primo genere potest esse Esaias cæteriq; prophetæ, & ipse apostolus Paulus, qui neque ab hominibus neque per hominem, sed à Deo patre & Christo missus est. De secundo, Iesus filius Naue, qui à Deo quidem est apostolus constitutus, sed per hominem Moysen. Tertium genus est, cùm hominum fauore & studio aliquis ordinatur. Vt nunc videmus plurimos non Dei iudicio, sed redempto fauore vulgi in sacerdotium subrogari. Quartum est pseudoprophetarum, & pseudoapostolorum: de quibus Apostolus. Istiusmodi, inquit, pseudoapostoli, operarij iniquitatis, transfigurantes se in apostolos Christi, qui dicunt: *Hæc dicit dominus,* & dominus non misit eos. Verùm non talis apostolus Paulus, qui neque ab hominibus, neque per hominem, sed à Deo patre per IESVM Christum missus est. Ex quo approbatur Ebionis & Fotini etiam hinc hæresis retundenda, quòd Dominus noster IESVS CHRISTVS Deus sit, dum apostolus, qui à Christo ad prædicationem euãgelij missus est, negat se missum esse ab homine. Subrepunt hoc loco cæteræ hæreses, quæ putatiuam CHRISTI carnem vendicantes, Deum aiunt Christum esse, non hominem. Necnon & noua hæresis, quæ dimidiatam CHRISTI asserit dispensationem. Atq; ita ecclesiæ fides inter tanta falsorum dogmatum naufragia cõstituta, si Christum fateatur hominem, Ebion, Fotinusque subrepunt. Si Deum esse contenderit: Manichæus & Marcion, & nouelli dogmatis auctor ebulliũt. In commune itaq; audiant: Christum & Deum esse & hominem. Non quòd alius Deus sit, & alius homo: sed qui Deus semper erat, homo ob nostram salutem esse dignatus est. Sciendum quoq; in Marcionis apostolo non esse scriptum, & per Deum patrem: volentis exponere Christum non à Deo patre, sed per semetipsum suscitatum, vt est illud: *Soluite templum hoc, & ego in triduo suscitabo illud.* Necnon & alibi, *Nemo tollit animam meam à me, sed ego pono eam à meipso: Potestatem habeo ponendi eam, & rursum potestatem habeo sumendi eam.*

PAVLVS Apostolus, non ab hominibus, neque per hominem, sed per Iesum Christum, & Deum patrem, qui suscitauit eũ à mortuis. Et qui [a] mecum sunt omnes fratres, ecclesijs Galatiæ. [b] Gratia vobis, & pax à deo patre, & domino nõstro Iesu Christo. [c] Qui dedit semetipsũ pro peccatis nostris,

a ¶ *Et qui mecum sunt omnes fratres, ecclesiis Galatiæ.*] In alijs epistolis, Sosthenes & Siluanus, interdum & Timotheus in exordio præponuntur: in hac tantùm, quia necessaria erat auctoritas plurimorum, omnium fratrum nomen assumitur. Qui & ipsi forsitan ex circuncisione erant, & à Galatis non contemptui ducebantur. Plurimum quippe facit ad populum corrigendum, multorum in vna re sententia atque consensus. Quod autem ait: ecclesijs Galatiæ, & hoc notandum, quia hic tantùm generaliter non ad vnam ecclesiam vnius vrbis, sed ad totius prouinciæ scribat ecclesias, & ecclesias vocet, quas postea errore arguat deprauatas. Ex quo noscendum dupliciter ecclesiam posse dici, & eam quæ non habeat maculam aut rugam, & verè corpus Christi sit: & eam quę in Christi nomine absq; plenis perfectisq; virtutibus congregetur. Quo modo sapientes bifariam nuncupantur, tam hi qui sunt plenæ perfectæq; virtutis, quàm illi qui incipiunt, & in profectu positi sunt. De perfectis dicitur: mittam ad vos sapientes. De incipientibus: *Argue sapientem, & diliget te.* Qui enim plenæ consummatæque virtutis est, correptione non indiget. Iuxta hunc sensum de cæteris quoq; virtutibus intelligendum: quòd scilicet fortis & prudens, pius, castus, iustus, & temperans, interdum plenè, interdum abusiuè accipiantur.

b ¶ *Gratia vobis, & pax à Deo patre, & domino nostro Iesu Christo.*] Non vt in cæteris epistolis, Dei patris & domini nostri Iesu Christi gratiam ponit & pacem: per quas absq; operum merito, & peccata nobis concessa sunt pristina, & pax indulta post veniam: sed prudenter iam causam agit aduersum eos qui fuerant à lege præuenti, & putabant se posse ex operibus iustificari: vt scirent se saluos gratia, in eo perseuerare debere quod cœperant.

c ¶ *Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris.*] Neque filius se dedit pro peccatis nostris absque voluntate patris: neque pater tradidit filium sine filij voluntate: sed hæc est voluntas filij, voluntatem patris implere, vt ipse loquitur in psalmo: *Vt facerem voluntatem tuam, Deus meus volui.* Dedit se autem filius, vt iniustitiam, quæ erat in nobis, iustitia ipse subuerteret. Tradidit se sapientia, vt sapientiam expugnaret. Sanctitas & fortitudo se obtulit: vt spurcitiam infirmitatemque deleret. Atque ita non solum in futuro sæculo, iuxta promissam spem, qua credimus, sed etiam hic de præsenti sæculo nos liberauit: dum commortui Christo

A transfiguramur in nouitatem sensus, & non sumus de hoc mundo, à quo meritò nec amamur. Quæritur quomodo præsens seculum malum dictum sit. Solent quippe hæretici hinc capere occasiones, vt alium lucis & futuri sæculi: alium tenebrarum & præsentis asserant conditorem. Nos autem dicimus, nõ tam sæculũ ipsum, quod die ac nocte annis currit & mensibus, appellari malum, quàm ὁμωνύμως ea quæ in sæculo fiant: quo modo sufficere dicitur diei malitia sua, & dies Iacob modici esse scribunt, & pessimi. Non quo spacium temporis, in quo vixit Iacob, malum fuerit, sed quo ea quæ sustinuit, per varia eum exercuerint tentamenta. Denique eo tempore, quo ille pro coniugibus seruiebat, & multis conflictabatur angustijs. Esau in requie erat: atq; ita idem temporis spacium, alij bonum, alij malum fuit, nec scriptum esset in Ecclesiaste: *Ne dixeris quia dies mei priores erant boni super istos:* nisi ad discrimen malorum. Vnde Ioannes ait: *Mundus omnis in maligno positus est.* Nõ quòd mundus ipse sit malus, sed quòd mala in mundo fiant ab hominibus: manducemus & bibamus dicentibus, cras enim moriemur. Et ipse Apostolus: *Redimentes,* inquit, *tempus, quia dies mali sunt.* Infamantur & saltus, sed quo infamiam homicidij loca quoque traxerint: syluæ, sed quo infamiam homicidij loca quoq; traxerint. Detestamur & gladium, quo humanus effusus est cruor, & calicem in quo venenum temperatum est, non gladij calicisque peccato: sed quòd odium mereantur illi qui his malè vti sunt. Ita & sæculum quod est spacium temporum, nõ per semetipsum aut bonum aut malum est: sed per eos qui in illo sunt, aut bonum appellatur aut malum. Quapropter Valentini delyramenta & fabulæ contemnendæ sunt: qui triginta αἰῶνας suos, ex eo quòd in scripturis sæcula legantur, affinxit: dicens eos esse animalia, & per quadradas & ogdoadas, decadas quoque & duodecadas tot edidisse numeros sæculorum. quot Æneia fœtus scropha generauit. Quærendum quoque quid sit inter sæculum, & sæculũ sæculi, siue sæcula sæculorum: & vbi pro breui temporis spacio, vbi pro æternitate ponatur: quia in Hebræo sæculum, id est, *a* עולם vbi *b* literam posita habuerit, æternitatem significat: vbi vero sine ע scribitur, annum quinquagesimum: quem illi Iobileum vocant. Ob hanc causam & ille Hebræus, qui propter vxorem & liberos amans dominum suum, aure pertusa seruitio subiugatur, seruire iubetur in sæculum: hoc est, vsque ad annum quinquagesimum. Et Moabitæ & Ammonitæ non ingrediuntur ecclesiam domini, vsq; ad quintam & decimam generationem, & vsque in sæculum: Quia omnis dura conditio, Iobilei soluebatur aduentu. Quidam dicunt eundem esse sensum in sæculis sæculorum, quem in sanctis sanctorum, in cœlis cœlorum, in operibus operum, in canticis canticorum, & quam habent differentiam cœli ad eos, quorum cœli sunt, & sancta quæ sanctorum comparatione sunt sanctiora, & opera quæ operum prælatione meliora sunt, & cantica quæ inter cantica vniuersa præcellunt: eandem habere & sæculum, quæ sæculorum collatione sunt sæcula. Præsens itaque sæculum ita edisserunt, vt dicant ex eo tempore illud esse numerandum, ex quo cœlum & terra sunt condita, & currere vsque ad consummationem mundi, quo Christus iudicaturus est omnia. Reuocant quoq; vltra, & in priora promouent gradum, de præteritis & futuris sæculis disputantes, bona an mala fuerint seu futura sint, & in tam profundas incidũt quæstiones, vt libros quoque & infinita volumina super hac dissertione condiderint. Quòd autem prologus Pauli, amen, Hebræo sermone concluditur: LXX. transtulerunt γένοιτο, id est, fiat: Aquila πεπιστωμένως, verè siue fideliter. Quod etiam in euangelio à Saluatore semper assumitur, sua per amen verba firmante.

a ¶ *Miror quod sic tam cito transferimini ab eo qui vos vocauit in gratiam,* & cæt.] Verbum translationis in Genesi primum legimus: vbi Enoch transtulit Deus, & non inuenie-batur. Et in regnorum postea libris: quando Achab à cultu Dei ad idolorum venerationem transtulit vxor sua Iezabel, vt faceret iuxta omnia quæ fecit Amorræus, quem disperdidit dominus à facie filiorum Israël. Sed cum sit vtraque translatio: illa Dei est, hæc diaboli. Qui transfertur à Deo, non inuenitur ab inimicis suis: nec ei potest insidiator obrepere. Hoc quippe significare æstimo, & non inueniebatur. Qui verò transfertur à diabolo: in hoc transfertur quod videtur esse, sed non est. Sapientes quoque sæculi eos qui de dogmate transferuntur ad dogmata, translatos vocant: vt Dionysius ille, cuius fuit ante sententia, dolorem non esse malum: postquam oppressus calamitatibus, & dolore cruciatus, cœpit affirmare quòd dolor esset summum omnium malorum, ab his appellatus est transpositus siue translatus, quòd scilicet à priori decreto recedens in contrarium recidisset. Miratur itaque Paulus: Primum quòd translati sint ab euangelij libertate in legalium operum seruitutem. Deinde quòd tam cito translati: quia non eiusdem reatus est transferri ab aliquo difficulter, & cito transferri: vt in martyrio non eadem pœna plectitur, qui absq; collectatione & tormentis statim prosiluit ad negandum, & ille qui inter eculeos, fidiculas, igneſque distortus, compulsus est quod credebat negare. Recens adhuc erat euangelij prædicatio, nõ grande tempus in medio, quo Galatas Apostolus ab idolis ad Christum traduxerat. Miratur itaque quo modo tam cito recesserint ab eo, ad cuius nomen dudum facti fuerant Christiani. Habet autem & locus ipse ὑπόθεσιν, quod ita suo ordine legi potest. Miror quòd sic tam cito transferimini à Christo Iesu, qui vos vocauit in gratiam, dicens: *Non veni vocare iustos sed peccatores ad pœnitentiam.* Gratia quippe salui facti sumus, & non per legem. *Translati autem,* inquit, *estis in aliud euangelium: quod non est aliud:* quia omne quod falsum est non subsistit, & quod veritati contrarium est, non est: vt illud: *Ne tradas domine sceptrum tuum his qui non sunt.* Et ea quæ non erant vocauit Deus: vt faceret esse quod non erat. Si autem hoc de his, qui in eundem credebant Deum, & easdem scripturas habebant, dicitur, quòd translati sint in aliud euangelium, quod non est euangelium: quid de Marcione & cæteris hæreticis, qui conditorem respuunt, & alterius Dei Christum simulant, æstimare debemus? Qui non in interpretatione legis & litteræ pugna vel spiritus labuntur & corruunt: sed de toto ecclesiæ iure discordant. Pulchrè autem ait: Nisi sunt aliqui qui vos conturbant, & volunt conuertere euangelium Christi. Volunt, inquit, euangelium Christi mutare, conuertere, turbare: sed non valent. Quia huius naturæ est, vt non possit aliud esse quàm verum est. Omnis qui euangelium alio interpretatur spiritu & mente quàm scriptum est, credentes turbat, & conuertit euangelium CHRISTI: vt id quod in facie est, post tergum faciat, & ea quæ post tergum sunt, vertat in faciem. Si quis tantùm litteram sequitur, posteriora ponit in faciem. Si quis Iudæorum interpretationibus acquieſcit, post tergum mittit ea quæ ex natura sua in faciem constituta sunt. Nec non & illud congruè, quod translationis verbum Galatis coaptatum est. γαλατία enim translationem in nostra lingua sonat.

b ¶ *Sed licet nos, aut angelus de cœlo euangelizet vobis, præter quàm quod euangelizauimus vobis, anathema sit,* & cæt.] Potest & hyperbolicè dictum accipi: non quo aut Apostolus aut angelus aliter potuerint prædicare quàm semel dixerant: sed etiam si hoc posset fieri, vt & apostoli & angeli mutarentur: tamen non esset ab eo, quod semel acceptum fuerat, recedendum: maximè cum ipse Apostolus in alio loco firmitatem fidei suæ ostendat, dicens: *Scio quia neque mors, neque vita, neque angeli, neque principatus, neque præsentia, neque futura, neque fortitudo, neque altitudo, neque profundum, neque alia creatura poterit nos separare à dilectione Dei, quæ est in Christo Iesu domino nostro. Veritatem dico, non mentior, testimonium mihi perhibente conscientia mea.* Hæc quippe dicta non sunt eius qui possit à Christi fide & dilectione aliquando discedere. Qui autem nolunt ὑπερβολικῶς hoc dictum esse, sed verè: quod scilic.

possint

CANON C

D

Matt. 6. d
Gen. 47. b
Eccl. 7. b
1 Ioan. 5. d
Esa. 22. d
Eph. 5. d
Luc. 5. f
Hest. 14. c
Exod. 21. a
Deut. 3. a
Gen. 5. d
3. Reg. 21. g
Rom. 8. g
Rom. 9. a

HIERON. M. 7. 8.

CANON E

possint & apostoli & angeli ad peiora conuerti: illud opponunt, quòd & ipse Paulus scierit posse se labi, si segnius ageret, dicens: *Subijcio autem corpus meum, & in seruitutem redigo, ne alijs prædicans ipse reprobus inueniar.* Angelos quoque esse mutabiles, qui non seruauerint principatum suum, sed relinquentes proprium domicilium, in iudicio magni diei, vinculis æternis sub caligine reseruantur. Dei solius naturam esse immutabilem: de quo scribitur: *Tu verò ipse es.* Et ipse de se: *Ego Deus vester, & non mutor.* Cecidisse luciferum qui mane oriebatur, & eũ qui mittebat quondam ad omnes gentes, in terra esse contritum, Eleganter in hoc loco vir doctissimus Tertullianus aduersus Apellem & eius virginem Philumenem, quam angelus quidam diabolici spiritus & peruersus impleuerat, hunc esse scribit angelum, cui multo antequam Apelles nasceretur, spiritus sancti vaticinio sit anathema per apostolum prophetatum. Porro ἀνάθεμα verbum proprie Iudæorum est, & positum tam in Iesu Naue, quàm in Numeris: quando omnia quæ erant in Hiericho & Madianitarum, detestationi & anathemati habenda Dominus imperauit. Interrogemus eos, qui Christum & Apostolum Paulum, boni Dei & vsque ad illud tempus ignorati, vel filium asserunt esse vel seruum, qui maledicere nesciat, nec nouerit aliquem condemnare: quo modo nunc Apostolus eius verbo, Iudæorum, id est, creatoris vtatur, & perire vel angelum vel apostolum velit, cum ipse non soleat vlcisci. Quod autem addidit: sicut prædiximus, & nunc iterum dico, ostendit se & in principio hoc ipsum cauentem denunciasse anathema eis, qui aliter prædicaturi erant, & nunc postquam prædicatum est, id anathema decernere quod ante prædixerat. Propterea autem & sibi, quem aliud in Iudæa facere, aliud docere in gentibus criminabantur, & angelo, quem maiorem etiam præcessoribus suis apostolis esse constabat, anathema denũciauit. Vt non magna Petri & Ioannis putaretur auctoritas: cum nec sibi liceret qui eos ante docuerat, nec angelo aliter prædicare, quàm semel didicerant: Se itaque & angelum nominatim posuit: alios verò absque nomine. Si quis, inquit, vobis euangelizauerit, vt in generali vocabulo, nec præcessoribus faceret iniuriam, & tamen nomina eorum latenter ostenderet.

1.Cor. 9.d
Iud b.
Psal.101.d
Malac.3.b
Esai.14.c
Ioſ.6.c.7.b
Num. 21.a

F

a ¶ *Modo enim hominibus suadeo an Deo: aut quæro hominibus placere,* &c.] Non putemus ab Apostolo nos doceri, vt exemplo suo hominum iudicia contemnamus, qui in alio loco dixerit: *Scientes ergo timorem domini, hominibus suademus: Deo autem manifesti sumus,* & illud: *Sine offensione estote Iudæis & gentibus & ecclesiæ Dei: sicut & ego omnibus per omnia placeo, non quærens quod mihi vtile est, sed quod multis, vt saluentur.* Sed si fieri potest, vt pariter Deo & hominibus placeamus, placendum est & hominibus. Sin autem aliter non placemus hominibus, nisi Deo displiceamus: Deo magis quàm hominibus placere debemus. Alioquin & ipse infert, cur omnibus per omnia placeat: *Non quærens,* inquiens, *quod mihi vtile est: sed quod multis, vt saluentur.* Qui autem ex ea charitate, quæ non quærit quæ sua sunt, sed quæ aliena, placet omnibus vt saluentur: vtique Deo primum placet, cui salus hominum curæ est. Habet autem & verbum quod hic specialiter additum est, modò: vel placendum esse pro tempore hominibus vel displicendum: vt qui modo non placet propter euangelij veritatem, placuerit quondam ob salutem plurimorum. Placuerat Paulus aliquando Iudæis, cum æmulator existens paternarum traditionum, sine querela ante in lege versatus est, & tantùm habuit in maiorum ceremonijs ardoris & fidei, vt in Stephani nece particeps fuerit, & Damascum perrexerit ad eos, qui à lege desciuerant vinciendos. Sed postquam in vas electionis de persecutore translatus est, & cœpit prædicare fidem, quam quondam expugnauerat, cœpit pariter displicere Iudæis, quibus ante placuerat. Hoc est ergo quod ait. Numquid quæro Iudæis placere, quibus displicendo, Deo placui? Si enim illis placerem, adhuc Christi seruus non essem. Assererem quippe legem, & euangelij gratiam destruerem. Nunc autem propterea, ne in simulationem quidem obseruandæ legis adducor: quia non quæro & Deo placere pariter & Iudęis: quibus quicumq; placet, Deo displicet. Ipsum quoque verbum, suadere, de humano vsu sumptum est: cum quis id quod ipse habet & semel imbibit, etiam cæteris conatur inserere, & in plurimis scripturarum locis legitur, ex quibus illud est: *Suasio non est ex eo qui vocauit vos.* Necnon & in Actibus apostolorum: Venerunt ergo ad eum Iudæi in hospitium multi: quibus exponebat contestans eis regnum Dei, suadensque eis de Iesu, ex lege Moysi & prophetis vsq; ad vesperum. Hoc autem totum ideo: quia disseminatum de eo fuerat, occultè illum custodire legem, & Hierosolymis cum his qui Iudaizabant, consortium miscuisse.

1.Cor.5.b
1.Cor.10.g
Phil.2.c
Infr. eod.c
Act. 8.a

b ¶ *Notum enim vobis facio fratres euangelium, quod euangelizatum est à me: quia non est secundum hominem,* &cæt.] Ex hoc loco Ebionis & Fotini dogma conteritur: quòd Deus sit Christus, & non tantùm homo. Si enim euangelium Pauli non est secundum hominem, neque ab homine accepit illud, aut didicit: sed per reuelationem Iesu Christi: non est vtiq; homo Iesus Christus, qui Paulo euangelium reuelauit. Quòd si nõ est homo, consequenter Deus est. Non quo hominem negemus assumptum: sed quo tãtùm hominem renuamus. Quæritur, vtrum totius orbis ecclesiæ Dei acceperint euangeliũ, an hominis? Quotus enim quisque nostrum per reuelationem CHRISTI didicit: & non homine prędicante cognouit? Ad quod respondebimus: Eos qui possint dicere, *An experimentum eius quæritis, qui in me loquitur Christus. Et viuo autem iam non ego, viuit autem in me Christus:* non tam ipsos docere quàm in ipsis Deum, qui ad sanctos loquatur: *Ego dixi dij estis, & filij excelsi omnes,* & statim de peccatoribus: *Vos autem vt homines moriemini, & tamquam vnus de principibus cadetis.* Cùm igitur Paulus loquitur & Petrus, qui non moriuntur vt homines, neque vt vnus de principibus corruunt: Deos eos esse manifestum est. Qui autem dij sunt, tradunt Dei euangelium, & non hominis. Marcion & Basilides, & cæteræ hæreticorum pestes, non habent Dei euangelium: quia non habent spiritum sanctum, sine quo humanum fit euangelium quod docetur. Nec putemus in verbis scripturarum esse euangelium, sed in sensu. Non in superficie, sed in medulla. Non in sermonem folijs, sed in radice rationis. Dicitur in propheta de Deo: Sermones eius boni sunt cum eo. Tunc scriptura vtilis est audientibus, cum absque CHRISTO non dicitur: cum absque patre non profertur: cum sine spiritu non eam insinuat ille qui prædicat. Alioquin & diabolus, qui loquitur de scripturis, & omnes hæreses, secundum Ezechielem, inde sibi consuunt ceruicalia, quæ ponant sub cubito vniuersæ ætatis. *Ego quoque ipse qui loquor:* si Christum in me habeo, non habeo euangelium hominis: si autem peccator sum, dicitur mihi: *Peccator dixit Deus: quare tu enarras iustitias meas, & assumis in labijs tuis testamentum meum? Tu autem odisti disciplinam, & proiecisti verba mea post te,* & cætera quæ sequuntur. Grande periculum est in ecclesia loqui, ne forte interpretatione peruersa de euangelio Christi, hominis fiat euangelium: aut quod peius est, diaboli. Inter accipere autem & discere hoc interest: quòd accipit euangelium cui primum insinuatur, & ad fidem eius adducitur, vt credat vera esse quæ scripta sunt. Discit autẽ is, qui ea quæ in illo per ænigmata & parabolas figurata sũt, explanata & disserta cognoscit, & cognoscit nõ homine reuelante, sed Christo: qui reuelauit Paulo, aut Paulo in quo loquitur Christus. Verbũ quoq; ipsum ἀποκάλυψεως, id est, reuelationis, propriè scripturarum est, & à nullo sapientium sæculi apud Græcos vsurpatum. Vnde mihi videntur quemadmodũm in alijs verbis, quæ de Hebræo in Græcum LXX. interpretes transtulerunt: ita & in hoc magnopere esse conatos, vt proprietatem peregrini sermonis exprimerent, noua

Infr.5.b
Act.28.f
1.Cor.13.a
Infr.2.d
Psal.81.b
1.q.1. Marcion.
Mich.2.b
Ezec.13.c
Psal.49.c

G

H

nouis

A

nouis rebus verba fingentes:& ſonare, cum quid tectum & velatum,ablato deſuper operimento oſtenditur, & profertur in lucem. Hoc vt manifeſtius fiat, accipite exemplum. *Exod. 33.b & 34.g* Moyſes cum Deo reuelata & aperta facie loquebatur, id eſt abſque velamine:ad populum autem loquens, quia vultum eius attendere non valebant, velamen ponebat in facie. Ante arcam quoque teſtamenti *Num. 4.a* velum oppanſum erat: quod cum fuiſſet reductum, ea quæ ante abſcondita fuerant prodebantur, & vt ipſo verbo vtar, reuelabantur. Si itaque hi qui diſertos ſæculi legere conſueuerunt, cœperint nobis de nouitate & vilitate ſermonis illudere:mittamus eos ad Ciceronis libros, qui de quęſtionibus philoſophiæ prænotantur,& videant,quanta ibi neceſſitate compulſus ſit,tanta verborum portenta proferre,quæ numquam Latini hominis auris audiuit, & hoc cum de Græco, quæ lingua vicina eſt, transferret in noſtram: Quid patiuntur illi qui de Hebræis difficultatibus proprietates exprimere conantur, & tamen multò pauciora ſunt in tantis voluminibus ſcripturarum, quæ nouitatem ſonent,quàm ea quę ille in patuo opere congeſſit. Poteſt autem, ſicut in principio diximus,cum exponeremus: Paulus Apoſtolus non ab hominibus,neque per hominem: ita & in præſenti loco obliquè in Petrum accipi,& in cæteros præceſſores eius, quod nullius pro lege auctoritate moueatur, qui Chriſtum ſolum euangelij habeat præceptorem.Porrò reuelationem illam ſignificat, cum Damaſcum vadens, in itinere Chriſti vocem meruit audire,& cæcatis oculis, verum mundi lumen intuitus eſt.

ego ab homine accepi illud, neq; didici: ſed per reuelationem Ieſu Chriſti. [a] Audiſtis.n.conuerſationem meam aliquando in Iudaiſmo: quoniam ſupra modum perſequebar eccleſiã Dei, & expugnabã illam, & proficiebã in Iudaiſmo, ſupra multos coætaneos meos in genere meo: abundãtius æmulator exiſtens paternarũ mearum traditionum. [b] Cum autem placuit ei qui me

a ¶ *Audiſtis enim conuerſationem meam aliquando in Iudaiſmo: quoniam ſupra modum perſequebar eccleſiam Dei,*&c.] Plurimum prodeſt Galatis iſta narratio, quo modo Paulus vaſtator quondam eccleſiæ, & Iudaiſmi acerrimus defenſator, ad

B Chriſti fidem repente conuerſus ſit.Et hoc eo tempore,quo crucifixus primum annunciabatur in mundo: quo nouum dogma & à gentibus & à Iudæis totius orbis finibus pellebatur.Dicere enim poterant:Si ille,qui à parua ætate Phariſęorum inſtitutus eſt diſciplinis: qui omnes coætaneos ſuos in Iudaica traditione ſuperabat,nũc defendit eccleſiam, quam quondam validiſſimè perſequebatur; & magis CHRISTI gratiam & nouitatem vult habere cum inuidia omnium, quàm vetuſtatem legis cum laude multorum: quid nos facere oportet, qui ex gentilitate eſſe cœpimus Chriſtiani? Pulchrè verò adiunxit:*ſupra modum perſequebar eccleſiam Dei*: vt hinc quoque admiratio naſceretur, quòd non vnuſquiſque de his qui leuiter perſequebantur eccleſiam: ſed ille, qui cæteros in perſecutione vincebat, conuerſus ad fidem ſit. Et prudenter,dum aliud narrat, interſerit non tam Dei ſe ſeruiſſe legi quàm paternis,id eſt, phariſæorum traditionibus: qui docent doctrinas & mandata hominum, & reijciunt legem dei, vt ſtatuant traditiones ſuas. Quàm pulchra autem obſeruatio ponduſque verborum. *Audiſtis*, inquit, *conuerſationem meam aliquando in Iudaiſmo*: conuerſationem,non gratiam: aliquando,non modo: in Iudaiſmo, non in lege Dei: *Quoniam ſupra modum perſequebar eccleſiam Dei,& deuaſtabam illam.* Non perſequebatur vt cæteri, ſed ſupra modum. Nec ſufficiebat quamuis vehemens perſecutio: ſed quaſi quidam graſſator, eccleſiam & prædo vaſtabat. Nec ait,eccleſiam CHRISTI,vt tunc putabat, quem ducebat contemptui, quem perſequebatur, ſed vt nunc credit, eccleſiam Dei:vel ipſum Chriſtum Deum eſſe ſignificans: vel eiuſdem Dei eſſe eccleſiam, qui quondam legis dator fuit. *Et proficiebam*, inquit, *in Iudaiſmo ſupra multos coætaneos meos in genere meo: abundantius æmulator exiſtens paternarum mearum traditionum.* Rurſum profectum non legis Dei,ſed Iudaiſmi vocat. Nec ſuper omnes, ſed ſuper plurimos: nec ſuper ſenes, ſed ſuper coætaneos: vt & ſtudium ſuum referret in lege, & iactantiam declinaret.Paternas autem traditiones,non domini mandata commemorans,& ſe phariſæum ex phariſæis indicauit, & habuiſſe quidem zelum Dei, ſed non ſecundum ſcientiam. Vſque hodie autem qui Iudaico ſenſu ſcripturas intelligunt,perſequuntur eccleſiam Chriſti, & populantur illam:non ſtudio legis Dei, ſed traditionibus hominum deprauati.

b ¶ *Cum autem placuit ei qui me ſegregauit de vtero matris meæ,* &cæt.] Non ſolum in hoc loco, ſed ad Romanos Paulus ſe- *Rom. 1.a*
gregatum in euangelium Dei eſſe ſe ſcribit: Et Hieremias,an- *Hier. 1.b*
tequam formaretur in vtero, & conciperetur in vulua matris ſuæ, notus Deo ſanctificatuſque perhibetur: Et ex iuſti, ſiue vt quidam putant, ex Saluatoris perſona dicitur: *In te proiectus ſum ex vulua: ex vtero matris* *Pſal. 21.b*
meæ Deus meus es tu. E contra de peccatoribus Dauid canit:*Ecce enim in iniquitatibus conceptus ſum, & in delictis concepit me mater mea.* Et in alio loco: *Abalienati ſunt peccatores à vulua.* Et in *Pſal.50.a*
vtramque patrem,antequam paruuli naſcerentur, Deus Ia- *Pſal 57.a*
cob dilexit: Eſau autem odio habuit. Inueniunt locum hæ- *Mal. 1.a*
retici,qui diuerſas naturas eſſe prætendunt, ſpiritualem videlicet & animalem,& χοϊκὸν: & aliam ſaluari,aliam perire, aliam inter vtramque conſiſtere: quòd nunquam aut iuſtus eligeretur,antequam aliquid boni faceret:aut peccator oderetur ante delictum, niſi eſſet pereuntium & ſaluandorum natura diuerſa.Ad quod poteſt ſimpliciter reſponderi, hoc ex Dei præſcientia euenire: vt quem ſcit iuſtum futurum, prius diligat quàm oriatur ex vtero: & quem peccatorem, oderit antequam peccet: Non quo & in amore & in odio iniquitas Dei ſit:ſed quo non aliter eos habere debeat, quos ſcit vel peccatores futuros eſſe vel iuſtos: Nos vt homines tantùm de præſentibus iudicare: illum cui futura iam facta ſunt, de fine rerum,non de exordijs ferre ſententiam. Et hæc quidem ſimplicius dicta ſunt, & abſque altiori diſſertione poſſunt vtcumque placere lectori. Cæterùm, qui iniuſtum Deum nituntur aſſerere: poſt illud, quod dudum poſuimus, *Abalienati ſunt peccatores à vulua*:inferunt etiam cętera quæ ſequuntur:*Errauerunt ab vtero:locuti ſunt falſa.* Et dicunt, quo modo ſtatim ab vtero errauerunt peccatores & falſa locuti ſunt, qui nec ſermonem potuerunt habere nec ſenſum? Aut quæ eſt iſta iuſtitia præſcientiæ Dei, alium amare & cuſtodire priuſquam naſcatur:alium deteſtari? Et cauſas huius rei ad priorem vitam referunt, quod vnuſquiſque pro merito ſuo, à primo ſtatim ortu bonis aut malis angelis aſſignetur. Totumque illum locum de Iacob & Eſau, cuius nunc fecimus mentionem, ita ad Romanos ſcriptum ventilant, vt non abſque ſudore & Chryſippi eis poſſit helleboro re- *Rom. 9. a*
ſponderi. Non eſt autem ipſum, reuelaret filium ſuum in me,quòd ſi diceret, reuelaret filium ſuum mihi. Cui enim quid reuelatur, huic illud poteſt reuelari, quod ante in eo non erat.In quo verò reuelatur: illud reuelatur quod prius fuit in eo, & poſtea reuelatum eſt. Simile eſt illud in euangelio:Medius in vobis ſtat,quem vos neſcitis. Et alibi: *Erat* *Ioan. 1.d*
lux vera quæ illuminat omnem hominem venientem in mundum. Ex quo perſpicuum fit natura omnibus Dei ineſſe notitiam,nec quemquam ſine Chriſto naſci, & non habere ſemina in ſe ſapientiæ & iuſtitiæ,reliquarumque virtutum. Vnde multi abſque fide & euangelio Chriſti, vel ſapienter faciunt aliqua vel ſanctè:vt parentibus obſequantur, vt inopi manum porrigant,non opprimant vicinos,non aliena diripiant:magiſque iudicio Dei obnoxij fiant, quòd habentes in ſe principia virtutum & Dei ſemina,non credunt in eo,ſine quo eſſe non poſſunt. Poteſt & aliter accipi in Paulo Dei filius reuelatus,quòd prædicante illo agnitus ſit gentibus,quem antea neſciebat.

a ¶ *Continuò non acquieui carni & ſanguini.*] Siue vt in græco melius habet: Non contuli cum carne & ſanguine. Scio pleroſque de apoſtolis hoc dictum arbitrari, Nam & Porphyrius obijcit, quòd poſt reuelationem CHRISTI, non fuerit dignatus ire ad homines, & cum eis conferre ſermonem: ne poſt doctrinam videlicet dei à carne & ſanguine inſtrueretur. Sed abſit vt ego Petrum, Ioannem & Iacobum, carnem & ſanguinem putem: quæ regnum Dei poſſidere *1.Cor. 15.f*

non

CANONE

non possunt. Si spirituales Apostoli, caro & sanguis sunt, quid de κολυβοῖς arbitramur? Non contulit planè Paulus post reuelationem Christi cum carne & sanguine: quia noluit margaritas proijcere ante porcos: nec dare sanctum canibus. Vide quid de peccatoribus scriptum sit: *Non permanebit spiritus meus in hominibus istis, quia carnes sunt.* Cum talibus qui caro & sanguis erant, quæ Petro quoque non reuelauerunt filium Dei, non contulit Apostolus Euangelium; quod ei fuerat reuelatum: sed paulatim eos de carne & sanguine vertit in spiritum, & tunc demum eis occulta Euangelij sacramenta commisit. Dicat quispiam: Si statim non contulit cum carne & sanguine Euangelium: tamen subintelligitur quòd postmodum cum sanguine & carne cõtulerit, & sensus hic, quo Apostoli excusantur, ne caro & sanguis sint, stare non poterit: dum nihilominus qui in principio cum carne & sanguine non contulit, postmodum, vt dixi, cum sanguine & carne contulerit. Quæ propositio nos coartat vt sic distinguam est, ne statim siue continuò, cùm carne iungamus & sanguine: sed cum superioribus hærere faciamus, & legatur: Cùm autem placuit ei qui me segregauit de vtero mattis meæ: Ac deinde? Vt reuelaret filium suum in me: Et ad extremum: *Et euangelizarem illum in gentibus* continuò, vt à proprio incipiat exordio: *Non contuli cum carne & sanguine*, magisque arbitrandum est sic stare sensum: quia qui statim missus sit post reuelationem Christi, Euangelium gentibus annunciare nõ stetterit: nec moris quibusdam tempus produxerit eundo ad Apostolos, & reuelationem domini cum hominibus conferendo: sed abiecit in Arabiam, & rursus reuersus Damascum, post tres annos Euangelium prædicauerit: & tunc demum Hierosolymam veniens, Petrum, Ioannem, & Iacobum viderit.

Gen. 6. Sec. 70.

Matt. 16. b

F

b ¶ *Neq; veni Hierosolymam ad antecessores meos Apostolos.*] Si de Apostolis dixerat, non contuli cum carne & sanguine: quid necesse fuerat idipsum iterare dicentem: Neq; veni Hierosolymam ad antecessores meos apostolos? Is itaque sensus tenendus, quem supra exposuimus.

c ¶ *Sed abij in Arabiam, & iterum reuersus sum Damascum.*] Non sibi videtur historiæ ordo concinere: referente Luca in Actibus apostolorum: quòd cum Paulus post fidem CHRISTI per dies multos euangelium Damasci loqueretur audenter: factæ fuerint ei insidiæ, & in sporta per murum nocte dimissus sit, & venerit Hierosolymam tentans se iungere discipulis. A quibus cum vitaretur & timerent ad eum accedere, à Barnaba ad apostolos illum esse perductum, & ibi narrasse quo modo dominum viderit in itinere, & Damasci fiducialiter egerit in nomine domini Iesu. *Erat*, inquit, *cum illis, intrans & exiens in Hierusalem, fiducialiter agens in nomine domini. Loquebatur quoque & disputabat cum Græcis: illi autem quærebant occidere eum. Quod cum cognouissent fratres, deduxerunt eum Cæsaream, & dimiserunt Tharsum.* Hic autem dicit se primùm esse in Arabiam, & iterum reuersum Damascum: post triennium venisse Hierosolymam, & vidisse Petrum, & cum eo mansisse diebus quindecim, nec præter Iacobum fratrem domini alterum conuenisse. Quæ vt vera credantur (dubia quippe videri absentibus poterant) sub testatione confirmat dicens: Quæ autem dico vobis: ecce coram Deo, quia non mentior. Possumus igitur æstimare isse quidem Paulum secundum Lucæ historiam Hierosolymam, non quasi ad antecessores apostolos, vt aliquid ab illis disceret: sed vt persecutionis impetum declinaret: qui sibi Damasci propter euangelium Christi fuerat concitatus: & sic venisse Hierosolymam, quasi ad quamcumque aliam ciuitatem. Inde eum statim propter insidias recessisse, & venisse Arabiam siue Damascum: atque inde post triennium ad videndum Petrum Hierosolymam reuertisse. Vel certè ita: Statim vt baptizatus sit, & accepto cibo confortatus, fuisse eum cum discipulis qui erant Damasci per dies aliquot, & stupentibus cunctis in synagogis Iudæorum, prædicasse continuo quòd esus esset filius Dei, & tunc isse in Arabiam, & de Arabia me segregauit de vtero matris meæ: & vocauit per gratiam suã, vt reuelaret filium suũ in me, vt euangelizem illum in gentibus. [a] Continuò nõ acquieui carni & sanguini. [b] Neq; veni Hierosolymã ad antecessores meos apostolos. [c] Sed abij in Arabiam, & iterũ reuersus sum Damascum. Deinde [d] post annos tres, veni Hierosolymam videre Petrum. [e] Et mãsi apud eum diebus quindecim. [f] Alium autem apostolorũ vidi neminem, Damascum reuertisse, & ibi fecisse triennium: quos dies multos scriptura testatur, dicens: *Cum implerentur autem dies multi, consilium fecerunt Iudei, vt eum interficerent.* Notæ autem factæ sunt Saulo insidiæ eorum, & custodiebant portas die ac nocte, vt eum interficerent. Accipientes ergo discipuli eius nocte, per murum dimiserunt eum, submittentes in sporta. Cum autem venisset Hierusalem, tentabat iungere se discipulis. Lucam verò iccireo de Arabia præterisse, quia forsitan nihil dignum apostolatu in Arabia perpetrarat, & ea potius compendiosa narratione dixisse, quę digna Christi euangelio videbantur. Nec hoc segnitiæ apostoli deputandum, si frustra in Arabia fuerit: sed quo aliqua dispensatio & Dei præceptum fuerit vt taceret. Nam & postea legimus Paulum cum Sila egressum, prohibitum esse à Spiritu sancto verbum in Asia loqui. Aliter: *Sed abij in Arabiam, & iterum reuersus sum Damascum.* Quid mihi prodest ista relatio, si legam quòd Paulus post reuelationem CHRISTI statim ierit in Arabiam, & de Arabia statim Damascum fuerit reuersus: nec sciam quid ibi gesserit, quidve vtilitatis habuerit itus ac reditus? Dat mihi occasionem altioris intelligentiæ, in hac eadem epistola ipse apostolus cum de Abraham, Agar, & Sara disputans: Quæ quidem sunt, inquit, per Allegoriam dicta. Hæc enim sunt duo testamenta: vnum quidem à monte Sina in seruitutem generans, quæ est Agar. Sina enim mons est in Arabia, qui iunctus est ei, quæ nunc est Hierusalem. Et docet vetus testamentum, hoc est, ancillæ filium, in Arabia (quæ interpretatur humilis & occidua) constitutum, Statim itaque vt credidit Paulus, ad legem, ad prophetas, ad veteris testamenti iam in occiduo positi sacramenta conuersus, quæsiuit in eis Christum, quem iussus fuerat in gentibus prædicare, & reperto illo, non est ibi diutius commoratus, sed reuersus est Damascum: hoc est, ad sanguinem & ad passionem Christi, & inde prophetica lectione firmatus pergit Hierosolymam, locum visionis & pacis: non tam discîturus aliquid ab apostolis, quàm cum eis euangelium quod docuerat collaturus.

Act. 9. d

G

Act. 9. d

Act. 16. a

H

d ¶ *Deinde post annos tres, veni Hierosolymam videre Petrum.*] Non vt oculos, genas, vultumq; eius aspiceret, vtrum macilentus, an pinguis: aduncone naso esset, an recto: & vtrum frontem vestiret coma: an (vt Clemens in Periodis eius refert) caluiciem haberet in capite. Nec puto apostolicæ fuisse grauitatis, vt post tantam triennij præparationem, aliquid humanum in Petro voluerit aspicere. Sed his oculis aspexit eũ, quibus & modò in epistolis suis videtur. His oculis Paulus vidit Cephan, quibus nunc à prudentibus quibusque Paulus ipse conspicitur. Quòd si cui non videtur, cùm superiori sensu iunget hæc omnia: quòd nihil sibi apostoli contulerint. Nam & quòd iussus sit ire Hierosolymam, ad hoc isse, vt videret Apostolum non discendi studio, qui & ipse eundem prædicationis haberet auctorem, sed honoris priori apostolo deferendi.

Eadem.

e ¶ *Et mansi apud eum diebus quindecim.*] Non grandi indiguit magisterio, qui tanto se ad videndum Petrum tempore præparauit. Et licet quibusdam superfluum videatur, numeros quoque qui in scripturis sanctis sunt obseruare: tamen non ab re arbitror quindecim dies, quibus apud Petrum Paulus habitauit, plenam significare scientiam, consummatamque doctrinam. Siquidem quindecim sunt carmina in psalterio, & quindecim gradus per quos ad canendum Deo, & in atrijs eius consistendum iustus ascendit. Ezechias quoq; quindecim annorum spacio sibi ad vitam dato, signũ accipere meretur in gradibus: & Solennitates Dei à quintodecimo die incipiunt. Necnon (quia duplicem intelligẽtiam sequimur) propterea quindecim ponit dies: vt ostendat nõ fuisse grande tempus, quo potuerit aliquid à Petro discere: vt ad illum sensum, à quo cœpit, cuncta referantur, se non ab homine doctum esse, sed à Deo.

Esai. 38. b

Exod. 12. a

f ¶ *Alium autem Apostolorum vidi neminem, nisi Iacobum*

bum fratrem Domini.] Memini me dum Romæ essem, impulsu fratrum librum de sanctæ Mariæ virginitate edidisse perpetua. In quo mihi necesse fuit de his qui fratres Domini dicti sunt, diutius disputare. Vnde qualiacumque sunt illa, quæ scripsimus, his contenti esse debemus. Nunc hoc sufficiat, vt propter egregios mores, & incomparabilem fidem, sapientiamque non modicam, frater dictus sit Domini, & quòd primus ei ecclesiæ præfuerit, quæ primain Christum credens ex Iudæis fuerat congregata. Dicuntur quidem & cæteri apostoli fratres Domini, sicut in Euangelio: *Vade, dic fratribus meis: Vado ad patrem meum, & ad patrem vestrum: ad Deum meum, & ad Deum vestrum.* Et in Psalmo: *Narrabo nomen tuum fratribus meis: in medio ecclesiæ cantabo te.* Sed præcipuè hic frater dicitur, cui filios matris suæ ad patrem vadens Dominus commendauerat. Et quo modo Iob & ceteri patriarchæ dicti sunt quidem famuli Dei: sed quasi egregium quiddam Moyses habuit, vt scriberetur de eo: *Sed non sicut Moyses famulus meus*: sic & beatus Iacobus specialiter frater Domini (vt ante diximus) appellatus est. Quòd autem exceptis duodecim, quidam vocentur Apostoli, illud in causa est: omnes qui Dominum viderant, & eum postea prædicabant, fuisse Apostolos appellatos, vt ad Corinthios scribitur: *Quia visus est post hæc illis vndecim: deinde visus est plus quàm quingentis fratribus simul, ex quibus multi manent vsque adhuc: quidam autem dormierunt: deinde visus est Iacobo, deinde Apostolis omnibus.* Paulatim verò tempore procedente, & alij ab his quos Dominus elegerat ordinati sunt Apostoli: sicut ille ad Philippenses sermo declarat, dicens: *Necessarium autem existimaui Epaphroditum fratrem cooperatorem & commilitonem meum: vestrum autem Apostolum & ministrum necessitatis meæ mittere ad vos.* Et ad Corinthios de talibus scribitur: *Siue Apostoli ecclesiarum in gloria Dei*: Silas quoque & Iudas ab Apostolis, Apostoli nominati sunt. Vnde vehementer errauit, qui arbitratus est Iacobum hunc de Euangelio esse Apostolum fratrem Ioannis: quem constat post Stephanum iuxta fidem Actuum Apostolorum sanguinem fudisse pro Christo. Hic autem Iacobus Episcopus Hierosolymorum primus fuit, cognomento iustus: vir tantæ sanctitatis & rumoris in populo, vt fimbriam vestimenti eius certatim cuperent attingere. Qui & ipse postea de templo à Iudæis præcipitatus, successorem habuit Simeonem, quem & ipsum tradunt pro Domino crucifixum. Negat se itaque præter hos quemquam Apostolorum conueniisse, ne occulta contradictio nasceretur: etiam si à Petro non es doctus, alios habuisti Apostolos præceptores. Non vidit autem eos: non quo contemptui duceret, sed quòd illi ad Euangelium prædicandum toto fuerant orbe dispersi.

minem, nisi Iacobum fratrem Domini. Quæ [a] autem scribo vobis: ecce coram Deo, quia non mentior. [b] Deinde veni in partes Syriæ & Cilicię. [c] Eram autem ignotus facie ecclesijs Iudææ, quæ erant in Christo Iesu. Tantum autem auditum habebāt: quoniā qui persequebatur nos aliquando, nunc euangelizat fidem, quam quondam expugnabat: & in me glorificabant Deum.

Caput II.

Deinde [d] post annos quattuordecim rursum ascendi Hierosolymam cum Barnaba, assumpto & Tito. Ascendi autem secundum reuelationem, & contuli cum eis Euangelium quod prædico in gentibus, seorsum autem his qui videbantur, ne fortè in vacuum currerem, dentibus esset ignotus. Ex quo ostendit, non Petrum, non Iacobum, non Ioannem se habuisse doctores, sed Christum, qui sibi Euangelium reuelasset. Simul autem notandum, quòd supra dicatur ecclesiam expugnasse, hic fidem: ibi homines, hic rem, vt nunc opportunius inferretur: Euangelizat fidem, quam aliquando expugnabat, De ecclesia enim similiter sonare non poterant.

Caput II.

Deinde post annos quattuordecim, &c.] *& contuli cum eis euangelium quod prædico in gentibus*, &c.] Id quod supra Latinus interpres, acquieui dixerat in eo loco vbi scriptum est: Continuo non acquieui carni & sanguini: in præsenti loco, contuli, magis quàm acquieui, interpretatus est. Et vt verius dicam, sermo Græcus ἀνεθέμην, aliud quiddam quàm apud nos intelligitur: cum scilicet ea quæ nouimus, conferimus cum amico, & quasi in sinum eius & conscientiam reponimus: vt pari consilio vel probanda sint, vel improbanda quæ nouimus. Ascendit igitur post quattuordecim annos Hierosolymam: & qui prius tantùm ad videndum perrexerat Petrum, & diebus quindecim manserat apud eum: nunc se dicit ideo perrexisse, vt conferret cum Apostolis Euangelium, assumpto Barnaba circunciso, & Tito ex gentibus habente præputium: vt sub ore duorum & trium testium, staret omne verbum. Aliud est autem conferre, aliud discere. Inter conferentes æqualitas est, inter docentem & discentem, minor est ille qui discit. In principio fidei in transitu Apostolos videt. Post annos (vt ipse ait) decem & septem, plenè cum eis loquitur, & se humiliat, & ne fortè in vacuum aut curreret, aut cucurrisset, inquirit. duplicem ob causam, quo & humilitas ostenderetur Pauli, qui doctor in toto orbe iam gentium, ad præcessores Apostolos cucurrisset, & Galatæ discerent non reprobasse Euangelium eius, eos quoque qui in Iudæa ecclesijs præsidebant. Simul autem & illud docet, quòd pro Christi fide & Euangelij libertate, ad eos ipsos qui de eo plura cognouerant, quòd legem infringeret, Moysen destrueret, circuncisionem penitus auferret, ausus sit ducere Titum hominem incircuncisum. Et inter tantam multitudinem Iudæorum & inimicos suos (qui quasi ob zelum legis sanguinem eius haurire cupiebant) nec ipse, nec Titus aliquo sint terrore superati necessitati cedere. Quæ potuit habere veniam, vel pro loco, vel pro auctoritate maiorum, vel pro numero ecclesiarum, quæ de Iudæis in Christo credebant: vel pro tempore, ne tantam simul inuidiam sustinerent. Quidam post quattuordecim annos eum Hierosolymam ascendisse tunc dicunt, quando in Actibus

a ¶ *Quæ autem scribo vobis: ecce coram Deo, quia non mentior.*] Siue simpliciter accipiendum, vt sit: quæ scribo vobis, vera sunt, & Deo teste confirmo, quia nulla arte verborum, nullo sunt fucata mendacio. Siue altius, vt legatur: quæ scribo vobis, coram Deo sunt: id est, Dei digna conspectu. Quare autem Dei digna conspectu? Quia scilicet non mentior. Et quo modo *oculi Domini super iustos*: auertit autem faciem suam à conspectu impiorum: ita nunc ea quæ scribuntur, coram Domino sunt, me non mentiente qui scribo: quæ non essent coram Domino, si mentirer. Hoc autem non solum de his quæ nunc scribit ad Galatas potest accipi, sed & generaliter de omnibus epistolis: quia non sunt falsa quæ scribat, & cor eius verbaque non discrepent.

b ¶ *Deinde veni in partes Syriæ & Ciliciæ.*] Post Hierosolymæ visionem venit ad Syriam, quæ nobiscum dicitur excelsa atque sublimis. Et inde transijt ad Ciliciam, quam in fide Christi cupiebat assumere, euangelizans ei vocationem pœnitentiæ, Cilicia quippe interpretatur assumptio, siue vocatio lamentabilis.

c ¶ *Eram autem ignotus facie ecclesijs Iudææ,*] Ecclesiæ quæ erant in Iudæa, Paulum tantùm rumore cognouerant: ex quibus plerique eum magis persecutorem, quàm Apostolum viderant. Syria verò & partes Ciliciæ, Arabia & Damascus, ex vultu quoque eum forsitan nouerant: quia doctor gentium euangelium Christi non Iudæis, sed gentium prædicabat. Totum autem quod ait, illud est: vt doceat se numquam de persecutore apud eos ipsos, quos prius persecutus fuerat, potuisse existere gloriosum: nisi prædicatio eius, eorum quoque qui ante eum male nouerant, esset iudicio comprobata. Et ad propositum occultè redit: tam breue tempus se in Iudæa fecisse confirmans, vt etiam vultu credentibus esset ignotus.

E Act. 15. Apostolorum de quæstionibus obseruandæ, vel prætermittendæ legis inter credentes Antiochiæ orta dissensio est, & placuit ire Hierosolymam, & sententiam maiorum præstolari, quando ipse quoque Paulus & Barnabas missi sunt, & hoc esse quod in codicibus legatur Latinis, quibus ad horam cessimus subiectioni, vt veritas Euangelij perseueraret apud vos. Quod scilicet propterea Paulus & Barnabas de re manifesta, quasi dubia se mitti passi sunt Hierosolymã, vt maiorum quoque iudicio Euangelij gratia confirmata, credentibus probaretur, & nulli resideret vltra dubitatio circuncisionis omissæ, cum Apostolorum esset litteris imperatum, iugum legis ab his qui in Christum crediderant ex gentibus, auferendum. Potest autem hoc quod ait: *Contuli cum eis Euangelium, quod prædico in gentibus, seorsum autem his qui videbantur, ne forte in vacuum currerem vel cucurrissem*, & sic intelligi: vt absconditè cum Apostolis gratiam euangelicæ libertatis, & legis abolitæ vetustatem contulerit propter multitudinem credentium Iudæorum, qui necdum poterant Christum ad impletionem & finem legis audire, qui & absente Paulo Hierosolymæ iactitauerant, frustra eum currere aut cucurrisse, qui putaret legem veterem non sequendam. Non quòd Paulus timuerit, ne per decem & septem annos falsum in gentibus Euangelium prædicasset, sed vt ostenderet præcessoribus suis, non se in vacuum currere aut cucurrisse, sicut putauerant ignorantes.

a ¶ *Sed neque Titus qui mecum erat, cum esset ex gentibus, compulsus est circuncidi.* &c.] Si Titus cum esset ex gentibus, nullo potuit terrore compelli, vt circunciderétur Hierosolymis, in Iudæorum Metropoli ciuitate, in qua tanta Paulus blasphemiæ in Moysen flagrabat inuidia, vt postea pene à Iudæis interfectus sit, quando à tribuno liberatur, & Romam vinctus, ad Cæsarem mittitur, quomodo quidam putant legendum esse, quibus ad horam cessimus subiectioni, vt veritas Euangelij permaneat apud vos? & intelligendum quòd Titus ipse, qui compelli ante non potuit ad circuncisionem, rursum circuncisus sit, atque subiectus? Aut quæ est ista veritas Euangelij, hypocrisi cedere Iudæorum, & ea quæ prius scybala æstimaueris, & quasi damna contempseris, obseruare, & esse aliquid æstimare, cum nihil sint? Sed & ipsius epistolæ sensui, valde repugnat, Galatas ad circuncisionem reuocare. Hoc toto sermonis sui textu agit, vt doceat se Hebræum ex Hebræis, omnia quondam legis opera seruantem, circuncisum octaua die secundum legem pharisæorum: nihilominus tamen ob Christi gratiam vniuersa contemnere. Nam cum esset Hierosolymam, & falsi fratres qui ex circuncisione crediderant, eum vellent impellere, vt circunciderét Titum, nec Titum, nec se cessisse violentiæ, quo minus custodirent Euangelij veritatem. Quòd si dicit se necessitate superatum vt circunciderét Titum, quomodo Galatas reuocat à circuncisione, à qua nec Titum, qui secum fuerat ex gentibus, Hierosolymis potuit excusare? Itaque aut iuxta Græcos codices est legendum: quibus neque ad horam cessimus subiectioni, vt consequenter possit intelligi: vt veritas Euangelij permaneat apud vos. Aut si Latini exemplaris alicui fides placet, secundum superiorem sensum accipere debemus: vt ad horam cessio non circuncidendi Titi, sed eundi Hierosolymam fuerit. Quo scilicet iccirco subiectioni cesserint Paulus & Barnabas eundi Hierosolymam, seditione ob legem Antiochiæ concitata: vt per epistolam Apostolorum, sua sententia firmaretur, & maneret apud Galatas Euangelij veritas, quæ non esset in littera, sed in spiritu: non in carnali sensu, sed in intelligentia spirituali: nec in manifesto Iudaismo, sed in occulto. Sciendum verò quòd, autem, coniunctio quæ in præsenti loco ponitur: *Propter subintroductos autem falsos fratres, superflua sit*, & si legatur, non habet quod ei respondeat, illamque concludat, sed esse ordinem lectionis & sensus: *Sed neque Titus qui mecum erat, cum esset ex gentibus, compulsus est circuncidi.* Statimque subiungat quæ causa fuerit, vt ad circuncisionem impelleretur inuitus: *Propter subintroductos*, inquit, *falsos fratres, qui subintroierunt explorare libertatem nostram, quam habemus in Christo Iesu, vt nos in seruitutem redigerent.* Qui cum minis terrerent, & multitudine vellent nos à libertate Christi in legis traducere seruitutem, ne ad tempus quidem eis cessimus, vt circunciderémus Titum: maximè cum & aliqua ob ecclesiasticam pacem potuerit nos necessitas excusare, & hoc totum fecimus, vt vobis nulla fuerit occasio ab Euangelij gratia recedendi. Si igitur nos Hierosolymis inter tantos Iudæos imminentibus hinc inde falsis fratribus, & his qui maiores erant aliqua ex parte cohibentibus, nulla potuimus vi ac ratione compelli, vt obseruaremus circuncisionem, quam sciebamus esse finitam: vos ex gentibus, vos in Galatia, vos quibus vis nulla inferri potest, vltro à gratia recedentes, ad legis iam abolitæ transcendistis vetustatem.

b ¶ *Ab his autem qui videbantur esse aliquid, quales aliquando fuerint, nihil mea interest*, &c.] Licet, inquit, Petrum & Ioannem Dominus secum apostolos habuerit, & transfiguratum eum in monte viderint, & super istos ecclesiæ sit positum fundamentum, mihi tamen nihil refert: quia non aduersum eos loquor, qui eo tempore Dominum sequebantur: sed aduersum eos loquor qui nunc legem præponunt gratiæ: nec detraho præcessoribus, nec in aliqua parte accuso maiores, sed hoc dico, quia Deus personam hominis non accipit. Non enim accepit Moysi, non accepit Dauid, non accepit aliorum, nec eorum ergo accipiet, qui cedere quibusdam videntur ad tempus, tametsi ipsi mecum sentiant: Petro quoque dicente: *In veritate cognosco quia non est acceptor personarum Deus: sed in omni loco, qui timet eum, & operatur iustitiam acceptabilis ei est.* Quo itaque argumento ipse sanctus Apostolus Petrus aduersum eos qui in Cornelio ex gentibus baptizato, nec circunciso scandalum sustinebant, vtitur, & placat eos, se non potuisse negare aquam his qui Spiritum sanctum acceperant, eodem nunc sanctus Apostolus Paulus aduersum ipsum Petrum disputat, quòd personarum non sit acceptor Deus, sed vnumquemque pro veritate iudicet. Et ita cautè & pedetentim inter laudem & obiurgationem Petri medius incedit, vt & præcessori Apostolo deferat, & nihilominus audacter ei resistat in faciem, veritate compulsus.

c ¶ *Mihi enim qui videbantur, nihil contulerunt.*] Ipse superius cum illis contulit, & multa ad eos retulit, quæ in gentibus perpetrat: illi nihil contulerunt ei, sed tantummodo quæ ab eo dicta sunt comprobantes, dexteras dederunt consortij, & vnum suum Paulique Euangelium firmauerunt. Rursum notandum quòd ἀνεθέντο, id est, contulerunt, verbum ipsum sit in græco, de quo ante tractauimus.

d ¶ *Sed contra cum vidissent quod creditum est mihi Euangelium præputij*, &c.] ἐνεπίστευται est, & multis quæ in medio sunt interiecta sublatis, sic breuiter legi potest: mihi enim qui videbantur esse, nihil contulerunt: sed econtra dexteras dederunt mihi & Barnabæ societatis. Aut certè ille absque iactatione sui, occultus est sensus, mihi qui videbantur esse aliquid, nihil contulerunt: sed econtra à me eis collatum est, dum fiunt in Euangelij gratia firmiores. Totum autem quod dicit, hoc est, vnus atque idem mihi Euangelium præputij, & Petro circuncisionis credidit. Me misit ad gentes: illum posuit in Iudæa. Nec gentes poterant adulta iam ætate non profuturo circuncisionis dolore cruciari, & abstinere se ab escis, quibus semper assueuerant, & quas Deus creauerat ad vtendum: nec hi qui ex Iudæis credide-

rant

F Act. 23. & 25.

Act. 15.

G

H

Act. 10.

Act. 10.

A

rant & circuncisi erant, & ex consuetudine quasi secunda natura putabant se à cæteris gentibus plus habere, facilè contemnere poterant ea in quibus gloriabantur. Prouidentia itaque Dei, alius apostolus circuncisis datus est, qui legis vmbris videretur acquiescere: alius in præputio constitutis, qui Euangelij gratiam non putaret esse seruitium, sed liberam fidem. Ne sub aliqua occasione impedimentum fidei nasceretur, & propter circuncisionem siue præputium non crederetur in Christum. Nec hoc dicimus quo Petrus, qui & ipse in Actibus Apostolorum nullum hominem communem esse testatus est, & in illo vase, quod quattuor angelis de cælo missum viderat, edoceretur nihil interesse, Iudæus sit aliquis an Gentilis, quasi oblitus priorum, super Euangelij gratia, legem putauerit obseruandam, sed vt ipse quoque legem custodire se simulans, paulatim Iudæos ab antiquo viuendi more deduceret. Non enim poterant tantum obseruationis laborem, & veteris vitæ cautissimam conuersationem quasi purgamenta subito & damna contemnere. Ex quo perspicimus propterea dexteras datas Paulo & Barnabæ societatis, à Petro, Iacobo, & Ioanne; ne obseruatione varia, diuersum Christi Euangelium putaretur, sed & circuncisorum & habentium præputium, esset vna communio. Pulchrè autem præstruxit, dicens: Qui enim operatus est Petro in Apostolatum circuncisionis, ne quis eum putaret detrahere Petro, sed vt laudibus eius ante præmissis, intelligeretur Petrus ideo circuncisionem aliqua ex parte susci pere, vt eos qui sibi ex Iudæis crediti fuerant lucrifaceret, & in Christi fide & Euangelio custodiret. Subintelligit etiam, quod si ille absque culpa faceret, & ad tempus obseruando, quod non licet, ne sibi creditos perderet, se magis pro Euangelij veritate facere debere quod sibi creditum est in præputio, ne gentes legis onere & difficultate deterritæ, à Christi fide & credulitate discederent. Occulta hic oritur quæstio. Quid igitur: Petrus si inuenisset ex gentibus, non eos adducebat ad fidem? Aut Paulus si ex circuncisione aliquos reperisset, non eos ad Christi baptismum prouocabat? Quæ ita soluitur, vt dicamus principale singulis in Iudæos & gentes fuisse mandatum, vt qui defendebant legem, haberent quem sequerentur, qui legi gratiam præferebant, non deesset eis doctor & præuius. In commune verò hoc eos habuisse propositi; vt Christo ex cunctis gentibus ecclesiam congregarent. Legimus enim & à sancto Petro Gentilem baptizatum fuisse Cornelium, & à Paulo in synagoga Iudæorum, Christum sæpissime prædicatum. *Petrus, & Ioannes, & Iacobus, qui videbantur columnæ esse*, ter supradictum de Apostolis legimus: seorsum autem his qui videbantur, & ab his qui videbantur esse aliquid, & mihi enim qui videbantur esse aliquid, nihil contulerunt. Solicitus itaque requirebam quid nam esset quod diceret, qui videbantur, sed nunc me omni scrupulo liberauit adijciens, qui videbantur columnæ esse. Columnæ igitur sunt ecclesiæ Apostoli, & maximè Petrus, Iacobus, & Ioannes, ex quibus duo cum Domino ascendere merentur in montem, quorum vnus in Apocalypsi Saluatorem introducit loquentem. *Qui vicerit, faciam eum columnam in templo Dei mei*: docens omnes credentes qui aduersarium vicerint, posse columnas ecclesiæ fieri. Ad Timotheum verò Paulus scribens ait: *Vt scias quomodo oporteat te in domo Dei conuersari, quæ est ecclesia Dei viui, columna autem & firmamentum veritatis.* His & cæteris instruimur, tam Apostolos omnesque credentes, quàm ipsam quoque ecclesiam columnam in scripturis appellari, & nihil interesse de corpore quid dicatur, an membris, cum & corpus diuidatur in membra, & membra sint corporis. Dederunt itaque Petrus, & Iacobus, & Ioannes, qui videbantur columnæ esse, dextras Paulo & Barnabæ societatis, sed Tito qui cum eis erat, dextras non dederunt. Necdum quippe ad eam mensuram peruenerat, vt possint ei Christi mercimonia ex æquo cum maioribus credi, vt eundem teneret negotiationis locum, quem Barnabas tenebat & Paulus.

Qui enim operatus est Petro in apostolatum circuncisionis, operatus est & mihi inter gentes. Et cum cognouissent gratiam, quæ data est mihi, Petrus & Iacobus, & Ioannes, qui videbantur columnæ esse, dextras dederunt mihi & Barnabæ societatis, vt nos in gentes, ipsi autem in circumcisionem. [a] Tantùm vt pauperum memores essemus, quòd etiam solicitus fui hoc ipsum facere. Cum [b] autem venisset Petrus Antiochiam, in faciem ei restiti, quia reprehensibilis erat. Prius enim

Act.10.e

Act.10. Act.13.a. & 17.a.

Mat.17.a.

Apoc.3.c.

1.Tim.3.d

B

a ¶ *Tantùm vt pauperum memores essemus*, &c.] Sancti pauperes, quorum præcipuè ab Apostolis Paulo & Barnabæ cura mandatur, hi sunt: qui ex Iudæis credentes, pretia possessionum suarum ad pedes Apostolorum deferebant egentibus largienda: vel quia contribulibus, cognatis & parentibus suis, quasi desertores legis, & in crucifixum hominem credentes, detestationi & piaculo ducebantur. In horum ministerio sanctus Apostolus Paulus quanto labore sudauerit, epistolæ eius testes sunt scribentis ad Corinthios, & ad Thessalonicenses, ad omnes gentium ecclesias, vt præpararent munus per se, vel per alios, qui eis placuissent, Hierosolymam deferendum. Vnde nunc confidenter dicit, quòd etiam solicitus fui facere hoc ipsum. Possunt autem & alio genere pauperes accipi, de quibus in Euangelio dicitur: *Beati pauperes spiritu; quoniam ipsorum est regnum cælorum.* Merentur quippe tales in memoria esse Apostolorum. Nec non & illi pauperes, de quibus in Salomone scribitur: *Redemptio viri animæ propriæ diuitiæ.* Pauper verò non sustinet comminationem: Non enim potest futurarum pœnarum audire terrorem, pauper in fide, pauper in gratia, non habens diuitias spirituales, nec scientiam scripturarum, quæ auro & argento, & pretioso lapidi comparatur. Quoniam igitur non egent sani medico, sed hi qui malè habent, propterea & Apostolis in dexterarum communicatione conuenit, ne spernerent pauperes, ne despicerent peccatores: sed semper meminissent eorum, sicut Paulus Corinthij illius meminit: quem cum in priori epistola contristasset ad tempus vt corpore per pœnitentiam laborante spiritu saluus fieret, in secunda, ne maiori tristitia absorberetur, reuocat ad ecclesiam: petitque cunctos vt confirment in eum charitatem, & donent fratri, sicut ipse vnicuique eorum in facie Christi donauerit, implens pactum quod Hierosolymis fecerat, vt semper pauperum recordaretur.

Act.4.g.

1.Cor.16.a 1.Thess.4.c Rom.15.c

Matth.5.a

Prou.13.b. Sec.70.

1 Cor.5.b.

2.Cor.2.a.

C

D

b ¶ *Cum autem venisset Petrus Antiochiam, &c. cum gentibus edebat*, &c.] Ex eo quòd Petrus antequam quidam de Hierosolymis Antiochiam venirent, edebat cum gentibus, ostenditur non eum oblitum fuisse præcepti, nullum hominem communem & immundum dicere. Sed quia, propter eos, qui adhuc legem obseruandam putabant, paulum se à conuictu subtraxerat gentium (ita vt etiam cæteri qui ex Iudæis erant, similiter facerent, & Barnabas qui cum Paulo in gentibus Euangelium prædicabat, hoc facere cogeretur) hi qui Antiochiæ crediderant ex gentibus, nec fuerant circuncisi, compellebantur ad legis onera transcendere, non intelligentes dispensationem Petri qua Iudæos saluari cuperet, sed putantes ita se Euangelij habere rationem. Cum itaque vidisset Apostolus Paulus periclitari gratiam Christi, noua bellator vetus vsus est arte pugnandi: vt dispensationem Petri, qua Iudæos saluari cupiebat, noua ipse contradictionis dispensatione corrigeret, & resisteret ei in facie, non arguens propositum, sed quasi in publico contradicens: vt ex eo quod Paulus eum arguens resistebat, hi qui crediderant ex gentibus seruarentur: Quòd si putat aliquis verè Paulum Petro Apostolo restitisse, & pro veritate Euangelij intrepidè fecisse iniuriam præcessori, non ei stabit illud quod & ipse Paulus Iudæis Iudæus factus est, vt Iudæos lucrifaceret, & eiusdem simulationis tenebitur reus, quando caput totondit in Cenchris, & facto caluitio, oblationem obtulit in Hierusalem, & Timotheum circuncidit, & nudipedalia exercuit, quæ vtique manifestissimè de ceremonijs Iudæorum sunt. Si itaque ipse qui ad prædicationem gentium missus erat, non putauit abs re dicere: *Sine offendiculo estote Iudæis & ecclesiæ Dei: quomodo & ego omnibus per omnia placeo, non quærens quod mihi vtile est, sed quod multis, vt saluentur:* & fecit aliqua quæ contraria essent Euangelij libertati, ne scandalizaret Iudæos:

Act.10.b

1.Cor.9.d.

Act.18.e & 21.d.

Ibid.16.a. & 24.c.

1.Cor.10.g

E

qua auctoritate, qua fronte audet hoc in Petro reprehendere, qui circuncisionis Apostolus erat, quod ipse Apostolus gentium arguitur commisisse? Sed vt ante iam diximus, restitit secundum faciem publicam Petro & cæteris: vt hypocrisis obseruandæ legis, quæ nocebat eis qui ex gentibus crediderant, correptionis hypocrisi emendaretur, & vterque populus saluus fieret, dum & qui circuncisionem laudant, Petrum sequuntur, & qui circuncidi nolunt, Pauli prædicant libertatem, Quòd autem ait: reprehensibilis erat: propterea inediæ temperauit, vt intelligamus non tam Paulo eum fuisse reprehensibilem, quàm his fratribus, cum quibus ante edens se ab eis postea separabat. Vtilem verò simulationem, & assumendam in tempore, Hieu regis Israel nos doceat exemplum: qui cum non potuisset interficere sacerdotes Baal, nisi se finxisset velle idolum colere, dicens: *Congregate mihi omnes sacerdotes Baal: si enim Achab seruiuit Baal in paucis, ego seruiam multis.* Et Dauid quando mutauit faciem suam coram Abimelech, & dimisit eum & abijt. Nec mirum, quamuis iustos homines, tamen aliqua simulare pro tempore ob suam & aliorum salutem: cum & ipse Dominus noster non habens peccatum, nec carnem peccati, simulationem peccatricis carnis assumserit, vt condemnans in carne peccatum, nos in se faceret iustitiam Dei. Legerat vtique Paulus in Euangelio Dominum præcipientem: *Si autem peccauerit in te frater tuus, vade & corripe eum inter te & ipsum solum. Si te audierit, lucrifeceris fratrem tuum.* Et quomodo cum etiam de minimis fratribus hoc faciendum iusserit, ausus est Apostolorum maximum in publica facie tam procaciter, tam constanter arguere: nisi & Petro sic placuisset argui, & Paulus non ei faceret iniuriam, de quo ante dixerat: Veni Hierosolymam videre Petrum, & mansi apud eum diebus quindecim: alium autem apostolorum vidi neminem. Et rursum: *Qui enim operatus est Petro, in Apostolatum circuncisionis.* Et infra: *Petrus & Iacobus & Ioannes, qui videbantur columnæ esse*, & cætera quæ in eius laudes perorat. Aliquotiens cum adolescentulus Romæ controuersias declamarem, & ad vera certamina fictis me litibus exercerem, currebam ad tribunalia iudicum, & disertissimos oratorum tanta inter se videbam acerbitate contendere, vt omissis sæpe negotijs in proprias contumelias verterentur, & ioculari se inuicem dente morderent. Si hoc illi faciunt, vt apud reos nullam suspicionem præuaricationis incurrant, & fallunt populum circunstantem: quid putamus tantas ecclesiæ columnas, Petrum & Paulum, tanta vasa sapientiæ, inter dissidentes Iudæos atque Gentiles facere debuisse? nisi vt eorum simulata contentio, pax credentium fieret, & ecclesiæ fides, sancto inter eos iurgio concordaret. Sunt qui Cepham, cui hic in faciem Paulus restitisse se scribit, non putent Apostolum Petrum, sed alium de septuaginta discipulis isto vocabulo nuncupatum. Et dicunt nequaquam Petrum à conuictu gentium se potuisse subtrahere, qui & Centurionem Cornelium baptizarat. Et cum ascendisset Hierosolymam, disceptantibus aduersus se qui erant ex circuncisione, & dicentibus: *Quare introisti ad viros præputium habentes, & manducasti cum illis?* Post narrationem visionis, tali responsionem suam fine concluserit: *Si ergo eandem gratiam dedit illis Deus, sicut & nobis, qui credidimus in Dominum Iesum Christum: ego quis eram qui possem prohibere Deum? Quibus auditis, tacuerunt, & glorificauerunt Deum, dicentes: Ergo & gentibus Deus pœnitentiam ad vitam dedit*: maximè cum Lucas scriptor historiæ, nullam huius dissensionis faciat mentionem, nec dicat vnquam Petrum Antiochiæ fuisse cum Paulo, & locum dari Porphyrio blasphemanti, si aut Petrus errasse, aut Paulus procaciter Apostolorum principem confutasse credatur. Quibus primum respondendum, alterius nescio cuius Cephæ nescire nos nomen: nisi eius qui & in Euangelio, & in alijs Pauli epistolis, & in hac quoque ipsa, modo Cephas, modo Petrus scribitur. Non quo aliud significaret Petrus, aliud Cephas, sed quod quæm nos Latinè & Græcè petram vocemus, hanc Hebræi & Syri propter linguæ inter se vicinam, cephan nuncupent. Deinde totum argumentum epistolæ quod obliquè de Petro, Iacobo & Ioanne dicitur, huic intelligentiæ repugnare. Nec mirum esse si Lucas hanc rem tacuerit, cum & alia multa quæ Paulus sustinuisse se replicat, historiographi licentiæ prætermiserit, & non statim esse contrarium, si quod alius ob causam dignum putauit relatu, alius inter cætera dereliquit. Denique primum episcopum Antiochenæ ecclesiæ Petrum fuisse accepimus, & Romam exinde translatum, quod Lucas penitus omisit. Ad extremum, si propter Porphyrij blasphemiam, alius nobis fingendus est Cephas, ne Petrus putetur errasse, infinita de scripturis erunt radenda diuinis, quæ ille, quia non intelligit, criminatur. Sed aduersum Porphyrium, in alio, si Christus iusserit, opere pugnabimus, nunc reliqua prosequamur.

enim quàm venirent quidam à Iacobo, cum gentibus edebat. Cum autem venissent, subtrahebat, & segregabat se, timens eos qui ex circuncisione erant, & simulationi eius consenserunt & cæteri Iudæi, ita vt & Barnabas duceretur ab eis in illam simulationem. Sed[a] cum vidissem quod non recto pede incederent ad veritatem Euangelij, dixi Petro coram omnibus: Si[b] tu cum Iudæus sis, gentiliter & non Iudaicè viuis, quomodo gentes cogis iudaizare? Nos[c] natura Iudæi, & non

4. Reg 10. b

1. Reg. 21. d

Luc. 17. a.

F

Act. 10. Act. 11. a.

Ioan. 1. f. 1 Cor. 9. a. & 15. a.

a ¶ *Sed cum vidissem quòd non recto pede incederent*, &c.] Sicut hi qui sanis gressibus claudicare se simulant, non vitium habent pedibus, sed est aliqua causa cur claudicent, ita & Petrus sciens circuncisionem & præputium nihil esse, sed obseruationem mandatorum Dei, edebat quidem ante cum gentibus, sed pro tempore ab eis se, ne Iudæos à fide Christi perderet, subtrahebat. Vnde & Paulus eadem arte, qua ille simulabat, ei restitit in faciem, & loquitur coram omnibus, non tam vt Petrum arguat, quàm vt hi quorum causa Petrus simulauerat, corrigantur. Quòd si cui iste non placet sensus, quo nec Petrus peccasse, nec Paulus procaciter ostenditur arguisse maiorem: debet exponere qua consequentia hoc Paulus in altero reprehendat, quod ipse commisit.

b ¶ *Si tu cum Iudæus sis gentiliter & non Iudaicè viuis, quomodo gentes cogis Iudaizare?*] Indissolubili argumento constringit Petrum, immo per Petrum eos qui pugnantia illum inter se facere cogebant: Si, inquit, ô Petre, tu natura Iudæus es, circuncisus à parua ætate, & vniuersa legis præcepta custodiens, nunc ob gratiam Christi scis ea nihil per se habere vtilitatis: sed exemplaria esse & imagines futurorum, & cum his qui ex gentibus sunt, cibum capis, nequaquam vt ante superstitiose, sed liberè & indifferenter victitans: quomodo eos qui ex gentibus crediderunt, nunc recedens ab eis, & quasi à contaminatis te separans & secernens, compellis iudaizare? Si enim immundi sunt à quibus recedis (iccirco autem recedis, quia non habent circuncisionem) compellis eos circuncidi & Iudæos fieri, cum tu ipse natus Iudæus gentiliter vixeris. Et latenter ostendit causam, quare aduersum eum disputauerit, quia scilicet gentes simulatione sua iudaizare compelleret, dum eum cupiunt æmulari.

c ¶ *Nos natura Iudæi, & non ex gentibus peccatores.*] Subrepunt hoc loco hæretici, qui ridicula quædam & inepta fingentes, aiunt, nec spiritualem peccare posse naturam, nec iustè aliquid facere terrenam. Quos interrogemus quare de bona oliua rami fracti sunt, & cur de oleastro in radicem bonæ oliuæ inserti sint, si nec de bono cadere quicquam potest, nec de malo surgere? Aut quomodo vel Paulus persecutus sit ante ecclesiam, si de natura spirituali fuit: aut postea Apostolus factus, si de terrena face generatus est. Quòd si terrenum eum non fuisse contenderint, ipsius verba ponamus, *Eramus filij natura iræ sicut & cæteri.* Natura Iudæus est, qui de genere est Abraham, & à parentibus die octauo circuncisus est. Non natura Iudæus, qui postea est factus ex gentibus. Vt autem totum argumentum breui sermone comprehendam, sensus est iste qui texitur. Nos, id est, ego & tu Petre (miscuit enim personam suam, ne illi facere videretur iniuriam.) Cum

Rom. 11. c.

Ephes. 2. c.

A

essemus, inquit, natura Iudæi, ea facientes quæ lege præcepta sunt, & non ex gentibus peccatores (qui vel generaliter, quia idolis seruiunt, peccatores sunt, vel quos nunc putamus immundos) scientes quòd non possemus ex legis opere, sed ex Christi saluari fide, credidimus in Christum, vt quod lex nobis non dederat, fides tribueret, quam habebamus in Christo. Quòd si recedentes à lege, in qua saluari non potuimus, transcendimus ad fidem, in qua non carnis quæritur circuncisio, sed cordis puri deuotio: & nunc à gentibus recedendo hoc agimus, vt quicunque non sit circuncisus, immundus sit: ergo fides in Christum in qua nos putabamus ante saluari, magis peccati est ministra, quàm iustitiæ, quæ aufert circuncisionem, quam qui non habuerit, immundus est. Sed absit, vt quod semel destruxi, & sciui mihi non profuisse, rursum vendicem. Semel à lege discedens, legi sum mortuus, vt in Christo viuerem, crucique eius affixus, & in nouum renatus hominem, fide magis quàm carne subsisterem, & cum Christo egrederer è mundo. Quod semel adorsus sum, teneo, Non mihi gratis Christus est mortuus, in quo frustra credidi, si putaui absque fide eius in veteri lege saluari.

a ¶ *Scientes autem quòd non iustificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem Iesu Christi, & nos in Christo Iesu credidimus, vt iustificemur in fide Christi, & non ex operibus legis.*] Aiunt quidam, si verum hoc sit quod Paulus affirmat, ex operibus legis neminem iustificari, sed ex fide Iesu Christi, patriarchas & prophetas, & sanctos qui ante Christi aduentum fuerunt, imperfectos fuisse. Quos admonere debemus, eos hic dici iustitiam non consequutos, qui tantùm ex operibus iustificari posse se credant. Sanctos autem, qui antiquitus fuerint, ex fide Christi iustificatos. Siquidem Abraham vidit diem Christi & lætatus est. Et Moses maiores diuitias æstimauit thesauro Ægyptiorum improperium Christi. *Aspiciebat enim in remunerationem.* Et Esaias vidit gloriam Christi, vt Ioannes Euangelista commemorat; & Iudas de omnibus generaliter: Commonere, inquit, vos volo, scientes semel omnia: quoniam Iesus populum de terra Ægypti saluans; secundò eos qui non crediderunt, perdidit. Vnde non tam legis opera damnantur, quàm hi qui tantùm ex operibus iustificari se posse confidunt. Saluatore quoque ad discipulos loquente: *Nisi superabundauerit iustitia vestra plus quàm scribarum & pharisæorum, non intrabitis in regnum cælorum.* Congregandum in hoc loco quanta in lege præcepta sint, quæ explere nullus queat. Et econtrario dicendum, quædam legis etiam ab his fieri qui ignorent eam. Sed ideo non iustificari operatores eius: quia absque fide Christi fiant: verbi gratia, non dormire cum viro dormitione mulieris, non adulterari, non rapere, sed magis honorare patrem & matrem, &c. quæ imperata sunt, facere. Quòd si de sanctis viris nobis exempla protulerint, quòd in lege versati, ea quæ legis fuerant perpetrarint, dicemus: Quia *iusto lex non est posita, sed iniquis & non subditis, impijs & peccatoribus, contaminatis & immundis.* Qui autem à Deo doctus sit, non habere eum necesse vt vel de charitate doceatur, Paulo dicente: *De charitate autem non necesse habeo scribere vobis: ipsi enim vos à Deo docti estis, vt diligatis inuicem.*

b ¶ *Propter quod ex operibus legis nō iustificabitur omnis caro. Quòd si quærentes iustificari in Christo, inuenti sumus & ipsi peccatores: nunquid Christus peccati minister est,* &c.] Non iustificatur ex operibus legis caro illa, de qua scribitur: *Omnis caro fœnum, & omnis gloria eius quasi flos fœni*, Iustificatur autem ex fide Iesu Christi caro illa, de qua in resurrectionis dicitur sacramento: *Omnis caro videbit salutare Dei.* Sed & iuxta humiliorem intellectū, iustificabatur quondam ex lege non omnis caro, sed tantùm hi homines, qui in Palæstina erant. Nunc autem ex fide Iesu Christi iustificatur omnis caro, dum ecclesia eius in toto orbe fundatur.

C

c ¶ *Ego enim per legem legi mortuus sum, vt Deo viuam.*] Aliud est per legem mori, aliud lege mori. Qui enim legi moritur, viuebat ei antequam moreretur, obseruans sabbatha, & neomenias, & dies festos, & victimarum typicam curiositatem, & fabulas Iudaicas, & genealogias. Postquam autem venit Christus & lex, de qua scriptum est: *Scimus autem quia lex spiritualis est,* Rom.7.c. per euangelicam legem, legi pristinæ mortuus est, & anima, quæ secundum id quod Ibid.a. scribitur ad Romanos: Viro viuente si nupsisset, adultera vocabatur, mortuo viro suo, id est, lege veteri, nupsit legi spirituali, vt fructificaret Deo, Vnde & in Osee ad eam dicitur: *Ex me fructus tuus inuentus est.* Cui pulchrè mysticum illud infertur: *Quis sapiens, & intelligit ista, intelligens, & cognoscet ea:* Qui per legem igitur spiritualem legi litteræ moritur, Deo viuit, cum non sit sine lege Dei, sed in lege sit Christi. Qui verò legi moritur ob peccata mortuus quidem est, sed non potest de eo dici quod sequitur, vt viuat Deo. Esse autem legem aliam spiritualem extra legem litteræ, & alibi Apostolus docet, dicens: *Itaque lex* Rom.7.c. *quidem sancta & mandatum sanctum, & iustum, & bonum.* Ezech.20. Et Ezechiel ex persona Dei: *Eduxi*, inquit, *eos*, id est, populum Iudæorum *de terra Ægypti, & adduxi eos in desertum: & dedi eis præcepta mea, & iustificationes meas ostendi illis: quas faciet homo, & viuet in eis.* De ea verò lege quæram operatur, cui & Apostolus mortuus est, postea infert: *Et ego dedi eis præcepta non bona, & iustificationes, in quibus non viuent in eis.* Idipsum significatur & in psalterio. *Quoniam non cognoui litteraturam, introibo in fortitudinem Domini.*

D

d ¶ *Christo confixus sum cruci.*] Quia dixerat se per legem legi mortuum, quomodo mortuus fuerit, ostendit: Christo confixus sum cruci: tollens crucem suam & Christum sequens, & in ipsa obsecrans passione: *Memento mei cum veneris in regnum tuum:* Statimque audiens: Hodie mecum eris in paradiso. Si quis mortificatis membris super terram, & mundo mortuus, configuratus fuerit morti Iesu Christi, crucifigitur cū Iesu, & trophæum mortificationis suæ in ligno Dominicæ passionis affigit. Luc 23.c.

e ¶ *Viuo autem iam non ego, viuit autem in me Christus.*] Non viuit ille qui quōdam viuebat in lege, quippe qui persequebatur ecclesiam. Viuit autem in eo Christus, sapientia, fortitudo, sermo, pax, gaudium, cęteręque virtutes, quas qui non habet, non potest dicere: Viuit autem in me Christus. Hoc autem totum sub sua persona aduersum Petrum de Petro disputat.

f ¶ *Quod autem nunc viuo in carne.*] Aliud est in carne esse, & in carne viuere. *Qui enim in carne sunt, Deo placere* Rom.8.b. *non possunt.* Vnde ad bene viuentes dicitur: *Vos autem non estis in carne.*

g ¶ *In fide viuo filij Dei, qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me.*] Ad Romanos de Deo loquitur, quòd filio Ibid. 8.f. suo non pepercit: sed pro nobis tradiderit eum. Nunc verò de Christo, quòd se ipse tradiderit: Qui dilexit me, inquit, & tradidit semetipsum pro me: in Euangelio verò vbi Apostoli enumerantur, infertur: *Et Iudas Iscariotis qui & tradidit eum.* Luc.6.c Rursum in eodem*: *Ecce appropinquauit qui* Matt.26.c *tradet me.* De principibus verò sacerdotum & senioribus populi, scriptura commemorat, quòd condemnauerint Iesum morti, & ligantes eum duxerint & tradiderint Pilato præsidi. Et deinceps de Pilato: *Dimisit eis Barrabbam, Iesum autem flagellatum tradidit eis vt crucifigerent illum.* Ibid.27.a Mat.15.b.

Ioan.8.g. Hebr.11.f. Esai.6.a. Iuda b. Matth.5.a 1.Tim.1.b. 1.Thes.4.b Esai.40.b. Sec.70. Luc.3.b.

E

Igitur & pater tradidit filium, & filius ipse se tradidit, & Iudas & sacerdotes cum principibus tradiderunt, & ad extremum traditum sibi tradidit ipse Pilatus. Sed pater tradidit, vt saluaret perditum mundum. Iesus ipse se tradidit, vt patris suamque faceret voluntatem. Iudas autem & sacerdotes & seniores populi & Pilatus, vitam morti nescij tradiderunt. Quæ cum ipsa quoque se pro nostra salute tradiderit, beatus multumque felix, qui viuente in se Christo per singulas cogitationes & opera potest dicere: In fide viuo filij Dei, qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me.

a ¶ *Non abijcio gratiam Dei, si enim per legem iustitia, ergo Christus gratis mortuus est.*] Abijcit gratiam Dei, tam ille qui post Euangelium viuit in lege, quàm is qui peccatis post baptismum sordidatur. Qui autem potest iuxta Apostolum dicere: *Gratia eius in me non fuit vacua*, iste & hoc loquitur confidenter: *Non abijcio gratiam Dei.* Quod autem sequitur, valde necessarium est aduersum eos, qui post fidem Christi putant legis præcepta seruanda. Dicendum quippe eis: *Si per legem iustitia est, ergo Christus gratis mortuus est.* Aut certè doceant, quomodo non Christus gratis mortuus sit, si opera iustificent. Sed quamuis sint hebetes, dicere non audebunt Christum sine causa mortuum. Ad particulam itaque syllogismi, quæ hic proponitur, id est: si enim per legem iustitia, ergo Christus gratis mortuus est, debemus illud assumere, quod consequenter infertur, & negari non potest: Christus autem non est gratis mortuus, & concludere: Non igitur per legem iustitia. Hucusque contra Petrum, nunc ad Galatas reuertitur.

1. Cor. 15. b.

Capvt III.

F

O *Insensati Galatæ, quis vos fascinauit non credere veritati?*] Dupliciter hic locus intelligi potest. Vel ideo insensatos Galatas appellatos, à maioribus ad minora venientes, quia cœperint spiritu & carne consumentur. Vel ob id, quòd vnaquæque prouincia suas habeat proprietates. *Cretenses semper mendaces, malas bestias, ventres pigros*, verè ab Epimenide poëta dictos, Apostolus comprobat. Vanos Mauros, & feroces Dalmatas, Latinus pulsat historicus. Timidos Phrygas, omnes poëtæ lacerant. Athenis expeditiora nasci ingenia, philosophi gloriantur. Græcos leues apud C. Cæsarem suggillat Tullius, dicens: Aut leuium Græcorum, aut immanium barbarorum: & pro Flacco. Ingenita, inquit, leuitas, & erudita vanitas. Ipsum Israel, graui corde, & dura ceruice, omnes scripturæ arguunt. In hunc ergo modum arbitror & Apostolum Galatas regionis suæ proprietate pulsasse. Licet quidam profundis se quæstionibus inserentes, quasi sub obtentu vitandæ hæresæos, quæ diuersas naturas infert, dicam, Tyrios quoque & Sidonios, Moabitas & Ammonitas, & Idumæos, Babylonios & Ægyptios, omnesque gentes quæ in scripturis nominantur, habere quædam idiomata, & ex causis præcedentibus, & merito operum priscinorum, ne iustitia Dei veniat in dubium, cum vnaquæque gens vel bonum vel malum habere asseratur quod alia non habeat: Nos istas altitudines declinantes, superiora sectabimur, aut stultitiæ eos argui, dicentes, per quam spiritum legis & literam diiudicare non possint, aut vitio gentis corripi, quòd indociles sint & vecordes, & ad sapientiam tardiores. Quod autem sequitur: *Quis vos fascinauit*, digne Paulo, qui & si imperitus est sermone, non tamen scientia, debemus exponere: non quo scierit esse fascinum, qui vulgo putatur nocere, sed vsus sermone sit triuri, & vt in cæteris, ita & in hoc quoque loco, verbum quotidianæ sermocinationis assumpserit. Legimus in Prouerbijs: *Donum, inuidi cruciat oculos.* Qui apud nos inuidus, in Græco significantius ponitur, fascinator: & in sapientia quæ Salomonis scribitur: *Fascinatio malignitatis obscurat bona.* Quibus docemur exemplis, quòd vel inuidus aliena felicitate crucietur, vel is, in quo bona sint aliqua, alio fascinante, id est, inuidente noceatur. Dicitur fascinus propriè infantibus nocere, & ætati paruulæ, & his qui necdum firmo vestigio figant gradum. Vnde & quidam è gentibus: *Nescio quis teneros oculos mihi fascinat agnos.* Hoc vtrum verum, nec ne sit, Deus viderit; quia potest fieri, vt & dæmones huic peccato seruiant, & quoscunque in Dei opere vel cœpisse vel profecisse cognouerint, eos à bonis operibus auertant: Nunc illud in causa est, quòd ex opinione vulgi sumptum putamus exemplũ: vt quomodo tenera ætas noceri dicitur fascino, sic etiam Galatæ in Christi fide nuper nati & nutriti lacte, & non solido cibo: veluti quodam fascinante sint nociti, & stomacho fidei nauseante, Spiritus sancti cibum euomuerint. Quòd si aliquis contra dicit exponat quomodo de communi opinione sit sumptum, vallis Titanorum in Regnorum libris: Syrenæ & Onocentauri in Esaia: Arcturus, & Orion, & Pleiades in Iob, & cætera his similia, quæ vtique vocabula, gentilium fabularum & causas & origines habent. Interrogemus hoc loco Marcionem, qui prophetas repudiat, quomodo interpretetur id quod sequitur.

Non a abijcio gratiam Dei: Si enim per legem iustitia: ergo Christus gratis mortuus est.

Capvt III.

O Insensati b Galatæ, quis vos fascinauit? Ante c quorum oculos Iesus Christus proscriptus est, in vobis crucifixus. Hoc d solum à vobis volo dicere, ex operibus legis spiritum

Titum. 1. c

Ἐβάσκανεν.

Βάσκανος Sap. 4. c.

Βασκανία.

Verg. in Bucol.

2. Reg. 23. b Esai 43. a. Iob. 9. b.

c ¶ *Ante quorum oculos Iesus Christus proscriptus est*, &c.] Nobis enim rectè proscriptus est Christus, de cuius patibulo & passione, alapis & flagellis, omnis prophetarum prædicit chorus: vt crucem ipsius non de Euangelio tantùm in quo crucifixus refertur, sed multo antequam descendere dignaretur ad terras, & hominem qui est crucifixus assumeret, nouerimus. Nec parua laus Galatarum est, quòd ita credidérint in crucifixum, vt ante fuerat eis proscriptus: quo scilicet lectitantes prophetas, & omnia veteris legis sacramenta nocentes, via & ordine venerint ad credendum. Legitur in quibusdam codicibus: *Quis vos fascinauit, non credere veritati?* Sed hoc quia in exemplaribus Adamantij non habetur, omisimus.

H

Sic infr. cap. 5.

d ¶ *Hoc solum à vobis volo dicere*, &c.] Sunt quidem, ait, multa, quæ possunt interrogatione vos cogere, legi Euangelium præferendum: sed quoniam insensati estis, & nequaquam ea potestis audire, simplici vobiscum sermone loquor, & de eo quod promptum est, sciscitor: Spiritum sanctum, quem accepistis, vtrum vobis legis opera, sabbati obseruatio, circuncisionis, & neomeniarum superstitio dederint, an auditus fidei, per quam ex gentibus credidistis? Quod si negari non potest, Spiritum sanctum & virtutes, quæ in principio fidei acceptum spiritum sequebantur, non ex operibus legis, sed ex fide Christi datas, manifestum est vos à melioribus exorsos, in peiora corruere. Consideremus autem diligenter, quia non dixerit: Volo à vobis discere vtrum ex operibus spiritum accepistis, sed adiecerit, ex operibus legis. Sciebat enim & Cornelium Centurionem spiritum ex operibus accepisse, sed non ex operibus legis, quam nesciebat. Si autem econtrario dicitur, ergo & sine auditione fidei accipi Spiritus sanctus potest. Nos respondebimus, accepisse quidem eum spiritum, sed ex auditu fidei & naturali lege, quæ loquitur in cordibus nostris, bona quæque facienda & vitanda mala, per quam dudum quoque Abraham, Mosen, & cæteros sanctos iustificatos retulimus: quam augere deinceps potest operum obseruatio, legis quoque iustitia, non tamen carnalis legis, quæ præterijt, sed spiritualis, quia lex spiritualis est. Neque verò, quia fidem præferimus, legis opera destruimus: nec dicimus secundum quosdam, faciamus mala donec veniant bona (quorum damnatio iusta est) sed seruituti gratiam anteponimus. Dicimusque quod Iudæi propter metum faciunt, id nos facere propter charitatem. Illos seruos esse, nos filios: illos cogi ad bonum, nos bonum sponte suscipere. Non igitur ex fide Christi licentia nascitur delinquendi, sed ex dilectione fidei voluntas boni operis augetur, dum bona ideo facimus, non quia iudicem formidamus, sed quia

Act. 10.

Rom. 7. c. Ibid. 3. b.

A

scimus ea ei placere, in quem credimus. Quærat quispiam, si fides non est nisi ex auditu, quomodo qui surdi nati sunt possunt fieri Christiani. Deum quippe patrem ex magnitudine & pulchritudine creaturarum potest quis intelligere, & à conditionibus conditor consequenter agnoscitur. Christi autem natiuitas, crux, mors, resurrectio, nisi ex auditu sciri non potest. Aut surdi igitur Christiani non sunt, aut si surdi sunt Christiani, falsum est quod alibi ab Apostolo dicitur: *Itaq; fides ex auditu, auditus autem per verbum Dei.* Rom. 10.c. Ad quod qui simplici responsione contentus est, dicit non eum generaliter dixisse, fides omnium ex auditu est, sed fides ex auditu, quod & in parte, & in toto accipi potest: Eorum scilicet fides ex auditu, qui audiunt, qui credunt. Qui autem huic scrupulo satisfacere conatur, prius illud tentabit asserere, quòd nutibus quoque & quotidiana conuersatione, &, vt ita dixerim, totius corporis loquente gestu, surdi possint Euangelium discere: deinde etiam hoc, quòd Dei sermo, cui nihil surdum est, ad eas magis loquatur aures, de quibus & ipse ait in Euangelio: *Qui habet aures audiendi audiat.* Luc. 8.a. Et in Apocalypsi: *Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat ecclesiis.* Apoc. 2. b. Et Esaias: *Dominus addidit mihi auriculam.* Esa. 6.c. 33. c. & 35. b. Iste est alius homo, cui Deus loquitur in occulto, qui clamat in corde credentis: *Abba pater,* & (vt frequenter exposuimus,) quomodo corpus omnia membra & sensus habet, ita animam quoq; vniuersos & sensus, & membra habere, legimus, & inter cætera aures etiam, quas qui habuerit, non magnopere indigebit his auribus corporis ad Christi Euangelium cognoscendum. Simul autem etiam illud attendite, quòd hic spiritus absque vllo additamento, sanctus intelligatur, quem ex dono Dei consequimur, & non hominis, de quo alibi scribitur: *Incorruptus spiritus est in omnibus.* Rom. 3.c. Et: *Ipse spiritus testimonium reddit spiritui nostro.* Et in alio loco: *Nemo scit ea quæ in homine sunt, nisi spiritus hominis, qui est in eo.* Et in Daniele: *Benedicite spiritus, & anima iustorum Dominum.*

B

Sap. 12. a. Rom. 8. c, 2. Cor. 2. c. Daniel 3. f.

a ¶ *Sic stulti estis, vt cum spiritu cœperitis,* &c.] Si sanctum Spiritum acceperant Galatæ, quo modo stulti erant? Verùm statim soluitur: cœpisse quidem eos spiritu, sed cum carne consummarentur, spiritum ab eis fuisse sublatum. Vnde sine causa passi sunt tanta quæ passi sunt. Quod ne sibi post peccatum eueniret, Dauid precatur dicens: *Spiritum sanctum tuum ne auferas à me.* Psal. 50 f. Diligenter attendite, quod qui scripturas iuxta litteram sequitur, consummari carne dicatur. Quamobrem illud quod ad Corinthios scriptum est: *In carne viuentes, non iuxta carnem militamus,* 2. Cor. 10. a. melius sic intelligi potest, vt hi militare dicantur in carne, qui vetus testamentum humiliter edisserunt. Qui verò sequuntur intelligentiam spiritualem, sint quidem in carne, quia eandem habeant litteram quam Iudæi, sed non iuxta carnem militent, à carne ad spiritum transcendentes. Quando videritis eum qui primum credit ex gentibus, & ad Christi aratrum mittit manum, præuio aliquo doctore prudente, sic per legis iter ad Euangelium pergere, vt omnia illa quæ ibi scripta sunt, de sabbatho, de azymis de circuncisione, de victimis, dignè Deo intelligat, & deinceps post Euangelij lectionem à Iudæo aliquo, aut Iudæorum socio persuaderi, vt vmbras & Allegoriæ nubila derelinquens, sic scripturas interpretetur, vt scriptæ sunt, de hoc potestis dicere: *Sic stultus es, vt cum spiritu cœperis, nunc carne consumaris.*

b ¶ *Tanta passi estis sine causa, & cætera.*] Consideremus infelices Iudæos, quanta superstitione & obseruationis labore viuant inter cæteras nationes, dicentes, *ne tetigeris, ne gustaueris, ne attrectaueris,* & probabimus verum esse quod dicitur: *Tanta passi estis sine causa:* Sed non statim ad eos sententia temperatur & dubia fit, si tamen sine causa, quia de his dicitur, qui possunt post legem ad Euangelium reuerti. Melius autem sic intelligi potest, quòd primum credentes Galatæ in crucifixum, & à Iudæis & à gentibus opprobria multa perpessi sint, & persecutiones non minimas sustinuerint: quas frustra arguuntur fuisse perpessi, si à gratia Christi recedant, propter quam tanta perpessi sunt. Simul & hic aspiciendum, quod quicumque ob Christi fidem laborauerit, & postea lapsus fuerit in peccatum, sicut priora sine causa dicitur passus fuisse dum peccat, sic rursum non perdat ea si ad pristinam fidem, & ad antiquum studium reuertatur. Aliter. Si circuncisionem, inquit, putatis sequendam esse post gratiam, ergo vsque ad præsens tempus sine circuncisione viuentes, omnia quæ passi estis, in irritum sunt deducta. Quę quidem mihi videmini non frustra sustinuisse, qui scio legem post Euangelium non valere. Vel certè sic. Non leue erat damnum, si circuncisionem sequentes, tantùm pristinum fidei perdidissetis laborē, nunc verò ad hoc detrimentum, etiam præuaricationis pœna sociatur, vt & præterita sine causa perpessi sitis, & in futuro cruciemini. Quidam coactius ita intelligunt. Considerate pristinam gratiæ libertatem, & præsentis onera obseruationis in lege, & videbitis quàm multa casso studio feceritis, licet nō penitus fructus erroris istius desperandus sit, dum zelo Dei ad hoc ipsum estis adducti. Ignorantibus enim concedi venia potest, si ad meliora conuersi, scientiam in vobis doceatis fluctuasse, non studium.

C

c ¶ *Qui ergo tribuit vobis spiritum, & operatur virtutes in vobis, ex operibus legis, an ex auditu fidei?*] Tribuit, hoc est, administrat, præsentis temporis est legendum, vt ostendatur per singulas horas atque momenta semper dignis sanctum Spiritum ministrari, & quanto quis in Dei opere & amore profecerit, tanto magis sancti Spiritus in se habere virtutes, quas auditus fidei, & non legis opera consummant. Non quo legis opera contemnenda sunt, & absque eis simplex fides appetenda, sed quo ipsa opera fide Christi adornentur. Scita est enim sapientis viri illa sententia, non fidelem viuere ex iustitia, sed iustum ex fide. Habac. 2. b. Simul ostenditur, Galatas accepto post fidem sancto Spiritu, dona habuisse virtutum, id est, prophetiam, genera linguarum, morborum curationes, & cætera quæ ad Corinthios in donis spiritualibus enumerantur. 1. Cor. 7. b. Et tamen post tanta (quia forsitan gratiam discernendorum spirituum non habebant) à falsis doctoribus irretiti sunt. Obseruandum etiam quòd operari virtutes dicantur in his, qui non tenent Euangelij veritatem, sicut in illis qui Dominum non sequentes, in nomine eius signa faciebant: Ioanne vel maximè conquerente, *Præceptor vidimus quendam in nomine tuo eijcientem dæmonia, & prohibuimus eum, quia non sequitur nobiscum.* Luc. 13. c. Hoc aduersum hæreticos, qui probationem fidei suæ ex eo si signum aliquod fecerint, arbitrantur. Qui cum manducauerint & biberint in nomine Domini (habent quippe & ipsi altare sacrilegum) & signa multa inuocato Saluatore fecisse se iactent, in die iudicij merebuntur audire: *Non noui vos, discedite à me qui operamini iniquitatem.*

D

d ¶ *Sicut Abraham credidit,* &c.] Ab hoc loco vsque ad eum vbi scribitur: *Qui ex fide sunt, benedicentur cum fideli Abraham,* Marcion de suo Apostolo erasit. Sed quid profuit hoc tulisse, cum cætera quæ reliquit, insaniæ eius aduersa sint. *Credidit* autem *Abraham Deo* exiens de patria sua in terram, quam nescibat: Saram nonagenariam, & sterilem confidens esse parituram, & audita repromissione Dei, quòd in Isaac vocaretur semen eius, ipsum Isaac offerens victimam, & tamen de Domini repromissione non dubitans, rectè tali reputatur fides ad iustitiam, qui legis opera supergressus, Deum non metu, sed dilectione promeruit. Genes. 12.

e ¶ *Cognoscitis ergo, quia qui ex fide sunt, hi filij sunt Abraham.*] Plenius de hoc in epistola ad Romanos disputat, quòd fides reputata sit Abrahæ ad iustitiam, non in circuncisione, sed in præputio. Et diligenter obseruans, docet eos filios esse Abrahę, quicunque hac mente crediderint, Rom. 4. c.

E qua incircuncisus credidit Abraham, qui *exultauit vt videret diem* Domini, *& vidit, & lætatus est.* Vnde & ad infideles Iudæos dicitur: *Si filij essetis Abrahæ, opera Abrahæ faceretis.* Quæ autem alia (illo in tempore cum hæc dicebantur) ab eis opera Dominus expetebat, nisi credulitatem in filium Dei, quem pater miserat loquentem: *Qui credit in me, non credit in me, sed in eum qui me misit?* Vnde & in alio loco de generis sibi antiquitate, & nobilitate plaudentibus respondetur: *Et ne dixeritis, quia patrem habemus Abraham. Potest enim Deus de lapidibus istis suscitare filios Abraham.* Lapides ibi nemo ambigit dura significari corda gentilium, quæ mollita sunt postea, & fidei recepere signaculum. Virtutes Abraham, in quibus ante circuncisionem Deo placuit, diligens lector enumera, & quoscunque in simili opere repereris, dicito filios esse Abraham, iustificati in præputio, qui circuncisionem non ob meritum operum, sed in signum fidei prioris accepit. Quia enim ex semine eius erat Christus oriundus (in quo vniuersarum gentium fuerat benedictio repromissa, & ab Abrahã vsque ad Christũ multa erant sæcula transitura) prouidens Deus, ne soboles dilecti Abrahæ cæteris nationibus miscerentur, & paulatim familia eius fieret incerta, gregem Israeliticum quodam circuncisionis cauterio denotauit, vt viuentes inter Ægyptios, inter Assyrios, Babylonios atque Chaldæos, hoc signaculo distinguerentur. Denique per quadraginta annos in eremo nullus est circuncisus, soli quippe sine gentis alterius admixtione viuebant, statim vt Iordanis ripam transgressus est populus, & in Palestinæ terram Iudæum se examen infudit, circuncisio necessaria futuro ex commixtione gentium prouidit errori. Quod autem à Iesu duce, secundo scribitur populus circuncisus, significat & in eremo cessasse circuncisionem, quæ in Ægypto rationabiliter exercebatur, & à Domino Iesu Christo spirituali circuncisione credentes esse mundandos.

Ioan. 8. g. Ibid. d. Ibid. 5. d. Ioan. 8. c. F Iosue 3. c.

Prouidens [a] autem scriptura, quia ex fide iustificat gentes Deus, prænunciauit Abrahæ, quia benedicentur in te omnes gentes. Igitur qui ex fide sunt, benedicentur cum fideli Abraham.

a ¶ *Prouidens autem scriptura, quia ex fide iustificat gentes, & cæt.* G Non quo ipsa scriptura, atramentum videlicet & membranæ, quæ insensibiles sunt, possint futura prænoscere, sed quo Spiritus sanctus, & sensus qui in littera latet, multis post seculis ventura prædixerint. Porrò exemplum, quod de Genesi sumptum est, ita in proprio volumine continetur: Et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ. Quod Apostolus super Christum interpretans, ait: *Non est scriptum ex seminibus quasi in multis, sed quasi in vno, & semine tuo qui est Christus.* Hoc autem in omnibus pene testimonijs quæ de veteribus libris in nouo assumpta sunt testamento obseruare debemus, quod memoriæ crediderint Euangelistæ vel Apostoli, & tantum sensu explicato, sæpe ordinem commutauerint, nonnunquam vel detraxerint verba, vel addiderint. Nulli verò dubium quòd in Isaac & Iacob, siue in duodecim patriarchis, & cæteris qui de Abraham stirpe descendunt, non fuerint benedictæ vniuersæ nationes, sed in Christo Iesu, per quem omnes gentes laudant Deum, & benedicitur nouum nomen super terram. Potest autem Apostolus & de alio Geneseos loco exemplum seminis vsurpasse, vbi scribitur: *Eduxit autem foras,* haud dubium quin Abraham Deus, & dixit ei: *Aspice in cælum, & numera stellas, si poteris dinumerare eas. Et ait illi: Sic erit semen tuum: & credidit Abraham Deo, & reputatum est ei ad iustitiam.* Quicunque igitur credunt, benedicentur cum fideli Abraham: qui ob egregiam in Deum fidem primus in eum credidisse narratur, Sicut Enos ob principalem in Deum spem, & inter cæteros eminentem, sperasse scribitur inuocare Dominum Deum. Non quo & Abel de quo Dominus ait: *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me,* & cæteri deinceps Deum non sperauerint inuocare, sed quo ex ea parte vnusquisque appelletur, quam vel maximè habet.

Gen. 12. e. & 26. a. Genes. 15. b. H Ibid. 4. d. Sec. 70. οὗτος ἤλπισεν ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα κυρίου τοῦ θεοῦ.

Commentariorum in epistolam ad Galatas libri primi finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN SECVNDVM LIBRVM COMMENTARIORVM AD GALATAS, AD PAVLAM, ET EVSTOCHIVM

PROOEMIVM.

VOD in primo commentariorum ad Galatas libro, cũ de gẽtium proprietatibus disputarem, intactum reliqueram, nũc in secundo reddendũ videtur, qui sint Galatæ, vel quo & vnde transierint. Vtrũ indigenas eos fuderit, an aduenas, quam nunc incoluũt, terra susceperit, & vtrum linguã cõnubio perdiderint, an & nouam didicerint, & non amiserint suam. Marcus Varro cunctarũ antiquitatum diligentissimus perscrutator, & cæteri qui eũ imitati sunt, multa super hac gente, & digna memoria tradiderũt. Sed quia nobis propositũ est, incircũcisos homines non introducere in tẽplũ Dei, & vt simpliciter fatear, multi iam anni sunt q, hæc legere desiuimus, Lactãtij nostri, q̃ in tertio ad Probum volumine de hac gẽte opinatus sit, verba ponem⁹. Galli, inquit, antiquitus à cãdore corporis Galatæ nũcupabãtur, & Sibylla sic eos appellat. Quod significare voluit Poeta, cũ ait: Tũ lactea colla auro innectũtur, cũ posset dicere candida. Hinc vtiq; Galatia prouincia, in quã Galli aliquando venientes, cum Græcis se miscuerunt. Vnde primũ ea regio Gallograecia, post Galatia nominata est. Nec mirũ si hoc ille de Galatis dixerit, & occidentales populos tantis in medio terrarũ spacijs ptermissis, in Oriẽtis plaga cõsedisse memorarit, cũ cõstet Oriẽtis cõtra & Græciæ examina, ad Occidẽtis vltima peruenisse. Massiliã Phocæi cõdiderunt, quos ait Varro trilingues esse, q, & Græcè loquãtur, & Latinè, & Gallicè. Oppidũ Rhoda, coloni Rhodiorũ locauerũt, vnde amnis Rhodanus nomen accepit. Prætermitto Carthaginis conditores Tyrios, & Agenoris vrbem, prętereo Thebas Liberi quas in Aphrica cõdidit, quæ ciuitas nũc Thebestis dicitur. Relinquo eã partem Libyæ, quæ Græcis vrbibus plena est. Ad Hispanias transgredior, nõne Saguntũ Græci ex insula Zacyntho profecti condiderunt, & oppidũ Tartessõn, quod nunc vocatur Cartæia, Iones Græci homines locasse referuntur. Montes quoq; Hispaniarum; Calpe, Idrus, Pyrenæ: itẽ insulæ Aphrodisiades, & Gymnesiæ, quæ vocãtur Baleares, nõne Græci sermonis indicia demõstrãt? Ipsa Italia à Græcis populis occupata, maior quondãGręcia vocabatur. Certè, q, negari nõ potest, Romani de Æneæ Asiani hominis stirpe generati sunt. Ex quo euenit, vt & in Occidẽte Græci sæpè acuminis reperiãtur ingenia, & in Oriente stoliditatem barbara redoleant. Nec hoc dicimus, q, non è regione vtrobiq; diuersa nascantur: sed q, ex magna parte etiã cætera quæ nõ sunt similia, nũcupentur. Itaq; non mirũ est stultos, & ad intelligentiã tardiores Galatas appellatos, cum & Hilarius Latinæ eloquentiæ Rhodanus, Gallus ipse & Pictauis genitus, in hymnorũ carmine, Gallos indociles vocet. Et q, nunc oratorũ fertiles sunt, non tã ad regionis diligentiã, quã ad rhetoricũ clamorẽ pertinet, maximè cũ Aquitania, Græca se iactet origine, & Galatæ nõ de illa parte terrarum, sed de ferociorib. Gallis sint profecti. Vultis scire ò Paula & Eustochiũ, quomodo Apostolus vnamquãque prouinciã suis proprietatib. denotarit. Vsq; hodie eadẽ vel virtutũ vestigia permanent vel errorũ. Romanæ plebis laudatur fides. Vbi alibi tãto studio & frequentia, ad ecclesias & ad martyrum sepulcra concurritur? vbi sic ad similitudinem cœlestis tonitrui amen reboat, & vacua idolorũ templa quatiuntur? Non q, aliam habeant Romani fidem, nisi hanc quã omnes Christi ecclesiæ, sed q, deuotio in eis maior sit, & simplicitas ad credendum. Rursum facilitatis & superbiæ arguuntur. Facilitatis, vt ibi: *Rogo vos fratres, vt obseruetis eos qui dissensiones & offendicula, prater doctrinam quam vos didicistis, faciunt, & declinate ab illis: huiusmodi enim Christo domino nostro nõ seruiunt, sed suo ventri, & per dulces sermones, & benedictiones seducunt corda innocentium. Vestra enim obedientia in omnem locum peruulgata est. Gaudeo igitur in vobis, & volo vos sapientes esse in bono, & simplices in malo.* Rom. 16. e. Rom. 11. c.

Superbiæ verò: *Noli altũ sapere, sed time.* Et: *Nolo vos ignorare fratres mysteriũ hoc, vt non sitis ipsi vobis sapientes.* Rom. 12. a.

Et in sequentibus: *Dico enim per gratiã, quæ data est mihi, omnibus qui sunt inter vos: non plus sapere, quã oportet sapere: sed sapere ad sobrietatem.* Et apertius: *Gaudere cũ gaudentibus, flere cũ flentibus, Idipsum inuicem sentientes. Nõ alta sapientes, sed humilibus consentientes. Nolite esse prudentes apud vosmetipsos.* Ibidem d.

Corinthios quoque notat, quòd mulieres eorũ intecto capite sint, & viri comam nutriant, & indifferenter vescantur in templis, & inflati sapientia sæculari, resurrectionem carnis negent. Hæc ex parte vsq; hodie permanere, nõ potest dubitare, qui Achaiã viderit. Macedones in charitate laudantur, & in hospitalitate ac susceptione fratrum. Vnde ad eos scribitur: *De charitate autẽ fraternitatis, non necesse habemus scribere vobis. Ipsi enim vos à Deo didicistis, vt diligatis inuicẽ. Etenim facitis illud in omnes fratres in vniuersa Macedonia.* 1. Cor. 11. 1. Thes. 4. b.

Sed reprehendũtur, quòd ociosi domus circumeant, alienũ expectantes cibum: & dum singulis placere desiderant, huc illucq; discurrant, & quid apud singulos agatur, enuncient. Sequitur enim: *Rogamus autẽ vos fratres, vt abundetis magis, & operam detis vt quieti sitis, & vt vestrum negotiũ agatis: & operemini manibus vestris, sicut præcepimus vobis, & vt honestè ambuletis ad eos qui foris sunt, & nullius aliquid desideretis.* Ibid. e.

Quod ne quis putet officio magis docentis quã vitio gẽtis admonitũ, in secunda ad eosdem inculcat ac replicat, dicens: *Nam & cũ essemus apud vos, hoc denunciabamus vobis, quoniã si quis operari nõ vult, nec manducet. Audiuimus enim inter vos quosdã ambulare inquiete, nihil operantes, sed curiose agentes. His autem qui eiusmodi sunt, denunciamus & obsecramus in domino Iesu Christo, vt cum silentio operantes, suum panem manducent.* 2. Thes. 4. c.

Longum est, si velim de Apostolo & de scripturis omnib. singularum gentium, vel virtutes obseruare vel vitia, cũ ad hæc ipsa quæ diximus, inde deuoluti sumus, quòd Galatæ stulti & vecordes pronunciati sint. Scit mecũ qui vidit Ancyram Metropolim Galatiæ ciuitatem, quòd nunc vsq; schismatibus dilacerata sit, quòd dogmatũ varietatibus cõstu-

E

prata: omitto Cacaphrygas, Ophitas, Borboritas, & Manichæos. Nota enim iam hæc humanæ calamitatis vocabula sunt. Quis vnquam Passalorincitas, & Ascodrobos, & Artotyritas, & cætera magis portenta quã numina in aliqua parte Romani orbis audiuit? Antiquæ stultitiæ vsque hodie manent vestigia. Vnum est quod inferimus, & promissum in exordio reddimus: Galatas excepto sermone Græco, quo omnis oriens loquitur, propriam linguam eandem penè habere quam Treuiros: nec referre si aliqua exinde corruperint, cum & Aphri Phœnicum linguã nonnulla ex parte mutauerint, & ipsa Latinitas & regionibus quotidie mutetur & tempore. Sed iam ad propositum reuertamur.

H

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN EPISTOLAM AD GALATAS.

LIBER II.

Quicumque enim ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt, &c.] Hunc morem habeo, vt quotiescunque ab apostolis de veteri instrumento aliquid sumitur, recurram ad originales libros, & diligenter inspiciam, quomodo in suis locis scripta sint. Inueni itaque in Deuteronomio hoc ipsum apud Lxx. interpretes ita positum: *Maledictus omnis homo, qui non permanserit in omnibus sermonibus legis huius, vt faciat illos: & dicet omnis populus, fiat.* Apud Aquilam verò sic: *Maledictus, qui non statuerit verba legis huius, vt faciat ea: & dicet omnis populus, verè.* Symmachus: *Maledictus, qui non firmauerit sermones legis istius, vt faciat eos: & dicet omnis populus, amen.* Porrò Theodotio sic transtulit: *Maledictus qui non suscitauerit sermones legis huius facere eos: & dicet omnis populus, amen.* Ex quo intelligimus, Apostolum, vt in cæteris, sensum magis testimonij potuisse quàm verba, & incertum habemus vtrum Lxx. interpretes addiderint, omnis homo, & in omnibus, an in veteri Hebraico ita fuerit, & postea à Iudæis deletum sit. In hanc me autem suspicionem illa res stimulat, quòd verbum, omnis, & in omnibus, quasi sensui suo necessarium ad probandum illud, quod quicumque ex operibus legis sunt, sub maledicto sint, Apostolus vir Hebrææ peritiæ, & in lege doctissimus nunquam protulisset, nisi in Hebræis voluminibus haberetur: quam ob causam Samaritanorum Hebræa volumina relegens, inueni 1. כל quod interpretatur, omnis, siue omnibus, scriptum esse, & cum Lxx. interpretibus concordare. Frustra igitur illud tulerunt Iudæi, ne viderentur esse sub maledicto, si non possent omnia complere, quæ scripta sunt: cum antiquiores alterius quoque gentis literæ id positum fuisse testentur. Quoniam autem nemo possit explere legem, & cuncta facere quæ iussa sunt, & alibi testatur Apostolus, dicens: *Quod enim erat impossibile legis, in quo infirmabatur per carnem, Deus filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, de peccato condemnauit peccatum in carne.* Quod si verum est, potest nobis obiici: Ergo & Moyses, & Esaias, & cæteri prophetæ, qui sub operibus legis fuerunt, sub maledicto sunt. Quod non timebit annuere, qui dicentem apostolum legerit: Quia Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum, & respondere vnumquemque sanctorum suo tempore maledictionem factum esse pro populo. Nec statim hoc tribuens & iustis viris, videbitur detrahere Saluatori, quasi nihil præcipuum & excellens habuerit, factus pro nobis maledictum, cum & cæteri pro alijs maledictum facti sint. Nemo enim illorum, quamuis factus fuerit ipse maledictio, de maledicto quempiam liberauit, absque solo domino Iesu Christo, qui pretioso sanguine suo, & nos omnes, & ipsos, Moysen dico & Aaron, prophetasque cunctos & patriarchas, de maledicto legis redemit. Nec hoc ex meo sensu dictum putetis, scriptura testis est: quia Christus gratia Dei, siue vt in quibusdam exemplaribus legitur, absque Deo, pro omnibus mortuus est. Si autem pro omnibus, & pro Moyse, & pro vniuersis prophetis, è quibus nullus potuit delere chirographum vetus, quod aduersum nos scriptum erat, & affigere illud cruci. *Omnes enim peccauerunt, & indigent gloria Dei.* Ecclesiaste quoque hanc firmante sententiam. *Homo non est iustus in terra, qui faciat bonum, & non peccet.* Denique & inferius Apostoli dictum manifestè docet, nec Moysen, nec illustrem aliquem de antiquis virum, apud Deum iustificari potuisse per legem. Sequitur enim.

Deut. 27. d Seq. Græc.

F אארר אשר לא יקים את דברי התורה חזאת

1. Col

Rom. 8.

2. Cor. 5. e. χάρις θεου χαρις θεου

Col 2. c. Rom. 3. c. Eccl. 7. c.

Habac. 2 ζήσεται.

b ¶ *Quoniam autem in lege nemo iustificatur, &c.*] Exemplum, quo probatur iustus ex fide viuere, & non ex operibus, de Habacuc tulit, quod ita Lxx. interpretes ediderunt: *Iustus autem ex fide mea viuet.* Aquila & Theodotio: *Iustus autem ex fide eius viuet,* id est, Dei. Considerandum itaq; quia non dixerit, homo aut vir ex fide viuet, ne occasionem tribueret ad virtutum opera contemnenda, sed iustus ex fide viuet: Vt quicumque fidelis esset, & per fidem victurus, non aliter posset ad fidem venire, vel in ea viuere, nisi prius iustus fuisset, & puritate vitæ, quasi quibusdam ad fidem gradibus ascendisset. Potest ergo fieri, vt sit aliquis iustus, & tamen viuat absque fide Christi. Si legem scrupulus commouetur, Pauli verba suscipiat, in quibus de se ait: *Secundum iustitiam quæ in lege est sine reprehensione.* Erat igitur Paulus tunc iustus in lege, sed necdum viuere poterat, quia non habebat in se Christum loquentem: *Ego sum vita.* In quem credens postea cœpit & viuere. Faciamus & nos aliquid simile huic quod dicitur, iustus ex fide viuit, & dicamus, Castus ex fide viuit, sapiens ex fide viuit, fortis ex fide viuit, & à cæteris virtutum partibus vicinam sententiam proferamus aduersum eos qui in Christum non credentes, fortes & sapientes, temperantes se putant esse vel iustos, vt sciant nullum absque Christo viuere, sine quo omnis virtus in vitio est. Potest præsens testimonium & sic legi: quia iustus ex fide, vt deinceps inferatur, viuet. Quod autem ait: Lex non est ex fide, sed qui fecerit ea, viuet in illis: manifestissimè demonstratur non simplicem dici vitam, sed eam quæ referatur ad aliquid. Iustus quippe ex fide viuit, & non additur, in his siue in illis. Viuens autem in lege qui fecerit ea, viuet in illis: hoc est, in his quæ fecit, quæ putauit bona: mercede laboris sui habens ea tantùm opera quæ fecit: siue longitudinem vitæ (vt Iudæi putant) siue declinationem pœnæ, per quam transgressor legis occiditur. Viuere autem in illis, non putemus apostoli verba esse, sed Ezechielis prophetæ, qui ait: *Et eduxi eos in desertum, & dedi eis præcepta mea, & iustificationes meas demonstraui eis, quæ faciet homo, & viuet in eis.* Qui cum illos, qui in præceptis & iustificationibus ambulassent, viuere dixisset, adiecit: *Et dedi eis præcepta non bona, & iustificationes in quibus non viuent in eis.* Quanta in verbis consideratio, vbi dixit: Dedi eis præcepta & iustificationes, in quibus viuerent in eis: non adiunxit, bona. Vbi verò posuit, in quibus non viuent in eis, addidit: *Et ego dedi eis præcepta non bona, & iustificationes in quibus non viuent in eis.* Sed hæc plenius in Ezechiele: nunc ad ordinem epistolæ reuertamur.

Phil. 3. b. G Ioan. 11. c.

Ezec. 20. d Sec. 70.

c ¶ *Christus nos redemit de maledicto legis, &c.*] Subrepit in hoc loco Marcion de potestate creatoris, quem sanguinarium, crudelem infamat & vindicem, asserens nos redemptos esse per Christum, qui alterius boni Dei filius sit. Qui si intelligeret quo differret, emere, & redimere (quia qui emit, alienum emit: qui autem redemit, id emit propriè quod suum fuit, & suum esse desiuit) nũquam scripturarum verba simplicia, in calumniam sui dogmatis detorqueret. Redemit

ergo

A

ergo nos Christus de maledicto legis, quòd peccantibus constitutum est: quos ipse increpat per prophetam, dicens: *Ecce peccatis vestris venditi estis, & in iniquitatibus vestris dimisi matrem vestram.* Et Apostolus hoc ipsum replicat, dicens: *Ego autem carnalis sum venundatus sub peccato.* Esa.50.a. Rom.7.c.

Maledicta quoque legis, quæ in Leuitico & Deuteronomio scripta sunt, non Deo auctore complentur, sed prophetico spiritu his qui peccaturi erant, ea quæ ventura sunt, nunciantur. Quòd si Apostoli voluerit nos testimonio coartare, dicentis: *Quicumq; ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt. Scriptum est enim: Maledictus omnis qui non permanserit in omnibus quæ scripta sunt in libro legis, vt faciat ea*: & asserere omnes qui sub lege fuerint, fuisse maledictos: interrogemus eum, vtrum hi qui sub euangelio Christi sunt, & eius præcepta non faciunt, maledicti sint an non? Si maledictos dixerit, id habebit in euangelio, quod nos habemus in lege. Si maledictos negauerit, frustra ergo euangelij præcepta sunt posita, & absque mercede erunt hi qui illa compleuerint. Soluitur itaque vtrumque hoc modo. Quo modo Christus Iesus ex maledicto nos legis liberauit, factus pro nobis maledictum, ita de maledicto quoque euangelij, quod statutum est super eos, qui eius præcepta non fecerint, eruit nos: factus pro nobis ipse maledictum, sciens talenti quoque minimam non dimittere portionem, & nouissimum exigere quadrantem. Deut. 27.

pro nobis maledictum. Quia scriptum est: Maledictus omnis qui pendet in ligno, vt in gentibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Iesu, vt pollicitationem spiritus accipiamus per fidem.

Fratres

a ¶ *Quia scriptum est: Maledictus omnis qui pendet in ligno, vt in gentibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Iesu,* &c.] Antequam de sensu & verbis Apostoli disputemus, iustum videtur Deuteronomij testimonium, de quo & Apostolus hæc sumpsit, paucis replicare, & componere illud cæteris editionibus. Lxx. ergo interpretes ita hunc locum transtulere: *Si autem fuerit in aliquo peccatum, & iudicium mortis, & mortuus fuerit, & suspenderitis eum in ligno, non dormiet corpus illius super lignum: sed sepelientes sepelietis eum in die illa: quia maledictus à Deo omnis qui pendet in ligno: & non contaminabis terram tuam, quam dominus Deus tuus dabit tibi in hæreditatem.* Aquila: *Et cum fuerit in viro peccatum & iudicium mortis, & occisus fuerit, & suspenderis eum super lignum, non commorabitur morticinum ipsius super lignum, sed sepeliens sepelies eum in die illa: quia maledictio Dei est, qui suspensus est: & non contaminabis humum tuam, quam Dominus Deus tuus dabit tibi hæreditatem.* Symmachus: *Si autem fuerit homini peccatum ad iudicium mortis, & occisus fuerit, & suspenderis eum super lignum: non pernoctabit cadauer ipsius super lignum, sed sepultura sepelies eum in die ipsa: quia propter blasphemiam Dei suspensus est: & non contaminabis terram tuam, quam dominus Deus tuus dabit tibi ad hæreditatem.* Theodotio: *Et quia erit in viro peccatum, iudicium mortis, & morietur, & suspendes eum in ligno: non dormiet morticinium eius super lignum: quia sepultura sepelies eum in die ipsa, quia maledictio Dei est suspensus, & non contaminabis adama tuam, quam dominus Deus tuus dederit tibi hæreditatem.* Deut. 21.d Sec. 70. a.

B

2. adama.

Porrò 2. ארבה terra siue humus, lingua Hebræa appellatur. In eo autem loco vbi Aquila & Theodotio simliter transtulerunt, dicentes: *quia maledictio Dei est suspensus:* in Hebræo ita ponitur: 3. כי קללת אלהים תלוי. Hæc verba Ebion ille Hæresiarches semichristianus, & semiIudæus ita interpretatus est: ὅτι ὕβρις θεοῦ ὁ κρεμάμενος: id est, quia iniuria Dei est suspensus. Memini me in altercatione Iasonis & Papisci, quæ Græco sermone conscripta est, ita reperisse: λοιδορία θεοῦ ὁ κρεμάμενος: id est, maledictio Dei qui appensus est. Dicebat mihi Hebræus, qui me in scripturis aliqua ex parte instituit, quòd possit & ita legi: quia contumelioſe Deus suspensus est. Hæc iccirco congessimus: quia famosissima quæstio est, & nobis solet à Iudæis pro infamia obiici, quòd Saluator noster & dominus sub Dei fuerit maledicto. Primum igitur intuendum est, quòd non quicumq; in ligno pependerit, maledictus sit apud Deum: sed qui peccauerit, & propter scelus morti fuerit adiudicatus, sublatusque in cruce, non ideo maledictus, quia crucifixus est, sed quia in talem inciderit reatum, vt meruerit crucifigi. Deinde illud opponendum, quòd

3. Cikillat Elohim talui.

inferius causa patibuli plenius exponatur, scriptura referente, ob maledictum & blasphemiam Dei eum esse crucifixum. Quod apertius Symmachus transtulit, dicens: quia propter blasphemiam Dei suspensus est. Ad extremum interrogemus eos, si Ananias & Azarias & Misahel, nolentes adorare idolum Nabuchodonosor, fuissent in ligno suspensi: Eleazarus quoque nonagenarius sub Antiocho rege Syriæ, & cum septem filijs gloriosa mater, vtrum maledictos eos æstimaturi fuerint, an omni benedictione dignissimos: Certè si crucem, quam Aman parauerat Mardocheo, non ipse pro suo merito conscendisset, puto Mardocheus in eam, non vt maledictus, sed vt vir sanctus ascenderet. His & cæteris similibus comprobatur illum esse maledictum, qui dignum facinus patibulo perpetrarit: Non eum qui iniquitate iudicum, & inimicorum potentia, vel clamore vulgi, aut virtutum inuidia, aut regis ira fuerit crucifixus. Et Naboth quondam ad Iezabel litteras tota Iezrahel ciuitas morte damnauit, sed sanguis eius in typo Christi, multa post sæcula vindicatur, dicente domino ad Oseæ: *Voca nomen eius Iezrahel, quia adhuc modicum, & vlciscar sanguinem Iezrahel super domum Hieu.* Hæc aduersum Iudæos. Cæterùm vt ad nos redeat disputatio, scire non possum quare Apostolus in eo quod scriptum est: *Maledictus à Deo omnis qui pendet in ligno*, vel subtraxerit aliquid vel addiderit. Si enim semel auctoritatem Lxx. interpretum sequebatur, debuit sicut ab illis editum est, & Dei nomen adiungere. Sin verò vt Hebræus ex Hebræis, id quod in sua lingua legerat, putabat esse verissimum, nec omnis, nec in ligno, quæ in Hebræo non habentur, assumere. Ex quo mihi videtur, aut veteres Hebræorum libros aliter habuisse, quam nunc habent: aut Apostolum (vt ante iam dixi) sensum scripturarum posuisse, non verba: aut quod magis est æstimandum, post passionem Christi, & in Hebræis, & in nostris codicibus ab aliquo Dei nomen appositum, vt infamiam nobis inureret, qui in Christum maledictum à Deo credimus. Audaci itaque pede ad hoc procedo certamen, vt ad libros prouocem, nullo loco scriptum à Deo quem quam esse maledictum, & vbicumque maledictio ponitur, numquam Dei nomen adiunctum. *Maledictus tu ab omnibus bestijs*, dicitur ad serpentem. Et ad Adam: *Maledicta terra in operibus tuis.* Et ad Cain: *Maledictus tu super terram.* Et alibi: *Maledictus Chanaan puer, famulus erit fratribus suis.* Necnon in alio loco: *Maledictus furor eorum, quia audax, & ira eorum, quia dura.* Longum est si vniuersas maledictiones, quæ in Leuitico, & in Deuteronomio, & in Iesu Naue scribuntur, enumerem, & tamen in nulla earum, Dei, nomen est additum, intantum vt etiam ipse Satanas, cum de Iob polliceretur, quòd si grandibus pressus fuisset angustijs blasphemaret, à meliori parte hoc significauerit, dicens: *Nisi te benedixerit in faciem.* Et in regnorum libris, Naboth propterea lapidatus refertur, quia benedixerit Deum & regem: Nullum autem debet mouere quòd Christus pro nobis maledictum factus sit, quia & Deus qui eum dicitur fecisse maledictum, ipse (cum nesciret Christus peccatum) pro nobis eum peccatum fecit: & Saluator de plenitudine patris, exinaniuit se, formam serui accipiēs, vita mortua est, & sapientia Dei fatuitas est appellata, vt quod stultum erat Dei, sapientius fieret hominibus. Et in sexagesimo octauo psalmo de se loquitur: *Deus tu scis insipientiam meam, & delicta mea à te non sunt abscondita.* Iniuria itaque domini, nostra gloria est. Ille mortuus est, vt nos viueremus. Ille descendit ad inferos, vt nos ascenderemus ad cœlum. Ille factus est stultitia, vt nos sapientia fieremus. Ille se de plenitudine & de forma Dei euacuauit, formam serui accipiens, vt in nobis habitaret plenitudo diuinitatis, & domini fieremus è seruis. Ille pependit in ligno, vt peccatum quod commiseramus in ligno scientiæ boni & mali, ligno deleret appensus. Crux eius amaras aquas vertit in dulcem saporē, & securim perditam in profundumque demersam, missa in fluenta Iordanis leuauit. Ad postremum factus est ille maledictio, factus, inquam, non natus, vt benedictiones quæ promissæ fuerāt Abrahæ, ipso auctore & præuio transferrentur ad gētes, & spiritus repromissio per fidem illius compleretur in nobis: quā

C

Dan.3.b.

2.Mach.6. b.

Hester. 7.a

3 Reg. 22.c

Oseæ 1. b.

Deut.21.d

D

Gen 3. c. Sec 70.

Gen.9.d. Sec 70.

Gen.49 a. Sec. 70.

Iob.1 b. 3.Reg 21.c.

Phil.2.a.

2. Cor.1.d

Exod.15.d. 4.Reg.6.a.

duplicitèr

E

dupliciter debemus accipere, aut in virtutum ſpiritualibus donis, aut in ſcripturarum intelligentia ſpirituali.

1.Cor.9.d. a ¶ *Fratres ſecundum hominem dico*, &c.] Apoſtolus, qui omnibus omnia factus eſt, vt omnes lucrifaceret, debitor Græcis ac barbaris, ſapientibus & inſipientibus, Galatis quoque quos paulò ante ſtultos dixerat, factus eſt ſtultus. Nõ enim ad eos his vſus eſt argumentis, quibus ad Romanos, ſed ſimplicioribus, & quæ ſtulti poſſent intelligere, & penè de triuio. Quod ne videretur imperitia, & non arte feciſſe prudẽti, placat ante lectorem, & quæ dicturus eſt, temperat præfatione præmiſſa, Fratres, ſecundum hominem dico: Quod enim dicturus ſum, non dico ſecundum Deum, non dico ſecundum reconditam ſapientiam, & eos qui ſolido poſſunt veſci cibo, ſed ſecundum eos, qui ob teneritudinẽ ſtomachi lacteo rore paſcuntur, & nequaquam valent audire quæ grãdia ſunt. Vnde & ad Corinthios, in quibus audiebatur fornicatio, & talis fornicatio, quæ ne inter gentes quidem: ait: *Ego dico, & non dominus.* Et ad eoſdem in ſecunda: *Quod loquor, non ſecundum dominum loquor, ſed quaſi in inſipientia.* Putant aliqui quòd de teſtamento hominis, & de teſtatoris morte, & cæteris humanæ ſimilitudinis diſputaturus exemplis, dixerit: Fratres ſecundum hominem dico. Mihi autem videtur, & propter hoc quidem quod illi arbitrantur, ſed maximè propter illud quod ſequitur, eſſe præmiſſum, id eſt: Non dicit, & ſeminibus, quaſi in multis, ſed quaſi in vno, & ſemini tuo, qui eſt Chriſtus. Omnes ſcripturas ſenſu ac memoria peragrans, numquam plurali numero ſemina ſcripta reperi, ſed ſiue in bonam partem, ſiue in malam, ſemper ſingulari numero. Necnon & illud quod infert: *Hoc autem dico, teſtamentum confirmatum à Deo*, ſi quis diligenter Hebræa volumina, & cæteras editiones cum Lxx. interpretum translatione contulerit, inueniet vbi teſtamentum ſcriptum eſt, non teſtamentũ ſonare, ſed pactum: quod Hebræo ſermone dicitur 4.ברית. Vnde manifeſtum eſt, id feciſſe Apoſtolum quod promiſit, nec reconditis ad Galatas vſum eſſe ſenſibus, ſed quotidianis & vilibus, & quæ poſſet (niſi præmiſiſſet, ſecundum hominem dico) prudentibus diſplicere. Supputandi in hoc loco anni ab eo tempore, quo dominus ad Abrahã locutus eſt, dicens: *Et in ſemine tũ benedicentur omnes gentes*; vſque ad legiſlatorem Moyſen, vtrum quadringenti triginta ſint: vel quomodo in Geneſi ipſi Abrahæ dominus pollicеatur, quòd poſt quadringentos annos de terra ſeruitutis filij eius exituri ſint: Non enim parua res eſt, & à multis quæſita, neſcio an ab aliquo ſit inuenta. Illud etiam quod in eodem libro de Thamar & duobus eius paruulis legitur, quòd ſcilicet primus, qui dicitur Zara, miſerit manum ſuam, & obſtetrix ligauerit ei coccinum, & dehinc illo manum intrinſecus retrahente, manum poſterior qui Phares vocatur porrexerit, præſenti loco congruit: quòd oſtẽderit Iſrael in legis opere manũ ſuam, & eam prophetarum, & ipſius Saluatoris pollutã cruore ſubtraxerit: Poſtea verò proruperit populus gentium: propter quem dicitur ſepis eſſe deſtructa, & medius paries qui inter Iudæos & Gentiles fuerat diſſipatus, vt fieret vnus grex, & vnus paſtor, & eſſet gloria, & honor, & pax, omni operãti bonum, Iudæo primum & Græco. Simplex autem ſenſus, qui in hoc loco texitur, hanc vim habet, vt doceat Apoſtolus, non poſſe per legem, quæ poſtea data eſt, repromiſſiones, quæ ante factæ ſunt ad Abrahã, deſtrui, & poſteriora prioribus præiudicare, cum repromiſſiones ad Abraham ante quadringẽtos triginta annos datę ſint, quòd benedicerentur in illo vniuerſę nationes. Legis autem obſeruatio, quòd qui feciſſet eã, viueret in ea, poſt quadringentos triginta annos Moyſi data ſit in monte Sina. Econtrariò hic dici poterat: Quid ergo neceſſe fuit legem poſt tantum tempus repromiſſionis dari: cum & data lege, ſuſpicio deſtructę ſponſionis potuerit oboriri, & manente repromiſſione non profutura lex data ſit. Quam præuidens Apoſtolus quæſtionem, in ſequentibus ipſe ſibi proponit & explicat, dicens.

b ¶ *Quid igitur lex? propter tranſgreſſiones poſita eſt, donec veniret ſemen cui promiſſum erat, ordinata per angelos in manu mediatoris*, &c.] Quia manente repromiſſione, quę facta fuerat ad Abraham, lex poſtea data per Moyſen fruſtra videbatur illata, cur data ſit explicat: Propter tranſgreſſiones, inquit. Poſt offenſam enim in eremo populi, poſt adoratum vitulum, & murmur in dominum, lex tranſgreſſiones prohibitura ſucceſſit. *Iuſto* quippe *lex non eſt poſita, iniquis autem & non ſubiectis, impijs & peccatoribus*: & vt altius repetam, poſt idololatriã (cui in Ægypto fuerant mancipati, ita vt Deum patrum ſuorum obliuiſcerentur, & deinceps dicerent: Iſti ſunt dij tui Iſrael, qui eduxerunt te de terra Ægypti) ritus colẽdi Deum, & delinquentium pœna ſancita eſt in manu mediatoris Chriſti Ieſu, quia *omnia per ipſum facta ſunt, & ſine ipſo factum eſt nihil*: Non ſolum cœlum, terra, mare, & vniuerſa quæ cernimus, ſed etiam illa quæ per Moyſen duro populo quaſi iugum legis impoſita ſunt. Scribitur & ad Timotheum: *Vnus enim Deus, vnus & mediator Dei & hominum homo Chriſtus Ieſus.* Poſtquam ob noſtram ſalutem de Virginis vtero dignatus eſt naſci, Dei & hominum homo Chriſtus Ieſus, ſequeſter eſt dictus. Antequam verò humanum corpus aſſumeret, & eſſet apud patrem in principio Deus verbum, ad omnes ſanctos, ad quos factus eſt ſermo Dei, Enoch videlicet, Noë, Abraham, Iſaac, & Iacob, & poſtea Moyſen & eunctos prophetas, quos ſcriptura commemorat, ſine additamento hominis, quem necdum aſſumpſerat, mediator tantummodo nuncupatur. Quod autem ait: Lex ordinata per angelos, hoc vult intelligi, quòd in omni veteri teſtamento, vbi angelus primum viſus refertur, & poſtea quaſi Deus loquens inducitur, angelus quidem verè ex miniſtris pluribus quicumque ſit viſus, ſed in illo mediator loquatur qui dicat: *Ego ſum Deus Abraham, Deus Iſaac, & Deus Iacob.* Nec mirum ſi Deus loquatur in angelis, cum etiam per angelos, qui in hominibus ſunt, loquatur Deus in prophetis: dicente Zacharia: *Et ait angelus, qui loquebatur in me*, ac deinceps inferente: *Hæc dicit dominus omnipotens.* Neque enim angelus qui eſſe dictus fuerat in propheta, ex ſua perſona audebat loqui: *Hæc dicit dominus omnipotens.* Manum mediatoris, potentiam & virtutem eius debemus accipere. Qui cum ſecundum Deum vnum ſit ipſe cũ patre, ſecundum mediatoris officium alius ab eo intelligitur. Quia verò lectionis ordo confuſus eſt, & hyperbato perturbatur, ſic nobis reddendus videtur: *Lex poſita eſt per angelos in manu mediatoris*, propter tranſgreſſiones ordinata per angelos, *donec veniret ſemen cui repromiſſum erat.* Semen autẽ haud dubium quin Chriſtum ſignificet: qui ex Matthæi quoque principio comprobatur eſſe filius Abraham, ſcriptura referente: *Liber generationis Ieſu Chriſti filij Dauid, filij Abraham.*

c ¶ *Lex ergo aduerſus promiſſa Dei? Abſit. Si enim data eſſet lex quæ poſſet viuificare, verè ex lege eſſet iuſtitia*, &c.] Sicut mediator Dei & hominum, inter dantem & accipientem legem medius fuit, ita lex ipſa, quæ poſt repromiſſionem data eſt, inter repromiſſionem & completionem eius media ſubrepſit. Quæ non iccirco arbitranda eſt promiſſionem excludere, quia poſtea ſubſecuta, eam quæ prius fuit, videtur abolere: ſed ex eo quòd non potuit viuificare, nec id tribuere quod repromiſſio prima pollicita eſt, manifeſtum eſt in cuſtodiam eam repromiſſionis, non in ſubuerſionem datam. Si enim data eſſet lex, quæ poſſet præſtare vitam, & id quod repromiſſio ſpoponderat exhibere, verè promiſſio per legem putaretur excluſa. Nunc autem propter tranſgreſſiones, vt ſupra diximus, poſita, magis arguit eos peccatores quibus poſt repromiſſionem in cuſtodiam, & vt ita dicam, in carcerem

data

H

1.Tim.1.b.

Ioan.1.a.

1.Tim.2.b.

G

Exod.3.b.

Zach.12 Sec.70.

F

4.berit.

Gen.22.d.

Gen.15.c.

Gen.38.g.

data est: vt quia per arbitrij libertatem noluerant innocentes expectare promissum, legalibus vinculis præpediti, & in seruitutem mandatorum redacti, custodirentur in aductum futuræ in Christo fidei: quæ finem repromissionis afferret. Nec verò æstimandum scripturam auctorem esse peccati, quia omnia sub peccato concluisse dicatur: cum mandatum quod ex iure præcipitur, ostendat potius arguatq; peccatum, quàm sit causa peccati. Quo modo & iudex nō est auctor sceleris, nequam homines vinciendo: sed concludit eos, & nocentes sententiæ suæ auctoritate pronunciat: vt debitos pœnæ, indulgētia postea, si voluerit, principalis absoluat.

a ¶ *Itaq; lex pædagogus noster fuit in Christo, vt ex fide iustificemur. At vbi venit fides, iam non sub pædagogo sumus*, &c.] Pædagogus paruulis assignatur: vt lasciuiens refrenetur ætas, & prona in vitia corda teneantur: dum tenera studijs eruditur infantia, & ad maiores philosophiæ ac regendæ reipublicæ disciplinas, metu pœnæ coërcita præparatur. Non tamen pædagogus magister, & pater est: nec hæreditatem & scientiam pædagogi is qui eruditur expectat, sed alienum custodit filium pædagogus, ab eo, postquam ille ad legitimum capiendæ hæreditatis tempus aduenerit, recessurus. Denique & nomen pædagogi hoc ipsum sonat, & est compositum ab eo quòd pueros agat, id est, ducter. Itaque & Moysi lex, populo lasciuienti ad instar pædagogi seueriores apposita est, vt custodiret eos, & futuræ fidei præpararet: quæ postquam venit, & credidimus in Christum, iam non sumus sub pædagogo: tutor à nobis curatorq; discedunt, & legitimum ætatis tempus ineuntes, veri Dei filij nominamur: cui nos generat non lex abolita, sed mater fides, quæ est in Christo Iesu. Quòd si quis post consummatum ætatis suæ tempus, quando iam hæres & liber & filius appellatur, voluerit esse sub pædagogo, sciat se non posse legibus paruuli viuere. Vbi enim nunc compleri potest illud: *Ter in anno apparebit omne masculinum tuum in conspectu domini Dei tui*, subuersa Hierusalem, & templo vsque ad cineres dissipato? Vbi salutares & pro peccato hostiæ? Vbi ad simulacrum cœlestium syderum holocaustorum æternus ignis, altari omnino destructo? Noxijs verò quæ poterit pœna decerni, scriptura dicente: *Auferetis malum de medio vestrum*: seruientibus Iudæis, & Romanis regnantibus. Atque ita fiet, vt nec sub patre, nec sub pædagogo viuant: dum & lex impleri non potest post successionem fidei: & fides, dum pædagoga lex appetitur, non tenetur.

b ¶ *Quicumq; enim in Christo baptizati estis, Christum induistis. Non est Iudæus, neque Græcus: non est seruus, neque liber: non est*, &c.] Quo modo filij Dei per fidem, quæ est in Christo Iesu nascamur, ostendit dicens: Quicumq; enim in Christo baptizati estis, Christum induistis. Quòd autem Christus sit indumentum, non solum de præsenti loco, verumetiam de alio comprobatur, Paulo eodem cohortante: Induite vos dominum Iesum Christum. Si igitur qui in Christo baptizati sunt, Christum induerunt: manifestum est eos qui non sunt induti Christum, non fuisse baptizatos in Christo. Ad eos enim qui fideles & baptisma Christi consecuti putabantur, dictum est: Induite vos dominum Iesum Christum. Si quis hoc corporeum & quod oculis carnis aspicitur, aquæ tantùm accepit lauacrum, non est indutus dominum Iesum Christum. Nam & Simon ille de actibus apostolorum acceperat lauacrum aquæ: verùm quia sanctum spiritum non habebat, indutus non erat Christum. Et hæretici vel hypocritæ, & hi qui sordidè victitant, videntur quidem accipere baptismum: sed nescio an Christi habeant indumentum. Itaque consideremus ne fortè & in nobis aliquis deprehendatur, qui ex eo quod Christi non habet indumētum, arguatur non baptizatus in Christo. Cū autem quis semel Christū indutus fuerit, & missus in flammam, spiritus sancti ardore canduerit, non intelligitur aurum sit an argentum. Quā diu calor massam sic possidet, vnus igneus color est, & omnis diuersitas generis, cōditionis, & corporum aufertur istiusmodi vestimento. Non est enim Iudæus neque Græcus. Pro Græco gentilē accipere debemus: quia ἔθνη & Græcum & ethnicum vtrumque significat. Nec Iudæus iccirco melior est, quia circumcisus est: nec gentilis ideo deterior, quia præputium habet: sed pro qualitate fidei, vel Iudæus, vel Græcus melior siue deterior est. Seruus quoque & liber, nō conditione separantur, sed fide: quia potest & seruus libero esse melior, & liber seruum in fidei qualitate præuertere. Masculus similiter & femina, fortitudine & imbecillitate corporum separantur. Cæterùm fides pro mentis deuotione censetur, & sæpè euenit vt & mulier viro causa salutis fiat, & mulierem vir in religione præcedat. Cum autem ita se res habeat, & tota diuersitas generis, conditionis & corporum, Christi baptismate & indumento illius auferatur, omnes vnum sumus in Christo Iesu: Vt quo modo pater & filius in se vnum sunt, ita & nos in ipsis vnum simus.

c ¶ *Si autem vos Christi: ergo Abrahæ semen estis, secundum promissionem hæredes.*] Quia repromissiones ad Abraham & ad semen eius factæ sunt, quod est Christus Iesus: consequenter hi qui Christi filij, id est, semen eius sunt, semen quoq; dicuntur Abraham, cuius sunt semen ex semine. Verū quotiescumque dominus noster Iesus semen Abrahæ nominatur, corporaliter sentiendum est, quod ex eius stirpe generetur. Quotiens autē nos, qui Saluatoris sermone susceptо credidimus in eū, & nobilitatē generis Abrahæ, ad quem est promissio facta, susceptimus: tūc spiritualiter semen fidei & prædicationis accipere debemus. Deinde etiam hoc considerandum, quòd quando de domino loquitur: Abrahæ autem dictæ sunt promissiones & semini eius, hoc est Christo Iesu, repromissiones pluraliter ponat. Quando verò de his qui per Christum semen sunt Abrahæ, singulariter repromissio nuncupatur, vt in præsenti loco: ergo Abrahæ semen estis, secundum promissionem hæredes. Decens quippe erat, vt quòd in Christo vno pluraliter dicebatur, id in multis hominibus singulariter poneretur. Sequitur.

Caput IV.

Dico autem, quanto tempore hæres paruulus est, nihil differt, &c.] Hæres iste paruulus, qui nihil differt à seruo, cum sit dominus omnium, sub tutoribus & actoribus est vsque ad præfinitum tempus à patre: totum humanum genus vsque ad aduentum Christi, & vt amplius dicam, vsque ad mundi cōsummationem significat. Quo modo enim omnes in protoplasto Adam, necdum nati moriuntur: ita & omnes, etiā hi qui ante aduentum Christi nati sunt, in secundo Adam viuificantur. Atque ita fit, vt & nos legi seruierimus in patribus, & illi gratia saluentur in filijs. Iste intellectus ecclesiæ catholicæ cōuenit, quæ & veteris & noui testamenti vnam asserit prouidētiam: nec distinguit in tempore, quos conditione sociauit. Omnes ædificati sumus super fundamentū apostolorū & prophetarū, cōtinente nos angulari lapide Iesu Christo domino nostro: *qui fecit vtraque vnum: & medium parietem dissipans*, inimicitiam vtriusque populi in sua carne destruxit, & antiquæ legis difficultatē euangelicorū dogmatū integritate mutauit. Verè in Christo omnes vnus panis sumus, & duo cōsensimus super terram. Et quomodo nos super prophetas fundati sumus: ita & patriarchæ in apostolorum fundamine cōstiterūt. Tutores aūt & actores, posūt & prophetæ accipi, quorū verbis quotidie in aduentū Saluatoris erudiebamur:

sicut

Exod. 23. b

Deut. 13. b.

Rom. 13. d.

Act. 8. c.

Eph. 2. c.

1. Cor. 10.

Matt. 18.

E

sicut pædagoga Moysi lex supra diserta est, & angeli paruulorum, qui quotidie vident faciem patris, & interpellant pro eis. De quibus dictum est: *Immittet angelus domini in circuitu timentium eum, & eruet eos.* Rectè hi sub tutoribus & actoribus esse dicuntur: qui habentes spiritum timoris, necdum meruere spiritum libertatis & adoptionis accipere. Ætas enim infantiæ ad peccata formidat: pædagogum meruit, non confidit esse se liberam, licet per naturam domina sit. Et secundum vtramque intelligentiam, qua tutores & actores, vel prophetas vel angelos diximus, paruulus iste tamdiu sub actoribus est atque tutoribus, donec legitimum perfecti viri tempus impleuerit. Legitimum autem tempus, sicut Romanis legibus, vigintiquinque annorum spacio terminatur, ita ad humani generis perfectionem Christi reputatur aduentus. Statim vt ille venerit, & omnes in virum perfectum creuerimus, pædagogus à nobis tutorq; discedunt. Tunc auctoritate domini, & hæreditatis possessione perfruemur, in qua prius nati, quodammodo putabamur alieni.

Ibid. b. *Psal.33.b.*

a ¶ *Ita & nos cum essemus paruuli.*] Elementa mundi, eosdem quos supra tutores & actores dixerat, appellauit: quod sub ipsis primum præsidibus constituit, quia necdum Dei filij capere ad nos poteramus aduentum, erudiebamur in mundo. Nonnulli eos esse angelos arbitrantur, qui quatuor mũdi elementis præsideant: terræ videlicet, aquæ, igni, & aëri, & necesse esse vt priusquam quis credat in Christo, illis arbitris gubernetur. Elementa mundi, cœlum, & terram, & ea quæ intra hæc sunt, pleriq; appellata putant. quòd videlicet solem, lunam, maria, syluarum & montium deos, & sapientes Græciæ, & Barbaræ nationes, Romaniq; omnium superstitionum sentina venerentur: à quibus, cum Christus venerit, liberamur: intelligentes ea creaturas esse non numina. Alij elementa mundi, legem interpretantur Moysi & eloquia prophetarum: quòd per hæc quasi initia & exordia litterarum, Dei timorem, qui sapientiæ principium est, suscipiamus. Deniq; ad eos qui iam deberent esse perfecti & veritate neglecta adhuc disciplinarum principijs inhærebant, scribit in epistola ad Hebræos Apostolus: *Etenim cum deberetis esse magistri propter tempus, rursum necesse habetis vt doceamini quæ sint elementa principij sermonum Dei.* Econtrariò nobis objici potest, quòd ad Colossenses Paulus apostolus scribens, elementa mundi alia nuncuparit: *Videte, dicens, ne quis vos deprædetur per philosophiam, & inanem deceptionem, secundum traditionem hominum: secundum elementa mundi, & non secundum Christum.* Sed ex eo quòd addidit, secundum traditionem hominum, & inanem deceptionem: ostendit non eadem elementa ad Colossenses & ad Galatas nominari. Ab his quippe elementis postquam venerit temporis plenitudo, redimimur, & ad maiora gradientes, adoptionem recipimus filiorum. Ab illis verò nihil tale dicitur quid sequatur: sed simpliciter elementa pro literis accipiuntur. Potest igitur, vt diximus Moysi lex & prophetæ pro elementis accipi litterarum: quòd per eas syllabæ iungantur & nomina, & non tam sui quàm alterius rei vtilitate discantur: vt possimus orationem legere contextam: in qua sensus magis & ordo verborum quàm litterarum principia considerantur. Quòd autem legem & prophetas, elementa mundi interpretati sumus, mundus pro his qui in mundo sunt accipi solet: eodem Paulo dicente: *Deus erat in Christo, mundum reconcilians sibi.* Et in Euangelio: *Et mundus per eum factus est, & mundus eum non recepit.* Quidam etiam in illa liberius euagantur: vt quia lex vmbram habet futurorum bonorum, requirant vtrum in alio mundo, de quo Saluator ait: *Ego non sum de mundo isto*, primum paruuli simus, & sub elementis initiorum constituti, paulatim procedamus ad summum, & recipiamus adoptionis locum, quem quondam amisimus.

F

Hebr.5.d.

Col.2.b.

2.Cor.5.d. *Ioan.1.*

Ioan.17.c.

b ¶ *At vbi venit plenitudo temporis, misit Deus filium suum, factum ex muliere, factum sub lege, vt eos qui sub lege erant redimeret,* &c.] Diligenter attendite, quòd non dixerit, factum

a Ita & nos cũ essemus paruuli, sub elemẽtis huius mũdi eramus seruientes. At b vbi venit plenitudo temporis, misit Deus filium suũ factum ex muliere, factum sub lege, vt eos qui sub lege erãt redimeret, vt adoptionẽ filiorum reciperemus. Quoniã c autẽ estis filij Dei, misit Deus spiritum filij

per mulierem, quod Marcion & cæteræ hæreses volunt, quæ putatiuam Christi carnem simulant, sed ex muliere, vt non per illam, sed ex illa natus esse credatur. Quod autẽ sanctam & beatam matrem domini, mulierem nõ virginem nominauit, hoc idem & in euangelio κατὰ μᾶτθαῖον scriptum est, quando vxor appellatur Ioseph, & ab ipso domino quasi mulier increpatur. Non enim necesse erat semper quasi cautè & timidè virginẽ dicere, cum mulier sexum magis significet, quàm copulam viri, & secundum intelligentiam Græcitatis, γυνὴ tã vxor quàm mulier valeat interpretari. Sed vt cuncta præteream, quomodo sub lege factus est, vt eos qui sub lege erant redimeret, sic propter illos qui nati erant ex muliere, ex muliere nasci voluit. Nam & baptismum in Iordanis fluento iccirco quasi pœnitens, cum esset à peccatis liber, accepit, vt cęteros edoceret mundandos esse per baptismum, & in filios noua spiritus adoptione generari. Quod nequaquam intelligens Ioannes Baptista, eum ad lauacrum prohibebat accedere, dicens: *Ego à te debeo baptizari.* Et statim sacramentum docetur: *Sine modò, sic enim decet nos adimplere omnem iustitiam.* Ne qui ob hominum salutem venerat, aliquid de conuersatione hominum præteriret. Quærat quispiam & dicat: Si ideo sub lege factus est, vt eos qui sub lege erant redimeret (quòd videlicet impossibile fuerit redimi eos qui erant sub lege, nisi factus fuisset ipse sub lege) aut sine lege factus est, vt redimeret eos qui sub lege non erant: aut si non est factus ipse sine lege, non redemit eos qui sub lege non fuerant. Quòd si possibile erat eos, qui sine lege erant redimi, ita vt sine lege ipse non fieret, ergo superfluè sub lege factus est, vt redimeret eos qui sub lege erant. Breuiter soluet hanc quæstionem, si quis illo vtatur exemplo: & cum his qui sine lege erant reputatus est. Nam licet in latinis codicibus propter simplicitatem interpretum malè editum sit: *Et cum iniquis reputatus est:* tamen sciendum aliud apud Græcos significare ἄνομον, quod hic scriptum est, aliud ἄδικον quod in latinis voluminibus habetur. ἄνομος enim dicitur ille, qui sine lege est, & nullo iure constringitur, ἄδικος verò iniquus siue iniustus. Vnde & ipse Apostolus in alio loco: *Cum non essem,* ait, *sine lege Dei, sed in lege essem* Christi: & certè in hoc quoque testimonio ἄνομος in Græco scriptum est, & qui hic benè interpretatus est, potuit idem verbum & ibi similiter interpretari, nisi eum ambiguitas fefellisset. Alius verò ipsum verbum, redimeret, acutius intuebitur, & dicet eos significari redemptos, qui primum de Dei parte fuerint, & postea esse cessauerint. Illos verò qui sub lege non fuerint, non tam redimi quàm emi. Vnde & ad Corinthios, in quibus audiebatur fornicatio, *& talis fornicatio, quæ ne inter gentes* quidem scribitur: *Pretio empti estis,* non redempti. Sub lege quippe non fuerant. Recipimus igitur adoptionem filiorum Dei, & redempti à Christo, sub seruitute elementorum mundi & tutorum potestate esse desistimus. Quomodo autem inter redimere & emere quid interesset, ostendimus, sic quid sit inter accipere & recipere adoptionem filiorum, consideremus.

G

Matth.1.d. *Ioan.2.a.*

Matt.3.d.

H

Luc.22.d. *Esa.53.d.*

ἄνομος in latinis interpretibus.

1.Cor.9.c.

1.Cor.5.a.

c ¶ *Quoniam autem estis filij Dei, misit Deus spiritum filij sui in corda nostra clamantem: abba pater.*] Manifestè apostolus Paulus tres spiritus nominat: Spiritũ filij Dei, vt in præsenti loco, misit Deus spiritũ filij sui in corda vestra: Et spiritum Dei, vt in illo: *Quotquot spiritu Dei aguntur, hi filij Dei sunt.* Et spiritum sanctum, vt ibi: *Corpora vestra templum sancti spiritus sunt, qui est in vobis.* Alium autem sanctum spiritum esse quã filium Dei, manifestè & in euangelio comprobatur: *Qui dixerit verbum contra filium hominis, dimittetur ei. Quicunq; autem dixerit contra spiritum sanctum, nec hic nec in futuro dimittetur ei.* Hoc ideo, quia multi per imperitiam scripturarum, quod & Firmianus in octauo ad Demetrianum epistolarum libro facit, asserunt spiritum sanctum sæpe patrem, sæpe filium nominari. Et cum perspicuè in trinitate credamus, tertiam personam auferentes, non substantiam eius volunt esse, sed nomen. Ne autem longum faciam (non enim dialogus, sed commentarius scribitur) de quinquagesimo psalmo tres spiritus nominatos

Rom.8.c. *1.Cor.6.d.*

Luc.12.b.

breuiter

A

breuiter ostendam: propheta dicente: *Cor mundum crea in me Deus, & spiritum rectum innoua in visceribus meis. Ne proijcias me à facie tua, & spiritum sanctum tuum ne auferas à me. Redde mihi lætitiam salutaris tui, & spiritu principali confirma me:* Principalem spiritum, patrem appellat: quia filius ex patre, & non ex filio. Spiritum autem rectum veritatis atque iustitiæ, Christum dominũ significat: Quia *pater omne iudicium dedit filio*, vt Dauid ait: *Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis.* Porrò spiritum sanctum aperto nomine vocat. Quæ quidem cum vocabulis personisque dissentiant, substantia naturaque sociata sunt, & indifferenter idem spiritus ob naturæ societatem, nunc patris dicitur esse nunc filij. Argumentum autem quo asserere conatur, nos iam non esse sub lege, sed sub gratia domini Iesu, tali fine concludit. Superius dixerat, vt adoptionem filiorum reciperemus: nunc Dei esse nos filios, ex spiritu probat, quem habemus in nobis. Nunquam enim, inquit, auderemus dicere: Pater noster, qui es in cœlis, sanctificetur nomen tuum: nisi de conscientia spiritus habitantis in nobis, & magna sensuum & dogmatum voce clamante: Abba pater. Abba Hebraicum est, idipsum significans quod & pater. Et hanc consuetudinem in pluribus locis scriptura conseruat, vt Hebraicum verbum cum interpretatione sua ponat. *Bartimeus, filius Timei.* Aser, diuitiæ. Tabita, Dorcas, & in Genesi, Mesech, vernaculus, & cætera his similia. Cum autem abba pater, Hebræo Syroque sermone dicatur, & dominus noster in euangelio præcipiat, nullum patrem vocandum nisi Deum: nescio qua licentia in monasterijs vel vocemus hoc nomine alios, vel vocari nos acquiescamus. Et certè ipse præcepit hoc, qui dixerat non esse iurandum. Si non iuramus, ne patrem quidem quempiam nominemus. Si de patre interpretabimur aliter, & de iurando aliter sentire cogemus. Notandum etiam quia clamor in scripturis, non magnæ vocis emissio, sed scientiæ intelligatur, & dogmatum magnitudo. Nam & in Exodo respondit dominus ad Moysen: *Quid clamas ad me*, cum penitus Moysi vox nulla præcesserit. Verum compunctum cor & pro populo lacrymabiliter ingemiscens, scriptura clamorem vocauit. Quo modo igitur qui spiritum filij Dei habet, filius Dei est: sic in reciprocum, qui spiritum filij Dei non habet, Dei filius non potest appellari.

Ioan. 3. d.

Psal. 71. a.

Mar. 10. c. Act. 9. f. Gen. 15. a. Sep. 70.

B

Exod. 14. d

a ¶ *Itaq; iam non est seruus, sed filius. Quòd si filius, & hæres per Christum.*] Habentes, inquit, spiritum filij Dei in vobis clamantem, abba pater, non serui cœpistis esse, sed filij. Quia ante nihil differebatis à seruo, cum essetis natura quidem Dei, sed sub tutoribus & actoribus paruuli degebatis: quòd si filij estis, consequenter vobis debetur hæreditas: vt quo modo spiritum filij Dei accipientes facti estis filij Dei: ita in libertatem de seruitute mutati, hæredes sitis cum hærede patris Christo Iesu: qui ex persona hominis assumpti loquitur in psalmo: *Dominus dixit ad me, filius meus es tu, ego hodie genui te. Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ.* Quod autem in hoc loco dicimus, in cæteris quoque obseruare debemus: de toto genere hominum singulari numero disputari. Omnes enim credentes, vnum sumus in Christo Iesu, & membra corporis eius, & in perfectum virum redacti, illum habemus caput: quia caput viri Christus est.

Psal. 2. b.

b ¶ *Sed tunc quidem nescientes Deum, seruistis his qui natura non erant dij. Nunc verò cognoscentes Deum, magis autem cogniti ab eo: quo modo conuertimini iterum,* &c.] Galatas, quos ab idolorũ cultu ad fidem Dei veri transtulerat, arguit: quo modo idolis derelictis, quæ natura non erant dij, & cognoscentes Deum, magis autem cogniti ab ipso, spiritu quoque adoptionis accepto, rursum quasi paruuli & sub tutoribus & pædagogo esse cupientes, ad infirma & paupertina reuertantur elementa: quæ propterea infirmo & pauperi sensu populo data sunt in deserto, quia non poterat accipere & sustinere maiora. Eadem autem elementa, quæ nunc infirma & egena appellauit, superius tantũ mundi elementa posuit. Et vbi elementa mundi dicta sunt, ibi non est additum, infirma & egena.

Sup. eod.

Hic rursum vbi infirma vocatæ sunt, mundi, vt supra diximus, nomen est tacitũ. Puto itaque quamdiu quis paruulus est, nec statutum à patre tempus impleuit, vt filius & hæres appellari queat, sub elementis eum mundi, lege videlicet esse Moysi. Cum autem post libertatem & adoptionem & hæreditatem filio debitam rursus reuersus fuerit ad legem, circumcidi volens, & totam Iudaicæ superstitionis litteram sequi: tunc quæ prius ei mundi tantum fuerant elementa, infirma quoque & egena dicuntur exordia. Intantum enim nihil prosunt cultoribus suis, vt ne hoc quidem eis exhibere valeant, quod ante præstiterant, Hierosolyma, tẽplo altarique destructis. Respondeat aliquis, & dicat: Si lex & præcepta, quæ in lege conscripta sunt, infirma & egena elementa sunt, & hi qui cognouerunt Deum, magis autem cogniti sunt ab eo, legem obseruare non debent (ne incipiant non tam Deum colere à quo cogniti sunt, quã ad eos reuerti, qui natura non sunt dij.) Aut legem obseruauerunt Moyses & prophetæ, & nõ cognouerunt Deum, nec cogniti sunt ab eo. Aut si cognouerunt Deum, mandata legis minimè cõpleuerunt: Quod vtrumque periculosum est dicere: Aut illos non fecisse quæ legis sunt, & sic cognouisse Deum: aut non cognouisse Deum, dum infirma & egena legis elementa custodiunt. Quod quidem sic solui potest, vt dicamus illos, quo modo Paulus factus est Iudæis vt Iudæos lucrifaceret, & in Cenchris ex voto comam totondit, & nudipedalia atq; caluitium Hierosolymis in templo exercuit: vt eorum sedaret inuidiam, qui causati de eo fuerant quòd contra legem Moysi & Deum faceret prophetarũ: Ita & sanctos viros fecisse quidem ea quæ legis erant, sed sensum magis legis secutos esse quàm litteram: Qui non minus quàm Abraham, sublato de facie velamento, cupierunt videre diẽ Christi, & viderunt, & lætati sunt: Facti infirmo populo infirmi, vt infirmos lucrifacerent, & his qui sub lege erant, quasi essent ipsi sub lege: vt eos ab idolis, quibus in Ægypto assueuerant, separarent. Absurdum quippe est Moysen & cæteros cõfabulatores Dei in ea fuisse conditione, vt non credamus eis & præfinitum tempus à patre venisse, & redemptos eos esse de seruitute legali, & adoptionem filiorum consecutos, & hæreditatem cœpisse cum Christo. Quæcumque enim toto generi humano sapientia Dei quasi in filio præstitit: hæc eadem vnicuiq; sanctorum semper suo ordine & dispensatione largita est. Legem nobis Moysi infirma & egena dicentibus elementa, occasionem inueniunt hæretici, vt detrahant creatori, quia mundum condiderit, & legem sanxerit. Quibus nos respondebimus id quod supra diximus, infirma his esse & egena elementa, qui ad ea post euangelij gratiam reuertuntur. Antequam verò præfinitum tempus veniret à patre, non tam infirma & egena appellata esse elementa, quàm mundi. Denique prius quàm Christi in toto orbe euangelium coruscaret, habuerunt suum fulgorem præcepta legalia: postquã verò maius euangelicæ gratiæ lumen effulsit, & sol iustitiæ toti mundo se prodidit, stellarum lumẽ absconditum est, & earum radij caligauerunt: ita vt Apostolus in alio loco diceret: *Nam nec glorificatum est quod glorificatum fuit, in hac parte, propter excellentem gloriam.* Quod alijs verbis nunc loquitur, vt dicat: lex Moysi quæ ante euangelium diues & opulenta & clara fuit, post aduentum Christi ad comparationem eius, quasi infirma & egena, imminuta atque destructa est ab eo qui maior fuit Salomone, & templo, & Iona. Quod enim scriptum est: *Illum oportet crescere, me autem minui:* non tam ex Ioannis, quàm ex legis persona dictum puto: quia semper cedunt minora maioribus, & perfecta initijs præponuntur. Aliàs autem, infirma & egena elementa, Iudæorum traditiones, & secundum litteram vilem intelligentiam confitemabimus: quæ sunt iustificationes non bonæ, & præcepta non bona. Robusta quippe & diues est legis intelligentia spiritualis, ita vt aut penitus elementum non debeat appellari: aut elementum quidẽ sit comparatione futuri sæculi, & vitæ in Christo Iesu, qua nunc viuunt angeli supernæq; virtutes: sensui verò Iudaico comparata, non tam elementum

1. Cor. 9. c. Act. 18. c. & 21. d. Num. 6.

1. Cor. 9. d.

2. Cor. 3. c.

hoc

CANON E

hoc est initium, quàm perfectio nuncupetur. Quòd autem ait: *Nunc verò cognoscentes Deum, magis autem cogniti ab eo:* illud ostendit, quòd post idolorum cultum, Deum intellexerint Galatæ: vel potius ipsi cognitione eius digni sint iudicati. Non quòd Deus creator omnium aliquid ignoret, sed quo eos tantùm scire dicatur, qui errorem pietate mutauerint. *Cognoscit dominus qui sunt eius.* Et Saluator in euangelio. *Ego sum,* ait, *pastor bonus, & cognosco meas, & cognoscunt me meæ.* Econtra ad impios: *Nescio vos, recedite à me operarij iniquitatis.* Et ad stultas virgines: *Nescio vos,* quæ estis.

2. Tim. 2 c. Ioan. 10. c. Luc 13. f. Matt. 25. a.

rursum seruire vultis.[a] Dies obseruatis, & menses, & tempora, & annos: timeo vos ne fortè sine causa laborauerim in vobis. [b] Estote sicut & ego, quia & ego sicut vos. [c] Fratres obsecro vos, nihil me læsistis. Scitis autem quia per infirmitatem carnis

a ¶ *Dies obseruatis, & menses, & tempora, & annos,* &c.] Qui non adorat patrem in spiritu & veritate, nescit sabbatismum sanctis repositum. De quo loquitur Deus: *Si introierint in requiem meam:* & non de illis temporibus recordatur, de quibus scriptum est: *Recordamini dierum sæculi.* Et alibi. *Memoratus sum dies antiquos, & annos æternos in mente habui.* dies Iudaicos obseruat, & menses, & tempora, & annos. Dies, vt sabbathi, & neomeniæ, & à decima mensis primi vsque ad quartam decimam, qua agnus corporeus victimæ referuatur: & à quartadecima vsque ad vicesimamprimam eiusdem mensis, quando azyma comeduntur, non synceritatis & veritatis, sed in fermento veteri malitiæ & nequitiæ pharisæorum. Septem quoque septimanas, qui ritu Iudaico post azyma computat, dies Israeliticæ pentecostes colit. Nec non & clangorem tubarum mense septimo prima mensis. Decima quoque eiusdem mensis, expiationem & ieiunium, & scenophegias ex more figentes, Iudaicos obseruant dies. Menses autem custodiunt, qui primum & septimum mensem, non intelligentes mysterium veritatis, obseruant. Tempora quoque colunt, qui ter per annos singulos Hierosolymam venientes putant se domini implere præceptum, dicentis: Tribus temporibus anni diem festum agetis mihi, solennitatem azymorum, & solennitatem messis primitiuorum, & solennitatem consummationis in exita anni. Et alibi: *Tribus temporibus anni apparebit masculinum tuum in conspectu domini Dei tui.* Quod autem ait, & annos, puto de septimo remissionis anno dici, & de quinquagesimo, quem illi Iubileum vocant. Plenius hunc locum ad Colossenses Apostolus explicat, dicens: *Nemo ergo vos iudicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut sabbathorum, quæ sunt vmbra futurorum.* Partem diei festi, ad distinctionem perpetuæ festiuitatis hic posuit: vt non breuem, & vt ita dicam, totius corporis quandam particulam, sed totum vitæ nostræ spatium perpetuæ in Christo solennitatis habeamus. Et vt posterioribus priora connectam: quid de lege Moysi, & de superflua ciborum curiositate in hac eadem epistola sentiat, statim subiungit & loquitur: *Si* enim mortui estis cum Christo ab elementis mundi huius: quid adhuc tanquam viuentes in hoc mundo decernitis? Ne tetigeritis, neque gustaueritis, neque contrectaueritis: quæ sunt omnia in interitu ipso vsu, secundum præcepta & doctrinas hominum. Dicat aliquis: Si dies obseruare non licet, & menses, & tempora, & annos, nos quoque simile crimen incurrimus, quartam sabbathi obseruantes, & parasceuen, & diem dominicam, & ieiunium quadragesimæ, & paschæ festiuitatem, & pentecostes lætitiam, & pro varietate regionum, diuersa in honore martyrum tempora constituta. Ad quod qui simpliciter respondebit, dicet, non eosdem Iudaicæ obseruationis dies esse, quos nostros. Nos enim non azymorum pascha celebramus, sed resurrectionis & crucis. Nec septem, iuxta morem Israel, numeramus hebdomadas in pentecoste: sed spiritus sancti veneramur aduentum. Et ne inordinata congregatio populi fidem minueret in Christo, propterea dies aliqui constituti sunt, vt in vnum omnes pariter veniremus. Non quo celebrior sit dies illa qua conuenimus: sed quo quacumque die conueniendum sit, ex conspectu mutuo, lætitia maior oriatur. Qui verò oppositæ quæstioni acutius respondere conatur, illud affirmat, omnes dies æquales esse. nec per parasceuen tantùm Christum crucifigi, & die dominica resurgere: sed semper sanctum resurrectionis esse diem, & semper eum carne vesci dominica. Ieiunia autem & congregationes inter dies, propter eos & à viris prudentibus constitutos, qui magis sæculo vacant quã Deo: nec possunt imo nolunt toto in ecclesia vitæ suæ tẽpore congregari, & ante humanos actus, Deo orationum suarum offerre sacrificium. Quotus enim quisq; est, qui saltem hæc pauca quæ statuta sunt, vel orandi tempora vel ieiunandi, semper exerceat? Itaque sicut nobis licet vel ieiunare semper, vel semper orare, & diem dominicam accepto domini corpore indesinenter celebrare gaudentibus: Non ita & Iudæis fas est omni tempore immolare agnum, pentecosten agere, tabernacula figere, ieiunare quotidie. Satis verò cautè inter auctoritatem Apostoli, & sancti hominis lenitatem verba moderatus est, inferens: Timeo vos, ne fortè sine causa laborauerim in vobis. Si enim abruptè condemnare voluisset, dixisset vtique: Timeo vos, sine causa enim laboraui in vobis. Nunc autem videns eos zelum Dei habere, sed non secundum scientiam, nec penitus eorum desperauit salutem, qui pio fuerant errore decepti, nec rursum irreprehensos reliquit: ne & ipsis perseuerandi in errore, & cæteris occasionem similiter tribueret errandi. Timeo autem vos, posuit, pro eo quod est, timeo de vobis. Sine causa laborat magister, cum ipse prouocat ad maiora discipulos, & illi retro lapsi ad minora & humilia reuoluuntur.

Psal. 94. b Esa. 46. c. Psal. 76. b. Leuit. 23. Exod. 23. e F Exod. 34 c. Col. 2. b.

b ¶ *Estote sicut & ego, quia & ego sicut vos.*] Quod dicit tale est: quo modo ego vobis infirmis fum factus infirmus, & non potui loqui vt spiritualibus, sed quasi carnalibus, & paruulis in Christo, & quia necdum poteratis solido cibo vesci, euangelico vos tantùm lacte potaui, nolens in ætate vos semper infantiæ permanere, sed paulatim ad adolescentiam & iuuentutem vsque perducere, vt solidum cibum possetis accipere: ita & vos debetis esse sicut & ego sum, perfectiora videlicet sapere: dimisso lacte, ad fortiores cibos & ad pabula transire maiora. Hoc autem loquitur quasi Saluatoris imitator, qui *non rapinam arbitratus est se esse æqualem Deo: sed semetipsum exinaniuit formam serui accipiens, & habitu inuentus est vt homo,* vt nos dij fieremus ex hominibus, & non vltra moreremur: sed consurgentes Christo, amici eius diceremur & fratres, & vt esset discipulus sicut magister, & seruus sicut dominus. Potest autem & ita intelligi. Obsecro vos, inquit, fratres, vt Iudaica obseruatione contempta, dierum, mensium, temporũ, atque annorum, quæ sunt vmbræ futurorum, me imitemini, qui sine querela in lege versatus, omnia arbitratus sum quasi purgamenta atque quisquilias, vt Christum lucrifacerem. Fui quippe & ego sicut vos nunc estis: cum eisdem obseruationibus strictus tenebar, & ecclesiam Christi, quia ista non faceret, persequens deuastabam.

1. Cor. 3. a. H Philip. 2. a Philip. 3. b.

c ¶ *Fratres obsecro vos, nihil me læsistis. Scitis autem quia per infirmitatem carnis euangelizaui vobis iam pridem.*] Superiori sententiæ iunge quod sequitur: quod vt fiat manifestius, sit ordo iste quem fingimus. Obsecro vos fratres, estote sicut & ego: quia & ego sicut vos. Simile est huic illud: *Rogamus pro Christo, reconciliamini Deo,* Nec non & alibi: *Obsecro primum omnium fieri deprecationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones.* Petri quoque verba dicentis: Seniores in vobis rogo consenior ipse, & testis passionum Christi. Quæ quidem & nos ad humilitatem prouocant, & supercilium decutiunt episcoporum, qui velut in aliqua sublimi specula constituti, vix dignantur videre mortales, & alloqui conseruos suos. Discant ab Apostolo errantes & insipientes Galatas fratres vocari. Discant post increpationem blanda verba, dicentis: *Obsecro vos.* Quod autem obsecrat, illud est, vt imitatores eius sint, sicut ipse Christi: imo vt præsentem locum sequar, nihil est grande quod postulat, vt quo modò ipse propter illos de maiori factus est minor: sic illi à minoribus ad maiora conscendant. Nihil me, inquit, læsistis. Lædit discipulus magistrum, si per negligentiam suam præcepta eius laboremque disperdat. Non læserant Galatæ Apostolum, vsque in præsens tempus euangelium eius ac mandata seruantes. Aut certè ita: Quando

2. Cor. 5. d. 1. Tim. 2. a. 1. Pet. 5. a. 1. Cor. 11. a.

vobis

vobis primum Euangeliũ annunciaui,& propter infirmitatẽ carnis vestræ (quia nõ poteratis sacramẽta susc̃ipere maiora) prædicaui vobis quasi paruulis, & meipsum infirmũ esse simulaui, vt vos infirmos lucrifacerem: nonne quasi angelum susc̃epistis me, quasi Christũ Iesum? Cùm igitur in nullo me illo tempore læseritis, & me vestri causa humilem atq; deiectum similem Dei filio putaueritis: quo modo ad maiora vos prouocans lędor à vobis perdẽdo laborem meum, & dispensationẽ illam, qua me paruulum esse simulaueram, irrito opere nunc lugetis? Per infirmitatem autẽ carnis non sue, sed audientium. Galatis Paulus annũciat: qui non poterant carnem subijcere verbo Dei: sed quasi carne, nihil intelligentiæ susc̃epere spiritualis. Quod vt euidentius fiat, ponamus exemplũ. Per infirmitatem carnis docet, qui dicit: *Si se non continent, nubant.* 1.Cor.7.b Et *mulier, Si mortuus fuerit vir eius, libera est: cui vult nubat, tantùm in Domino.* Nequaquam verò per infirmitatem carnis docet ista commemorans: *Solutus es ab vxore: noli quærere vxorem.* Et, *Tempus est, vt & qui habent vxores, sic sint quasi non habentes.* Alia quippè præcepta ad spirituales, alia dantur ad carneos. Et aliud est quod iuxta imperium, aliud quod iuxta indulgentiam præcipitur.

a ¶ *Et tentationem vestram quæ erat in carne mea nõ spreuistis*, &c.] Obscurus locus & acrius attendendus. Ego quidẽ ait, quasi paruulis vobis atq; lactentibus per infirmitatem carnis vestræ iam pridem euangelizaui, à minoribus incipiens, & (vt ita dicam) apud vos penè balbutiens. Quæ dispensatio & prædicationis infirmæ simulatio, mea quidem gubernatio erat: sed vestra tentatio, an vobis placerent & magna viderentur ea quæ pro conditione sui minora erant, & à me quasi humilia promebantur. Quę quidem vos, non vt parua, sed vt magna capientes, intantũ admirati estis, vt me qui ea loquebar, quasi angelum, & vt plus dicam, quasi Dei filiũ susciperetis. Hæc ergo vestra tentatio, qua ego vos in carnali mei sermonis annunciatione tentabam, non fuit cõtempta, nec vilis: sed plus quàm æstimabam habuit dignitatis. Potest & locus iste ita edisseri. Quando veni ad vos non veni in sermone sapientiæ, sed homo humilis atq; contemptus, nihil magnum deferens nisi Crucifixum. Cùm igitur me videritis in corpore infirmitatibus obnoxio constitutum, regna cælestia pollicentẽ, non irrisistis, nec æstimastis dignum esse contemptu. Intelligebatis quippè humilitatem carnis meæ, & ipsius habitus vtilitatem ad vestram tentationẽ fieri. An videlicet contemneretis eum, qui ab incredulis miserabilis putabatur, sed è contra illũ humilẽ, vilem atque contemptũ, ita vt angelũ & plus quàm angelũ susc̃epistis. Aut certè susp̃icari possumus, Apostolũ eo tẽpore quo primũ venit ad Galatas ægrotasse, & aliqua corpusculi infirmitate detẽtum, nõ cessasse tamen, nec vocẽ silentio repressisse, quo minus cœptum Euangeliũ prædicaret. Nam tradunt eũ grauissimũ capitis dolorẽ sæpè perpessum, & hunc esse angelũ satanæ, qui appositus ei sit, vt eum colaphizaret in carne, ne extolleretur. Hęc infirmitas, & languor hic corporis, apud eos quibus annunciabatur Euangeliũ tentatio fuit: an cõtemnerent eũ sublimia promittentẽ, quem languoribus corporis subiectũ videbãt. Nec non & illud dici potest, quod in principio aduentus sui ad Galatas, contumelias & persecutiones & plagas corporis ab his qui contraibant Euangelio sustinuerit, & hanc fuisse tentationem vel maximam Galatis, Apostolum Christi cernentibus verberari. Quod autem ait, sicut angelum, sicut Christum Iesum susc̃epistis me, & angelis Christũ esse ostendit maiorem, quem secundum dispensationẽ corporis minorem psalmista cantauerat, dicens: *Minorasti eum paulò minus ab angelis*, Psal.8.g & tantùm sua verba in principio valuisse demonstrat, vt angeli putarentur & Christi.

b ¶ *Vbi est ergo beatitudo vestra*, &c.] Beatus est qui ambulat in virtutum via: sed si ad virtutes vsque peruenerit. Nec prodest à vitijs recessisse, nisi optima comprehendas. Quia non tam initia sunt in bonis studijs laudanda quàm finis. Sicut enim in vinea multi vsq; ad prelum vuæ gradus sunt, & primum necesse est vt vitis gemmet in pampinis, spẽ promittat in floribus: dehinc vt flore decusso, futuri botri species deformetur: paulatimq; turgescens vua parturiat, vt pressa torcularib. dulcia musta desudet. Ita & in doctrina singuli beatitudinum sunt profectus: vt audiat quis verbũ Dei, vt concipiat, vt in vtero animæ eius adolescat, & ad partũ vsque perueniat: vt cum pepererit illũ, lacte enutriat, & per infantiam, pueritiam, adolescentiã, iuuenturem, ad perfectũ virum vsque perducat. Cùm ergo singuli, vt diximus gradus, iuxta profectus suos habeant beatitudinem: si finis, & vt ita loquar, extrema manus operi defuerit: totus labor irritus fiet, & dicetur, vbi est ergo beatitudo vestra? Quamuis, inquit, vos eo tẽpore, quo Euangelium iuxta carnẽ susc̃eperatis beatos dicerem, quòd in initijs feruebatis: tamen nunc, quia non video ædificio culmen impositum, & penè ne quicquam iacta fundamina, cogor dicere, vbi est ergo beatitudo vestra, qua vos beatos arbitrans ante laudabã? Verè enim & ipse fateor, quia sic me vobis humilia prædicantem vel persecutionibus conflictatum, in principio dilexistis, vt si fieri posset (hyperbolicè aũt sunt accipienda quę loquitur) eruissetis vobis oculos, & mihi, vt omnium vestrum luminibus plus cernerem, dedissetis. Optabatis quippè vos cæcos esse per ineffabilem in me charitatẽ: vt plus in meo corde Euangelij lumen oriretur, emolumentũ meum vestris damnis crescere volebatis: & hoc illo tempore, quo vobis quasi paruulis atque lactentibus, siue propter infirmitatem carnis vestræ, parua & humilia annũciabam: siue propter meæ carnis iniurias, non dignus videbar fide. Nunc verò quia ab elementis & syllabis & lectione puerili cępi vos ad maiora studia prouocare: vt libros teneatis in manibus, vt plena eruditionis & sensuum verba discatis, recalcitratis, irascimini, grauis nobis videtur esse perfectio doctrinarum, & intantum in alios mutati estis affectus, vt me quem quasi angelum & Christum susc̃eperatis, cui volebatis oculos vestros tradere: nunc habeatis inimicum: quia vobis plenam annuncio veritatem. Eleganter autem sententiam terminauit, dicens: *Ergo inimicus vobis factus sum veritatem vobis dicens:* vt ostenderet initia prædicationis, nõ tam veritatem fuisse quàm vmbram & imaginem veritatis. Similis est huic illa sententia nobilis apud Romanos poëtæ: *Obsequium amicos, veritas odium parit.* Sed vide quanto hic melius quàmille. Apostolus enim his quos stultos dixerat, quos paruulos appellarat, hanc sententiam temperauit, & specialem fecit dum propriè ad personas Galatasq; direxit. Ille verò & generalem, & ita se apud omnes habere denuncians, vehementer errauit. Obsequium enim quo putauit amicos fieri veritate dempta, non tam obsequium est quàm adulatio, & assentatio: quas clandestinas magis inimicitias quàm amicitias dici debere, perspicuum est. Simul autem & illud considerandum, quòd hodie quoque quamdiu paruulis atque lactentibus, & his in quorum cordibus nunquam Christus adoleuit, nec profecit ætate & sapientia, & gratia apud Deum & homines, iuxta litteram scripturas explanamus: laudamur, susp̃icimur, admirationi habemur. Cùm autem paululum cœperimus eos prouocare, vt transeant ad maiora: depræconibus nostris inimici fiant, & malint Iudæos potius quàm Apostolos sequi: Et cum à Pharisæorum doctrina & traditionibus recedentes, ad ipsum Christum propitiatorium & perfectionem legis ingressi sunt: nec diuinum sermonem accipere dignentur: qui Ecclesiæ magistros iubet ad altiora dogmata scandere, & totis viribus sublimare vocem: nec circumlatrantium strepitum pertimescere paruulorum, dicens: *Super montem excelsum ascende: qui euangelizas Sion. Exalta in virtute vocem tuam, qui euangelizas Hierusalem. Exalta, noli timere.* Esai.40.b

c ¶ *Æmulantur vos non benè: sed excludere vos volunt, vt illos æmulemini*, &c.] Æmulantur benè, qui cum videant in aliquibus esse gratias, dona, virtutes, ipsi tales esse desiderant, & fidem, vitam, atque industriam eorum per quæ illa meruerunt, nituntur imitari, vt possint ea quoque quæ bona æmulatione

A

1. Cor. 14. a

Ibidem. c

Ibidem. f

digna sunt, consequi. De quibus & Apostolus ait: *AEmulamini spiritualia: magis autem vt prophetetis.* Ac deinceps: *Sic & vos, quoniam æmulatores estis spiritualium, ad ædificationem Ecclesiæ quærite, vt abundetis.* Et iterum: *Itaque fratres æmulamini prophetare, & loqui linguis nolite prohibere.* Æmulantur autem non benè, qui nō tam ipsi cupiūt esse meliores, vt imitētur eos qui æmulatione digni sunt, quàm illos ipsos volunt facere peiores, & retrorsum trahere æmulatione peruersa. Verbi gratia dictū sit: Christianus est quispiam, legit Moysen & prophetas: scit omnia in vmbra & in imagine illi populo præcessisse: scripta aūt esse propter nos, in quos fines sæculorū decurrerunt: Circūcisionem non tam præputij, quàm aurium & cordis intelligit: Resurrexit cum Christo: ea quærit quæ sursum sunt: Liberatus est ab onere & seruitute legis, ne tangas, ne gustes, ne attamines, imperantis: huic si quis scripturarū verbis voluerit persuadere, vt non per tropologiam, sed occidentem litteram, quæ sunt scripta suscipiat, vt in manifesto fiat Iudæus non in occulto: æmulatur eum non benè: sed concito cursu ad maiora gradientem retrahere festinat, vt se potius æmuletur, qui retrorsum vadit: aut certè vt multum vltra nō promoueat. Loquitur itaque Galatis, qui ab assertoribus legis inducti fuerant, vt eos imitarentur, cum illi potius Galatas debuerint imitari: quia naturale est maiorem de minori, non minorē fieri de maiore, & dicit: Bonum æmulamini in bono, id est, nolite assertores Iudaicæ obseruationis imitari: sed ea quæ bona sunt imitamini. Quo modo enim qui diuitias, potentiam, dignitatem alicuius imitatur, non tam bona quàm ea quæ fugienda sunt æmulatur: ita & vos econtrariò, bonum æmulamini in bono: magis quærentes spiritualia quàm carnalia, vt non illi vos Iudæos, sed vos illos Christianos esse doceatis. Hoc aūt facite semper, vt perseueranti gradu, ad finem boni operis peruenire possitis. Æmulabimini siquidem bonū in bono, prius, cum apud vos essem: qui postquam à vobis recessi, omnia quæ tradideram perdidistis: de

B

statione certa & fido portu, rursum in altum vnda relabente subtracti. Nec mirum si recedente Apostolo vasa electionis, & in quo Christus Dominus loquebatur, Galatæ sunt mutati: cum etiam nunc cernamus in Ecclesijs idipsum fieri. Si quando. n. doctor quis in Ecclesia cōtigerit sermone ornatus & vita, qui audientes quasi stimulis quibusdā concitet ad virtutes: videmus omnē plebem circa eleemosynas, ieiunia, castitatē, susceptionem pauperū, sepulturas, & cetera similia festinare, feruere, discurrere. Cùm aūt ille recesserit, paulatim emarcescere, & subtracto cibo, tenuari, pallere, languescere, & interitum sequi omnium, quæ prius vigebant. Quāobrem, quia *Matt. 9. d* *messis multa, operarij autem pauci*: precemur dominum messis, vt mittat operarios ad metendū: qui spicas populi Christiani, quæ stant in Ecclesia futuro tritico præparatæ, metant, colligant, & in horrea cōportantes, nequaquam perire patiantur. Hoc de eo zelo & æmulatione peruersa, de qua & alibi dictū est: *Psal. 36. a* *Gen 37* *Num. 12. a* *Noli æmulari in malignantibus*, & hic: *AEmulantur vos non bene.* Inuenimus autem & alium zelum, quo zelati sunt filij Iacob Ioseph fratrem suū, & Maria & Aaron amicum domini Moysen. Neque enim aut illi aut hi, vt meliores essent Ioseph & Moyses, ad zelum sunt concitati; sed quia dolebant illos esse meliores. Iste zelus vicinus inuidiæ est. Longum est si velim omnia zeli genera, boni seu mali de scripturarum proferre thesauro. Bonum zelum legimus Phinees, Eliæ, Mathathiæ, & Apostoli Iudæ, sed non proditoris: qui ob insignem zeli in se virtutem, etiam zelotis nomen accepit. Malum autem, vt Cain in Abel, & cæterorum in alios. *Num. 25. b* *3. Reg. 19. b* *1. Mach 2. c* *Act. 1. b* *Deut. 19. c* Et zelum viri, de quo scriptum est: *Et venerit ei spiritus zeli.* Nisi fortè medius hic zelus est, & nec in bonam nec in malā partem accipi potest: sed inter vtrumque zelotypia potius appellantur. Aliter: Videntes hi, qui ex circuncisione erāt, Galatas ex gentibus Spiritus sancti abundare virtutibus: se verò non linguis loqui, non dona habere curationem, non gratiā prophetiæ, cupiebant eos zeli stimulis incitati, ad legis onera transducere, vt inciperent & illi sui similes fieri.

a ¶ *Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis.*] Quantis difficultatibus & dolore fœtus promātur ex vtero, maledictio prima declarat, dicēs: *In tristitia paries filios.* Volens igitur Paulus ostendere magistrorū pro discipulis solicitudinem, quos patiantur affectus, ne sectatores sui excidant à salute, ait: *Filioli mei, quos iterum parturio.* Qui enim in alio loco quasi pater dixerat: Si decem millia pædagogorum habeatis in Christo, sed non multos patres: iam non quasi pater, sed vt mater loquitur in Christo, vt vtriusque anxietatem & pietatem in se parentis agnoscant. Tale quid & Moyses de populo loquebatur: *Nunquid ego in vtero accepi omnem populum istum?* Quis putas hostrum ita de discipulorum anxius est salute, vt non paucis horis, aut vt multum, biduo triduove, sed toto vitæ suæ tempore torqueatur, donec Christus formetur in eis. Exemplum fœtæ mulieris quod assumpsit, concipientis & formantis in se semina, diligenter tenendum, vt possimus intelligere quod dicitur: Natura non erubescenda, sed veneranda est. Sicut enim in vulua mulieris primum semē iacitur informe, vt sulcis & fundo eius quasi quodam glutino adhæreat: de quo & propheta initij sui recordatus ait: *Incompositum meum viderunt oculi tui:* Deinde per nouem menses restricto sanguine, futurus homo coagulatur, corporatur, pascitur, atque distinguitur: vt quam in vtero palpitarit, statuto tēpore fundatur in lucem, & tantis difficultatibus nascitur, quantis postea ne intereat enutritur: Ita & semen sermonis Christi cum in animam audientis inciderit, per gradus suos crescit, & vt multa præteream (possumus siquidem facilè corporalem descriptionem transferre ad intelligentiam spiritualem) tamdiu in ancipiti est, quamdiu pariat qui concepit. Nec statim finis industriæ est edidisse, sed tunc alterius laboris exordium est: vt lactentem infantiam sedulis nutrimentis & studijs, vsque ad plenā Christi perducat ætatem. Et quomodo in coniugio sæpè viri semen in causa est ne liberi procreentur: nonnunquam sterilis vxor semina non tenet, & frequenter neuter ad generandum aptus est, & econtrariò vterq; fœcundus: Ita & in

D

his qui verbum Dei seminant quadrifaria hæc diuisio custoditur: vt impleat quidem suum doctor officium, sed sit sterilis auditor: vel auditor bonæ indolis sit, sed per imperitiam doctoris verbi semen intereat: aut certè tam vecors sit qui docetur, quam ille est qui præcipit: raroque contingit, vt & magister & discipulus sibi cōsentiant, scilicet vt tantum iste doceat quātum ille possit haurire: vel tantum suscipere doctus, quantum doctor ingerere. At nunc omnes iudices sumus. Nescimus quotus psalmus sit, quæ pars prophetiæ, quod legis capitulum, & loquendi facilitate interpretamur audacter, quod nequaquam intelligimus. Non ad nos pertinet, vt Christus formetur in populo, vt ad domum suam vnusquisq; rediens habeat semen verbi Dei: quod cum cōceperit, possit dicere cum propheta: *A timore tuo domine concepimus, parturiuimus & peperimus. filios saluationis tuæ fecimus super terram.* Tales in apostolos transeunt, & à Saluatore merentur audire: *Quicunque fecerit voluntatem patris mei, ipse est frater meus, & soror & mater*: diuersitate profectuum, in diuersis nominibus ostendente. Formatur quoque Christus in corde credentium, cum omnia illis sacramenta panduntur, & ea quæ obscurè videbantur, perspicua fiunt. Sed & illud est intuendum, quòd qui per peccatum quodammodo homo esse desierat, per pœnitentiam concipitur à magistro, & rursum in eo Christi formatio repromittitur. Hoc aduersum Nouatianos, qui nolunt reformari eos quos semel peccata contriuerint.

C

Gen. 3. c

1. Cor. 4. c

Num. 11. a

Psal. 138. c

ἀκατέργαστον ὕστερον.

Esai. 26. c

Matt. 7. d

b ¶ *Vellem autem esse apud vos modò, & mutare vocem meam, quoniam confundor in vobis.*] Scriptura diuina ædificat & lecta: sed multo plus prodest, si de litteris vertatur in vocem: vt qui per epistolam docuerat, præsens instruat audiētes. Magnam liquidē vim habet vox viua, vox de auctoris sui ore resonās: quæ ea pronunciatione profertur atque distinguitur, qua in hominis sui corde generata est, Sciens itaq; Apostolus maiorem vim habere sermonem, qui ad præsentes fiat, cupit vocem apostolicam litteris cōprehensam in præsentiam commutare, & quia hoc magis expediebat his, qui in errorem fuerant deprauati, viuo eos ad veritatem retrahere sermone.

Hoc

Hoc autem ideo, quia confundebatur in illis: quod quidem Græcè magis propriè dicitur. Ἀπορεῖται enim non tam confusionem, quæ apud illos αἰσχύνη siue αὐγχυσις appellatur, quàm indigentiam & inopiam sonat. Sensus itaque iste est. Vellem apud vos nunc adesse, & litterarum vocem præsens ipse proferre: quia indigeo in vobis. Nō quippè habeo fructus, quos solent de discipulis habere doctores, & sine causa semen iactū est doctrinarum, cum penitus in vobis patiar egestatem: ita vt Hieremiæ possim vocem prorumpere: *Non profui, neque profuit mihi quisquam*. Potest & aliter locus iste interpretari: Paulus Apostolus, qui factus fuerat Iudæis Iudæus, vt Iudæos lucrifaceret, & his qui erant sub lege, quasi esset ipse sub lege, & infirmis infirmus, vt infirmos lucrifaceret: pro qualitate eorum, quos saluare cupiebat, mutabat vocem suam, & in histrionum similitudinē (factus siquidem est theatrum mūdo, & angelis & hominibus) habitum in diuersas figuras vertebat & voces: Non quod id esset, quod se esse simulabat: sed quod id tantùm videretur esse, quod cæteris proderat: Cernit Galatas alia indigere doctrina, alia via debere saluari; non illa qua primum ad Christi fidem fuerant de gentilitate transducti: & compellitur dicere: *Vellem nunc esse apud vos, & mutare vocem meam in vobis*. Non, inquit, video me prodesse, si ea loquar quæ prius locutus sum: propter quod ignorans quid agam, & in diuersa distractus, laceror, confundor, atque dilanior. Et quo modo medici, cum vim artis suæ in primo viderint nō valere medicamine, transeunt ad aliud & tamdiu experiuntur quid prosit è pluribus, donec perueniant ad curationem: vt quod per mollitiem alicuius emplastri nequaquam sanari valuit, mordaciori puluere, & austeriori curatione sanetur: Ita & ego, quia confundor in vobis, & ignorantia huc atque illuc distrahor: vellem litterarū vocem præsens de meo ore proferre, vt vos solito seuerior ipse corriperem: quoniam epistola non potest vocem obiurgantis exprimere: non valet iracscentis resonare clamorem, & dolorem pectoris apicibus explicare. Potest autem & simplicius intelligi. Blandis apud vos modò verbis vsus sum, dicens: Fratres obsecro vos: & *filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in nobis*: sed ego blandus & lenis, qui ad vos quasi pater locutus sum, prò ea charitate, qua vos perire non patior & errare perpetuo, vellem nunc præsens esse, si confessionis me vincula non artarent, & blandam vocem in obiurgantis verba mutare. Nec leuitatis est, si nunc blandiar, nunc iracscar. Impellit me charitas, impellit me dolor, diuersis affectibus loqui. Nescio enim in quæ primum verba prorumpam, & quo vos debeam sanare medicamine: quia confundor in vobis.

a ¶ *Dicite mihi qui sub lege vultis esse, legem non auditis?*] Notandum legem hic dictam esse Geneſis historiam: non vt vulgo æstimant, quæ faciēda sint, quæve vitanda: sed totum quod de Abraham & eius vxoribus liberisque contexitur, legem appellatam. Legimus & in alio loco, prophetas quoque legem vocari. Audit ergo legem, qui iuxta Paulum non superficiem, sed medullam eius introspicit. Non audit legem, qui similis Galatarum, exteriorem tantum corticem sequitur.

b ¶ *Scriptum est enim, quoniam Abraham duos filios habuit*, &c.] Nimiæ difficultatis est demonstrare, Isaac tantum, qui de Sara natus est, fuisse de repromissione generatum, nō etiam Ismahel, qui de Agar ancilla est ortus Ægyptia. Scriptura quippè refert, quod cum persequente Sara Agar fœta fugisset, & venisset ad eam angelus in deserto, moneretque vt subijceretur dominæ potestati, idem ipse angelus etiam hæc locutus sit: *Multiplicans multiplicabo semen tuum, & non numerabitur præ multitudine*. Et postea de Ismahel (quæ vtique repromissionis verba nemo dubitarit.) *Iste erit rusticanus homo: manus eius super omnes, & manus omnium super eum: & contra faciem omnium fratrum suorum habitabit*. Sed responderi potest, minoris auctoritatis esse repromissionem angeli, quàm ipsius Dei. Sicut enim stella orto sole non rutilat: ita & angeli verba ad comparationem repromissionis Dei, obscurari, & euanescere, & pro nihilo computari. Videtur quidem hæc responsio aliquid habere momēti: sed statim sequentis scripturæ auctoritate conteritur. Scriptum est enim: Abraham autem dixit ad Deum: *Ismahel iste viuat in conspectu tuo*, & Deus respondit ad eum ita: *Ecce Sara vxor tua pariet tibi filium, & vocabis nomen eius Isaac: & statuam testamentum meum ad eum, in testamentum æternum, & semini eius post eum. De Ismahel autem: Ecce exaudiui te, & ecce benedixi eum, & augebo eum, & multiplicabo illum vehementer. Duodecim gentes generabit, & dabo eum in gentem magnam. Testamentum autem meum statuam ad Isaac quem generabit tibi Sara in tempore isto, anno venturo*. Ex quibus euidens est ipsius quoque sermonibus Dei Ismahel secundum repromissionem esse generatum. Sed & hoc ita soluitur: repromissionem propriè in testamenti datione compleri, & aliud esse benedicere, augere, multiplicare vehementer, quod in Ismahel scriptum est: aliud hæredem facere per testamentum, quod de Isaac dicitur: *Statuam testamēium meum ad eum, in testamentum æternum, & semini eius post eum*. Et in consequentibus. *Testamentum autem meum statuam ad Isaac, quem pariet tibi Sara*. Et quomodo aliud sunt dona: aliud substantia: aliud legata: aliud hæreditas. Legimus enim filijs concubinarum Abrahæ dona tradita: filio autem Saræ totius substantiæ hæreditatem relictam: Ita aliud esse, vt diximus, benedictionem atque legata: aliud testamentum. Sed & hoc dici potest de Ismahele, post conceptum eius, vel angelum vel Deum locutum: De Isaac verò antequam in Saræ vtero conciperetur, Deum fuisse pollicitum. Hæc interim, quantum ingenij nostri mediocritas patitur, dicta sint. Cæterùm si quis potest maius aliquid inuenire, quomodo Ismahel, qui de ancilla natus est, non sit repromissionis filius sed Isaac, qui de libera, ille potius audiendus est. *Et si quid* (inquit Apostolus) *aliter sentitis, & hoc vobis Deus reuelauit*. Nunc breuiter ad altiora tendendum est, vt dicamus vnumquemque nostrum primum non iuxta repromissionē nasci: quamdiu scripturarum verbis simplicibus instruitur, & Iudaicis adhuc expositionibus delectatur: quando verò ad sublimiora transcenderit, & legē intellexerit spiritualem, tunc eum de repromissione generari: Et vt apertius loquar, quotidie eos qui faciunt opera Abrahæ, de Abraham nasci. Verùm illos, qui habeant spiritum seruitutis iterum in timore, ex ancilla generari Ægyptia: eos autem qui spiritum adoptionis acceperint, ex Sara libera: qua libertate à Christo donati sumus. Loquitur dominus ad Iudæos, qui adhuc ancillæ filij esse malebant. *Si manseritis in sermone meo, verè discipuli mei eritis, & cognoscetis veritatem, & veritas liberos faciet vos*. Vnde & illi ignorantes mysticū esse quod dicebatur, aiunt: Semen Abrahæ sumus, & nemini vnquam seruiuimus: quo modo tu dicis liberi eritis? *Respondit eis Iesus: Amen dico vobis, quia omnis qui facit peccatum, seruus est peccati. Seruus autem non manet in domo in æternum: Filius autem manet in æternum*. Si serui sumus peccati, Agar nos generauit Ægyptia: si non regnat peccatum in nostro mortali corpore, verè Dei filij sumus.

a Hæc

c ¶ *Quæ quidem sunt allegorica*.] Allegoria propriè de arte grāmatica est, & quo à metaphora vel cæteris tropis differat, in scholis paruuli discimus. Aliud prætendit in verbis: aliud significat in sensu. Pleni sunt oratorū & Poëtarum libri. Scriptura quoq; diuina per hanc non modica ex parte contexta est. Quod intelligens Paulus Apostolus (quippè qui & sęculares litteras aliqua ex parte contigerat) ipso verbo figuræ vsus est, vt allegoriam, sicut apud suos dicitur, appellaret: quo scilicet sensu magis loci huius Græci sermonis abusionem monstraret. Scisse autem Paulum, licet non ad perfectum, litteras sęculares, ipsius verba testantur. Dixit quidam ex eis proprius eorum propheta: *Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri*. Hic versus heroicus Epimenidis poëtæ est: cuius & Plato & cæteri scriptores veteres recordantur. Apud Athenienses quoque cum in Areopago satisfaceret, hæc addidit: *Sicut & quidam de vobis poetæ dixerunt: Ipsius enim & genus sumus*. Hoc hemistichium fertur in Arato, qui de cælo stellisque conscripsit. Necnon & illud: *Corrumpunt*

E

bonos mores, confabulationes peßimæ: trimeter iambicus de comędia sumptus est Menandri. Ex quibus & alijs, euidēs est Paulum non ignorasse litteras sęculares, & quam hic allegoriam dixit, alibi vocasse intelligentiam spiritualem, Vt ibi: *Scimus enim quod lex spiritualis est*, pro eo quod est, allegorica, siue allegoricè figurata. Et alibi: *Omnes eandem spiritualem comederunt escam, & eundem spiritualem biberunt potum. Bibebant autem de spirituali sequenti eos petra: petra autem erat Christus.* Manna hic, & subiti fontis eruptio, & petra ipsa quæ sequitur, quòd allegoricè accipienda sint, nemo est qui dubitet. Scio quid econtrariò possit opponi: *Fratres, si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto: vos spirituales instruite istiusmodi in spiritu mansuetudinis.* Et in alio loco. *Spiritualis autem dijudicat omnia, ipse autem à nullo dijudicatur:* quod scilicet aliud quàm suprà diximus verbum spirituale sonet. Sed nos spiritualem, quia omnia iudicet, & ipse à nemine dijudicetur, eum virum dicimus, qui vniuersa scripturarum sacramēta cognoscens, sublimiter ea intelligat, & Christum in diuinis libris videns, nihil in eis Iudaicæ traditionis admittat.

Rom. 7. a

1. Cor. 10. a

Infr. 6. a

1. Cor. 2. d

[a] Hæc enim sunt duo testamēta: vnum quidem à monte Sina in seruitutem generans, quæ est Agar. Sina enim mons est in Arabia, qui cōterminus est ei, quæ nunc est Hierusalem, & seruit cum filijs suis. Illa autem quę sursum est Hierusalem, libera est, quę est mater omnium nostrū. [b] Scriptum est enim: lætare sterilis quæ non paris: erumpe & clama quæ non parturis: quia multi filij desertæ magis quàm eius quæ habet virum. [c] Nos autem fratres, secundum Isaac promissionis filij sumus. [d] Sed quomodo tunc qui secundum carnem natus fuerat, persequebatur eum qui secundum spiritum, ita & nunc.

F

a ¶ *Hæc enim sunt duo testamenta: vnum quidem à monte Sina in seruitutem generans, quæ est Agar*, &c.] Penè cunctorum super hoc loco ista est explanatio: vt Agar ancillam interpretentur in lege & in populo Iudæorum: Saram autem liberam, in Ecclesia, quæ de gentibus congregata est, quæ mater sanctorum sit, Paulo dicente: quæ est mater omnium nostrum. Hæc diu non peperit, antequam Christus de Virgine nasceretur, & sterilis fuit: necdum risu mūdi Isaac de electo patre cum voce sublimium dogmatum resonante: Si quidem & Abraham in nostra lingua, pater electus cum sonitu refertur. Agar autem, quæ interpretatur, παροικία, id est, incolatus, siue peregrinatio, siue mora, generat Ismahel: qui tantùm audiat Dei præcepta, nec faciat hominem rusticū, sanguinarium, deserta sectantem: qui vniuersis fratribus suis de libera procreatis inimicus sit, & aduersa eis fronte resistat. Nec mirum vetus testamentū, quod in monte Sina, qui est in Arabia, & confinis est ei, quæ nūc est Hierusalem, constitutum est atq; conscriptum, non esse perpetuum: cum & incolatus à perpetua possessione diuersus sit, & Sina montis nomen tentationem sonet, & Arabia significet occasum, & econtrariò quæ sursum est Hierusalem, quæ est libera, materque sanctorum, demōstret hanc Hierusalem quæ in præsenti est, deorsum esse, & in humili infimoque demersam. Sunt qui duo testamenta & aliter intelligant: vt scripturam diuinam, tam veterem quàm nouam, iuxta diuersitatem sensus, eorumque sententiam qui legunt, aut ancillam interpretentur aut liberam, & eos qui adhuc litteræ seruiant, & spiritum timoris habeant in seruitute, de Agar Ægyptia velint esse generatos: Eos autem qui ad superiora conscendant, & allegoricè velint sentire quæ scripta sunt, filios esse Saræ, quæ in lingua nostra ἀρχουσα, id est, princeps interpretatur, genere fœminino: Et hoc ob illam necessitatem se asserat vsurpare: quia iniquum sit Moysen, & cunctos prophetas de ancilla, quoslibet verò gentilium de libera intelligere procreatos. Vnde melius esse, vt non solum de his qui in Ecclesia sunt, pro diuersitate (vt supra diximus) intellectum, alios seruos, alios liberos arbitremur: sed etiam de vno eodemque homine quamdiu sequatur historiam, ancillæ eum esse filium: cum autem aperiente Iesu scripturas, incensum fuerit cor eius, & in fractione panis inspexerit eum, quem antea non videbat, tunc & ipsum Saræ filium nominari. Marcion & Manichæus hunc locum in quo dixit Apostolus: Quæ quidem sunt allegorica, & cætera quæ sequuntur, de codice suo tollere noluerunt: putantes aduersum nos relinqui: quòd scilicet lex aliter sit intelligenda quàm scripta est: cum vtique etiam si allegoricè (vt nos quoque fatemur & Paulus docet) accipienda sit, non pro voluntate legentis, sed pro scribentis auctoritate sic condita sit, & eo ipso quod contra nos seruare visi sunt, conterantur: quod Moyses creatoris Dei seruus spiritualia scripserit, apostolo quoque eorum idipsum docente, quem ipsi alterius Christi, & melioris Dei asserunt prædicatorem.

Luc 24. c

G

b ¶ *Scriptum est enim: Lætare sterilis, quæ non paris, erumpe & clama quæ non parturis: quia multi filij desertæ magis quàm eius quæ habet virum.*] Virum habuit synagoga legem, & iuxta Annæ quoque prophetiam, fœtosa quondam in liberis fuit. Sterilis verò Ecclesia sine viro Christo, sine vllo sponsi sermonis alloquio, diu iacuit in deserto. Sed postquam accepit illa librum repudij in manus suas, & omnia ornamēta viri in idoli vertit ornamentum: tunc maritus priore cingulo putrescente, alium lumbis suis baltheum, aliud gētibus lumbare contexit: quæstatim vt est viro iuncta, concepit & peperit. Et in Esaia exclamat dominus per prophetam: si est gens nata simul: quando vna die in actibus Apostolorum tria millia, & quinque millia hominum crediderunt. Nec puto necesse esse, vt de multitudine Christiana, & de Iudæorum paucitate dicamus, cum in toto mundo crucis vexilla resplendeant, & vix rarus atque notabilis in vrbibus Iudæus appareat.

Esai. 54. a

1. Reg. 1. a

Hier. 13. a

Esai. 66. a Sec. 70. Act. 2. f & 4. a

H

c ¶ *Nos autem fratres, secundum Isaac promißionis filij sumus.*] Apostolum & similes ei, secundum Isaac promissionis esse filios, nulla intelligentiæ difficultas est. Sed quia Origenes hunc locum edisserens, ita Apostoli posuit exemplum: *Vos autem fratres secundum Isaac promißionis filij estis*: quæritur quomodo Galatas, quos stultos appellarat, & incepisse dixerat spiritu, carne finire, nunc secūdum Isaac filios repromissionis vocet. Dicimus itaque apostolum ideo eos appellare secundum Isaac filios repromissionis: quia non penitus eorum desperet salutem, & rursum eos ad spiritum, quo cœperant, æstimet reuersuros: fiantque filij liberæ. Qui si carne fuerint consummati, filij sint ancillæ.

d ¶ *Sed quomodo tunc qui secundum carnem natus fuerat persequebatur eum qui secundum spiritum*, &c.] Non puto inuenire nos posse vbi Ismahel persecutus fuerit Isaac: sed tantùm illud, quòd cum filius Ægyptiæ, qui maior natu erat, luderet cum Isaac, indignata sit Sara & dixerit ad Abraham: *Eĳce ancillam & filium eius: Non enim hæreditabit filius ancillæ cum filio meo Isaac.* Et vtique simplex lusus inter infantes, expulsione & abdicatione indignus est. Verùm Apostolus quasi Hebræus ex Hebræis, & ad pedes magistri Gamalielis edoctus: qui quōdam furentes aduersus eum Pharisæos consilio refrenarat: ex verbis Saræ dicentis: non enim hæreditabit filius ancillæ cum filio meo Isaac: intellexit lusum illum simplicem non fuisse. Sed quia forsitan Ismahel quasi maior natu, & eo tēpore circūcisus, quo iam poterat intelligere & sentire quod passus est, sibi primogenita vendicabat, scriptura iurgium paruulorum, lusum vocauit. Vnde & Sara hæc verba non sustinens, & consuetudinem sibi primogenita vendicantis ancillæ filij à parua ætate non patiens, erupit in vocem: *Eĳce ancillam cum filio suo: Non enim hæreditabit filius ancillæ cum filio meo Isaac.* Quod cum durum visum fuisset Abrahæ (semper enim primogenitis maiora debentur) non solum Ismahelem priorem esse desinere, sed ne æqualem quidem cum minore fratre accipere portionem: Deus qui liberam intus esse, & foras expelli volebat ancillam, Saræ verba confirmat, & loquitur ad Abraham: *Non durum sit coram te de puero & ancilla. Omnia quæ dixit tibi Sara, audi vocem eius: quoniam in Isaac vocabitur tibi semen.* Sicut ergo tunc maior frater Ismahel lactantem adhuc & paruulum persequebatur Isaac, sibi circuncisionis prærogatiuam, sibi primogenita vendicans: ita & nunc secundum carnem Israel, aduersum minorem fratrem de gentibus populum Christianum sustollitur, inflatur, erigitur. Consideremus insaniam Iudæorum: qui & dominū interficere, & Prophetas & Apostolos persecuti sunt,

Gen. 21. a

Act. 23. a

& ad-

& aduersantur voluntati Dei: & videbimus multo maiores persecutiones, quas nos etiam historiæ docent, à Iudæis in Christianos, quàm à gentibus cõcitatas. Miramur de Iudæis: Hodie quoque hi qui in Christo paruuli sunt, & viuunt carnaliter, persequuntur eos qui ex aqua & spiritu nati sunt, & cum Christo resurgẽtes, ea quę-

A

runt quæ sursum sunt, nõ deorsum. Faciant quid volunt: cum Ismahele persequantur Isaac: eijcientur foras cum ancilla matre Ægyptia: Nec accipient hæreditatem: quam solus qui de repromissione natus est, consequetur. Eleganter aũt & illud, quòd is qui secundum carnem natus est, persequitur spiritualẽ. Nunquam enim spiritualis persequitur carnalem: sed ignoscit ei quasi rusticano fratri: scit eum posse proficere per tẽpus. Et si quando Ægyptiæ filium viderit irascentem, recordatur vnius patris, qui lucem, boues crearit & culicem, & in magna domo, non solum vasa aurea & argentea, sed lignea & fictilia. Itaque cum Apostolo Paulo dicamus: *Non sumus ancillæ filij, sed liberæ,* & renouati in Christo, audiamus verba Domini ad Iudæos loquentis: *Si manseritis in sermone meo, cognoscetis veritatem, & veritas liberabit vos.* Hac libertate & Apostolus liberatus, aiebat: *Cùm enim sim liber ex omnibus. Qui facit peccatum, seruus peccati est.* Ille, quia se ab omnibus vitijs liberum, ab omni cõcupiscentia & errore sciebat alienum, rectè in Christi libertate gaudebat, dicens: *Non sumus ancillæ filij, sed liberæ, qua libertate Christus nos liberauit.*

2.Tim.2.c

Ioan. 8.d
1.Cor.10.d
Ioan. 8.d

Caput V.

State a & nolite iterum iugo seruitutis contineri.] Et ex hoc ostenditur, quia non stet, qui iugo inhæreat seruitutis: Et quia is qui à Christo libertate donatus est, tamdiu fuerit sub iugo, quamdiu spiritum seruitutis habuerit in timore, & legis initia sit secutus. Quod autem ait, state, firmam & stabilem in Christo hortatur fidem, vt Ecclesiæ Galatiæ fixo in Saluatore permaneant pede. De quo & in alio loco iustus loquitur: *Statuit super petram pedes meos,* pro eo quod est, super Christum: ne scilicet circunferantur omni vento doctrinæ, & in diuersa rapiantur. Vnde & ad stantes dicitur: *Et qui stat, videat ne cadat.* Et in alio loco: *State, viriliter agite, confortamini:* vt stent cum eo quem Stephanus à dextris patris stantem vidit in martyrio perseuerans, & locutus est ad Moysen. *Tu verò sta mecum.* Iugum autem seruitutis, legem vocat duram, difficilem, laboriosam, quę die ac nocte cultores suos graui opere consumit. Sicut & Petrus in Actibus Apostolorum: *Quid tentatis,* inquit, *imponere iugum graue super collum fratrum, quod neque nos neque patres nostri portare potuerunt?* Quod autem apposuit, nolite iterum, non quo prius legem Galatę custodierint, sed quo & idololatriæ iugum graue sit, quo Ægyptiorum populus oppressus, ad instar plumbi in rubrum mare mersus est. Iuxta quem sensum & supra dixerat: *Quomodo conuertimini iterum ad infirma & egena elementa, quibus rursum seruire vultis, dies obseruantes, & menses, & tempora, & annos?* Galatæ enim qui ad Pauli Apostoli prædicationem, idolis derelictis statim ad euangelij conscẽderant gratiam, non reuertebantur ad legis Iudaicæ seruitutem, quam nunquam prius cognouerant, sed volentes obseruare tempora, circuncidi carne, & hostias offerre corporeas, quodammodo in eosdẽ reuertebantur cultus, quibus in idololatria ante seruierant. Aiunt enim & Ægypti sacerdotes, & Ismahelitas & Madianeos præputium non habere. Quòd autem nationes obseruent dies, menses & annos, vtinam nescirem us, ne nobis cum eis esset vnquam mixta festiuitas.

B

Pſa.39.a
1.Cor.10.c
1.Cor.16.c
Actor.7.g
Exod.34.a
Act.15.b
Supr.4.c

b ¶ *Ecce ego Paulus dico vobis, quoniam si circuncidamini, Christus vobis nihil prodest.*] In euangelio Saluator ad discipulos loquitur: *Qui vos audit, me audit, qui vos suscipit, me suscipit.* Et Apostolus testatur, dicens: *Viuo autem iam non ego, viuit autem in me Christus.* Et alibi: *An experimentum quæritis eius qui in me loquitur Christus?* Et quo liquidò comprobatur hoc quod nunc dixit: ecce ego Paulus dico vobis, non quasi Pauli tantùm verba accipienda, sed domini. Nam cum & in prima ad Corinthios præmisisset: *His autem qui nupti sunt, denuncio non ego sed dominus,* & statim intulisset, *cæteris autem ego præcipio,* ne vilis sua putaretur auctoritas, puto, inquit, quòd & ego spiritum Dei habeo: vt spiritu & Christo in se loquente, non contemptui duceretur, *Hæc dicit dominus omnipotens.* Maius autem fiet id quod dictum est: *Ecce ego Paulus dico vobis, quoniã si circuncidamini, Christus vobis nihil prodest,* si cum principio copuletur, in quo ait: Paulus Apostolus non ab hominibus, neq; per hominẽ, sed p Iesum Christum, & reliqua, vt audiẽtes, nõ tam missi, quàm mittẽris auctoritate moueãtur. Potest aliquis

Luc.10.c
Supr.2.d
2.Cor.13.a

C

1.Cor.7.b

Sed quid dicit scriptura? Eijce ancillã & filium eius: non enim hæres erit filius ancillæ cũ filio meo Isaac. Itaq; fratres, non sumus ancillæ filij, sed liberæ. Qua libertate Christus nos liberauit.

Caput V.

State a & nolite iterum iugo seruitutis contineri. Ecce b ego Paulus dico vobis, quoniã si circuncidamini, Christus vobis nihil prodest. Contestor c autem omnem hominem circunciden-

dicere: Contrarium est huic loco illud quod ad Romanos scribitur: *Circumcisio quidem prodest, si legem custodias,* & infra: *Quid ergo est amplius Iudæo, aut quæ vtilitas circumcisionis? Multum per omnem modum. Primum quidem, quia credita sunt illis eloquia Dei.* Si enim his qui circumcisi fuerint Christus nihil prodest: quomodo legem custodientibus prodest circuncisio? Quod quidem hac responsione soluetur, vt dicatur epistolam quę ad Romanos scripta est, ad eos esse dictatam, qui ex Iudæis Gentibusque crediderant. Et hoc egisse Paulum, vt neuter populus offenderetur, quo scilicet suum vtraque plebs priuilegium posside ret, vt nec gentiles circumciderentur, nec circumcisi adducerent præputium. Ad Galatas autem scribens alio vsus sit argumento. Non enim erant ex circumcisione, sed ex gentibus qui crediderant. Nec poterat eis prodesse circumcisio, qui post euangelij gratiam, iterum ad legalia reuerterentur elementa. Et in Actibus Apostolorum narrat historia, cum quidã de circumcisione surgentes asseruissent eos qui ex gentibus crediderant, debere circumcidi, & legem custodire Moysi: seniores qui Hierosolymis erant, & Apostolos pariter congregatos, statuisse per litteras, ne superponeretur eis iugum legis, nec amplius obseruarẽt, nisi vt custodirent se tantùm ab idolothytis, & sanguine, & fornicatione, siue vt in nonnullis exemplaribus scriptũ est, & à suffocatis. Et ne resideat vlla dubitatio, quòd circumcisio nihil prosit, sed propter eos qui ex Iudæis crediderant, ad Romanos de circuncisione sententiam temperauit, paulatim ad epistolæ eiusdem posteriora descendens, nec circumcisionem, nec præputium aliquid valere monstrauit, dicens: *Circumcisio* itaq; *nihil est, & præputium nihil est, sed obseruatio mandatorum Dei.* In tantùm enim circumcisio nihil est, vt Israeliticæ quoque domui, se de circumcisione iactanti, nihil profuerit, propheta memorante. *Omnes gentes incircuncisæ carne, domus autem Israel incircuncisa corde,* & incircuncisus Melchisedech, circumcisum benedixit Abraham. Nam quod ait: Si circuncidamini, tale est quasi dicere voluisset, si carne circuncidamini. Quam in alio loco non circumcisionem, sed concisionem vocat, dicens: *Videte concisionem. Nos enim sumus circuncisio, qui spiritu Deo seruimus, & gloriamur in Christo, & non in carne confidimus.* Non confidit in carne, qui omnem vtilitatem expectat à Christo, & non seminat in carne, vt de carne metat corruptionem, sed in spiritu, de quo vita æterna generatur. Subtilius intuenda sententia, si circuncidamini, Christus vobis nihil prodest. Quod non solum in eo si circuncidantur, non eis prosit ipsa circuncisio, sed etiam si cæteras videantur extra circuncisionem in Christo habere virtutes, vniuersæ pereant, cum post fidem Christi fuerint circuncisi. Quid igitur? Nihil profuit Timotheo circuncisio? Multum per omnem modum. Non enim tam ideo circuncisus est, vt ex ipsa circuncisione aliquid emolumenti æstimaret posse se consequi, quàm vt cæteros lucrifaceret. Factus Iudæis Iudæus, vt Iudæos ad fidem Christi sua circuncisione transduceret. Tunc siquidem non prodest circuncisio, cum aliquid per semetipsam putatur vtilitatis afferre.

Rom.2.d

Act.15.

D

1.Cor.7.d
Hier.9.c
Phil.3.a
1.Cor.9.c

c ¶ *Contestator autem omnem hominem circũcidentem se, quoniam debitor est vniuersæ legis faciendæ.*] Deus qui circuncisionem primò ad Abraham, deinde per Moysen in lege præcepit, non solum circuncisionem, sed & alia multa obseruanda consti-

E

tuit: Dies festos Hierosolymis frequentandos, hostiarũ holocausta, manè semper & vesperè : Immolationem in vno tantùm loco agni terræ, septima ætate ferias, quinquagesimũ remissionis annum, & cætera quæ facilè est de scripturis excerpere sibi vnumquemque lectorem. Coartabimus itaque Ebionem, & sectatores eius, qui post Euangelium credentes in Christo circuncidendos putãt, vt aut circumcisionem faciant, & cætera quæ præcipiuntur in lege, aut si impossibile est cũcta fieri, cesset & circũcisio, quæ cũ cæteris quasi inutilis prætermissa est: Quòd si respõderint, possibilia tantùm debere se facere (non enim Deum ea à nobis exigere quæ nõ possumus, sed ea quæ possimus implere) dicemus eis, non eiusdem esse Dei custodiri velle legem, & eos qui legem custodiant derelinquere. Aut quomodo propter intermissam legem reos eos faciet, qui etiam si velint, vniuersa complere non possint. Nos verò legem sequi spiritualem, quæ dicat: *Non infrenabis os boui trituranti*, & cum Apostolo intelligere: *Nunquid de bobus cura est Deo? sed propter nos vtique dicit*, & obseruare sabbatha delicata, non vt bos & asinus noster, & vilia pecora lætentur in sabbatho, sed illi homines & pecora, de quibus scriptum est: *Homines & iumenta saluos facies domine.* Homines, rationabiles quosque & spirituales viros, animalia verò, eos qui tardioris ingenij sunt, & à spiritualibus ad agenda domini sabbatha erudiuntur. Nec contrariũ esse id quod supra dictum est, si circumcidamini, Christus vobis nihil prodest, & quod sequitur: *Testificor omnem hominem circuncidentem se, quoniam debitor est vniuersæ legis faciendæ*, huic quod infertur à nobis. *Neque enim auditores legis iusti sunt apud Deum, sed factores legis iustificabuntur*: Quia factor ille sit legis qui potest dicere: Nos sumus circumcisio, & in occulto Iudæus, & scimus quia lex spiritualis. Qui autem concisionem & interfectricem sequatur litteram, eum non legis esse factorem, sed veræ legis inimicum, maximè post Saluatoris aduentum, qui ad se conuertentibus tollat velamen de corde, *vt omnes reuelata facie, gloriam domini contemplantes*, transfiguremur de vetustate litteræ in nouitatem spiritus.

cidentem se, quoniam debitor est vniuersæ legis faciẽdæ.[a] Euacuati estis à Christo, qui in lege iustificamini, à gratia excidistis.[b] Nos enim spiritu ex fide, spem iustitiæ expectamus.[c] Nam in Christo Iesu, neque circumcisio aliquid valet, neque pręputium, sed fides quæ per charitatem operatur.

a ¶ *Euacuati estis à Christo, qui in lege iustificamini, à gratia excidistis.*] Quomodo nemo potest duobus dominis seruire, sic vmbram pariter & veritatẽ legis implere difficile est. Vmbra in lege veteri est, donec aspiret dies, & amoueantur vmbræ, veritas in Euangelio Christi: *Gratia* enim *& veritas per Iesum Christum facta sunt.* Perdit ergo gratiam Christi, & Euangeliũ quod tenuerat amittit, qui in aliqua obseruatione legis se iustificari putat, & cum gratiam amiserit, à Christi fide destituitur, & in eius opere conquiescit, κατηργήθητε enim λέγει τὸ χρεστόν, non vt in Latino malè interpretatum est: Euacuati estis à Christo, sed in Christi opere cessastis, magis intelligitur, vt id quod supra specialiter de circumcisione præceperat, dicens: *Si circumcidamini, Christus vobis nihil prodest*, non de tota lege generaliter comprehendat, nihil eos in Christi opere proficere, qui in quacumque obseruatione legis se crediderint iustificandos.

b ¶ *Nos enim spiritu ex fide spem iustitiæ expectamus.*] Spiritum, ad distinctionem litteræ posuit. Spes verò iustitiæ, Christus intelligendus, quia ipse est veritas, patientia, spes, iustitia, omnesque virtutes, cuius nos secundũ expectamus aduentum, quo iudicaturus est omnia, & iam non patientia, sed iustitia affuturus, vt reddat vnicuique secundum opera sua, Cuius diei præsentiam Apostolus, & qui ei sunt similes expectantes, aiunt: *Adueniat regnum tuum.* Vt cum filius Deo & patri tradiderit regnum, & in subiectis omnibus fuerit & ipse subiectus, tunc caput subijciatur in corpore, *& sit Deus omnia in omnibus.* Quia qui nunc est ex parte per singulos, tunc incipiet totus esse per cunctos.

c ¶ *Nam in Christo Iesu neque circumcisio aliquid valet, neque prætutum, sed fides quæ per charitatem operatur.*] His qui in Christo Iesu volunt viuere, virtutes appetendæ sunt, vitia fugienda, media verò, quæ inter virtutes & vitia sunt, nec fugienda nec appetenda, vt circumcisio & præputium, & cætera his similia. Circumcisio quidem prodest, si legẽ custodias. Quæ iccirco vtilis fuit his qui in lege vixerunt, non quia circumcisi erant, sed quia credita sunt illis eloquia Dei, quæ in opera vertentes, à salute extranei non fuerunt. Nec nos moueat quòd Sephora tollens calculũ, filium circumcidit, & suffocantem angelum prohibuit à marito, siue vt aliter in Hebræo scriptũ refertur: quia nunc non tam circumcisionẽ penitus nil prodesse, quàm in Christo Iesu eam non valere testatus est, ex eo siquidem tempore quo Euangelium in toto orbe radiauit, superflua est circumcisionis iniuria. Quæ tunc, vt cætera quoque legis valuit, quando & benedictiones carnales legẽ seruantibus spondebantur, quòd scilicet si implessent eam, benedicti essent in ciuitate, benedicti in agro, plena haberent horrea, & multa alia quæ in repromissionibus continentur. Nos autem in Christo Iesu valere volumus & confortari, id est in vera circumcisione, & non in concisione Iudaica. Neq; enim qui in aperto Iudæus est, neque manifesta in carne circuncisio, sed in abscondito Iudæus, & circumcisio cordis in spiritu non littera. Nihil itaque prodest in Christo carnis circumcisio, sed cordis & aurium, quæ aufert illud opprobrium Iudæorũ: *Ecce incircuncisæ aures vestræ, & non potestis audire.* Prodest circuncisio labiorum, quam iuxta humilitatem necdum se habere causabatur Moyses, vt in Hebraico scriptum est: *Ego autem sum præputium habens in labijs.* Multum vtilitatis præbet, & in rebus venereis circumcisio, cum per castitatem impudicitia deseratur. Igitur in Christo Iesu nec circuncisio valet, nec præputium corporale, quia in medio; id est, inter vitia virtutesque sunt posita, sed fides quę per charitatem operatur: Vt & fides quæ reputata est Abrahæ in iustitia cõprobetur, & omne opus fidei in charitate ponatur, tota lege & prophetis ex charitate pendentibus. In his siquidem duobus præceptis: *Diliges Deum tuum, & diliges proximum*, Saluator asseruit legẽ, prophetasque consistere. Et Paulus in alio loco: *Etenim non adulterabis, non furaberis, non concupisces: & si quod est aliud mandatum, in hoc sermone recapitulatur: Diliges proximum tuum sicut te.* Si ergo omne mandatum recapitulatur in eo quod dictum est, diliges proximũ tuum tanq̃ te, fides autem per charitatem, operata valet plurimũ, manifestũ est, operationem fidei per charitatẽ, plenitudinẽ mandatorũ omniũ continere. Quomodo autem iuxta Apostolum Iacobum, *fides absque operibus mortua est*, sic absque fide quamuis bona opera sint, mortua computantur. Qui igitur in Christo non credunt, & sunt probis moribus, aliud quid magis habent quàm opera virtutum? Exemplum fidei, quæ per charitatem operatur, de Euangelio illa meretrix tribuat, quæ cum in domo Pharisæi accubãti domino pedes lauasset lacrymis, terssisset crinibus, linisset vnguento, & Pharisæo murmuranti, dominus parabolam, quinquaginta & quingentos denarios debitoris proposuisset, adiecit: *Propter quod dico tibi: Dimittuntur ei peccata multa, quia dilexit multum.* Et ad ipsam mulierem conuersus, ait: *Fides tua te saluam fecit: vade in pace.* Apertè enim in hoc loco demonstratum est, mulierem istam habuisse fidem per charitatem operatam, quæ multum valuerit in Christo. Esto quis dicat: Benè circumcisionem in Christo nihil valere monstrauit, quam sciebat aliquando valuisse, nunquid & de præputio aliquis ambigebat, vt diceret, neque præputium? Sed si consideremus plurimos Christianorum, id est, è nostris, qui de oleastro inserti sumus in radicem bonæ oliuæ, exultare contra fractos ramos populi Iudæorum, & dicere, magis valere præputium, in quo Abraham Deo placuit, & reputata est ei fides ad iustitiam, quam circumcisionem, quæ in signum fidei data est, & habenti eam non profuit Israeli, videbimus etiam hanc quorundam vsurpationem cautissimè nunc excusam.

(··)

Commentaryj secundi in Epistolam ad Galatas finis.

COM-

Exod. 29 f
Num. 28. a
Deut. 12. a
Leuit. 25. a

Deut. 25. a
2. Tim. 5. c
1. Cor. 9. d
Esai. 58. d

Psal. 35. b

Cant. 1. d

Ioan. 1. b

Matt. 6. b

1. Cor. 15. d

G

Exod. 4. f

Deut. 28.

Hier. 6. b

Exod. 6. b
עֹרֶל
וְאַבְרֵי
שִׁפְתַיִם

H

Mat. 22. a
1. Cor. 6. b

Iacob. 3. d

Luc. 7. f

Rom. 11. d

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN TERTIVM LIBRVM COMMENTARIORVM AD GALATAS, AD PAVLAM, ET EVSTOCHIVM

PROOEMIVM.

TERTIVM ad Galatas, ô Paula & Eustochium, volumen hoc cudimus, non ignari imbecillitatis nostræ, & exilis ingenij riuulum, vix paruo strepẽtem murmure, sentiẽtes. Iam enim & in Ecclesijs ista quæruntur, omissaq; apostolicorum simplicitate & puritate verborũ, quasi ad Athenæum, & ad auditoria conuenitur: vt plausus circumstantium suscitentur: vt oratio rhetoricæ artis fucata mendacio, quasi quædam meretricula procedat in publicum, nõ tam eruditura populos, quàm fauorem populi quæsitura, & in modũ psalterij & tibiæ dulce canẽtis, sensus demulceat audientium: vt verè illud prophetæ Ezechielis nostris temporibus possit aptari, dicente domino ad eum: *Et factus es eis quasi vox citharæ suaue canentis, & benè compositæ, & audiunt verba tua, & non faciunt ea.* Ezec. 33. g Sec. 70. Exod 23. b Verùm quid agam? Taceam ne? Sed scriptum est: *Non apparebis in conspectu domini tui vacuus.* Esai. 6. b Et Esaias (sicut in Hebræis tamen habetur voluminibus) ingemiscit: *Væ mihi misero, quia tacui.* Loquar? sed omnẽ sermonis elegantiam, & Latini eloquij venustatem, stridor lectionis Hebraicæ sordidauit, Nostis enim & ipsę, quòd plus quàm quindecim anni sunt, ex quo in manus meas nunquam Tullius, nunquam Maro, nunquam gentilium litterarum quilibet auctor ascendit: & si quid fortè inde, dum loquimur, obrepit, quasi antiqui per nebulã somnij recordamur. Quid autem profecerim ex linguæ illius infatigabili studio, aliorum iudicio derelinquo, ego quid in mea amiserim scio. Accedit ad hoc, quia propter oculorum & totius corpusculi infirmitatem, manu mea ipse non scribo, nec labore & diligentia compensare queo eloquij tarditatem, quod de Vergilio quoque tradũt, quia libros suos in modum vrsorum fœtum lambendo figurauerit: Verùm accito notario, aut statim dicto quodcunque in buccam venerit, aut si paululùm voluero cogitare, melius aliquid prolaturus, tunc me tacitus ille reprehendit, manum cõtrahit, frontem rugat, & se frustra adesse toto gestu corporis contestatur. Oratio autem, & si de bonæ indolis ingenio sit profecta, & distincta inuentionibus, & ornata flore verborum, tamen nisi auctoris sui manu limata fuerit & polita, non est nitida, non habet mixtam cum decore grauitatem, sed in modum diuitum rusticorum, opibus suis magis arguitur quàm exornatur. Quorsum ista? videlicet vt & vobis & cæteris, qui fortè legere voluerint, sit respõsum, me nõ Panegyricum, aut controuersiam scribere, sed commentarium: id est, hoc habere propositum, non vt mea verba laudentur, sed vt quæ ab alio benè dicta sunt, ita intelligantur vt dicta sunt. Officij mei est obscura differere, manifesta perstringere, in dubijs immorari. Vnde & à plerisq; commentariorũ opus, explanatio nominatur. Si quis eloquentiam quærit, vel declamationibus delectatur, habet in vtraq; lingua Demosthenem & Tullium, Polemonẽ & Quintilianum. Ecclesia Christi non de Academia & Lyceo, sed de vili plebecula congregata est. Vnde & Apostolus: *Videte*, inquit, *vocationem vestram fratres, quia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles, sed quæ stulta sunt huius mundi elegit Deus, vt confundat sapientes: & infirma mundi elegit Deus, vt confundat fortia: & ignobilia huius mundi, & contemptibilia elegit Deus, & quæ non sunt, vt ea quæ sunt destrueret.* 1. Cor. 1. d Quia enim ex creaturarum ordine, varietate, cõstantia, non cognouerat mundus per sapientiam Deum, placuit Deo per stultitiam prædicationis, saluos facere credentes: *Non in sapientia verbi, vt non euacuaretur crux Christi.* Ibid. c Vbi enim sapiens, vbi grammateus, vbi causarum naturalium scrutatores? *Nec in persuasibilibus sapientiæ verbis, sed in ostensione virtutis & spiritus*, vt fides credentium non esset in sapiẽtia hominum, sed virtute Dei. Ibid. b Quamobrem & ipse Apostolus ad eosdem Corinthios loquebatur. *Et ego veniens ad fratres, veni non per sublimitatem sermonum & sapientiæ, annuncians vobis testimonium domini. Non enim iudicaui scire me aliquid inter vos, nisi Christum Iesum, & hunc crucifixum.* 1. Cor. 2. b Et ne forsitan putaretur hæc dicens, esse insipientiæ prædicator, mente præsaga, quod opponi poterat, euertit. Sed loquimur, inquit, Dei sapientiam in mysterio, quę abscondita est, quam nemo principum huius sæculi cognouit. Ibid. a Quotusquisque nunc Aristotelem legit, quanti Platonis vel libros nouere, vel nomen? Vix in angulis otiosi eos senes recolunt. Rusticanos verò & piscatores nostros totus orbis loquitur, vniuersus mundus sonat. Itaque sermone simplici, simplicia eorum verba pandenda sunt. Verba, inquam, non sensus. Cæterùm si orantibus vobis, illum possim in exponendis epistolis eorum habere spiritum, quem illi in dictando habuerunt, tunc videretis tantam maiestatem & latitudinem in his veræ fuisse sapientiæ, quanta in sæculi litteratis, arrogantia & vanitas fuit. Breuiter vobis meæ mentis fateor arcanum: Qui per me intellecturus est Apostolum, nolo vt mea scripta difficulter intelligat, & ad interpretem cognoscendum, alium quærat interpretem. Sed iam tempus est vt reliqua persequamur.

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN EPISTOLAM AD GALATAS LIBER TERTIVS.

Vrrebatis a benè, quis vos impediuit veritati non obedire.] Id quod nũc Latinus posuit interpres, veritati non obedire, & in Græco scriptum est, τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι, in superiori loco ita interpretatus est, non credere veritati. Quod quidem nos in vetustis codicibus non haberi, in suo loco annotauimus, licet & Græca exemplaria hoc errore confusa sint. Sensus autẽ iste est: Adorabatis patrem in spiritu & veritate, & de plenitudine Christi accipientes, sciebatis, quia lex data est tantùm populo per Moysen, & non etiam facta. Gratia autem & veritas non solum data, sed & facta per Iesum Christum. Cùm igitur tam benè curreretis, veritati magis quàm imaginibus seruientes, à quo præpediti doctore peruerso, vmbram legis sequimini, & Euangelij relinquitis veritatem? Sequitur.

VRrebatis [a] benè, quis vos impediuit veritati non obedire? Nemini [b] consenseritis. Persuasio [c] vestra non est ex eo qui vocauit vos. Modicum [d] fermentum totam conspersionem fermentat. [e] Ego confido in vobis in domino, quia nihil aliud sapietis. [f] Qui autem conturbat vos, portabit iudicium, quicumque est

Porrò quæ est ista alia doctrina Pharisæorum, nisi legis secundũ carnẽ obseruatio? Sensus itaq; iste est: Nolite putare paucorũ hominum, qui de Iudęa venientes aliud docent, insidias conténendas. Scintilla res parua est, & penè dum cernitur, non videtur, sed si fomitem comprehenderit, & nutrimenta sui quamuis paruus ignis inuenerit, mœnia, vrbes, latissimos saltus, regionesque consumit. Fermentum quoque, cuius ad aliam partem in Euangelio parabola temperata est, res modica videtur & nihili, sed cum farinæ consperſum, totam massam suo vigore corruperit, in illius vim transit omne quod mixtum est: Ita & doctrina peruersa ab vno incipiens vix duos aut tres primum in exordio reperit auditores, sed paulatim vt cancer serpit in corpore, & iuxta vulgare prouerbium, vnius pecudis scabies, totum cõmaculat gregem. Igitur & scintilla statim vt apparuerit, extinguenda est, & fermentum à massæ vicinia semouendum, secandæ putridæ carnes, & scabiosum animal à caulis ouium repellendum, ne tota domus massa, corpus, & pecora ardeat, corrumpatur, putrescat, intereat. Arius in Alexandria vna scintilla fuit, sed quia non statim oppressa est, totum orbem eius flamma populata est. *1.Tim.3.d*

b ¶ *Nemini consenseritis.*] Sed quia nec in Græcis libris, nec in his qui in Apostolum commentati sunt, hoc scriptum inuenimus, prætereundum videtur.

c ¶ *Persuasio vestra non est ex eo qui vocauit vos.*] In Latinis codicibus ita scriptũ reperi: Persuasio vestra ex Deo est, qui vocauit vos. Quod quidem puto, ex eo fuisse, & nõ intellectum, paulatim ob similitudinẽ, ex Deo, increbuisse, pro eo quod est, ex eo. Sed nec sic potest stare sensus, vt quos modò accusauerat, quare non obedierint veritati, ostendens in eorum arbitrio positum, vel obedire vel non obedire: nunc econtrariò asserat persuasionem & obedientiam eorum, nõ tam ex ipsis esse qui vocentur, quàm ex eo qui vocet. Melius igitur & verius sic legitur: Persuasio vestra non est ex eo qui vocauit vos. Aliud quippe Dei opus est, aliud hominum. Dei opus est vocare, hominum, vel credere, vel non credere: Et sicubi alibi de scripturis liberum hominis affirmatur arbitrium, vt ibi: *Si volueritis & audieritis me:* Et iterum. *Et nunc Israel quid petit à te dominus Deus tuus*, & ex hoc loco vel maximè comprobatur. Verùm simpliciores quique putantes se deferre Deo, vt persuasio quoque nostra in eius sit potestate, abstulerunt partem orationis, non, & sensum contrarium Apostolo reddidere. Siue ergo in bonam, siue in malam partem, nec Deus, nec diabolus in causa est, quia persuasio nostra non est ex eo qui vocauit nos, sed ex nobis, qui vel consentimus, vel non consentimus vocanti. Aliter: Persuasio hæc, quam nunc sequimini, nõ est ex Deo, qui in principio vos vocauit, sed ex his qui vos postea turbarunt. *Exod 19.a Deut. 10.c*

d ¶ *Modicum fermentum, totam consperſionem fermentat.*] Malè in nostris codicibus habetur, modicum fermentum totam massam corrumpit, & sensum potius interpres suum, quàm verba Apostoli transtulit. Hæc autem ipsa sententia Paulus & ad Corinthios vtitur, vbi præcepit eum qui vxorem patris sui habebat tolli de medio, tradi pœnitentiæ in interitum & vexationem carnis, per ieiunia & ægrotationes, vt spiritus saluus fiat in die domini nostri Iesu Christi: Ait quippè: *Non bona gloriatio vestra. Nescitis quia modicum fermentum totam massam corrumpit*, siue vt iam emendauimus, *totam consperſionem fermentat*? Et statim intulit: *Expurgate vetus fermentum, vt sitis noua consperſio, sicut estis azymi, etenim pascha nostrum immolatus est Christus. Itaque epulemur non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis synceritatis & veritatis.* Nunc autem per hanc eandem sententiam docet panem ecclesiæ spiritualem, qui de cælo descendit, non debere Iudaica interpretatione violari, & dominus idipsum discipulis præcepit, vt caueant à fermento Pharisæorum. Quod euangelista manifestius faciens addidit: *Dextera autem eis de doctrina Pharisæorum.* *ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ.* *Matt.16.a*

e ¶ *Ego confido in vobis in domino, quia nihil aliud sapietis.*] Non per coniecturam, vt quidam volunt, sed prophetico spiritu Paulus pronunciat Galatas ad veritatis viam, quam amiserant, regressuros. Etenim qui alios hortabatur vt æmularentur charismata, magis autem vt prophetarent, ipse quoq; eadem plenus gratia loquebatur: *Et ex parte cognoscimus, & ex parte prophetamus.* Prouidens igitur spiritu, quia nihil aliud essent crediturí, nisi quod per epistolam docebantur, ait: *Ego confido in vobis in domino quòd nihil aliud sapietis.* Nam & additio dominici nominis idipsum significat. Si enim per coniecturam hoc æstimabat, potuerat dicere: *Ego confido in vobis.* Nunc autem apponens in domino, diuino quodam confidens spiritu, quod futurum cognouerat, prophetauit. *1.Cor.14.g* *1.Cor.13.d*

f ¶ *Qui autem conturbat vos, portabit iudicium, quicunque est ille.*] Occultè, inquiunt, Petrum lacerat, cui supra in faciem restitisse se scribit, quòd non recto pede incesserit ad euangelij veritatem. Sed nec Paulus tam procaci maledicto de Ecclesiæ principe loqueretur, nec Petrus dignus, qui conturbatæ Ecclesiæ reus fieret. Ex quo arbitrandum est de alio quodam dici, qui aut cum Apostolis fuerat, aut de Iudęa venerat, aut ex Pharisæis crediderat: aut certè magnus sit apud Galatas æstimatus, vt portet iudicium Ecclesiæ conturbatę, quicumque est ille. Portare autem iudiciũ, id est quod alijs verbis in sequentibus dixit. *Vnusquisque proprium onus portabit.* Et puto in scripturis, onus & in bonam, & in malam partem posse accipi, hoc est, & in his qui peccatis grauibus opprimuntur, & in illis qui virtutum leuia onera sustentant. De peccatis in psalmo pœnitens loquitur: *iniquitates meæ eleuatæ sunt super caput meum: quasi onus graue grauatæ sunt super me.* De virtutibus, doctrinaque virtutum Saluator ait: *Iugum enim meum suaue est, & onus meum leue est.* Quod autem & doctrina pro onere accipiatur, perspicuum sit in Euangelio. Alligant quippè Pharisæi onera grauia, & quæ portari non possunt, & ponunt ea super humeros hominum, ipsi autem vno ea digito nolunt contingere. Quàm graue sit aliquem de tranquillitate turbare, & serena corda hominum quibusdam quasi fluctibus concitare, Saluatoris ad Apostolos verba testantur, dicentis: *Ne conturbetur cor vestrum, neque timeatis.* Expedit quippè ei qui conturbat & scandalizat quempiam in Ecclesia, vt lapis molaris circundetur collo eius, & mittatur cum eo in mare, quàm vt scandalizet vnum de his minimis, qui à Saluatore monstrantur. Turbati ergo fuerant Galatæ inter spiritum & litteram, circumcisionem & concisionem, Iudaismum occultum & manifestum, quid agerent ignorantes. Breuius autem & sic accipi potest. Quicunque est ille, qui vos ad Pharisæorum doctrinam retrahit, & in carne desiderat circunci- *Psal.37.a* *Matt.11.d* *Matt.23.a* *Ioan.14.d* *Matt.18.a*

di, quamuis sit eloquens, & in legis eruditione se iactitet,

nihil

A

nihil amplius dico, nisi hoc quod etiam vos abnuere non potestis, quòd portabit pro hoc opere iudicium, & consequetur pro suo labore mercedem.

Act. 21. d *2. Tim 3. c*

a ¶ *Ego autem fratres, si circuncisionem prædico, quid adhuc persecutionẽ patior,* &c.] Legimus in actibus apostolorum, ipse quoque apostolus Paulus in epistolis suis sæpe commemorat, se à Iudæis persecutiones creberrimas sustinuisse, propterea quòd doceret eos qui de gentibus crediderant in Christo, non debere circuncidi. Hi itaque de quibus supra ait: *Qui autem conturbat vos portabit iudicium, quicunque est ille,* vt deciperent Galatas, etiam hoc addebant: Non solum Petrus, & Iacobus, & Ioannes, & cæteri in Iudæa apostoli circuncisionem, & alia præcepta legis obseruant, sed ipse quoque Paulus, qui vos aliter docuit, quàm se rei veritas habet, Timotheum circuncidit, & Iudæis frequenter Iudæus factus est, veritate cogente: Quam opinionem de Galatarum mentibus Paulus nũc volens tollere, ait: *Ego autem fratres si circuncisionem prædico, quid adhuc persecutionem patior?* Omne, inquit, in me odium Iudæorum, & qua aduersum me furiunt, insania, ob nihil aliud est, nisi quòd doceo gentes non debere circuncidi, & legis onera superflua & iam abolita custodire, Cum autem persecutionem patiar, manifestum est me circuncisionem non prædicare quam destruo. Non enim tam persecutionem patior à Iudæis, quia prædico crucifixum, & Iesum dico esse Christum, quem lex & prophetæ prænunciauerunt, quàm quia doceo legem esse completam. Quòd autem crux Iudæis scãdalum sit, gentibus stultitia, ipse dominus noster ostendit, qui lapis dicitur offensionis, & petra scandali, propter nihil aliud puto, nisi quia prædicatio cum plenis velis ad audientes processerit, statim vt ad crucem venerit, impingit, & nequaquam libero cursu potest vltra procedere: Sed hæc crux, quæ apud Iudæos scandalum est, & apud gentes stultitia, nobis qui credimus virtus est & sapientia. Christus enim Dei virtus est, & Dei sapientia, vt propter id quod stultitia dicebatur, fatuum Dei sapientius fieret hominibus, & propter id quod infirmitas & scandalum, infirmum Dei fortius fieret hominibus. Cum autem, inquit, crucis Christi scandalum maneat, & ego persecutionem patiar, quam non paterer si scandalum non maneret, frustra quidam iactitant me circũcisionem prædicare, quam impugnando, sustineo persecutionem.

Act. 16. a *1. Cor. 9. d*

Esa. 8. c

1. Cor. 1. d

B

b ¶ *Vtinam & abscindantur qui vos conturbant,* &c.] Quæritur quomodo Paulus discipulus eius qui ait: *Benedicite maledicentibus vobis:* & ipse loquens: *Benedicite, & nolite maledicere:* & in alio loco: *Neque maledici regnum Dei possidebunt:* Nunc & maledixerit eis, qui ecclesias Galatiæ conturbabant: & cum optantis voto maledixerit: *Vtinam & abscindantur qui vos conturbant.* Tam enim detestanda abscisionis est passio, vt & qui inuitis eam intulerit, legibus publicis puniatur, & qui sese ipsum castrauerit, infamis habeatur. Vt enim illud (aiunt) verum sit: *Viuit in me Christus,* & hoc: *An experimentum quæritis eius qui in me loquitur Christus.* Certè maledictionis vox non potest eius intelligi, qui dicit: *Discite à me, quia humilis sum, & mitis, & mansuetus corde.* Et magis putatur Iudaico furore, & quadam effrenata insania se non potuisse cohibere, quàm imitatus esse eum, qui *tanquam agnus coram tondente se non aperuit os suum,* & maledicentibus non remaledixit. Tradidit autem se morti condemnatus. Ad quod qui pro Paulo respondebit, hæc dicet, non tam furoris in aduersarios, quàm dilectionis in ecclesias Dei verba esse quæ locutus sit. Videbat quippe totam prouinciam, quam ipse suo sanguine & periculis ab idololatria ad Christi transduxerat fidem, subita persuasione turbatam, & dolore apostolico, dolore patris se tenere non poterat: mutabat vocem, & quibus blanditus fuerat, irascebatur, vt quos nequiuerat lenitate, saltem obiurgatione retineret. Nec mirum esse si Apostolus vt homo, & adhuc vasculo clausus infirmo, videnſque aliam legem in corpore suo captiuantem se, & ducẽtem in lege peccati, semel fuerit hoc locutus: in quod frequenter sanctos viros cadere perspicimus. Sed & illud dici potest (licet superfluum quibusdam esse videatur:) quòd Paulus non tam maledixerit eis, quàm orauerit pro illis: vt eas partes corporis perderent, per quas delinquere cogebantur. Et quo modo in euangelio dictum est: melius esse aliquem sine oculo, & sine manu, & sine pede, & qualibet alia parte membrorum intrare in regnum cœlorũ, quàm totum ire in gehennam: Ita & nunc optare eis magis vnam partem corporis perdere, quàm per occasionem integri corporis perpetuo igne damnari. Hic locus si quando ab ethnicis reprehenditur: quomodo eis responderi possit, ostendimus. Nunc à nobis contra hæreticos proferatur: Marcionem videlicet & Valentinum, & omnes qui contra vetus latrant testamentum: qua ratione illi qui creatorem sanguinarium, seuerum, bellatorem, & tantum iudicem criminantur, hoc in Apostolo Dei boni valeant excusare. Et certè nullam puto in veteri lege tam trucem, tam cruentam in aliquos esse sententiam, quam vtinam abscindantur qui vos conturbant. Nec possunt dicere orasse Apostolum pro inimicis Christi, qui eius ecclesias conturbabant: Nec ex dilectione prolatum, quod tumore & indignatione plenum, ipso verborum pondere demõstratur. Quidquid ergo illi pro Apostolo excusationis attulerint, hoc nos pro lege veteri defendemus.

Luc. 6. a *Rom. 12. c* *1. Cor. 15. f*

Sup. 2. d *2. Cor. 13. a* *Matt. 11. d*

Esai. 53. c *1. Pet. 2. d*

Rom. 7. d

c ¶ *Vos enim in libertatem vocati estis fratres: tantùm ne libertatem in occasionem carni* (subauditur, detis.) Quod quia in Græco non habetur, Latinus posuit interpres. Hunc locum, quia valde obscurus est, de decimo Stromatum libro transferri placuit ad verbum. Non quo singula non possint suis locis & sensibus explanari, sed quo à superiori negotio separata, vnum difficile corpus efficiant, & si sic intelligantur vt resonant, inconsequenter & abruptè repugnare inter se & scatere videantur. Origenis itaque hæc verba sunt. Difficilis locus est, & ita nobis disserendus videtur. Qui liber est, & altiori sensu spiritum & veritatem sequitur præcedentes, & typos contemnit & litteram, non iccirco debet minores despicere, & occasionem dare his qui non possunt sentire sublimius, de se penitus desperandi. Licet enim infirmi sint, & caro comparatione spiritus appellentur: caro tamen CHRISTI sunt. Si enim intelligit mysterium charitatis infirmioribus seruientis, faciat aliquid propter infirmos: ne in scientia sua frater pereat, pro quo Christus est mortuus. Diligenter itaque attende, an ex consequentibus sensus iste texatur. *Vos,* inquit, *fratres in libertatem vocati estis:* forsitan ideo, quia non omnes vocationem capere poterant libertatis: Propter quod nunc auditis: Tantùm ne libertatem in occasionem detis carni. Per dilectionem enim oportet minoribus seruire maiores: quia qui vult esse maior, erit omnium seruus. Neque ergo spiritualis laceret CHRISTI carnes: neque occasionem illis tribuat, vt se remordeant prouocantem: ne ab inuicem consumantur. Oportet ergo spiritu ambulantem & spiritu scripturarum verba sectantem, non perficere desiderium carnis earum. Si autem hoc quod dicitur: *Spiritu ambulate, & desiderium carnis non perficietis,* simpliciter intelligimus, vt perique arbitrantur: contra argumentum & hypothesin totius epistolæ, in hæc subitò Paulus erumpet: statim quippe sequitur: Si autem spiritu ducimini, non estis sub lege. Et cum hucusque aliqua ex parte sibi sermo cohæreat: rursum si simplicem intelligentiam sequamur, ad inordinata repente præcepta nos transfert, de carne & spiritu differens: id est: Manifesta autem sunt opera carnis, illa & illa. Et contrariò: Fructus autem spiritus, est charitas, & reliqua, Sed neque in his consequentiam desperare debemus: quia opera carnis diuinorum voluminum historia continet: non valde eos iuuans qui sic eam intelligunt vt scripta est. Quis enim non docebitur seruire luxuriæ, & fornicationem habere pro nihilo: cum Iudam ad meretricem legerit ingredientem, & patriarchas habuisse multas pariter vxores? Quo modo non ad idololatriam prouocabitur, qui sanguinem taurorum,

C

Matt. 18. a

D

1. Cor. 8. d

Matt. 20. d

Gen 38. d

E

& cæteras Leuitici victimas non plus quàm quod in littera sonat, putauerit indicare? Quod autem inimicitias, in aperto positus scripturæ sermo doceat, & ex hoc loco probatur: Filia Babylonis misera: *beatus qui retribuet tibi retributionem tuã, quam retribuisti nobis. Beatus qui tenebit & allidet paruulos tuos ad petram.* Et ex illo: *In matutino interficiebam omnes peccatores terræ:* & cætera his similia, de contentionibus videlicet, æmulatione, ira, rixis, dissensionibus. Ad quæ (si non altius aliquid sentiamus) prouocant nos magis historiæ exempla quàm prohibent. Hæreses quoque magis de carnali scripturæ intelligentia, quàm de opere carnis nostræ, vt plurimi æstimant, substiterunt. Nec non inuidiam & ebrietates per legis literam discimus. Inebriatur Noë post diluuium, & patriarchæ apud fratrem Ioseph in Ægypto. Sed & comessationes in Regnorum libro scriptæ sunt: saltante Dauid & concrepante tympanis coram arca testamenti dei, & his similia. Quæritur quo modo ad beneficia, & ad maleficas artes, simplex scripturæ diuinæ sermo, qui dicitur caro, nos prouocet: nisi ad eiusdem scripturę spiritum transcendamus. Puto hoc significare, decies Danielem, & tres pueros Magis incantatoribus, & Gazarenis atque Chaldæis sapientiores repertos, & Mosen omni sapientia & doctrina Aegyptiorum eruditũ. Multorum ergo malorũ occasio est, si quis in scripturę carne permaneat. Quæ qui fecerint, regnum Dei non consequentur. Quamobrem spiritum scripturæ fructusque quæramus, qui non dicuntur esse manifesti. Multo quippe labore & sudore, & digno cultu in scripturis fructus spiritus inuenitur. Vnde arbitror Paulum diligenter & cautè de scripturæ sensibus dixisse carnalibus: *Manifesta autem sunt opera carnis.* De spiritualibus verò non vt ibi posuisse, manifestus est fructus spiritus, sed ita: Fructus autem spiritus, est charitas, gaudium, pax, & reliqua. Quòd si relictis typis ad veritatem scripturæ transeamus & spiritum, statim nobis prima charitas panditur, & ad gaudium inde gradientes, peruenimus ad pacem, per quam consequimur patientiam. Quis autem non ad miserationem & bonitatem eruditur, cum etiam ea quæ quibusdam tristia putantur in lege, supplicia dico & prælia, & euersiones gentium, & comminationes ad populos per prophetas: magis remedia intellexerit esse quàm pœnas? Non enim *in æternum irascetur Dominus.* Cum hæc ergo nobis aperta fuerint, rationabiliorem habebimus fidem, & correctos mores temperantia comitabitur: quam continentiam sequetur & castitas, & post hæc omnia incipiet esse lex pro nobis. Hucusque Origenes. Quibus nos possumus addere, vt dicamus de seruitute legali ad euangelij libertatem vocatos (quibus superius dicitur: *State & nolite rursum iugo seruitutis hærere*) etiam nunc moneri: vt lene Christi iugum, & delectabilia euangelij præcepta sectantes, nequaquam putent sibi licere, vt hac ipsa libertate viuendi, in occasione carnis vtantur: scilicet vt iuxta carnem viuant, iuxta carnem circuncidãtur: sed spiritu magis stent, spiritu pręputium carnis abscidant, & ad spiritus altiora tendentes, humilitatem litteræ derelinquant. Potest autem & aliter intelligi. Dicat quispiam: Si cessaui ô Paule esse sub lege, & de seruitute in libertatem vocatus sum: ergo debeo ita viuere, vt conuenit libertati: nec aliquibus præceptis teneri, sed quodcumque placuerit & voluntas suggesserit, hoc facere, implere, sectari. Ad quod respondit Apostolus: Vocatos quidem nos esse in spiritus libertatem: sed ita, vt libertas ipsa carni non seruiat. Nec putemus quia nobis omnia licent, omnia expedire: quin potius quia serui legis esse cessauimus: facti liberi, magis per charitatem nobis inuicem seruiamus: vt lacinioſæ legis præcepta, vno dilectionis capitulo concludantur.

Psal.136.b *Ibid.100.b* *Gene.9.c & 43.g* *1.Reg.6.c* *Dan.1.d* *Act.7.c* F *Esa.57.c* *Sup.eod.a* *1.Cor.13.b* *Phil.2.a*

Sed[a] per charitatẽ seruite inuicem: omnis enim lex in vno sermone impletur: Diliges proximũ tuũ sicut teipsum. [b] Quòd si inuicem mordetis & comeditis, videte ne ab inuicem consumamini.

G non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo: sed seipsum exinaniuit, formam serui accipiens, & habitu inuentus vt homo, humiliauit semetipsum, factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis: ita & quæcumque ante sub legis necessitate facere videbamur, nunc sciamus nobis liberis, magis per charitatem esse facienda. Tantum autem bonum est charitas, vt omnis lex in illa recapituletur. Enumerat & in alio loco Apostolus charitatis bona, dicens: Non zelatur: *non agit perperam.* Multisque in medio replicatis, in fine concludit: Omnia sperat, omnia sustinet: charitas numquam excidit. Et Saluator in euangelio, hoc signum sui ait esse discipuli, vt diligat proximum. Quod quidem puto non solum hominibus; sed etiam angelis conuenire. Alijs verbis idipsum dicitur: *Quæ vobis fieri non vultis, alij ne feceritis: & quæ vultis, vt vobis faciant homines, hæc eadem & vos eis facite similiter.* Nolo adulterari vxorem meam: nolo substantiam diripi: nolo me falso opprimi testimonio: & vt cuncta breui sermone comprehendam, indignè fero aliquid mihi fieri quod iniustum est: Hæc eadem si per charitatem in me operantem, vel fecero alteri, vel voluero, lex omnis impleta est. Nec difficile est docere quo modo vniuersa præcepta, non occides, non adulterabis, non furaberis, non falsum testimonium dices, & cætera his similia, vna charitatis obseruatione teneatur. Hoc ostendere arduum est: quo modo hostiæ quoque quæ in Leuitico sunt præceptæ, & ciborum vel abstinentia vel permissio: cum alia munda, alia immunda: solennitatum quoque iugis per annos recursus, in vno charitatis præcepto recapitulentur: Nisi fortè quis illo se transferat, vt affirmet legem spiritualem esse, & imaginibus & exemplaribus nos ęlestium deseruisse, antequam verus pontifex adueniret: qui postquam semel seipsum offerens victimam, suo sanguine nos redemit, omnis illa prisca legis varietas & difficultas, in ipsius super homines dilectione completa est. Intantum quippe pater amauit mundum, vt filium suum charissimum & vnigenitum daret pro nobis. Ei autem qui semel spiritu viuens, opera carnis mortificauit, & à Saluatore dilectus, nequaquam seruus, sed amicus vocatur, non est vltra lex posita: quæ impijs & peccatoribus, & non subiectis & nepharijs constituta est. At nunc cum omnia quæ difficiliora sunt, vel modica ex parte faciamus: hoc solum non facimus, quod & factu facilius est, & absque quo cassa sunt vniuersa quæ facimus, Ieiunij corpus sentit iniuriam: vigiliæ carnem macerant, eleemosynæ labore quæruntur: sanguis in martyrio, quamuis ardeat fides, tamen sine dolore & timore non funditur. Hæc omnia sunt qui faciant: sola charitas sine labore est. Et quia sola cor mundum efficit: à diabolo expugnatur in nobis, ne Deum pura mente videamus: Quando enim sedens loquor contra fratrem meum, & contra filium matris meæ pono scandalum: quando aliena torqueor felicitate, & alterius bonum meum malum facio, nónne hoc quod sequitur, in me expletur: Si inuicem mordetis & comeditis, videte ne ab inuicem consumamini? Charitatis rara possessio est. Quis vult ipse anathema esse à Christo pro fratribus suis, Apostolum sequens? Quis cum lugentibus lugens: cum gaudentibus gaudens, alieno vulnere vulneratur? Quis fratris morte perimitur? Omnes magis amatores nostri, quàm amatores Dei sumus. Vide quantum bonum sit charitatis. Si ita martyrium fecerimus, vt nostras velimus ab hominibus reliquias honorari: si opinionem vulgi sectantes, intrepidi sanguinem fuderimus, & substantiam nostram vsq; ad mendicitatem propriam dederimus: huic operi non tam præmium quàm pœna debetur, & perfidiæ magis tormenta sunt, quàm corona victoriæ.

1.Cor.13.b *Mat.22.d* *Ibid.7.b* H *Ioan.3.b* *Ioan.15.b* *1.Tim.1.d* *Psal.45.d* *Rom.9.a* *Ibid.12.d* *1.q.1.Vide.*

a ¶ *Sed per charitatem seruite inuicem*, & cæt.] Qui cum esset liber ex omnibus, omnium se propter charitatem seruum fecit, vt plures lucrifaceret, rectè hortatur & cæteros, vt per charitatem sibi seruiant: quæ non quærit quod suum est, sed quod proximi. Qui enim vult fieri primus, erit omnium seruus: Vt quomodo Saluator in forma Dei constitutus,

b ¶ *Quòd si inuicem mordetis & comeditis, videte ne ab inuicem consumamini.*] Potest hoc & simpliciter accipi: ne detrahamus inuicem, ne maledicto nos putemus vlcisci: ne contristati contristare cupiamus, & similes bestiarum, mordere pariter & remorderi: vt post morsus sequatur interitus atque consumptio. Melius autem est, ne contra rationem & totius epistolæ consequentiam, subitò in extraordinaria

præcepta

præcepta Paulus erumpat, hoc ita intelligere, vt ad circuncisionem obseruationemque legis cuncta referamus. Si vos, inquit, conturbant alij, vos autem conturbamini: Si totam scripturam veterem legentes, sic intelligitis vt scripta est: *Oculum pro oculo, dentem pro dente*, & ira desiderat vltionem: vltio verò imponit dolorem: quod lex non solum non prohibet, verùm etiam præcepit iustitiam in talione restituens, sequitur vt & nudatus nudet, & vulneratus vulneret, & comestus remordeat: & quæ videtur iustitia esse, consumptio sit, non vnum vindicans, sed vtrumque consumens.

mini. Dico[a] autem: Spiritu ambulate, & desiderium carnis non perficietis. [b]Caro enim concupiscit aduersus spiritum: spiritus autem aduersus carnem. Hæc.n. sibi inuicem aduersantur, vt non quæcumque vultis, illa faciatis. Quòd[c] si spiritum

a ¶ *Dico autem: Spiritu ambulate, & desiderium carnis non perficietis.*] Et hoc secundum superiora dupliciter accipiendum: vt dicamus eos qui spiritu opera carnis mortificauerint, & seminauerunt in spiritu, vt de spiritu metant vitam æternam, quotiensçumque voluptatem carnis senserint titillare, non perficere desiderium eius (quod quidem si expletum fuerit, blandiri videtur ad tempus) sed spiritu refrenare, & secundum sententiam historici, animi imperio, corporis seruitio magis viuere. Necnon & illud, quia *lex spiritualis est, & non qui in manifesto Iudæus, sed qui in occulto, & circuncisio cordis in spiritu, non littera*: eos ambulare spiritu, & carnis desiderium non perficere dicimus, qui spiritualiter egrediuntur Ægyptum, & spiritualem escam potumque de spirituali hauriunt petra: qui non iudicantur in cibo aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ & sabbathi: sed ambulãt in omnibus spiritualiter, non perficientes carneæ legis, litteræve desiderium, sed fructus metentes intelligentię spiritualis. Tertia quoq; interpretatio à quibusdam in hoc loco dicta est: sed quæ non multum discrepet à secunda, vt desiderium carnis in his asserant esse, qui paruuli in Christo sunt: iter autem spiritus in perfectis viris, & esse sensum. In grauitate spiritus, id est, in itinere viri ambulate perfecti, & non facietis desideria paruulorum.

b ¶ *Caro autem concupiscit aduersus spiritum: spiritus autem aduersus carnem. Hæc enim sibi inuicem aduersantur, vt non quæcumque vultis, illa faciatis.*] Caro præsentibus delectatur & breuibus: spiritus perpetuis & futuris. Inter hoc iurgium media anima consistit, habens quidem in sua potestate bonum, & malum, velle vel nolle: sed non habens hoc ipsum velle ac nolle perpetuum: quia fieri potest vt cum carni consenserit, & opera eius fecerit, rursum per pœnitentiam se remordens, spiritui copuletur, & opera eius efficiat. Hoc est ergo quod ait: Hæc enim sibi inuicem aduersantur, id est, caro & spiritus: vt non quæcumque vultis, illa faciatis. Non quo proprium nobis tulerit arbitrium, quo vel carni vel spiritui assentiamur: sed quia quod facimus, non est nostrum propriè, sed opus ipsum vel carni, vel spiritui deputatur. Grandis laboris & disputationis est nimiæ, ostensis carnis operibus & spiritus, media aliqua reperire, quæ nec ad carnem videantur pertinere, nec ad spiritum. Carnales dicimur, quando totos nos voluptatibus damus. Spirituales, quando spiritum sanctum præuium sequimur, id est, cum ipso sapimus instruente, ipso docemur auctore. Animales reor esse philosophos, qui proprios cogitatus putant esse sapientiam, de quibus rectè dicitur: *Animalis autem homo non recipit ea quæ sunt spiritus. Stultitia quippe est ei.* Quod vt manifestius fiat, aliquod sumamus exemplum: Caro, terra: anima, aurum: spiritus ignis vocetur. Quamdiu aurum fuerit in terra, perdit vocabulum suum, & à terra, cui commixtum est, appellatur. Cum verò separatum ab humo, auri & speciem & nomen acceperit, aurum quidem dicitur, sed necdum probatum. Si autem per ignem excoctum fuerit & purgatum, tunc auri splendorem & ornatus sui accipit dignitatem. Ita & anima inter humum & ignem, hoc est, inter carnem spiritumque consistens, quando se tradiderit carni, caro dicitur: quando spiritui, spiritus appellatur. Quòd si proprio crediderit cogitãui, & absque gratia spiritus sancti inuenire ei æstimauerit veritatem, quasi aurum sordidum, animalis hominis appellatione signabitur. Potest locus iste sic melius explanari, & quasi vna series corpusque fieri, se inuicem nectens, sibique non discrepans. Fratres, de seruitute legis vocati estis in euãgelij libertatem. Verùm obsecro vos, ne libertate pro licentia abutamini, & putetis vobis cuncta expedire quæ licent, detisque occasionem carni atque luxuriæ. Quin potius discite quòd libertas hęc maior sit seruitus: vt quod ante lex ab inuitis extorquebat obsequium, nunc per charitatem vobis inuicem seruiatis. Siquidem omne illud legis onus, & multiplicia præcepta, non tam excluſa sunt per euangelij gratiam, quàm vno charitatis sermone breuiata: vt diligamus proximum sicut nosmetipsos. *Qui enim diligit proximum, totam legem implet*, bona ei tribuens, mala non inferens. Quòd si cesset dilectio, & non sit charitas, per quam lex vniuersa completur, publicum quoddam inter homines latrocinium erit, vt contra se inuicem defurentes, seque mordentes, consumantur ab inuicem. Vos autem fratres propterea secundum spiritualem legem debetis viuere: ne desideria quæ carnis sunt, perficiatis. Caro enim frigus timet: aspernatur famem: attenuatur vigilijs: libidinibus exardescit: mollia quæque & iocunda desiderat. Econtra spiritus, ea quæ carni contraria sunt, & quæ illam debilitare queant, expetit. Et ita fit, vt non ideo, quia sub seruitute legis esse cessastis, putetis esse vos liberos, sed sciatis magis naturæ vos lege retineri: quia non statim si lex non imperat, & natura cessauit, ne voluntatem scilicet vestram, opera subsequantur: sed frequenter ea facere compellamini repugnante carne aduersus spiritum, quæ facere non vultis. Ex quo fratres, obsecro vt non detis libertatem vestram in occasionem carnis, sed magis spiritu seruiatis: vt incipiatis ea facere quæ vultis, & nihil debere legi, id est, non esse sub carne. Quia libertatem legis abolitæ tunc verè in euangelio habere poteritis, cum vos nequaquam caro compulerit facere quæ non vultis: sed spiritui seruientes, docueritis vos non esse sub lege. Et quia supra secundum duplicem intelligentiam hunc locum cœperamus exponere, reddenda sunt quæ omisimus. *Caro concupiscit aduersus spiritum*, id est, historia & scripturæ carneus intellectus contra allegoriam & spiritualem doctrinam repugnat. *Spiritus autem aduersus carnem*, id est, sublimiora deiectis, æterna breuibus, vmbræ veritas refragatur: & carneus scripturæ sensus, quia impleri non potest (nec enim valemus omnia quæ scripta sunt facere) ostendit nos non in nostra positos potestate legis explendæ: cum etiam si velimus litteram sequi, impossibilitas non admittat.

c ¶ *Quòd si spiritu ducimini, non estis sub lege.*] Spiritum non eum de quo Apostolus in alio loco loquitur: *Ipse spiritus testimonium perhibet spiritui nostro, quòd sumus filij Dei*, id est, non spiritum hominis qui in ipso est: sed spiritum sanctum significat: quem sequentes, efficimur spirituales, & sub lege esse desistimus. Notandum ergo quòd hic spiritus non cum ἄνθρωπῳ & cum additamento aliquo, sicut in cæteris legimus, spiritum mansuetudinis, & spiritum fidei, sed simpliciter spiritus appellatur: quæ quidem minutiæ magis in Græco, quàm in nostra lingua obseruatæ (qui ἀνθρώπια penitus non habemus) videntur aliquid habere momenti. Quæritur in hoc loco, si quicumque spiritu ducitur, non est sub lege: vtrum Moses & prophetæ vel spiritu acti sunt, & sub lege vixerint: quod Apostolus negat: aut habentes spiritum sub lege non fuerint, quod Apostolus hic affirmat: aut quod est tertium, sub lege viuentes, spiritum non habuerint, quod de tantis viris nefas est credere. Ad quod nos breuiter respondebimus: Non idem esse sub lege esse, & esse quasi sub lege: quo modo non idipsum est, in similitudine carnis peccati, & in carne esse peccati. Nec idem sonat verus serpens, & ærei similitudo serpentis, quem Moses in eremo suspendit. Sic igitur & sanctos prophetas & Mosen, ambulantes spiritu, & spiritu viuentes, non sub lege, sed quasi sub lege vixisse, vt ipsi viderentur quidem esse sub lege: sed eos qui sub lege erant, lucrifacerent, & ab humilitate litteræ ad altitudinem spiritus prouocarent. Nam

Deut.19.d

Rom.7.c

Matt.22.d

1 Cor.2.d

Rom.8.c

Num.21.b

E

& Paulus, qui Iudæus Iudæis factus est, & omnibus omnia, vt omnes lucrifaceret: non dixit, factus sub lege, sed factus quasi sub lege, vt ostenderet se non veritatem legis, sed similitudinem custodisse. Videmur nobis soluisse propositam quæstionem. Sed quid faciemus de illo Pauli capitulo dicentis: *Cum autem venit plenitudo temporis, misit Deus filium suum, factum ex muliere, factum sub lege, vt eos qui sub lege erant redimeret.* Si enim Christus sub lege fuit, & non quasi sub lege: tota illa superior disputatio vacua fiet. Verùm & hæc oppositio de suo soluetur loco. Qui enim propterea factus sub lege est, vt eos qui erant sub lege, redimeret: vtique cum esset liber à lege, legi se subdidit voluntate. Et multo erat Paulo liberior: qui non sub lege, sed quasi sub lege fuisse testatus est. Et quo modo in cœnum & barathrum mortis propter nos descendit; qui orabamus dicentes: *Quis me liberabit de corpore mortis huius?* Ita & ex muliere nasci voluit, & esse sub lege: vt eos qui nati erant de muliere & sub lege, saluaret. Et certe non est natus de muliere: id est, de nupta, sed de virgine. Verùm abusiue virgo mulier appellata est, propter eos qui illam fuisse virginem nesciebant. Vt itaque propter illos qui sanctam Mariam arbitrabantur maritum habere, mulier pro virgine posita est: sic propter eos qui æstimabant Christum esse sub lege, nescientes quia factus esset his qui erant sub lege, quasi sub lege: dicitur & ipse factus esse sub lege.

1. Cor. 9. c

Sup. 4. a

Rom. 7. d

F

a ¶ *Manifesta autem sunt opera carnis: quæ sunt, fornicatio, immundicia, luxuria, idolorum seruitus,* &c.] Superius, cum exponeremus de carne & spiritu, triplicem intelligentiam dixeramus: vel eos esse carneos, qui paruuli & corporei, in CHRISTO solidum cibum, & perfectæ ætatis alimenta capere non possent: vel carnales eos esse, qui more Iudaico historiam tantũ sequerentur & litteram. Aut certè iuxta simplicem sensum, in hominis fictione carnem spiritumque subsistere, & iuxta diuersitatem substantiæ vel opera carnis esse, vel spiritus. Nunc ergo quæ hic carnis opera nominantur, fornicatio videlicet, immundicia, luxuria, & cætera quæ sequuntur, magis mihi videntur ad simplicem carnis & spiritus intelligentiam, quàm ad carnem legis, & paruulos in Christo referri: licet in eo loco, vbi supra de decimo Origenis Stromate verbum transtulimus ad verbum: quid etiam de his sentiri possit expressum sit. Quod autem ait: Manifesta autem sunt opera carnis, vel omnibus ea nota esse demonstrat: quia per se pateant mala esse & fugienda intantum, vt etiam hi qui ea faciunt, cupiant occultare quod faciunt. Vel certè his tantùm manifesta, qui in Christo crediderint. Plurimi quippe gentilium in suis ignominijs gloriantur, & putant si expleuerint voluptatem, quandam se turpitudinum victoriam consequutos. Sed & illud eleganter, quòd in carne opera posuit, fructus in spiritu: quia vitia in semetipsa finiuntur & pereunt: virtutes frugibus pullulant & redundant. Nec putemus animæ nullum esse opus, si vitia carni, virtutes spiritui deputentur. Quia anima (vt supra diximus) in quodam meditullio posita, vel carni iungitur, & dicitur de ea: *Non permanebit spiritus meus in hominibus istis, quia carnes sunt:* vel spiritui copulatur, & in spiritus vocabulum transit. *Qui enim adhæret domino, vnus spiritus est.* Primum itaque carnis opus est fornicatio. Manifesta in exordio posuit, ne de medijs ambigamus. *Omne enim quodcumque fecerit homo extra corpus est: qui autem fornicatur, in corpus suum peccat.* Et non sumus nostri: *empti enim sumus pretio, glorificemus & portemus Deum in corpore nostro.* In eo fornicator maioris est criminis: quia tollit membra Christi, & facit ea membra meretricis. *Erunt* quippe *duo in carne vna.* Qui non fidelis, nec credit in Christo, sua membra facit membra meretricis: qui credit & fornicatur, CHRISTI membra facit membra meretricis. Econtrario infidelis in fornicatione sua vtrum violet, an ædificet templum idolo, nescio. Per vitia quippe vel maximè dæmones coluntur. Hoc vnum scio: quòd qui post fidem CHRISTI fornicatur, violat templum Dei. Secundum opus carnis, immunditia nuncupatur, & eam comes luxuria sequitur. Quo modo enim in veteri lege de nefandis criminibus, quæ in occulto fiunt, & ea nominare turpissimum est, ne & dicentis os & aures audientium polluerentur, generaliter scriptura complexa est, dicens: Verecundos vel reuerentes facite filios Israël ab omni immundicia: sic in hoc loco cæteras extraordinarias voluptates, ipsarum quoque opera nuptiarum, si non verecundè & cum honestate, quasi sub oculis Dei, fiant, vt tantùm liberis seruiatur, immundiciam & luxuriam nominauit. Quartum in catalogo operum carnis idololatria locum tenet. Qui enim semel se luxuriæ voluptatique permiserit, non respicit creatorem. Aliàs autem omnis idololatria, festiuitate, gula, ventre, & his quæ infra ventrem sunt, delectatur. Et ne forsitan veneficia, & maleficæ artes, non viderentur in nouo prohibitæ testamento, ipsæ quoque inter carnis opera nominantur. Quia sæpe magicis artibus, & amare miseris euenit & amari. Inimicitia quoque quæ post veneficia ponitur, quem habeat reatum, manifesto crimini subiecta declarat. Quantum enim in nobis est, nullius esse debemus inimici, sed cum omnibus habere pacem. Quòd si loquentes veritatem, aliquos meremur inimicos: non tam nos inimici eorum sumus, quàm illi inimici sunt veritatis. Nam quod & in Genesi dicitur ad Abraham: *Inimicus ero inimicis tuis, & aduersabor aduersantibus tibi:* sicut supra intelligendum: non tam Abraham illis inimicum fuisse, quàm illos Abrahæ virtutibus & religioni: per quam calcatis idolis, cognitum venerabatur Deum. Illud quoque quod populo præcipitur Israël: vt odio sempiterno & in posteros transmissa discordia, inimici sint Madianeis: quasi his dicitur, qui sub pædagogo erant, & in alio loco merebantur audire: *Odio habebis inimicum tuum.* Aut certè non tam personarum quàm morum est facta dissensio: vt quo modo Deus vtiliter inter serpentem & mulierem inimicitias posuit: ne amicitiæ eorum inutiles essent homini, per quas proiectus est de paradiso. Ita & in Israëlitis & Madianeis vita magis dissimilis, quàm gens vna damnata est. Septimum locum inter carnis opera contentio possidet: quodam quasi sacrato & eminenti inter vitia numero collocata. *Seruum autem domini non oportet rixari, sed esse mansuetum ad omnes:* doctorem, longanimem, cum mansuetudine erudientem, etiam eos qui econtra disputant. Post contentionem, octaua succedit æmulatio: quæ Græco sermone ζῆλος significantius & notius appellatur Quo quidem malo, nescio quis nostrum careat. Zelati sunt enim & patriarchæ Ioseph fratrem suum, & Maria & Aaron prophetes dei & sacerdos, contra Mosen tali passione decepti sunt: intantum vt illa de qua scriptura narrauerat, dicens: *Tollens autem Maria prophetes tympanum*, & cætera: postea extra castra proiecta, lepræ vitio sordidata sit, & pœnitentiam longiorem septem dierum separatione signauerit. Ira deinde succedit, quæ iustitiam Dei non operatur, & species est furoris. Inter iracundiam autem & iram, hoc interest: quod iracundus semper irascitur, iratus pro tempore concitatur. Et nescio quis possit regnum Dei possidere: cum is qui irascitur, separetur à regno. Rixæ quoque quas aliud Græci significantes, ἐριθείας vocant (siquidem rixa μάχη dicitur) à regno Dei prohibent. Est autem ἐριθεία, cum quis semper ad contradicendum paratus, stomacho delectatur alieno: & muliebri iurgio contendit, & prouocat contendentem. Hæc alio nomine apud Græcos φιλονεικία appellatur. Nec non & dissensiones opera carnis sunt: cum quis nequaquam perfectus, eodem sensu & eadem sententia dicit: *Ego sum Pauli, & ego Apollo, & ego Cephæ, & ego* CHRISTI. Sed & domorum inter se hæc eadem dissensio reperitur: mariti videlicet ad vxorem, patris ad filium, fratris ad fratrem, conserui ad conseruum, militis ad contubernalem, artificis ad eiusdem operis artificem. Nonnumquam euenit, vt & in expositionibus scripturarum oriatur dissensio, è quibus hæreses quoque, quæ nunc in carnis opere ponuntur, ebulliunt. Si enim sapientia carnis inimica

G

Leu. 15. d Sec 70. εὐλαβοῦς.

Rom. 12. d

Exod. 23. c

Num. 33 f

Matth. 5. c

H

Gen. 3. c

2. Tim. 2. d

Gen. 37.

Num. 12. a Exod. 15. c Num. 12. a

Iac. 1. c

1 Cor. 3 b

est Deo

Gene. 6. a

1. Cor. 6. d

Ibid.

Ibid.

est Deo (Inimica autem sunt omnia dogmata falsitatis deo repugnantia) consequenter & hæreses inimicæ Deo, ad carnis opera referuntur. αἵρεσις autem Græce, ab electione dicitur: quòd scilicet eam sibi vnusquisque eligat disciplinam, quam putat esse meliorem. Quicumque igitur aliter scripturam intelligit, quàm sensus spiritus sancti flagitat, quo conscripta est: licet de ecclesia non recesserit, tamen hæreticus appellari potest, & de carnis operibus est, eligens quæ peiora sunt. Hæreses sequitur inuidia, quam non putemus idem esse quod zelum. Quia zelus & in bonam partem accipi potest, cum quis nititur ea quæ meliora sunt æmulari. Inuidia verò aliena felicitate torquetur, & in duplicem scinditur passionem: cùm aut ipse est aliquid in eo in quo alium esse non vult: aut alium esse videns meliorem, dolet se ei non esse cõsimilem. Pulchrè quidam de Neotericis, Græcum versum transferens elegiaco metro de inuidia lusit, dicens: Iustius inuidia nihil est: quæ protinus ipsum auctorem rodit, excruciatque animum. Scripsit & beatus Cyprianus librum de zelo & liuore valde optimum: quem qui legerit, non dubitabit annumerare operibus carnis inuidiam. Inter inuidum autem & inuidiosum hoc interest: quòd inuidus feliciori inuidet. Inuidiosus autem is est, qui ab alio patitur inuidiam. Quartumdecimum locum inter carnis opera, ebrietas tenet. Ebriosi quippe regnum Dei non possidebunt. Et dominus ad discipulos: *Cauete, ait, ne fortè grauentur corda vestra in vino & crapula.* Vino, hominis sensus euertitur: pedes corruunt, mens vacillat, libido succenditur. Vnde Apostolus clamitat: *Et vinum, in quo est luxuria.* Habet vnusquisque suæ sententiæ potestatem. Ego Apostolum sequor: in vino esse luxuriam: in vino ebrietatem. Ebrietatem autem & luxuriam, inter carnis opera numerari, nec ille potest negare, qui eisdem passionibus vincitur. Et licet me quidam in eo libro, quem de seruanda virginitate scripsi, reprehendendum putent: quòd dixerim adolescentulas ita vinum debere fugere vt venenum, non me sententiæ pœnitebit. Opus quippe ibi magis vini, quàm Dei à nobis creatura damnata est: & licentiam tulimus virgini proprio ætatis calore feruenti, ne sub occasione parum bibendi, plus biberet, & periret. Alioquin sciebamus & in Christi sanguinem vinum consecrari, & Timotheo vinum vt biberet, imperatum. Ebrietas autem tam ex vino quàm ex cæteris bibendi generibus, quæ vario modo conficiuntur, potest accidere: ex quo & de sancto dicitur: *Vinum & siceram non bibet.* Sicera interpretatur, ebrietas. Et ne quis vinum non bibens, aliud sibi putaret bibendum: excusa causatio est, dum omne quod inebriare potest, cum vino pariter aufertur. Quintadecima, quæ & extrema inter carnis opera, comessatio est: Manducauit quippe populus & bibit, & surrexerunt ludere. Semper ebrietati iuncta luxuria est. Pulchrè quidam non ignobilis orator, cum ebrium de somno describeret excitatum, ait: Nec dormire excitatus, nec vigilare ebrius poterat. Qua sententia expressit, quodammodo nec mortuum eum fuisse nec viuum. Longum erat vniuersa carnis opera replicare, & catalogum facere vitiorum. Vno igitur omnia sermone conclusit dicens, & his similia. Quæ vtinam tam facilè vitare possemus, quàm facile intelligimus. *Prædico*, inquit, *vobis sicut prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non consequentur.* Vbi ante prædixerat: *Non regnet*, inquit, *peccatum in mortali vestro corpore, ad obediendum desideriis eius.* Peccatum omnes istas species habet in quibus nunc discriminandis plus forsitan quàm oportuit, immorati sumus. Ergo in anima, in qua peccatum regnauerit, non potest Dei regnare regnum. *Quæ* enim *participatio iustitiæ & iniquitati? Quæ communicatio luci ad tenebras? qui consensus Christo & Belial?* Et putamus nos regnum Dei consequi, si à fornicatione, idololatria & veneficijs immunes simus. Ecce inimicitiæ, contentio, ira, rixa, dissensio, ebrietas quoque, & cætera quæ parua arbitramur, excludunt nos à regno Dei. Nec refert vno quis à beatitudine excludatur, an pluribus, cum omnia similiter excludant. In Latinis codicibus, adulterium quoque & impudicitia, & homicidia, in hoc catalogo vitiorum scripta referuntur. Sed sciendum non plus quàm quindecim carnis opera nominata, de quibus & disseruimus.

a ¶ *Fructus autem spiritus, est charitas, gaudium, pax, longanimitas, benignitas, bonitas, fides*, &cæt.] Et quæ alia inter fructus spiritus debuit tenere primatum, nisi charitas, sine qua virtutes cæteræ non reputantur esse virtutes, & ex qua nascuntur vniuersa quæ bona sunt? Siquidem & in lege & in euangelio, ipsa obtinet principatum: *Diliges dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota virtute tua, & diliges proximum tuum tanquam teipsum.* Quantis bonis referta sit charitas, & supra breuiter perstrinximus, & nunc vel parum dixisse sufficiat, quòd dilectio non quærit quæ sua sunt, sed quæ aliena. Et quamuis suo quis vitio inimicus sit diligenti, & tranquillitatem eius ad odiorum fluctus concitare nitatur, tamen nunquam ille turbatur, nunquam creaturam Dei odio dignam æstimat. *Charitas* enim *operit multitudinem peccatorum.* Illud quoque quod à Saluatore dicitur: Non potest arbor bona fructus afferre malos, neque arbor mala, fructus afferre bonos, non tam de hominibus, quàm de fructibus carnis & spiritus arbitror pronunciatum: quia nec spiritus vnquam potest ea vitia quæ in carnis operibus numerata sunt facere, nec caro his fructibus qui oriuntur ex spiritu redundare. Potest autem fieri per negligentiam possidentis, vt spiritus qui versatur in homine, fructus non habeat suos, & econtrariò caro operibus suis mortificatis, peccare desistat. Non tamen illo vsque procedunt, vt & neglecta arbor spiritus, opera carnis afferat, & arbor carnis exculta, fructus germinet spirituales. In secundo spiritualium fructuum loco gaudium positum est, quod Stoici quoque qui distinguunt inter verba subtilius, aliud quid esse æstimant quàm lætitiam. Gaudium quippe esse aiunt elationem animi super his quæ digna sunt exultantis: Lætitiam verò effrenatam animi elationem, quæ modum nesciat, & in his quoque quæ vitio sint mixta, lætetur. Alij è regione gaudij voluptatem ponunt, non hanc quæ corpus ad libidinem concitat, titillat sensus, dulci blanditur affectu, sed aliam huic ὁμώνυμον, quæ sine moderatione & vllo decore lætitiæ, in risu exaltat vocem suam. Quod si verum est, & eorum inter verba distinctio non fallit & fallitur, consideremus, ne forsitan iccirco sit dictum: Non est gaudere impijs, dicit dominus. Simul autem & illud notandum, quòd post dilectionem, gaudium sequitur. Qui enim diligit quempiam, semper in eius felicitate lætatur. Et si eum viderit aliquo errore deceptum, & peccatorum lubrico concidisse, dolebit quidem, & eruere festinabit, sed non poterit gaudium mutare tristitia, sciens nullam rationabilium creaturarum apud Deum perire perpetuo. Tertius fructus spiritus, est pax, à qua Salomon quoque qui in typo Christi præcessit, nomen accepit. Et de ecclesia psalmista canit: *Factus est in pace locus eius.* Et inter octo euangelij beatitudines scribitur: *Beati pacifici, quoniam filij Dei vocabuntur.* In primo etiam graduum psalmo cantatur: Cum his qui oderunt pacem, eram pacificus. Nec putemus pacem tantùm in eo esse quærendam, si cum alio non iurgemur, sed tunc pax Christi, hoc est, hæreditas nostra nobiscum est, si tranquilla mens nullis passionibus perturbetur. Post pacem sequitur longanimitas, siue patientia, quia vtroque modo μακροθυμίαν possumus interpretari. Huic contraria est pusillanimitas, de qua scribitur: *Pusillanimus vehementer insipiens, qui vero patiens est, & vniuersa sustentat, vir sapiens.* Et cum ἐπιτάσει, multum sapiens appellatur, vt in Prouerbijs quoque scriptum est: *Longanimus vir, multus in prudentia.* Benignitas etiam siue suauitas, quia apud Græcos χρηστότης vtrumque sonat, virtus est lenis, blanda, tranquilla, & omnium bonorum apta consortio, inuitans ad familiaritatem sui, dulcis alloquio, moribus temperata. Denique & hanc Stoici ita definiunt: Benignitas est virtus sponte ad beneficiendum posita. Non multum bonitas à benignitate diuersa est, quia & ipsa ad benefaciendum videtur posita. Sed in eo differt, quia potest bonitas esse tristior,

& fron-

Rom 8.b — Luc. 21. g — Eph. 5. d — 2. Tim. 5. d — Luc 1. b — שבר — 1. Cor. 10. b — Rom. 6. b — 2. Cor. 6. d — Deu. 6. a — Matt. 22. d — Isa. 5. b — Matth. 7. c — Esa. 57. d — Sec. 70. — ὄνυξ ἔφι χαίρειν. — Psal. 75 a — Matt. 5 a — Psal. 119. b — Prou. 14. d — Sec. 70. — Ibid.

A

& fronte seueris moribus irrugata, bene quidem facere & præstare quod poscitur, non tamen suauis esse consortio, & sua cunctos inuitare dulcedine. Hanc quoque sectatores Zenonis ita definiunt: Bonitas est virtus, quæ prodest, siue virtus ex qua oritur vtilitas, aut virtus propter semetipsam, aut affectus qui fons sit vtilitatum. Inter fructus spiritus, septimum & sacratiorem locum fides possidet, quæ etiam alibi inter tres ponitur spes, fides, charitas. Nec mirum si spes in hoc catalogo nō referatur, cùm in fide sit quod speratur, & ita eam Apostolus ad Hebræos scribens definiat: *Est autem fides sperandarum substantia rerum, argumentum necdum apparentium.* Siquidem id quod speramus esse venturum, & necdum est in præsenti, fide possidemus, sperantes nos tenere quod credimus. Quæritur quoque quomodo fides in charitate sit posita. Qui diligit, nunquam se lædi æstimat, nunquam aliud nisi quod diligit & diligitur, suspicatur. Cùm autem dilectio procul abfuerit, & fides pariter abscedit. Post fidem mansuetudo numeratur, quæ aduersa est iræ, rixis, dissensionibus, & nunquam ad sui contraria prouocatur. Verè de bona spiritus arbore, bonos fructus germinans. Per hanc famulus Dei Moyses, testimonium scripturæ meruit accipere, dicentis: *Moyses mansuetus erat, plusquam omnes homines super terram.* Super terram inquit. Super eos enim qui facie ad faciem Deum videbant, esse non poterat, quia multa sæpe cōpellimur per carnis facere infirmitatem. De Dauid quoque, licet multi de domino nostro æstiment prophetatum, quod nos etiam non negamus, spiritus sanctus in typo venturi canit: *Memento domine Dauid, & omnis mansuetudinis eius.* Cuius mansuetudo aduersus Saul, Absalon, & Semei, vel maximè claruit, cùm alius eum vellet occidere, alius res nouas molitus, fraudare imperio niteretur, alius lapides in eum iaciens, & puluerem ventilans, clamaret & diceret: *Egredere, egredere vir inique.* Extrema continentia in fructibus spiritus collocatur: quam non solùm in castitate debemus accipere, sed etiam in cibo & potu: In ira quoque & vexatione mentis, & detrahendi libidine. Inter modestiam autem & continentiam, hoc interest, quòd modestia in viris perfectis est, consummatæque virtutis, de quibus Saluator ait: *Beati mites: quoniam ipsi possidebunt terram.* Et de seipso: *Discite à me, quoniam mitis sum, & humilis, & mansuetus corde.* Continentia verò in via quidem virtutis est, sed necdum peruenit ad calcem, quia cupiditates adhuc in eius qui se continet cogitatione nascuntur, & mentis polluunt principale, licet non superent, nec ad opus pertrahant cogitantem. Non solum autem in desiderijs & cupiditate continentia necessaria est, sed etiam in tribus reliquis perturbationibus, dolore scilicet, lætitia, & timore. Aduersus huiusmodi fructus spiritus, non est lex. *Iusto* quippe *lex non est posita: Iniquis autem & non subiectis, impijs & peccatoribus.* Lex mihi dicit: Non adulterabis, non occides, non falsum testimonium dices: non fraudabis, non desiderabis aliena, non periurabis, non furaberis: si hæc omnia fructu in me spiritus charitate regnante non facio, superflua mihi sunt præcepta legis. Denique & sapientes mundi de philosophia sic opinati sunt, vt quod leges publicę facere homines necessitate compellunt, hoc illa persuadeat fieri voluntate.

1.Cor. 13.a

Heb. 11. a

Num. 12. a

Psal 105. a
1. Reg. 24. a
2. Reg 15. a
Ibid. 16. b

B

Matth 5. a
Matt. 11. d

1. Tim. 1. b

Exod. 20. b

a ¶ *Qui autem sunt* CHRISTI, *carnem crucifixerunt cum vitijs & concupiscentijs.*] Origenes hunc locum superioribus nectens, ita legit: Aduersus huiusmodi non est lex, qui Christi carnem crucifixerunt cum vitijs & concupiscentijs: vt non, sicut in Latino sonat, eos qui Christi sunt carnem suam dicat crucifixisse cum vitijs & concupiscentijs, sed Christi carnem ab his cum vitijs & concupiscentijs crucifixam. Et quærit quomodo in his qui fructus spiritus habeant, & aduersum quos lex esse cessauit, crucifixo carnis dominicæ ponatur in laude, cum ad Hebræos in vituperatione sit positum: *Rursum crucifigentes in semetipsis filium Dei, & ostentui habentes.* Pro rursus crucifigentes melius vnum verbum compositum in Græco est ἀνασταυροῦντες, quod nos interpretari possumus, recrucifigentes. Primum notandum quòd aliud sit crucifigere, aliud recrucifigere. Deinde quia non idipsum sit recrucifigere filium Dei, & crucifigere carnem CHRISTI cum vitijs & concupiscentijs, Caro quippe Christi non principaliter & propriè filius Dei est, sed Iesus Christus, qui cum esset in principio apud patrem, verbum Deus, caro factus est, & seipsum exinaniuit formam serui accipiens, vt crucifigeret carnem, & despoliaret principatus & potestates, triumphans de eis in ligno, vt compleretur illud Apostoli: *Quod enim mortuus est, peccato mortuus est semel.* Igitur si corpora nostra membra sunt Christi, consequenter & caro nostra caro Christi est, quam crucifigimus, mortificantes per eam super terram, fornicationem, immunditiam, passionem, desiderium malum, & auaritiam, & de nobis in laude nunc ponitur, qui Christi Iesu carnem crucifixerunt cum vitijs & concupiscentijs, *& semper mortificationem Iesu circumferimus in corpore nostro, vt & vita eius manifestetur in carne nostra.* Non modici autem laboris est, sic in præsenti sæculo viuere, vt iam nunc vita Iesu manifestetur in carne nostra. Ita enim viuificabuntur & mortalia corpora nostra per inhabitātem in nobis spiritum. Vbi Latinus interpres vitia posuit, in Græco παθήματα, id est, passiones leguntur. Et quia passio potest & dolorem, & cæteras necessitates significare corpusculi, cautè Apostolus intulit, desideria, vt non naturam corporis videretur in spiritualibus viris negare, sed vitia. Et hoc ita admonitum sit, si vulgatam editionem sequimur, legentes, qui autem sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitijs & concupiscentijs, vt non carnem Christi, sed suam eos crucifixisse dicamus. Penè oblitus sum interpretationis secundæ. Prædixeram enim omnia quæ sequuntur ad legem & ad circuncisionem esse referenda. Sensus itaque iste est: In quibus est fructus spiritus, charitas, gaudium, & reliqua, hi corpoream scripturæ intelligentiam, quæ nunc caro Christi appellatur, crucifixerunt cum passionibus eius & desiderijs, quæ generant paruulis atque lactentibus fomenta vitiorum. Crucifixit Christi carnem, qui non iuxta carnem historiæ militat, sed spiritum allegoriæ sequitur præuiantem.

Heb. 6. b

Phil. 2. b
Col. 2. c
Rom 6. b

2. Cor. 4. c

Rom. 7. b

C

D

b ¶ *Si spiritu viuimus, spiritui obtemperemus.*] Vtamur hoc testimonio aduersum eos qui nolunt scripturas spiritualiter intelligere. Quis est autem qui viuit spiritu, nisi absconditus homo noster: qui & iuxta carnem interdum solet viuere? Sed cum spiritu vixerit, spiritu ambulat. Cum in carne voluerit ambulare, viuēs mortuus est. Vir perfectus in Christo, semper viuit in spiritu, spiritui obedit, nunquam viuit in carne. Et contra: Qui se totum carni dederit, & passionibus deputarit, nunquam viuit in spiritu. Inter hos medij sunt, quos nec spirituales possumus appellare, nec carneos, sed qui inter virtutes & vitia fluctuantes, nunc ad meliora retrahuntur, & spiritus sunt: nunc carnis lubrico supplantantur, & caro sunt.

c ¶ *Non efficiamur inanis gloriæ cupidi, inuicem prouocantes, inuicem inuidentes.*] Vnum verbum apud Græcos κενοδοξοι, trium verborum circuitu interpres Latinus expressit. Quantas autem habeat definitiones & significantias gloria, & philosophorum innumerabiles libri, & Ciceronis duo volumina, quæ de gloria scripsit, inditio sunt. Verùm nos, quia non verborum etymologias, sed scripturæ sensum differere conamur, ita hunc locum cum superioribus copulabimus: Si spiritu viuimus, spiritui obtemperemus, nequaquam per legem, sed per charitatem nobis inuicem seruientes. Non debemus de scripturarum interpretatione contendere & dicere: Circuncisio melior est: non, sed præputium. Contemnenda historia, & allegoria sequenda, imo allegoria vana est & vmbratica, & nullis veritatis fixa radicibus. Vnde euenit, vt inuicem nascantur inuidiæ. Excludere enim ait, vos volunt, vt illos æmulemini, non tam veritatem legis volentes docere, quàm vincere. Ne autem penitus verbum gloriæ prætermittamus intactum, suas philosophi ineptias relinquentes, de scripturis aliqua retractemus:

ctemus. Opinionem vulgi, & laudem hominum fauore quæsitam, gloriæ nomen sonat, vbi dicitur: *Omnia autem faciũt, vt ab hominibus glorificentur.* Et alibi: *Quomodo potestis credere, gloriam ab inuicem quærentes?* Porrò in bonam partem in eodem loco. *Et gloriam ab eo qui solus est, non quærentes.* Ex quo intelligimus idem verbum, nunc virtutem significare, nunc vitium. Si ab hominibus quæro gloriam, vitium est: si à Deo, virtus est, qui & ad veram nos gloriam cohortatur, dicens: *Eos autem qui me glorificant glorificabo.* Significat & aliud in scripturis diuinis gloria, cum augustius aliquid, & diuinius hominum se præbet obtutibus. Visa est in tabernaculo gloria domini, & in templo quod à Salomone constructum est, gloria erat, & in facie Moysi, quando nesciebat quod glorificatus esset vultus eius, de qua vultus gloria, puto & Apostolum dicere: *Nos autem omnes reuelata facie gloriam domini contemplantes, in eandem imaginem transformamur à gloria in gloriam, sicut à Dei spiritu.* Et ipse Saluator, splendor gloriæ & figura substantiæ Dei dictus est. Vidit & Stephanus gloriam Dei, & Iesum stantem à dexteris eius. Vt autem & nos nobis fingendorum nominum licentiam præsumamus: rebus quippe nouis (vt ait quidam) noua fingenda sunt nomina: quia hic dictum est: *Non efficiamur inanis vel vacuæ gloriæ cupidi*, nos eos asseramus plenæ gloriæ esse cupidos, qui gloriam Dei desiderant, & laudem virtute condignam, & aspectum diuinius aliquid ostendentem. Vnde & in plerisque locis, nostri maiestatem pro gloria transtulerunt. Iam dudum cupio in verba prorumpere, sed teneor timore dicendi: Dicam tamen, nec tacebo passionem meam, passionem pene communem, non de diuitijs, non de potentia, non de pulchritudine, & corporum venustate, hæc enim manifestè inter carnis opera nominantur. Eleemosyna si ob laudem fiat, inanis est gloria. Longa oratio, pallor ex ieiunio sequens. Non mea sunt verba, sed Saluatoris in euangelio pertonantis. Ipsa quoque castitas in matrimonio, viduitate, virginibus, sæpe plausum quærit humanum, & quod dudum timeo dicere, sed dicendum est, martyrium ipsum si ideo fiat, vt admirationi & laudi habeamur à fratribus, frustra sanguis effusus est. Loquatur Apostolus, loquatur electionis vas: *Si tradidero corpus meum vt glorier, charitatem autem non habeam, nihil mihi prodest.* Illi qui dixerat: *Scio hominem in Christo, ante annos quattuordecim, siue in corpore nescio, siue extra corpus nescio, Deus scit, raptum vsq; ad tertium cœlum.* Et post modicum: *Raptus in paradisum, audiuit arcana verba, quæ non licet homini loqui.* Illi, inquam, qui plus omnibus laborauit, ne magnitudo reuelationum extolleret eum, datus est stimulus carnis eius, angelus satanæ, qui eum colaphizaret, vt non extolleretur. Et certè ter dominum rogauit vt discederet ab eo, sed dictum est ei: *Sufficit tibi gratia mea: Virtus enim in infirmitate perficitur.* Quid tam Dei opus, quam scripturas legere, in ecclesia prædicare, sacerdotium cupere, ante altare domini ministrare? Sed & hæc nisi aliquis omni diligentia custodierit cor suum, de cupiditate laudis oriuntur. Videas plerosq; (quod etiam Tullius ait) libros suos de contemnenda gloria inscribere, & causa gloriæ, proprij nominis titulos prænotare. Interpretamur scripturas, sæpe vertimus stilum, quæ digna lectione sunt, scribimus: & nisi Christi causa fiant, sed memoriæ in posteros, & famæ in pòpulos, totus labor irritus fiet, & erimus quasi tympanum sonans, & cymbalum concrepans. Videas plerosq; de scripturis inter se contendere, & athleticum scomma dei facere sermonem, inuicem prouocant, & si victi fuerint, inuident: Inanis quippe gloriæ cupidi sunt. Scio in Latinis codicibus in eo testimonio quod supra posuimus: *Si tradidero corpus meum vt glorier, ardeam habere pro glorier*, sed ob similitudinem verbi, qua apud Græcos, ardeam & glorier, id est, καυθήσομαι, & καυχήσομαι vna litteræ parte distinguitur, apud nostros error inoleuit. Sed & apud ipsos Græcos exemplaria sunt diuersa.

Caput VI.

Fratres [a] & si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos qui spirituales estis, instruite huiusmodi in spiritu mansuetudinis, considerans teipsum, ne & tu tenteris. Aliter

Caput VI.

Fratres & si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos qui spirituales, & cæt.] Sciens Paulus eius Dei se esse cultorem, qui nollet mortem peccatoris, sed pœnitentiam, & excepta Trinitate omnem creaturam, licet non peccet, tamen posse peccare: eum quoque qui spiritualis est cohortatur sui timore ne peccet, manum porrigere corruenti. Et pulchrè præoccupatum in delicto, hominem vocat, qui mori possit, ex ipso nomine fragilitatem conditionis ostendens, vt dignus sit venia, qui velut homo errore deceptus, & mersus in voraginem, seipsum sine auxilio & adiutore erigere non possit. Spirituali autem non additur homo, sed quasi Deo præcipitur, vt hominem præoccupatum in delicto instruat, siue (vt melius habetur in Græco) perficiat in spiritu lenitatis. Qui autem perficitur, non ei desunt vniuersa, sed aliqua. Denique, si non peccatis pluribus, sed vitio aliquo præoccupatus errauit, lenitatis spiritum & mansuetudinis in correctione peccantis spiritualis adhibeat, ne rigidus, ne iratus & tristis corrigere cupiat errantem, sed prouocet eum, spondens salutem, veniam repromittens: Christi testimonium proferat, quòd graui legis & peccatorum onere depressos, ad iugum suum suaue, & leue inuitet onus, vt discant, quia humilis sit & mitis, & mansuetus corde, & inueniant requiem animabus suis. Vtamur hoc testimonio aduersum hæreticos, qui diuersarum fingentes fabulas naturarum, aiunt spiritualem bonam esse arborem, & nunquam malos afferre fructus. Ecce Apostolus, cuius & ipsi auctoritatem sequuntur, dicit eos qui spirituales sunt, posse peccare, si per altitudinem cordis sui inflentur & corruant. Quod & nos quoque fatemur, & κοίνους, spirituales fieri, si ad meliora reuertantur. Opponi nobis potest illud quod ad Corinthios scribitur: *Quid vultis? In virga veniam ad vos, an in charitate, & spiritu mansuetudinis?* Si enim ibi ad peccatores, non in spiritu mansuetudinis, sed in virga venire se dicit, quomodo hic his qui in aliquo peccato præuenti fuerint, non virgam adhibet, sed spiritum mansuetudinis? Verùm ibi ad eos dicitur, qui post peccatum non sentientes errorem suum, nolebant maioribus suis subdi, & pœnitentia corrigi. Vbi verò peccator intelligens vulnus suum, tradit medico se curandum, ibi non est virga necessaria, sed spiritus lenitatis. Sed & illud fortè quæratur, quòd si propterea instruere quis debeat peccatorem in spiritu lenitatis, quia consideret se, ne & ipse tentetur, ergo iustus qui de sua certus est mente, qui scit non posse se labi, non debet instruere peccatorem in spiritu lenitatis? Ad quod dicemus, etiamsi vicerit iustus sciens quanto labore superauerit, magis peccanti veniam largietur. Nam & Saluator propterea tentatus est, iuxta omnia nobis similiter absque peccato, vt possit compati & condolere infirmitatibus nostris, suo doctus exemplo, quàm difficilis sit in carne victoria. Si quis virgo ad senectam vsque permanserit, ignoscat ei qui adolescentiæ quondam calore deceptus est, sciens quantis difficultatibus illam transierit ætatem. Si quis pro Christi nominis confessione cruciatus, alium in tormentis viderit denegasse, compatiatur vulneribus negatoris, & non tam illum victum, quàm se vicisse miretur. Cautelam quoque scribentis attendite: quia non dixerit, considerans te, ne & tu cadas, sed ne & tu tenteris. Vinci quippe vel vincere nonnunquam in nostra est potestate; cæterùm tentari, in potestate tentantis est. Si enim Saluator tentatus est, quis potest esse securus, intentatum se vitæ huius maria transire? Qui putant Paulum iuxta humilitatem, & non verè dixisse: & si imperitus sermone, non tamen scientia, defendat huius loci consequentiam. Debuit quippe secundum ordinem dicere: Vos qui spirituales estis, instruite huiusmodi in spiritu lenitatis, considerantes vosmetipsos, ne & vos tentemini, & non plurali inferre numerum singularem. Hebræus igitur ex Hebræis, & qui esset in vernaculo sermone doctissimus,

A profundos sensus aliena lingua exprimere non valebat, nec curabat magnopere de verbis, cum sensum haberet in tuto. Hæc secundum simplicem intelligentiam. Cęterùm vt & secundę expositionis ordinem prosequamur, locus iste de epistolæ ad Romanos fine pandendus est. Ibi enim cum similiter de escis & obseruationibus scriberet Iudæorum, & eos qui legis iuxta litteram præcepta cõtemnerent, firmos atque perfectos, illos verò qui adhuc antiqua consuetudine ducebantur, infirmos paruulosque narraret, & videret iurgium esse inter spirituales & carneos, admonuit spirituales, ne contemnerent carneos, & ait: *Infirmum autem in fide assumite, non in disceptationibus cogitationum. Alius enim credit manducare omnia, qui autem infirmus est, holus manducat. Is qui manducat, non manducantem non spernat: & qui non manducat, manducantem non iudicet: Deus enim illum assumpsit: Tu quis es qui iudices alienum seruum? Suo domino stat, aut cadit. Stabit autem: Potens est enim Deus statuere illum.* Et multa in medio super hoc sensu disserens, adiecit in fine: *Noli propter escam destruere opus Dei.* Et iterum: *Debemus autem nos firmiores, & imbecillitates infirmorum sustinere, & non nobis placere. Vnusquisque vestrum proximo suo placeat ad bonam ædificationem.*

Alter[a] alterius onera portate, & sic adimplebitis legem Christi. Nam [b] si quis existimat se esse aliquid, cũ nihil sit, seipsum seducit. Opus[c] autẽ suum probet vnusquisque, & sic in semetipso tantùm gloriam habebit, & non in altero. Vnusquisque [d] enim onus suum portabit. Communicet[e] autem is qui catechizatur verbum, ei qui

Rom. 14. a

a ¶ *Alter alterius onera portate, & sic adimplebitis legem Christi.*] Quia peccatum onus sit, & psalmista testatur dicens: *Iniquitates meæ eleuatæ sunt super caput meum, quasi onus graue grauatæ sunt super me.* Et Zacharias in specie mulieris, vidit super talentum plumbi sedere iniquitatem. Hoc onus Saluator pro nobis tulit, suo nos exemplo docens, quid facere deberemus. Ipse quippe iniquitates nostras portat, & pro nobis dolet, & eos qui peccatorum ac legis onere sunt depressi, ad leue onus virtutis inuitat, dicens: *Iugum meum suaue est, & onus meum leue.* Qui igitur fratris non desperat salutem, sed manum porrigit deprecanti, & quantum in se est, flet cum flente, infirmus est cum infirmo, suaque iudicat aliena peccata, iste per charitatem adimplet legem Christi. Quæ Christi lex est? *Hoc est mandatum meum, vt diligatis inuicem.* Quæ lex filij Dei est? *Diligite alterutrum, sicut & ego dilexi vos.* Quomodo Dei filius non dilexit? *Maior hac dilectione non est, quàm vt quis animam suam ponat pro amicis suis.* Qui clementiam non habet, nec indutus est viscera misericordiæ & lacrymarum, quamuis spiritualis sit, non adimplebit legem Christi. Sed & hunc locum cum superioribus copulemus: Duplicem enim sequimur intelligentiam. Si quis infirmus in fide est, & adhuc lacte nutritur infantiæ, nec potest tam cito à legali obseruatione ad spiritualia sacramenta transire, vos qui robustiores estis, eius onera portate, ne per scientiam vestram frater pereat, pro quo Christus est mortuus. Portat quoque fratris necessitatem, qui grauatum pauperem onere egestatis adiutat, & facit sibi amicos de iniquo mammona, quem post resurrectionem Christus affatur: *Venite ad me benedicti patris mei, possidete præparatum vobis regnum à constitutione mundi. Esuriui enim, & dedistis mihi manducare: sitiui, & dedistis mihi bibere.* Iuxta hunc sensum etiam in alia epistola Paulus Timotheum docens, addidit: *Diuitibus huius sæculi præcipe non sublime sapere* (pro eo quod est, non superbire) *neque sperare in incerto diuitiarum, sed in Deo qui præstat nobis omnia abunde ad fruendum, bene agere, diuites esse in operibus bonis, facilè tribuere, communicare, thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum, vt apprehendant veram vitam.* Qui veram vitam apprehendit, eum videlicet qui loquitur: *Ego sum vita*, impleuit legem Christi, quæ tendit ad vitam.

Psal 37. a
Zach. 5. c
Matt. 11. a
B
Ioan 15. b
Ibidem.
Ibidem.
1 Cor. 8. b
Luc. 16. b
Matt. 25. c
1. Tim. 6. d
Ioan. 14. a

b ¶ *Nam si quis existimat se esse aliquid, cum nihil sit, seipsum seducit.*] Si quis non vult onera aliena portare, & immisericors suo tantùm opere & virtute contentus est, non quærens quæ aliena sunt, sed quæ sua, hoc est, sui tantùm amator, & non etiam Dei, ipse se seducit. Dupliciter autem legi potest atque distingui: Vel, si quis existimat esse se aliquid cum sit nihil. Aut ita: Si quis existimat se esse aliquid, vt postea inferamus: cum sit nihil, se ipse seducit. Et magis in Græco quàm in Latino resonat ista distantia. Prioris distinctionis hic sensus est. *Qui se aliquid existimat esse & nihil est, ipse se decipit.* Secundus sensus altior est, & qui nobis magis placet: Si quis existimat se esse aliquid, in eo quod se putat esse aliquid, & non ex clementia in proximum, sed ex suo opere & labore se iudicat, sua tantùm virtute contentus, iste ex hac ipsa arrogantia nihil fit, & ipse se decipit, quod melius in Græco dicitur, φρενατᾷ, hoc est, mẽtem suam decipit, pro quo Latinus posuit interpres, se ipse seducit. Mentem autem suam decipit, qui se putat esse sapientem, & secundum Esaiam, sapiens in se est, & in conspectu suo intelligens. Ad circuncisionem & legem ita loci huius connectitur intellectus. Qui spiritualis est, & misericordiam in proximum non habet, contemnens humilem, quia ipse sublimior est, ipse se decipit, nesciens hanc spiritus esse legem, vt nos inuicem diligamus.

Esai. 5. c

c ¶ *Opus autem suum probet vnusquisque, & sic in semetipso tantùm gloriam habebit, & non in altero.*] Sensus iste est: Tu qui te æstimas spiritualem, & de alterius infirmitate robustior es, non debes imbecillitatem iacentis, sed tuam fortitudinem considerare. Neque enim si alius perfectè non potest ad Christianismum à Iudaismo transire, iccirco tu perfectus es Christianus, sed si te propria conscientia non remordet, habes in temetipso gloriam, & non in altero. Athleta non ideo fortis est, quia vicit infirmum, & languida aduersarij membra superauit, sed si robustus est, & in sua fortitudine, non in infirmitate alterius gloriatur. Intelligi potest & aliter: Qui conscientiã habet operis boni, & seipsum considerans, opus suũ non reprehendit, non debet de hoc apud alium gloriari, & laudem suam foras fundere, & communicare cum cunctis, & ex hominum quærere fauore iactantiam, sed in semetipso habeat gloriam, & dicat: *Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo.* Qui gloriam quærit ab altero, huic nec mundus crucifixus est, nec crucifixus est ipse cum Christo. Recepit quippe, quod quærebat ab hominibus, mercedem suam.

Infr. ad D

d ¶ *Vnusquisque enim onus suum portabit.*] Videtur superioribus contraire, vbi ait: *Alter alterius onera portate.* Si enim onus suum vnusquisque portabit, alter alterius onera portare non poterit. Sed videndum, quòd ibi præceperit vt peccantes in hac vita nos inuicem sustentemus, & in præsenti sæculo alterutrum auxilio simus: hic autem de domini dicat in nos iudicio, quod non ex alterius peccato & comparatione deterioris, sed iuxta nostrum opus aut peccatores ab eo iudicemur aut sancti, recipiente vnoquoque secundum opus suum. Obscurè licet docemur, per hanc sententiolam, nouũ dogma quod latitat, dum in præsenti sæculo sumus, siue orationibus, siue consilijs inuicem posse nos coadiuuari. Cùm autem ante tribunal Christi venerimus, non Iob, non Daniel, nec Noë rogare posse pro quoquam, sed vnumquemq; portare onus suum.

Ezec. 14. c

e ¶ *Communicet autem is qui catechizatur verbum, ei qui se catechizat in omnibus bonis.*] Marcion hunc locum ita interpretatus est, vt putaret fideles & catechumenos simul orare debere, & magistrum communicare in oratione discipulis, illo vel maximè elatus quod sequatur, in omnibus bonis: Cum vtique si de oratione sermo fuisset, non debuerit ei præcipi qui catechizatur, sed ei qui se catechizat, id est, non discipulo, sed magistro. Deinde etiam cætera quæ sequuntur, cum eius expositione non congruunt: *Quæ seminauerit homo, hæc & metet.* Et: *Bonum autem facientes, non deficiamus. Tempore enim suo metemus, non deficientes.* Sensus itaque iste est: Quia superius spiritualibus præceperat, vt eos qui præoccupati fuerant in aliquo delicto, instruerent in spiritu lenitatis, & alter alterius onera portarent, adimplentes legem Christi, nunc e contrario his qui adhuc imbecilliores, & discipuli, & carnales erant, præcipit, vt quomodo ipsi à magistris spiritualia metunt, sic magistris carnalia præbeant: Qui totos se diuinæ eruditioni & studio tradentes, vitæ huius necessa-

rijs indigeant,& fiat illud quod de manna scriptum est: *Qui multum, non abundauit, & qui modicum, non minorauit.* Bona autem in præsenti loco iuxta vulgi consuetudinem, moremque communem, victum & vestitum, & cætera quæ homines inter bona numerant, appellauit: *Habentes* enim *victum & vestitum, his contenti sumus.* Nec mirum si Paulus ea quæ erant corpori necessaria, boni appellatione signauit, cum etiam Saluator noster ad eos qui necdum ad virtutum culmen ascenderant, sed adhuc humilius incedebant, & sibi addi poscebant fidem, dixerit: *Si ergo vos cum mali sitis, scitis bona data dare filiis vestris, quanto magis pater vester cælestis dabit bona petentibus se?* Ego puto & Iob cum ad vxorem, quasi vnam de insipientibus mulieribus loqueretur, respectu eius quæ ita putabat, de corporalibus diuitijs loquutum: *Si* bona accepimus de manu domini, & rursum de angustijs & pressuris & tentatione quæ victoriam afferant: Quare mala non sustineamus? Cum vtique mala & bona nõ in diuitijs & pressuris, sed in virtutibus ponantur & vitijs, vt iustus loquitur in psalmo. *Quis est homo qui vult vitam, cupit videre dies bonos? Prohibe linguam tuam à malo, & labia tua ne loquantur dolum. Declina à malo, & fac bonum.* Proprie malum dicitur quod vitandum est: bonum, quod facere debemus. Diues quoque ille in euangelio, qui mali & boni scientiam non habebat, recte agrorum vbertatem bona arbitrabatur, dicens: *Anima, habes bona posita in annos multos: quiesce, comede, bibe, lætare.* Et alius qui iacebat in purpura, & delicijs affluebat, auditapud inferos ab Abraham: *Recepisti bona in vita tua:* Illud quoq; attendendum ne forte & hoc possit intelligi, dare discipulis mandatum, vt eis qui se instruunt, verbum communicent, obsequantur, dociles facilesque se præbeant. In his tamen quæ bona sunt: quæ spiritualia, & non hæretica vel iudaica prauitate peruersa.

E
Exod.16.c
1 Tim.6.b
Matt.7.b
Iob.2.a
Psal.33.c
Psal.33.c
Ibid.36.c
Luc.12.e
Ibid.16.d

qui se catechizat in omnib. bonis. Nolite [a] errare, Deus nõ irridetur: quę enim seminauerit homo, hæc & metet. Quoniam [b] qui seminat in carne sua, de carne & metet corruptionẽ, Qui autem seminat in spiritu, de spiritu metet vitam æternam. Bonum [c] autem facientes, non deficiamus: tempore enim suo metemus, non deficientes. Ergo [d] dum tempus habemus operemur bonum ad omnes, maxime autem ad domi-

nant, non in carne seminare, sed in spiritu: & nos ei similiter respondebimus, eos quoque, qui Dei primam sententiam sequantur cum ratione facientes, *Crescite & multiplicamini & replete terram*, non in carne, sed in spiritu seminate. Syllogismus itaque eius futilis & caducus, sophismate primum decipit audientem. Cæterum diligenter inspectus, facile soluitur: Neque enim possumus dicere, Abraham, Isaac & Iacob, & alios sanctos viros, qui de repromissione nati sunt, Ipsum quoque domini præcursorem, quia in carne natus est, de corruptionis germine pullulasse. Illud etiam pariter obseruandum, quod qui seminat in carne, cum additamento suæ carnis ponitur: qui autem seminat in spiritu, non dicitur in spiritu suo, sed simpliciter in spiritu. Qui enim bona seminat, non in suo quippiam, sed in Dei spiritu seminat, de quo & vitam est messurus æternam.

G
Genes.1.a

a ¶ *Nolite errare, Deus non irridetur, quæ enim seminauerit homo, hæc & metet.*] Præuidens spiritu, eos qui docentur & debent magistris sumptus & vitæ necessaria ministrare posse obtendere paupertatem, & dicere: Ager meus hoc anno aruit siccitate, vineam grando contriuit, reditus qui esse poterant, tributa rapuerunt, non habeo vnde tribuam quod iubetur, adiecit: *Nolite errare, Deus non irridetur.* Scit inquit, corda vestra, non ignorat facultates: Excusatio verisimilis, hominem potest vtcunque placare, Deum non potest fallere. Et simul cohortatur ad id quod præceptum est exhibendum, semen nominans, ne putet perditum, quod multiplicato fœnore recepturus est. Ad Corinthios quoque rationem dati & accepti, simili docuit exemplo. *Qui parce seminat, parce & metet: & qui seminat in benedictione & metet. Vnusquisque sicut proposítum habet in corde, non ex tristitia aut ex necessitate:* Hilarem enim datorem Deus diligit.

F
2.Cor.9.b

b ¶ *Quoniam qui seminat in carne sua, de carne & metet corruptionem. Qui autem seminat in spiritu, de spiritu metet vitam æternam.*] Omne quod loquimur, agimus, cogitamus, in duobus seminatur agris, carne & spiritu. Si bona sunt, quæ de manu, ore, corde promuntur, seminata in spiritu, vitæ æternæ fructibus redundabunt. Si mala, ab agro carnis excepta, corruptionis nobis segetem pullulabunt. Aliter: Qui legem carnaliter intelligit, repromissiones quoque carnales, & quæ præsenti in seculo corrumpuntur, expectat. Qui autem spiritualis auditor est, seminat in spiritu, & de spiritu metet vitam sempiternam. Simul notemus sermonis consequentiam, & eam cum superioribus copulemus: hominem vocari in spiritu seminantem, qui quando cæperit vitam metere sempiternam, homo fortasse esse desistat. Tatianus, qui putatiuam Christi carnem introducens, omnem coniunctionem masculi ad feminam immundam arbitratur, Encratiarum vel acerrimus hæresiarches, tali aduersum nos sub occasione præsentis testimonij vsus est argumento. *Si qui seminat in carne, de carne metet corruptionem*: in carne autem seminat, qui mulieri iungitur, ergo & is qui vxore vtitur, & seminat in carne eius, de carne metet corruptionem. Respõdebitur ei, primum non dixisse Paulum, qui seminat in carne sed in carne sua. Nemo autem secum ipse concumbit, & in sua carne seminat, Deinde vt obseruationem hanc quam annotauimus, in carne sua, ex abundanti ei concedamus, addendum est eos quoque, qui comedant & bibant, & dormiant, & aliquid faciant ob refrigerium corporis, iuxta illum seminare in carne, & de ea metere corruptionem. Quod si ad hoc confugerit, vt dicat, eos qui siue bibant, siue manducent, siue dormiant, in nomine tamen domini omnia cum ratione perficiant, non in carne seminare, sed in spiritu: & nos ei similiter respondebimus, eos quoque, qui Dei primam sententiam sequantur cum ratione facientes, *Crescite & multiplicamini & replete terram*, non in carne, sed in spiritu seminate. Syllogismus itaque eius futilis & caducus, sophismate primum decipit audientem. Cæterum diligenter inspectus, facile soluitur: Neque enim possumus dicere, Abraham, Isaac & Iacob, & alios sanctos viros, qui de repromissione nati sunt, Ipsum quoque domini præcursorem, quia in carne natus est, de corruptionis germine pullulasse. Illud etiam pariter obseruandum, quod qui seminat in carne, cum additamento suæ carnis ponitur: qui autem seminat in spiritu, non dicitur in spiritu suo, sed simpliciter in spiritu. Qui enim bona seminat, non in suo quippiam, sed in Dei spiritu seminat, de quo & vitam est messurus æternam.

H
Matt.10.c
Esa.5.g
Prou.3.b

c ¶ *Bonum autem facientes, non deficiamus*, &c.] Cohortatur eos ad studium perseuerantiæ, qui in hac vita mercedem boni operis expectant, nescientes quia sicut in semine aliud sationis, aliud messis est tempus, sic & in præsenti vita, semẽtem esse opera (quæ vel in spiritu vel in carne metantur) messem verò futurum iudicium, & pro qualitate vel diuersitate sementis, diuersas nos facere messuras, centesimum & sexagesimum, & tricesimum fructum: quam segetem nemo potest metere deficiens. *Qui* enim *perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit.* Sicut & alio loco præcipitur: *Esto non deficiens.* Quale est autem, vt cum peccatores quotidie in malis operibus augeantur, nos in bono opere lassemur?

Ioan.9.a

d ¶ *Ergo dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes*, &c.] tempus sementis [vt diximus] tempus est præsens & vita quam currimus. In hac licet nobis quod volumus seminare. Cum ista vita transierit, operandi tempus aufertur. Vnde & Saluator ait: *Operamini dum dies est: veniet nox quando iam nullus poterit operari.* Ortus est nobis Dei sermo, sol verus, & congregatæ sunt bestiæ recedentes in cubilia sua: procedamus vt homines ad opus nostrum, & vsque ad vesperam laboremus, sic ut mystice cantatur in psalmo: *Posuisti tenebras, & facta est nox: In ipsa pertransibunt bestiæ syluæ, catuli leonum rugientes, vt rapiant, & quærant à Deo escam sibi. Ortus est sol, & congregata sunt, & in cubilibus suis dormierunt. Egredietur homo ad opus suum & ad operationem suam vsque ad vesperam.* Siue ægrotamus, siue sani sumus, humiles vel potentes, pauperes, diuites ignobiles, honorati esurientes, siue vescentes, omnia in nomine domini cum patientia & æquanimitate faciamus, & implebitur in nobis illud quod scriptum est: *Diligentibus autem Dominum, omnia co operantur in bonum.* Ira ipsa & libido, iniuria, quæ desiderant vltionem, si me refrenem, si propter Deum taceam, si per singulos commotionis aculeos, & incentiua vitiorum, Dei desuper me videntis recorder, fiunt mihi occasio triumphorum. Ne dicamus in largiendo: Ille est amicus, hunc nescio, hic debet accipere iste contemni. Imitemur patrem nostrum, *qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos.* Fons bonitatis omnibus patet. Seruus & liber, plebeius & rex, diues & pauper, ex eo similiter bibunt. Lucerna cum accensa fuerit in domo, omnibus lucet æqualiter. Quod si in cunctos indifferenter liberalitatis frena laxantur, quanto magis in domesticos fidei, & in Christianos, qui eundem habent patrem, eiusdem magistri appellatione censentur?

Rom.8.c
Matth.5.g

A

Videtur autem mihi locus iste posse & superioribus cohærere, vt domesticos fidei, magistros nominet, quibus supra omnia quæ putantur bona, ab auditoribus suis iusserat ministrari. Breue est vitæ istius curriculum. Hoc ipsum quod loquor, quod dicto, quod scribo, quod emendo, quod relego, de tempore meo mihi aut crescit, aut deperit. Titus filius Vespasiani, qui in vltionem dominici sanguinis subuersis Hierosolymis, Romam victor ingressus est, tantæ dicitur fuisse honitatis, vt cum quadam nocte sero recordaretur in cœna, quod nihil boni die illa fecisset, dixerit amicis: Hodie diem perdidi. Nos putamus non perire nobis horam, diem, momenta, tempus, ætates, cum otiosum verbum loquimur, pro quo reddituri sumus rationem in die iudicij? Quod si hoc ille sine lege, sine euangelio, sine Saluatoris & apostolorum doctrina, naturaliter & dixit & fecit, quod nos oportet facere, in quorum condemnationem habet & Iuno vniuiras, & Vesta virgines, & alia idola continentes? Beatus Ioannes Euangelista, cum Ephesi moraretur vsque ad vltimam senectutem, & vix inter discipulorum manus ad ecclesiam deferretur: nec posset in plura verba vocem contexere, nihil aliud per singulas solebat proferre collectas, nisi hoc, filioli diligite alterutrum. Tandem discipuli & fratres qui aderant tædio affecti, quod eadem semper audirent, dixerunt: Magister, quare semper hoc loqueris? Qui respondit dignam Ioanne sententiã: Quia præceptum domini est, & si solum fiat, sufficit. Hoc propter præsens apostoli mandatum: Operemur bonum ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei.

Matt. 12.e

B

a ¶ *Videte qualibus litteris scripsi vobis meæ manu.*] Hi qui circuncidi Galatas volebant, dissemināuerant alia Paulum facere, alia prædicare, & suum opere destruere sermonem, quod qui legem assereret abolitam, ipse inueniretur in lege. Hanc opinionem, quia non poterat Paulus apud omnes præsens subuertere (prohibebatur quippe vinculis, quæ ob Christi martyrium sustinebat) seipsum per litteras repræsentat. Et ne aliqua suppositæ epistolæ suspicio nasceretur, ab hoc loco vsque ad finem, manu sua ipse perscripsit, ostendens superiora ab alio exarata. Quod autem sub nomine eius à falsis doctoribus epistolæ mitterentur, ad Thessalonicenses quoq; demõstrat scribens: *Rogamus autem vos fratres per aduentum domini nostri Iesu Christi, & nostræ congregationis in ipsum, vt non cito moueamini à vestro sensu, nec terreamini, neque per spiritum, neque per sermonem, neque per epistolam tanquam per nos missam, quasi instet dies domini, ne quis vos seducat vllomodo.* Et vt totam epistolam, quã mittebat, suspicione erueret falsitatis, manu sua in fine subscripsit, dicens: Salutatio mea manu Pauli, quod est signum in omni epistola, ita scribo: Gratia domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis: Ad Colossenses etiam, quas dictauerat litteras manu sua similiter subnotauit: *Salutatio mea manu Pauli: Memores estote vinculorum meorum.* Et vbicumque sciebat falsos adesse doctores, qui possent per Apostoli auctoritatem noua dogmata seminare, epistolam manu propria subscribebat. Denique & ad Corinthios scribens, in quibus erant schismata & hæreses, vnoquoque dicente: *Ego sum Pauli, & ego Apollo ego autem Cephæ*, epistolam suam tali annotatione signauit: Salutatio mea manu Pauli. *Si quis non amat dominum Iesum Christum, anathema sit, maranatha*, & cætera: Propter hoc igitur volens omnem occasionem falsis auferre doctoribus, qui & Galatas à veritate euangelij deprauarant, finem epistolæ manus suæ annotatione complcuit, dicens: Videte qualibus litteris scripsi vobis: non quod grandes litteræ fuerint, hoc quippe in Græco sonat πηλίκοις, sed quod suæ manus essent eis nota vestigia, vt dum litterarum apices recognoscunt, ipsum se putarent videre qui scripserat. In hoc loco vir apprime nostris temporibus eruditus, miror quomodo rem ridiculam locutus sit. Paulus, inquit, Hebræus erat, & Græcas litteras nesciebat. Et quia necessitas expetebat, vt manu sua epistolam subscriberet, contra consuetudinem, curuos tramites litterarum, vix magnis apicibus exprimebat, etiam in hoc suæ ad Galatas indicia charitatis ostendens, quod propter illos, id quoque quod non poterat, facere conaretur. Grandibus ergo Paulus litteris scripsit epistolã, quia sensus erat grandis in litteris, & spiritu Dei viui, non atramento, nec calamo fuerat exaratus. Quod autem apposuit, *meæ manu*, opera intelligamus in manibus. Quam ob causam crebro & in prophetis scribitur: Sermo Dei, qui factus est in manu Hieremiæ, siue Aggei, vt per hanc quoque similitudinem in manu Pauli sciamus factum Dei esse sermonem. Grandes Paulus litteras non solum tunc ad Galatas sed etiam hodie scribit ad cunctos: & quamuis parui sint apices, quibus eius epistolæ conscribuntur, tamen magnæ sunt litteræ, quia in litteris magnus est sensus.

Col. 4.d

1. Cor. 1.b

Gal. 6.e

b ¶ *Quicunq; volunt placere in carne, hi cogunt vos circumcidi*, &c.] Superius ostendit ex quo loco sua subscripserit manu, nunc quid scripserit, replicat. Caius Cæsar, & Octauianus Augustus, & Tyberius successor Augusti, leges promulgauerant, vt Iudæi, qui erant in toto Romani imperij orbe dispersi, proprio ritu viuerent, & patrijs ceremonijs deseruirent: Quicunque igitur circuncisus erat, licet in Christum crederet, quasi Iudæus habebatur à gentibus. Qui vero absque circuncisione se non esse Iudæum præputio præferebat, persecutionibus tam Gentilium, quam Iudæorum fiebat obnoxius. Has igitur persecutiones hi qui Galatas deprauauerant, declinare cupientes, circumcisionem pro defensione discipulis persuadebant, quam nunc Apostolus confidentiam in carne vocat: quod scilicet tam gentilibus quos timebant, quam Iudæis quibus volebant placere, circuncisionem in persecutione proponerent. Nam nec Iudæi persequi eos poterant, nec Gẽtiles, quos videbant & proselytos circuncidere, & ipsos legis præcepta seruare.

c ¶ *Neque enim qui circuncisi sunt, hi legem custodiunt*, &c.] Propter infirmitatem, inquit, carnis, lex impleri non potest. Vnde & Iudæi præcepta magis hominum & doctrinas quam Dei mandata custodiunt, neque corporalem facientes, legem (impossibile quippe est) neque spiritualẽ, quam non intelligunt. Vnde hoc est omne quod studeant, quod agunt, quod nituntur, vt apud Iudæos de vestræ carnis iniuria glorientur, & iactitent suo gentes magisterio circuncisas. Hoc autem totum faciunt, vt Iudæis placeant, & expugnatæ legis inuidia conquiescat.

d ¶ *Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce domini nostri*, &c.] Solus potest in cruce Christi gloriari, qui tollit eam, & sequitur Saluatorem: qui crucifixit carnem suam cum vitijs & concupiscentijs: qui mortuus est mundo, & non contemplatur ea quæ videntur, sed quæ non videntur, videns mundum crucifixum, & transeuntem figuram eius. Crucifigitur autem iusto mundus ille de quo Saluator ait: *Ego vici mundum.* Et: *Nolite diligere mundum.* Et: *Non accepistis spiritum è mundo.* Cui crucifixus est mundus, huic mundus & mortuus est, etiam ei euenit mundi consummatio, & dignus effectus nouo cælo, & noua terra, & nouo testamento, canit canticum nouum, & accipit nomen nouum scriptum in calculo, quod nemo nouit nisi qui acceperit illud. Quæritur quomodo nunc Paulus dicat: *Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce domini nostri Iesu Christi*, cũ in alio loco de alijs glorietur, vt ibi: *Ita per vestram gloriam quam habeo in Christo Iesu.* Et iterum: *Libenter gloriabor in infirmitatibus meis, vt inhabitet in me virtus* Christi. Et in alio loco: *Bonum autem mihi est magis mori, quam vt gloriam meam quis euacuet*: & cætera quæ in hunc modum scripta sunt. Sed sciendum quod omnis illa gloriatio ad crucem relata, gloria crucis sit, & quidquid dignum in virtutibus perpetratur, hoc fieri ob domini passionem.

Ioan. 16.g

Apoc. 2.c

1. Cor. 15.d
2. Cor. 12.d
1. Cor. 9.c

e ¶ *Neque enim circuncisio aliquid est*, &c.] Quomodo fidelis & infidelis, cum vnus sit per substantiam, in duos

diuiditur iuxta intelligentiæ diuersitatem, Apostolo dicente: *Expoliantes vos veterem hominem cum operibus eius, & induentes nouum, qui renouatur in cognitionem iuxta imaginem creatoris*: sic & mundus, cum secundum substantiam vnus sit, secundum sensum alius atque alius efficitur. Peccatori, mundus vetus est, sancto nouus. Cum enim sancto mundus fuerit crucifixus, nequaquam est ei circuncisio & præputium, non Iudæus neque Gentilis, sed noua creatura, in quam transfiguratur corpus humilitatis nostræ conforme corporis gloriæ Christi. *Vetera* quippe *transierunt, ecce facta sunt omnia noua.* Et quomodo alia est gloria solis, alia lunę, alia stellarum (*Stella* quippe *à stella differt in gloria*) *sic & resurrectio mortuorum.* De qua & Daniel pari voce concordat, dicēs: *Plurimi dormientium de terræ puluere surgent, hi in vitam æternam, & hi in opprobrium & in confusionem æternam.* Et intelligentes fulgebunt sicut splendor firmamenti, & de iustis multi sicut stellæ in sempiternum. Neque enim in sole & luna, firmamento & stellis, circuncisio aliquid valet, aut præputium, sed est noua conditio sine his partibus corporum, quæ possunt secari. Ita igitur & nos, qui diligimus Deum, & præparata sunt nobis quæ nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt, cum de corpore humilitatis transformati fuerimus in corpus gloriæ domini Iesu Christi, illud habebimus corpus, quod nec Iudæus possit incidere, nec cū præputio custodire gentilis. Non quòd aliud iuxta substantiam sit, sed quòd iuxta gloriam sit diuersum. *Oportet enim mortale hoc induere immortalitatem, & corruptiuū hoc incorruptione vestiri.* Huic quid simile & beatus Euangelista Ioannes sentiens est locutus: *Charissimi, nunc Dei filij sumus, & necdum manifestum est quid futuri sumus. Scimus quia si manifestatum fuerit, similes ei erimus, quia videbimus eum sicut ipse est.* Quia ergo necdum manifestum est illud corpus gloriæ Iesu Christi, quod & vestigia clauorum post resurrectionem habuit, & clausis ianuis est ingressum, nos qui iam nunc in baptismate Christo conresurreximus, in nouum renati hominem nec circuncisioni, nec præputio seruiamus, sed quod futuri sumus, iam nunc nos esse credamus.

a ¶ *Et quicunq; hanc regulam*, &c.] Ad normam omnia diriguntur, & vtrum praua rectaue sint, cum regula apposita fuerit, arguuntur: Ita & doctrina Dei quædam quasi norma sermonis est, quæ inter iusta iudicat & iniusta: quam qui secutus fuerit, habebit pacem in semetipso, quæ superat omnem sensum, & post pacem, misericordiam, quæ præcipua est in Dei Israël. Dei verò Israël dictus est, ad distinctionem eius, qui Dei Israël esse cessauit. Dicunt enim se esse Iudæos & non sunt, sed mentiuntur, cum sint de synagoga satanæ. Nec miteris si ad imitationem spiritualis Israël, carnalis sit Israël, qui nec pacem habeat nec misericordiam, de quo & ad Corinthios scribitur: *Videte Israël secundum carnem*: cum ad imitationem quoque Dei & domini, multi sint dij, & multi domini, siue in cœlo, siue in terra. Pulchrè autem vno sermone (vt epistolam iuxta propositum argumentum finiret) Israël Dei vocauit, quo scilic. omnia quæ supradicta sunt, non extra causam, sed ex causa disputata doceantur.

b ¶ *De cætero nemo mihi molestus sit.*] Non quasi defecerit in docendo, sed quo & agricola hunc habeat laborem, si quæ plantauerit virgulta siccentur, & pastor solicitudinem, si pecora quæ congregauerat, dissipata lanientur. Melius ergo in Græco legitur: *De cætero labores mihi nemo exhibeat*: ne rursum scilic. in vobis necessitatem habeam laborandi. Laborem præstat magistro, qui aliter & viuit & sentit, quam magister & docuit & fecit. Potest & contentionem eorum, si qui contradicere deinceps voluerint, præuenire: quod etiam ad Corinthios in velando mulieris capite, & masculi non velando, post multa complexus est, dicens. *Si quis autem videtur contentiosus esse, nos talem consuetudinem non habemus, neq; ecclesia Dei*: hoc est, nos diximus quæ nobis honesta videbantur & iusta, si quis autem nolens acquiescere veritati, quærit quid respondeat, & quibus nitatur contra, sciat se responsione non dignum, qui magis contendere paratus est quàm doceri.

c ¶ *Ego enim stigmata domini Iesu in corpore meo porto.*] Qui post aduentum Christi in carne circunciditur, non portat stigmata domini IESV, sed habet gloriam in confusione sua. Qui verò in plagis supra modum, in carceribus frequenter, ter virgis cæsus est, semel lapidatus est, & cætera quę in catalogo scripta sunt gloriandi, hic stigmata domini Iesu in corpore suo portat. Fortè & is qui macerat corpus suum, & subijcit seruituti, ne alijs prædicans ipse reprobus inueniatur, portat stigmata domini Iesu in corpore suo. Lætabantur & apostoli *quod digni fuerant pro nomine Iesu contumeliam pati.*

d ¶ *Gratia domini nostri Iesu Christi cū spiritu vestro fratres, amen.*] Non dissensio, non legis seruitutes, non rixa, non iurgium, sed gratia domini Iesu Christi sit cum spiritu vestro. Nequaquam cum carne, nequaquam cum anima: siue quia spirituales facti, caro & anima esse desistitis, siue quòd in principali etiam ea quæ minora sunt comprehendantur. Anima enim & caro subiecta sunt spiritui. De quo & Ecclesiastes loquitur: *Spiritus reuertetur ad eum, qui dedit illum.* Et Paulus in alio loco: *Ipse spiritus testimonium perhibet spiritui nostro.* Hæc autem gratia domini Iesu non cum omnibus est, sed cum his qui fratres ab apostolo merentur vocari, fratres fideles, fratresque germani, quod Amen verbum significat Hebræum. Amen enim LXX. interpretes, fiat: Aquila, Symmachus & Theodotio, fideliter siue verè, interpretati sunt. Et quomodo in veteri testamento quadam iurandi consuetudine Deus sua verba confirmat, dicens: *Viuo ego dicit dominus*: per sanctos quoque iuratur, *Viuit anima tua*: ita & Saluator noster in euāgelio per verbum Amen, vera esse quæ loquitur ostendit. Quod autem, Amen, consensum significet audientis, & sit signaculum veritatis, ad Corinthios quoque prima nos docet, in qua Paulus ait: *Cæterùm si benedixeris spiritu, quis supplet locum idiotæ? Quomodo dicet Amen super tua benedictione, quoniam quidem nescit quid dicas?* Ex quo ostendit, non posse idioten respondere verum esse quod dicitur, nisi intellexerit quod docetur.

Commentariorum in epistolam ad Galatas finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN EPISTOLAM AD EPHESIOS, AD PAVLAM, ET EVSTOCHIVM

PROOEMIVM.

SI quicquam est, Paula & Eustochium, quod in hac vita sapientem virum teneat, & inter pressuras & turbines mundi æquo animo manere persuadeat, id esse vel primum reor, meditationem & scientiam scripturarum. Cũ enim à cæteris animantibus hoc vel maximè differamus, quòd rationale animal sumus, & loqui possumus: ratio autẽ omnis & sermo, diuinis libris contineantur, per quos & Deum discimus, & quare creati sumus, non ignoramus, miror quosdam extitisse, qui aut ipsi se inertiæ & somno dãtes nolint quę præclara sunt discere, aut cæteros, qui id studij habent, reprehendendos putẽt. Quibus cũ possim districtius respondere, & breuiter eos vel offensos dimittere, vel placatos, multo esse melius scripturas legere quam augendis & cumulandis opibus inhiare: Illud dicam, quod vel apud iniquissimum iudicem obtineam, placere mihi otium meũ, & solitudinẽ omni celebritate iucundiorem videri. Et quomodo ego non reprehẽdo, non damno quod faciunt, ita illos ineptias meas mihi debere concedere. Parum eloquẽs sum, quid ad te? disertiorẽ lege. Non dignè Græca in Latinũ transfero. Aut Græcos lege (si eiusdem linguæ habes scientiam) aut si tantũ Latinus es, noli de gratuito munere iudicare, & vt vulgare prouerbium est, Equi dentes inspicere donati. Nunquid te manu conserta in ius traho, quia nostra non scribas? Me imperitior quisq; lecturus est, tua forsitan dicta si scripseris, Tullius admirabitur. Nunquid aut Tertullianus beatum martyrem Cyprianum, aut Cyprianus Lactantium, aut Lactantius Hilarium deterruit à scribendo? Taceo de cæteris minutalibus, qui mecum in libris suis garriunt. Nisi & parua fuerint, magna eminere non possunt. Primum non dicitur, nisi secundum sequatur & tertium. Ad summa non scandimus, nisi per ima gradiamur. Quamobrem obsecro tam vos, quæ in præsentiarum estis, quàm sanctam Marcellam vnicum viduitatis exemplar, ne facilè maledicis & inuidis opuscula mea tradatis, neq; detis sanctum canibus, & margaritas mittatis ante porcos. Qui cũ bona imitari non queant, quod solum facere possunt, inuident, & in eo se doctos eruditosq; arbitrãtur, si de alijs detrahant. Quibus, obsecro, respondeatis, vt figant ipsi stilum, tria, vt dicitur, verba coniungat, sudent paulum, experiantur semetipsos, & ex labore proprio discant ignoscere laborantibus. Scitis enim & ipsæ quod ad hoc me explanationum opus, inuitum & retrectantem compuleritis. Non quo ab adolescentia, aut legere vnquam, aut doctos viros ea, quæ nesciebã interrogare cessauerim, & meipsum tantùm (vt plerique) habuerim magistrum. Deniq; nuper ob hanc vel maximè causam Alexandriam perrexi, vt viderem Didymum, & ab eo in scripturis omnibus, quæ habebam dubia, sciscitarer. Sed cum aliud sit proprios libros componere, verbi gratia, de auaritia, & fide, de virginitate, de viduis, & super vnaquaq; materia testimonijs scripturarum hinc inde quæsitis eloquentiam iungere sæcularem, & penè in communibus locis pompaticum iactare sermonem: aliud in sensum propheræ & apostoli ingredi, intelligere cur scripserint, qua sententiam suã ratione firmauerint, quid habeant in veteri lege proprium, Idumæi, Moabitę, Ammonitę, Tyrij, Philisthijm, AEgypti, & Assyrij: Quid rursum in nouo testamẽto Romani, Corinthij, Galatæ, Philippenses, Thessalonicenses, Hebræi, Colossenses, & quam nũc ad Ephesios epistolam habemus in manibus. (Necesse est enim vt iuxta diuersitates locorum & temporum, & hominum, quibus scriptę sunt, diuersas & causas & argumenta & origines habeãt.) Et quomodo beatus Ioannes in Apocalypsi sua ad septem scribens ecclesias, in vnaquaque earũ specialia vel vitia reprehendit, vel virtutes probat: ita & sanctus apostolus Paulus per singulas ecclesias vulneribus medetur illatis, nec ad instar imperiti medici vno collyrio omnium oculos vult curare. Et quia iam ad Galatas, orantibus vobis, ante paucos dies quid nobis videretur expressimus: nunc ad Ephesios transeundum est, mediam apostoli epistolam, vt ordine ita & sensibus. Mediam autem dico, non quo primas sequens, extremis maior sit, sed quomodo cor animalis in medio est. Vt ex hoc intelligatis quantis difficultatibus, & quàm profundis quęstionibus inuoluta sit. Scribebat ad Ephesios Dianam colentes, non hanc venatricem, quæ arcũ tenet atq; succincta est, sed illam multimammiam, quam Græci πολύμαστον vocant, vt scil. ex ipsa quoque effigie, mentirentur omnium eam bestiarum & viuentium esse nutricem. Scribebat autem ad Metropolim Asiæ ciuitatem, in qua ita idololatria, & quod semper idololatriam sequitur, artium magicarum præstigiæ viguerant, vt Demetrius diceret, *Et magnæ deæ templum Dianæ in nihilum reputabitur, destruetur quoque magnitudo eius, quam cuncta Asia & vniuersus orbis colit.* Deniq; triennio ibi Apostolus moratus est, nocte & die Dei euangelium prædicans, vt idololatriæ arce destructa, facilè minorum vrbium templa caperentur. Hoc ipsum scriptura refert, quomodo Paulus ad Ephesios sermocinetur, dicens: *Quapropter vigilate, recordantes, quia triennio nocte ac die non cessaui cum lacrymis monere vnumquemq; vestrum: & nunc commendo vos Deo & verbo gratiæ eius, qui potens est ædificare, & dare vobis hæreditatem in sanctificatis omnibus.* Indigebant enim commendatione apostoli ad Deum, quos tanto tempore dęmonũ error tenuerat, & sciebant esse spirituales aliquas potestates, & in extis atque augurijs & diuinationibus quandam similitudinem diuinitatis agnouerãt. Vnde rursum ad eos loquitur. Propter quod contestor vos in die hac, quia mundus sum ego à sanguine omniũ. Non enim subtraxi, quo minus annunciarem vobis omnem voluntatem Dei. Et in eodem loco: *Quomodo nihil subtraxerim eorum quæ vobis proderant, quin annunciarem, & docerem publicè & domesticè.* Legerant in Ezechiele quòd speculator, qui populo hostium non prædixisset aduentum, sanguis ciuium exigeretur de manibus eius, & propterea omnem se voluntatem Dei, & vniuersa, quæ illis vtilia forent, annunciasse memorauit, vt liber esset à sanguine eorum. Vt aũt sciatis eos qui in Epheso crediderant, dæmoniacis præstigijs & magiæ fuisse artibus obligatos, in eisdem apostolorum actibus replicatur & dicitur: Plurimi

quoq;

quoque eorum qui curiosa gesserant, comportãtes libros, combusserunt coram omnibus, & computauerunt pretium eorum, & inuenerunt argenti quinquaginta millia: sic potenter verbum Domini crescebat & cõfortabatur. Hæc iccirco vniuersa replicauimus, vt ostenderemus quare Apostolus in hac vel potissimum epistola obscuros sensus & ignota sæculis sacramenta congesserit, & de sanctarum contrariarumq; virtutum docuerit potestate, qui sint dæmones, quid valeãt, quid ante fuerint, & quomodo post aduentum Christi sunt diruti atq; destructi. De quibus ait: *Non est nobis pugna aduersum carnem & sanguinem, sed aduersum principatus & potestates, aduersus rectores tenebrarũ istarum, aduersũ spiritualia nequitiæ in cœlestibus.* Et in alio loco: *Permanebo autem Ephesi vsque ad pentecosten. Ostium enim mihi apertũ est magnum & efficax, sed aduersarii multi.* Permansit a. Ephesi vsq; ad pentecostẽ: tẽp⁹ lætitiæ atq; victoriæ, quo nõ flectimus genua, nec curuamur in terrã, sed cum domino resurgẽtes ad cælorũ alta sustollimur. Et permansit, quia apertũ ei erat ostiũ, & non ostiũ modicum sed magnum, vt vincto forti atque superato, domum eius inuaderet, spoliaret, euerteret, & captiuam duceret captiuitatem: qui satellitum suorum agminibus congregatis, tota contra Apostolum acie dimicauit, & victus est. Qui sint autem Ephesij, & hinc vel maxime comprobatur, quod sicut Ioannes mysterium natiuitatis antiquę domini relaturus in pectus eius recubuit, & de purissimo fõte hausit riuulum doctrinarum, ita & hi in abeuntis Pauli collum ruentes, osculis atque complexibus suis indicauerunt vnum se cum eo scientiæ habere thesaurum, & magistrum desiderium lacrymis cõtestati sunt. Illud quoque in præfatione cõmoneo, vt sciatis Origenem tria volumina in hanc epistolã conscripsisse, quem & nos ex parte secuti sumus. Apollinarium etiam & Didymum quosdam commẽtariolos edidisse, è quibus licet pauca decerpsimus, & nonnulla quæ nobis videbantur adiecimus siue subtraximus, vt studiosus statim in principio lector agnoscat hoc opus vel alienum esse, vel nostrum.

Ephes. 6. b
1. Cor. 16. b

Act. 19. g

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN EPISTOLAM AD Philemonem

Liber Vnus.

Paulus apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei. Si, per, præpositio miniterium eius per quem res agitur ostendit, videtur mihi in illam sententiam sensus iste congruere: *Nemo venit ad me, nisi pater meus attraxerit eum ad me.* Atque ita fiet, vt & illud quod in Ioannis euangelio legitur: *Omnia per illum facta sunt*: haud dubium quin per filium, non præiudicet domino nostro Iesu Christo, quasi ex eo minor sit, quod patris obtemperet voluntati: quomodo & nunc non præiudicat patri, quod per voluntatem illius Paulus Apostolus Iesu Christi sit. Alij vero ita locum istum intelligunt, vt Paulum apostolum Iesu Christi per voluntatẽ Dei, qui sit Christus, ostendi putent: Vt sicut sapientia & verbum, & virtus Dei, & veritas, & resurrectio, & via dicitur, ita etiam voluntas appelletur. Nonnulli nihil referre existimant, vtrum per voluntatẽ Dei, an ex Dei dixerit volũtate, quia his præpositionib. Apostolus indifferenter vtatur, & idipsũ significare per voluntatẽ Dei, quod si dixisset, ex voluntate Dei.

F
Ioan. 6. c
Act. 19. a
Ioan. 1. a
Ibid. 20. f
Exod. 3. d
1. Cor. 1. d
Ibidem.
Ibid.
Ephes.

PAulus [a] apostolus Iesu Christi per uoluntatem Dei. Sanctis [b] omnibus qui sunt Ephesi, & fidelibus [c] in Christo Iesu. Gratia [d] vobis & pax à Deo patre nostro & domino Iesu Christo, [e] Benedictus Deus & pater domini nostri Iesu Christi: qui benedixit nos in omni benedictione spirituali in cœlestibus in Christo.

G

Sicut

b ¶ *Sanctis omnibus qui sunt Ephesi.*] Quidam curiosius quam necesse est, putant ex eo quod Moysi dictum sit: *Hæc dices filiis Israel: Qui est, misit me*, etiam eos qui in Epheso sunt sancti & fideles, ellentiæ vocabulo nuncupatos: Vt quomodo à sancto sancti, à iusto iusti, à sapiente sapientes: ita ab eo qui est, hi qui sunt appellentur, & iuxta eundem Apostolum elegisse Deum ea quæ non erant, vt destrueret ea quæ erant. Ipsam etiam scripturam, quæ in testimonium adducta est, ita edisserunt, vt destructionem eorum quæ erant, ex consequentibus intelligamus. *Vt non*, inquit, *glorietur omnis caro in conspectu Dei.* Si enim aiunt quispiam ex eo quod non erat, in id quod est à Deo esse proficiens, non datori gratiam referat, ad sui meriti & virtutis æstimet quod subsistat, statim quod est, esse destruitur, & incipit non esse quod fuerat. Alii vero simpliciter, non ad eos qui sunt, sed qui Ephesi sancti & fideles sint, scriptum arbitrantur.

1. Cor. 7. e

c ¶ *Et fidelibus in Christo Iesu.*] Quoniam sanctificata est mulier infidelis in fratre fideli, & vir infidelis sanctificatus est in muliere fideli. Et sunt vasa quoque sancta, & mutæ pecudes quæ Deo mactantur in templo, propterea eos quos sanctos dixerat, vocauit & fideles: quia fides ex mentis propriæ descendit arbitrio, sanctificatio verò ex sanctificantis interdum absque voluntate nostra sumitur largitate. Quod autem ait, fidelibus in Christo Iesu, & hoc ad distinctionem diligentissimæ obseruationis est positum. Sunt quippe plures fideles sed non in Christo Iesu. Si quis reddat depositum, si quis cõmodata non abneget, fidelem se amicum exhibeat, animam magis quam fidem paratus sit prodere [quod de nonnullis philosophis legimus, & ne illi satis gloriarentur, Atheniensis meretrix perpetrauit] iste quidem fidelis est, sed non est fidelis in Christo Iesu.

d ¶ *Gratia vobis & pax à Deo patre nostro, & domino Iesu Christo.*] Siue ambo ad vtrumque, hoc est, & gratia, & pax: tam ad Deum patrem quàm ad dominum nostrum Iesum Christum: siue ad singulos referenda sunt singula, vt gratia ad Deum patrem, pax vero referatur ad Christũ. Si quidem statim sequitur: In laudem gloriæ gratiæ suæ: in qua gratificauit nos in dilecto, vt gratia patris in eo sit, quod filiu pro salute nostra dignatus est mittere: Pax vero filij in eo, quod per ipsũ patri reconciliati sumus, & destructo medio pariete, inimicitias in carne sua euacuans, fecerit vtrumq; vnũ.

H

Infr. 2. e

c ¶ *Benedictus Deus, & pater domini nostri Iesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spirituali, &c.*] Quo modo secundũ substantiam atque naturam Deus bonus nos communione sui effecit bonos, & loquitur ad Israel: *Sancti estote, quoniam ego sanctus sum*: ita ipse benedictus nos præstat esse benedictos. Dat quippe legislator benedictiones, & benedictio domini super caput iusti, cuius benedictionis cognomentum habet Baruch: qui in lingua nostra, benedictum sonat. Benedixit autem nos, non in vna benedictione, sed in cunctis. Non quo omnes omnia consequamur, sed dum singuli vel singulas vel plures habemus ex omnibus, omnes per singulas possideamus. Et non in terrenis benedictionibus, sed in spiritualibus. Sunt quippe terrenæ benedictiones, habere quempiã liberos, affluere opibus, honore & sanitate gaudere: quæ terrena benedictio vsque ad irrationabilia iumenta descendit. Dictum est quippe de illis: *Benedixit eis dominus, & dixit: Crescite & multiplicamini.* Spirituales vero benedictiones in cælestibus sunt: quia terra benedictionem non capit spiritualem. Siquidem & benedictiones illæ, quæ in Leuitico Dei præcepta seruantibus promittuntur, verbi causa, externis gentibus fœnerare, plena esse horrea frumentis: benedictos esse in vrbibus, benedictos in agris, & cætera his similia, in prophetis non videmus expleta: hominibus, qui in melotis & in caprinis pellibus errauerunt: in egestate, in angustia, in desertis montibus: in spelunCis & cauernis petrarum, persecutorum impetus declinantes. Spiritualiter ergo a c

Leu. 20. b
Deut. 11. a & 28. a
Prou. 10. b

Gen. 1. d

Deut. 28. a
Leu. 26.

Hebr. 11. g

cipienda sunt omnia: & spiritualia, non in terrenis locis, sed in cælestibus expectanda. Quod vero ait: benedixit nos in omni benedictione spirituali in cælestibus, quasi iam in præterito factum sit, & non in futuro promissum, id est, benedixit, & non benedicturus est: Quæritur quo modo adhuc in terra nos positos, cælesti benedictione benedixerit. Siue igitur quod conuersatio nostra in cælis est, & non sumus de mundo isto, sed deposita imagine cho ici, portamus imaginem supercælestis, & in carne non viuimus, sed in spiritu: & thesaurizamus nobis in cælis, vbi & cor habemus dicimur nunc cælesti benedictione bened cti: siue certè, quod omnis benedictio spiritualis in Christo, licet in terra sit, tamen de cælestibus computetur. *Benedixit nos*, inquit *in omni benedictione spirituali in cælestibus in Christo*: In sermone Dei, & sapientia, & veritate cæteriſque virtutibus. Dupliciter autem legendum: *Benedictus Deus & pater domini nostri Iesu Christi*: vt sit benedictus Deus qui vniuersorum conditor est, & hucusque distinctio, deinceps inferatur: qui est & pater Domini nostri Iesu Christi. Vel ita: vt Deus & pater, ad Dominũ nostrum, in commune referatur. Benedictus Deus eius, qui assumptus est hominis, & pater eius, qui in principio apud Deum fuit Deus verbum. Non quo alius assumptus homo, & & alius sit sermo qui assumpserit: sed quo vnus atque idem pro varietate causarum, nunc sublimis, nunc humilis prædicetur.

[a] Sicut elegit nos in ipso ante constitutionem mundi, vt essemus sancti & immaculati coram ipso. In [b] charitate prædestinans nos in adoptionem filiorum per Iesum Christũ in ipsum. Secun-

a ¶ *Sicut elegit nos in ipso ante constitutionem mundi: vt essemus sancti & immaculati coram ipso.*]Pro constitutione mundi, in Græco scriptum habet κατα βολὴν τοῦ κόσμου, non idipsum autem καταβολὴ, quod constitutio sonat. Vnde & nos propter paupertatem linguæ, & rerum nouitatem, & sicut quidam ait: quod sit Græcorum & sermo latior & lingua felicior: conabimur non tam verbum transferre de verbo, quod impossibile est, quam vim verbi quodam explicare circuitu. καταβολὴ propriè dicitur cum quid deorsum iacitur, & in inferiorem locum mittitur de sublimi, vel cum aliqua res sumit exordium. Vnde & hi qui ędium futurarum prima iaciunt fundamenta καταβολὴν οἰκίας, i.e. deorsũ initia fundamẽtorũ iecisse dicũtur. Volẽs itaq; Paulus ostẽdere quod Deus vniuersa sit machinatus ex nihilo non conditionem, non creaturam atq; facturã: sed καταβολὴν, id est, initium fundamenti ad eum retulit: vt non iuxta Manichæum & cæteras hæreses [quæ factorem & materiam ponunt] aliquid vnde creaturæ factæ sint, anteceſſerit creaturas: sed omnia ex nihilo substiterint. Quod autem electos nos, vt essemus sancti & immaculati coram ipso, hoc est Deo ante fabricam mundi testatus est, ad præscientiam Dei pertinet: cui omnia futura iam facta sunt, & antequam fiant vniuersa sunt nota.

Cal. 1. c Infr. eod. Gier. 1. b

Sicut & Paulus ipse prædestinatur in vtero matris suæ, & Hieremias in vulua sanctificatur, eligitur, roboratur, & in typo Christi propheta gentibus mittitur. Alius vero qui Deum iustum conatur ostendere, quod non ex præiudicio scientiæ suæ, sed ex merito electorum vnumquemque eligat: dicit ante visibiles creaturas cælum, terram, maria, & omnia quæ intra ea sunt fuisse alias inuisibiles creaturas, in quibus & animas, quæ ob quasdam causas soli Deo notas, deiectæ sint deorsum in vallem istam lacrymarum, & in locum afflictionis & peregrinationis nostræ, in quo sanctus constitutus, orabat vt ad sedem pristinam reuerteretur, dicens: *Heu mihi quia incolatus meus prolongatus est: habitaui cum habitantibus Cedar: multum peregrinata est anima mea.* Et in alio loco: *Miser ego homo: quis me liberabit de corpore mortis huius?* Et melius est reuerti & esse cum Christo. Et alibi: *Antequam humiliarer ego peccaui*, & cætera his similia. Itaque priusquam animæ, inquiunt, præcipitarentur in mundum, & mundus ex animabus fieret, cum habitatricibus suis in infimum ipse deiectus, elegit Paulum Deus & ei similes coram se, qui erant sancti & immaculati. Nemo autem eligitur nisi de pluribus, & vbi sunt aliqui viliores, ibi electio perpetratur. Quomodo autem in Babylonia captiuitate, quando à Nabuchodonosor in Chaldæam abductus est populus, missi sunt prophetæ Ezechiel, Daniel, tres pueri, Aggeus, Zacharias, non quo & ipsi meruerint captiuitatem, sed vt essent in solatio captiuorum: ita & in illa deiectione mundi, eos qui antequam mundus fieret, electi erant à Deo, missos esse in eruditionem & magisterium animarum peccatricium, vt ad prædicationẽ eorum reuerterentur ad eum locum vnde corruerant: Et hoc esse quod à Moyse in octogesimonono psal. dicatur: Domine refugium factus es nobis in generatione & generationem: Antequam montes firmarentur & fieret terra, & orbis terrarum: Quod scilicet antequam mundus fieret, & vniuersa generatio principium sumeret, sanctis suis Deus refugium fuerit: Quod autem ait, vt essemus sancti & immaculati coram ipso. Inter sanctum & immaculatum hoc interest, quod sanctus & immaculatus quoque intelligi potest, immaculatus vero non statim & sanctus: Paruuli quippe immaculati sunt, quia integro corpore nullum fecere peccatum, & tamen non sancti, quia sanctitas voluntate & studio comparatur. Et quod immaculatus dici potest ille qui peccata non fecit: Sanctus autem is qui virtutibus plenus sit, iuxta illud quod in quodam psalmo scribitur: *Qui ambulat sine macula, & operatur iustitiam:* Et in Cantico canticorum. *Tota speciosa es proxima mea, & macula non est in te.* Quæritur quomodo sanctus quis & immaculatus sit coram Deo, cum propheta testetur, dicens: *Non iustificabitur in conspectu tuo omnis viuens.* Aut enim sancti & immaculati coram Deo Ephesij sunt, & falsum est hoc quod dicitur: *Non iustificabitur in conspectu tuo omnis viuens.* Aut si nemo iustificatur in conspectu Dei: falsum est quod præcessit, sanctos & immaculatos esse in conspectu Dei. Ad quod bifariam est respondendum. Non enim ait Paulus: Elegit nos ante constitutionem mundi, cum essemus sancti & immaculati: sed elegit nos vt essemus sancti & immaculati, hoc est qui sancti & immaculati ante non fuimus, vt postea essemus. Quod & de peccatoribus ad meliora conuersis dici potest, & stabit illa sententia: *Non iustificabitur in conspectu tuo omnis viuẽs:* id est in tota vita sua, in omni quo in mundo isto conuersatus est tempore. Quod quidem ita intellectum, & aduersum eum facit, qui antequam mundus fieret, animas dicit electas esse propter sanctitatem, & nullum vitium peccatorum. Non enim, vt ante iam diximus, eliguntur Paulus & qui ei similes sunt, quia erant sancti & immaculati: sed eliguntur & prædestinantur, vt in consequenti vita per opera atque virtutes sancti & immaculati fiant. Deinde & sic sentiendum est, quia non dixerit: Non iustificabitur in conspectu tuo quispiam viuens, sed omnis viuens: id est non iustificabuntur omnes, iustificabuntur vero aliqui.

Psal. 14. a Can. 4. b

Psal. 142. a

Ibidem

Ibidem. D

b ¶ *In charitate prædestinans nos in adoptionem filiorum per Iesum Christum in ipsum.*]Dupliciter legendum, vt charitas vel cum superioribus vel inferioribus copuletur. Cum superioribus ita, vt essemus sancti & immaculati coram ipso in charitate & postea sequatur, prædestinãs nos in adoptionem filiorum per Iesum Christũ in ipso. Cum inferioribus autem sic: in charitate prædestinans nos in adoptionẽ filiorum per Iesum Christum in ipso. Differentiam vero Græci sermonis προορίσας & ἐκλεξάμενος Latinus sermo non explicat. Superior quippe sermo ad eos refertur, qui antea non fuerunt, & priusquam fierent de his cogitatum est, & postea substiterunt. Inferior vero de eo quem nulla cogitatio, voluntas nulla præcessit, sed semper fuit, & nunquam vt esset accepit exordium. Vnde recte nunc de his qui cum ante non essent postea substiterunt dicitur προορισθέντες. De filio vero, hoc est, de domino nostro Iesu Christo, in alio loco scriptum est ἐκλεξάμενος: quia semper cum patre fuit, & nunquam eum, vt esset, voluntas paterna præcessit. Ex quo colligitur, semper patrem, semper fuisse filium, & in quibus æternitas coæqualis est, eandem esse naturam. Nec non etiam hoc inferendum, quod cum prædestinet nos, siue præfiniat Deus in adoptionem filiorum per Iesum Christum, tamen non ante filij esse possumus, nisi filij eius Iesu Christi fidem & intelligentiam recipiamus. Et ille quidem natura filius est, nos vero adoptione. Ille nunquam filius non fuit, nos antequam essemus, prædestinati sumus, & tunc spiritum adoptionis accepimus, quando credidimus in filium Dei.

Psal. 119. a

Rom. 7. d Phil. 1. d

Psal. 118. a

Rom. 1. a

a ¶ *Se-*

Secundū [a] placitum voluntatis suæ: In laudem gloriæ [b] gratiæ suæ: in qua gratificauit nos in dilecto. In quo [c] habemus redemptionem per sanguinem ipsius, remissionem peccatorum. Secundū diuitias [d] gratiæ eius, quæ abundauit in nobis: In omni [e] sapientia & prudentia, notum nobis faciens mysterium voluntatis suæ. Secundum

a ¶ *Secūdum placitum voluntatis suæ.*] Verbum εὐδοκίαν quod Latinus interpretatus est, placitum, apud Græcos compositum est ex duobus integris ἀπὸ τοῦ εὖ καὶ δοκεῖν, à bene & à placito, quod nos possumus dicere beneplacitum: quia non statim omne quod placuit, & beneplacere potest, sed ibi tantum εὐδοκία, hoc est beneplacitum dicitur, vbi quod placuit, recte placitum comprobatur. Hunc autem sermonem de Hebraico רצון Lxx. interpretes transtulerunt, rebus nouis, noua verba fingentes. Inuadunt itaque in hoc loco occasionem, qui ante conditionem mundi, animas putant cum angelis & cæteris virtutum nominibus in cælesti Hierusalem fuisse versatas, quod nec beneplacitum Dei, nec in laudem gloriæ eius & gratiæ possit intelligi, alios nudos, barbaros, seruos, debiles, alios diuites, Romanos, liberos, sanos, ignobiles vel nobiles, in diuersa orbis parte generari: nisi causæ præcesserint, quibus ex meritis hæc animarum vnaquæque sortita sit. Et illud quod ad Romanos scriptum se quidam putant nosse, nec norunt: *An non habet potestatem figulus de eadem massa facere aliud vas in honorem, aliud in contumeliam*, ad eundem sensum referunt: vt quomodo vita bona siue mala, laboriosa vel facilis, frustra in isto mundo agitur, nisi credamus Dei futurum iudicium esse, ita & diuersitas in hoc mundo nascentium iustitiam Dei arguat, nisi animarum merita præcesserint. Si enim, inquiunt, hæc non ita accipimus, nec beneplacitum voluntatis Dei erit, nec in laudem gloriæ & gratiæ eius: alios elegisse ante constitutionem mundi, vt essent sancti & immaculati, & haberent adoptionem per Iesum Christum, alios vltimæ conditioni, & pœnis perpetuis destinasse.

b ¶ *In laudem gloriæ gratiæ suæ, in qua gratificauit nos in dilecto.*] Quæ laus, inquiunt, gloriæ gratiæ Dei est, alios gratificare in Christo, alios æternis præparare supplicijs: amare Iacob antequam oriatur ex vtero, odisse Esau priusquam digna odio perpetraret, nisi causæ præcesserint, quæ iustitiam Dei probent. Omnis ergo gratia, quam consequimur, in gloriam & laudem eius, qui nos gratificauit in dilecto, hoc est in domino nostro & Saluatore completur, quia absque sapientia, veritate, iustitia, pace, redemptione, cæterisque virtutibus, nullum bonum intelligi potest. Nec putandum quod in Latinis codicibus habetur scriptum esse, in dilecto filio suo, sed simpliciter, in dilecto, & si quidem esset additum, dilecto Dei vel dilecto patris, esset simplex intelligētia & omnium opinione vulgata, quod dominus noster Iesus Christus diligeretur à patre, sed nō magnū aliquid proprietati filij cōcederemus, cū sic filius diligeretur vt cætera. Dicitur quippe ad Deū. *Diligis omnia, & nihil abhōrres eorū quæ fecisti: Neq; enim odio quid habēs cōdidisti.* Aut si esset appositū, in qua gratificauit nos in dilecto præ omnibus, vniuersos scrupulus fuisset ablatus, quia & patriarchas & prophetas, & omnes sanctos viros scimus à Deo fuisse dilectos. Nunc vero in eo quod absolute locutus est, dicens, in dilecto: ita mihi intelligendum videtur, vt subaudiatur, ab omnibus. Si enim Christus, vt sæpe iam diximus sapientia est, iustitia, pax, gaudium, continentia, & cætera hæc virtutum vocabula, etiam hi qui sequi nequeunt, diligunt: & nullus tam confessi sceleris est, vt non sapientiam & iustitiam amare se dicat. Quomodo & de substantia Dei omnium hominum consentit opinio, quod diuina sit, & nullius sensu facile comprehendatur, errat vero vnusquisque dum talem vel talem eam putat: ita & Christum, secundum id quod diuersas virtutes sonat, omnes diligunt, licet plures factis non possint probare quod diligunt. Iste est dilectus, quem æstimo & in Esaia significari: *Cantabo dilecto canticum dilecti vineæ meæ: & vinea facta est dilecto.* Et in vigesimo octauo psalmo: *Conteret dominus cedros Libani, & comminuet eas vt vitulum Libani, & dilectus sicut filius vnicornium.*

c ¶ *In quo habemus redemptionem per sanguinem ipsius, remissionem*, &c.] Ille redimitur, qui captiuus est, & in hostium veniens potestatem liber esse desiuit: ita & nos quidam dicunt in hoc mundo esse captiuos, & sub principibus & potestatibus iugo seruitutis teneri, nec ante vinctas catenis explicare manus, & oculos sursum attollere, nisi redemptor aduenerit. Sed quis iste aiunt tantus & talis, qui possit pretio suo totum orbem redimere? Iesus Christus filius Dei proprium sanguinem dedit, & nos de seruitute eripiens, libertate donauit. Et reuera, si historijs gentilium credimus, quod Codrus & Curtius & Decij, mures, pestilentias vrbium, & fames & bella suis mortibus represserint, quanto magis hoc in Dei filio possibile iudicandum est, quod cruore suo, non vrbem vnam sed totum purgarit orbem. Dupliciter vero sanguis Christi & caro intelligitur: spiritualis illa atque diuina, de qua ipse dixit. *Caro mea vere est cibus, & sanguis meus vere est potus*: Et, *nisi manducaueritis carnem meam, & sanguinem meum biberitis, non habebitis vitam æternam.* Vel caro & sanguis, quæ crucifixa est, & qui militis effusus est lancea. Iuxta hanc diuisionem & in sanctis eius diuersitas sanguinis & carnis accipitur, vt alia sit caro quæ visura est salutare Dei, alia caro & sanguis quæ regnum Dei non queant possidere, Consequenter autem post redemptionem sanguinis Christi, remissionem accepisse scribimur peccatorum: Quia nisi redempti fuerimus, frustra nobis peccata donantur. Nec ante veniam accipere possumus delictorum, & serui esse cessamus, nisi pretium pro nobis cruentus quondam victor acceperit.

d ¶ *Secundum diuitias gratiæ eius, quæ abundauit in nobis.* Qui intelligit hoc quod dictum est: *Gratia estis saluati, & non ex operibus*: & quinquaginta & quingentorum denariorum in euangelio debitorem, quod cui plus dimittitur, plus diligat, iste potest scire quod secundum diuitias suas Dei gratia abundarit in nobis, maxime in ecclesia de gentibus congregata, quæ aliena fuit à testamento & promissionibus Israel, cuius delicto nos salutem consecuti sumus. An non est magnitudo gratiarum in Paulo & in cæteris sanctis, de quibus dicitur: *Nescitis quoniam angelos iudicabimus?* & in alio loco: *In quem desiderant angeli considerare.* & rursum: *Pater da vt quomodo ego & tu vnum sumus, sic & ipsi in nobis vnum sint.* Has diuitias gratiarum ille in se non facit vacuas, qui quantum valet humana fragilitas, nititur, laborat atque contendit, & cum Apostolo loquitur: *Gratia eius in me non fuit vacua.* Qui vero beneficij magnitudinem non recordans ad deteriora delabitur, in isto diues grata Dei, & opulenta largitio paupertate tenuatur.

e ¶ *In omni sapientia & prudentia notum nobis faciens mysterium voluntatis suæ.*] Sapientiam & prudentiam esse diuersas Stoici quoque opinantur, dicentes: Sapientia est rerum diuinarum humanarumque cognitio: Prudentia vero tantum mortaliū. Iuxta hanc diuisionē possumus sapientiā inuisibiliū & uisibilium accipere, prudentiā v. tantum visibiliū. Quæritur itaque quomodo nobis Deus in omni sapientia & prudentia notū fecerit mysteriū voluntatis suæ. Et quidē primū simpliciter accipiendum quod mysteriū voluntatis eius, redemptio nostra sit per sanguinē filij ipsius, & remissio peccatorū, secundum diuitias gratiæ eius, quæ abundauit in nobis: Quod scil. nos in domini passione credentes (quæ est stultitia non credētibus) sapientiam possideamus atque prudentiam. Deinde quod per scripturas suas nobis notas fecerit vniuersa mysteria: quomodo primum cælum & terram machinatus sit, & omnia quæ intra ea sunt fecerit, ordinarit atque distinxerit, vt plasmatus homo, & vsque ad passionem Christi mundus impletus sit, quomodo ex visibilibus ea quæ sunt inuisibilia cognascantur. Ad extremum, quod etiam ea quæ in terra sunt, sapientia indigeant atque prudentia. Quotus enim quisque nostrum scit quid sit illud quod aues in aera suspendat, pisces in fluctib. non necet, hominum gressus promoueat, & rabiem incitet bestiarū. Sed qui diligens lector est statim nobis illud opponet: Si ex parte cognoscit Paulus, & ex parte prophetat, & nunc videt per speculū in ænigmate, quomodo vel ipsi vel Ephesijs in omni sapientia atque prudentia Dei mysterium reuelatum est. Hac itaq; necessitate compellimur

A

mutare ordinem lectionis,& facere. Secundum placitum voluntatis suæ, in laudem gloriæ gratiæ suæ, in qua gratificauit nos in dilecto in quo habemus redemptionem per sanguinẽ ipsius,remissionem peccatorum,secundum diuitias gratiæ eius,qua abundauit in nobis in omni sapientia & prudentia vt cum hucusque distinxerimus, quo scilicet, omnia sapientia & prudentia, ad superiora iungantur, deinceps inferamus: Notum faciens nobis mysterium voluntatis suæ secundum placitum suum. Potest autem & hac manente sententia, quod ex parte videant,& ex parte prophetent, nunc in omni sapientia & prudentia dici, reuelatum eis esse mysterium: Non quo ipsi in omni sapientia & prudentia mysterium didicerint: sed Deus in omni sapientia sua atque prudentia iuxta quod consequi poterant,eis mysterium reuelauerit.

Secundũ [a] placitum suum, quod proposuit in eo in dispensatione plenitudinis tẽporũ. Recapitulare [b] omnia in Christo, quæ in cœlis & quæ in terra sunt in ipso. In quo [c] & sorte vocati sumus,prædestinati secundũ propositũ eius, qui vniuersa operatur secundũ consiliũ voluntatis suę. Vt [d] simus in laudẽ glorię eius nos qui ante sperauimus in Christo, In quo [e] & vos audito verbo veritatis, euãgelij salutis vestrę, in

a ¶ *Secundum placitum suum, quod proposuit in eo in dispensatione plenitudinis temporum.* Supra dixerat, secundum placitum voluntatis suæ,nunc secundum placitum suum, voluntate detracta. Ibi προθεσιμῶν, id est, prædestinationem in adoptionem filiorum per Iesum Christum posuit, hic vero πρόθεσιν, id est, propositionem. Inter prædestinationem autem & propositum hi qui solent inter verba discutere, hoc asserunt interesse,quod prædestinatio alicuius rei multo ante in mente eius qui destinet,quid futurum sit,præfiguret.Propositum autem cum iam vicina sit machinatio,& pene cogitationem sequatur effectus. Quod vero ait: proposuit in eo,ad mysterium referendum est: Siquidem supra dixerat, *vt notum faceret nobis mysterium voluntatis suæ*,quod mysterium dispensatio est plenitudinis temporum,vt statuto tempore omnia compleantur. Quomodo enim hæres quamdiu paruulus est, licet ipsius bona sint,tamen nondum ei debetur hæreditas: ita & mysterium,quod prædestinatum fuerat à Deo in adoptionem filiorum eius,ante non potuit dispensari, nisi suo veniret tempore.De quo & alibi numero singulari Paulus ait: *Vt autem venit plenitudo temporis,misit Deus filium suum*,qui ante venire non potuit,nisi mysterium temporis impleretur.

b ¶ *Recapitulare omnia in Christo,quæ in cælis & quæ in terra sunt in ipso.*] Pro recapitulare in Latinis codicibus scriptum est, instaurare. Et miror cur ipso verbo Græco non vsi sint translatores,cum istiusmodi licentia,dialectica & philosophia,sicut in Græco habentur,assumptæ sint. Nam & oratores in epilogis vel ante epilogos in fine causarum, propter memoriam iudicum, & eorum qui audiere negotia, recordationem, id est, ἀνακεφαλαίωσιν solent facere: vt quæ prius latius disputarant breui postea sermone comprehendant,& vnusquisque recordari eorum incipiat, quæ audiuit. Sensus itaque in præsenti loco iste est. Omnis dispensatio,quæ & ante mundum & postea esse cœpit in mundo, tam inuisibilium quam visibilium creaturarum,aduentum Dei filij pollicebatur: Quod Adam qui de paradiso ejectus est, per Saluatorem reuocandus erat. Quod in fabricatione turris,linguarum vnitas scissa est: in Actibus apostolorum portendebat dona linguarum. Quod Isaac in typo domini crucem suam ipse portauit. Quod Samson sanctam comam nutriens,Dalilæ pauperis dilexit amplexus,& omnia cordis sui secreta confessus est,Saluatoris & ecclesiæ ex gentibus vere pauperis & egenæ mysterium significabat. In cruce itaque domini & in passione eius recapitulata sunt omnia,id est, vniuersa in hac ἀνακεφαλαιώσει supputata. Quod vt manifestius fiat,quotidianæ consuetudinis aliquod ponamus exemplum. Verbi causa: Viginti denarios erogaui, rursum quinque, & alios quindecim triginta quoque & ter decies,per diuersa tempora dedi: Hæc si in vnum voluero supputare,centenarij mihi numeri summa succrescit,& in vno numero habebo omnia quæ ante descripsi. Sic itaque vniuersa mysteria, & omnis dispensatio vetustatis, non solum quæ in terris, sed etiam quæ in cælis gesta est,in Christi passione completur. Cum enim semel mihi Christus passus fuerit,& sepultus,& resurrexerit, & ad patrem victor ascenderit,non necesse habeo veterem numerum, quia in vno omnia teneo. Diligenter attendite, quod non solum omnes historiæ scripturarum,quas in terra gestas Spiritus sanctus enumerat: sed etiam in cælestibus, quæ nobis occultæ sunt, in Christi recapitulata passione teneantur.

c ¶ *In quo & sorte vocati sumus, prædestinati secundum propositum eius, qui vniuersa operatur secundum consilium voluntatis suæ.*] Verbum hæreditatis & sortis, per quas in Christi partem venimus, ostendit nos de alia potestate ad aliam transmigrasse, & secundum illud quod in Deuteronomio scriptum est: *Quando diuidebat altissimus gentes, cum disseminaret filios Adam*,de angelorum ditione ad partem domini esse translatos. Et illi quidem aliena & sibi vel commissa vel vsurpata tenuerunt. Iste vero recepit sua, & *ascendens in altum captiuam duxit captiuitatem*, id est, eos qui ante capti fuerant in perditionem, ipse cepit ad vitam, vt reduceret in excelsum: & quodammodo est capta captiuitas, dum per secundam captiuitatem,qui prius capti fuerant,liberatur.Considerandum quod & hic προθεσις κατὰ πρόθεσιν, id est, prædestinatio & propositum simul positæ sint, iuxta quæ operatur omnia Deus secundum consilium voluntatis suæ. Non quo omnia quæ in mundo fiant,Dei voluntate & consilio peragantur (alioquin & mala Deo poterunt imputari) sed quo vniuersa,quæ facit,consilio faciat & voluntate,quod scilicet & ratione plena sint & potestate facientis. Nos homines pleraq; volumus facere consilio, sed nequaquam voluntatem sequitur effectus. Illi autem nullus resistere potest, quin omnia quæ voluerit faciat. Vult autem ea quæcumque sunt plena rationis atque consilij: vult saluari omnes, & in agnitionem veritatis venire. Sed quia nullus absque propria voluntate saluatur (liberi enim arbitrij sumus) vult nos bonum velle: vt cum voluerimus,velit in nobis & ipse suum implere consilium.

d ¶ *Vt simus in laudem gloriæ eius qui ante sperauimus in Christo.*] Si sperauimus tantum dixisset in Christo, & non præmisisset,ante sperauimus;quod Græce dicitur προηλπικότας,esset manifestior sensus,eos qui sperauerunt in Christo,sorte vocatos esse & prædestinatos secundum propositum eius,qui vniuersa operatur iuxta consilium voluntatis suæ. Nunc vero præpositionis adiectio, ad illam nos intelligentiam trahit, de qua superiùs disputauimus, exponentes hoc quod scriptum est: *Qui benedixit nos in omni benedictione spirituali, in cælestibus in Christo: sicut elegit nos in ipso ante constitutionem mundi, vt essemus sancti & immaculati coram ipso*:Quod scilicet sicut iam nos benedixerit omni benedictione spirituali in cælestibus, & elegerit ante constitutionem mundi: ita etiam nunc sperasse ante dicamur in Christo, ex eo tempore quo electi & prædestinati & benedicti sumus in cælestibus. Alius vero hoc dogma non sustinens, quod ante fuerimus & sperauerimus in Christo,quam in isto corpore degeremus, illo intelligentiã transferet: vt dicat,in aduentu domini Saluatoris, quando in nomine eius omne genu flectetur,cælestium,terrestrium, & infernorum:*& omnis lingua confitebitur, quia dominus Iesus Christus in gloria est Dei patris:* cum ei fuerint vniuersa subiecta: alios voluntate,alios necessitate subijciendos: & eos qui ante præsententiam maiestatis eius sperauerint in eum, futuros esse in laudem gloriæ eius,& vocati προηλπικότας: eos vero qui reperti fuerint necessitate credentes, eo tempore quo nec diabolus & angeli eius poterunt negare regnantem,esse sperantes, sed non in laudem gloriæ eius: Quod quidem & nunc ex parte videmus expleri: quia alia sit merces eius qui voluntate sequatur Deum,alia qui necesitate. Verumtamen siue per occasionem,siue per veritatem tantum Christus annuncietur: dummodo sciat & sperans & ante sperans, quod pro diuersitate spei diuersa sint præmia recepturi.

e ¶ *In quo & vos audito verbo veritatis, euangelij salutis vestræ in*, &c.] In quo haud dubium quin in Christo: Inter cæteros qui audierunt, vos quoque Ephesij verbum veritatis audistis, euangelium salutis vestræ: cui credentes, signati estis spiritu repromissionis sancto.Videtur autẽ iuxta ordinem lectionis non stare sententia:nec ei quod prælatum est. (In quo

Galat. 4. a

Genes. 3. d
Genes. 11. a
Actor. 2. a
Gen. 22. a
Iud. 16. d

Deut. 23. a

Psal. 97. d

1. Tim. 2. b

Phil. 2. b

E

& vos audito verbo veritatis euangelij salutis vestræ:) redditum aliquid quod sequatur: quia statim secundo ponitur, in quo: quod quia superfluum est, sublatum è medio potest textum reddere lectioni. Hoc autem patiebatur Paulus de nimio amore Christi: vt eum semper quem diligebat, etiam superfluè & extraordinarie nominaret. Quod potest absque nobis in omnibus epistolis eius lector diligens inuenire. Vnde & nũc secundo positum, in quo, ordinem deprehenditur turbasse sententiæ, & anteriorem propositionem reliquisse pendentem. Neq; vero parua laus Ephesiorum est, non prædicationem, sed verbum veritatis audisse. Si quidem inter prædicationem & verbum vetitatis multam esse distantiam,

2. Cor. 2. a

& in alia epistola legimus: *Et verbum*, inquit, *meum, & prædicatio mea, non in persuasibilibus sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus & virtutis.* Quæramus diligentius, vbi alibi scriptum sit, quod verbum quis audierit veritatis: vt ex collatione eorum possit perspicue Pauli sensus aperiri: vbi quoque euangelium nominatum sit, siue cum additamento siue absolute. Verbi gratia cum additamento, euangelium meum, & euangelium Iesu Christi, & euangelium æternum: vel quod nunc dicitur ad Ephesios, euangelium salutis vestræ. Absolutæ vero, vt cum loquitur de Luca, *Cuius laus in euangelio per omnes ecclesias.* Signatur autem qui audierit verbum veritatis & crediderit in eo, spiritu repromissionis sancto. Quia multi sunt qui audierunt, & increduli permanentes, nequaquam signaculum sancti spiritus consecuti sunt. Dicitur & ad principem Tyri: *Tu es signaculum similitudinis Dei.* Signaculum autem Dei est: vt quo modo primus homo cõditus est ad imaginem & similitudinem Dei: sic in secunda regeneratione, quicumq; spiritum sanctum fuerit consecutus, signetur ab eo, & figuram conditoris accipiat. Quærendum etiam vbi alibi scriptum sit: spiritus repromissionis sanctus: vel quid significet. Ego enim æstimo quia sicut spiritus sanctus sanctum facit eum cui fuerit infusus, & spiritus sapientiæ, sapientem, & intelligentiæ, intelligentem: & consilij, cautum atque consultum: & fortitudinis, fortem: & scientiæ, scientem: & pietatis, pium: & timoris, timidum, Deique timore trepidantem, ita & spiritus repromissionis vel spiritus Dei, sponsorem & Deum facit eum in quo habitauerit. Quo modo e contrario immundus spiritus immundum facit, & spurcam sibi domum præparat spurcus habitator: fornicationis quoque spiritus efficit scortatores, de quib. & propheta loquitur: *Spiritu fornicationis seducti sunt:* & nequam spiritus nequam facit homines atque peruersos, & dæmoniacus, dæmones: qualisque fuerit liquor, qui nouæ testæ infusus est, talem diu testa & odorem retinet & saporem.

Ecc. 18. c

Esa. 11. a

F

Osee. 4. e

a ¶ *Qui est pignus*, &c.] Pignus Latinus interpres pro Arrabone posuit. Non idipsum autem arrabo quod pignus sonat. Arrabo enim futuræ emptioni quasi quoddam testimonium & obligamentum datur. Pignus vero hoc est, ἐνέχυρον, pro mutua pecunia opponitur: vt cum illa reddita fuerit, reddenti debitum pignus à creditore reddatur: Rursum in eo vbi ait: *In redemptionem adoptionis*, non habet in Græco υἱοθεσίαν sed περιποίησιν: quam nos acquisitionem siue possessionem possumus dicere: nec tamen vim sermonis expressimus. Multa enim verba sunt, quæ nec de Græco in Latinum transferri valent, nec de Hebraico in Græcum, & reciproce nec de Latino in Græcum, nec de Græco in Hebræum. Quicumque igitur non tantum spiritum sanctum, sed spiritum sanctum repromissionis acceperit, simul consequetur & arrabonem hæreditatis, quæ hæreditas vita perpetua est. Et quo modo ex arrabone æstimatur qualis emptio futura sit, & quæ possessio: verbi causa: ex decem solidis, centum solidorum villa, & ex centum solidis mille solidorum possessio: ita ex varietate arrabonis hæreditatis quoque postea secuturæ magnitudo cognoscitur. Quãuis autem sanctus sit aliquis atque perfectus, & omnium iudicio beatitudine dignus putetur: tamen ad futuram hæreditatem nunc arrabonem est spiritus cõsecutus. Si autem arrabo tantus, quanta erit ipsa possessio? Quo modo autem arrabo, qui nobis tribuitur, non est extra nos, sed intra nos est: sic & ipsa hæreditas, hoc est regnũ Dei, quod intra nos est, in nobis versatur intrinsecus. Quæ enim potest esse maior hæreditas, quam contemplari & videre sensu pulchritudinem sapientiæ & verbi & veritatis & luminis, & ipsius ineffabilem & magnificam Dei considerare naturam, omniumque qui ad similitudinem Dei conditi sunt, substantiam contueri? Iste autem spiritus repromissionis sanctus, qui est arrabo hæreditatis nostræ, iccirco nunc sanctis datur, vt redimantur & copulentur Deo in laudem gloriæ ipsius. Non quod Deus laude alicuius indigeat, sed quod laus Dei laudatoribus prosit, & dum per singula opera maiestatem ipsius magnitudinemque cognoscunt, ad laudandum eum miraculo stuporis erumpant.

G

in quo & credẽtes signati estis spiritu sãcto promissionis: Qui[a] est pignus hereditatis nostræ in redemptionẽ adoptionis, in laudem gloriæ ipsius. [b] Propterea & ego audiens fidem vestrã in domino Iesu, & in omnes sanctos, nõ cessõ gratias agens pro vobis, memoriam vestri faciẽs in orationibus meis: vt Deus domini nostri Iesu Christi, pater gloriæ, det vobis spiritum sapientiæ & reuelationis in agnitione ei[9], illuminatos oculos cordis vestri. [c] Vt sciatis q̃ sit spes vocationis

b ¶ *Propterea & ego audiens*, &c.] Licet verbi ad verbum expressa translatio possit apostolum diligenti excusare lectori, quod videatur omnis sententiæ scatere contextus, & solœcismus fieri: tamen & in græco vitium sonat. Vnde & nos Græcis potius calumniatoribus respondentes, conabimur ita iuxta sensum temperare ordinem lectionis, vt dicamus: Audiens fidem vestram in domino Iesu, & in omnes sanctos eius, vidẽsque differentiam fidei vestræ in dominum & in omnes sanctos eius: non cessõ gratias agere, & memoriam vestri facere in orationibus meis: vt domini nostri Iesu Christi Deus, pater autem gloriæ, det vobis spiritum sapientiæ & reuelationis. Quod autem sequitur: illuminatos oculos cordis vestri: ita per hyperbaton reddi potest. Propterea & ego audiens fidem vestram in domino Iesu in agnitione eius, illuminatos oculos cordis vestri, & in omnes sanctos: non cessõ gratias agens pro vobis, memoriam vestri facere in orationibus meis: vt Deus domini nostri Iesu Christi, pater gloriæ, det vobis spiritum sapientiæ, & reuelationis in agnitionem, vt sciatis quæ sit spes vocationis vestræ, &c. Porro Deus domini nostri Iesu Christi, pater autem gloriæ, ita intelligendus, vt quo modo dominus noster Iesus Christus ipse est sermo, sapientia, veritas, pax, iustitia, fortitudo, ipse sit etiam gloria: secundum illud quod alibi dicitur: *Apparebit gloria* Dei: & in omni pene veteri lege scriptum est, super tabernaculum testimonij visam esse gloriam Dei. Et psalmista canit: *Exurge gloria mea, exurge.* Quæ gloria illuminans suo fulgore mundum, templum sibi de virginali vtero fabricatã est, cuius templi pater gloriæ efficitur Deus. Et vbi Christus glorificatus est, ibi tantum pater dicitur: vbi Iesus, ibi Deus eius absque additamento aliquo nominatur. Iste igitur Deus assumpti hominis, pater vero gloriæ, sapientiæ, veritatis, dat credentibus in filium suum spiritum sapientiæ & reuelationis vt sapientes fiant, & reuelata facie gloriam domini contemplentur. Quæ sapientia & reuelatio, cum eos sapiẽtes fecerint, & mysteria illis occulta aperuerint, statim sequitur vt habeant illuminatos oculos cordis. Et verbis præsentibus approbatur secundum exterioris membra hominis, etiam interioris hominis membra dici. Ecce enim manifeste cordis oculos appellauit, quos absq; sensu & mente intelligere non possumus: Huic & illud psalmistæ conuenit: *Illumina oculos meos, ne vnquam obdormiam in morte.* Et alibi: *Sapientis oculi in capite eius.* Si enim simpliciter oculos carnis accipimus, vtique non solum sapientis, sed etiam insipientis oculi in capite eius sunt. Caput itaque sapientis, sensus accipitur: quia alio verbo mens & animus & principale cordis appellatur. Quod vero ait, in agnitione eius id est, ἐπιγνώσει αὐτοῦ, quidam sic intelligunt, vt inter γνῶσιν & ἐπίγνωσιν, hoc est, inter notionem & agnitionem illud interfit: quod notio eorum sit quæ ante non scimus, & ea postea scire cœpimus. Agnitio vero eorum quæ prius scientes deinceps scire desiuimus, eorumq; postea recordamur, & priorem quãdam vitam in cælestibus suspicantur, postquam in corpora ista deiecti, & obliti Dei pattis, nunc eum per reuelationem cognouimus secundum illud: *Reminiscentur, & conuertentur ad dominum omnes fines terræ*, & cætera his similia replicantes.

H

Leui. 9. d
Num 9. c
Psal. 66. b

Psal 12 b
Eccl. 2. b

Psal. 21. f

c ¶ *Vt sciatis quæ sit spes vocationis eius*, &c.] cui semel iuxta orationem Pauli datus fuerit spiritus sapientiæ & reue-

A

lationis, vt apertis oculis cordis aſpiciat, iſte ſciet quæ repoſita ſunt vocatis, & quæ ſperanda ſanctis Dei: quæ abundanter & large his qui hæreditatem ipſius ſuſtinent, eſt daturus. Ad quam notitiam magnitudo virtutis Dei eſt neceſſaria in his, qui iuxta ſimilitudinem Pauli, credentes vocantur, per quam operatus eſt Deus in Chriſto Ieſu, quem à mortuis reſuſcitauit. Dupliciter autem intelligenda hæreditas, ſiue quod primogenitus omnis creaturæ hæreditas ſit animæ domini noſtri Ieſu Chriſti, & eius qui ex corpore & anima aſſumptus eſt hominis, noſque cum hæreditate animæ hæreditemus Deum verbũ: ſiue quod in Chriſto hæreditas noſtra ſit, patris & filij & ſpiritus ſancti vna diuinitas: Vt quo modo vocatur hæreditas domorum atque villarum, ea ipſa quæ ab hæredibus poſſidentur: ſic ipſe Deus hæreditas credentium ſit atque ſanctorum. Scriptum eſt & in veteri teſtamento: *Filijs autem Leui non dabitis hæreditatem in medio fratrum ſuorum: quia ego pars eorum.* Et alibi: *Dominus hæreditas eorum eſt.* Et ſanctus qui extra Deum nihil habere ſe nouit, audacter loquitur: *Pars meæ dominus.* Et: *Tu es pars hæreditatis meæ & calicis mei.* Non ergo parui ſtudij eſt vt ſciamus ſpem vocationis & diuitias gloriæ hæreditatis Dei in ſanctis. Ea quippe indigemus, ad hæc cognoſcenda, virtute, qua etiam in filio ſuo Deus vſus eſt ſuſcitando: quem ſuſcitauit non ſemel, ſed ſemper à mortuis, & fecit eum in mortuis liberum, nulla mortis contagione maculatum. Quotidie Chriſtus reſurgit ex mortuis: quotidie in pœnitentibus ſuſcitatur. Non quo non habuerit etiam ſecundum carnem poteſtatem animæ ſuæ ponendæ, & iterum reſumendæ eius (nemo quippe tollit eam, niſi ponat illam à ſemetipſo) ſed quo iuxta diſpenſationem carnis & filij, homo & filius à Deo & patre ſuſcitatus eſſe dicatur.

Num. 18. c
Ioſue 13. b
Deut. 18. a
Pſal. 72. d
& 15 b

Ioan. 10. a

tionis eius, & quæ diuitiæ gloriæ hæreditatis eius in ſanctis: & quæ ſublimis magnitudo virtutis eius in nos qui credimus ſecundũ operationẽ potentiæ virtutis eius, quam operatus eſt in Chriſto, ſuſcitans illum à mortuis. [a] & ſedere eũ faciens ad dexterã ſuam in cœleſtib. ſuper omnem principatum, & poteſtatem, & virtutẽ, & dominationem, & omne nomẽ quod nominatur nõ ſolum in hoc ſæculo, ſed etiã in futuro. [b] Et omnia ſubiecit pedib. eius: & ipſum dedit caput

mina, principatum loquor, & poteſtatem, virtutem & dominationem, ſcripta repererit, & in medium vnde protulerit. Neque enim fas eſt eum, qui diuina lectione fuerat inſtructus, aliquid locutum putare, quod in ſanctis voluminibus nõ habetur. Arbitror itaque illum aut de traditionibus Hebræorum ea quæ ſecreta ſunt, in medium protuliſſe: aut certe, quæ quaſi iuxta hiſtoriam ſcripta ſunt, cum intelligeret legem eſſe ſpiritualem, ſenſiſſe ſublimius: & quod de regibus atque principibus, ducibus quoque, tribunis & centurionibus, in Numeris, & in Regnorum libris refertur: imaginem aliorum principum regumque cognouiſſe: Quod ſcilicet in cœleſtibus ſint principatus, ſint poteſtates, ſint dominationes atque virtutes, & cætera miniſteriorum vocabula, quæ nec nos poſſumus nominare: nec ipſum Paulum puto, vt in graui corpuſculo conſtitutum, enumerare valuiſſe. Si autem ſunt principatus & poteſtates, & virtutes & dominationes, nec eſſe eſt vt & ſubiectos habeant & timentes ſe, & ſeruientes ſibi, & eos qui ſua fortitudine roborentur. Quæ diſtributiones officiorum non ſolum in præſentiarum, ſed etiam in futuro ſæculo erunt, vt per ſingulos profectus & honores & aſcenſiones & deſcenſiones, vel creſcat aliquis vel decreſcat, & ſub alia atque alia poteſtate, virtute, principatu, & dominatione fiat. Nos homunculi cito in cinerem & puluerem diſſoluendi, ſi conſenſu hominum leuemur in reges, tantas habemus miniſtrorum diuerſitates, & multitudines, quantas facilius poſſumus ſentire quam dicere: Verbi cauſa: quod Præfectus in parte ciuili, iudices, prouincias, & ordinem ſuum habeat: rurſum militia, in tot comites, duces, tribunos, & multiplicem ſcindatur exercitus: & putamus Deum, dominum dominorum, & regem regnantium, ſimplici tantum miniſterio eſſe contentum?

B

a ¶ *Et ſedere eum faciens ad dexteram ſuam in cœleſtibus ſuper*, &c.] Per humanam ſimilitudinem, Dei potentiam demõſtrauit, nõ quo ſolium ponatur, & Deus pater in eo ſedeat, ſecumq; filiũ habeat reſidentem: ſed quo nos aliter iudicantem atq; regnantem niſi per noſtra verba intelligere nequeamus. Ad hoc pertinet & illud, quod in centeſimonono pſalmo ſcriptum eſt. Dixit dominus domino meo: ſede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum. Si enim iuxta regnantis habitum filius ad patris dexteram ſedet: neceſſe eſt vt iuxta eandem ſimilitudinem maior ſit ab eo qui in ęqua parte conſederit. Quod vt ſciamus aliter intelligi quam littera reſonat, idem pſalmus in conſequentib. docet, dicens: *Tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec. Dominus à dextris tuis.* Quo modo enim cum filius patri ad dexteram ſedeat, rurſum pater à dextris eius eſſe perhibetur? Aut qua ratione terra ſcabellum eſt pedum eius, & cœlum thronus ipſius: cum & terram ſecundum Etaiam pugillo continere dicatur, & cœlum palmæ extentione metiri? Non enim poteſt intra id eſſe quod ab eodem continetur: nec in manu incluſum tenere, à quo ipſe iuxta ſedentis habitum circundetur. Sicut ergo proximum eſſe Deo, vel ab eo procul recedere, non ſecundum locorum ſpacia, ſed iuxta merita ſentiendum eſt, quod ſancti iuxta eum ſint, peccatores vero (de quibus ait propheta dicens: *Ecce qui elongant ſe à te, peribunt*) ab omni eius vicina ſubmoueantur: ſic & in dextris vel in ſiniſtris Dei eſſe, accipiendum eſt: quod ſancti à dextris eius ſint, peccatores vero à ſiniſtris, Saluatore quoque idipſum in euangelio comprobante, cum oues à dextris, hœdos eſſe memoret à ſiniſtris. Sed & ipſum verbum ſedere, regni ſignificat poteſtatem: per quam beneficium eis Deus tribuit, ſuper quibus ſedere dignatur, quod ſcilicet regat eos, & in curru ſuo habeat, & ad nutum proprium vaga prius & libera colla conuertat. Poſt hæc quæritur, quo modo id quod ſequitur, poſſit intelligi: Super omnem principatum, & poteſtatem, & virtutem, & dominationem, & omne nomen quod nominatur non ſolum in hoc ſæculo, ſed etiam in futuro. Et quidem de dextris ac ſiniſtris, & de ſeſſione iam dictum eſt. Nunc quærendũ vbi Apoſtolus hæc quatuor no-

Eſa. 40. c

Pſal 72. d

Matt. 25. c

b ¶ *Et omnia ſubiecit ſub pedibus eius*, &c.] Huic videtur illud eſſe contrarium, quod alibi ſcribitur: Necdum enim ei videmus omnia ſubiecta: Sed & illud: *Oportet enim illum regnare donec ponat omnes inimicos ſub pedibus eius.* Si enim nec dum ei ſubiecta ſunt omnia, & oportet eum regnare donec ei ſubijciantur omnia: quo modo nunc ſub pedibus eius Deus vniuerſa ſubiecit, maxime cum & in alio loco Paulus ipſe teſtetur: *Cum autem ei ſubiecta fuerint omnia, tunc & ipſe filius ſubijcietur ei, qui ſibi ſubiecit omnia, vt ſit Deus omnia in omnibus?* Ergo aut ſecundum præſentiam id quod futurum eſt, quaſi iam factum eſſe commemorat: iuxta ſenſum quem ſupra expoſuimus, vbi ait: *Benedixit nos in omni benedictione ſpirituali in cœleſtibus in Chriſto.* Aut certe ſi de præterito ſentiẽdum eſt: ſic debemus accipere, quod etiam ea quæ non ſunt ei voluntate ſubiecta, naturæ conditione deſeruiant: Verbi cauſa, dæmones, Iudæi, atque gentiles. Non enim ſeruiunt Chriſto, nec ſubiecti ſunt pedibus eius, & tamen, quia ab eo in bonam partem creati ſunt, ſubditi ſunt poteſtati eius inuiti: tametſi aduerſum eum repugnent liberi arbitrij voluntate. In hunc ſenſum & illud quod ſequitur coaptatur. *Et ipſum dedit caput ſuper omnia eccleſiæ, quæ eſt corpus ipſius.* Quo modo enim caput plurima ſibi habet membra ſubiecta, è quibus ſunt nonnulla vitioſa & debilia: Ita & dominus noſter Ieſus Chriſtus, cum ſit caput eccleſiæ, habet membra eos omnes qui in eccleſia congregantur, tam ſanctos videlicet quã peccatores: ſed ſanctos voluntate, peccatores vero ſibi neceſſitate ſubiectos. Atque ita fit vt etiam inimici ſubiecti ſint pedibus eius. Quapropter in eo quod ait, omnia: videtur facere quæſtionem. Nam illud quod dictum eſt: *Sed à dextris meis, donec ponam inimicos tuos ſub pedibus tuis.* Et alibi: *Oportet enim eum regnare, donec ponat omnes inimicos ſub pedibus eius:* non magnopere quærit interpretem, vt ea quæ inimica ſunt, cum fuerint ſuperata, ſubijciantur pedibus eius, & in victoris tranſeant poteſtatem. Cur autem omnia, id eſt, angeli, throni, dominationes, poteſtates, & virtutes cæteræ, quæ numquam fuerunt contrariæ Deo, eius pedibus ſubijciantur, videtur obſcurum. Poteſt itaque reſponderi, quod abſque peccato nullus ſit, & ſydera ipſa non ſint

D

Hebr. 2. b
1. Cor. 15. d

2. Cor. 15.

Sup. eod. n

Pſal. 109.
1. Cor. 15. d

Iob. 14. a
& 25. b

munda

munda coram Deo omnisque creatura paueat creatoris aduẽtum. Vnde & crux Saluatoris non solum ea quæ in terra, sed etiã ea quç in cœlis erant, purgasse perhibetur. Alius verò, omnia, non ad vniuersitatem, sed ad ea tantum refert, de quibus disputatum est: vel hoc modo, omnis ciuitas conclamauit: non quo aliquis tacens, in vrbe non fuerit, sed ex parte, maxime etiam ea quæ minora sunt appellantur, & ipse Paulus apostolus: *Omnes*, inquit, *sua quærunt, non ea quæ sunt Dei.* Et: *Omnes me dereliquerunt.* Non quod Timotheus & cæteri discipuli, qui illo tempore quo epistolæ scribebãtur cũ eo erant, illum reliquerint: sed iccirco, quia à pluribus sit desertus, ab omnibus, id est, à maxima parte desertum se esse conqueritur. Simile huic quid & in psalmo sonat: *Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt: non est qui faciat bonum, non est vsque ad vnum.* Si enim omnes declinauerunt, ergo declinauit & ipse qui loquitur. Et alibi: *Ego dixi in excessu mentis meæ: omnis homo mendax.* Aut enim verum est hoc quod dixit, aut falsum. Si omnis homo mendax est: ergo mendax est & ipse qui loquitur. Si autem mendax est & ipse qui loquitur: ne hoc quidem quod ait verum est, omnem hominem esse mendacem. Porro si vera sententia est, omnes sic accipiendi sunt, vt supra diximus, quod magna pars hominum mentiatur. Scribit & alibi Apostolus: *Docentes omnem hominem*: & rursum, *Commonentes omnem hominem*: non quod omnes homines docuerit (quanti enim sunt, qui vsque hodie nec doctrinam apostoli audiere, nec nomen?) sed quod eos omnes doceat & admoneat, qui in ecclesia sunt, & cupiunt scire quæ Dei sunt. Sequitur: *Plenitudo eius, qui omnia in omnibus adimpletur.* Quod quidem sic accipiendum, quemadmodum & illud: *Tunc subiicietur ei qui sibi subiecit omnia, vt sit Deus omnia in omnibus.* Nunc enim Deus per partes in singulis est: in alio iustitia, in alio castitas, in alio temperantia, in alio sapientia, in alio fortitudo: & difficile est etiam in sanctis viris atque perfectis omnes pariter esse virtutes. Cum autem in fine rerum & consummatione mundi, ei fuerint vniuersa subiecta, adimplebitur omnia in omnibus: vt iuxta id quod Deus est cunctis virtutibus plenus, omnia in omnibus adimpleatur, & sint vniuersi habentes omnia, quæ ante singula singuli possidebant. Sed & hoc quod ait: *Et ipsum dedit caput super omnia ecclesiæ, quæ est corpus ipsius, plenitudo eius, qui omnia in omnibus adimpletur*: nõ solum hominum, sed etiam angelorum, cunctarumq; virtutum & rationabilium creaturarum ecclesia intelligi potest. Nec non & hoc: *Qui omnia in omnibus adimpletur*: nequaquam ita vt resonat accipiendum. Non enim ait: Qui omnia in omnibus adimplet: *sed qui omnia in omnibus adimpletur.* Siquidem aliud est implere, aliud impleri: quia in altero agentis, in altero patientis est verbum. Sicut ergo adimpletur imperator, si quotidie eius augeatur exercitus, & fiant nouæ prouinciæ, & populorũ multitudo succrescat: Ita & dominus noster Iesus Christus in eo quod sibi credunt omnia, & per dies singulos ad fidem eius veniunt, ipse adimpletur in omnibus, sic tamen vt omnia adimpleatur in omnibus, id est, vt qui in eum credunt, cunctis virtutib. pleni sint, & iuxta euangelium faciant eum proficere ætate, sapiẽtia, & gratia non solum apud Deum, sed & apud homines.

Phil. 2. c
2. Tim. 3. c

Psal. 13. a

Psal. 30. g

Col. 1. d
Ibidem.

1. Cor. 15. d

Luc. 2. g

CAPVT II.

Et a vos cum essetis mortui delictis & peccatis vestris, in quibus aliquando ambulastis secundum sæculum mundi huius, secundum principem potestatis aeris, spiritus, &c.] Antequam de singulis verborum sensibus disputemus, videtur nobis ita lectionis ordo reddendus: *Et vos cum mortui essetis delictis & peccatis vestris, conuiuificauit Christo Deus, qui dues est in misericordia, propter multã charitatem suam qua dilexit nos: cum essemus mortui delictis, in quibus aliquando ambulauimus secundum sæculum mundi huius, secundũ principem potestatis aeris, spiritus qui nunc operatur in filiis diffidentiæ: in quib. & nos omnes conuersati sumus aliquãdo in desideriis carnis nostræ, facientes voluntates carnis & mentium, & eramus natura filij iræ: cõuiuificauit nos Christo*, vt ἀπὸ κοινοῦ, subaudiatur quasi bis dictũ, & caput super omnia ecclesiæ, quæ est corpus ipsius plenitudo eius, qui omnia in omnibus adimpletur.

CAPVT II.

Et[a] vos cum essetis mortui delictis & peccatis vestris, in quibus aliquando ambulastis secundum sæculum mundi huius, secundũ principem potestatis aeris, spiritus qui nunc operatur in filijs diffidentiæ: in quib. & nos omnes cõuersati sumus aliquãdo in desideriis carnis nostræ, faciẽtes volũtates carnis, & mentiũ, & nos conuiuificauit Christo. Coniunctionem vero causalem in eo loco in quo ait: Deus autem qui dues est in misericordia: arbitramur aut ab indoctis scriptoribus additam, & vitiũm inoleuisse paulatim: aut ab ipso Paulo, qui erat imperitus sermone, & non scientia superfluè vsurpatam. Manifestè autem mors animæ dicitur esse peccatũ, ex eo quod ait: *Et vos cum essetis mortui delictis & peccatis vestris*: iuxta illud quoq; quod in Ezechiele scriptum est: *Anima quæ peccauerit, ipsa morietur.* Et quia delicta quæ græce παραπτώματα nuncupantur, iuxta eiusdem linguæ etymologiam, proprie verbum est scripturarum, licet delicta πλημμέλειαι rectius transferantur. Quærimus quid significent, quo ve distent à peccatis: id est, quid interfit inter παραπτώματα καὶ ἁμαρτίας. Aiunt enim quod παραπτώματα, quasi initia peccatorũ sint: cum cogitatio tacita subrepit, & ex aliqua parte conniuentib. nobis, nec dum tamen nos impulit ad ruinam. Vnde & in octauodecimo psalmo scribitur: Delicta, hoc est, παραπτώματα, quis intelligit: quia scilicet difficile sit radices & initia intelligere peccatorum. Peccatum vero esse, cum quid opere consummatum peruenit ad finem. Quærimus quoque quid sit. In quibus aliquando ambulastis secundum sæculum mundi huius: vtrum nam & aliud sæculum sit, quod non pertineat ad mundum istum, sed ad mundos alios: de quibus & Clemens in epistola sua scribit: Oceanus, & mundi qui trans ipsum sunt? An vnus iste mundus sit, qui ab initio sæculi, quo factus est Adam, vsque ad terminum suum voluatur & transeat. Vel certe mundus alio nomine appelletur princeps aeris huius, qui nunc operatur in filijs diffidentiæ. Scribitur & ad Galatas: *Vt eruat nos de præsenti sæculo nequam.* Et in hac eadem epistola: *Redimentes tempus, quoniam dies mali sunt.* Et dies Iacob modici dicuntur & pessimi: siue quod tempus vitæ istius, per quod clausi tenemur in sæculo, graue sit & laboriosum, siue quod ipse Satanas mundi huius, vt supra diximus, & sæculi vocabulo nuncupetur. De quo statim in sequentibus, secundum principem, inquit, potestatis aeris, spiritus qui nunc operatur in filiis diffidentiæ. Princeps quippe aeris, & spiritus potestatis, qui in aere isto est, diabolus intelligitur, qui nunc operatur in filijs diffidentiæ. In his enim qui domino credunt non potest operari. De quo & infra ait: *Non est nobis pugna aduersus carnem & sanguinem, sed aduersum principatus & potestates, aduersus rectores tenebrarum istarum, aduersus spiritualia nequitiæ in cœlestibus.* Non quo diabolus & satellites eius, qui per mundum istum vagantes peccata hominibus insinuant, in cœlo versari queant, de quo ob sua merita corruerunt, sed cœlum dicitur aer iste, qui supra nos est, iuxta illud Saluatoris eloquium: *Considerate volatilia cœli,* & cætera. Manifestum quippe est, quod volatilia non per cœlum volitent, sed per aerem. Sequitur: *In quibus & nos omnes conuersati sumus aliquando in desideriis carnis nostræ, facientes voluntates carnis & mentium.* Quod ait, in quibus, ad delicta referendum est. Superius enim quia duo pariter posuerat: Et vos cum essetis mortui delictis & peccatis vestris, & ad peccata retulerat dicens: in quibus aliquando ambulastis, ad delicta vero nihil tale videbatur sequutum, quod sensum possit explere: nũc ait, in quibus delictis & nos omnes conuersati sumus: simulque ne in eo quod dixerat, & peccatis vestris, in quibus aliquando ambulastis, sed per superbiam à peccato videretur excipere, adiunxit, in quibus & nos omnes conuersati sumus. Qui autem conuersatum esse se dicit, de præteritis delictis & non de præsentibus confitetur. Conuersati sumus, inquit, aliquando, non in vno desiderio, sed in desiderijs carnis nostræ: *Caro* quippe *desiderat aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnẽ.* Facientes nõ vnã voluntatẽ carnis, sed plures, & non solũ voluntates carnis, sed etiã mentiũ, pro quo in Latinis codicib. habetur, cogitationum. Inter peccatũ autem carnis & mentium, hoc esse puto, ϕ carnis peccatũ, est impudicitia atq; luxuria, & ea quæ per ministerium eius in libidinib. explentur, Mentium vero delictũ, ad dogmata pertinet contraria veritati & hæreticam prauitatẽ, ita vt possimus dicere pleroſque hæreticorum (quãquam hoc

Ezec. 18. a

Gal. 1. a
Infr. 5. a
Gen. 4. c

Infr. 6. b

Matt 6. d

Gal. 5. c

διανοιῶν.

A

rarum sit) voluntates mentium facere, & non voluntates carnis, & multos contra ecclesiasticos, carnis & non mentium facere voluntates, & esse plures qui & carnis & mentium pariter faciant voluntates. Hæc autem diximus, non quo & hæretici carnis non faciant voluntates (plura quippe apud eos corporis sunt vitia quã apud nostros) sed vt exemplo posito, facilius quod volebamus possit intelligi. Et eramus, inquit, natura filij iræ, sicut & cæteri. Respondeant hæretici, qui diuersas naturas esse contendunt, quomodo Paulus (quem vtique spiritualis naturæ esse non dubium est) fuerit natura filius iræ, sicut & cæteri, qui adhuc in errore sunt positi. Nos vero dicimus esse primum omnes homines natura filios iræ, vel propter corpus humilitatis corpusque mortis, & quod ab adolescentia mens hominum apposita sit ad malitiam. Vnde & Salomon ait: *Non est iustus in terra, qui faciat bonum & non peccet.* Vel quod ex eo tempore quo possumus habere notitiam Dei, & ad pubertatem venimus, omnes, aut opere, aut lingua, aut cogitatione peccemus. *Eramus igitur natura filij iræ sicut & cæteri*, & omnes sancti qui ab ira sanguine Christi redempti sunt. Si enim Paulus qui iuxta iustitiam quæ in lege fuit, irreprehensibiliter est conuersatus, dicit se natura fuisse filium iræ, cur timeamus etiam retro sanctos viros filios iræ fuisse testari. De quibus omnibus vere dici possit: *Cum autem venit mandatum, peccatum reuixit, ipsi vero mortui sunt.* Filius autem iræ sic accipiendum, vt filios perditionis, filios iniquitatis, filios mortis. Non quo aliqua ira, mors, iniquitas & perditio subsistat in natura sua, quæ filios habeat, sed quo filij dicantur eius rei quæ operetur in singulis: Sicut filij appellantur gehennæ, qui gehennæ ignibus consumendi sunt. Alius iræ filios sic vocatos putat vt filios diaboli. Diabolus enim perditio est, & ira, & mors. Deuorauit mors inualescens, & nouissimus inimicus destruetur mors: & ad ipsum diabolum, perditio factus es. Factus inquit propria voluntate, non ab initio sic creatus. Quomodo igitur mors dicitur, ex eo quod inuidia diaboli mors introiuit in orbem terrarum, & per illum sunt mortui, qui ante viuebant, & perditio, quod perdat quoscunque deceperit: Sic & ira dicitur, propter eam quam exercet aduersum hominem feritatem. Sunt qui illud in Regnorum libris, quando Dauid numerauit populum Israel, iram in se Dei prouocans, scriptura dicente: *Et apposita est ira Dei succendi in Israel, & incitauit Dauid in eis dicens*, iram domini diabolum significare putent: etenim iuxta græcæ linguæ proprietatẽ non dixit genere fœminino, ira Dei λέγουσα, hoc est, quæ diceret, sed ira Dei λέγων, id est, qui diceret, genere masculino: mittit siquidem dominus iram & furorem suum per angelos pessimos. *Deus* ergo *qui diues est in misericordia*, & diues propter charitatẽ suam, qua dilexit hominum genus, & charitatem non simplicem, sed multam, cum essemus mortui propter delicta nostra, viuificauit nos, & non solum viuificauit (parum quippe hoc erat bonitati & magnitudini eius) sed viuificauit cum Christo Iesu, vnam atque eandem nobis tribuens vitam habere cum Christo. Quidam pro eo quod nunc exposuimus: *Et eramus natura filij iræ*: pro natura, prorsus siue omnino: quia verbũ ambiguum est, transtulerunt. Quod & si sic sonet, iuxta ea quæ diximus, exponendum est.

a ¶ *Gratia saluati estis.*] Si non sunt dignæ passiones huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis: gratia magis sumus quam opere saluati. Nihil enim possumus domino retribuere pro omnibus quæ retribuit nobis.

b ¶ *Et coexcitauit, simulque fecit sedere in cœlestibus in Christo Iesu.*] supra dixerat, quod suscitauerit Deus Christum à mortuis, & sedere fecerit ad dexteram suam in cœlestibus, super omnem principatum, & potestatem, & virtutem, & dominationem, & omne nomen quod nominatur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro. Nunc vero addidit: quia & nos suscitauerit cum eo, & sedere fecerit in cœlestibus ad dexteram suam. Quæritur ergo: quo modo Deus qui nos saluos fecit & suscitauit, simul fecerit sedere cum Christo. Et quidem qui simplicius est responsurus, hoc asserit: quod iuxta præscietiam Dei id quod futurum est, quasi factum esse iam dixerit. Et quia mos iste sit scripturarum, vt interdum futura, tempore præterito declinentur: Verbi causa, de cruce domini: *Foderunt manus meas & pedes.* Et alibi de passione eius: *Quasi ouis ad victimam ductus est*: & adhuc de iniurijs flagellorum: Liuore eius nos sanati sumus. Et ibidem: *Ab iniquitatibus populi mei ductus est in mortem.* Hoc autem ideo, ne quia futura semper incerta sunt hominum, spes fluctuet & vacillet, ea quæ Deus futura cognouit (apud quem nihil ambiguum est) quasi iam facta memorantur: Vt quia præterita secundum philosophos quoque fieri infecta non possunt: qui audierunt, quasi iam facta habeant, quæ futura sunt. Alius vero qui resurrectionem & regnum Christi spiritualiter intelligit, non deliberauit dicere, iam sanctos sedere, & regnare cũ Christo: Quo modo enim nequaquam in carne sanctus est, cum viuat in carne, & habet conuersationẽ in cœlestibus cum gradiatur in terra, & caro esse desistens, totus vertatur in spiritum: Ita eum in cœlestibus sedere cum Christo: *Regnum* quippe *Dei intra nos est*: & vbi fuerit thesaurus noster, ibi erit & cor nostrum: firmique & stabiles sedemus cũ Christo sapientia, verbo, iustitia, veritate. Potest autem & hoc dici, vt quo modo arrabonem spiritus sancti accepimus, necdum totam eius plenitudinem consecuti: sic & sedere nos cum Christo atque regnare, necdum perfectam sessionem in cœlestibus obtinentes.

c ¶ *Vt ostenderet in sæculis superuenientibus abundantes diuitias gratiæ suæ in bonitate super nos in Christo Iesu.*] Quanta sit beneficij magnitudo, & quam multiplex gratia, qua nos dominus de sæculi istius perturbationibus liberatos sedere fecit & regnare cum Christo, hinc vel maxime comprobatur, quod in futuris sæculis non vno, sed omnibus suam cunctis rationabilibus creaturis super nos ostensurus est gloriam, suasque diuitias monstraturus. Quod nos, qui quondam lege tenebamur inferni, & propter vitia atque peccata, vt operibus carnis, ita eramus & supplicijs destinati, nunc in Christo regnemus, sedeamusque cum eo. Sedeamus autem non in humili quocunq; loco, sed super omnem principatum & potestatem, & virtutem & dominationem, & omne nomen, quod nominatur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futurõ. Si enim Christus suscitatus à mortuis, sedet ad dexteram Dei in cœlestibus supra omnem principatum & potestatem & virtutem, & cætera, & nos sedemus, regnamusq; cum Christo: necesse est vt super his quæ sedet ille, sedeamus. Sed qui diligens lector est, statim requirit & dicit: quid ergo, maior homo angelis & cunctis in cœlo potestatibus? Quod quia periculosum est respondere: principatus & potestates & virtutes & dominationes, & omne nomen quod nominatur non solum in hoc sæculo, sed etiã in futuro (maxime quia omnia Christi subiecta sunt pedibus) non ad bonam partem sed ad contrariam referret: vt dicat eas esse angelos refugas, & principem mundi istius, & luciferum, qui mane oriebatur: super quibus sancti cum Christo in fine sessuri sunt: illis quoque tribuentes beneficium, qui nunc infreni, & male libertate sua abutentes passim vagentur, & per præcipitia corruant peccatorum. Cum autem tales habuerint sessores: iuxta sedentium voluntatem incipient gubernari. Alius vero hoc quod ait: Vt ostenderet in sæculis superuenientibus abundantes diuitias gratiæ suæ in bonitate supra nos, in Christo Iesu: ad illam intelligentiam transferet, quod non simus merito nostro, sed gratia eius saluati, & maioris bonitatis iudicium sit pro peccatoribus magis quam pro iustis mori. Pro bono enim forsitan quis audeat interire: & daturus nobis sit, *quæ nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt.* Quæ omnia ex parte iam dederit in Christo Iesu: quia nullum absq; Christo bonum dici potest.

d ¶ *Gratia enim estis saluifacti per fidem.* &c.] Ideo, inquit, abundantes diuitias gratiæ suæ, in bonitate in superuenturis sæculis ostensurus est: quia gratia saluifacti estis per fidem, non per opera. *Et* hæc ipsa fides non est ex vobis, sed ex eo qui vocauit vos. Hoc autem ideo, ne forsitan nobis cogitatio occulta subrepeteret: si per opera nostra saluati non sumus, certe vel per fidem saluati sumus, & alio genere nostrũ est quod saluamur.

Addidit

C

Psal.11.d Esa.53.c Ibidem. secundum LXX. ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου ἤχθη εἰς θάνατον.

Gen.8.d Eccle.7.c

B

Esa.25.c. Sec.70. 2.Cor.15.b Ezec.28.d Sec.70. Sap.2.b

Reg.24.2 Sec.70.

καὶ προσέθετο ὀργὴν κύριος, ἐκκαῆναι ἐν ἰσραὴλ: καὶ ἐπέστησε τὸν Δαυὶδ ἐν αὐτοῖς λέγων.

Rom.8.d

Psal.115.a

Luc.17.c Matth.6.c

D

Rom.5.a 1 Cor.2.b

E

Addidit itaque & dixit, fidem quoque ipsam non nostrę voluntatis esse, sed Dei muneris. Non quòd liberum homini tollatur arbitrium, & secundū illud Apostoli ad Romanos, non sit currentis neq; volentis, sed miserentis Dei: verùm quòd arbitrij ipsa libertas Deum habeat auctorem, & ad illius beneficium cuncta referātur, cum etiam bonū nos velle ipse permiserit. Hoc autem totum propterea, ne quis glorietur à semetipso, & non à Deo se esse saluatum.

Rom. 9.c

a ¶ *Ipsius enim sumus factura creati in*, &c.] Reddidit causas quare gratia saluati sumus per fidē, & hoc ipsum non ex nobis, sed ex munere Dei, dicens: Ipsius enim factura sumus: hoc est, quod viuimus, quod spiramus, quod intelligimus, & credere possumus, ipsius est, quia ipse conditor noster. Et diligenter obserua: quia nō dixerit, ipsius figuratio sumus atque plasmatio, sed ipsius factura sumus. Plasmatio quippe originem de terræ limo trahit. Factura verò iuxta similitudinem & imaginem Dei sumpsit exordium. Quod in centesimo quoque octauodecimo psalmo simul positum diuersa significat: *Manus tuæ fecerunt me, & plasmauerunt me.* Factura primum locū tenet: deinde plasmatio. Et quia creationis & conditionis & nomen ad magna semper solet opera copulari: verbi causa, illa vrbs condita est, & ab initio creatus est mundus: & vnusquisq; sanctorum per varia dogmata atq; virtutes, in semetipso mundus est totus: propterea nunc creati in Christo dicimur, & creati in operibus bonis, siue quæ ipsi fecimus, vel facturi sumus: siue in alijs creaturis, ad quæ nostra conuersatio transferenda est: vt quæ præparauit Deus in illis ambulemus, spe magna iam nobis data: dum in his ambulaturi sumus, quæ Deus magnopere præparauit. Et quia semel ad nomen creaturæ venimus, & sapiētia in prouerbijs Salomonis dicit se creatam, initium viarum Dei: multique timore, ne Christum creaturam dicere compellantur, totum Christi mysterium negant: vt dicant non Christum in hac sapientia, sed mundi sapientiam significari: Nos liberè proclamamus non esse periculum eum dicere creaturam, quem vermem & hominem & crucifixum & maledictionē, tota spei nostræ fiducia profitemur: maximè cum ex duobus versiculis, qui præcedunt, ipsa sapientia promittat se esse dicturam, quæ post sæcula sunt. Cùm autem sæcula Christus fecerit, & quæ deinceps loquitur, ea sint quæ post sęcula dicturā se esse promiserit: ad incarnationis mysteriū, non ad naturam Dei referenda sunt quæ sequuntur: licet in Hebræis codicibus non habeatur: Dominus creauit me initium viarum suarū: sed dominus possedit me. Inter possessionem autem & creationem multa distantia est: quia qui possidetur, is vtique est, atque subsistit, & est proprius qui possidetur. Creatur verò ille, qui non erat antequam fieret: aut certè de eo quod erat, transfertur in aliud, sicut & nos nunc creati dicimur in Christo Iesu. Creati vtique, non quia ante non fuimus, sed creati in operibus bonis. Quod Dauid quoque in psalmo quinquagesimo deprecatur, dicens: Cor mundum crea in me Deus. Et certè mundum cor ante peccatum habuerat, quando de dominus loquebatur: *Inueni Dauid filium esse secundum cor meum:* sed vt ibi creatio instaurationem sonat, ita & in nobis, & in Christo per singula opera & profectus, creatura atque conditio accipi potest: vt quotidie in credentibus (quia variè secundum merita diuersa montes dicuntur, & valles, & colles, atque campestria) Christus creatus, natus, & conditus sit.

Act. 13.d

b ¶ *Propter quod memores estote quia aliquando*, &c.] Gentes Ephesios in carne vocans, ostendit in spiritu esse non gentes, sicut econtrariò Iudæi in spiritu gentes sunt & in carne Israelitæ. Quadrifariā igitur Iudæi diuiduntur & gentes. Alij sunt in carne circuncisi & in spiritu: qualis fuit Moyses & Aaron, Apostoli, & Nathanael: cuius occultum Iudaismū dominus intuens ait: *Ecce verè Israelites, in quo dolus non est.* Alij qui nec carne nec spiritu circuncisi sunt: qualis fuit Nabuchodonosor, & Pharao, & hodie barbararū & Romanorū gentium multitudo, quę non credunt in Deum. Tertij qui tantū in carne sunt circuncisi, & spiritum incircuncisum habēt: ad quos propheta dicit: *Circuncidimini Deo vestro, & nolite circumcidere carnem præputij vestri.* Et alibi: *Omnes gentes incircumcisæ carne: domus verò Israel incircumcisi sunt corde.* Extremi de quibus nunc dicitur: quia aliquando vos gētes in carne, qui dicebamini præputium, ab ea quæ dicitur circumcisio in carne manu facta: qualis hodie vniuersa est turba credentium, & totus è gentibus mundus est plenus. Ad distinctionem igitur spiritualium gentium Iudæorum. Ephesij gentes vocantur in carne: quia secundū spiritum Israelitæ sunt. Nam & in alio loco carneū Israelem scriptura cōmemorans ait: *Videte Israel secūdum carnem:* quia in spiritu non erat Israel. Pulchrè aūt etiam verba moderatus est: qui dicebamini præputiū. Dicebamini, inquit, præputium, nec eratis, ab ea quæ dicitur circumcisio in carne manufacta. Non quo sit circumcisio: sed quo ipsa sibi hoc nomen assumat, & sit verè circumcisio manufacta, non spiritu. Simul & illud est attendendum, quòd nos, quos sine Christo alienatos quondā à cōuersatione Israel esse memorauit, & peregrinos à promissionibus & testamento Dei, nunc postquam in Christum credidimus: sicut repromissiones & testamenta eius accepimus: ita cōuersationem quoq; habere dicamur Israel, quomodo conuersatio vniuersa legalis expletur in nobis. Quia videlicet lex spiritualis est, & magis circumcidamur, & sabbatizemus in spiritu, spirituales victimas offerentes: illorum templo altariq; destructis, nos Deo fructuum nostrorum decimas offeramus: nos immolemus agnum immaculatum, & accincti lumbos, expediti pascha comedamus. Sicut enim circumcisio dicitur in carne manu facta: ita ad distinctionē eius intelligitur alia esse circuncisio: quæ non sit, vt diximus, manu facta, sed spiritu. Quod autem ait: *Spem non habentes, & sine Deo in mundo:* Non quo plures Deos, antequam in Christum crederent, Ephesij non habuerint, atque venerati sint: sed quo qui absque Deo vero sit, nullum Deum habeat. Et significanter additum est, sine Deo in mundo. Habebant quippè Deum, quem eos habituros Deus ante cognouerat, & apud præscientiam Dei non erant sine Deo: sed in mundo erant absque Deo.

Hier. 4.a
Ibid. 9.g
Sec. 70.

1. Cor. 11.d

c ¶ *Nunc autem in Christo Iesu vos qui aliquando*, &c.] Deus vbique est, & totus vbiq; est, à quo quis potest separari, cum in eo sint omnia? & ipse per Prophetā loquatur. *Ego Deus appropinquans, & nō de longe:* Et psalmista testatur: *Si ascendero in cælū, tu illic es, si descendero in infernū, ades.* Cùm igitur in eo sint omnia, procul tamen esse ab impijs dicitur: iuxta illud: Longè est dominus ab impijs. Iste à quo impij longè sunt, vicinus est sanctis. Deniq; cum & ab Ephesijs esset procul, in sanguine Iesu propè eis factus est. Et diligentius intuendū quòd absq; cruore Domini Iesu nemo appropinquet Deo: quia ipse est pax nostra, dicens: *Pacem meam do vobis: pacem meā relinquo vobis.* Quo modo enim sapiētia sapientes facit, & iustitia iustos, & sanctificatio sanctos, & vita viuentes: sic ipse pax, nos facit esse pacatos, vt dicamus: *Cùm his qui oderunt pacem, eram pacificus.* Si autem Christus credentium pax est, quicunq; sine pace est, consequenter non habet Christum.

Hier. 23.c
Psal. 138.b
Prou. 15.d
Ioan. 14.d
Psal. 119.b

d ¶ *Qui fecit vtraque vnum, & medium parietem*, &c.] Iste est medius paries & maceria, quæ vtrumque à se populum diuidebat. De quo & in Genesi in partu geminorum obstetrix loquitur: Vt quid propter te dirupta est sepis? Postquam ergo sapientiam carnis, quæ est inimica Deo, in sua Saluator carne destruxit, & præcepta legalia, euangelicis dogmatibus cōmutauit: vt de Iudæo atque gentili vnum populū faceret Christianū, euangelizās nobis qui longè eramus, & reliquijs Iudæorum, qui de Israel per Apostolos crediderunt, pacem atq; concordiā: tunc accessimus per ipsum ad Deū, & vnum

Gen 38.g
Sec. 70.
& 27 Quæst.

Ioan. 1.g

A

in spiritu patrem nos habere cognouimus: Completumque est illud quod in Euangelio dominus loquebatur, dicens. Et fiet vnus pastor, & vnus grex. Et iterum: *Et alias oues habeo, quæ non sunt de ouili isto:* nos significans ex gentibus congregandos. Inimicitia autem quæ in Saluatoris carne destructa est, etiam per crucem est interfecta. Scriptum est enim: vt reconciliaret vtrumque in vno corpore Deo, per crucem interficiens inimicitiam in ea: Non vt in Latinis codicibus habetur, in semetipso, propter Græci pronominis ambiguitatē: ἐν αὐτῷ enim, & in semetipso, & in ea, id est, cruce, intelligi potest: quia crux, id est, σταυρὸς iuxta Græcos generis masculini est. Lex quoque mandatorum subuersa est in dogmatibus: postquam circumcisio & sabbatismus, qui relictus est populo Dei, & pascha, & pentecoste, & non apparere in conspectu Dei vacuum, sunt mandatorum in dogmatibus euacuans: vt duo cõderet in seipso in vnum nouum hominem: Faciens pacem, vt reconciliaret vtrunq; in vno corpore Deo: per crucē interficiens inimicitiā in ea: & veniens euangelizauit pacem vobis qui longè eratis, & pacem his qui propè: quoniam per ipsum habemus accessum vterque in vno spiritu ad patrem. [a] Ergo iam non estis peregrini & accolæ: sed ciues sanctorum & domestici Dei: superædificati super fundamentū Apostolorum & Prophetarum, ipso summo angulari lapide Christo Iesu: in quo omnis ædificatio compaginata, crescit in templum sanctum in domino. In quo & vos coædificamini in habitaculum Dei in spiritu.

Ioan. 10. c

Esai. 57. d Sec. 70.

Col. 1. c

B

Luc. 15.

Exod. 25. a

Esai. 65. c Matt. 26. c Psal 95. a

Esai. 43. c

1. Cor. 13. c

Hebr. 9. d

a ¶ *Ergo iam non estis peregrini & accolæ: sed ciues sanctorum & domestici Dei,* &c.] Ad id quod supra dixerat: peregrini testamentorum & repromissionis, nunc respondet: ergo iam non estis peregrini & accolæ. Et ad illud quod præmiserat, alienati conuersatione Israel, modò redditis estis ciues sanctorum, & domestici Dei. Hic locus aduersus eos vel maximè facit, qui diuersas naturas nituntur introducere. Quo modo enim peregrini facti sunt ciues sanctorum, & quo modo domestici Dei fuerunt quondam alieni à conuersatione Israel, si nõ potest vel in melius vel in peius natura mutari? Quod autem sequitur: Ædificati super fundamentum Apostolorum & Prophetarum: magis priori quàm secundæ interpretationi conuenit: in qua superius dixeramus, ante passionem Christi vicinum Israel, & gentes fuisse de longè. Hoc testimonio & cõtra Marcionem cæterosq; veteres hæreticos, qui alium Euangelij prædicant Deum, vti possumus. Si enim nequaquam peregrini & accolæ, sed ciues sanctorum & domestici Dei superædificati sunt fundamento Apostolorum & Prophetarum, ipso summo angulari lapide Christo Iesu: in quo omnis ædificatio compaginata, crescit in templum sanctum in domino: In quo & Ephesij coædificãtur in tabernaculum Dei in spiritu: vnus est Deus, vnius ædificationis & templi, quod superædificatum est fundamẽto Apostolorum & Prophetarū. Quòd si vniuersa ædificatio compaginata, crescit in templum sanctum in domino: omni labore nitendum est, vt fiamus illi lapides, de quibus scriptum est, *Lapides sancti voluuntur super terram.* Et cum fuerimus viui lapides ex omni parte dolati, leues, politi, nullam habentes scabredinem, ædificemur in templum, & fiamus habitaculum Deo: Condaturq; in nobis arca testamenti, custos legis domini, & cherubim scientiæ multitudo, & interiora pectoris nostri in nouum vocabulum transeant: dicamurque *a* דביר quod nos oraculum siue responsum possumus appellare: & vt contentiosius verbum exprimamus è verbo λαλητήριον, id est, locutorium dicere: vt cum Apostolo erumpamus in vocem: *An experimentum quæritis eius qui in me loquitur Christus?* Potest autem omnis ædificatio super fundamentum Apostolorū prophetarumque constructa, non solùm nos, sed & cælestes significare virtutes, vt vniuersi pariter fiant habitaculum Dei in Spiritu. Incõgruum quippè esse aiunt ex hominibus ædificationem compactam atque concordem crescere in templū sanctum in Domino, fieriq́ue habitaculum Dei in spiritu: angelos autem & beatas quasque virtutes, quæ in cælestibus Deo seruiunt, ab hac felicitate alienas existimari. Summus autem angularis lapis, qui populum vtrumque contineat (siue iuxta secundam interpretationem cælestia iungat atq; terrena) Christus est dominus noster, lapis præcisus de monte sine manibus: de quo & psalmista testatur, dicens: *Lapidem quē reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. A domino factum est illud.* Reprobatus quippè est à Pharisæis: qui videbantur legis habere notitiam, deiq́ue templum legalibus ædificare mandatis, & assumptus à Deo in angularem lapidem, vt duos parietes ipse medius contineret: & per illum vterq; populus ad Deum haberet accessum. Iste angularis lapis, non credentibus, *lapis offensionis est & petra scandali. Super quem qui ceciderit, quassabitur: super quem verò ipse corruerit, comminuet eum.*

Sup. eod.

C

Matt. 6. b

D

Zach. 9. d

a Deuit.

2. Cor. 13. c

Dan. 2. g Psal. 117. a

Esai. 8. c Luc. 15. c

Commentarij primi in epistolam ad Ephesios finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN SECVNDVM LIBRVM COMMENTARIORVM AD EPHESIOS, AD PAVLAM, ET EVSTOCHIVM

PROOEMIVM.

SEcundum orationibus vestris, ô Paula & Eustochiũ ad Ephesios aggredimur librũ: noua quoq; Romam munuscula trãsmissuri. Non quòd hæc dignetur legere doctorum senatus, & bibliothecis veterũ ascribere: sed quòd sancta Marcella idipsum fieri per epistolas flagitet. Cuius ego quotiensc umq; studiorum, ingenij, laboris recordor, totiens me damno inertiæ: qui in monasterij solitudine constitutus, & illud præsepe contra videns, in quo vagientem paruulum festini adorauere pastores, id facere non possum, quod mulier nobilis, inter strepentem familiam, & procurationem domus explet operis succisiuis. Quapropter & illam & vos, & si qui forte lecturi sunt, in commune precor: vt sciatis me non cogitatum diu, limatumque proferre sermonẽ: sed ad reuelanda mysteria scripturarum, vti verbis pene de triuio, & interdum per singulos dies vsque ad numerum mille versuum peruenire: vt cœpta in Apostolum explanatio, ipsius Pauli, cuius epistolas conamur exponere, orationibus compleatur.

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN EPISTOLAM AD EPHESIOS

LIBER SECVNDVS.

Hinc a rei gratia ego Paulus vinctus Iesu Christi pro vobis gentibus, &c.] Quantum ad consequentiam sermonis textumque eloquij pertinet, ad id quod prẽmisit: Huius rei gratia ego Paulus vinctus Iesu Christi pro vobis gentibus, diligentissime perquirentes, nihil quod ei reddidetit, potuimus inuenire. Neque enim dixit, huius rei gratia ego Paulus hoc vel hoc feci, vel illud & illud docui, sed suspensa manente sententia, transgressus ad alia est. Nisi forte ignoscentes ei, quod & ipse confessus est dicens: *Et si imperitus sermone, non tamen scientia*, sensuum magis in ea quæramus ordinem, quam verborum. Qui sic reddi potest. Huius rei gratia ego Paulus vinctus Christi Iesu, & vinctus pro vobis qui estis ex gentibus, cognoui mysterium, vt vobis quoque illud traderem, sicut in hac eadẽ epistola ante paululum sum locutus. Debetis autem adire dispensationem gratiæ Dei, quæ data est mihi in vobis, qui estis ex gentibus, pro quibus & vinctus sum Iesu Christi. Vinctum autem Iesu Christi. Paulum esse pro gentibus, potest & de martyrio intelligi, quod Romæ in vincula coniectus, hanc epistolam miserit, eo tempore quo ad Philemonem, & ad Colossenses, & ad Philippenses in alio loco scriptas esse monstrauimus. Vel certe, quia in plutibus locis lectum est, vinculum animæ corpus hoc dici, quo quasi clausa teneatur in carcere: Dicimus propterea Paulum corporis nexibus coerceri, nec reuerti & esse cum Christo, vt perfecta in gentes per eum prædicatio compleatur: licet quidam alium sensum in hoc loco introducant, quod Paulus prædestinatus & sanctificatus ex vtero matris suæ, ad prædicationem gentium antequam nasceretur, postea vincula carnis acceperit. Puto autem quod & vitiosa in hoc loco elocutio sit. Pro eo enim quod debuit dicere, huius rei gratia ego Paulus vinctus Iesu Christi pro vobis gentibus cognoui mysterium, sicut & præscripsi in modico, prout potestis legentes intelligere, ait: huius rei gratia ego Paulus vinctus secundum reuelationẽ, cõgnitum factum est mihi mysterium, & reliqua. Si vero quis potest etiam iuxta sermonis & eloquij contextum docere Apostolum fuisse perfectum, & in artis grammaticæ vitia non incurrisse, ille potius auscultandus est. Nos quotiensc unque solœcismos aut tale quid annotamus, non Apostolum pulsamus, vt maliuoli criminantur, sed magis Apostoli assertores sumus: quod Hebræus, ex Hebræis, absq; rhetoricinitore sermonis, & verborum compositione, & eloquij venustate, nunquam ad fidem Christi totum mundum transducere valuisset, nisi euangelizasset eum non in sapientia verbi, sed in virtute Dei. Nam & ipse ad Corinthios ait: *Et ego cum venissem ad vos fratres, veni non in eminentia verbi, aut sapientiæ, annuncians vobis testimonium Dei.* Et rursum: *Et verbum meum & prædicatio mea, non in suasoriis sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus & virtutis, vt fides vestra non sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei.* Iste igitur qui solœcismos in verbis facit, qui non potest hyperbaton reddere, sententiamque concludere, audacter sibi vendicat sapientiam, & dicit: Quoniam secundum reuelationem cognitum est mihi mysterium, sicut præscripsi in modico. Vere enim si quis superiora huius epistolæ contempletur, videbit ei reuelata mysteria, quorum partem quandam modicam suo sermone perstrinxit, non tam totum quod nouerat proferens, quam ostendens ex modico quid taceret. Prout potestis (inquit) legentes intelligere sensum meum, siue sapientiam in mysterio Christi. Hoc est illud quod in præfatione diximus, nullam epistolarum Pauli tanta habere mysteria, tam reconditis sensibus inuolutam, quos & Apostolus nosse se gloriatur, & nobis indicatos breuiter ostendit, vt attentius quæ sunt scripta, relegamus.

CAP. III.

IVVS[a] rei gratia ego Paulus vinctus Iesu Christi pro vobis gentib. si tamen audistis dispensationem gratiæ Dei, quæ data est mihi in vobis. Quoniam secundum reuelationem cognitum factũ est mihi mysterium, sicut præscripsi in modico, prout potestis legentes intelligere sensũ meũ in mysterio Christi. Quod[b] aliis generationib. nõ fuit notũ filijs hominũ, sicut nũc reuelatũ est sanctis eius apostolis, & prophetis in spiritu,

b ¶ *Quod alijs generationibus non fuit notum filijs hominum, sicut nunc reuelatum*, &c.] Mysterium Christi quod ex parte supra Apostolus executus est, quomodo alijs generationibus fuerit ignotum, plenius retractandum videtur, vtrum ne Abrahã, Iacob, & Moyses, Esaias, & cæteri prophetæ illud ignorauerint, an non? A quibus esse prædictum aduentum Christi & vocationem gentium, scriptura commemorat. Abraham quippe vidit diem eius, & lætatus est, & dicitur ei: *Benedicentur in semine tuo omnes gentes.* Et Iacob de eo qui oriundus esset ex Iuda prophetice loquitur: *Et ipse erit expectatio gentium.* Moyses quoque maiores diuitias Ægypti thesauris, opprobrium Christi arbitratus est. Et Esaias: *Ecce* (inquit) *virgo in vtero concipiet, & pariet.* Et alibi: *Erit virga Iesse, & qui surget ad regnandum gentibus, in ipso gentes sperabunt.* Et ne longum fiat, pauca de psalmis dixisse sufficiat: *Et adorabunt in conspectu eius omnes familiæ gentium.* Et iterum: *Omnes gentes seruient ei.* Et adhuc manifestius de populo Israel, & de domino Saluatore: *Visita vineam istam, & perfice eam quam plantauit dextera tua, & super filium quem confirmasti tibi.* Cuius etiam corporis dispensatio in consequentib. indicatur: *Fiat manus tua super virum dexteræ tuæ, & super filium*

hominis,

a.Cor.11.b

1.Cor.2.a

Ibidem.

Ioan 8.g
Gen. 22.d

Gene. 49.b
Hebr.11.f
Esa.7.c
Ibid.11.a

Psal.22.f
Ibid.71.c

Ibid.79.c

Psal.79.c

A

hominis, quem confirmasti tibi. Aut igitur iuxta Montanum, patriarchas & prophetas in ecstasi locutos accipiendum, & nescisse quæ dixerint. Aut si hoc impium est (spiritus quippe prophetarum, prophetis subiectus est) intellexerunt vtique quæ locuti sunt. Et si intellexerunt, quæritur quomodo nunc Paulus dicat, quod alijs generationibus non fuit notum, fuisse Christi apostolis reuelatum. Aut igitur illud est respondendum, quod caute Paulus signanterque testatus sit, filijs hominum ignotum fuisse mysterium, non filijs Dei, ad quos loquitur: *Ego dixi dij estis, & filij excelsi omnes.* Quod scilicet hi qui spiritum adoptionis acceperint, de quibus patriarchæ & prophetæ fuerunt, Dei scierint sacramentum. Aut si hoc non recipitur, & nimium violentum & coactum videtur, illuc sermo transibit, vt dicat non definite & generaliter dixisse Paulum alijs generationibus ignotum fuisse omnino domini sacramentum, sed sic, quomodo nunc reuelatum est sanctis eius & apostolis, nesciisse patriarchas veteres & prophetas. Aliud est enim in spiritu ventura cognoscere, aliud ea cernere opere completa. Vnde & Ioannes propterea maior prophetis omnibus dicitur, quia quem cæteri prophetauerunt, ipse conspexerit, & digito demonstrarit, dicens: *Ecce agnus Dei: ecce qui tollit peccata mundi.* Iuxta quem sensum & illud exponi potest: *Multi prophetæ & iusti cupierunt videre quæ videtis, & non viderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt.* Hæc vtique & videre & audire cupiebat, quæ futura cognouerant. Quod si nesciebant ventura, quomodo desiderare poterant, quæ penitus ignorabant? Legimus in regnorum libris, dominum Salomoni in somnio pollicentem atque dicentem: *Pro eo quod petijsti à me verbum istud, & non petijsti tibi dies multos, nec postulasti diuitias, nec animas inimicorum tuorum, sed petijsti vt intelligeres, & audires iudicium: Ecce feci secundum verbum tuum, & dedi tibi cor prudens: & sapiens sicut tu, non fuit ante te, & post te non surget similis tibi.* Et quomodo quidam putant apostolis Christi reuelatum esse mysterium, quod ignotum fuerit Salomoni, cum apostolis omnibus sapientiorem fuisse Salomonem, & retro patriarchis vox diuina pollicita sit, qui de se quoque ipse loquitur confidenter: *Deus docuit me sapientiam, & intellectum sanctorum cognoui.* Necnon & Dauid de scientia occulti mysterij gloriatur, dicens: *Incerta & occulta sapientiæ tuæ manifestasti mihi.* Et ad eum qui sibi de sapientia supplaudebat, Deus loquitur per prophetam: *Nunquid tu sapientior es Daniele?* Aut ille igitur, de quo iam supra disseruimus, tenendus est sensus, ita patriarchas & prophetas, vt nunc apostolis reuelatum est, Christi ignotasse mysterium, quia aliud sit tenere quid manibus, aliud futurum in spiritu præuidere. Aut dicendum, quomodo non sunt similes facies faciebus, sic nec corda esse cordibus, & iuxta Apostolum diuersa esse charismata: alium habere prophetiam, alium genera linguarum, alium dona curationum, alium opitulationes & gubernationes: illum esse sapientem, hunc fidelem, iustum pollere scientia secretorum, illum simplici tantum fide esse contentum. Neque enim omnes in exemplum Salomonis de naturis bestiarum & volucrum, & herbarum similiter sunt locuti, vt disputarent à cedro Libani, vsque ad hyssopum, quæ exijt per parietem. Econtrario Salomon non ita forsitan viderit vt Moyses omnes species victimarum & culturæ Dei. Nec ei facie ad faciem sit locutus Dominus, nec vasorum tantam vel habuerit vel intellexerit supellectilem, quorum typum illi in monte dominus ostendit. Et quomodo patriarchæ, & prophetæ habuerunt aliqua, quæ apostolos non habuisse credendum est: sic econtrario pro opportunitate temporis, & pro euangelij prædicatione, habuerunt apostoli magis notum mysterium Christi. Quod sciuerunt quidem & sancti antiquitus viri, sed non ita vt apostoli, quibus prædicandi necessitas incumbebat. Quod est autem hoc mysterium, quod sicut nunc, alijs generationibus non fuit reuelatum? Vtique illud quod sequitur: esse gentes cohæredes, & concorporales, & comparticipes promissionis in Christo Iesu per euangelium, cuius factus est Paulus minister secundum donum gratiæ Dei, quæ data est ei iuxta operationem virtutis eius. Scio appositionem coniunctionis, per quam dicitur, cohæredes, & concorporales, & cõparticipes, indecoram facere in Latino sermone sententiam. Sed quia ita habetur in Græco, & singuli sermones, syllabæ, apices, puncta, in diuinis scripturis plena sunt sensibus, propterea magis volumus in compositione structuraque verborum, quam intelligentia periclitari. Gentes igitur cohæredes sunt Israel, siue quod melius arbitramur, Christo cohæredes sunt, vt hæreditas nostra Deus sit, & cohæredes Christi, quod & in alio loco scriptum est: *Hæredes Dei, cohæredes autem Christi.* Non quod aliqua inter nos possessio diuidatur, sed quod ipse dominus sit hæreditas nostra atque possessio. *Dominus* quippe ait: *Hæreditas vestra est.* Et alibi: *Dominus pars mea, & hæreditas mea.* Concorporales autem illud significat, vt quemadmodum in vno corpore plura sunt membra, verbi causa, oculi, manus, aures, pedes, venter, & genua, & cum in vno sint corpore, habeant differentias suas, & pro se inuicem lætentur & doleant: sic, licet diuersas habeant gratias, hi qui in Christo credidere, in vno tamen sint ecclesiæ corpore conglobati. Et in superioribus quidem duobus verbis, id est, in eo quod ait, cohæredes & concorporales, poterat in vno corpore diuersum aliquid suspicari. Ex eo autem quod addidit, & comparticipes promissionis in Christo Iesu, omnis penitus diuersitas amputata est. Vbi enim vna comparticipatio est, vniuersa communia sunt. Pulchre etiam addidit: *per euangelium, cuius factus sum minister secundum donum gratiæ, quæ data est mihi, iuxta operationem virtutis eius*: vt Dei gratiam non suum meritum demonstraret. Sciebat se namque persecutorem fuisse, & Christi ecclesiam deuastasse, ex qua humilitate, arrogantiæ penitus crimen excluditur. Super qua nonnulli eum reprehendendum putant, quia sibi dixerit mysteriũ reuelatũ, quod patriarchis, & prophetis fuerit ignotum. Nunquam enim humilitatis discipulus, verbis arrogantiæ intumesceret, euangelium, cuius minister est, non sui meriti dicens fuisse, sed gratiæ Dei. Qui volunt prophetas non intellexisse quod dixerint, sed quasi in ecstasi locutos, cum in præsenti testimonio, illud quoque quod ad Romanos in plerisque codicibus inuenitur, ad confirmationem sui dogmatis trahunt, legentes: *Ei autem qui potest vos roborare iuxta euangelium meum, & prædicationem Iesu Christi: secundum reuelationem mysterij temporibus æternis taciti: manifestati autem nunc per scripturas propheticas, & aduentum domini nostri Iesu Christi,* & reliqua: Quibus breuiter respondendum est, temporibus præteritis tacitum Christi fuisse mysterium, non apud eos qui illud futurum pollicebantur, sed apud vniuersas gentes, quibus postea manifestatum est. Et pariter annotandum, quod sacramentum fidei nostræ, nisi per scripturas propheticas, & aduentum Christi non valeat reuelari. Sciant igitur, qui prophetas non intelligunt, nec scire desiderant, asserentes se tantum euangelio esse contentos, Christi nescire mysterium, quod temporibus æternis, gentibus cunctis fuerit ignoratum.

a ¶ *Mihi infimo omnium sanctorum data est gratia*, &c.] Non puto apostolum Paulum cum mentis suæ concordasse secreto, vt vere ex omnibus sanctis infimum esse se dixerit: Verbi causa, his qui erant in Epheso, qui in Corintho, qui in Thessalonica, vel qui in toto orbe crediderant. Quod cum humilitatis indicium sit, se ex omnibus sanctis infimum dicere, mendacij est reatus, aliud in pectore clausum habere, aliud in lingua promere. Reperiendum ergo est argumentum, quo & Paulus vere omnium sanctorum infimus fuerit, & tamen de apostolica non ceciderit dignitate. Loquitur dominus in euãgelio ad discipulos: *Qui vult in vobis maior esse, fiat omnium minor: & qui vult esse primus, sit omnium nouissimus.* Quod Paulus opere complebat, dicens: *Puto enim quia Deus nos apostolos nouissimos ostendit, quasi mortì destinatos.* Omnibus igitur qui se propter Christum infimos esse cupiebant, apostolus Paulus infimior erat, & iccirco maior. Omnibus enim, inquit, illis plus laboraui: non autem ego, sed gratia DEI, quæ mecum est. Propter quam humilitatem, dum omnium

B C D

1.Cor.14.f
Psal.81.b
Luc.7.d
Ioan.1.d
Matt.13.b
3.Reg.3.a Sec.70.
Psal.50.
Eccl.28.a
2.Cor.12.a
3.Reg.4.d
Rom.8.c
Deut.32.c Psalm.15.b
Rom.16.d
Matt.20.d 1.Cor.4.b

sanctorum est infimus, data est ei gratia hæc in gẽtibus, vt euangelizaret inuestigabiles diuitias Christi, & doceret dispensationem mysterij absconditi à sæculis in Deo, qui vniuersa creauit. Si ininuestigabiles diuitiæ Christi sunt, quomodo euangelizantur in populo? Si absconditum est à sæculis mysterium in Deo, qua ratione per Paulum profertur in gentes? Sed inuestigabiles, & absconditum dupliciter sentiendum. Quod inuestigabiles ante diuitiæ fuerint, & nunc post Domini apertæ sint passionem. Aut certè, quæ natura sua homini ininuestigabiles erant, hæ Deo reuelante sunt cognitæ. Quia aliud est ad secretum curiositate propria peruenire, quod postquam inuentum fuerit, desinit esse ininuestigabile: Aliud propria diligentia illud nequaquam posse comprehendere, sed per gratiam cognoscere Dei: quod cum scieris, & cæteris quoque ostenderis, nihilominus ininuestigabile perseuerat, dum tibi quantum in te est, fuit, antequam ostenderetur, occultum. Diuitias Christi ininuestigabiles, ad ipsum quoque Christum loquens Psalmista testatur, dicens: *Quam infinita multitudo bonitatis tuæ, quam abscondisti timentibus te.* Hæ bonitatis eius diuitiæ ab omnibus retro sæculis absconditæ fuerunt in Deo, qui creator est omnium. Vbi sunt Marcion & Valentinus, & omnes hæretici, qui alterum mundi, id est, visibilium, & alterum asserunt inuisibilium conditorem? Hunc iustum esse dicentes, illum nescio quem semper ignotum, tantum bonum, qui pater Christi sit. Ecce, Deus in quo mysterium Christi ab omnibus retro sæculis absconditum fuit, creator esse omnium prædicatur: Ex quo ostenditur idẽ esse Deus noui & veteris testamenti. Potest autem mysterium à sæculis absconditum & aliter intelligi, quod ipsa illud sæcula ignorauerint, hoc est, omnes spirituales & rationabiles creaturæ, quæ in sæculis fuerunt. Sæculum quippe frequenter pro his quæ in sæculo versantur accipitur. Sicut Paulus ad Galatas loquitur, dicens: *Vt eriperet nos de præsenti sæculo nequam.* Et in alio loco: *Vt ostenderet in venturis sæculis*, pro eo quod est, his omnibus, quæ in superuenientibus sæculis futura erant.

illuminare omnes, quæ sit dispẽsatio mysterij absconditi à sæculis in Deo; qui vniuersa creauit. Vt [a] innotesceret nũc principatibus & potestatibus in cælestibus per ecclesiã, multiplex sapientia Dei, secundum propositum sæculorum, quam fecit in Christo Iesu Domino nostro. In quo [b] habemus fiduciã & accessũm in confidentia per fidẽ eius. Propter [c] quod peto, ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis, quæ est gloria vestra.

a ¶ *Vt innotesceret nunc principatibus & potestatibus*, &c.] Iuxta donum gratiæ Dei, quæ data est Apostolo, vt euangelizaret ininuestigabiles diuitias Christi, & doceret in gentibus mysterium quod à sæculis fuerat ignoratum, iccirco id ipsum sacramentum ei est reuelatum: vt non solum gentibus, sed & principatibus & potestatibus per ecclesiam manifesta fieret multiplex sapientia Dei, quæ iuxta propositum veterum sæculorum olim destinata, nunc consummata videtur in Christo. Si autem principatibus & potestatibus in cælis, quas sanctas ministrasque Dei accipere debemus (licet quidem principem aeris istius & angelos eius interpretentur) ignota fuit multiplex sapientia Dei, quæ nunc eis per ecclesiam reuelata est, quanto magis patriarchis & prophetis ignota fuit: quos supra non ignorasse mysterium Christi, sed ita vt Apostolos nescisse monstrauimus? Multiplex quippe sapientia Dei, quæ sermone Græco πολυποικιλος, & vt ita dicam multifaria appellatur, per ecclesiam Dei, nunc & principatibus & potestatibus reuelata est. Quam olim Deus futuram in sua mente decreuerat, & nũc esse perfectam, ex eo quod videmus, agnoscimus. Crux itaque Christi non solum nobis, sed & angelis cunctisque in cælo virtutibus profuit, & aperuit sacramentum, quod antea nesciebant. Denique ad cælum cum corpore Deum reuertentem mirantur, & dicunt. *Quis est iste, qui ascendit de Edom, fuluida vestimenta eius ex Bosor: Hic formosus in stola candida:* Et in alio loco: *Quis est iste rex gloriæ: Dominus virtutum, ipse est rex gloriæ.* Non putemus igitur in ecclesia esse simplicẽ fidem, sed multiplicem & multifariam esse sapientiam, vt nõ solũ varia sit, sed multa varietate distincta. respicis cunas Christi, vide pariter & cælũ. Vagientem in præsepe intueris infantem, sed angelos simul auscultа laudantes. Herodes persequitur, sed adorant Magi. Ignorant pharisæi, sed stella demonstrat. Baptizatur à seruo, sed vox desuper Dei intonãtis auditur. Aquis mergitur, sed columba descendit, immo spiritus in columba. Ad passionem venit, & pati timet, vult transire calicem & Petrum quia calicem timebat accusat. Quid hac stultitia prudentius, varietate distinctius, sapientia obscurius, quã fecit Deus in Christo Iesu Domino nostro? Licet enim à plerisque secundum ordinem iuncturamque sermonis, & ecclesia facta intelligi possit, & σύστασις id est, propositio, quam nos genere neutrali in Latino sermone propositum habemus expressam tamen sapientia magis in Christo facta potest resonare, quam cætera. *Fatuum* quippe *Dei sapientius est hominibus.* Quod si in Christo secundum mysticos intellectus dicitur facta sapientia, intelligant Ariani frustra se de illo testimonio gloriari, in quo sapientia initio viarum Dei creatam se & genitam loquitur, & fundatam. Et vtique iuxta illos, si creata est, nata esse non potuit. Si autem nata est, quomodo & fundata dicitur & creata?

b ¶ *In quo habemus fiduciam, & accessum, in confidentia per fidem eius.*] Nihil nobis ita potest ad Deum præbere fiduciam & conscientiæ puritatem, de qua dicitur: *Si conscientia nos non reprehenderit, confidentiam habemus ad Deum*, nisi sermo, veritas, sapientia, iustitia, quæ omnia intelliguntur in Christo. Quomodo igitur hæc nobis tribuunt fiduciam ad Deum, sic & accessum, vt noster ad eum sensus accedat, & diligentius contempletur, & aliquid sibi de eius maiestate assumat & vendicet, & quasi de radijs solis, calorem quendam splendoremque luminis mutuetur, & dicat: *Signatum est super nos lumen vultus tui Domine.* Magnum est ergo non solum nos habere fiduciam, sed etiam habere eam in confidentia. Nec tantum habere eam in confidentia. Nec tantum habere accessum, sed vt ipse firmior sit accessus, habere illum in confidentia, cuius fiduciæ atque accessus principium & origo, fides in Christo est. Qui igitur omni ratione & ordine facit, iste credit in Christum sermonem atque rationem. Qui sapientiã potuerit comprehendere, credit in Christum sapientiam: Qui intellexerit veritatem, credit in Christum veritatem: Qui iuste vixerit, credit in eum iustitiam. Nec opus est plura dicere, cum frequenter mihi necessitas incubuerit de Christo similiter disserendi.

c ¶ *Propter quod peto ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis, quæ est gloria vestra.*] Id quod nunc Latinus translator expressit, ne deficiatis, potest iuxta Græci sermonis ambiguitatem & ita legi, ne deficiam. Vt sit sensus: *Propter quod peto ne deficiam in tribulationibus meis pro vobis*, & cætera. Hoc est ergo quod Apostolus rogat, & à Domino magnopere deprecatur ne deficiat in pressuris suis. Videbat quippe se de Hierusalem vsque ad Illyricum euangelium prædicasse: Isse Romam, ad Hispanias vel pertexisse, vel ire disponere. Totus mundus ad doctrinam ipsius de potestate principis tollebatur, deserebantur idola: & cultoribus templa deserta, squalore & sordibus replebantur. Ob quam causam omnis exercitus dæmonum, omnis turba inimicarum fortitudinum, contra ipsum facto cuneo dimicabat: vt per tribulationes & angustias euangelium Christi desineret prædicare, & lassus aliquando requiesceret. Hoc est itaque quod ait: *Peto ne deficiam in tribulationibus meis pro vobis.* Totum enim quod patior, quod tribulor, coartor, vestræ salutis est causa, dum vobis euangelium annunciare desidero, quæ tribulationes meæ, vestra est gloria. Porro quasi imperitus locutus est, vt plurali tribulationum numero, gloriam subiungeret singularem, & diceret: *In tribulationibus meis pro vobis, qua est gloria vestra*: pro eo quod est, quæ sunt tribulationes gloria vestra: nisi forte quis altius & per Hyperbaton, vel ad fiduciam, vel ad accessum, vel ad fidem hoc existimet esse referendum, & dicat: in quo habemus fiduciam, & accessum, & fidem: Quæ fiducia, accessus & fides, vestra est gloria. Sed magis superior sectandus est sensus. Potest autem secundum id quod Latinus expressit: Propter quod peto ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis, quæ est gloria vestra, illud exponi, quod pro Ephesijs petat, ne in pressuris Apostoli lassescant

Ibid. 26. d

1. Cor. 1. d

Prou. 8. c Sec. 70

2. Ion. 2. 3.

Psal 4 b

Psal. 30. e

Gal 1. a

Eph. 2. b

Esa. 63. a

Psal. 23. b

Matt. 2. c

Ibid. 3. d

Rom. 10. e

A

atque deficiant. Siquidem & ea quæ sequuntur, huic sensui magis congruunt: Propterea curuo genua mea ad patrem Domini nostri Iesu Christi, vt det vobis secundum diuitias gloriæ suæ confortari. Necessariam quippe habebant fortitudinem, ne in tribulationibus vincerentur. Dicat aliquis, si fuissent Ephesij in angustijs constituti, recte Paulus pro eis potuerat deprecari, ne deficerent atque lassescerent: nunc vero ridiculum est Paulo in tribulationibus posito rogare eum ne Ephesij in suo labore deficiant. Sed & ad hanc quæstiunculam dissoluendam, illud sumetur exemplum: *Tentationem vestram in carne mea non spreuistis, neque abiecistis.* Ostenditur siquidem in hoc dicto, quod in carne Pauli alijs sit nata tentatio. Consideremus totius mundi homines (& quid in commune de omnibus loquor?) eos qui in Christum putantur credere discutiamus, & videbimus hac eos vel maxime quæstione tentari, quare sanctis viris & Deo seruientibus, multa aduersa eueniant: & contra scelerati, impij, parricidæ floreant, vigeant, sint diuites & potentes. Quorum verba sub sua persona Dauid exprimens ait: *Quam bonus Deus Israel rectis corde. Mei vero pene moti sunt pedes, pene effusi sunt gressus mei. Quoniam æmulatus sum super iniquis, pacem peccatorum videns, & reliqua.* Super quæ infert: *Ego autem dixi: ergo sine causa iustificaui cor meum, & laui inter innocentes manus meas, & factus sum flagellatus tota die.* Non itaque mirum est si pluribus Paulo angustijs in Epheso & in Asia coartato Ephesij tentabantur, & habebant necessarium orationum eius auxilium, ne deficerent in pressuris eius. Quod autem in Epheso & in Asia fuerit Apostolus plura perpessus, scriptum est quidem & in actibus Apostolorum, sed magis de ipsius Pauli epistolis discimus, in quibus ait: *Si iuxta hominem ad bestias pugnaui in Epheso, quid mihi prodest, si mortui non resurgunt?* Et in secunda ad Corinthios: *Nolo vos ad ignorare fratres de tribulatione nostra, quæ facta est in Asia: quia super modum, super virtutem aggrauati sumus, ita vt desperaremus etiam viuere: sed ipsi in nobismetipsis responsum mortis habuimus, vt non confidentes essemus in nobis, sed in Deo qui suscitat mortuos, qui de talibus mortibus liberauit nos & liberat, speramus autem quia & liberaturus sit.* Quantum putas eum tribulationum pondus vrgebat vt diceret, quid de tantis & talibus motibus liberauit nos? Recte igitur petit, ne deficiat fides Ephesiorum in pressuris suis atque angustijs, quas propterea patitur, quia Ephesijs euangelium prædicabat. Quæ quidem pressuræ apud incredulos pœnæ sunt, apud fideles gloria atque victoria, quia vicisse, est aduersarijs in angustijs non cessisse.

Galat 4.c

Psal.72.a

1 Cor.15.d

2.Cor.1.b

B

ne deficiatis in tribulationib. meis pro vobis, quæ est gloria vestra. Propterea [a] curuo genua mea ad patrẽ, ex quo omnis paternitas in cœlis & in

flexo adorat iram genu. Qui mammonam suspicit, & Deus eius est venter, flectit genua auaritiæ atque luxuriæ. Et quid me necesse est, singula peragrare? Totiens diabolo flectimus genu, quotiens cunque peccamus. Hæc autem spiritualiter exponentes, non statim iuxta litteram orandi consuetudinem tollimus, qua Deum genu posito suppliciter adoramus, & fixo in terram poplite, magis quod ab eo poscimus, impetramus. Legimus enim & Paulum in littore sic orasse, & geniculationes in oratione præceptas. Sed sicut illud ædificat simplices, sicut veram geniculationem esse doceamus in animo, quia multi corporale flectentes genu, animæ nequaquam poplitem curuauerunt: Et contra, alij erecto Deum corpore deprecantes, magis se animo curuauerunt. Porrò quod sequitur, ad patrem, ex quo omnis paternitas in cœlis, & in terra nominatur, non vt in Latinis codicibus additum est, *ad patrem domini nostri Iesu Christi*, sed simpliciter ad patrem legendum, vt Dei patris nomen non Domino nostro Iesu Christo, sed omnibus creaturis rationabilibus coaptetur. Quærendum ergo, quomodo ex Deo patris omnis paternitas in cœlis & in terra sit nominata. Et simul, antequam aliquid retractetur. Notandum, quod non dixerit, ex quo omnis paternitas in cœlis & in terra nata est, vel creata, sed ex quo omnis paternitas in cœlis & in terra nominatur. Aliud est enim appellationem paternitatis mereri, aliud naturæ habere consortium: Paternitatem quæ in Græco πατριὰ, in Hebræo אבשחת id est cognatio vel familia dicitur, legimus & in Numeris: *Tollite*, inquit, *summam omnis synagoge Israel, iuxta cognationes & populos, secundum domos paternitatum, iuxta numerum nominum eorum.* Et post paululum: *Hi sunt electi synagoge principes tribuum, iuxta paternitates suas duces Israel.* Et rursum de tribu Leui: *Et locutus est Dominus ad Moysen in deserto Sina, dicens: Numera filios Leui secundum domos paternitatum suarum, secundum populos eorum, secundum cognationes eorum, omne masculinum à mense vno & supra consideratę eos.* Hæc de populo Israel, & de sacerdotali ac Leuitica tribu. Cæterum mecum ipse pertractans, vbi de gentibus paternitatum vocabulum legerim, nunc interim aliud non inuenio, nisi vicesimi primi psalmi testimonium, in quo scriptum est: *Et adorabunt in conspectu eius omnes patriæ gentium.* Et in nonagesimoquinto: *Afferte Domino patriæ gentium: afferte Domino gloriam & honorem:* Quomodo ergo Deus essentiæ suæ nomen atque substantiæ, etiam cæteris impertit elementis, vt ipsa quoque esse dicantur, non quo secundum naturam sint [fuit enim tempus quãdo vniuersa non fuerunt, & rursum si voluerit, in nihilum reuertentur] sed vt esse dicantur, habent Dei bonitate donatũ, sic & paternitatis nomẽ ex semetipso largitus est omnibus. Quod vt manifestius fiat, scripturarum testimonium proferamus. Loquitur in Exodo Dominus: *Ego sum qui sum.* Et: *Hæc dices filijs Israel: Qui est, misit me ad vos.* Nunquid solus Deus erat & cætera non erant: Vtique angeli, cælum, terra, vel maria & ipse Moyses, cui Dominus loquebatur, & Israel & Ægyptij, ad quos, & contra quos princeps & aduersarius mitteba tur, erant. Et quomodo nomen commune substantiæ sibi prium vendicat Deus, illa vt diximus causa, quia cætera vt sint, Dei sumpsere beneficio. Deus vero qui semper est, nec habet aliunde principium, & ipse sui origo est, suæque causa substantiæ, non potest intelligi aliunde habere quod subsistit. Nam & in igni, aliud est esse calidum, aliud calefactum. Ignis absque calore intelligi non potest. Cætera quæ ex igni calefiunt calorem illius mutuãtur, & paulatim si ignis abscesserit, calore tenuato, redeunt in naturam suam, & nequaquam calida nuncupantur. Iuxta hunc sensum & in euangelio dicitur ad eum, qui Saluatorem non quasi Dei filium, sed quasi magistrum bonum putabat: *Quid me appellas bonum, nemo est bonus, nisi vnus Deus.* Et certe terram bonam legimus, & hominem & pastorem bonum, sed nemo iuxta naturam bonus, nisi solus Deus. Cætera vt dicantur bona, bonitate illius consequuntur. Sicut ergo solus bonus, bonos facit: & solus immortalis, immortalitatem tribuit: & solus verus, veritatis nomen impertit: ita solus pater,

Act. 20.

[a] Mispahat Num. 1. Sec. 70. κατ' ἀνακ. πατριῶν αὐτῶν. κατὰ πατριὰς αὐτῶν. κατ' ἀνακ. πατριῶν αὐτῶν. Ibidem. Ibidem 3.

D

πατέσιν τῶν πατριῶν τῶν ἐθνῶν ἀπὸ πατριῶν τῶν ἐθνῶν.

Exod. 3.d

Luc. 18.d

a ¶ *Propterea curuo genua*, &c.] Quomodo in superioribus demonstratum est, ad effigiem corporalium luminum esse oculos spirituales, sic nunc intelligendum, alia esse exterioris hominis genua, alia interioris. Et enim illud quod dicitur in Esaia: *Cõfortamini manus dimissæ, & genua dissoluta.* Et in alio loco ipse Apostolus: *Vt in nomine*, inquit, *Iesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium, & infernorum*, non ad genua corporis, sed ad subiectionem mentis, & inclinationem animæ cordisque obsequium pertinet, terræ se coæquantis, vt psalmista quoque canit, dicens: *Adhæsit pauimento anima mea.* Res enim spiritualis & incorporea anima, rei corporali pauimento quomodo potuit adhærere? Esto quippe in nomine Iesu flectant genu terrestria: Nunquid & angelos cæteraque virtutes, quæ in cælestibus perseuerant, possumus affirmare speciem habere corpoream, vt in nomine eius flectant genu, vel apud inferos animas vinculis corporis liberatas genu quod non habent, esse flexuras? Quomodo igitur quicumque subiectus est Saluatori, flectere ei genu dicitur: sic qui peccati seruus est, & habet spiritum seruitutis iterum in timore, genu scribitur flexisse peccato. *Dereliqui* (ait mihi Dominus) *septem millia virorum, qui non curauerunt genua ante Baal*, idolo scilicet atque peccato. Qui fornicator est, & per lupanaria scortaque discurrit, libidini flectit genu suum. Qui furiosus,

Esa. 35. a Sec. 70. Philip. 2. d

Psal. 118. d

3. Reg. 19. d

quia creator est omnium, & vniuersorum causa substantiæ, præstat cæteris vt patres esse dicantur. De terrenis cælestia contemplemur: Adam, quem primum plasmauit, Deus, & creator ipsius, & pater fuit, certe Deo patri scit se debere quod substitit: Rursum hi qui geniti sunt ex Adam, patrem illum intelligunt, ex quo orti sunt. Vnde & in euangelio secũdum Lucam, cum paulatim à Christo, Dauid, & Abraham retrorsum esset generatio supputata, ad extremum scriptura ait: *Luc.3.g* *Filii Seth, filii Adam, filii Dei*, vt paternitatis in terra vocabulum, à Deo primum ortum esse monstraret. Quæritur vero quam ob causam & in cælis ab eo omnis paternitas appelletur. Quo modo nos qui non sumus de genere Abraham, si fidem illius habuerimus, filij vocamur Abrahã, patriarchas quoque & prophetas, si tamen nos ab eis peccata non separent, nostros patres dicimus: Ita puto & angelos cæterasque virtutes habere principes sui generis in cælestibus, quos patres gaudeant appellare. Archangelus enim nisi angelorum dici non potest & dominatio, & principatus, & potestas, nisi inferiores subiectos habeant, non vocantur. Potest ergo & hoc dici, ex eo quod Deus pater Domini nostri Iesu Christi iuxta substantiam pater est, & vnigenitus non est adoptione filius, sed natura, cæteræ quoque creaturæ, paternitatis nomen adoptione meruerunt. Quidquid autem de patre & filio dicimus, hoc sciamus dictum esse de spiritu sancto. Nam & Saluator noster patrem esse se nouit, dicens: *Fili, dimittuntur tibi peccata.* *Mat.2.a* Et: *Filia, fides tua te saluam fecit.* Et: *Filioli mei, adhuc modicum vobiscum sum*: & per spiritum sanctum, iusti quique adoptantur in filios. Valentinus sæculorum suorum parabolas atque coniugia, ex hoc vel maxime loco confirmandas putat nequaquam intelligens, vt supra diximus, ad similitudinem Dei patris, & in cælo, & in terra, paternitates non fieri, sed appellari. *Mat.9.e* *Ioan.13.d*

F

a ¶ *Vt det vobis secundum diuitias gloriæ suæ, virtute confortari per spiritum eius in interiorem hominem*, &c.] Propterea, inquit, curuo genua mea ad patrem, ad cuius similitudinem omnis in cælo, & in terra paternitas nominatur, deprecans eum atque obsecrans, vt tribuat vobis virtutem gloriæ suæ, id est, maiestatis suæ habere consortium: Vosque roboret atque confirmet per spiritum sanctum: quia nulla fortitudo absque spiritu sancto est. Roboret autem atque confirmet in interiorem hominem. Non enim corporis vires, sed animæ quærimus: nec exteriorem, sed interiorem hominem cupimus roborari: vt postquam habitauerit Christus in interiore homine, in ipsius interioris hominis habitet principali, id est, in cordibus nostris. Nequaquam per cuncta eius membra discurrens; sed in rationabili eius habitans, & in eo domicilium, sedemque suam ponens. Hoc autem totum per fidem fiet, si credamus in eum. Quamobrem ait. Habitare Christum per fidem in cordibus vestris. Habitatio autem ista, quæ per exordium fidei fabricatur, radices & fundamentum in charitate habet: vt quoniam Dei agricultura sumus, Dei ædificatio, omnia in charitate succrescant atque ædificentur. *1.Cor 3.b* Cum autem radicati & fundati in charitate, in interiore homine habitare Christum tota mentis fiducia nouerimus: tunc incipiemus cum cæteris sanctis etiam ad illa nos tendere: vt sagaci animo comprehendamus, quæ sit latitudo, & longitudo, profundum, & altitudo: & non solum hoc, sed etiam supereminentem scientiæ charitatem CHRISTI scire cupiemus: vt postquam hæc omnia fuerint in nobis ordine & ratione completa, tunc impleamur in omnem plenitudinem Dei. Latitudinem & longitudinem, profundum & altitudinem, de corporalibus ante discamus, vt per ea ad spiritualia transire valeamus. Verbi gratia, sit latitudo cæli istius & terræ, id est, totius mundi, ab oriente vsque ad occidentem: Longitudo, à meridie ad septentrionem: Profundum, in abyssis & in inferno: Altitudo quæ supra cælestia sublimatur. Sed quoniam à pleriſque iuxta Ecclesiasten, cælum affirmatur rotundum, & in sphæræ modum volui. Nulla autem rotunditas, latitudinem & longitudinem habet, altitudinem quoque & profundum: sed ex vniuersis partibus coæqualis est, necessitate compellimur. Altitudinem, angelos intelligere supernasque virtutes. Profundum vero inferos, & quæ infra eos sunt. *Eccl.1.a*

Longitudinem autem & latitudinem, media quæ inter superos inferosque consistunt. Et quia consequens est, aut superis aliquem, aut inferis esse vicinum, quæcunque incipiunt ad meliora proficere, & ad cælestia & ad alta consurgere, longitudo appellentur. Quæ verò inferiori parti proxima sunt, & ad vitia delabuntur, his latitudinis nomen impositum sit. *Lata* quippe *& spatiosa via,* *Mat. 7.b* *quæ ducit ad mortem.* Hæc vniuersa & in cruce Domini nostri Iesu Christi intelligi queunt. *Ascendens* quippe *in altum, captiuam duxit captiuitatem*: & descendit in inferiora terræ. Et post altitudinem & profundum, in omnem terram exijt prædicatio crucis: Atque ita & altitudinem & profundum, & longitudinem & latitudinem tenet. Nec mirum si crux Christi vniuersa possideat, cum etiam si quis crucifixus fuerit cum Christo, eandem habeat potestatem. Sciet quippe primum latitudinem ab inferioribus incipiens, & minora cognoscens. Deinde longitudinem, eos, qui in terra positi, ad sublimia & alta festinant. Post hæc profundum, aduersarias contrariasque virtutes, quæ contra nos in hoc mundo bellum gerunt. Et ad extremum altitudinem: Quia postquam notitiam earum habentes, fecerimus nobis ea esse sub pedibus, tunc merebimur ad alta & excelsa conscendere. Nec putandum in hoc finem laboris nostri esse, vt radicati & fundati in charitate, possimus comprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit latitudo, & longitudo, & profundum, & altitudo, nisi etiam omni studio nosse cupiamus, eminentem scientiæ charitatem Christi: vt non simplex charitas, sed supereminens nota sit nobis: nec iste sit terminus habere notitiam supereminentis charitatis Christi, nisi addamus & aliud, vt supereminentem charitatem scientiæ consequamur. Ex quo animaduertendum quia grandem & immensam Christus scientiæ habeat charitatem, id est, eorum qui se scire desiderant, qui in lege eius meditantur die ac nocte, qui verba vertunt in opera, & quod ore meditantur, consummant manu. Qui autem talis est, vt dignus sit per scientiam suam habere Christi supereminentem charitatem, ille nihil debet aliud præter scientiam cogitare. Atque ita implebitur in omni plenitudine Dei, non solum in præsenti sæculo, sed etiam in futuro: vt qui nunc plenus esse cœpit in studio per lectionem, postea perfectius impleatur; Deo, qui est plenitudo omnium, se complente. *Psal. 67 d* *Infr.4.b*

H

b ¶ *Ei autem qui potest super omnia facere abundantius quam petimus aut intelligimus*, &c.] Ad id quod supra dixerat: Propterea curuo genua mea ad patrem, ex quo omnis paternitas in cælis & in terra nominatur, vt det vobis secundum diuitias suas virtute confortari, & reliqua, nunc infert: *Ei autem qui potest super omnia facere abundantius quam petimus, aut intelligimus*: hoc ostendens, se quidem iuxta imbecillitatem hominis postulasse, quę eis conducibilia videbantur. Cæterum quantum ad rei ipsius pertinet veritatem, plus Deum valere tribuere, quam rogatur & spes nostras vinci effectibus: quia secundum id quod oportet orare, nescimus, & sæpe contra nos petimus, æstimantes esse pro nobis. Quanto enim melius erat fornicatori ægrotare, & debilitate torqueri, quam Christi templum facere membra meretricis. Potens est ergo Deus non solũ super id quod petimus, sed etiam super id quod intelligimus tribuere. Euenit interdum vt sensum nostrum non exprimamus in vocẽ, & mentem verba non explicent, tacitoq; cogitatu gemitibus

A

inenarrabilibus, vt ipse Apostolus ait, nescio quod, quid dicere non possumus, deprecemur. Præstabit igitur super quã petimus, aut intelligimus, secundum eam virtutem, quæ operatur in nobis: vt quomodo nunc non iuxta meritum nostrum, sed supra vota dat nobis aliqua, quæ nec petere ausi fuimus, nec si petiissemus, æstimauimus nos mereri: ita & cætera tribuat, quæ nec mens potest cogitare, nec lingua proferre. Ipsi itaque Deo sit gloria primum in ecclesia, quæ est pura, non habens maculam neque rugam, & quæ propterea gloriam Dei recipere potest, quia corpus est Christi. Deinde in Christo Iesu, quia in corpore assumpti hominis, cuius sunt vniuersa membra credentium, omnis diuinitas inhabitet corporaliter. Quæ quidem gloria non in præsens tantum tempus extenditur, & futuris sæculis terminatur, sed in omnes generationes, & sæculum sæculorum ineffabili æternitate permanet, crescit, augetur.

Rom. 8. c

petimus aut intelligimus, secundũ virtutem, quæ operatur in nobis, ipsi gloria in ecclesia, & in Christo Iesu, in omnes generationes sæculi sæculorum. Amen.

CAP. IV.

OBsecro[a] itaq; vos ego vinct⁹ in Domino, vt digne ambuletis vocatione qua vocati estis: Cum[b] omni humilitate & mansuetudine, cum patientia. Sufferentes[c] inuicem in charitate. Soliciti seruare vnitatem spiritus, in vinculo pacis. Vnum corpus, & vnus spiritus, sicut vocati estis in vna spe vocationis vestræ. Vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma. Vnus Deus & pater omnium, qui est super omnes, & per omnes, & in omnibus nobis. Vnicuique autem nostrum data est gratia secundum mensuram donationis Christi. Propter quod dicit: Ascendens in altum captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus. Quod autem ascendit, quid est nisi quia & descendit prius in inferiores partes terræ? Qui descendit, ipse est & qui ascendit super omnes cælos, vt impleret omnia. Et ipse dedit quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, alios vero euangelistas, alios autem pastores & doctores, ad consummationem sanctorum in opus ministerij, in ædificationem corporis Christi, donec occurramus omnes in vnitatem fidei & agnitionis filij Dei in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi, vt iam non simus paruuli fluctuantes & circumferamur omni vento doctrinæ in nequitia hominum in astutia ad circumuentionem erroris. Veritatem autem facientes in charitate, crescamus in illo per omnia, qui est caput Christus, ex quo totum corpus compactum & connexum per omnem iuncturam subministrationis secundum operationem in mensuram vnius cuiusque membri, augmentum corporis facit in ædificationem sui in charitate.

CAP. IV.

OBsecro itaque vos ego vinctus in Domino, vt digne ambuletis vocatione qua vocati estis.] Potest & in Christi vinculis, & in carcere pro martyrio constitutus hæc scribere, melius autem est, si vinctum Domini, in Christi charitate dicamus. Cuius rei & Clemens ad Corinthios testis est scribens: Vinculum charitatis Dei quis poterit enarrare? Et in primo Regnorum libro legimus: *Factum est post verba hæc, colligata est anima Ionathæ cum anima Dauid.* Et propheta, de Apostolis: *Post te*, inquit, *sequentur vinctis ferro manibus.* Qui enim Christum diligunt, sequuntur eum charitatis vinculis colligati. Est & alia expositio, quæ recipienda sit, nec ne, erit in potestate lectoris. Vinculum animæ, corpus hoc dici, & quia Paulus ob ministerium euangelij corpus hoc acceperit, consequenter Christi vinctus sit appellatus. Corpus hoc vinculum dici, & eos qui in corpore vincti sunt, vinctos terræ appellari, Hieremias quoque in tertio alphabeto testatur, dicens: Vt humiliaret sub pedibus suis omnes vinctos terræ. Et alibi hoc ipsum legimus ex Christi persona, dicentis *hu qui erant in vinculis, exite: & qui in tenebris, reuelamini.* Potest quidem vinculum hic peccati, & tenebras ignorantiæ, aduentu & prædicatione Christi propheta ostendere dissolutas. Sed & superior sensus habet locum, quod vinculum, corpus sit: & tenebræ, terrena hæc habitatio, vbi sunt rectores tenebrarum, & montes tenebrosi, ad quos pedes prohibemur offendere, Quod autem ait: *Vt digne ambuletis vocatione qua vocati estis.* Digne vocatione ambulare credendus est, qui ingreditur per eum qui dicit: *Ego sum via*, & non declinat, neque ad dextram, neque ad sinistram, & auertit pedem suum ab omni via mala, completurque in eo: *A Domino gressus hominis diriguntur.*

1. Reg. 18. a
Esa. 45. Sec. 70.
Thren. 3. a
Esa. 49. c
Psal. 90. c
Ioan. 14. a
Esa. 30. c
Prou. 4. d
Psal. 36. d

b ¶ *Cum omni humilitate & mansuetudine, cum patientia.*] Qui terram & cinerem esse se nouit, & post paululum in puluerem dissoluendum, nunquam superbia elabitur. Et qui Dei æternitate perspecta, breue & pene ad puncti instar humanæ vitæ spacium cogitarit, ante oculos suos semper habebit interitum, & erit humilis atque deiectus. Corruptibile enim corpus aggrauat animam, & terrenum hoc tabernaculum, sensum opprimit multa curantem. Propter quod cum omni humilitate dicamus: Domine non est exaltatum cor meum, neque elati sunt oculi mei. Omnis autem humilitas, non tam in sermone, quàm in mente est: vt humiles non esse conscientia nouerit, & numquam nos vel scire, vel intelligere, vel esse aliquid æstimemus. Mansuetudo quoque illa est, quæ nulla passione turbatur, & speciali ira & furore non rumpitur. Quam qui habuerit, beatitudinem, quæ Domini voce promissa est, consequetur, vt possideat terram, id est, imperet corpori suo, dominetur que subiecto: & hæc sit eius prima hæreditas, in carne non carnaliter viuere. Nonnulli rugata fronte, demisso supercilio, verbisque trutinatis, auctoritatem sibi doctorum, & iudicum vendicant. Non quo ipsi dignum aliquid arrogantia nouerint, sed quo simplices quosque fratrum, sui quædam videant comparatione nescire.

Sap. 9. c
Psal. 13. d

c ¶ *Sufferentes inuicem in charitate.*] Si quis intelligit quid sit, sufferentes inuicem in charitate, non putabit in sanctos viros hoc conuenire mandatum, verum in eos qui sunt in virtutum initijs constituti. Sancti quippe non habent quod inter se inuicem sufferant: sed hi qui quasi hominẽs aliqua adhuc passione superantur. Nec mirum si Ephesij hæc audiant, cum in multitudine credentium sint aliqui, qui adhuc inuicem sufferre se debeant. Hoc ipsum mihi videtur significare & illud quod ad Galatas scribitur: *Alterutrum onera vestra portate.* Possumus ergo vtrumque testimonium & aliter interpretari: vt vel alterutrum onera portare, vel sufferre inuicem in charitate, & eos complere dicamus qui diuites sunt, & inopiam pauperum subleuant. Si quis ægrotanti fratri præbet obsequium, suffert eum in charitate. Si quis in cælibatu beatam transigens vitam, alium qui & vxorem habet & liberos, & semetipsum vix potest pascere, adiuuarit, & vtcumque potest, fuerit consolatus: alienum onus portasse laudabitur. Est qui matrem vel sororem viduam cernens ægestate tabescere, non potest adiuuare: huic si quis porrexerit manum, sustinuit eum in charitate. Siue autem superiorem sensum, siue posteriorem sequamur: nec peccantem fratrem, nec inopem consolatur, qui non habet charitatem, & contemnit verba Apostoli commonentis: *Debemus autem nos qui fortiores sumus, infirmitates imbecillium portare, & non nobismetipsis placere.*

Galat. 6. a
Rom. 15. a

d ¶ *Soliciti seruare vnitatem spiritus, in vinculo pacis*, &c.] Ephesijs, qui iam vnitatem spiritus sancti fuerant consecuti, recte dicitur: Soliciti seruare vnitatem spiritus in vinculo pacis. Qui enim quid habet, seruandi illi solicitudo præcipitur. Qui autem non habet, studium illi, vt habere valeat, imperatur. Hic locus vel maxime aduersum hæreticos facit: qui pacis vinculo dissipato atque corrupto, putant se tenere spiritus vnitatem: cum vnitas spiritus, in pacis vinculo conseruetur. Quando enim non idipsum omnes loquimur, & alius dicit: *Ego sum Pauli, ego Apollo, ego Cephe*, diuidimus spiritus vnitate, & eam in partes ac membra discerpimus. Nec statim aliquis illud opponat. Quo modo ergo diuersæ sunt gratiæ, & varia charismata, cum vnitas custodienda sit spiritus? Sunt quidem variæ donationes, sed in eodem spiritu: & diuersa ministeria, sed idem Dominus & multiplices operationes, sed ipse Deus, qui operatur omnia in omnibus. Quod autem ait: *vnum corpus, & vnus spiritus*: vel simpliciter vnum corpus Christi intelligitur quæ est ecclesia: vel certè quod ex Virgine est dignatus assumere: ne illum quidem putent totiens corporatum, quotiens in veteri apparuit testamento. Et vnus spiritus sanctus: vnus quippe largitor, & sanctificator est omnium. Vel certe vnum corpus, ad vitã refertur & opera: quæ Græce dicuntur πρακτικὸς βίος: & vnus spiritus, ad scientiam & contemplationem, quæ proprie θεωρία versatur in corde, & ab illis appellatur. Cum ergo membrũ quis fuerit ecclesiæ, nec ab vno eius spiritu separatus, consequenter erit in vna spe vocationis. Quæritur quomodo vna spes vocationis sit, cum apud patrem diuersæ sint mansiones. Ad quod, vnã spem vocationis, regnum cælorum, quasi vnum bonum Dei patris esse dicemus, & in vna domo varias mansiones. Alia enim gloria solis, alia lunæ, alia stellarum. Aut certe illud subiijcitur: quod in fine & consummatione rerum in pristinum statum restituenda sint omnia: quando omnes vnum corpus efficimur, & in virum perfectum reformamur, & oratio pro nobis Saluatoris impletur: *Pater, da, vt quomodo ego & tu vnum sumus, sic & isti in nobis vnum sint.* Non ignoro in eo quod nunc exposui, soliciti seruare vnitatẽ spiritus in vinculo pacis: spiritum à plerisq; non sanctũ accipi, sed affectũ mentis atq; sententiã: iuxta quam omniũ credentiũ erat anima & cor vnũ

1. Cor. 1. b
1. Cor. 12. a
1. Cor. 13. c
Ioan. 17. c

E

Et ab Apostolo virgini præcipitur: *Vt sit sancta & corpore & spiritu*: carnis videlicet opere, & mentis affectu. Sed & generalis explanatio ad specialem interpretationem trahi potest: quod seruet vnitatem spiritus in vinculo pacis: qui non rapiatur omni vento doctrinæ: neque in morem stulti quasi luna mutetur, nunc diabolo seruiens, nunc Deo. Habeat vero vnum corpus bonorum operum & semper carnem suam Deo templum exhibeat. Et vnum spiritum, eadem semper sentiens: in vna spe vocationis: vt nequaquam de repromissionibus ambigens, in resurrectione & restitutione omnium, solida mente confidat.

1.Cor.7.f

in vinculo pacis. Vnum corpus, & vnus spiritus, sicut vocati estis in vna spe vocationis vestræ. [a] Vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma: Vnus Deus & pater omnium, qui super omnes, & per omnes, & in omnibus. [b] Vnicuique autē nostrum data est gratia secundum mensurā donationis Christi. [c] Propter quod dicit:

a¶ *Vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma*, &c.] Quomodo alia est fides à baptismate, Deo & Domino: sic baptisma, Dominus & Deus, alia sunt à tribus singulis, quæ pariter nominantur. Hoc autem dico propter Sabellium, qui eundem Deum patrem arbitratur & filium: confunditque personas dum eandem diuinitatem in vtroque deprehendit: Ecce manifestissime vnus Dominus filius, & vnus Deus pater vocantur. Quod ad Corinthios quoque plenius scriptum est: *Sed nobis vnus Deus pater, ex quo omnia, & vnus Dominus noster Iesus Christus, per quem omnia: & nos per ipsum.* Sicut enim Deo patri non adimit filius, ne Dominus sit, cum Dominus solus ipse dicatur: ita & filio non aufert pater, vt DEVS sit quia pater Deus tantummodo nominatur. Legimus & in alio loco: *Scitote, quoniam Dominus ipse est Deus.* Et alibi: *Dominus Deus tuus, Deus vnus est.* Si enim vt existimant Ariani, Deus pater solus est Deus: eadem consequentia, solus erit Dominus Iesus Christus: & nec pater erit Dominus, nec filius Deus. Sed absit vt non sit vel in dominatione deitas, vel in deitate dominatio. Vnus est Dominus, & vnus est Deus: quia patris & filij dominatio, vna diuinitas est. Propterea & fides vna dicitur: quia similiter in patrem & in filium & in spiritum sanctum credimus, & baptisma vnum. Eodem enim modo & in patrem, & in filium, & in spiritum sanctum baptizamur: Et ter mergimur, vt trinitatis vnum appareat sacramentum. Et non baptizamur in nominibus patris & filij & spiritus sancti, sed in vno nomine, quod intelligitur Deus. Et miror qua consequentia in vno vocabulo, eodem opere, & eodem sacramento, naturæ diuersitatem, Arius, Macedonius, & Eunomius suspicentur (concordante in impietate discordia) & creaturæ in filio & spiritu sancto, cœnosum fontem tenentes, diuersos hæreseos riuulos duxerint. Vnum baptisma, & contra Valentinum facit, qui duo baptismata esse contendit, & contra omnes hæreticos: vt sciant non habere se baptisma, sed in vna Christi ecclesia fontem esse vitalem. Potest vnum baptisma & ita dici, quod licet ter baptizemur propter mysterium trinitatis: tamen vnum baptisma reputetur. Vnum quoque baptisma est in aqua, in spiritu, & in igne. Et de quo Dominus loquitur: Baptisma habeo baptizari. Et alibi: baptismate meo baptizabimini. Diuersitas autem præpositionum in quibus dicitur: *vnus Deus & pater omnium, qui super omnes, & per omnes, & in omnibus*: diuersam intelligentiam sapit. Super omnes enim est Deus pater, quia auctor est omnium: per omnes filius: quia cuncta transcurrit vaditque per omnia, in omnibus spiritus sanctus: quia nihil absque eo est. Nec vero putandum, vnum Deum & patrem omniū esse communiter: vt scilicet ad irrationabilia iumenta, nomē patris possit aptari: sed quo modo si in decē hominib. quinq; filijs & quinque seruis pariter diceremus: horum decem, vnus est Dominus, & vnus est pater: non vtique omniū patrem, nec Dominum omnium vocaremus, sic & in eo, quod ait: Vnus Deus & pater omnium, aliorum pater, aliorum Deus accipiendum est. Tale quid de creaturis & de Deo etiam Zeno cum suis Stoicis suspicatur. Quem sequutus Vergilius ait: *Deum namque ire per omnes, terrasque tractusque maris*, & reliqua. Et: *Principio cœlum ac terras, camposque liquentes: Lucentemque globum lunæ, Titaniaque astra: Spiritus intus alit: totamque infusa per artus, Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.* Quidam hoc quod est scriptum: Super omnes, & per omnes, & in omnibus: ad patrem & filium & spiritum sanctum, sic æstimant esse referendum: vt super omnia pater sit, quia auctor est omnium: per omnes filius, quia per filium creata sunt omnia: in omnibus spiritussanctus: ipse enim credentibus datur, & templum sumus spiritussancti, & pater & filius habitant in nobis.

Lat. 6.a
2.Cor.8.b
Psal. 99.a
Deut 6.a
Luc. 12.f
Mar.10.f

b¶ *Vnicuique autem nostrum data est gratia secundum mensuram donationis Christi.*] Licet Deus pater super omnia sit, & per omnes, & in omnibus: tamen gratia iuxta mensuram credentibus datur. Non quòd ad mensuram spiritum & gratiam tribuat Deus (magnificentiæ enim eius non est finis) sed quod iuxta mensuram vasculorum infundat liquorem: tantum muneris largiens, quantum potest ille, cui donatur, accipere. *Nec enim ad mensuram dat Deus spiritum*: aut potest habere mensuram, quod æqualiter vbique diffusum est. Quod vt manifestius fiat, imperfectum licet & non implens similitudinem: tamen per quod possit intelligi quod dicitur, sumamus exemplum. Mare certè immensum est, & capacitas eius Deo soli nota: ex hoc si quis velit multis hominibus, secundum id quod gestare queunt, tradere: necesse est vt ad mensuram vnicuique tribuat, & partes eius mensuram recipiant: cuius solium immensurabile est. Ita & spiritus sanctus, immensus quidem est, & nullo fine concluditur: tamen vnicuique datur secundum quod expedit. Et simul notandum, quod hæc eadem gratia, quæ nunc attributa perhibetur, secundum mensuram donationis Christi data sit nobis.

Ioan.3.d

c¶ *Propter quod dicit: Ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem*, &c.] Quia supra dixerat: Vnicuique autem nostrum data est gratia secundum mensuram donationis Christi: vt confirmaret hæc ipsa dona, quæ post paululum quoque enumerat, dicens: Et ipse dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem prophetas, alios euāgelistas, alios pastores & reliqua à Saluatore esse donata, testimonium de sexagesimo septimo psalmo assumpsit: vt sciamus illas esse manubias hominibus distributas, quas Christus victor emeruit. *Ascendens* quippe *in altum, captiuam duxit captiuitatem.* Nos qui nunc in Christo credimus de gentibus congregati: cum essemus creatura Dei, à diabolo capti sumus, & eius satellitibus distributi. Venit igitur Dominus noster Iesus Christus, secundum Ezechielem, vasa secum captiuitatis apportans, & operto capite (ne ab aduersarijs cognosceretur) prædicauit his qui capti erant remissionem, & qui tenebantur in vinculis, solutionem, & nos de catenis hostium, & de compedibus liberauit: sicut illam in euangelio mulierem, de qua ipse commemorat: *Hanc autem filiam Abraham, quam ligauit satanas iam decem & octo annis, non oportuit solui de vinculo hoc in die sabbati?* Liberatosque nos & per nouam captiuitatem, de captiuitate veteri erutos, secum duxit in cælum: & his ipsis, quos de inimicorum manu victor eripuit, diuersa gratiarum dona largitus est. Et eleganter hic posuit, *dedit dona in hominibus*, cum in psalterio scriptum sit, accepit dona in hominibus. Verum ibi, quia necdum factum erat, sed futurum promittebatur, propterea dicitur accepisse. Hic vero cum Apostolus scribit quia iam dederat, & in vniuerso orbe ecclesiæ fundatæ erant: iccirco non accepisse scribitur, sed dedisse. Alij hunc locum ita edisserunt: quod ob id Dominus noster Iesus Christus ad cælos victor ascenderit: vt inde angelos cæterasque virtutes ad custodiam ecclesiarum suarum mitteret. Et dum indignus sit locus iste terrenus, sublimium potestatum habere præsentiam: quodam modo illæ sustinuerint captiuitatem. Ideo enim (inquiunt) ascendit in altum: vt captiuans captiuitatem, dona hominibus largiretur. Hoc autem totum ideo Apostolus replicat: vt quia superius dixerat: Sufferentes inuicem in charitate, solliciti seruare vnitatem

Ezec. 12.a
Luc. 13.d
Psal. 97.d

A

ſpiritus in vinculo pacis: docere in diuerſis charismatibus ecclesiam esse concordem, & non statim schismatum & dissensionum occasionem dari: quia secundum mensuram donationis Christi vnusquisque nostrum accepisset dona: Non eadem, sed in vnum corpus, & in vnum spiritum omnes vocatos esse: id est, vt sicut vnus Dominus est, & vna fides & vnum baptisma, & vnus Deus pater: ita & nos in charitate idipsum simus: in pacis vinculo seruantes spiritus vnitatem.

Ascendens in altum, captiuã duxit captiuitatem: dedit dona in hominibus. [a] Quod autem ascendit, quid est, nisi quia & descendit in inferiora terræ? [b] Qui descendit, ipse est qui ascendit super omnes cælos, vt impleret omnia. [c] Et ipse dedit quosdam quidem Apostolos: quosdam autem prophetas: alios vero euangelistas: alios autem pastores & magistros, ad institutionem sanctorum, in opus ministerij, in ædificationem corporis Christi, donec [d] occurramus omnes in vnitatem fidei & agnitionem filij Dei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi: vt iam non simus paruuli fluctuantes, & circumferamur omni vento doctrinæ in nequitia hominum, in astutia ad circumuentionem erroris: veritatem autem facientes in charitate, crescamus in illo per omnia, qui est caput Christus. Ex quo totum corpus compactum & connexum per omnem iuncturam subministrationis, secundum operationem in mensuram vnius cuiusque membri, augmentum corporis facit in ædificationem sui in charitate.

a ¶ *Quod autem ascendit, quid est, nisi quia & descendit in inferiora terræ?*] Qui ascendisse nunc dicitur: propterea ascendit, quia ante descenderat: Hoc enim sonat: quod autem ascendit, quid est, nisi quia & descendit? Requirendum itaque super eo quod alibi scriptum est: *Nemo ascendit in cælum, nisi qui de cælo descendit filius hominis*: quomodo ascenderit ante descendens. Quando enim hæc loquebatur, post descensionem è cælis, se quondam ad cælos ascendisse monstrabat. Necnon & illud pariter retractandum, quo modo ipsa descensio & ascensio sentienda sit: Vtrum nam secundum corpus localiter, an supra corpus spiritualiter, vel certe vtroque modo. Inferiora autem terræ, infernus accipitur, ad quem Dominus noster Saluator que descendit: vt sanctorum animas, quæ ibi tenebantur inclusæ, secum ad cælos victor abduceret. Vnde & post resurrectionem eius, plurima corpora iustorum in sancta ciuitate visa sunt. Quod autem infernus in inferiori parte terræ sit, & psalmista testatur dicens: *Aperta est terra, & deuorauit Dathan, & operuit super congregationem Abiron.* Et ipsum in Numerorum libro plenius explicatur. Alio quoque loco legimus. *Veniat mors super eos, & descendant in infernum viuentes.*

b ¶ *Qui descendit, ipse est qui ascendit super omnes cælos, vt impleret omnia*] Numquid corporaliter omnes cælos, & vniuersas sublimitates, & cælorum circulos, quos philosophi sphæras vocant, transiens atque transcendens, stetit in summo cæli fornice, & vt ipso verbo vtar, apside? An certe omnia corporalia contemnens atque despiciens, & æterna contemplans, super cælos, id est, super inuisibilia stetisse credendus est? quod ego melius puto. Descendit ergo in inferiora terræ, & ascendit super omnes cælos filius Dei: vt non tantum legem prophetasque compleret, sed & alias quasdam occultas dispensationes, quas solus ipse nouit cum patre. Neque enim scire possumus quo modo & angelis, & his qui in inferno erant, sanguis Christi profuerit, & tamen quin profuerit, nescire non possumus.

Descendit quoque ad inferos, & ascendit ad cælos: vt impleret eos, qui in illis regionibus erant, secundum id quod se capere poterant. Ex quo sciendum, quod antequam Christus descenderet & ascenderet, vacua fuerint omnia, & plenitudine illius indiguerint. Hic locus aduersum Ebionem, & Fotinum vel maxime facit. Si enim ipse est ascendens in cælos, qui de cælis ante descenderat, quo modo Dominus noster Iesus Christus non ante Mariam est, sed post Mariam? Necnon & contra eos, qui duos filios insano errore confingunt, filium videlicet Dei, & filium hominis. Ecce hic apertissime dicitur, quod ipse sit ascendens atque descendens. Nec statim ista dicentes, locum alteri hæreti damus, quæ dimidiatam Christi asserit dispensationem, sed sic vnum & Dei & hominis filium confitemur, ne dispensationem assumpti hominis, qua saluati sumus, ex parte credentes, in parte truncemus.

c ¶ *Et ipse dedit quosdam quidem Apostolos: quosdam autem prophetas*, &c.] Et ex hoc loco manifestissime comprobatur patris & filij vna diuinitas. Si quidem hoc quod nunc CHRISTVS tribuisse describitur, in prima epistola ad Corinthios, Deus pater dedisse narratur. *Alios enim*, ait, *posuit Deus in ecclesia, primo Apostolos, secundo prophetas, tertio doctores, deinde virtutes, & dona sanitatum, opitulationes, gubernationes, genera linguarum.* Quod Sabellius non intelligens, patrem confundit & filium, cum eandem operationem esse non putat diuersorum. Et simul notandum, quòd hic Apostolos, prophetas, euangelistas, pastores, & magistros dedisse Christus: ibi verò eosdem pater posuisse memoretur. Posuit itaque siue dedit pater & filius primo Apostolos, secundo prophetas, non illos qui futura vaticinentur, quales in veteri legimus testamento: sed qui infideles & imperitos arguant atque diiudicent. Tales quippe prophetas noui testamenti in alia epistola esse definit. Tertio euangelistas, quorum speciosi pedes sunt ad annunciandũ pacem. Nec vero putandum quod sicut in superioribus tribus, alios dixit esse Apostolos, alios prophetas, alios euangelistas: ita & in pastoribus & magistri officia diuersa posuerit: Non enim ait: alios autem pastores, & alios magistros: sed alias pastores & magistros: vt qui pastor est, esse debeat & magister nec in ecclesijs quamuis sanctus sit, pastoris sibi nomen assumere, nisi possit docere quos pascit. Vel certe aliter: vt vnus atque idem præses ecclesiæ sit pastor & doctor: Pastor ouium, magister hominum. Homines quippe & iumenta saluos facies Domine. Arbitror hodie quoque in ecclesijs, quemadmodum propheta & euangelista, pastor quoque inuenitur & doctor: ita posse & Apostolum reperiri, in quo apostolatus signa & indicia compleantur. Et è regione esse plurimos tam foris, quàm intus, tam in ecclesia quam in hæresibus, qui pseudoapostoli sint & pseudoprophetæ, & pseudoeuangelistæ, & pseudopastores, & pseudomagistri. Et de hæresibus quidem nulla dubitatio est, quin secundum falsam fidem, falsa vniuersa possideant. In ecclesijs autem nonne vobis videntur falsi esse pastores, qui non pascunt oues cum disciplina, sed quasi mercenarij nequaquam gregis salutem cogitant, quod errauit non conuertentes, & quod perijt non quærentes: sed tantummodo de ouibus lac & lanam, cibos videlicet & vestimenta captantes? Nec vero absque ordine in hæc putemus Apostolum subito prorupisse: verum quia præmiserat esse Deum super omnia, & per omnia, & in omnibus, & vnicuique sanctorum datam gratiam secundum mensuram donationis Christi: nunc addit alios Apostolos, alios prophetas, alios euangelistas, alios pastores & magistros esse in ecclesia distributos, qui necessarij sint ad perfectionem institutionemque sanctorum in opus ministerij, in ædificationem corporis Christi. Quin cum corpus Domini ecclesia sit, & ecclesia de viuis lapidibus construatur: hi quos supra memorauimus in ecclesia constitutos, id habent operis vt secundum dispensationem & officia sibi credita, ecclesiam Christi, id est, corpus eius ædificent. Si quis igitur non ædificat ecclesiam Christi, nec plebem sibi subiectam instruit [vt de subiecto populo, Christi ecclesia constituatur] iste nec Apostolus, nec propheta, nec euangelista, nec pastor, nec magister est appellandus.

d ¶ *Donec occurramus omnes in vnitatem fidei*, &c.] Quærendum quos omnes dixerit occurrere in vnitatem fidei: Vtrum nam omnes homines, an omnes sanctos, an certè omnes qui rationis capaces sunt. Videtur autem mihi de omnibus hominibus dicere: quia multi venti doctrinarum sunt: Et flatu eorum fluctibus concitatis, huc atque illuc homines incerto cursu, & vario feruntur errore. Vnde omni studio laborandum, primum in fidei occurrere vnitatem: deinde in eadem vnitate, habere agnitionem filij Dei. Quorum cum fuerit secura possessio, paruuli esse cessantes, & mensuram interioris hominis recipientes [quæ mensura plenitudinis, mensura Christi est] perfecti viri vocabulum sortiemur: ita tamen vt ad consummatam ætatem plenitudinis Christi, omnis credentium turba perueniat, & nequaquam in dogmatibus fluctuans ad instar paruulorum gurgite in fidelitatis fe-

ratur

Ioan. 3. b

Mat. 27. f

Psal. 105. c
Num. 16. c
Psal. 54. c

1. Cor. 12. d

2. Cor. 11. i

Rom. 10. e

Psal. 31. b

incerto, dum venti hinc inde perflantes hæreticorum videlicet, siue sapientium sæculi, diuersæ compugnantesque rationes, naufragium audientibus aut inferunt, aut minantur: dum alij absque voluntate fallaciæ (ea tamen quæ falsa sunt) prædicant: alij vero omni calliditate erroris laqueos componentes, nos decipere & vincere festinant. Cum autem occurrerint atque peruenerint sancti in mensuram supradicti viri: tunc intelligentes charitatem Christi, augebunt in eo omnia, quæ acceperant semina veritatis, habentes corporis ecclesiæ caput Dominum Iesum. Quia vero ait: *Vt vltra non simus paruuli fluctuantes*, & reliqua: se quoque fluctuantem & paruulum esse contestans, retractandum videtur, Vtrumne hæc secundum humilitatem locutus sit: An certe ex parte videns, & ex parte cognoscens, intellexerit quantum à perfecta absit scientia, & in vera conscientiæ suæ verba proruperit. Si quis igitur vult eum hæc secundum humilitatem locutum, illo vtetur exemplo. *Quando eram paruulus loquebar vt paruulus, cogitabam vt paruulus, sapiebam vt paruulus: Quando vero factus sum vir, euacuaui ea quæ erant paruuli.* Alius vero ad ista respondeat: comparatione multorum in ætatem perfecti viri Apostolorum peruenisse: ad ea vero quæ reposita sanctis sunt, adhuc paruulorum nuncupari: Si quidem omnes Apostolos, qui in Christo credant paruulos propheta commemorat dicens: *Ecce ego, & paruuli, quos dedit mihi Deus.* Post hæc attentius disserendum: ne forte verè iuxta humilitatem non solum paruulum Apostolus se esse dixerit, sed fluctuãtem, & omni doctrinarum flatu in diuersa raptarum, in fallacia hominum, in nequitia, ad circumuentionem erroris. Qui autem vult hæc eum non de humilitate, sed de conscientia protulisse, dicit: Paulus Apostolus, homo erat acuti & acris ingenij, & qui ad primos quosque disputantium conatus, sagaci mente quæ erant inferenda, prænosceret. Videbat igitur sæpe ex vtraque parte sic dici, & tam verisimilia in rebus contrarijs asseri, vt ambigere facerent audientem, iccirco vt homo & adhuc in fragili corpusculo constitutus, circumferebatur quidem omni vento doctrinæ, sed non elidebatur in saxa, nec nauis eius gurgitibus implebatur. Stabat quippe in puppi gubernaculum tenens, & spumãtes hæreseos fluctus, fidei securitate frangebat. Non tamen intrepidus & securus nec quietus & placidus, prospiciebat ventos hincinde perflantes, & solicita aure captabat, vincebatque contraria, sed non erat illi secura victoria. Quia igitur aduersatiorũ verba atque rationes, quibus veritatem euertere nitebantur, videbat non facile posse superari, & omni calliditate plenas, dialecticæ quoque, immo diaboli arte contextas, sperabat Dei auxilium, vt omnem deliberationem de mente sua propelleret, & certe atque defixè absque vlla molestia crederet veritati, & augeret eam in dilectione Christi, quem sciebat & sui, & totius ecclesiæ corporis caput. Sciendum quod hic locus in Græco manifestior sit, dum autem in Latinum è verbo transfertur ad verbum, sensus sermonibus inuoluti, obscurum facere quod dicitur.

a ¶ *Ex quo totum corpus compactum, & conglutinatum per omnem iunctarum submin istrationis, &c.*] In fine rerum, cum Deum facie videre cœperimus ad faciem, & in mensuram peruenerimus ætatis plenitudinis Christi (de cuius plenitudine nunc omnes accepimus, ita vt Christus non ex parte sit, sed totus in nobis, & relictis initijs paruulorum creuerimus in eum virũ, de quo propheta dicit: *Ecce vir oriens nomen illi.* Et Ioannes Baptista cõmemorat. *Post me veniet vir qui ante me factus est, quoniã ante me erat*) tunc in occursu vnius fidei, & vnius agnitionis filij Dei [quem nunc pro varietate mentium, non vna neceadem fide & agnitione cognoscimus] totum corpus, quod prius dissipatum fuerat, & in diuersa laceratum, in suam compagem iuncturamque redigetur, ita vt vna subministratio eademque operatio, & vnius ætatis consummata perfectio, totum crescere faciat corpus æqualiter, & omnia membra iuxta mensuram suam incrementum ætatis accipiant. Hæc autem tota ædificatio, per quam ecclesiæ per partes corpus augetur, mutua in se charitate complebitur. Totas rationabiles creaturas sub vnius rationabilis animalis intelligamus exemplo, & quodcumque de huius membris dixerimus & partibus, hoc sciamus esse referendũ ad vnamquamque rationabilem creaturam. Putemus hoc animal ita per artus, venas, carnesque laceratum: vt nec os ossi hæreat, nec neruus iungatur ad neruum: separatim oculi iaceant, seorsum nares: manus alium locum teneant, alio proiecti sint pedes, & reliqua membra in hũc modum inter se dispersa sint & diuisa. Finge aliquem venire tantæ scientiæ medicum, qui iuxta fabulas ethnicorum, Æsculapium possit imitari, & in nouam figuram nouumq; nomen Virbium suscitare: hic necesse habebit vnumquodque membrum suo loco restituere, & compagem copulari, compagi, & quodam glutino patribus restitutis, vnum corpus efficere. Hucusque nobis vna similitudo processerit: nunc in eandem similitudinem ad id quod intelligi volumus, aliud trahatur exemplum. Paruulus crescat, & occulto æuo in perfectam adolescat ætatem: suum manus augmentum habebit, sua pedes sentient incrementa: venter, dum nescimus, impletur: humeri, dum falluntur oculi, dilatantur, & omnia membra per partes iuxta mensuram suam sic crescunt: vt tamen non sibi, sed corpori videantur augeri. Ita igitur & in restitutione omnium, quando corpus totius ecclesiæ nunc dispersum atque laceratum, verus medicus Christus Iesus sanaturus aduenerit vnusquisque secundum mensuram fidei, & agnitionis filij Dei (quem ideo agnoscere dicitur, quia prius nouerat, & postea nosse desiuit) suum recipiet locum, & incipiet id esse quod fuerat: Ita tamen vt non iuxta aliam hæresim, omnes in vna ætate sint positi: id est, omnes in angelos reformentur: sed vnumquodque membrum iuxta mensuram & officium suum perfectum sit. Verbi gratia: vt angelus refuga id esse incipiat quod creatus est: & homo qui de paradiso fuerat eiectus, ad culturam iterum paradisi restituatur. Ista autem vniuersa sic fient: vt inuicem inter se charitate iungantur: Et dum congaudet membrum membro, & in alterius prouectione lætatur Christi corpus, ecclesia primitiuorum habitet in cælesti Hierusalem: quam in alio loco Apostolus matrẽ sanctorum vocat. Iccirco [vt supra diximus] hæc apud nos obscuriora sunt: quia μεταφορικῶς dicuntur in Græco: Et omnis metaphora si de alia in aliam linguam transferatur, ad verbũ quibusdam quasi sentibus, orationis sensus & germina suffocantur.

b ¶ *Hoc ergo dico & contestor in Domino, vt non amplius ambuletis, sicut & gentes*, &c.] Hoc ergo [ait] dico vobis ò Ephesij, vosque contestor: vt quia occursuri estis in mensuram ætatis plenitudinis Christi non ambuletis sicut ambulant gentes: quæ idolis seruientes, & sensu, & mente abutuntur in praua. Quæ cum ideo acceperint animam & intellectum, vt cognoscerent Deum, abalienati sunt à vita eius [quam aliam absque Christo non nouimus] & in sui cordis ambulant cæcitate. Atque vtinam peccasse sufficeret, & vel sero agerent pœnitudinem, damnarentque vitia in quibus iugiter inhiarunt: esset remedium resipiscere post errorem. Nunc vero desperantes se, & in ritum irrationabilium bestiarum, cœno voraginique mergentes, tradiderunt impudicitiæ atque luxuriæ: operantes quidquid corpus voluit, mens desiderauit, libido suggessit. Et cum nihil omnino prætermiserint, quod immundum sit, hoc totum fecere in auaritia: dum numquam luxuriando satiantur, nec eorum terminum habet voluptas. Aut certè vltra concessam

viri ad feminam coniunctionem, ad maiora conscendunt: masculi in masculos turpitudinem operantes, & mercedem erroris sui in semetipsis recipientes. Vanitas sensus, & mentis obscuritas, bifariam diuiditur, in sæculi huius negotia, & in sapientiam secularem: quando aut in his quæ mundi huius sunt, & cito transeunt, detinemur: aut non profutura cognoscimus. Nonne vobis videtur in vanitate sensus, & obscuritate mentis ingredi, qui diebus ac noctibus in dialectica arte torquetur: qui physicus perscrutator, oculos trans cælum leuat, & vltra profundum terrarum & abyssi in quoddam inane demergitur: qui Iambum struit, qui tantum metrorum syluam in suo studiosus corde distinguit & congerit, & [vt ad alteram partem transeam] qui diuitias per fas & nefas quærit: qui adulatur regibus, hæreditates captat alienas, & opes congregat, quas in momento cui sit relicturus, ignorat. Quod autem ait: *qui desperantes semetipsos*, id est, οἵτινες ἀπηλγηκότες ἑαυτούς, multo aliud in Græco significat quam in Latino: desperantes quippe ἀπηλγηκότες nominantur ἀπηλγηκότες autem hi sunt qui postquam peccauerint, non dolent: qui ne quaquam sentientes ruinam suam, feruntur in pronum, & tamquam bestiæ ferrum videntes, in mortem ruunt. Pone mihi duos in vno vitio deprehensos: alterum qui intelligat, plangatque quod fecit: alterum qui delectetur in scelere, & non solum non doleat, verumetiam glorietur, & putet se quandam turpitudinum palmam & victoriam consecutum: nonne tibi videtur ille dolere, & hic penitus non dolere? Exprimamus, si possimus, verbum de verbo, & dicamus ἀπηλγηκότες, indolentes, siue indolorios. Nam & quidam philosophorum ἀνωδυνίαν, id est indoloriam prædicauit. Hi qui naturas varias introducunt, sciant propterea gentes in vanitate sensus obscuratis mentibus ambulare: quia ignorantiæ se & cæcitati dediderint. Nemo enim imperitus appellatur & cæcus: nisi is qui cognoscere potest & videre. Nec dicimus cæcum esse lapidem, & brutum animal ignorare: quia non ab eo quæritur, nec eius naturæ est vt cognoscat & videat. Sin autem in natura gentium fuit, vt Dei vitam intelligerent & viderent: non choicorum & spiritualium natura varia, sed voluntas. Dixeramus supra operationem immunditiæ omnis in auaritia, non ad auaritiam vt sonat simpliciter pertinere, sed ad libidinem atque luxuriam: Debemus hunc sensum alterius loci testimonio comprobare in prima ad Thessalonicenses epistola scribitur: *Hæc est enim voluntas Dei, sanctificatio vestra, vt abstineatis vos à fornicatione, vt sciat vnusquisque nostrum suum vas possidere in sanctificatione & honore: non in libidine desiderii, sicut & gentes quæ non nouerunt DEVM: vt ne quis supergrediatur, & circumscribat in negotio fratrem suum: quoniam vindex est Dominus de his omnibus: sicut & prædiximus vobis, & testificati sumus, Non enim vocauit nos Deus in immunditia, sed in sanctificatione.* Diligenter obserua: quia ad castitatem nos prouocans, & nolens vxoribus tantum esse contentos, dixerit: Ne quis supergrediatur, & circumscribat in negotio fratrem suum, id est, ne suam coniugem derelinquens, alterius polluere quærat vxorem.

Vbi nos habemus, & circumscribat in negotio fratrem suum, in græco legitur, τῷ πλεονεκτεῖν ἐν τῷ πράγματι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ: πλεονεξία autem auaritia nuncupatur quam nos possumus vim verbi transferentes, sic in præsenti loco exprimere: vt ne quis supergrediatur, & auarus fraudet in negotio fratrem suum. Quæ enim consequentia est, vel in illo capitulo, quod nunc ad exemplum vocauimus: vel in hoc quod principaliter ad Ephesios conamur exponere: inter impudicitiam & immunditiam, castitatem quoque & affectum coniugalem, extraordinarie repente auaritiam nominari. Non vobis molestum sit, si diu in obscurioribus immoremur: causati enim in principio sumus, inter omnes Pauli epistolas, hanc vel maxime & verbis & sensibus inuolutam.

a ¶ *Vos autem non ita didicistis Christum, si tamen illum audistis,* &c.] Si omnes Christum audire videntur, audirent: numquam ad Ephesios, & certe illos quibus sacramenta Christi reuelarat, Apostolus diceret: si tamen illum audistis. Discere autem Christum, idipsum est, quod nosse virtutem: & audire illum, non differt ab eo si diceret: audire sapientiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam, & cætera quibus Christus vocatur. Si quis ergo Christum audiuit & didicit, non ambulabit in vanitate sensus sui: nec obscuratus mente gradietur: neque erit abalienatus à vita Dei: habebit etiam scientiam ignorationedissussa, & immisso tenebris lumine, omnis de oculis cordis eius cæcitas auferetur. Quod cum habuerit, non se tradet impudicitiæ: nec operabitur omnem immundiciam in auaritia, concessos fines prætergrediens nuptiarum.

Si autem aliquando contigerit, vt aliqua passione superetur, dolebit super vulnere suo, & conscientiæ tormenta patietur: quia liberam frontem, & puritatem immaculatæ mentis amiserit. Dicamus igitur Christum, & audiamus illum: si quis est qui potest dicere: *An experimentum quæritis eius, qui in me loquitur Christus?* Curramus ad eum diebus ac noctibus, ad os eius & ad eloquium pendeamus. Christus nobis loquitur, spiritus sancti sunt verba quæ promit. *Statuit* enim *Deus in ecclesia primum Apostolos, secundo prophetas, tertio doctores.* Sed nec illud est desperandum, quod aliquando ipse in mentibus nostris Christus loquatur, & per semetipsum nos doceat, & organum oris non quærat alieni, tantum non simus subditi peccato, nec corpus nostrum delicta possideant, & ingredietur in illud sapientia.

b ¶ *Sicut est veritas in Iesu.*] Vocabulum, Iesus, interdum eum hominem significat: qui à Deo verbo est assumptus ex Virgine, iuxta illud: *Vocabis nomen eius Iesum: Ipse enim saluabit populum à peccatis eius.* Et alibi: *Iesus ergo fatigatus de via,* & reliqua. Interdum vero Deum verbum: *Nobis enim vnus Dominus Iesus Christus, per quem omnia.* Si quando ergo dicit Iesus: *Ego sum via & veritas:* iuxta id dicit, quod filius Dei est. Cum autem scribit Paulus: *sicut est veritas in Iesu,* de templo corporis loquitur, in quo habitat verbum Deus. *Verbum* enim *caro factum est, & habitauit in nobis.* Nisi forte vtrumque de Deo verbo intelligendum: quod quo modo habitet in eo vita, & ipse sit vita. Sicut enim habet pater vitam in semetipso: ita & filio dedit habere vitam in semetipso: Sic & veritas dicatur filius, & ipsa in eo habitare monstretur. Hæc autem dicimus, non Iesum à Christo separantes: nec rursum Deum verbum, ab eo quem assumpsit, hominem alterum esse dicentes: sed secundum intelligentias effectuum vel locorum, illum quem vnum esse credimus filium hominis & filium Dei, & ante virginem, & post virginem, alium atque alium nuncupantes. Potest autem & aliter intelligi: Sicut est veritas in Iesu: In nullo patriarcharum, in nullo prophetarum, in nullo Apostolorum veritas fuit, nisi in solo Iesu. Alij enim ex parte cognoscebant, & ex parte prophetabant, & per speculum in ænigmate videbant. In solo Iesu veritas Dei apparuit, quæ loquitur confidenter. Ego sum veritas quæ credentibus in se iuxta Analogiam fidei tribuit libertatem. Qui enim cognoscit veritatem, à veritate libertate donatur. Et ipsa veritas propterea formam serui assumpsit, & *humiliauit se, factus obediens patri vsque ad mortem:* vt seruum redderet liberum. Vbi enim spiritus Dei est, ibi libertas. Si volumus formam liberi in Iesu faciemque cognoscere veritatis, ascendamus cum eo in montem: videamus eum transfiguratum: vbi & vestimenta eius, id est scripturæ, quæ de eo annunciant, immutantur, & Moyses quoque & Elias, id est lex & prophetæ videntur in gloria. Quamdiu Dominus for-

mam

Rom. 1. d

Dist. 37. c Nonne.

1. Thes. 4. a

1. Cor. 13. d

Luc. 1. a Ioan. 3. a

1. Cor. 8. b Ioan. 14. d

Ioan. 1.

Ibidem 3. d

Ioan. 14. d

Phil. 2. a

2. Cor. 3. d

Matt. 17. d

mam serui non mutat, nec ascendit in montem : lex in sordibus, prophetæ in squalore versantur. Cum ille ad superiora conscenderit, & vestimenta sua voluerit immutare, intellectusque de seruo fuerit clarus & liber : tunc Moysi quoque & Eliæ, facies & vestimenta mutantur.

a ¶ *Deponere vos secundum priorem conuersationem veterem hominem, qui corrumpitur iuxta desideria erroris.*] Quia videtur iuxta ordinem textumque sermonis scatere sententia, sic legendum est: *Vos autem non ita didicistis Christum (si tamen illum audistis, & in illo docti estis) deponere vos secundum priorem conuersationem veterem hominem, qui corrumpitur iuxta desideria erroris: sicut est veritas in IESV.* Vt sit sensus: Quo modo est veritas in Iesu : sic erit & in vobis, qui didicistis Christum, & audistis illum, & docti estis deponere secundum priorem conuersationem veterem hominem, qui corrumpitur iuxta desideria erroris. Veterem autem hominem, quem præcipit deponendum, inueteratum à malitia arbitror appellari. Iste enim secundum priorem conuersationem & desideria erroris, semper errans, & in opere corruptionis helluans, corrumpitur atque violatur. Et quia in desyderiis indesinenter versatur erroris, & nunquam cessat à vitio : nequaquam corruptus dicitur, sed corrumpi: quod per singulos dies, horas, puncta, atque momenta corrumpitur, intercipitur, violatur. Sermo vero Dei, qui ideo interficit, vt viuificet mortuum, & viuificatus Dominum requirat, quem ante interitum nesciebat, non corrumpit, sed interficit veterem hominem : Ego enim occido (ait) & viuifico, & cum interficeret illos, tunc quærebant eum. Nec putemus hoc quod nunc ait: *Qui corrumpitur secundum desideria erroris*, illi esse contrarium, quod in alio loco scriptum est: *Et si exterior noster homo corrumpitur: sed is qui interior est, renouatur de die in diem:* Quia corruptio exterioris hominis, interioris hominis renouatio est: Et contra: interioris hominis corruptio, exterioris est instauratio. Æstimet aliquis simpliciter Paulum loqui : *Si quis templum Dei corrumpit, corrumpet illum DEVS: Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos.* Sed forte & ibi aliquid latitat, quod apud nos videtur absconditum. Si templum Dei nos sumus : secundum id quod scribitur: *Templum enim DEI sanctum est, quod estis vos*: & alius est qui corrumpit templum Dei, aliud quod corrumpitur: Quærendum quis sit ille qui templum corrumpat Dei. Si inueneris hostes Hierusalem corrumpentes atque violantes templum ex lapidibus extructum, videbis pariter omnem corrumpentem & violantem templum Dei, quem corrumpet & violabit DEVS, vlciscens corruptionem templi sui. Veruntamen & templum quod se præbuit (viuens quippe est atque sensibile) insidijs corrumpentis luet pœnas, per hoc ipsum quod corruptum atque violatum spiritum incorruptionis amisit.

b ¶ *Renouamini autem spiritu sensus vestri, & induite nouum hominem, qui secundum Deum creatus est*, &c.] Nec in sensu renouamur absque spiritu, nec in spiritu absque sensu, sed renouamur coniuncte in spiritu sensus nostri, quomodo psallimus spiritu, psallimus & sensu : oramus spiritu, oramus & sensu, sic in spiritu sensus nostri renouemur : Vt cum sensus mundus fuerit atque purgatus, & ab omni macula sordidæ concretionis alienus, tunc ei iungatur & spiritus, & ita quodam inter se vnitatis glutino compoletur, vt nequaquam simplex spiritus, sed spiritus, sensus esse dicatur. Cum autem renouati fuerimus in spiritu, qui nostri sensus est spiritus, tunc induemur nouum hominem, qui secundum Deum creatus est. Quod quidem aliis verbis idipsum puto esse quod in alio loco dicitur : Induite vos Christum Iesum. Iste quippe est nouus homo, quo vniuersi credentes debemus indui atque vestiri. Quid enim in homine qui à Saluatore nostro assumptus est, non nouum fuit ? Conceptus, natiuitas, partus, infantia, doctrina, vita, virtutes, & ad extremum, crux & passio, expoliantis in ea principatus, & contrarias fortitudines offendentis habentis, resurrectio quoque & ascensus ad cælum. Hic ergo vere creatus est in iustitia & sanctitate veritatis, quia Deus verus, Dei veri filius fuit, & tota in illo religio atque iustitia, Dei veritate completa est. Qui igitur conuersationem illius imitari potest, & vniuersas in se exprimere virtutes, vt sit mansuetus, sicut fuit ille mansuetus & humilis corde, & ponat animam suam pro amicis, vt ille posuit pro omnibus suis, verberatus non respondeat, maledictus non remaledicat, sed vincat in humilitate superbiam, iste indutus est nouum hominem, &

ritas in Iesu. [a] Deponere vos secundum priorem conuersationem veterem hominem, qui corrumpitur iuxta desideria erroris. Renouamini [b] autem spiritu sensus vestri, & induite nouum hominem, qui secundum Deum creatus est, in iustitia & sanctitate veritatis. Propter [c] quod deponentes mendacium, loqui-

dicere cum Apostolo potest: *Viuo autem iam non ego, viuit vero in me Christus* : Et, *Imitatores mei estote sicut & ego Christi.* Potest quoque verba Ioannis assumere : *Qui dicit se in Christo credere: debet sicut ille ambulauit, & ipse ambulare.* Quod autem ait : Qui secundum Deum creatus est, non idipsum sonat in Latino sermone quod Græco. Creatio quippe apud nos, generatio vel natiuitas dicitur, apud Græcos vero iub nomine creationis, verbum facturæ & conditionis accipitur. Et quod apud nos conditio, hoc apud Græcos creatio sonat. Vnde & hæresis natiuitatem Christi calumniant, Salomonis vsurpat exemplum : *Dominus creauit me initium viarum suarum.* Considerandum igitur, quia creatio atque conditio, numquam nisi in magnis operibus nominentur. Verbi causa, mundus creatus est, vrbs condita est, domus vero quamuis magna sit, ædificata potius dicitur, quam condita vel creata. In magnis enim operibus atque facturis, verbum creationis assumitur. Ex quo animaduertendum istum nouum hominem, qui iuxta Deum in Christo creatus est, magnum Dei opus esse, & eminere vltra cæteras creaturas, cum sic conditus esse dicatur, vt mundus, & initium viarum Dei, & in exordio elementorum omnium sit creatus.

c ¶ *Propter quod deponentes mendacium, loquimini veritatem vnusquisque cum proximo suo, quoniam sumus*, &c.] Non simpliciter vt quidam putant, nec moraliter Apostolus præcipit mendacio derelicto, cum proximis veritatem loquendam. Alioquin si tantum cum proxin is loquimur veritatem, quicumque non fuerit proximus, debet audire mendacium. Quod quidem & in lege præceptum est : *Non adulterabis vxorem proximi tui* : Si proximus tantum propinquus vel amicus accipitur, adulteria in alienos iure permittit : sed proximum vocat omnem hominem, qui ex eodem nobiscum parente generatus est. Quod quidem & parabola illa significat, de Hierusalem Hierico hominis descendentis, qui incidit in latrones, & sacerdote & leuita prætereuntibus, à Samaritano curatus est, & ad stabularium reuectus.

Affirmat autem post hæc dominus eum esse proximum, qui illi misericordiam fecerit, volens ostendere omnes homines, omnibus esse proximos. Et hoc quidem sic intellectum ædificat audientes. Cæterum id quod sequitur : Quoniam sumus alterutrum membra, magis mihi videtur significare mysterium, & de his dicere, qui nobis fide & virtute sint proximi. Membra quippe alterutrum non sunt, nisi fideles fidelium, & Christiani Christianorum, & perfecti, eorum qui sunt plenæ consummatæque virtutis. Propter quod Paulus ipse perfectus, in epistola alia loquebatur : *Sapientiam autem loquimur inter perfectos.* Ergo hoc iubet, vt vnusquisque mystica quæque atque secreta, & ea quæ DEI veritate sunt plena, loquatur cum proximo suo : & dies diei eructet verbum, & nox nocti indicet scientiam, hoc est, clara quæque & lucentia his indicet, qui merentur audire : *Vos estis lumen mundi.* Porro tenebrosa & inuoluta, & omni sacramentorum nocte velata, his referat, qui & ipsi nox, tenebræ, vel caligo sunt, de quibus dicitur : *Et caligo sub pedibus eius*, haud dubium quin DEI.

Galat 2. d
1 Cor. 11. a
1. Ioan. 2. a
Prouer. 8. c
Ibidem.
Exod 20 d
Luca 10 e
1. Cor. 2. b
Psal 18. a
Matth 5. l
Psal 17. b

A

Exod. 10. c
Psal. 17. b

Nam & in monte Sina Moses ingreditur in turbinem & caliginem, vbi erat Deus, & de ipso Deo scriptum est: *Posuit tenebras latibulum suum.* Loquatur itaque veritatem atque mysterium vnusquisque cum proximo suo, & non det sanctum canibus, neque mittat margaritas suas ante porcos, sed quicumque oleum habuerit veritatis, illos in thalamum sponsi & penũ regis inducat. Porro quod ait: *Loquimini veritatem vnusquisque cum proximo suo*, sciamus de Zacharia propheta sumptum.

Zach. 8. c

a ¶ *Irascimini & nolite peccare.*] De quarto psalmo hoc vsurpatũ, nulli dubium est, & videtur illi esse contrarium, quod alibi dicitur: *Nunc autem deponite & vos omnem iram, & indignationem, & malitiam, & blasphemiam, & turpem sermonem ex ore vestro.* Sed & simpliciter intellectum nocet, dum putatur iræ frena laxata. Duplex autem non solum apud nos, verumetiam apud philosophos iræ nomen accipitur. Vel cum iniuria lacessiti, naturalibus stimulis concitamur, vel cum requiescente impetu & furore rectio, potest mens habere iudicium, & nihilominus super eo qui putatur læsisse, desiderat vltionem. Arbitror itaque de priori ira nunc dictum, & nobis quasi hominibus esse concessum, vt ad indignæ alicuius rei faciem moueamur, tranquillitatemque mentis, velut lenis quædam aura conturbet, nequaquam tamen in tumentes gurgites, furoris impetu subleuemur. Firmianus noster librum de ira Dei, docto pariter & eloquenti sermone conscripsit, quem qui legerit, puto ei ad iræ intellectum, satis abundeque posse sufficere.

Col. 3. b

B

b ¶ *Sol non occidat super iracundiam vestram.*] Si simpliciter hunc solem intelligimus, qui oculis carnis aspicitur, peccamus, quando irascimur, & occidente sole, iracundia perseuerat. Non peccamus autem, quando (verbi gratia) à prima hora vsque ad vndecimam irascentes, facimus quod indignatio, furor, ira suggesserint. Quo sensu nihil mihi videtur absurdius, quasi non queat quispiam ab ortu solis vsque ad occasum, in tanta scelera debacchari, quanta tota vita sua, non possit lacrymis expiare. Aut non magis ira locum in die habeat, cum vtique nox requies sit furoris, & succedente somno, etiamsi irascimur, in diem iracundiam differamus. Quia igitur verus sol, sicut occidit super malos prophetas, iuxta illud quod scriptum est: *Occidet sol super prophetas vestros meridie*, ita etiam super omnes occidit peccatores: nequaquam eis ortus sui lumen indulgens: præcipit nunc Apostolus, ne talia faciamus furore superati, per quæ nobis sol occidat, & principale cordis tenebris inuoluatur. Quidam putant sic accipiendum hoc esse simpliciter, quomodo & illud quarti psalmi, vnde idipsum sumptum videtur: *Quæ dicitis in cordibus vestris, & in cubilibus vestris compungimini*: id est, quæcunque in die, vel opere, vel sermone, vel cogitatione peccatis, hæc succedente pœnitentia purgate per noctem, & ira sit breuis, nec in diem crastinum differatur.

Amos. 8. c

שטן
1 Cor. 6 c
בליעל

c ¶ *Neque locum detis diabolo.*] Diabolus Græcum verbum est, quod Latine dicitur criminator, lingua vero Hebræa satan appellatur, id est, aduersarius, siue contrarius, & ab Apostolo Belial, hoc est, absque iugo, quod de collo suo Dei abiecerit seruitutem, quem Aquila apostatam transtulit. Et sciendum vbicunque in veteri lege filij pestilentiæ scribantur, sicut ibi: *Filij autem Eli, filij pestilentiæ*: ibi in Hebraicis voluminibus, *Belial*, hoc est, diabolum pro pestilentia nominari, licet plurimi pro belial corruptè in Apostolo belian legant. *Nolite itaque*, ait *dare locum diabolo*, qui tanquam leo rugiens, quærit aditum, per quem possit irrumpere. Quomodo enim pater & filius stant ante ostium, & pulsant, vt introeant & cœnent cum eo, qui se receperit, ita & aduersarius semper in nos est paratus irrumpere, & cum locum dederimus, ingreditur. Solet autem antequam veniat, quædam iacula præmittere, & præcursorem aduentus sui facere cogitationem: hanc si nos in corde nostro susceptam nutrierimus intrinsecus, & crescere fecerimus, cum in nobis prolem suam auctam viderit, & ipse audebit intrare. Denique in Iudæ Iscariot cor, primam iecit sagittam, vt traderet Saluatorem, quam si exceptam ille miserabilis non fouisset, nunquam post intinctum panem in paropside, intrasset in illum satanas. Simulque & hoc diligenter attendite, quod non inuenerit diabolus locum introeundi in Iudam, cuius pectus iam ante percussserat, nisi in conuiuio Saluatoris. Quia tunc vel maxime in potestate ei damur, quando nec humanitate, nec clementia, nec mansuetudine eius vincimur, quem odimus indigne. Huic quod nũc præcepit, neque locum detis diabolo, illud de Ecclesiastico comparatur: Si spiritus potestatem habentis ascenderit super te, locum tuum ne dederis ei: ille superbus & temerarius vult ascendere, vult subire, sed etiam si te oppressum putauerit, & se extulerit, tu ne dederis locum. Potestas quippe diaboli, non in temeritate illius atq; iactantia, sed in tua est voluntate.

1. Reg. 2. c

Apoc. 3. d

C

Ioan. 13. a

loquimini veritatem vnusquisq; cũ proximo suo: quoniam sumus alterutrum mẽbra. [a] Irascimini, & nolite peccare. Sol[b] nõ occidat super iracundiam vestram. Neque[c] locum detis diabolo. Qui [d] furabatur, iam non furetur: magis autem laboret operando manibus suis quod bonum est, vt habeat communicare ei qui indiget. Omnis[e] sermo malus de ore vestro non procedat:

d ¶ *Qui furabatur, iam non furetur, magis autem laboret operando manibus suis quod bonum est, vt habeat communicare ei qui indiget.*] Quia hi qui in vitæ istius negotiis conuersantur, propter alimenta & vsus necessarios, coguntur aliqua vel emere, vel vendere, & lucra de negotiatione sectari, & difficile est etiam eos qui à cæteris passionibus liberi sunt, fornicatione videlicet, idololatria, adulterio & homicidio, hoc vitio non teneri, propterea nunc Ephelios monet, ne sub occasione emolumenti, furti crimen incurrant, furtum nominans, omne quod alterius damno quæritur. Iustum autem esse vt manib. suis vnusquisque operans, & victum labore conquirens, impertiat non habentibus. Neque vero ait: *Magis autem laboret operando manibus suis quod bonum est*, vt non indigeat, & habeat victum & nulli molestiam exhibeat: Sed laboret, inquit, manibus suis quod bonum est *vt habeat vnde communicet indigentibus.* Qui igitur ad hoc tantum laborat, vt ipse non egeat, & à cæteris contrahit manum, quamuis applaudat sibi, tamen Apostoli præceptum non fecit. Potest autem & altius intelligi: qui furabatur, iam non furetur, & reliqua, propter illud quod scriptum est de pseudoprophetis: *Qui furantur sermones, vnusquisque à proximo suo:* Et in euangelio: *Omnes qui venerunt ante me, fures fuerunt & latrones.* Et ad Romanos: *Qui prædicas non furandum, furaris*, quod furta prohibeamur facere spiritualia. Neque enim hoc quod sequitur. Magis autem laboret operando manibus suis quod bonum est, ad vitæ huius necessaria digne referri potest, vt bonum dicatur quodcunque peritum est, & ad mammonam iniquitatis pertinet. Quamuis enim iustus labor opes habeat absque tergiuersatione quæsitas, satis habebit si non dicantur malum, cæterum bonum non valent appellari. Igitur bonum operatur, qui declinat à malo & facit bonum, & operatur in agro animæ suæ, vt spiritualibus panibus impleatur, & possit commodare esurienti, & necessitatem sustinenti, dans in tempore cibaria conseruis suis. Si autem talis est qui operatur bonum, ergo & is qui furatur, consequenter verba furatur & dogmata, de furto viuens, de furto sibi ceruicalia consuens, & scripturarum pannos hinc inde colligens, vt possit tunicam facere conspicuam, quæ deorsum est, non de sursum. Tunica enim ecclesiæ, hoc est, corpus Christi, desuper contexta est, & nulla ex parte consutilis, quæne ab inimicis quidem scindi potest.

D

Hier. 23. f
Ioan. 10. b
Rom. 2. c

e ¶ *Omnis sermo malus de ore vestro non procedat: sed si quis bonus ad ædificationem oportunitatis, vt det gratiam audientibus.*] Bonus sermo est ad ædificationem oportunitatis, dans gratiam audientibus, qui docet virtutes sequendas, vitia fugienda. Malus, qui ad peccata prouocat, & pronos magis incitat ad ruinam. Pro eo autem quod nos posuimus ad ædificationem oportunitatis, hoc est quod dicitur Græce πρὸς χρείας, in Latinis codicibus propter euphoniam mutauit interpres, & posuit, ad ædificationem fidei. Quotiensunque ex sermone nostro aliquis proficit, & iuxta opportunitatem loci, temporis & personæ ædificat audientes, bonus de ore

nostro

nostro sermo processit: Quotiens verò loquimur aut non in tempore, aut importuno loco, aut non vt conuenit aud entibus, totiens sermo malus procedit de ore nostro ad destructionem eorum qui audiunt. Consideremus itaque quid loquamur, quia pro omni otioso verbo reddituri sumus rationem in die iudicij. Et etiam si nō lædamus, non tamē ædificemus, mali verbi nobis luenda sit pœna.

a ¶ *Et nolite contristare spiritum sanctum Dei: in quo signati estis in die redemptionis.*] Mœror sancti spiritus sic intelligendus, quomodo ira Dei & somnus, & cæteræ in humanam similitudinem passiones. Non quo contristetur spiritus, & vllam perturbationem diuinitas sentiat, sed quo ex verbis nostris, Dei discamus affectus: & mœreat quotiēscunq; peccamus, & defleat peccatores. Nā & Saluator in corpore cōstitutus fleuit Hierusalē, & omne hominū genus in prophe a procedat: sed si quis bonus ad ædificationē opportunitatis, vt det gratiam audientibus. Et nolite a contristare spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in die redemptionis.

deplorat, dicens: *Heu mihi anima quia periit reuerens à terra: & qui corrigat inter homines non est.* Omnes in sanguine iudicantur. Et in Ezechiele opera quondam sanctæ ciuitatis enumerans, ait: *In omnibus istis contristabas me.* Signati autem sumus spiritu dei sancto, vt & spiritus noster & anima imprimantur signaculo Dei, & illam recipiamus imaginem & similitudinem, ad quam in exordio conditi sumus. Hoc signaculum sancti spiritus, iuxta eloquiū Saluatoris, Deo imprimente signatur. *Hunc enim*, ait, *signauit pater Deus.* Signator ergo à patre, spiritu sancto, omnis, qui ex eo quod credidit Deo, signauit, quia verus est Deus. Qui ic circo signatur, vt seruet signaculum, & ostendat illud in die redemptionis purum atque syncerum, & nulla ex parte mutilatum, & ob id numerari cum his valeat, qui redempti sunt.

Commentarij secundi in epistolam ad Ephesios finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI
IN TERTIVM LIBRVM COMMENTARIORVM
AD EPHESIOS, AD PAVLAM, ET EVSTOCHIVM.

PROOEMIVM.

SATIS abundeque, ô Paula & Eustochium, de argumento epistolæ Pauli ad Ephesios, in primi libri præfatione disserui, & sparsim, vbicunq; occasio data est, licet breuiter, ostēdi, quod beatus Apostolus ad nullam ecclesiarum tam mystice scripserit, & abscondita sæculis reuelauerit sacramenta. Nunc ergo, quoniam orationum vestrarum, & sanctę Marcellæ fultus auxilio, tertium, id est, extremum, in eandem epistolam dicto librum, iustum mihi videtur, vt nominis quoque ipsius etymologiam cum sensu, quem supra exposui, congruere doceam. Ephesus in Latinam linguam interpretatur voluntas, siue consilium meum in ea, vel certe anima mea in ea. Voluntas & consilium & anima Dei in eo est, qui potest dicere: Ipse enim mihi dedit notitiam omnium, & cum incerta & occulta sapientiæ Dei illi fuerint reuelata, testimoniū consequetur loquentis: Inueni Dauid de Bethlehem filium Iesse, virum secundum cor meum, qui faciat omnes voluntates meas. Istiusmodi virum & Osee propheta significat, dicens: *Quis sapiens, & intelliget hæc, prudens & agnoscet ista?* Porro vt sciatis multam esse distantiam iusti simplicis iustiq; sapientis, qualem in resurrectione mortuorum singuli gloriam consequantur, attendite. *Et multi dormientium de limo terræ exurgent: hi in vitam æternam, & hi in opprobrium, & confusionem æternam:* Et intelligentes fulgebunt sicut splendor firmamenti, & ex iustis multi sicut stellæ in æternum. *Fulgebunt*, inquit, *iusti sicut stellæ in æternum, & intelligentes*, id est, habentes scientiam scripturarum, *sicut splendor cæli.* Non quo doctus vir, iustus quoque esse non debeat, sed quo qui iustus est, nisi fuerit eruditus, tā procul sit à sapiente iusto, quam est stellarum fulgor à lumine firmamēti. Quod si quis meditatione tantum legis instructus, vitam suam negligit, neq; audet dicere: *Amandatis tuis intellexi, propterea ad omnia mandata tua dirigebar:* iste quasi æramentū sonans, & cymbalum tinniens, & infatuatum sal, in stercore conculcandus est. Si autem detur optio singulorum (sepositō eo qui habet sapientiam atque iustitiam) magis ego velim rusticitatem iustam, quam doctam malitiam. Quia in altero licet minor, tamen gloria est, stellarum esse lumini coæqualem: in altero iuxta scientiæ profectum, maiora supplicia sunt. *Potentes* quippe *potenter patientur tormenta.* Et: *Seruus qui scierit voluntatem domini sui, & non fecerit eam, vapulabit multis.* Hæc iccirco vt docerem, quare animam & consilium, & voluntatem Dei, Ephesiorum vocabulum sonet, qui artium magicarum præstigijs derelictis, erroris zelum ad veritatis studium transtulerunt. Ob quorum salutem tanto Paulus sudore pugnauit, vt ad Corinthios scriberet: *Si secundum hominem ad bestias pugnaui Epheſi, quid mihi prodest, si mortui non resurgunt?* Quæ sunt istæ bestiæ? Nempe illæ, de quibus psalmista precator, dicens: *Ne tradas bestijs animam confitentem tibi.* Et in alio loco: *Increpa feras calami.* Aduersarius enim noster diabolus tanquam leo rugiens circuit, qui cum cerneret principem Asiæ ciuitatem ad doctrinam Pauli de faucibus suis eripi; totis satellitum suorum agminib. congregatis eum opprimere nitebatur, & improbe se ex tollens, volebat quasi aquila ponere super illum nidum suum. Quod Apostolus sentiens, & omni custodia seruans cor suum (quippe qui eius non ignoraret astutias) post victoriam quidem, sed non incruētam victoriam, loquebatur. *Non enim volumus vos ignorare fratres de tribulatione nostra quæ facta est nobis in Asia, quoniam supra modum grauati sumus supra virtutem, ita vt tæderet nos etiam viuere.* Quod autem per Tychicum epistola mittitur, valde eiusdem epistolæ congruit sacramentis. De quibus & noni psalmi titulus prænotatur, *pro arcanis filij.* Tychicus enim silens interpretatur, non proijciens margaritas ante porcos, nec dans sanctum canibus, & libere ad Deum loquens: *In corde meo abscondi eloquia tua, vt non peccem tibi.*

M.

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN EPISTOLAM AD EPHESIOS.

LIBER TERTIVS.

Omnis amaritudo & furor, & ira, & clamor, & blasphemia auferatur à vobis cum omni malitia.] Amaritudo contraria dulcedini est, vnde amari vulgo appellantur & dulces, De qua & Hieremias loquitur, dicens: Et amaritudo tua ascendit super me. Furor vero incipiens ira est, & feruescens in animo indignatio. Ira autem est, cuius amaritudo, & furor species sunt, quæ furore restincto desiderat vltionem, & eum quem nocuisse putat, vult lædere. Quæ quidem licet in Deo sæpe dicantur, secundum illud: *Domine ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripias me*: non sunt perturbationes animi computandæ sicut in nobis, quia in illo moderata & ordinata sunt omnia, & pœna, qua peccatores corriguntur, nostris vocibus appellatur. Nos vero si irascimur, perturbamur, & furore rapti, nostri esse desinimus. Vnde à nobis omnis amaritudo, & furor, & ira penitus auferenda sunt. Nam ad illud euangelij: *Quicunque iratus fuerit fratri suo sine causa, reus erit iudicio*, frustra est additum, sine causa, quia nec cum causa nobis irasci conceditur, manifestissime Apostolo nunc dicente: *Amaritudo, & furor, & ira, tollatur à vobis.* Et tricesimo sexto psalmo vniuersam commotionem animi generaliter auferente: *Quiesce ab ira, & dimitte furorem.* Si enim ira desiderat vltionem, omnis autem vltio rependere cupit ei malum à quo se læsam putat, & Christianus non debet malum pro malo reddere, sed vincere in bono malum, & *mihi vindictam & ego retribuam, dicit dominus*, omnis qui irascitur, peccat: *Ira* quippe *viri iustitiam Dei non operatur.* Post amaritudinem, furorem & iram recte clamor quoq; & blasphemia prohibentur in nobis. Quia qui semel fuerit furore superatus, necesse est vt prosiliat in clamorem, & turbide fremens, huc atque illuc in modum folij ventiletur & dicat: O rerum iniquitas, ô iniusta iudicia Dei, & cætera quæ solent loqui, qui per indignationis furorem mentis iudicium perdiderunt. Porro blasphemia non solum aperta est, & de ira nascitur, sed & absque ira sedata mente profertur, si aut de mundi istius quispiam gubernatione causetur, & dicat, Illud sic esse non debuit, hoc vero esse sic debuit: aut certe in ecclesia constitutus, & credens in Deum, labatur in dogmatibus, quæ ignorare non licitum est, aliter de patre & filio & spiritu sancto sentiens, quam rei ipsius veritas habet, non ita credens in resurrectione mortuorum, vt scripturæ docent. Vel certe alienæ inuidens sapientiæ, eum male sentire commemoret, qui catholicæ fidei est, & rursum hæreticum pro adulatione, qua sibi obsequitur, catholicum esse contestans, *qui dicit dulce amarum, & amarum dulce.* Vnde omni studio legendæ nobis scripturæ sunt, & in lege domini meditandum die ac nocte, vt probati trapezitæ, sciamus quis nummus probus sit, quis adulter. Porro amaritudinem, furorem, iram, clamorem, atque blasphemiam, sic tollamus à nobis, vt cum omni malitia auferantur. Malitia autem vel contraria virtuti intelligẽda est, quam alio nomine vitium nominamus: vel malignitas, & nequitia, quæ in tergiuersatione & calliditate sentitur.

Omnis amaritudo, & furor, & ira, & clamor & blasphemia aufertur à vobis cum omni malitia.

CAPVT V.

Estote [a] autem inuicem benigni, misericordes, donantes vobismetipsis, sicut & Deus in Christo donauit vobis. Estote [b] ergo imitatores Dei sicut filij charissimi. Et ambulate in

CAPVT V.

Estote autem inuicem benigni, misericordes, donantes vobismetipsis, sicut & Deus in Christo donauit vobis.] Supra amaritudini contrariam dulcedinem dixeramus, quam nunc Apostolus alio verbo χρηστότητα, id est, suauitatem magis quam benignitatem vocauit: præcipiens vt omni amaritudine & furore, ira, clamore, & blasphemia, & motu turbido, cum quadam frontis austeritate damnatis, clementes simus & blandi, & ad familiaritatem nostram vltrò homines inuitemus, vt nullus ad nos formidet accedere: quæ familiaritas maxime ex misericordia comparatur. Nec statim præstantes aliis, ipsi quod dedimus habere desistimus, sequitur enim: donantes vobismetipsis: quia quod bene in alium fit, magis ei reponitur, qui præstitit, quam cui datum est. Qui miseretur pauperis, ipse saturabitur: & qui dat ei, Deo fœnerat. Vel certe ita accipiendum, quod in eo quod suaues & misericordes sumus, & perturbationibus, quæ non iniquietabant relictis, ad mansuetudinem, temperantiamque transiuimus, ipsi nobis datum sit & donatum, dum de malis in bonos vertimur, & hæc ipsa donamus nobis, quæ Deus pater donauit in Christo. Si enim omissis vitijs, virtutes sequimur, omnes autem virtutes, sapientia, veritas, iustitia, mansuetudo, & cætera ad Christum intellecta referuntur, cum has virtutes habuerimus, ipsas nobis etiam nostro studio comparamus, & habere nos facimus, quas Deus nobis donauit in Christo. Alius vero hoc quod ait, donantes vobismetipsis, simpliciter accipiet, vt quomodo supra dicitur: Estote autem inuicem suaues, sic & nunc dicatur, donantes vobismetipsis, pro eo quod est, donantes vobis inuicem: vt quomodo Deus nobis in Christo nostra peccata donauit, sic etiam nos eis, qui in nos peccauerint, dimittamus. Et ad probandum quod dimissio peccatorum in scripturis donatio nuncupetur: Illud sumet exemplum, quod in Luca scribitur, vbi vni creditori alius debebat quingentos denarios, & alius quinquaginta, quos vtrisque concesserit, & ad interrogationem Saluatoris ille qui interrogatus fuerat responderit maiorem gratiam illum habere, cui plus donatum sit. Dicitur & in oratione dominica: *Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.* Deus autem nobis donauit in Christo, non extra positus, sed habitans in eo, quia pater in filio, & filius in patre. Nec statim ille in quo donatur minor est ab eo, qui in se donat, quia & Apostolus dicit: *Et ego si quid donaui vobis, in facie Christi & Dei.*

a ¶ *Estote ergo imitatores Dei sicut filij charissimi.*] Qui intelligit quomodo dictum sit: *Estote perfecti, sicut & pater vester cælestis perfectus est*, iste sciet quomodo & nunc dicatur: *Estote imitatores Dei.* Et Corinthijs quidem scribens ait: *Imitatores mei estote, sicut & ego Christi.* Non enim poterant statim imitatores Christi fieri, sed grande illis erat si imitatores possent imitatoris existere. Ephesijs vero quasi his quos iam mysteria tanta docuerat, non ait, imitatores mei estote, nec imitatores CHRISTI, sed imitatores Dei. Non quo minus sit imitatorem Christi esse quam Dei (Deus quippe Christus est) sed quod aliud sit secundum hominem imitari, aliud secundum Deum. Nam & si: Christum secundum carnem antea noueramus, nunc iam nequaquam eum nouimus secundum carnem. Loquitur & ipse Saluator, humilitatem dispensationis ostendens: Quæcunque viderit patrem facientem, hæc eadem filius facit similiter. Non quo aliud cælum, & aliam terram pater fecerit, & ad similitudinem eorum, aliud cælum & alia terra & elementa à Christo facta sint cætera, sed quo quæcunque operetur pater, hæc eadem & filius operetur. In quo autem similes Deo possumus fieri, supra testatus est, dicens: donantes vobis, sicut & Deus in Christo donauit vobis. Non enim puto quod in cæteris quoque quæcumque Deus fecit, homo Deum possit imitari: sed verbi causa, vt quomodo ille clemens est, & pluit super bonos & malos, & reliqua, sic etiam nos bonitatem nostram super omnes homines effundamus. Quod cum fecerimus, erimus sicut filij dilecti, siue ipsius Pauli: siue, quod melius puto, Dei.

b ¶ *Et ambulate in charitate, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis, oblationem & hostiam DEO in odorem suauitatis.*) Qui pro aliorum salute vsque ad sanguinem contra peccatum dimicat, ita vt & animam suam tradat pro eis, iste ambulat in charitate: imitans Chri-

stum.

Psal. 6. a

Matt. 5. 6

Rom. 12. d
Deut. 32. f
Iacobi 1. c

Isa. 5. f

Luca 7. f

Matth. 6. b

2. Cor. 2. c

Matt. 5. g

1. Cor. 4. d & 11. a

2. Cor. 5. c

Ioann. 5. a

Christum, qui nos intantum dilexit, vt crucem pro salute omnium sustineret. Quomodo enim ille se tradidit pro nobis, sic & iste, pro quibus potest libenter occumbens, imitabitur eum, qui oblationem & hostiam in odorem suauitatis se patri tradidit: & fiet etiam ipse oblatio, & hostia Dei in odorem suauitatis.

a ¶ *Fornicatio autem, & omnis immunditia aut auaritia, nec nominetur in vobis, sicut decet sanctos, & turpitudo & stultiloquium*, &c.] Nisi philosophorum quidam Cynicus extitisset, qui doceret omnem titillationem carni, & fluxũ seminis ex qualicunque attritu tactuque venientem, in tempore non vitandum, & nonnulli sapientes sæculi in hanc turpem & erubescendam hæresim consensissent, nunquam sanctus Apostolus scribens ad Ephesios, ad fornicationem etiam omnem immunditiam copulasset, & ad immunditiam iunxisset auaritiam, non hanc qua pecuniam cupimus congregare, sed illam de qua supra diximus, ne supergrediatur, & auarus fraudet in negotio fratrem suum: Quod scilicet insatiabilis & inexpletus, per omnia turpitudinum genera lasciuiæque discurrat. *Sicut decet*, inquit, *sanctos*. Ex quo sanctus non potest appellari, quicunque extra fornicationem in aliqua immunditia & auaritia voluptatum, quæ se delectauerint, inuenitur. Si quis autem arbitratur auaritiam, non in illo sensu accipiendã esse quo diximus, reddat causas quare inter fornicationem, & immunditiam, & turpitudinem, & stultiloquium, & scurrilitatem, mediam auaritiam extraordinarie posuerit. Porro stultiloquium esse existimo, non solum eorum, qui aliqua narrant turpia, vt risum moueant, & fatuitate simulata magis illudant eis, quibus placere desiderant: sed etiam eorum qui sapientes sæculi putantur, & de rebus physicis disputantes, dicunt se arenas littorum, guttas oceani, & cælorum spatium, terræque punctum liquido comprehendisse. Est & in ecclesia stultiloquium: Si quis cælum putet fornicis more curuatũ, Esaiæ quem non intelligit sermone deceptus: Solium quoq; in cælis positum, & super eo sedere Deum, & in ritum Imperatoris & Iudicis, angelos stare in circuitu, qui verbis iubentis obtemperent, & in diuersa mittantur officia. Sed quia sequitur stultiloquium scurrilitas, magis stultiloquium ad fatuas & ineptas fabulas transferendum. Inter stultiloquium autem & scurrilitatem hoc interest, quod stultiloquium nihil in se sapiens, & corde hominis dignum habet. Scurrilitas vero de prudenti mente descendit, & consulto appetit quędam, vel vrbana verba, vel rustica, vel turpia, vel faceta, quam nos iocularitatem alio verbo possumus appellare, vt risum moueat audientibus. Verum & hæc à sanctis viris penitus propellenda, quibus magis conuenit flere atque lugere, vt in Hebraico quoque euangelio legimus, Dominum ad discipulos loquentem: Et nunquam, inquit, læti sitis: nisi cum fratrẽ vestrum videritis in charitate. Videtur hucusque nihil extra propositum, & extra consequentiam textumque ordinis intulisse. Verum hoc quod sequitur, & in fine positum est: Sed magis gratiarum actio: Qu erat aliquis & dicat, quid sibi velit post fornicationem prohibitam & immunditiam, & lasciuiã, & turpitudinem, & stultiloquium, & scurrilitatem, actio gratiarum. Si enim semel ei liberum fuit ponere quamcunque virtutem, potuit dicere, sed magis iustitia, veritas, dilectio. Quomodo autem hoc inconsequens est, ita etiam illa inconsequentia esse potuissent, & eadem licentia ordinem non haberent. Forsitan igitur gratiarum actio in hoc loco non ista est nominata, iuxta quam gratias agimus Deo, sed iuxta quam grati siue gratiosi, & falsi apud homines appellamur. Stultiloquum enim & scurram non decet esse Christianum. Decet autem sermonem eius sale esse conditum, vt gratiam apud audientes habeat. Et quia non est consuetudinis nisi inter doctos quosque apud Græcos εὐχαριστίαν ad distinctionem eucharistiæ dicere, hoc est gratiosum esse, & agere gratias: Propterea puto Apostolum quasi Hebræum ex Hebræis, verbo vsum esse vulgato, & sensum suũ alterius significatione verbi explicare voluisse, maxime cum apud Hebræos gratiosus & gratias agens, vno, vt aiunt, sermone dicatur. Vnde & in Prouerbiis puto ita scriptum, γυνὴ εὐχάριτος δόξαν ἐγείρει ἀνδρὶ δίκαιῳ, mulier grata suscitat viro gloriam, pro eo quod est, gratiosa: videremur vim facere scripturæ, & gratias agentem mulierem, pro gratiosa audacter accipere, nisi & cæteræ editiones nostræ opinioni congruerent. Aquila enim & Theodotio & Symmachus ita posuerunt: γυνὴ χαρεσσα, id est mulier gratiosa, & non εὐχάριτος, quod ad actionem pertinet gratiarum.

in charitate, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis, oblationem & hostiam Deo in odorẽ suauitatis. Fornicatio autẽ, & omnis immunditia, aut auaritia, nec nominetur in vobis, sicut decet sanctos: & turpitudo & stultiloquium, aut scurrilitas, quę ad rẽ non pertinent: sed magis actio gratiarũ. Hoc b autem scitote, quia omnis fornicator, aut immundus, aut auarus (quod est idolis seruiens) non habet hæreditatẽ in regno Christi, & Dei. Nemo

b ¶ *Hoc autem scitote quia omnis fornicator, aut immundus, aut auarus (quod est idolis seruiens) non habet hæreditatem in regno Christi & Dei.*] Notandum quod sex vitijs supra prohibitis, fornicatione, immunditia, auaritia, turpitudine, stultiloquio, scurrilitate, nunc tantum tria posuerit, fornicationem, immunditiam, auaritiam, quibus qui fuerit obnoxius, hæreditatem in regno Christi & Dei habere non possit. Si enim ita stultiloquus & scurra alieni essent è regno Dei, quo modo tres, quos specialiter separauit, videretur sententia esse crudelis, non ignoscere imbecillitati fragilitatis humanæ, cum etiam per iocum nos dicta damnarent. *Qui enim in sermone non labitur, perfectus est.* Neque vero ista dicentes, locum stultiloquio & scurrilitati damus, dum non excludunter à regno, sed quomodo apud patrem diuersæ sunt mansiones, & *stella à stella differt in gloria, sic & resurrectio mortuorum*: Quamuis aliquis à fornicatione, immunditia atque lasciuia alienus sit, tamen si stultiloquus & scurra fuerit, non tenebit eum locum, quem possessurus erat, si hæc vitia non haberet. Respondeat quis, esto, stultiloquium & scurrilitas non eundem habeant reatum, quem fornicatio, immunditia, & auaritia, nunquid non & turpitudinem cum tribus superioribus debuit nominare? Ad quod dicendum, turpitudinem hic significare absconditam cogitationem, cum inflammatur sensus noster ad libidinem, & carnis titillationibus anima ignita succenditur, & nihilominus Dei timore, & mentis iudicio refrenatur. Denique etiam supra absque turpitudine, tria pariter appellauit, dicens: *Fornicatio autem, & omnis immunditia, & auaritia, nec nominetur in vobis*, & deinceps turpitudo cum stultiloquio & scurrilitate numerata est. Et quomodo stultiloquium & scurrilitas, sic & ista turpitudo non perdit, nec in perpetuum excludit à regno. Quia vero in superiore b. ex eo quod alibi legeramus: *Ne supergrediatur, & auarus fraudet in negotio fratrem suum*: dixeramus auaritiam pro adulterio positam: Quærimus id quod nunc dicitur, aut auarus, quod est idolis seruiens; vtrum cum illa, an cum vulgata interpretatione consentiat. Inuenimus in locis plurimis prophetarum, idololatriam, fornicationem appellatam. *Fornicabantur*, inquit, *post idola sua: & spiritu fornicationis seducti sunt.* Potest itaque fornicatio & super idololatria intelligi. Sin vero auarus ille accipitur: qui pecuniã vtcumque conquirens nummos per fas & nefas habere desiderat, & pleno sacculo delectatur: iste idololatres in eo est, quia sculpturam ipsius nummi colit, & idola in eis cælata veneratur. Vt voracium Deus venter est, ita cupidorum quoque iustissime pecunia Deus dici potest: maxime cum in alio loco Apostolus cupiditatem idololatriam vocet. Ad hæc videndum quid sentire voluerit, dicens: In regno Christi & Dei: vtrum nam aliud regnum Christi sit, & aliud Dei: An idem regnum sit patris & filij. Et si quidem dixisset, in regno filij & patris: per filiũ veniremus ad patrem, & licet esset diuersitas personarum: tamen esset regnantiũ vna maiestas: nunc vero cũ dixerit, in regno Christi & Dei, ipsum Deum & Christum intelligamus: quia & *cum tradiderit regnum Deo & patri*, non *erit* pater omnia in omnibus, sed *Deus omnia in omnibus*. Vbi autem Deus est, tam pater quam filius intelligi potest. Porro quod de patre & de filio dicimus: hoc idem & de spiritu sancto sentiamus.

Prou. 12. b Sec 70.

Lacobi 3 a

1. Cor. 15 c

1. Thes. 4. b

Sup. eo d

Col 4. a

Ez. ec. 23. f

Osee. 4. c

Sec. 70.

1. Cor. 10. b

1. Cor. 15. c

1. The. 4. b

Esa. 40. c Sec. 70. Ibid. b. a

a ¶ *Nemo*

[a] Nemo vos decipiat inanibus verbis: propter hæc enim venit ira Dei in filios diffidētiæ. [b] Nolite ergo effici comparticipes eorum. [c] Eratis enim aliquando tenebræ: nunc autē lux in domino. [d] Vt filij lucis ambulate, [e] Fructꝰ enim lucis, est in omni bonitate & iustitia, & veritate. [f] Probantes quod sit beneplacitum Deo. [g] Et nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum: [h] Magis autem & arguite. [i] Quæ enim occulte fiunt ab eis, turpe est & dicere. [k] Omnia autem arguta, à luce manifestantur, omne .n. quod manifestatur lux est. [l] Propter quod dicit: Surge qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit tibi Christus.

a ¶ *Nemo vos decipiat inanibus verbis*, &c.] Verba quæ decipiūt atque supplantant, inania sunt & vacua. Quæ vero ædificant audientes, plena, cumulata, conferta. Quia igitur sunt plerique, qui dicunt non futura pro peccatis esse supplicia, nec extrinsecus adhibenda tormenta: sed ipsum peccatum & cōscientiam delicti esse pro pœna, dum vermis in corde non moritur, & in animo ignis accenditur: in similitudinem febris, quæ non torquet extrinsecus ægrotantem: sed corpora ipsa corripiens punit, sine cruciatuum forinsecus adhibitione quod possidet. Has itaque persuasiones & decipulas fraudulentas, verba inania appellauit & vacua: quæ videntur florem quendam habere sermonum, & blandiri peccantib. sed dum fiduciam tribuunt, magis eos ferunt ad æterna supplicia: Quia de nulla re sic irascitur Deus: quo modo si peccator superbiat, & erectus ac rigidus non flectatur in fletum, nec misericordiam postulet pro delicto. *Propter hæc enim venit ira Dei super filios diffidentiæ*, siue *insuasibilitatis*: ἀπειθείας enim magis à suasione quam à fiducia è diuerso intelligi potest. Insuasibilitatis autem siue diffidentiæ filij sic dicuntur, quo modo filij perditionis, & filij fornicationis, & filij mortis, & filij gehennæ, & cætera his similia, quæ in varijs scripturarum locis inuenire persacile est.

B συμπίτοχοι. b ¶ *Nolite ergo effici comparticipes eorum.*] Particeps siue comparticeps fit diffidentiæ filiorum, qui in fornicatione & in immundicia & auaritia, propter quæ venit ira Dei super filios diffidentiæ, reperitur. Et particeps quidem eorum est, ab eo quod participatur, & communionem habet malorum operum. Comparticeps vero is appellatur, qui cum alijs est particeps: Et in comparticipi intelligitur & particeps: In participi vero non statim tenetur & comparticeps. Diligenter obserua verbum, comparticipis atque participis. Puto enim in scripturis participem in bonam partem: comparticipem in malam semper accipi. Verbi gratia: *Propter quod vnxit te Deus Deus tuus, oleo exultationis præ participibus tuis.* Psal. 44. c Et in alio loco: *Participes enim Christi facti sumus: si tamen principium substantiæ vsque ad finem firmum tenuerimus.* Heb. 3. c Porro non memini alibi me legisse, excepto præsenti loco cōparticipem, & tamen manifestum est, hic non in bona parte, sed in contraria positum.

c ¶ *Eratis enim aliquando tenebræ: nunc autem lux in domino.*] Si possibile est verti in lucem tenebras: non est secundum quosdam hæreticos natura quæ pereat, & recipere nequeat salutem. Interrogemus ergo eos qui illa confingunt: vtrum nam omnes impij tenebræ sint nec ne: de quibus quidam cum propter malitiam tenebræ vocarentur, ad meliora conuersi, nunc lux appellantur in domino: Sicut autem iusti sunt lumen mūdi: sic impij consequenter tenebræ vocabuntur: & iusti quidē cum sint lumen, videbunt lumen in lumine: iniusti autem cum sint tenebræ, populus sunt sedens in tenebris, & nihil videns: Quorum differentiam inter se atque distantiam, ex fructibus intelligimus. *Omnis* enim *qui operatur malum, odit lucem:* Ioan. 3. c & non veniens ad lucem, tenebrosus est, & filius noctis atque tenebrarum. Qui vero operatur veritatem, & in lucem venit: lux est, & filius lucis & diei: Lucentes autem siue tenebrosi, de cordis vel lumine, vel tenebris cognoscuntur. Super hæc quæres: ne forte ob distinctionem eorum qui lux sunt, sed non sunt lux in domino, de iustis dicatur, nunc autem lux in domino. Decenter quoque Ephesiis, qui ad scientiæ summam conscenderant, scribitur quod sint lux in domino. Neque vero tenebræ ipsæ vertuntur in lucem, aut lux in tenebras cōmutatur: sed hi qui ab eo quod sunt, nomen quoque vel virtutis meruere vel vitij, si conuersi fuerint de alio in aliud, ἰμωνύμως his rebus à quibus possidentur, vel tenebrarum, vel lucis vocabulum sortientur.

d ¶ *Vt filij lucis ambulate:*] Si deus lux est, & tenebræ in eo non sunt: filij Dei filij lucis sunt. Nec non, si Christus lux vera est: filij quoq; eius ad quos loquitur, dicēs: *Filioli mei adhuc modicum vobiscum sum:* filij veræ lucis sunt. Ex quo colligitur, eosdem filios esse Dei patris, qui sunt filij Christi Iesu. Ioan. 13. d

e ¶ *Fructus enim lucis est, in omni bonitate & iustitia & veritate.*] Aduersus Marcionem, qui iustum Deum à bono separat, & putat creatorem esse iustum: alium vero nescio quem cuius Christus iste qui venit filius sit, bonum tantummodo esse Deū, hoc testimonium proferamus. Si quidem fructus lucis, non solum est in bonitate, sed in iustitia, & in veritate. Vbi itaque bonitas est, ibi & iustitia: vbi iustitia, ibi consequenter & veritas. Apud bonum ergo Christi patrem, vt ipsi quoque fatentur, est veritas & bonitas. Vbi autem bonitas & veritas: apud ipsum, & non apud alium, vt nunc Apostolus docet, iustitia est. Intelligat quoque Marcion ipsum Christum, bonitatem, veritatem, & iustitiā nuncupari. Bonitatem in eo, quod non secundum opera, sed secundum misericordiam det gratiam credentibus in se. Iustitiam in eo, dum vnicuique retribuit quod meretur. Porro veritatem, dum ipse solus causas creaturarum omnium rerumque cognoscit.

f ¶ *Probantes quid sit beneplacitum Deo.*] Omnia facienda cum cōsilio, vt cauti atque solliciti ea tantum quæ scimus Deo placere, faciamus, in morem prudentissimi trapezitæ, qui sculptum numisma non solum oculo, sed & pondere & tinnitu probat. Quia vero in hoc loco contextus eloquij videtur esse turbatus, & tota scatere sententia: sic ordini sermo reddendus est. *Nolite ergo fieri comparticipes eorum, probantes quid sit beneplacitum Deo:* & si enim *eratis aliquando tenebræ, nunc autem lux estis in Domino: quasi filij lucis ambulate, fructus luminis* ostendentes in omni *bonitate & iustitia & veritate.*

g ¶ *Et nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum*, &c.] Et ad Galatas nomen fructus in spiritu operis vero posuit in carne, dicens: *Manifesta autem sunt opera carnis, quæ sunt fornicatio, & reliqua. Fructus vero spiritus est charitas, gaudium, pax*, & cætera. Porro in præsentiarum, opera tenebrarum infructuosa appellauit, quibus qui ea fecerint, communione sociantur. Galat. 5. d

h ¶ *Magis autem & arguite.*] Inter cætera mandata, etiam peccantes posse arguere, maximæ libertatis est. Sed hocille potest facere, qui non meretur audire: *Hypocrita, eiice primum trabem de oculo tuo: & tunc poteris eiicere festucam de oculo fratris tui.* Luc. 6. f Quamobrem & prophetæ, nulla ipsi peccatorum sorde polluti, nec cauteriatam habentes conscientiam, poterant cæteros arguere delinquentes. Ex quo animaduertendum eum arguere posse, qui ipse non redarguatur in semetipso.

i ¶ *Quæ enim occulte fiunt ab eis, turpe est & dicere.*] Non mihi videtur sermonis stare contextus, vt id quod nunc dicitur: quę enim occulte fiunt ab eis, ex superioribus pendeat, & sciri possit ad quos potissimum referendum sit: nisi forte altius reddatur hyperbaton, & ad filios diffidentiæ copuletur, vt sonare possit: quæ enim occulte fiunt à filiis diffidentiæ, turpe est & dicere: quæ sunt fornicatio & immunditia & auaritia omnis.

k ¶ *Omnia autem arguta, à luce manifestantur: omne enim quod manifestatur lux est.*] Omnia, haud dubium quin ea quæ occulte fiunt à filiis diffidentiæ: hæc enim à luce arguta manifestantur. Lux autem arguit ea quæ prius erant tenebræ, & postea facta sunt lumen in Domino: vt ex eo quod corripiuntur, mutentur in melius, & mutata manifestentur in publico, & publicata sint lumen: quia omne quod manifestatur lux est.

l ¶ *Propter quod dicit: Surge qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit*, &c.] Quoniam opera tenebrarum à luce arguta manifestantur in lucem, his quæ arguta fuerant transmutatis, dicitur domientibus & mortuis, eo quod opera fecere tenebrarum: Surge qui dormis, & exurge à mortuis.

Quærat

E Quærat aliquis, quis nam sit iste qui dicat: *Surge qui dormis, & exurge à mortuis*: aut cuius testimonio Apostolus sit abusus. Et quidem qui simplici responsione contentus est, dicet in reconditis eum prophetis, & his, quæ vocantur apocrypha, hæc lecta in medium protulisse (sicut in alijs quoque locis illum fecisse manifestum est) Non quod apocrypha comprobaret: sed quo & Arati & Epimenidis & Menandri versibus sit abusus, ad ea quæ voluerat in tempore comprobanda. Nec tamen Arati & Epimenidis & Menandri tota quæ scripsere sunt sancta, quia eos vere aliquid dixisse testatus est. Alius vero quasi, προσωποποιίαν spiritus sancti apostolus figuraverit, ad exhortationem pœnitentiæ hæc dicta memorabit. Ego certe secundum paupertatulam meam, omnes editiones veterum scripturarum, ipsaque Hebræorum volumina diligenter euentilans, numquam hoc scriptum reperi. Nisi forte & hoc dicamus: quo modo olim prophetæ in concione populi loquebantur: hæc dicit dominus, & quoniam dominus locutus est: ita & Apostolum spiritu sancto plenum, repente in verba, quæ in se Christus loquebatur, erupisse atque dixisse, hæc dicit dominus. Nec non & illud est differendū, quo modo vni atque eidem dicatur quasi viuenti, surge qui dormis, & quasi mortuo, exurge à mortuis. Igitur quia & spiritus est hominis, quem semper in bonam partem scriptum meminimus, & anima cuius & infirmitates & mortes legimus peccatorum: id quod nunc dicitur, surge qui dormis, referatur ad spiritum, & quod sequitur, exurge à mortuis, animæ coaptetur. *Anima enim quæ peccauerit, ipsa morietur.* Spiritus autem mortem nunquam omnino legimus. Christus ergo lux vera, orietur ei qui surrexerit de somno, & ex mortuis fuerit iusscitatus. Scio me audisse quendam de hoc loco in ecclesia disputantem: qui in theatrale miraculum, numquam ante visam formam populo exhibuit, vt placeret: Testimonium hoc, inquiens, ad Adam dicitur in loco caluariæ sepultum, vbi crucifixus est dominus. Qui caluariæ iccirco appellatus est: quod ibi antiqui hominis esset cōditum caput: Illo ergo tempore quo crucifixus dominus, super eius pēdebat sepulcrum, hæc prophetia completa est, dicens: Surge Adam qui dormis, & exurge à mortuis, & non vt legimus ἐπιφαύσει σοι ὁ χριστός, id est, orietur tibi Christus, sed ἐφάψεται, id est, continget te Christus: Quia videlicet tactu sanguinis ipsius & corporis dependentis viuificetur atque consurgat, & tunc typum quoque illum veritate compleri, quando Elisæus mortuus mortuum suscitauit. Hæc vtrum vera sint, nec ne, lectoris arbitrio derelinquo. Certe tunc in populo dicta placuerunt, & quodam plausu ac tripudio sunt excepta. Vnum quod scio loquor, cū loci istius interpretatione atque contextu sensus iste non conuenit.

Ezech. 18. a

F

4. Reg. 13. d

a ¶ *Videte ergo quo modo caute ambuletis*, &c.] Recte Ephesiis dicitur, vt caute ambulent, qui habebant exercitatos sensus ad discernendum bonum & malum: & probantes omnia, id quod statuerant bonum esse, retinebant. Qui autem videt quo modo ambulet, & quam caute figat gradum (ne forte ad lapidem offendat pedem suum) & dicit: *Lucerna pedibus meis verbum tuum domine*: vtique sapiens est. Non enim puto ἰδιώτην quempiam, & si velit ambulare caute, posse hoc implere præceptum: quia sapientibus & non incipientibus imperatum est. Ex quo intelligimus & præcepta moralia (quæ plerique manifesta arbitrantur, ex eo quod in octauodecimo psalmo dicitur: *Mandatum domini lucidum illuminans oculos*) indigere prudenti, & circumspecta expositione: quia lucidum illud præceptum, eorum illuminat oculos, qui insipientia derelicta, sapientiæ studijs se manciparint.

Psal 90. e & 118. c

b ¶ *Redimentes tempus, quoniam dies mali sunt.*] Qui sapiens est, & iccirco caute ambulat, redimit tempus. Tempus autem redimit, quia dies mali sunt. Quando in bono opere tempus consumimus: emimus illud, & proprium facimus, quod malitia hominum venditum fuerat: Nemo autem vitæ huius querens necessaria, & de diuitiis & solicitudinibus, quas euangelium spinas nuncupat, cogitans, potest sibi tempus redimere. Redimentes autem tempus, quod in diebus malis est, quodammodo immutamus illud, & dies malos in bonos vertimus, & facimus illos non præsentis sæculi, sed futuri. Potest & aliter locus iste edisseri: O vos Ephesij (quibus de somno sæculi istius exurgentibus sol iustitiæ ortus est Christus) caute ambulate atque prudenter, & abiecta insipientia, tenete sapientiam: per quam possitis, non cum varietate temporum commutari, sed diuersitatem temporum vobis vnum tempus efficere. Et quia sunt plurimæ persecutiones, (In principio quippe fidei propemodum quotidie vexabantur ecclesiæ) vnum tenete cursum, & hoc scitote seruandum: vt non in morem stulti, quasi lunamutemini, sed quod semel cœpistis, firma mente teneatis: ne videlicet si persecutorem iudicem videritis, & vos cum iudicis voluntate mutemini. Rursum si alius dogmatis vestri laudator aduenerit: vos fateamini Christianos: sed quod estis, omni tempore reseruate. Aliquod de scripturis ponamus exemplum: vt quod dicimus manifestius fiat. Ioseph vnum habebat propositum, placere Deo. Hoc nulla varietate temporis immutatum est: nec fratrum inuidia, nec conditione seruitutis: nec ætatis illecebris, nec dominæ repromissis, nec squalore carceris, nec postea tumore Ægyptiæ potestatis: sed semper vnus fuit, & veritatem vt diximus temporum sibi redimens, malos dies vertit in bonos. Hoc idem & de Iob sentiendum est, quod per varia tentamenta vexatus: nec diuitiis, nec damnis, nec orbitate, nec vulnere, nec exprobratione amicorum, nec solitudine, nec postea bonorum omnium restitutione mutatus est. Redemerat enim sibi tempus, & dies malos fecerat bonos.

G

H

c ¶ *Propter quod nolite effici imprudentes: sed intelligite quæ sit voluntas Dei.*] Quia tempus malum est, & sicut supra diximus, redimendum, appetenda ante sapientia est, vt per illam intelligere valeamus quæ sit voluntas Dei. Non enim possumus caute ambulare: nisi prius intellecta voluntate Dei. In omni ergo opere primum considerandum quid velit Deus, & habito iudicio, id postea faciendum, quod illi placere fuerit comprobatum.

d ¶ *Et nolite inebriari vino, in quo est luxuria: sed impleamini spiritu.*] Quo modo non possumus duobus dominis seruire, Deo & mammonæ: sic non possumus spiritu impleri pariter & vino. Qui enim spiritu impletur, habet prudentiam, & mansuetudinem, verecundiam, castitatem. Qui vino, habet insipientiam, furorem, procacitatem, libidinem. Hoc quippe æstimo vno verbo significare luxuriam. Quod si quidam intelligerent, numquam me temeritatis & hæreseos arguissent: quod in virginitate seruanda dixerim vinum adolescentulis declinandum, & non mittendum super flammam oleum: nec naturalem carnis ardorem fomentis voluptatis augēdum. Potest autem vinum, in quo est luxuria, & illud accipi, de quo in cantico Moysi dicitur: *Furor draconum vinum eorum, & furor aspidum insanabilis*: quod omnes qui sæculi istius cogitatione sunt ebrii, bibunt & insaniunt, & vomunt, & præcipites corruunt. Et iuxta Lapitharum, Centaurorumque fabulam, in mutuum feruntur exitium. Huic vino, illud vinum contrarium est: quod Dominus se nobiscum in regno suo bibiturū esse promittit. Frequenter annotauimus, nomen spiritus absque additamento, in bonam positum partem; quod quidem etiam nunc obseruandum videtur.

Matt. 6. c

Deut. 32. d

Matt. 26. c

e ¶ *Loquentes vobismetipsis in psalmis & hymnis & canticis spiritualibus*, &c.] Qui se abstinuerit ab ebrietate vini, in quo est luxuria, & pro hoc spiritu fuerit impletus: iste omnia potest accipere spiritualiter, psalmos, hymnos, & cantica. Quid autem interfit inter psalmum & hymnum, & canticum, in psalterio plenissime discimus. Nunc autem breuiter hymnos esse dicendum, qui fortitudinem & maiestatem prædicant Dei, & eiusdem semper vel beneficia vel facta mirantur. Quod omnes psalmi continent, quibus alleluia,

Ephes. 5. b

vel

A

vel præpositum vel subiectum est. Psalmi autem proprie ad ethicum locum pertinent: vt per organum corporis, quid faciendum, & quid vitandum sit nouerimus. Qui vero de superioribus disputat, & concentum mundi, omniumque creaturarum ordinem atq; concordiam subtilis disputator edisserit, iste spirituale canticum canit.

Vel certe (vt propter simpliciores manifestius, quod volumus eloquamur) psalmus ad corpus, canticum refertur ad mentem. Et canere igitur & psallere & laudare dominum, magis animo quam voce debemus: Hoc est quippe quod dicitur: *Cantantes & psallentes in cordibus vestris domino.* Audiant hæc adolescentuli: audiant hi quibus psallendi in ecclesia officium est, Deo non voce sed corde cantandum: nec in Tragœdorum modũ guttur & fauces dulci med camine colliniendas: vt in ecclesia theatrales moduli audiantur & cantica, sed in timore in opere, in scientia scripturarum. Quamuis sit aliquis, vt solent illi appellare κιθαρῳδὸν, si bona opera habuerit, dulcis apud Deum cantor est: Sic cantet seruus Christi, vt nõ vox canentis, sed verba placeant quæ leguntur: vt spiritus malus, qui erat in Saule, eiiciatur ab his qui similiter ab eo possidentur, & non introducatur in eos, qui de Dei domo scenam fecere populorum.

1.Reg.16.d

a ¶ *Gratias agentes semper pro omnibus in nomine domini nostri Iesu Christi, Deo & patri.*] Huic quid simile, & in epistola ad Thessalonicenses prima scriptum est: *Semper gaudete, sine intermissione orate, in omnibus gratias agite.* Quod præceptum ille solus custodire potest, qui prouidentia Dei nouit etiam quinque passeres, qui venduntur dipondio, gubernari, quorum vnus non cadit in laqueum sine patris voluntate. Quod autem ait: *Gratias agentes, & semper, & pro omnibus:* Dupliciter intuendum, vt & in omni tempore, & pro omnibus, quæ nobis accidunt, Deo gratias referamus: vt non tantum pro his quæ bona putamus, sed etiam quæ nos coartant, & contra nostram veniunt voluntatem, in Dei præconium mens læta prorumpat, & dicamus: *Nudus exiui de vtero matris meæ, nudus & redeam:* sicut placuit domino, ita factum est: sit nomen domini benedictũ. Hæc actio gratiarum apud prudentes viros & generaliter, & specialiter obseruatur. Generaliter, vt gratias agamus Deo, quod nobis sol oritur, dies currit, nox mutatur in requiem: splendore lunæ tenebræ temperantur, & ortu occasuque stellarum tempora mutantur & redeunt: quod nobis seruiunt pluuiæ, terra parturit, elementa famulantur: quod tantæ animalium varietates, vel ad vehendum, vel ad operandum, vel ad vescendum, vel ad tegmen, vel ad exemplum, vel ad miraculum datæ sunt, & ad extremum quod nati sumus, quod subsistimus, quod in mundo quasi in quadam domo potentissimi patrisfamilias procurationem gerimus, & totum quidquid in mundo est, nostri causa intelligimus procreatum. Specialiter vero, quando in Dei beneficijs, quæ nobis accedunt, gratulamur. Sed hoc & gentilis facit, & Iudæus, & publicanus, & ethnicus. Christianorum propria virtus est etiam in his, quæ aduersa putantur, referre gratias creatori. Si domus corruerit, si amantissima vxor, & filij, vel captiuitate vel veneno vel naufragio intercepti sint: si diuitias proscriptione perdidimus: si sanitatem innumerabiles morbi, & semper expectanda miseris podagræ debilitas fregerit: qui sibi sanctiores videntur, solent Deo referre gratias quod de periculis, vel de miseriis liberati sunt. Sed iuxta Apostolum hæc virtus est maxima, vt in ipsis periculis atque miserijs, Deo gratiæ referantur, & semper dicamus: Benedictus Deus, minora me scio sustinere quam mereor: hæc ad mea peccata parua sunt: nihil mihi dignum redditur. Hic animus Christiani est, hic crucem suam tollens, sequitur Saluatorem, quem nec orbitas nec damna debilitant. Quem vt Flaccus in lyrico carmine ait: *Si fractus illabatur orbis, impauidum ferient ruinæ.* Qui autem, sicut diximus, gratias agit Deo & patri in mediatore Dei & hominum, referat eas Christo Iesu: quia nisi per illum accedere non valemus ad patrem.

2.Thes.5.c

B

Luca 12.a

Iob. 1. d

b ¶ *Subiecti inuicem in timore Christi.*] Audiant hæc episcopi, audiant presbyteri, audiant omnis ordo doctorum: subiectis suis se esse subiectos, & imitentur dicentem Apostolum: *Cum enim essem liber ex omnibus, omnibus meipsum seruum feci, vt omnes lucrifacerem.* Et in alio loco: *Per charitatem seruite inuicem.* Vnde & ipse eadem charitate omnibus gentium seruiunt ecclesiis. Saluator quoque formam serui accepit: vt seruiret discipulis suis, & pedes eorum lauit. Hoc interest inter gentium principes & Christianorum: quod illi dominantur subditis, nos seruimus, & in eo maiores sumus, si minimi omnium fuerimus. Sed & hoc quod ait: In timore Christi, sic accipiendum: vt ipsa subiectio non propter hominum gloriam, sed propter timorem Christi fiat: dum illum timemus offendere. Alius vero sic interpretabitur: subiecti inuicem in timore Christi: vt hanc sententiam generalem in consequentibus diuidi dicat atque partiri: *Mulieres viris suis subdita sint: & filij obedite parentibus, & serui obedite dominis carnalibus cum timore, & tremore:* vt non solum vxor viro, & filij parentibus, & serui dominis, sed etiam viri mulieribus, iux a officium quod præceptum est, & patres filijs, ne illos ad iracundiam prouocent, & domini seruis, vt remittant minas, & præbeant his quæ habent necessaria, inuicem sint subiecti, & hoc ex Christi timore faciant: Vt quo modo seruis suis fuit ille subiectus: sic & hi, qui maiores videntur, subijciantur minoribus suis, reddendo officia quæ iubentur. Possumus hic timorem & pro εὐλαβείᾳ, id est, reuerentia accipere, quæ magis vicina est charitati. Nequaquam enim conuenit Ephesijs, vt timore quid faciant, & non dilectione Christi.

1.Cor 9.d

Galat.5.c

Ioan.13.b

C

c ¶ *Mulieres viris suis,* &c.] Hoc quod in Latinis exemplaribus additum est, subditæ sint: in Græcis codicibus non habetur: si quidem ad superiora referrur, & subauditur: Subiecti inuicem in timore Christi: vt ἀπὸ κοινοῦ resonet, subiectæ & & mulieres viris suis sicut Domino. Sed hoc magis in Græco intelligitur, quam in Latino. Quomodo itaque Christo subiecta est ecclesia: sic subiecta sit vxor viro suo: Quem enim habet principatum & subiectionem Christus & ecclesia: huic eidem ordini maritus & vxor astringitur. Sed videndum, vt quo modo in Christo & in ecclesia sancta coniunctio est: ita & in viro & in muliere sancta sit copula. Sicut autem non omnis congregatio hæreticorum Christi ecclesia dici potest: nec caput eorum Christus est: sic non omne matrimonium, quod non viro suo secundum Christi præcepta coniungitur, rite coniugium appellari potest: sed magis adulterium: Alias autem subijcitur vxor viro vt domino: quia ad ipsum conuersio eius est, & ipse illius dominabitur. Nam & Sara dominum vocabat Abraham: quæ spontanea seruitus, quanto magis fuerit volũtate subiecta, tanto esse incipit coæqualis: quinimo, obsequiis suis in seruitutem redigere dominantem. Quidam hunc locum secundum Anagogen ita interpretantur: vt dicant vxorem in corpore, virum accipi in animo. Et sicut Christo subiecta est ecclesia: ita corpora subijci debere sensui, & in vnum spiritum redigi, si domino fuerint copulata. *Qui enim adhæret Domino, vnus spiritus est.*

D

Genes.2.a

Ibid.sab

1.Cor.6.d

d ¶ *Ipse est saluator corporis.*] Quoniam propinquior atque inferior est à substantia Christi natura ecclesiæ: propterea eam corpus Christi æstimo nominatam: cuius corporis Saluator est Christus Iesus, id est, verbum, sapientia, cæteræque virtutes, in quibus intelligitur filius Dei. Quære curiosius, si cubi in diuinis voluminibus potueris inuenire, vocabulum carnis pro ecclesia positum. Si quidem nunc nequaquam caro, sed corpus Christi appellatur ecclesia. Porro manifestum, quod quidquid caro est, consequenter & corpus sit: non autem quidquid corpus, hoc consequenter & caro.

e ¶ *Sed sicut ecclesia subiecta,* &c.] Ecclesia Christi gloriosa est: non habens maculam neque rugam, aut quid istiusmodi. Qui ergo peccator est, & aliqua sorde maculatus, de ecclesia

Christi

Christi,non potest appellari,nec Christo subiectus dici. Possibile autem est,vt quo modo ecclesia, quæ prius rugam habuerat & maculam,in iuuentutem & munditiam postea restituta est: ita & peccator currat ad medicum (quia non habent opus sani medico, sed malè habentes) & curentur vulnera ipsius, & fiat de ecclesia, quæ corpus est Christi. Satis quoque eleganter & cautè ad Ephesios loquens ait: vt ecclesia subiecta est Christo:ita & vxores viris suis. Si enim ita vxor subijcienda viro est, vt Christo ecclesia:inter virum & vxorem erit sancta coniunctio,& numquam corporis seruient passionibus. Quòd si nobis aliquis illud quod ad Corinthios scribitur opposuerit: virum vxori debitum reddere, & vxorem viro: animaduertat magnam inter Corinthios & Ephesios esse distantiam. Illis quasi paruulis atque lactentibus scribitur:in quibus erant dissensiones, & schismata, & audiebatur fornicatio, qualis ne inter gentes quidem, & propterea eis conceditur,vt post orationem ad idipsum redeant : ne tententur à satana: licet & ibi in consequentibus, non iuxta voluntatem: sed iuxta συγγνώμην, se eis dicat ignoscere. Ephesij verò,apud quos fecit triennium, & omnia eis Christi aperuit sacramenta,aliter erudiuntur, & habet vnusquisque arbitrij liberam potestatem, vel Corinthios sequi, vel Ephesios,& saluari aut seruitute Corinthij, aut Ephesij libertate. *Væ*, inquit Saluator, *prægnantibus & lactantibus in die illa*, hoc est iudicij: quæ vtique propriè opera nuptiarum sunt. Vnde omni labore nitendum,vt magis Ephesios quàm Corinthios æmulemur : nec deprehendamur quasi in diluuio edentes & vendentes,nubentes & matrimonio copulati: sed accinctis lumbis lucernas teneamus in manibus.

Luc.5.f. *1. Cor.7.a.* *1 Cor.3. & 5.* *Act.20.f.* *Luc.21.d.* *Matth.24.*

a ¶ *Viri diligite vxores vestras, sicut & Christus dilexit ecclesiam,* &c.] Quamuis sui inuicem maritus & coniunx amore teneantur (qualis illa vxor memoratur Hasdrubalis, quæ capto viro , in patriæ se iecit incendium , & cæteræ quæ viris mortuis superuiuere noluerunt) Numquam tamè dilectionem illam vir sapiens dilectioni Christi & ecclesiæ comparabit.Sanctus igitur hic intelligendus est amor, quo & Isaac dilexit vxorem suam Rebeccam (quæ interpretatur patientia)& de terra Mesopotamiæ (quæ sæculi huius ex omni parte fluctibus cingitur) in terram eam repromissionis inducit, vt consolaretur pro morte matris suæ: Interitum quippe synagogæ,coniunctione ecclesiæ temperauit. Ista dicentes occasionem hæreticis damus, qui omnes omnino nuptias repudiandas putant , & hoc vel maximè vtuntur testimonio. Quibus breuiter respondendum, passiones hic & immunditiam & luxuriam ab Apostolo inter maritum & vxorem vetari,non sanctam coniunctionem : alioquin si coniugium omnino prohibebat: quid necesse fuit dicere,vxores vestras: cum potuerit dicere : Viri diligite mulieres vel vxores : Vestras enim, propriè matrimonium sonat : Et rursum in sequentibus : & viri debent diligere vxores suas sicut sua corpora:& adhuc manifestius:qui vxorem suam diligit,seipsum diligit: Nemo enim vmquam suam carnem odit , sed nutrit & fouet eam: quia secundum edictum legis antiquæ,& instaurationem euangelij , maritus & vxor vna caro efficiuntur. Liberorum ergo, vt diximus , in matrimonio opera concessa sunt. Voluptates autem, quæ de meretricum capiuntur amplexibus,in vxore damnatæ. Hoc legens omnis vir & vxor, intelligant sibi post conceptum, magis orationi quàm connubio seruiendum. Et quod in animalibus & bestijs ipso naturæ iure præscriptum est, vt prægnantes ad partum vsque non coeant: hoc in hominibus sciant arbitrio derelictum: vt merces esset ex abstinentia voluptatum. Quia verò secundum Tropologiam, viros animas , & vxores corpora dixeramus: sic diligat anima carnem, quo modo Christus ecclesiam : vt semetipsam tradat pro salute ipsius , & eam sanctificet verbo doctrinæ: vt exhibeant sibi eam non habentem maculam , aut rugam aliquam vetustatis : maximè cum sciat illam in resurrectione saluandam , & visuram esse salutare Dei. Talis vir caput habet Christum,& cũ propter salutem carnis se humilians factus fuerit cum vxore sua vna caro,retrahit eam ad spiritum,& domino copulatus,caro esse desistit. Pulchre quoque maculam aut rugam , quia de coniugio loquebatur , de exemplo mulierum ad decorem traxit ecclesiæ. Sicut enim solent in mulierum corporibus vel sordere neui , vel ruga contrahi, vel lentigo variari, & hoc est omne studium feminarum , vt quod fœdare videtur abstergant , & exhibeant maritis corporum venustatem : ita & animæ omni peccatorum sorde purgandæ sunt : vt ruga veteris hominis in iuuentute tendatur , & renouetur in nouum hominem de die in diem.

Esai. 40. b.

b ¶ *Ita & viri debent diligere vxores suas sicut sua corpora.*] Et in Genesi ex persona loquentis Adam scriptum est: *Hoc nunc os ex ossibus meis,& caro ex carne mea* : & idipsum in euangelio domino postea dicente firmatur: *Qui creauit ab initio, masculum & feminam fecit eos, & dixit : Propter hoc relinquet homo patrem & matrem,& adhærebit vxori suæ,& erunt duo in carne vna.* Cum igitur vir & vxor vna caro sint : ita vxoribus vt nostris corporibus prouidendum. Nemo autem corpus suum turpiter amat,aut semetipsum propter coitum diligit, sed quasi vasculum animæ suæ fouet corpus & nutrit: ne fracto vase , id quod continebatur, effluat & erumpat. Nec non & iuxta litteram, quàm diu mulier partui seruit & liberis, hanc habet ad virum differentiam, quam corpus ad animam : Sin autem Christo magis voluerit seruire quàm sæculo : mulier esse cessabit,& dicetur vir : quia omnes in perfectum virum cupimus occurrere. Quod si ad Tropologiam & hæc referimus,amabimus nostrum corpus,& corporis sensus : vilioris quidem conditionis ab animo, sed per quos ad mentem bonarum artium & virtutum transeant disciplinæ.

Gen. 2. d. *Matt. 19. a*

c ¶ *Qui vxorem suam diligit seipsum diligit, nemo enim vnquam carnem,*&c.] Quantum ad simplicem intelligentiam pertinet,sancta inter virum & vxorem charitate præcepta , nunc iubemur vt nutriamus & foueamus coniuges , vt scilicet eis victum atq; vestitum & ea quæ sunt necessaria præbeamus. Sed opponi nobis potest, quòd non sit vera sententia dicentis Apostoli.*Nemo enim vnquam carnem suam odit*, cum morbo regio laborantes, & phtisi, & cancere, & distillationibus, mortem vitæ præferant, & sua oderint corpora. Magis itaque ad tropicam intelligentiam sermo referatur , & dicamus, quòd illam carnem quæ visura sit salutare Dei, anima diligat & nutriat & foueat,eam disciplinis eruditens , & cælesti saginans pane, & Christi sanguine irrigans, vt refecta & nitida,possit libero cursu virum sequi , & nulla debilitate & pondere prægrauari. Pulchrè etiam in similitudinem Christi nutrientis & fouentis ecclesiam , & dicentis ad Hierusalem: *Quotiens volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos sub alas , & noluisti* ? animæ quoque fouent corpora sua,vt corruptiuum hoc induat incorruptionem, & aliarum læuitate suspensum, in aerem facilius eleuetur. Foueamus igitur & viri vxores,& animæ nostra corpora, vt & vxores in viros, & corpora redigantur in animas , & nequaquam sit sexuum vlla diuersitas: Sed quomodo apud angelos, non est vir & mulier , ita & nos qui similes angelis futuri sumus iam nunc incipiamus esse quod nobis in cœlestibus repromissum est.

d ¶ *Quoniam membra sumus,*&c.] Quia membra sumus corporis Christi, & Christus nutrit & fouet ecclesiam , ideo & nos nutrimus & fouemus carnem nostram , quam nemo vnquam odio habuit. Membra autem sumus corporis Christi, non secundum naturam diuinitatis æternæ , sed iuxta id quod hominem est dignatus assumere : Quanquã & homo ipse qui assumptus est, habeat naturam nostrorum corporum,sed non habeat originem. Nos enim ex humano semine coagulamur,ille de spiritu sancto natus est. Potest autem

A

& aliter dici: Quoniam corpus Christi ecclesia est, & ecclesia de cunctis credentibus congregatur, Paulus & Ephesij membra sunt corporis, id est, ecclesiæ Christi.

a ¶ *Propter hoc relinquet homo patrem*, &c.] Quòd frequenter annotauimus, apostolos & euangelistas non eisdem verbis vsos esse testamenti veteris exemplis, quibus in proprijs voluminibus continentur, hoc & hic probamus, si quidem testimonium istud ita in Genesi scriptum est: *Propter hoc relinquet homo patrem suum & matrem suam, & adhærebit vxori suæ, & erunt duo in carne vna*: nunc autem Apostolus pro eo quod ibi habetur ἕνεκεν τούτου, id est, propter hoc, posuit ἀντὶ τούτου, quod Latinè alijs verbis dici non potest: deinde patre suo & matre sua, pronomina abstulit, & patrem tantùm posuit & matrem: & quod in medio dicitur, & adhærebit vxori suæ, hic penitus prætermisit, & tantum quod sequebatur hoc dictum, superioribus copulauit, & posuit: & erunt duo in carne vna. Hoc autem totum nunc iccirco obseruauimus, vt etiam in cæteris locis, sicubi testimonia quasi de prophetis & de veteri testamento ab apostolis vsurpata sunt, & in nostris codicibus non habentur, nequaquam statim ad Apocryphorum ineptias & deliramenta curramus, sed sciamus scripta quidem ea esse in veteri testamento, sed non ita ab apostolis edita, & sensum magis vsurpatum, nec facilè nisi à studiosis posse vbi scripta sint inueniri. Igitur ad exhortationem mutui affectus inter vxorem & virum, Adam & Euæ sumpsit exemplum: Vt quomodo costa tollitur de Adam, & ædificatur in coniugem, & ipsa rursum coniunx in vnam viri carnem redigitur, quia qui vxorem diligit, seipsum diligit, sic & nos nostras amemus vxores. Idipsum autem per Allegoriam in Christo interpretatur & in ecclesia: vt Adam Christum, & Eua perfiguraret ecclesiam. Factus est enim nouissimus Adam in spiritum viuificantem. Et quomodo de Adam & vxore eius omne hominum nascitur genus: sic de Christo & ecclesia omnis credentium multitudo generata est. Quæ vnum ecclesiæ corpus effecta, rursum in latere Christi ponitur, & costæ locum replet, & vnum viri corpus efficitur, ipso domino id in euangelio postulante: *Pater da, vt quo modo ego & tu vnum sumus, sic & ipsi in nobis vnum sint.* Interrogemus Marcionem, qua consequentia locum istum, qui de veteri vsurpatus est instrumento, in Christum & in ecclesiam interpretàri queat, cum iuxta illum scriptura vetus omnino non pertineat ad Christum.

Gen. 2. d.

B

1. Cor. 15. a.

Ioan. 10.

b ¶ *Sacramentum hoc magnum*, &c.] Non vt pleriq; existimant, omnis historia quæ de Adam & de Eua in Genesi scripta est, ad Christum & ad ecclesiam facilè referri potest, sed tantummodo quod in præsenti loco ponitur: *Id est, propter hoc relinquet homo patrem suum & matrem suam, & adhærebit vxori suæ, & erunt duo in carne vna.* Primus enim homo & primus vates Adam, hoc de Christo & ecclesia prophetauit, quòd reliquerit dominus noster atq; Saluator patrem suum Deum, & matrem suam cœlestem Hierusalem, & venerit ad terras propter suum corpus ecclesiam, & de suo eam latere fabricatus sit, & propter illam Verbum caro factum sit. Et quia non omnia æqualia sacramenta sunt, sed est aliud sacramentum maius, & aliud minus, propterea nunc dicit: Sacramentum hoc magnum est: simulque humilitatis eius indicium est inferentis: *Ego autem dico in Christo & in ecclesia.* Gregorius Nazianzenus, vir valde eloquens, & in scripturis apprime eruditus, cum de hoc mecum tractaret loco, solebat dicere: Vide quantum istius capituli sacramentum sit, vt Apostolus in Christo illud & in ecclesia interpretans, non se ita asserat, vt testimonij postulabat dignitas, expresse: sed quodammodo dixerit, scio quia locus iste ineffabilibus plenus sit sacramentis, & diuinum cor quærat interpretis: Ego autem pro pusillitate sensus mei, in Christo interim illud & in ecclesia intelligendum puto, non quo aliquid Christo & ecclesia maius sit, sed quòd totum quod de eius, ex carne eius & ex ossibus eius. Propter [a] hoc relinquet homo patrem & matrem, & erũt duo in carne vna. Sacramentum [b] hoc magnum est, ego autem dico in Christo & in ecclesia. Verumtamen [c] & vos singuli vnusquisque suam vxorem sicut se ipsum diligat. Mulier [d] autem vt timeat virum.

Caput VI.

Filij obedite [e] parentibus vestris in domino, hoc enim est iustum. Honora patrem tuum & matrem tuam (quod est mandatum primum in

Adam & de Eua dicitur, in Christo & in ecclesia interpretari posse difficile sit.

C

c ¶ *Verumtamen & vos singuli vnusquisque suam vxorem*, &c.] Æstimet aliquis eandem inter maritum & vxorem iuberi ab Apostolo charitatem, quæ in proximum præcepta est, sic enim scriptum est: *Diliges proximum tuum sicut teipsum*: & nunc dicitur, vnusquisque suam vxorem sicut se diligat. Ergo eadem in proximum & in vxorẽ charitas erit. Quòd si proximus, iuxta interpretationem Saluatoris, omnis homo est homini, nulla ergo erit inter vxorem & quorumlibet hominum dilectionem differentia charitatis, quod dicere valde absurdum est. In Proximo enim similitudo ponitur, vt sic eum diligas, sicut te, & cupias esse saluatum. In vxore autem comparationis aduerbium, sicut, non similitudinem, sed approbationem & confirmationem, cum quodam pondere sonat, quomodo dicimus de viro, quasi vir fecit, & de saluatore scriptum est: *Vidimus gloriam eius, quasi gloriam vnigeniti.* Non quo ipse Saluator gloriã habuerit ad comparationem alterius vnigeniti, ipse est enim vnigenitus: Et vnigenitus, si & alter fuerit, vnigenitus non potest appellari. Vnde alterius vnigeniti non indigebat exemplo, sed quasi vnigenitum, hoc est, vt semetipsum decebat, gloriam habere possedit. Hoc idem & septuagesimi secundi psalmi, iuxta Græcos tamen exordium sonat, ὡς ἀγαθὸς ὁ θεὸς τῷ Ἰσραὴλ τοῖς εὐθέσι τῇ καρδίᾳ, quod à nostris translatum est: *Quàm bonus Deus Israel rectis corde.* Alioquin iuxta Græcos quasi id est, sicut similitudinem magis videtur, quàm firmitatem significare dictorum, si non vt confirmationem audieris, sed quasi exemplum. Simul & hoc attendendum, quod vir diligere iubetur vxorem, mulier verò timere virum. Congruit enim viro dilectio, mulieri timor: seruo verò non solum metus, sed & tremor iungitur. Vnde & in consequentibus ait: Serui obedite dominis carnalibus cum timore & tremore.

Ioan. 1. a.

D

d ¶ *Mulier autem*, &c.] Si in Deum metus propter timorem supplicij, non finit eum qui metuit esse perfectum, quanto magis imperfecta erit mulier, non solum Deum, sed etiam virum metuens. Propter quod requirendum, an carnaliter vxor intelligenda sit, & vxoris timor, cum frequenter multo meliores maritis inueniantur vxores, & eis imperent & domum regant, & educent liberos, & familiæ teneant disciplinam, illis luxuriantibus & per scorta currentibus. Hæ viros suos vtrum regere debeant an timere, lectoris arbitrio derelinquo. Quòd si iuxta Allegoriam, vt supra diximus, vxor in corpore accipitur, vir in animo, nihil incongruum est timere eam vt ancillam virum in secundo gradu, & in viliori substantia constitutam. Animi quippe (vt ait Crispus) imperio, corporis seruitio magis vtimur. Qui verò simplicem intelligentiam mulieris sequitur & mariti, duas significantias in verbo timoris esse monstrabit. Et dicet vnam, de qua Ioannes ait: Qui timet, pœnam habet, & qui timet, non est perfectus: Iuxta quam & serui spiritum seruitutis habent in timore, quem exiguntur à domino, dicente ad nos: *Et si pater sum ego, vbi est gloria mea: & si dominus sum ego, vbi est timor meus?* Alteram verò, quæ apud philosophos nominatur εὐλάβειαν, & apud nos, licet non plenè sonet, reuerentia dici potest. Scit quoque & prophetas perfectorum timorem, quem qui timuerit, perfectus est, in tricesimo tertio psalmo, dicens: *Non est inopia timentibus eum.* Potest igitur vxori simpliciter intellectæ, hic imperari metus, vt timeat, hoc est, reuereatur virum suum.

1. Ioan. 4. d.

Malac. 1. b. Sec. 70.

Caput VI.

Filij obedite parentibus vestris in domino, hoc enim est iustum, &c.] Ambiguè dictum, vtrum in domino parentibus suis filij debeant obedire, an certè parentibus suis filij obediant in domino. Quod vtrumque faciendum, vt & his

parenti-

parētibus, qui nos in domino genuere, qualis fuit Paulus & apostoli, obediamus: & ea faciamus, quæcūq; præceperint: & parentibus nostris de quibus secundum carnem nati sumus, obtemperemus in domino, implentes ea quæ non sunt domini contraria voluntati. Simul & hæreticos coartabimus, nolentes vetus testamentum esse Dei boni, cuius filius Christus sit: Qua ratione Apostolus Christi, boni Dei filij, scriptura creatoris vtatur, & obedientiam filiorum de veteri lege præsumat. Quod testimonium de Exodo sumptū, ita ibi contexitur: *Honora patrem tuum & matrem tuam, vt bene sit tibi, & sis longæuus super terram, quam dominus Deus tuus dabit tibi*: de quo nunc vltima verba subtraxit, quod mandatum in decalogo quintum est. Vnde quærendum, quare nunc dixerit, quod est mandatum primum, cum primum mandatum sit: *Non erunt tibi dij alij præter me.* Quamobrem nonnulli ita legunt, quod est mandatum primum in promissione: quasi quatuor alia mandata, quæ ante hæc dicta sunt, non habeant promissiones, & in hoc solo pollicitatio feratur adiuncta, vt bene sit tibi, & sis longæuus super terram, quam dominus Deus tuus dabit tibi. Sed videntur mihi non obseruasse subtilius, & in secundo mandato repromissionem esse sociatam. Ait enim: *Non facies tibi idolum, neq; omnem similitudinem eorum quæ in cælo sursum, & quæ in terra deorsum, & quæ in aquis subtus terram: non adorabis ea, & non immolabis illis: Ego enim sum dominus Deus tuus, Deus zelotes: qui reddo peccata patrum in filios vsque ad tertiam & quartam generationem, his qui me oderunt: & facio misericordiam in millia his qui diligunt me, & custodiunt mandata mea.* Obserua enim quod verba sint sponsionis: *Faciens misericordiam in millia his qui diligunt me, & custodiunt mandata mea.* Forsitan ergo, quia decalogus exeunti de Ægypto populo, prima lex data est, vnumquodque mandatum decalogi, primum mandatum est appellandum, ad comparationem eorum præceptorum, quæ postea in lege conscripta sunt. Qui verò expositionem superiorem tenere conabitur, in eo quod distinxerat, quod est mandatum primum in repromissione, dicet separatim esse mandatum: Honora patrem tuum: & matrem tuam, & postea repromissionem suo loco positam, vt sis longæuus super terram, quam dominus Deus tuus dabit tibi. In hoc verò mandato, id est, non facies tibi idolum, neque omnem similitudinem, non seorsum, sed sub vno texu atque sermone, non tam promissionem datam quàm sententiam in laudes Dei esse finitam, facientis misericordiam in millia his qui eum diligunt, & custodiunt mandata eius. Rursum is qui tota decalogi mandata, primum mandatum esse contendit, repromissionem, in qua scriptum est, vt sis longæuus super terram, quam dominus Deus tuus dabit tibi, non solum ad eos pertinere monstrabit, qui parentibus obsequantur, sed etiam ad alia innumerabilia præcepta, & necesse habebit cuncta replicare mandata, in quibus merces hæc, & præmium promittantur, vt sint longæui super terram, quam dominus Deus suus dederit eis. A quo diuersus ille exigere debebit interpres, vt doceat ante hoc mandatum, illa quæ ab eo prolata sunt, scripta esse mandata. Quod si non potuerit approbare frustra & in alijs præceptis hanc repromissionem adiunctam esse memorabit. Post hæc retractandum, pro honore patris & matris, non Iudaicum & carnale esse promissum, vt longæui sint filij super terram, quam dominus Deus suus dederit eis. Multos enim fuisse credendum, qui & parentibus obsequentes cito mortui sint, & in parentes impij, vsque ad extremam venerint senectutem. Respondeant enim Iudæi & similes Iudæorum, si vitæ istius longitudo est in repromissis, & diu in corpore permanere felicitas est, quid sibi vult in psalmis: *Heu mihi quia incolatus meus prolongatus est, habitaui cum habitantibus Cedar:* Et hoc Salomonis in Ecclesiaste: *Laudaui ego omnes mortuos, qui olim mortui sunt, super viuentes qui viuunt vsque in præsens: & melior est super hos duos, qui necdum natus est, & non vidit omne opus malum, quod factum est sub sole.* Et post paululum: *Si genuerit vir centum filios, & annos plures vixerit, & multi fuerint dies annorum eius, & anima illius repleatur bonis, & sepultura non sit ei: dixi melius est super eum abortiuum, quia in vanitate venit, & in tenebris nomen eius operietur, & quidem solem non vidit,* & cætera. Si enim laudantur super viuos mortui (& iuxta quosdam, qui antequam in corpora ista descendant, animas degere in cœlestibus arbitrantur, melior esse dicitur duobus, qui necdum natus est, & omnis ista vita tentatio est: Et secundum Iob: *Mors viro requies*, Et iuxta eundem, & Hieremiam: *Maledicta est dies in qua nascimur*) quomodo nunc repromittitur honorantibus patrem & matrem, quòd longæui sint super terram, quam dominus Deus suus dederit eis? Quærenda est ergo terra quam Dominus repromittit, & tribuit his qui spiritualem Ægyptum reliquerint, & cum omni patientia, magna & terribilia vitæ istius deserta transierint, & vicerint reges magnos, quos percutit dominus, & transierint in Iudæam, quæ lacte & melle fluit: Et sub Iesu duce, Hiericho corruente, atque vastata, Hai, quæ interpretatur abruptum, Hierusalem venerint, & ædificetur eis templum sub Salomone rege pacifico, & possideant terram quæ mansuetis est præparata: *Beati quippe mites, quoniam ipsi possidebunt terram:* quæ verè est terra viuentium, psalmista quoque dicente: *Credo videre bona domini in regione viuentium:* Huius vitæ longitudinem & sapientia habet in manu dextera, in sinistra tenens diuitias & gloriam.

in promissione) vt benè sit tibi, & longæuus sis super terram. Et [a] patres nolite ad iracundiam prouocare filios vestros, sed educate illos in disciplina & conuersatione domini. Serui [b] obedite dominis carnalibus cum timore, & tremore, &

a ¶ *Et patres nolite ad iracundiam prouocare filios vestros, sed educate illos in disciplina & conuersatione domini.*] Peccatum filiorum est, non obedire parentibus, & quia poterant parentes aliquid imperare peruersum, adiunxit, in domino: Peccatum verò parentum, paruulos filios atque lactentes ad iracundiam prouocare, aut certè iam adolescentibus & maturioris ætatis, ea imperare quæ grauia sunt. Sicut igitur in filijs obsequium, & subiectionis merces est demonstrata, ita parentibus moderatum iubetur imperium, vt non quasi seruis, sed quasi filijs præesse se nouerint. Nec hoc præcepti fine contentus est, sed & illud adiunxit: Educate illos in disciplina, & correptione domini. Quam correptionem nos legimus, melius in Græco dicitur νουθεσία, quæ admonitionem magis & eruditionem quàm austeritatem sonat. Legant episcopi atque presbyteri qui filios suos sæcularibus litteris erudiunt, & faciunt illos comœdias legere, & mimorum turpia scripta cantare, de ecclesiasticis forsitan sumptibus eruditos: & quod in corbonam pro peccato virgo vel vidua, vel totam substantiam suam effundens, quilibet pauper obtulerat, hoc in Calendariam strenam, & Saturnalitiam sportulam, & Mineruale munus, grammaticus & orator, aut in sumptus domesticos, templi stipes, aut in sordida scorta cōuertit. Eli sacerdos ipse sanctus fuit, sed quia filios suos non erudiuit in omni disciplina & correptione, supinus cecidit, & mortuus est: Non enim poterat ad priora extendi, sed retrorsum ruit, & opisthotono insanabili lapsus in tergum, ad Sodomam cum Loth vxore respexit: & certè corripuerat filios suos, dicens: Quare facitis verba hæc quæ ego audio de vobis mala ab omni populo? *Nolite filij mei: quoniam non est bona fama, quam ego audio de vobis.* De istiusmodi patribus, & Esaias lacrymabili voce causatur, dicens: Et filij alienigenarum nati sunt eis. Quòd si hoc Ephesijs laicis, & plerisque, vt in populo solet, vitæ huius negotijs occupatis, præcipit, vt filios suos erudiant in omni disciplina, & admonitione domini, quid de sacerdotibus æstimandum est, de quorum ordine ad Timotheum scribit, dicens: *Filios habentem in obsequio, cum omni honestate.* Et idipsum ad Titum inculcat & repetit: Filios habentem fideles, non in accusatione luxuriæ, aut non subditos: & quasi vitia filiorum parentibus imputentur, coniunctionem causalem interserens, ait: Oportet enim episcopum sine crimine esse, tanquam Dei dispensatorem: Non est ergo sine crimine episcopus, cuius filius non fuerit subditus, & in accusatione luxuriæ.

b ¶ *Serui obedite dominis carnalibus cum timore,* &c.] Prophetaloquente ad Hierusalem: *Qualis tu timuisti ab homine mortali,*

Exod. 10. b

Exod. 20. a

Psal. 118.

Eccl. 4. a.

Ibid. a.

Iosue 6. & 8.

Matth. 5.

Psal. 26. a. Prou. 3. b.

Dist. 37. legant.

1. Reg. 2. c.

Esa. 2. b.

1. Tim. 3. a. Titum 1. b. 1. Tim. 3. a.

Esa. 51. c.

E
1. Pet. 3. c. tali, & à filio hominis, & Petro in epistola sua : Timorem eorum ne timeatis, sed dominum Iesum Christum sanctificate
Matt. 10. c in cordibus vestris: Et Saluator eadem concinente: *Nolite timere eos qui possunt occidere corpus, & plus non habent quod vobis faciant: sed timete eum qui potest & animam & corpus occidere in ge-*
Prou. 7. a. *hennam* : Salomone quoque patria testante : *Fili honora dominum, & confortaberis : præter illum autem ne timeas alium* : Videtur Apostolus diuersa præcipere, vt serui cum timore & tremore obediant dominis carnalibus, & vxor vt timeat virum. Atque qui simplicius respondebit, hæc dicet : non perfectis seruis, & eis qui sapientiæ secreta cognouerint, hæc præcepta constitui, sed his qui principia habebant fidei, & doctrinis humilioribus indigebant. Alius verò asserat eum, qui non habeat spiritum seruitutis iterum in timore, nequaquam huic subiacere sententiæ, vt cum timore & tremore obediat dominis carnalibus, hoc idem & de vxore dicturus, quæ iubetur vt timeat virum. Porrò tertius, in hoc quoque loco sicut in muliere, timorem pro reuerentia dictum putabit, sed arctabitur ex eo quòd additus est timori tremor. Potest enim vxori reuerentia conuenire, vt reuerens timeat virum. Vbi autem tremor est, metus non sonabit reuerentiam, sed timorem. Necessariò itaque in seruis additum est, vt post timorem domini habeant & tremorem, & ad distinctionem domini spiritualis, nunc carnalis dominus appellatur : ita vt seruo quicunque crediderit in Deum, & necdum ad scientiæ summam peruenerit, non indecens sit domino seruire carnali cum timore & tremore in simplicitate cordis sui, & sic ei seruire fideliter vt Christo. *Non ad oculum seruiens*, vt hi faciunt qui hominibus placere desiderant: sed vt necessitatem in voluntatem vertat, & faciat de seruitute mercedem, maximè cum dominus carnis, à domino spiritus diuersa non imperet. Hoc est enim quod ait: *Non ad oculum seruientes, vt hominibus placentes, sed vt serui Christi, facientes voluntatem Dei.* Sed & ipsam fidelitatem non coactam seruus habeat, sed spontaneam, & ex animo, sic seruiens domino suo sicut Christo, à quo recepturus est fidelis præmium seruitutis, non minus quàm si liber voluntate seruisset. Simul & hoc notandum, quòd obedientiæ filiorum atque seruorum diuersa subiunxerit. Ad filios enim dicit: *Obedite parentibus vestris in domino*: ad seruos verò, *Obedite dominis carnalibus cum timore & tremore* : Vt sicut inter seruum & vxorem habet metus diuersitatem, ita & inter filios & seruos obedientia discreparet. Et pulchrè imperans seruis vt obediant dominis, adiecit, quasi Christo: & iterum, vt serui Christi, facientes voluntatem Dei: vt scilicet non audiat seruus carnalem dominum, si contraria Dei præceptis voluerit imperare. Quomodo autem ad Corinthios secundum tempus rescripserat, ne per occasionem fidei in Christum inter maritos & vxores diuortia fierent, si è duobus vnus credere voluisset: ita ad Ephesios & ad Colossenses, quia plurimi inter initia fidei putabant gentiles dominos contemnendos, nunc conditionum moderatè præcepta constituit, vt & seruitia non videatur contra dominos concitare, & rursum nequaquam dominos doceat audiendos, si vitiosa & nephanda præcipiant.

F

1. Cor. 7. b.

a ¶ *Et domini eadem facite ad illos, remittentes minas, scientes quia & ipsorum & vester dominus est in cælis*, &c.] Quænam sunt hæc quæ seruis superius imperauit, vt diceret dominis eadem facienda quæ seruis? Puto illa quæ dixerat, in simplicitate cordis, & facientes voluntatem Dei, & ex animo, & cum fidelitate sine beneuolentia in seruos, quia ἴσοισα vtrumque sonare potest. Vnusquisque enim quod fecerit boni, hoc recipiet à domino, siue famulus seruierit, sicut dictum est, siue liber dominatus fuerit, vt oportet : vt non sit terribilis, non promptus ad verbera, sciens quia & ipse habeat dominum in cœlis, apud quem non est acceptio personarum, & qui solus tantùm iudicet voluntates, & iuxta eas deteriori præferat meliorem, eligens facta, non homines.

G

b ¶ *De cætero confortamini in domino, & in potentia virtutis eius*, &c.] Scio in Græco pro virtute, fortitudinem positam, id est, ἰσχύν: quia virtus apud eos ἀρετὴ appellatur. Sed hæc apud nos consuetudo est scripturarum, vt indifferenter ἰσχὺν & ἀρετὴν virtutem nominent, maximè quia fortitudo corporis, virtus animi existimatur. Quàquam & apud philosophos inter quatuor virtutes fortitudo sit posita, quam vtique animi, & non corporis esse manifestum est. Quod igitur ait, *Confortamini in domino, & in potentia virtutis eius*, totum sentitur in Christo, vt in omnibus virtutibus, quæ super eo intelliguntur, qui crediderint, confortentur. Et prudenter post specialia mandata, quid viris & vxoribus, patribus & filijs, dominis & seruis obseruandum sit, nunc generaliter omnibus in commune præcipit, vt in domino & in eius potentia confortati, præparent se aduersum diabolum. De quo in consequentibus scribit.

H

c ¶ *Induite omnia arma Dei, vt possitis stare contra versutias diaboli*, &c.] Ex his quæ infra legimus, & his quæ in scripturis omnibus de domino Saluatore dicuntur, manifestissimè comprobatur, omnia arma Dei, quibus nunc indui iubetur, intelligi Saluatorem : vt vnum atque idem sit dixisse, induite vos omnia arma Dei, quasi dixerit, induite dominum Iesum Christum. Si enim cingulum veritas est, & lorica iustitia est : Saluator autem & veritas & iustitia nominatur, nulli dubium quin ipse & cingulum sit & lorica. Itaque iuxta hæc, ipse erit & præparatio euangelij pacis, & scutum fidei, & galea salutaris, & gladius spiritus, quod est verbum Dei: & viuens sermo & efficax, & acutus super omnem gladium ex vtraque parte acutum. Quæ autem alia arma Dei possumus existimare, quibus induendus est, qui habet aduersum diaboli dimicare versutias, excepta virtute, quæ Christus est? Hunc enim, qui iuxta omnia quæ super eo intelliguntur, fuerit indutus, potens erit contra vniuersas insidias diaboli repugnare: & secundum id quidem quod veritate præcinctus est, non facile ad falsitatis dogmata deducetur. Iuxta hoc verò quòd loricam indutus est iustitiæ, iniquitatis iaculis non poterit perforari. Nec non cum calciatus fuerit calciamentis pulcherrimis, in præparatione euangelij pacis, quasi is qui præparauit in fine opera sua, & iccirco pacis homo factus est, nec bellicum aliquid & tumultuosum agit: nec cum his qui impræparati sunt condemnabitur. Infidelitas quoque, quæ inimica est fidei, vbi scutum est fidei, nihil valebit. Caput etiam & principale cordis & animæ, in quo sensus omnes locati sunt, salutis galea circundatum, non quassabitur. Ad extremum quasi vir bellator & fortis, omnes sectas contrarias veritati concidet, interficiet, iugulabit, gladium spiritus, id est, verbum Dei manu tenens. Volens ergo Apostolus multimoda diaboli ingenia ostendere, quibus nos capere nititur, per ea loca, in quibus non omni custodia seruemus cor nostrum, μεθοδίας eius, id est, adinuentiones vel versutias nominauit. Si enim abstinuerimus nos à corporum voluptate, parum cautos in auaritia capit. Quòd si & auaritiam cum voluptate contemnamus, per luxuriam irrepit, & facit nobis ventrem esse Deum, & per hanc etiam illa, quæ fortia esse videbantur, expugnat. Et quomodo solent sapientes exercituum principes, ea vel maximè oppugnare vrbium loca, quæ parum munita sunt, vt cum per illa irruperint, facilè munita capiantur : ita & diabolus, per ea quæ patere vider, aut certè non firmiter clausa, quærit irrumpere, & ad ipsam arcem cordis & animæ peruenire. Et quid me necesse est de pluribus eius insidijs dicere, cum ex his & cæteræ versutiarum eius species cognoscantur. Diabolus autem, nomen Græcum est, quod interpretatur criminator. Iuxta Hebræi verò sermonis proprietatem, quia &

tribus

tribus Zabulon quandam similitudinem huius vocabuli habet, κατωτέρων, id est, deorsum fluens, dici potest, quòd scilicet paulatim de virtute ad vitium fluxerit, & de cœlestibus ad terrena corruerit.

a ¶ *Quoniam non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus principatus, &c.*]

Non puto Paulum scribentem ad Corinthios dicere potuisse, non est vobis colluctatio aduersas carnem & sanguinem, quibus ait: *Tentatio vos non apprehendat nisi humana. Fidelis autem Deus qui non permittet vos tentari supra id quod potestis.* Extimo quippe aduersus carnem & sanguinem esse certamina, quæ ibi tentationes appellantur humanæ: quando caro concupiscit aduersus spiritum, & prouocat nos facere opera sua, fornicationem, immunditiam, luxuriam, idololatriam, inimicitias, contentiones, æmulationes, iras, rixas, dissensiones, hæreses, insidias, ebrietates, comessationes, & reliqua his similia. Porrò non est humana tentatio, nec aduersus carnem & sanguinem pugna: quando aut ipse Satanas transfiguratus in angelum lucis, persuadere nititur, vt eum angelum lucis arbitremur, aut aliquid horum simile facit, in omni virtute, signis & portentis mendacibus, in omni deceptione iniquitatis. Nam cum aliquem illaqueare inimicus vt recipiat se, & loquatur in eo, hæc dicit dominus: Non quasi caro & sanguis eum decipit, aut quasi humana tentatio, sed quasi principatus & potestas, rector tenebrarum & nequitia spiritualis. Quamobrem non demus locum diabolo: sed & si spiritus potestatem habentis ascenderit super nos (iuxta quod scriptum est) locum non demus ei. Dicat quispiam hoc quod ait: *Non est nobis colluctatio aduersus sanguinem & carnem, sed aduersum principatus & potestates*, & cætera quæ sequuntur, ideo dici, vt doceamur, ne ea quidem quæ nobis ministrari vitia putamus ex carne, carnis esse vel sanguinis, sed à quibusdam spiritualibus nequitijs sugeri. Sunt enim quidam dæmones amoribus & amatorijs canticis seruientes, vt propheta quoque commemorat dicens: *Spiritu fornicationis seducti sunt*. Nam & barbara quædam nomina eorum esse dicuntur (vt sæpe confessi sunt hi quos verè vulgus maleficos vocat) & incantationes, & preces, & colores varij, & diuersa vel metallorum genera vel ciborum, ad quæ inuocati assistere dæmones & infelices animas capere memorantur. Alij verò iracundias & furores & bella committere: alij præesse inimicitijs, & inter homines odia concitare. Quia vult ergo (aiunt) Apostolus nos docere, non ex natura corporis, & de materia carnis & sanguinis, hæc vitiorum genera procreari, sed instinctu dæmonum, propterea ait: *Non est nobis colluctatio aduersus sanguinem & carnem: sed aduersus principatus & potestates*, & reliqua. Ideo autem nunc eorum qui magicis infelices artibus seruiunt, & facere ista perhibentur, in medium exempla protulimus, vt retundamus eorum opinionem, qui putant omnia vitia esse carnis & sanguinis, & nullam habere dæmones potestatem, vt nos incitent ad peccatum. Talem luctationem & Iacob putamus fuisse: quòd scilicet non aduersum carnem & sanguinem contenderit, quando remansit solus & luctabatur cum eo homo, adiuuans eum & corroborans aduersum alium sudore nimio dimicantem. Et simul vide, ne forte ridiculi sint qui arbitrantur in ritum luctantium, tota Iacob nocte luctatum. Quid enim grande, si vt illi aiunt, luctans aut superarit, aut victus sit? Sed iuxta rationabilem & conuenientem patriarchæ luctam, talem illi colluctationem fuisse credendum est, qualem hi habent qui possunt dicere: *Non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem.* Non necesse est totum nunc loci illius excutere sacramentum, cum in suo loco, si vixero, plenius disserendum sit. Quærimus autem vbi in veteri testamento Paulus hæc legerit, aut qua auctoritate, quæ minimè scripta sunt, publicarit. Et conijcimus ex his quæ de prælijs & singulari certamine: verbi causa, Dauid aduersum Goliam, & filiorum Israel contra alienigenas, & cæteras gentes, scripta sunt in lege, & Iesu, & libro Iudicum, & Regnorum, & Paralipomenon, altius intellexisse Apostolum, & spirituale bellum sensisse de carneo, quo pugnantes victi sint siue superarint, & satrapas quidem vnicuiusque loci, supernarum fuisse indicia potestatum: Reges autem gentium singularum, imagines eorum qui nunc rectores mundi, tenebrarumque dicuntur: Malos verò homines spirituales nequitias in cælestibus demonstrasse. Et videtur nobis Apostolus alijs verbis hęc dicere. O Ephesij, quæ de prælijs Israelis aduersum nationes legitis, videntur quidem carnem sonare vel sanguinem: Verbi gratia, Ægyptiorum, Idumæorum, Ammonitarum, Moabitarum, & gentium cæterarum: Sed si verè vultis scire, cognoscite, quia illa vniuersa figuraliter contingebant illis. *Scripta sunt autem propter nos, in quos fines sæculorum decurrerunt:* vt intelligamus ex illis, non esse nobis pugnam aduersum carnem & sanguinem, sed aduersus spirituales quasdam & inuisibiles potestates: aduersus rectores earum tenebrarum, quæ huic mundo incubant, & errorem hominibus incredulitatis offundunt: & aduersum spiritualia nequitiæ, quæ habitant in cœlestibus: Non quo dæmones in cœlestibus commorentur, sed quo supra nos aer, hoc nomen acceperit. Vnde & aues, quæ volitant per aerem, volucres cœli esse dicuntur. Nam & in alio loco de dæmonibus, quòd in aere isto vagentur, Apostolus ait: *In quibus ambulastis aliquando iuxta sæculum mundi istius, secundum principem potestatis aeris spiritus, qui nunc operatur in filios diffidentiæ.* Hæc autem omnium doctorum opinio est, quòd aer iste qui cælum & terram medius diuidens, inane appellatur, plenus sit contrarijs fortitudinibus. Post hæc retractandum, à quo principatus, & potestates, & rectores tenebrarum mundi, & spiritualia nequitiæ in cælestibus, vt hoc sint, acceperint potestatem. Et quidem dicat alius, apostatam diabolum, satellitib. suis diuersa officia commisisse, & non esse harum distributionum auctorem Deum. Cui potest illud diligens lector opponere, & quomodo scriptum est: *Non est enim potestas, nisi à Deo?* Quod si de hominibus dicitur, quanto magis de his qui sunt subtilioris melioriſque naturæ? Nec statim qui hoc sentiat blasphemiæ eum crimen incurrere, quia vnusquisque iuxta suam voluntatem, diuersa ministeria sortitus sit. Quomodo enim in vrbibus eos qui aliquid commisêre flagitij, videmus vel bestias alere, vel secare marmora, vel mundare spurcitias cloacarum, vel præesse gladiatoribus, & fundendo reorum sanguini destinari: Ita & dæmones ex proprij arbitrij libertate, insidiarum, fraudium, scelerum, atque periurij, & reliquam vitiorum prouinciam esse sortitos: vt sint rectores tenebrarum, quia esse lucis principes noluerunt. Hi ergo rectores mundi atque tenebrarum, cum aduersum aliquem colluctantes supplantauerint eum, fecerintque corruere, statim illum suo mundo, & suis tenebris, quibus principantur, annectunt. Ob quam causam fortius laborandum, vt qui semel audiuimus: *Ego elegi vos de isto mundo: iam non estis de isto mundo: si enim essetis de mundo, mundus quod suum esset, amaret:* non redeamus ad mundum, nec subijciamur ei: sed crucifigatur nobis mundus, & nos ei, vt rector lucis Iesus proprio mundo nos copulet, & sub patris esse faciat ditione, erutos de spiritualis nequitiæ potestate, & de cælo eorum quod transiturum est, nec Dei sedes appellari potest. Impium quippe est, vt spiritualia nequitiæ in cælestibus, eum cælum tenere credantur, de quo loquitur Deus: *Cælum mihi thronus est.* Itaque qui intelligit quanta in isto mundo, nobis & præsentibus & absentibus fiant (dum ea videre non possumus, siue propter corpus humilitatis nostræ hoc fragile atque terrenum, quo anima inuoluitur: siue quia carnalibus oculis subtilior natura non panditur) hic videbit quæ sint tenebræ, quæ ab Apostolo nunc dicantur: quòd scilicet aut tota vita ista terrena, tenebræ nuncupentur. (*Lux* quippe *lucet in tenebris, & tenebræ eam non comprehenderunt.*) Aut animæ lumen & sensum, terrenum corpus, & corpus mortis & humilitatis obumbret, operiat, & obcæcet. Sciamus autem quòd excepto præsenti loco, nec in veteri, nec in nouo testamento, κοσμοκράτορας, id est, mundi rectores, vnquam legerimus: quod

possitis stare contra versutias diaboli. Quoniam non a est nobis colluctatio aduersus sanguinem & carnem, sed aduersus principatus, aduersus potestates, aduersus mundi rectores tenebrarum harum, aduersus spiritualia nequitiæ in cæle-

2. Cor. 10. c. Gala. 5. d. 1. Cor. 11. c. 2. Thes. 2. c. Ephe. 4. f. Eccl. 10. a. Osee. 4. c. Gen. 32 f. 1. Cor. 10. c. Ephe. 2. a. Rom. 13 a. Ioan. 15. c. Esa. 66. a. Ioan. 1. b.

A

quod nomen iccirco Paulus apostolus finxit: quia necesse habebat ad Ephesios disputans, rebus nouis & inuisibilibus, noua nomina coaptare. Adhuc propter hoc quod ait, in cælestibus, quia videtur ambiguum: dicendum subaudiri posse illud ad omnia, vt sit sensus: Non est nobis colluctatio aduersus potestates in cælestibus, & rectores tenebrarum istarum in cælestibus, & spiritualia nequitiæ in cælestibus: maximè si intelligimus (vt iam supra expositum est) quomodo cælestia nominentur propter volucres cæli, & quod in vsu dicitur, pluuiam venire de cælo: Non quo pluuia è cælo veniat: Philosophi quippe aiunt, non amplius, quàm duobus millibus passuum à terra distare nubes: ex quibus fundantur pluuiæ, & imber irroret. Iuxta quem sensum cataractæ quoque cæli in diluuio apertæ esse feruntur. Verumtamen quanto quis peior fuerit, tanto vicinior erit terræ locis, & pinguiori substantiæ. Siquidem & terra, & circumdatus nobis aer, habent pinguedinem suam. Aiunt quidam & animas corporibus liberas, si attenuatæ fuerint in præsenti vita, & lima, vt ita dicam ἀσκήσεως atque virtutum, in subtile corpus attritæ, non habituras in pinguioribus locis, sed Deo qui incorporeus est, vicinas fore. Si verò tales fuerint, de quibus dici possit: *Filij hominum vsquequo graui*, siue *pingui corde*: secundum crassitudinis suæ pondus ad infima detrahi, & pinguedini prægrauari. Post hoc & illud pariter differendum, an hæc terra & aëre, aliquis pinguior locus sit, qui à pleriſque appellatur infernus, in quo hi qui dicuntur inferi, commorentur. Quinam verò isti sint, & quam vel cognationem, vel diuersitatem habeant, ad eos qui spiritualia nequitiæ in cælestibus appellantur, non est præsentis temporis disputare. Reliquum est, vt quid inter colluctationem carnis & sanguinis, & inter rectores tenebrarum istarũ, & spiritualia nequitiæ in cælestibus sit, in duobus apud Apostolum manifestius discamus agminibus. Quando enim vult humanas tentationes, hoc est, colluctationem carnis & sanguinis indicare, despiciens eas atque contemnens loquitur: *Quis nos separabit à charitate Dei? tribulatio, an angustia, an persecutio, an fames, & nuditas, & periculum, & gladius? Iuxta quod scriptum est: Propter te mortificamur tota die, reputati sumus vt oues occisionis. Sed in his omnibus superamus propter eum qui dilexit nos.* Quando verò docere nos vult de aduersarijs potestatibus, & rectoribus tenebrarum, & spiritualibus nequitiæ in cælestibus, ab alio quasi capite sumit exordium, & dicit: *Certus sum enim, quia neq; mors, neq; vita, neq; angeli, neq; principatus, neq; præsentia, neque futura, neque fortitudo, neque altitudo, neque profundum, neque alia quælibet creatura poterit nos separare à charitate Dei, quæ est in Christo Iesu domino nostro.* Prolixius forsitan quàm lector voluerit, de hoc capitulo disputatum sit: sed quæso det veniam difficultati ipsius loci, & personæ Ephesiorum: qui post artes magicas scire debuerant, à quibus fuissent aliquando decepti.

Gen. 7. b.

Psal. 4. a. Βαρυκάρδιοι.

B

Rom. 8. g.

Psal. 43. d.

Rom. 8. g.

παννυχίαν

Psal. 40.

Esa. 13. b. Amos 5. c.

Ioel. 2. a.

a ¶ *Ideo sumite omnia arma Dei: vt possitis resistere in die malo*, &c.] Diem malam, aut præsens tempus ostendit (de quo supra dixerat: Redimentes tempus, quia dies mali sunt) propter angustiam & vitæ huius labores: quia non absque sudore & certamine peruenimus ad palmam: aut certè consummationis atque iudicij: quando diabolus inimicus & vindex, in sua nos cupiet parte retinere: De qua liberabitur, *qui intelligit super egenum & pauperem: In die* enim *mala liberabit eum dominus.* Hæc est dies, de qua & in alio loco scriptum est: *Ecce venit dies iræ domini*: Et alibi: *Dies enim domini insanabilis veniet, furoris & iræ.* Et rursum: *Væ desiderantibus diem domini: Vt quid vobis dies domini? & hæc est tenebræ, & non lux.* Quemadmodum si fugiat homo à facie leonis, & incurrat in vrsum: & introeat in domum suam, & reclinet manus suas super parietem, & mordeat eum coluber: *Nonne tenebræ dies domini, & non lux, & caligo non habens splendorem?* Quomodo enim nõ mala est hæc dies, quæ tenebris, & caligine inuoluitur? De qua Ioël quoq; propheta commemorat dicens: *Canite tuba in Sion: prædicate in monte sancto meo, & confundantur omnes qui habitant terram: quoniam adest dies domini: quia prope est dies tenebrarum & turbinis, dies nebulæ & caliginis.* Et Sophonias de eadem die loquitur, dicens: *Prope est dies domini magna, prope & velox nimis. Vox diei domini armara, & dura, & fortis*; dies iræ dies illa, dies angustiæ & necessitatis, & reliqua. Post quæ infert: *Et affligam homines, & ambulabunt vt cæci, quia domino peccauerunt.* Vt igitur possit quis in hac die diabolo resistere (quia ipse est accusator fratrum nostrorum) assumat omnia arma Dei (Hoc enim sonat παναπλία: non vt in Latino simpliciter, arma translata sunt) & omnibus telis armisque succinctus (de quibus in sequentibus explicatur) sciat tunc se stare posse, si vniuersa fuerit operatus: vt plenus cunctis virtutibus, stabilem figat gradum, & non moueatur de acie: sitque ex his de quibus dominus ait: Sunt quidam de hic stantibus. Et in alio loco: *Et enim fide statis.* Et psalmista: *Statuit* (inquit) *supra petram pedes meos.* Tertia quoque à quibusdam interpretatio subinducitur, dicentibus, non omne aduersum diabolum prælium morte finiri: sed cum de isto sæculo exierimus, tunc nobis fortius & apertius, præsentibus contra præsentes futurum esse certamen, & sic illud quod paulo ante posuimus exponent: neq; præsentia, neq; futura: vt futura hæc dicant esse, quæ post vitam istam sint ineunda certamina. Necnon & illud: *Quapropter contendimus, siue in præsenti, siue in futuro placere illi*: vt præsens tempus, hac vitam: futurum, post mortem significari putent. Hoc quoque quod nunc dicitur: Et omnia operati, stare, ad eundem sensum referent: quasi non possit aliquis omnia in præsenti vita operari, sed ex parte quid faciat: sicut ex parte videt, & ex parte prophetat, & tunc perfectè stare valeat, cum vniuersa fuerit operatus. Alius verò simplicius hæc exponit, dicens Ephesios ad futuras tentationes, & persecutiones, quas eis Paulus apostolus post hanc epistolam prophetico videbat spiritu prouenire, cohortari & moneri, vt omnia faciant, per quæ possint in fide stare euangelij, nec in persecutione corruere. Diem autem malam, propriè de quadragesimo octauo psalmo, arbitramur esse nunc sumptam.

C

Soph. 1. c. Sec. 70.

Apoc. 12. c.

Matt. 16. g. 2. Cor. 4. Psal. 39. a.

2. Cor. 5.

τὸ ἅπαντα κατεργασάμενοι στῆναι.

D

b ¶ *State ergo succincti lumbos vestros in veritate.*] Quòd iuxta membra carnis & corporis, omnia membra animæ in scripturis vocentur, nulli dubium est: de quibus vnum puto esse nunc membrum, lumbos: quos vt accingamus veritate præcipitur. Scriptum est quoque in euangelio περιεζωσμένοι λύχνοι. *Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes in manibus vestris.* Quia igitur lumbi in generatione semper accipiuntur & semine, secundum illud: *De fructu lumbi tui ponam super thronum tuum.* Et alibi: *Adhuc in lumbis erat Leui patris sui Abraham, quando obuiauit ei Melchisedech*: Videtur nobis accinxisse lumbos suos, qui nequaquam vxori debitum reddit, nec seruit libidini: sed imitatur ingenitum Deum, generationis negotijs non ministrans. Hoc idem reor & illud significare, quod Ioannes zonam pelliceam habebat circa lumbos suos, & non erat de immundis, qui propter fluxum seminis extra castra proiecti, cum arca domini habitare non possunt: Nec ex his de quibus in Numeris scribitur: *Sint vestimenta eius dissuta.* Qui autem Christo accinctus est veritate, hæc vestimenta in altum colligit & sursum trahit, & nudorum laterum fœditatem, baltheo spirituali velat, stringit, includit, & paratus ad prælium est, & opera habet lucentia, quæ lucernæ dicuntur ardentes.

Luc. 12. d. περιζῶσαι.

Psal. 131. b. Heb. 7. b.

Matt. 3. a.

Leuit. 15. Num. 8.

c ¶ *Et induti loricam iustitiæ.*] Sicut difficile vulneratur, in his vel maximè locis quæ vitam tenent, qui confertam hamis, & ferreis inuicem circulis se tenentem loricam virtutis indutus est: ita qui est circumdatus multiplici veste iustitiæ, nec ad similitudinem cerui in iecur accipiet sagittam, nec in desideria corruet & furores: sed erit mundo corde, habens artificem huius loricæ Deum: qui vnicuique sanctorum omnia arma fabricatur, & non finit eum à iaculo volante per diem, & à sagittis ardentibus percuti pariter & exuri.

Psal. 90. b.

d ¶ *Et calciati pedes, in præparatione*, &c.] Diligẽtius obseruate,

quòd

quòd virtutem quandam animæ appellauerit pedes, quibus ingredimur in eo qui dicit: *Ego sum via*, & quos nos oportet calciare in præparatione euangelij pacis. In horum calciamentorum figuram, & illa calciamenta in Exodo præcesserunt, quæ habere pascha vescentibus imperatur, & his qui ad faciendum iter parati sunt. *Sic* enim (ait) *manducabitis illud: lumbi vestri accincti, & calciamenta vestra in pedibus vestris, & baculi vestri in manibus vestris, & comedetis illud cum festinatione, pascha est enim domini.* Signum siquidem præparationis est, cum festinatione & calciatis pedibus comedere: vt corroborati paschali cibo, latam & horribilem possint eremum pertransire. Qui ergo adhuc ambulat, calcietur: Qui verò iam Iordane transmisso terram repromissionis intrauit, nudet pedem. *Solue* (ait) *calciamentum de pedibus tuis: locus enim in quo tu stas, terra sancta est.* Si quis non est Iesus Naue, nec Apostolus, calciet pedes suos in præparatione euangelij pacis. Si quis autem apostolus est, & inter duodecim numerari poterit: nequaquam tollat in via calciamentum suum: nec ad scorpiones & colubros declinandos, calcaneum tegat: sed iam consummatus, atque perfectus, stet in terra sancta, & viuat in Christo, & sequatur agnum quocunque vadit. Quæritur vtrum nam ad distinctionem euangelij alterius, nunc dixerit, pacis euangelium? An certè proprium sit hoc euangelij, vt pacis euangelium nominetur? Qui igitur habet pacem; calciatus est Christi euangelio, & cum calciatus fuerit, præparatus est, & præparatus non se putet esse perfectum: sed ad hoc præparetur, vt pergat, & pergens veniat ad finem.

a ¶ *Super omnia accipientes scutum*, &c.] Quasi dixerit: in omni opere portate clypeum fidei, vt possitis tecti atque muniti excipere venientes sagittas, & huc atque illuc arte eas bellica declinare. Hęc est fides, super qua & Abraham post multa opera atque virtutes, vix potuit promereri, vt de eo scriptura diceret: *Credidit autem Abraham Deo, & reputatum est illi ad iustitiam.* Perspicua sunt autem iacula maligni, quæ vult mittere in corda nostra per cogitationes pessimas: de quibus vnum iecit in cor Iudæ, vt traderet Saluatorem. Itaque ne principium quidem habere poterit inimicus animæ vulnerandæ, si tenuerimus scutum fidei: in quo non solum venientia tela franguntur, sed etiam telorum ipse ignis extinguitur, de quo & propheta complorat dicens: *Omnes adulterantes, quasi clibanus corda eorum.* Qui hunc vmbonem fidei manu forti tenuerit, & confisus in domino, sciret se à venientibus iaculis esse securum, loquetur intrepidus: In domino confido: quo modo dicitis animæ meæ, transmigra in montem sicut passer? *Quoniam ecce peccatores intenderunt arcum: parauerunt sagittas suas in pharetris, vt sagittent in obscuro rectos corde.* Cum ergo (inquit) confidam in domino, qua mihi datis ratione consilium, vt non stem aduersum inimicorum impetus, & iacula quæ contra me in pharetris præpararunt, volentes non solùm me, sed etiam omnes rectos corde percutere: Ecce enim sto super petram, & non transmigro in montes tenebricosos, & omnia tela hostium repulsa in ipsos qui dirigunt conuertuntur.

b ¶ *Et galeam salutis accipite*, &c.] Propter hanc galeam salutaris, omnes in capite nostro sensus integri perseuerant, & maximè oculi, de quibus in Ecclesiaste Salomon ait: *Sapientis oculi in capite eius.* Sciebat enim quod esset viri caput, & quia nam isti oculi in viri capite collocati. Si enim *caput viri Christus est*, & oculi sapientis in capite eius sunt: sequitur vt omnis noster sensus, mens, cogitatio, sermo, consilium, si tamen sapientes fuerimus, in Christo sint. In Christo autem verbo, lumine, iustitia, veritate, cunctisque virtutibus.

c ¶ *Et gladium spiritus, quod est verbum Dei*, &c.] Dei sermo de spiritu sancto fluit: contrarius verò de terra loquitur, & inde sumit exordium. *Qui* enim *de terra est, de terra loquitur. Qui de cælo venit, super omnes est:* Et quod vidit & audiuit, hoc testatur. Porrò sermo Dei, gladius spiritus est: de quo nunc Paulus ait: *Gladius spiritus, quod est verbum Dei. Viuens* quippe *sermo Dei & efficax & acutus super omnem gladium ancipitem, & penetrans vsque ad artus animæ, & ossium & medullarum.* Qui spiritus præcidit & diuidit, multum profitiens per orationem & obsecrationem eorum, qui in omni tempore dominum deprecantur in spiritu, iuxta illud: Orabo spiritu, orabo & mente. Et in hoc proficiens, vt per vigilias & instantem præcem, Apostolus in Dei verbo doctrinaque ditetur. Et hæc omnis opulentia ad aliorum proficiat salutem: vt eis quoque ipsis prosit, qui pro eo obsecrant. Simulque Apostoli humilitas admiranda, petentis Ephesios, vt pro se faciant obsecrationes. Ait quippe: *In omni instantia & præce pro omnibus sanctis*, & pro me: Vt seorsum sanctorum, & seorsum sui facerent mentionem.

d ¶ *Vt mihi detur sermo in apertione oris mei*, &c.] Hoc quod nunc ait: in apertione oris mei: Et alibi: *Os meum ad vos apertum est ô Corinthy:* Et, *aperiens os suum, docebat discipulos suos dicens:* Et, *os meum aperui, & attraxi spiritum:* Et, *aperiam in parabolis os meum*, & cætera his similia, sic accipiendum quasi dixerit: aperiantur thesauri, & absconditа à sæculis sacramenta pandantur, vt spiritus sanctus introeat ad ea proferenda quæ latitant. Nam quod huius testimonij, id est, vt detur mihi sermo in apertione oris mei, iste sit intellectus, sequentia probant. In confidentia (inquit) notum facere mysterium euangelij: Nequaquam in parabolis & prouerbijs: sicut & prophetæ, & ipse dominus adhuc constitutus in corpore loquebatur dicens: *Venit hora quando nequaquam vobis in prouerbijs loquar: sed confidenter de patre annunciabo vobis.* Hunc confidentiæ sermonem, solus poterit obtinere, qui non habuerit cor se reprehendens: Si enim cor nostrum nos non reprehenderit, confidentiam habemus ad Deum, & quodcunque petierimus, accipiemus ab eo. Rarus itaque est qui in confidentia notum faciat mysterium euangelij: quia rarus est qui confidentiam habeat ad Deum. *Quis* enim *gloriabitur castum se habere cor: aut quis stabit dicens, mundum se esse à peccatis?* Post hæc quid sit hoc quod ait: Pro quo legatione fungor in catena: vt notum videlicet facerem mysterium euangelij, breuiter perstringendum. Et quidem qui similiter intelligit, dicet propter testimonium Christi eum de carcere & de catenis hæc Romæ positum scripta, misisse. Alius verò propter corpus humilitatis & catenam istam qua circundamur, & necdum scimus secundum quod oportet nos scire, & per speculum videmus in ænigmate, ista eum dixisse contendet, & tunc verè posse in confidentia euangelij aperire mysteria, cum catenam deposuerit, & de carcere liber exierit: nisi fortè & in vinculis absque vinculis computandus est, qui conuersationem habet in cælis, & de quo dici potest. *Vos autem non estis in carne, sed in spiritu: si tamen spiritus Dei habitat in vobis.*

e ¶ *Vt autem sciatis & vos quæ circa me sint, quid agam*, &c.] Dupliciter accipite: vel ideo Tychicum missum Ephesum, vt nunciaret eis vincula apostoli Pauli nota facta esse in omni prætorio, & catenam illius ad fidem euangelij profeciisse eo tempore quo & ad Colossenses scripsit, dicens: *Quæ circa me sunt, omnia nota vobis faciet Tychicus frater dilectus, & minister, & conseruus in domino, quem misi ad vos ob hoc ipsum, vt cognoscatis quæ circa nos sunt, & consoletur corda vestra cum Onesimo charissimo & fideli fratre, qui est ex vobis: qui omnia quæ hic aguntur, nota faciet vobis.* Grandis enim consolatio erat, audire Paulum Romæ in domina vrbium, & in arce Romani imperij, de carcere & de vin-

Ioan.14.a Exod.12.b. Exod.3.b. Iosues.5. Apoc.14.a Gen.15.b. Osee.7.a. Psal.10.a. Eccl.2.b. 1.Cor.11.a. Ioan.3.a. Hebr.4.c. 1.Cor.4.c. 2.Cor.6.c. Matth.5.a Psal.115.1 Ibid.77.a. Ioan.16.c. 1.Ioan.3.d. Prou.20.b. Rom.8.b. Coloss.4.b.

A de vinculis triumphantem. Vel certè ob id Tychicum missum esse, vt vitam & conuersationem Pauli, quam ignorabant, annunciaret eis, & quasi quoddam exemplar viuendi daret discentibus gesta apostoli atque virtutes, & eum imitari volentibus. Nec parua esse poterat consolatio æmulari cupientium, quæ apostolum egisse cognouerant.

b ¶ *Pax fratribus & charitas cum fide à Deo patre & Domino Iesu,* &c.] Si qua alia dona sunt, quæ tribuuntur à Deo patre & Domino Iesu Christo, inter hæc pax non minimum possidet locum, quæ superat omnem sensum, & custodit corda intellectusque sanctorum: serenitas quædam atque tranquillitas animæ quiescentis, & vniuersam tempestatem & turbinem perturbationum fugans. Huic similis est charitas cum fide, quam & ipsam simul Deus pater donat & filius: vt diligamus Deum de toto corde, & proximos sicut nosmetipsos, & pro inimicis nostris precemur. Hanc pacem & charitatem, quam credentibus Apostolus imprecatur, hi tantum habent, qui fratrum nomine merentur vocari. Pax quippe fratribus & charitas cum fide & pace. Igitur & charitatem & fidem sic pater præstat vt filius: Et hæresis obmutescit, quæ non vult eadem filium posse quæ patrem.

c ¶ *Gratia cum omnibus qui diligunt dominum Iesum Christum in incorruptione. Amen,* &c.] Nonnulli hoc ita interpretati sunt, vt eum putarent diligere dominum nostrum Iesum Christum, qui ab operibus corruptionis alienus sit, opera corruptionis in coitu sentientes. Vnde & consuetudo & sermo vulgaris incorruptos, virgines vocat, eosque qui coitum nesciant fœminarum. Corruptos verò qui istiusmodi degustauerint voluptatem. Illud quoq; testimonium coaptantes: *Si quis templum Dei corrupit, corrumpet illum Deus.* Sed nescio an hoc valeant explanare quod scribitur: *Vnusquisque proprium habet donum à Deo, alius quidem sic, & alius sic.* Videamus igitur ne fortè melius sit omne peccatum corruptionem animæ intelligere, & eos qui à peccato liberi sunt, incorruptos vocari: ita vt diligentes Dominum Iesum Christum, in incorruptione sint, dum peccati vinculis non tenentur, & cum eis est gratia Dei. Simulque arbitror ad distinctionem eorum qui diligunt dominum Iesum Christum, sed non in incorruptione, nunc positum, eos gratiam habere Christi, qui diligant eum in incorruptione. Quanti enim diligunt dominum parati exilia, parati martyria, parati inopiam, & omnia pro eo contumeliarum genera sustinere, & nihilominus carnis passione superantur: sed his non imprecatur Apostolus gratiam; quia gratia domini est cum omnibus qui diligunt eum in incorruptione.

B

b Pax fratribus & charitas cum fide à Deo patre & Domino Iesu Christo. Gratia c cum omnibus qui diligunt dominum Iesum Christum in incorruptione. Amen.

C

1. Cor. 3. c.

Ibid. 7. d.

D

Commentariorum ad Ephesios finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN EPISTOLAM AD TITVM, AD PAVLAM, ET EVSTOCHIVM

PROOEMIVM.

LICET non sint digni fide, qui fidem primam irritam fecerunt, Marcionem loquor & Basilidem, & omnes hæreticos, qui vetus laniant testamentum: tamen eos aliqua ex parte ferremus, si saltem in nouo continerent manus suas, & non auderent Christi (vt ipsi iactitant) boni Dei filij, vel euangelistas violare, vel Apostolos. Nunc verò cum & euangelia eius disputauerint, & apostolorum epistolas, non apostolorum Christi fecerint esse, sed proprias: miror quo modo sibi Christianorum nomen audeant vindicare. Vt enim de cæteris epistolis taceam, de quibus quidquid contrarium suo dogmati viderant, eraserunt: nonnullas integras repudiandas crediderunt: ad Timotheum videlicet vtramque, ad Hebræos, & ad Titum, quam nunc conamur exponere. Et si quidem redderent causas, cur eas apostoli non putarent, tentaremus aliquid respondere, & forsitan satisfacere lectori. Nunc verò cum hæretica auctoritate pronuncient & dicant: Illa epistola Pauli est, hæc non est: ea auctoritate refelli se pro veritate intelligant, qua ipsi non erubescunt falsa simulare. Sed Tatianus Encratitarum patriarches, qui & ipse nonnullas Pauli epistolas repudiauit, hanc vel maximè, hoc est, ad Titum, apostoli pronunciandam credidit, paruipendens Marcionis & aliorum, qui cum eo in hac parte consentiunt, assertionem. Scribit igitur Apostolus, ô Paula & Eustochium, de Nicopoli, quæ in Actiaco littore sita, nunc possessionis vestræ pars vel maxima est: & scribit ad Titum discipulum suum, & in Christo filium, quem Cretæ reliquerat ad ecclesias instruendas: præcepitque ei vt cum è duobus Artemas seu Tychicus Cretam fuerit appulsus, ipse Nicopolim veniat. Iustum quippe erat, vt ille qui dixerat, *Sollicitudo mea omnium ecclesiarum*, & qui euangelium Christi vsque ad Illyricum de Hierosolymis proficiscens fundauerat, non pateretur & sui & Titi absentia Cretenses esse desertos, à quibus primum idololatriæ semina pullularunt: sed mitteret eis pro se & Tito Arteman vel Tychicum, quorum doctrina & solatio confouerentur.

2. Cor. 11. g. Rom. 15. a.

COMMEN-

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN EPISTOLAM AD TITVM LIBER PRIMVS.

PAVLVS *seruus Dei, Apostolus autem Iesu Christi*] In epistola ad Romanos ita exorsus est: Paulus seruus Iesu Christi, vocatus Apostolus. In hac autem seruum se Dei dicit: Apostolum verò Iesu Christi. Si enim pater & filius vnum sunt, & qui crediderit in filium, credit & in patrem, seruitus quoque indifferenter Apostoli Pauli vel ad patrem est referenda, vel ad filium. Hæc autem seruitus non est illa, de qua ipse Apostolus ait: *Nec enim accepistis spiritum seruitutis iterum in timore: sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus Abba pater:* verum nobilis seruitus, de qua & Dauid ad Deum loquitur: *Ego seruus tuus, & filius ancillæ tuæ.* Et beata Maria ad Angelum: *Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum.* Hanc seruitutem habuit & Moyses, de quo Dominus ad Iesum filium Naue: *Moyses* (inquit) *famulus meus mortuus est.* Et in alio loco: *Mortuus est Moyses famulus Domini in terra Moab per verbum Domini.* Absit quippe vt spiritum seruitutis Moysen & Mariam in timore, & non in dilectione Dei habuisse credamus. Nec mirum quamuis sanctos homines, tamen Dei seruos, nobiliter appellari, cum per Esaiam Prophetam pater loquatur ad filium: *Magnum tibi est vocari puerum meum:* quod Græcè dicitur: μέγα σόι ἐστι τὸ κληθῆναί σε παῖδά μου. Puer autem, hoc est, παῖς, quia potest secundum Græcos & famulum & filium significare: in Hebræo quæsiuimus, & inuenimus non filium meum scriptum esse, sed seruum meum, id est, עבדי. Vnde & Abdias propheta, qui interpretatur seruus Domini, ex famulatu Dei nomen accepit. Si meueat quempiam, Dominum Saluatorem, qui vniuersitatis est conditor, seruum Dei dici: non mouebitur, si ipsum ad Apostolos audiet loquentem: *Qui voluerit inter vos esse maior, sit omnium seruus.* Et filius hominis venit non vt ministraretur sibi, sed vt ministraret: quod ne docere tantum verbis videretur, monstrauit exemplo. Assumpto quippe linteo, accinxit se, & aqua peluim replens discipulorum pedes lauit. Non est itaque impium, credere eum, qui formam serui assumpserat, hæc fecisse quæ serui sunt, vt paternæ voluntati seruisse dicatur, cum seruis suis ipse seruierit. Hæc autem seruitus, charitatis est, per quam nobis inuicem seruire præcipimur. Et ipse Apostolus, cum esset liber ex omnibus, omnium se seruum fecit. Et in alio loco: *Vester* (inquit) *seruus propter Christum.* Seruus Dei ille est, qui non est seruus peccati. *Omnis* enim *qui facit peccatum, seruus est peccati.* Apostolus igitur qui peccati non fuit seruus, recte Dei patris vocatur seruus & Christi. Porrò quod ait: *Apostolus autem Iesu Christi*: tale mihi videtur, quale si dixisset: Præfectus prætorio Augusti Cæsaris, magister exercitus Tiberij imperatoris. Vt enim iudices sæculi huius, quo nobiliores esse videantur, ex regibus quibus seruiunt, & ex dignitate qua intumescunt, vocabula sortiuntur: ita & Apostolus grandem inter Christianos sibi vendicans dignitatem, Apostolorum se Christi titulo prænotauit, vt ex ipsa lecturos nominis auctoritate terreret, indicans omnes qui in Christo crederent, debere sibi esse subiectos. Necnon quod paulò antè scriptum posuimus ad Romanos: Seruus Iesu Christi, non differt ab eo si dixisset, seruus sapientiæ, seruus iustitiæ, seruus sanctificationis, seruus redemptionis. Christus quippe *factus est nobis à Deo patre sapientia, iustitia, sanctificatio, & redemptio.*

b ¶ *Secundum fidem electorum Dei & cognitionem veritatis*, &c.] Qui non iuxta humilitatem, vt plerique æstimant, sed verè dixerat: *Et si imperitus sermone, non tamen scientia*: Hebræus ex Hebræis, iuxta legem Pharisæus, profundos sensus Græco sermone non explicat, & quod cogitat, in verba vix promit. Iuxta ordinem igitur sensuum, & textum rerum, potius quam verborum de singulis vt scripta sunt diseramus. Secundum fidem (inquit) electorum Dei: refert ad superiora, quod intulit: *Paulus seruus Dei: Apostolus autem Iesu Christi, secundum fidem electorum Dei*: id est, eorum qui non tantùm vocati sunt, sed & electi. Electorum quoque ipsorum, magna diuersitas est pro varietate operum, sensuum, atque sermonum. Nec statim qui electus Dei est: vel iuxta electionem possidet fidem, vel iuxta fidem habet scientiam veritatis. Vnde & Saluator ad Iudæos, qui in eum crediderant, est locutus: *Si permanseritis in verbo meo, cognoscetis veritatem, & veritas liberabit vos*: Et Euangelista testatur, quòd hæc credentibus quidem dixerit, sed nescientibus veritatem: quam consequi possent, si in sermone ipsius permanerent, & liberi effecti, serui esse desinerent. Quæritur quare ad id quod ait: secundum fidem electorum Dei, & cognitionem veritatis, iunxerit, quæ iuxta pietatem est: vtrum nam sit aliqua veritas, quæ non in pietate sit posita, & nunc ad distinctionem illius inferatur cognitio veritatis, quæ iuxta pietatem est? Est plane veritas, quæ non habet pietatem. Si quis Grammaticam artem nouerit vel Dialecticam: vt rationem rectè loquendi habeat, & inter falsa & vera dijudicet. Geometria quoque & Arithmetica, & Musica habent in sua scientia veritatē: sed non est scientia illa scientia pietatis. Scientia pietatis, est nosse legem, intelligere prophetas, Euangelio credere, & Apostolos non ignorare. Et è contrario multi sunt qui habent pietatis veram cognitionem, sed non statim & cęterarum artium, & earum, de quibus supra mentionem fecimus, veritatem. Hæc igitur veritas, cuius cognitio iuxta pietatem est, in spe vitæ æternæ posita est, quia statim ei qui se cognouerit, præmium tribuit immortalitatis. Absque pietate verò notitia veritatis delectat ad præsens, sed æternitatē non habet præmiorum: quam promisit non mendax Deus ante sæcula æterna, & manifestauit eam temporibus suis in Christo Iesu. Cui autem promisit ante, & postea fecit esse perspicuam, nisi sapientiæ suæ? quæ erat semper cum patre, cum lætaretur orbe perfecto, & gauderet super filijs hominum, & repromisit eos quicumq; in illa crediturі essent, habituros esse vitam æternam? Antequam orbis iaceret fundamenta, antequam maria diffunderet, montes statueret, cælum suspenderet, terram deiecta mole solidaret, hæc repromisit Deus, in quo mendacium non est: Non quia possit mētiri, & nolit in falsitatis verba prorumpere: sed quia qui pater sit veritatis, nullum in se habeat mendacium, secundum illud: Fiat autem *Deus verax: omnis autem homo mendax.* Propterea autem non mendax Deus dicitur, & cum iureiurando quædam in prophetis pollicetur: vt nos securiores effecti, magis speremus futura esse quæ prędicta sunt, & tota mente credētes, ad consequenda ea quæ ventura sunt, præparemur. Non ab re videtur breuiter perstringere: cur Deus solus verax, & omnis homo mendax, Apostoli voce dicatur. Et nisi fallor, quo modo solus habere dicitur immortalitatem (cum & angelos & multas rationabiles fecerit creaturas, quibus dederit immortalitatem) ita & solus dicitur esse verax: non quòd & cæteri nō immortales, & veritatis sint amatores: Sed quòd ille solus naturaliter sit, & immortalis, & verus. Cæteri verò immortalitatem & veritatem ex largitione illius cōsequantur: & aliud sit verum esse, & quid habere per semet: aliud in potestate donantis esse quod habeas. Sed nec hoc silentio prætereundum puto, quo modo non mendax Deus ante æterna sæcula, æternam spoponderit vitam: ex quo, iuxta historiam Geneseos, factus est mundus, & per vices noctium ac dierum, mensium pariter & annorum, tempora constituta sunt. In hoc curriculo & rota mundi, tempora labuntur & veniunt, & aut futura sunt, aut fuerunt. Vnde quidam philosophorum non putant esse tempus præsens: sed aut præteritum, aut futurum: quia omne quod loquimur, agimus; cogitamus: aut dum fit, præterit, aut si nondum factum est, expectatur. Ante hæc igitur mundi tempora, æternitatem quandam sæculorum fuisse credendum est: quibus semper cum filio & Spiritu sancto fuerit pater, & vt ita dicam, vnum tempus Dei, est omnis ęternitas: imo innumerabilia tempora

A

sunt, cum infinitus sit ipse qui ante tempora omne tempus excedit. Sex millia necdum nostri orbis implentur anni, & quantas prius æternitates, quanta tempora, quantas sæculorum origenes fuisse arbitrandum est: in quibus angeli, throni, dominationes, cæteræque virtutes seruierint Deo, & absque temporum vicibus absque mensuris, Deo iubente subsistiterint. Ante hæc itaque omnia tempora, quæ nec sermo eloqui, nec mens comprehendere, nec cogitatio tacita audet attingere, promisit Deus pater sapientiæ suæ verbum suum, & ipsam sapientiam suam, & vitam eorum qui crediturí erant mundo esse venturam. Diligenter attendite textum & ordinem lectionis: quoniam vita æterna, quam non mendax Deus ante sæcula æterna promisit, non sit absque verbo Dei. Manifestauit enim (inquit) temporibus suis verbum suum: Ergo quam promiserat vitam æternam, ipsa est verbū suum, quod in principio erat apud patrem, *& Deus erat verbum, & verbum caro factum est, & habitauit in nobis.* Quod autē verbum Dei, hoc est, Christus ipse sit vita, in alio loco testatur dicens: ego sum vita. Vita verò non breuis, non aliquibus circumscripta temporibus, sed perpetua, sed æterna: quæ manifestata est in nouissimis sæculis: in prædicatione, quæ credita est Paulo doctori gentium & magistro: vt annunciaretur in mundo, & hominibus nota fieret: iuxta imperium Saluatoris Dei qui nos saluos esse voluit, id quod pollicitus fuerat implendo. Scribit autem Apostolus Tito charissimo filio, quod Græcè dicitur Τίτῳ γνησίῳ τέκνῳ, & Latino sermone non potest explicari: γνήσιος enim hoc potius sonat, cum quis fidelis & proprius, & (vt ita dicam) legitimus siue Germanus absque comparatione alterius appellatur. Ex quo intelligimus fuisse & in filijs Pauli plurimam differentiam: quòd alios haberet γνησίους, id est, germanissimos, sibiq; coniunctos, & de vero matrimonio, ac de libera procreatos: alios verò quasi ex ancilla & ex Agar, qui non possunt hæreditatem accipere cum liberæ filio Isaac. Sermo quippe & sapientia & doctrina, qua Titus Christi ecclesias instruebat, efficiebant eum proprium Apostoli filium, & ab omni aliorum consortio separatum. Videamus post hæc quod sequitur: Secundum communem fidem: vtrum nam omnium qui in Christo credebant, communem dixerit fidem, an communem, suam tamen & Titi? Quod quidem mihi melius videtur, Apostoli Pauli & Titi fidem fuisse communem, quàm omnium credētium, in quibus pro varietate mentium, fides quoque communis esse non poterat, sed diuersa. Ad extremum præfatio epistolæ, & salutatio præfationis Apostoli ad Titū, tali fine completur. Gratia & pax à Deo patre & Christo Iesu Saluatore nostro, siue quòd & gratia & pax tam à Deo patre sit quàm à Christo Iesu (& vtrumque ab vtroque datum possit intelligi) Siue quòd gratia ad patrem, & pax referatur ad filium. Non absque scrupulo transeundum est, quòd quibusdam Apostolus imprecatus est, vt eis gratia & pax multiplicarentur: nunc verò ad Titum pax & gratia sine multiplicatione sint positæ. Noë vir iustus & naufrago orbe solus seruatus, non dicitur plures gratias, sed vnam gratiam inuenisse in conspectu Dei. Et Moyses ad Dominum: *Si inueni* (inquit) *gratiam apud te*: Et si cubi alibi in persona sanctorum gratia posita est, quære & inuenies, non eos gratias inuenisse, sed gratiam. Mercator ille de euangelio, qui plures habuit margaritas, ad extremum vnā pretiosam reperit, quam de multis margaritis solam emit. Perfectorum quippe est vnam margaritam, & vnum thesaurum omnibus margaritis, & totius substantiæ suæ emere commercio. Incipientium verè & adhuc in itinere positorum, necdum vnam & solam, sed plures habere margaritas.

B

Ioan. 1.

Ioan 14.

Gal. 4. a.

1. Petr. 1. a.

Genes. 6. b

Exod. 33. e.

Matt. 13 f.

a ¶ *Huius rei gratia reliqui te*, &c.] Apostolicæ dignitatis est ecclesiæ iacere fundamentum: quod nemo potest ponere, nisi architectus. Fundamentum autem non est aliud præter Christum Iesum. Qui inferiores artifices sunt, hi possunt ædes super fundamenta construere. Paulus itaque vt sapiens architectus (& hoc omni labore contendens, ne in præparatis gloriaretur, sed vbi necdū Christus fuerat enunciatus) post-

1. Cor. 3. b.

Rom. 15. c.

suis verbum suum in prædicatione: quæ credita est mihi secundum imperium Saluatoris nostri Dei, Tito charissimo filio iuxta communem fidem: Gratia & pax à Deo patre, & Christo Iesu saluatore nostro. [a] *Huius rei gratia reliqui te Cretæ, vt ea quæ deerant, corrigeres. Et* [b] *constituas per ciuitates presbyteros, sicut ego disposui tibi.*

Si quam dura Cretensium ad fidem Christi corda mollierat, & tam sermone quàm signis edomuerat, & edocuerat eos, non in vernaculum Iouem, sed in Deum patrem, & in Christum credere, reliquit Titum discipulum Cretæ, vt rudimēta nascentis ecclesiæ confirmaret, & si quid videbatur deesse, corrigeret, ipse pergens ad alias nationes, vt rursum in eis Christi iaceret fundamentum. Quod autem ait: vt ea quæ deerant, corrigeres: ostēdit necdum eos ad plenam venisse scientiam veritatis: & licet ab Apostolo correcti fuerint, tamen adhuc indigere correctione. Omne autem quod corrigitur, imperfectum est. Nam & in Græco præpositionis adiectio, qua scribitur ἐπιδιορθώσῃ, non idipsum sonat quod διορθώσῃς, id est, corrigeres: sed vt ita dicam supercorrigeres: vt scilicet ea quæ à me correcta sunt, necdum ad plenam veri lineam sunt retracta, à te corrigantur, & normam æqualitatis accipiant.

b ¶ *Et constituas per ciuitates*, &c.] Audiant episcopi qui habent constituendi presbyteros per vrbes singulas potestatem, sub quali lege ecclesiasticæ constitutionis ordo teneatur, nec putent Apostoli verba esse, sed Christi, qui ad discipulos ait: *Qui vos spernit, me spernit: qui autem me spernit, spernit eum qui me misit.* Sic & qui vos audit, me audit: qui autem me audit, audit eum qui me misit. Ex quo manifestum est, eos qui Apostoli lege contempta, ecclesiasticum gradum non merito voluerint alicui deferre, sed gratia, contra Christum facere: qui qualis in ecclesia presbyter constituendus sit, per Apostolum suum in sequentibus executus est. Moyses amicus Dei, cui facie ad faciem Deus locutus est, potuit vtique successores principatus, filios suos facere, & posteris propriam relinquere dignitatem: sed extraneus de alia tribu eligitur Iesus, vt sciremus principatum in populos, non sanguini deferendum esse, sed vitæ. At nunc cernimus plurimos hanc rem beneficium facere, vt non quærant eos in ecclesia columnas erigere, quos plus cognoscant ecclesiæ prodesse: sed quos vel ipsi amant, vel quorum sunt obsequijs deliniti, vel pro quibus maiorum quispiam rogauerit, & (vt deteriora taceam) qui vt clerici fierent, muneribus impetrarunt. Diligenter Apostoli verba attendamus dicentis: *Vt constituas per ciuitates presbyteros, sicut ego tibi disposui.* Qui qualis presbyter debeat ordinari, in consequentibus differens, hoc ait: *Si quis est sine crimine, vnius vxoris vir*, & cætera: postea intulit. *Oportet enim episcopum sine crimine esse, tanquam Dei dispensatorem.* Idem est ergo presbyter, qui & episcopus, & antequam diaboli instinctu, studia in religione fierent, & diceretur in populis: *Ego sum Pauli, ego Apollo, ego autem Cephæ*: communi presbyterorum consilio, ecclesiæ gubernabantur. Postquam verò vnusquisque eos, quos baptizauerat, suos putabat esse, non Christi: in toto orbe decretum est, vt vnus de presbyteris electus superponeretur cæteris ad quem omnis ecclesiæ cura pertineret, & schismatum semina tollerentur. Putet aliquis non scripturarum, sed nostram esse sententiam, episcopum & presbyterum vnum esse, & aliud ætatis, aliud esse nomen officij: relegat Apostoli ad Philippenses verba dicentis: Paulus & Timotheus serui Iesu Christi, omnibus sanctis in Christo Iesu, qui sunt Philippis, cum episcopis & diaconis, gratia vobis & pax, & reliqua. Philippi vna est vrbs Macedoniæ, & certè in vna ciuitate plures, vt nuncupantur episcopi esse non poterant. Sed quia eosdem episcopos illo tempore quos & presbyteros appellabant, propterea indifferenter de episcopis quasi de presbyteris est locutus. Adhuc hocalicui videatur ambiguum, nisi altero testimonio comprobetur. In Actibus Apostolorum scriptum est, quod cum venisset Apostolus Miletum, miserit Ephesum, & vocauerit presbyteros ecclesiæ eiusdem, quibus postea inter cætera sit locutus: *Attendite vobis, & omni gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos pascere ecclesiam Domini, quam acquisiuit per sanguinem suum.* Et hoc diligentius obserue, quo modo vnius ciuitatis Ephesi presbyteros vocans, postea eosdem episcopos dixerit. Si quis vult recipere eam epistolam, quæ sub nomine Pauli ad Hebræos scripta est, & ibi æqualiter inter plures ecclesiæ cura diuiditur. Siquidem

C

Cap. qui vos spernit. 8. q. 1.

Cap. Moyses. 8. q. 1.

D

Epist. 81. Euagrio.

1. Cor. 1.

Philipp. 1. a

Act. 20. c.

Heb. 13. c.

ad ple-

ad plebem scribit: Parete principibus vestris, & subiecti estote: ipsi enim sunt qui vigilant pro animabus vestris, quasi rationem reddentes, ne suspirantes hoc faciant: Si quidem hoc vtile vobis est. Et Petrus, qui ex fidei firmitate nomen accepit, in epistola sua loquitur dicens: presbyteros ergo in vobis obsecro compresbyter, & testis Christi passionum, qui & eius gloriæ, quę in futuro reuelanda est, socius sum: Pascite eum qui in vobis est gregem Domini, non quasi cum necessitate, sed voluntariè. Hæc propterea, vt ostenderemus apud veteres eosdem fuisse presbyteros quos & episcopos: paulatim verò vt dissensionum plantaria euellerentur, ad vnum omnem sollicitudinem esse delatam. Sicut ergo presbyteri sciunt se ex ecclesiæ consuetudine, ei qui sibi præpositus fuerit esse subiectos, ita episcopi nouerint se magis consuetudine quàm dispositionis dominicæ veritate, presbyteris esse maiores, & in commune debere ecclesiam regere, imitantes Moysen: qui cum haberet in potestate solus præesse populo Israel, septuaginta elegit, cum quibus populum iudicaret. Videamus igitur qualis presbyter siue episcopus ordinandus sit.

1.Petr.5.a.

Num.11.d.

ἀνέγκλητον ἀνεπίλημπτον. 1.Tim.3.a

Si [a] quis est sine crimine, vnius vxoris vir, filios habens fideles: non in accusatione luxuriæ, aut non subditos. Oportet [b] enim episcopum sine crimine esse, tanquam Dei dispensatorem: non proteruum, non iracundum, non vinolentum, non percussorem, non turpis lucri appetitorem: Sed

a ¶ *Si quis est sine crimine, vnius vxoris vir,* &c.] Primùm itaque sine crimine sit: quod puto alio verbo ad Timotheum irreprehensibilem nominatum: non quod eo tantùm tempore, quo ordinandus est, sine vllo sit crimine, & pręteritas maculas noua conuersatione diluerit: sed ex eo tempore quo in Christo renatus est, nulla peccati conscientia remordeatur. Quomodo enim potest præses ecclesiæ auferre malum de medio eius, qui in delicto simili corruerit? Aut qua libertate corripere peccantem, cum tacitus sibi ipse respondeat, eadem admisisse, quę corripit? Itaque qui episcopatum desiderat, bonum opus desiderat. Opus inquit, non honorem, non gloriam. *Oportet autem illum & testimonium habere bonum ab his qui foris sunt: vt non in opprobrium incidat, & in laqueum diaboli.* Quod autem ait, vnius vxoris vir: sic intelligere debemus, vt nõ omnem monogamum digamo putemus esse meliorem: sed quo is possit ad monogamiam & continentiam cohortari, qui sui exemplum præferat in docendo. Esto quippe aliquem adolescentulum coniugem perdidisse, & carnis necessitate superatum, accepisse vxorem secundam: quam & ipsam statim amiserit. & deinceps vixerit continenter: alium verò vsque ad senectam habuisse matrimonium & vxoris vsum, & vt plerique existimant felicitatem, nunquam à carnis opere cessasse: quis vobis è duobis videtur esse melior, pudicitior, continentior? Vtique ille qui infelix etiam in secundo matrimonio fuit, & postea pudicè & sanctè conuersatus est: & non is qui ab vxoris amplexu nec senili est separatus ætate. Non sibi ergo applaudat, quicunque quasi monogamus eligitur, quòd omni digamo sit melior: cum in eo magis sit electa felicitas quàm voluntas. Quidam de hoc loco ita sentiunt: Iudaicæ (inquiunt) consuetudinis fuit vel binas vxores habere, vel plures: quod etiam in veteri lege de Abraham & Iacob legimus: & hoc nunc volunt esse præceptum, ne is qui episcopus eligendus est, vno tempore duas pariter habeat vxores. Multi superstitiosius magis quàm verius, etiam eos qui cum gentiles fuerint, & vnam vxorem habuerint (qua amissa, post baptismum Christi alteram duxerint) putant in sacerdotio non legendos: cum vtiq; si hoc obseruandum sit, illi magis ab episcopatu arceri debeant, qui vagam per meretrices ante exercentes libidinem, vnam regenerati vxorem acceperint, & multò detestabilius sit fornicatum esse cum pluribus, quàm digamum reperiri: quia in alio infelicitas matrimonij est, in alio ad peccandum prona lasciuia. Montanus, & qui Nouati schisma sectantur, nomen sibi munditiæ pręsumpsere: putantque secunda matrimonia ab ecclesiæ cõmunione prohibenda: cum Apostolus de episcopis & presbyteris hoc pręcipiens, vtique in cæteris relaxarit: non quòd hortetur ad secũda matrimonia, sed quòd necessitati carnis indulgeat. Scripsit & Tertullianus de Monogamia librum hæreticum: quem Apostolo contraire, nemo qui Apostolum legerit, ignorabit: Et quidem esse sine crimine episcopum siue presbyterum, & vnam vxorem habere, in nostra est potestate. Cæterùm illud quod sequitur: habere filios fideles, non in accusatione luxuriæ, ac non subditos, extra nostram est voluntatem. Esto quippe parentes bene instituisse liberos suos, & à parua ætate semper dominicis eruditos præceptis, hi si postea se luxuriæ dederint, & superati vitijs, libidini frena permiserint: nunquid culpa ad parentes redundabit, & sanctitatem patris, filij peccata maculabũt? Si quis bene eruditi filios suos, in his puto fuisse & Isaac: qui vtique Esau filium suum bene instituisse credendus est. Verùm Esau fornicarius & profanus, & pro vna esca vendidit primogenita sua. Samuel quoque, qui talis fuit, vt inuocaret Dominum, & Dominus exaudiret eum, & in tempore messis pluuiam hyemis impetraret, habuit filios qui declinauerunt post auaritiam, & accipiebant munera, & tam iniqui iudices extiterunt, vt populus nequaquam ferens, regem sibi in similitudinem cæterarum gentium postularet. Ergo si electio sacerdotum fieret, & Isaac propter Esau, & Samuel propter filios suos indigni sacerdotio putarentur. Et cum peccata parentum filijs non imputentur, nequaquam iam illa vigente sententia, parentes vuam acerbam comederunt, & dentes filiorum obstupuerũt, filiorum vitia parentibus præiudicabunt? Primùm itaq; dicendum est, quòd tam sanctum nomen sit sacerdotij, vt nobis etiam ea quæ extra nos sunt posita reputentur: non quo propter vitia nostra episcopi non fiamus, sed quod propter filiorum incontinentiam ab hoc gradu arcendi simus. Qua enim libertate possumus alienos filios corripere, & docere quæ recta sunt: cum nobis statim possit qui fuerit correptus ingerere: ante doce filios tuos. Aut qua fronte extraneum corripio fornicantem, cum mihi cõscientia mea ipsa respondeat. Exhæreda ergo fornicantem filium: abijce filios tuos vitijs seruientes. Cum autem nequam filius in vna tecũ conuiuat domo, tu audes de alterius oculo festucam detrahere, in tuo trabem non videns? Non itaque iustus polluitur ex filiorum vitijs: sed libertas ab Apostolo ecclesiæ principi reseruatur, vt talis fiat qui non timeat propter vitia liberorum extraneos reprehendere. Deinde etiam illud est inferendum, aduersum eos qui de episcopatu intumescunt, & putant se non dispensationem Christi, sed imperium consecutos, quia non statim omnibus his meliores sint, quicunque episcopi non fuerint ordinati, & ex eo quod electi sunt, ipsi se magis existiment comprobatos: sed intelligant propterea quosdã à sacerdotio remotos, quia eos vitia liberorum impedierint. Si autem peccata filiorum iustum ab episcopatu prohibent, quanto magis vnusquisq; se considerans, & sciens, quia potentes potenter tormenta patientur, retrahent se ab hoc non tam honore quàm onere, & aliorum locum qui magis digni sunt non ambiet occupare. Ad extremum hoc dicendum est, in scripturis per filios *λογισμοὺς*, id est, cogitationes, per filias verò, *πραξεις*, id est, opera intelligi, & eum nunc præcipi debere episcopum fieri, qui & cogitationes & opera in sua habeat potestate, & verè credat in Christo, & nulla subrepentium vitiorum labe maculetur.

Ezec.18.a

ca.8. illud inferendũ 8.q.1.

Sap.6.a.

b ¶ *Oportet enim episcopum sine crimine esse, tanquam Dei dispensatorem.*] Quæritur ergo inter dispensatores vt fidelis quis inueniatur, & non comedens & bibens cum ebriosis, percutiat seruos & ancillas, sed incertum Dei expectet aduentum, & det conseruis in tempore cibaria. Inter villicum autem & familiam hæc sola distantia est: quòd conseruus præpositus est conseruis suis. Sciat itaque episcopus & presbyter, sibi populum conseruum esse, non seruum. Cætera quæ sequuntur, in nobis posita sunt. Non proteruum, id est, non tumentem & placentem sibi quòd episcopus sit: sed quasi bonum villicum, id requirentem, quòd pluribus prosit. Non iracundum. Iracundus est, qui semper irascitur, & ad leuem responsionis auram atque peccati, quasi à vento folium commouetur. Et reuera nihil est fœdius præceptore furioso: qui cum debeat esse mansuetus (& secundum illud quod scriptum est: *Seruum autem domini non oportet rixari: sed humilem esse ad omnes, doctorem, patientem, in mansuetudine erudientem eos qui contra veniunt*) Ille è

1.Cor.4.a. Mat.24.d.

1.Tim.2.d

diuer-

A

diuerso toruo vultu, trementibus labijs, rugata fronte, effrenatis conuicijs, facie inter pallorum ruboreḿque variata, clamore perſtrepat, & errantes non tam ad bonum retrahat, quàm ad malum ſua ſæuitia præcipitet. Inde eſt quod & Salomon ait: Ira perdit etiam ſapientes. Et, *ira viri iuſtitiam Dei non operatur*. Neque verò qui aliquando iraſcitur, iracundus eſt: ſed ille dicitur iracundus, qui crebrò hac paſſione ſuperatur: Prohibet quoque Epiſcopum eſſe vinolentum, de quo ad Timotheum ſcribitur: non multo vino deditum, Quale eſt autem epiſcopum videre vinolentum: vt ſenſu occupato, vel exaltet riſum contra grauitatis decorem, & labijs diſſolutis cachinnet: vel ſi paululum triſtis cuiuſdam rei fuerit recordatus, inter pocula in ſingultus prorumpat & lacrymas. Longum eſt ire per ſingula, & inſanias, quas ebrietas ſuggerit, explicare. Videas alios pocula in tela vertentes, ſcyphum in faciem iacere conuiuæ: alios ſciſſis veſtibus in vulnera aliena proruere: alios clamare, alios dormitare: qui plus biberit, fortior computatur: accuſationis occaſio eſt, adiuratum per regem frequentius non bibiſſe. Vomunt vt bibant: bibunt vt vomant. Digeſtio ventris & guttur, vno occupantur officio: Hoc nunc dixiſſe ſufficiat, quòd ſecundum Apoſtolum, in vino luxuria eſt. Et vbicunque ſaturitas, atque ebrietas fuerint, ibi libido dominetur. Specta ventrem & genitalia, pro qualitate vitiorum ordo membrorum. Nunquam ego ebrium caſtum putabo, qui & ſi vino conſopitus dormierit, tamen potuit peccare per vinum. Miramur autem Apoſtolum in epiſcopis ſiue preſbyteris damnaſſe vinolentiam, cũ in veteri quoque lege præceptum ſit. Sacerdotes cum ingrediuntur templum miniſtrare Deo, vinum omnino non bibere: & Nazaræum, quàm diu ſanctam comam nutriat, & nihil contaminatum, nihil mortale conſpiciat, & à vino abſtinere, & ab vua paſſa & à delicatiori, quæ ſolet ex vinaceis fieri potione, omníque ſicera, quæ mentem ab integra ſanitate peruertit. Dicat quiſque quod volet, ego loquor conſcientiam meam: ſcio mihi abſtinentiam, & nocuiſſe intermiſſam, & profuiſſe repetitam. Poſt vinolentiam autem hoc præcipit, ne percuſſor ſit: quod quidem & ſimpliciter intellectum ædificat audientem, ne facilè manum porrigat ad cædendum, ne in os alterius verberandum, inſanus erumpat. Melius autem eſt, vt non percuſſorem illum dicamus eſſe, qui manſuetus & patiens, ſcit in tempore quid loquendum ſit quidve tacendum: nec ſermone inutili, conſcientiam percutit infirmorum. Non enim Apoſtolus Eccleſiæ principem formans, vetat eſſe pugilem & pancraſten, quod etiam in plebeio & quocunque gentili ſi fuerit, reprehenditur: ſed hoc vt dixi: ne contumelioſus & garrulus perdat eum, quem potuit modeſtia & lenitate corrigere. Turpis quoque lucri appetitus ab eo qui epiſcopus futurus eſt, eſſe debet alienus. Sunt enim multi *docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia: qui totas domos ſubuertunt, & putant quæſtum eſſe pietatem.* Melior autem eſt iuxta Salomonem, modica acceptio cum iuſtitia, quàm multa genimina cum iniquitate: & magis eligendum in paupertate nomen bonum, quàm in diuitijs nomen peſſimum. Epiſcopus qui imitator Apoſtoli eſſe cupit, habens victum & veſtitum, his tantùm debet eſſe contentus. *Qui altario ſeruiunt, de altario viuant.* Viuant, inquit, non diuites fiant. Vnde & æs nobis excutitur de zona, & vna tantùm tunica induimur, nec de craſtino cogitamus. Turpis lucri appetitio, eſt plus quàm de præſentibus cogitare. Hucuſque quid non debeat habere epiſcopus ſiue preſbyter, Apoſtoli ſermone præceptum eſt: nunc e contrario quid habere debeat, explicatur.

Sed [a] hoſpitalem, bonorum amatorem, caſtum, iuſtum, ſanctum, continentem, ſiue abſtinẽtem, obtinentem eum qui ſecundum doctrinam eſt fidelem ſermonem, vt potens ſit conſolari in doctrina ſana, & contradicentes arguere.

Sunt nes receperit, inhumanus eſt. Sed vereor ne quomodo regina Auſtri veniens à finibus terræ audire ſapientiam Salomonis, iudicatura eſt homines temporis ſui: Et viri Niniuitæ acta pœnitentia ad prædicationem Ionæ, condemnabunt eos qui maiorem Iona Saluatorem audire contempſerunt. Sic plurimi in populis epiſcopos iudicent, ſubtrahentes ſe ab eccleſiaſtico gradu, & ea quæ epiſcopo non conueniunt exercentes, de quibus puto & Ioannem ad Gaium ſcribere. *Charißime fideliter facis, quodcunque operaris in fratribus, & hoc peregrinis, qui teſtimonium dederunt dilectioni tuæ coram eccleſia, quos optimè facis, ſi præmiſeris Deo dignè: pro nomine enim Domini exierunt, nihil accipientes à gentilibus.* Et verè ſancto Spiritu in ſe loquente, quod futurum erat in eccleſijs, iam tunc reprehendit dicens: *Scripſi etiam eccleſiæ, ſed qui primatus agere cupit eorum Diotrephes, non recipit nos. Propterea cum venero, admonebo eius opera quæ facit, malis verbis detrahens de nobis, & non ſufficit ei quòd ipſe non recipit fratres, ſed & volentes prohibet, & de eccleſia eijcit.* Verè nunc eſt cernere quod prædictum eſt in pleriſque vrbibus, epiſcopos ſiue preſbyteros ſi laicos viderint hoſpitales, amatores bonorum, inuidere, fremere, excommunicare, de eccleſia expellere, quaſi non liceat facere quod epiſcopus non faciat, & tales eſſe laicos damnatio ſacerdotum ſit. Graues itaque eos habent, & quaſi ceruicibus ſuis impoſitos, vt à bono abducant opere, varijs perſecutionibus inquietant. Sit autem epiſcopus & pudicus, quem Græci σώφρονα vocant, & Latinus interpres verbi ambiguitate deceptus, pro pudico prudentem tranſtulit. Si autem laicis imperatur vt propter orationem abſtineant ſe ab vxorum coitu: quid de epiſcopo ſentiendum eſt, qui quotidie pro ſuis populíque peccatis illibatas Deo oblaturus eſt victimas? Releganus Regum libros, & inueniemus ſacerdotem Abimelech de panibus propoſitionis noluiſſe prius dare Dauid & pueris eius, niſi interrogaret, vtrum mundi eſſent pueri à muliere, non vtique aliena, ſed coniuge. Et niſi eos audiſſet aheri & nudiuſtertius vacaſſe ab opere coniugali, nequaquam panes, quos prius negauerat conceſſiſſet. Tantum intereſt inter propoſitionis panes & corpus Chriſti, quantum inter vmbram & corpora, inter imaginem & veritatem, inter exemplaria futurorum, & ea ipſa quæ per exemplaria præfigurabantur. Quomodo itaque manſuetudo, patientia, ſobrietas, moderatio, abſtinentia lucri, hoſpitalitas quoque & benignitas, præcipuè eſſe debent in epiſcopo, & inter cunctos laicos eminentia: ſic & caſtitas propria, & (vt ita dixerim) pudicitia ſacerdotalis, vt non ſolum ab opere ſe immundo abſtineat, ſed etiam à iactu oculi, & cogitationis errore mens Chriſti corpus confectura ſit libera. Iuſtus quoque & ſanctus epiſcopus eſſe debet, vt iuſtitiam in populis, quibus præeſt exerceat, reddens vnicuique quod meretur: nec accipiat perſonam in iudicio. Inter laici autem & epiſcopi iuſtitiam hoc intereſt: quòd laicus poteſt apparere iuſtus in paucis: epiſcopus verò in tot exercere iuſtitiam poteſt, quot & ſubditos habet. Sanctus autem, quod Græcè ὅσιος dicitur, magis id ſignificat, cum ipſa ſanctitas eſt mixta pietati, & ad Deum refertur. Quem enim nos ſanctum, Græci ἅγιον vocant: quem autem illi ὅσιον, nos pium in Deum poſſumus appellare. Sit quoque epiſcopus & abſtinens, non tantùm (vt quidam putant) à libidine & ab vxoris amplexu, ſed ab omnibus animi perturbationibus, ne ad iracundiam concitetur, ne illum triſtitia deijciat, ne terror exagitet, ne lætitia immoderata ſuſtollat. Abſtinentia autem in fructibus ſpiritus, ab Apoſtolo numerata eſt. Et ſi exigitur ab omnibus, quanto magis ab epiſcopo, qui patiens & manſuetus debet vitia ferre peccantium: conſolari puſillanimes: ſuſtentare infirmos: nulli malum pro malo reddere, ſed vincere in bono malum? Ad extremum obtineat eum, qui ſecundum doctrinam eſt, fidelem ſermonem, vt quomodo ſermo Dei fidelis eſt, *& omni acceptione dignus*, ſic & ille talem ſe præbeat: vt omne quod loquitur, fide dignum exiſtimetur, &

b ¶ *Sed hoſpitalem*, &c.] Ante omnia hoſpitalitas futuro epiſcopo denunciatur. Si enim omnes illud de Euangelio audire deſiderant: Hoſpes fui, & ſuſcepiſtis me: quanto magis epiſcopus, cuius domus, omnium commune eſſe debet hoſpitium? Laicus enim vnum aut duos, aut paucos recipiens implebit hoſpitalitatis officium. Epiſcopus niſi om-

Pron. 14.d Sec. 70. Iacob 1.a. — 1.Tim.3.a. — Epheſs. d. — Leuit. 10.b Num. 6.a. — Infr. eod. — Prou. 16.b. Sec. 70. — 1.Tim 6.b 1.Cor. 9.b. Matt. 10.b — Matt. 25.e Cap. Veteor. 8.q.2 — C Matt. 12.d — Ioan. 3.b. — 1.Cor. 7.a. — 1.Reg. 21.b D — Gal. 5.c. — 1.Petr. 3.b. — 1.Tim. 3.c.

verba ipsius sint regula veritatis. Potens quoque sit eos, qui sæculi istius turbinibus exagitantur, consolari, & per sanam doctrinam infirma præcepta destruere. Sana autem doctrina dicitur ad distinctionem languidæ infirmæque doctrinæ. Talis quoque sit, vt contradicentes arguat hæreticos, siue Iudæos, & sæculi istius sapientes. Et superiora quidem, quæ in episcopi virtutibus posuit, ad vitam pertinent. Hoc verò quod ait: vt potens sit consolari in doctrina sua, & contradicentes arguere, referendum est ad scientiam. Quia si episcopi tantùm sit sancta vita, sibi potest prodesse sic viuens. Porrò si & doctrina & sermone fuerit eruditus, potest se, cæterosque instruere: & non solum instruere & docere suos, sed & aduersarios repercutere, qui nisi refutati fuerint atque conuicti, facilè queunt simplicium corda peruertere. Hic locus aduersus eos facit, qui inertiæ se & otio & somno dantes, putant peccatum esse si scripturas legerint, & eos qui in lege Domini meditantur die ac nocte, quasi garrulos, inutilesque contemnunt, non animaduertentes Apostolum post catalogum conuersationis episcopi, etiam doctrinam similiter præcepisse.

A

Sunt [a] enim multi & non subditi, vaniloqui, & mentium deceptores, maximè qui de circuncisione sunt, quibus oportet silentium indici: qui vniuersas subuertunt domos, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia. Dixit quidam ex illis proprius eorum propheta: Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri. Testimonium hoc verum est: ob quam causam increpa illos

a ¶ *Sunt enim multi & non subditi, vaniloqui, & mentium,* &c.] Qui ecclesiæ futurus est princeps, habeat eloquentiam cum vitæ integritate sociatam, ne opera absque sermone sint tacita, & dicta factis deficientibus erubescant, maximè cum sint non pauci, sed plures: nec subditi, sed proterui, qui non curent illud Psalmistæ dicere: *Psal. 61. c.* *Nonne subiecta est Deo anima mea?* Sed bonarum mentium sementem, quæ naturaliter habet notitiam Dei, inani persuasione peruertant. Hoc quippe mihi Paulus videtur sensisse, cum dicit φρεναπάται non vt simpliciter Latinus interpres transtulit, deceptores, sed mentium deceptores. Et quidem sine scripturarum auctoritate garrulitas non haberet fidem, nisi viderentur peruersam doctrinam etiam diuinis testimonijs roborare. Hi sunt de circuncisione Iudæi, qui tunc temporis nascentem Christi ecclesiam subuertere nitebantur, & introducere præcepta legalia: de quibus & ad Romanos & ad Galatas plenius Paulus exequitur. Et nos ante paucos menses, tria volumina in epistolæ ad Galatas explanatione dictauimus. Tales homines doctor ecclesiæ, cui animæ populorum creditæ sunt scripturarum debet ratione superare, & silentium illis testimoniorum pondere imponere: qui non vnam aut paucas domos, sed vniuersas cum dominis familijsque subuertunt: docentes de ciborum differentijs, de sabbathi iam olim abolitione, de circuncisionis iniuria: atque vtinam hoc ipsum zelo fidei facerent, ex parte aliqua posset ignosci dicente Apostolo: *Rom. 10. a.* *Confiteor, zelum Dei habent, sed non secundum scientiam.* Verùm quia Deus est venter ipsorum, turpis lucri gratia volunt proprios facere discipulos: vt quasi magistri à sectatoribus suis alantur. Possumus autem & aliter interpretari hoc quod dictum est, turpis lucri gratia: vt putemus Apostolum communi verbo vsum, quo omnes hæretici cum peruersa docēt, se hominum solent asserere lucratores: cum non lucrum sit, *Matt. 18. b* sed perditio animas interficere deceptorum. Contra qui errantem fratrem suum iuxta Euangelium corripuerit: si fuerit ille conuersus, lucratus est eum: Quod enim maius lucrum potest esse: aut quid pretiosius, quàm si humanam animam quis lucretur? Omnis igitur doctor ecclesiæ, qui ad fidem Christi recta ratione persuadet, honestus lucrator est. Et omnis hæreticus, qui quibusdam præstigijs homines fallit & fallitur, loquitur quæ non oportet, turpis lucri gratia.

a ¶ *Dixit quidam ex illis proprius eorum propheta,* &c.] Quantum ad textum sermonis, & ad continentiam loci pertinet, hoc quod ait: *Dixit quidam ex illis proprius eorum propheta,* videtur ad eos referri, de quibus superius est locutus: maximè qui de circuncisione sunt, quos oportet refrenari: qui vniuersas domos subuertunt, docentes, quæ non oportet turpis lucri gratia, vt sequatur: dixit quidam ex illis proprius eorum propheta. Quia verò in nullo prophetarum, qui apud Iudæam vaticinati sunt, hic hexameter versiculus reperitur: videtur mihi dupliciter legendum: vt hoc quod ait: *Dixit quidam ex illis proprius eorum propheta,* cum superioribus copuletur: huius rei gratia reliqui te Cretæ: vt ea quæ deerant, corrigeres, & sequatur: dixit quidam ex illis proprius eorum propheta, id est, Cretensium. Sed quia multa in medio sunt, & hoc absurdum videtur, & fortè nemo recipiat: propterea cum superioribus, quæ magis vicina sunt, aliter aptandum est, vt legamus: Sunt enim multi & non subditi, vaniloqui, & mentium deceptores: maximè autem qui de circuncisione sunt: quos multos, & non subditos, vaniloquos, & mentium deceptores, cum his qui ex circuncisione sunt, oportet refrenari, qui vniuersas domos subuertunt: docentes quæ non oportet turpis lucri gratia: dixit quidam ex illis proprius eorum propheta: vt id quod ait, *proprius eorum propheta:* non specialiter ad Iudæos, & eos maximè qui de circuncisione sunt, sed ad multos referatur, qui non subditi sunt, & vaniloqui, & mentium deceptores, qui vtique, quia in Creta erant, Cretenses fuisse credendi sunt. Dicitur autem iste versiculus in Epimenidis Cretensis Poëtæ oraculis reperiri: quem in præsentiarum, siue illudens prophetam vocauit (quòd scilicet tales Christiani, tales habere mereantur prophetas: quomodo & prophetæ erant Baal, & prophetæ confusionis, & alij offensionum, & quoscunq; vitiosos prophetas scriptura commemorat:) Siue verè, quia de oraculis scripserit atque responsis, quæ & ipsa futura prænuncient, & ea quæ ventura sunt multo ante prædicant. Denique ipse liber, oraculorum titulo prænotatur: quem quia videbatur diuinum aliquid repromittere: propterea Apostolum arbitror inspexisse, vt videret quid gentilium diuinatio polliceretur, & in tempore abusum esse versiculo, scribentem ad Titum qui erat Cretæ, vt falsos Cretensium doctores, proprio insulæ doctore conuinceret. Hoc autem Paulus non solum in hoc loco, sed etiam in alijs fecisse deprehenditur. In actibus quippe Apostolorum, cum *Act. 17. e.* concionaretur ad populum, & in Areopago, quæ est curia Athenienſium disputaret, inter cætera ait: Sicut & quidam de vestris poëtis dixerunt. *Ipsius enim & genus sumus:* quod hemistichium in Phænomenis Arati legitur, quem Cicero in Latinum sermonem transtulit, & Germanicus Cæsar, & nuper Auienus, & multi, quos enumerare perlongum est. Ad Corinthios quoque, qui & ipsi Attica facundia expoliti, & propter locorum viciniam Athenienſium sapore conditi sunt: de Menandri comœdia versum sumpsit Iambicum: *Corrumpunt mores bonos colloquia mala.* Nec mirum si pro opportunitate temporis, gentilium poëtarum versibus abutatur: cum etiam de inscriptione aræ aliqua commutans, ad Athenienses locutus sit: Pertransiens enim (inquit) & contemplans culturas vestras, inueni & aram in qua superscriptum est: *Ignoto Deo.* Quod itaque ignorantes colitis, hoc ergo annuncio vobis. Inscriptio autem aræ non ita erat vt Paulus asseruit, *ignoto Deo:* sed ita: *Dijs Asiæ & Europæ, & Aphricæ, dijs ignotis & peregrinis.* Verùm quia Paulus non pluribus dijs indigebat ignotis, sed vno tantùm ignoto Deo, singulari verbo vsus est: vt doceret illum suum esse Deum, quem Athenienses in aræ titulo prænotassent, & rectè eum scientes, colere deberent, quem ignorantes venerabantur, & nescire non poterant. Hoc autem Paulus faciebat raro, & vt loci potius quàm ostentationis opportunitas exigebat, in morem apium, quæ de diuersis floribus solent mella componere, & fauorum cellulas coaptare. Sunt qui putent hunc versum de Callimacho Cyrenensi poëta sumptum, & aliqua ex parte non errant. Siquidem & ipse in laudibus Iouis aduersus Cretenses scriptitans: qui sepulcrum eius se ostendere gloriabantur, ait: *Cretenses semper mendaces: qui & sepulcrum eius sacrilega mente fabricati sunt.* Verùm (vt supra diximus) integer versus de Epimenide poëta ab Apostolo sumptus est, & eius Callimachus in suo poëmate est vsus exordio. Siue vulgare prouerbium, quo Cretenses fallaces appellabantur, sine furto alieni operis in metrum retulit.

C

κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί.

D

τῶν γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. *1. Cor. 15. d.*

φθείρουσιν ἤθη χρησθ' ὁμιλίαι κακαί.

ἀγνώστῳ θεῷ.

tulit. Putant quidam Apostolum reprehendendum, quòd imprudenter lapsus sit, & dum falsos doctores arguit, illum versiculum comprobarit, quod propterea. Cretenses dicunt esse fallaces, quòd Iouis sepulcrum inane construxerint. Si enim (inquiunt) Epimenides, siue Callimachus propterea Cretenses fallaces, & malas bestias arguunt, & ventres pigros, quod diuina non sentiant, & Iouem qui regnet in cælo, in sua insula fingant sepultum, & hoc quod illi dixerunt, esse verum, Apostoli sententia comprobatur: sequitur Iouem non mortuum esse, sed viuum. Imperitè igitur Paulus idololatriæ destructor, dum aduersus peruersos doctores agit, deos quos impugnabat, asseruit. Quibus breuiter respondendum est, sicut in eo quod ait: *Corrumpunt mores bonos colloquia prava*: Et in illo: *Ipsius enim & genus sumus*: non statim totam Menandri Comœdiam, & Arati librum probauit, sed opportunitate versiculi abusus est: ita & in præsenti loco non totum opus Callimachi, siue Epimenidis, quorum alter laudes Iouis canit, alter de oraculis scriptitat, per vnum versiculum confirmauit: sed Cretenses tantum mendaces vitio gentis increpauit, non ob illam opinionem, qua sunt arguti à poëtis, sed ob ingenitam mentiendi facilitatem, de proprio eos gentis auctore confutans. Qui autem putant totum librum debere sequi eum qui libri parte vsus sit, videntur mihi & apocryphum Enochi, de quo Apostolus Iudas in epistola sua testimonium posuit, inter ecclesiæ scripturas recipere, & multa alia quæ Apostolus Paulus de reconditis est locutus. Possumus enim hoc argumento dicere: quia apud Athenienses: ignotum Deum colere se dixit, quem illi in ara annotauerant, debere Paulum & cætera quæ in ara scripta fuerant sequi, & ea quæ Athenienses faciebant, facere: quia cum Athenienfibus in cultura ignoti Dei ex parte consenserat. Absit vt argumentum & scholasticam elegantiam in calumniam traham. Nemo est tam sicarius, & tam parricida, tam venefícus, qui non aliquid boni aliquando fecerit. Ergo si vnum bonum illius videns probauero, & in cæteris mihi incumbet necessitas, quæ mala fuerint approbandi? Si inimicus aduersus nos iurgetur & clamitet, nónne inter verba simultatis & rixæ aliquid loquetur veritatis? quod & à nobis quoque aduersus quos loquitur, non vsquequaque reprehenditur. Itaque & Callimachus & Epimenides non ideo vera dixerunt Iouem Deum esse, & reliqua quæ in eorum carminibus continentur, quia Cretenses fallaces sunt: sed in eo tantummodo verum locuti sunt, quia ingenitum Cretensium vitium expressere mendacij, qui quia fallaces sunt, non statim & verum non aliquando dixerunt. Nec enim Iupiter Deus iccirco non esset, si Cretenses vera loquerentur: sed illis tacentibus, qui mortuus erat, Dei vocabulum non haberet. Denique vt sciamus Apostolum non fortuito, & vt libet transitoriè (vt illi arbitrantur) sed considerate & circunspectè, & ex omni parte se protegentem aduersus Cretenses locutum: *Testimonium* (inquit) *hoc verum est*: non totum carmen de quo testimonium sumptum, non vniuersum opus, sed tantùm hoc testimonium, hic versiculus, quo mendaces vocantur. Et vtique qui in vna tantùm poëmatis parte consensit, cætera confutasse credendus est. Quomodo autem vel Cretenses mendaces, & stulti Galatæ, vel dura ceruice Israel, vel vnaquæque prouincia proprio vitio denotetur, in epistola Pauli ad Galatas disseruimus. Et quia nihil amplius est quod hic possimus afferre, illo contenti sumus. *Quamobrem, increpa* (ait) *illos acriter*. Mendaces quippe sunt, & malæ bestiæ, & ventres pigri, qui falsa persuadent, qui ferarum ritu sanguinem sitiunt deceptorum, & non cum silentio operantes, suum panem manducant: quorum Deus venter est, & gloria in confusione eorum, & increpa vt sani sint in fide. De qua fidei sanitate & in consequentibus loquitur: *Senes sobrios esse, honestos, pudicos, sanos in fide, & charitate, & patientia*: ad quam fidei similitudinem, doctrinæ quoque sanitas appellatur. *Erit* (ait) *tempus quando sanæ doctrinæ non acquiescent*. Sunt & sermones sanitatis, de quibus ad Timotheum in prima epistola loquitur: *Si quis aliter docet, & non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi, & quæ secundum pietatem est doctrinæ*. Et in secunda: *Exemplum habens sanorum verborum, quæ à me audisti*. Qui hanc habent fidei & doctrinæ sanitatem atque verborum, non attendent Iudaicis fabulis, & mandatis hominum auersantium se à veritate. Acquiescamus paulisper Iudæis, & eorum qui apud eos sapientes vocantur, patienter ineptias audiamus, & tunc intelligemus quæ sint Iudaicæ fabulæ sine auctoritate scripturæ, sine vlla assertione rationis, anilia quædam & fabulosa fin-

illos acriter: vt sani sint in fide, non attendentes Iudaicis fabulis, & mandatis hominum auersantium se à veritate. Omnia [a] munda mundis, coinquinatis autem & infidelibus nihil mundum: sed polluta est eorum & mens, & conscientia. Con-

gentium, de quibus Esaias prophetauit dicens: *Populus hic labijs me honorat: cor autem eorum longe est à me. Sine causa autem colunt me, docentes doctrinas & mandata hominum*. Quod testimonium Saluator in Euangelio comprobans, arguit eos legi Dei mandata hominum prætulisse. Deus quippe ait: *Honora patrem & matrem*. Illi verò tradiderunt: quia quicunque dixerit patri & matri: Minus, quodcunque est ex me, tibi proderit: non honorificauit patrem suum & mattrem. Si quis post aduentum Christi conciditur, & non circunciditur, Iudaicis seruit fabulis, & mandatis hominum auersantium veritatem. *Non enim qui in manifesto Iudæus est, sed qui in occulto: & circuncisio cordis in spiritu, non littera*. Si quis pascha agit non in azymis sinceritatis & veritatis, vt exterminet exanima sua omne vetus fermentum malitiæ & nequitiæ, iste attendit fabulas, & vmbras sequitur, veritate neglecta. Si quis non resurgens cum Christo, nec quærens ea quæ sursum sunt, sed quæ deorsum, dicit: *Ne tetigeris, ne gustaueris, ne tractaueris, quæ sunt in corruptione ipso vsu secundum præcepta & doctrinas hominum*, iste sequitur iustitias non bonas, & præcepta non bona. Vbi autem est veritas & lex spiritualis, ibi iustificationes bonæ, & præcepta sunt optima, quæ qui fecerit, viuet in eis.

a ¶ *Omnia munda mundis*, &c.] Quia superius dixerat: Sunt enim multi, & non subditi, vaniloqui, & deceptores, maximè qui de circuncisione sunt, & de his qui ab eis decepti fuerant, consequenter addiderat: *Increpa illos acriter, vt sani sint in fide, non intendentes Iudaicis fabulis, & mandatis hominum auersantium veritatem*. Et quomodo ad Galatas & ad Romanos plenissimè disputatur, putabant inter cibos esse distantiam, cum aliqui mundi, aliqui viderentur immundi: propterea nunc infert. *Omnia munda mundis*, his videlicet qui in Christo credunt, & sciunt omnem creaturam bonam esse, *& nihil abijciendum quod cum gratiarum actione percipitur. Coinquinatis autem & infidelibus nihil mundum: quia polluta est eorum & mens & conscientia*: propterea etiam quæ munda sunt per naturam, eis immunda fiunt. Non quòd vel mundum sit aliquid vel immundum: sed pro qualitate vescentium & mundum mundis, & immundum contaminatis fiat. Alioquin infideles quosque atque pollutos, etiam panis benedictionis, & calix Dominicus non iuuat: quia qui indignè comederit de pane illo, & de calice biberit, iudicium sibi manducat & bibit. Aduentu Christi purgata sunt omnia. Quæ ille mundauit, nos communicare non possumus. Sed considerandum ne ista tractantes, occasionem illi hæresi demus, quæ iuxta Apocalypsin, & ipsum quoque Apostolum Paulum scribentem ad Corinthios, putat de idolothytis esse vescendum: quia omnia munda sunt mundis. Nunc enim Apostolo non fuit propositum de his quæ immolantur dæmonibus disputare: sed aduersus Iudæos, qui secundum legis abolitæ disciplinam, quædam munda, quædam arbitrabantur immunda. *Non enim* (inquit) *possumus mensæ Domini participare, & mensæ dæmoniorum: nec valemus simul bibere calicem Domini, & calicem dæmoniorum*. In nobis itaque est comedere vel munda vel immunda. Si enim mundi sumus, munda nobis est creatura. Si autem immundi & infideles, fiunt nobis vniuersa communia, siue per inhabitantem in cordibus nostris hæresim, siue per conscientiam delictorum. Porrò si conscientia nostra nos non reprehenderit, & habuerimus fiduciam pietatis ad Dominum: orabimus spiritu, orabimus & mente: psallemus spiritu, psallemus & mente, & procul erimus ab his, de quibus

nunc

nunc scribitur: Polluta est eorum & mens & conscientia.

a ¶ *Confitentur se nosse Deum, factis autem negant*, &c.] Hi quorum polluta est mens & cõscientia, Deum se nosse confitentur, factis autem negant: secundum illud quod in Esaia dicitur: *Populus hic labijs me honorat, cor autem eorum longè est à me.* Quomodo igitur labijs quis honorat, & corde procul recedit: ita Deum sermone quis confitens, operibus negat. Negans autem operibus Deum, cõfessione simulata, rectè execrabilis, & prophanus est, & nulla veritatis ratione persuasus, inobediens & incredulus appellatur. Vnde euenit vt ad omne opus bonum reprobus sit, quòd scilicet etiam ea quæ naturali bonitate superatus fortè bona fecerit, non sint bona, dum mentis peruersitate sunt reproba. Existimant quidam in eo tantùm Deum negari, si in persecutione quis à gentibus comprehensus, se renuerit esse Christianum. Sed ecce Apostolus omnibus quæ peruersa sunt factis, Deum asserit denegari. Christus sapientia est, iustitia, veritas, sanctitas, fortitudo. Negatur per insipientiam sapientia, per iniquitatem iustitia, per mendacium veritas, per turpitudinem sanctitas, per imbecillitatem animi fortitudo. Et quotiescunque vincimur vitijs atque peccatis, totiens Deum negamus. Et e contrario: quotiens benè quid agimus, Deum confitemur. Nec arbitrandum est in die iudicij illos tantùm à Dei filio denegandos, qui in martyrio Christum denegarunt: sed per omnia opera, sermones cogitationes Christus vel negatus negat, vel confessus confitetur. De hac puto confessione & discipulis præcepit dicens: *Eritis mihi testes in Hierusalem, & in omni Iudæa, & Samaria, & vsque ad extremum terræ*: vt in omnibus bonis operibus atque sermonibus mens Christum ipsi dedita confiteatur. Est & quædam laudanda negatio, de qua & ipse Apostolus ait: *Vt abnegantes impietatem, & sæcularia desideria, castè, & iustè, & piè viuamus in præsenti sæculo, expectantes beatam spem, & aduentum Saluatoris nostri Dei*: quam negationem qui negauerit, & sequi voluerit Saluatorem loquentem: Quicumque voluerit venire ad me, abneget semetipsum, exutus veterem hominem cum operibus eius, & indutus nouum, sequetur Deum suum. Quomodo autem se quis abneget, contemplandum est. Pudicus fornicatorem, quod prius fuerat, negat: sapiens imprudentem, iustus iniustum, fortis infirmum. Et vt in commune de omnibus loquar, totiens negamus nos, quotiens priora vitia calcantes, desinimus esse quod fuimus, & incipimus esse quod ante non fuimus.

Confitentur [a] se nosse Deum, factis autem negant, execrabiles & inobedientes, & ad omne opus bonum reprobi.

Caput II.

Tv [b] verò loquere quæ decet sanam doctrinam. Senes [c] sobrios esse, honestos, pudicos, sanos, in fide & charitate, & patientia.

Caput II.

Tv verò loquere quæ decet sanam doctrinam, &c.] Aliud est sanam doctrinam loqui, aliud ea quæ sanæ conueniunt docere doctrinæ: quia in altero simplex tantùm institutio est: in altero cum eo quod doces, vitæ quoque correctio est. *Qui enim soluerit vnum de mandatis istis minimis, & docuerit sic homines, minimus vocabitur in regno cælorum*: Domino præcipiente discipulis, non solum in meditatione scripturarum eos laborare debere, vt quæ scripta sunt, replicent & condant in memoriæ thesauro, sed prius faciant quæ præcepta sunt. Quicunque verò fecerit & docuerit, ille vocabitur magnus in regno cælorum. Nisi enim supergressa fuerit nostra iustitia scribarum iustitiam & pharisæorum, non possumus ingredi regna cælorum. Qui supra Moysi cathedram sedentes dicunt, & non faciunt, & alligant onera importabilia, quæ ceruicibus hominum imponunt, & ipsi minimo digito nolunt ea contingere. Hoc igitur nunc Apostolus Titum filium in Christo, & discipulum suum docet, vt ea loquatur quæ sanæ doctrinæ conueniant: quia tunc doctrinæ sit sanitas, cum doctoris doctrina pariter & vita consentiant.

c ¶ *Senes sobrios esse, honestos, pudicos, sanos in fide, & charitate, & patientia*, &c.] Generaliter Tito ante præcipiens quid ipse loqui deberet ad cunctos, in eo quod ait: *Tu verò loquere quæ decet sanam doctrinam*: nunc per singulas species quid vnamquamque ætatem deceat, exponit. Primum senibus viris conuenientia: deinde anus quid deceat: tertiò quæ adolescentibus apta sint, tam maribus videlicet, quàm fœminis: licet in præcepto mulierum vetularum de adolescentibus fœminis mandata subiecerit, vt non tam ipse doceret adolescentulas, quàm quid à vetulis docerentur, exponeret. Extremò de seruis, & per singulas ætates, & conditiones, sic decenter præcepta cõstituit: vt sermo eius, vitæ morumque sit regula. Senes igitur sobrios esse præcipit siue vigilantes: quia νηφάλιος apud Græcos vtrunque sonat: honestos, vt ætatis grauitatem, morum grauitas decoret. Pudicos, ne in aliena ætate luxurient: ne iam frigido ad libidinem sanguine, exemplo sint adolescentibus ad ruinam. Sanos in fide: de qua fidei sanitate supra diximus. Sanos autem non tantùm in fide, verùm & in charitate & in patientia: vt cum primum fidei habuerint sanitatem, audiant à Saluatore: *Fides tua te saluum fecit*. Et alibi: *Nec in Israel tantam fidem inueni*. Et propter eandem fidei sanitatem, fiant filij Abrahæ, de quo scriptum est: *Credidit Abraham Deo, & reputatum est ei ad iustitiam*. Et Habacuc de hac fidei sanitate commemorans ait: Iustus autem ex fide mea viuet. Relege ad Hebræos epistolam Pauli Apostoli (siue cuiuscunque alterius eam esse putas: quia iam inter ecclesiasticas est recepta) totum illum catalogum fidei enumera, in quo scriptum est: *Fide maius sacrificium Abel à Cain obtulit Deo*: & Enoch translatus est, ne videret mortem: & Noe de his quæ necdum videbat, Deo credens, fabricatus est arcam: & Abraham in terram quam nesciebat, egressus est. Et ne videretur scriptura nullum mulieribus fidei exemplum dare, in eadem epistola scribitur: quia & Sara acceperit virtutem ad recipiendum semen alieno iam ætatis suæ tempore: quia fidelem eum qui repromiserat, arbitrata est. Laudatur ibi fides Isaac, & Iacob, & Ioseph. Moysi quoque & Rahab, & cæterorum, quos melius potest scire, qui ipsam epistolam legerit. Quomodo est igitur fidei sanitas: ita eadem sanitas & in charitate est. Quis autem sanitatem possidet charitatis, nisi ille qui primum Deum dilexerit ex tota anima sua, & ex toto corde suo, & ex totis viribus suis? Deinde Christi præceptum audiens in proximum: *Diliges proximum tuum sicut teipsum*, diuiserit charitatem: quia *in his duobus mandatis pendet omnis lex & prophetæ*. Qui habet sanitatem charitatis, non æmulatur, non inflatur, non agit perperam, non inhonestè, non ad iracundiam concitatur, non cogitat malum, non gaudet super iniquitate, congaudet autem veritati: omnia sustinet, omnia credit, omnia sperat, omnia præstolatur. Et quia *charitas nunquam excidit*: qui in charitatis est sanitate, nunquam & ipse corruit. Siquidem nec tribulatio eum, nec angustia, nec fames, nec persecutio, nec nuditas, nec periculum, nec gladius, separare poterit à sanitate charitatis quam habuerit in Christo Iesu. Quid de gladio & cæteris minoribus loquar: quæ non possunt eum diuidere, qui sanitatis possidet charitatem: cum nec mors, nec vita, nec angeli, nec principatus, nec præsentia, nec futura, nec fortitudo, nec altitudo, nec profundum, nec alia quælibet creatura possit separare eum qui habet charitatem sanitatis in Christo Iesu? Si intellecta est à nobis sanitas charitatis, de scripturis aliquod sumamus exemplum, eorum qui in infirmitate sunt charitatis. Ait Saluator de extremis temporibus: Quia *cum multiplicata fuerit iniquitas, refrigescet charitas multorum*. Calida quippe est charitas in his qui feruent in spiritu: frigens autem & glacialis & gelida, in his qui flatus aquilonis durissimos susceperè. *Ab aquilone enim exardescent mala super omnes inhabitantes terram*. De hoc frigore charitatis & Ammon in sorore sua Thamar obriguerat. Timendum ergo ne fortè & nos hac infirmitate charitatis aliquando superemur. Nonnunquam enim euenit, vt primum à nobis in virginem siue in quamlibet fœminam sit sancta dilectio, & cum mollita mens fuerit in affectus, paulatim sanitas charitatis languore pallescat, & infirmari incipiat, & ad extremam mortem diligentem ferat. Vnde &

Aposto-

E *Esai.29.d.* *Act.1.a.* *Titum 2.c* F *Luc.9.c.* *Matth.5.c* *Mat.23.a.* G *Mar.10.g.* *Matt.8 b.* *Genes.15.b* *Habac.2.a* *Hebr.11.* H *Matth.5.g* *Ibid.22.d.* *1.Cor.13.b.* *Rom.8.f.* *Mat.24.b* *Hiere.1.c.* *2.Re.13.a.*

A

2 Tim.5.a

Apostolus cautè & prudenter Timotheo præcipit, vt exhortetur adolescentulas in omni castitate. Omnis autem castitas, in carne, & spiritu, & anima est, ne scandalizetur oculus, ne in pulchritudine vultus fœminæ hærentes pendeamus: ne blanda nos audire verba delectet: ne ad simulatos sermones mens prius dura marcescat. Caueant ergo (vt diximus) tam iuuenes quàm senes: tam adolescentulæ, quàm vetulæ, & omni diligentia custodiant cor suum: ne sanitatem dilectionis, morbus charitatis introeat, & per amorem sanctum fiat non sancta dilectio, quæ illos pertrahat ad gehennam. Qui sanus est in fide, qui sanus in charitate, sanus quoque sit in patientia, & patientia quæ maximè in tentationibus comprobatur: quia nihil prodest habuisse quæ supra enumerauimus, nisi omnes diuitiæ & mercimonia quibus onusta nauis est, in tempestate seruentur, & perflantibus hinc inde ventis, absque naufragio ea quæ bene parta sunt, liberentur. *Qui enim perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit.*

Matt.10.c.

1.Pet.3.a.

a ¶ *Anus similiter in habitu sancto, non,* &c.] Tametsi Apostolus Petrus præceperit: vt viri vxoribus suis, tanquam infirmiori vasculo honorem tribuant: Non tamen arbitrandum est, quòd vxor quæ corporis vasculum habet infirmum, statim & anima infirmior sit. Vnde nunc præcipitur eis: vt in ipsis quoque illud Apostoli compleatur: *Virtus in infirmitate perficitur:* & dicitur, vt & omnia habeant, quæ senibus viris sunt præcepta communiter, in eo scilicet quod ait: Anus similiter, hoc est ita vt viri senes in omnibus honestæ, sobriæ, pudicæ, sanæ in fide & charitate, & patientia, & pro sexu suo hoc habeant proprium: vt sint in habitu sancto: siue vt melius legitur in Græco ὡσαύτως ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς: vt ipse quoque earum incessus & motus, vultus, sermo, silentium, quandam decoris sacri præferant dignitatem. Et quia hoc genus mulierum circularum esse solet garrulum, iuxta illud: *Simul autem & otiosæ discunt circumire domos: non solum autem otiosæ, sed & verbosæ & curiosæ, loquentes quæ non oportet:* propterea eas vult esse non incentrices: id est, non accusatrices: non tales quæ vt alijs placeant, de alijs detrahant: Aut certè quia ipse adolescentiam iam transgressæ sunt, de adolescentularum ætatibus disputent, & dicant: illa sic ornatur: illa sic comitur: sic illa procedit: amat illum: amatur ab illo: cum etiam si hæc vera sint, non tam apud cæteros debeant accusare, quàm ipsam secretè Christi charitate corripere, & magis docere ne faciat, quàm in publico accusare quod fecerit. Solent hæ ætates, quia corporis frixere luxuriam (licet sint plurimæ, quæ nec canos suos erubescant, & ante gregem nepotum, trementes virgunculæ componantur) vino se dedere pro libidine, & cum inter pocula sibi prudentes visæ fuerint & facundæ: & morum quasi austeritatem assumere: loquentes hoc quod sibi videntur esse, & non recordantes illud quod fuerunt. A vini ergo nimio potu anus prohibeantur: quoniam quod in adolescentibus libido, hoc in senibus ebrietas est, Aut quo modo potest docere anus adolescentulas castitatem: cum si ebrietatem vetulæ mulieris adolescentula fuerit imitata, pudica esse non possit. Signanter autem expressit, non vino multo seruientes. Seruitus enim quædam est & extrema conditio, vino sensus hominis occupari, & non suum esse, sed vini. Quia igitur docuit quales primò anus deberent esse, & post illa quę cum senibus viris habent communia, etiam propria earum exposuit, vt honesto & sancto habitu & omni decore sint plenæ: nec accusatrices, nec alijs detrahentes, nec vino sensibus occupatis: Nunc consequenter doctrinæ eis frena permittit: vt cum tales fuerint, docendi habeant libertatem: vt scilicet doceant ea quæ bona sunt. Licet enim in alio loco dixerit: *Docere autem mulieribus non permitto:* sic intelligendum est, vt in viros sit illis doctrina sublata. Cæterùm adolescentulas doceant quasi filias suas. Primum castitatem: quia aduersus hanc magis in ætate florenti pugnat inimicus, & virtus eius omnis contra feminas in umbilico ventris est: deinde vt ament viros suos, diligant filios. Quæ doctrina est amare viros: cum hoc non in eloquio docentis, sed in corde amantis sit constitutum? Vult eas amare viros suos castè: vult inter virum & mulierem esse pudicam dilectionem: vt cum pudore & verecundia & quasi necessitate sexus, reddat potius debitum viro, quàm ipsa exigat ab eo, & opera liberorum ante oculos Dei, & Angelorum, perpetrare se credat: Ita ne illa erubescat etiam secretum cubile, & noctis tenebras, & clausum cubiculum suum: cum omnia patere Dei oculis cogitarit. Filios autem ita diligunt, si eos in Dei erudiant disciplina. Cæterùm nolle eos contristare docendo quæ bona sunt, & libertatem tribuere peccandi, non est amare filios, sed odisse. Erudiantur quoque adolescentulæ, vt domus habeant diligentiam. Et quia poterat euenire, vt diligentia domus cum austeritate regeretur, & per hoc Apostoli præceptum, matrona seuerior fieret in seruulos: ideo copulauit, benignas, vt tunc se crederet mariti bene domum regere, si cum benignitate imperet seruulis, non in terrore. Necnon & subditas viris suis: ne fortè diuitijs & nobilitate perflatæ, Dei sententiæ non meminerint: per quam subiectæ sunt viris. Ait quippe ad mulierem: *Ad virum tuum conuersio tua, & ipse tui dominabitur.* In quo sanctæ Scripturæ consideranda prudentia est: quia non viro hoc dominus sit locutus, & dixerit: Dominaberis vxori tuæ, sed ipsi mulieri: vt illi præmium relinqueret obsequelæ, dum in potestate eius est, si Dei velit obedire præceptis, seruire viro & marito esse subiecta: vt quodammodo esse libera seruitus, & dilectione plena: ideo seruiens est viro, dum enim metuit offendere. *Etenim non est creatus vir propter mulierem, sed mulier propter virum.* Et cum caput mulieris vir sit: caput autem viri, Christus: quæcunque vxor non subijcitur viro suo, hoc est, capiti suo: eiusdem criminis rea est, cuius & vir si non subijciatur Christo capiti suo. Verbum autem Domini blasphematur: vel cum contemnitur Dei prima sententia, & pro nihilo dicitur: Vel cum Christi infamatur Euangelium: dum contra legem, fidemque naturæ, ea quæ Christiana est, & ex Dei lege subiecta, viro imperare desiderat: cum etiam gentiles feminæ viris suis seruiant communi lege naturæ.

Genes.3.d. Sec.70.

1.Cor.11.b

b ¶ *Iuuenes similiter exhortare, vt pudici sint in omnibus: teipsum exemplum præbens bonorum,* &c.] Sicut in eo quod supra præceperat dicens: *Anus similiter in habitu sancto:* similitudinem anuum dixeramus ad senes esse referendam: Ita nunc in eo quod intulit: Iuuenes similiter hortare vt pudici sint: similitudinem iuuenum ad anus, & per anus ad senes arbitramur aptandam: vt senum habeant sobrietatem, & honesti sint & pudici, & sani in fide, & charitate, & patientia. Anuum autem in habitus sanctitate, vt non sint accusatores, non vino multo seruientes, benè docentes, &c. Proprium autem adolescentulorum hoc posuit, vt pudici sint in omnibus, tam scilicet mente, quàm corpore: tam opere, quàm cogitatione: vt nulla sit in adolescente suspicio turpitudinis. Et licet quidam de Latinis ita existiment legendum: *Iuuenes similiter hortare vt pudici sint,* & postea inferant. *In omnibus teipsum formam præbens bonorum operum:* tamen sciamus, in omnibus, ad superiora esse referendum: id est, hortare vt pudici sint in omnibus. Sciendum quoque est, quòd continentia non solum in carnis opere & animi concupiscentia, sed in omnibus rebus necessaria sit: ne honores indebitos appetamus: ne accendamur auaritia: ne vlla passione superemur. *Teipsum,* inquit, *formam præbens bonorum operum.* Nihil prodest aliquam exercitatum esse in dicendo, & ad loquendum triuisse linguam: nisi plus exemplo docuerit quàm verbo. Deniq; qui impudicus est, quamuis disertus sit: si ad castitatem audientes cohortetur, sermo eius infirmus est, & auctoritatem non habet cohortandi.

2.Tim.5.b μὴ διακόνους.

1.Tim.2.d.

Et

Et econtrario quamuis sit rusticanus & tardus ad loquendum: si castus fuerit, exemplo suo homines potest ad vitæ similitudinem impellere. Quod autem ait, in incorruptione, sic accipiendum, quòd incorruptio proprie virginitatem sonet. Denique qui virgines sunt, vulgo incorrupti appellari solent, & qui virgines esse desierint, corrupti nominantur, & dicimus, illa quæ fuit olim virgo, corrupta est. Vnde & Titum existimo priusquam carnis opere occuparetur, euangelio credentem accepisse baptisma, & virginem permansisse, & nunc ab Apostolo, vt in incorruptione formam sui præbeat commoneri, quam quidem incorruptionem in Timotheo non videmus. Nam cum ei diceret: *Nemo adolescentiam tuam contemnat*: sed forma esto fidelium in sermone, in conuersatione, in charitate, in fide, in castitate: de incorruptione tacuit, & tantùm posuit, castitatem. Castitas autem & in cœlibatu absque virginitate intelligi potest: nisi fortè castitatem accipiamus in mente, incorruptionem verò in corpore: iuxta illud quod alibi in virginis definitione scribitur: vt sit sancta corpore & spiritu: Et ipse nunc consequenter adiunxit: *In doctrina: in incorruptione: in pudicitia:* Possemus & pudicitiæ incorruptionem etiam in doctrinæ integritate interpretari, nisi quòd specialiter sequitur: sermone sano & irreprehensibili, proprium haberet super doctrinæ institutione præceptum. Quod autem ait, sermone irreprehensibili: non quod vllus tantæ facundiæ & prudentiæ sit, vt à nemine reprehendatur (reprehenduntur quippe & apostoli & euangelistæ ab hæreticis & gentibus (sed quòd nihil dignum reprehensione dicat aut faciat: licet aduersarij sint ad reprehendendum parati. Et quia sunt multi non subditi, vaniloqui, & mentium deceptores, qui oderunt in portis arguentem, & sermonem sanctum abominantur, propterea exemplum nos in omnibus præbeamus, in doctrina, in integritate, in pudicitia, in sermone sano & irreprehensibili: Vt aduersarij vitæ & doctrinæ nostræ sanitate perterriti, non audeant accusare. Hoc est, nihil verisimile in accusatione confingere. Et reuera vsque hodie videmus nonnullos in ecclesijs (quanquam hæc rara auis sit) tantæ grauitatis continentiæque esse, vt etiam ab aduersarijs habeant testimonium, & dicatur: vir magnus est ille, & sanctæ conuersationis, probisque moribus, nisi esset hæreticus. Nemo est enim tam immoderatæ impudentiæ, vt solis radios possit accusare tenebrosos, & clarum lumen caligine noctis offundere. Vnde & Apostolus hæc eadem præcauens ait: *Vt auferam occasionem his qui volunt occasionem.* Potest autem is qui ex aduerso est & diabolus intelligi, qui accusator est fratrum nostrorum, vt Ioannes euangelista prædicat: qui cum nihil habuerit mali quod nobis obijciat, erubescit, & criminator nō poterit criminari. Diabolus autem in Latina lingua criminatorem sonat.

aduerso est, reuereatur nil habens de nobis dicere mali. [a] Serui dominis suis subditi sint in omnibus, sint placentes, nō contradicentes, nō furantes: sed omnem fidem ostendētes bonam, vt doctrinā Saluatoris nostri Dei ornēt in omnibus

a ¶ *Serui dominis suis subditi sint in omnibus, sint placentes, non contradicentes*, &cæt.] Quoniam dominus & Saluator noster, qui in euangelio ait: *Venite ad me omnes, qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos*: nullam conditionem, ætatem, sexum, à beatitudine arbitratur alienum: propterea nunc Apostolus & seruis præcepta constituit, scilicet vt parti ecclesiæ, membrisque corporis Christi. Et quo modo superius senes, anus, adolescentulas, iuuenes, quid Titus erudire deberet, edocuit: ita nunc seruis apta præcepta constituit. Primum vt subditi sint dominis suis in omnibus. In his autem omnibus, quæ non sunt contraria Deo: vt si dominus ea iubet quæ non sunt aduersa scripturis sanctis, subijciatur seruus domino. Sin verò contraria præcipit, magis obediat spiritus quàm corporis domino. Diligenter attendite quo modo congrua personis præcepta decernat. *Serui*, inquit, *dominis suis subditi sint in omnibus.* In alio loco disputans de filijs ait: *Filij obedite parentibus.* Filios quippe decet parentibus obedire: seruos verè imperanti domino esse subiectos. Nec illud putemus esse contrarium, quod in alia epistola, *Mulieres* (ait) *subiectæ sint viris*, & in hac subiectas viris suis asseruit vxores: quasi eodem verbo & in seruis & in vxoribus vsus sit. Quodammodo enim maritus vxoris est Dominus: *Ipse* inquit, *dominabitur tui.* Erat & Saluator subiectus parentibus suis: sed cum adhuc duodecim esset annorum, & nihil differret à seruo, dominus omnium: necdum enim ad perfectam viri ętatem, quę posset hæreditatem capere, peruenerat. Sed & alibi de eo scriptum est: *quia cum subiecta ei fuerint omnia, tunc & ipse filius subijcietur ei qui sibi subiecit omnia, vt sit Deus omnia in omnibus.* Subijcientur autem ei omnia, cùm dixerit Dominus DOMINO meo: *Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* In subiectis seruis dominus subijcitur. Et quo modo pro nobis dicitur esse maledictum, cum non sit maledictum, sed vera benedictio: ita pro nobis vel subiectus scribitur, vel non subiectus: si aut subditi fuerimus Deo, aut non subditi. Quidam hunc locum ita legunt. *Serui Dominis suis subditi sint.* Et postquam huc vsque distinxerint, inferunt: in omnibus placeant: cum in Græco alius sit ordo lectionis, id est, serui dominis sui subditi sint in omnibus: vt sequatur ἐυαρέστους εἶναι: quod nos, licet non plenè, tamen ex parte aliqua interpretari possumus, vt complaceant sibi: ne videlicet super conditione sua videatur eis Dei iniqua sententia. Sed quo modo pauper iuxta mensuram suam saluari potest, & mulier in sexus infirmitate à regno Dei non excluditur, & omnis conditio secundum ordinem suum beatitudinem capere potest: ita & serui complaceant sibi quòd serui sint, & non iccirco putent Deo se seruire non posse, quia subiecti sint hominibus: sed in eo magis placere voluntati Dei, si & Dominis suis subditi fuerint in omnibus, & complacuerint sibi in conditione sua, & quod deinceps Apostolus præcipit exequantur: vt non sint contradicentes, non furantes. Vel maximum seruorum vitium est, dominis contradicere, & cum aliquid iusserint, secum mussitare. Itaque Titum commonet, vt per doctrinam sanam ab his qui Christiani serui sunt, istiusmodi auferat passionem. Si enim quæ dominus imperat, necesse habet seruus implere: cur hoc ipsum non cum bona faciat voluntate: sed & dominum offendat, & tandem faciat quod iubetur, maximè cum & Deus ad aquam contradictionis offensus sit. Et in alio loco de murmurante populo loquatur: Desinat à me murmuratio eorum, & non morientur. Post contradictionem, & aliud seruorum vitium doctrina CHRISTI corrigat, ne fures sint. Fur autem non solum in maioribus, sed etiam in minoribus iudicatur. Non enim id quod furtò ablatum est, sed mens furantis attenditur. Quo modo in fornicatione & adulterio, non iccirco diuersa sit fornicatio, aut adulterium, si pulchra vel diues, deformis aut pauper, meretrix vel adultera sit: sed qualiscumque illa fuerit, vna est fornicatio vel adulterium: Ita & in furto, quantumcumque seruus abstulerit, furti crimen incurrit. Vnde & in Moysi lege fures nonnumquam septuplum, nonnumquam quadruplum reddere compelluntur: & interdum obtruncatur, interdum venditur fur ipse pro furto: de quibus nuper vobis in Leuitico exposuisse me memini. Si autem hoc prohibetur in seruo, quanto magis in libero: ne aut iudex rapiat: aut miles non contentus stipendijs suis aliena deuastet? Pulchrè quidam vir apprime grauis cum ei cuiusdam iudicis laudaretur integritas, & diceret, de eo ille qui laudabat: non est fur: Respondit, optimum seruum faceret, si nec fugitiuus esset: intantum furti suspicio ab omni libero debet esse aliena. Sint itaque serui subditi dominis suis in omnibus: sint complacentes conditioni suæ, vt non ferant asperè seruitutem: non contradicant dominis: non furentur, & post hæc in omnibus fidem bonam ostendant: vt doctrinam Saluatoris Dei nostri ornent in omnibus. Si enim apud carnales dominos in minimo fideles fuerint: incipient eis apud Deum maiora committi. Ornat autem doctrinam Domini, qui ea quæ conditioni suæ apta sunt faciat. Et e diuerso confundit eam, qui non est subiectus in omnibus, cui conditio sua displicet: qui contradictior atque fraudator in nullo fidem bonam ostendit.

A Quomodo enim potest fidelis esse in substantia Dei, qui carnali domino fidem exhibere non potuit?

a ¶ *Illuxit enim gratia Dei saluatoris omnibus hominibus : erudiens nos, vt abnegantes impietatem & sæcularia desideria,* &c.] Post catalogum doctrinę ad Titum: quid senes, quid anus, quid adolescentulas & iuuenes, quid ad extremum seruos erudire deberet, rectè nunc intulit: Illuxit enim gratia Dei saluatoris omnibus hominibus. Non est enim aliqua differentia liberi & serui : Græci & barbari : circumcisi & habentis prępputium: mulieris & viri. Sed cuncti in Christo vnum sumus: vniuersi ad Dei regnum vocamur: omnes post offensam patri nostro reconciliandi sumus : non per merita nostra, sed per gratiam Saluatoris. Vel quòd Dei patris viuens & subsistens gratia ipse sit Christus : vel quòd Christi Dei saluatoris hæc sit gratia, & non nostro merito saluati simus : secũdum illud quod in alio loco dicitur: *Pro nihilo saluabis eos.* Quæ gratia omnibus hominibus ideo illuxit: vt erudiret nos, abnegantes impietatem & sæcularia desideria, pudicè & iustè & piè viuere in hoc sæculo. Quid sit autem abnegare impietatem, & sęcularia desideria : ex eo quod supra exposuimus : *Deum confitentur se nosse, factis autem negant* : intelligi posse confido, & per contraria disserta contraria. Sæcularia ergo desideria sunt, quæ à mundi istius principe suggeruntur, & cum sint sæculi, cum sæculi huius nube pertranseunt. Nos autem cum pudicè & iustè, nec corpore scilic. nec mente peccantes, vixerimus in Christo, piè quoq; viuemus in hoc sæculo : quæ pietas expectat beatam spem, & aduentum gloriæ magni Dei, & saluatoris nostri Iesu Christi, Sicut enim impietas, magni Dei reformidat aduentum: ita secura de opere suo, & de fide illum pietas præstolatur. Vbi est serpens Arius? vbi Eunomius colubet? Magnus Deus Iesus Christus, saluator dicitur, nõ primogenitus omnis creaturæ: non verbum Dei & sapientia, sed Iesus Christus: quæ vocabula assumpti hominis sunt. Neq; verò alium Iesum Christum, alium verbum dicimus : vt noua hæresis calumniatur: sed eundem & ante sæcula, & post sæcula, & ante mundum & post Mariam : immo ex Maria, magnum Deum appellamus saluatorem nostrum IESVM Christum: qui dedit semetipsum pro nobis, vt pretioso sanguine suo nos redimeret ab omni iniquitate, & mundaret sibi populum περιούσιον, ita quippe habetur in Græco, & bonorum operum faceret æmulatorem. Sępe mecum considerans quid sibi vellet verbum περιούσιον, & à sapientibus sæculi huius interrogans, si fortè alicubi legissent : nunquam inuenire potui qui mihi quid significaret exponeret. Quamobrem compulsus sum ad vetus instrumentum recurrere : vnde arbitrabar & Apostolum sumpsisse quod dixerat. Hebræus enim ex Hebræis, & secundum legem Pharisæus, vtique id ponebat in epistola sua, quod in veteri testamento legisse se nouerat. In Deuteronomio itaq; reperi : *Quoniam populus sanctus tu domino Deo tuo: & in te complacuit Domino Deo tuo : vt esses ei in populum* περιούσιον *ex omnibus populis qui sunt super faciem terræ.* Et in centesimotrigesimoquarto psalmo, vbi nos habemus: *Psallite nomini eius quoniam suaue est: quoniam Iacob elegit sibi dominus, Israel in possessionem sibi :* pro eo quod est, possessionem, in Græco scriptum est, εἰς περιουσιασμὸν: quod quidem Aquila & quinta editio εἰς περούσιον, expresserunt. LXX. verò & Theodotio περιουσιασμὸν transferentes, commutationem syllabę fecere, non sensus. Symmachus igitur pro eo quod est in Græco περιούσιον, in Hebræo a סגלה expressit ἐκλεκτὸν: id est, egressum vel præcipuum : pro quo verbo in alio volumine Latino sermone vtens, peculiarem, interpretatus est. Recte igitur Christus Iesus, magnus Deus noster atque Saluator redemit nos sanguine suo : vt sibi Christianum populum peculiarem faceret : qui peculiaris tunc esse posset, si bonorum operum æmulator existeret. Vnde & illud quod in euangelio secundum Latinos interpretes scriptum est : *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie* : melius in Græco habetur, panem nostrum ἐπιούσιον: id est, præcipuum, egregium, peculiarem : eum videlicet qui de cœlo descendens ait : *Ego sum panis qui de cœlo descendi.* Abit quippe, vt nos qui crastinum cogitare prohibemur, de pane isto, qui post paululum concoquendus & abijciendus est in secessum, in præce dominica rogare iubeamur. Nec multum differt inter ἐπιούσιον & περιούσιον: præpositio enim tantummodo est mutata non verbum. Quidam ἐπιούσιον existimant in oratione dominica panem dictum, quod super omnes οὐσίας sit: hoc est, super vniuersas substantias. Quod si accipitur, non multum ab eo sensu differt quem exposuimus. Quidquid enim egregium est, & præcipuum extra omnia est, & super omnia.

Psalm. 55. b

Sup. 1.

B

Deut. 7. a Sec. 70.

a Segulla.

C Matt. 6. b Ioan. 6.

a. Cor. 5. d

D

1. Tim. 4. d

1. Tim. 4. e

1. Cor. 11. b Rom. 1. d Gal. 1. a

Abac. 1. b Sec. 70.

2. Tim. 4. a

CAPVT

b ¶ *Hæc loquere, & exhortare, & increpa cum omni imperio.*] Tria posuit: loquere, exhortare, & increpa. Et quidem in eo quod ait, loquere : ad doctrinam videtur esse referendum. Quod verò intulit, exhortare: id est, παράκλεσις: aliud quoddam in Græco significat quàm in Latino : παράκλησις quippe magis consolationem quàm exhortationem sonat. Hoc verbum & superius de adolescentibus est locutus : Iuuenes similiter consolare, pudicos esse in omnibus. De quo nos in suo loco ita vt in Latino legitur, quasi exhortare scriptum esse expressimus. Consolatur igitur audientem, qui dicit: *Rogamus pro Christo, reconciliamini Deo*, & seipsum humiliat & subijcit, vt lucrifaciat quem consolatur. Quod verò tertium est, increpa : consolationi mihi videtur esse contrarium, vt quicumque consolationem contempserit, increpatione sit dignus, & mereatur audire : *Oblite estis consolationis : quæ vobis vt filijs loquitur.* Ad Timotheum quoque alteram consolationem, & increpationem alteram legimus, dicente Apostolo: *Insta opportune, importune, argue, increpa, consolare.* Et ibi quidem increpatio ante assumitur, & postea consolatione seueritas temperatur. Hic verò ante vult discipulos consolari, & si non profecerint consolando, tunc corripi, & corripi cum omni imperio. Sic enim intelligo hoc quod dictum est: Increpa cum omni imperio, vt specialiter ad increpationem, & non ad duo superiora in commune referatur. Neque enim conuenit dicere : consolari cum omni imperio, & loquere cum omni imperio : sed tantummodo increpa cum omni imperio.

c ¶ *Nemo te contemnat*, & cæt.] Existimet aliquis hoc ipsum nunc ad Titum scribi quod ad Timotheum dictum est: *Nemo adolescentiam tuam contemnat*. Nos verò iuxta Græci sermonis differentiam, aliud putamus significare καταφρονῆται, quod hic scribitur, & aliud καταφρονεῖτε quod ad Timotheum dictum est, & præpositiones κατὰ vel καθ' sensum facere diuersum. Quod autem non fortuito, & vt libet, Paulus apostolus, non solum nominibus & verbis, verùm etiam præpositionibus diuersis vtatur pro varietate causarum: perspicuum fieri poterit ex eo quod ait : Mulier enim ex viro : vir verò per mulierem. Et alibi, *Quia ex eo & per eum & in ipso sunt omnia.* Nec non & illud, Paulus Apostolus non ab hominibus, neque per hominem. Existimamus itaque καταφρονεῖν ad contemptum propriè pertinere : vel cum quis inter eculeum laminasque distentus, contemnit dolorem, & nec iudicis comminationem, nec circumstantis populi fremitum pertimescit : sed pro confessione martyrij, vniuersa supplicia contemnit & despicit. Econtrario autem est & malus contemptus, de quo & Habacuk spiritu sancto in se loquente testatur : *Videte contemptores, & inspicite, & admiramini mirabilia & disperdimini.* Iuxta quod ad Timotheum quoque scriptum diximus : *Nemo adolescentiam tuam contemnat* : id est nolote talem exhibeas, vt possis ab aliquo merito contemni. καταφρόνησις autem illud sonat, sicut Stoici tamen asserunt, qui distinguunt inter verba subtiliter, cum quis confidens sibi se alio esse meliorem, despicit eum

quem

quem inferiorem putat, & super, id est plus sapiens, humiliorem existimat dignum esse contemptu. Tale quid intumescens superbiæ vanitate, & cœlum ipsum solemque despiciens apud Græcos quidam dixisse deluditur: ὑπερβατῶ καὶ ὑπερφρονῶ τὸν ἥλιον, quod nos Latinè possumus dicere: scando per aërem, & pluris me noui esse quàm solem. ἀδιαφόρησις ergo quæ nunc ad Titum ponitur, illum sensum habet: Nemo eorum qui in ecclesijs sunt, te segniter agente sic viuat, vt se se putet esse meliorem. *Cap. Qualis.* Qualis enim ædificatio erit discipuli, si se intelligat magistro esse maiorem. Vnde non solum episcopi, presbyteri, & diaconi, debent magnopere prouidere, vt cunctum populum cui præsident, conuersatione, sermone, ac scientia præcedant: verùm & inferior gradus, exorcistæ, lectores, æditui, & omnes omnino qui domui Dei seruiunt. Quia vehementer ecclesiam Christi destruit, meliores laicos esse quàm clericos.

Caput III.

Admone illos principibus & potestatibus subditos esse, obedire, ad omne opus bonum, &c.] Tale quid & ad Romanos scribitur: *Omnis anima potestatibus superioribus subdita sit: Non est enim potestas nisi à Deo.* *Rom. 13. a* Quod quidem præceptum, & hic & ibi propterea puto editum: quia Iudæ Galilæi per illud tempus dogma adhuc vigebat, & habebat plurimos sectatores, cuius & in Actis apostolorum fit mentio, scriptura referente: Ante hos enim dies surrexit Theodas dicens quendam se esse magnum: cui appositi sunt viri quasi tria millia. Et post hunc surrexit in diebus census Iudas Galilæus: qui inter cætera hoc quasi probabile proferebat ex lege: nullum debere dominum nisi solum Deum vocari, & eos qui ad templum decimas deferrent, Cæsari tributa non reddere. *Act. 5. f* Quæ hæresis in tantum creuerat, vt etiam Pharisæorum & multam partem populi conturbaret: ita vt ad dominum quoq; nostrum referretur hæc quæstio: *Licet Cæsari dare tributum, an non?* Quibus dominus prudenter cauteque respondens ait: *Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari, & quæ sunt Dei Deo.* Cui responsioni Paulus apostolus congruens, docet principatibus & potestatibus credentes debere esse subiectos, ἀρχαῖς quippe quæ leguntur in Græco, magis principatus quàm principes sonat, & ipsam significant potestatem: non eos qui in potestate sunt homines. Sed quia dixerat: admone illos principatibus & potestatibus subditos esse: poterat his qui tormenta formidant occasio ad negandum dari, dum iuxta Apostoli dictum se assererent principatibus & potestatibus esse subiectos, & facere quod iuberent: propterea subiecit: Obedire ad omne opus bonum. Si bonum est quod præcipit imperator & præses, iubentis obsequere voluntati. Sin verò malum & contra Deum sapit: respondе ei illud de actibus apostolorum: *Act. 5. c* *Obedire oportet Deo magis quàm hominibus.* Hoc ipsum & de seruis intelligamus apud dominos, & de vxoribus apud viros, & de filijs apud parentes: quòd in illis tantum debeant dominis, viris, parentibus esse subiecti, quæ contra Dei mandata non veniunt. Quod verò sequitur: *Paratos esse*, dupliciter legēdum: vt vel subaudiatur, ad omne opus bonum paratos esse: vel certè cum superioribus, copulato hoc quod ait, obedire ad omne opus bonum, & hucusque finito: quasi aliud proprium & speciale præceptum sit, paratos esse: iuxta illud quod in Leuitico scriptum est: *Luc. 16. b* Hircum qui emittitur maledicta populi sustinentem, tradi in manus hominis parati. Si quis ergo paratus est vt ἀποπομπαῖον teneat & educat illum in desertum, & ibi eum disperdat, & quantum in se est, sorte maledictionis exterminet: is cum obedierit omni operi bono etiam paratus erit. Potest autem & aliter accipi paratos esse: vt omnia quæcumque euenire possunt sibi in animo præfigerent, & cum acciderint, nihil quasi nouum sustineant: sed eis præparata sint omnia. Neminem quoque blasphemare, non simpliciter accipitur. Nec enim ait: Neminem hominem blasphemare, sed absolutè neminem: non angelum, non aliquam creaturam Dei. Omnia quippe quæ à Deo facta sunt, valde bona sunt. Quãdo Michaël archangelus cum diabolo disputabat de Moysi *Iuda 6.* corpore: non fuit ausus inferre iudicium blasphemiæ: sed dixit, imperet tibi Deus. Si igitur Michaël non fuit ausus diabolo, & certè maledictione dignissimo, iudicium inferre blasphemiæ: quanto magis nos ab omni maledicto puri esse debemus? Merebatur diabolus maledictum: sed per archangeli os blasphemia exire non debuit. Relege veteres libros, & vide quæ tribus in monte Garizin constitutæ sint, vt benedicerent populo, & quæ in monte altero vt maledicerent: Ruben, qui maculauerat thorum parentis, & Zabulon nouissimus filius Leæ, & ancillarum liberi, in monte Ebal ponuntur: vt maledicant eis qui maledictione sunt digni. *Deu. 27. b* Longum est si nunc enumerem quo modo Iacob, quiad benedictionem vocauerat filios dicens: vt benedicam vobis, postea quasi in benedictione consocier: maledictus furor eorum, quia procax: & ipse Dominus loquatur in Genesi: *Maledicta terra in operibus tuis.* *Gen. 49. a* Hoc nunc tantùm dixisse sufficiat: quòd blasphemare Christi discipulos non oportet: nec, quod additur, esse licitiosos. Si enim sumus filij pacis, & volumus super nos pacem requiescere, & accessimus ad Hierusalem cœlestem, quę ex pace nomen accepit: cum his qui oderunt pacem habeamus pacem, & quãtum in nobis est, cum omnibus hominibus pacati simus, nõ solum cum modestis, sed etiam cum rixosis: quia nulla virtus est ferre mansuetos: locumq; demus iræ, omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines: non quod vanæ gloriæ desiderio nos esse mansuetos omnibus hominibus ostendere debeamus: sed dum omnes ferimus, iniuriæ vicem non rependimus, ipsa opera notiora vniuersis fiant. Potest aliquis ob iactantiam & opinionem vulgi auramque popularem, simulare apud quosdam mansuetudinem, & fingere bonitatem. Sed vbi non est vera & genuina & solida mansuetudo, nescio an eum esse mansuetum possit omnibus persuaderi.

Ibid. 3. c

Psal. 119. b *Rom. 12. b*

b ¶ *Fuimus enim aliquando & nos stulti, inobedientes, errantes: seruientes desiderijs & voluptatibus varijs in malitia & inuidia agentes, odiosi,* &cæt.] Quærat aliquis quo modo Paulus fuerit stultus, incredulus, errans, & seruiens varijs desiderijs & voluptatibus, in malitia, & in inuidia, odiosus, & odiens, antequam Saluatoris nostri bonitas atque clementia per lauacrum secundæ regenerationis eum saluum faceret: non ex iustitiæ operibus quæ fecerat: sed ex misericordia sua, effuso abundanter & large super Apostolos atque credentes per Iesum Christum spiritu sancto: vt hæreditatem gratiæ consecuti, spem vitæ in perpetuum possiderent. Et certè legimus eum secundum iustitiam, quæ in lege est, sine querela fuisse circumcisum octaua die: Hebræum ex hebræis secundum legem Pharisæum, de tribu Beniamin, eruditum ad pedes Gamalielis, & ab infantia sacris litteris institutum. Ad quod respondetur, Iudæos qui ante aduentum Saluatoris & passionem eius & resurrectionem in lege versati sunt, licet non plenam, attamen aliqua ex parte habuisse iustitiam: sicut Symeon quoque & Anna prophetissa in templo Dei seruiens est reperta. Postquàm verò populus conclamauit, crucifige, crucifige eum: *non habemus regem nisi Cæsarem: & sanguis eius super nos & super filios nostros:* & ablatum est ab eis regnum Dei, & traditum genti facienti fructus eius: ex eo tempore, qui in Christvm non credidit, fuit stultus, errabundus, incredulus, & seruiens varijs voluptatibus. An non vobis videtur Paulus fuisse stultus, quando habebat zelum Dei, sed non secundum scientiam, & persequebatur ecclesiam, & lapidantium Stephanum vestimenta seruabat? cum in tantum odij contra Saluatorem instigatus exarserit, vt litteras à sacerdotibus acciperet: pergens Damascum ad eos qui in Christum crediderant vinciendos? *Phil. 3. a* *Act. 22. a* *Luc. 1. 2. & 23. c* *Matt. 21. d* *Act. 8. a*]

Caput III.

Admone illos principibus & potestatibus subditos esse, obedire, ad omne opus bonum, paratos esse: neminem blasphemare: non litigiosos esse: esse modestos: omnem ostendentes mãsuetudinem ad omnes homines. Fuimus enim aliquando & nos stulti, inobedientes, errantes, seruientes desiderijs & voluptatibus varijs

A

Aut vllas poterat habere virtutes sine virtute Dei CHRISTI IESV: aut æstuantem flammam restinguere voluptatem, cùm non esset templum Dei? Quæ autem maior potest esse malitia & inuidia, quàm contra absentes epistolas sumere, & vbique Christi vastare discipulos? nolle ipsum saluum fieri, & cæteri qui salui esse poterant, inuidere: odisse Christianos, & consequenter ab omnibus odium promereri. Quis autem maior error & inobedientia & vecordia, quam postquam respirauit dies, & præterierunt vmbræ, legem abolitam velle seruare, & dicere: ne attrectaueris, ne contigeris, ne gustaueris, & apparente solido cibo & virili, infantiæ lacte cupere potari. Diligentius attendamus, & inueniemus in præsenti capitulo manifestissimam trinitatem. Benignitas quippe atque clementia Saluatoris nostri Dei non alterius quàm Dei patris, *per lauacrum regenerationis & renouationem spiritus sancti, quem effudit super nos abundè per Iesum Christum Saluatorem nostrum, iustificatos in vitam æternam.* Salus credentium mysterium trinitatis est. Alij hunc locum ita intelligunt, vt non de Paulo & apostolis, sed sub apostolorum persona de alijs dictum putent: vt quomodo sub persona sua & Apollo & Cephæ de dissensione & schismate quod arguebat in Corinthijs est locutus: ita etiam in præsenti loco, se & apostolos nominans, omnes qui in Christo crediderant, quales fuerint ante regenerationem lauacri vitalis ostenderit. Simul autem & humilitas eius est admiranda, quòd qui omnem vtilitatem iustitiamq; legis quasi quisquilias & purgamenta contempsit, rectè se sine Christo vitijs omnibus seruisse memorarit.

1.Cor.1.b

B

a ¶ *Fidelis sermo, & de his volo te,* &c.] Hoc quod ait, fidelis sermo, ad superiora iungendum est, in quibus præmiserat, vt iustificati ipsius gratia, hæredes efficiamur secundum spem vitæ æternæ. Dignus enim fide super hæreditate Dei sermo, & super spem vitæ æternæ. Vnde oportet de his nō dubium, non timentem, & ipsum credere, & vt credant cæteri confirmare. Non solum autem hoc, sed & hoc cum cæteris his qui voluerint credere confirmandum est, quapropter ait. *Et de his volo te confirmare.* Qui autem ista vera esse crediderint, necesse est vt curam habeant bonorum operum, per quæ hæreditas Dei & spes vitæ præparatur æternæ. Et pulchrè vt maiorem fidem faceret, non dixit: qui credunt hominibus, sed qui credunt Deo. Necesse est enim vt curam bonorum operum habeant, quæ adimpleta & omni studio perpetrata, sunt bona vtiliaque credentibus.

b ¶ *Stultas autem quæstiones & genealogias,* &cæt.] Quia multiplices & diuersæ sunt quæstiones, propterea Salomon de his qui quærunt Deum locutus est, dicens: Rectè autem quærentes eum inuenerunt pacem. Qui igitur Deum non rectè quærunt, pacem inuenire non possunt. Plurima exempla sunt quærentium non rectè Deum. Iudæi prauè quærunt Deum, sperantes se eum inuenire posse sine Christo. Hæretici vano sermonum strepitu concrepantes, quærunt quem inuenire non possunt. Philosophi quoque & barbari de Deo varia sentientes, quæsierunt Deum: sed quia non rectè quæsierunt, fuerunt eorum fatuæ quæstiones, putantium Deum humanis sensibus posse comprehendi. Ab his igitur Paulus nos reuocat quæstionibus. Cæterùm ad sapientes, & quæ scripturarum auctoritate sunt fultæ, magis cohortatur, & prouocat, præceptorum non nescius Saluatoris, in quibus ait: *Quærite & inuenietis: pulsate & aperietur vobis: petite & dabitur vobis: Omnis enim qui quærit inuenit, & qui petit accipiet, & qui pulsat aperietur ei,* modò non sit corpus nostrum subditum peccatis, & ingredietur in nos sapientia. Exerceatur sensus, mens quotidie diuina lectione pascatur, & quæstiones nostræ stultę non erunt quęstiones. Quod autem ait:

Prou.8.b

Luc.11.b

varijs in malitia & in inuidia agentes, odiosi, odientes alterutrum. Cùm autē bonitas & humanitas illuxit Saluatoris nostri Dei, non ex operibus iustitiæ quæ fecimus nos: sed secūdum misericordiam suā saluauit nos, per lauacrum regenerationis & renouationis Spiritus sancti, quē effudit super nos opulenter per Iesū Christū Saluatorē nostrū: vt iustificati illius gratia, hæredes efficiamur secūdum spē vitæ æternæ. Fidelis[a] sermo, & de his volo te confirmare, vt curam habeant bonis operibus præesse qui credunt in domino. Hæc bona sunt & vtilia hominibus. Stultas[b] autem quæstiones, & genealogias, & contentiones, & pugnas, quæ veniunt ex lege, deuita. Sunt quippe inutiles & vanæ.

genealogias & contentiones & rixas, quæ veniunt ex lege, deuita: propriè pulsat Iudæos, qui in eo se iactant, & putant legis habere notitiam, si nomina teneāt singulorū, quæ quia barbara sunt, & etymologias eorum non nouimus, plerunque corruptè proferuntur à nobis. Et si fortè errauerimus in accentu, in extensione & breuitate syllabæ, vel breuia producentes, vel producta breuiantes, solent irridere nos imperitiæ, maximè in aspirationibus & quibusdam cum rasura gulæ litteris proferendis. Hoc autem euenit quod LXX. interpretes, per quos in Græcum sermonem lex diuina translata est, specialiter ח heth litteram, & ע ain, & cæteras istiusmodi (quia cum duplicia aspiratione in Græcam linguam transferre non poterant) alijs litteris additis expresserunt. Verbi causa: vt Rahel, Rachel dicerent, & hieriho, hiericho, & hebron, chebron, & seor, segor. In alijs verò eos conatus iste defecit. Nam nos & Græci vnam tantùm litteram s, habemus: illi verò tres, ס samech, צ sade, & ש sin, quæ diuersos sonos possident. Isaac & Sion per צ sade scribuntur, Israël per ש sin, & tamē non sonat hoc quod scribitur. Seon rex Amorræorum per ס samech litteram & pronunciatur & scribitur. Si igitur à nobis hæc nominum & linguæ idiomata, vt videlicet barbara, non ita fuerint expressa, vt exprimuntur ab Hebræis, solent cachinnum attollere, & iurare se penitus nescire quod dicimus. Vnde & nobis curæ fuit omnes veteris legis libros, quos vir doctus Adamantinus in exempla digesserat, de Cæsariensi bibliotheca descriptos, ex ipsis auctenticis emendare, in quibus & ipsa Hebræa proprijs sunt characteribus verba descripta, & Græcis literis tramite expressa vicino. Aquila etiam & Symmachus. LXX. quoque & Theodotio suum ordinem tenent. Nonnulli verò libri, & maximè hi qui apud Hebræos versu compositi sunt, tres alias editiones additas habent, quam quintam & sextam & septimam translationem vocant, auctoritatem sine nominibus interpretum consecutas. Hæc immortale illud ingenium suo nobis labore donauit: vt non magnopere pertimescamus supercilium Iudæorum, solutis labijs, & obtorta lingua, & stridente saliua, & rasa fauce gaudentium. Est & illis alia occasio superbiæ: quoniam sicut nos qui Latini sumus, Latina nomina & origines de lingua nostra habentia, facilius memoriæ tradimus: ita illi à parua ætate, vernacula sui sermonis vocabula, penitissimis sensibus imbiberunt, & ab exordio Adam vsque ad extremum Zorobabel, omnium generationes ita memoriter velociterque percurrunt, vt eos suum putes referre nomen. Hoc nos qui aut alias litteras didicimus: aut certè serò credidimus in Christum: aut etiam si infantes sumus ecclesiæ mancipati, magis scripturarum sensum quàm verba sectamur: si fortè non ita nouimus, putant se in nominibus referendis, & in supputatione annorum, & in nepotibus & abnepotibus, auuis, proauis, & attauis doctiores. Audiui ego quendam de Hebræis, qui se Romæ in Christum credidisse simulabat, de genealogijs Domini nostri Iesu Christi, quæ scripta sunt in Matthæo & Luca facere quæstionem, quòd videlicet à Salomone vsque ad Ioseph nec numero sibi, nec vocabulorum æqualitate consentiant: qui cum corda simplicium peruertisset, quasi ex adytis & oraculo deferebat quasdam, vt sibi videbatur, solutiones: cum magis debuerit iustitiam & misericordiam & dilectionem Dei quærere, & post illa si fortè occurrisset, de nominibus & numeris disputare. Satis fortitan de Hebræorum supercilio, & plus quàm necesse fuerit diximus: sed occasio nobis data est de genealogijs & contentione & rixis, quæ ex lege veniunt, differendi. Dialectici, quorum Aristoteles princeps est, solent argumentationum retia tēdere, & vagam rhetoricæ libertatem in syllogismorum spineta concludere. Hi ergo qui in eo totos dies &

C

D

noctes

A noctes terunt, vt vel interrogent, vel respondeant: vel dent propositionem vel accipiant, assumant, confirment, atque cõcludant, quosdam contentiosos vocant, qui vt libet, non ratione sed stomacho disputent litigantium. Si igitur illi hoc faciunt (quorum proprie ars contentio est) quid debet facere Christianus, nisi omnino fugere contentionem? Rixæ quoque legales penitus respuendæ sunt, & Iudæorum stultitiæ relinquendæ. Sunt enim inutiles & vanæ, quæ tantum speciem scientiæ habent: cæterum nec dicentibus, nec audientibus prosunt. Quid enim mihi prodest scire quot annos vixerit Mathusalem: quoto ætatis suæ anno Salomon sortitus sit coniugem: ne forsitan Roboan vndecimo ætatis illius anno natus esse credatur? & multa istiusmodi, quæ aut difficile est inuenire propter librorum varietatem, & [dum paulatim de inemendatis inemendata scribuntur] errores inolitos, aut etiam si inueniremus magno studio & labore, nihil profutura cognouimus. Frequenter accidit vt habeamus pugnas legis non ob desiderium veritatis, sed ob iactantiam gloriæ, dum apud eos qui audiunt, docti volumus æstimari: aut certè ex hoc rumusculo turpia sectamur lucra. Quid enim prodest spumantibus abijs, & latratu garrire canum: cum simplex & moderata responsio aut possit te placare si vera est: aut si falsa, leniter à te & placabiliter emendari?

vanæ. [a] Hæreticũ hominem post vnam & alteram correptionem deuita, sciens quod subuers[9] est eiusmodi, & delinquit qui est à semet ipso damnatus. Cum misero [b]ad te Artemam aut Tychicũ, festina venire ad me Nicopolim: ibi enim statui hyemare. Zenã legis [c] doctorẽ & Apollo solicite præmitte, vt nihil illis desit. Discant[d] autẽ & nostri bonis operibus præesse in necessarijs vsibus, vt non infructuosi sint. Salu-

benda doctrina: vt in ore duorum aut trium testium stet omne verbum. Quare autem post primam & secundam correptionem deuitandus sit, reddit causas, dicens: *quod subuersus est eiusmodi, & peccat, cum sit à semetipso damnatus.* Qui enim semel bisque correptus, audito errore suo non vult corrigi, errare existimat corrigentem, & econtrario se ad pugnas & iurgia verborum parans, eum vult lucri facere à quo docetur. Propterea vero à semetipso dicitur esse damnatus: quia fornicator, adulter, homicida, & cætera vitia, per sacerdotes de ecclesia propelluntur. Hæretici autem in semetipsos sententiam ferunt, suo arbitrio de ecclesia recedentes: quæ recessio, propriæ conscientiæ videtur esse damnatio. Inter hæresim & schisma hoc interesse arbitramur, quod hæresis peruersum dogma habeat: schisma propter episcopalem dissensionem ab ecclesia pariter separet: quod quidem in principio aliqua ex parte intelligi potest diuersum. Cæterum nullum schisma non sibi aliquam confingit hæresim, vt rectè ab ecclesia recessisse videatur.

C *Matt. 18. b*

Cap. inter 24. & 2

a ¶ *Hæreticum hominem post vnam, &c.*] Nomen Hæreseos & *1. Cor. 11. d* in epistola ad Corinthios ponitur. *Oportet enim & Hæreses in vobis esse, vt probati quique manifesti fiant.* Et ad Galatas inter carnis opera numeratur: *Manifesta autem sunt opera carnis, quæ sunt fornicatio, immunditia, luxuria, idololatria, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, hæreses, inuidiæ, ebrietates, comessationes, & cætera his similia, quæ prædico vobis, sicut prædixi: quoniam qui hæc agunt, regnum Dei non possidebunt.* In quibus diligenter est obseruandum, quod quomodo cætera vitia, quæ inter carnis opera numerata sunt, excludunt nos à regno Dei: ita etiam nobis hæreses auferant regnum Dei, & non interest quomodo quis, dum tantum excludatur à regno. Quod autem magis mirum sit, etiam illud de Actibus apostolorum videtur esse relegendum, fidem nostram in Christum, & ecclesiasticam disciplinam, iam tunc à peruersis hominibus hæresim nuncupatam. *Nos enim*, inquiunt, Iudæi ad Apostolum Paulum) *nec literas à te accepimus de Iudæa: nec veniens quis de fratribus annunciauit nobis, aut locutus est aliquis de te in malum. Petimus autem vt audiamus à te quid sentias: de hæresi enim ista notum est nobis, quia vbique ei contradicitur.* Et licet nomen hæreseos Mileti non dicatur, à Paulo tamen opera nominantur, loquente ad presbyteros ecclesiæ. *Ego scio quoniam venient post abscessum meum lupi graues in vos, non parcentes gregi: & ex vobis ipsis consurgent viri loquentes peruersa, vt abducant discipulos post se.* Hæc in transitu dicta sint, vbi & alibi hæresis appelletur: nunc ipsum nomen videtur plenissime ventilandum: Hæresis Græce ab electione dicitur, quod scilicet vnusquisque id sibi eligat quod ei melius esse videatur. Philosophi quoque, Stoici, Peripatetici, Academici, Epicurei, illius vel illius hæreseos appellantur. Superfluum est ire per singula, & Marcionem, Valentinum, Apellem, Ebionem, Montanum, & Manichæum cum suis enumerare dogmatibus, cum perfacile sit vnicuiq; cognoscere quib. singuli ducantur errorib. Arius & Eunomius, & nouæ auctor hæreseos, vtinam tam noti non essent, minus forsitan plurimos decepissent. *Hæreticũ igitur hominẽ post vnã correptionẽ*: siue, vt in Græco melius habetur, *νουθεσίαν* deuita, *νουθεσία* autem commonitionem magis & doctrinam absque increpatione significat. Legitur in Latinis codicibus [quod verum Papa quoque Athanasius approbabat.] *Post vnam & alteram correptionem*, quod scilicet non sufficiat tantum semel eum corripi, vel commoueri, qui aliquo sit deprauatus errore, sed & secunda sit ei adhi-

Gala. 5. e

B

Actor. 28. c

Ibid. 20. f

b ¶ *Cum misero ad te Arteman aut Tychicum, festina venire ad me Nicopolim: ibi enim statui hyemare*, &c.] Legimus in exordio istius epistolæ: Huius rei gratia reliqui te Cretæ, vt ea quæ deerant corrigas, & constituas per ciuitates presbyteros, sicut ego tibi disposui: vt quia Cretenses nuper crediderant, recedente Paulo, & ad alias ecclesias transeunte, non dimitterentur orphani, sed haberent apostolicum virum, qui ea quæ videbantur deesse, corrigeret. Quia ergo post fundamentum aliarum ecclesiarum necessarius erat Titus, qui ædificium superstrueret, scribit ei, vt cum Arteman, vel Tychicus (vnum scilicet è duobus qui secum fuerant) Cretam misisset, impleturus locum eius ipse Nicopolim veniret, ibi se hyematurum esse contestans, ex quo paternos Pauli in Cretenses probemus affectus. Necessarium habet Titum in euangelij ministerium, tamen non eum ante ad se vult venire, nisi in locum eius Artemas, vel Tychicus successor aduenerit. Nicopolis ipsa est, quæ ob victoriam Augusti, quod ibi Antonium Cleopatramque superarit, nomen accepit.

D

c ¶ *Zenam legis doctorem, & Apollo sollicite præmitte, vt nihil illis desit*, &c.] Iste est Apollo, de quo & ad Corinthios scribitur: *Vnusquisq; vestrum dicit: Ego sum Pauli: ego autem Apollo: ego vero Cephæ.* Fuit autem vir Alexandrinus ex Iudæis, valde eloquens & perfectus in lege, episcopus Corinthiorum: quem propter dissensiones, quæ in Corintho erant, ad vicinam insulam Cretam cum Zena legis doctore putandum est transfretasse, & Pauli epistola dissensionibus quæ Corinthi ortæ fuerant temperatis, rursum Corinthum reuertisse. Zenam vero legis doctorem, de alio scripturæ loco quis fuerit, non possumus dicere, nisi hoc tantum, quod & ipse apostolicus vir id operis quod Apollo exercebat habuerit, Christi ecclesias extruendi. Præcipit itaque Tito, vt quoniam de Creta ad Græciam nauigaturi erant, non eos faciat sitarcijs indigere, sed habere ea quæ ad viaticum necessaria sunt.

1. Cor. 1. b

d ¶ *Discant autem & nostri bonis operibus præesse in necessarijs vsibus, vt non infructuosi*, &c.] Supra dixerat, Zenam legis doctorem & Apollo sollicite præmitte, vt nihil illis desit. Quia ergo poterat suboriri occulta responsio, vt non tam Titus, quam quicunque epistolæ lector hoc diceret: & vnde Tito, vt viaticum non habentibus largiretur? Soluit hanc quæstionem, & quasi nihil sibi opponatur elidit, dicendo: Discant autem & nostri bonis operibus præesse in necessarijs vsibus, vt non infructuosi sint. Nostros, suos vocat, qui in Christo crediderant: qui quia Christi erant, recte & Pauli & Titi appellari merebantur. Habes, inquit, in discipulos potestatem: doce eos non esse infructuosos, sed euangelistis & apostolicis viris, qui bonis operibus seruiunt, ministrare: & ministrare non in quibuscunque causis, sed in necessarijs vsibus. *Habentes* quippe *victum*

E

& veſtimentum, his contenti ſimus. Et qui altario ſeruiunt, de altario viuant: & qui participes ſpiritualium noſtrorum facti ſunt, debent nobis ſua participare carnalia. Et ne forſitan vel epiſtolam Pauli, vel præceptum Titi facile contemnerent, infructuoſos vocat, quicumque euangeliſtis non miniſtrauerint. Dicit & Salomon in Prouerbijs: *Fructus vero eleemoſyna* Et ipſe Paulus primum ſpiritus fructum charitatem vocat. Charitas autem in communicatione, & in miniſterio vel maxime cõprobatur. *Vt non*, inquit, *infructuoſi ſint. Omnis* enim *arbor, quæ non facit fructum bonum, excidetur & in ignem mittetur.* Hoc autem dico: quia qui parce ſeminat, parce & metet. Apoſtolicis viris & euangelizatoribus Chriſti in neceſſarijs vſibus nolle tribuere, ſterilitatis ſeipſum eſt condemnare.

1. *Tim.* 6. *b*
1. *Cor.* 9. *b*
Rom. 15. *f*
Prouerb. 3
Galat. 5. *b*
Matth. 3. *c*
2. *Cor.* 9. *b*

Salutant [a] te qui mecũ ſunt omnes. Saluta eos [b] qui nos amant in fide. Gratia Domini [c] noſtri cum omnibus vobis.

F

a ¶ *Salutant te qui mecum ſunt omnes*, &c.] Vel ſolita conſuetudine vſus eſt, vt Titum ab omnibus qui ſecum erant diceret ſalutari: vel certe proprie in Titum, quod talis eſſet, vt amorem eorum qui cum Paulo erant omnium mereretur. Magna vero laus Titi per Paulum ab omnibus ſalutari.

b ¶ *Saluta eos qui nos amant in fide*, &c.] Si omnis qui amat, amaret in fide, & non eſſent alij qui abſque fide diligerent: numquam Paulus ad amorem, fidem appoſuiſſet, dicens: Saluta eos qui nos amant in fide. Amant quippe & matres filios, ita vt mortem pro eis oppetere ſint paratæ, ſed non amant in fide: & vxores maritos, quibus frequentiſſime commoriuntur, ſed amor ille non fidei eſt. Sola ſanctorum dilectio in fide diligit in tantum, vt etiam ſi ille qui diligitur infidelis ſit, tamen ſanctus in fide eum diligat, ſecundum illud: *State in fide: Omnia veſtra in charitate fiant.* Et alibi: *Diligite inimicos veſtros.* Diligit ſanctus inimicos ſuos, & ideo in fide diligit: quia credit in eum qui pollicitus eſt ſe pro expletione mandati retributurum eſſe mercedem.

G

2. *Cor.* 16. *d*
Luc. 6. *d*

c ¶ *Gratia Domini noſtri cum omnibus vobis.*] Sciendum quod in Græcis codicibus ita ſcriptum eſt: Gratia cum omnibus vobis, vt nec Domini, nec noſtri, in libris feratur auctenticis. In cõmune itaque ſanctis atque credentibus. Tito & cæteris qui cum eo erant, imprecatur gratia. Et quomodo Iſaac patriarcha benedixit filium ſuum Iacob, & ipſe duodecim patriarchas: Apoſtoli quoque ingredientes domum dicebant: *Pax huic domui* & ſi digna erat domus, requieſcebat pax eorum ſuper eam: ſi vero exhibebat ſe indignam, reuertebatur ad eos qui eam fuerant imprecati: ita & nunc in fine epiſtolæ ſuæ Apoſtolus gratiam credentibus imprecatur, quæ cum voto habebat effectum, & erat in poteſtate credentium, ſi talem ſe benedictus, qualem benedicens præbere voluiſſet.

Gen. 27. *c* & 49.
Matt. 10. *b*

H

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN EPISTOLAM AD TITVM FINIS.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN EPISTOLAM AD PHILEMONEM, AD PAVLAM, ET EVSTOCHIVM

PROOEMIVM.

VT nolunt inter epistolas Pauli eam recipere quæ ad Philemonem scribitur, aiunt non semper Apostolum, nec omnia, Christo in se loquente, dixisse: quia nec humana imbecillitas vnum tenorem sancti spiritus ferre potuisset: nec huius corpusculi necessitates sub præsentia Domini semper complerentur: velut disponere prandium, cibum capere, esurire, saturari, ingesta digerere, exhausta complere: taceo de cæteris, quæ exquisite & coacte replicant: vt affirment fuisse aliquod tempus, in quo Paulus dicere non auderet: *Viuo iam non ego, viuit vero in me Christus.* Et illud: *An experimentum quæritis eius qui in me loquitur Christus?* Quale, inquiunt, experimentum Christi est audire: *Penulam quam reliqui Troade apud Carpum, veniens tecum affer.* Et illud ad Galatas: *Vtinam & excidantur qui vos conturbant.* Et in hac ipsa Epistola: *Simul autem & præpara mihi hospitium?* Hoc autem non solū Apostolis, sed prophetis quoque similiter accidisse. Vnde sæpius scriptum feratur: factum est verbum Domini ad Ezechiel, siue ad quemlibet alium prophetarum: quia post expletum vaticinium, rursum in semet reuertens, homo communis fieret è propheta: &, excepto Domino nostro Iesu Christo, in nullo sanctum spiritum permansisse. Quod signum & Ioannes Baptista acceperat: vt super quem vidisset Spiritum sanctum descendentem, & manentem in eo, ipsum esse cognosceret. Ex quo ostēdit super multos quidem descendere Spiritum sanctum: sed propriū hoc esse Saluatoris insigne, quia permaneat in eo. His & cæteris istiusmodi, volunt aut epistolam non esse Pauli, quæ ad Philemonem scribitur, aut etiam si Pauli sit, nihil habere quod ædificare nos possit, & à plerisque veteribus repudiatam: dum commendandi tantum scribatur officio, non docendi. At econtrario qui germanæ auctoritatis eam esse defendunt, dicunt nunquam in toto orbe à cunctis ecclesijs fuisse susceptam, nisi Pauli Apostoli crederetur, & hac lege ne secundam quidem ad Timotheum & ad Galatas eos debere suscipere: de quibus & ipsi humanæ imbecillitatis exempla protulerit: Penulam quam reliqui Troade apud Carpum veniens tecum affer: Et vtinam excidantur qui vos conturbant. Inueniri plurima & ad Romanos & ad cæteras ecclesias: maximeque ad Corinthios, remissius, & quotidiano pene sermone dictata, in quibus Apostolus loquatur: Cæteris autē ego dico, non Dominus: Quas & ipsas, quia aliquid tale habeat: aut Pauli epistolas non putandas: aut si istæ recipiuntur, recipiendam esse & ad Philemonem ex præiudicio similium receptarum. Valde autem eos & simpliciter errare: si putent cibum emere, hospitium præparare, vestimenta conquirere, esse peccatum, & asserere fugari Spiritum sanctum, si corpusculi paulisper necessitatibus seruiamus. *Nolite*, inquit, Apostolus, *contristare Spiritum sanctū, in quo signati estis in die redemptionis.* Quibus operibus Spiritus sanctus cōtristetur, propheta commemorat, multis in ordine vitijs peccatisque digestis: ad extremum inferens: In omnibus istis contristabas me. Alioqui calicem aquæ frigidæ porrigere, pedes lauare, immolare vitulum, prandium præparare, peccatum sit: cum sciamus ex his rebus in Dei quosdam filios adoptari. Non est huius temporis ad omnia respondere: quia nec omnia quæ illis proponere solent, intulimus. Quod si non putant eorum esse parua, quorum & magna sunt: alterum mihi conditorem, iuxta Valentinum; Marcionem, & Appelem, formicæ, vermium, culicum, locustarū, alterum cæli, terræ, maris & angelorum debent introducere. An potius eiusdē potentiæ est, ingeniū quod in maioribus exercueris, etiam in minoribus non negare. Et quoniā Marcionis fecimus mentionē. Pauli esse epistolā ad Philemonē, saltem Marcione auctore doceantur. Qui cum cæteras epistolas eiusdē, vel non susceperit: vel quædam in his mutauerit atque corroserit, in hanc solā manus non est ausus mittere: quia sua illam breuitas defendebat. Sed mihi videntur dum epistolam simplicitatis arguunt, suam imperitiā prodere, non intelligentes quid in singulis sermonibus virtutis ac sapientiæ lateat, quæ orantibus vobis, & ipso nobis Sancto spiritu suggerente, quo scripta sunt, suis locis explanare conabimur. Si autem breuitas habetur contemptui, contemnatur Abdias, Nahum, Sophonias, & alij duodecim prophetarum, in quibus tam mira & tā grandia sunt quæ feruntur, vt nescias vtrū breuitatem sermonū in illis admirari debeas, an magnitudinem sensuum. Quod si intelligerent hi qui epistolā ad Philemonē repudiant, numquam breuitatem despicerent, quæ pro lacinijosis legis oneribus, euangelico decore conscripta est, tum breuiatum cōsummatumque sermonem facit Dominus super terram. Sed iam ipsa Apostoli verba ponenda sunt, quæ ita incipiunt.

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN EPISTOLAM AD Philemonem

Liber Vnvs.

Paulus vinctus Iesu Christi, & Timotheus frater Philemoni dilecto & cooperatori nostro, &c.] Præpostero ordine atque peruerso in epistolas Pauli dictari à me vobis placuit. Nã cum id erebro à Paula & Eustochium petieretis vt facerem, & ego obnixè ne facerem recusarem: saltem paruam, & quæ vobis vt numero versuum, ita sensu quoque & ordine videbatur extrema, vt dissererem coegistis. Rem itaque principij in fine tentabo, & quod alius in exordio statim Apostoli quæreret: quare, aut quo tempore, vel quo cognominante è Saulo Pauli nomen acceperit: hoc ego nunc facere compellor: me muth quidem (vt dicitur) ante hanc diem in eum facere ausus. Neque vero putandum est [vt à simplicioribus latinis legitur] Saulum ante dictum esse, & non Saul: quia & de tribu Beniamin erat: in qua hoc nomen familiarius habebatur. Siquidem & ille Saul, rex Iudææ, persecutor Dauid, de tribu Beniamin fuit. Quod autem Saulus à nobis dicitur: non mirum est Hebræa nomina ad similitudinem Græcorum & Romanorum casuum declinari, vt sicut pro Ioseph Iosephus, pro Iacob Iacobus: ita pro Saul quoque Saulus in nostra lingua ac sermone dicatur. Quæritur igitur, cur, aut quo iubente, vel antiquum nomen amiserit, vel nouum sumpserit. Vt ex Abram Abraham diceretur, Dei iussione perfectum est: vt ex Sarai Saræ vocabulum fieret: æquè Dei imperium fuit. Et vt ad nouum instrumentum veniam: vt Simon, Petri nomen acciperet, & filij Zebedæi בנירגש bene reges: hoc est filij tonitrui vocarentur: Domini nostri Iesu Christi voce præceptũ est. Quare autem è Saulo Paulus dictus sit, nulla scriptura memorat. Audacter itaque faciam, sed forte vere, de Actibus Apostolorum suspiciones meas affirmãs. Legimus in eis quod Sanctus spiritus Antiochiæ dixerit: *Separate mihi Barnabam & Saulum in opus ad quod assumpsi eos.* Tunc ieiunantes, & orantes, imponentesque eis manus, dimiserunt illos. Qui cum Seleuciam Syriæ descendissent, & nauigantes Salaminam Cypri, quæ nunc Constantia dicitur, peruenissent: haberentque secum in ministerio Ioannem [propter quem postea ædificatorij ecclesiæ iurgium concitatu est] & omni insula peragrata, Paphum vsque venissent: inuenerũt *quendã magnum pseudoprophetam nomine Bar Iesu cum proconsule Sergio Paulo viro prudente. Qui accitis Barnaba & Saulo, desiderabat Dei sermonem ab eis audire.* Resistente itaque magno, & à fide recta Sergium deprauante, *Saulus* [ait scriptura] *qui & Paulus, repletus spiritu sancto intuens in eum dixit. O plene omni dolo, & omni fallacia, fili diaboli, inimice omnis iustitiæ, non desinis subuertere vias Domini rectas? Et nunc ecce manus Domini super te, & eris cæcus non videns solem vsque ad tempus. Confestimque cecidit in eum caligo & tenebræ, & circuiens quærebat, qui ei manus daret. Tunc proconsul cum vidisset factum, credidit, admirans super doctrina Domini. Et cum à Papho naugassent Paulus, & qui cum eo erant, venerunt Pergen Pamphyliæ.*

Diligenter attende, quod hic primum Pauli nomen acceperit. Vt enim Scipio subiecta Aphrica, Aphricani sibi nomen assumpsit, & Metellus Creta insula subiugata, insigne Cretici suæ familiæ reportauit, & Imperatores nunc vsque Romani ex subiectis gentibus, Adiabenici, Parthici, Sarmatici nuncupantur: ita & Saulus ad prædicationem gentium missus, à primo ecclesiæ spolio proconsule Sergio Paulo, victoriæ suæ trophea retulit, et exitque vexillum, vt Paulus diceretur è Saulo. Si autem & interpretatio nominis quæritur, Paulus in Hebræo mirabilem sonat: Reuera mirum vt post Saul, qui interpretatur, expetitus [eo quod ad vexandum ecclesiam, fuisset à diabolo postulatus] de persecutore vas fieret electionis. Plus forte quam oportuit, sed necessariè disputatum est. Quod autem sequitur: *vinctus Iesu Christi*: in nulla epistola hoc cognomine vsus est: licet in corpore epistolarum, ad Ephesios videlicet, & Philippenses & Colossenses, esse in vinculis pro confessione testetur. Maioris autem mihi videtur supercilij, vinctum se Iesu Christi dicere, quàm Apostolum. Gloriabantur quippe Apostoli, quod digni fuerunt, pro nomine Iesu Christi contumeliam pati. Sed necessaria auctoritas vinculorum. Rogaturus pro Onesimo, talis rogare debuit. qui posset impetrare, quod posceret. Felix nimirum, qui non in sapientia, non in diuitijs, non in eloquentia, & potentia sæculari, sed in Christi passionibus gloriatur. Tali & ad Galatas epistolam sermone concludens: *De cætero* [ait] *nemo mihi molestus sit: ego enim stigmata Domini nostri Iesu Christi in corpore meo porto.* Non omnis autem qui vinctus est Christi: sed quicunque pro Christi nomine & pro eius confessione vincitur, ille vere vinctus dicitur Iesu Christi, & sanguis effusus is tantum martyrem facit, qui pro Christi nomine funditur. Scribit igitur ad Philemonem Romæ vinctus in carcere: quo tempore mihi videntur ad Philippenses, Colossenses, & Ephesios, epistolæ esse dictatæ. Ad Philippenses illa ex causa: primum, quod cum solo Timotheo scribit, quod & in hac epistola facit. De hinc quod vincula sua manifesta dicit facta pro Christo in omni prætorio. Qui sit autem prætorium, in ipsius epistolæ fine significat. *Salutant vos omnes sancti, maxime autem qui de Cæsaris domo sunt.* A Cæsare missus in carcerem, notior familiæ eius factus, persecutoris domum, Christi fecit ecclesiam. Deinde ait: *Quidam autem ex contentione Christum annunciant, non sincere, existimantes pressuram se suscitare vinculis meis.* Porro & ad Colossenses principium simile. *Paulus Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, & Timotheus frater.* Et in consequentibus: *Cuius factus sum ego Paulus minister: qui nunc gaudeo in passionibus pro vobis, & adimpleo ea quæ desunt passionum Christi in carne mea pro corpore eius, quod est ecclesia.* Et in fine, *Salutatio mea manu Pauli memores estote vinculorum meorum.* Hoc ideo, vt sciamus has quoque epistolas de carcere, & inter vincula fuisse dictatas. Illud autem proprie habet ad Colossenses: quod idem Onesimus, qui nunc Philemoni commendatur, etiam perlator eiusdem sermonis fuit. Denique ait: *Quæ circa me sunt, omnia vobis nota faciet Tychicus charissimus frater & minister fidelis, & conseruus in Domino: quem misi ad vos, ad hoc vt cognoscat quæ circa vos sunt, & consoletur corda vestra cum Onesimo charissimo, & fideli fratre, qui est ex vobis.* Si autem Philemon, ad quem hæc epistola scribitur, Onesimi Dominus est [imo frater esse cæpit in Domino] & ad Colossenses refertur quod Onesimus ex eis sit: ratio nos ipsa & ordo deducit, quod & Philemon Colossensis sit, & eo tempore communem ad omnem ecclesiam Onesimus epistolam tulerit: quo ptiuatas & sui commendatrices ad Dominum litteras sumpserat. Est & aliud indicium, quod in hac eadem epistola & Archippus nominatur, cui hic cum Philemone scribitur: *Dicite* [inquit] *Archippo: vide ministerium quod accepisti à Domino, vt illud impleas.* Quod est ministerium quod Archippus accepit à domino? Ad Philemonem legimus: *Et Archippo commilitoni nostro, & ecclesiæ quæ in domo tua est.* Ex quo puto aut episcopum eum fuisse Colossensis ecclesiæ: cui admonetur studiose & diligenter præesse, vt euangelij prædicatorem. Aut si ita non est, illud mihi in præsentiarum sufficit, quod & Philemon & Archippus & Onesimus ipse, qui litteras perferebat, fuerint Colossenses, & eodem tempore quatuor [vt antè diximus] epistolæ scriptæ sunt.

Ad Ephesios vero illam ob causam, quod pro Christo & hic vinctum se esse dicat, & eadem quæ ad Colossenses iusserat, in huius quoque epistolæ fine præcipiat: vt vxores subijciantur viris. & viri vxores diligant: vt filij obediant parentibus, vt patres non prouocent ad iracundiam filios suos: vt serui obediant dominis carnalibus: vt domini relictis minis, ea seruis quæ iusta sunt præbeant, & ad extremum epistolam suam hoc fine concludat: *Quid agam, notum vobis faciet Tychicus charissimus frater, & fidelis minister in domino: quem*

A

misi ad vos in hoc ipsum vt cognoscatis quæ circa me sunt, & consoletur corda vestra. Tychicus autem is est, qui & ad Colossenses cum Onesimo mittitur, & eo tempore Onesimum habuit comitem: quo Onesimus ad Philemonem litteras perferebat. *Et Timotheus frater.* In aliis epistolis Sosthenes & Siluanus, interdum & Timotheus assumitur: in quattuor tamen Timotheus: quia vel eodem tempore, vel præsente Timotheo cæterisque dictatæ sint. Quod ego duplici ex causa factum puto: vt & epistola maiorem haberet auctoritatem, quæ non ab vno scribebatur, & quia nulla æmulatio erat inter apostolos, si quid forte Paulo dictante, alij spiritus suggessisset, absque vlla tristitia addebat Paulus in litteris quas dictabat. Secundum id quod ipse Corinthijs præcepit, vt si alio prophetante, alij fuerit reuelatum, taceat ille qui prius prophetabat: Ita ipse quoque præceptum suum opere complebat: & propter pauca, quæ alio addiderat suggerente, vt suam, ita alterius quoque epistolam præscribebat. Philemoni (inquit) dilecto. Nó habetur in Græco ἠγαπημένῳ, quod dilectus dicitur, sed ἀγαπητῷ, id est, diligibili. Inter dilectum autem & diligibilem hoc interest, quod dilectus appellari potest & ille qui dilectionem non meretur. Diligibilis vero is tantum qui merito diligitur. Deniq; & inimicos nostros diligere præcipimur, qui sunt dilecti, sed non diligibiles: Amamus quippe illos, non quia amari merentur, sed quia præcipitur eos odio non habendos. Illud vero quod in quadragesimiquarti psalmi titulo prænotatur, pro dilecto: melius habet in Græco, pro diligibili: qui locus manifestissime de Christo intelligitur: Licet enim Iudæi Iedidia, hoc est, amatũ Dei. Salomonem dici putent, quod ei à Deo sit ob sapientiã nomen impositum: tamen amatus Dei quis magis dici potest, nisi is de quo in euangelio pater loquitur: *Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, hunc audite.* Denique & in Esaia ita scriptum habet: *Cantabo dilecto canticum diligibilis vineæ meæ: Vinea facta est dilectio.* Et hoc circumcisio de populo Iudaico accipiendum putans, impegit in lapidem offensionis & petram scandali: non recognoscens vineam quæ de Ægypto translata est, esse domum Israel, & Christum hic dici vel diligibilem, vel dilectum, dum & ipse diligi meretur à sanctis, & sancti eum diligunt: offerentes ei magis charitatem, quam vlla charitatis præmia postulantes. Scribunt igitur Paulus & Timotheus Philemoni charissimo & cooperatori: qui ideo charissimus dictus est, quod in eodem Christum opere verse tur. Appiæ quoque sorori non habenti in se falsæ aliquid & fictæ germanitatis, & Archippo commilitoni: quem arbitror cum Paulo & Timotheo contra aduersarios pro Christi nomine dimicantem extitisse victorem, & propterea nunc commilitonem dici, quod in eodem certamine belloque superauerit. Scribitur etiam ecclesiæ, quæ in domo eius est. Verum hoc ambiguum, vtrum ecclesiæ quæ in domo Archippi sit, an ei quæ in domo Philemonis. Sed mihi videtur non ad Archippi, sed ad Philemonis referendum esse personam, cui ipsa quoque epistola deputatur. Nam licet Paulus & Timotheus pariter scribant ad Philemonem, Appiam, Archippum, & ecclesiã: tamen in sequentibus approbatur, Paulum tantummodo ad Philemonem scribere, & vnum cum vno sermocinari. Gratias ago Deo meo semper memoriam tui faciens. Hũc autem morem scribendi in nonnullis epistolis eius inuenire poteritis: quòd cum plures & ad plures in præfatione ponantur, postea per totum corpus epistolæ, vnus disputans inducatur. Illud quod ad Galatas scribens Apostolus ait: In Christi fide nihil refert, gentilis sit aliquis, an Iudæus: vir an mulier: seruus an liber, etiam in hoc loco perspicuum fit. Inter duos quippe viros & apostolicos, inter cooperatorem Pauli, & commilitonem eius, medium Appiæ nomen inseritur: vt tali ex vtroque latere fulta comitatu, non videatur ordinem sexus habere, sed meriti. Quod autem ait: Gratia vobis & pax à Deo patre nostro, & domino Iesu Christo: adhuc à duobus ad plures scribitur, & in omnibus pene epistolis æquale principium est: vt gratiam eis, & pacem à Deo patre & Christo domino imprecetur. Ex quo ostenditur vnam filij patrisque esse naturam: cum id potest filius præstare quod pater, & dicitur id pater præstare quod filius. Gratia autem est (qua nullo merito nec opere) saluamur. Pax qua reconciliati Deo per Christum sumus, vt ibi: *Obsecramus pro Christo reconciliamini Deo.*

1.Cor.14.f

2. Reg. 12.

Matt.17.a
Esa 5.a

B

Galat.3.d

Gratias [a] ago Deo meo semper, memoriam tui faciens in orationibus meis: audiens charitatẽ tuam, & fidem quam habes in domino Iesu, & omnes sanctos eius; vt cõmunicatio fidei tuæ euidens fiat in agnitione omnis boni, quod in vobis

a ¶ *Gratias ago Deo meo, &c.*] Hæc iam non vt Paulus & Timotheus, Philemoni & cæteris: sed vt solus Paulus, ad solum Philemonem loquitur: *Gratias, inquiens, ago Deo meo semper, memoriam tui faciens in orationibus meis.* Ambigue vero dictum, vtrum gratias agat Deo suo semper, an memoriam eius faciat in orationibus suis semper. Et vtrumque intelligi potest. Qui enim præcipit alijs, vt in omnibus gratias agant Deo, nullis angustijs poterit coartari, vt gratias semper Deo ipse non referat. Si autem pro sanctis & melioribus quibusque Paulus semper orabat (Sanctus autem & Philemon est, tantam habens in se fidem & charitatem: vt non solum auditu ei, sed etiam opere nosceretur) & pro Philemone semper orasse Paulum, credibile est: quo scilicet fides & charitas quam habebat in Christo, & in omnes sanctos eius, per communicationem fidei & operationem agnitionis in omni bono, Christi misericordia seruaretur: Et de charitate quidem quam habebat in Christo Iesu, & in omnes sanctos eius, non difficilis interpretatio est, qua post Deum diligere iubemur & proximos. Nunc hoc quæritur, quomodo eandem fidem in Christo Iesu habere quis possit, & in sanctos eius: ἀπὸ κοινοῦ enim resonat charitatem, quam habes in Domino Iesu, & in omnes sanctos eius. Ad expositionem huius loci de Exodo sumamus exemplum: *Credidit populus Deo, & Moysi seruo eius:* Vna atque eadem credulitas in Moysen refertur & in Deum: vt populus qui credebat in Dominum, æque credidisse dicatur in seruum. Hoc autem non solum in Moyse, sed in omnibus sanctis eius est, vt quicunque credidit Deo, aliter eius fidem recipere non queat, nisi credat & in sanctos eius. Non est enim in Deum perfecta dilectio & fides, quæ in ministros eius odio & infidelitate tenuatur. Quod autem dico, tale est: Credit quispiam in conditorem Deum, non potest credere, nisi prius crediderit de sanctis eius vera esse quæ scripta sunt: Adam à Deo plasmatum: Euam ex costa illius & latere fabricatam: Enoch translatum: Noe naufrago solum orbe seruatum: Quod primus Abraham de terra sua & cognatione iussus exire, circumcisionem quam in signum futuræ prolis acceperat, posteris dereliquit: Quod Isaac oblatus, victima sit, & pro illo aries immolatus, coronatusque sentibus, passionem Domini deformarit: Quod Moyses & Aaron decem plagis Ægyptum afflixerint: Quod ad vocem Iesu filij Naue præcesque steterit sol in Gabaon, & luna in valle Ailon. Longum est diuersa Iudicum gesta percurrere, & totam Samson fabulam, ad veri solis (hoc quippe nomen eius sonat) trahere sacramentum. Ad Regum libros veniam, quando in tempore messis obsecrante Samuele, pluuiæ de cælo & flumina repente manarunt, & Dauid vnctus in regem est, & Nathan & Gad prophetauerunt mysteria, cum Elias igneo raptus est curru, & Eliseus spiritu duplici, mortuus mortuum suscitauit. Hæc & cætera quæ de sanctis scripta sunt, nisi quis vniuersa crediderit, in Deum sanctorum credere non valebit: nec adduci ad fidem veteris testamenti, nisi quæcunque de patriarchis & prophetis & alijs insignibus viris narrat historia, vera comprobarit: vt ex fide legis, ad fidem veniat euangelij: & iustitia Dei in eo reuelet ur ex fide in fidem: sicut scriptum est: *Iustus autem ex fide viuit.* Præcipitur & in alio loco: *Sancti estote, quoniam ego sanctus sum, dicit Dominus Deus vester.* Eadem sanctitas seruis debetur & domino: & sanctificans quippe & sanctificati ex vno omnes. Non putemus leuem Philemonis prædicationem, si eandem fidem habeat in sanctos, quam & in Deum. Qui credit Deum sanctum esse, vtique non errat. Quod si quis hominem qui sanctus non est, sanctum esse crediderit, & Dei eum iunxerit societati, Christum violat: cuius corporis omnes membra sumus. *Qui dicit*, inquit, *iustum iniustum, & iniustum iustum, abominabilis vterque*

2.Cor.13.d

Exod.19.b

Rom.1.b

Hab. 2.a
Leuit.19.a
Hebr.12.c

E

apud Deum est: similiter qui sanctum dicit esse non sanctum, & rursum non sanctum asserit sanctum, abominabilis apud Deum est. Omnes credentes (secundum Apostolum) Christi corpus efficiuntur. Qui in Christi corpore errat & labitur: asserens membrum eius vel sanctum esse, cum non sit: vel non sanctum esse, cum sanctum sit, vide quali crimine obnoxius fiat: *Væ* (ait Esaias) *qui dicunt dulce amarum, & amarum, dulce: ponentes tenebras lucem, & lucem tenebras.* Dulce puto esse sanctimoniam, amarum quod sanctimoniæ contrarium est: æque lux sanctimonia intelligi potest, tenebræ contrariæ sanctitati. Quis putas è nobis probandis numismatibus, callidus trapezita, non errabit in discretione sanctorum. Qui cum in Deum vel in sanctos eius æqualem charitatem habuerit & fidem, ipsius fidei communicationem debet habere non disparem: vt sicut credit & diligit, ita dilectionem suam & fidem opere consummat. Vnde ait: Euidens fiat in agnitione omnis boni: siue vt in Græco melius habetur, efficax. ἐνεργὴς enim proprie transferri potest, efficax siue operatrix: vt non solum fidem nobis & charitatem in Deum & in sanctos eius sufficere posse credamus: sed id quod credimus, opere compleatur. Potest autem accidere, vt quis habeat fidem, & eam opere consummet, verum simpliciter & nude, non habens agnitionem, nec scientiam eius, iuxta illud Apostoli: *Confiteor, zelum Dei habent, sed non secundum scientiam.* Sunt hodie plerique simplicium, qui faciunt opera iustitiæ, & non habent eorum quæ ipsi operantur scientiam. Vnde addidit: Vt communicatio fidei tuæ operatrix fiat in agnitione omnis boni. Quantis gradibus, quantisque saltibus, apostolicus in altiora sermo se tendit. Habet quispiam charitatem & fidem, in Deum, & in sanctos eius: sed forsitan non æquali eam in omnes lance communicet. Communicet forsitan in cunctos, sed opere non expleat: voluntate impleat aliquis & opere: sed gestorum suorum perfectam habere non potest notionem. Sit talis quoque qui & opus habeat & scientiam: sed non omnis agnitionem habet boni. Multa enim iuste, mansuete, studioseque perpetrans, impar est suis in aliqua parte virtutibus. At non talis Philemon? Habet quippe communicationem operatricis fidei & charitatis in agnitione omnis boni. Quæ cum in apostolis sit, non eam putemus ob id tantum esse perfectam, si in illis sit: sed in eo totam esse, quia Christi est: vt quidquid boni & in Philemone laudatur, & de apostolorum exemplo sumitur: inde bonum sit, quia de fronte Christi ducatur.

1. Cor. 6. d

Esaiæ 5. c

F

Rom. 10. a

a ¶ *Gaudium enim magnum habuimus & consolationem in charitate tua: quia viscera sanctorum requieuerunt per te frater.*] Plenius inculcat & edocet, quare dixerit: gratias ago Deo meo, semper memoriam tui faciens in orationibus meis. Dignum siquidem erat agere gratias Deo super charitate Philemonis: qui internũ cordis affectum, & profundos animi sanctorum recessus suscipiendo refecerat. Et hoc idioma apostolicum est, vt semper viscera vocet, volens plenam mentis ostendere charitatem. Vnde gaudens cum gaudentibus, & cum his requieuerant, refectum esse credens: habet lætitiam non trãsitoriam & leuem, & quæ fortuito possit accidere: sed magnam, & prout erat in Philemone charitas, eminentem: quam augebat consolatio super Philemonis charitate descendens, plena à parte misericordiarum, & Deo totius consolationis.

b ¶ *Propter quod multam fiduciam habens in Christo Iesu, imperandi tibi quod prodest propter,* &c.] Multis in Philemone laudibus ante præmissis: cum res talis sit, pro qua rogaturus est, quæ & præstanti sit vtilis & roganti, poterat Paulus magis imperare, quam petere. Et hoc ex fiducia ista veniebat, quod qui tanta ob Christum opera perpetrarat, vtique impar sui in cæteris esse non poterat. Sed vult magis petere quam iubere grandi petentis auctoritate proposita, per quam & Apostolus obsecrat, & senex & vinctus Iesu Christi. Totum autem pro quo rogat, illud est: Onesimus seruus Philemonis, fugam furto cumulans, quædam rei domesticæ compilarat: hic pergens ad Italiam, ne in proximo facilius posset apprehendi, pecuniam Domini per luxuriam prodegerat. Hoc ne quis putet temere, & vt libet, à nobis fictum, in sequentibus discat. Nũquam enim Paulus diceret: *Si quid nocuit tibi aut debet, hoc mihi imputa: Ego Paulus scripsi manu mea, ego reddam.* Nec sponsor rei fieret ablatæ, nisi esset id quod ablatum fuerat dissipatum. Hic igitur cum ob confessionem Christi, Paulus Romæ esset in carcere, credidit in Christum, & ab eo baptizatus, digna pœnitentia, maculas vitæ prioris abstersit, intantum vt is Apostolus conuersionis eius testis fieret: qui quõdam Petrum increpauerat, non recto pede in euangelij veritate gradientem. Quantum igitur ad peccatum & ad facinus pertinet, quõ Dominum læserat, veniam non meretur: quantum vero ad Apostoli testimonium, qui scit eum plene esse conuersum, grandi pondere premitur qui rogatur: vt qui è seruo fugitiuo atque raptore, minister Apostoli factus erat. (Quod autem aliud habebat Apostolus ministerium, nisi euangelij Christi Iesu?) iam non quasi à Domino, sed quasi à conseruo & coeuangelista, ignosceretur ei, qui seruus esset Christi, similiter & minister.

Galat. 2. c

G

H

c ¶ *Obsecro te de meo filio quem genui in vinculis Onesimo: qui tibi,* &c.] Volens impetrare quod postulat, iam non pro seruo Philemonis, sed pro filio suo se asserit deprecari, & illo filio quem genuerit in vinculis euangelij, hoc est, quæ pro Christi euangelio sustinebat: qui cum ante inutilis domino suo tantum fuerit (nec enim seruus fur atque fugitiuus alteri nocuit, nisi Domino suo) nunc econtrario vtilitatis compensatione, qua ipsi domino & Paulo vtilis est, cæterisque per Paulum, plus charitatis meretur, quam odij ante meruerat. Vnde ait: *Qui tibi aliquando inutilis fuit.* Tibi, inquit, soli non cæteris: nunc autem & mihi & tibi vtilis. Vtilis domino in eo, quia posset & Paulo seruire pro domino suo. Paulo vero in eo vtilis, quia illo in carcere in vinculisque detento, posset ei in euangelio ministrare. Simul autem admirandum de magnanimitate Apostoli, & in Christum mente feruentis. Tenetur in carcere, vinculis stringitur, squalore corporis, charorum separatione, pœnalibus tenebris coartatur, & non sentit iniuriam, non dolore cruciatur, nihil nouit aliud, nisi de Christi euangelio cogitare. Sciebat seruum, sciebat fugitiuum, sciebat aliquando raptorem ad Christi fidem esse conuersum, Grandis laboris est talem hominem in eo perseuerare quod cœpit. Iccirco filium suum & filium vinculorum, & ministrum euangelij in vinculis constituti, inculcat ac replicat: vt Philemon ille prudenter & dispensatorie tantum in præfatione laudatus, nõ auderet negare, ne suis laudibus videretur indignus. Quod autem ait: *Tu autem illum, id est, mea viscera suscipe*, hoc est, quod paulo ante dixi, viscera significare internum cordis affectum, & plenam ex animo voluntatem: cum totum quidquid in nobis est, suscipitur à rogato: Alias autem omnes liberi, viscera sunt parentum.

d ¶ *Sine consilio autem tuo nihil volui facere,* &c.] Hoc quod à plerisque quæritur, & sæpissime retractatur, quare Deus hominem faciens, non eum bonum rectumq; condiderit: de præsenti loco solu potest. Si enim Deus voluntarie, & non ex necessitate bonus est, debuit hominem faciens, ad suam imaginẽ & similitudinem facere, hoc est, vt ipse voluntarie, & non ex necessitate bonus esset. Qui autem asserunt ita eum debuisse fieri, vt malum recipere nõ posset, hoc dicunt: talis debuit fieri qui necessitate bonus esset, & non voluntate. Quod si talis fuisset effectus, qui bonum non voluntate sed necessitate perficeret, non esset Deo similis, qui ideo bonus est, quia vult, non quia cogitur. Ex quo manifestum est, rem eos inter se postulare contrariã. Nam ex eo quod dicunt, debuit homo Deo

similis

similis fieri: illud petunt, vt liberi fieret arbitrij, sicut Deus ipse est. Ex eo autem quod inferunt, talis debuit fieri, qui malum recipere non posset: dum necessitatem ei boni important, illud volunt, vt homo Deo similis non fieret. Potuit itaque & Apostolus Paulus absque voluntate Philemonis, Onesimum sibi in ministerium retinere. Sed si hoc sine voluntate Philemonis fecisset, bonum quidem erat, sed non voluntarium: Quod autem non erat voluntarium, alio genere arguebatur non esse bonum. Nihil quippe bonum dici potest, nisi quod vltroneum est. Ex quo Apostoli consideranda prudentia est: Qui iccirco fugitiuum seruum remittit ad dominum, vt prosit domino suo: qui prodesse non poterat, si domino teneretur absente. Superior ergo quæstio ita soluitur: potuit Deus hominem sine voluntate eius facere bonum. Porro si hoc fecisset, non erat bonum voluntarium, sed necessitatis: Quod autem necessitate bonum est, non est bonū, & alio genere malum arguitur. Igitur proprio arbitrio nos relinquens, magis ad suam imaginem & similitudinem fecit. Similem autem Deo esse, absolute bonum est.

sed voluntariū. Forsitan [a] enim ideo discessit ad horam àte, vt æternum illum reciperes. Iam non sicut seruum, sed plus seruo, fratrem charissimum, maxime mihi, quanto magis autem tibi & in carne & in domino. Si [b] ergo habes me sociū, suscipe illum sicut me. Si [c] autem aliquid nocuit tibi, aut debet, hoc mihi imputa. Ego [d] Paulus scripsi manu mea. Ego reddam, vt non dicam tibi, quia & ipsum te mihi debes, Ita [e] frater ego te fruar in Domino: Refice [f] viscera mea in Christo, Cōfidens [g] de obediētia tua scripsi tibi: sciens quoniam super id quod dico facies. Simul [h] autem & prepara mihi hospitiū. Spero

c ¶ *Si autem aliquid nocuit tibi, aut debet: hoc mihi imputa*, &c.] Imitator Domini sui & Christum in se loquentem habens, ea iuxta vires suas debet facere, quæ Christus. Si enim iste infirmitates nostras portauit, & plagas nostras doluit, iuste Apostolus pro Onesimo se opponit, & spondet quæ ille debebat. *Esaiæ 53. b*

Vt autem supra diximus, totum illud est, quod ablatum furto, & per luxuriam perditum, non poterat absolui: quod Philemon grandi pretio compensabat, dum pro seruo fugitiuo, & pecunia perdita, & fratrem charissimum, & fratrem reciperet æternum, & per eum sibi Apostolum faceret debitorem.

d ¶ *Ego Paulus scripsi manu mea: Ego reddam, vt non dicam tibi, quia & ipsum*, &c.] Quod dicit tale est: Quod Onesimus furto rapuit, ego me spondeo redditurum: cuius sponsionis, epistola hæc & manus testis est propria, quam non solito more dictaui, sed mea manu ipse conscripsi. Crede igitur mihi pro Onesimo pollicenti. Hoc autem dico quasi ad extraneum loquens. Cæterum si ad ius meum redeam, propter sermonem Christi, quem tibi euangelizaui, & Christianus effectus es: te ipsum mihi debes. Quod si tu meus es, & tua omnia mea sunt, Onesimus quoque qui tuus est, meus est. Poteram igitur eo vti vt meo: sed voluntati tuæ relinquo, vt mercedem habeas ignoscendo.

e ¶ *Ita frater*, &c.] Proprietatem Græcam Latinus sermo nō explicat. Quod enim ait ναὶ ἀδελφὲ: ναὶ quoddam quasi aduerbium blandientis est. Nos autem interpretantes, ita frater aquatius & dilutius nescio quid magis aliud quam id quod est scriptum sonamus. Sicut enim אנה ana illud Hebraicum (pro quo frequenter LXX. interpretes ὦδὴ transtulerunt) in lingua sua significat deprecantis affectum: vnde nonnunquam Symmachus pro ana δέομαι: hoc est, obsecro, transtulit: Ita & nos eandem in Græca lingua vim patimur, quam Græci sustinent in Hebræa. quod autem ait: *Ego te fruar in Domino*: aliud multo intelligitur quam putatur. Apostolus non fruitur nisi eo qui multas in se habet concinnentesque virtutes. Et totum quod Christus dicitur pro varietate causarum: sapientiam videlicet, iustitiam, continentiam, mansuetudinem, temperantiam, castitatem: has imprecatur Philemoni: vt cum his abundauerit, ipse eo perfruens impleatur. Et ne putes illam fruitionem dici qua nos sæpe nostri inter nos præsentia delectamur: addidit, in domino: vt ex eo quod Domini nomen adiunctum est, intelligeretur & alia esse fruitio: qua quis absque domino perfruatur.

f ¶ *Refice viscera mea in Christo*, &c.] Sicut ipse frui vult Philemone in Domino, ita viscera sua Onesimum (quem & superius eodem nomine appellauit) refici vult per Philemonē. Et ambigue dictum: vtrum viscera Pauli in Christo Onesimus sit: an viscera Pauli Onesimus per Philemonem in Christo reficienda sint. Si superius accipere volueris: recte Pauli in Christo viscera dicentur Onesimus: quē in vinculis Christo genuit. Si posterius: in Christo reficiendus est Onesimus à Philemone, dum eius in Christo sermonibus eruditur.

g ¶ *Confidens de obedientia tua scripsi tibi: sciens quoniam super id quod dico facies*, &c.] Qui præsumit de eo quem rogaturus est: ipsa quodammodo præsumptione præiudicat, ne ei negare liceat quod rogatur. Porro si scit ille qui postulat plusquam rogatum esse facturum: ideo minora petit, vt habeat rogatus voluntariam, & maiorem præstationē mercedem. Si autem Philemon hæc ad hominis præceptum facit: quanto magis faciet ob dilectionem Dei? Vnde merito Apostoli voce laudatur: quod mandata eius operepræuertat, & possit dicere: *Voluntaria oris mei complacent tibi domine*: plusque faciens quam præceptum est, vincat eos qui tantummodo imperata fecerūt, & iubētur dicere: *Serui inutiles sumus: quod debuimus facere, fecimus.* *Psal. 118.* *Luc. 17.* Virginitas quoque propterea maiori præmio coronatur: quia præceptum Domini non habet, & vltra imperata se tendit.

h ¶ *Simul autem & prepara mihi hospitium*, &c.] Non puto

tam

a ¶ *Forsitan enim ideo discessit ad horam àte*, &c.] Nonnunquā malum occasio fit bonorum, & hominum praua consilia, Deus vertit ad rectum. Quod dico manifestius exemplo fiet. Ioseph fratres, sui zeli stimulis incitati, Ismahelitis viginti aureis vendiderunt. Hoc initium & patri & fratribus & omni Ægypto bonorum omnium fuit. Denique ipse postea ad fratres: *Vos*, inquit, *cogitastis de me mala, & Deus cogitauit de me bona.* Simile quid & in Onesimo possumus intelligere, quod mala principia occasiones fuerint rei bonæ. Si enim dominum non fugisset, nunquam venisset Romam vbi erat Paulus vinctus in carcere. Si Paulum in vinculis non vidisset, non recepisset fidem in Christum. Si Christi non habuisset fidem: nunquam Pauli effectus filius, in opus euangelij mitteretur. Ex quo paulatim & per gradus suos, reciprocante sententia, ideo minister euangelij est factus Onesimus, quia fugit à domino. Pulchre autem addens, forsitan, sententiam temperauit. Occulta sunt quippe iudicia Dei, & temerarium est quasi de certo pronunciare quod dubium est. Forsitan, inquit, ideo discesserit, caute, timide, trepidanter, & non totum fixo gradu, vt si non posuisset forsitan, omnibus seruis fugiendum esset, vt apostolici fierent. Quod autem ad horam iunxit: horam pro tempore debemus accipere. Ad comparationem enim æternitatis, omne tempus breue est. Vt æternum illum reciperes. Nullus æternus dominus serui sui: potestas quippe eius & vtriusque conditio, morte finitur. Onesimus vero, qui ex fide Christi factus æternus est: æterno Philemoni, quia in Christum & ipse crediderat, spiritu libertatis accepto, iam nō seruus sed frater cœpit esse de seruo: frater charissimus, frater æternus, æterno & ipsi apostolo dominoque suo: cui Onesimum, vt carnis ante conditio, ita postea spiritus copulabat. Et tunc quidem quando erat ei subiectus in carne, non erat ei iunctus in domino: nunc autem ei, & in carne iunctus est, & in domino. Ex quo intelligimus seruum qui credidetit Christo, duplici domino suo lege constringi, vt ei & carnis necessitate iungatur ad tempus, & in æternum spiritu copuletur.

Gen 38. p Sept. 70. ἐίκοσι χρυσοῦν. *Gen 30. d*

b ¶ *Si ergo habes me socium, suscipe illum sicut me.*] Philemon Paulum socium habere cupiebat, & in Christum credens, tales vtique volebat habere profectus, vt Paulo similis fieret, & ei communicaret in vinculis. Consideremus ergo quantum hic laudetur Onesimus, quantum profecisse dicatur: cum ita recipiendus sit vt Apostolus, & sic eius dominus vt Pauli debeat desiderare consortium. Breuiter quod dicit tale est. Si me vis habere consortem, habero & Onesimum, quem ego consortem & filium meum & viscera mea habeo: quem si non susceperis, nec habere volueris, & ipse intelligis quod me habere non possis.

E tam diuitem fuisse Apostolum, & tantis sarcinis occupatum, vt præparato egeret hospitio, & non vna contentus cellula, breues corporis sui spacio ædes, amplissimas existimaret: Sed vt dum eum exspectat Philemon ad se esse venturum: magis faciat quod rogatus est. Si autem hoc non dispensatorie, sed verè quis existimat imperatum: vt sibi hospitium præpararet: Apostolo magis quam Paulo hospitium præparandum est. Venturus ad nouam ciuitatem, prædicaturus crucifixum, & inaudita dogmata delaturus, sciebat ad se plurimos concursuros, & necesse erat primum, vt domus in celebri esset vrbis loco, ad quam facile conueniretur: Deinde vt ab omni importunitate vacua. vt ampla, quæ plurimos caperet audientium ne proxima spectaculorum locis, ne turpi vicinia detestabilis: Act. 28 g postremo vt in plano potius esset sita, quam in cænaculo. Quâ ob causam eum existimo etiam Romæ in conducto mansisse biennium. Nec parua, vt reor erat mansio, ad quam Iudæorum turbæ quotidie confluebant.

Spero[a] enim per orationes vestras donari me vobis. Salutat[b] te Epaphras concaptiuus meus in Christo Iesu: Marcus, Aristarchus, Demas, Lucas, cooperatores mei. Gratia[c] Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro.

a ¶ *Spero enim per orationes vestras donari me vobis*, &c.] Filium patri Deus rogatus indulget, & frater sæpe fratris oratione seruatur. Apostolus autem totius ecclesiæ precibus conceditur, ob eorum qui eum audituri sunt vtilitatem. Et hoc donum, non tam in eum dicitur esse qui differtur à martyrio ad martyrium præparatus: quam in eos ad quos Apostolus mittitur. 2. Cor. 11. c Quod autem crebro Paulus in carcere fuerit, & de vinculis liberatus sit, ipse in alio loco dicit: *In carceribus frequenter*: de quibus nonnumquam Domini auxilio, crebro ipsis persecutoribus nihil dignum in eo morte inuenientibus, dimittebatur. Nec dum enim super nomine Christiano senatusconsulta præcesserant, nec dum Christianum sanguinem Neronis gladius dedicarat. Sed pro nouitate prædicationis, siue à Iudæis inuidentibus, siue ab his quæ sua videbant idola destrui, ad furorem populis concitatis, missi in carcerem, rursum impetu & furore depositi laxabantur. Et hoc ita esse vt F dicimus, Apostolorum Acta testantur, in quibus & Felix loquitur ad Agrippam, potuisse dimitti Paulum, si non appellasset Cæsarem. Et quia nullam inuenerit causam præter quæstiones quasdam de religione propria, & de quodam Iesu quem Paulus viuere prædicabat. Act. 25. d Ex quo animaduertimus, & à cæteris iudicibus similiter eos potuisse dimitti, id agente domino, vt toto orbe noua prædicatio disseminaretur.

b ¶ *Salutat te Epaphras concaptiuus meus in Christo Iesu*: *Marcus, Aristarchus, Demas, Lucas, cooperatores mei.*] Id quod in principio dicebamus, quoniam ad Colossenses epistola eodem in tempore, & per eundem esset scripta baiulum litterarum, quo ad Philemonem quoque scriptum est, etiam eorum, qui salutantes inducuntur, nomina docent. Nam & in ipsa ita scribitur: *Salutat vos Aristarchus concaptiuus meus, & Marcus consobrinus Barnabæ, & Epaphras qui est ex vobis seruus Christi.* Et paulo inferius: *Salutat vos Lucas medicus charissimus, & Demas*: & dicite *Archippo: vide ministerium quod accepisti in Domino, vt illud impleas, & memores estote vinculorum meorum.* Si autem ex eo aliquis non putat pariter scriptas, quod ad Colossenses pauca sint nomina quæ hic non ferantur ascripta, sciat non omnes omnibus aut amicos esse aut notos, & aliud esse priuatam ad vnum hominem, aliud publicam ad vniuersam ecclesiam epistolam fieri. *Salutat te*, inquit, *Epaphras concaptiuus meus in Christo Iesu.* Quis sit Epaphras concaptiuus Pauli, talem fabulam accepimus. Aiunt parentes Apostoli Pauli de Cysali regione fuisse Iudææ, & eos, cum tota prouincia Romana vastaretur manu, & dispergerentur in orbem Iudæi, in Tarsum vrbē Ciliciæ fuisse translatos, parentum conditionem adolescentulum Paulū secutum: Et sic posse stare illud quod de se ipse testatur: 2. Cor. 11. c *Hebræi sunt, & ego: Israelitæ sunt, & ego: semen Abrahæ sunt, & ego.* Et rursum alibi. *Hebræus ex Hebræis*, & cætera quæ illum Iudæum magis indicant quam Tarsensem. Quod si ita est, possumus & Epaphram illo tempore captum suspicari, quo captus est Paulus, & cum parentibus suis in Colossis vrbe Asiæ collocatum, Christi postea recepisse sermonem. Vnde ad Colossenses vt supra diximus scribitur: Salutat vos Epaphras, qui est ex vobis, seruus Christi, semper solicitus pro vobis in orationibus. Hoc si se ita habeat, & Aristarchus qui concaptiuus eius in eadem epistola dicitur ad eandem intelligentiam deducetur: nisi forte reconditum aliquid & sacratum, vt quidam putant, in verbo captiuitatis ostenditur: quod capti pariter & vincti, in vallem hanc adducti sint lacrymarum. Quod si neutrum recipitur, ex eo quod hic additum est, in Christo Iesu, possumus suspicari eadem eum Romæ pro Christo vincula sustinuisse, quæ Paulum: & vt vinctum Christi, ita captiuum quoque eius potuisse dici. Aut certe ita, quod nobilis & ipse sit in Apostolis, vt Andronicus & Iulia, de quibus ad Romanos scribitur: *Salutate Andronicum & Iuliam, cognatos & concaptiuos meos: qui sunt nobiles in Apostolis, qui & ante me fuerunt in Christo Iesu.* Hæc de Epaphra. Cæterum cooperatores euangelij & vinculorum suorum, cum ad Philemonem epistolam scriberet, Marcum ponit, quem puto euangelij conditorem, & Aristarchum, cuius supra fecimus mentionem, & Demam, de quo in alio loco quæritur: Demas me dereliquit, diligens præsens sæculum, & abijt Thessalonicam. Et Lucam medicum, qui euangelium & Actus Apostolorum ecclesijs derelinquens: quomodo Apostoli de piscatoribus piscium, piscatores hominum facti sunt: ita de medico corporum, in medicum est versus animarum, de quo & in alio loco: *Misi*, inquit, *cum illo fratrem: cuius laus est in euangelio per omnes ecclesias*: cuius liber quotiescunque legitur in ecclesijs, totiens eius medicina non cessat.

G Philip. 3. a

Rom. 10

2. Tim. 4. d

2. Cor. 8. i H

c ¶ *Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro.*] Sicut à meliore parte hominis capite, numeratur populus Israel, dicente scriptura: secundum capita eorum: ita in toto quidem homine & in omni parte sanctorum, gratia est Domini nostri Iesu Christi. Sed à maiori & meliori parte, id est, spiritu, per synecdochen, de toto homine dicitur. *Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro.* Cum autem in spiritu gratia fuerit: totum facit hominem spiritualem: vt & caro spiritui seruiat, & anima nō vincatur à carne, & redacta simul in substantiam spiritualem adhæreant Domino: quia qui adhæret Domino, vnus spiritus est. 2. Cor. 6. d Interpretatur autem secundum Hebræos Paulus admirabilis. Timotheus, benēficus, Philemon, mire donatus, siue os panis, ab ore, non ab osse. Appia, continens aut libertas. Archippus, longitudo operis. Epaphras, frugifer, & videns siue succrescens. Marcus, sublimis mandato, Aristarchus, mons operis amplioris. Demas, silens. Lucas, ipse consurgens. Quæ nomina, si iuxta interpretationem suam volueritis intelligere, non est difficile, admirabilem atque beneficum præcipue ad eum scribere, cui vniuersa concessa sint vitia, & os eius pateat ad cælestem panem. Deinde ad continentem & liberam & ad longitudinem operis: quod nunquam à sancto labore desistat. Scribere autem pro eo, qui respondeat testimonio suo: nec non ei cui specialiter epistola dedicatur, salutari ab vbertate crescente: Et eum qui factus sit per mandata sublimior: illoque qui per maiora opera in montem vsque succreuerit: ab eo quoque qui posuit custodiam ori suo, & ostium munitum labijs suis: qui iccirco forsitan siluit: quia ad modicum Apostolum dereliquerat: Et ad extremum ab eo qui per se ipse consurgens quotidie augeatur, processusque habeat: dum eius euangelio orbis impletur, & totiens crescit, quotiens auditus & lectus ædificat.

Num. 1. a Sec. 7. p.

Psal. 140.

Commentariorum Hieronymi in epistolam ad Philemonem, finis.

DIDYMI ALEXANDRINI DE SPIRITV SANCTO LIBRI TRES,

ERVDITISSIMI PARITER ET SANCTISSIMI, A D. HIERONYMO LATINITATE DONATI: ET A MARIANO VICTORIO REATINO SVBLATIS MANVSCRIPTORum Græcorum, Latinorumque Codicum ope, aliquibus mendis, & Sacræ scripturæ testimonijs margini appositis, restituti.

DIVI HIERONYMI AD PAVLINIANVM FRATREM IN LIBRVM DIDYMI DE SPIRITV SANCTO PRÆFATIO.

CVM in Babylone versarer, & purpuratæ meretricis essem colonus, & iure Quiritum viuerem, volui garrire aliquid de Spiritu sancto, & cœptũ opusculum, eiusdem vrbis pontifici dedicare: Et ecce olla illa, quæ in Hieremia post baculum cernitur à facie Aquilonis, cœpit ardere: & Pharisæorum conclamauit senatus, & nullus scriba vel fictus, sed omnis, quasi indicto sibi prælio doctrinarum, aduersum me imperitiæ factio coniurauit. Ilico ego velut postliminio Hierosolymam sum reuersus, & post Romuli casam, & ludorũ lupercalia, diuersoriũ Mariæ, & Saluatoris speluncam aspexi. Itaque mi Pauliniane frater, quia supradictus pontifex Damasus, qui me ad hoc opus primus impulerat, iam dormit in Christo: tam tuo quàm venerabilium mihi ancillarum Christi, Paulæ & Eustochij nunc adiutus oratu, canticum, quod cantare non potui in terra aliena, hic à vobis in Iudæa prouocatus immurmuro, angustiorem multo locũ existimans, qui Saluatorem mundi, quàm qui fratris gessuit parricidam. Et auctorem titulo fatear: malui alieni operis interpres existere, quàm (vt quidam faciunt) informis cornicula alienis me coloribus adornare. Legi dudum cuiusdam libellos de Spiritu sancto, & iuxta Comici sententiam, ex Græcis bona, Latina vidi non bona. Nihil ibi dialecticum, nihil virile, atque districtum, quod lectorem vel ingratis in assensum trahat: sed totum flaccidum, molle, nitidum, atque formosum, & exquisitis hincinde odoribus pigmentatum. Didymus verò meus oculum habens sponsæ de Cantico canticorum, & illa lumina, quæ in candentes segetes sublimari Iesus præcepit, procul altius intuetur, & antiquum nobis morem reddidit, vt videns vocetur propheta. Certè qui hunc legerit, Latinorum furta cognoscet, & contemnet riuulos, cum cœperit haurire de fontibus. Imperitus sermone est, sed non scientia, apostolicum virum ex ipso sermone exprimens tam sensuum nomine, quàm simplicitate verborum.

Hier. 1. c

Cant. 4. c
Ioan. 4. c

DIDYMI DE SPIRITV SANCTO LIBER PRIMVS, DIVO HIERONYMO INTERPRETE.

OMNIBVS quidem, quæ diuina sunt, cum reuerentia & vehementi cura oportet intendere, maximè autem his quę de Spiritus sancti diuinitate dicuntur, præsertim cum blasphemia in eum sine venia sit: ita vt blasphemantis pœna tendatur non solum in omne præsens sæculum, sed etiam in futurum. Ait quippè Saluator, blasphemanti in Spiritum sanctum nõ esse remissionem *neque in isto sæculo, neque in futuro.* Vnde magis ac magis oportet intẽdere, quæ scripturarum de eo relatio sit: ne in aliquem saltem per ignorantiam blasphemiæ error obrepat. Expedierat quidẽ fideli & timido moderanti vires suas, magnitudinem præsentis quæstionis silentio præterire, & rem plenam periculo, non in suum discrimen attrahere. Verùm quoniam quidã temeritate potius quã recta via etiam in superna eriguntur, & hæc de Spiritu sancto iactitant, quæ neq; in scripturis lecta, neq; à quoquam Ecclesiasticorum veterum vsurpata sunt, compulsi sumus celeberrimæ exhortationi fratrum cedere: quæque sit nostra de eo opinio, etiam scripturarũ testimonijs comprobare: ne imperitia tanti dogmatis, hi qui contraria opponunt, decipiant eos qui sine discussione solicita, in aduersariorum sententiam statim pertrahuntur. Appellatiõ Spiritus sancti, & ea quæ monstratur ex ipsa appellatione substantia, penitus ab his ignoratur, qui extra Sacram scripturam philosophãtur. Solummodo enim in nostratibus literis, & notio eius, & vocabulum refertur, tam in nouis, quã in veteribus. Veteris quippè testamenti homo Dauid, particeps eius effectus, orabat vt in se permaneret, dicens: *Spiritum tuum sanctũ ne auferas à me.* Et Danieli adhuc puero suscitasse dicitur Deus Spiritum sanctum, quasi iam habitantem in eo. Nec non etiã in nouo testamento, hi viri, qui Deo placuisse referuntur, Spiritu sancto pleni sunt. Ioannes quippè adhuc in matris vtero sanctificatus exultat. Et Iesus à mortuis resurgens, cùm insufflasset in faciẽ discipulorũ, ait: *Accipite Spiritum sanctũ.* Plena sunt volumina diuinarum scripturarũ his sermonibus, quorum congeriẽ in præsenti opere digerere supersedi: quia difficile non est ex his, quæ assumpsimus, vnumquemq; lectorẽ sibi similia reperire. Nemo autẽ suspicetur alium Spiritum sanctũ fuisse in sanctis viris ante aduentũ Domini, & alium in Apostolis cæterisq; discipulis, & quasi nomina indifferẽtibus esse substantijs. Possumus quidẽ testimonia de diuinis litteris exhibere: quia idẽ spiritus & in Apostolis & in Prophetis fuerit. Paulus in epistola, quam ad Hebræos scribit, de psalmorũ volumine testimonium proferens, ab Spiritu sancto id dictum esse cõmemorat. Et sicut dicit hic Spiritus sanctus: *Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra,* &c. In fine quoq; Actuum Apostolorũ cum Iudæis disputans, ait: *Sicut Spiritus sanctus locutus est per Esaiam Prophetam ad patres nostros, dicens: Auditione audietis, & non intelligetis.* Neq; enim Paulus alium habẽs spiritum sanctum, hæc de eo scripsit, qui in prophetis ante aduentum Domini alius fuit: sed de eo cuius & ipse particeps fuit, & omnes qui in fide consummatæ virtutis ferebantur. Vnde & cum articulo eius meminit, quasi solitarium, & vnum esse contestans: vbi dicit non simpliciter πνεῦμα ἅγιον: hoc est, Spiritus sanctus: sed cum additamento articuli τὸ πνεῦμα ἅγιον: hoc est, hic Spiritus sanctus. Et Esaiam prophetasse cõmemorat cum articulata voce λέγει τὸ πνεῦμα ἅγιον: id est, per hunc Spiritum sanctum, & non simpliciter πνεῦμα ἅγιον. Petrus quoque in eo sermone, quo præsentibus persuadebat: *Oportuerat,* inquit, *impleri scripturam, quam locutus est Spiritus sanctus* (id est τὸ πνεῦμα ἅγιον)

F

Matt. 12. c

Psal. 150. b

Dan. 13. c

H

Luc. 1. c

Ioan. 20. f

Hebr. 3. b

Psal. 95.

Act. 28. f

Esaiæ 6. c

Act. 1. c

A

ἅγιον) *per os Dauid de Iuda*, ostendens & ipse eundem spiritum, & in Prophetis & in Apostolis operatum. Plenius de hoc in consequentibus tractabimus: cum dicere cœperimus, non solum Dominum verbũ factum esse ad prophetas, sed & Spiritum sanctũ: quia & inseparabiliter possidetur, cũ vnigenito filio Dei. Ipsa vox Spiritus sancti, non est vacua appellatio: sed subiacentis essentiæ demonstratrix: patri filioque socia, & à creaturis penitus aliena. Cùm enim creaturæ in visibilia & inuisibilia: id est, in corporalia & in incorporalia partiantur: nec de corporalibus substantijs est Spiritus sanctus, animæ & sensus habitator, sermonis & sapiẽtiæ & sciẽtiæ effector: nec de inuisibilibus creaturis. Hęc quippè omnia, sapientiæ, & cæterarum virtutũ, & sanctificationis capacia sunt. Ista verò substãtia, de qua nunc sermo est, sapiẽtiæ & scientiæ & sanctificationis effęctrix est. Neque enim inueniri potest aliqua in spiritu sancto fortitudo, aut operatio sanctificationis, virtutisque, quã ab extraneo quodam sustineat: quia istiusmodi natura mutabilis est. Porrò spiritus sanctus, confessione omnium immutabilis est sanctificator, sciẽtiæ diuinæ, & vniuersorum attributor bonorum: & vt breuius dicam, ipse subsistens in his bonis, quæ à Domino largiuntur. Nam eundem euangelij locum Matthæus Lucasque describens: alter ex his ait: Quanto magis pater cælestis dabit bona petentibus se? Alter verò: Quanto magis pater vester cælestis dabit spiritum suum sanctum petentibus se? Ex quibus apparet spiritum sanctum plenitudinem esse donorum Dei, & ea quæ diuinitus administrantur, non absque eo subsistere: quia omnes vtilitates, quæ ex donorum Dei gratia suscipiuntur, ex isto fonte demanant. Quod autem substantialiter bonum est, non potest extraneæ capax esse bonitatis: cum ipsum tribuat cæteris bonitatem. Igitur manifestum est, non à corporalibus tantùm: sed & ab incorporalibus creaturis extraneum esse spiritum sanctum: quia cæteræ substantiæ hanc substantiam sanctificationis accipiunt: iste verò non tantùm est capax sanctificationis alienæ, sed insuper attributor est, & creator. Denique qui communione eius fruuntur, participes dicuntur spiritus sancti, sanctificati vtiq; ab eo. Perspicuè enim scriptum est, quòd spiritui gratiæ, in quo sanctificatus est, contumeliam faciens, graui punietur peccato. Si autem sanctificatus est per communionem spiritus sancti: ostenditur quòd ipse particeps eius fuerit, & largitor sanctificationis spiritus sanctus. Apostolus quoque ad Corinthios scribens, & enumerans eos qui regnum cælorum sunt consecuturi, addit dicens: *Et hæc quidem fuistis: sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis in nomine Iesu Christi, & in spiritu Dei nostri.* Spiritum Dei non alium asserens esse quàm spiritum sanctum. Etenim in consequentibus idem approbat, dicens: *Nemo in spiritu Dei loquens, dicit anathema Iesu: & nemo dicit Dominum Iesum, nisi in spiritu sancto:* spiritum Dei, spiritum sanctum esse confirmans. Si igitur sanctificator est: non mutabilis, sed immutabilis substantiæ ostenditur. Immutabilem autem substantiam Dei tantùm, & vnigeniti filij eius, manifestissimè tradunt diuina eloquia: conuertibilem & mutabilem omnem creaturarum substantiam prædicantia. Ergo quoniam substantia spiritus sancti non conuertibilis, sed inconuertibilis demonstrata est: non erit creaturæ ὁμοούσιος.

Matt. 7 b
Luc. 11. b
Sec. Græ

B

Hebr 10 f

1 Cor. 6 c

1 Cor. 12. a

Esset quippè & creatura immutabilis, si cum patre poneretur & filio, eandem habens inconuertibilitatem. Omne enim quod alieni boni capax est, ab hàc substantia separatur. Tales aũt sunt cunctæ creaturę: Deus verò cum bonus sit, fons & principum bonorum est: Facit igitur eos bonos, quibus se impertit, bonus ipse non factus ab alio, sed subsistens: ideo capabilis, non capax. Vnigenitus quoque filius, eius sapientia & sanctificatio, non fit sapiens, sed sapientes facit: & non sanctificatur, sed sanctificat. Vnde & ipse capabilis est, & non capax. Cùm igitur inuisibilis creatura, quam rationabilem & incorporalem substantiam vocari consuetudinis est, non sit capãbilis, sed capax (si enim capabilis esset, nullius boni capax esset, per se simplex ipsa subsistens,) & alterius boni receptatrix, participatione habeat bonum: & non de his quæ habentur ab alijs, sed de his quæ habent alia intelligatur (patre & filio habitis magis quàm habẽtibus: creatura verò habente, & non habita) de spiritu quoque sancto retractemus: Et si quidem ipse quoque participatione alterius sanctimoniæ sanctus est, connumeretur cæteris creaturis. Si verò sanctos facit capaces sui, cum patre ponatur & filio. Quod autem ab alijs capiatur spiritus sanctus, & non alia capiat: & nunc & in sectarum volumine, prout potuimus, expressimus: & ex omni scriptura sermonem nostrum affirmare facilè est. Beatus quoq; Apostol. ad Ephesios scribẽs, ait: *In quo & credentes signati estis spiritu promissionis sancto, qui est pignus hæreditatis nostræ.* Si enim signantur quidam spiritu sancto, formã & speciem eius assumentes: ex his est spiritus sanctus, quæ habentur & non habent, habentibus illum signaculo eius impressis. Ad eosdem quoque idem scribens: *Nolite*, inquit, *contristari spiritum sanctum, in quo signati estis:* signatos esse contestans eos qui susceperant communionem spiritus sancti. Quomodo enim disciplinæ & virtutis assumptor, signaculum & figuram (vt ita dicam) in suum sensum recipit eius scientiæ, quam assumpsit: sic & is qui spiritus sancti particeps efficitur, per communionem eius fit spiritualis pariter & sanctus. Ipse spiritus sanctus, si vnus de creaturis esset: saltem circumscriptam haberet substantiam, sicut vniuersa quæ facta sunt. Nam & si non circumscribantur loco & finibus, inuisibiles creaturæ: tamen proprietate substantiæ finiuntur. Spiritus autem sanctus, cum in pluribus sit, non habet substantiam circumscriptam. Mittens quippè Iesus prædicatores doctrinæ suæ, repleuit eos spiritu, & insufflans in faciem eorum: *Accipite*, inquit, *spiritum sanctum: & euntes, docete omnes gentes:* quasi omnes cunctis gentibus mitteret. Neque enim omnes Apostoli, ad omnes gentes pariter sunt profecti: sed quidam in Asiam, quidam in Scythiam, & alij in alias dispersi nationes: secundum dispensationem illius, quem secum habebant, spiritus sancti: quomodo & Dominũ dicentem: Vobiscũ sum omnibus diebus vsq; ad consummationem sæculi. His & illud congruit: *Accipietis virtutem superuenientis spiritus sancti in vos, & eritis testes mihi in Hierusalem, & in omni Iudæa & Samaria, & vsque ad extremum terræ.* Si ergo hi in extremis finibus terræ ob testimonium Domini constituti, distabant inter se longissimis spacijs: aderat autem eis inhabitator spiritus sanctus, incircũscriptam habens substantiã; dẽmõstratur angelica virtus ab hoc prorsus aliena. Angelus quippè qui aderat (verbi gratia,

C

Ephes. 1

D

Ephes. 4

Ioan. 20

Matt. 28 c

Act. 1. b

Aposto-

Apostolo in Asia oranti) non poterat simul eodem tẽpore adesse alijs in cæteris partibus mundi constituris. Spiritus aũt sanctus non solũ seiunctis à se hominibus præsto est, sed & singulis quibusq; angelis, principatibus, thronis, dominationibus inhabitator assistit: & vt homines sanctificãs, alterius quàm sunt homines est naturæ: sic & alias creaturas sanctificans, alius ab earum est substantia: quoniam omnis creatura non ex sua substantia, sed ex cõmunione alterius sanctitatis, sancta perficitur. Dicti sunt quidem sancti angeli, in Euangelio Saluatore dicente, venturum esse filiũ hominis in maiestate sua, & patris, & sanctorum angelorũ. Et Cornelius in Actibus Apostolorum à sancto angelo scribitur accepisse responsum, vt Petrum ad se Christi discipulũ vocaret. Verùm sancti sũt angeli participatione spiritus sancti, & inhabitatione vnigeniti filij Dei, qui sanctitas est, & communicatio patris. De quo Saluator ait: *Pater sancte.* Si igitur angeli non ex propria substantia sancti sunt, sed ex participatione sanctæ trinitatis: alia angelorum ostenditur à trinitate esse substantia. Vt enim pater sanctificans, alius est ab his qui sanctificantur: & filius est alius ab his quos efficit sanctos: ita & spiritus sanctus alterius est substantiæ ab his quos sui largitione sanctificat. Si verò hæretici proposuerint, ex natura cõditionis suæ angelos sanctos esse: consequenter coguntur dicere ὁμοουσίους esse trinitati, & inconuertibiliter eos iuxta substantiã sanctos esse. Si autem hoc refugientes, dixerint vnius quidem naturæ esse cum cæteris creaturis: non tamen eandem habere sanctitatem, quam homines habent: necessariò deducentur, vt dicant multo melioris hominis esse substantiæ: cum hi per communionem trinitatis habeant sanctitatem: & angeli propria natura sancti ab ea sint alieni. Sed vota sunt hominum perfectorum, & ad consummationem sanctitatis venientium, æquales angelis fieri. Angeli quippè hominibus, & non homines angelis auxilium tribuunt: ministrantes eis salutem, & annunciantes eis largiora Dei beneficia. Ex quo liquidò ostenditur, honorabiliores & multo meliores esse angelos hominibus, per germaniorem, vt ita dicam, & pleniorem trinitatis assumptionem. Quapropter cum alius sit spiritus sanctus ab his quæ ipse sanctificat: non est vnius naturæ cũ cæteris creaturis, quæ eum recipiũt. Si autem alterius est naturæ à creaturis, & in propria subsistit essentia: increatus & ineffectus ostenditur. Multæ scripturæ sunt, quæ sine ambiguitate conuincant, alterius eum à cunctis conditionibus esse naturæ Quidam etiam spiritu sancto pleni esse dicuntur: nemo autem siue in scripturis, siue in consuetudine plenus creatura dicitur. Neque enim aut scriptura sibi hoc vendicat, aut sermo communis: vt dicas plenum esse quempiam angelo, throno, dominatione: soli quippè diuinæ naturæ hic conuenit sermo: dicimus autem virtutis & disciplinæ quosdam esse plenos: vt illud: *Repletus est spiritu sancto*: non aliud significantes quàm plenos esse consummatæ atq; perfectæ virtutis. Scriptum est de Ioanne: *Et spiritu sancto implebitur adhuc ex vtero matris suæ.* Et iterum: *Repleta est spiritu sancto Elizabeth.* Et post alia. *Et spiritu sancto repletus est Zacharias pater eius.* Haud dubium, quin & Ioannes prophetauit. Necnon in Actibus Apostolorum de multis credentibus qui in vnum conuenerant refertur: Repleti sunt spiritu sancto. Cùm autem participabilis sit spiritus sanctus, ad similitudinem sapientiæ ac disciplinæ, non in cassis nominibus scientiæ substantiam possidet: sed per naturam sanctificantem, & implentẽ bonis vniuersa bonus ipse subsistit: iuxta quam & repleti quidem spiritu sancto esse dicuntur, vt in Actibus Apostolorum scriptum est: *Et repleti sunt omnes spiritu sancto: & loquebantur verbũ Dei cum fiducia.* Quomodo enim qui aliqua disciplina plen⁹ est, quia perfectè eam habet, eruditè & subtiliter potest de ea proferre sermonem: sic qui spiritũ S. consummatè acceperint, ita vt impleãtur eo, cum fiducia verbũ Dei loquuntur: quia præsens spiritus S. dignã Deo vocem ministrat. Hinc quidã cum supercilio ait: hæc dicit spiritus S. Et Apostolus: *Sed implemini*, inquit, *spiritu S.* Et in multis locis Actuum Apostolorũ, pleni fuisse spiritu sancto discipuli Domini scribuntur. *Considerate ergo fratres viros ex vobis testimonium habentes septem, plenos spiritu sancto & sapientia.* Et de Stephano: *Cùm autem plenus esset spiritu sancto, intuens in cælum, vidit gloriam Dei, & Iesum stantem à dextris Dei.* Et de electionis vase dicitur. *Saulus autem, qui & Paulus plenus spiritu sancto, intuens in eum, ait.* Et in commune de vniuersis credentibus annotatur. *Discipuli quoque replebantur gaudio, & spiritu sancto.* Angeli autem præsentia, siue alicuius alterius excellentis naturæ, quæ facta est, non implet mentem atq; sensum: quia & ipsa aliunde completur. Quomodo enim ex plenitudine quis accipiens Saluatoris, plenus efficitur sapientia, & virtute, & iustitia, & sermone Dei: sic qui spiritu sancto plenus est, statim vniuersis donationibus Dei repletur, sapientia, scientia, fide, cęterisque virtutibus. Qui igitur implet vniuersas creaturas (quæ tamen possunt virtutem & sapientiam capere) non est ex his quæ ipse complet. Ex quo colligitur alterius eum esse substantiæ, quàm sunt omnes creaturæ. Diximus & alibi: quia superintelligatur in sancti spiritus substantia etiam plenitudo munerum diuinorum. Deniq; impossibile est gratiam Dei sortiri quempiam, cũ non habeat spiritum sanctum: in quo approbamus cuncta Dei dona consistere. Quod verò is qui habeat eum, sermonem quoq; sapientiæ, & reliqua bona perfectè consecutus sit, & nunc manifeste sermo demonstrat, & paulò antè diximus substantiã bonorũ Dei spiritum sanctũ esse, cum posuimus exemplũ: *Dabit pater spiritum sanctum petentibus se, & dabit pater bona petentibus se.* Nec existimare debemus spiritum sanctũ secundùm substantias esse diuisum, quia multitudo bonorũ dicatur. Impassibilis enim, & indiuisibilis, atq; immutabilis est: sed iuxta differentes efficientias & intellectus, multis bonorum vocabulis nũcupatur: quia participes suos non iuxta vnam eandemq; virtutem communione sui donet, quippè cum ad vtilitatem vniuscuiusq; aptus sit, & repleat bonis eos, quibus iudicat se adesse debere. Deniq; Stephanus primus ille testis veritatis, & dignus suo nomine, plenus sapiẽtia & spiritu sancto dictus est, sapientia consequenter superintellecta, commorante in eo spiritu sancto, sicut loquitur scriptura: *Et elegerunt Stephanum plenum fide Spiritu sancto Apostoli.* Et: *Stephanus autem plenus gratia & virtute faciebat prodigia & signa magna in populo.* Et adhuc de eodem: *Et non valebant resistere sapientiæ & spiritui qui loquebatur in illo.* Plenius enim spiritu sancto vir beatus, & fidei effectus est particeps, quę ex spiritu S. venit, iuxta illud: Alij autem fides in eodem spiritu. Et gratiam atq; virtutem, iuxta eundem

A

spiritum habens, signa & prodigia magna faciebat in populo. Necnon & illis donationibus secundum eundem spiritum affluebat, quæ vocantur curationum gratiæ, atque virtutes. Et hæc enim in enumeratione donorum Dei, in spiritu & secundum spiritum, in prima Apostoli Pauli epistola ad Corinthios collocantur. Intantum autem Stephanus diuina gratia abundabat: vt nemo contradicentium, & eorum qui aduersus eum disputabant, valerent resistere sapientiæ, & spiritui qui loquebatur in illo. Erat quippè è spiritu sancto sapiēs. Vnde & ad discipulos suos Iesus perspicuè proclamat: Cùm introducti fueritis ad principatus, & potestates, & cōsilia, & synagogas, nolite esse soliciti quid vos oporteat dicere: aut quid loquamini in illo tēpore. Dabūtur enim vobis à spiritu sancto sermones sapientiæ, quibus non queant contradicere, ne hi quidē qui vehemēter in disputationibus callent. Sed ponamus ipsum testimonium, quod ita contexitur: *Cùm autem introduxerint vos in synagogas ad principatus & potestates, nolite soliciti esse quo modo, aut quid respondeatis. Spiritus enim sanctus docebit vos in eadē hora, quæ oporteat dicere.* Et in alio Euangelio: *Ponite ergo in cordibus vestris non præmeditari quemadmodum respondeatis: Ego quippe dabo vobis os & sapientiam, cui non valeant contradicere, aut respondere.* Spiritu verò sancto tribuente Apostolis verba aduersus eos qui Euangelio contraibant, dilucide ostenditur in substantia eius superintelligi sapientiæ & scientiæ sermonem. Quomodo autem Saluator in illa hora os & sapientiam discipulis largiatur, quibus contradicere non queant, ne hi quidem qui apud homines eloquentissimi putantur, nō est huius temporis differere: quia nunc proposuimus ostendere superintelligi semper in spiritu sancto dona virtutū, ita vt is qui eum habet, donationibus Dei plenus habeatur. Vnde & in Esaia ipse Deus cuidam dicit: *Ponam spiritum meum super semen tuum, & benedictiones meas super filios tuos.* Nunquam enim accipit quisquam spirituales benedictiones Dei, nisi præcesserit spiritus sanctus. Qui enim acceperit spiritum sanctum, consequenter habebit benedictiones, id est, sapientiam, & intellectum, & cætera, de quibus ita scribit Apostolus: *Propter hoc & nos, ex quo die audiuimus, non cessamus orantes pro vobis, & deprecantes vt impleamini cognitione voluntatis eius in omni sapientia, & intelligentia spirituali, ambulantes dignè Deo.* Eos enim qui dignè sibi per opera, & sermones, & prudentiam incedunt, impleri ait voluntate Dei, ponentis super eos spiritum sanctum: vt impleantur sapientia & intellectu, & reliquis spiritualibus bonis. Sapientia autem & intellectus, quæ in spiritu sancto sunt, à Deo dantur. *Dominus*, inquit, *dabit sapientiam: & à facie eius sapientia & intellectus procedit:* cum ea sapientia, quæ ab hominibus venit, non sit spiritualis, sed carnea & humana. De hac itaq; Apostolus scribit: *Non in sapientia carnali, sed in gratia Dei conuersati sumus in mundo:* carnalem sapientiam dicens, quę in rebus corporeis ex humano subsistit cogitatu. Porrò spiritualis sapientia & intellectualis, circa inuisibilia & intellectualia se tenens, per operationem spiritus sancti capientibus se, sui præsentiam tribuit. In multis quoque alijs locis Apostolus memorat in spiritus sancti substantia Dei munera commorari, sicut in illo: *Deus autem spei repleat vos omni gaudio & pace in credendo: vt abundetis in spe, & virtute spiritus sancti.* Deus autem largitor bonorum, spem quam promisit reddet in virtute spiritus sancti, his qui habēt illum: gaudio & pace cōplet eos, qui imperturbatam & sedatam cogitationem possidentes, lætas habent mentes, & ab omni perturbationum tempestate tranquillas. Qui autem in virtute spiritus sancti prædicta bona fuerint consecuti, etiam rectam fidē in trinitatis mysterio consequentur. In alio quoque loco eiusdem epistolæ: *Non est*, inquit, *regnum Dei cibus & potus: sed iustitia & pax & gaudium in spiritu S.* In spiritu enim sancto iustitiam, vniuersam virtutem, & quam supra diximus pacem, Dei gaudio copulatam esse asserens, his qui se audire poterant, manifestissimè probat: nō alia hæc bona quàm spiritus sancti esse substantiam. Cùm ergo hæc bona ex largitione spiritus sancti ad homines veniant: vocatio gentiū, quam introduxit per doctrinam euangelicā, acceptabilis & sanctificata redditur in spiritu sancto: quia & in hac sanctificatos & acceptos faciens spiritus sanctus, substātia est bonorū Dei. Et qui illo plenus est, vniuersa iuxta rationē agit, docens rectè: viuens irreprehēsibiliter: signa atq; portenta verè perfecteq; demonstrans. Habet enim fortitudinem Spiritus S. præstantē sibi thesaurū, & causam plenitudinis omniū bonorū. Nouit Petrus discipulus Domini Iesu, largitionē Spiritus S. donorum Dei esse naturā. Ait quippè ad eos qui obiurgabāt introitū suum ad Cornelium. Si itaq; æqualem gratiā dedit illis Deus, præbens spiritum sanctū, quomodo & nobis in principio: *ego quis eram, qui possem prohibere Dominum?* Et insuper ad suos: *Agnitor*, inquit, *cordium Deus, testimonium tribuit eis, dans spiritum sanctum sicut & nobis: & nihil discreuit inter nos & eos, fide mundans corda eorū.* In hūc sensū congruit etiā illud quod in multis locis dicitur, spiritum sanctum dari à domino. *Iacob puer meus, suscipiam eū: Israel electus meus, suscipiet eū anima mea: dedi spiritū meū in eo.* Et adhuc: *Qui dat afflatum populo constituto super eam* (haud dubiū quin terra) *& spiritū calcātibus eam.* Ostēdimus aūt supra non aliū esse spiritū Dei, & aliū spiritū S. Paulus quoque: *Charitas*, inquit, *Dei diffusa est in cordibus vestris, per spiritum sanctum, qui datus est nobis.* Et illud: *Quanto magis pater vester cælestis dabit spiritum sanctum petentibus se.* Iste autem spiritus effusus quoq; esse à Deo super omnē carnem dicitur: vt prophetent, & visiones videant, qui eum acceperint, secundùm Ioelem, qui ex persona Dei loquitur: *Effundam de spiritu meo super omnem carnē, & prophetabunt filij vestri, & filiæ vestræ.* Effusio quippè spiritus, causa extitit prophetandi, & videndi sensum pulchritudinemq; veritatis. Ipsum quoq; effusionis nomen, increatam spiritus sancti substantiam probat. Neq; enim Deus cùm angelum mittit, aut aliam creaturam: effundam dicit de angelo meo, aut principatu, aut throno, aut dominatione. In solis quippè his, quæ ab alijs participantur, hic sermo consentit: sicut & nunc paulò antè de charitate Dei diximus: quæ effusa est in cordibus eorū qui spiritum sanctū receperunt. *Charitas*, inquit, *Dei diffusa est in cordibus vestris, per spiritum sanctum, qui datus est nobis.* Saluator quoque, quia & ipse capabilis est, in similitudinem quoque vnguenti effusus dicitur: *Vnguentum effusum nomen tuum.* Nam & vnguentum quod vase continetur, habet quidem odoris substantiam: sed prohibetur longius spargi, quia vase intrinsecus clauditur: cùm autem vas foris fuerit effusum, emittit procul beneuolentiam suam: ita Christi

B

C

D

1.Cor.12.a

Matt.10.b

Luc.21.b

Esaia 44. Sec. 70.

Col.1.b

Prou.1.a

2.Cor.1.c

Rom.15.c

Rom.14.c

Act.11.c

Ibid.15.b

Esai.42.a Sec. 70. Ibidem.

Rom.5.a Luc.12.b Sec. Graec.

Ioel.2.g

Rom.5.a

Cant.1.a Sec. 70.

nomen benè olens ante aduentū eius, in ſolo Iſraelis populo verſabatur, quaſi Iudææ vaſe incluſum. *Notus enim, ait, in Iudæa Deus: in Iſrael magnū nomen eius.* Quādo aūt coruſcans in carne ſua Saluator, in vniuerſam terrā, quin potius in omnē creaturam, extendit vocabulū ſuum: impleto eo q̄ ſcriptum eſt: Quàm admirabile eſt nomen tuū in vniuerſa terra: quibus conſequenter Apoſtol. loquitur: *Non enim aliud nomen datum eſt ſub cælo, in quo oporteat ſaluari nos.* Et pſalmiſta ad dominū loquitur: *Magnificaſti ſuper omnia nomen ſanctum tuum,* tunc completū eſt: *Vnguentum effuſum nomen tuum.* Significat autē effuſionis verbum, largā & diuitē muneris abundantiam. Itaq; cum vnus quis alicubi; aut duo ſpiritum ſanctum accipiunt, non dicitur: *Effundam de ſpiritu meo:* ſed tunc quando in vniuerſas gentes munus ſpiritus S. redundauerit. Et ad Titum Apoſtol. ſalutem factam gentibus cōmemorat: *Non ex operibus iuſtitiæ quæ fecimus nos, ſed per lauacrū ſecundæ regenerationis, & innouationis ſpiritus S. quem effudit ſuper nos abundanter.* Et hic enim largam attributionem ſpiritus, verbum effuſionis oſtēdit: Ex quibus vniuerſis doceмur, capabilem ſpiritus S. eſſe ſubſtantiam, & ex hoc increatam. Capabilem ſubſtātiam vocat, quæ capitur à pluribus, & eis ſui conſortium tribuit: capacem verò, eam quæ cōmunicatione ſubſtantiæ alterius impletur, & capiens aliud, ipſa nō capitur ab alio. Capabili quippè ſtatim inconuertibile, & inconuertibili æternum eſt cōſequens: quo modo econtrariò capienti conuertibile, & conuertibili creabile ſubſequens eſt. Nihil ergo de creaturis incōuertibile, propter quod neque ſempiternum eſt. Non ſolum igitur quod in hominibus eſt rationale cōuertitur & creatur: verumetiā in omnibus creaturis hæc eadem conuerſio reperitur. Nam & angelorum conuerſationes & ruinas diuina eloquia demōſtrant. Licet enim multitudo angelorum, & aliarum excellentium virtutū, in beatitudine & ſanctimonia perſeuerent: tamen cum in ea, quæ ſimilem habēt naturam, conuerſa ſint, dilucidè oſtenditur in primo eos ſtatu non per immutabilitatem ſuæ ſubſtantiæ, ſed per ſolicitius in domino ſeruitium permanere. Neq; enim poteſt coæqualiū diuerſa eſſe natura. Nam quia omne genus hominum mortale eſt, & ſinguli homines mortales ſunt, vt è diuerſo quoq; ſi qua de ſuperioribus immortalia ſunt, haud dubiū quin omnia in eodem genere & ſpecie cōſtituta, ſint immortalia. Cùm autem hæc ſe ita habeant, etiam ſi vnus angelus conuertibilis apparuerit, omnes conuertibiles erūt, licet non ſint conuerſi in beatitudine perſeuerantes: quo modo & cuncta hominum corpora diuiſibilia ſunt: quamquā non omnia diuidantur. Quædam enim eorum paſſa diuiſionem, ex reliquorum ſimiliū ſui, naturam interpretantur. His ita ediſſertis, alterius ſubſtantiæ à viſibilibus & inuiſibilibus creaturis ſpiritus ſanctus oſtenditur. Si autē hoc verum eſt, impiiſſimè quidā inter omnia connumerant ſpiritum S. dicentes in eo, quòd omnia per verbum à Deo facta ſunt, etiam ſignificari ſpiritus ſancti facturam. Neque enim vnum ex omnibus, ſed aliud extra omnia per ſubſtantiam ex vtroque demonſtratus eſt ſpiritus ſanctus. Nam ſi creatura, vt ſuperius oſtendimus, diuiditur in corporalia & in incorporalia, & conditus eſt ſpiritus ſanctus: vtique aut viſibilis, aut inuiſibilis creatura erit, id eſt, corporalis, aut incorporalis. Verùm corpus nequaquam erit, ſicut prius diximus, cum doceat & ſcientiā præſtet, & à ſenſu & anima capiatur. Sed neque inuiſibilis creatura erit: vt paulò antè de eo diſputauimus. Vnde & Apoſtolus in epiſtola quam ad Hebræos ſcripſit, alium eum eſſe ab omnibus angelis demonſtrat, dicens: *Cui enim angelorum dixit aliquando: ſede à dextris meis donec ponā inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum? Nonne omnes ſunt adminiſtratores ſpiritus, in miniſteriū miſſi propter eos qui accepturi erant ſalutem?* Et poſt alia: *Quomodo nos effugiemus tantam negligentes ſalutem? Quæ principium accipiens ad loquendum per dominum, ab his qui audierūt in nos confirmata eſt, teſtimonium dante Deo, ſignis & prodigijs, & varijs virtutibus, & ſpiritus ſancti diuiſionibus, iuxta ſuam voluntatem.* Hoc enim quod ait: *Cui angelorum*, æquè accipitur, ac ſi diceret, nulli: per angelicum nomen ſignificans omnium ſubſtātiam inuiſibilium creaturarum. Neque enim vlli quidem angelorum, & aliæ cuidam rationabili creaturæ dixit Deus: ſede à dextris meis. In commune itaque ſermo pronunciat, non eſſe dictum cuiquam creaturæ: ſede à dextris meis. Et hoc in commune de creatura. Et pronuncians de omnibus inuiſibilibus creaturis, ait eas eſſe adminiſtratores ſpiritus. Propter quod ſubiecit: *Nonne omnes ſunt adminiſtratores ſpiritus in miniſterium miſſi?* Licet enim non omnes ſingillatim inuiſibiles creaturæ miſſæ ſunt: tamen quia eiuſdē generis & honoris aliæ miſſæ ſunt, quodammodo & ipſæ poſſibilitate ſunt miſſæ, miſſarū conſortes æqualiſque ſubſtantiæ. Quomodo igitur alius eſt ab vniuerſis creaturis dominus, per quem principium ad loquendū acceperat illa magna ſalus, cuius negligentes Apoſtol. nolens nos eſſe, ait: *Quomodo nos effugiemus tantam negligentes ſalutem? quæ principium accipiens ad loquendum per dominum ab his qui audierunt in nos confirmata eſt:* Sed & Deus qui teſtimonium perhibet ſignis & portentis iſti ſaluti: alius eſt ab omnibus adminiſtratorijs ſpiritibus. Sic & ſpiritus ſanctus, cuius diuiſionibus iuxta voluntatem eius teſtimoniū pĕrhibet Deus, diſtribuens eum, nō per conciſionis partes, ſed per communionem, quibus eum præſtare decreuerit: alterius eſt & ipſe ſubſtantiæ ab his in quæ diſpartitur effuſus. Igitur quoniam approbauimus iuxta ſcripturarum ſenſum, aliū extra omnem creaturam eſſe, ſpiritum ſanctum: incaſſum, imò impiè quidam creatum eum eſſe oſtendere volentes, teſtimonio vtuntur, quo omnia per verbum facta referuntur: vt ſcilicet in omnibus, etiam æterna ſubſtantia contineatur. Et quia ad conditionem eius approbandam etiā propheticum ſermonem vſurpant, dicente Deo, creo ſpiritum: etiam in hoc eos monſtrare debemus prorſus ab intellectu veritatis alienos. Neque enim de ſpiritu ſancto propoſitus ſermo prophetæ fuit, vt ex ipſa ſerie & contextu eloquij intelligitur. Siquidem Amos propheta ex perſona Dei: *Præparate*, inquit, *ad inuocandum Deum tuum ô Iſrael: quoniam ego ſum, firmans tonitruum, & creans ſpiritum, & annuncians in homines Chriſtum ſuum: faciens diluculum & nebulam, & aſcendens ſuper excelſa terræ: dominus Deus omnipotens nomen eius.* Deus enim qui ſe ſpiritum condere fuerat prælocutus & facere, & tonitruum dixit ſe firmare, & diluculum & nebulas facere. Si igitur in prædicta narratione perſeueramus: id eſt, in tonitruo & diluculo & nubibus: eundem narrationis ordinem etiam in ſpiritu tenere debemus: vt id quod dicitur à Deo tale ſit: Vt inuoces me qui Deus ſum, qui vniuerſa procuro, qui & creator ſum omnium, qui firmo tonitruū, & condo ſpiritum,

Pſal. 75. a Iſai. 8. a
Act. 3. c
Pſal. 137. a Cant. 1. a
Tit. 3. b
Hebr. 1. d
Ibid. 2, c
Hebr. 1. d
Ibid. 2. d
Ioan. 1. 2.
Amos 4. d Sec. 70.

A

ritum, qui diluculum & nebulam ad quasdam vtilitates facio hominum: præpara te vt inuoces ô Israel: vt cum præparatus fueris ad inuocandum, & me orauerit, qui supradicta constituo, felicitate temporum & aliorum bonorum largitionibus perfruaris: me tibi per singulos annos omnia iuxta naturæ ordinem ministrante: vt fœcundè annus fluat, vt suis spacijs horarum momenta decurrant: vt suo tẽpore tonitrua mugiant, vt salutaris aura opportunis flatibus inspiret. Si verò per allegoriam, tonitruum & diluculum & nebula & creatio spiritus intelligantur: non substantiam rei, sed figuratam interpretationem significabunt. Quòd si è diuerso opposuerit, manifestè de spiritu S. hæc dici: quia inferatur ad creationem spiritus, illud quod sequitur: Et annuncians in homines Christum suũ, in Hebræo habetur, annunciat in

עשרו

hominẽ loquelam suã: quòd scilicet qui creator est omnium, ipse etiam prophetis inspiret, & suã per eos hominibus indicet voluntatẽ. Et ad hoc respondendum est (quia quidam hæretici alium extra creatorem dominũ patrem Saluatoris mentiũtur: hoc impijssimè prædicantes: non sceleratam eorũ suspicionem prouidẽtes à Deo percuti, dicẽte: Ego formans tonitruum, & creans spiritum, & alias mundi partes faciens, & gubernans: annuncio in homines Christum meum.) Et hoc enim prouidentiæ meæ opus super omnia opera mea est: vt non solum eorum quæ foris sunt: sed & quæ ad emolumentum animæ & mẽtis humilitatem pertinent, causa subsistam. Ergo hoc quod dicitur, creo spiritum: æquè arbitror positum ac si diceretur, creans ventum. Deus quippè flatus hos, qui per aëris motum efficiuntur, dispositione sua ducit: secũdùm illud quod alibi legimus:

B

Psal. 134. b πέζων πνεύματα. *Qui producit ventos de thesauris suis.* Benè autem, quod in ipsa sententia non ait: qui creaui, sed qui creo spiritum. Si enim de substãtialitate spiritus sancti sermo esset, dixisset vtique, qui creaui. Neque enim semper eundem creat. Nunc autem consequenter de flatu dictum est, qui creo: quia non semel venti facti sunt: sed in eo quòd subsistunt, quotidie fiunt. Neq; enim frustra sine articulo, qui in Græco sermone singularitatis significator est, nunc spiritus creatus dicitur: quoniam non est sanctus: cum penè semper spiritus sanctus cũ articulo nominetur, vt in illo, *Rom. 8. c* *Ioan. 6. b* τὸ πνεῦμά ἐστι τὸ ζωοποιοῦν. *1 Cor. 2. c* αὐτὸ τὸ πνεῦμα, id est, *Ipse spiritus testimonium perhibet spiritui nostro.* Et alibi, αὐτός ἐστιν τὸ ζωοποιοῦν, id est, *ipse est qui viuificat.* Et rursum: *Sic & quæ Dei sunt, nemo cognouit nisi* τὸ πνεῦμα, id est, *spiritus Dei:* τὸ γὰρ πνεῦμα, hoc est, *spiritus enim scrutatur omnia, etiam alta Dei.* Et multa quæ de scripturis sacris excerpere possibile est. Quòd sicubi raro sine articulo nominatur spiritus sanctus: sciendum est cum additamẽto eum nominari, significante magnificentiam eius. Siquidem dicitur aliquando & sine articulo, cum non ipse per se, sed participatio eius ostenditur: vt puta spiritus Eliæ: & spiritu ambulate, & quæcumque his similia sunt. Quoniam igitur ex his, quæ memoraui, & ex multis alijs nõ esse creaturam spiritum sanctum demonstratũ est: nusquam conditionibus connumeratus est, sed semper cum patre & filio positus: Nunc videamus quam cum vtroque habeat indifferentiam. In fine epistolæ secundæ, quam ad Corinthios scribit Paulus, ait: *2. Cor. 13. d* *Gratia domini nostri Iesu Christi, & charitas Dei, & communicatio sancti spiritus sit semper cum omnibus vobis.* Ostenditur quippè ex sermone præsenti vna trinitatis assumptio: cum is qui gratiam Christi accepit, habeat eam tam per administrationem patris, quàm per largitionem spiritus sancti. Datur enim à Deo patre & Iesu Christo, iuxta illud: *Gratia vobis cum & pax à Deo patre & domino Iesu Christo:* non aliam dante gratiam patre, & aliam Saluatore. Si quidem & à patre & domino Iesu Christo eam dari describit, spiritus sancti communicatione completam. Nam & ipse spiritus dictus est gratia, secundùm illud: *Et spiritui gratiæ iniuriam faciens, in quo sanctificatus est.* In Zacharia quoque repromittit Deus effusurum se, id est, abundantissimè tributurum, Hierusalem spiritum gratiæ & miserationis. Cùm enim quis spiritus sancti acceperit gratiam: habebit eam datam à Deo patre, & à Iesu Christo domino nostro. Vna igitur gratia Patris & Filij & spiritus Sancti operatione completa, trinitas vnius substantiæ demonstratur. In alio quoque loco: *Charitas,* inquit, *Dei cum omnibus vobis:* quæ à trinitate & tribuitur & firmatur. ait quippè Saluator: *Qui audit verba mea & seruat ea: hic est qui diligit me. Qui autem diligit me, diligetur à patre meo, & ego diligam eum.* Neque enim alia dilectio est Saluatoris super his qui amantur, & alia dilectio patris. Deus enim diligit in salutem: quia *sic dilexit Deus mundum, vt filium suum vnigenitum daret: vt omnis qui credit in ipsum non pereat, sed habeat vitam æternam.* Similiter & filius, quia vita est: vt tribuat vitam & salutem, diligit eos quos vult fieri meliores. Vnde amare se dicit eum qui amatur à patre. Et de eo ponitur in propheta: Et ipse saluabit illos, quia dilexit illos. Hanc dilectionem, fructum esse spiritus sancti, contestatur Apostolus: sicut & gaudium & pacem, quæ à patre ministratur & filio, dicens: *Fructus autem spiritus, gaudium, pax, charitas.* Quæ charitas effusa est in cordibus credentium per spiritum sanctum. *Charitas* quippè, ait, *Dei diffusa est in cordibus vestris in spiritu sancto.* Omnis quippe qui communicat spiritui sancto, per participationem eius communicat, iuxta illud: *Et communicatio sancti spiritus sit semper cum omnibus vobis.* Et in alio loco: *Si qua communicatio spiritus:* cum habuerit sapientiam Dei & sermonem, & in omnibus veritatem: habebit quoque consortium sanctitatis in Patre & Filio & spiritu Sancto. *Fidelis autem Deus, per quem vocati estis in communicationem filij eius,* Scribit & Ioannes de patre: *Si in lumine ambulamus, sicut ipse est in lumine, communionem habemus cum illo.* Et adhuc: *Communicatio autem nostra cum patre & filio eius Iesu Christo.* Igitur quicumque communicat spiritui sancto, statim communicat patri & filio. Et qui charitatem habet patris, habet eam à filio cõtributam per spiritum Sanctum. Sed & qui particeps est gratiæ Iesu Christi, eandem gratiam habet datam à patre per spiritum Sanctum. In omnibus enim approbatur eandem operationem esse patris & filij & spiritus sancti. Quorum autem vna est operatio, vna est & substantia: quia quæ eiusdem substantiæ ὁμόσια sunt, easdem habẽt operationes: & quæ alterius substantiæ & ἀνομόσια, dissona atque diuersa sunt. Neque enim ex his tantùm quæ præmisimus trinitatis vnitas docetur, sed ex innumerabilibus alijs: de quibus rursum secundùm suum ordinem pauca ponemus. Arguẽs Petrus Ananiam in eo quod in venditione agri, cuius se totum precium obtulisse dicebat, fraudem fecisset ex medio: sanctis spiritus vnitatem ad Deum, non secundùm numerum, sed iuxta substantiam comprobauit, dicens: Anania, quare

C

Rom. 1. a

Hebr. 10. d *Zach. 12. c* *Sec. 70.*

2. Cor. 13. d

Ioan. 1. c

Ibid. 3. d

D

Gal. 5. d *Rom. 5. a*

2. Cor. 13. d

Phil. 2. a

2. Cor. 1. b

1. Ioan. 1. d

Ibidem.

Act. 5.

comple-

compleuit Satanas cor tuum, vt mentireris spiritui sancto & absconderes de precio agri? Nonne manens tibi manebat, & venditum in tua erat potestate? Quare posuisti in corde tuo hanc rem? Nō hominibus mentitus es, sed Deo. Si. n. qui domino mentitur, mētitur spiritui sancto, & qui spiritui sancto mētitur, mētitur Deo: nulli dubium est, consortium spiritus sancti esse cum Deo. Et quomodo sanctitas subsistit in Deo, eodem modo & deitas intelligitur in spiritu sancto. Iste autem spiritus sanctus, quem diximus eiusdem naturæ esse cum patre, etiam à filj diuinitate non differt, Saluatore dicente discipulis: Cùm in synagogam ad principatus & potestates introduxerint vos: *nolite solliciti esse quo modo aut quid respondeatis. Spiritus enim sanctus docebit vos in illa hora quid debeatis dicere. Ponite in cordibus vestris non præmeditari ad respondendum: Ego enim dabo vobis os & sapientiam, cui non poterunt resistere, aut contradicere.* Et in his quippe dicens, non debere eos esse solicitos quid respondeant contradicentibus: quia in eadem hora doceantur à spiritu sancto, quid debeant respōdere: statim intulit quæ causa fiduciæ: *Ponite*, dicēs, *in cordibus vestris non præmeditari ad respondendum: ego enim dabo vobis os, & sapientiam, cui non poterunt resistere, aut contradicere.* Cum enim dixerit in tempore respondendi, doceri eos à spiritu sancto quid debeant respondere, in sequentibus ait: Ego enim dabo vobis os & sapientiam, & cætera. Ex quibus ostenditur sapientiam, quæ discipulis datur à filio, spiritus sancti esse sapientiam: & doctrinam spiritus sancti, domini esse doctrinam, vnumq; naturæ & voluntatis esse consortium spiritus sancti cum filio. Et quia superius demonstratum est socium esse per naturam spiritum vnigenito Dei & Deo patri: filius verò & pater vnum sunt, iuxta illud: *Ego & pater vnum sumus*, non diuisa & inseparabilis secūdum naturam ostensa est Trinitas. In alio quoq; euangelio dicitur: *Non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri, qui loquitur in vobis.* Si ergo spiritus patris in apostolis loquitur, docens eos quæ debeant respondere, & quæ docentur à spiritu, sapientia est, quàm non possumus aliam præter filiū intelligere: liquidò apparet eiusdem naturę spiritum esse cū filio, & cum patre cuius spiritus est. Porrò pater & filius vnū sunt. Igitur trinitas substantiæ vnitate sociatur. Per aliud quoque scripturarum exemplum, trinitatis vnitas & natura & virtus ostēditur. Filius & manus & dextera & brachium patris dicitur. Sicut crebrò docuimus, ex his vocabulis, vnius naturę indifferentia demonstratur. Spiritus etiam sanctus, digitus Dei, secundum coniunctionem naturæ patris & filij nominatur. Siquidem in vno de euangelijs, aduersus eos, qui signis domini detrahebant dicentes: *In Beelzebub principe dæmoniorum eijcit dæmonia*, sciscitans Saluator ait: *Si ego in Beelzebub eijcio dæmonia, filij vestri in quo eijciunt? Si autem ego in digito Dei eijcio dæmonia: ergo superuenit in vos regnum Dei.* Hunc eundem locum, alius euangelista describens: loquentem intulit filium: *Si autem ego in spiritu Dei eijcio dæmonia.* Ex quibus ostenditur digitum Dei esse spiritum sanctum. Si ergo coniunctus est digitus manui, & manus ei cuius manus est, & digitus sine dubio ad eius substantiam refertur, cuius digitus est. Verùm caue ne ad humilia deiectus, & oblitus sermonis de quo nūc disputatur, depingas in animo tuo corporalium artuū diuersitates, & incipias tibi magnitudines, & inæqualitates, & cętera corporum maiora vel minora membra confingere: dicens, digitum à manu, & manum ab eo cuius est manus, multis inæqualitatibus discrepare: quia de incorporalib. nunc scriptura loquitur, vnitatem tantùm volens, non etiam mensuram substantiæ demonstrare. Sicut enim manus nō diuiditur à corpore, per quam cuncta perficit & operatur, & in eo est, cuius est manus: sic & digitus non separatur à manu, cuius est digitus: itaque reijce inæqualitates & mensuras cū de Deo cogitas, & intellige digiti & manus & totius substantiæ vnitatem: quo digito, lex in tabulis lapideis scripta est. Per aliam quoque scripturam, fidei nostræ probationem monstrare perfacile est. Solus sapiens dictus est Deus: non accipiens ab alio sapientiam, neq; per cuiusdam alterius sapientiæ participationem, sapiens nominatur. Siquidem multi sapientes dicūntur, non ex sua natura, sed ex cōmunicatione sapientię. Deus verò non alterius sapientię participatione, neque aliunde sapiens effectus, dictus est solus sapiens, & generans sapientiam, & alios faciens sapientes. Quæ sapientia dominus noster est Iesus Christus, qui dicitur Dei virtus, & Dei sapientia. Spiritus quoque sanctus dicitur sapientia. Siquidem & in veteribus libris refertur, repletū esse Iesum Naue à domino spiritu sapientiæ. Sicut ergo solus sapiens Deus, non accipiens aliunde sapientiam: sed sapientes faciens & generans sapientiam, solus est sapiens, extra omnes qui per nuncupationem eius sapientes dicuntur: multitudo quippe sapientium salus mundi: & qui semetipsos cognoscunt, hi sunt sapientes: & rursum cum fueris cum sapientibus, sapiens eris: Sic & spiritus sanctus non accipiens aliunde sapientiam, dictus est spiritus sapientiæ: hoc enim ipsum quod subsistit, spiritus sapientiæ est: & natura eius, nihil est aliud nisi spiritus veritatis, & spiritus Dei: de quibus iam abundāter in sectarum volumine disputauimus. Vnde ne eadem superfluè replicemus, contenti simus disputatione præterita.

Matt. 10.b
Luc. 21. b
Rom. 16.d
1. Cor. 1 f
Deut. 34.c
Sap. 6.d
Prou. 13.d
Ioan 10.a
Matt. 10.e
Luc. 12.e
Matt. 12.c
Hebr. 1.a
1. Cor. 12.a

DIDYMI DE SPIRITV SANCTO
LIBER II. D. HIERON. INTERPRETE.

QVIA igitur spiritus sapientiæ & veritatis inseparabiliter cum filio est, ipse quoque sapientia subsistit & veritas. Si enim capax esset sapientiæ & veritatis, in id aliquando descenderet, vt desineret habere quod aliunde susceperat, id est, sapientiam & veritatem. Et filius sapientia & veritas, ipse subsistens non separatur à patre, qui solus sapiens & veritas scripturarum vocibus prædicatur. Eundem circulum vnitatis atq; substantiæ spiritus sancti, secundum id quod sapientiæ & veritatis est spiritus, videmus habere cum filio, & rursum filium à patris non discrepare substantia. Cū autem filius *imago* sit *Dei inuisibilis, & forma substantiæ eius*, quicumque ad hanc imaginem vel formam imaginantur atque formantur, adducuntur in similitudinem Dei: iuxta vires tamen humani profectus, istiusmodi formam & imaginem consequentes. Similiter & spiritus sanctus, cum sit signaculum Dei: hi qui formam & imaginem Dei capiunt, signati per eum, in eo ducuntur ad signaculum Christi sapientię & scientiæ, & insuper fide pleni. *Nam diuisiones operationum sunt, idem autem ipse spiritus, qui operatur omnia in omnibus.* Operante ergo patre multiplicem charismatum plenitudinem, multiplicat eam filius subsistentem per spiritum sanctum. Alij. n. per spiritum

A

datur sermo sapientiæ. Alij verò scientiæ secundum eundem spiritū. Alij fides in eodem spiritu,& cærera quæ ab Apostolo enumerata sunt dona,quibus additur: Hæc autē omnia operatur vnus atq; idem spiritus,diuidens singulis prout vult. Vnde discētes operatricem, & vt ita dicam, distributricem naturā spiritus sancti,non abducamur ab his qui dicunt operationē,& non substantiam Dei esse spiritum sanctum. Et ex alijs quoq; plurimis locis subsistens natura demonstratur spiritus sancti : vt in illo quod apostoli scribunt . *Visum est enim spiritui sancto,& nobis:* quia hoc quod dicitur, visum est, non operationē significat,sed naturam: maximè cum & de domino simile quid reperiatur, vt: *Sicut domino visum est, ita factum est.* Denique & sermones eius sæpissimè lectitantur, vt in illo: *Ieiunantibus eis,& ministrantibus (*id est,discipulis Christi) *dixit spiritus sanctus : Separate mihi Barnabam,& Saulum in opus ad quod vocaui eos.* Quæ vox diuinitatis & auctoritatis index,nō creatam,sed increatam substantiam monstrat. Neq; enim spiritus sanctus in aliud quoddā opus vocauit Barnabam & Paulum,quod non sit patris & filij:cum ministerium quod eis commisit & tradidit spiritus,patris & filij sit ministerium. Ad Galatas Paulus loquitur : *Qui enim operatus est Petro in apostolatum circumcisionis,operatus est & mihi in gentes,& Barnabæ.* Pariter enim ad nationes spiritus sancti auctoritate directi sunt. Christo quoq; operante in Apostolis,spiritus completum est ministerium:vt ipsi apostoli cōfitentur se in Christo loqui, & id quod suis oculis viderunt,& ministri facti sunt sermonis, id est, Christi, & dispensatores mysteriorū Dei. Deniq; quasi principatum in sacerdotio possidentes, & initiatores fidei à Christo sunt demonstrati,dicente : *Euntes ite,& docete omnes gentes,baptizantes eas in nomine patris, & filij, & spiritus sancti.* Et sicut Apostolus scribit rectissimè : *Vnus est dominus, vna fides,vnum baptisma.* Quis nō ex ipsa cogetur veritate suscipere indifferētiam sanctæ trinitatis,dum vna sit fides in patre & filio & spiritu S.& lauacrum detur atq; firmetur in nomine patris & filij & spiritus sancti ? Non arbitror quem quam tam vecordem atq; insanum futurum, vt perfectum baptisma putet,quod datur in nomine patris & filij,sine assumptione spiritus sancti : aut rursus in nomine patris & spiritus sancti,filij vocabulo prætermisso : aut certè in nomine filij & spiritus sancti, non præposito vocabulo patris.Licet enim quis possit existere saxei, vt ita dicam, cordis, & penitus mentis alienæ, qui ita baptizare conetur, vt vnum de præceptis nominibus prætermittat (videlicet cōtrarius legislator Christi)tamen sine perfectione baptizabit:imò penitus à peccatis liberare non poterit,quos à se baptizatos existimauerit. Ex his colligitur quàm indiuisa sit substantia trinitatis, & patrem verè filij esse patrem, & filium verè patris filiuū,& spiritum sanctum verè patris & Dei esse spiritum, & insuper sapientiæ & veritatis,id est,filij Dei. Hæc est salus ergo credentium: & dispēsatio ecclesiasticæ disciplinæ in hac trinitate perficitur.Nam cum Saluator discipulos suos ad prędicandū Euangelium miserit, & ad dogmata veritatis docenda pater in Ecclesia constituisse dicatur,primò Apostolos,secundò Prophetas,tertiò magistros: super hac re etiam Apostoli congruente sentētia: Et sicut probati sumus à Deo ad credendum Euangeliū, sic loquimur, non vt hominibus placentes,sed Deo, qui probauit corda nostra : hos cosdē, quos Christus magistros esse præcepit, & pater probauit, & spiritus sanctus dispensatores & præpositos in Ecclesia constituisse perhibetur. Si quidem cum Miletum Paulus Apostolus Presbyteros de diuersis locis , & pluribus ecclesijs congregasset: *Attendite,*inquit,*vobis,& vniuerso gregi,in quo spiritus sanctus posuit vos episcopos, ad regendam ecclesiam domini , quam acquisiuit per sanguinem suum.* Si enim quos Christus ad euangelizandum & baptizandas nationes misit, spiritus sanctus Ecclesiæ præposuit, patris sententia destinatos : nulli dubium est, vnam patris & filij & spiritus sancti operationem, & probationem, & consequenter eandem trinitatis esse substantiam. Necnon & illud considerandum,quod in corde & sensu habitare non potest creatura,nisi Deus & sermo eius in spiritu sancto:sicut ad quosdam loquitur pater. *Inhabitabo in eis, & inambulabo.* Et ad ipsum quidam dirigit vocem: *Tu autem in sancto habitas laus israel.* Altus quippè in altis habitat vniuersæ conditor creaturæ : Habitat verò & vnigenitus filius in mente pura , & corde credētium. Per fidem quippè habitare Christum, vt in interiori homine:in spiritu ait Apostolus,ita scribens in spiritu : *In interiori homine habitare Christum per fidem in cordibus vestris.* Ipse quoque de se loquitur: *Viuit in me Christus.* Et iterum: *Qui in me loquitur Christus.* Et Saluator:*Veniemus,*inquit,*ego & pater*(haud dubium, quin ad eum qui præcepta eius seruauerit) *& mansionem apud eum faciemus.* Porrò sic sermo iste contexitur. *Si quis diligit me,sermonem meum seruabit . Et pater meus diliget eum, & ad eum veniemus, & mansionem apud eum faciemus.* In alio quoque loco,omnis natura rationalium creaturarum, domus dicitur Saluatoris. Sicut autem super domum suam est dominus Iesus,cuius domus sumus nos:ita domus Christi templum Dei est : in quo spiritus eiusdem inhabitat Dei. Scribens quippè Corinthijs Paulus ait : *Nescitis quia templum Dei estis,& spiritus Dei habitat in vobis?* Si autem in domo & templo quo pater & Saluator inhabitat,ilico inuenitur & spiritus sanctus: ex hoc indiuisa trinitatis substantia demonstratur. Et post non multa eiusdem epistolæ: *Nescitis,*inquit,*quia corpora vestra templum spiritus sancti sunt,quem habetis à Deo?* Cùm ergo spiritus sanctus,similiter vt pater & filius, mentem & interiorem hominem inhabitare docea-tur:non dicam ineptum, sed impium est eum dicere creaturam.Disciplinas quippè,virtutes dico & artes, & his contrarias perturbationes, & imperitias, & affectus,in animabus habitare possibile est:non tamen vt substantiuas,sed vt accidentes. Creatam verò naturam in sensu habitare impossibile est. Quod si verum est, & spiritus sanctus absque vlla ambiguitate subsistens,animæ est habitator & cordis : nulli dubiū est,quin cum patre & filio credi debeat increatus. Ex omnibus igitur, quæ præcedens sermo disseruit, incorruptibilis & sempiternus secundum naturam patris & filij, spiritus sanctus demonstratus, vniuersam de se ambiguitatem abstulit & suspicionem : ne vnus de creatis substantijs existimetur , is qui spiritus Dei sit:quem exire de patre Saluatoris in Euangelio verba declarant. *Cùm venerit,*inquit,*consolator, quem ego mittam vobis spiritum veritatis, qui à patre egreditur: ipse testimonium dabit de me.* Consolatorem autem venientem spiritum sanctum dicit : ab operatione ei nomen imponens: Quia non solum consolatur eos, quos se dignos repererit , & ab omni tristitia & perturbatione reddit alienos: verùm incredibile quod-

C

D

dam

Actor.15.a *Iob.1.d* *Act.13.a* *Gal 2.b* *Act. 4.d* *1. Ioan.1.a* *1.Cor 4.a* *Matt.28.d* B *Ephes. 4.a* *Matt 28.b* *Ephes.4.b* *1.Thes.2.a* *Act. 20.f* *2.Cor.6.d* *Psal.21.a* *Ephes.3.d* *Gal.1.d* *2.Cor.13.a* *Ioan.14.a* *1.Cor.3.d* *1.Cor.6.d* *Ioan.15.d*

dam gaudium, & hilaritatem eis tribuit : intantum vt possit quis Deo gratias referens, quod tali hospite dignus habeatur, dicere: *Dedisti lætitiam in corde meo.* Sempiterna quippè lætitia in eorum corde versatur, quorum Spiritus sanctus habitator est. Iste spiritus sanctus consolator à filio mittitur : non secundum angelorum , aut prophetarum, aut Apostolorum ministerium: sed vt mitti decet à sapientia & veritate spiritum Dei , indiuisam habentem cum eadem sapientia & veritate naturam. Etenim filius missus à patre non separatur, nec disiungitur ab eo: manens in eo, & habens illum in semetipso. Quin spiritus veritatis supradicto modo missus à filio , de patre egreditur, nō aliunde ad alia transmigrans. Impossibile quippè hoc pariter & blasphemum est. Si.n. hic spiritus veritatis iuxta naturas corporū certo spacio circumscriptus est, aliū deserens locum, ad alium commigrauit. Sed quo modo pater nō consistens in loco, vltra omnem corporum est naturā: Ita & spiritus veritatis nequaquā locorum fine clauditur : cum sit incorporalis, & vt verius dicam, excellens vniuersam rationalem creaturam. Quia ergo impossibile est, & impium ista quæ diximus, in corporalibus credere : exire de patre spiritum S. sic intelligendum, vt se Saluator de Deo exisse testatur, dicens : *Ego de Deo exiui, & veni.* Et sicut loca, & cōmutationes locorū ab incorporalib. separamus: sic & prolationes, intus dico & foris, ab intellectualium natura discernimus: quia istæ corporum sunt recipientium tactum, & habentium vastitates. Ineffabili itaque & sola fide noto sermone credendū est Saluatorem dictū esse exisse à Deo, & spiritum veritatis à patre egredi, loquente: *Spiritus qui à me egreditur.* Et pulchrè, qui de patre, inquit, egreditur. Cum enim dicere posset, de Deo, siue de domino, siue de omnipotēte, nihil horū tetigit: sed ait, de patre: non quòd pater à Deo omnipotente sit alius (quia hoc scelus est etiam cogitare) sed secundum proprietatem, & intellectum parentis, egredi ab eo dicitur spiritus veritatis. Licet enim ex Deo frequenter se dicat exisse Saluator, proprietatem tamen, & (vt ita dicam) familiaritatem, de qua iam sæpè tractauimus , ex vocabulo magis sibi patris assumit, dicens: *Ego in patre, & pater in me.* Et alibi: *Ego & pater vnum sumus :* & multa alia his similia, quæ in euangelio obseruans lector inueniet. Iste ergo spiritus sanctus, qui de patre egreditur, testificabitur, inquit dominus, de me, testimonium simile ferens ei patris testimonio, de quo ait: *Testimonium dicit de me, qui misit me pater.* Mittente autem filio spiritum veritatis, quem consolatorem vocauit, simul mittit & pater. Neq; enim pater mittente filio nō mittit, cum eadem voluntate patris & filij spiritus veniat : Saluatore quoque per prophetam loquente, sicut manifestum esse poterit ei qui totum perlegerit locum . *Et dominus misit me, & spiritus eius :* Siquidem nō solum filium, sed & spiritum mittit Deus. Sed & Apostolus loquitur : *Quæ nunc annunciata sunt vobis per eos qui euangelizauerunt vobis, spiritu sancto misso de cælis.* Et in libro qui Sapientia scribitur, ab his qui diuina charismata consecuti sunt, vox gratias Deo perferēs destinatur. *Quæ autem in cælis sunt quis inuestigauit? voluntatem autem tuam, quis cognouit : nisi quod tu dedisti sapientiam, & spiritum S. tuum misisti de excelsis?* Et sic correctæ sunt semitæ eorum, qui super terram erant, & placita tibi edocti sunt homines. Et in præsenti siquidē lectione non sola sapientia Dei, id est, vnigenitus filius eius datur à patre, sed & spiritus S. mittitur. In ipso quoque Euangelio dari prædicatur à patre, & mitti spiritus S. Saluatore dicente: *Et ego rogabo patrē meum, & alium paracletum dabit vobis, vt sit vobiscum in æternū, spiritum veritatis.* Et iterum : *Paracletus aūt spiritus S. quem mittet pater in nomine meo, ille vos docebit omnia.* Nam & in his sermonibus alium paracletum dare dicitur pater, nō autem alium ab eo qui à filio mittitur, secundùm illud : *Cùm autem venerit ille paracletus, quem mittam vobis à patre, spiritum veritatis.* Quem alium paracletum nominauit, nō iuxta naturæ differentiam, sed operationis diuersitatem. Cùm enim Saluator, mediatoris & legati personam habeat, ex qua Pontifex deprecetur pro peccatis nostris, saluans in sempiternum eos, qui per ipsum accesserunt ad Deū: quia semper viuens interpellat pro eis patrem: spiritus S. secundum aliam significātiam paracletus, ab eo quod cōsolatur in tristitia positos, nuncupatus est. Verùm noli ex filij & spiritus sancti operatione diuersa varias æstimare naturas. Siquidē in alio loco reperitur paracletus spiritus, legati ad patrem persona fungi, vt in illo : *Quid* enim *oremus, iuxta id quod oportet, nescimus: sed ipse spiritus interpellat pro nobis gemitibus inenarrabilibus: qui autem scrutatur corda, scit quid desideret spiritus. quomodo secundū Deum postulat pro sanctis.* Saluator quoq; consolationem, à qua spiritus S. paracletus nuncupatus est, operatur in cordibus eorum, qui ea indigent. Scriptum est enim: *Et humiles populi consolatus est.* Vnde & is qui hoc beneficium fuerat consecutus, eum prędicans loquebatur. Domine, secundùm multitudinem dolorū meorum in corde meo, consolationes tuæ lætificauerunt cor meum, siue dilexerunt animā meā. Vtroq; enim scriptum esse modo, in diuersis exemplaribus inuenitur. Sed & *pater, Deus omnis consolationis* dicitur, cōsolans eos qui in tribulatione sunt : vt ex ipsis angustijs per patientiam salutē primum, dehinc coronam gloriæ consequantur. Spiritus igitur consolator, & sanctus, & spiritus veritatis datur à patre, vt semper cum Christi discipulis cōmoretur, cum quibus & ipse Saluator est, dicēs: *Ecce ego vobiscum sum vsque ad consummationem sæculi.* Cùm autem semper Apostolis & spiritus S. assit & filius, sequitur vt & pater cum ipsis sit: quia qui recipit filium, recipit & patrē: & mansionē filius cum patre facit apud eos, qui digni aduētu eius extiterint. Sed & vbi spiritus S. fuerit, statim inuenitur & filius. Siquidē cum in prophetis spiritus sanctus sit, faciens eos futura præcinere, & alia quæ prophetalis operationis sunt: sermo Dei ad eos dicitur factus : vt ad id ꝙ ad consuetudinē prophetarum est, hæc dicit dominus, etiā illud addatur : sermo qui factus est ad Esaiam, siue ad reliquos. Quòd aūt prophetæ spiritum S. habuerint : Deo manifestè loquēte cognoscimus. Ait enim: *Quæcunq; mandaui in spiritu meo seruis meis prophetis.* Et Saluator in Euangelio significat iustos viros, & eos qui ante aduentū suū populo ventura cecinerant, spiritus S. aspiratione cōplectos, Interrogans quippè Pharisæos quid eis de Christo videretur, & audiēs quia esset filius Dauid: loquitur: *Quomodo Dauid in spiritu vocat eum dominū, dicēs: dixit dominus domino meo, sede à dextris meis? Si ergo Dauid vocat eum in spiritu S. dominum, quomodo filius eius est?* Et Petrus ad consortes fidei loquitur *Oportebat impleri scripturam , quam prædixit spiritus S. per os Dauid de Iuda,* &c. Et in eodem rursus libro : *Qui per spiritum, inquit, sanctum ore Dauid pueri tui locutus es:*

A *Quare fremuerunt gentes, & populi meditati sunt inania?* Esaias quoq; cum sermone Dei impulsus ad prophetandum fuisset : spiritus sancti imperio prophetasse perhibetur : vt in fine eorundem actuum scribitur. *Act.28.f* *Benè spiritus sanctus locutus est per Esaiam prophetam ad patres vestros, dicens : Vade ad populum istum, & dic: Aure audietis,* & reliqua. Hanc igitur prophetiam, quam Apostol. Paulus affirmat à spiritu sancto pronunciatam, ipse liber prophetæ à domino dictam esse commemorat. Et audiui, inquit, Esaias, vocem domini dicentem: *Esai.6.c* *Quem mittam, & quis ibit ad populum istum? Et dixi: Ecce ego, mitte me. Vade,* inquit, *& dic populo huic: Aure audietis.* Et post alia ipse dominus ait: *Et conuertentur, & sanabo illos.* Et statim propheta: *Quousque domine?* cùm enim dominus ad prophetã dixisset : vt ea quæ scripta sunt diceret, & propheta iubenti domino respondisset, vsquequo domine? ea quæ in propheta à domino dicta sunt, in spiritu sancto commemorata Paulus affirmat. Ex quo liquidò ostenditur, vt sæpè iam diximus, vnam & voluntatẽ & naturam domini esse & spiritus sancti, & in nuncupatione spiritus, etiam nomen domini intelligi. *2.Cor.1.a* Quomodo enim ad Corinthios vocabulũ Dei super patre positum, & domini super filio, neq; patri aufert dominationem, neque filio deitatem: sic quidem eadem ratione qua pater dominus est, & filius Deus est; *Act.5.a* sic & spiritus sanctus dominus nuncupatur. Si autem dominus, cõsequenter & Deus: vt paulò antè iam diximus, cum vocem Apostoli Petri ad Ananiam: qui pecuniam subtraxerat ponderemus : quia & deitas superintelligitur in spiritu sancto. Verùm quoniam inde quæstionis ordo deductus est : *Ioan.15.d* *Cùm autem venerit paracletus spiritus sanctus, quem mittet pater in nomine meo, ille vos docebit omnia :* Age nunc ex ipso sermone B quæramus, si quid in eo possimus inuenire cum his consentire quæ dicta sunt. Spiritum sanctum à patre in suo mitti nomine, Saluator affirmat: cum propriè Saluatoris nomen sit filius: siquidem naturæ consortium, &, vt ita dicam, proprietas personarum ex ista voce signatur. In qua appellatione filij, missus à patre spiritus sanctus, non seruus, non alienus, nec disiunctus à filio intelligatur. Et quo modo filius in patris *Ioan.5.g* appellatione venit, dicens : *Ego veni in nomine patris mei* (filij quippe tantummodo est in nomine patris venire : salua proprietate filij ad parrem, & patris ad filium) sic econtrariò, nullus alius venit in nomine patris: sed verbi gratia, in domini, & Dei, & omnipotentis. Quod manifestius aduertere poteris prophetas relegens ex animo. Nam & Moyses magnus minister & famulus, in nomine eius qui est, & in nomine Dei Abraham & Isaac & Iacob venit, Deo ad eum *Exod.3.d* loquente: sic dices filijs Israel: *Qui est, misit me ad vos.* *Ibid.e.* *Et rursus, dicẽs eis: Deus Abraham, Isaac, & Iacob misit me ad vos :* Seruorum quippe iustorum, quales erant *Zach.1.b* de quibus dixit: *mandabo in spiritu meo seruis meis pro-* *Sec.70.* *phetis,* in nomine Dei facta est missio. Et quia dignos se exhibuerunt Deo : in nomine Dei venisse referuntur. Rursus proficiẽtes in maius, & sub vnius Dei imperio consistentes, in omnipotentis Dei nuncupatione venerunt. Quia verò filij Israel in AEgypto commorantes, didicerunt eos qui non sunt, quasi deos colere, & mũdi partes diuino honore venerari : consequens fuit, vt Moyses, sub eius qui est, vocabulo ad eos mitteretur, & à falsis eos liberans dijs, ad veram transducerer Deitatem, & ad dominum patrũ Abraham, Isaac, & Iacob. Quomodo ergo serui, qui in nomine domini veniunt, per hoc ipsum quòd subiecti C sunt & seruiunt, indicant dominum, proprietatem eius referẽtes (serui quippè sunt domini) sic & filius, qui venit in nomine patris, proprietatem patris portat & nomen, & per hæc vnigenitus Dei filius approbatur. Quia ergo spiritus sanctus in nomine filij à patre mittitur, habens filij proprietatem, secundũ quòd Deus est, non tamen filietatem, vt filius eius sit, ostẽdit quia vnicè sit iunctus ad filium. Vnde & filij di- *Gal.4.b* ctus est spiritus, per adoptionẽ faciens filios eos, qui se recipere voluissent. *Quia enim,* inquit, *estis filij Dei, misit pater spiritum filij sui in corda nostra, clamantem abba pater.* Iste autem spiritus sanctus, qui venit in nomine filij missus à patre : docebit omnia eos qui in fide Christi perfecti sunt. Omnia autem illa quæ spiritualia sunt & intellectualia : & (vt breuiter vniuersa concludam) omnia veritatis & sapientiæ sacramenta. Docebit verò non quasi doctor & magister disciplinæ, quam aliunde est consecutus (siquidem hoc eorum est, qui sapientiam & artes aliquas studio industriaque didicêre) sed quasi ipsa ars atque doctrina, & sapientia, veritatisq; spiritus, inuisibiliter mẽti insinuat scientiam diuinorũ. Nam & pater docet sic discipulos suos : dicente illo qui ab eo doctus fuerat: Deus docuisti me sapientiam: & audacter alio cõclamante : *Docuisti me Deus à iuuentute mea,* atque ita o- *Psal.70.c* mnes fiunt docti. Dei quoque filius & sapientia Dei & veritas sic docet participes suos: vt disciplinam nõ arte doceat, sed natura. Vnde & eum docẽtur solum magistrum vocare discipuli. Has easdem disciplinas, *Mat.23.a* quæ dantur à patre & filio in corda credentium, spiritus sanctus ministrat his qui animales esse desierint. *Animalis quippe homo non percipit ea quæ spiritus* *1.Cor.2.d* *sunt,* arbitrans esse stultitiam, quæ dicuntur. Qui verò D à perturbationibus purgauerit mentem suam, spiritus sancti disciplinis, id est, sermonibus sapientiæ, scientiæq; complebitur : intantum vt is qui ea susceperit dicat : *Nobis autem reuelauit Deus per spiritum san-* *Ibid.c* *ctum.* Deus autem his qui se ita præparauerint, spiritum sapientiæ reuelationisq; largitur ad cognoscendum semetipsum : qui accipientes spiritum sapiẽtiæ, non aliunde, sed ab ipso spiritu S. efficiuntur sapientes, & ab ipso intelligunt dominum, & quidquid Dei est voluntatis, & eundem ipsum spiritũ ipso reuelante cognoscunt : vt sciant quia à domino donata sunt eis : ita vt is qui fuerit spiritum reuelationis & sapiẽtiæ consecutus, sufficiens sit veritatis dogmata prædicare: non humana, sed Dei arte subnixus: sicut & *Ibid.b* vnũ ex his apostolũ possumus audire dicentẽ: *Et prædicatio mea, & sermo meus, non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis : sed in ostensione spiritus & virtutis Dei.* Æqualem verò spiritui virtutem non possumus aliam præter Christum dominum nostrum interpretari : ipse enim discipulis ait : *Accipietis enim* *Act.1.a* *Luc.1.d* *virtutem super vos.* Et ad Mariam angelus: *spiritus,* inquit, *sanctus superueniet in te, & virtus altissimi obumbrabit tibi.* Creatrix igitur virtus altissimi spiritu sancto superueniente in virginem Mariam Christi corpus fabricauit: quo ille vsus templo, sine viri natus est semine. Ex quibus ostenditur esse spiritum sanctum creatorem : vt iam in dogmatum volumine breuiter ostendimus. Et in psalmo ad dominum dicitur: *Au-* *Psal.103.d* *feres ab eis spiritum tuum, & deficient : & in terram suã reuertentur : Emitte spiritum tuum & creabuntur, & renouabis faciem terræ.* Nec mirum si dominici tantũ corporis spiritus sanctus cõditor sit: cum patri filioq;

E

sociatus, eadem potestate creauerit omnia, quę pater creauit & filius. *Emitte* enim, ait, *spiritum tuũ, & creabuntur.* Porrò iam frequenter ostendimus eiusdem operationis esse spiritum S. cuius est pater & filius: & in eadē operatione vnam esse substātiam, & reciprocè eorum quę ὑμόσια sunt, operationē quoq; non esse diuersam. Vt autem & aliud quoq; testimoniũ, quod nos possit adiuuare in fide spiritus S. ponamus: in Euangelio ita sermo contexitur: *Adhuc multa habeo vobis dicere: sed non potestis eaportare modo.* Cùm autem venerit ille spiritus veritatis: diriget vos in omnem veritatem. Neq; enim loquetur à semetipso, sed quęcumq; audiet, loquetur, & quæ ventura sunt annunciabit vobis. Ille me clarificabit: quia de meo accipiet, & annunciabit vobis. *Omnia quæ habet pater, mea sunt. Propterea dixi vobis: quia de meo accipiet, & annunciabit vobis.* Ex his enim sacramentorum verbis edocemur, quòd cum multa docuisset discipulos suos Iesus, dixerit: Adhuc habeo plurima dicere vobis: quia verbum istud, adhuc multa habeo dicere vobis, non ad nouos quoslibet, & penitus Dei gratia vacuos dirigitur: sed ad eos qui auditores verborũ eius, necdum fuerant omnia consecuti. Quæcunq; enim sufferre poterant tradens eis, in futurũ tempus reliqua distulit: quæ sine disciplina spiritus S. sciri non poterant: quia ante aduentũ dominicę passionis non erat datus hominibus spiritus S. euangelista dicente: *Non enim erat cuiquam spiritus datus: quia Iesus necdũ erat glorificatus.* Glorificari dicens Iesum, mortẽ gustare pro cunctis. Itaq; post resurrectionem apparẽs discipulis suis, & insufflans in faciem eorũ, *Accipite*, inquit, *spiritum sanctũ.* Et rursum: *Accipietis virtutem spiritus S. venientis super vos:* Quo veniente in corda credentium, implentur sermonibus sapientiæ & scientiæ: & sic spirituales effecti, suscipiunt spiritus sancti disciplinam, quæ possit eos deducere in omnẽ veritatem. Necdum enim instante hora, in qua oportebat eos spiritu S. repleri, tunc quãdo dixit ad eos, adhuc multa habeo vobis dicere: consequẽter addidit, sed *non potestis eaportare modò.* Adhuc enim typo legis & vmbræ & imaginibus seruientes, non poterant veritatem, cuius vmbram lex portabat, inspicere: vnde nec spiritualia sustinere. Cùm autem, ait, venerit ille, hoc est paracletus, spiritus veritatis, diriget vos in omnẽ veritatẽ: sua doctrina & institutione vos transferens à morte litterę ad spiritum viuificantẽ: in quo solo omnis scripturæ veritatis posita est. Ipse ergo spiritus veritatis ingrediens puram & simplicẽ mentem, signabit in vobis scientiam veritatis: & semper noua veteribus adiungens, *diriget vos in omnem veritatem.* Ad Deum quoq; patrem quidam allegãs preces loquitur: *Dirige me in veritate tua*, hoc est, in vnigenito tuo: propria voce testante: *Ego sum veritas.* Quam perfectionẽ tribuit Deus mittens spiritũ veritatis: qui credentes in totam dirigat veritatem. Dehinc in consequentibus de spiritu veritatis, qui à patre mittatur, & sit paracletus, Saluator, qui & veritas, ait. *Non enim loquetur à semetipso:* hoc est, nõ sine me, & sine meo & patris arbitrio: qa inseparabilis à mea & patris est voluntate: Quia non ex se est, sed ex patre, & me est: hoc enim ipsũ quod subsistit & loquitur, à patre & me illi est. Ego veritatem loquor: id est, inspiro quæ loquitur. Siquidem spiritus veritatis est. Dicere autem & loqui in trinitate, non secundũ consuetudinem nostram, qua ad nos inuicem sermocinamur & loquimur, accipiendum: sed iuxta formam

Ibidem. *Ioan.16.b* *Ioan.7.f* *Ibid. 20.f* *Act.2.a* F *Ioan.16.b* *Psal.34.a* *Ioan.14.a* *Ibid.16.c*

G

incorporalium naturarũ, & maximè trinitatis, quæ voluntatem suam inserit in corde credentiũ, & eorũ qui eã audire sunt digni: hoc est, dicere & loqui. Nos quippè homines, quando de aliqua re ad alterum loquimur: primum quod volumus, mente concipimus absque sermone. Inde in alterius sensum volentes transferre, linguæ organum commouemus, & quasi quoddam plectrũ chordis dentiũ collidentes, vocalem sonũ emittimus. Quomodo igitur nos linguam, quam palato dentibusq; collidimus, & ictum aërem in diuersa temperamus eloquia, vt nobis nota communicemus in alios: ita & auditorẽ necesse est patulas præbere aures: & nullo vitio coarctatas, in ea quæ dicuntur erigere: vt possit ita scire quæ proferuntur, quomodo nouit ea ille qui loquitur. Porrò Deus simplex, & incompositæ spiritualisque naturæ, neque aures, neq; organa, quibus vox emittitur habet, sed solitaria incomprehensibilisq; substantia nullis membris partibusq; componitur. Quæ quidẽ de filio & de spiritu S. similiter accipienda. Si quando ergo legimus in scripturis: *Dixit dominus domino meo.* Et alibi: *Dixit Deus, fiat lux:* & si qua his similia: digna Deo accipere debemus. Neque enim ignorante filio, qui sapientia & veritas est, pater suam nunciat volũtatem: cum omne quod loquitur, sapiens verusque subsistens, in sapientia habeat & in substantia. Loqui ergo patrẽ, & audire filiũ: vel econtrariò, filio loquẽ audire patrẽ, eiusdem naturæ in patre & filio cõsensusque significatio est. Spiritus quoq; sanctus, qui est spiritus veritatis, spiritusq; sapientiæ, non potest filio loquẽte audire q̃ nescit: cum hoc ipsũ sit quod profertur à filio .i. procedens à veritate cõsolator manans de consolatore, Deus de Deo spiritus veritatis procedens. Deniq; ne quis illum à patris & filij voluntate, & societate disserneret, scriptum est: *Non enim à semetipso loquetur: sed sicut audiet loquetur.* Cui etiam simile de seipso Saluator ait: *Sicut audio, & iudico.* Et alibi: *Non potest filius facere quicquam, nisi quod viderit patrem facientem.* Si enim vnus est patri filius: nõ iuxta Sabellij dictum, patrem & filiũ cõfundentis: sed iuxta indiscretionem essentiæ siue substantiæ: nõ potest quicquam absq; patre facere: quia separatorum diuersa sunt opera: sed videns operantem patrem, & ipse operatur: non secundo gradu, & post illum operans. Alia quippè patris, alia filij opera esse inciperẽt, si non æqualiter fierent. Scriptum est autẽ: *Quæ enim ille facit* (haud dubium quin pater) *hæc eadem filius similiter facit.* Quòd si operante patre & filio, non iuxta ordinem, primi & secũdi, sed iuxta idem tempus operandi eadem & indissimilia substituunt vniuersa quæ fiunt, & filius non potest à semetipso quicquam facere, quia à patre non potest separari: sic & spiritus sanctus nequaquam separatus à filio, propter voluntatis naturæq; consortiũ, non à semetipso creditur loqui: sed iuxta verbũ, & veritatem Dei loquitur vniuersa quæ loquitur. Hanc opinionem sequentia domini verba cõfirmant, dicentis: *Ille me clarificabit*, id est, paracletus: quia de meo accipiet. Rursum hic, accipere, vt diuinæ naturæ conueniat intelligendum. Quomodo ergo filius dans, non priuatur his quæ tribuit, neque cum damno suo impertit alijs: sic & spiritus nõ accipit quod ante non habuit. Si enim quod prius non habebat accepit, translato in alium munere, vacuus largitor effectus est, cessans habere quod tribuit. Quomodo igitur supra de naturis incorporalibus disputantes intelleximus, sic & nunc spiritum

Ibidem. *Ioan.16.c* *Ibid. 5.c* *Ibid. c* *Ioan.16.c*

A

sanctum à filio accipere, id quod suæ naturæ fuerat cognoscendū est: & non dantem & accipientem, sed vnā significare substantiā. Siquidem & filius eadem à patre accipere dicitur, quib⁹ ipse subsistit. Neq; enim quid aliud est filius, exceptis his quę ei dantur à patre: neq; alia substātia est spiritus S. præter id quod datur ei à filio. Propterea aūt ista dicuntur: vt eandē in trinitate credamus esse naturam spiritus sancti, quæ est patris & filij. Quia ergo omnis humana vox nihil potest aliud iudicare quā corpora: & trinitas, de qua nunc nobis sermo est, omnes materiales substantias superat: iccircò nullū verbum potest ei propriè coaptari, & dignificare substantiam, sed omne quod loquimur καταχρηστικῶς, id est, abusiuè est, & de incorporalibus cūctis, & maximè cum de trinitate loquimur. Glorificat itaq; filium spiritus sanctus, ostendens illum & in apertū proferens his qui mundo corde eū intelligere, & videre sunt digni, & splendorem substantiæ, & imaginē inuisibilis Dei scire. Rursum imago ipsa ostēdens se puris mētibus, glorificat patrem, insinuans eum nescientibus: ipse enim ait: *Qui videt me, videt & patrem.* Pater quoq; reuelans filium his qui ad calcem scientiæ peruenire meruerunt, glorificat vnigenitum suum, ostendens eius magnificētiam atq; virtutem. Sed & ipse filius tribuens spiritum sanctum his qui se dignos eius munere præparauerunt, & pandens sublimitatem glorificationis, & magnitudinis eius virtutem: glorificat illum. Deinde interpretationem inferens quomodo dixisset, de meo accipiet, protinus subiecit: *Omnia quæ habet pater mea sunt: propterea dixi, de meo accipiet, & annunciabit vobis:* quodammodo loquens: Licet à patre procedat spiritus veritatis, & det illis Deus spiritum sanctum petentibus se: tamen quia omnia quæ habet pater

B

mea sunt, & ipse spiritus patris meus est, & de meo accipiet. Caue autem cum ista dicuntur, ne graue labaris intelligentiæ in vitium, & putes rem aliquā esse & possessionem, quę à patre habeatur ac filio: Verùm quæ habet pater iuxta substantiam: id est, æternitatē, immutabilitatem, incorruptionē, immutabilem bonitatem, de se & in se subsistentem, hæc eadem habet & filius. Et quæcumque sunt filij, hæc eadem & pater habet. Procul hinc absint dialecticorum tendiculæ, & sophismata à veritate pellantur: quæ occasionem impietatis ex pia prædicatione capientia, dicunt: Ergo & pater est filius, & filius pater. Si enim dixisset, omnia quæcunq; habet Deus, mea sunt: haberet impietas occasionem confingendi: & verisimile videretur esse mendacium. Cùm verò dixerit: omnia quę habet pater mea sunt: patris nomine se filium declarauit, paternitatem qui filius erat, nō vsurpauit: quāquam & ipse per adoptionis gratiam, multorum sanctorum sit pater, secundùm illud quod in psalmis legitur: *Si custodierint filij tui.* Et iterum: *Si dereliquerint filij eius legem meam.* Sed in hoc sermone sensuq; prępósito, consequenter ea quæ diximus superius patris esse, habet & filius, & quæ filij sunt, habet & spiritus sanctus. Ait quippè, de meo accipiet: propterea & ventura annūciabit vobis. Per spiritum siquidem veritatis, sanctis viris futurorum scientia certa conceditur. Vnde & prophetæ hoc eodem repleti spiritu, pronūciabant sensu: & quasi præsentia intuebantur, quæ erant deinceps secutura. Satis hæc abundeque iuxta ingenij nostri paupertatem de præsenti euāgelij capitulo dixisse sufficiat. Si quibus aūt dominus reuelauerit, & in viciniā veritatis adducti sunt, magisq; possunt cernere veritatē: disputationi illorum cōcedamus meliora, quib⁹ ille suffragatur qui est spiritus veritatis: & petimus eos, qui lecturi sunt, vt ignoscant imperitię: studioq; dent veniam, cupienti totum Deo offerre qp potuit: licet suā non quiuerit implere voluntatē. Proponamus & apostoli ad Romanos epistolæ testimoniū: quæq; nobis in illa videntur præsenti materiæ congruere, ventilemus. *Vt iustificatio inquit, legis impleatur in vobis, qui non iuxta carnē ambulatis, sed secundùm spiritum.* Qui enim iuxta carnem sunt: ea quæ carnis sunt sapiunt. Qui verò iuxta spiritum, ea quæ spiritus sunt sentiut. *Sapientia quippe carnis mors. Sapientia autem spiritus, vita & pax: quoniam sapientia carnis inimica est Deo:* legi quippe Dei nō subijcitur. Neque enim potest. *Qui verò in carne sunt, Deo placere non possunt. Vos autē non estis in carne, sed in spiritu: si tamen spiritus Dei habitat in vobis. Si quis autem spiritum Christi non habet, hic non est eius. Si autē Christus est in vobis, corpus quidē mortuum est propter peccatum: spiritus verò viuit propter iustitiā.* Si autem spiritus eius qui suscitauit Iesum à mortuis habitat in vobis, qui suscitauit Iesum Christū à mortuis, viuificabit & mortalia corpora vestra propter inhabitātem spiritū eius in vobis. *Ergo debitores sumus non carni, vt secundū carnem viuamus. Si enim secundū carnem vixeritis, moriemini. Si aūt spiritu facta carnis mortificaueritis, viuetis. Quicunq; enim spiritu Dei aguntur, hi filij sunt Dei. Non enim accepistis spiritum seruitutis iterū in timore: sed accepistis spiritū adoptionis, in quo clamamus abba pater. Ipse enim spiritus testimoniū perhibet spiritui nostro, quia sumus filij Dei. Si aūt filij, & hæredes: hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi, si tamen compatimur, vt & conglorificemur.* In præsenti apostoli capitulo plurima de societate spiritus, quam habet cum patre, & filio demonstrantur. Ait quippe Apostolus, iustificationem diuinam, & spiritualis legis expleri in his, non qui iuxta carnem ambulant, sed iuxta spiritum. Iuxta carnem ambulantem eum qui per voluptates & vitia carnis corpori copulatus, facit omnia quæ carnis sunt & corporis opera, apostolicus sermo descripsit. Porrò iuxta spiritum ambulantem eū, qui in præceptis legis Dei & Euangelij gradiens, spiritualium sequitur ordinem mandatorum. Si quidem sicut carnalium vitium est ea sapere quæ carnis sunt, ea cogitare quæ corporum: sic econtrariò, spiritualium virtus est semper cogitare de cælestibus & æternis, & his tractare quæ spiritus sunt. Sed carnis sapientia illico morte sibi sociata, interficit eos qui iuxta carnem gradiuntur & sapiunt: sapientia verò spiritus, mentis tranquillitatem & pacē & vitam habentibus se largitur ęternā. Quam cum possederint, omnes perturbationes & genera vitiorū, & ipsos quoq; dæmones, qui hæc suggerere nituntur, habebunt sub pedibus suis. Sapientia ergo carnis cum morti iuncta sit, inimica est Deo. Inimicos quippe eos reddit, qui suis legibus vixerint: contraria semper & repugnans voluntati, & legi Dei. Neq; enim fieri potest, vt qui in sapientia carnis est, Dei præcepta custodiat, & voluntati illius subijciatur. Quamdiu seruimus voluptatibus, seruire Deo non possumus. Cùm aūt titillantē subiecerimus nostris pedibus luxuriā, & totos nos ad spiritū transferentes, nequaquā fuerimus in carne, id est, in carnis passionibus, tūc subijciemur Deo. Neq; enim de carne hac, in qua viuimus, & in cuius vasculo nostra anima cōtinetur, apostoli sermo est (quia omnes sancti corpore & carne circundati placuerūt Deo) sed ad id

potius,

C

D

Rom. 8. b

Ioan. 13. b

Ioan 16. b

Psal. 131. c
Ibid. 88. c
Ioan. 16. b

potius, quod contra Dei præceptum ex humana societate perpetratur, de quibus est: *Diliges Dominum Deum tuum.*&: *Quod tibi non vis fieri,*&c. *Vos autem,* ait (haud dubium quin discipuli Christi) qui sapientiam spiritus suscepistis & vitam pacis, *non estis in carne,* id est, in carnis operibus, neq; eius opera perpetratis: siquidem spiritum Dei habetis in vobis. Idem autem spiritus Dei,& spiritus Christi est, deducēs & copulans eum, qui in se habuerit, domino Iesu Christo. Vnde & in consequentibus scribitur: *Si quis autem spiritum Christi non habet, hic non est eius.* Rursum in præsenti discimus societatem, quam habet spiritus sanctus ad Deum & ad Christum. Sed & in epistola Petri, spiritus sanctus esse Christi spiritus comprobatur: *Scrutantes,* inquit, *& inquirentes* (id est, prophetæ, de quibus ei fuerat sermo superior) *in quod, aut quale tēpus significabat is qui in eis erat spiritus Christi, testificās in Christo passiones, & ea quæ post erant secutura decreta, in quibus reuelatum est: quia non sibi, sed nobis ministrabant ea quæ nunc annunciata sunt vobis per spiritum sanctum.* Iste autem spiritus sanctus dictus est & spiritus Dei, non in præsenti tantùm sermone, sed & in aliis locis compluribus, vt ibi: *Ea quæ Dei sunt, nemo nouit nisi spiritus Dei.* Deinde sequitur post hoc quod ait: *Si quis autem spiritum Christi non habet, hic non est eius,* & infertur: *Si autem Christus in vobis:* & manifestissimè demonstratur inseparabilem esse spiritum sanctum à Christo: quia vbicunque spiritus sanctus fuerit, ibi & Christus est: & vndecumque Christi spiritus discesserit, inde pariter recedit & Christus. Si quis enim spiritum Christi non habet, hic non est eius. Cui coniuncto, si quis contrarium assumat, dicere potest: Si quis Christi est, ita vt Christus in eo sit, in hoc spiritus Dei est. Hoc autem idem & de Deo patre similiter vsurpandum. *Si quis spiritum Dei non habet, iste non est eius.* Cui rursum contrarium si quis assumat, dicens: *Si quis Dei est, in hoc spiritus Dei est.* Vnde scribitur: *Nescitis quia templum Dei estis, & in vobis habitat spiritus Dei?* Et in Ioannis epistola: In hoc cognoscitur Deus habitans in quibusdam, cum manserit in eis spiritus quem dedit. Ex quibus omnibus indissociabilis atque indiscreta trinitatis substantia demonstratur. Cùm ergo ait: *Si Christus in nobis est, corpus quidem mortuum propter peccatum:* nequaquam vitijs lasciuiēque deseruiens, sed mortificatum peccato non commouetur ad vitia,& nequaquam erit vitale peccato. Postquam autem corpus peccato mortuum fuerit, Christus in his qui sua corpora mortificauerunt, præsens spiritum vitæ ostendit per iustitiam, siue correctionem operum virtutum immortalium, siue fidem Iesu Christi in his, qui iuxta fidem illius conuersantur. Deinde apostolus alio syllogismo coniuncto vtitur: quod significantius dialectici ἀξίωμα vocant, & ait: Si autē spiritus eius qui suscitauit Christum à mortuis habitat in vobis, qui suscitauit Christum à mortuis, viuificabit & mortalia corpora vestra per inhabitātem spiritum suum in vobis. Nonne tibi videtur dicere, quia si spiritus eius qui suscitauit Christum Iesum, id est, qui eiusdē Iesu Christi spiritus est, habitat in vobis: consequenter viuificabuntur & mortalia corpora vestra, cum immortaliū animabus, ab eo qui suscitauit Christū Iesum à mortuis, principem & primogenitum resurrectionis? Et quia tale tantumq; diuinitus per spiritum munus indultum est, debitores sumus spiritui non carni, vt iuxta eam viuamus. Siquidem qui iuxta carnem vixerit, morietur, illa morte, quæ peccatum, sequitur. *Peccatum* quippe *cum consummatum fuerit, generat mortē,* secundum Iacobum. Sed & Ezechiël peccantem animam mori scribit. Separatur enim iam à vita, quæ in sapientia spiritus collocata est. Si quis autem transcēderit vitam carnis, & spiritu opera carnis mortificauerit, viuet beata, æternaq; vita, relatus in filios Dei, & directo in viam rectam propter spiritum sanctum, qui & Dei spiritus appellatur. Si enim, inquit, iuxta carnē vixeritis, moriemini. Quòd si spiritu facta carnis mortificaueritis, viuetis. Et in consequentibus: *Quotquot enim spiritu Dei agūtur, hi filij sunt Dei.* Rursum refocillās eos,& consolans, & prouocans sperare meliora, quibus loquebatur, ait: Non enim accepistis iterum spiritum seruitutis in timore: id est, non similitudine seruorum, metu & terrore pœnarū vos abstinetis à vitijs, quia habetis vobis datū à patre spiritum adoptionis, id est, spiritū sanctum: qui ipse spiritus & Dei, & Christi,& veritatis dicitur atq; sapientiæ. Si autem spiritus iste adoptat in filios Dei eos, quorum dignatione sui habitator efficitur, tibi consequentium super potentia eius intelligentiam derelinquo. Porrò in hoc adoptionis spiritu clamant qui habuerint illum patrem Deum, sicut ostendit sermo, dicens: In quo clamamus abba pater, ipso spiritu qui nos adoptat in filios, testimonium præbente participatione sui, quod à nostro spiritu possidetur: quia filij Dei sumus. Cui consequens est Deum quidem quasi patrē, hæreditarias nobis diuitias contulisse, spiritualia dona: Christi verò cohæredes nos esse, eo quòd fratres eius per gratiam & benignitatem ipsius appellamur. Erimus autē hæredes Dei, cohæredes autē Christi si compatiamur, vt & conglorificari ei ex passionū societate mereamur. Verū quia & hoc, iuxta id quod potuimus, edissertum est: proponamus prophetæ capitulum quædam de spiritu sancto continens, vt non solum de nouo, verùm etiam de veteri testamēto super eius fide intellectuq; doceamur. Nam & superius prælocuti sumus, in omnibus sanctis, tam his qui post aduentum domini nostri fuerunt, quàm etiam retro, in patriarchis videlicet & prophetis, spiritus sancti gratiam fuisse verſatam, & eos diuersis charismatibus virtutibusq; compleſſe. Quomodo enim vnius Dei & vnigeniti eius gratiā possidentes, tam hi qui ante, quā etiam illi qui post aduentum eius iustitiæ erexere vexillum, veritatis sunt scientiam consecuti, sic & spiritus sancti gratiam possidebant: quia inseparabilem à patre & filio esse spiritum sanctū, in multis supra locis ostendimus. Scriptum est ergo in propheta: *Misericordiæ domini recordatus sum, & virtutis eius, in omnibus quæ retribuit nobis dominus, iudex bonus domui Israël, inferens nobis iuxta misericordiam suam, & iuxta multitudinē iustitiæ suæ. Et dixit: Non populus meus filij, & non præuaricabuntur. Et factus est illis in salutem ex omni tribulatione eorum: non legatus, neque angelus, sed ipse saluauit eos, eo qnòd dilexerit eos, & pepercerit eis. Ipse redemit eos, & suscepit eos, & exaltauit eos in omnibus diebus sæculi. Ipsi verò non crediderunt, & irritauerunt spiritum sanctum eius, & cōuersus est eis ad inimicitiam. Ipse debellauit eos, & recordatus est dierum antiquorum. Qui eduxit de terra pastorem ouium: Vbi est qui posuit in eis spiritum sanctum? congregans dextera Moysen.* Qui frequenter Dei adepti sunt beneficia, scientes gratia magis & misericordia eius quàm proprijs ex se fuisse operibus consecutos: quasi vno omnes consensu & animo concordantes loquuntur:

A

Misericordiæ domini recordatus sum. Cogitantes enim quæ ab eo frequēter in Moyse dona susceperint, gratias referūt, & cum misericordia, etiam virtutum domini recordantur, siue mirabilium, quæ crebrò pro eis fecit in populis, siue profectuum animæ, quibus per legem, & prophetas, & præcepta eius salubria eruditi sunt. Siquidem in scripturis nomen virtutis vtrumque significat. Recordari autem se misericordiæ, & virtutum eius, inquiunt, in omnibus quæ retribuit eis: non iuxta iustitiam suam, sed iuxta misericordiam, & bonitatem eius, qui est iudex domui videnti, & sensui mundo corde cernēti dominum. Hoc siquidem ex Hebræo sermone in lingua nostra interpretatur Israël, id est, mens videns dominum. Licet enim tormenta & cruciatus iudex nonnunquam inferat iudicium merentibus: tamen qui causas rerum altius intuetur, videns propositum bonitatis eius, qui cupit corrigere peccantem, bonum illum confitetur, dicens: *Inferat nobis iuxta misericordiam suam.* Si enim iniquitates eorum quos iudicat attendat dominus, quis sustinebit? Porrò quia apud dominum propitiatio est: dominus videlicet noster atque saluator, infert nobis secūdum misericordiam suam omnia quæ nos prouehant ad salutem. Inferens quoq; iuxta misericordiam suam, & hoc faciens in iudicio cum iustitia nobis tribuit, quæ admixta misericordiæ bonitate largitus est.

Psal. 119. a

DIDYMI DE SPIRITV SANCTO
LIBER III. INTERPRETE D. HIERON.

B

ARGVENDVS est ex præsenti capitulo hæreticorum error: qui bonitatem à iustitia separantes, alium Deum bonum, alium iustum finxerunt. Ecce enim in præsentiarum ipse est Deus & bonus & iudex, & iuxta misericordiam suam iustitiamque restituens, & pariter bonus iustusque subsistens. Fruſtra igitur iniquum dogma simulantes, bonum Deum euangelij, & veteris testamenti iustum esse defendunt: quia & in plurimis alijs locis, & nunc in prophetæ sermone, iudex bonus scribitur Deus, & econtrariò quod nolunt, in Pauli apostoli epistola (qui certè noui testamenti prædicator est) Deus iustus iudex refertur. *Repositа est mihi* inquit, *corona iustitiæ, quam reddet mihi dominus in illa die iustus iudex.* Idem est ergo (licet nolint) noui & veteris testamenti Deus, visibilium & inuisibilium conditor: Saluatore etiam in euangelio iustum & bonum patrem liquido attestante: *Pater iuste, mundus te non cognouit.* Et alio loco: *Nemo bonus nisi vnus Deus.* Sed & in veteri lege alibi iustus, alibi bonus dicitur Deus. In psalmis: *Iustus dominus*, inquit, *& iustitias dilexit.* Et contrariò in Hieremia: *Bonus dominus his qui sustinent eum.* Rursus in psalmis: *Quàm bonus Deus Israël, his qui recto sunt corde.* Et hæc quidem è latere contra hæreticos strictim dicta sunt. Tempus autem est: vt propositum prophetę ordinem prosequamur, qui ita contexitur: *Et dixit*, haud dubium quin dominus: *Non populus meus filij, nec præuaricabuntur:* Non erant inquit, similes his qui generati sunt, & exaltati, & eū qui genuit illos, despexere. *Et factus est eis in salutem*, id est, illis de quibus dominus ait: *Non populus meus filij, & non præuaricabuntur.* Hoc enim ipsum, quod non præuaricati sunt, nec spreuerunt patrem, eis factus est in salutem. vel ob idipsum quod appellati sunt filij, causa eis salutis effectus est, Quæ salus à Christo domino contributa, angeli quoque ad pastores voce firmatur, dicentis: *Ecce euangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo: quia natus est vobis hodie Saluator, qui est Christus dominus in ciuitate Dauid.* Ipse factus est cunctis, qui in eum credunt, occasio salutis æternæ: & ipse est Saluator mundi, qui venit quærere quod perierat. Et ipse est, de quo chorus sanctorum canit: *Deus noster, Deus saluandi.* Quia igitur Deus erat qui salutem præbebat æternam, dictum est: non legatus, neq; angelus, id est, nō propheta, non patriarcha, non legislator Moyses saluauit eos. Omnes enim quos nominaui, poterāt ad dominum fungi legatione pro populo. Denique Moyses interpellans eum pro delinquente plebe, ait: *Si dimittis eis peccatum eorum, dimitte.* Sed obsecrauit veniam quadraginta diebus ieiunans: & misericordiam Dei, animæ afflictione prouocās. Nemo autem de horum numero legatorum potest esse Saluator, indigens & ipse eo qui salutis largitor verus est. Nam & angeli, quamquam spiritus sint, & ad diuersa propter eos, qui salutem accepturi sunt, ministeria mittantur: non sunt tamen auctores salutis, sed eum qui fons salutis est, interpretantur & nunciant, Vnde dictum est: Non legatus, neq; angelus, sed ipse dominus saluauit eos. Non propter aliud quid, sed propter id quòd diligeret eos, & parceret eis. Parcere autē dicitur quasi creaturis suis, iuxta illud quod alibi scribitur: *Parces autem omnibus domine amator animarum: quia tuæ sunt: neq; enim odies, quos fecisti.* Quapropter & pro eorum salute proprio filio non parcens pater, tradidit eum in mortem: vt per mortem filij sui destructo eo qui habebat mortis imperium, hoc est diabolo, redimeret omnes qui ab eo captiuitatis vinculo tenebantur. Vnde subijcitur: *Ipse autē redemit eos, & suscepit eos, & exaltauit illos.* Suscipit enim exaltatq; saluatos, & redemptos in sublime tollit virtutum alis, & eruditione & scientia veritatis, non ad vnum tantum & alterum diem, sed in omnibus diebus æternitatis, habitās in eis, & cum eis, & vsque ad consummationem sęculi vitam eis tribuens, salutisque auctor existens. Omnibus autem diebus sæculi illuminans corda eorum, non finit eos in tenebris ignorantiæ, & errore versari. Et hoc puto esse quod scriptum est: *In omnibus diebus exaltari eos.* Quia verò mutabiles & ad vitia spōtè labentes, post tanta beneficia Deo fuerunt increduli, & præcepta illius reliquerunt, & exacerbauerūt spiritum sanctū Dei, qui eis multa bona largitus est: in peccatum simile corruerunt his, qui postquā geniti sunt, & exaltati spreuerunt patrē suum. Vel certè nunc ipsi describuntur, qui & ante descripti sunt: siquidē & ibi post peccatum dicitur ad eos: *Dereliquisti dominū, & ad iracundiam concitasti sanctū Israël:* & nunc quod ipsi non crediderunt, & exacerbauerunt spiritū sanctum eius. Ex præsenti ergo loco societas spiritus ad dominum ostenditur. Qui derelinquit dominum, & est incredulus, & ad iracundiam prouocat sanctum Israël, & exacerbat spiritum sanctum eius. Eadē indignatio super peccatoribus tam ad spiritum sanctum, quàm ad sanctum Israël refertur. Vnde & in consequentibus similis copula trinitatis ostenditur, dicente scriptura, dominum ad inimicitias esse conuersum his qui exacerbauerunt spiritum sanctum eius, & tradidisse eos sempiterno cruciatui: postquam non sermone, sed rebus in sanctū eius spiritū blasphemauerunt. Ipse igitur, qui eis conuersus est ad inimicitias,

C

Luc. 2. b

Psal. 67. a

Exod. 32. c

Heb. 1. d

Sap. 11. d
Rom. 8. f

D

Esa. 63. b
Sec. 70.

Esa. 1. b
Sec. 70.

Esa. 63. b
Sec. 70.

Esa. 63. b

2. Tim. 4. b

Ioan. 17. d
Marc. 10. b
Psal. 10. b

Thren. 3. c
Sec. 70.
Psal. 72. a
Esa. 63. b
Sec. 70.

debel-

debellauit eos, & subiecit multiplicibus, longisq; cruciatibus, vt nec in præsenti tẽpore, nec in futuro cõsequantur veniam peccatorum. Exacerbauerunt enim spiritum sanctum eius, & blasphemarunt in illum. Si autem volueris hoc de Iudæis intelligere, qui crucifixerunt dominũ Saluatorẽ, & iccirco exacerbauerunt spiritum sanctum: id quod scriptum est: Ipse debellauit eos, ad illam est intelligentiam referendum, quòd Romanis traditi sunt, quando venit super eos ira Dei in finem. In vniuerso enim orbe, cunctisq; regionibus soli exules patriæ, in terra vagantur aliena, nõ vrbem antiquã, non sedes proprias possidentes: id quod prophetis, & saluatori suo fecerunt, receperunt. Quia enim sanguinarij, & vesano semper furore capti, non solum prophetas occiderunt, lapidauerunt q; eos qui ad se missi fuerant: sed ad impietatis culmen egressi, dominum Saluatorem, qui pro cunctorum salute descendere dignatus fuerat ad terras, prodiderunt, & crucifixerunt: propterea expulsi sunt vrbe, quam prophetarum & Christi cruore maculauerunt. Secundum igitur hũc sensum debellatos eos à domino intelligere debemus, non ad breue tempus, sed ad omne futurum sæculum. Vsque ad consummationem quippe mundi (vt diximus) profugi atque captiui, in vniuersis aberrant nationibus, nõ vrbem, non regionem propriam possidentes. Attamen, quia naturaliter benignus est & misericors is, qui eos debellauerat, tribuit eis locum pœnitentiæ, si velint ad meliora cõuerti. Vnde & dicitur: *Recordatus est dierum sæculi.* Recordat⁹ enim temporum futurorum, clausam ianuã aliqua ex eis parte reseruit: vt postquam intrauerit plenitudo gentium, tunc omnis Israël (qui hac fuerit dignus appellatione) saluetur. Licet enim in id temeritatis eruperint, vt eum qui propter eos missus fuerat interficerent, dicentes: *Sanguis eius super nos, & super filios nostros:* tamen Deus suscitauit eũ de terra, in cuius corde tribus diebus & tribus noctibus fuerat commoratus, pastorem ouium suarum. Siquidem ita cõtexitur: *Qui eduxit de terra pastorem ouium suarum.* Quod verò pastor ouium Deus, qui nunc prophetali sermone describitur: dominus sit, manifestius in euãgelio discimus: ipso Saluatore testante: *Ego sum pastor bonus, & animam meam pono pro ouibus meis.* Et iterum: *Oues meæ vocem meam audiunt.* Post hæc omnia prophetes ait⁹: Vbi est qui posuit super eos spiritũ sanctũ? Admiratur quippe de quãta felicitate ad quãtas miserias peruenerint. Et quomodo loquitur? Qui eos redemerat, qui posuerat in illis spiritum sanctum suum habitans cum eis, vbi nunc est? quo abijt? Dereliquit eos: quia ipsi prius dereliquerũt, & ad iracundiã prouocauerunt sanctum Israël. Posuerat autem dudum in eis spiritum sanctum deus, cum adhuc boni essent: & præceptis eius obsequi niterentur. His enim tantummodo spiritus sanctus inseritur: qui vitijs derelictis, virtutum sectãtur chorum: & iuxta eas & per eas in fide Christi victitant. Quòd si paulatim negligentia suggerente, cœperint ad peiora confluere: concitant aduersum se habitatorem suum spiritum sanctum: & eum, qui illum dederat, cõuertunt ad inimicitias. Huic quid simile & Apostolus ad Thessalonicenses scribens, ait. *Neq; n. vocauit nos Deus ad immũditiam, sed ad sanctificationem.* Itaque qui spernit, siue quod melius habetur in Græco, qui præuaricatur, nõ hominẽ præuaricabitur, sed Deũ, qui dedit spiritum sanctum suũ in nobis. Nam in his sermonibus Deus vocans per fidem in sanctificationem, id est, vt sancti fierent credentes: dedit eis spiritum sanctum. Et quãdiu præcepta Dei seruauerunt: permãsit in eis spiritus sanctus, quem acceperũt. Quãdo verò amore lubrico corruerunt, & ad immunditiam sunt delapsi: spreuerunt, siue præuaricati sunt dominum, qui dederat eis spiritum sanctum: vt non immunditiæ deseruirent, sed vt sanctificarentur. Vnde pœnas luent qui ista cõmiserunt, non quasi hominẽ, sed quasi Deum spernẽtes. Et vt sciamus dominum esse spiritũ sanctum, qui datur credentibus, ex ipsius prophetæ Esaiæ discamus eloquio, qui inducit ad quempiã dicẽtem dominum: *Spiritus meus in te est, & verba mea dedi in os tuum.* Ostenditur enim ex sermone præsenti, quòd qui acceperit spiritum Dei, simul cũ eo & verba Dei possideat: sermones videlicet scientiæ & sapientiæ. Necnon & in alio loco eiusdem prophetæ Deus loquitur: Dedi spiritum meum super eum. Qui ergo posuit in eis spiritum sanctum: Moysen dextera sua sanctificatũ esse commemorat: siue illum illustrem virũ & mysteriorum Dei initiatorem, de quo ad Iesum filium Naue dominus ait: Moyses famulus meus siue legem suam, quæ in veteri scripta est instrumento. Nam crebro legisse me memini Moysen appellatum esse pro lege: vt in Apostolo: *Vsq; in hodiernum diem, quando legitur Moyses.* Et Abraham ad diuitem in supplicijs cõstitutum: *Habẽt*, inquit, *Moysen & prophetas.* Et certè liquidò comprobatur ibi, Moysen, nõ supradictum virum significatum esse, sed legẽ. Porrò quæ est dextera Dei, quæ adduxit Moysen, nisi dominus & Saluator noster? Ipse est enim dextera patris, per quam saluat, exaltat, & facit virtutem: sicut alibi de Deo dicitur: *Saluauit ei dextera sua, & brachium sanctum eius.* Et rursum: *Dextera domini fecit virtutem, dextera domini exaltauit me: Non moriar, sed viuam, & narrabo opera domini.* Et certè vocem hãc ex persona dominici hominis proferri, quem vnigenitus filius Dei assumere dignatus est ex virgine, ex ipso loco manifestissimè cõprobatur: quia ipse est dextera Dei, sicut scriptum est in Actibus Apostolorum: quòd *factus sit ex semine Dauid secundum carnẽ*, genitus in virgine superueniẽte in eã spiritu sancto, & virtute excelsi obumbrãte eam. De quo Dauid prophetauit in spiritu: quod à mortuis resurgẽs, assumptus sit in cœlos, dextera Dei subleuatus. Scribitur ibi autem in hunc modum. *Præuidens idem Dauid locutus est de resurrectione Christi: quoniam non est derelictus in inferno: neq; caro eius vidit corruptionem. Hunc Iesum suscitauit Deus, cui nos omnes testes sumus.* Dextera igitur Dei eleuatus, & repromissionem spiritus sancti accipiens à patre, effudit hoc donum in nobis, quod vos videtis & auditis: neque enim Dauid ascendit in cœlos. Nulli quippe dubium, exaltatum dextera Dei, & ab inferis resurgentem esse dominum Iesum: sicut ipse scripturæ sermone testatus est. Iste ergo qui resurrexerit à mortuis, dicit: Ego dormiui, & somnum cepi: & resurrexi, quia domin⁹ suscitauit me. Ipse ergo sermone Dei assumptus in cœlum, eleuatus esse ab ea (de qua supra diximus) dextera Dei prædicatur: & accepisse repromissiones spiritus sancti à patre, & effudisse illum in credentes, ita vt omnium linguis loquerentur magnalia Dei. Nam & dominicus homo accepit communicationem spiritus sancti: sicut in euangelijs scribitur: *Iesus ergo repletus spiritu sancto, regressus est à Iordane.* Et in alio loco: *Reuersus est Iesus in virtute spiritus in Galilæã.* Hæc autẽ absque vlla calumnia de dominico homine, qui totus Christus, vnus est Iesus filius Dei,

A

sensu debemus pietatis accipere, nō quòd alter & alter sit: sed quòd de vno atq; eodem quasi de altero secundum naturam Dei & hominis disputetur: & quia Deus verbum, vnigenitus filius Dei neq; immutationem recipit, nec augmentum: siquidem ipse est bonorum omnium plenitudo, satis abundeq; de prophetę testimonio disputatū est. Nunc ad reliqua pergamus, vt quomodo scimus quòd pater & filius, sanctos & bonos sui cōmunicatione perficiunt: sic sanctus quoque spiritus, participatione sui, bonos efficiat sanctosque credentes: & ex hoc etiam vnius cum patre & filio substantiæ esse doceatur. Dicitur in psalmis ad dominum. *Spiritus tuus bonus deducet me in terram rectam.* Scimus autem in quibusdam exemplarib. scriptum esse: spiritus sanctus tuus. Porrò in Ezdra absq; vlla ambiguitate bonus spiritus appellatur: *Spiritum tuum bonum dedisti, vt eos faceres intelligere.* Quòd autem pater sanctificet, Apostolus scribit, dicens: *Deus autem pacis sanctificet vos perfectos.* Et Saluator ait: *Pater sancte, sanctifica eos in veritate, quia verbum tuum est veritas.* Perspicuè dicens: in me qui verbum tuum sum & veritas tua, sanctifica illos fide & consortio mei. Dictus est & alibi bonus Deus: *Nemo bonus nisi vnus Deus.* Superius quoque ostēdimus quoniam filius sanctificet, Paulo in eadem verba congruēte. *Etenim qui sanctificat, & qui sanctificantur, ex vno omnes.* Sanctificantem significans Christum, & sanctificatos eos, qui possunt dicere. *Factus est nobis sapientia ex Deo Christus, & iustitia, & sanctificatio.* Appellatur siquidem & spiritus sanctificationis. Vnde & ad eum dicitur: Et omnes sanctificati sub manibus tuis, & sub te sunt. Bonus dominus noster Iesus Christus, & ex bono patre generatus est: & de eo legimus: *Confitemini domino quoniam bonus.* Confiteantur autem illi, qui ab eo aut veniam obsecrant peccatorum, aut gratias referunt eius clementiæ pro indultis beneficijs. Spiritus quoque sanctus eos quos dignatur implere sanctificat: vt superius iam demonstratum est: quando ostendimus eum participalem, & à multis simul capi posse. Et nunc in præsenti Pauli testimonio largitor sanctificationis ostenditur, in eo quod ait: Debemus autem & nos gratias agere Deo semper pro vobis, fratres dilecti à domino: quia elegit Deus nos primitias in salutem, in sanctificatione spiritus sancti, & fide veritatis. Nam & in hoc loco charismata Dei subintelliguntur in spiritu, cum in sanctificatione spiritus, fides pariter & veritas possidentur. Quia ergo rectè & piè, & vt se veritas habet, hæc diximus, sanctificationis, bonitatisque vocabulum & ad patrem, & ad filiū, & ad spiritum sanctum æquè referetur: sicut ipsa quoque appellatio spiritus. Nam & pater spiritus dicitur, vt ibi: *Spiritus est Deus*, & filius spiritus. *Dominus*, inquit, *spiritus eius.* Spiritus autem sanctus, semper spiritus sancti appellatione censetur, non quòd ex consortio tantùm nominis spiritus cum patre ponatur & filio: sed quòd vna natura, vnum possideat & nomē. Quia verò spiritus vocabulum multa significat: enumerandum est breuiter, quibus rebus nomē eius aptetur. Vocatur spiritus & ventus, sicut in Ezechiele. *Tertiam autem partem disperges in spiritum*: hoc est, in ventū. Quod si volueris secūdum historiam illud sentire, quod scriptum est: *In spiritu violento cōteres naues Tharcis*: non aliud ibi spiritus quàm ventus accipitur. Necnon Salomon inter multa hoc quoq; munus à Deo accepit, vt sciret violentias spirituum: non aliud se in hoc accepisse demonstrans, quàm scire rapidos ventorum flatus, & quibus causis eorū natura subsistat. Vocatur & anima spiritus, vt in Iacobi epistola. *Quomodo corpus tuum sine spiritu mortuum est*, & reliqua. Manifestissimè enim spiritus, hic nihil aliud nisi anima nūcupatur. Iuxta quam intelligentiā & Stephanus animam suam spiritum vocans. *Domine*, inquit, *Iesu suscipe spiritum meum.* Illud quoq; quod in Ecclesiaste dicitur: *Quis scit an spiritus hominis ascendat sursum, & spiritus iumenti descendat deorsum.* Considerandum vtrum nam & pecudum animæ spiritus appellentur. Dicitur etiam excepta anima, & excepto spiritu sancto, spiritus alius quis esse in homine, de quo Paulus scribit: *Quis enim scit hominum ea quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in eo est?* Si enim voluerit cōtendere quispiam animam hic significari in spiritu, quis erit homo, cuius cogitationes & arcana & secreta cordis occulta nesciat homo, nisi spiritus eius: quia de corpore solitario hoc intelligere velle perstultum est. Quod si arguta nititur fraude surripere, de spiritu sancto hæc scripta cōtestans: si diligenter verba ipsa cōsideret, cessabit asserere mendacium. Siquidem ita scriptū est: Quis enim scit hominū quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in eo est: Sic & ea quæ sunt Dei, nemo scit nisi spiritus Dei. Quomodo enim alius est homo, alius est Deus: sic & spiritus hominis, qui est in eo, separatur à spiritu Dei, qui est in eo, quem spiritū sanctum frequenter ostendimus. Sed & in alio loco idem Apostolus à nostro spiritu spiritum Dei secernens, ait: *Ipse spiritus testimonium perhibet spiritui nostro*: hoc significans, quòd spiritus Dei, id est, spiritus sanctus, testimonium spiritui nostro præbeat, quem nunc diximus esse spiritum hominis. Ad Thessalonicenses quoque: *Integer*, inquit, *spiritus vester, & anima, & corpus.* Sicut enim alia est anima, & corpus aliud: sic & aliud est spiritus ab anima, quæ suo loco specialiter appellatur. De quo & orauit, vt integer cū anima scrutetur & corpore: quia incredibile est, atq; blasphemum orare apostolum, vt Spiritus S. integer seruetur, qui nec immutationē potest recipere, nec profectum. De humano ergo, vt diximus, spiritu in hoc loco apostoli sermo testatus est. Appellantur quoque supernæ rationabilesque virtutes, quas solet scriptura angelos & fortitudines nominare, vocabulo spiritus, vt ibi: *Qui facis angelos tuos spiritus.* Et alibi: *Nónne omnes sunt administratores spiritus:* Puto ad hunc sensum & illud referri quod in Actibus Apostolorum scribitur: *Spiritus domini rapuit Philippum, & non amplius eum vidit eunuchus*, id est, angelus domini in sublime eleuans Philippum, transtulit illum in alium locum. Rationales quoque aliæ creaturæ & de bono in malum sponte propria profluentes, spiritus pessimi, & spiritus appellantur immundi, sicut ibi: *Cum autem spiritus immundus exierit ab homine.* Et in consequentibus: *Assumit septem alios spiritus nequiores se.* Spiritus quoque dæmones in euangelijs appellantur. Sed & hoc notandum: numquam simpliciter spiritum, sed cum aliquo additamento spiritum significari contrarium, vt spiritus immundus, & spiritus dæmonis: hi verò qui sancti sunt spiritus, absque vllo additamento, spiritus simpliciter appellantur. Sciendum quoque quod nomen spiritus, & voluntatem hominis, & animi sententiam sonet. Volens quippe apostolus virginem non solum corpore, sed & mente sanctam esse, id est, non tantùm corpore, sed & motu cordis interno, ait: *Vt sit sancta corpore & spiritu*, voluntatem spiritu,

Psal. 142.c
2.Esd.9.d
1.Thes.5.d
Ioan.17.c
Marc.10.b
Heb.2.c
1.Cor.1.d
B
Psal.117.d
2.Thes.2.d
Ioan.4.d
Ezech.5.a
Psal.47.b
C
Iac.2.d
Act.7.g Eccl.3.
1.Cor.2.c
Rom.8.c
D
1.Thes.5.d
Psal.103.a Heb.1.d
Act.8.g
Matt.12.d Ibid. Luc.9.c Matth.12. & 12.d Mar.1.d
2.Cor.7.f

& corpore opera significans. Considera vtrum hoc ipsum in Esaia sonet quod scriptum est: *Et scient, qui spiritu errant, intellectum.* Qui enim errore iudicij alia pro alijs bona existimant, accipient intellectū, vt corrigatur error illorum: vt pro prauis ea quæ recta sunt eligant. Necnon & illud: Vna fortitudo spiritus vestri, vide an idipsum ostēdat. Et super omnia vocabulum spiritus altiorē & mysticum in scripturis sanctis significat intellectum. vt ibi. *Litera occidit, spiritus autem viuificat:* Litteram dicens simplicem & manifestam iuxta historiam narrationem: spiritū verò, sanctum & spirituale esse quod legitur. In hanc congruit voluntatem & illud: *Nos sumus circumcisio, qui spiritu domino seruientes sumus, & non in carne cōfidentes.* Qui enim non littera carnem concidunt, sed cor spiritu circuncidunt, auferētes omne eius superfluum, quod generationi proximum est & amicum, hi verò spiritu circuncisi sunt in occulto Iudęi, & verè Israëlitę, in quibus non est dolus. Qui transcendentes vmbras, & imagines veteris testamenti, cultores veri adorāt patrem in spiritu & veritate. In spiritu quia corporalia & humilia transcenderunt. In veritate, quia typos & vmbras & exemplaria relinquentes, ad ipsius veritatis venere substantiā. & vt iam diximus, humili & corporea verborum simplicitate contempta, ad spiritualem legis notitiam pertenerunt. Hæc interim iuxta possibilitatem ingenij nostri, quot res spiritus significaret attiginus, suo tempore quid vnumquodque significet, si Christus tribuerit, disserturi. Nonnūquam autem spiritus, & dominus noster Iesus Christus, id est, Dei filius appellatur. *Benignus* siquidem *est spiritus sapientiæ.* Et in alio loco: *Dominus autem spiritus est*, vt ante diximus, vbi etiam illud adiunximus: *Spiritus Deus est:* non iuxta nominis tātum communionem, sed iuxta naturæ substantiæque cōsortium. Quo modo enim quorum diuersa substantia est, interdum euenit vt communi vocabulo nuncupentur, & hæc dicuntur ὁμώνυμα, ita eorum quorum eadem est natura atq; substantia, cum societate vocabuli, naturæ quoque æqualitas copulatur, & disciplinæ dialecticorum est appellare hæc συνώνυμα. Iccirco & spiritus vocabulum, & si quid aliud in trinitate vsurpari solet, συνώνυμον est, verbi gratia: spiritus bonus, & cætera his similia, de quibus paulo ante perstrinximus. Porrò ad hæc necessariò deuoluti sumus, vt quia frequenter appellatio spiritus in scripturis est respersa diuinis, non labamur in nomine, sed vnumquodque secundum locorum varietates & intelligētias accipiamus. Omni itaque studio ac diligentia vocabulum spiritus, vbi & quo modo appellatum sit, contemplantes, sophismata eorum & fraudulentas decipulas conteramus, qui spiritum sanctum asserunt creaturam. Legentes enim in propheta: Ego cōfirmaui tonitruum, & creans spiritum: ignorantia multiplicis in hac parte sermonis putauerunt spiritum sanctum ex hoc vocabulo demonstrari, cum in præsentiarum spiritus nomen ventum sonet. Nec in Zacharia audientes locutum dominum, quòd ipse sit qui creat spiritum hominis in eo, existimauerunt spiritum sanctum etiam in hoc capitulo significari: non animaduertentes quòd animam hominis, aut spiritum, quem tertium in homine esse iam diximus, spiritus appellatio significet. Ergo, vt prælocuti sumus, quo modo vnumquodque dictum sit consideremus, ne fortè per ignorantiam in barathrum decidamus erroris. Siquidem in alijs rebus ex consortio vocabulorum error eueniens, cōfusionem & pudorem ei qui errauit importat: de supernis verò & diuinis lapsus ad praua, ad æternam pœnam deducit & barathrum, maximè cum semel deceptus noluerit resipiscere, sed suum defensare impudenter errorem. Docebat etiam, & magnitudo voluminis exigebat, vt finem acciperet oratio. Verum quia infert se quæstio aduersus ea quæ superius disputauimus, quam iccirco tunc prætermisimus, ne textum sermonis irrumperet, & inter piam prædicationem impia contentio poneretur: necessarium puto ad propositum respondere, & lectoris arbitrio quid super his sentiat derelinquere. Disputantibus ergo supra, quòd animam vel mentem hominis nulla creatura iuxta substantiam possit implere, nisi sola trinitas: quia tantummodo secundum operationem & voluntatis errorem siue virtutem, animus de his quæ creata sunt impletur, oborta est quæstio nostra, quasi sententiam soluēs, quòd creata substantia, quæ in scripturis Satanas appellatur, ingrediatur in aliquos, & cor quorūdam implere dicatur. Nā ad eum qui medietatem pretij de agro vendito sibi aliud profitēs reseruarat, à Petro apostolo dictum est: *Anania, quare impleuit Satanas cor tuum?* Et de Iuda loquitur ipse Saluator, quod intrauerit in eum Satanas. Ad quod postea respondendum est: interim nūc ad id quod scriptum est, quare impleuit Satanas cor tuum: quo modo Satanas mentem alicuius & principale cordis impleat, non ingrediens in eum, & in sensum eius, atque vt ita dicam adytum cordis introiens (siquidem hæc potestas solius est trinitatis) sed quasi callidus quidam, & nequam, ac fallax, fraudulentusque deceptor, in eos animam humanam malitiæ affectus trahit per cogitationes & incentiua vitiorum, quibus ipse plenus est. Deniq; & Elymas magus filius diaboli, iuxta malitiam, nequitia mq; subsistēs, plenus omni dolo, & omni malitia scribitur, Satana patre eius hanc ei voluntatem, quasi ex consuetudine vitiorum in naturam vertente. Arguens itaq; eum apostolus Paulus atque corripiens ait: O plene omni iniquitate & omni dolo, fili diaboli, inimice iustitiæ Dei. Quia enim versipellis & callidus omnem in se dolum fraudulentiæ susceperat, appellatur filius diaboli: quia implebat ipse omne principale illius fraude, & iniquitate, & omni malitia: intantum illiciens eum atque decipiens, vt ipse Satanas impleſſe animam ipsius, & habitare in eodem putaretur, quem ad omnes suæ peruersitatis dolos ministrum sibi ac famulum præparauerat. Ad id verò quod secundum posueramus exemplum, quia in Iudam introisset Satanas: hoc dicendum est. Obseruans diabolus quibusdam motibus & operationum signis, ad quæ potissimum Iudę cor esset vitia procliuius, deprehendit eum patere insidijs auaritiæ, & reperta cupiditatis ianua, misit in mentem eius quo modo desideratam pecuniam acciperet; & per occasionem lucri, proditor magistri & Saluatoris sui existeret, argētum proprietate commutans, & susciens pretium sceleris à pharisæis atque Iudæis. Hæc ergo cogitationis occasio locum tribuit Satanæ: vt in cor eius introiens, impleret eum pessima voluntate. Introiuit ergo non secundum substantiam, sed secundum operationem: quia introire in aliquem, increatæ naturæ est eius, quæ participetur à pluribus. Imparticipabilis ergo diabolus est, non creator, sed creatura subsistens. Vnde & conuertibilis atque mutabilis, sanctitate decidit atque virtute. Diximus supra τὸ μεθεκτὸν, id est,

quòd

E
Esa 29.g
1. Cor. 3.b
Philip. 3.a
Ioan 1 g
Ibid. 4.c
Cap. 1.c
F
Amos 4.c Sec. 70. Zach. 12.a
G
Act. 5.a Sec. Græc. Ioan. 13.d ἐπλήρωσεν ὁ σατανᾶς τὴν καρδίαν σου.
H
Act. 13.b
Ioan. 13.b

A quod participatione capiatur, esse incorruptibile, & immutabile, & consequenter æternum. Quod autem mutari potest, factum esse, & habere principiū. Porrò quod incorruptibile sit, esse & retro & deinceps sempiternum. Non ergo, vt quidam putant, participatione naturæ siue substātiæ implet quempiam diabolus, aut eius habitator efficitur: sed per fraudulentiam, & deceptionem, & malitiam inhabitare in eo creditur quem repleuit. Hac autem fallacia etiam in presbyteros, qui aduersus Susannam in crudelitatem se verterant intrauit, implens animas eorum incendio libidinis & sera senij voluptate. Scriptum est enim: *Venerunt autem & duo presbyteri pleni iniqua cogitatione.* Dan 13.d His insidijs impleuit & vniuersum populum Iudæorum, dicente propheta de eo: *Væ gens peccatrix, populus plenus peccatis, semen pessimum filij iniqui.* Esa 1.b Sec. 70. Semen quippe nequam diabolus, & filius eius, propter iniquitatem & plenitudinem, dicti sunt peccatores. Si autem ab his, qui eius in scripturis filij nominantur, iuxta substantiæ participationem non capitur (siquidē impossibile hoc esse in creaturis frequenter ostensum est) neque alius quis potest eum capere participatione substantiæ: sed tantummodo assumptione fraudulentissimæ voluntatis. Operationem quippe & studia, non solum bonorum operum, sed etiam malorum in creaturis diximus: naturam verò atque substantiam solius in alios posse trinitatis intrare. Abūdè vt reor occursum est propositæ quæstioni. Quia verò ineptum & stultum videtur aduersus fatua respondere, & si quid in buccam ruerit impiorum, hoc velle dissoluere: non enim tantùm impietas est scelerata proponere, quantum & de sceleratis saltem resistentem velle tractare: iccirco illud quod solent tractare prætereo, sacrilega aduersus nos audacia proclamantes. Si spiritus sanctus creatus non est: aut frater est Dei patris, aut patruus est vnigeniti Iesu Christi: aut filius Christi est, aut nepos est Dei patris: aut ipse filius Dei est, & iam non erit vnigenitus dominus Iesus Christus cum alterum fratrem habeat. Miseri atque miserabiles, non sentientes de incorporeis & inuisibilibus iuxta corporalium & visibilium disputari non licere naturam. Fratrem esse non patruum, nepotem vel filium, corporum nomina sunt, & imbecillitatis humanæ vocabula. Trinitas verò omnes B has prætergreditur nuncupationes. Et quotiēscumque in aliqua de his cadit, nominibus nostris & incōgruis vocabulis, non sua natura loquitur. Cùm igitur sancta scriptura amplius de trinitate non dicat, nisi Deum patrem esse Saluatoris, & filium generatum esse à patre: hoc tantummodo debemus sentire quod scriptum est. Et ostenso quòd spiritus sanctus increatus sit: consequenter intelligere, quòd cuius non est creata substantia, rectè patri, filioq; societur. Hæc iuxta eloquij nostri paupertatem in præsenti dicta sufficiant: timorem meum, quòd de spiritu sancto loqui ausus sim, indicantia. Quicumque enim in eum blasphemauerit, non solum in hoc sæculo, verumetiam in futuro non dimittetur ei: nec vlla misericordia & venia reseruabitur illi, qui conculcauerit filium Dei, & iniuriam fecerit spiritui gratiæ eius, in quo sanctificatus est. Quod quidem & in Deo patre est intelligendum. Nam qui blasphemauerit in eum & impiè egerit: sine venia cruciabitur, nullo pro eo dominum deprecante, sicut scriptum est: *Qui autem in dominum Deum peccauerit, quis orabit pro eo?* 2. Reg. 12. Matth. 5 Necnon & qui filium negauerit coram hominibus: negabitur ab eo coram patre, & angelis eius. Ergo, quia nulla venia in trinitatem conceditur blasphemantibus, omni studio & cautela est prouidēdum, vt ne in breui quidem paruoque sermone de ea disputantes, labamur. Quin potius, si quis hoc volumen legere voluerit: quæsumus, vt mundet se ab omni opere malo, & cogitationibus pessimis: quo possit illuminato corde ea intelligere quæ dicuntur, & plenus sanctitate atq; sapientia, ignoscere nobis, sicubi voluntatem nostram non impleuit effectus: & tantummodo consideret, qua mente quid dictum sit, non quibus expressum sermonibus. Sicut enim pietatis sensum nobis audaciter iuxta nostram conscientiā vendicamus: ita quantum de eo loqui pertinet; venustatem rhetoricam facundiamque iuxta consequentiam textumque sermonis, nos procul abesse simpliciter confitemur, Studij quippe nostri fuit, de scripturis sanctis dissentibus, piè intelligere quæ scripta sunt: & imperitiam mensuramque nostri ignorare sermonis. C D

Sexti Tomi, Commentaria D. Hieronymi in Matthæum, & in D. Pauli epistolas, videlicet ad Galatas, Ephesios, Titum, Philemonem, cum Commentario in Marcum incerto auctore: Item Euangelium Lucæ & Ioannis: postremò Didymi de Spiritu S. librum à D. Hieronymo versum complectentis, Finis.

FINIS.

MARIANI VICTORII REATINI IVRECONSVLTI ET SACRÆ THEOLOGIÆ PROFESSORIS,

ANNOTATIONES IN COMMENTARIVM HIERONYMI IN MATTHÆVM.

CAP. I.

Naasson autem genuit Salmon, &c.] *Iste est Salmon princeps tribus Iudæ, sicut in Numeris legimus.*] Correximus, iste est Naasson. Naasson enim, non Salmon princeps tribus Iuda scribitur in Numeris, cap. 1. & 2. & hãc lectionem manuscripti aliquot codices retinebant.

Si frater aut propinquus absque liberis mortuus fuerit, alius eius frater accipiat uxorem ad suscitandum semen fratris, vel propinqui sui.] Sic legũt Florentini codices tres & Brixiani aliqui: Deerant enim antea voces, eius frater.

Tale quid & in psalmis legimus. Ascendens in excelsum, captiuam duxit captiuitatem: accipiet dona in hominibus.] Correximus vulgatæ editionis, & codicum manuscriptorum suppetijs, accepit dona in hominibus. Nec refert quod in psalmo alia sit persona. Satis enim est vt tempus seruetur. Accommodauimus autem postea secundi, & tertij capitis initium ad vulgatæ editionis distinctionem. Aliud enim, quam esset in vulgata, habebant initium, præter Hieronymi ipsius mentem.

CAP. III.

De pilis, inquit, habebat, non de lana: Aliud austera vestis indicium est, aliud luxuria mollioris. Zona autem pellicea, qua accinctus fuit & Esaias, mortificationis cingulum est.] Magis placuit Brixianorum codicum lectio: Mortificationis symbolum est, hoc est signum: sicut dixerat antea austeræ vestis indicium.

Siue qui ignis est spiritus sanctus, vt Acta Apostolorum docent: Quo descendente sedit quasi ignis super linguas credentium.] Correximus, sedit quasi ignis super singulos credentium, ex Brixiæ codicibus Act. 2. seditque supra singulos eorum, καὶ ἐκάθισεν τὸ ἐφ' ἑνὶ ἕκαστον αὐτῶν.

Cap. IV.

Et habitauit in ciuitate Capharnaum maritima.] Text. Expunximus vocem ciuitate, deest enim in vulgata editione, & Græco codice. Eamque non habet Hieronymus Esaiæ 9. dum locum hũc citat.

Populus qui ambulabat in tenebris vidit lucem magnam.] Text. Correximus, populus qui sedebat in tenebris, ex vulgata editione & Græco codice qui legit καθήμενος. Quam lectionem, vt genuinam Matthæi, ipsemet Hieronymus agnoscit in commẽtario super nonum Esaiæ caput: Quamuis ibi tam ipse quam Lxx. legant, ambulabat, & eam lectionem vox Hæbraica הלכים tueatur: Qui locus hunc vitiauit. In Matthæo igitur sedebat. In Esaia autem, ambulabat, legendum est: Quam vtranque diuersitatem agnoscens ibi Hieronymus in commentario, ait inter cetera: Ita vt populus, qui vel sedebat, vel ambulabat in tenebris, lucem videret.

Cap. V.

Inter πάθος & προπάθειαν, id est inter passionẽ & propassionem hoc interest: quod passio reputatur in vitium: propassio licet vitij culpam habeat, tamen non tenetur in crimine.] Correximus, ab exemplarib. moniti: Propassio licet initij culpam habeat, tamen non tenetur in crimine. Est enim propassio ea, quã nos tentationem vocamus: quæ quidem ad culpam initium est, non tamen reputatur in crimine, si non accedat consensus.

Et Hieremias in lamentationibus: Bonum est homini cum sederit ab adolescentia sua.] Correximus, ex cunctis editionibus, cũ portauerit iugum ab adolescentia sua. Alioqui non etiam viri sancti mentem aliter citatum testimonium assequeretur. Locus est. Thren. 3. Hebraicum, טוב לגבר כי ישא על Græcum, ὠφελὸν ἀνδρὶ ὅταν ἄρῃ ζυγὸν ἐν νεότητι αὐτοῦ.

Cap. VII.

Nolite iudicare, & non iudicabimini: nolite condemnare, & non condemnabimini.] Tex. Expunximus, hunc versum: Nolite condemnare, & non condemnabimini. Eo quod constanter & nõ solum in Græco, sed in cunctis apud me manuscriptis, qui sunt numero quadraginta sex, desit codicibus: meritoq; illum, vti non genuinum in marginem Louanienses Theologi reiecerunt: Hieronymus illum certe non habet, Adiectus est autem ex Luca: Sic enim sæpe in Biblijs locus loco suppletus est.

Neq; mittatis margaritas vestras ante porcos: ne forte conculcent eas pedibus suis, & canes conuersi dirumpant vos.] Text. Vox, canes, superflua est, propterea que à nobis cancellata: carent enim ea non solum omnes fere manuscripti codices, verum etiã meliores impressi: vt qui Gryphij & Louanienſium Theologorum sunt. Nec eam in commentario agnoscit Hieronymus.

Cap. VIII.

Nam & ego homo sum sub potestate constitutus.] Text. Sic legit vulgata editio. Græcus autẽ codex: ἐγὼ γὰρ ἄνθρωπός εἰμι ὑπ' ἐξουσίαν. Ego homo sum sub potestate. Vtraque lectio bona.

Et ille pariter sensus impletur, de quo supra diximus in centurione, fidem gentilium fieri prærogatiuam.] Correximus ad fidem manuscriptorum codicum: De quo supra diximus, in centurionis fide gentium fieri prærogatiuam.

Cap. IX.

Vterq; enim populus cæcus erat, Domino per hoc seculum transeũte, & cupienti reuerti ad domum suam.] Emendauimus, cupiente: Exponit enim illud. Cum autem venisset Iesus in Domum.

Cap. XI.

Pauperes euangelizantur: Vel pauperes spiritu, vel certè operibus pauperes, vt nulla inter nobiles & ignobiles, inter diuites & egenos in prædicatione distantia sit.] Correximus ad exemplarium fidem: vel certe opibus pauperes.

Cap. XII.

Constringit eos Syllogismo, quem Graeci vocant ἄφυκτον, nos ineuitabilem possumus appellare: qui interrogatos hinc inde concludit, & vtroq; cornu premit.] Ideo dicit vtroque cornu premit, quod cornutus etiam huiusmodi Syllogismus appellatur : veluti hinc inde, tanquam Phalangium cornu aduersarios appetat. Interrogatus hic antea legebatur.

Quidam fratres Domini de alia vxore Ioseph filios suspicantur, sequentes delyramenta apocryphorum, & à quadam Escha mulierecula confingentes.] Alia lectio: Et quandam Escham mulierculam confingentes, quæ nobis magis placuit: sicut displicuit illa. Et quandam mœcham mulierculam confingentes : Aiebant enim huiusmodi Apocryphorum sectatores, aliam Ioseph habuisse vxorem, eiusque nomen Escham fuisse asseuerabant, ex eaque fratres domini vocatos progenitos contendebant. Attolerabiliores hi quã Heluidius, qui ex ipsa Maria Virgine & Ioseph post Christum eos natos blasphemabat : quippe cum ex alia vxore Ioseph fratres domini dictos, aliqui nostratibus natos asseuerent : licet verior sit Hieronymi sententia, ex sorore Mariæ Virginis, quæ Christi matertera fuit, illos progenitos, vt ex Hyppolito martyre, Epiphanio, ipsoque Euangelio clare apparet. Tractamus nos hoc ipsum proprio in opere, quod suo edetur tempore. Hieronymi sententiam D. Thomas multis in locis sequitur, sed præcipue in tertia parte summæ quæst. 58. Articul. 3. & in hoc euangelij capite.

Cap. XIII.

Vt adimpleatur in eis prophetia Esaiæ.] Text. Correximus, & adimpletur: καὶ ἀναπληροῦται, est in Græco : & ita habent impressi meliores codices, & ex manuscriptis apud me plures, & vetustissimus S. Pauli in via Ostiensi liber.

Lubrica est earum possessio: dum huc, illucq; circumferuntur, & instabili gradu vel habentes deserunt, vel non habentes reparciunt.] Referciunt, melior lectio, quam habent manuscripti codices. Itaque nos emendauimus. Referciunt, id est, replent. Diuitiæ enim lubricæ sunt, & vel habentes deserunt, vel non habentem replent.

Si habuero tantam fidem ita vt montes transferam.] Correximus, totam fidem, quod est Græce 1. Cor. 13. πᾶσαν τὴν πίστιν. In quem sensum vulgata editio legit, omnem fidem : & Hieronymus subdit. Ergo quod dominus dixit fide fieri, quæ grano sinapis comparatur, hoc Apostolus docet tota fide fieri posse.

Cap. XIV.

Ego non excuso Herodem, quod inuitus & nolens propter iuramentum homicidium fecerit. Qui ad hoc forte iurauit, vt futuræ occasioni machinas præparet.] Correximus, occisioni, ex manuscriptis codicibus.

Herodias timens ne Herodes aliquando respiceret, vel Philippo fratri amicus fieret.] Correximus, respisceret.

Si sciremus quid in nostra lingua resonaret Genezareth.] Genezareth, quod est Hebraicè גִּנֵּצַרְת interpretatur, vallis florida: quæ expositio Hieronymi sensum assequitur, dum de littore, & tranquillissimo portu, quo Ecclesiæ nauem Christus transduxit, mentionem facit.

Cap. XV.

Et quia crebro teritur in ecclesiasticis scripturis, scandalum : breuiter dicamus, quid significet σκάλιον, & scandalum, nos offendiculum, vel ruinam, & impactionem pedis possumus dicere.] Pro σκάλιον, quæ vox nihil hic ad propositum, correximus σκῶμμα: quo nomine Græci offendiculum vocant, à σκοπτειν, quod est offendere, idemq; prorsus est quod scandalum: σκάλον autem obliquum, tortuosumque significat.

Dicit & ipse: Dei agricultura, Dei ædificatio estis : & in alio loco: Cooperatores Dei sumus.] Correximus, & in eodem loco, quod alibi quoque à nobis factum est : Mutuo enim inter se iuncta 1. Cor. 3. hæc testimonia sũt. Dei enim, inquit vulgata editio, sumus adiutores, Dei agricultura estis, Dei ædificatio estis. Pro adiutores, cooperatores Hieronymus dixit: quod Græcę voci συνεργοὶ magis respondet. Græcę linguæ imperitus aliquis, & ad fidem Latinæ tãtum editionis testimonium examinans, nec vbi erat inueniens, locum initio vitiauit.

Quamuis enim tenuis humor, & liquens esca in corpus fundatur: tamen cum in venis & artubus concocta fuerit & digesta per occultos meatus corporis, quos Graeci πόρους vocant, ad inferiora dilabitur, & in receſſum vadit.] Verba, in corpus fundantur, sine quibus sensus nullus, à nobis ex ipsomet Hieronymo è loco superiori, reposita sunt.

Cap. XVI.

Illud quoq; quod in psalmo legimus: Filij hominum vsquequo graui cordes, in Hebræo dicitur, filij Adam.] Ita fuisse olim Hebraicum: codicem Psal. 4. non solum ex hoc Hieronymi testimonio, sed clare etiam ex ipsis constat Lxx. qui transtulerunt υἱοὶ ἀνθρώπων. Quippe eam vocem Hebraicam אָדָם ἄνθρωπον semper interpretantur : אִישׁ autem ἀνὴρ reddant. Psalmo primo, Psalm. 3. אִשְׁרֵי אִישׁ μακάριος ἀνὴρ 1. Reg. 26. הֲלוֹא אִישׁ אַתָּה οὐκ ἀνὴρ σύ. Et ita alibi semper. Sicut enim אָדָם Græcè ἄνθρωπον, & Latinè hominem: Ita אִישׁ Græcè ἀνὴρ, & Latinè virum vocamus. Illum enim quarti psalmi locum Iudæos corrupisse, apparet etiam ex eo, quod pro לֵב לִסָּה substituerint לֵב לְבָרֵר, & pro בְּבוֹדִי graues, fecerint בְּבוֹרְרֵי gloria mea. Vera enim illius loci, & vetustissima lectio est ea, quam Latina, Græcaque LXX. editiones retinuerunt. Hoc est: Filij hominum vsquequo graui corde? Vt quid diligitis vanitatem : Et non, quam corruptè Iudæi nunc legunt: Filij viri vsquequo gloria mea ad ignominiam; Vt quid diligitis vanitatem? Vera me hic prodere, non solum Hieronymi & LXX. constat auctoritate: sed ex ipsa etiam Hebraici idiomatis proprietate, ipsoque etiam sensu, disertè apparet. Corrupisse autem Hebræos initio nascentis Ecclesiæ loca alia, quæ illustre de Christo testimonium propalarent, præclarissimus testis est Iustinus Martyr, qui centesimo à Christo vixit anno, in libro contra Tryphonem Iudæum. Eius generis illud inter cætera recensens, in quo de Christi cruce Psalmista loquebatur, scribens, Psalm. 95. Dicite in gentibus, quia Dominus regnauit à ligno. Abstulerunt enim ex Hebraico codice vocem, à ligno: Quod verum fuisse non solum Iustinus prodit, asserens adhuc suo tempore extasse incorruptos codices, qui eam haberent, sed Ecclesia etiam canit, dum ait: Impleta sunt quæ concinit Dauid fidelis carmine, dicens in nationibus, regnauit à ligno Deus. Sunt etiam apud me vetustissimi aliquot manuscripti Bibliorum codices, è cœnobio Montis Cassini, qui vocem eam adhuc retinent.

Cap. XVII.

Et ecce apparuit illis Moyses & Elias cum eo loquentes.] Emendauimus, apparuerunt, ex Græco ὤφθησαν, & vulgata editione, tam in codice, quàm in commentario.

Vox quoque de cælo patris loquentis auditur : qua & testimonium perhibeat filio, & Petri errore sublato doceat veritatem.] Correximus, & Petrum, errore sublato, doceat veritatem. Supra quoque vbi legebatur, Errasti Petre, sicut & alius Euangelista testatur, Nescis quid dicas : Correximus, & sicut alius Euangelista testatur. Vtrumque exemplarium ope.

Cap. XVIII.

Scio quosdam istum qui habebat decem millia talenta, diabolum interpretari, cuius vxorem, & filios venundatos, perseuerante illo in malitia, insipientiam, & malas cogitationes intelligi volunt.] Correximus, venundandos, ex Medicæo, Carthusiano, & Fesulano codicibus. Constat enim ex Euangelio iussos quidem illos venundari, sed ad preces serui non fuisse venundatos.

Cap. XIX.

Non dixit, qui reliquisti omnia: Hoc enim & Socrates fecit philosophus: Et multi alij diuitias contempserunt.] Emendauimus, Crates, pro Socrates, Brixianorum codicum monitu. A Crate enim, non a Socrate, qui nec dives fuisse legitur, id factum proditur. Error natus, quod notior ac celebrior esset Socrates quàm Crates, & nomen sit ferè idem : Hieronymus de Crate multis in locis hoc asserit. Ad Paulinum de institutione monachi. Crates ille Thebanus, homo quondam ditissimus, cum ad philosophandum Athenas pergeret, magnum auri pondus abiecit : nec putauit sesimul posse & virtutes & diuitias possidere. Item ad Pammachium de obitu Paulinæ vxoris. Et tamen non satis perfecto & consummato viro, opes contemnere, pecuniam dissipare, & proijcere quod in momento & perdi & inueniri potest. Fecit hoc Crates Thebanus, fecit Antisthenes, fecerunt plurimi, quos vitiosissimos legimus. Item ad Lucinum, Aurum deponere incipientium est, non perfectorum. Fecit hoc Crates Thebanus, fecit Antisthenes. Item libro secundo contra Iouinianum. Et Crates ille Thebanus proiecto in mare non paruo auri pondere : Abite, inquit, pessum malæ cupiditates. Ego vos mergam, ne ipse mergar à vobis.

Cap. XX.

Tolle quod tuum est, & vade.] *Iudæos intellige, non gratia, sed opere saluatos. Qui enim fecerit eam, viuet in ea. Vnde dicitur ad eum: An oculus tuus. &c.*] Sic corruptè legebatur antea. Nos Florentinorum, & Brixianorum codicum suffragio, ita emendauimus. Iudæus in lege, non gratia, sed opere saluatur. Alioqui non respondet. Qui enim fecerit eam, scilicet legem, viuet in ea : nisi de lege ipsa mentio prius sit facta : Nec etiam conuenit. Vnde dicatur ad eum scilicet Iudæum, nisi Iudæos, non Iudæus legatur.

Cap. XXI.

Pullus quoque lasciuus, & frenorum impatiens cum matre, secundum Euangelium Lucæ, multos habebat dominos, non vni errori, & dogmati subditos.] Tres è Florentia codices, Medicæus, Carthusianus, & Fesulanus. Item aliqui è Brixia, legunt: Multos habebat dominos, non vni errori & dogmati subditus. Hoc est, Pullus asinæ, quo gentium populus significatur, propterea multos habuisse

habuisse dominos dicitur: quod ipse non vno tantum errore, vnoq; dogmate teneretur obnoxius, sed multis erroribus dogmatibusque subditus esset: Multos dominos, multos vocans errores. Quæ lectio verior est, & sensum Sanctissimi viri magis assequitur.

Qui à Propheta mons corruptus appellatur.] Hier. 51. ὄρος ἀλφφιδιόν scribitur. Vbi nos habemus, pestifer.

Cap. XXIII.

Pistariola illa decalogi, phylacteria vocabant.] Emendaui, Pyctatiola, est enim πυκτίον libellus, epistolium, tabella, paruaque scriptura: vox ducta πυκτός, & πύκτον: quo nomine liber significatur: De qua re vide Suidam. Lampridius in Alexandro, Et perlegebat cuncta Pyctatia: Ab eo Hieronymus Pyctatiolum dixit.

Scribæ & Pharisæi totum lustrantes orbem, propter negotiationes, vel diuersa lucra, tam à discipulis captanda, quàm per imaginem sanctitatis, studij habebant de gentibus facere proselytum, id est aduenam.] Tres prædicti codices ita legunt: vel diuersa lucra à discipulis captanda, quasi per imaginem sanctitatis. Nos nihil mutauimus. Vtraque enim lectio bona, nisi quod pro studij, studium reposuimus.

Si quis in contentione, seu in aliquo iurgio, vel in causa ambiguo, iurasset in templo, & postea conuictus esset mendacij, non tenebatur criminis eius.] Correximus, non tenebatur criminis reus, ijsdem talibus opitulantibus codicibus: & statim, tenebat pro retinebat, ibi: Periurij reum nemo retinebat.

Sin autem periurasset in dono, vel in oblationibus: Hoc est in hostijs, in victimis, & in similia, & cæteris quæ offeruntur Deo super altare: hæc studiosissimè repetebantur.] Correximus, & in similia, Carthusiano codice, ipsoque orationis contextu suppetias suggerentibus: Alioqui opus non erat subdere, Et cæteris. De similæ autem quæ farinæ flos erat oblatione, quæ propriè donum, vt à sacrificio differret, appellabatur, habes in Leuitico, & Numeris multa.

Barachia lingua nostra, benedictus Domini dicitur: & sacerdotis Ioiadæ iustitia, Hebræo nomine demonstratur.] Quod Barachias, id est ברכיה Benedictum Domini significet, nemo Hebraicè eruditus ignorat. Quod autem Ioiada, hoc est יהוידע Domini iustitia exponatur, nemo sciret, nisi iustitia pro bonitate ipsa, quod sæpè fit in scripturis sacris, acciperetur. Quippe cum alioqui Ioiada, Domini cognitio seu scientia interpretatur, non autem Domini iustitia. Latè enim iustitiæ vox patet: vnde Psalmus 18. Iustitiæ Domini rectæ, lætificantes corda: Præceptum Domini lucidum, illuminans oculos, similem habet significationem. Voxque Hebraica ibi non est: צדקי sed בקרי. Sicut Psalmo 17. Et iustitias eius non repuli à me: pro iustitias eius, חקותיו legitur in Hebræo.

Hierusalem non saxa, & ædificia ciuitatis, sed habitatores vocat, quam patris affectu plangit: sicut in alio loco legimus: quod videns eam fleuerit.] Vox, plangit, codicum suffragio à nobis reposita est.

CAP. XXIV.

Quomodo: inquit, quando teneres fuerint in arbore ficus clauiculi, & gemma erumpit in florem, cortexq; folia parturit, intelligitis æstatis aduentum.] Correximus, ad fidem manuscriptorum codicum. Quando teneri fuerint in arbore ficus clauiculi.

Tunc duo erunt in agro: Vnus assumetur, & vnus relinquetur: Duæ molentes in mola: Vna assumetur, & vna relinquetur. Duo in lecto: Vnus assumetur, & vnus relinquetur.] Hic tertius versus: Duo in lecto: Vnus assumetur, & vnus relinquetur: additus est ex Euangelio Lucæ cap. 17. qui illum habet. Sæpè enim, vt alibi diximus, in Bibljs locus vnus ex altero suppletus est: Quod ante ipsum Hieronymum factum, in epistola ad Damasum, quam quatuor præfixit Euangelijs, dilucidè his verbis illè conqueritur. Magnus siquidem hic in nostris codicibus error inoleuit, dum quod in eadem re alius Euangelista plus dixit, in alio, quia minus putauerit, addiderunt: Vel, dum eundem sensum alius aliter expressit. Ille qui vnum è quatuor primum legerat, ad eius exemplum cæteros quoque existimauerit emendandos. Quod autem hic versus, de quo diximus, desit in Matthæo, non solum constat ex multis manuscriptis exemplaribus, & etiam ex Græco codice, qui illo carent. Item ex Louanienſium Theologorum editione, qui eum vt adscititium è codice in marginem reiecerunt: Sed præclare, dilucideque ex Hieronymo id ipsum apparet: Nusquam enim in commentario, cum alios duos exponat, de illo meminit. Tunc, inquit Hieronymus, duo erunt in agro, quando tempore videlicet consummationis atque iudicij duo in agro pariter inuenientur, eundem habentes laborem, & quasi parem sementem: sed fructus laboris non æquè recipientes. Duæ quoque molentes simul erunt, vna assumetur, & vna relinquetur. In duobus qui in agro commorantur, & in duabus, quæ pariter molunt, vel synagogam intellige, vel ecclesiam: quod simul molere videantur in lege, & de eisdem scripturis farinam terere præceptorum Dei. Item in fine capitis. Sæpe diximus hypocritam aliud esse, aliud ostendere: sicut & in agro, & in mola idem videbatur facere, quod ecclesiasticus vir. Sed exitus diuersæ voluntatis apparuit. Item paulò post initium capitis 25. Sicut enim duo in agro, & duæ molentes, duos significant populos, Christianorum, & Iudæorum, siue sanctorum, & peccatorum: qui in ecclesiam constituti videntur quidem & ipsi arare, & molere, sed cuncta in hypocrisi faciunt. Et clarissimè infra, dum exponit ea verba, Vigilate itaque. Ex hoc ergo quod infert: Vigilate, quia nescj is diem, neque horam, intelliguntur vniuersa, quæ dixit: id est de duobus, qui in agro sunt, & de duabus molentibus, & de patrefamilias credidit substantiam, & de decem virginibus. Ex quibus sole clarius liquet, Hieronymum eo versiculo catuisse. Illum enim semper omittit, & quamuis tam ea quæ præcedant, quàm etiam quæ sequantur connumeret, interpreteturque, de eo tamen ne verbum quidem in Matthæo faciat. Hoc diximus, ne quis obganniat, si viderit à nobis illum in Matthæo: omissum est enim, vt diximus, in Lucæ, non etiam in Matthæi Euangelio.

Cap. XXV.

Qui idcirco omnes virgines appellantur: quia gloriantur in vnius Dei notitia, & mens eorum idololatriæ turbine non constupratur.] Correximus, idololatriæ turba, ad fidem manuscriptorum codicum, præsertim Medicei, Carthusiani, & Fesulani. Quia gloriantur, inquit, in vnius Dei notitia, nec idolorum turba, ac multitudine constuprantur, propterea virgines appellātur. Meretrices enim turbis populorum diuaricant pedes suos.

Et postquam illud tempus transierit: securitate præsumpta, festum cunctis agentibus diem.] Emendauimus, festum cunctos agere diē, ex Brixianis exemplaribus: alioqui nullus sensus.

Omnes virgines surrexerunt, ornauerunt vnaquæque lampades suas, id est sensus, in quibus oleum scientiæ recipiebant, vt haberent opera virtutum, quæ ante verum iudicem refulgerent.] Correximus, ex tribus illis Florentinis codicibus, iunctis etiam Brixianis aliquot: Vt alerent opera virtutum: sic enim ad naturam olei, quo lumen alitur, magis alluditur.

Non noua opera parare, sed præteritorum coguntur rationem exoluere.] Correximus, eorundem codicum suffragio, Non noua opera patrare.

Quando fecistis vni de his fratribus meis minimis, mihi fecistis.] Correximus. Quamdiu, vti est in vulgata editione, ἐφ' ὅσον enim Græcè idem est, quod Quamdiu, Quatenus.

Cap. XXVI.

Gethsemani interpretatur, vallis pinguium.] Vt vallem pinguium significet, legendū est Gessemani, quod est Hebraicè גיא שמנים: Verum quia Græcè scriptum in Matthæo inuenitur γεθσημανεί aliqui Hebraicè periti, Syriaca potius nomina esse שמנא, quam Hebraica putant: significareque asserunt, Pecuaria butyri: Quippe cum apud Syros, quorum lingua è Babylone auecta tunc vtebantur Iudæi שמנא, idem sit quod Hebraicè חמאה & שמן, idem quod חמאה, id est butyrum: Veluti locus dictus sit a butyro, quod ibi exprimebatur. Hieronymus Hebraicam semper sequens nomenclaturam, etiam in libro de nominibus Hebræis, perstās in sententia, vallem pinguedinū interpretatur: שמנים pro שמנים vocem accipiens.

Respondeant, quomodo exponunt illud quod ex persona Dei per Ezechielem dicitur: Et in omnibus istis contristabas me.] Sic legitur ad verbum apud Lxx. Ezech. 16. ἐν ἐλύπεις με ἐν πάσῃ τούτοις: Quo in loco vulgata Latina legit editio: Et pro quo cum istis me in omnibus his.

Ne nos inueniant quasi timentes, & retrahentes, vltro pergamus ad mortem.] Correximus, retractantes, ex tribus illis Florentiæ codicibus.

Quid adiuras impijssime sacerdotum? Vt accuses, an vt credas? Si vt accuses, arguunt alij, voluntq; condemnare tacentem: Si vt credas, quare confitenti credere noluisti?] Mutilus antea erat hic locus, nulloque sensu legebatur: Deerat enim verbum, voluntque. Sensus autem est: Si tu Caiphas adiuras Christum, vt dicat tibi, an sit filius Dei: Aut hoc facis vt credas, aut vt accuses. Si facis vt accuses, superflua est interrogatio tua: quippe cum absque te alij illum accusent, voluntque etiam tacentem morti addicere. Si autem hoc facis, vt credas, quare confitenti iam credere tu noluisti?

Vt adimpleretur quod dictum est, Dedi maxillam meam alapis: & faciem meam non auerti à confusione sputorum.] Correximus, maxillas meas, ex ijsdem tribus Florentiæ codicibus, quos citāt Lxx. Ita enim ad verbum illi habent Esa. 50. ἔδωκα τοὺς σιαγόνας μου εἰς βαπίσματα, τὸ δὲ πρόσωπόν μου οὐκ ἀπέστρεψα ἀπὸ αἰσχύνης ἐμπτυσμάτων.

Cap. XXVII.

Tunc milites præsidis suscipientes Iesum in prætorio, congregauerunt ad eum vniuersam cohortem.] Text. Melior lectio, in prætorium, vti est in vulgatis emēdatioribus codicibus impressis: Eam enim retinēt omnia ferme apud me manuscripta Bibliotū exemplatia, hoc est, numero quadraginta, inter quæ librum cœnobij S. Pauli, sæpè à me nominatum, plurimi facio: Assentiuntur huic lectioni etiam antiquissimi Montis Cassini codices, Longobardicis characteribus conscripti, numero decem & septem, & Louanienſium Theologorum omnes: Græcus codex eiusdem lectionis fons, ipse quoque legit, εἰς τὸ πραιτώριον. Iure igitur nos eam secuti, emendauimus, in prætorium, tam in textu, quam in commentario.

Et venerunt in locum, qui dicitur Golgotha.] Golgotha non Golgata, secundum vulgatam editionem legendum esset. Græcè enim γολγοθᾶ scriptum. Verum quia Hebraicum nomen est, seu verius Syriacum (cuiusmodi sunt cūcta quæ in Euangelijs Hebraica putantur: Syriaca enim, siue Chaldaica, è Babylone relata, vulgo tunc erant in vsu) גולגולתא Golgotha, legendum: hoc enim nomine Caluariam illi vocant: sicuti Cacheldema, quod est Syriacè חקל גבא, non Acheldemach, Ager sanguinis. Item אלי אלי למא שבקתני Eli, Eli, Lamma Sabacthani, Deus meus, Deus meus, vt quid me dereliquisti. Item גבתא Gabbatha, idem quod Græcè λιθόστρωτον: hoc est lapidibus stratum: גב enim Syriacè idem est, quod Hebraicè סל, id est, viam lapidibus sternere. Item טביתא Tabitha, δορκάς, seu Damula Latinè. Demum בני רגש Banerges, filij tonitrui. Hæc enim omnia Hebraica esse nomina, nemo Hebraicè peritus asseuerabit: Quippe cùm Hebraicè Ager non חקל sed שדא: Damula, non טביתא sed חצביה: Tonitrus non רגש sed רעם: Dereliquisti me non שבקתני sed עזבתני: Puella non טליתא, sed עלמה seu בערה, dicantur.

Cap. XXVIII.

Erat autem aspectus eius sicut fulgor,] Tex. Emendauimus, fulgur, ex vulgata editione, quæ nullo exemplari dissentiente, ita constanter legit, & ex Græco, quod habet, ὁ δὲ ἐξεμπή.

IN EPISTOLAM AD GALATAS.

Cap. I.

Fiducialiter agentes in nomine Domini.] Emendauimus, agens. Actor. 9.

Nunc hoc sufficit, vt propter egregios mores, & incomparabilem fidem, sapientiamq; non mediam, frater dictus sit Domini.] Emēdauimus, sapientiamque non modicam.

Cap. II.

Necdum quippe ad eam mensuram peruenerat, vt possint ei Christi mercimonia ex quo cum maioribus credi, & eundem tenere negotationis locum, quem Barnabas tenebat & Paulus.) Melior lectio nostrorum codicum. Vt eundem teneret, alioqui Latina locutio claudicat.

Congrega mihi omnes sacerdotes Baal.] Correximus, congregate, tam ex vulgata editione, quàm ex LXX. Verba sunt Hieu regis ad populum 4. Reg. 10. Vocate ad me, est in vulgata, & in Græco κηλέσατε πρός με.

Cùm autem venisset Petrus Antiochiam.] Cephas est in vulgata, & in Græco, & ita nos emendauimus, tam hic quàm paulò infra. Licet enim idem sit Petrus & Cephas, vt latè hic probat Hieronymus, & vt Ioann. 1. legitur, Tu es Simon filius Iona: tu vocaberis Cephas, quod interpretatur Petrus: tamen seruanda vbique nomenclatura est.

Aliquotiens cùm adolescentulus Romæ controuersias declamarem, & ad vera certamina fictis militibus exerceri, currebam ad tribunalia iudicum.] Licet militum nomen ad certaminis vocem magis respondere videatur, tamen verior lectio est, fictis litibus exerceri: vt legunt quatuor manuscripti Florentiæ codices. Mediceus, Carthusianus, Fesulanus, & quartus è cœnobio S. Marci: & aliqui etiam Brixiani: Exemplaria quædam similiter è Brixia habent, factis litibus exercerer.

Sed cùm vidissem quod non rectopede incedunt ad veritatem euangelij.] Correximus, incederent, vt in vulgata οὐκ ὀρθοποδοῦσι nunc est in Græco, pro ὀρθοποδοῦσι. Vulgata vbique sibi constans, incederent, legit: altera lectio nec sensum, nec Grammatices sequitur regulam.

Non mihi gratis Christus est mortuus: In quo frustrà credidi, si putauì absque fide eius in veteri lege saluari.] Si potuì, nostrorum codicum lectio melior.

Omnis caro fœnum, & omnis gloria eius quasi flos agri.] Emendauimus, quasi flos fœni: vt est in Lxx. Esa. 41. ὡς ἄνθος χόρτου, codicum suffragio: Qui Hieronymi consuetudinem ignorabant, quod Lxx. scilicet, non suam ille citaret editionem, ex vulgata locum mutarunt: Qua in re sæpe ab huiusmodi imperitis peccatum est.

Aliud est per legem mori, aliud legi mori. Quod legi moritur, viuebat ei antequam moreretur.] Correximus, Qui enim legi moritur. Masculino enim genere proferenda sententia est, vnde sequitur, per Euangelicam legem legi pristinæ mortuus est.

Cap. III.

O insensati Galatæ, quis vos fascinauit non credere veritati?] Tex. Hæc verba, non credere veritati, scribit in commentario, à se omissa, propterea quod in Origenis exemplaribus non inuenie-bantur. Legitur, inquiens, in quibusdam codicibus: Quis vos fascinauit non credere veritati? Sed hoc quia in exemplaribus Adamantij non habetur, omisimus. Asserit hoc ipsum clarius infra, dum exponit ea capitis quinti verba. Currebatis bene: quis vos impediuit veritati nō obedire? Ita scribens. Id quod nunc Latinus potuit interpres: veritati non obedire, & in Græco scriptum est: τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι in superiori loco ita interpretatus est, non credere veritati. Quod quidem nos in vetustis codicibus, non haberi, in suo loco annotauimus. Licet & Græca exemplaria hoc errore confusa sint. Lectio ergo Hieronymi est: O insensati Galatæ, quis vos fascinauit? Verba enim quæ sequuntur, non credere veritati, deerant apud eum: Propterea inducta ea a nobis esse nemo miretur: quamuis in Græcis Latinisque codicibus inueniri non ignorem: Inducta sunt etiam à Hieronymo, quamuis suo tempore in Græcis quoque quibusdam exemplaribus inuenirentur.

Iustus autem ex fide mea viuit.] Viuet legendum est. Sic enim habetur Habac. 2. tam Hebraicè quàm Græcè apud Lxx. qui legunt ζήσεται. De eo autem, ex fide mea, vel ex fide eius, diximus in Annotationibus super Habacuc.

Quod ostenderit Israël in legis opere manum suam, & eam prophetarum, & ipsius Saluatoris pollutam cruore contraxerit.] Correximus, subtraxerit, sicut superius dixerat: dehinc illo manū intrinsecus retrahente loquitur de Zara, mysticè interpretans quid sit quod obstetrix coccinum in illius manu ligauerit, & ille deinde manum retraxerit. Historia habetur Gen. 38.

Cùm etiam per Angelos, qui in hominibus sunt, loquatur Deus in Prophetis, dicente Aggeo. Et ait Angelus qui loquebatur in me, ac deinceps inferente: Hæc dicit Dominus omnipotens.] Correximus ad fidem antiquorum codicum dicente Zacharia. In Zacharia enim cap. 2. penes Lxx. ita legitur. In Aggeo autem nusquam.

Mediator autem vnius non est.] Tex. correximus, vnius non est, ex vulgata editione, ipsoque Græco codice.

Cap. IV.

Deus iudicium tuum regi da, & potentiam tuam filio regis.] Correximus, cunctis codicibus, & editionibus adiuuantibus: Etiustitiam tuam filio regis. Psal. 71.

Vt eorum sedaret inuidiam, qui catechisati de eo fuerant, quod contra legem Moysi, & Deum faceret prophetarum.] Correximus ad exemplarium fidem, qui causati de eo fuerant.

Apostolus enim his quos stultos dixerat, quos paruulos appellárat, hanc sententiam temperauit, & specialem fecit, dum propriè ad personas, Galatasq; dixerit.] Pro dixerit, direxit, correximus codicum ope.

Obsequium enim, quo putauit amicos fieri veritate dempta, non tam obsequium est, quàm adulatio & assentationem clandestinas magis inimicitias, quàm amicitias dici debere, perspicuum est.] Sic falsò legebatur antea, correximus: Non tam obsequium est, & assentatio: quas clandestinas magis inimicitias dici debere, perspicuum est. Minutiora quædam alia hoc in capite emendauimus. Vt viuat, pro viuet, ibi. Ismaël autem viuat in conspectu tuo: vocem, nisi, in illo testimonio addentes. Quando veni ad vos, non veni in sermone sapientiæ: sed homo humilis, atque contemptus, nihil magnum deferens nisi crucifixum. Et similia.

Cap. V.

Si circuncidamini, Christus vobis nihil prodest.] Vulgata editio constanter in cunctis exemplaribus tam impressis quàm manuscriptis legit, nihil proderit: similiter & Græcus codex legit ὠφελήσει. Hieronymus in commentario quinquies, hoc est, vbicunque locum citat, legit, nihil prodest. Lectionem, ab exemplaribus Hieronymianis de statuti mutare ausi non sumus. Ita enim forte ipse legebat.

Nam quod ait: Si circuncidamini: tale est quasi dicere voluisset, si circuncidamini.] Inepta prorsus, ac eadem replicatio: Correximus, Florentinis, Brixianisque codicibus opitulantibus. Tale est, quasi dicere voluisset: si carne circuncidamini. Statim quoq; Deo pro Dei substituimus, ibi. Nos enim sumus circumcisio, qui spiritu Deo seruimus. Philip. 3.

Perdit ergo gratiam Christi, & Euangelium, quod tenuerat, amittit, qui in aliqua obseruatione legis se iustificari putat: & cùm gratiam amiserit, à Christi fide destituitur, & in eius opere non conquieuerit.] Correximus, & in eius opere conquieuerit, id est, ab eius opere cessat: exponit enim seipsum statum, dum ait: κατηργήθητε enim ἀργεῖσθαι, non vt in Latino malè interpretatum est: Euacuati estis à Christo: sed in Christi opere cessastis. Alioqui sensus prorsus contrarius. Brixiani nos codices monuerunt.

Quod si cesset dilectio, & non sit charitas, per quam lex vniuersa completur, publicum quoddam inter homines latrocinium erit, vt contra se inuicem deferentes, sed, mordentes, consummantur ab inuicem.] Correximus, codicum manuscriptorum suffragio deferentes.

Et inter octo Euangely benedictiones.] Correximus, beatitudines, exemplarium ope.

Cap. VI.

Qui autem infirmus est, holus manducet.] Correximus, manducat, ex vulgata editione. Rom. 8.

Hi qui circuncidi Galatas volebant, disseminauerunt alia Paulum facere, alia prædicare, & suo opere destruere sermonem.] Correximus, & suum opere destruere sermonem.

Has igitur persecutiones hi qui Galatas depranauerant, declinare cupientes, circumcisionem pro defensione discipulis persuadebat: quam nunc Apostolus confidentium in carne vocat: quod scilicet tam gentibus, quas

ibus, quos timebant, quam Iudæis, quibus volebant placere, circumcisionem in persecutione proponerent: Nam nec Iudæi persequi eos poterant nec Gentiles: quos volebant & proselytos circuncidere, & ipsos legis præcepta seruare.] Correximus, ad fidem manuscriptorum codicum: quos videbant & proselytos circuncidere: Sensus est: Circuncisos nec Gentiles, nec Iudæi persequi poterant: Iudæi, quia videbant illos proselytos circuncidere. Alioqui legendum fuisset, qui videbant. Manuscripti codices suppetias mihi tulerunt.

IN EPISTOLAM AD EPHESIOS.

Cap. I.

NEC putandum, quod in Latinis codicib. habetur, scriptum esse, in dilecto filio suo: sed simpliciter, in dilecto: Et siquidem esset additum, dilecto Dei, vel dilecto patris, esset simplex intelligentia, & omnium opinione vulgata, quod dominus noster Iesus Christus diligeretur à patre: sed magnum aliquid proprietati filij concederemus, eũ sic filius diligeretur, vt cætera.] Quis non videat hic mendum subesse, prorsusque contrariam Hieronymi sensui esse sententiam: Correximus codicum ope: Sed non magnum aliquid proprietati filij concederemus: cum sic filius diligeretur vt cætera.

Cap. II.

Facientes voluntatem carnis, & cogitationum.] Text. Sic habet vulgata editio: Hieronymus tamen, mentium, legit non cogitationũ, quod est Græcè βουλῶν. Facientes inquiens, nõ vnam voluntatem carnis, sed plures: & non solum voluntates carnis, sed etiam mentium: pro quo in Latinis codicibus habetur, cogitationum. Inter peccatum autem carnis, & mentium, hoc esse puto: quod carnis peccatum est impudicitia, atque luxuria: & ea quæ per ministerium eius in libidinibus explentur. Mentiũ verò delictum ad dogmata pertinet contraria veritati, & hæreticâ prauitatem. Infra quoq; idipsum multis replicat. Correximus ergo, ipsum secuti Hieronymum, mentium.

Cap. III.

Propterea curuo genua mea ad patrem domini nostri Iesu Christi, ex quo omnis paternitas in cœlis & in terra nominatur.] Text. Hieronymus non habet ea verba: domini nostri Iesu Christi: legit autem hoc modo. Propterea curuo genua mea ad patrem, ex quo omnis paternitas in cœlis & in terra nominatur. Ait enim in commentario. Porro quod sequitur, ad patrem, ex quo omnis paternitas in cœlis & in terra nominatur: non vt in Latinis codicibus additum est: ad patrem domini nostri Iesu Christi: sed simpliciter, ad patrem, legendum: Vt Dei patris nomen, non domino nostro Iesu Christo, sed omnib. creaturis rationalibus cooptetur. Locum ergo ad Hieronymi mentem emendauimus.

Cæterum mecum ipse pertractans, vbi de gentibus paternitatum vocabulum legerim, nunc interim aliud non inuenio, nisi vicesimi primi psalmi testimonium, in quo scriptum est. Et adorabunt in conspectu eius omnes patriæ gẽtium: Et in nonagesimo quinto, & vicesimo octauo. Afferte domino patriæ gentium: afferte domino gloriam, & honorem: Afferte domino filios arietum.] In vicesimo octauo Psalmo, nulla de patrijs mentio fit. Propterea cancellata à nobis sunt ea verba, & in vicesimo octauo, vna cum illo Psalmi versu. Afferte domino filios arietum: Imperitus aliquis ea immiscuit, πατριαι est in Græco.

Tunc impleatur in omnibus plenitudine Dei.] In omni plenitudine Dei: vel potius, vt in vulgata legendum: In omnem plenitudinem Dei, quod est Græce: εἰς παν τὸ πλήρωμα, & ita nos emendauimus.

Cap. IV.

Hieremias quoq; in secundo alphabeto testatur, dicens, Vt humiliaret sub pedibus suis omnes vinctos terræ.] Correximus, in tertio alphabeto. Inuenitur enim hoc testimonium Threnorum capite tertio: quod caput tertium, tertium quoq; est alphabetum: Primo enim lamentationum capite, primum, secundo secundum, tertio tertium, quarto quartum, quod & vltimum est, alphabetum Hebraicè comprehenditur. Quadruplici enim alphabeto ruinam vrbis Hierosolymitanæ Hieremias fleuit.

In fallacia hominum, in nequitia, ad circumuentionis errorem.] Correximus, ex ipsomet codice: Ad circũuentionem erroris.

Arbitror itaq; de priori ita nunc dictum, & nobis quasi hominibus esse concessum, vt ad indignã alicuius rei faciem moueamur: tranquillitatemq; mentis, velut lenis quædam aura conturbet: nequaquam tamen intumẽtis gurgitis furoris impetu subleuemur.] Correximus, ad fidem manuscriptorum codicum: Nequaquam tamen intumentes gurgites, furoris impetu subleuemur.

Occidit super prophetas nostros.] Emendauimus, occide ex 8. cap. Amos prophetæ, cuius hæc verba sunt.

EX PROOEMIO IN TERTIVM LIBRVM.

Quis sapiens, & intelligit hæc: prudens, & agnoscit ista.] Emendauimus, intelliget, agnoscet. Futurum enim tempus habent editiones omnes. Oseæ 14.

Tychicus enim silens interpretatur.] Ideo forte dicit Tychycum silẽtem interpretari, quòd est Hebraice טיחה: quia Psal. 50. טיחות ἄδηλα siue incerta, & Iob 38. viscera significet: in quam sententiam facit, quod טח crustis obducere notet Leuit. 14. & 1. Parali. 29. quod est Ezec. 13. linire. alioqui τυχικὸς Græce, fortuitum, seu qui casu euenerit, signat.

Cap. V.

Benedictus Deus: minora nescio sustinere, quam mereor.] Correximus, minora me scio sustinere, quam mereor: & infra, charitati pro charitate, in eo versu. Quæ magis vicina est charitati. Et inferius, lactantibus pro lactentibus, in eo versu. Væ, inquit saluator, prægnantibus, & lactantibus in die illa, quod est Græce θηλαζούσαις. Luc. 21. & Matth. 24. Quo in loco nos habemus, nutrientibus.

Ipse est saluator corporis.] *Quoniam propinquior atque inferior est substantia Christi à natura ecclesiæ, propterea eam corporis Christi æstimo nominatam.*] Correximus, codicum ope. Quoniam propinquior atque inferior est à substantia Christi natura ecclesiæ. Corpus enim capite inferius est, illique propinquum: & non contra.

Cap. VI.

Si genuerit vir centum filios, & annis plures vixerit, & multi fuerint dies annorum eius.] Vox, filios, deerat antea: verba sunt Ecclesiasticæ capite sexto.

Et quod in corbonam pro peccato virgo vel vidua, vel totam substantiam suam effundens, quilibet pauper obtulerat: hoc in Calendariam strenam, & Saturnalitiam sportulam, & Mineruale munus, grammaticus, & orator: aut in sumptus domesticos, aut in templi stipes, aut in sordida scorta conuertit.] Correximus: aut in sumptus domesticos templi stipes: quo modo corrigendum est etiam in Gratiano C. Legunt. Dist. 37. Sensus est, aut in vsus domesticos, aut in sordida scorta, seu turpe lucrum, vt Gratianus legit, Presbyteros templi stipes, hoc est, quod templo donatum est, conuertere.

Fidelis autem Deus, qui non permittit vos tentari supra id quod potestis.] Correximus, permittet ex 1. Cor. 10.

Hæc autem omnium doctorum opinio est: quod aer iste, qui cælum & terram medius diuidens, inane appellatur, plenus sit contrarijs fortitudinibus.] Vagari dæmones per hunc aerem ad tentandos homines, supra quoque cap. 2. his verbis clarius aperit. Princeps quippe aeris, & spiritus potestatis, qui in aere isto est, diabolus intelligitur: qui nunc operatur in filijs diffidentiæ. In his enim, qui domino credent, non potest operari. De quo & infra ait. Non est nobis pugna aduersus carnem, & sanguinem: sed aduersus principatus, & potestates, aduersus rectores tenebrarum istarum, aduersus spiritalia nequitiæ in cœlestibus. Non quod diabolus & satellites eius, qui per mundum istum vagantes peccata hominibus insinuant, in cœlo versari queant: de quo ob sua merita corruerunt: sed cælum dicitur aer iste, qui supra nos est, iuxta illud Saluatoris eloquium, considerate volatilia cæli, &c. Quamuis autem dæmones aliqui, ex inferno ad tentandos homines egressi, versentur in aere (qui tenebrosus & caligine plenus ad hoc ipsum illis debetur) habent tamen secum, quocunque perrexerint, inferni pœnas: quippe cũ infernus ob sua demerita proprius eorum locus, & carcer sit: Sicut & bonis angelis non diminuitur gloria: propterea quod in ministerium, & auxilium è cælo ad nos mittantur: si quidem scriptum est, Angeli eorum semper vident faciem patris mei, qui in cœlis est. Hoc autem eueniet vsque ad diem iudicij, post illud enim tempus tam boni angeli omnes in cælo quam cuncti mali in inferno in perpetuum erunt: Et hoc modo exponendus est D. Hieronymus, quando alibi sub iudicij diem, dæmones ex aere in infernum (ad perpetuam scilicet mansionem) detrudendos asserit: sicut verissime, doctissimeque hoc ipsum in Augustino interpretatur. Catholicæ veritatis assertor, & orthodoxæ fidei acerrimus propugnator Diuus Thomas in prima parte summæ q. 64. art. 4. & alibi multis in locis: præter quod receptum penes Theologos est, vsque ad illum diem, pœnam, quam accidentalem vocant, ob mala, quæ quotidie operantur, dæmonibus augeri: vt satis hoc ipsum constare potest ex eodem Diuo Thoma, super quartum librum sententiarum distinct. 50. & alijs in locis. Hunc autem præcipuum ecclesiæ doctorum, Pij V. Pontificis Optimi Maximi mandato, Illustrissimus Cardinalis Vincentius Iustinianus D. Dominici ordinis Primas: Et eruditissimus simul, ac nunquam satis laudatus, F. Thomas Marriques, sacri Palatij magister, qui in restituendo Hieronymo pius manũ impulit, & sæpe operis pondere fatiscescentem subleuauit animauitque, omni ex parte emendatissimum, integræ

Romæ impressum, magna Catholicorum omnium vtilitate, nuper Christi Ecclesiæ reddiderunt.

IN E-

IN EPISTOLAM AD TITVM.

CAP. I.

At nunc cernimus plurimos hanc rem beneficium facere: vt non quærant eos in Ecclesia columnas erigere: quos plus cognoscant Ecclesiæ prodesse: sed quos vel ipsi amant.] Ita ex Gratiano 8. q. cap. Moyses, hunc locum restituimus. Antiqua enim lectio erat: Vt non quærant eos, qui possunt Ecclesiæ plus prodesse, & in Ecclesiæ erigere columnas: sed quos vel ipsi amant.

Cum autem nequam filius in vna tecum communicat domo.] Magis placuit quorumdam codicum lectio: in vna tecum conuiuat domo.

Et à vino abstinere, & ab vua passa, & à dilutiori, quæ solet ex vinaceis fieri potione: omniq; sicera, quæ mentem ab integra sanitate pertuerit.] Correximus, & a delicatiori.

Corrumpunt mores bonos colloquia mala.] Clemens Alexandrinus primo Stromatum libro, scribit Paulum Iambo tragico vti, dum dicit φθείρουσιν ἤθη χρησθ' ὁμιλίαι κακαί. In eundem sensum Iambum esse ex Menandri comœdia sumptum Hieronymus scribit. Constat similiter ex Arati Phænomenis sumptum, quod Act. 17. similiter Paulus vsurpat, dum ait: Sicut & quidam vestrorum poetarum dixerunt: Ipsius enim & genus sumus: Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, inquit, Aratus: Illud autem, κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί: quod est Latine: Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri: Epimenidis poetæ esse, à Calimacho quoque vsurpatum erudite Hieronymus scribit. Aram autem ἀγνώστου θεοῦ, hoc est, Ignoto Deo, ab Athenienſibus erectam, non solum ex Actis Apostolorum, verum etiam ex Diogene Laërtio in vita Epimenidis disserte apparet. Diogenis autem verba sunt hæc. Vnde & Athenienses cum aliquando peste laborarent, responso à Pythia accepto, vrbem expiari oportere, Niciam Nicerati filium naui misere, Epimenidemque ex Creta aduocarunt. Profectus autem Olympiade XXVII. iustrauit vrbem, pestemque compescuit hoc modo. Sumpsit oues nigro, & candido vellere, duxitque in Arium pagum, atque inde quo vellent, abire permisit: his qui illas sequebantur mandans, vbicunque illæ accubuissent, singulas mactarent peculiari cuipiam Deo: Atque in hunc modum quieuit lues. Ex eo iam, hodieque per Athenienſium pagos, aras sine nomine inueniri certum est, in eius, quæ tum facta est expiationis memoriam. Non tamen propterea falsum esse quod Hieronymus prodit, dicendum: Aram scilicet erectam fuisse cum hac inscriptione. Dijs Asiæ, & Europæ, & Aphricæ: Dijs ignotis, & peregrinis. Cõstat quippe ex eo, ignotis & peregrinis Dijs aras statutas: alteramq; inscriptionem alteram exponere potius, quam destruere: præsertim cum ex multis aris, quas multas fuisse constat ex Diogene, vna primo, altera secundo modo inscribi potuerit.

Cap. II.

Ita ne illa erubescat etiam secretum cubile.] Hoc est, ita liberis procreandis honeste ac pudice operam nauet, vt ne in ipso quidem cubili turpe aliquid agat, propterea ve illud erubescat: Olim, erubescet. Quamuis sint qui magis per affirmationem legi debere autument, in hũc modum. Ita illa erubescet etiam secretum cubile: Hoc est, si Deum ante oculos semper habebit, erubescet etiam in secreto cubili aliquid inhonestum, ac impudicum agere.

Possumus & pudicitiam & incorruptionem, & in doctrina integritate interpretari.] Melior lectio, quam nos restituimus. Possumus & pudicitiæ incorruptionem etiam in doctrinæ integritate interpretari. Supra quoque restituimus illum locum. Verbum autem domini blasphematur, vel cum contemnitur Dei prima sententia, & pro nihilo ducitur: vel cum Christi infamatur euangelium, & cetera. Conferloca, & quam recte sint emendata, cognoscες.

Vt cunctum populum, cui præsident, conuersatione, sermone, ac scientia præcedant.] Ita ex Gratiano VII. q. 1. cap. qualis, restituimus: In quo vltra ædituos, quos custodes ædium ipse vocat, fit mentio etiam de acolythis.

Cap. III.

Viuificauit nos in vitam æternam.] Cuncta manuscripta apud me exemplaria, legunt: iustificauit: quod verbum magis conuenit testimonio illi, quod exponit: Vt iustificati illius gratia, hæredes efficiamur secundum spem vitæ æternæ.

Vnde & nobis curæ fuit omnes veteris legis libros, quos vir doctus Adamantius in exempla digesserat, de Cæsariensi Bibliotheca descriptos, ex ipsis auctenticis emendare.] Correximus, in exempla digesserat. Sic enim vocauit Origenes laborem suum, in quo sex veteris instrumenti editiones, columnis inter se separatas, in vnum volumen collegit, hoc est, editiones, LXX. Aquilæ, Symmachi, Theodotionis. Itemque quintam, & sextam, in dolijs repertas: vt alibi ex Epiphanio me scripsisse memini.

Inter hæresim, & schisma hoc esse arbitramur, quod hæresis peruersũ dogma habeat: schisma propter episcopalem dissensionem de ecclesia pariter separet: quod quidem in principio aliqua ex parte intelligi potest diuersum. Cæterum nullum schisma non sibi aliquam confingit hæresim, vt recte ab ecclesia recessisse videatur. Ita ex Gratiano cap. inter 24. q. 3. & ex manuscriptis codicibus locum restituimus. Antea, interpretantur, & pro pariter separet, separetur: & vox, diuersum deerat.

Omnia vestra in fide fiant.] Correximus, ad sensum ipsius Hieronymi, loquitur enim de charitate, & ad fidem vulgatæ additionis cum Græcæ, tum Latinæ. Omnia vestra in charitate fiant. Locus est 1. Cor. 16. Vnde & subdit. Diligite inimicos vestros, &c.

IN EPISTOLAM AD PHILEMONEM.

EX PROOEMIO.

QVI nolunt inter epistolas Pauli recipere, quæ ad Philemonem scribitur, aiunt &c.] Correximus, ad fidem Florentinorum codicum, Quj volunt. Rationes enim, quas subiungit, sunt pro illis, qui volunt hanc epistolam recipere, vt Pauli epistolam, non pro illis qui contrarium asserebant.

Excepto domino nostro Iesu Christo, in nullo sanctum spiritum remansisse.] Correximus, permansisse, ex cunctis codicibus, & ex ipso euangelio Ioannis, quod statim citat: Vt super quem vidisset spiritum sanctum descendentem, & manentem in eo, ipsum esse cognosceret.

Asserere à se refugari spiritum sanctum, si corpusculi paulisper necessitatibus seruiamus.] Correximus, Asserere fugari spiritum sanctum.

Si autem breuitas habetur contemptui: contemnatur Abdias, Nahum, Sophonias, & alij duodecim prophetæ.] Correximus & alij duodecim prophetarum, ex Brixiæ codicibus: alioqui præter hos tres, duodecim viderentur esse minores prophetæ: cum tamen non sint omnes, nisi XII.

Cap. I.

Et filij Zebedæi בני רעם *hoc est filij tonitrui vocarentur.*] Correximus ex euangelio Lucæ cap. 3. בני רגש, quod est Græce Βοανεργὲς, Boanerges. Syriaca enim vox est, non Hebraica, vt late superius scripsimus.

Gratias, inquiens, ago Deo meo semper, memoriam tui faciens: in orationibus meis. Ambigue verodictum, vtrum gratias agat Deo suo semper: an memoriam eius faciat in orationibus suis semper.] Ita locũ restituimus. Antiqua enim lectio erat Gratias, inquiens, ago, & memoriam tui faciens in orationibus meis.

Sit talis quod & qui & opus habeat, & scientiam: sed non omnis agnitionem habet boni.] Vocem, agnitionem, moniti ab exemplaribus nos reposuimus: necessaria enim erat: exponit enim illa verba. Vt communicatio fidei suæ euidens fiat in agnitione omnis boni.

Onesimus seruus Philemonis, fuga furto cumulans, quadam rei domesticæ compilarat.] Correximus, fugam furto cumulans.

Iam non quasi à domino, sed quasi à conseruo, & eo euangelista, ignosceretur ei.] Correximus, & coeuangelista. Vt enim conseruũ, ita & coeuangelistam appellat. Brixia suppetias tulit.

Ioseph fratres, sui zeli stimulis incitati, Ismahelitis viginti aureis vendiderunt.] Ita legunt Lxx. Genes. 37. hoc est, εἰκοσιχρύσου. Alioqui secundum Hebraicam veritatem viginti argenteis legendum esse, ipse Hieronymus Matt. 26. asserens iustum non fuisse, vt plus venderetur seruus quam dominus.

Non puto tam diuitem fuisse Apostolum, & tantis sarcinis occupatum, vt de præparando ageret hospitio, & non vna contentus cellula, breue corporis sui spacium, ades amplissimas existimaret.] Error conspicuus, & sibilo explaudendus. Correximus ergo ad fidem meliorum codicum; Vt præparato egeret hospitio, & non vna contẽtus cellula, breues corporis sui spacio ædes, amplissimas existimaret, hoc est, etiam breuissimas & angustissimas ædes existimaret amplissimas sui corporis spacio.

Sed vt dum eum spectat Philemon ad se esse venturum, magis faciat quod rogatus est.] Correximus, sed vt dum eum expectat Philemõ. Infra quoque, biennium, pro biennio, orbem pro orbe, ostenditur, pro ostendit, substituimus.

FINIS ANNOTATIONVM.

D.HIERON
T.-M. 78.

MRA

Th
484 a

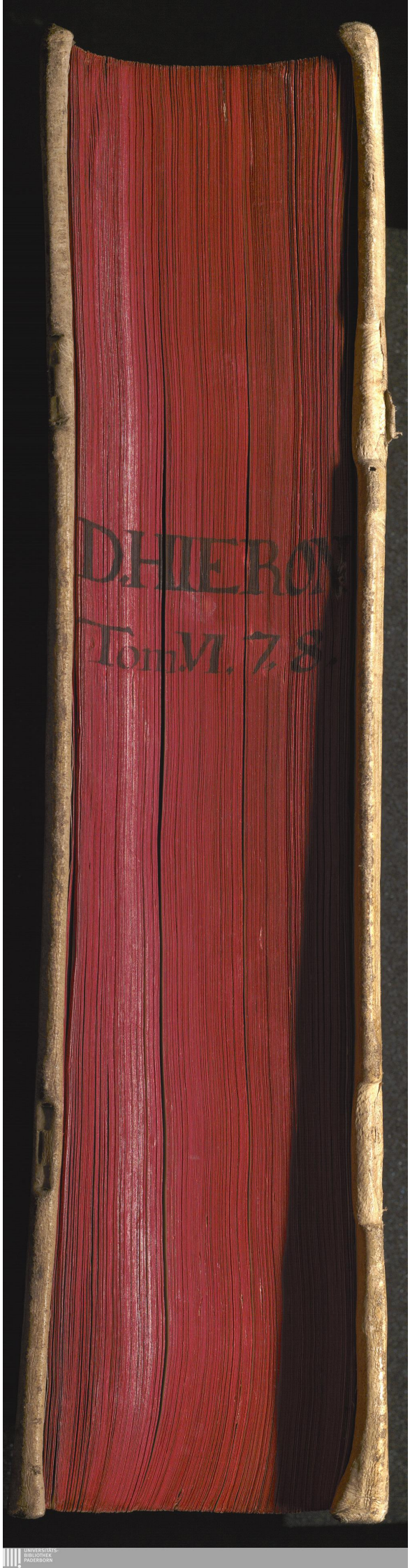
D.HIERO
Tom.M.7.8